

M. FABII

QVINTILIANI

INSTITVTIONVM ORATORIARVM LIBRI XII.

Declamationum eiusdem liber.

APVD SEB. GRYPHIVM
LVGDVNI,
1540.

M. FABIVS QVINTILIANVS TRYPHONI BIBLIOPOLAE SALVTEM.

EFFLAGITASTI quotidiano conuitio, ut libros, quos ad Marcellum meum de Institutione oratoria scripserã, iam emittere inciperem. Nam ipse eos nondum opinabar satis maturuisse: quibus componendis, ut scis, paulò plus, quàm biennium, tot alioqui negotijs districtus, impendi: quod tempus non tam stylo, quàm inquisitioni instituti operis, propè infiniti, & legendis autoribus, qui sunt innumerabiles, datum est. Vsus deinde Horatij cõsilio, qui in Arte poëtica suadet, ne præcipitetur editio, nonumq; prematur in annum, dabam ijs otium: ut refrigerato inuentionis amore, diligentius repetitos tanquam lector perpenderem. Sed si tantopere efflagitantur, quam tu affirmas, permutamus uela uentis, & *oram soluentibus bene precemur. Multum autem in tua quoque fide ac diligentia positum est, ut in manus hominum quàm emendatissimi ueniant.

*ora

14080

1943 b 1957

M. FAB. QVIN TILIANI IN ORATORIAE institutionis librum primum, ad Marcellum Victorium, prooemium.

POST impetratam studijs meis quietem, quæ per uiginti annos erudiendis iuuenibus impenderam: cum à me quidam familiariter postularent, ut aliquid de ratione dicẽdi componerem, diu sum equidem reluctatus: quòd autores utriusque linguæ clarißimos non ignorabam multa, quæ ad hoc opus pertinerent, diligentißimè scripta posteris reliquisse. Sed qua ego ex causa faciliorem mihi ueniam meæ deprecationis arbitrabar fore, hac accendebantur illi magis, quòd inter diuersas opiniones priorum, & quasdam etiam inter se contrarias, difficilis esset electio: ut mihi si nõ inueniendi noua, at certe iudicandi de ueteribus, iniungere laborem non iniustè uiderentur. Quamuis autem nõ tam me uinceret præstandi quod exigebatur fiducia, quàm negandi uerecundia: latius se tamen aperiente materia, plus quàm imponebatur oneris, sp̃õte suscepi: simul ut pleniori obsequio demererer amãtißimos mei: simul ne uulgarem uiam ingreßus, alienis demum uestigijs insisterem. Nam cæteri ferè, qui artem orandi literis tradiderunt, ita sunt exorsi, quasi perfectis omni alio genere doctrinæ, summam eloquentiæ manum imponerent: siue cõtemnentes tanquam parua, quæ prius discimus studia: siue non ad suum pertinere officium opinati, quando *diuisæ professionũ uices essent: seu, quod proximum uero, nullam ingenij sperãtes gratiam circa res, etiamsi necessarias, procul tamen ab ostentatione positas: ut operum fastigia spectantur, latent fundamenta. Ego cùm nihil existimem

*diuersæ

arti oratoriæ alienum, sine quo fieri non posse Oratorem fatendum est: nec ad ullius rei summam, nisi præcedentibus initijs peruenire: ad minora illa, sed quæ si negligas, non sit maioribus locus, demittere me nõ recusabo: nec aliter, quàm si mihi tradatur educandus Orator, studia eius formare ab infantia incipiam. Quod opus Marcelle Victori tibi dicamus, quem cum amicissimum nobis, tum eximio literarum amore flagrantem, non propter hæc modò (quanquàm sunt magna) dignissimũ hoc mutuæ inter nos charitatis pignore iudicabamus: sed quòd erudiendo nato tuo, cuius prima ætas manifestum iter ad ingenij lumen ostendit, non inutiles fore libri uidebantur: quos ab ipsis dicendi uelut incunabulis, per omnes, quæ modò aliquid Oratori futuro conferant, artes, ad summam eius operis perducere destinabamus. Atq; eò magis, quòd duo iam sub nomine meo libri ferebantur artis Rhetoricæ, neq; editi à me, neq; in hoc comparati. Nanq; alterum sermone per biduum habito, pueri quibus id præstabatur, exceperant: Alterum pluribus sane diebus, quãtum notando consequi potuerant, interceptũ, boni iuuenes, sed nimium amantes mei, temerario editionis honore uulgauerant. Quare in his quoq; libris erunt eadem aliqua, multa mutata, plurima adiecta, omnia uerò cõpositiora, &, quàm nos poterimus, elaborata. Oratorem autem instituimus illum perfectum: qui esse nisi uir bonus non potest. Ideoq; non dicendi modò eximiam in eo facultatẽ, sed omnes animi uirtutes exigimus. Neq; enim hoc concesserim, rationem rectæ, honestæq; uitæ, ut quidam putauerunt, ad philosophos relegandam: cum uir ille uere ciuilis, & publicarum, priuatarumq; rerum administrationi accommodatus, qui regere consilijs urbes, fundare legibus, emendare iudicijs possit, non alius sit profectò, quàm orator. Quare tametsi me fateor usurum quibusdam, quæ philosophorum libris continentur: tamen ea iure, uereq; contenderim esse operis nostri, proprieq; ad artem oratoriam pertinere. An si frequentissime

de iusti

de iustitia, fortitudine, temperantia, cæterisq; similibus sit differendum, & adeò, ut uix ulla possit causa reperiri, in quam non aliqua quæstio ex his incidat, eáq; omnia inuentione, atq; elocutione sint explicanda, dubitabitur ubicunque uis ingenij, & copia dicendi postulatur, ibi partes oratoris esse præcipuas? Fuerunt q; hæc, ut Cicero apertissime colligit, quemadmodum iuncta natura, sic officio quoq; copulata, ut ijdem sapientes, atq; eloquentes haberentur. Scidit deinde se studium, atque inertia factum est, ut artes esse plures uiderentur. Nam ut primùm lingua esse cœpit in quæstu, institutumq; eloquentiæ bonis male uti, curam morum, qui diserti habebantur, reliquerunt. Ea uerò destituta, infirmioribus ingenijs uelut prædæ fuit. Inde quidam contempto bene dicendi labore, ad formandos animos, statuendasq; uitæ leges regressi, partem quidem potiorem, si diuidi posset, retinuerunt: nomen tamen sibi insolentissimum arrogauerũt, ut soli sapientiæ studiosi uocarentur. Quod neq; summi Imperatores, neq; in consilijs rerum maximarum, ac totius administratione Reipub. præclarissimè uersati, sibi unquam uendicare sunt ausi. Facere enim optima, quàm promittere maluerunt. Ac ueterum quidem sapientiæ professorum multos & honesta præcepisse, & ut præceperũt, etiam uixisse, facilè cõcesserim: nostris uerò temporibus sub hoc nomine maxima in plerisq; uitia latuerunt. Non enim uirtute, ac studijs, ut haberentur philosophi, laborabãt: sed uultum, & tristitiam, & dissentientem à cæteris habitum pessimis moribus prætendebant. Nunc autem, quæ uelut propria philosophiæ asseruntur, passim tractamus omnes. Quis enim modò de iusto, æquo ac bono, non & uir pessimus loquitur? Quis non etiam rusticorum aliqua de causis naturalibus quærit? Nam uerborũ proprietas, ac differentia, omnibus qui sermonem curæ habent, debet esse communis. Sed ea & sciet optime, & eloquetur Orator: qui si fuisset aliquando perfectus, non à philosophorum scholis uirtutis præ-

Lib. 3. de Orat.

cepta peterentur. Nunc necesse est ad eos aliquando autores recurrere, qui desertam, ut dixi, partem oratoriæ artis, meliorem præsertim, occupauerunt, & uelut nostrum reposcere: non ut nos illorum utamur inuentis, sed ut illos alienis usos esse doceamus. Sit igitur Orator uir talis, qualis uere sapiens appellari possit: nec moribus modò perfectus (nam id, mea quidem opinione, quanquam sint qui dissentiant, satis non est) sed etiam scientia, & omni facultate dicendi: qualis adhuc fortasse nemo fuerit. Sed non ideo minus nobis ad summam tendendum est: quod fecerunt pleriq; ueterum, qui etsi nondum quenquam sapiẽtem repertum putabant, præcepta tamẽ sapientiæ tradiderunt. Nam est certe aliquid consummata eloquentia, neq; ad eam peruenire natura humani ingenij prohibet: quod si non contingat, altius tamen ibunt, qui ad summa nitentur, quàm qui præsumpta desperatione quò uelint euadendi, protinus circa ima substiterint. Quo magis impetranda uenia erit, si ne minora quidẽ illa, uerum operi, quod instituimus, necessaria præteribo. Nam liber primus ea, quæ sunt ante officium rhetoris, continebit. Secundo, prima apud rhetorem elementa, & quæ de ipsa rhetoricæ substantia quæruntur, tractabimus. Quinq; deinceps inuentioni: nam & huic dispositio subiungitur: Quatuor elocutioni, in cuius partem memoria, ac pronuntiatio ueniunt, dabuntur. Vnus accedet, in quo nobis orator ipse informandus est: ut qui mores eius, quæ in suscipiendis, discendis, agendis causis ratio, quod eloquentiæ genus, quis agendi debeat esse finis, quæ post finem studia, quantum nostra ualebit infirmitas, disseremus. His omnibus admiscebitur, ut quisq; locus postulabit, dicendi ratio: quæ non eorum modò scientia, quibus solis quidam nomen artis dederunt, studiosos instruat, & (ut sic dixerim) ius ipsum rhetorices interpretetur, sed alere facundiam, uires augere eloquentiæ possit. Nam plerunq; nudæ illæ artes, nimiæ subtilitatis affectatione frangunt atq; concidunt quicquid est in oratione generosius

Operis diuisio.

neroſius,& omnem ſuccum ingenij bibunt, & oſſa detegunt; quæ ut eſſe,& aſtringi neruos ſuis debent, ſic corpore operienda ſunt. Ideoq; nos nõ particulam illam, ſicut pleriq;, ſed quicquid utile ad inſtituendum oratorem putabamus, in hos XII. libros cõtulimus,breuiter omnia demonſtrando. Nam ſi quantũ de quaq; re dici poteſt,proſequamur,finis operis nõ reperietur. Illud tamen in primis teſtandũ eſt, nihil præcepta atq; artes ualere,niſi adiuuante natura. Quapropter ei cui decrit ingenium, nõ magis hæc ſcripta ſunt, quam de agrorũ cultu ſterilibus terris. Sunt & alia ingenita quædam,quæ adiuuant,uox, latus patiens laboris,ualetudo,conſtantia,decor: quæ ſi modica obtigerunt,poſſunt ratione ampliari. Sed nonnunquam ita deſunt, ut bona etiam ingenij,ſtudijq; corrumpant. Sicut & hæc ipſa ſine doctore perito, ſtudio pertinaci, ſcribendi,legẽdi,dicẽdi multa & continua exercitatione,per ſe nihil proſunt.

Quam ſpem de filio recens nato præcipiat pater, & à quali nutrice, & inter quos collactaneos educandum curet. CAP. I.

AGITVR nato filio, pater ſpem de illo primam quàm optimam capiat: ita diligentior à principijs fiet. Falſa enim eſt querela, pauciſſimis hominibus uim percipiendi quæ trãdantur eſſe conceſſam,pleroſq; uerò laborem, ac tempora tarditate ingenij perdere. Nam contrà, plures reperias & faciles in excogitando,& ad diſcendum promptos. Quippe id eſt homini naturale. Ac ſicut aues ad uolatum, equi ad curſum, ad ſæuitiam feræ gignuntur: ita nobis propria eſt mentis agitatio, atq; ſolertia: unde origo animi cœleſtis creditur. Hebetes uerò, & indociles,non magis ſecundum naturam hominis edũtur,quàm prodigioſa corpora,& mõſtris inſignia. Sed hi pauci admodum. fuerit argumentum,quòd in pueris elucet ſpes plurimorum: quæ cum emoritur ætate, manifeſtum eſt non naturam

deficisse, sed curam. Præstat tamen ingenio alius alium. concedo: sed ut plus efficiat aut minus: nemo tamen reperitur, qui sit studio nihil consecutus. Hoc qui peruiderit, protinus ut erit parens factus, acrem quàm maximè curam spei futuri Oratoris impendat. Ante omnia ne sit uitiosus sermo nutricibus, quas, si fieri posset, sapientes Chrysippus optauit: certe quantum res pateretur, optimas eligi uoluit. Et morum quidem in his haud dubie prior ratio est, recte tamen etiam loquantur. Has primùm audiet puer, harum uerba effingere imitando conabitur. Et natura tenacissimi sumus eorum, quæ rudibus annis percipimus: ut sapor, quo noua imbuas, durat: nec lanarum colores, quibus simplex ille candor mutatus est, elui possunt. Et hæc ipsa magis pertinaciter hærent, quæ deteriora sunt. Nam bona facilè mutantur in peius: nunc quando in bonum uerteris uitia? Non assuescat ergo, ne dum infans quidem est, sermoni, qui dediscendus sit. In parentibus uerò quàm plurimum esse eruditionis optauerim. Verum nec de patribus tantum loquor: Nam Gracchorum eloquentiæ multum contulisse accepimus Corneliam matrem: cuius doctissimus sermo in posteros quoq; est epistolis traditus. Et Lælij filia reddidisse in loquendo paternam eloquentiam elegantiorẽ dicitur. Et Q. Hortẽsij filiæ oratio apud Triũuiros habita legitur, non tantũ in sexus honorem. Nec tamen ij, quibus discere ipsis non contigit, minorem curam docendi liberos habeant: sed sint propter hoc ipsum ad cætera magis diligentes. De pueris, inter quos educabitur ille huic spei destinatus, idem, quod de nutricibus, dictum sit.

Nutrices.

Parentes.

Pueri.

Quales præceptores ac pædagogi esse debeant: & à quo sermone, & qua ætate auspicandum sit. CAP. II.

DE pædagogis hoc amplius: ut aut sint eruditi planè, quam primam esse curam uelim: aut se non esse eruditos sciant. Nihil enim peius est ijs, qui paulum aliquid ultra primas literas progressi

Pædagogi.

progreßi, falsam sibi scientiæ persuasionem induerunt. Nam & cedere præcipiendi peritis indignantur, & uelut iure quodam potestatis, quo ferè hoc hominum genus intumescit, imperiosi, atque interim sæuientes stultitiam suam perdocent. Nec minus error eorum nocet moribus. Siquidem Leonides Alexandri pædagogus, ut a Babylonio Diogene traditur, quibusdam eum uitijs imbuit, quæ robustũ quoq; & iam maximum regem ab illa institutione puerili sunt persecuta. Si cui multa uidcor exigere, cogitet Oratorem institui, rem arduam, etiam cum ei formando nihil defuerit, præterea plura, ac difficiliora superesse. Nam & studio perpetuo, & præstantißimis præceptoribus, & pluribus disciplinis opus est. Quapropter præcipienda sunt optima: quæ si quis grauabitur, non rationi defuerit, sed* homini. Si tamen non continget, quales maxime uelim, habere nutrices, pueros, pædagogos: at unus certe sit aßiduus, dicendi non imperitus: qui si qua erunt ab his præsente alumno dicta uitiose, corrigat protinus, nec insidere illi sinat: dum tamen intelligatur, id quod prius dixi, bonum esse: hoc, remedium. Leonides. *oneri

A sermone Græco puerũ incipere malo: quia Latinus, qui pluribus in usu est, uel nobis nolentibus se præbet: simul quia disciplinis quoq; Græcis prius instituendus est, unde & nostræ fluxerunt. Non tamen hoc adeò superstitiose uelim fieri, ut diu tantum loquatur Græcè, aut discat, sicut plerisq; moris est. Hinc enim accidunt & oris plurima uitia in peregrinum sonum corrupti, & sermonis, cui cum Græcæ figuræ aßidua consuetudine hæserint, in diuersa quoq; loquendi ratione pertinacißime durant. Non longè itaq; Latina subsequi debent, & cito pariter ire. Ita fiet, ut cum æquali cura linguam utranq; tueri cœperimus, neutra alteri officiat. Quidam literis instituendos, qui minores septem annis essent, non putauerunt, quòd illa primum ætas & intellectum disciplinarum capere, & laborem pati non poßit. In qua sententia Hesiodum esse plurimi tradunt, qui ante A Græcis auspicia sumenda.

grammaticum Aristophanem fuerunt. Nam is primus ὑποθήκας, in quo libro scriptum hoc inuenitur, negauit esse huius poëtæ. Sed alij quoque autores, inter quos Eratosthenes, idem præceperunt. Melius autem, qui nullum tempus uacare cura uolunt, ut Chrysippus: nam is, quamuis nutricibus triennium dederit, tamen ab illis quoque iam informandam quam optimis institutis mentem infantium iudicat. Cur autem non pertineat ad literas ætas, quæ ad mores iam pertinet? Neq; ignoro toto illo, de quo loquor, tempore uix tantum effici, quantum conferre unus possit annus. Sed tamẽ mihi, qui hoc senserunt, uidentur non tam discentibus in hac parte, quam docentibus pepercisse. Quid melius alioqui facient, ex quo loqui poterunt? Faciant enim aliquid necesse est. Aut cur hoc, quantulumcunq; est, usque ad septem annos lucrum fastidiamus? Nam certe quamlibet parum sit, quod contulerit ætas prior, maiora tamen aliqua discet puer eo ipso anno, quo minora didicisset. Hoc per singulos annos prorogatum, in summam proficit: & quantum in infantia præsumptum est temporis, adolescentiæ acquiritur. Idem etiam de sequentibus annis præceptum sit: ne, quod cuique discendum est, serò discere incipiat. Non ergo perdamus primum statim tempus, atq; eò minus, quòd initia literarũ sola memoria constant: quæ non modo iam est in paruis, sed tum etiam tenacissima est. Nec sum adeò ætatum imprudens, ut instandum *planè teneris protinus acerbe putem, exigendamq; *plenam operam. Nam id in primis cauere oportebit, ne studia, qui amare nondum potest, oderit: & amaritudinem semel perceptam etiam ultra rudes annos reformidet. Lusus hic sit: etiam rogetur, & laudetur, & *nonnunquam scisse se gaudeat. Aliquando ipso nolente doceatur alius, cui inuideat: contendat interim, & sæpius uincere se putet: præmijs etiam, quæ *capit illa ætas, euocetur. Parua docemus, instituendum oratorem profiteri? sed est sua etiam studijs infantia: &, ut corporum mox etiam fortissimorum

*nunquã nõ scisse
*cupit: uel, q̃bus capitur

rum educatio à lacte, cunisq; initium ducit, ita futurus eloquentissimus edidit aliquando uagitum, & loqui primum incerta uoce tentauit, & hæsit circa formas literarum. Nec si quid discere satis non est, ideo necesse non est. Quòd si nemo reprehendit patrem, qui hæc non negligenda in suo filio putet: cur improbetur, si quis ea quæ domi suæ recte faceret, in publicum promit? Atque eò magis, quòd minora etiam facilius minores percipiunt: &, ut corpora ad quosdam membrorum flexus formari nisi tenera non possunt, sic animos quoque ad pleraque duriores robur ipsum facit. An Philippus Macedonum rex Alexandro filio suo prima literarum elementa tradi ab Aristotele summo eius ætatis philosopho uoluisset, aut ille suscepisset hoc officium, si non studiorum initia, à perfectissimo quoque tractari, pertinere ad summam credidisset? Fingamus igitur Alexandrum dari nobis, impositum gremio, dignum tanta cura infantem (quanquàm suus cuique dignus est) pudeat ne me in ipsis statim elementis etiam breuia docendi monstrare compendia? Neque enim mihi illud saltem placet, quod fieri in plurimis uideo: ut literarum nomina, & cõtextum prius, quàm formas, paruuli discant. Obstat hoc agnitioni earum, non intendentibus mox animum ad ipsos ductus, dum antecedentem memoriam sequuntur. Quæ causa est præcipientibus, ut etiam, cum satis affixisse eas pueris recto illo, quo primum scribi solent, contextu uidentur, retroagant rursus, & uaria permutatione perturbent, donec literas, qui instituuntur, facie norint, non ordine. Quapropter optime, sicut hominum, pariter & habitus & nomina edocebuntur. Sed quod in literis obest, in syllabis non nocebit. Non excludo autem, id quod est notum, irritandæ ad discendum infantiæ gratia eburneas etiam literarum formas in lusum offerre: uel si quid aliud, quo magis illa ætas gaudeat, inueniri potest: quod tractare, intueri, nominare, iucundum sit. Cum uerò iam ductus sequi cœperit, non

inuti

inutile erit, eas tabellæ quàm optimè insculpi, ut per illos uelut sulcos ducatur stylus. Nam neq; errabit quemadmodum in ceris (continebitur enim utrinq; marginibus) neq; extra præscriptum poterit egredi, & celerius, ac sæpius sequendo certa uestigia, firmabit articulos, neq; egebit adiutorio, manum suam manu superimposita regentis. Non est aliena res, quæ ferè ab hoBene scribẽdi studium. nestis negligi solet, cura bene, ac uelociter scribendi. Nam cum sit in studijs præcipuum, quoq; solo uerus ille profectus, & altis radicibus nixus paretur, scribere ipsum, tardior stylus cogitationem moratur: rudis & confusus intellectu caret: unde sequitur alter dictandi, quæ ex his transferenda sunt, labor. Quare cum semper, & ubiq;, tum præcipue in epistolis secretis, & familiaribus delectabit, ne hoc quidem neglectum reliquisse. Syllabis nullum compendiũ est, perdiscendæ omnes: nec, ut fit plerunq;, difficilima quæq; earum differenda, ut in nominibus scribẽdis deprehendantur. Quinimo ne primæ quidẽ memoriæ temere credendum: repetere, & diu inculcare fuerit utilius: & in lectione quoq; non properare ad continuandam eam, uel accelerandam: nisi cum inoffensa, atq; indubitata literarum inter se coniunctio, suppeditare sine ulla cogitandi saltem mora poterit: tunc ipsis syllabis uerba complecti, & his sermonem connectere incipiat. Incredibile est quantum moræ lectioni fesFestinatio morã affert. tinatione adijciatur. Hinc enim accidit dubitatio, intermissio, repetitio, plus quàm possunt audentibus: deinde cum errarunt, etiam ijs, quæ iam sciunt, diffidentibus. Certa sit ergo in primis lectio, deinde coniuncta, & diu lentior: donec exercitatione cõtingat emendata uelocitas. Nam prospicere in dextrum (quod omnes præcipiunt) & prouidere, non rationis modò, sed usus quoque est: quoniam sequentia intuenti priora dicenda sunt: & quod difficilimum est, diuidenda intentio animi, ut aliud uoce, aliud oculis agatur. Illud non pœnitebit curasse, cum scribere nomina puer (quemadmodum moris est) cœperit, ne hanc

operam

operam in uocabulis uulgaribus, & fortè occurrentibus*po- *perdat
nat: protinus enim poteſt interpretationem linguæ ſecretioris, id eſt, quas Græci γλώττας uocant, dum aliud agitur, ediſcere: & inter prima elementa conſequi rem poſtea proprium tempus deſideraturam. Et quoniam adhuc circa res tenues moramur: ij quoq; uerſus, qui ad imitationem ſcribendi proponentur, non otioſas uelim ſententias habeant: ſed honeſtum aliquid monentes. Proſequitur hæc memoria in ſenectutem, & impreſſa animo rudi uſque ad mores proficiet. Etiam dicta clarorum uirorum, & electos ex poëtis maxime (nanq; eorum paruis cognitio gratior eſt) locos ediſcere inter luſum licet. Nam & maxime neceſſaria eſt oratori (ſicut ſuo loco dicam) memoria: & ea præcipue firmatur, atque alitur exercitatione: & in his, de quibus nunc loquimur, ætatibus, quæ nihildum ipſæ ex ſe generare queunt, propè ſola eſt, quæ iuuare curam docentium poſſit. Non alienum fuerit exigere ab his ætatibus, quò ſit abſolutius os, & expreſſior ſermo, ut nomina quædam, uerſusq; affectatæ difficultatis ex pluribus aſperrime coëuntibus inter ſe ſyllabis catenatos, & ueluti cõfragoſos quàm citatiſſimè uoluãt: κολοπόδι Græcè uocantur. res modica dictu: qua tamen omiſſa, multa linguæ uitia, niſi primis eximuntur annis, inemendabili in poſterum prauitate durentur. Memoria.

Vtrum utilius domi, an in ſcholis erudiantur. CAP. III.

SEd nobis iam paulatim accreſcere puer, & exire de gremio, ac diſcere ſeriò incipiat. Hoc igitur potiſſimum loco tractanda quæſtio eſt, Vtilius ne ſit domi, atque intra priuatos parietes ſtudentem continere: an frequentiæ ſcholarum, & uelut publicis præceptoribus tradere. Quod quidem cum ijs, à quibus clariſſimarum ciuitatum mores ſunt inſtituti, tum eminentiſſimis [illegible]toribus uideo placuiſſe. Non eſt tamen diſſimulandum, eſſe nonnullos qui ab hoc propè publico more, priuata

qua

quadam persuasione dissentiant. Hi duas præcipuè rationes sequi uidentur: unam, quòd moribus magis consulant, fugiendo turbam hominum, eius ætatis quæ sit ad uitia maxime prona: unde causas turpium factorum sæpius extitisse utinam falsò iactaretur: Alteram, quòd quisquis futurus est ille præceptor, liberalius tempora sua impensurus uni uidetur, quàm si eadem in plures partiatur. Prior causa prorsus grauis. Nam si studijs quidem scholas prodesse, moribus autem nocere constaret, potior mihi ratio uiuendi honestè, quàm uel optime dicendi uideretur. Sed mea quidem sententia iuncta ista, atque indiscreta sunt. Neque enim esse oratorem, nisi bonum uirum, iudico: & fieri etiam, si posset, uolo. De hac re igitur prius. Corrumpi mores in scholis putant: nam & corrumpuntur interim, sed domi quoque: & sunt multa eius rei exempla, tam læsæ hercle, quàm conseruatæ sanctißimæ utrobique opinionis. *tantum Natura cuiusque *tamen, curaq; distat. Da mentem ad peiora facilem, da negligentiam formandi, custodiendiq; in ætate prima pudoris: non minorem flagitijs occasionem secreta præbuerint. Nam & esse potest turpis domesticus ille præceptor: nec tutior inter seruos malos, quàm ingenuos parum modestos conuersatio est. At si bona ipsius indoles, si non cæca, ac sopita parentum socordia est, & præceptorem eligere sanctißimum quenque, cuius rei præcipua prudentibus cura est, & disciplinam, quæ maxime seuera fuerit, licet, & nihilominus amicum grauem uirum, aut fidelem libertum lateri filij sui adiungere: cuius aßiduus comitatus etiam illos meliores faciet, qui timebantur. Facile erat huius metus remedium. Vtinam liberorum nostrorum mores non ipsi perderemus. Infantiam statim delicijs soluimus. Mollis illa educatio, quam indulgentiam uocamus, neruos omnes & mentis, & corporis frangit. Quid non adultus concupiscet, qui in purpuris repit? Nondum prima *coquum uerba exprimit, & iam* coccum intelligit, iam conchylium

Indulgẽtia.

poscit

poſcit. Antè palatum eorum,*quàm os inſtituimus. In lecti- *quàm mo
cis creſcunt: ſi terram attigerint, è manibus utrinque ſuſtinen- res inſt.
tium pendent. Gaudemus ſi quid licentius dixerint. Verba ne Alexandrinis quidem permittenda delicijs, riſu, & oſculo exci-pimus. Nec mirum: nos docuimus: ex nobis audierunt: noſtras amicas, noſtros concubinos uident. Omne conuiuium obſcœnis canticis ſtrepit, pudenda dictu ſpectantur. Fit ex his conſuetu-do, deinde natura: diſcunt hæc miſeri antè quàm ſciant uitia eſſe. Inde ſoluti, ac fluentes non accipiunt è ſcholis mala iſta, ſed in ſcholas afferunt. Verum in ſtudijs magis uacabit unus uni. Ante omnia nihil prohibet eſſe iſtum, neſcio quem, unum etiam cum eo, qui in ſcholis eruditur. Sed etiam ſi iungi utrun-que non poſſet: lumen tamen illud conuentus honeſtiſſimi, tene-bris, ac ſolitudini prætuliſſem. Nam optimus quiſque præceptor frequentia gaudet, ac maiore ſe theatro dignum putat. At ferè minores ex conſcientia ſuæ infirmitatis hærere ſingulis, & offi-cio fungi quodammodo pædagogorum non indignantur. Sed præſtet alicui uel gratia, uel amicitia, uel pecunia, ut doctiſſi-mum, atque incomparabilem magiſtrum domi habeat: num ta-men ille totum in uno diem conſumpturus eſt? aut poteſt eſſe ulla tam perpetua diſcentis intentio, quæ non ut uiſus oculorum obtutu continuo fatigetur? cum præſertim multò plus ſecreti temporis ſtudia deſiderent. Neq; enim ediſcenti, ſcribenti, & co gitanti præceptor aſſiſtit, quorum aliquid agentibus cuiuſcunq; interuentus impedimento eſt. Lectio quoque non omnis, nec ſemper præeunte, uel interpretante eget: quando enim tot au-torum notitia contingeret? Ergo modicum tempus eſt, quo in totum diem uelut opus ordinetur. Ideoq; per plures ire poſ-ſunt, etiam quæ ſingulis tradenda ſunt. Pleraque uerò hanc con-ditionem habent, ut eadem uoce ad omnes ſimul perferantur. Taceo de partitionibus, & declamationibus rhetorum: qui-bus certe quantuſcunq; numerus adhibeatur, tamen unuſquiſq;

totum

totum ferret. Nõ enim uox illa præceptoris, ut cœna, minus pluribus sufficit: sed ut sol, uniuersis idem lucis, caloriq; largitur. Grammaticus quoque si de ratione loquendi differat, quæstiones explicet, historias exponat, poemata enarret: tot illa discent, quot audient. At enim emendationi, prælectioniq; numerus obstat. Sit incommodum (nam quid ferè undique placet:) mox illud comparabimus commodo. Nec ego tamen eò mutti puerum uolo, ubi negligatur. Sed neque præceptor bonus maiore se turba, quam ut sustinere eam possit, onerauerit: & in primis ea habenda cura est, ut is omnino fiat nobis familiariter amicus, nec officium in docendo spectet, sed affectum: ita nunquam erimus in turba. Nec sane quisquam literis saltem leuiter imbutus, eum in quo studium, ingeniumq; perspexerit, non in suam quoque gloriam peculiariter fouebit. Sed ut fugiendæ sint magnæ scholæ (cui ne ipse quidem rei assentior) si ad aliquem meritò concurritur: non tamen hoc eò ualet, ut fugiendæ sint omnino scholæ: aliud est enim uitare eas, aliud eligere. Et si refutauimus quæ contra dicuntur, iam explicemus, quid ipsi sequamur. Ante omnia, futurus orator, cui in maxima celebritate, & in media Rep. uiuendũ est, assuescat iam à tenero non reformidare homines, neq; illa solitaria, & uelut umbratili uita palleſcere. Excitanda mens, & attollenda semper est, quæ in huiusmodi secretis aut languescit, & quendam uelut in opaco situm ducit, aut contrà tumescit inani persuasione. Necesse est enim sibi nimium tribuat, qui se nemini comparat. Deinde, cum proferenda sunt studia, caligat in sole: & omnia noua offendit, ut qui solus didicerit, quod inter multos faciendum est. Mitto amicitias, quæ ad senectutem usque firmißimè durant, religiosa quadam necessitudine imbutæ. Neque enim est sanctius sacris ijsdem, quam studijs initiari. Sensum ipsum, qui communis dicitur, ubi discet, cùm se à congressu, qui non hominibus solum, sed mutis quoque animalibus naturalis est,

*Reip. luce

segre

segregarit? Adde quòd domi ea sola discere potest, quæ ipsi præ
cipientur: in schola, etiam quæ alijs. Audiet multa quotidie pro=
bari, multa corrigi: proderit alicuius obiurgata desidia: proderit
laudata industria: excitabitur laude æmulatio: turpe ducet cede
re pari: pulchrum superasse maiores. Accendunt omnia hæc ani=
mos: & licet ipsa uitium sit ambitio, frequẽter tamen causa uir= Ambio uir
tutum est. Non inutilem scio seruatũ esse à præceptoribus meis tutis causa.
morem, qui, cum pueros in classes distribuerant, ordinem dicen=
di secundum uires dabant: & ita superiore loco quisq; declama=
bat, ut præcedere profectu uidebatur. Huius rei iudicia*præbe= *ꝑbabantur
bantur, ea nobis ingens palmæ contentio: ducere uero classem,
multo pulcherrimum. Nec de hoc semel decretum erat, tricesi=
mus dies reddebat uicto certaminis potestatem. Ita nec superior
successu curam remittebat: & dolor uictum ad depellendã igno=
miniam cõcitabat. Id nobis acriores ad studia dicendi faces sub=
didisse, quàm exhortationes docentium, pædagogorum custo=
diam, uota parentum, quantum animi mei coniectura colligere
possum, contenderim. Sed sicut firmiores in literis profectus alit
æmulatio: ita incipientibus, atq; adhuc teneris, cõdiscipulorum,
quàm præceptoris iucundior, hoc ipso quòd facilior, imitatio est.
Vix enim se prima elementa ad spem tollere effingendæ (quam
summam putant) eloquentiæ audebunt: proxima amplectuntur
magis: ut uites arboribus applicitæ, inferiores prius apprehen=
dendo ramos in cacumina euadunt. Quod adeò uerum est, ut
ipsius etiam magistri (si tamen ambitiosis utilia præferet) hoc
opus sit, cum adhuc rudia tractabit ingenia, non statim onerare
infirmitatem discentium, sed temperare uires suas, & ad intelle=
ctum audientis descẽdere. Nã ut uascula oris angusti superfusam
humoris copiam respuunt, sensim autẽ influentibus, uel etiã in=
stillantibus complentur: sic animi puerorum quantum excipere
possint, uidendum est. Nam maiora intellectu, uelut parũ*aptos *apertos
ad percipiendum animos non subibunt. Vtile igitur est habere,

quos imitari primum, mox uincere uelis: ita paulatim & superiorum spes erit. His adijcio, præceptores ipsos nõ idem mentis, ac spiritus in dicendo posse concipere singulis tantum præsentibus, quod illa celebritate audientium instinctos. Maxima enim pars eloquentiæ constat animo: hunc affici, hunc concipere imagines rerum, & transformari quodam modo ad naturam corũ, de quibus loquimur, necesse est. Is porrò, quò generosior, celsiorq; est, hoc maioribus uelut organis commouetur: ideoq; & laude crescit, & impetu augetur, & aliquid magnũ agere gaudet. Est quædam tacita dedignatio, uim dicendi tantis comparatam laboribus ad unum auditorem demittere: pudet supra modum sermones attollere. Et sanè concipiat quis mente, uel declamantis habitum, uel orantis uocem, inceßum, pronunciationem, illum deniq; animi, & corporis motum, sudorem (ut alia præteream) & fatigationem, audiente uno: non'ne quiddã pati furori simile uideatur? Non esset in rebus humanis eloquẽtia, si tantùm cum singulis loqueremur.

Qua ratione puerorum ingenia dignoscantur, & quomodo tractada sint. CAP. IIII.

TRadito sibi puero, docendi peritus ingenium eius in primis, naturamq; perspiciat. Ingenij signum in paruis præcipuum, memoria est (Eius duplex uirtus, facilè percipere, & fideliter continere) Proximum imitatio. Nam id quoq; est docilis naturæ: sic tamen, ut ea, quæ discit, effingat, non habitum fortè, & inceßum, & si quid in peius notabile est. Non dabit mihi spem bonæ indolis, qui hoc imitandi studio petet, ut rideatur. Nam probus quoque in primis erit ille uere ingenioßus: alioqui prius duxerim tardi esse ingenij, quàm mali. Probus autem ab illo segni, & iacente plurimum aberit. Hic meus, quæ tradentur, non difficulter accipiet: quædam etiam interrogabit: sequetur tamen magis, quàm præcurret. Illud ingeniorum uelut præcox genus, non temere unquam peruenit ad frugem.

Hi sunt

Hi sunt, qui parua facilè faciunt: & audacia prouecti, quicquid illic possunt, statim ostendunt. possunt autem id demum, quod in proximo est: uerba continuant, hæc uultu interrito, nulla tardati uerecundia proferunt. Non multum præstant, sed citò: non subest uera uis, nec penitus immissis radicibus innititur: ut quæ summo solo sparsa sunt semina, celerius se effundunt, & imitatæ spicas herbulæ, inanibus aristis ante messem flauescunt. Placent hæc annis comparata: deinde stat profectus: admiratio decrescit. Hæc cùm animaduerterit, perspiciat deinceps, quonam modo tractandus sit discentis animus. Sunt quidam, nisi institeris, remissi: quidam imperia indignantur: quosdam continet metus, quosdam debilitat: alios continuatio extundit, in alijs plus impetus facit. Mihi ille detur puer, quem laus excitet, quem gloria iuuet, qui uictus fleat. Hic erit alendus ambitu: hunc mordebit obiurgatio: hunc honor excitabit: in hoc desidiam nunquàm uerebor. Danda est tamen omnibus aliqua remissio: non solum, quia nulla res est, quæ perferre possit continuum laborem (atque ea quoque, quæ sensu, & anima carent, ut seruare uim suam possint, uelut quiete alterna retenduntur) sed quòd studium discendi, uoluntate, quæ cogi non potest, constat. Itaque & uirum plus afferunt ad discendum renouati, ac recentes, & acriorem animum, qui ferè necessitatibus repugnat. Nec me offenderit lusus in pueris: est & hoc signum alacritatis, neque illum tristem, semperq; demissum, sperare possim erectæ circa studia mentis fore, cum in hoc quoque maxime naturali ætatibus illis impetu iaccat. Modus tamen sit remissionibus, ne aut odium studiorum faciant negatæ, aut ocij consuetudinem nimiæ. Sunt etiam nonnulli acuendis puerorum ingenijs non inutiles lusus, cùm positis inuicem cuiusque generis quæstiunculis æmulantur. Mores quoque se inter ludendum simplicius detegunt, modò nulla uideatur ætas tam infirma, quæ non protinus quid rectum, prauumq; sit, discat:

tum uel maxime formanda, cum simulandi nescia est, & præcipientibus facilè credit. Frangas enim citius, quàm corrigas, quæ in prauum induruerunt. Protinus ergo ne quid cupidè, ne quid improbè, ne quid impotenter faciat, monendus est puer. Habendumq; in animo semper illud Vergilianum:

Georg. 2. —Adeò in teneris consuescere multum est.

Cædi uerò discipulos, quanquàm & receptum sit, & Chrysippus non improbet, minime uelim. Primum, quia deformè, ac seruile est, & certè quod conuenit, si ætatem mutes, iniuria. Deinde, quòd si cui est mens tam illiberalis, ut obiurgatione non corrigatur, is etiam ad plagas, ut pessima quæq; mancipia, durabitur. Postremò, quòd ne opus erit quidem hac castigatione, si assiduus studiorum exactor astiterit. Nunc ferè negligentia pædagogorum sic emendari uidentur, non ut pueri facere, quæ recta sunt, cogantur: sed cur non fecerint, puniantur. Deniq; cũ paruulum uerberibus coëgeris, quid iuueni facias, cui nec adhiberi potest hic metus, & maiora discẽda sunt? Adde quòd multa uacidunt pulantibus dictu deformia, & mox uerecundiæ futura, sæpe do- *accidunt lore uel metu* exciderunt: qui pudor refringit animum, & abijcit, atq; ipsius lucis fugam, & tædium dictat. Iam si minor in deligendis custodum, & præceptorum moribus fuit cura: pudet dicere, in quæ probra nefandi homines isto cædendi iure abutantur, quam det alijs quoq; nonnunquam occasionem hic miserorum metus. Non morabor in parte hac: nimium est, quod intelligitur. Quare hoc dixisse satis est: In ætatem infirmam, & iniuriæ obnoxiam, nemini debet nimium liccre. Nunc quibus instituendus sit artibus, qui sic formabitur, ut fieri possit Orator, & quæ in quaq; ætate inchoanda, dicere ingrediar.

De Grammatica. CAP. V.

PRimus, in eo qui legendi, scribendiq; adeptus erit facultatem, grammaticis est locus: nec refert de Græco, an de Latino loquar, quanquàm Græcum esse priorem placet: Vtrique eadem

eadem uia est. Hæc igitur professio, cùm breuissimè in duas partes diuidatur, rectè loquendi sciẽtiam, & poëtarum enarrationem, plus habet in recessu, quam fronte promittit. Nam & scribendi ratio coniuncta cum loquẽdo est, & enarrationem præcedit emendata lectio, & mixtum his omnibus iudicium est. Quo quidem ita seuere sunt usi ueteres grammatici, ut non uersus modò censoria quadam uirgula notare, & libros, qui falsò uiderentur inscripti, tanquam subdititios summouere familia permiserint sibi: sed autores alios in ordinem redegerint, alios omnino exemerint numero. Nec poëtas legisse satis est: excutiendum omne scriptorum genus, non propter historias modò, sed uerba, quæ frequẽter ius ab autoribus sumunt. Tum nec citra musicen grammatice potest esse perfecta, cùm ei de metris, rhythmisq; dicendum sit. Nec si rationem syderum ignoret, poëtas intelligat: qui (ut alia mittam) toties ortu, occasuq; signorum in declarandis temporibus utuntur. Nec ignara philosophiæ, cùm propter plurimos in omnibus ferè carminibus locos, ex intima quæstionum naturalium subtilitate repetitos, tũ uel propter Empedoclem in Græcis, Varronem, ac Lucretium in Latinis, qui præcepta sapiẽtiæ uersibus tradiderunt. Eloquẽtia quoque non mediocri est opus, ut de unaquaq; earum, quas demonstrauimus, rerum dicat propriè, & copiosè. Quò munus sunt ferendi, qui hanc artem ut tenuem, ac ieiunam cauillantur: quæ nisi oratori futuro fundamenta fideliter iecerit, quicquid superstruxeris corruet: necessaria pueris, iucunda senibus, dulcis *secretorum comes: & quæ uel sola omni studiorum genere, plus habeat operis, quàm ostentationis. Critici. *sectatorũ

De literis, & earum potestate.

CAP. VI.

NE quis igitur tanquam parua fastidiat grammatices elementa: non quia magnæ sit operæ consonantes à uocalibus discernere, ipsasq; eas in semiuocalium numerũ, mutarumq;

partiri: sed quia interiora uelut sacri huius adeuntibus, apparebit multa rerum subtilitas: quæ non modò acuere ingenia puerilia, sed exercere altissimam quoque eruditionem, ac scientiam posit. An cuiuslibet auris est exigere literarum sonos: non hercle magis, quàm neruorum. At grammatici saltem omnes in hanc descendent rerum tenuitatem, desintne aliquæ nobis necessariæ literæ, non cum Græca scribimus (tum enim ab ijsdem duas mutuamur) sed proprie in Latinis: ut in his seruus, & uulgus, Aeolicum digamma desideratur, & medius est quidem u, & i, literæ sonus. Non enim sic optimum dicimus, ut opimum: & in here, neq; e, planè, neq; i, auditur. An rursus aliæ redundent, præter illam aspirationis H: quæ si necessaria est, etiam contrariam sibi poscit Ⱶ. Et q, quæ & ipsa quarundam nominum nota est: & k, cuius similis effectus, speciesq;, nisi quòd paulum à nostris obliquatur. kappa apud Græcos, nunc tantum in numero manet: & nostrarum ultima x, qua tamen carere potuimus, si non quæsissemus. Atq; etiam in ipsis uocalibus grammatici est uidere, an aliquas pro consonantibus usus acceperit: quia Iam sicut Tam scribitur, & uos ut cos. atq; ut uocales iunguntur, aut enim unam longam faciunt, ut ueteres scripsere, qui geminatione earum uelut apice utebantur: aut duas, nisi quis putat etiam ex tribus uocalibus syllabam, quod nequit fieri, si non aliquæ officio consonantium fungantur. Quæret etiã hoc, quomodo duabus demum uocalibus in seipsas coëundi natura sit, cũ consonantium coëat nulla, nisi alteram frangat. Atqui litera i, sibi insidit. Conijcit enim est ab illo iacit. Et u, quomodo nunc scribitur uulgus, & seruus. Sciat etiam, Ciceroni placuisse aijo, maijamq; geminata i, scribere: quòd si est, etiã iũgetur ut consonans. Quare discat puer, quid in literis proprium, quid commune, quæ cũ quibus cognatio: nec miretur, cur ex scammo fiat scabellum: aut à pinna, quod est acutũ, securis utrinq; habens aciẽ, bipennis: ne illorum sequatur errorẽ, qui quia à pennis duabus

Scabellum.
Bipennis.

hoc

hoc esse nomen existimant, pinnas auium dici uolunt. Neq; has modò nouerit mutationes, quas afferunt declinatio, aut præpositio, ut secat secuit, cadit excĭdit, cædit excîdit, calcat exculcat, & sic à lauando lotus, & inde rursus illotus, & mille alia: sed & quæ à rectis quoq; casibus ætate transierũt. Nam ut Valesij, & Fusij in Valerios, Furiosq; uenerunt: ita arbos, labos, uapos, etiam & clamos ac passes, ætatis fuerunt. Atq; hæc ipsa s, litera ab his nominibus exclusa, in quibusdam ipsa alteri successit: nam mertare, atq; pultare dicebant, quomodo fordeum, fœdusq;, pro aspiratione, uel simili litera utentes: nam contrà Græci ita aspirare hæc solent, ut pro Fundano Cicero testem, qui primã eius literam dicere non posset, irridet. Sed b, quoq; in locum aliarum dedimus aliquando, unde Byrrhus, & bruges, & belena: necnon eadem fecit ex duello bellum, unde duellios quidam dicere bellios ausi. Quid stlatum, stlitesq;? Quid d, literæ cum t, quædam cognatio? Quare minus mirum, si in uetustis operibus urbis nostræ, & celebribus templis legantur Alexãter, & Cassantra. Quid o, atq; u, permutatæ inuicem? ut Hecoba, & notrix, Culchides, & Pulyxena scriberẽtur: ac (ne in Græcis id tantum notetur) dederont, ac probaueront. sic ὀδυσσεύς, quem ὀδυσεὺς fecerunt Aeoles, ad Vlyssem deductus est. Quid? non e, quoq; i, loco fuit, ut Menerua, & leber, & magester, & dijoue, & ueiouc, pro dijoui, & ueioui? Sed mihi locum signare satis est. Non enim doceo, sed admoneo docturos. Inde in syllabas cura transibit: de quibus in orthographia pauca annotabo. Tum uidebit, ad quem hoc pertinet, quot, & quæ sint partes orationis: quandoquidem de numero parum conuenit. Veteres enim, quorum fuerunt Aristoteles, atque Theodectes, uerba modò, & nomina, & coniunctiones tradiderunt: uidelicet quòd in uerbis uim sermonis, in nominibus materiam (quia alterum est, quod loquimur, alterum, de quo loquimur) in coniunctionibus autem eorum complexum esse iudicauerunt: quas cõiunctiones à plerisq;

De partibus orationis.

dici ſcio: ſed hæc uidetur ex ſyndeſmo magis propria trãslatio. Paulatim à philoſophis, ac maxime Stoicis auctus eſt numerus, ac primũ cõiunctionibus articuli adiecti, pòſt præpoſitiones, nominibus appellatio, deinde pronomen, deinde mixtũ uerbo participium, ipſis uerbis aduerbia. Noſter ſermo articulos non deſiderat, ideoq; in alias partes orationis ſparguntur. Sed accedit ſuperioribus interiectio. Alij tamen ex idoneis autoribus octo duntaxat partes ſecuti ſunt, ut Ariſtarchus, & ætate noſtra Palæmon, qui uocabulum, ſiue appellationem nomini ſubiecerunt, tanquam ſpecies eius. At ij, qui aliud nomen, aliud uocabulum faciunt, nouem. Nihilominus fuerunt, qui ipſum adhuc uocabulum ab appellatione diducerent, ut eſſet uocabulum corpus uiſu, tactuq; manifeſtum, domus, lectus: Appellatio, cui uel alterum deeſſet, uel utrunq;, uentus, cœlum, deus, uirtus. Adijciebant & aſſeuerationem, ut heu: & attractionem, ut faſceatim: quæ mihi non approbantur. Vocabulum, an appellatio dicenda ſit προσηγορία, & ſubijcienda nomini nec'ne, quia parui refert, liberum opinaturis relinquo.

Declinare in primis nomina, & uerba ſcire oportere pueros, & genera noſſe, ac caſus.

CAPVT VII.

NOmina declinare, & uerba in primis pueri ſciant: neque enim aliter peruenire ad intellectum ſequẽtium poſſunt. Quod etiam admonere ſuperuacuum fuerat, niſi ambitioſa feſtinatione plerique à poſterioribus inciperent: & dum oſtentare diſcipulos circa ſpecioſiora malunt, compendio morarentur. Atqui ſi quis & didicerit ſatis, & (quod non minus deeſſe interim ſolet) uoluerit docere, quæ didicit: non erit contentus tradere in nominibus tria genera, & ea quæ ſunt duobus, omnibus ue communia. Nec ſtatim diligentem putabo, qui promiſcua (quæ epicœna dicuntur) oſtenderit: in quibus ſexus uterq; per alterum apparet: aut quæ fœminina poſitione mares, aut neutrali

trali fœminas significant: qualia sunt muræna, & Glycerium. Scrutabitur mille præceptor acer atq; subtilis origines nominũ, ut quæ ex habitu corporis Rufos, Longosq; fecerunt. Vbi erit aliquid secretius, Syllæ, Burri, Galbæ, Planci, Pansæ, Scauri, taliaq; : & ex casu nascentium : hinc Agrippa, & Opiter, & Cordus, & Posthumus erunt : & ijs quæ post natos eueniunt, unde Vopiscus. Iam Cottæ, Scipiones, Lenates, Serani, sunt ex uarijs causis. Gentes quoq;, ac loca, & alia multa reperias inter nominum causas. In seruis iam intercidit illud genus, quod ducebatur à domino, unde Marcipores, Publiporesq;. Quærat etiã, sit'ne apud Græcos uis quædam sexti casus, & apud nos quoq; septimi. Nam cum dico hasta percussi, non utor ablatiui natura: nec si idem Græcè dicam, datiui τῷ δόρι.

De uerbis & uerborum appellationibus.

CAP. VIII.

SEd in uerbis quoq; quis est adeò imperitus, ut ignoret genera, & qualitates, & personas, & numeros? Literarij penè ista sunt ludi, & triuialis scientiæ. Iam quosdam illa turbabunt, quæ declinationibus non tenentur. Nam & quædam participia, an uerbi appellatiões sint, dubitari potest: quia aliud alio loco ualent, ut lectus, & sapiens. Quædam appellationibus simulia, ut frondator, nutritor. Iam, itur in antiquam syluam, non'ne propriæ cuiusdam rationis est? Nam quod initium eius inuenias? cui simile, fletur. Accipimus aliter: ut,

Panditur interea domus omnipotentis Olympi. Aliter: ut, Verg. in Bu.

—Totis Vsque adeo turbatur agris—

Est etiam quidam tertius modus: ut, urbs habitatur: unde &, campus curritur, mare nauigatur. Pransus quoq;, atque potus diuersum ualent, quàm indicant. Quid? quòd multa uerba non totum declinationis ordinem ferunt? Quædam etiam mutantur, ut fero in præterito. Quædam tertiæ demum personæ figura dicuntur, ut licet, piget. Quædam simile quiddam patiuntur

uocabulis in aduerbium transeuntibus. Nam ut noctu, & diu, ita & dictu, & factu. Sunt enim hæc quoq; uerba participialia quidem, non tamen qualia dicto, factoq;.

De uirtutibus, & uitijs orationis.

CAP. IX.

IAm cum oratio tres habeat uirtutes, ut emendata, ut diluci-da, ut ornata sit: quia dicere apte (quod est præcipuum) pleriq; ornatui subijciunt: totidem uitia, quæ sunt supradictis contraria, emendate loquendi regula (quæ grammatices prior est pars) examinet. Hæc exigitur uerbis aut singulis, aut pluribus. Verba nunc generaliter accipi uolo: nam duplex eorum intellectus est: alter, qui omnia per quæ sermo nectitur significat: ut apud Horatium:

Hor. ī Arte. Verbaq; prouisam rem non inuita sequentur.

alter, in quo est una pars orationis, lego, scribo. Quam uitantes ambiguitatem quidam dicere maluerunt, uoces, dictiones, locutiones. Singula sunt, aut nostra, aut peregrina: aut simplicia, aut composita: aut propria, aut translata: aut usitata, aut ficta. Vni uerbo uitium sæpius, quàm uirtus inest. Licet enim dicamus aliquid propriū, speciosum, sublime: nihil tamē horum, nisi in complexu loquendi, serieq; contingit. Laudamus enim uerba rebus bene accōmodata. Sola est, quæ notari possit uelut uocalitas, quæ εὐφωνία. εὐφωνία dicitur: cuius in eo delectus est, ut inter duo quæ idem significant, ac tantundem ualēt, quod melius sonet, malis. Prima barbarismi, ac solœcismi fœditas absit. Sed quia interim excusantur hæc uitia, aut consuetudine, aut autoritate, aut uetustate, aut deniq; uicinitate uirtutum (nam sæpe à figuris ea separare difficile est) ne quem tam lubrica obseruatio fallat, acriter se in illud tenue discrimen grammaticus intendat: de quo nos latius ibi loquemur, ubi de figuris orationis tractandum erit. Interim uitiū, quod fit singulis uerbis, sit barbarismus. Occurrat mihi forsan aliquis, Quid hic promissor tanti operis dignum? aut quis hoc

nescit

neſcit, alios barbariſmos ſcribendo fieri, alios loquendo? quia Barbariſmus quod male ſcribitur, male etiam dici neceſſe eſt: qui uitioſe dixerit, nõ utiq; & ſcripto peccat. illud prius adiectione, detractione, immutatione, tranſmutatione: hoc ſecundum, diuiſione, complexione, aſpiratione, ſono contineri? Sed ut parua ſint hæc, pueri docentur adhuc, & grammaticos officij ſui cõmonemus. Ex quibus ſi quis erit planè impolitus, & ueſtibulum modò artis huius ingreſſus, intra hæc, quæ profitentium commentariolis uulgata ſunt, conſiſtet: doctiores multa adijciẽt, uel hoc primũ, quòd barbariſmum pluribus modis accipimus: Vnum in gente, qualc ſit, ſi quis Afrum, uel Hiſpanum Latinæ orationi nomen inſerat, ut ferrum, quo rotæ uinciuntur, dici ſolet canthus, quã quàm eo tanquam recepto utitur Perſius: ſicut Catullus ploxenum circa Padũ inuenit, & in oratione Labieni, ſiue illa Cornelij Galli eſt, in Pollionem. Caſnar aſſectator è Gallia ductum eſt. nam mastrucam, quod Sardum eſt, illudens Cicero ex induſtria dixit. Alterum genus barbariſmi accipimus, quod ſit animi natura, ut is à quo inſolenter quid, aut minaciter, aut crudeliter dictum ſit, barbarè locutus exiſtimetur. Tertium eſt illud uitiũ barbariſmi, cuius exempla uulgò ſunt plurima, ſibi etiam quiſq; fingere poteſt, ut uerbo, cui libebit, adijciat literã, ſyllabam ue, uel detrahat, aut aliam pro alia, aut eandem alio, quàm rectum eſt, loco ponat. Sed quidam ferè in iactationem eruditionis ſumere illa ex poëtis ſolent, & autores, quos prælegunt, criminãtur. Scire autem debet puer, hæc apud ſcriptores carminum, aut uenia digna, aut etiam laude duci, potiusq; illa docendi erunt minus uulgata. Nam duos in uno nomine faciebat barbariſmos Tinca Placentinus (ſi reprehendenti Hortenſio credimus) preculam pro pergulam dicẽs, & immutatione, cùm c, pro g, uteretur, & tranſmutatione, cũ r, præponeret e, antecedenti. At in eadem uitij geminatione, & Metieo Suffecieo dicens Ennius, poëtico iure defenditur. Sed in proſa quoque eſt quædam

iam

iam recepta immutatio. Nam Cicero Canopitarum exercitum *Tarſimenũ dicit, ipſi Canobon uocant, & *Tharſomenum, pro Thraſumeno, multi autores, etiam ſi eſt in eo tranſmutatio, uendicauerunt. ſimiliter alia: nam ſiue eſt falſum aſſentior, Siſenna dixit aſſentio, multiq; & hunc, & analogiam ſecuti: ſiue illud uerum eſt, hæc quoq; pars conſenſu defenditur. At ille pexus, pinguiſq; doctor aut illic detractionem, aut hic adiectionem putabit. Quid, quòd quædam, quæ ſingula procul dubio uitioſa ſunt, iuncta ſine reprehenſione dicuntur? Nam & dua, & tre, & pondo diuerſorum generum ſunt barbariſmi. At duapondo, & trepondo, uſq; ad noſtram ætatẽ ab omnibus dictum eſt, & rectè dici Meſſala confirmat. Abſurdum forſan uideatur dicere barbariſmum, quod eſt unius uerbi uitium, fieri per numeros, aut genera, ſicut ſolœciſmum: ſcala tamen, & ſcopa, contraq; hordea, & mulſa, licet literarum mutationem, detractionem, adiectionem non habeant, non alio uitioſa ſunt, quàm quòd plura lia ſingulariter, & ſingularia pluraliter efferuntur: & gladia qui dixerunt, genere exciderunt. Sed hoc quoq; notare contentus ſum, ne arti, culpa quorundam peruicacium, perplexè uidear & ipſe quæſtionem addidiſſe. Plus exigunt ſubtilitatis, quæ accidunt in dicendo, uitia, quia exempla eorum tradi ſcripto non poſſunt, niſi cùm in uerſus inciderũt, ut diuiſio δυοῖν ἐφέσεως Europæi: & ei cõtrarium uitium, quod συναίρεσιν, & συναλοιφὴν Græci uocant, nos complexionem dicimus: qualis eſt apud P. Varronem: Cùm te flagranti deiectum fulmine Phæton.

Nam ſi eſſet proſa oratio, eaſdem literas enunciare ueris ſyllabis licebat. Præterea quæ fiunt ſpatio, ſiue cùm ſyllaba correpta producitur, ut:

Italiam fato profugus— Seu longa corripitur, ut:

Vnius ob noxam, & furias— Extra carmen non deprehendas, ſed nec in carmine uitia ducenda ſunt. Illa uerò non niſi aure exiguntur, quæ fiunt per ſonos. quãquàm per aſpirationem, ſiue

siue adiscitur uitiosè, siue detrahitur, apud nos potest quæri, an in scripto sit uitium, si h, litera est, non nota: cuius quidem ratio H, aspiratio. mutata cum temporibus est sæpius. Parcissime ea ueteres usi etiã in uocalibus, cum œdos, ircosq; dicebant. Diu deinde obseruatum, ne consonantibus aspiraretur, ut in Graccis, & triumpis. Erupit breui tempore nimius usus, ut choronæ, chenturiones, præchones adhuc quibusdam inscriptionibus maneant. Qua de re Catulli *nobile* epigramma est. Inde durat ad nos usque uehementer, & comprehendere, & mihi: nam mehe quoque pro me apud antiquos Tragœdiarũ præcipuè scriptores in ueteribus libris inuenimus. Adhuc difficilior obseruatio est per tenores. quos quidem ab antiquis dictos tonores comperi, uidelicet declinato à Græcis uerbo, qui τόνος dicunt: uel accentus, quas Græci προσῳδίας uocant, cùm acuta, & grauis, alia pro alia ponitur, ut in hoc Cámillus, si acuitur prima: aut grauis pro flexa, ut Cé thegus, & hic prima acuta. Nã sic media mutatur, aut flexa pro graui, aut apice circunducta sequente: quam ex duabus syllabis in unam cogentes, & deinde flectentes dupliciter peccant. Sed id sæpius in Græcis nominibus accidit, ut Atreus: quẽ nobis inuenibus doctissimi senes acuta prima dicere solebant, ut necessariò secunda grauis esset. Idem Térei, Néreiq;. Hæc de accentibus tradita. Cæterum iam scio quosdam eruditos, nonnullos etiã grammaticos sic docere, ac loqui, ut propter quædam uocum discrimina, uerbum interim acuto sono finiant, ut in illis:

–Quæ circum littora, circum Piscosos scopulos–

Ne si grauem posuerint secundam, circus dici uideatur, nõ circuitus. Item Quantum, Quale, interrogantes, graui: comparantes, acuto tenore concludunt: quod tamen in aduerbijs ferè solis, ac pronominibus uendicant, in cæteris ueterem legem sequuntur. Mihi uidetur conditionem mutare, quòd his locis uerba cõiungimus. Nam cùm dico, circum littora, tanquam unum enuncio dissimulata distinctione: itaque tanquam in una uoce, una est

acuta

acuta, quod idem accidit in illo:

—Troiæ qui primus ab oris.

Euenit, ut metri quoq; conditio mutet accentum, ut:

—Pecudes, pictæq; uolucres. Nam uolúcres media acuta legam. quia etsi natura breuis, tamẽ positione longa est, ne faciat iambum, quẽ non recipit uersus heroicus. Separata uerò hæc à præcepto nostro non recedent: aut si consuetudo uicerit, uetus lex sermonis abolebitur. cuius difficilior apud Græcos obseruatio est: quia plura illis loquendi genera, quas διαλέκτους uocant, & quod alias uitiosum, interim aliàs rectum est: apud nos uerò bre

Accentuum regulæ. uissima ratio: Nanq; in omni uoce, acuta intra numerum trium syllabarum continetur, siue eæ sint in uerbo solæ, siue ultimæ, & in his aut proxima extremæ, aut ab ea tertia. Trium porrò, de quibus loquor, media longa, aut acuta, aut flexa erit. eodem loco breuis utiq; grauem habebit sonum: ideoq; posità ante se, id est, ab ultima tertiã acuet. Est autem in omni uoce utiq; acuta, sed nunquàm plus una, nec ultima unquã: ideoq; in dißyllabis prior. Præterea nunquã in eadẽ flexa, & acuta: quia eadẽ flexa ex acuta: itaq; neutra claudet uocẽ Latinã. Ea uerò, quæ sunt syllabæ unius, erũt acuta, aut flexa, ne sit aliqua uox sine acuta. Et illa per sonos accidunt, quæ demonstrari scripto non possunt, uitia oris & linguæ ἰοταχισμοὺς, & λαμβδακισμοὺς, & ἰχνοτητας, & πλατασμοὺς feliciores fingendis nomunibus Græci uocant: sicut ϰσι λσσομίαν, cũ uox quasi in recessu oris auditur. Sunt etiam

*inenarrabiles. Vel, ĭnumerabiles proprij quidã, & *inenarrabiles soni, quibus nonnunquã natio nes reprehendimus. Remotis igitur omnibus, de quibus suprà diximus uitijs, erit illa, quæ uocatur ὀρθοέπεια, id est, emendata cum suauitate uocum explanatio. Nam sic accipi potest recta. Cæte-

Solœcismus. ra uitia omnia ex pluribus uocibus sunt, quorũ est solœcismus: quanquàm circa hoc quoq; disputatum est. Nam etiam qui contextu uel cõplexu orationis accidere eum cõfitentur, quia tamẽ unius emẽdatione uerbi corrigi posßit, in uerbo esse uitiũ, nõ in

sermone

sermone contendunt: cum siue amaræ corticis, seu medio corti-
ce, per genus fácit solœcismum: quorum neutrum quidem repre-
hendo, cum sit utriusq; Vergilius autor. Sed fingamus utrũlibet
non recte dictum: mutatio uocis alterius, in qua uitium erat, re-
ctam loquendi rationem sic reddit, ut amari corticis fiat, uel
media cortice, quod manifestæ calumniæ est: neutrum enim ui-
tiosum separatim est: sed compositione peccatur, quæ iam ser-
monis est. Illud eruditius quæritur, an in singulis quoque uerbis
posit fieri solœcismus, ut si unum quis ad se uocans dicat, ue-
nite: aut si plures à se dimittens, ita loquatur, abi, aut discede.
Necnon cũ responsum ab interrogatione dissentit, ut si dicenti,
quem uideo, ita occurras, ego. In gestu etiam nonnulli putant Solœcismus
idem uitium inesse, cum aliud uoce, aliud nutu, uel manu de- in gestu.
mõstratur. Huic opinioni neq; omnino accêdo, neq; planè dis-
sentio: nam id fáteor posse accidere uoce una, non tamen aliter,
quàm si sit aliquid, quod uim alterius uocis obtineat, ad quod
uox illa referatur, ut solœcismus ex cõplexu fiat eorũ, quibus res
significãtur, & uoluntas ostẽditur. Atq; ut omnẽ effugiã cauil-
lationem, fit aliquando in uno uerbo, nunquã in solo uerbo. Per
quot autem, & quas accidat species, non satis conuenit: qui ple-
nissime, quadripertitã uolunt esse rationẽ, nec aliam quàm bar-
barismi: ut fiat Adiectione, ut: Veni de Susis in Alexãdriã: De-
tractione, ambulo uiã, Aegypto uenio, nec hoc fecit: Trãsmuta-
tione, qua ordo turbatur, Quoq; ego enim hoc uolui, autẽ nõ ha
bui. Ex quo genere an sit, igitur, in initio sermonis positũ dubi-
tari potest: quia maximos autores in diuersa fuisse opinione ui-
deo, cũ apud alios sit etiã frequẽs, apud alios nũquã reperiatur.
Hæc tria genera quidã diducunt à solœcismo, & adiectionis ui-
tium πλεονασμὸν, detractionis *ἔλλειψιν, inuersionis ἀναστροφὴν uo- *ἔκλειψιν.
cant: quæ si in speciẽ solœcismi cadãt, ὑπερβατὸν quoq; appellari
eodem modo posse. Immutatio sine controuersia est, cum aliud Immutatio.
pro alio ponitur. Id per omnes orationis partes deprehendi-
mus,

mus frequentißime in uerbo, quia plurima huic accidunt: ideoq; in eo fiunt ſolœciſmi per genera, tempora, perſonas, modos, ſiue quia ſtatus eos dici, ſeu qualitates placet, uel ſex, uel, ut alij uolunt, octo: nam totidē uitiorū erunt formæ, in quot ſpecies eorū quodq;, de quibus ſupradictum eſt, diuiſeris. Præterea numeros, in quibus nos ſingularē, ac pluralē habemus, Græci & δυϊκόν. Quanquam fuerunt, qui nobis quoq; adijcerent dualem, ſcripſere, legēre, quod deuitandæ aſperitatis gratia mollitum eſt, ut apud ueteres pro male mereris, male merere: ideoq; quod uocant duale, in illo ſolo genere conſiſtit, cum apud Græcos & in uerbi tota ferè ratione, & in nominibus ferè deprehendatur, & ſic quoq; rariſſimus eius ſit uſus: apud noſtrorum uero neminem hæc obſeruatio reperiatur, quin è contrario:

Deuenere locos_ &: Conticuere omnes_ &: Conſedere duces_ aperte nos docēant, nil horum ad duos pertinere: Dixere quoq;, quanquam id Antonius Rufus ex diuerſo ponit exemplum, de pluribus patronis præco pronuntiet. Quid? non Tit. Liuius circa initia ſtatim primi libri, Tenuere, inquit, arcem Sabini. & mox: In aduerſum Romani ſubiere? Sed quem potius ego, quàm M. Tullium ſequar? qui in Oratore, Non reprehendo, inquit, ſcripſere, ſcripſerunt eſſe uerius ſentio. Similiter in uocabulis, & nominibus fit ſolœciſmus genere, numero, proprie autem caſibus. quicquid eorum alteri ſuccedet, huic parti ſubiungatur licet per comparationes, & ſuperlationes, itemq; in quibus patriū pro poſſeſſiuo dicitur, uel contrà. Nam uitium, quod fit per quātitatem, ut magnum peculiolum, erunt qui ſolœciſmum putent, quia pro nomine integro poſitū ſit diminutum. Ego dubito, an id impropriū potius appellem, ſignificatione enim deerat. Solœciſmi porrò uitium non eſt in ſenſu, ſed in complexu. In participio per genus, & caſum, ut in uocabulo: per tempora, ut in uerbo: per numerum, ut in utroq;, peccatur. Pronomen quoq; genus, numerū, caſus habet, quæ omnia

recipiunt

recipiunt huiusmodi errorem. Fiunt solœcismi, & quidem plurimi per partes orationis: sed id tradere satis non est, ne ita demũ uitium esse credat puer, si pro alia ponatur alia: ut uerbũ ubi nomen esse debuerit: uel aduerbium ubi pronomẽ, & similia. Nam sunt quædã cognata, ut dicunt, id est, eiusdẽ generis, in quibus, qui alia specie, q̃ oportet, utetur, non minus q̃ ipso genere permutato, deliquerit. Nam & an, & aut, cõiunctiones sunt: male tamen interroges, hic aut ille sit. Et ne, ac nõ, aduerbia: qui tamẽ dicat pro illo, ne feceris, non feceris: in idem incidat uitium: quia alterum negandi est, alterum uetandi. Hoc amplius, intrò, & intus, loci aduerbia: eo tamen intus, & intrò sum, solœcismi sunt. Eadem in aduersitate pronominum, interiectionum, præpositionum accident. Est enim solœcismus, in oratione comprehensionis unius sequentium, ac priorum inter se inconueniens positio. Quædam tamen & faciem solœcismi habent, & dici uitiosa non possunt, ut tragœdia Thyestes, & ludi Floralia, ac Megalesia: quanquàm hæc sequenti tempore interciderunt, nunquàm aliter à ueteribus dicta. Schemata igitur nominabuntur, frequẽtiora quidem apud poëtas, sed oratoribus quoq; permissa. Verũ schema ferè habebit aliquam rationẽ, ut docebimus eo, quẽ paulò antè promisimus, loco. Sed hoc quoq;, quod schema uocatur, si ab aliquo per imprudentiam factum erit, solœcismi uitio non carebit. In eadẽ specie sunt, sed schemate carent, ut suprà dixi, nomina fœminina, quibus mares utuntur: & neutralia, quibus fœminæ. Hactenus de solœcismo. neq; enim artem grammaticã componere aggressi sumus: sed cùm in ordinẽ incurreret, inhonoratã transire noluimus. Hoc amplius, ut institutum ordinẽ sequar, uerba aut Latina, aut peregrina sunt. Peregrina porrò ex omnibus propè dixerim gentibus, ut homines, ut instituta uerba. etiam multa uenerũt. Taceo de Thuscis, & Sabinis, & Prænestinis quoq;: nam ut eo sermone utentem Vectium Lucilius insectatur, quemadmodum Pollio deprehendit in Liuio Patauinitatem:

Solœcismus.

Schemata.

Peregrina

tatem: licet omnia Italica pro Romanis habeam. Plurima Gallica ualuerunt, ut rheda, ac petoritum quoq; : quorum altero Cicero tamen, altero Horatius utitur. & mappam quoque usitatum circo nomen, Pœni sibi uendicant: & gurdos, quos pro stolidis accipit uulgus, ex Hispania duxisse originem audiui. Sed hæc diuisio mea, ad Græcum sermonẽ præcipuè pertinet: nam & maxima ex parte Romanus inde conuersus est. Et confessis quoque Græcis utimur uerbis, ubi nostra desunt: sicut illi à nobis nonnunquam mutuantur. Inde illa quæstio exoritur, an eadem ratione per casus duci externa, qua nostra, conueniat. At si reperias grammaticum ueterum amatorem, neget quicquam ex Latina ratione mutandum: quia, cùm sit apud nos casus ablatiuus, quem illi non habent, parum conueniat uno casu nostro quinque Græcis uti. Quinetiam laudet uirtutem eorum, qui potentiorem facere linguam Latinam studebant, nec alienis egere institutis fatebantur. Inde Castōrem media syllaba producta pronunciarunt, quia hoc nostris nominibus accidebat, quorum prima positio in easdem, quas Castor, literas exit. Et ut Palæmo, sic Thelamo, & Plato (nam sic eum Cicero quoque appellat) dicerentur, retinuerunt: quia Latinum, quod o, & n literis finiretur, non reperiebant. Nec in a quidem, atque s literas exire temere masculina Græca nomina recto casu patiebantur Idcoq; & apud Cælium legimus, Pelia cincinnatus: & apud Messalam, Bene fecit Euthia: & apud Ciceronem, Hermagora. Nec miremur, quòd ab antiquorum plerisq;, Aenea, & Anchisa sit dictus. Nam si ut Mecœnas, Suffenas, Asprenas dicerentur, genitiuo casu non æ litera, sed tis syllaba terminarentur. Inde ol'ympo, & tyránno acutam mediam syllabam dederunt: quia una, aut duabus longis sequentibus, primam breuem acui noster sermo non patitur. Sic genitiuus Achilli, & Vlyßi fecit, sic alia plurima. Nunc recentiores instituerunt, Græcis nominibus Græcas declinationes potius dare: quod tamen ipsum non

Propria nomina in o.

In as.

non ſemper fieri poteſt. Mihi autem placet Latinam rationẽ ſequi, quouſq; patitur decor. Neq; enim iam Calypſonẽ dixerim, ut Iunonem: quanquã ſecutus antiquos C. Cæſar utitur hac ratione declinandi. Sed autoritatem conſuetudo ſuperauit. In cæteris, quæ poterunt utroq; modo non indecẽter efferri, qui Græcam figuram ſequi malit, non Latinè quidem, ſed citra reprehenſionem loquetur. Simplices uoces prima poſitione, id eſt, natura ſua conſtant: Compoſitæ autem præpoſitionibus ſubiunguntur, ut innocens: interdum repugnantibus inter ſe duabus, quale eſt imperterritus: alioqui poſſunt aliquando continuari duæ, ut incompoſitus, reconditus, & quo Cicero utitur, ſubabſurdum: Aut è duobus quaſi corporibus coaleſcunt, ut maleficus. Nam ex tribus noſtræ utiq; linguæ non conceſſerim: quamuis capſis, Cicero dicat compoſitum eſſe ex cape, & ſi uis: & inueniãtur, qui Lupercalia, æquè tres partes orationis eſſe contendant, quaſi luere per caprum: nam Solitaurilia, iam perſuaſum eſt eſſe ex ſue, oue, & tauro. Et ſanè ita ſe habet ſacrum, quale apud Homerum quoq; eſt. Sed hæc non tam ex tribus, quam ex particulis trium coëunt. Cætcrum etiam ex præpoſitione, & duobus uocabulis dure uidetur ſtruxiſſe Pacuuius:

Compoſitiones nominũ.

In xj. Odyſ.

Nerei repandiroſtrum incuruiceruicum pecus. Iunguntur autẽ, aut ex duobus Latinis integris, ut ſuperfui, ſubterfugi: quã quàm ex integris an cõpoſita ſint quæritur. Aut ex integro, & corrupto, ut maleuolus: Aut ex corrupto, & integro, ut noctiuagus: Aut duobus corruptis, ut pediſſequus: Aut ex noſtro, & peregrino, ut biclinũ: Aut contrà, ut epitogiũ, & Anticato: Aut ex duobus peregrinis, ut epirhediũ. Nam cũ ſit præpoſitio ἐπὶ Græca, rheda Gallicum, nec Græcus tamen, nec Gallus utitur compoſito: Romani ſuum ex utroq; alieno fecerunt. Frequenter autem præpoſitiones quoq; copulatio iſta corrumpit, inde abſtulit, aufugit, amiſit, cum præpoſitio ſit ab ſola: & coit, cum ſit præpoſitio con: ſic ignaui, & crep. & ſimilia. Sed res tota ma-

gis Græcos decet, nobis munis ſuccedit: nec id fieri natura puto, ſed alienis fauemus, ideoq; cum κυρταύχενα mirati ſumus, incuruiceruicum uix à riſu defendimus.

De uerbis propriis & translatis, uſitatis & nouis, & de quatuor quibus ſermo conſtat.

CAPVT X.

Propria uerba quæ.

PRopria ſunt uerba, cũ id ſignificant, in quod primũ denominata ſunt. Translata, cũ alium natura intellectũ, aliũ loco præbẽt. Vſitatis tutius utimur: Noua nõ ſine quodã periculo fingimus. Nam ſi recepta ſunt modicã laudem afferunt oratori: repudiata, etiã in iocos exeunt. Audendum tamen: nanq;, ut Cicero ait, etiã quæ primò dura uiſa ſunt, uſu molliuntur. Sed minime nobis cõceſſa eſt ὀνοματοποιία: quis enim ferat, ſi quid ſimile

Translata.

Home. 4. Ili. illis meritò laudatis λιγξ ἐλὸς, & σἰζῷ ἀνεμῶν fingere audeamus? Iam ne balare quidem, aut hinnire fortiter diceremus, niſi iudicio uetuſtatis niterentur. Eſt etiã ſua loquentibus obſeruatio, ſua ſcribentibus. Sermo conſtat ratione, uetuſtate, autoritate, & cõſuetudine. Rationẽ præſtat præcipue analogia, nonnunquam & etymologia. Vetera maieſtas quædam, &, ut ſic dixerim, religio cõmendat. Autoritas ab oratoribus, uel hiſtoricis peti ſolet. Nã poëtas metri neceßitas excuſat: niſi ſiquando nihil impediente in utroq;, modulatione pedum alterum malunt: qualia ſunt:

—Imo de ſtirpe reciſum. &:

—Aëriæ quo congeſſere palumbes. &:

—Silice in nuda. & ſimilia, cum ſummorum in eloquẽtia uirorum iudicium pro ratione, & uel error honeſtus eſt, magnos duces ſequentibus. Conſuetudo uero certiſſima loquendi magiſtra: utendumq; planè ſermone, ut numo, cui publica forma eſt.

Cõſuetudo.

Analogia. Omnia tamen hæc exigunt acre iudicium. Analogia præcipue, quam proxime ex Græco transferentes in Latinum, proportionem uocauerunt. Eius hæc uis eſt, ut id quod dubium eſt, ad aliquid ſimile, de quo nõ quæritur, referat: ut incerta certis probet. Quod

bet. Quod efficitur duplici uia, cõparatione similiũ, in extremis maxime syllabis (propter quod ea, quæ sunt è singulis, negãtur debere rationem) & diminutione. Cõparatio in nominibus, aut genus deprehẽdit, aut declinationẽ: Genus, ut si quæratur, funis masculinũ sit, an fœmininũ, simile illi sit panis: Declinationẽ, ut si ueniat in dubiũ, hac domu dicendum sit, an hac domo, & domuũ an domorũ, similia sunt domus, anus, manus. Diminutio genus modo detegit. Et ne ab eodẽ exemplo recedã, funẽ masculinum esse funiculus ostẽdit. Eadem in uerbis quoq; ratio cõparationis, ut si quis antiquos secutus, feruẽre breui media syllaba dicat, deprehẽdatur uitiose loqui: quòd omnia, quæ e, & o literis fatendi modo terminantur, eadem si in infinitis e literam media syllaba acceperunt, utiq; productam habent, prandeo, pendeo, spõdeo, prandere, pẽdere, spondere. At quæ o solã habent, dummodo per eandẽ literã in infinito exeant, breuia fiunt, lego, dico, curro, legere, dicere, currere. Etiamsi est apud Lucilium:

Feruit aqua, & feruet, feruit nunc, feruet ad annum.

Sed pace dicere hominis eruditißimi liceat, si feruit putat illi simile currit, & legit, fruo dicetur, ut curro, & lego, quod nobis inauditum est. Sed non est hæc uera comparatio: nam feruit illi est simile seruit: quam proportionem sequenti dicere necesse est feruire, ut seruire. Prima quoque aliquando positio ex obliquis inuenitur, ut memoria repeto conuictos à me, qui reprehenderant, quòd hoc uerbo usus essem pepigi. Nam id quidem dixisse summos autores confitebantur, rationem tamen negabant permittere: quia prima positio paciscor, cum haberet naturam patiendi, faceret tempore præterito pactus sum. Nos præter autoritatem oratorum, atq; historicorum, analogia quoq; hoc dictũ tuebamur. Nam cũ in XII. tabulis legerimus: Ni ita pagunt, inueniebamus simile huic cadunt. Inde prima positio, etiam si uetustate exoleuerat, apparebat pago, ut cado: unde non erat dubium, sic pepigi nos dicere, ut cecidi. Sed meminerimus, non per

omnia duci analogiæ posse rationem, cum sibi ipsa plurimis in locis repugnet. Quædam sine dubio conantur eruditi defendere, ut cũ deprehensum est lepus, & lupus simuli positione, quantum casibus, numerisq; dissentiant, ita respondent, non esse paria: quia lepus epicœnũ sit, lupus masculinum: Quanquàm Varro in eo libro, quo initia Romanæ urbis enarrat, lupum fœminam dicit, Ennium, Pictoremq; Fabium secutus. Illi autem ijdem cum interrogantur, cur aper apri, & pater patris faciat, illud nomen positũ, hoc ad aliquid esse contendunt. Præterea quoniã utrunq; à Græcis ducũ est, ad eam rationẽ recurrunt, ut πατὴρ patris, κάπρος apri faciat. Illa tamen quomodo effugient, ut nomina quãuis fœminina, singulari nominatiuo VS finita, nunquam genitiuo casu in ERIS syllabam terminantur, faciat tamẽ Venus Veneris? Itẽ cum ES literis finita per uarios exeant genitiuos, nunquã tamen eadẽ RIS syllaba terminatos, Ceres cogat dici Cereris? Quid uero, quæ tota positionis ciusdem in diuersos flexus exeunt? cũ Alba faciat Albanus, & Albensis, uolo, uolui, & uolaui. Nam præterito quidẽ tempore, uarie formari uerba prima persona o litera terminata, ipsa analogia confitetur. Siquidẽ facit cado cecidi, spondeo spopondi, pingo pinxi, lego legi, pono posui, frãgo fregi, laudo laudaui. Non enim cum primum fingerentur homines, analogia demissa cœlo, formã loquẽdi dedit: sed inuenta est postquàm loquebantur, & notatum in sermone, quid quo modo caderet: itaque non ratione nititur, sed exemplo: nec lex est loquendi, sed obseruatio: ut ipsam analogiam nulla res alia fecerit, quàm consuetudo. Inhærent tamen quidam molestissima diligentiæ peruersitate, ut audaciter potius dicant, quàm audacter: licet omnes oratores aliud sequantur: & emicauit non emicuit, & conire non coire. His permittamus & audiuisse, & sciuisse, & tribunale, & faciliter, dicere: frugalis quoque sit apud illos, non frugi: nam quo alio modo fiat frugalitas? Idem cẽtum millia nummûm, & fidem deûm,

ostẽ

ostendant duplices solœcismos esse, quãdo & casum mutant, & numerum. Nesciebamus enim, ac non consuetudini, & decori seruiebamus: sicut in plurimis, quæ Tullius in Oratore diuine, ut omnia, exequitur. Sed Augustus quoq; in epistolis ad C. Cæsarem scriptis emendat, quòd is calidum dicere, quàm caldum malit: non quia illud non sit Latinum, sed quia sit odiosum, &, ut ipse Græco uerbo significauit, περιεργον. Atqui hanc quidam ὀρθοέπειαν solam putant: quam ego minime excludo. Quid enim tam necessarium, quàm certa locutio? imò inhærendum ei iudico, quoad licet: diu etiam mutantibus repugnãdum: sed abolita, atque abrogata retinere, insolentiæ cuiusdam est, & friuolæ in paruis iactantiæ. Multum enim est literatus, qui sine aspiratione, & producta secunda syllaba salutauit, aucte, est enim: & calefăce dixerit potius, quàm quod dicimus, e conseruauisse. Iis adijciat face, & dice, & similia. Recta est hæc uia: quis negat? sed alia est & mollior, & magis trita. Ego tamen non alio magis angor, quàm quòd obliquis casibus ducti, etiam primas sibi positiones non inuenire, sed mutare permittunt, ut cùm ebur, & robur ita dicta, ac scripta in summis autoribus, in o literam secundæ syllabæ transferunt, quia sit roboris, & eboris: Sulphur autem, & guttur, u literam in genitiuo seruent: ideoq; iecur etiam, & femur controuersiam fecerunt, quod non minus est licentiosum, quàm si sulphuri, & gutturi subijcerent in genitiuo literam o mediam, quia esset eboris, & roboris: sicut Antonius Gnipho, qui robur quidem, & ebur, atque etiam marmur fatetur esse: uerum fieri uult ex his robura, ebura, marmura. Quòd si animaduerterent literarum affinitatem, scirent sic ab eo, quod est robur, roboris fieri, quomodo ab eo, quod est miles, limes, militis, limitis: iudex, uindex, iudicis, uindicis, & quæ suprà iam attigi. Quid? non similes quoque, ut dicebam, positiones, in longe diuersas figuras per obliquos casus excunt? ut uirgo, Iuno: fusus, lusus: cuspis, puppis, & mille alia: cũ

*emendatus

illud etiam accidat, ut quædam pluraliter nõ dicantur, quædam contrà singulari numero: quædam casibus careant: quædã à primis statim positionibus tota mutentur, ut Iupiter. Quod uerbis etiam accidit, ut fero, tuli, cuius præteritum perfectum, & ulterius non inuenitur. Nec plurimum refert, nulla hæc, an prædura sint. Nam quid progenies genitiuo singulari, quid spes plurali faciet? Quomodo autem quire, & ire, uel in præterita patiendi modo, uel in participia transibunt? Quid de alijs dicam, cùm Senatus Senatus Senatui, an Senatus Senati Senato faciat incertum sit? Quare mihi non inuenuste dici uidetur, aliud esse Latinè, aliud grammaticè loqui. Hæc de analogia nimium.

Etymologia. Etymologia, quæ uerborum originem inquirit, à Ciccrone dicta est notatio, quia nomen eius apud Aristotelem inuenitur σύμβολον, quod est nota: nam uerbum ex uerbo ductum, id est, uerisloquium, ipse Cicero, qui finxit, reformidat. Sũt qui uim potius intuiti, originationẽ uocẽt. Hæc habet aliquando usum necessarium, quoties interpretatione res, de qua quæritur, eget: ut cùm M. Cælius se esse hominem frugi uult probare, non quia abstinens sit (nam id ne mentiri quidẽ poterat) sed quia utilis multis, id est, fructuosus, unde sit dicta frugalitas. Ideoq; in definitionibus assignatur etymologiæ locus. Nõnunquam etiam barbara ab emendatis conatur discernere, ut cùm triquetram dici Siciliam, an triquedram, meridiem, an mediem oporteat, quæritur, aliaq; quæ consuetudini seruiunt. Continet autem in se multam eruditionem, siue illa ex Græcis orta tractemus, quæ sunt plurima, præcipueq; Aeolica ratione, cui est sermo noster simulimus, declinata: siue ex historiarum uetcrum notitia, nomina hominum, locorum, gentium, urbium requiramus, unde *Bruti, Publicolæ, *Pithici: cur Latium, Italia, Beneuentum: quæ Capitolium, & collem Quirinalem, & Argiletũ appellandi ratio. Iam illa minora, in quibus maxime studiosi eius rei fatigantur, qui uerba paulum declinata, uariè, &

Cic. in Topicis.

*Brutij *Pici

multi

multipliciter ad etymon reducunt, aut correctis, aut porrectis, aut adiectis, aut detractis, aut permutatis literis, ſyllabis ue. Inde prauis ingenijs ad fœdiſſima uſq; ludibria labũtur: Sitne cõſul à conſulendo, an à iudicãdo. Nam & hoc conſulere ueteres uocauerunt. Vnde adhuc remanet illud, Rogat boni conſulas, id eſt, bonum iudices. Senatui nomen dederit ætas: nam ijdem patres ſunt: & rex, & rector, et alia plurima indubitata. Nec abnuerim tegulæ, regulæq; & ſimilium his rationem. Iam ſit & claſſis à calando, & lepus leuipes, & uulpes uolipes. Et etiamne à contrarijs aliqua ſinamus trahi, ut lucus, quia umbra opacus parum luceat, & ludus, quia ſit longiſſime ab luſu: & Dis, quia minime diues: etiamne hominem appellari, quia ſit humo natus. quaſi uerò non omnibus animalibus eadem origo, aut illi primi mortales antè nomen impoſuerint terræ, quàm ſibi: & uerba ab ære uerberato. Pergamus, ſic peruenietis eouſq;, ut ſtella, luminis ſtilla credatur. cuius etymologiæ autorem clarum ſanè in literis nominari in ea parte, quæ à me reprehenditur, inhumanum eſt. Qui uerò talia libris complexi ſunt, nomina ſua ipſi inſcripſerunt, ingenioſeq; ſibi uiſus eſt* Caius cœlibes dicere, ueluti cœlites, quòd onere grauiſſimo uacent, idq; Græco argumento iuuit, ἄπὸ τοῦ enim eadem de cauſa dici affirmat. Nec ei cedit Modeſtus in inuentione. Nam quia Cœlio Saturnus genitalia abſcidit, hoc nomine appellatos, qui uxore careant. *At Lælius pituitam, quia petit uitam. Sed cui nõ poſt Varronem ſit uenia? qui agrum, quòd in eo agatur aliquid, & graculos quia gregatim uolẽt, dictos Ciceroni perſuadere uoluit (ad eum enim ſcribit) cum alterum ex Græco ſit manifeſtum duci, alterum ex uocibus auium. Sed huic tanti fuit uertere, ut merula, quia ſola uolat, quaſi mera uolans nominaretur. Quidam non dubitauerunt etymologiæ ſubijcere omnem nominis cauſam, ut ex habitu, quemadmodum dixi, Longos & Rufos: ex ſono, ſtrepere, murmurare: etiam deriuata,

Conſulere.

*Gabinius

*Ait Aelius

ut à uelocitate dicitur uelox: & composita pleraq; his similia, quæ sine dubio aliunde originem ducunt: sed arte non egent, cuius in hoc opere non est usus nisi in dubijs.

De uetustis uerbis, & quibus uerbis sit utendum, & de autoritate. CAP. XI.

VErba à uetustate repetita nō solùm magnos assertores habent: sed etiam afferunt orationi maiestatem aliquam, non sine delectatione. nam & autoritatem antiquitatis habent: & quia intermissa sunt, gratiam nouitati similem parant. Sed opus est modo, ut neq; crebra sint hæc, neq; manifesta: quia nihil est odiosius affectatione: nec utiq; ab ultimis, & iam obliteratis repetita temporibus: qualia sunt toper, & antigerio, & exantlare, & prosapia, & Saliorum carmina uix sacerdotibus suis satis intellecta. Sed illa mutari uetat religio, & consecratis utendum est. Oratio uerò, cuius summa uirtus est perspicuitas, quàm sit uitiosa, si egeat interprete? Ergo ut nouorum optima erunt maxime uetera, ita ueterum maxime noua. Similis circa autoritatem ratio. Nam etiam si potest uideri nihil peccare, qui utitur his uerbis, quæ summi autores tradiderunt, multum tamen refert, non solum quid dixerint, sed etiam quid persuaserint. Neq; enim tuburchinabundum, & lurchiabundum iam in nobis quisquam ferat, licet Cato sit autor: Nec hos lodices, quanquàm id Pollioni placeat: nec gladiola, atqui Messala dixit: nec parricidatum, quod in Cælio uix tolerabile uidetur: nec collos mihi Caluus persuaserit, quæ nec ipsi iam dicerent.

De consuetudine. CAP. XII.

SVpereſt igitur consuetudo: nam fuerit penè ridiculum, malle sermonem, quo locuti sint homines, quàm quo loquantur. Et sanè quid est aliud uetus sermo, quàm uetus loquendi consuetudo? Sed huic ipsi necessarium est iudicium, constituendumq; in primis idipsum, quid sit, quod consuetudinem uocemus. Quæ si ex eo, quod plures faciunt, nomen accipiat, periculosiſsi

culosissimum dabit præceptum, non orationi modò, sed (quod maius est) uitæ. Vnde enim tantum boni, ut pluribus, quæ recta sunt, placeant? Igitur ut uelli, & comam in gradus frangere, & in balneis perpotare, quamlibet hæc inuaserint ciuitatem, non erit consuetudo, quia nihil horum caret reprehensione: at lauamur, & tondemur, & conuiuimus ex consuetudine: Sic in loquendo, non siquid uitiose multis insederit, pro regula sermonis accipiendum erit. Nam ut transeam, quemadmodum uulgò imperiti loquuntur, tota sæpe theatra, & omnem circi turbam exclamasse barbare scimus. Ergo consuetudinem sermonis uocabo consensum eruditorum: sicut uiuendi, consensum bonorum. Cõsuetudo.

De orthographia. CAP. XIII.

NVnc, quoniam diximus quæ sit loquendi regula, dicendum, quæ scribentibus custodienda. Quod Græci ὀρθογραφίαν uocant, nos recte scribendi scientiam nominemus. Cuius ars non in hoc posita est, ut nouerimus, quibus quæq; syllaba literis constet (nam id quidem infra grammatici officium est) sed totam, ut mea fert opinio, subtilitatem in dubijs habet: ut longis syllabis omnibus apponere apicem ineptissimum est, quia plurimæ natura ipsa uerbi, quod scribitur, patent: sed interim necessarium, cum eadem litera alium, atque alium intellectum, prout correpta, uel producta est, facit: ut malus, utrum arborem significet, an hominem non bonum, apice distinguitur. Palus aliud priore syllaba longa, aliud sequenti significat. Et cum eadẽ litera nominatiuo casu breuis, ablatiuo longa est, utrũ sequamur, plerunque hac nota monendi sumus. Similiter putauerunt illa quoque seruanda discrimina, ut ex præpositione s si uerbum sequeretur specto, adiecta secundæ syllabæ s litera, exspecto: sed si pecto, remota s scriberemus. Illa quoque seruata est à multis differentia, ut ad, cum esset præpositio, d literam: cum autem coniunctio, t acciperet. Item cum, si tempus significaret, per q: si comitem, per c: si uero causam per q, ac

duas

duas ſequentes u u ſcriberetur. Frigidiora his alia, ut quicquid, c quartam haberet, ne interrogare bis uideremur. Et quotidie, non cotidie, ut ſit quot diebus. Verũ hæc iam etiam inter ipſas ineptias euanuerunt. Quæri ſolet, in ſcribendo præpoſitiones ſonum quem iunctæ efficiunt, an quem ſeparatæ, obſeruare conueniat: ut cum dico obtinuit, ſecundam enim b literam ratio poſcit, aures magis audiunt p. Et immunis, illud n, quod ueritas exigit, ſequentis ſyllabæ ſono uictum, m gemino commutatur. Eſt etiam in diuidendis uerbis obſeruatio, mediam literam conſonantem priori, an ſequenti ſyllabæ adiungas. Aruſpex enim, quia pars eius poſterior à ſpectando eſt, s literã tertiæ dabimus: Abſtemius, quia ex abſtinentia temeti compoſita uox eſt, primæ relinquetur. Nam k quidem in nullis uerbis utendum puto, niſi quæ ſignificat, etiam ut ſola ponatur. Hoc eò non omiſi, quòd quidam eam, quoties a ſequatur, neceſſariam credunt: cum ſit c litera, quæ ad omnes uocales uim ſuam perferat. Verum orthographia quoq; cõſuetudini ſeruit, ideoq; ſæpe mutata eſt. Nam illa uetuſtiſſima tranſeo tempora, quibus & pauciores literæ, nec ſimiles his noſtris earum formæ fuerunt, & uis quoque diuerſa: ſicut apud Græcos o litera, quæ interim longa, ac breuis, ut apud nos: interim pro ſyllaba, quam nomine ſuo exprimit, poſita eſt. Et Latinis ueteribus d plurimis in uerbis ultimam adiectam, quod manifeſtum eſt etiam ex columna roſtrata, quæ eſt* D. Iulio in foro poſita. Interim g quoq;, ut in puluinari Solis, qui colitur iuxta ædem Quirini, ueſpurg. quod ueſperuginẽ accipimus. De mutatione etiam literarum, de qua ſuprà dixi, nihil repetere hîc neceſſe eſt. Fortaſſe enim ſicut ſcribebant, etiam ita loquebantur. Semiuocales non geminare diu fuit uſitatiſſimi moris: atq; econtrario uſq; ad Accium, & ultrà, porrectas ſyllabas geminis, ut dixi, uocalibus ſcripſerunt. Diutius durauit, ut e i iungendis eadem ratione, qua Græci ει uterentur: ea caſibus, numeriſq; diſcreta eſt, ut Lucilius præcipit:

*Duillio

Iam pucrei

Iam puerei uenere, e postremum facito atque i,
Vt puerei plures fiant. ac deinceps idem:
Mendacei, fureiq; addes e, cum dare furi Iusseris.

Quod quidem cum superuacuum est, quia i tam longæ, quàm breuis naturam habet, tum incommodum aliquando. Nam in ijs, quæ proximam ab ultima literam e habebunt, & i longa terminabuntur, illam rationem sequẽtes utemur e gemina: qualia sunt hæc, aureei, argenteei, & similia. Idq; ijs præcipue, qui ad lectionem instituentur, etiam impedimento erit, sicut in Græcis accidit adiectione i literæ: quam non solum datiuis casibus in parte ultima ascribunt, sed quibusdam etiam interponunt, ut in λῖσσι, quia etymologia ex diuisione in duas syllabas facta desideret eam literam. Ai syllabam, cuius secundam nunc e literam ponimus, uariè per a, & i efferebant, quidam semper, ut Græci, quidam singulariter tantum, cum in datiuum, uel genitiuum casum incidissent. Vnde, Pictai uestis, & aulai Vergilius amantißimus uetustatis carminibus inseruit. In ijsdem plurali numero e utebantur, hi Syllæ, Galbæ. Est in hac quoque parte Lucilij præceptum, quod quia pluribus explicatur uersibus, si quis parum credat, apud ipsum in nono requirat. Quid, quòd Ciceronis temporibus, paulumq; infrà, ferè quoties s litera media uocalium longarum, uel subiecta longis esset, geminabatur? ut caussæ, cassus, diuisiones, quo modo & ipsum, & Vergilium quoque scripsisse manus eorum docent. Atqui paululum superiores, etiam illud quod nos gemina dicimus, iußi, una dixerunt iusi. Etiam optimus, maximus, ut mediam i literam, quæ ueteribus u fuerat, acciperent, Caij primum Cæsaris inscriptione traditur factum. Here nunc e litera terminamus: at ueterum Comicorũ adhuc libris inuenio, Heri ad me uenit. quod idem in epistolis Augusti, quas sua manu scripsit, aut emendauit, deprehenditur? Quid non Cato Censorius, dicam, & faciam, dicem, & faciem scripsit, eundemq; in cæteris, quæ similiter

Caussa.
Cassus.

liter cadunt, modum tenuit? quod ex ueteribus eius libris manifestum est. Et à Messala in libro de s litera positum sibe, & quasi scriptum in multorum libris est. Sed an hoc uoluerint autores, nescio. T. Liuium ita his usum ex Pædiano comperi, qui & ipse eum sequebatur. hæc nos i litera finimus. Quid dicam uortices, & uorsus, cæteraq; ad eundem modum, quæ primò Scipio Africanus in e literam secundam uertisse dicitur? Nostri præceptores ceruom, seruomq; u, & o literis scripserunt, quia subiecta sibi uocalis in unum sonum coalescere, & confundi nequiret: nūc u genuina scribuntur ea ratione, quam reddidi: neutro sanè modo uox, quā sentimus, efficitur. Nec inutiliter Claudius Acolicam illam F ad hos usus literam adiecerat. Illud nunc melius, quòd Cui tribus, quas præposui, literis enotamus, in quo pueris nobis ad pinguem sanè sonum, quoi utebantur, tantum ut ab illo qui distingueretur. Quid, quæ scribuntur aliter, quàm enuntiantur? Nam & Caius C, litera notatur, quæ inuersa mulierem declarat, quia tam Caius esse uocitas, quàm Caios, etiam ex nuptialibus sacris apparet. Nec Cneus eam literam in prænominis nota accipit, qua sonat, & columa, exempta n litera: & Cōsules geminata s s c o s s. legimus: & suburra cū tribus literis notatur, c tertiam ostendit. Multa sunt generis huius. Sed hæc quoque uereor, ne modum tam paruæ quæstionis excesserint. Iudicium autem suum grammaticus interponat his omnibus. Nam hoc ualere plurimum debet. Ego, nisi quod consuetudo obtinuerit, sic scribendum quicque iudico, quo modo sonat. Hic enim est usus literarum, ut custodiant uocem, & uelut depositum reddant legentibus. Itaq; id exprimere debent, quod dicturi sumus. Hæ ferè sunt emendatæ loquendi, scribendiq; partes: duas reliquas, significanter, ornateq; dicendi, non equidem grammaticis aufero: sed cum mihi officia rhetoris supersint, maiori operi reseruo. Redit autem illa cogitatio, quosdam fore, qui hæc, quæ diximus, parua nimium, & impedimēta quoq; maius aliquid

Sibe.
Quasi.

ius aliquid agendi, putent. Nec ipse usq; ad extremam anxietatem, & ineptas cauillationes descendendum, atque his ingenia concidi, & communui credo. Sed nihil ex grammatica nocuerit, nisi quod superuacuum est. An ideo minor est M. Tullius orator, quòd idem artis huius diligentissimus fuit, & in filio, ut epistolis apparet, rectè loquendi usquequaq; asper quoq; exactor? Aut uim C. Cæsaris fregerunt editi de analogia libri? Aut ideo minus Messala nitidus, quia quosdam totos libellos, non de uerbis modo singulis, sed etiam literis dedit? Non obstant hæ disciplinæ per illas euntibus, sed circa illas hærentibus.

De lectione pueri. CAP. XIIII.

SVpereſt lectio, in qua puer ut sciat, ubi suspendere spiritum debeat, quo loco uersum distinguere, ubi claudatur sensus, unde incipiat, quando attollenda, uel submittenda sit uox, quid quo flexu, quid lentius, celerius, concitatius, lenius dicendum, demonstrari nisi in opere ipso non potest. Vnum est igitur, quod in hac parte præcipiam, ut omnia ista facere possit, intelligat. Sit autem in primis lectio uirilis, & cum suauitate quadam grauis, & non quidem prosæ similis, quia carmen est, & se poëtæ canere testantur: non tamen in canticum dissoluta, nec *psalmate (ut nunc à pleriſq; fit) effœminata. De quo genere optime C. Cæsarem prætextum adhuc accepimus dixisse: Si cantas, male cantas: si legis, cantas. Nec prosopopœias, ut quibusdam placet, ad comicum morem pronũciari uelim: Esse tamẽ flexum quendam, quo distinguãtur ab ijs, in quibus poëtæ personæ sua utentur. Cætera admonitione magna egent, in primis, ut teneræ mentes, tracturæq; altius quicquid rudibus, & omniũ ignaris insederit, non modo quæ diserta, sed uel magis, quæ honesta sunt, discant: ideoq; optime institutum est, ut ab Homero, atq; Vergilio lectio inciperet: quanquàm ad intelligendas eorũ uirtutes, firmiori indicio opus esset. Sed huic rei supereſt tempus, nec enim semel legentur. Interim & sublimitate heroici carminis

*plasmate

Homerus.

Vergilius.

carminis animus assurgat, & ex magnitudine rerum spiritũ ducat, & optimis imbuatur. Vtiles tragœdiæ, alunt & Lyrici: si tamen in ijs nõ autores modò, sed etiam partes operis elegeris. Nam & Græci licẽter multa, & Horatium in quibusdã nolim interpretari. Elegia uerò (utiq; quæ amat) & hendecasyllabica, quibus sunt commata Sotadeorum (nam de Sotadeis ne præcipiendum quidem est) amoueantur, si fieri potest: si minus, certè ad firmius ætatis robor reseruentur. Comœdiæ, quæ plurimum ad eloquentiam conferre potest, cùm per omnes personas, & affectus eat, quẽ usum in pueris putem, paulò pòst suo loco dicam. Nam cùm mores in tuto fuerint, inter præcipua legenda erit: de Menandro loquor, nec tamen excluserim alios. Nam Latini quoq; autores afferent utilitatis aliquid. Sed pueris, quæ maxime ingenium alant, atq; animum augeant, prælegẽda: cæteris, quæ ad eruditionem modò pertinent, longa ætas spatium dabit. Multum autem ueteres etiã Latini conferunt, quanquàm pleriq; plus ingenio, quàm arte ualuerunt. in primis copiã uerborum: quorum in tragœdijs grauitas, in comœdijs elegantia, & quidam uelut ἀστεϊσμὸς inueniri potest. Oeconomia quoque in his diligentior, quàm in plerisque nouorum erit, qui omnium operum solam uirtutem sententias putauerunt. Sanctitas certè, & (ut sic dicam) uirilitas ab his petenda, quando nos in omnia deliciarum uitia, dicendi quoq; ratione deflexim⁹. Deniq; credamus summis oratoribus, qui ueterũ poëmata, uel ad fidẽ causarum, uel ad ornamentum eloquentiæ assumunt. Nam præcipuè quidem apud Ciceronem, frequenter tamen apud Asinium etiam, & cæteros, qui sunt proximi, uidimus Ennij, Accij, Pacuuij, Lucilij, Terentij, Cæcilij, & aliorum inseri uersus, summa non eruditionis modò gratia, sed etiam iucunditatis, cùm poëticis uoluptatibus aureis à forensi asperitate respirent: quibus accedit non mediocris utilitas, cùm sententijs eorum, uelut quibusdam testimonijs, quæ proposuere, confirment. Verum prio-

ra illa

ra illa ad pueros magis, hæc sequentia ad robustiores pertinebunt: cum grammatices amor, & usus lectionis, non scholarum temporibus, sed uitæ spatio terminentur. In prælegendo, grammaticus & illa quidem minora præstare debebit, ut partes orationis reddi sibi soluto uersu desideret, & pedum proprietates, quæ adeò debent esse notæ in carminibus, ut etiam in oratoria compositione desiderentur: deprehendantq; quæ barbara, quæ impropria, quæ contra legem loquendi sunt posita: non ut ex his utique improbentur poëtæ (quibus, quia plerunque seruire metro coguntur, adeò ignoscitur, ut uitia ipsa alijs in carmine appellationibus nominentur. Metaplasmos enim, & schematismos, & schemata, ut dixi, uocamus, & laudem uirtutis necessitati damus) sed ut commoneat artificialium, & memoriã agitet. Id quoque inter prima rudimenta non inutile, demonstrare quot quæque uerba modis intelligenda sint. Circa glossemata etiam, id est, uoces minus usitatas, non ultima eius professionis diligentia est. Enimuero maiore cura iam doceat tropos omnes, quibus præcipue non poëma modo, sed etiam oratio ornatur, schemata utraque, id est, figuras, quæq; λέξεως, quæq; διανοίας uocantur. quorum ego, sicut troporum, tractatum in eum locũ differo, quo mihi de ornatu orationis dicendum erit. Præcipue uerò illa infigat animis, quæ in œconomia uirtus, quæ in decoro rerum, quid personæ cuiq; conuenerit, quid in sensibus laudandum, quid in uerbis, ubi copia probabilis, ubi modus. His accedat enarratio historiarum, diligens quidem illa, non tamen usque ad superuacuum laborem occupata. Nam receptas, aut certe claris *oratoribus memoratas exposuisse satis est. Persequi quidem quod quisq; unquam uel contemptissimorum hominum dixerit, aut nimiæ miseriæ, aut inanis iactantiæ est, & detinet, atq; obruit ingenia, melius alijs uacatura. Nam qui omnes etiã indignas lectione schedas excutit, anilibus quoq; fabulis accommodare operam potest. Atqui pleni sunt eiusmodi impedimentis

*autoribus

gramma corum cõmentarij, uix ipsis, qui composuerunt, satis noti. nam Didymo quoque, quo nemo plura scripsit, accidisse comertũ est, ut cum historiæ cuidam tanquam uanæ repugnaret ipsius proferretur liber, qui eam continebat. quod euenit præcipue in fabulosis usq; ad deridicula, quædam etiam pudenda: unde improbissimo cuiq; pleraq; fingendi licentia est, adeò ut de libris totis, & autoribus, ut succurrit, mẽtiatur tutò, quia inueniri, qui nunquam fuere, non possunt. Nam in notioribus frequentissime deprehenduntur à curiosis. Ex quo mihi inter uirtutes grammatici habebitur, aliqua nescire.

De officio Grammatici, & quæ primordia sint dicendi. CAP. XV.

ET finitæ quidem sunt partes duæ, quas hæc professio pollicetur, id est, ratio loquendi, & enarratio autorum: quarum illam methodicen, hanc historicen uocant. Adijciamus tamẽ eorum curæ quædam dicendi primordia, quibus ætates nondum rhetorẽ capientes instituant. Igitur Aesopi fabellas, quæ fabulis nutricularum proxime succedunt, narrare sermone puro, & nihil se supra modum extollente: deinde eandem gracilitatem stylo exigere cõdiscant, uersus primò soluere, mox mutatis uerbis interpretari, tũ paraphrasi audacius uertere, qua & breuiare quædam, & exornare, saluo modò poëtæ sensu, permittitur. Quod opus, etiam cõsummatis professoribus difficile, qui commode tractauerit, cuicunq; discendo sufficiet. Sententiæ quoq; & Chriæ, & Ethologiæ, subiectis dictorum rationibus, apud Grammaticos scribantur, quia initium ex lectione ducũt. Quorum omnium similis est ratio, forma diuersa: quia sententia uniuersalis est uox, ethologia personis continctur. Chriarum plura genera traduntur: Vnum simile sententiæ, quod est positum in uoce simplici, dixit ille, aut, dicere solebat: Alterum quod est in respondendo, interrogatus ille, uel, cum hoc ei dictum esset, respondit. Tertium huic non dissimile, cum quis non dixisset, sed aliquid

Chriæ.

aliquid uel fecisset, etiam in ipsorum factis Chriam esse putant: ut Crates, cum indoctum puerũ uidisset, pædagogum eius percussit. Et aliud penè par ei, quod tamẽ eodem nomine appellare non audent, sed dicunt χρείας: ut Milo, quem uitulum assuerat ferre, taurum ferebat. In his omnibus & declinatio * per eosdem ducitur casus, & tam factorũ, quàm dictorum ratio est. Narratiunculas à poëtis celebratas, notitiæ causa, nõ eloquentiæ, tractandas puto. Cætera maioris operis ac spiritus, Latini rhetores relinquendo, necessaria grammaticis fecerunt. Græci magis operum suorum & onera, & modum norunt. *per omnes duc.

An oratori futuro necessaria sit plurium artium scientia. CAP. XVI.

HAec de grammatica quàm breuissime potui, non ut omnia dicerem, sectatus, quod infinitum erat, sed ut maxime necessaria: nunc de cæteris artibus, quibus instituendos priusquàm tradantur rhetori, pueros existimo, strictim subiungam, ut efficiatur orbis ille doctrinæ, quem Græci ἐγκύκλιον παιδείαν uocant. Nam ijsdem ferè annis aliarum quoque disciplinarum studia ingredienda sunt: quæ quia & ipsæ artes sunt, & esse perfecta sine his orandi scientia non potest, nec rursus ad efficiendum oratorem satis ualent solæ, an sint huic operi necessariæ, quæritur. Nam quid, inquiunt, ad agendam causſam, dicẽdam uc sententiam pertinet scire quemadmodum * in data linea constitui triangula æquis lateribus posſint? Aut quò melius, uel defendet reum, uel reget consilia, qui citharæ sonos nominibus, & spatijs distinxerit? Enumerent fortasse multos, quamlibet utiles foro, qui nec geometren audiuerunt, nec musicos, nisi hac cõmuni uoluptate aurium, intelligant. Quibus ego primum hoc respondeo, quod & M. Cicero scripto ad Brutũ libro frequentius testatur, nõ eum à nobis institui oratorẽ, qui sit, aut fuerit, sed imaginem quandam concepisse nos animo perfecti illius, ex nulla parte cessantis. Nam & sapientem formantes, eum qui sit *in ducta

futurus consummatus undique, & (ut dicunt) mortalis quidam Deus, nõ modo cognitione cœlestium uel mortalium putant instituendum, sed per quædam parua sanè, si ipsa demũ æstimes, ducunt, sicut exquisitas interim ambiguitates: non quia cerationæ, aut crocodilinæ possint facere sapientem, sed quia illum ne in minimis quidem oporteat falli. Similiter oratorem, qui debet esse sapiens, non Geometres faciet, aut Musicus, quæq; his alia subiungam: sed hæ quoq; artes, ut sit consummatus, iuuabunt. Nisi fortè antidotum quidem, atq; alia, quæ morbis, aut uulneribus medentur, ex multis, atq; interim contrarijs quoq; inter se effectibus componi uidemus, quorũ ex diuerso fit illa mixtura una, quæ nulli earum similis est, quibus constat, sed proprias uires ex omnibus sumit: & muta animalia mellis illum inimitabilem humanæ rationi saporem, uario florum ac succorũ genere perficiunt: nos mirabimur, si oratio, qua nihil præstantius homini dedit prouidentia, pluribus artibus eget? quæ etiã cum se non ostendunt in dicendo, nec proferunt, uim tamen occultam suggerunt, & tacitè quoque sentiuntur. Fuit aliquis sine his disertus: Ast ego oratorem uolo. Non multum adijciunt: Sed utiq; non erit totum, cui uel parua decerunt, & optimum hoc esse conueniet, cuius etiam si in arduo spes est, nos tamen præcipiamus omnia, ut saltem plura fiant. Sed cur deficiat animus? natura enim perfectum oratorem esse non prohibet. Turpiterq; desperatur, quicquid fieri potest.

De Musice, & eius laudibus.

CAP. XVII.

AT que ego uel iudicio ueterũ poteram esse contentus. Nam quis ignorat Musicen (ut de hac primum loquar) tantum iam illis antiquis temporibus non studij modò, uerumetiam uenerationis habuisse, ut ijdem musici, & uates, & sapientes iudicarentur? Mittam alios, Orpheus & Linus, quorum utrunque dijs genitum: alterum uero, quia rudes quoque atque agrestes animos

animos admiratione mulceret, non feras modò, sed saxa etiam, syluasq; duxisse, posteritatis memoriæ traditũ est. Et Timagenes autor est, omniũ in literis studiorum antiquissimã musicen extitisse. Et testimonio sunt clarissimi poëtæ, apud quos inter regalia conuiuia laudes heroum, atque Deorum ad citharam canebantur. Iopas uero ille Vergilij, non'ne canit Timagenes.

–Errantem lunam, solisq; labores? & cætera. Aeneid. 1.

Quibus certe palam confirmat autor eminentissimus, musicen cum diuinarum etiam rerum cognitione esse cõiunctam. Quod si datur, erit etiam oratori necessaria: siquidem, ut diximus, hæc quoque pars, quæ ab oratoribus relicta, à philosophis est occupata, nostri operis fuit, ac sine omnium talium scientia non potest esse perfecta eloquentia. Atq; claros nomine sapientiæ uiros nemo dubitauerit studiosos musicæ fuisse, cum Pythagoras, atq; eum secuti, acceptam sine dubio antiquitus opinionẽ uulgauerint, mundum ipsum eius ratione esse compositum, quam postea sit lyra imitata. Nec illa modò contenti dissimilium concordia, quam uocant ἁρμονίαν, sonum quoq; bis motibus dederunt. Nam Plato cum in alijs quibusdam, tum præcipue in Timæo, ne intelligi quidem, nisi ab ijs, qui hanc quoque partem disciplinæ diligenter perceperint, potest. Quid de philosophis loquor? quorum fons ipse Socrates iam senex institui lyra non erubescebat. Duces maximos & fidibus, & tibijs cecinisse traditũ, & exercitus Lacedæmoniorũ musicis accẽsos modis. Quid autem aliud in nostris legionibus cornua, ac tubæ faciunt? quorum concentus quantò est uehementior, tantò Romana in bellis gloria cæteris præstat. Non igitur frustra Plato ciuili uiro, quem πολιτικὸν uocant, necessariam musicen credidit. Et eius sectæ, quæ alijs seuerissima, alijs asperrima uidetur, principes in hac fuere sententia, ut existimarẽt sapientũ aliquos nonnullam operam his studijs accõmodaturos. Et Lycurgus durissimarum Lacedæmonijs legum autor, musices disciplinã probauit.

Atq; eam natura ipsa uidetur ad tolerãdos facilius labores, uelut muneri nobis dedisse. Siquidem & remiges cãtus hortatur. nec solum in his operibus, in quibus plurium conatus præcunte aliqua iucunda uoce cõspirant, sed etiam singulorum fatigatio, quamlibet se rudi modulatione solatur. Laudem adhuc dicere artis pulcherrimæ uideor, nondum eam tamen oratori coniungere. Trãseamus igitur id quoq;, quòd grammatice quondam, ac musice iunctæ fuerũt. Siquidem Architas, atq; Aristoxenus, etiam subiectam grammaticen musicæ putauerunt, & eosdem utriusq; rei præceptores fuisse, cum Sophron ostendit, Mimorum quidem scriptor, sed quem Plato adeò probauit, ut suppositos capiti libros eius, cum moreretur, habuisse tradatur: tum Eupolis, apud quem Prodamus & musicen, & literas docet. Et Maricas qui est Hyperbolus, nihil se ex musicis scire, nisi literas confitetur. Aristophanes quoque non uno libro sic institui pueros antiquitus solitos esse demonstrat. Et apud Menãdrum in Hypobolimæo senex, qui reposcenti filium patri uelut rationem impendiorum, quæ in educationem contulerat, * opponens, se psaltis & Geometris multa dicit dedisse. Vnde etiam ille mos, ut in conuiuijs post cœnam circunferretur lyra: cuius se imperitum cum Themistocles confessus esset, ut uerbis Ciceronis utar, habitus est indoctior. Sed ueterum quoq; Romanorum epulis fides ac tibias adhibere moris fuit. Versus quoq; Saliorum habent carmen. Quæ cum omnia sint à Numa rege instituta, facilè manifestum, ne illis quidem, qui rudes ac bellicosi uidentur, curam musices, quantam illa recipiebat ætas, defuisse. Deniq; in prouerbium usque Græcorum celebratum est, indoctos à Musis, atque Gratijs abesse. Verum quid ex ea proprie petat futurus orator, disseramus. Numeros musice habet duplices, in uocibus & in corpore: utriusque enim rei aptus quidam modus desideratur. Vocis rationem Aristoxenus musicus diuidit * in ῥυθμὸν & μέλος ἔμμετρον, quorum alterum modulatione, can

Sophron.

*exponens

Lyra in cœnis.

*Aliàs, in ῥυθμὸν & ἔμμελὲς.

ne, canore alterum, ac sonis constat. Num igitur nō hæc omnia oratori necessaria? quorum unum ad gestum, alterum ad collocationem uerborum, tertium ad flexus uocis, qui sunt in agendo quoq; plurimu, pertinet. Nisi forte in carminibus tantum, & in canticis exigitur structura quædam, & inoffensa copulatio uocum: in agendo superuacua est: aut non compositio, & sonus in oratione quoque uarie pro rerum modo adhibetur, sicut in musice. Nanq; & uoce, & modulatione grandia elatè, iucūda dulciter, moderata leniter canit, totaq; arte consentit cum eorum, quæ dicuntur, affectibus. Atqui in orando quoq; intensio uocis, remissio, flexus, pertinet ad mouendos audientiū affectus. Alia quoq; & collocationis, & uocis, ut eodem utar uerbo, modulatione concitationē iudicū, alia misericordiam petimus, cum etiam organis, quibus sermo exprimi non potest, affici animos in diuersum habitū sentiamus. Corporis quoq; decens, & aptus motus, qui dicitur εὐρυθμία, est necessarius, nec aliunde peti potest, in quo pars actionis non minima consistit, qua de re sepositus nobis est locus. Agè, si habebit in primis curam uocis orator, quid tam musices propriū? Sed ne hæc quidem præsumenda pars est, ut uno interim contenti simus exemplo C. Gracchi, præcipui suorum temporum oratoris, cui concionanti constitens post eū musicus, fistula, quam Tonarion uocant, modos, quibus deberet intēdi, ministrabat. Hæc ei cura inter turbidissimas actiones, uel terrenti optimates, uel iam timenti fuit. Libet propter quosdam imperitiores, etiam crassiore, ut uocant, musa, dubitationem huius utilitatis eximere: nam poëtas certe legendos oratori futuro concesserint. Num igitur hi sine musice? At si quis tam cæcus animi est, ut de alijs dubitet: illos certe, qui carmina ad lyram composuerunt? Hæc diutius forent dicenda, si hoc studium uelut nouum præciperem. Cum uerò antiquitus à Chirone, atque Achille usque ad nostra tempora apud omnes, qui modò legitimā disciplinam non sint perosi, duraue-

rit, non est committendum, ut illa dubia faciam, defensionis solicitudine. Quamuis autem satis iam ex ipsis, quibus sum modò usus, exemplis, credam esse manifestum, quæ mihi, & quatenus musice placeat, apertius tamen proferendum puto, non hanc à me præcipi, quæ nunc in scenis effœminata, & impudicis modis fracta, non ex parte minima, si quid in nobis uirilis roboris manebat, excidit, sed qua laudes fortium canebantur, quáq; & ipsi fortes canebant: Nec psalteria, & spadicas etiam uirginibus probis recusanda: sed cognitionem rationis, quæ ad mouendos, leniendosq; affectus plurimum ualet. Nam & Pythagoram accepimus, concitatos ad uim pudicæ domui afferendam iuuenes, iussa mutare in spondeum modos tibicina, composuisse. Et Chrysippus etiam nutricum, quæ adhibentur infantibus, allectationi, suum quoddam carmen assignat. Est etiam non inerudite ad declamandũ ficta materia, in qua ponitur tibicen, qui sacrificanti Phrygium cecinerat, acto illo in insaniam, & per præcipitia delato, accusari, quòd causa mortis extiterit. Quæ si dici debent ab oratore, nec dici citra scientiam musices possunt, quomodo non hanc quoq; artem necessariam esse usui nostro, uel iniqui consentient?

Commodam Geometriam oratori.

CAP. XVIII.

IN Geometria partem fatentur esse utilem teneris ætatibus: agitari nanq; animos, atq; acui ingenia, & celeritatem percipiendi uenire inde concedunt: sed prodesse eam, nõ ut cæteras artes, cum perceptæ sint, sed cum discatur, existimant. Id uulgaris opinio est, nec sine causa summi uiri etiam impensam huic scientiæ operã dederunt. Nam cum sit Geometria diuisa in numeros atque formas, numerorum quidem notitia non oratori modò, sed cuicunq; primis saltem literis erudito necessaria est. In causis uero uel frequentissime uersari solet, in quibus actor, non dico, si circa summas trepidat, sed si digitorũ saltem incerto, aut

to, aut indecoro gestu à computatione dissentit, iudicatur indoctus. Illa uero linearis ratio, & ipsa quidem cadit frequenter in causas: nam de terminis, mensurisq; sunt lites. Sed habet maiorẽ quandam aliam cum arte oratoria cognationem. Iam primum ordo est geometriæ necessarius, non'ne & eloquẽtiæ? Ex prioribus geometria probat insequentia, & certis incerta: non'ne id in dicendo facimus? Quid illa propositarum quæstionũ conclusio, non tota ferè constat syllogismis? Propter quod plures inuenies, qui dialecticæ similem, quàm qui rhetoricæ fateantur hanc artem. Verum & orator etiam si raro, non tamen nunquàm probabit dialecticè. Nam & syllogismis si res poscet, utetur, & certe enthymemate, qui rhetoricus est syllogismus. Denique probationum quæ sunt potentissimæ, grãmaticæ ἀποδείξεις uulgò dicuntur. Quid autem magis oratio, quàm probationem petit? Falsa quoq; uerisimilia geometria ratione deprehendit. Fit hoc & in numeris per quasdam, quas παραλογισμοὺς uocant, quibus pueri ludere solebamus. Sed alia maiora sunt. Nam quis non ita proponenti credat? Quorum locorum extremæ lineæ eandem mensuram colligunt, eorum spatium quoq; quod his lineis continetur, par sit necesse est. at id falsum est. Nam plurimum refert, cuius sit formæ ille circuitus: reprehensiq; à geometris sunt historici, qui magnitudinem insularum satis significari nauigationis ambitu crediderunt. Nam ut quæq; forma perfectissima, ita capacissima est. Ideoq; illa circũcurrens linea, si efficiet orbem, quæ forma est in planis maxime perfecta, amplius spatium complectetur, quàm si quadratũ paribus oris efficiat. Rursus quadrata triangulis, triãgula ipsa plus æquis lateribus, quàm inæqualibus. Sed alia forsitan obscuriora, nos facilimum etiam imperitis sequamur experimentũ. Iugeri mensuram du- Iugerum.
centos & quadraginta longitudinis pedes esse, dimidioq; in latitudinem patere, non ferè quisquam est qui ignoret: & qui sit circuitus, & quantum campi claudat, colligere expeditum. At

centeni & octogeni in quanq; partem pedes idem ſpatium ex-
clauſæ tremitatis, ſed multo amplius diuiſæ quatuor lineis arcæ faciũt.
Id ſi computare quem piget, breuioribus numeris idem diſcat:
nam deni in quadram pedes, quadraginta per oram, intrà, cen-
tum erũt. At ſi quinideni per latera, quini in fronte ſint, ex illo
quod amplectuntur, quartam partẽ deducent eodem circundu-
ctu. Si uerò porrecti utrinq; undeuiceni ſingulis diſtent, nõ plu-
res intus quadratos habebunt, quàm per quot longitudo duce-
tur: quæ circumibit autẽ linea, eiuſdem ſpatij erit, cuius ea quæ
centum cõtinet. Ita quicquid fõrmæ quadrati detraxeris, ampli-
tudini quoq; peribit. Ergo etiam id fieri poteſt, ut maiore cir-
cuitu minor loci amplitudo claudatur. Hoc in planis: Nã in col-
libus uallibusq; etiam imperito patet, plus ſoli eſſe quàm cœli.
Quid? quòd ſe eadem geometria tollit ad rationem uſq; mundi?
quæ cum ſyderum certos conſtitutosq; curſus numeris docet,
diſcimus nihil eſſe inordinatum atq; fortuitũ, quod ipſum non-
nunquam pertinere ad oratorem poteſt. An uero cum Pericles
Athenienſes ſolis obſcuratione territos, redditis eius rei cauſis,
metu liberauit: aut cum Sulpitius ille Gallus in exercitu L. Pau-
li de lunæ defectione diſſeruit, ne uelut prodigio diuinitus facto
militum animi terrerentur, non uidetur eſſe uſus oratoris offi-
cio? Quod ſi Nicias in Sicilia ſciſſet, non eodem confiſus metu,
pulcherrimum Athenienſium exercitũ perdidiſſet. Sicut Dion,
cum ad deſtruendam Dionyſij tyrannidem uenit, nõ eſt tali ca-
*extra ſu deterritus. Sint *exempla licet uſus bellici, tranſeamusq; quòd
Archimedes unus obſidionem Syracuſarum in longius traxit:
illud utiq; iam proprium eſt ad efficiendum quod intendimus,
plurimas quæſtiones, quarum difficilior alia ratione explicatio
eſt, ut de ratione diuidendi, de ſectione in infinitum, de celerita-
te augendi, linearibus illis probationibus ſolui ſolere, ut ſi eſt
oratori, quod proximus demonſtrabit liber, de omnibus rebus
dicendum, nullo modo ſine geometria eſſe poſſit orator.

De pri

De prima pronuntiatione, & gestus institutione. CAP. XIX.

DAndum aliquid comœdo quoq;, dum eatenus, quà pronũtiandi scientiam futurus orator desiderat. Non enim puerum, quẽ in hoc instituimus, aut fœmineæ uocis exilitate frangi uolo, aut seniliter tremere: nec uitia ebrietatis effingat, nec seruili uernilitate imbuatur, nec amoris, auaritiæ, metus, discat affectum, quæ neq; oratori sunt necessaria, & mentem præcipue in ætate prima teneram adhuc, & rudem inficiunt. Nam frequens imitatio, transit in mores. Nec gestus quidem omnis, ac motus à comœdis petendus est: quanquam enim utrunq; eorum ad quendam modum præstare debet orator, plurimum tamen aberit à scenico, nec ultu, nec manu, nec excursionibus nimius. Nam si qua in his ars est dicentium, ea prima est, ne ars esse uideatur. Quod est igitur huius doctoris officium? In primis uitia, siqua sunt, oris emẽdet, ut expressa sint uerba, ut suis quæq; literæ sonis enuntientur. Quarundam enim uel exilitate, uel pinguitudine nimia laboramus: quasdam uelut acriores parum* efficimus, & alijs non dißimilibus, sed quasi hebetioribus permutamus. Quippe ρ literæ qua Demosthenes quoq; laborauit, λ succedit, quarum uis est apud nos quoq;: & cum c, ac similiter t non ualuerunt, in g ac d molliuntur. Ne puero quidem illas circa s literam delicias hic magister feret, nec uerba in faucibus patietur audiri, nec oris inanitate resonare, nec quod minime sermoni puro conueniat, simplicem uocis naturã pleniore quodam sono circũlinire, quod Græci κατατιπλασμένον dicũt. Sic appellatur cantus tibiarum, quæ præclusis quibus claresçunt foraminibus, recto modo exitu grauiorem spiritum reddunt. Curabit etiam, ne extremæ syllabæ intercidant, ut par sibi sermo sit, ut quoties exclamandum erit, laterum conatus sit ille, nõ capitis: ut gestus ad uocem, uultus ad gestum accõmodetur. Obseruandum erit etiam, ut recta sit facies dicẽtis, ne labra

* efferimus

dctor

detorqueantur, ne immodicus hiatus rictum distendat, ne supinus uultus, ne deiecti in terram oculi, ne inclinata utrolibet ceruix: Nam frons pluribus generibus peccat. Vidi multos, quorũ supercilia ad singulos uocis conatus alleuarentur, aliorum constricta, aliorum etiam dissidentia, cùm altero in uerticem tenderent, altero penè oculus ipse premeretur. Infinitum autem, ut mox dicemus, in his quoq; rebus momentum est. Et nihil potest placere, quod nõ decet. Debet etiam docere Comœdus, quo modo narrandum, qua sit autoritate suadendum, qua concitatione consurgat ira, quis flexus deceat miserationem. Quod ita optime faciet, si certos ex comœdijs elegerit locos, & ad hoc maxime idoneos, id est, actionibus similes. Iidem autem ad pronuntiandum non modo utilissimi, uerum ad augendum quoq; eloquentiam maxime accõmodati erunt. Et hæc, dum infirma ætas maiora non capiet. Cæterum cum legere orationes oportebit, cum uirtutes earum iam sentiet, tum mihi diligẽs aliquis, ac peritus assistat, neq; solum lectione formet, uerum ediscere etiã electa ex his cogat, & ea dicere stantem clare, & quemadmodum agere oportebit, ut protinus pronuntiatione uocem & memoriam exerceat. Ne illos quidem reprehendendos puto, qui paulum etiam palæstricis uacauerunt. Palæstrica. Non de ijs loquor, quibus pars uitæ in oleo, pars in uino consumitur, qui corporis curam mentem obruerunt. Hos enim abesse ab eo, quem instituimus, quãlongissime uelim. Sed nomẽ est idem ijs, à quibus gestus motusq; formantur, ut recta sint brachia, ne indoctæ rusticæue manus, ne status indecorus, ne qua in proferendis pedibus inscitia, ne caput oculiq; ab alia corporis inclinatione dissideant. Nam neq; hoc esse in parte pronũtiationis negaucrit quisquam, nec ipsam pronuntiationem ab oratore secernet. Et certè quod facere oporteat, nõ indignandum est discere, cum præsertim hæc chironomia, quæ est, ut nomine ipso declaratur, lex gestus, & ab illis tẽporibus heroicis orta sit, & à summis Græciæ uiris, &

ab ipso

ab ipso etiam Socrate probata, à Platone quoq; in parte ciuilium posita uirtutum, & Chrysippo in præceptis de liberorũ educatione compositis nõ omissa. Nam Lacedæmonios quidem etiam saltationẽ quandã, tanquam ad bella quoq; utilem, habuisse inter exercitationes accepimus. Neq; id ueteribus Romanis dedecori fuit. Argumẽtum est sacerdotum nomine, ac religione durans ad hoc tempus saltatio. Et illa in tertio Ciceronis de Oratore lib. uerba Crassi, quibus præcepit, ut orator utatur laterum inclinatione forti, ac uirili, non à scena & histrionibus, sed ab armis, aut etiam à palæstra, cuius etiã disciplinæ usus in nostrã usq; ætatem sine reprehensione descẽdit. A me tamen nec ultra pueriles annos retinebitur, nec in ijs ipsis diu: neq; enim gestum oratoris componi ad similitudinem saltationis uolo, sed subesse aliquid ex hac exercitatione puerili, unde nos non id agentes, furtim decor ille discentibus traditus prosequatur.

An prædicta discenda sint eodem tempore.

CAP. XX.

QVæri solet, an, etiam si discenda sint hæc, eodem tempore tamen tradi omnia, & percipi possint. Negãt enim quidam, quia confundatur animus, ac fatigetur tot disciplinis in diuersum tendentibus, ad quas nec mens, nec corpus, nec dies ipse sufficiat. Et si maxime patiatur hæc ætas robustior, tamẽ pueriles annos onerari non oporteat. Sed nõ satis perspiciunt, quantum natura humani ingenij ualeat, quæ ita est agilis, & uelox, sic in omnem partẽ, ut ita dixerim, spectat, ut ne possit quidem aliquid agere tantũ unum, in plura uero nõ eodẽ die modò, sed eodem temporis momento, uim suã impẽdat. An uero citharœdi non simul & memoriæ, & sono uocis, & pluribus flexibus seruiunt? cum interim alios neruos dextra percutiũt, alios læua trahunt, continent, probant, ne pes quidem otiosus certã legem temporũ seruat. Et hæc pariter omnia. Quid nos agendi subita necessitate deprehensi? non ne alia dicimus, alia prouidemus? cum

cum pariter inuentio rerum, electio uerborum, compositio, gestus, pronuntiatio, uultus, motusq; desiderentur. Quæ si uelut uno conatu tam diuersa parent simul, cur nō plurimis curis horas partiamur? cū præsertim reficiat animos, ac reparet uarietas ipsa, contraq; sit aliquanto difficilius in labore uno perseuerare? Ideo & stylus lectione requiescit, & ipsius lectionis tædium uicibus leuatur. Quamlibet multa egerimus, quodam tamē modo recentes sumus ad id, quod incipimus. Quis non obtundi posit, si per totum diem cuiuscunq; artis unum magistrum ferat? mutatione recreabitur: sicut in cibis, quorū diuersitate reficitur stomachus, & pluribus minore fastidio alitur. Aut dicant isti mihi, quæ sit alia ratio discendi, si grāmatico soli deseruiamus, deinde geometræ tantum. Omittamus interim quod didicimus, mox transeamus ad musicum, excidant priora, & cum Latinis studebimus literis, non respiciamus ad Græcas, & ut semel finiam, nihil faciamus nisi nouissimum. Cur non idem suademus agricolis, ne arua simul & uineta, & oleas, & arbustum colāt: ne pratis, & pecoribus, & hortis, & aluearibus auibusq; accōmodent curam? Cur ipsi aliquid forēsibus negotijs, aliquid desiderijs amicorū, aliquid rationibus domesticis, aliquid curæ corporis, nonnihil uoluptatibus quotidie damus? quarum nos una res quælibet nihil intermittētes fatigaret. Adeò facilius est multa facere, quàm diu. Illud quidē minime uerendum est, ne labore studiorum pueri difficilius tolerēt: neq; enim ulla ætas minus fatigatur. Mirum sit forsitan, sed experimētis deprehendas. Nam & dociliora sunt ingenia prius quàm obduruerunt. Id uel hoc argumento patet, quòd intra biennium quàm uerba recte formare potuerunt, quamuis nullo instante, omnia ferè loquuntur. At nouitijs nostris, per quot annos sermo Latinus repugnat? Magis scias, si quē iam robustum instituere literis cœperis, nō sine causa dici παιδομαθεῖς eos, qui in sua quidq; arte optime faciant. Et patientior est laboris natura pueris, quàm iuuenibus.

Videli

Videlicet ut corpora infantium, nec casus, quo in terram toties deferũtur, tam grauiter affligit: nec illa per manus & genua reptatio, nec post breue tẽpus cõtinui lusus, & totius dici discursus, quia pondus illis abest, nec se ipsi grauant: sic animi quoq;, quia minore conatu mouentur, nec suo nisu studijs insistunt, sed formandos se tantummodo præstant, nõ similiter fatigãtur. Præterea secundum aliam ætatis illius facilitatẽ, uelut simplicius docenteis sequuntur, nec quæ iam egerint, metiuntur. Abest illis etiam adhuc laboris iudiciũ. Porrò ut frequẽter experti sumus, minus afficit sensus fatigatio, q̃ cogitatio. Sed ne temporis quidem unquã plus erit, quia his ætatibus omnis in audiendo profectus est. Cùm ad stylum secedet, cùm generabit ipse aliquid, atq; componet, tum inchoare hæc studia uel non uacabit, uel non libebit. Ergo cum grammaticus totum diem occupare nõ poßit, nec debeat, ne discẽtis animum tædio auertat, quibus potius studijs hæc temporũ uelut succisiua donabimus? Nam nec ego cõsumi studentẽ in his artibus uolo, nec ut moduletur, aut musicis notis cantica excipiat, nec uti ad minutißima usq; geometriæ opera descendat. Non comœdum in pronũtiando, nec saltatorẽ in gestu facio: quæ si omnia exigerem, suppeditabit tamen tempus: longa est enim quæ discit ætas, & ego non de tardis ingenijs loquor. Deniq; cur in his omnibus, quæ discẽda oratori futuro puto, eminuit Plato? qui non contentus disciplinis, quas præstare poterant Athenæ, non Pythagoreorũ, ad quos in Italiam nauigauerat, Aegypti quoq; sacerdotes adijt, atq; eorum arcana perdidicit. Difficultatis patrocinia præteximus segniciæ. Neq; enim nobis operis amor est: nec quia sit honesta, atq; rerũ pulcherrima eloquẽtia, petitur ipsa, sed ad uilem usum, & sordidum lucrum accingimur. Dicant sine his in foro multi, & acquirant, dum sit locupletior aliquis sordidæ mercis negotiator, et plus uoci suæ debeat præco: ne uelim quidem lectorẽ dari mihi, quid studia referant computaturum. Plato.

Qui uero imaginem ipsam

ipsam eloquentiæ diuina quadam mente cõceperit, quiq; illam, ut ait Sophocles non ignobilis tragicus, reginam rerum oratio= nem ponet ante oculos, fructumq; non ex stipe aduocationum, sed ex animo suo, & cõtemplatione, ac scientia petet perpetuũ illum, nec fortunæ subiectũ: facile persuadebit sibi ut tempora, quæ spectaculis, campo, tesseris, ocioſis deniq; sermonibus, ne di cam somno, & conuiuiorũ mora conterunt, Geometræ potius, ac Musico impendat, quãto plus delectationis habiturus, quàm ex illis ineruditis uoluptatibus? Dedit enim hoc prouidentia ho minibus munus, ut honesta magis iuuarent. Sed nos hæc ipsa dul cedo longius duxit. Hactenus ergo de studijs, quibus antequàm maiora capiat, puer instituendus est: proximus liber uelut no= uum sumet exordium, & ad rhetoris officia transibit.

M. FAB. QVINTILIA= NI DE INSTITVTIONE Oratoria, liber Secundus.

Quando rhetori sit tradendus puer. CAP. I.

TENVIT consuetudo, quæ quotidie magis inualescit, ut præceptoribus eloquentiæ, Lati= nis quidem semper, sed etiam Græcis interim discipuli serius quàm ratio postulat traderen= tur. Eius rei duplex est causa, quòd & rheto= res utique nostri suas partes omiserunt, & grammatici alienas occupauerunt. Nam & illi declamare modò, & scientiam decla mandi, ac facultatem tradere, officij sui ducunt, idq; intra delibe ratiuas, iudicialesq; materias: nam cætera, ut profeßione sua mi= nora, despiciunt. Et hi non satis credunt excepisse, quæ derelic= ta erant, quo nomine gratia quoq; his habenda est: sed ad Pro= sopopœias usq;, & ad suasorias, in quibus onus dicendi uel ma=

ximum

ximum est, irrumpunt. Hinc ergo accidit, ut quæ alterius artis prima erant opera, facta sint alterius nouissima, & ætas altioribus iam disciplinis debita, in schola minore subsidat, ac rhetoricen apud grãmaticos exerceat. Itaq; quod est maxime ridiculum, nõ antè ad declamandi magistrum mittẽdus uidetur puer, quàm declamare sciat. Nos suum cuique professioni modum demus, & grãmatice, quam in Latinũ trãsferentes Literaturam uocauerunt, fines suos norit, præsertim tantum ab hac appellationis suæ paupertate, intra quam primi illi cõstitere, prouecta. Nam tenuis à fonte, assumptis poëtarũ historicorumq; uiribus, pleno iam satis alueo fluit, cum præter rationem recte loquendi nõ parum alioqui copiosam, propè omnium maximarũ artium sciẽtiam amplexa sit: & rhetorice, cui nomen uis eloquendi dedit, officia sua nõ detrectet, nec occupari gaudeat pertinentem ad se laborem, quæ dum operc cedit, iam penè possessione depulsa est. Nec inficiabor, aliquẽ ex ijs qui grammaticen profiteãtur, eousq; sciẽtiæ progredi posse, ut ad hæc quoq; tradenda sufficiat. Sed cum id aget, rhetoris officio fungetur, nõ suo. Nos porrò quærimus, quando ijs, quæ rhetorice præcipit, percipiendis, puer maturus esse uideatur. In quo quidem non id est æstimandum, cuius quisq; sit ætatis, sed quãtum in studijs iam effecerit. Et ne diutius differam, quando sit rhetori tradendus, sic optimè finiri credo, cũ poterit. Sed hoc ipsum ex superiore pendet quæstione. Nam si grammatices munus usque ad suasorias, quæ sunt apud rhetorem materiæ inter rudimenta dicendi, prorogatur, tardius rhetore opus est. At si rhetor prima officia operis sui non recusat, à narrationibus statim, & laudandi uituperandiq; opusculis cura eius desideratur. An ignoramus, antiquis hoc fuisse ad augendam eloquentiam genus exercitationis, ut theseis dicerent, & cõmunes locos, & cætera citra complexum rerum personarumq;, quibus ueræ fictæq; cõtrouersiæ cõtinẽtur? Ex quo palàm est, quàm turpiter deserat eam partem rhe-

toricęs institutio, quam & primam habuit, & diu solam. Quid autem est ex ijs, de quibus suprà dixi, quod nõ tum in alia quæ sunt rhetorum propria, tum certe in illud iudiciale causæ genus incidat? An non in foro narrandum est? qua in parte nescio an sit uel plurimum. Non ne laus ac uituperatio certaminibus illis frequẽter inseritur? Non cõmunes loci, siue qui sunt in uitia directi, quales legimus à Cicerone cõpositos: seu quibus quæstiones generaliter tractantur, quales sunt editi à Quinto quoque Hortensio, ut, sit ne paruis argumẽtis credendum, & pro testibus, & in testes, in medijs litium medullis uersantur? Arma sunt hæc quodammodo præparanda semper, ut his, cùm res poscat, utaris. Quæ qui pertinere ad oratorem nõ putabit, is ne statuam quidem inchoari credet, cum eius mẽbra fundentur. Neq; hanc, ut aliqui putabunt, festinationem meam sic quisquam calumnietur, tanquam eum qui sit rhetori tradẽdus, abducẽdum protinus à grammaticis putem. Dabuntur illis tum quoq; tempora sua, neq; erit uerendum, ne binis præceptoribus oneretur puer. Non enim crescet, sed diuidetur, qui sub uno miscebatur labor, & erit sui quisq; operis magister utilior, quod adhuc obtinent Græci, & à Latinis omissum est, & fieri uidetur excusatè, quia sunt, qui labori isti successerint.

De moribus & officijs præceptorum.

CAP. II.

ERgo eum ad eas in studijs uires peruenerit puer, ut quæ prima esse præcepta rhetorum diximus, mente cõsequi possit, tradẽdus eius artis magistris erit. Quorum in primis inspici mores oportebit. Quod ego nõ idcirco potissimum in hac parte tractare sum aggressus, quia non in cæteris quoque doctoribus, idem hoc examinandum quàm diligentissime putem, sicut testatus sum libro priore: sed quòd magis eius rei necessariam mentionem facit ætas ipsa discẽtium. Nam & adulti ferè pueri ad hos præceptores transferuntur, & apud eos iuuenes etiam facti

facti perseuerant. Ideoq; maior adhibenda tum cura est, ut & teneriores animos ab iniuria sanctitas docentis custodiat, & ferociores à licentia grauitas deterreat. Neq; uerò satis est summam præstare abstinentiam, nisi disciplinæ seueritate cõuenientium quoque ad se mores astrinxerit. Sumat igitur ante omnia parentis erga discipulos suos animũ, ac succedere se in eorundem locũ, à quibus sibi liberi tradantur, existimet. Ipse nec habeat uitia, nec ferat. Non austeritas eius tristis, non dissoluta sit comitas, ne inde odium, hinc contemptus oriatur. Plurimus ei de honesto, ac bono sermo sit. Nam quò sæpius monuerit, hòc rarius castigabit. Minime iracundus: nec tamen eorum quæ emendanda erunt dissimulator: simplex in docendo, patiens laboris, assiduus potius quam immodicus. Interrogantibus libenter respondeat, non interrogantes percõtetur ultro. In laudandis discipulorum dictionibus nec malignus, nec effusus: quia res altera tædium laboris, altera securitatem parit. In emendando, quæ corrigenda erunt, non acerbus, minimeq; cõtumelios⁹. Nam id quidem multos à proposito studẽdi fugat, quòd quidam sic obiurgant, quasi oderint. Ipse aliquid, imò multa quotidie dicat, quæ secum audita referant. Licet enim satis exemplorũ ad imitandum ex lectione suppeditet, tamen uiua illa, ut dicitur, uox alit plenius, præcipueq; eius præceptoris, quem discipuli (si modò rectè sunt instituti) & amant, & uerẽtur. Vix autẽ dici potest, quantò libentius imitemur eos, quibus fauemus. Minime uerò permittenda pueris (ut fit apud plerosque) assurgendi, exultandiq; in laudando licentia. Quinetiam iuuenum modicũ esse, cùm audient, testimoniũ debet. Ita fiet, ut ex iudicio præceptoris discipulus pendeat, atque id se dixisse rectè, quod ab eo probabitur, credat. Illa uerò uitiosissima, quæ etiam iam humanitas uocatur, inuicem qualiacunque laudandi, cùm est indecora, & theatralis, & seuere institutis in scholis aliena, tum studiorum pernicios⁹ hostis. Superuacua enim uidentur cura, ac

Vultus præceptoris.

labor, paratu quicquid effuderint laude. Vultum igitur præceptoris intueri, tam qui audiunt, debent, quàm ipse, qui dicit. Ita enim probanda, atq; improbanda discernent, sic stylo facultas continget, auditioni iudicium. At nunc proni atq; succincti, ad omnem clausulam non exurgunt modò, uerumetiam excurrunt, & cum indecora exultatione cõclamant. Id mutuum est, & ibi declamationis fortuna. Hinc tumor, & uana de se persuasio, usque adeò, ut illo condiscipulorum tumultu inflati, si parum à præceptore laudentur, ipsi de illo male sentiant. Sed se quoque præceptores intentè, ac modestè audiri uelint. Nõ enim iudicio discipulorũ dicere debet magister, sed discipuli magistri. Quin, si fieri potest, intendendus animus in hoc quoque, ut perspiciat quæ quisq;, & quomodo laudet, ut placere, quæ bene dicet, non suo magis, quàm eorũ nomine delectetur, qui rectè iudicabunt. Pueros adolescentibus sedere permixtos, non placet mihi. Nam etiam si uir talis, qualem esse oportet studijs, moribusq; præpositum, modestam habere potest etiam iuuentutem, tamen uel infirmitas à robustioribus separanda est, & carendum, non solùm crimine turpitudinis, uerumetiam suspicione. Hæc notanda breuiter existimaui: nam ut absit ab ultimis uitijs ipse præceptor, ac schola, ne præcipiendum quidem credo. Ac si quis est, qui flagitia manifesta in deligendo filij præceptore non euitet, iam hinc sciat cætera quoq;, quæ ad utilitatem iuuentutis componere conamur, esse sibi, hac parte omissa, superuacua.

An protinùs præceptore optimo sit utendum. CAP. III.

NE illorum quidem persuasio silentio transcunda est, qui etiam cum idoneos rhetori pueros putauerunt, non tamen continuò tradendos eminentissimo credunt: sed apud minores aliquandiu detinent, tanquam instituendis artibus magis sit apta mediocritas præceptoris, cùm ad intellectum atq; imitationẽ facilior, tum ad suscipiendas elementorũ molestias minus superba.

Qua

Qua in re mihi nō arbitror diu laborandū, ut ostendam quanto sit melius optimis imbui, quantāq; in eluēdis, quæ semel insederint, uitijs difficultas consequatur, cum geminatum onus succedentes premat. Et quidem dedocendi grauius ac prius, quam docendi. Propter quod Timotheum clarum in arte tibiarum, ferunt duplices ab ijs, quos alius instituisset, solitum exigere mercedes, quam si rudes traderentur. Error tamen est in re duplex: unus, quòd interim sufficere illis minores existimant, & bono sani stomacho cōtenti sunt. Quæ quanquàm & ipsa reprehensione digna securitas, tamen esset utcunq; tolerabilis, si eiusmodi præceptores minus docerent, non peius. Alter error, ille etiam frequentior, quòd eos qui amplioré dicendi facultatem sint consecuti, non putant ad minora descendere. Idq; interim fieri, quia fastidiant præstare hanc inferioribus curā, interim quia omnino non possint. Ego porrò eum qui nolit, in numero præcipientiū non habeo: posse autem maximè, si uelit, optimum quenq; contendo. Primum, quòd eum qui eloquentia cæteris præstet, illa quoq;, per quæ ad eloquentiam peruenitur, diligentissimè percepisse credibile est: deinde, quia plurimum in præcipiendo ualet ratio, quæ doctissimo cuiq; planissima est. Postremò, quia nemo sic in maioribus emunet, ut eum minora deficiant. Nisi fortè Iouem quidem Phidias optime fecit, illa autem quæ in ornamentum eius operis accedunt, alius melius elaborasset: aut orator loqui nesciet, aut leuiores morbos curare nō poterit præstantissimus medicus. Quid ergo? non est quædam eloquentia maior, quàm ut eam intellectu consequi puerilis infirmitas possit? Ego uerò confiteor, sed hunc disertum præceptorem, prudentē quoque, & non ignarum docendi esse oportebit, submittentem se ad mensuram discentis, ut uelocissimus quisq;, si fortè iter cum paruulo faciat, det manū, & gradum suum minuat, nec procedat ultrà, quàm comes possit. Quid? si plerunq; accidit, ut faciliora sint ad intelligendum, & lucidiora multò, quæ à doctissi-

mo quoq; dicuntur? Nam & prima est eloquentiæ uirtus perspicuitas: & quò quisq; ingenio minus ualet, hòc se magis attollere, & dilatare conatur: ut statura breues in digitos eriguntur, & plura infirmi minãtur. Nam tumidos, & corruptos, & tinnulos, & quocunq; alio cacozeliæ genere peccantes, certũ habeo non uirium, sed infirmitatis uitio laborare: ut corpora non robore, sed ualetudine inflantur, & recto itinere lapsi, plerunq; diuertunt. Erit ergo etiam obscurior quo quisq; deterior. Non excidit mihi scripsisse me in libro priore, cum potiorem in scholis eruditionem esse, quàm domi dicerem, libentius se prima studia, teneroscq; profectus ad imitationẽ condiscipulorum, quæ facilior esset, erigere: Quod à quibusdam sic accipi potest, tanquã hæc, quam nunc tueor, sententia priori diuersa sit. Id à me procul aberit. nanque ea causa uel maxima est, cur optimo cuique præceptori sit tradendus puer, quòd apud eum discipuli quoq; melius instituti, aut dicent, quod inutile non sit imitari, aut si quid errauerint, statim corrigentur. At indoctus ille etiam probabit fortasse uitiosa, & placere audientibus iudicio suo coget. Sit ergo tam eloquentia, quàm moribus præstantissimus, qui ad Phœnicis Homerici exemplum dicere, ac facere doceat. *Lib. x. Iliad.*

De primis apud Rhetorem exercitationibus. CAP. IIII.

HInc iam quas primas in docendo partes rhetorum putem, tradere incipiam, dilata parumper illa, quæ sola uulgò uocatur, arte rhetorica. Ac mihi opportunus maxime uidetur ingressus ab eo, cuius aliquid simile apud grammaticos puer didicerit. Et quia narrationum, excepta qua in causis utimur, tres accepimus species: Fabulã, quæ uersatur in tragœdijs atq; carminibus, non à ueritate modo, sed etiam à forma ueritatis remotam: Argumentũ, quod falsum, sed uerisimile Comœdiæ fingũt: Historiam, in qua est gestæ rei expositio: Grammaticis autem poëticas dedimus: apud rhetorem initium sit historia, tantò robustior *Narrationũ tres species.*

bustior, quantò uerior. Sed narrandi quidem quæ nobis optima ratio uideatur, tum demõstrabimus, cum de iudiciali parte dicemus. Interim admonere illud sat est, ut sit ea neque arida prorsus, neq; ieiuna. Nam quid opus erat tantum studijs laboris impendere, si res nudas atq; inornatas indicare satis uideretur? Neq; rursus sinuosa, & accersitis descriptionibus, in quas pleriq; imitatione poëticæ licẽtiæ ducuntur, lasciuiat. Vitiũ utrũq;, peius tamen illud quod ex inopia, quàm quod ex copia, uenit. Nam in pueris oratio perfecta nec exigi, nec sperari potest: melior autem est indoles læta generosiq; conatus, & uel plura iusto concipiens interim spiritus. Nec unquam me in his discẽtis *annis offendat, si quid superfuerit: quin ipsis doctoribus hoc esse curæ uelim, ut teneras adhuc mẽtes moræ nutricum mollius alant, & satiari ueluti quodã iucũdioris disciplinæ cibo lacteq; patiantur. Erit illud plenius interim corpus, quod mox adulta ætas astringat: hinc spes roboris. Maciẽ nanq; & infirmitatem in posterum minari solet, protinus omnibus membris expressus infans. Audeat hæc ætas plura, & inueniat, & inuẽtis gaudeat, sint licet illa non satis sicca interim ac seuera. Facile remediũ est ubertatis, sterilia nullo labore uincuntur. Illa mihi in pueris natura minimum spei dederit, in qua ingeniũ iudicio præsumitur. Materiam esse primum uolo uel abundantiorem, atque ultrà quàm oporteat fusam. Multum inde decoquent anni, multum ratio limabit, aliquid uelut usu ipso deteretur. Sit modò unde excidi possit, & quod excalpi: Erit autem, si non ab initio tenuem nimiũ lamnã duxerimus, & quam cælatura altior rũpat. Quod me de his ætatibus sentire minus mirabitur, qui apud Ciceronem legerit: Volo enim se efferat in adolescente fœcunditas. Quapropter in primis euitãdus, & in pueris præcipue, magister aridus, nõ minus quàm teneris adhuc plantis siccũ et sine humore ullo solum. Inde fiunt humiles statim, & uelut terram spectantes, qui nihil supra quotidianum sermonẽ attollere au-

*animus

De Orat. 2.

deant. Macies illis pro sanitate, & iudicij loco infirmitas est: & dum satis putant uitio carere, in idipsum incidunt uitium, quòd uirtutibus carent. Quare mihi ne maturitas quidē ipsa festinet, nec musta in lacu statim austera sint: sic & annos ferēt, & uetustate proficiēt. Ne illud quidē quod admoneamus indignum est, ingenia puerorū nimia interim emēdationis seueritate deficere: nam & desperāt, & dolent, & nouissime oderūt: & quod maxime nocet, dum omnia timent, nihil conantur. Quod etiam rusticis notum est, qui frondibus teneris non putant adhibēdam esse falcem, quia reformidare ferrum uidentur, & nondum cicatricem pati posse. Iucundus ergo tum maxime debet esse præceptor, ut remedia, quæ alioqui natura sunt aspera, molli manu & leui leniantur, laudare aliqua, ferre quædā, mutare etiā, reddita cur id fiat ratione, illuminare, interponēdo aliquid sui. Nō nunquam hoc quoque erit utile, totas ipsum dictare materias, quas & imitetur puer, & interim tanquam suas amet. At si tam negligens ei stylus fuerit, ut emendationem non recipiat, expertus sum prodesse, quotics eandem materiam rursus à me retractatam scribere de integro iuberem: posse enim eū adhuc melius, quatenus nullo magis studio, quàm spe gaudēt. Aliter autē alia ætas emendanda est, & pro modo uirium & exigēdum, & corrigendum opus. Solebam ego dicere pueris aliquid ausis licentius aut lætius, laudare illud me adhuc, uenturum tempus, quo idem non permitterem: ita & ingenio gaudebant, & iudicio nō fallebantur. Sed ut eò reuertar unde egressus sum, narrationes stylo componi, quanta maxima possit adhibita diligentia, uolo. Nam ut primo cū sermo instituitur, dicere quæ audierint, utile est pueris ad loquendi facultatem, ideoq; & retro agere expositionem, & à media in utranq; partem discurrere sanè meritò cogantur, sed ad gremium præceptoris, & dum aliud non possunt, & dum res ac uerba connectere incipiunt, ut protinus memoriam firment: ita cum iam formam rectè loquendi, atque

emenda

emendatæ orationis accipient, extemporalis garrulitas, nec expectata cogitatio, & uix surgẽdi mora, circulatoriæ uerè iactationis est. Hinc parentũ imperitorũ inane gaudium, ipsis uero contemptus operis, & inuerecunda frons, & cõsuetudo peßime dicendi, & malorum exercitatio, & quæ magnos quoq; profectus frequenter perdidit, arrogans de se persuasio innascitur. Erit suum parandæ facilitatis tempus, neq; à nobis negligenter locus iste transibitur. Interim satis est, si puer omni cura & summo (quantũ illa ætas capit) labore aliquid probabile scripserit, in hoc assuescat, huius rei sibi naturam faciat. Ille demum in id quod quærimus, aut ei proximũ, poterit euadere, qui antè discet recte dicere, quàm cito. Narrationibus nõ inutiliter subiungitur opus destruendi confirmandiq; eas, quod ἀνασκευὴ καὶ κατασκευὴ uocatur. Id porrò non tantum in fabulosis, & carmine traditis fieri potest, uerumetiam in ipsis annalium monimentis: ut si quæratur, an sit credibile super caput Valerij pugnãtis sedisse coruum, qui os oculosq; hostis Galli rostro atque alis euerberaret. Sit in utranq; partẽ ingẽs ad dicendum materia, ut de serpẽte quo Scipio traditur genitus, & Lupa Romuli, & Aegeria Numæ. Nam Græcis historicis plerunq; poëticæ similis est licentia. Sæpe etiã quæri solet de tẽpore, de loco, quo gesta res dicitur, nonnunquam de persona quoque, sicut Liuius frequentißime dubitat, & alij ab alijs historicis dissentiũt. Inde paulatim ad maiora tendere incipiet, laudare claros uiros, & uituperare improbos, quod non simplicis utilitatis opus est. Nanq; & ingenium exercetur multiplici uariaq; materia, & animus cõtemplatione recti, prauiq; formatur, & multa inde cognitio rerũ uenit, exemplisq;, quæ sunt in omni genere causarũ potẽtißima, iam tum instruitur, cum res poscet usurus. Hinc illa quoq; exercitatio subit comparationis, uter melior, uterue deterior: quæ quanquam uersatur in ratione simili, tamen & duplicat materiam, & uirtutum uitiorumq; non tantum naturã, sed

etiã modum tractat. Verum de ordine laudis, cõtraq́; , quoniam tertia hæc rhetorices pars est, præcipiemus suo tempore. Et cõmunes loci (de his loquor, quibus citra personas in ipsa uitia moris est perorare, ut in adulterũ, aleatorẽ, peculatorẽ) ex me-
abijcias dijs sunt iudicijs, & si reum adijcias, accusationes: quanquam hi quoq; ab illo generali tractatu ad quasdã deduci ſpecies solent, ut si ponatur adulter cæcus, aleator pauper, petulãs senex. Habent autẽ nonnũquam etiã defensionẽ. Nam & pro luxuria & pro amore dicimus, & leno interim parasitusq; defenditur, sic ut nõ homini patrocinemur, sed crimini. Theses autem quæ sumuntur ex rerum comparatione, ut rustica'ne uita an urbana potior, iurisperiti an militaris uiri laus maior, mire sunt ad exercitationem dicendi spatiosæ atq; uberes, quæ uel ad suadendi officium, uel etiã ad iudicium disceptationemq; iuuãt plurimũ. Nam posterior ex prædictis locus, in causa Murænæ copiosissime à Cicerone tractatur. Sunt & illæ penè totæ ad deliberatiuum pertinẽtes genus, ducenda'ne uxor, petẽdi'ne sint magistratus. Nanq; hæ personis modò adiectis suasoriæ erunt. Solebant præceptores mei, nec inutili, & nobis etiã iucundo genere exercitationis, præparare nos coniecturalibus causis, cum quærere atq; exequi iuberent, cur armata apud Lacedæmonios Venus, & quid ita crederetur Cupido puer, ac uolucer, & sagittis ac face armatus, & similia. In quibus scrutabamur uoluntatem, cuius in cõtrouersijs frequẽs quæstio est, quod genus chriæ uideri potest. Nam locos quidem, quales sunt de testibus, semper'ne his credendum, & de argumẽtis, an habenda etiã paruis fides, adeò manifestum est ad forẽses actiones pertinere, ut quidam nec ignobiles in officijs ciuilibus, scriptos eos, memoriæq; diligentißime mandatos, in promptu habuerint, ut quoties esset occasio, extẽporales eorũ dictiones his uelut emblematis exornarentur. Quo quidem (nec enim huius rei iudicium differre sustineo) summam uidebantur mihi infirmitatem de se confiteri.

Nam.

Nam quid hi possint in causis, quarũ uaria ac noua semper est facies, propriũ inuenire? quomodo propositis ex parte diuersa respondere? altercationibus uelociter occurrere? testem rogare? qui etiam in ijs, quæ sunt communia, & in plurimis causis tractantur, uulgatissimos sensus uerbis, nisi tantò antè præparatis, prosequi nequeant. Necesse est his, cùm eadem iudicijs pluribus dicunt, aut fastidium moueãt, ueluti frigidi & repositi cibi, aut pudorem, deprehensa toties audientium memoria infelix supellex, quæ sicut apud pauperes ambitiosos, pluribus & diuersis officijs cõteratur, cum eo quidẽ, quòd uix ullus est tam communis locus, qui possit cohærere cum causa, nisi aliquo propriæ quæstionis uinculo copulatus: appareatq; eum non tam insertũ, quàm applicitum, uel quòd dissimilis est cæteris, uel quòd plerunq; assumi etiam parum apte solet, non quia desideratur, sed quia paratus est, ut quidam sentẽtiarũ gratia uerbosissimos locos arcessunt, cum ex locis debeat nasci sentẽtia. Ita sunt autem speciosa hæc & utilia, si oriuntur ex causa. Cæterum quamlibet pulchra locutio, nisi ad uictoriam tendit, utiq; superuacua, sed interim etiam cõtraria est. Verum hactenus euagari satis fuerit. Legũ laus & uituperatio iam maiores, ac propè summis operibus suffecturas uires desiderant, quæ quidẽ suasorijs, an cõtrouersijs magis accõmodata sit exercitatio, consuetudine & iure ciuitatũ differt. Apud Græcos enim lator earũ ad iudicem uocabatur, Romanis pro concione suadere, ac dissuadere moris fuit. Vtroq; autem modo pauca de his, & ferè certa dicuntur. Nam & genera sunt tria, sacri, publici, priuati iuris. Quæ diuisio ad laudem magis spectat, si quis eam per gradus augeat, quòd lex, quòd publica, quòd ad religionem deũm cõparata sit. Ea quidẽ de quibus quæri solet, cõmunia omnibus. Aut enim de iure dubitari potest eius, qui rogat, ut de P. Clodij, qui non ritè creatus Tribunus arguebatur: aut de ipsius rogationis, quod est uariũ, siue non trino fortè nundino promulgata, siue non idoneo die,

siue

*legitimis siue contra intercessiones, uel auspicia, aliud'ue quid quod *legitime obstet, dicitur lata esse, uel ferri, siue alicui manētium legum repugnare. Sed hæc ad illas primas exercitationes nō pertinent: nam sunt hæ citra complexum personarum, temporum, causarū. Reliqua eadem ferè uero, fictoq; certamini huiusmodi tractantur. Nam uitium, aut in uerbis, aut in rebus est. In uerbis quæritur, an satis significent, an sit in his aliquid ambiguum: In rebus, an lex sibi ipsa consentiat, an in præteritum referri debeat, an in singulos homines. Maxime uerò cōmune est quærere, an sit honesta, an utilis. Nec ignoro plures fieri à pleriſq; partes, sed nos iustum, pium, religiosum, cæteraq; his simulia, honesto complectimur. Iusti tamen species non simpliciter excuti solet. Aut enim de re ipsa quæritur, ut digna'ne pœna, uel præmio sit: aut de modo præmij pœnæ'ue, qui tam maior, quàm minor culpari potest. Vtilitas quoque interim natura discernitur, interim tempore. Quædam an obtineri possint, ambigi solet. Ne illud quidem ignorare oportet, leges aliquando totas, aliquādo ex parte reprehendi solere, cùm exemplum rei utriusque nobis claris orationibus præbeatur. Nec me fallit, eas quoque leges esse, quæ non in perpetuum rogentur, sed de honoribus, aut imperijs, qualis Manilia fuit, de qua Ciceronis oratio est. Sed de his nihil hoc loco præcipi potest. Constant enim propria rerum, de quibus agitur, non communi qualitate. His ferè ueteres facultatem dicendi exercuerunt, assumpta tamen à dialecticis argumentandi ratione. Nam fictas ad imitationem fori, consiliorumq; materias apud Græcos dicere, circa Demetrium Phalerea institutum ferè constat. An ab ipso id genus exercitationis sit inuentum, ut alio quoque libro sum confessus, parum comperi. Sed ne ij quidem, qui hoc fortissimè affirmant, ullo satis idoneo autore nituntur. Latinos uerò dicendi præceptores, extremis L. Crassi temporibus cœpisse Cicero autor est, quorum Plotius. insignis maxime Plotius fuit.

De lectione

De lectione Oratorum, & Historicorum apud Rhetorem. CAP. V.

SEd de ratione declamandi pòst paulùm: interim, quia prima rhetorices rudimenta tractamus, non omittendum uidetur id quoque ut moneam, quantum sit collaturus ad profectum discentium rhetor, si quemadmodũ à grãmaticis exigitur poëtarum enarratio, ita ipse quoq; historiæ, atq; etiam magis oratorum lectione, susceptos à se discipulos instruxerit: quod nos in paucis, quorum id ætas exigebat, & parentes utile esse credidérant, seruauimus. Cæterum sentientibus iam tum optima, duæ res impedimento fuerunt, quòd & longa consuetudo aliter docendi fecerat legem, & robusti ferè iuuenes, nec hunc laborem desiderantes, exemplum nostrũ sequebantur. Nec tamen etiam si quid noui uel serò inuenissem, præcipere in posterum puderet. Nunc uerò scio id fieri apud Græcos, sed magis per adiutores, quia non uidentur tempora sufficitura, si legentibus singulis præire semper ipsi uelint. Et hercle prælectio, quæ in hoc adhibetur, ut facilè atq; distinctè pueri scripta oculis sequãtur, etiam illa, quæ uim cuiusq; uerbi, si quid minus usitatũ incidat, docet, multum infra rhetoris officium existimanda est. At demonstrare uirtutes, uel si quando ita incidat, uitia, id professionis eius atque promissi, qui se magistrum eloquentiæ pollicetur, maxime proprium est: eò quidem ualidius, quòd non utiq; hunc laborem docentium postulo, ut ad gremium reuocatis cuius quisq; eorum uelit libri lectioni deseruiant. Nam mihi cùm facilius, tum etiam multò uidetur magis utile, facto silentio, unum aliquem (quod ipsum imperari per uices optimũ est) constituere lectorem, ut protinus pronunciationi quoque assuescant: tum exposita causa, in quam scripta legitur oratio (nam sic clarius quæ dicentur, intelligi poterunt) nihil otiosum pati, quodq; in inuentione, quodq; in elocutione annotandum erit, quæ in proœmio conciliandi iudicis ratio, quæ narrandi lux, breuitas,

fides,

fides, quod aliquando consilium, & quàm occulta calliditas. Nanque ea sola in hoc ars est, quæ intelligi, nisi ab artifice non possit. Quanta deinceps in diuidendo prudentia, quàm subtilis & crebra argumẽtatio, quibus uiribus inspiret, qua iucunditate permulceat, quanta in maledictis asperitas, in iocis urbanitas, ut deniq; dominetur in affectibus, atq; in pectora irrũpat, animumq; iudicum similem ijs, quæ dicit, efficiat. Tum in ratione eloquẽdi, quod uerbũ proprium, ornatũ, sublime, ubi amplificatio laudanda, quæ uirtus ei contraria, quod specioſè translatũ, quæ figura uerborũ, quæ lenis & quadrata, sed uirilis tamẽ cõpositio. Ne id quidem inutile, etiam corruptas aliquãdo & uitiosas orationes, quas tamen pleriq; iudiciorũ prauitate miranter, legi palàm pueris, ostendiq; in his, quàm multa impropria, obscura, tumida, humilia, sordida, lasciua, effœminata sint, quæ non laudantur modo à plerisq;, sed, quod peius est, propter hoc ipsum, quod sunt praua, laudantur. Nam sermo rectus, & secũdum naturam enunciatus, nihil habere ex ingenio uidetur. Illa uerò, quæ utcunq; deflexa sunt, tanquam exquisitiora miramur, non aliter quàm distortis, & quocunq; modo prodigiosis corporibus, apud quosdã maius est pretium, quàm ijs, quæ nihil ex communis habitus bonis perdiderunt. Atq; etiam qui specie capiuntur, uulsis, leuatisq;, & inustas comas acu comentibus, & non suo colore nitidis, plus esse formæ putãt, quàm posit tribuere incorrupta natura, ut pulchritudo corporis uenire uideatur ex malis moribus. Nec solũ hæc ipse debebit docere præceptor, sed frequenter interrogare, & iudicium discipulorum experiri. Sic audientibus securitas aberit, nec quæ dicentur præterfluent aures, simulq; ad id perducẽtur, quod ex hoc quæritur, ut inueniant ipsi, & intelligant. Nam quid aliud agimus docendo eos, quàm ne semper docendi sint? Hoc diligentiæ genus ausim dicere plus collaturum discentibus, quàm omnes omnium artes, quæ iuuant sine dubio multum: sed latiore quadam comprehensione,

sione, per omnes quidem species rerum quotidie penè nascentium ire qui possunt? Sicut de re militari, quanquàm sunt tradita quædam præcepta communia, magis tamen proderit scire, qua ducum quisq; ratione, in quali loco, tempore, sit usus sapienter, aut contrà. Nam in omnibus ferè minus ualent præcepta quàm experimenta. An uero declamabit quidem præceptor, ut sit exemplo suis auditoribus? non plus contulerint lecti Cicero aut Demosthenes? Corrigetur palàm, si quid in declamãdo discipulus errauerit: non potentius erit emendare orationem? quinimò etiam iucundius: aliena enim uitia quisq; reprehendi mauult quàm sua. Nec deerant plura, quæ dicerem, sed neminem hæc utilitas fugit, atq; utinam tam non pigeat facere istud, quàm non displicebit.

Qui primi legendi. CAP. VI.

QVod si potuerit obtineri, non ita difficilis supererit quæstio, qui legẽdi sint incipientibus. Nam quidam illos minores, quia facilior eorum intellectus uidebatur, probauerunt: alij floridius genus, ut ad alenda primarum ætatum ingenia magis accõmodatum. Ego optimos quidem & statim, & semper, sed tamen eorum candidissimum quenq;, & maxime expositum uelim, ut Liuium à pueris magis quàm Sallustium, & hic historiæ maioris est autor, ad quem tamen intelligendum iam profectu opus sit. Cicero, ut mihi quidem uidetur, & iucundus incipientibus quoq;, & apertus est satis, nec prodesse tantum, sed etiam amari potest: tum quemadmodum Liuius præcipit, ut quisq; erit Ciceroni similimus. Duo autem genera maxime cauenda pueris puto. Vnum, ne quis eos antiquitatis nimius admirator, in Gracchorum, Catonisq;, & aliorum similium lectione durescere uelit: fient enim horridi atq; ieiuni. Nam neq; uim eorum adhuc intellectu consequentur, & elocutione, quæ tum sine dubio erat optima, sed nostris temporibus aliena, cõtenti, quod est pessimum, similes sibi magnis uiris uidebuntur.

Alterum,

Alterum, quod huic diuersum est, ne recentis huius lasciuiæ flosculis capti uoluptate quadam praua deliniantur, ut prædulce illud genus, & puerilibus ingenijs hòc gratius, quò propius est, adament. Firmis autem iudicijs, iamq; extra periculum positis, suaserim & antiquos legere, ex quibus si assumatur solida ac uirilis ingenij uis, detersò rudis seculi squalore, tum noster hic cultus clarius enitescet: & nouos, quibus & ipsis multa uirtus adest. Nec enim nos tarditatis natura damnauit, sed dicẽdi mutauimus genus, & ultrà nobis quàm oportebat indulsimus: ita non tam ingenio illi nos superauerunt, quàm proposito. Multa ergo licebit eligere. Sed curandum erit, ne ijs, quibus permixta sunt, inquinentur. Quosdam uero etiã, quos totos imitari oporteat, & fuisse nuper, & nũc esse quidem, libenter nõ cõcesserim modò, uerumetiam contenderim. Sed hi qui sint, non cuiusq; est pronuntiare. Tutius circa priores uel erratur. Ideoq; hanc nouorum distuli lectionem, ne imitatio iudicium antecederet.

Vel err. Vel pro, etiam: assertiuè.

De diuisione. CAP. VII.

FVit etiam in hoc diuersum præcipientium propositum, quòd eorum quidam materias, quas discipulis ad dicendum dabant, non contenti diuisione dirigere, latius dicendo prosequebantur: nec solum probationibus implebant, sed etiam affectibus. Alij, cùm primas modò lineas duxissent, post declamationes quid omisisset quisq;, tractabant: quosdam uero locos non minore cura, quàm cum ad dicẽdum ipsi surgerent, excolebant. Vtile utrunq;, & ideo neutrũ ab altero separo. Sed si facere tantum alterũ necesse sit, plus proderit demõstrasse rectã protinus uiam, quàm reuocare ab errore iam lapsos. Primum, quia emẽdationem auribus modo accipiũt, diuisionem uero ad cogitationem etiam & stylum perferunt. Deinde etiam quòd libentius præcipiẽtem audiunt, quàm reprehendentem. Si qui uero paulò sunt uiuaciores, in his præsertim moribus, etiam irascuntur admonitioni, & taciti repugnant. Nec ideo tamen minus uitia

aperte

aperte coarguenda sunt. Habenda enim ratio cæterorum, qui recta esse, quæ præceptor non emendauerit, credent. Vtraq; autem ratio miscenda est, & ita tractanda, ut res ipsæ postulabunt. Nanq; incipientibus danda erit uelut præformata materia, secũdum cuiusq; uires. At cum satis composuisse se ad exemplum uidebuntur, breuia quædam demonstranda uestigia, quæ persecuti, iam suis uiribus sine adminiculo progredi possint. Nonnunquam credi sibi eos oportebit, ne mala consuetudine semper alienum laborem sequendi, nihil per se conari, & quærere sciant. Quòd si satis prudenter dicenda uiderint, iam propè consummata fuerit præcipientis opera. Siquid errauerint, adhuc erunt ad ducem reducendi. Cui rei simile quiddam facientes aues cernimus, quæ teneris, infirmisq; fœtibus cibos ore suo colatos partiuntur. At cùm uisi sunt adulti, paulùm egredi nidis, & circuuolare sedem illam præcedentes ipsæ docent, tum expertas uires libero cœlo, suæq; ipsorum fiduciæ permittunt.

De ediscendo. CAP. VIII.

ILlud ex consuetudine mutandum prorsus existimo in his, de quibus nunc disserimus, ætatibus, ne omnia quæ scripserint, ediscant, & certa, ut moris est, dic dicãt. Quod quidem maxime patres exigunt: atque ita demum studere liberos suos, si quàm frequentissime declamauerint, credunt: cùm profectus præcipuè Profectus di ligentia constet. Nam ut scribere pueros, plurimumq; esse in diligentia con hoc opere planè uelim, sic ediscere electos ex orationibus, uel stat. historijs, alioúe quo genere dignorum ea cura uoluminum loços, multò magis suadeam. Nam & exercebitur acrius memoria, aliena complectendo, quàm sua: & qui erunt in difficiliore huius generis labore uersati sine molestia, quæ ipsi composuerunt, iam familiarius animo suo affigent, & assuescent optimis, semperq; habebunt intra se quod imitentur. Etiam non sentientes formam orationis illam, quam mente penitus acceperint, expriment. Abundabunt autem copia uerborum optimorum, &

compositione, ac figuris iam non quæsitis, sed sponte & ex re-posito uelut thesauro se offerentibus. Accedit his & iucunda in sermone bene à quoq; dictorum relatio, & in causis utilis. Nam & plus autoritatis afferunt ea, quæ non præsentis gratia litis sunt comparata, & laudem sæpe maiorem, quàm si nostra sint, conciliant. Aliquando tamen permittẽdum, quæ ipsi scripserint dicere, ut laboris sui fructum, etiam ex illa, quæ maximè petitur, laude plurimum capiant. Verùm id quoq; tum fieri oportebit, cùm aliquid commodius limauerint, ut eo uelut præmio studij sui donentur, ac se meruisse, ut dicerent, gaudeant.

An secundum sui quisq; ingenij docendus sit naturam. CAP. IX.

VIrtus præceptoris haberi solet, nec immeritò, diligenter in ijs quos erudiendos susceperit, notare discrimina ingeniorum, & quò quenque natura maximè ferat, scire. Nam est in hoc incredibilis quædam uarietas, nec pauciores animorum penè quàm corporum formæ. Quod intelligi etiam ex ipsis oratoribus potest, qui tantum inter se distant genere dicendi, ut nemo sit alteri similis, quamuis plurimi se ad eorum, quos probant, imitationem composuerint. Vtile deinde plerisque uisum est, ita quenque instituere, ut propria naturæ bona doctrina foueret, & in id potissimum ingenia, quò tenderent, adiuuarentur. Vt si quis palæstræ peritus, cùm in aliquod plenum pueris gymnasium uenerit, expertus eorum omni modo corpus, animumq; , discernat, cui quisque certamini præparandus sit: ita præceptorem eloquentiæ cùm sagaciter fuerit intuitus cuius ingenium presso, limatoq; genere dicendi, cuius acri, graui, dulci, aspero, nitido, urbano maximè gaudeat, ita se commodaturum singulis, ut in eo quo quisque eminet, prouehatur, quòd & adiuta cura natura magis eualescat: & si in diuersa ducatur, nec in ijs quibus minus aptus est, satis possit efficere, & ea, in quæ natus uidetur, deserendo faciat infirmiora. Quod

mihi

mihi (libera enim uel contra receptas persuasiones rationem sequenti sententia est) in parte uerum uidetur. Nam proprietates ingeniorũ dispicere prorsus necessarium est. In his quoque certum studiorum facere delectum, nemo dissuaserit. Nanq; erit alius historiæ magis idoneus, alius compositus ad carmen, alius utilis studio iuris, ut nonnulli rus fortasse mittendi. Sic discernet hæc dicẽdi magister, quo modo palæstricus ille cursorem faciet, aut pugilem, aut luctatorẽ, aliud ue quid ex ijs, quæ sunt sacrorum certaminum. Verum ei, qui foro destinabitur, non in unam partem aliquam, sed in omnia quæ sunt eius operis, etiam siqua difficiliora uidebuntur, elaborandum est. Nam & omnino superuacua erat doctrina, si natura sufficeret. An si quis ingenio corruptus, ac tumidus, ut plerique sunt, inciderit, in hoc eum ire patiemur? Aridum atq; ieiunum nõ alemus, & quasi uestiemus? Nam si quædam detrahere necessarium est, cur non sit adijcere concessum? Neq; ego contra naturã pugno: non enim deserendum id bonũ, si quod ingenitum est, existimo, sed augẽdum addendumq; quod cessat. An nõ clarissimus ille præceptor Isocrates, quem non magis libri bene dixisse, quàm discipuli bene docuisse testantur, cum de Ephoro atq; Theopompo sic iudicaret, ut alteri frænis, alteri calcaribus opus esse diceret, aut in illo lentiore tarditatem, aut in hoc penè præcipiti, concitationem adiuuandam docendo existimauit, cùm alterum alterius natura miscendum arbitraretur? Imbecillis tamen ingenijs sanè sic obsequendum sit, ut tantum in id quò uocat natura, ducantur. Ita enim quod solum possunt, melius efficiẽt. Si uero liberalior natura contigerit, & in qua meritò ad spem oratoris simus agressi, nulla dicendi uirtus omittenda est. Nam licet sit aliquam in partem pronior, ut necesse est, cæteris tamen nõ repugnabit, atque ea cura paria faciet ijs, in quibus eminebit. Sicut ille (ne ab eodem exemplo recedamus) exercendi corpora peritus, non si docendum pancratiasten susceperit, pugno ferire, uel calce

tantum, aut nexus modo, atque in his certos aliquos docebit, sed omnia quæ sunt eius certaminis. Erit qui ex his aliqua non possit: in id maxime quod poterit, incumbet. Nam sunt hæc duo uitanda prorsus: Vnum, ne tentes, quod effici non possit: Alterum, ne ab eo quod quis optime facit, in aliud, cui minus est idoneus, transferas. At si fuerit qui docebitur, ille, quem adolescentes senem uidimus, Nicostratus, omnibus in eo docendi partibus similiter utetur: efficietq; illum, qualis hic fuit, luctando, pugnandoq;, quorum utroq; certamine iisdem diebus coronabatur, inuictum. Et quantò id magis oratoris futuri magistro prouidendum erit? Non enim satis est dicere presse tantum, aut subtiliter, aut asperè, non magis quàm phonasco, acutis tantum, aut medijs, aut grauibus sonis, aut horum etiam particulis excellere. Nam sicut cithara, ita oratio perfecta non est, nisi ab imo ad summum omnibus intenta neruis consentiat.

Nicostratus

De officio discipulorum. CAP. X.

PLura de officijs docentium locutus, discipulos id unum interim moneo, ut præceptores suos non minus quàm ipsa studia ament, & parẽtes esse, nõ quidem corporũ, sed mentium credant. Multum hæc pietas confert studio. Nam ita & libenter audient, & dictis credent, & esse similes concupiscent. In ipsos deniq; cœtus scholarum læti & alacres cõuenient: emendati nõ irascẽtur, laudati gaudebunt, ut sint charißimi studio merebuntur. Nam ut illorum officium est docere, sic horum præbere se dociles. Alioqui neutrum sine altero sufficit. Et sicut hominis ortus ex utroque gignentium confertur, & frustra sparseris semina, nisi illa præmollitus fouerit sulcus: ita eloquẽtia coalescere nequit, nisi sociata tradentis, accipientisq; concordia.

De utilitate & ratione declamandi. CAP. XI.

IN his primis operibus, quæ non ipsa parua sunt, sed maiorum quasi membra atq; partes, bene instituto atq; exercitato, iam

to, iam ferè tempus appetet aggrediendi suasorias, iudicialesq; materias: quarum antequàm uiam ingrediar, pauca mihi de ipsa declamandi ratione dicenda sunt, quæ quidē ut ex omnibus no-uissime inuēta, ita & multo est utilissima. Nam & cuncta illa de quibus diximus, in se ferè cōtinet, & ueritati proximā imaginē reddit. Ideoq; ita est celebrata, ut pleriſq; uideretur ad formandam eloquētiam uel sola sufficere. Neq; enim uirtus ulla perpetuæ duntaxat orationis reperiri potest, quæ non sit cū hac dicēdi meditatione cōmunis. Eò quidem res ista culpa docētiū recidit, ut inter præcipuas quæ corrumperent eloquentiam causas, licentia, atque inscitia declamātium fuerit. Sed eo quod natura bonum est, bene uti licet. Sint ergo & ipsæ materiæ, quæ fingentur, quàm similimæ ueritati. Et declamatio in quantū maxime potest, imitetur eas actiones, in quarū exercitationē reperta est. Nam magos, & pestilentiā, & responsa, & sæuiores tragicis nouercas, aliaq; magis adhuc fabulosa, frustra inter sponsiones, & interdicta quæremus. Quid ergo? Nunquàm hæc supra fidem, & poëtica (ut uere dixerim) themata iuuēibus pertractare permittemus, ut expatientur, & gaudeant materia, & quasi in corpus eant? Optimum. Sed certe sint grandia & tumida, nō stulta etiā & acrioribus oculis intuenti ridicula: ac si iam cedendum est, impleat se declamator aliquando, dum sciat, ut quadrupedes cùm uiridi pabulo distentæ sunt, sanguinis detractione curantur, & sic ad cibos uiribus conseruādis idoneos redeunt, ita sibi quoq; tenuandos adipes, & quicquid humoris corrupti cōtraxerit, emittendum, si esse sanus, ac robustus uolet. Alioqui tumor ille inanis, primo cuiuscunq; ueri operis conatu deprehendetur. Totum autem declamandi opus, qui diuersum omnino à forensibus causis existimant, ij profectò ne rationem quidem, qua ista exercitatio inuenta sit, peruident. Nam si foro non præparat, aut scenicæ ostentationi, aut furiosæ uociferationi simillimum est. Quid enim attinet iudicem præparare, qui nullus

est? narrare quod omnes sciant falsum? probationes adhibere causæ de qua nemo sit pronunciaturus? Et hæc quidem otiosa tantum. Affici uerò ira, uel luctu permouere, cuius est ludibrij? nisi quibusdam pugnæ simulachris ad uerum discrimen aciemq; iustam cõsuescimus. Nihil ergo inter fórense genus dicendi, atq; hoc declamatorium intererit? Si profectus gratia dicimus, nihil. Vtinamq; adijci ad consuetudinem posset, ut nominibus uteremur, & perplexæ magis, & longioris aliquando actus contro uersiæ fingerentur, & uerba in usu quotidiano posita minus timeremus, & iocos inserere moris esset, ob quæ nos, quàlibet per alia in scholis exercitati sumus, tyrones in fóro inueniunt. Sed uero in ostentationem comparetur declamatio, sanè paululum aliquid* inclamare ad uoluptatem audientium debemus. Nam & in ijs actionibus, quæ in aliqua sine dubio ueritate uersantur, sed sunt ad popularem aptatæ delectationẽ, quales legimus Panegyrici. Panegyricos, totumq; hoc demonstrationum genus, permittitur adhibere plus cultus, omnemq; artem, quæ latêre plerunq; in iudicijs debet, & non confiteri modò, sed ostentare etiam hominibus in hoc aduocatis. Quare declamatio, quoniam est iudiciorum, cõsiliorumq; imago, similis esse debet ueritati: quoniam autem aliquid in se habet ἐπιπλαστικὸν, nonnihil sibi nitoris assumere, quod faciunt actores comici, qui nec ita prorsus ut nos uulgò loquimur, pronuntiant, quod esset sine arte, nec tamen procul à natura recedunt, quo uitio periret imitatio, sed morem cõmunis huius sermonis decore quodam scenico exornant. Sic quoq; aliqua nos incõmoda ex ijs quas finxerimus materijs, cõsequentur, in eo præcipuè, quod multa in his relinquuntur incerta, quæ sumimus, ut uidentur ætates, facultates, liberi, parentes, urbium ipsarum uires, iura, mores, alia his similia. Quin aliquando etiam argumenta ex ipsis positionum uitijs ducimus. Sed hæc suo quæq; loco. Quamuis enim omne propositum operis à nobis destinati eò spectet, ut orator instituatur, tamen ne quid stu

*inclinare

quid studiosi requirant, etiam siquid erit, quod ad scholas pertineat proprie, in transitu non omittemus.

An artis necessaria cognitio sit.

CAP. XII.

IAm hinc ergo nobis inchoanda est ea pars artis, ex qua capere initium solent, qui priora omiserunt: quanquàm uideo quosdam in ipso statim limine obstaturos, qui nihil egere eiusmodi præceptis eloquentiam putent, sed natura sua, & uulgari modo, & scholarum exercitatione contenti, rideant etiam diligentiam nostram, exemplo magni quoq; nominis professorum, quorum aliquis, ut opinor, interrogatus quid esset schema & noëma, nescire se quidem, sed si ad rem pertineret, esse in sua declamatione, respondit. Alius percontanti, Theodoreus an Apollodoreus esset, Ego, inquit, parmularius sum. Nec sanè potuit urbanius ex confessione insciti suæ elabi. Porrò hi, quia & beneficio ingenij præstantes sunt habiti, & multa etiam memoria digna exclamauerunt, plurimos habent similes negligentiæ suæ, paucissimos naturæ. Igitur impetu dicere se, & uiribus uti gloriantur. Nec enim opus esse probatione, aut dispositione in rebus fictis, sed cuius rei gratia plenum sit auditorium, sententijs grandibus, quarum optima quæque à periculo petatur. Quinetiam in cogitando, nulla ratione adhibita, aut tectum intuentes, magnum aliquid quod ultro se offerat, pluribus sæpe diebus expectant: aut murmure incerto, uelut classico instincti, concitatissimum corporis motum, non enunciandis, sed quærendis uerbis accommodant. Nonnulli certa sibi initia prius, quàm sensum inuenerint, destinant quibus aliquid diserti subiungendum sit, eáq; diu secum ipsi, clareq; meditati, desperata connectendi facultate deserunt, & ad alia deinceps, atque inde alia non minus communia atq; nota diuertunt. Qui plurimum uidentur habere rationis, non in causas tantum laborem suum, sed in locos intendunt, atque in his non corpori prospiciunt, sed

abrupta quædam, ut fortè ad manum uenêre, iaculantur. Vnde fit, ut dissoluta & ex diuersis congesta oratio cohærere non possit, similisq; sit cõmentarijs puerorum, in quos ea, quæ alijs declamantibus laudata sunt, regerunt. Magnas tamen sententias, & res bonas (ita enim gloriari solent) elidunt: nam & barbari, & serui: & si hoc sat est, nulla est ratio dicendi.

Quare ineruditi ingeniosiores uulgò habeantur. CAP. XIII.

NE hoc quidem negauerim, sequi plerunque hanc opinionem, ut fortius dicere uideantur indocti. Primùm, uitio male iudicantium, qui maiorem habere uim credunt ea, quæ non habent artem: ut effringere, quàm aperire, rumpere, quàm soluere, trahere, quàm ducere putant robustius. Nam & gladiator, qui armorum inscius in rixam ruit, & luctator, qui totius corporis nixu in id quod semel inuasit, incumbit, fortior ab his uocatur: cùm interim & hic frequenter suis uiribus ipse prosternitur, & illum uehementis impetus excipit aduersarij mollis articulus. Sed sunt in hac parte, quæ imperitos etiam naturaliter fallant: nam & diuisio cùm plurimum ualeat in causis, speciem uirium minuit, & rudia politis maiora, & sparsa compositis numerosiora creduntur. Est præterea quædam uirtutũ, uitiorumq; uicinia, qua maledicus pro libero, temerarius pro forti, effusus pro copioso accipitur. Maledicit autem ineruditus apertius, & sæpius uel cum periculo suscepti litigatoris, frequenter etiã suo. Affert & ista res opinionem, quia libentißime homines audiunt ea, quæ dicere ipsi noluissent. Illud quoq; alterũ, quod est in elocutione ipsa periculum, minus uitat, conaturq; perdite. Inde euenit nonnunquã, ut aliquid grande inueniat, qui semper quærit quod nimium est: uerum & raro euenit, & cætera uitia nõ pensat. Propter hoc quoq; interdum uidentur indocti copiam habere maiorem, quòd dicunt omnia: doctis est electio & modus. His accedit, quòd à cura docendi quod intenderint, recedunt. Itaque

illud

illud quæstionum & argumentorum apud corrupta iudicia frigus euitant, nihilq; aliud, quàm quò uel prauis uoluptatibus aures aßistentium permulceant, quærunt. Sententiæ quoque ipsæ, quas solas petunt, magis eminent, cùm omnia circa illa sordida, & abiecta sint, ut lumina non inter umbras, quemadmodum Cicero dicit, sed plane in tenebris clariora sunt. Itaq; ingeniosi uocentur, ut libet, dum tamen constet, contumelioße sic laudari disertum. Nihilominus confitendum est etiam detrahere doctrinam aliquid, ut limam rudibus, & cotes hebetibus, & uino uetustatem: sed uitia detrahit, atque eo solo minus est, quod literæ perpolierunt, quo melius. Verùm hi pronuntiatione quoq; famam dicendi fortius quærunt. Nam & clamant ubiq;, & omnia leuata, ut ipsi uocant, manu emugiunt, multo discursu, anhelitu, iactatione, gestu, motu capitis furentes. Iam collidere manus, terræ pedem incutere, femur, pectus, frontem cædere, mire ad pullatum circulum facit: cùm ille eruditus, ut in oratione multa submittere, uariare, disponere, ita etiam in pronunciando suum cuiq; eorum, quæ dicet, colori accommodare actum sciat: & si quid sit perpetua obseruatione dignum, modestus et esse, & uideri malit. At illi hanc uim appellant, quæ est potius uiolentia. Violentia.
Cùm interim non actores modò aliquos inuenias, sed (quod est turpius) præceptores etiam, qui breuem dicendi exercitationem consecuti, omißa ratione, ut tulit impetus, paßim tumultuentur: eosq;, qui plus honoris literis tribuerunt, ineptos & ieiunos, & tepidos, & infirmos, ut quodq; uerbum contumelioßißimum occurrit, appellent. Verùm illis quidem gratulemur, sine labore, sine ratione, sine disciplina disertis. Nos quando & præcipiendi munus iam pridem deprecati sumus, & in foro quoq; dicendi quia honestißimum finem putabamus, desinere dum desideramur, inquirendo, scribendoq; talia, consolemur ocium nostrum: quæ futura usui bonæ mentis iuuenibus arbitramur, nobis certè sunt uoluptati.

Quis modus sit in arte. CAP. XIIII.

NEmo autem à me exigat id præceptorum genus, quod eſt à pleriſq; ſcriptoribus artium traditum, ut quaſi quaſdam *conſcriptas leges immutabili neceſsitate* conſtrictas ſtudioſis dicendi feram. Vtiq; proœmium, & id quale: proxima huic narratio, quæ lex deinde narrandi: propoſitio poſt hanc, uel ut quibuſdã placuit, excurſio: tum certus ordo quæſtionum, cæteraq; : quæ uelut ſi aliter facere fas non ſit, quidam tanquam iuſſi ſequuntur. Erat enim Rhetorice res prorſus facilis ac parua, ſi uno & breui præſcripto contineretur. Sed mutantur pleraque cauſis, temporibus, neceſsitate, occaſione. Atque ideo res in oratore præcipua conſilium eſt, quia uarie, & ad rerum momenta conuertitur. Quid enim ſi præcipias Imperatori, quoties aciem inſtruit, dirigat frontem, cornua utrinque promoueat, equites pro cornibus locet? Erit hæc quidem rectiſsima fortaſſe ratio, quoties licebit: ſed mutabitur natura loci, ſi mons occurret, ſi flumen obſtabit, ſi collibus, ſyluis, aliáue aſperitate prohibebitur. Mutabit hoſtium genus, mutabit præſentis cõditio diſcriminis: nunc acie directa, nunc cuneis, nunc auxilijs, nunc legione pugnabitur, nonnunquam terga etiam dediſſe ſimulata fuga proderit. Ita, proœmium neceſsarium an ſuperuacuum, breue an longius, ad iudicem omni ſermone directo, an aliquãdo auerſo per aliquam figuram dicendum ſit, conſtricta an latius fuſa narratio, continua an diuiſa, recta an ordine permutato, cauſæ docebũt. Itemq; de quæſtionum ordine, cùm in eadem controuerſia aliud alij parti prius quæri frequenter expediat. Neque enim rogationibus, plebiſue ſcitis ſancta ſunt iſta præcepta, ſed hoc quicquid eſt, utilitas excogitauit. Nõ negabo autẽ ſic utile eſſe plerunq; alioqui nec ſcriberem: uerum ſi eadem illa nobis aliud ſuadebit utilitas, hanc relictis magiſtrorũ autoritatibus, ſequemur. Equidem id maximè præcipiam, ac repetens iterumq; itcrumq; monebo, Res duas in omni actu ſpectet orator, quid deceat, quid

expediat

expediat. Expedit autẽ ſæpe mutare ex illo cõſtituto, traditoq; ordine aliqua, & interim decet, ut in ſtatuis atque picturis uidemus, uariari habitus, uultus, ſtatus. Nam recti quidẽ corporis uel minima gratia eſt. Nempe enim aduerſa ſit facies, & demiſſa brachia, & iũcti pedes, & à ſummis ad ima rigens opus: flexus ille, & (ut ſic dixerim) motus, dat actũ quẽdam effictis. Ideo nec ad unum modum formatæ manus, & in uultu mille ſpecies. Curſum habent quẽdam & impetum, ſedent alia, uel incumbunt: nuda hæc, illa uelata ſunt, quædam mixta ex utroque. Quid tam diſtortũ & elaboratũ, quàm eſt ille Diſcobolos Myronis? Si quis tamen ut parum rectum improbet opus, non ne ab intellectu artis abfuerit, in qua uel præcipue laudabilis eſt illa ipſa nouitas ac difficultas? Quam quidem gratiam & delectationem afferũt figuræ, quæq; in ſenſibus, quæq; in uerbis ſunt. Mutant etiã aliquid à recto, atq; hanc præ ſe uirtutem ferunt, quòd à cõſuetudine uulgari receſſerũt. Habet in pictura ſpeciẽ tota facies. Apelles tamen imaginem Antigoni latere tantum altero oſtendit, ut *amiſsi oculi deformitas lateret. Quid? non in oratione operienda ſunt quædam, ſiue oſtendi non debẽt, ſiue exprimi pro dignitate nõ poſſunt? ut fecit Timãtes, ut opinor, Cithnius in ea tabula, qua Coloten Teium uicit. Nam cũ in Iphigeniæ immolatione pinxiſſet triſtem Calchantem, triſtiorem Vlyſſem addidiſſet, Menelao quẽ ſummum poterat ars efficere mœrorẽ, cõſumptis affectibus non reperiens quo digne modo patris uultum poſſet exprimere, uelauit eius caput, & ſuo cuiq; animo dedit æſtimãdum. Non ne huic eſt illud ſimile Salluſtianũ? Nam de Carthagine tacere ſatius puto, quàm parũ dicere. Propter quæ mihi ſemper moris fuit q̃ minime alligare me ad præcepta, quæ καθολικὰ uocãt, id eſt (ut dicamus quomodo poſſumus) uniuerſalia, uel perpetualia. Raro enim reperitur hoc genus, ut nõ labefactari partealiqua, & ſubrui poſsit. Sed de his plenius ſuo quicq; loco tractabimus. Interim nolo ſe iuuenes ſatis inſtructos, ſi quẽ ex ijs q breues

*omiſsi

breues plerunq; circunferũtur, artis libellũ edidicerint, & uelut decretis technicorũ tutos putent: Multo labore, aßiduo ſtudio, uaria exercitatione, pluribus experimentis, altißima prudentia, præſentißimo cõſilio cõſtat ars dicẽdi. Sed adiuuatur his quoq;, ſi tamẽ rectam uiam, nõ unã orbitam monſtrent, à qua declinare qui crediderit nefas, patiatur neceſſe eſt illam per funes ingredientium tarditatẽ. Itaq; & ſtratum militari labore iter ſæpe deſerimus compendio ducti: & ſi rectum limitem rupti torrẽtibus pontes inciderint, circuire cogemur: & ſi ianua tenebitur incẽdio, per parietem exibimus. Late fuſum opus eſt, & multiplex, & propè quotidie nouũ, & de quo nunquã dicta erunt omnia. Quæ ſunt tamẽ tradita, quid ex ijs optimum, & ſiqua mutari, adijci, detrahi melius uidebitur, dicere experiar.

Diuiſio totius operis. CAP. XV.

RHetoricen in Latinum transferentes, tum Oratoriam, tum Oratricem nominauerunt. Quos equidem non fraudauerim debita laude, quòd copiam Romani ſermonis augere tentauerunt. Sed non omnia nos ducentes ex Græco ſequuntur, ſicut ne illos quidẽ, quoties ſuis utiq; uerbis ſignare noſtra uoluerũt: & hæc interpretatio non minus dura eſt, quàm illa Flauij eſſentia atq; entia. Sed ne propria quidem: nam oratoria ſic efferetur, ut elocutoria, oratrix, ut elocutrix. Illa autem de qua loquimur rhetorica talis eſt, qualis eloquentia. Nec dubie apud Græcos quoq; duplicẽ intellectum habet. Nanq; uno modo ſit appoſitum ars rhetorica, ut nauis piratica: altero, nomen rei, qualis eſt philoſophia, amicitia. Nos ipſam nunc uolumus ſignificare ſubſtantiã, ut grãmatice literatura eſt nõ literatrix, quẽadmodũ oratrix, nec literatoria quemadmodũ oratoria: uerũ in rhetorice nõ fit. Nõ pugnemus igitur, cùm præſertim plurimis alioqui Græcis ſit utendum. Nam certe & Phyſicos, Muſicos, & Geometras dicã, ne uim afferam his nominibus, indecora in Latinũ ſermonem mutatione. Deniq; cũ M. Tullius etiã ipſis librorum,

quos hac

quos hac de re primum scripserat, titulis Græco nomine utatur, profectò non est uerendum, ne temere uideamur oratori maximo de nomine artis suæ credidisse. Igitur rhetorice (iã enim sine metu cauillationis utemur hac appellatione) sic, ut opinor, optime diuidetur, ut de arte, de artifice, de opere dicamus. Ars erit quæ disciplina percipi debet, ea est bene dicẽdi scientia. Artifex est qui præcipit hanc artem, id est, orator, cuius est summa, bene dicere. Opus quod efficitur ab artifice, id est bona oratio. Hæc omnia rursus diducuntur in species. Sed illa sequentia suo loco, nunc quæ de prima parte tractanda sunt, ordiar.

Quid sit Rhetorice, & quis eius finis.

CAP. XVI.

ANte omnia quid sit Rhetorice: quæ finitur quidem uarie, sed quæstionem habet duplicẽ: aut enim de qualitate ipsius rei, aut de comprehensione uerborũ dissensio est. Prima, ac præcipua opinionum circa hæc differentia, quòd alij malos quoque uiros posse oratores dici putant: alij (quorum nos sententiæ accedimus) nomen hoc, artemq; de qua loquimur, bonis demũ tribui uolunt. Eorum autem qui dicendi facultatem à maiore, ac magis expetenda uitæ laude secernunt, quidam rethoricen uim tantum, quidam scientiam, sed non uirtutem, quidam usum, quidam artem quidem, sed à scientia, & uirtute seiunctam, quidam etiam prauitatem quandam artis, id est, κακοτεχνίαν nominauerunt. Hi ferè aut in persuadendo, aut in dicendo apposite ad persuadendum, positum orandi munus sunt arbitrati: id enim fieri potest ab eo quoque, qui uir bonus non sit. Est igitur frequẽtissimus finis rhetoricæ, uis persuadendi. Quod ego uim appello, plerique potestatem, nonnulli facultatẽ uocant: quæ res ne quid afferat ambiguitatis, uim dico τὴν δύναμιν. Hæc opinio originem ab Isocrate (si tamen re uera ars, quæ circunfertur, eius est) duxit. Qui cùm longe sit à uoluntate infamantium oratoris officia, finem artis temere comprehendit, dicens esse rhetoricen

persuadendi

persuadendi opificem, id est, πάθους δημιουργόν. Neque enim mihi permiserim eadem uti declaratione, qua Ennius M. Cethegum Suadæ medullam uocat. Apud Platonem quoque Gorgias in libro, qui nomine eius inscriptus est, idem ferè dicit: sed hanc Plato illius opinionem uult accipi, non suam. Cicero pluribus locis scripsit oratoris officium esse, dicere apposite ad persuadẽdum. In rhetoricis etiam, quos sine dubio ipse non probat, finem facit persuadere. Verum & pecunia persuadet, & gratia, & autoritas dicentis, & dignitas, postremo aspectus etiam ipse sine uoce, quo uel recordatio meritorũ cuiusq; uel facies aliqua miserabilis, uel formæ pulchritudo sententiam dictat. Nam & M. Aquilium defendens Antonius, cùm scissa ueste cicatrices quas is pro patria pectore aduerso suscepisset, ostendit, nõ orationis habuit fiduciam, sed oculis populi Romani attulit uim, quẽ illo ipso aspectu, maxime motũ in hoc ut absolueret reum, creditũ est. Sergium quidẽ Galbam miseratione sola, qua non suos modò liberos paruulos in concionem produxerat, sed Galli etiam Sulpitij filium suis ipse manibus circũtulerat, elapsum esse, cùm aliorum monumentis, tum Catonis oratione testatum est. Et Phrynen non Hyperidis actione, quanquam admirabili, sed cõspectu corporis, quod illa speciosissimum alioqui, diducta nudauerat tunica, putant periculo liberatam. Quæ si omnia persuadent, non est hic, de quo locuti sumus, idoneus finis. Ideoq; diligentiores sunt uisi sibi, qui cum de rhetorice idem sentirent, existimarunt eam uim dicendo persuadendi. Quem finem Gorgias in eodem, de quo suprà diximus libro, uelut coactus à Socrate facit. A' quo non dissentit Theodectes, siue ipsius id opus est, quod de rhetorice nomine eius inscribitur, siue, ut creditum est, Aristotelis: in quo est, finem esse rhetorices, ducere homines dicendo in id quod actor uelit. Sed de hoc quidem satis est comprehensum. Persuadent enim dicẽdo, uel ducunt in id quod uolũt alij quoq;, ut meretrices, adulatores, corruptores. At contrà non

Aristotelis libri ad Theodecten.

trà non persuadet semper orator, ut interim non sit proprius hic finis eius, interim sit communis cum ijs, qui ab oratore procul absunt. Atqui non multum ab hoc fine abest Apollodorus, dicens, iudicialis orationis primum & super omnia esse, persuadere iudici, & sententiam eius ducere in id quod uelit. Nam & ipse oratorẽ fortunæ subijcit, ut si non persuaserit, nomen suum retinere non possit. Quidam recesserunt ab euentu, sicut Aristoteles, qui dicit, Rhetorice est uis inueniendi omnia in oratione persuasibilia. Qui finis & illud uitium, de quo suprà diximus, habet: & insuper, quòd nisi inuẽtionem complectitur, quæ sine elocutione non est oratio. Hermagoræ, qui finem eius esse ait persuasibiliter dicere, & alijs, qui eandem sententiam nõ ijsdem tamen uerbis explicant, ac finem esse demonstrant, dicere quæ oporteat omnia ad persuadendum, satis responsum est, cum persuadere non tantum oratoris esse conuicimus. Addita sunt his alia uariè. Quidam enim circa res omnes, quidam circa ciuiles modò uersari rhetoricen putauerunt, quorum uerius utrum sit, in eo loco, qui huius quæstionis proprius est, dicam. Omnia subiecisse oratori uidetur Aristoteles, cũ dixit, uim esse dicẽdi quid in quaq; re possit esse persuasibile. Et Patrocles, qui non quidẽ adijcit In quaq; re, sed nihil excipiẽdo idem ostendit: uim enim uocat inueniendi, quod sit in oratione persuasibile: qui fines & ipsi solam amplectuntur inuentionẽ. Quod uitiũ fugiens Theodorus, uim putat inueniẽdi & loquendi cũ ornatu credibilia in omni oratione. Sed cùm eodem modo credibilia, quo persuasibilia etiam nõ orator inueniat, adijciendo In omni oratione, magis, quàm superiores, concedit scelera quoque suadentibus, pulcherrimæ rei nomen. Gorgias apud Platonem suadendi se artificem in iudicijs, & alijs cœtibus esse ait: De iustis quoq; & iniustis tractare: cui Socrates persuadendi, nõ docendi cõcedit facultatem. Qui uerò nõ omnia subijcicbãt oratori, solicitius ac uerbosius, ut necesse erat, adhibuerunt discrimina: quorum fuit Ariston,

ſton, Critolai Peripatetici diſcipulus, cuius hic finis eſt: ſcientia uidendi, & agendi in quæſtionibus ciuilibus per orationem populari ſ perſuaſionis. Hic ſcientiam, quia Peripateticus eſt, non ut Stoici, uirtutis loco ponit: popularem autem comprehendendo perſuaſionem, etiam contumelioſus eſt aduerſus artem orandi, quam nihil putat doctis perſuaſuram. Illud de omnibus, qui circa ciuiles demum quæſtiones oratorem iudicant uerſari, dictum ſit, excludi ab his plurima oratoris officia, illam certè laudatiuam totam, quæ eſt rhetoricęs pars tertia. Cautius Theodôrus Gadareus, ut iam ad eos ueniamus, qui artem quidem eſſe eam, ſed non uirtutem putauerunt: Ita enim dicit, ut ipſis eorum uerbis utar, qui hoc ex Græco transtulerunt, Ars inuentrix, & iudicatrix, & enunciatrix, decente ornatu ſecundum menſionem eius, quod in quoq; poteſt ſumi perſuaſibile in materia ciuili. Itemq; Cornelius Celſus qui finem rhetorices ait, dicere perſuaſibiliter in dubia uel ciuili materia. Quibus ſunt nõ diſſimules, qui ab alijs traduntur, qualis eſt & ille: Vis* dicendi, & eloquendi de rebus ciuilibus ſubiectis ſibi, cum quadam perſuaſione, & quodam corporis habitu, & eorum quæ dicet pronuntiatione. Mille alia, ſed aut eadem, aut ex iiſdem compoſita, quibus item cùm de materia rhetorices dicendum erit, reſpondebimus. Quidam eam neq; uim, neq; ſcientiam, neq; artem putauerunt: Sed Critolaus uſum dicendi. nam hoc τριβὴν ſignificat. Athenæus fallendi artem. Pleriq; autem dum pauca ex Gorgia Platonis à prioribus imperite excerpta, legere cõtenti, neq; hoc totum, neq; alia eius uolumina euoluunt, in maximum errorem inciderunt: creduntq; eum in hac eſſe opinione, ut rhetoricen non artem, ſed peritiam quandã gratiæ ac uoluptatis exiſtimet: & alio loco, ciuilitatis particulæ ſimulachrũ, & quartam partem adulationis, quòd duas partes ciuilitatis corpori aſſignet, medicinam, & quam interpretantur exercitatricem: duas animo, legalem atq; iuſtitiam: Adulationem autem medicinæ uo-

*uidendi

cet

cet coquorum artificium, & exercitatricis, mangonum, qui colorem fuco, & uerum robur inani ſagina mentiantur: legalis, cauillatricē: iuſtitiæ, rhetoricen. Quæ omnia ſunt quidem ſcripta in hoc libro, dictaq; à Socrate, cuius perſona uidetur Plato ſignificare, quid ſentiat. Sed alij ſunt eius ſermones ad coarguendos, qui contrà diſputant compoſiti, quos ἐλεγκτικοὺς nouocant: alij ad præcipiendum, qui διδασκαλικοὶ appellantur. Socrates autem, ſeu Plato, eam quidem, quæ tum exercebatur, rhetoricen talem putat, nam & dicit his uerbis: τοῦτον τὸν τρόπον, ὦ ἡμῖν πολιτευόμενε. Non ueram autem & honeſtam intelligit. Itaq; diſputatio illa contra Gorgiam ita clauditur: ἔχεις οὖν ἀνάγκη τὸν ῥητορικὸν δίκαιον εἶναι, τὸν δὲ δίκαιον βούλεσθαι δίκαια καὶ πράττειν. Ad quod ille quidem conticeſcit, ſed ſermonem ſuſcipit Polus iuuenili calore inconſideratior, contra quem illa de ſimulachro & adulatione dicuntur. Tum Callicles adhuc concitatior, qui tamen ad hanc perducitur clauſulam, τὸν μέλλοντα ὀρθῶς ῥητορικὸν ἔσεσθαι, δίκαιον ἄρα δεῖ εἶναι καὶ ἐπιστήμονα τῶν δικαίων, ut appareat Platoni nō rhetoricē uideri malum, ſed eam ueram, niſi iuſto ac bono non contingere. Adhuc autē in Phædro manifeſtius facit, hanc artē conſummari citra iuſtitiæ quoque ſcientiam non poſſe: cui opinioni nos quoq; accedimus. An aliter defenſionem Socratis, & eorū qui pro patria ceciderant laudem ſcripſiſſet? quæ certè ſunt oratoris opera. Sed in illud hominum genus, quod facultate dicendi male utebatur, inuectus eſt. Nam & Socrates inhoneſtam ſibi credidit orationē, quam ei Lyſias reo compoſuerat, & tum maxime ſcribere litigatoribus quæ illi pro ſe ipſi dicerēt, erat moris: atq; ita iuri, quo nō licebat pro altero agere, fraus abhibebatur. Doctores quoq; eius artis, parum idonei Platoni uidebantur, qui rhetoricen à iuſtitia ſepararent, & ueris*incredibilia præferrent. Nam id quoq; dicit in Phædro. Conſenſiſſe autem illis ſuperioribus uideri poteſt etiam Cornelius Celſus, cuius hæc uerba ſunt: Orator ſimile

Socratis ſpona in Platonem.

*credibilia

tantum ueri petit. Deinde paulò pòst: Non enim bona cõscientia, sed uictoria litigãtis est præmium. Quæ si uera essent, pessimorum hominum foret, hæc tam pernicioſa nocentißimis moribus dare instrumenta, & nequitiam præceptis adiuuare. Sed illi rationem opinionis suæ uiderint. Nos autem ingreßi formare perfectum oratorem, quem in primis esse bonum uirum uolumus, ad eos, qui de hoc opere melius sentiunt, reuertamur. Rhetoricen autem quidam eandem ciuilitatem esse iudicauerũt. Ciuilis scientia. Cicero scientiæ ciuilis partẽ uocat: ciuilis autem scientia idẽ quod sapientia est. Quidam etiam philosophiæ, quorum est Isocrates. Huic eius substãtiæ maxime cõuenit finitio, rhetoricen esse bene dicendi scientiã. Nam & orationis omnes uirtutes simul complectitur, & protinus mores etiam oratoris, cum bene dicere non posßit, nisi uir bonus. Idem ualet Chrysippi finis ille ductus à Cleanthe, sciẽtia rectè dicendi. Sunt plures eiusdẽ, sed ad alias quæstiones magis pertinẽt. Idem sentiret finis hoc modo comprehensus, persuadere quod oporteat, nisi quòd artẽ ad exitum alligat. At bene Areus, dicere secundum uirtutẽ orationis. Excludunt à rhetorice malos & illi, qui scientiã ciuilium officiorum eam putauerunt, si scientiam uirtutẽ iudicant: sed anguste intra Albutius. ciuiles quæstiones coërcent. Albutius nõ obscurus professor atq; autor, scientiã bene dicẽdi esse cõsentit, sed exceptionibus peccat, adijciendo circa ciuiles quæstiones, & credibiliter, quarum iam utriq; responsum est. Probabilis & illi uoluntatis, qui recte sentire & dicere rhetorices putauerunt. Hi sunt ferè fines maxime illustres, & de quibus præcipue disputatur. Nam omnes quidem persequi nec attinet, nec possum, cum prauum quoddã, ut arbitror, studium circa scriptores artiũ extiterit, nihil ijsdem uerbis, quæ prior aliquis occupasset, finiendi: quæ ambitio procul aberit à me. Dicam enim non utiq; quæ inuenero, sed quæ placebunt: sicut hoc, Rhetoricen esse bene dicendi scientiam, cum reperto quod est optimum, qui quærit aliud, peius uelit.

His

His approbatis, simul manifestum est illud quoq;, quem finem, uel quid summum & ultimum habeat rhetorice, quod τέλος dicitur, ad quod omnis ars tendit. Nam si est ipsa bene dicendi scientia, finis eius & summum est, bene dicere.

An utilis sit Rhetorice. CAP. XVII.

SEquitur quæstio, an utilis Rhetorice: nam quidam uehementer in eam inuehi solent, & quod sit indignissimum, in accusationem orationis utuntur orãdi uiribus: eloquentiã esse, quæ pœnis eripiat scelestos, cuius fraude damnentur interim boni, cõsilia ducantur in peius: nec seditiones modò, turbæq; populares, sed bella etiã inexpiabilia excitẽtur: cuius deniq; tum maxime sit usus, cùm pro falsis contra ueritatem ualet. Nam & Socrati obijciunt comici, docere eum quomodo peiorẽ causam meliorem faciat, & contra* Lysiam, & Gorgiam similia dicit polliceri Plato. Et his adijciunt exempla Græcorum Romanorumq;, & enumerãt, qui pernicioſa nõ singulis tantũ, sed rebus etiam publicis, usi eloquentia, turbauerint ciuitatum status, uel euerterint: eoq; et Lacedæmoniorũ ciuitate expulsam, & Athenis quoque, ubi actor mouere affectus uetabatur, uelut recisam orãdi potestatem. Quo quidem modo nec duces erũt utiles, nec magistratus, nec medicina, nec deniq; ipsa sapiẽtia. Nam et dux Flaminius, & Gracchi, Saturnini, Glauciæ magistratus, & in medicinis uenena, & in ijs qui philosophorũ nomine male utũtur, grauissima nonnunquam flagitia deprehensa sunt. Cibos aspernemur, attulerũt sæpe ualetudinis causas: nunquàm tecta subeamus, super habitantes aliquãdo procumbunt. Non fabricetur miliți gladius, potest uti eodem ferro latro. Quis nescit, ignes, aquas, sine quibus nulla sit uita, & ne terrenis immorer, solem lunamq; præcipua siderum, aliquando etiã nocere? Num igitur negabitur deformẽ Pyrrhi pacẽ cæcus ille Appius dicendi uiribus diremisse? Aut nõ diuina M. Tullij eloquentia, & cõtra leges Agrarias popularis fuit? & Catilinæ fregit audaciã?

*Thysiam

& supplicationes, qui maximus honor uictoribus bello ducibus datur, in toga meruit? Non ne perterritos militum animos frequenter à metu reuocat oratio? & tot pugnãdi pericula ineuntibus, laudem uita potiorem esse persuadet? Nec uerò me Lacedæmonij, aut Athenienses magis mouerint, quàm populus Romanus, apud quẽ summa semper oratoribus dignitas fuit. Equidẽ nec urbiũ cõditores reor aliter effecturos fuisse, ut uaga illa multitudo coiret in populos, nisi docta uoce cõmota: nec legum repertores sine summa ui orandi consecutos, ut se ipsi homines ad seruitutẽ iuris astringerent. Quin ipsa uitæ præcepta, etiã si natura sunt honesta, plus tamẽ ad formãdas mẽtes ualẽt, quoties pulchritudinẽ rerũ, claritas orationis illuminat. Quare etiamsi in utranq; partẽ ualent arma facundiæ, non tamẽ est æquum id haberi malum, quo bene uti licet. Verum hæc apud eos forsitan quærantur, qui summam rhetorices ad persuadendi uim retulerunt. Si uero est bene dicẽdi scientia, quem nos finẽ sequimur, ut sit orator in primis uir bonus, utilem certe esse eam confitẽdum est. Et hercle deus ille princeps, parẽs rerum, fabricatorq; mundi, nullo magis hominem separauit à cæteris, quæ quidem mortalia essent, animalibus, quàm dicendi facultate. Nã corpora quidem magnitudine, uiribus, firmitate, patientia, uelocitate, præstantiora in illis mutis uidemus, eadem minus egere acquisitæ extrinsecus opis. Nam & ingredi citius, & pasci, & tranare aquas, citra docentẽ natura ipsa sciunt. Et pleraq; cõtra frigus ex suo corpore uestiuntur, & arma his ingenita quædam, & ex obuio ferè uictus, circa quæ omnia multus hominibus labor est. Rationem igitur nobis præcipuam dedit, eiusq; nos socios esse cum dijs immortalibus uoluit. Sed ipsa ratio neq; tam nos iuuaret, neq; tam esset in nobis manifesta, nisi quæ concepissemus mente, promere etiam loquendo possemus, quod magis deesse cæteris animalibus, quàm intellectum & cogitationem quandam uidemus. Nam & moliri cubilia, & nidos texere, & educare

educare fœtus, & excludere, quinetiam reponere in hyemem alimenta, opera quædam nobis inimitabilia, qualia sunt cerarũ, ac mellis, efficere, nõnullius fortasse rationis est: sed quia carent sermone, quæ id faciunt, muta atq; irrationabilia uocãtur. Deniq; homines, quibus negata uox est, quãtulum adiuuat animus ille cœlestis? Quare si nihil à dijs oratione melius accepimus, quid tam dignum esse cultu ac labore ducamus, aut in quo malimus præstare hominibus, quàm quo ipsi homines cæteris animalibus præstent? Eò quidem magis, quòd nulla in parte plenius labor gratiam refert. Id adeò manifestum erit, si cogitauerimus & unde, & quousq; iam prouecta sit orandi facultas, & adhuc augeri potest. Nam ut omittam defendere amicos, regere consilijs senatum, populum, exercitũ in quæ uult ducere, quàm sit utile, cõueniatq; bono uiro: non'ne pulchrum uel hoc ipsum est, ex communi intellectu uerbisq;, quibus utuntur omnes, tantum assequi laudis & gloriæ, ut non loqui & orare, sed quod Pericli contigit, fulgurare, ac tonare uideariss?

An Rhetorice sit ars. CAP. XVIII.

FInis non erit, si expatiari parte in hac, & indulgere uoluptati uelim. Transeamus igitur ad eam quæstionem quæ sequitur, an rhetorice ars sit. Quod quidẽ adeò ex ijs qui præcepta dicendi tradiderunt, nemo dubitauit, ut etiam ipsis librorum titulis testatum sit, scriptos eos de arte rhetorica: Cicero uero etiam eam, quæ rhetorice uocetur, esse artificiosam eloquentiam dicat. Quod non oratores tantum* uendicauerũt, ut studijs aliquid suis præstitisse uideãtur, sed cum his philosophi, & Stoici, & Peripatetici plerunq; cõsentiunt. Ac me dubitasse confiteor, an hanc partem quæstionis tractandam putarem. Nam quis est adeò non ab eruditione modò, sed à sensu remotus hominis, ut fabricãdi quidem & texendi, & è luto uasa diducendi artem putet: rhetoricen autẽ, maximum ac pulcherrimum (ut suprà diximus) opus, in tam sublime fastigiũ existimet

*indicauerunt

sine arte uenisse? Equidem illos, qui cõtrà disputarunt, non tam id sensisse quod dicerent, quàm exercere ingenia materiæ difficultate credo uoluisse, sicut Polycratem cum Busirim laudaret, & Clytæmnestram: quanquàm is, quod his dissimile non esset, composuisse orationem, quæ est habita contra Socratẽ, dicitur. Quidam naturalem esse rhetoricen uolunt, & tamen adiuuari Antonij per exercitatione non diffitentur, ut in libris Ciceronis de Oratore sona apud dicit Antonius, obseruationem quandam esse, non artem. Quod Ciceronem. non ideo, ut pro uero accipiamus, est positum, sed ut Antonij persona seruetur, qui dissimulator artis fuit. Hanc autem opinionem habuisse Lysias uidetur, cuius sentẽtiæ talis defensio est, quòd indocti & barbari, & serui pro se cum loquũtur, aliquid dicant simile principio, narrent, probent, refutẽt, & (quod uim habeat epilogi) deprecentur. Deinde adijciunt illas uerborum cauillationes, nihil quod ex arte fiat, ante artem fuisse: atqui dixisse homines pro se, & in alios semper: doctores artis serò iam, & circa Thysiam & Coraca primum repertos: orationẽ igitur ante artem fuisse, eoq; artem non esse. Nos porrò quando cœperit huius rei doctrina, nõ laboramus exquirere, quanquàm apud Homerum etiã præceptorem Phœnicem, tum agẽdi, tum & eloquendi, & oratores plures, & omne in tribus ducibus orationis genus, & certamina quoq; proposita eloquentiæ inter iuuenes inuenimus. Quin in cælatura clypei Achillis, & lites sunt, & actores. Illud enim admonere satis est, omnia quæ ars consummarit, à natura initia duxisse: aut tollatur medicina, quæ ex obseruatione salubrium, atq; his contrariorum, reperta est: & ut quibusdam placet, tota constat experimentis. Nam & uulnus deligauit aliquis, antequàm hæc ars esset: & febrem quiete & abstinentia, non quia rationem uidebat, sed quia id ualetudo ipsa coẽgerat, mitigauit. Nec fabrica sit ars: casas enim primi illi sine arte fecerunt. Nec musica: cantatur ac saltatur per omnes gentes aliquo modo. Ita si rhetorice uocari

debet

debet sermo quicunq; , fuisse eam antequàm esset ars, cõfitebor. Si uero non quisquis loquitur, orator est, & tum non tanquam oratores loquebantur, necesse est oratorẽ factum arte, nec ante artem fuisse fateantur. Quo illud quoq; excluditur, quod dicũt, Non esse artis id quod faciant qui non didicerint: dicere autem homines, & qui non didicerint. Ad cuius rei confirmationem afferunt Demadem remigem, & Aeschinẽ hypocriten oratores fuisse. falsò. Nam neq; orator esse qui non didicit, potest: & hos serò potius, quàm nunquàm didicisse quis dixerit: quanquàm Aeschines ab initio sit uersatus in literis, quas pater eius etiam docebat: Demadem neq; non didicisse certũ sit, & continua dicendi exercitatio potuerit tantum, quantuscunq; postea fuit, fecisse. Nam id potentißimũ discẽdi genus est. Sed adhuc præstantiorem, si didicisset, futurũ fuisse, dicere licebit. Neq; enim orationes scribere est ausus, ut eum multum ualuisse in dicẽdo sciamus. Aristoteles, ut solet, quærendi gratia quædam subtilitatis suæ argumenta excogitauit in Grỳllo: sed idem & de arte rhetorica tres libros scripsit, & in eorum primo non artem solum eam fatetur, sed ei particulam ciuilitatis, sicut dialecticis, aßignat. Multa Critolaus contrà, multa Rhodius Athenodorus. Agnon quidem detraxit sibi inscriptione ipsa fidem, qua rhetorices accusationem professus est. Nam de Epicuro, qui disciplinas omnes fugit, nihil miror. Hi complura dicunt, sed ex paucis locis ducta. Itaq; potentißimis eorũ breuiter occurrã, ne in infinitum quæstio cuadat. Prima his argumẽtatio ex materia est: Omnes enim artes aiunt habere materiam, quod est uerũ: rhetorices nullam esse propriã, quod esse fàlsum in sequẽtibus probabo. Altera est calumnia, Nullam artem fàlsis assentire opinionibus, quia constitui sine præceptione nõ poßit, quæ semper uera sit: rhetoricen assentiri fàlsis, nõ esse igitur artem. Ego rhetoricen nonnunquam dicere fàlsa pro ueris cõfitebor, sed non ideo in fàlsa quoq; esse opinione concedam, quia longè diuersum est

Epicurus disciplinas fugit.

sibijpsi quid uideri, & ut alij uideatur efficere. Nam & imperator falsis utitur sæpe, ut Annibal, cum inclusus à Fabio, sarmentis circa cornua boum deligatis, incensisq; per noctẽ in aduersos montes agens armenta, speciem hosti abeuntis exercitus dedit: sed illum fefellit, ipse quid uerum esset non ignorauit. Nec uero Theopompus Lacedæmonius, cum permutato cum uxore habitu, è custodia ut mulier euasit, falsam de se opinionem habuit, sed custodibus præbuit. Itidem orator cum falso utitur pro uero, scit falsum esse, coq; se pro uero uti: nõ ergo falsam habet ipse opinionẽ, sed fallit alium. Nec Cicero cum se tenebras offudisse iudicibus in causa Cluẽtij gloriatus est, nihil ipse uidit. Et pictor cum ui artis suæ efficit, ut quædã eminere in opere, quædam receßisse credamus, ipse ea plana esse nõ nescit. Aiunt etiã omnes artes habere finem aliquem propositũ, ad quẽ tendant, hunc modò nullum esse in rhetorice, modò non præstari eũ qui promittatur, mentiuntur. Nos enim esse finẽ iam ostendimus, & quis esset, diximus: præstabit hunc semper orator, semper enim bene dicet. Firmum autẽ hoc quod opponitur, aduersus eos fortasse sit, qui persuadere finem putauerunt. Noster orator, arsq; à nobis finita non sunt posita in euentu. Tendit quidem ad uictoriã, qui dicit, sed cum bene dixit, etiamsi non uincat, id quod arte continetur, effecit. Nam & gubernator uult salua naue in portum peruenire: si tamen tempestate fuerit abreptus, nõ ideo minus erit gubernator, dicetq; notũ illud, Dum clauum rectum teneam. Et medicus sanitatẽ ægri petit, si tamen aut ualetudinis ui, aut intemperãtia ægri, alioue quo casu summa nõ contigit, dum ipse omnia secundum rationẽ fecerit, medicinæ fine nõ excidit. Ita oratori bene dixisse finis est. Nã est ars ea, ut post paulum clarius ostendemus, in actu posita, non in effectu. Ita falsum erit illud quoq; quod dicitur, Artes scire quãdo sint finem consecutæ, rhetoricen nescire. Nam se quisq; bene dicere intelligit. Vti etiam uitijs rhetoricen, quod ars nulla faciat, criminantur, quia

Dum clauũ rectũ teneã.

quia & falsum dicat, & affectus moueat. Quorũ neutrũ est turpe, cum ex bona ratione proficiscitur, ideoq; nec uitiũ. Nam & mendacium dicere etiã sapienti aliquando cõcessum est: & affectus, si aliter ad æquitatem perduci iudex nõ poterit, necessariò mouebit orator. Imperiti enim iudicãt, & qui frequẽter in hoc ipsum fallẽdi sunt, ne errent. Nam si mihi sapiẽtes iudices dentur, sapientũ conciones, atq; omne cõsilium, nihil inuidia ualeat, nihil gratia, nihil opinio præsumpta, falsiq; testes, perquàm sit exiguus eloquentiæ locus, & propè in sola delectatione ponatur. Sin & audientium mobiles animi, & tot malis obnoxia ueritas, arte pugnandũ est, & adhibenda quæ prosunt: nec enim qui recta uia depulsus est, reduci ad eam, nisi alio flexu potest. Plurima uero ex eo contra rhetoricen cauillatio est, quòd ex utraq; causæ parte dicatur. Inde hoc, Nullam esse artẽ sibi cõtrariam, rhetoricen esse contrariam sibi. Nullam artẽ destruere quod efficerit, accidere hoc rhetorices operi. Item, & dicenda eam docere, & nõ dicenda: ita uel per hoc non esse artem, quòd non dicenda præcipiat, uel per hoc, quòd cum dicẽda præcepe-rit, etiam cõtraria his doceat. Quæ omnia apparet de ipsa rhetorice dici, quæ sit à bono uiro, atq; ab ipsa uirtute seiuncta: alioqui ubi iniusta causa est, ibi rhetorice nõ est: adeò, ut uix ex admirabili quodam casu possit accidere, ut ex utraq; parte orator, id est, uir bonus, dicat: tamen quoniã hoc quoq; in rerũ naturam cadit, ut duos sapientes aliquando iustæ causæ in diuersum trahant, quandoq; etiã pugnaturos inter se eos, si ratio ita duxerit, credunt, respõdebo propositis, atq; ita quidẽ, ut appareat hæc aduersus eos quoq; frustra excogitata, qui malis moribus nomen oratoris indulgent. Nam rhetorice non est cõtraria sibi: causa enim cũ causa, nõ illa secum ipsa componitur. Nec si pugnẽt inter se, qui idem didicerint, idcirco ars, quæ utriq; tradita est, nõ erit: alioqui nec armorũ, quia sæpe gladiatores subeodem magistro eruditi inter se componuntur: nec gubernandi,

quia naualibus prælijs gubernator est gubernatori aduersus: nec imperatoria, quia imperator cũ imperatore contendit. Item non euertit opus rhetorice, quod efficit: neq; enim positum à se argumentum soluit orator, sed ne rhetorice quidem. Quia apud eos, qui in persuadendo finem putant, aut si quis, ut dixi, casus, duos inter se bonos uiros composuerit, ueri similia quærentur. Non autem si quid est altero credibilius, id ei contrarium est, quod fuit credibile. Nam ut candido candidius, & dulci dulcius non est aduersum, ita nec probabili probabilius. Nec præcipit unquam non dicenda, nec dicendis contraria, sed quæ in quaq; causa dicenda sunt. Non semper autẽ, etiamsi frequẽtissime ueritas tuenda erit, sed aliquando exigit cõmunis utilitas, ut etiã falsa defendantur. Ponuntur hæ quoq; in secundo Ciceronis de Oratore libro cõtradictiones, artem earum rerũ esse quæ sciantur, oratoris omnem actionẽ opinione nõ scientia cõtineri: quia & apud eos dicat, qui nesciant: & ipse dicat aliquãdo quæ nesciat. Ex his alterũ, id est, an sciat iudex de quo dicatur, nihil ad oratoris artẽ: alteri respondendũ: Ars earũ rerũ est, quæ sciuntur: rhetorice est ars bene dicendi, bene autẽ dicere scit orator. Sed nescit an uerum sit, quod dicit. Ne hi quidem, qui ignẽ, aut aquam, aut quatuor elementa, aut corpora insecabilia esse, ex quibus res omnes initium duxerunt, tradunt: nec qui interualla *rerum syderum, & mensuras* solis, ac terræ colligunt, disciplinam tamen suam artem uocant. Quòd si ratio efficit, ut hæc non opinari, sed propter uim probationum scire uideantur, eadem ratio idem præstare oratori potest. Sed an causa uera sit, nescit. Ne medicus quidem, an dolorem capitis habeat, qui hoc se pati dicet: curabit tamen tanquam id uerum sit, & erit ars medicina. Quid, quòd rhetorice non utiq; propositum habet semper uera dicendi, sed semper ueri similia, scit autẽ esse ueri similia quæ dicit? Adijciunt hi qui cõtrà sentiunt, quòd sæpe quæ in alijs litibus impugnarunt actores causarum, eadem in alijs defendant,

quod

quod non artis, sed hominis est uitium. Hæc sunt præcipua, quæ contra rhetoricen dicãtur: alia & minora, & tamen ex his fõtibus deriuata. Confirmatur autem eam esse artẽ breuiter. Nam siue, ut Cleanthes uoluit, ars est potestas, uia, id est, ordine efficiens esse certam uiam atq; ordinem in bene dicendo, nemo dubitauerit: siue ille ab omnibus ferè probatus finis obseruatur, artem cõstare ex præceptionibus consentiẽtibus, & coẽxercitatis ad finem utilem uitæ, iam ostẽdimus nihil nõ horũ in rhetorice inesse. Quid quod & inspectione, & exercitatione, ut artes cæteræ, constat? Nec potest ars nõ esse, si est ars dialectice, quod ferè constat, cum ab ea specie magis quàm genere differat. Sed nec illa omittenda sunt, qua in re alius se inartificialiter, alius artificialiter gerat, in ea esse artem: & in eo quod qui didicerit, melius faciat, quam qui non didicerit, esse artem. Atqui non solum doctus indoctum, sed etiam doctior doctum in rhetorico opere superabit, nec essent eius aliter tam multa præcepta, tamq; magni qui docerẽt. id quod cũ omnibus cõfitendum est, tum nobis præcipue, qui rationẽ dicendi à bono uiro non separamus.

Generalis diuisio artium, & ex quibus sit Rhetorica. CAP. XIX.

CVm sint autem artium aliæ positæ in inspectione, id est, cognitione & æstimatione rerum, qualis est astrologia, nullum exigens actum, sed ipso rei cuius studium habet, intellectu contenta, quæ θεωρητικὴ uocatur: Aliæ in agẽdo, quarum in hoc finis est, & ipso actu perficitur, nihilq; post actum operis relinquit, quæ Practice dicitur, qualis est saltatio: Aliæ in effectu, quæ operis, quod oculis subijcitur, cõsummatione finẽ accipiũt, quã Poëticen appellamus, qualis est pictura ferè: iudicandũ est, rhetoricen in actu cõsistere. Hoc enim quod est officij sui perficit, atq; ita ab omnibus dictum est. Mihi autem uidetur etiã ex illis cæteris artibus multum assumere. Nam & potest aliquãdo ipsa res per se inspectione esse contenta. Erit enim rhetorice in

oratore etiã tacente: & si desierit agere, uel proposito, uel aliquo casu impeditus, non magis desinet esse orator, quàm medicus, qui curandi fecerit finem. Nam est aliquis, ac nescio an maximus, etiam ex secretis studijs fructus: ac tum pura uoluptas literarum, cum ab actu, id est, opere recesserunt, & contemplatione sui fruuntur. Sed effectiue quoque aliquid simile scriptis orationibus, uel historijs, quod ipsum opus in parte oratoria meritò ponimus, consequetur. Si tamen una ex tribus artibus habenda sit, quia maximus eius usus actu continetur, atq; est in eo frequentissima, dicatur actiua, uel administratiua. Nam & hoc eiusdem rei nomen est.

Vtrum plus conferat eloquentiæ ars, an natura. CAP. XX.

SCio quæri etiam, natura'ne plus ad eloquentiam conferat, an doctrina. Quod ad propositum quidem nostri operis nihil pertinet: nec enim consummatus orator, nisi ex utroq; fieri potest: plurimum tamẽ referre arbitror, quam esse quæstionẽ in hoc loco uelimus. Nam si parti utrilibet omnino alteram detrahas, natura etiam sine doctrina multum ualebit, doctrina nulla esse sine natura poterit. Sin ex pari coëant, in mediocribus quidem utrisq; maius adhuc naturæ credam esse momentum, consummatos autem plus doctrinæ debere, quàm naturæ putabo. Sicut terræ nullam fertilitatem habenti, nihil optimus agricola profuerit, è terra uberi utile aliquid etiam nullo colente nascetur. At in solo fœcũdo plus cultor, quàm ipsa per se bonitas soli efficiet. Et si Praxiteles signum aliquod ex molari lapide conatus esset exculpere, Parium marmor mallem rude. At si illud idem artifex expolißet, plus in manibus fuisset, quàm in marmore. Deniq; natura materiæ, ars doctrinæ est. Hæc fingit, illa fingitur. Nihil ars sine materia. Materiæ etiam sine arte pretium est. Ars summa, materia optima melior.

An uirtus sit Rhetorica. CAP. XXI.

illa

ILla quæstio est maior, an ex mediis artibus, quæ neq; lauda-
ri per se, neq; uituperari possunt, sed utiles, aut secus secun-
dum mores utentium fiunt, habenda sit rhetorice: an sit, ut cō-
pluribus etiā philosophorum placet, uirtus. Equidē illud quod
in studijs dicēdi plerique exercuerunt & exercent, aut nullam
artem, quæ ἀτεχνία nominatur, puto (multos enim uideo sine
ratione, sine literis, quā uel impudentia, uel fames duxit, ruētes)
aut malam quasi artem, quam κακοτεχνίαν dicimus. Nam et fu-
isse multos, & esse nonnullos existimo, qui facultatem dicēdi ad
hominum perniciem conuerterunt. μακροτεχνία quoq; est quæ-
dam, id est, superuacua artis imitatio, quæ nihil sanē nec boni,
nec mali habeat, sed uanum laborem: qualis illius fuit, qui grana
ciceris ex spatio distante missa, in acum continuò, & sine fru-
stratione inserebat. Quem cum spectasset Alexāder, donasse di-
citur eiusdem leguminis modio. Quod quidē præmium fuit illo
opere dignissimum. His ego comparandos existimo, qui in de-
clamationibus, quas esse ueritati dissimilimas uolunt, ætatē mul-
to studio ac labore cōsumunt. Verum hæc, quam instituere co-
namur, & cuius imaginem animo concepimus, quæ bono uiro
cōuenit, quæq; est uera rhetorice, uirtus erit. Quod philosophi
quidem multis & acutis cōclusionibus colligunt: mihi uerò etiā
planiore hac proprieq; nostra probatione uidetur esse perspi-
cuum. Ab his hæc dicuntur: Si consonare sibi in faciēdis, ac non
faciēdis uirtutis est, quæ pars eius prudentia uocatur, eadem in
dicendis, ac non dicendis erit. Et si uirtutes sunt, ad quas nobis
etiā antequam doceremur, initia quædā, ac semina sunt cōcessa
natura, ut ad iustitiam, cuius rusticis quoq; ac barbaris apparet
aliqua imago: nos certe sic esse ab initio formatos, ut possemus
orare pro bonis, etiam si nō perfectē, tamē ut inessent quædā, ut
dixi, semina eius facultatis, manifestum est. Nō eadē autē his na
tura artibus est, quæ à uirtute sunt remotæ. Itaq; cū duo sint ge
nera orationis, altera perpetua, quæ rhetorice dicitur: altera cō

cisa

cisa, quæ dialectice: quas quidem Zeno adeò coniunxit, ut hanc compressæ in pugnum manus, illam explicitæ diceret similem: etiam disputatrix uirtus erit: adeò de hac quæ speciosior, atque apertior tanto est, nihil dubitabitur. Sed plenius hoc idem, atq; apertius intueri ex ipsis operibus uolo. Nã quid orator in laudando faciet, nisi honestorum, ac turpium peritus? aut in suadendo, nisi utilitate perspecta? aut in iudicijs, si iustitiæ sit ignarus? Quid? non fortitudinem postulat res eadem, cum sæpe cõtra turbulentas populi minas, sæpe cum periculosa potentium offensa, nonnunquam, ut in iudicio Miloniano, inter circunfusa militum arma dicendum sit? ut si uirtus non est, nec perfecta quidem esse posit oratio. Quòd si ea in quoq; animaliũ est uirtus, qua præstat cætera, uel pleraq;, ut in leone impetus, in equo uelocitas: hominem porrò ratione atq; oratione excellere cæteris certum est: cur non tam in eloquentia, quàm in ratione uirtutem eius esse credamus? Rectèq; hoc apud Ciceronem disserit Crassus. Est enim eloquentia una de summis uirtutibus. Et ipse Cicero sua persona, cum ad Brutum in epistolis, tum etiã alijs locis, uirtutem eam appellat. At proœmium aliquando, & narrationem dicit malus homo, & argumenta, sic, ut nihil sit in his requirendum. Nam & latro pugnabit acriter, uirtus tamen erit fortitudo: & tormenta sine gemitu feret malus seruus, tolerantia tamen doloris laude sua non carebit. Multa fiunt eadem, sed aliter. Sufficiant igitur hæc, quia de utilitate suprà tractauimus.

Quæ sit materia Rhetorices. CAP. XXII.

MAteriam Rhetorices quidam dixerunt esse orationem: quam sententiam ponit apud Platonem Gorgias. Quæ si ita accipitur, ut sermo quacunq; de re cõpositus dicatur oratio: non materia, sed opus est, ut statuarij, statua: nam & oratio efficitur arte, sicut statua. Sin hac appellatione uerba ipsa significari putamus, nihil hæc sine rerum substantia faciũt. Quidam argu

argumenta persuasibilia, quæ & ipsa in parte sunt operis, & arte fiunt, & materia egent. Quidam ciuiles quæstiones, quorum opinio non qualitate, sed modo errauit. Est enim hæc materia rhetorices, sed non sola. Quidam, quia uirtus sit rhetorice, materiam eius totam uitam uocant. Alij, quia non omnium uirtutũ materia sit tota uita, sed pleræq; earum uersentur in partibus, sicut iustitia, fortitudo, continentia, proprijs officijs, & suo fine intelliguntur: rhetoricen quoq; dicunt in una aliqua parte ponendam, eiq; locum in ethice negotialem assignant, id est, πραγματικόν. Ego (neq; id sine autoribus) materiam esse rhetorices iudico omnes res, quæcunq; ei ad dicendũ subiectæ erũt. Nam Socrates apud Platonẽ dicere Gorgiæ uidetur, nõ in uerbis esse materiam, sed in rebus. Et in Phædro, palàm nõ in iudicijs modò & concionibus, sed in rebus etiam priuatis, ac domesticis rhetoricen esse demõstrat. Quo manifestum est, hanc opinionem ipsius Platonis fuisse. Et Cicero quodam loco materiam rhetorices uocat res, quæ subiectæ sunt ei, sed certas demũ putat esse subiectas: alio uerò de omnibus rebus oratori dicendum arbitratur, his quidem uerbis: Quanquàm uis oratoris, professioq; ipsa bene dicendi hoc suscipere ac polliceri uideatur, ut omni de re, quæcũq; sit proposita, ornate ab eo copioseq; dicatur. Atq; adhuc alibi: Enimuero oratori, quæ sunt in hominum uita (quandoquidem in ea uersatur orator, atq; ea est ei subiecta materia) omnia quæsita, audita, lecta, disputata, tractata, agitata esse debent. Hanc autem, quam nos materiam uocamus, id est, res subiectas, quidam modò infinitam, modò nõ propriam rhetorices esse dixerunt, eamq; artẽ circũcurrentem uocauerũt, quòd in omni materia diceret: cum quibus mihi minima pugna est. Nam de omni materia dicere eam fatentur, propriam habere materiam, quia multiplicẽ habeat, negant. Sed neq; infinita est, etiamsi est multiplex: & aliæ quoq; artes minores habent multiplicem materiã, uelut architectonice. Nam ea in omnibus

De Orat. 1.

De Orat. 3.

quæ

quæ ſunt in ædificio utilia, uerſatur. Et cælatura, quæ auro, argẽto, ære, ferro, opera efficit. Nam ſculptura etiam lignũ, ebur, marmor, uitrũ, gẽmas, præter ea quæ ſuprà dixi, complectitur. Nec protinus non eſt materia rhetorices, ſi in eadẽ uerſatur & alius. Nã ſi quærã, quæ ſit materia ſtatuarij, dicetur æs: ſi quæram quæ ſit * excuſoris, id eſt, eius fabricæ, quam Græci uocant χαλκοβλακικὴν, ſimiliter æs eſſe reſpondeant. Atqui plurimum ſtatuis differunt uaſa. Nec medicina ideo non erit ars, quia unctio & exercitatio cum palæſtrica, ciborum uero qualitas etiã cum coquorum ei ſit arte communis. Quòd uerò de bono, utili, iuſto differere, philoſophiæ officiũ eſſe dicũt, nõ obſtat. Nam cũ philoſophum dicunt, hoc accipi uolunt, uirum bonum. Cur igitur oratorem, quẽ à bono uiro nõ ſeparo, in eadem materia uerſari mirer? Cum præſertim primo libro iam oſtẽderim, philoſophos omiſſam hanc ab oratoribus partem occupaſſe, quæ rhetorices propria ſemper fuiſſet, ut illi potius in noſtra materia uerſentur. Deniq; cum ſit dialectices materia de rebus ſubiectis diſputare, ſit autem dialectices oratio conciſa, cur non eadẽ perpetuæ quoq; materia uideatur? Solet à quibuſdam & illud poni: Omnium igitur artium peritus erit orator, ſi de omnibus ei dicendum eſt. Poſſem hîc Ciceronis reſpondere uerbis, apud quẽ hæc inuenio: Mea quidem ſentẽtia, nemo eſſe poterit omni laude cumulatus orator, niſi erit omniũ rerum magnarũ, atq; artiũ ſciẽtiam cõſecutus. Sed mihi ſatis eſt, eius eſſe oratorẽ rei, de qua dicit, nõ inſciũ. Neq; enim omnes cauſas nouit, & debet poſſe de omnibus dicere. De quibus ergo dicet? de quibus didicit. Similiter de artibus quoq;, de quibus dicendum erit, interim diſcet: & de qbus didicerit, dicet. Quid ergo? nõ aut faber de fabrica melius, aut de muſice muſicus? Si neſciat orator, quid ſit, de quo quæratur, planè melius. Nã & litigator ruſticus illiteratuſq; de cauſa ſua melius quàm orator, qui neſciet quid in lite ſit, dicet. Sed accepta à muſico, à fabro, ſicut à litigatore, melius orator, quàm

*ſcalptoris

De Oratore primo.

quàm ipse qui docuerit. Verum & faber cũ de fabrica, & musicus cũ de musica, si quid confirmationẽ desideraverit, dicet: non erit quidẽ orator, sed faciet illud quasi orator. Sicut cum uulnus imperitus deligabit, non erit medicus, sed faciet ut medicus. An huiusmodi res, nec in laudẽ, nec in deliberationẽ, nec in iudiciũ ueniunt? Ergo cum de faciẽdo portu Hostiensi deliberatum est, non debuit dicere sententiã orator? Atqui opus erat ratione architectorum. Liuores & tumores in corpore, cruditatis, an ueneni signa sint, non tractat orator? At est id ex ratione medicinæ. Circa mẽsuras, & numeros nõ uersabitur? Dicamus has geometriæ esse partes. Equidem omnia credo posse ferè casu aliquo uenire in officium oratoris: quod si nõ accidet, nõ erũt ei subiecta. Ita sic quoq; recte diximus materiam rhetorices esse, omnes res ad dicendum ei subiectas. Quod quidẽ probat etiã sermo cõmunis. Nã cũ aliquid de quo dicamus accepimus, positã nobis esse materiã frequẽter etiã præfatione testamur. Gorgias quidẽ adeò rhetori de omnibus putauit esse dicendũ, ut se in auditorijs interrogari pateretur, qua quisque de re uellet. Hermagoras quoq;, dicendo materiã esse in causa, & in quæstionibus, omnes res subiectas erat complexus. Sed quæstiones si neget ad rhetoricen pertinere, dissentit à nobis. Si autẽ ad rhetoricen pertinẽt, ab hoc quoque adiuuamur. Nihil est enim, quod nõ in causam, aut in quæstionẽ cadat. Aristoteles tres faciendo partes orationis, iudicialẽ, deliberatiuã, demonstratiuã, penè & ipse oratori subiecit omnia: nihil enim non in hæc cadit. Quæsitã à paucissimis etiã de instrumento est. Instrumentũ uoco, sine quo formari materia, & in id quod uelimus effici opus nõ possit. Verum hoc ego nõ artem credo agere, sed artificẽ. Neq; enim sciẽtia desiderat instrumentũ, quæ potest esse consummata, etiã si nihil faciat: sed ille opifex, ut cælator cælũ, & pictor penicilla. Itaque hæc in eum locum, quo de oratore dicturi sumus, differamus.

Libri secundi finis.

M. FAB. QVINTILIANI DE INSTITVTIONE Oratoria, liber Tertius.

De scriptoribus artis Rhetoricæ.

CAP. I.

QVONIAM in secundo libro quæsitũ est, quid esset Rhetorice, & quis finis eius: artem quoq; esse eam, & utilem, & uirtutem, ut ueres nostræ tulerunt, ostendimus: materiamq; ei res omnes de quibus dicere oporteret, subiecimus: Iam hinc unde cœperit, quibus cõstet, quo quæq; in ea modo inuenienda, atq; tractanda sint, excquar. Intra quem modum pleriq; scriptores artium constiterunt, adeò ut Apollodorus cõtentus solis iudicialibus fuerit. Nec sum ignarus hoc à me præcipuè, quod hic liber inchoat, opus studiosos eius desiderasse, ut inquisitione opinionum, quæ diuersissimæ fuerunt, lõge difficilimum, ita nescio, an minimè legẽtibus futurum uoluptati, quippe quod propè nudam præceptorum traditionem desideret. In cæteris enim admiscere tentauimus aliquid nitoris, non iactandi ingenij gratia (nãq; in id eligi materia poterat uberior) sed ut hoc ipso alliceremus magis iuuentutem ad cognitionem eorum, quæ necessaria studijs arbitrabamur, si ducti iucunditate aliqua lectionis libẽtius discerent ea, quorum ne ieiuna, atq; arida traditio auerteret animos, & aures, præsertim tam delicatas, raderet, uerebamur. Qua ratione se Lucretius dicit præcepta philosophiæ carmine esse complexum. Nanq; hac, ut est notum, similitudine utitur:

Ac ueluti pueris absinthia tetra medentes
Cum dare conantur, prius oras pocula circum
Aspirant mellis dulci, flauoq; liquore. Et quæ sequuntur.

Sed

Sed nos ueremur, ne parum hic liber mellis, & absinthij multum habere uideatur, sitq; salubrior studijs, quàm dulcior. Quin etiam hoc timeo, ne ex eo minorem gratiam ineat, quòd pleraque non inuenta per me, sed ab alijs tradita continebit: habeat etiam quosdam qui contrà sentiant, & aduersentur, propterea quòd plurimi autores, quamuis eôdem tenderent, diuersas tamen uias *munierunt, atque in suam quisque induxit sequentes. Illi autem probant qualecunq; ingressi sunt iter: nec facilè inculcatas pueris persuasiones mutaueris, quia nemo non didicisse mauult, quàm discere. Est autem, ut procedente libro patebit, infinita dissensio autorum, primò ad ea, quæ rudia atq; imperfecta adhuc erant, adijcientibus quod inuenissent scriptoribus: mox, ut aliquid sui uiderentur afferre, etiam recta mutantibus. Nam primus post eos quos poëtæ tradiderunt, mouisse aliqua circa rhetoricen Empedocles dicitur. Artium autem scriptores antiquissimi Corax & Thysias Siculi, quos insecutus est uir eiusdem insulæ Gorgias Leontinus, Empedoclis, ut traditur, discipulus. Is beneficio longissimæ ætatis (nam centũ & nouem uixit annos) cũ multis simul floruit. Ideoq; & illorũ, de quibus suprà dixi, fuit æmulus, & ultra Socratẽ usq; durauit. Thrasymachus Chalcedonius cũ hoc, & Prodicus Chius, & Abderites Protagoras, à quo decẽ milibus denariorum didicisse artẽ, quam edidit, Euathlus dicitur, & Hippias Elæus, & quem Palamedea Plato appellat, Alcidamas Eleates. Antiphon quoq; & primus omnium orationem scripsit, & nihilominus artem & ipse composuit, & pro se dixisse optime est creditus. Etiam Polycrates, à quo scriptam in Socratem diximus orationem. Et Theodorus Byzantius, ex his & ipse, quos Plato appellat λογοδαιδάλους. Horum primi communes locos tractasse dicuntur, Protagoras, Gorgias, Prodicus & Thrasymachus. Cicero in Bruto negat ante Periclem scriptum quicquam, quod ornatũ oratorium haberet, eius aliqua ferri. Equidem non reperio quicquã tantæ elo-

*inuenerunt

Logodædali

quentiæ fama dignum. Ideoq; minus miror, esse qui nihil ab eo scriptum putent: hæc autem quæ feruntur, ab alijs esse composita. His successere multi, sed clarissimus Gorgiæ auditor Isocrates, quanquam de præceptore eius inter autores non conuenit. Nos autem Aristoteli credimus. Hinc uelut diuersæ secari cœperunt uiæ. Nam & Isocratis præstantissimi discipuli fuerunt in omni studiorum genere, eoq; iam seniore (octauum enim & nonagesimum implcuit annum) pomeridianis scholis Aristoteles præcipere artem oratoriam cœpit, noto quidem illo, ut traditur, uersu ex Philocteta frequenter usus:

Αἰσχρὸν σιωπᾶν, κοὐκ Ἰσοκράτη λέγειν.

Turpe esse tacere, & Isocratem pati dicere. Ars est utriusq;, sed pluribus eam libris Aristoteles complexus est. Eodem tempore Theodectes fuit, de cuius opere suprà dictum est. Theophrastus quoq; Aristotelis discipulus, de rhetorice diligenter scripsit, Atq; hinc uel studiosius philosophi, quàm rhetores, præcipueq; Stoicorum atq; Peripateticorum principes. Fecit deinde uelut propriam Hermagoras uiam, quã plurimi sunt secuti, cui maxime par, atq; æmulus uidetur Athenæus fuisse. Multa pòst Apollonius Molon, multa Areus, multa Cæcilius, & Halicarnassæus Dionysius. Præcipuè tamen in se conuerterunt studia Apollodorus Pergamenus, qui præceptor Apolloniæ Cæsaris Augusti fuit, & Theôdorus Gadareus, qui se dici maluit Rhodium, quĕ studiosè audisse, cùm in eam insulam secessisset, dicitur Tyberius Cæsar. Hi diuersas opiniones tradiderunt, appellatiq; inde Apollodorei, & Theodorei, ad morem certas in philosophia sectas sequendi. Sed Apollodori præcepta magis ex discipulis cognoscas, quorum diligentissimus in tradĕdo Latinè fuit C. Valgius, Græcè Atticus. Nam ipsius sola uidetur ars edita ad Matium, quia cæteras missa ad Domitium epistola nõ agnoscit. Plura scripsit Theodôrus, cuius auditorem Hermagorã sunt qui uiderint. Romanorum primus (quantũ ego quidĕ sciam) condidit aliqua

in hac

in hac materia M. Cato ille Censorius: pòst M. Antonius inchoauit. Nam hoc solum opus eius, atq; idipsum imperfectum manet. Secuti minus celebres, quorum memoriam, si quo loco res poscet, non omittam. Præcipuum uerò lumen sicut eloquentiæ, ita præceptis quoq; eius dedit unicum apud nos specimen orandi, docendiq; oratorias artes M. Tullius, post quem tacere modestissimum foret, nisi & rhetoricos suos ipse adolescenti sibi elapsos diceret, & in Oratorijs hæc minora, quæ plerique desiderant, sciens omisisset. Scripsit de eadem materia non pauca Cornificius, aliqua Stertinius, nonnihil pater Gallio, accuratius uerò priores Gallione Celsus, & Lenas, & ætatis nostræ Virginius, Plinius, Rutilius. Sunt & hodie clari eiusdē operis autores, qui si omnia complexi forent, consuluissent labori meo, sed parco nominibus uiuentium. Veniet eorum laudi suum tempus: ad posteros enim uirtus durabit, non perueniet inuidia. Non tamen post tot, ac tantos scriptores pigebit meam quibusdam locis posuisse sententiam. Neq; enim me cuiusquā sectæ, uelut quadam superstitione imbutus, addixi, & electuris, quæ uolent facienda copia fuit. Sicut ipse plurium in unum cōstro inuenta, ubicunq; ingenio non erit locus, curæ testimonium meruisse contentus.

Quod initium Rhetorices. CAP. II.

NEc diu nos moretur quæstio, quæ Rhetorices origo sit. Nam cui dubium est, quin sermonem ab ipsa rerum natura geniti protinus homines acceperint? quod certe principium est ciuis rei. Huic studium, & incrementum dederit utilitas: summā, ratio & exercitatio. Nec uideo quare curam dicēdi putant quidam inde cœpisse, quòd hi, qui in discrimē aliquod uocabantur, accuratius loqui defendendi sui gratia instituerint. Hæc enim ut honestior causa, ita non utiq; prior est, cùm præsertim accusatio præcedat defensionem: nisi quis dici etiam gladium fabrice atum ab eo prius, qui ferrum in tutelam sui, quàm qui in perniciem alterius comparârit. Initium ergo dicendi dedit natura,

initium artis obseruatio. Homines enim, sicut in medicina, cùm uident alia salubria, alia insalubria, ex obseruatione eorum effecerunt artem: ita cùm in dicendo, alia utilia, alia inutilia deprehenderent, notarunt ea ad imitandum, uitandumq;, & quædam secundum rationem eorum adiecerunt ipsi quoq;: hæc confirmata sunt usu: tum quæ sciebat quisq;, docuit. Cicero quidem initium orandi conditoribus urbium, ac legumlatoribus dedit, in quibus fuisse uim dicendi necesse est: cur tamẽ hanc primam originem putet, non uideo, cùm sint adhuc quædam uagæ, & sine urbibus, ac sine legibus gentes, & tamen qui sunt in his nati, & legationibus fungantur, & accusent aliqua, ac defendãt, & denicq; alium alio melius loqui credant.

Quinque esse partes Rhetoricæ. CAP. III.

OMnis autem orandi ratio, ut plurimi, maximiq; autores tradiderunt, quinque partibus constat, inuentione, dispositione, elocutione, memoria, pronuntiatione siue actione: utroque enim modo dicitur. Omnis enim sermo, quo quidem uoluntas aliqua enuntiatur, habeat necesse est rem & uerba. Ac si est breuis, & una conclusione finitus, nihil fortasse ultrà desideret. At oratio longior plura exigit. Non enim tantum refert, quid, & quomodo dicamus, sed etiam quo loco. Opus ergo est & dispositione. Sed neq; omnia quæ res postulat, dicere, neq; suo quæq; loco poterimus, nisi adiuuante memoria: quapropter ea quoque pars quarta erit. Verum hæc cuncta corrumpit, ac propemodum perdit indecora uel uoce, uel gestu pronunciatio: huic quoq; tribuendus est necessariò quintus locus. Nec audiendi quidam, quorum est Albutius, qui treis modò primas esse partes uolunt, quia memoria atque actio natura, non arte contingant, quarum nos præcepta suo loco dabimus, licet Thrasymachus quoq; idem de actione crediderit. His adiecerunt quidam sextam partem, ita ut inuentioni iudicium subnecterent, quia primum esset inuenire, deinde iudicare. Ego porrò ne inuenisse quidem

quidem credo eum, qui non iudicauit: nec enim contraria, communia, stulta inuenisse dicitur quisquam, sed non*uitasse. Et Cicero quidem in Rhetoricis, iudicium subiecit inuentioni. Mihi autem adeò primis tribus partibus uidetur esse permixtum, nam neq; dispositio sine eo, neq; elocutio fuerit, ut pronunciationem quoq; uel plurimum ab eo mutuari putem. Quod hoc audacius dixerim, quòd in partitionibus oratorijs ad easdem, de quibus suprà dictum est, quinque peruenit partes: Nam cum dupliciter primum diuisisset in inuẽtionem atq; elocutionem, res ac dispositionem inuentioni, uerba & pronunciationem elocutioni dedit, quintam quoque constituit communem, ac uelut custodem omnium, memoriam. Idem in Oratore, quinque rebus constare eloquentiam dicit, in quibus postea scriptis certior eius sententia est. Non minus mihi cupidi nouitatis alicuius uidentur fuisse, qui adiecerunt ordinem, cum dispositionẽ dixissent: quasi aliud sit dispositio, quàm rerum in ordinem optima collocatio. Dion inuentionem modò & dispositionem tradidit, sed utrãq; duplicem, rerum ac uerborum, ut sit elocutio inuentionis, pronunciatio dispositionis: his quinta pars memoria accedat. Theodorei ferè inuentionem duplicẽ, rerum atq; elocutionis, deinde treis partes cæteras. Hermagoras, iudicium, partitionem, ordinẽ, quæq; elocutionis sunt, subiecit Oeconomiæ, quæ Græcè appellata ex cura rerum domesticarum, & hic per abusionem posita nomine Latino caret. Est & circa hoc quæstio, quòd memoriam in ordine partium quidam inuentioni, quidam dispositioni subiunxerunt. nobis quartus eius locus placet. Non enim tantum inuenta tenere ut disponamus, nec disposita, ut eloquamur, sed etiam uerbis formata, memoriæ mandare debemus. Hac enim omnia quæcunq; in orationem collata sunt, cõtinentur. Fuerunt etiam in hac opinione non pauci, ut has non rhetorices partes esse existimarent, sed opera oratoris. Eius enim esse, inuenire, disponere, eloqui, & cætera. Quod si accipimus, nihil arti relin

*iudicasse

quemus. Nam bene dicere est oratoris: rhetorice tamen est bene dicendi scientia: Vel, ut alij putant, artificis est persuadere, uis autem persuadendi, artis: ita inuenire quidem & disponere oratoris, inuentio autem & dispositio rhetorices propria uideri potest. In eo plures dissenserunt, utrum ne hæ partes essent rhetorices, an eiusdem opera, an, ut Athenæus credit, elementa, quæ uocantur στοιχεῖα. Sed neq; elementa recte quis dixerit, alioqui tantum initia erunt, ut mundi, uel humor, uel ignis, uel materia, uel corpora insecabilia: nec operum recte nomen accipient, quæ non ab alijs perficiuntur, sed aliud ipsa perficiunt. Partes igitur. Nam cum ex his rhetorice fieri non potest, ut cum totum ex partibus constet, non sint partes totius, ex quibus constet. Videntur autem mihi, qui hæc opera dixerunt, eo quoque moti, quòd in alia rursus diuisione nollent in idem nomen incidere: partes enim rhetorices esse dicebant laudatiuam, deliberatiuam, iudicialem. Quæ si partes sunt, materiæ sunt potius, quàm artis. Nanq; in his singulis rhetorice tota est, quia & inuẽtionẽ, & dispositionem, & elocutionem, & memoriam, & pronunciationem quæcunque earum desiderat. Itaq; quidam genera ea tria rhetorices dicere maluerunt: optime autem ij, quos secutus est Cicero, qui genera causarum.

Tria esse genera causarum. CAP. IIII.

SEd tria, an plura sint, ambigitur: nec dubie propè omnes utiq; summæ apud antiquos autoritatis scriptores Aristotelem secuti, qui nomine tantum alio concionalem pro deliberatiua appellat, hac partitione contenti fuerunt. Verum & tunc leuiter est tentatum, tum apud Græcos quosdam, tum apud Ciceronem in libris de Oratore, & nunc maximo temporũ nostrorum autore propè impulsum, ut non modo plura hæc genera, sed etiã penè innumerabilia uideantur. Nam si laudãdi ac uituperandi officium in parte tertia ponimus, in quo genere uersari uidebimur, si querimur, consolamur, mitigamus, concitamus,

terre

terremus, confirmamus, præcipimus, obscure dicta interpretamur, narramus, deprecamur, gratias agimus, gratulamur, obiurgamus, maledicimus, describimus, mandamus, renuntiamus, optamus, opinamur, & plurima alia: ut mihi in illa uetere persuasione permanenti, uelut petēda sit uenia: quærèndumq; quo moti priores, rem tam late fusam, tam breuiter astrinxerint. Quos qui errasse putant, hoc secutos arbitrantur, quòd in his ferè uersari tum oratores uidebant. Nam & laudes, & uituperationes scribebantur, & ἐπιταφίους dicere erat moris, & pluriꝫ mum in cōsilijs ac iudicijs insumebatur operæ, ut scriptores artium pro solis comprehenderint frequentissima. Qui uero desinunt, tria faciunt genera auditorum: unum quod ad delectationem conueniat, alterum quod consilium accipiat, tertium quod de causis iudicet. Mihi cuncta rimanti, talis quædam ratio succurrit, quòd omne oratoris officium, aut in iudicijs est, aut extra iudicia. E orum de quibus in iudicio quæritur, manifestum genus est: ea quæ ad iudicem non ueniunt, aut præteritum habent tempus, aut futurum: Præterita laudamus, aut uituperamus: de futuris deliberamus. Item omnia, de quibus dicendum est, aut certa sint necesse est, aut dubia. Certa, ut cuiq; est animus, laudat, aut culpat: ex dubijs partim nobis ipsis ad electionem sunt libera, de his deliberatur: partim aliorum sententiæ cōmissa, de his litem contenditur. Anaximenes iudicialem & cōcionalem generales partes esse uoluit. Septem autem species hortandi, dehortandi, laudandi, uituperandi, accusandi, defendendi, exquirendi, quod & ἐξεταστικὸν dicit: quarum duæ primæ deliberatiui, duæ sequentes demonstratiui: tres ultimæ iudicialis generis sunt partes. Protagoram transeo, qui interrogandi, respondendi, mandandi, precādi, quod εὐχωλὴν dixit, partes solas putat. Plato in Sophiste, iudiciali, & concionali tertiam adiecit προτρεπτικὴν, quam sanè permittamus nobis dicere sermocinatricem, quæ à forensi ratione disiūgitur, & est accōmodata priuatis disputationibus,

cuius uis eadem profectò est, quæ dialecticæ. Isocrates in omnī genere inesse laudem ac uituperationem existimauit. Nobis autem & tutissimum est autores plures sequi, & ita uidetur ratio dictare. Est igitur, ut dixi, unum genus, quo laus ac uituperatio continetur, sed est appellatum à parte meliore laudatiuum, idem alij demonstratiuum uocant: utrunq; nomĕ ex Græco creditur fluxisse. Nam & ἐγκωμιαστικὸν & ἐπιδεικτικὸν dicunt. Sed mihi ἐπιδεικτικὸν non tam demonstrationis uim habere, quàm ostentationis uidetur, & multum ab illo ἐγκωμιαστικῷ differre: nam ut cōtinet laudatiuum in se genus, ita nō intra hoc solum consistit. An quisquam negauerit Panegyricos ἐπιδεικτικοὺς esse? Atqui formam suadendi habent, & plerunq; de utilitatibus Græciæ loquuntur: ut causarū quidem genera tria sint, sed ea tum in negotijs, tum in ostentatione posita. Nisi fortè non ex Græco mutuantes demonstratiuum uocant, uerum id sequuntur, quòd laus ac uituperatio quale sit quicq; demonstrat. Alterum est deliberatiuum, tertium iudiciale. Cæteræ species in hæc tria incidunt genera. Nec inuenietur ex his ulla, in qua non laudare aut uituperare, suadere aut dissuadere, intendere quid uel depellere debeamus. Illa quoque sunt communia, cōciliare, narrare, docere, augere, minuere, concitandis, componendis ue affectibus animos audientium fingere. Ne ijs quidem accesserim, qui laudatiuam materiam honestorum, deliberatiuam utilium, iudicialem iustorum quæstione contineri putant, celeri magis, ac rotunda usi distributione, quàm uera. Stant enim quodammodo mutuis auxilijs omnia. Nam & in laude iustitia, utilitas q; tractantur, & in consilijs honestas: & raro iudicialem inueneris causam, in cuius non parte aliquid eorum, quæ suprà diximus, reperiatur.

Quibus contineatur omnis ratio dicendi.

CAP. V.

OMnis autem oratio constat, aut ex ijs quæ significantur, aut ex ijs quæ significant, id est, rebus & uerbis. Facultas orandi

randi consummatur natura, arte, exercitatione, cui quartam partem adijciunt quidam imitationis, quam nos arti subijcimus. Imitatio arti subiecta.

Tria sunt item, quæ præstare debeat orator, ut doceat, moueat, delectet. Hæc enim clarior diuisio, quàm eorum qui totum opus in res, & in affectus partiuntur. Non semper autem omnia in eam quæ tractabitur materiam cadent. Erunt enim quædam remotæ ab affectibus, qui ut non ubiq; habent locum, ita quocunq; irruperint, plurimum ualent. Præstantissimis autoribus placet, alia in rhetorica esse, quæ probationem desiderent, alia, quæ nõ desiderent, cum quibus ipse consentio. Quidam uerò, ut Celsus, de nulla re dicturum oratorem, nisi de qua quæritur, existimant, cui cùm maxima pars scriptorum repugnet, tum etiã ipsa partitio, nisi fortè laudare, quæ constet esse honesta, & uituperare, quæ ex confesso sunt turpia, non est oratoris officium. Illud iam omnes fatentur, esse quæstiones aut in scripto, aut in non scripto: in scripto, sunt de iure: in non scripto, de re: illud legale, hoc rationale genus. Hermagoras, atque eum secuti, uocant νομικὸν & λογικὸν. Idem sentiunt, qui omnem quæstionem ponunt in rebus & in uerbis. Item conuenit quæstiones esse aut infinitas, aut finitas. Infinitæ sunt quæ remotis personis, & temporibus, & locis, cæterisq; similibus, in utranq; partem tractantur, quod Græci θέσιν dicunt, Cicero propositum, alij quæstiones uniuersales ciuiles, alij quæstiones philosopho conuenientes. Athenæus partem causæ appellat. Hoc genus Cicero scientia & actione distinguit: ut sit scientiæ, an prouidentia mundus regatur: Actionis, an accedendum ad remp. administrandam. Prius trium generum, an sit, quid sit, quale sit. omnia enim hæc ignorari possunt. Sequens duorum, quomodo adipiscamur, quomodo utamur. Finitæ autem sunt ex complexu rerum, personarum, temporum, cæterorumq;. hæ ὑποθέσεις à Græcis dicũtur, causæ à nostris. In his omnis quæstio uidetur circa res, personasq; consistere. Amplior est semper infinita, inde enim finita descendit. Quod ut exemplo

exemplo pateat, infinita est, an uxor ducenda: finita, an Catoni ducenda. Ideoq; esse suasoria potest. Sed etiam remotæ à personis proprijs, ad aliquid referri solent. Est enim simplex, an respub. administranda. Refertur ad aliquid, an in tyrannide administranda. Sed hic quoque subest uelut latens persona: tyrannus enim geminat quæstionem, subestq; & temporis, & qualitatis tacita uis, nondum tamen hoc propriè dixeris causam. Hæ autem, quas infinitas uoco, & generales appellantur, quod si est uerum, finitæ speciales erunt. In omni autem speciali utiq; inest generalis, ut quæ sit prior. Ac nescio, an in causis quoq; quicquid in quæstionẽ uenit uelut qualitatis, generale sit: Milo Clodium occidit: iure occîdit insidiatorem. Non ne hoc quæritur, an sit ius insidiatorem occidi? Quid in coniecturis? non illa generalia, an causa sceleris odium, cupiditas: an tormentis credendum: testibus, an argumẽtis maior fides habẽda? Nam finitione quidem comprehendi nihil non in uniuersum certum erit. Quidam putant etiam eas posse theseis aliquãdo nominari, quæ personis causisq; contineantur, aliter tantummodo positas, ut causa sit cùm Orestes accusatur: Thesis, an Orestes recte sit absolutus. Huius geueris est, an Cato rectè Martiam Hortensio tradiderit. Hi thesim à causa sic distingunt, ut illa sit spectatiuæ partis, hæc actiuæ: Illic enim ueritatis gratia tantum disputari, hic negocium agi. Quanquàm inutiles quidam oratori putant uniuersales quæstiones, quia nihil prosit, quòd constet ducendam esse uxorem, uel administrandam remp. si quis uel ætate, uel ualetudine impediatur. Sed nõ in omnibus eiusmodi quæstionibus sic occurri potest, ut illis, sit ne uirtus finis: regatur ne mundus prouidentia. Quinetiam in ijs, quæ ad personam referuntur, ut non est satis generalem tractasse quæstionem, ita perueniri ad speciem, nisi illa prius excussa, non potest. Nam quomodo, an sibi uxor ducẽda sit, deliberabit Cato, nisi cõstiterit uxores esse ducendas? Et quomodo, an ducere debeat Martiam quæretur,

nisi

niſi Catoni ducẽda uxor eſt? Sunt tamen inſcripti nomine Hermagoræ libri, qui confirment illam opinionem, ſiue falſus eſt titulus, ſiue alius hic Hermagoras fuit. Nam eiuſdẽ eſſe quomodo poſſunt, qui de hac arte mirabiliter multa cõpoſuit? Cũ, ſicut ex Ciceronis quoq; Rhetorico primo manifeſtum eſt, materiã rhetorices in theſeis, & cauſas diuiſerit. Quod reprehendit Cicero, ac theſim nihil ad oratorẽ pertinere contendit, totumq; hoc genus quæſtionis ad philoſophos uocat, ac refert. Sed me liberauit reprehendendi uerecũdia, & quòd ipſe hos liberos improbat, & quòd in Oratore, & in ijs, quos de Oratore ſcripſit libris, & Topicis præcipit, ut à proprijs perſonis atq; temporibus auoce mus controuerſiam, quia latius liceat dicere de genere, quàm de ſpecie, & quod in uniuerſo probatũ eſt, id in parte probatũ eſſe neceſſe ſit. Status autẽ in hoc omne genus materiæ ijdem, qui in cauſam cadunt. Ad huc adijcitur, alias eſſe quæſtiones in rebus ipſis, alias quæ ad aliud referantur. Illud, an uxor ducenda: hoc, an ſeni ducenda: illud, an fortis: hoc, an fortior, & ſimilia. Cauſam finit Apollodòrus, ut interpretatione Valgij diſcipuli eius utar, ita: Cauſa eſt negocium omnibus ſuis partibus ſpectans ad quæſtionem: aut, Cauſa eſt negocium cuius finis eſt cõtrouerſia. Ipſum deinde negociũ ſic finit: Negocium eſt cõgregatio perſonarum, locorum, temporum, cauſarum, modorum, caſuum, factorum, inſtrumentorum, ſermonum, ſcriptorum, & nõ ſcriptorum. Cauſam nunc intelligimus ὑπόθεσιν, negocium περίστασιν. Sed ipſam cauſam quidam ſimiliter finierunt, ut Apollodòrus negotium. Iſocrates cauſſam eſſe ait, quæſtionem finitam, ciuilem, aut rerum controuerſiam in perſonarum finitarum complexu. Cicero his uerbis: Cauſa certis perſonis, locis, temporibus, actionibus, negotijs, cernitur, aut in omnibus, aut in pleriſq; eorum.

Quid ſit ſtatus. CAP. VI.

ERgo cum omnis cauſa contineatur aliquo ſtatu, prius quàm dicere aggrediar, quomodo genus quodque cauſæ ſit tractandum,

ctandum (id quod cõmune est omnibus) quid sit Status, & unde ducatur, & quot, & qui sint, intuendum puto: quanquàm id nonnulli ad iudiciales tantum pertinere materias putauerunt. Quorum insciti am, cùm omnia tria genera fuero executus, res ipsa deprehendet. Quod nos Statum, id quidam constitutionem uocant, alij quæstionẽ, alij quod ex quæstione appareat. Theodorus generale caput, id est, κεφάλαιον γενικώτατον, ad quod referuntur omnia. Quorum diuersa appellatio, uis eadem est: nec interest discentium, quibus quidq; nominibus adpelletur, dum res ipsa manifesta sit. Statum Græci στάσιν uocant, quod nomen primum ab Hermagora traditum putant, sed alij ab Naucrate Isocratis discipulo, alij à Zopyro Clazomenio. Quanquam uidetur Aeschines quoque in oratione contra Ctesiphontem uti hoc uerbo, cùm à iudicibus petit, ne Demosthenem permittant euagari, sed eum dicere de ipso causæ statu cogant. Quæ appellatio dicitur ducta uel ex eo, quòd ibi sit primus causæ congressus, uel quòd in hoc causa consistat. Et nominis quidem hæc origo. Nunc quid sit. Statum quidam dixerunt primam causarum conflictionem: quos rectè sensisse, sed parum elocutos puto. Nõ enim est status prima conflictio, fecisti, non feci: sed quod ex prima conflictione nascitur, id est genus quæstionis, fecisti, non feci, an fecerit: Hoc fecisti, non hoc feci, quid fecerit: quia ex his apparet, illud coniectura, hoc finitione quærendum: atq; in quo pars utraq; insistit, erit quæstio coniecturalis, uel finitiui status. Quid si enim dicat quis, Sonus est duorum corporum inter se conflictio? erret, ut opinor: non enim sonus est conflictio, sed ex conflictione. Et hoc leuius: intelligitur enim utcunque dictum: inde uerò ingens malè interpretantibus innatus est error, qui quia primam conflictionem legerant, crediderunt statum semper ex prima quæstione ducendum, quod est uitiosissimũ. Nam quæstio nulla non habet utiq; statum: constat enim ex intentione & depulsione, sed aliæ sunt propriæ causarum, de quibus ferenda

*τεχνικώτερον

renda sententia est: aliæ adductæ extrinsecus, aliquid tamen ad summam causæ conferentes, uelut auxilia quædam: quo fit, ut in controuersia una plures quæstiones esse dicãtur. Harum porrò plerunq; leuissima quæq; primo loco fungitur. Nam & illud fre quens est, ut ea quibus minus confidimus, cum tractata sint, omittamus, interim sponte nostra uelut donantes, interim ad ea quæ sunt potẽtiora, gradum ex his fecisse cõtenti. Simplex autẽ causa etiamsi uarie defenditur, non potest habere plus uno de quo pronuncietur, atque inde erit status causæ, quod & orator præcipuè sibi obtinẽdum, & iudex spectandum maxime intelli git. In hoc enim causa consistet. Cæterum quæstionum posunt esse diuersi. Quod ut breuissimo pateat exemplo, cũ dicit reus, etiamsi feci, rectè feci, qualitatis utitur statu: cum adijcit, sed nõ feci, coniecturam mouet. Semper autem firmius est non fecisse. Ideoq; statum esse in eo iudicabo, quod dicerem, si mihi plus quàm unum dicere non liceret. Rectè igitur est appellata cau sarum prima conflictio non quæstionum. Nam & pro Rabirio Posthumo Cicero prima parte orationis in hoc intẽdit, ut actio nem competere in Equitem Romanum neget: Secunda nullam ad eum pecuniam peruenisse confirmat. Statum tamen dicam in eo fuisse, quod est potẽtius. Nec in causa Milonis circa primas quæstiones, quæ sunt post proœmium positæ, iudicabo confli xisse causam: sed ubi totis uiribus insidiator Clodius, ideoq; iure interfectus ostenditur. Et hoc est quod ante omnia cõstituere in animo suo debeat orator, etiam si pro causa plura dicturus est, quod maxime liquere iudici uelit. Quod tamẽ ut primum cogi tandum, ita non utique primum dicendum erit.

Vnde ducatur status, & reus an actor statum faciat. CAP. VII.

Alij statum crediderunt primam eius, cum quo agere tur, *deprecationem. Quam sententiam his uerbis Ci cero complectitur. In quo primum consistit, quasi ad repu gnandum

*depulsinẽ. In Topicis.

gnandum congressa definsio. Vnde rursus alia quæstio, an eum semper is faciat, qui respondet. Cui rei præcipue repugnat Cornelius Celsus, dicens non à depulsione sumi, sed ab eo qui propositionem suam confirmet: ut si hominem occisum reus negat, status ab accusatore nascatur, quia is uelit probare: si iure occisum reus dicit, translata probationis necessitate idem à reo fiat, & sit eius intentio. Cui non accedo equidem: nam est uero propius quod contrà dicitur, nullam esse litem, si is cum quo agitur, nihil respondeat, ideoq; fieri statum à respondente. Mea tamen sententia uarium id est, & accidit pro conditione causarum, quia uideri potest propositio aliquando statum facere, ut in coniecturalibus causis, utitur enim coniectura magis qui agit. Quo moti quidam, eundem à reo inficialem esse dixerunt: & in syllogismo tota ratiocinatio ab eo est, qui intendit. Sed quia uidetur illis quoque necessitatem hos status exequendi facere qui negat (is enim si dicat non feci, coget aduersariũ coniectura uti: & si dicat, non habet legem, syllogismo) concedamus ex depulsione nasci statum: nihilominus enim res eò reuertetur, ut modò is qui agit, modò is cum quo agitur, statum faciat. Sit enim accusatoris intentio, hominem occidisti: si neget reus, faciet statum qui negat. Quid si cõfitetur, sed iure à se adulterum dicit occisum? nempe legem esse certum est, quæ permittat. nisi aliquid accusator ei respondeat, nulla lis est. Non fuit, inquit, adulter. Ergo depulsio incipit esse actoris, ille statum faciet. Ita erit quidẽ status ex prima depulsione, sed ea fiet ab accusatore, non à reo. Quid quòd eadẽ quæstio potest eundem uel accusatorẽ facere, uel reũ? Qui artem ludicrã exercuerit, in quatuordecim primis ordinibus ne sedeat: qui se Prætori in hortis ostenderat, neque erat productus, sedit in quatuordecim ordinibus. Nempe intentio est, artem ludicram exercuisti: depulsio, nõ exercui artẽ ludicram. quæstio, quid sit artẽ ludicram exercere. Si accusabitur theatrali lege, depulsio erit rei: si excitatus fuerit de

spectã

spectaculis, & aget iniuriarum, depulsio erit accusatoris. Frequentius tamẽ illud accidet, quod est à pluribus traditum. Effugerunt has quæstiones, qui dixerunt statum esse id quod appareat ex intentione & depulsione: ut, fecisti: non feci, aut rectè feci. Viderimus tamẽ, utrum id sit status, an in eo status. Hermagoras statum uocat, per quem subiecta res intelligatur, & ad quem probationes etiã partium referantur. Nostra opinio semper hæc fuit, ut cùm essent frequẽter in causa diuersi quæstionũ status, in eo credere statum causæ, quod esset in eo potẽtißimũ, et in quo maximè res uerteretur. Id si quis generalem quæstionem, uel caput generale dicere malit, cum hoc mihi nõ erit pugna, non magis, quàm si aliud adhuc, quo idem intelligatur, eius rei nomen inuenerit: quanquam tota uolumina in hanc disputationẽ impẽdisse multos sciam: nobis statum dici placet. Sed cùm in alijs omnibus inter scriptores summa dissensio est, tum in hoc uidetur mihi præcipuum studium quoq; diuersa tradendi fuisse, adeò nec qui sit numerus, nec quæ nomina, nec qui generales, quiue speciales sint status, cõuenit. Ac primùm Aristoteles elemẽta decem constituit, circa quæ uersari uideatur omnis quæstio. οὐσίαν, quam Flauius essentiam uocat: nec sanè aliud est eius nomẽ Latinum. Sed ea quæritur, an sit. Qualitatem, cuius apertus intellectus est. Quantitatẽ, quæ dupliciter à posterioribus diuisa est, quàm magnum, & quàm multum sit. Ad aliquid, unde ductæ trãslatio, & cõparatio. Post hæc, Vbi, et Quando: deinde Facere, Pati, Habere, quod est quasi armatũ esse, & uestitũ esse: nouissime συγκείσθαι, quod est cõpositum esse quodammodo, ut* calefacere, stare, irasci. Sed ex his omnibus prima quatuor ad status pertinere, cætera ad quosdã locos argumẽtorum stare, iacêre uidentur. Alij nouẽ elemẽta posuerũt: Personam, qua de animo, corpore, & extrà positis quæratur, quod pertinere ad cõiecturæ & qualitatis instrumẽta uideo: Tempus, quod χρόνον uocãt, ex quo quæstio, an is, quẽ dum addicta est mater, peperit, seruus

* als, sedere,

sit natus: Locus, unde controuersia uidetur, an fas fuerit tyrannum in templo occidere: an exulauerit, qui domi latuit: Tempus iterum, quod καιρὸν appellant, hanc autẽ uideri uolunt speciem illius temporis, ut æstatem, uel hyemẽ. huic subijcitur ille in pestilentia comessator: Actum, id est, πρᾶξιν, quod cò referunt, sciens commiserit, an insciens: necessitate, an casu, et talia: Numerum, qui cadit in speciem quantitatis, an Thrasybulo triginta præmia debeantur, qui tot tyrannos sustulerit: Causam, cui plurimæ subiacent lites, quoties factum non negatur, sed quia iusta ratione sit factum, defenditur: πρόσωπον, cum id quod alio modo fieri licet, alio dicitur factum. hinc est adulter loris cæsus, uel fame necatus: Occasionem factorum, quod est apertius, quàm ut uel interpretandum, uel exemplo sit demonstrandum, tamen ἀφορμὰς ἔργων uocant. Hi quoq; nullam quæstionem extra hæc putant. Quidam detrahunt duas partes, numerum & occasionem, & pro illo quem dixi actu, subijciunt res, id est, πράγματα. Quæ ne præteriisse uiderer, satis habui attingere. Cæterum his nec status satis ostendi, nec omnes cõtineri locos credo: quod apparebit diligentius legentibus, quæ de utraque re dicam. Erunt enim plura multò, quàm quæ his elementis cõprehenduntur. Apud plures autores legi, placuisse quibusdam, unum omnino statum esse coniecturalem. Sed quibus placuerit, neq; illi tradiderunt, neq; ego usquam reperire potui. Rationem tamen hanc secuti dicuntur, quòd res omnes signis colligãtur quomodolibet: qualitatis quoq; solum statum faciant: quia ubiq; qualis sit cuiusq; rei natura, quæri potest: sed utrocunq; modo, sequetur summa confusio. Neq; interest unum quis statum faciat, an nullum, si omnes causæ sint conditionis eiusdem. Coniectura dicta est à cõiectu, id est, directione quadam rationis ad ueritatem: unde etiã somniorum, atq; omnium interpretes, coniectores uocamus. Appellatum tamen est hoc genus uarie, sicut in sequentibus apparebit.

Quot

Quot,& qui ſtatus. CAP. VIII.

FVerunt,qui duos ſtatus facerent. Archidemus coniecturalem & finitiũ,excluſa qualitate,quia ſic de ea quæri exiſtimabat,quid eſſet iniquum,quid iniuſtum,quid dicto audientem non eſſe,quod uocat de eodem,& alio.Huic diuerſa ſentẽtia eorum fuit,qui duos quidem ſtatus eſſe uoluerunt,ſed unum inficialem,alterũ iuridicialem. Inficialis,quẽ nos dicimus coniecturalem,cui ab inficiendo nomen alij in totum dederunt,alij in partem,quia accuſatorem coniectura, reum inficiatione uti putauerunt.Iuridicialis eſt,qui δικαιολογικὸς Græcè dicitur. Sed quemadmodum ab Archidemo qualitas excluſa eſt,ſic ab his repudiata finitio. Nam ſubijciunt eam iuridiciali, quærendumq; arbitrantur, iuſtuḿne ſit ſacrilegium appellari,quod obijciatur,uel furtum,uel amentiam. Qua in opinione Pamphilus fuit: ſed qualitatem in plura partitus eſt. Plurimi deinceps , mutatis tantum nominibus,in rem,de qua non conſtet,& in rem,de qua cõſtet,partiti ſunt. Nam eſt uerum, nec aliter fieri poteſt,quàm ut aut certum ſit factum eſſe quid,aut non ſit:ſi non eſt certum, coniectura ſit:ſi certũ eſt,reliqui ſtatus. Nam idem dicit Apollodorus,cum quæſtionẽ aut in rebus extrà poſitis,quibus coniectura explicatur,aut in noſtris opinionibus exiſtimet poſitã, quorum illud πραγματικὸν, hoc περὶ ἐννοίας uocat:idemq; ἀμφορον καὶ πολιτικὸν dicunt,quibus dubium,& præſumptũ ſignificatur,de quo liquet. Item Theodôrus,qui de eo an ſit,& de accidentibus ei,quod eſſe cõſtat,id eſt,περὶ οὐσίας,καὶ συμβεβηκότων exiſtimat quæri. Nam in his omnibus prius genus coniecturam habet,ſequẽs reliqua.Sed hæc reliqua Appollodorus duo uult eſſe, qualitatẽ,& de nomine,id eſt,finitiuã. Theodôrus,quid,quale, quantum,ad aliquid. Sunt & qui de eodem , & de alio,modò qualitatem eſſe,modò finitionẽ uelint. In duo & Poſidonius diuidit,uocem & res. In uoce quæri putat,an ſignificet quicquã multa,quomodo rebus coniecturam, quod κατάστασιν uocat , &

qualitatem, & finitionem, cui nomen dat κατ' ἐννοιαν, & ad aliquid. Vnde & alia diuisio est, alia esse scripta, alia inscripta. Celsus Cornelius duos & ipse fecit status generales, an sit, quale sit. Priori subiecit finitionem, quia æque quæratur, an sit sacrilegus, qui nihil se sustulisse de templo dicit, & qui priuatam pecuniam cõfitetur se sustulisse. Qualitatem in rem, & scriptum diuidit. Scripto quatuor partes legales, exclusa translatione: quantitatem, & mentis quæstionem coniecturæ subiecit. Est etiam alia in duos diuidendi status ratio, quæ docet aut de substantia cõtrouersiam esse, aut de qualitate. Ipsam porrò qualitatem, aut in summo genere consistere, aut in succedentibus. De substantia est coniectura. quæstio enim tractatur rei, an facta sit, an fiat, an futura sit. Interdum etiam mentis, idq; melius, quàm quod ijs placuit, qui statum eundem facti nominauerunt, tanquam de præterito tantum, & tantum de facto quæreretur. Pars qualitatis, quæ est de summo genere, raro in iudicium uenit, quale est, id ne sit honestum, quod uulgò laudatur. Succedentium autem aliæ de communi appellatione, ut sit ne sacrilegus, qui pecuniam priuatam ex templo furatus est: aut de re denominata, ubi & factum esse certum est, nec dubitatur quid sit, quod factum est. Cui subiacẽt omnes de honestis, iustis, utilibus quæstiones. His etiam cæteri status contineri dicuntur, quia & quantitas modò ad coniecturam referatur, ut maior ne sol quàm terra: modò ad qualitatem, quanta pœna quempiam, quanto ue præmio sit affici iustum: & translatio uersetur circa qualitatẽ, & definitio pars sit translationis. Quin & cõtrariæ leges, & ratiocinatiuus status, id est, syllogismus, & plerunq; scripti, & uoluntatis, æquo nitantur: nisi quòd hic tertius aliquãdo coniecturam accipit, quid senserit legis cõstitutor. Ambiguitatẽ uero semper cõiectura explicari necesse sit, quia cum sit manifestum, uerborũ duplicem esse intellectum, de sola quæritur uoluntate. A plurimis tres sunt facti generales status, quibus & Cicero in

Oratore

Oratore utitur. Et omnia, quæ aut in cõtrouersiam, aut in contentionem ueniant, contineri putat, sit ne, quid sit, quale sit, quorum nomina apertiora sunt, quam ut docenda sint. Idem Patrocles sentit. Tres fecit & M. Antonius, his quidem uerbis: Paucæ res sunt, quibus ex rebus omnes orationes nascuntur, factum, non factum: ius, iniuria: bonũ, malum. Sed quoniam quod iure dicimur fecisse, non hunc solum intellectum habet, ut lege, sed illum quoq; , ut iuste fecisse uideamur, secuti Antoniũ apertius uoluerunt eosdem status distinguere. Itaq; dixerunt coniecturalem, legalem, iuridicialem. Qui & Virginio placent. Horum deinde fecerunt species, ita ut legali subijcerent finitionem, & alios qui ex scripto dicuntur legum cõtrariarum, quæ ἀντινομία dicitur, & scripti, & sententiæ, uel uoluntatis, id est, κατὰ ῥητὸν, καὶ διάνοιαν, & μετάληψιν, quam nos uarie translatiuam, transumptiuam, transpositiuam uocamus: συλλογισμὸν, quẽ accipimus ratiocinatiuũ, uel collectiuũ ambiguitatis, quæ ἀμφιβολία nominatur. Quos posui, quia & ipsi à plerisq; status appellantur: quibusdam legales potius quæstiones eas dici placuit. Quatuor fecit Athenæus, προτρεπτικὸν τάσιν, uel παραινετικὴν, id est, exhortatiuum, qui suasoriæ est proprius: σωτελικὸν, qua coniecturam significari magis ex ijs quæ sequũtur, quàm ex ipso nomine apparet: ὑπαλλακτικὴν, ea finitio est, mutatione enim nominis constat: Iuridicialem, eadem appellatione Græca qua cæteri usus. Nam est, ut dixi, multa in nominibus differentia. Sunt qui ὑπαλλακτικὸν translationẽ esse existiment, secuti hanc mutationis significationẽ. Fecerunt alij totidem status, sed alios, an sit, quid sit, quale sit, quantum sit, ut Cæcilius & Theon. Aristoteles in Rhetoricis etiam sic omne opus diuidit in ueritatẽ, & petenda, ac fugienda, quod est suasoriæ, & de eodẽ atq; alio partiendo ad hoc peruenit, ut an sit, quid, quale, quantũ, & quàm multum sit, quærendum putet. Quodam tamen loco finitionis quoque uim intelligit, quo dicit quædam sic defendi: Sustuli, sed

non furtum feci: percußi, sed non iniuriam feci. Posuerat & Cicero in libris Rhetoricis, facti, nominis, generis, actionis: ut in facto coniectura, in nomine finitio, in genere qualitas, in actione ius intelligeretur: iuri subiecerat translationem. Verum hic legales quoque quæstiones alio loco tractat, ut species actionis. Fuerunt qui facerent quinque, coniecturam, finitionẽ, qualitatem, quantitatem, ad aliquid. Theodôrus quoque, ut dixi, iisdem generalibus capitibus utitur, an sit, quid sit, quale sit, quantum sit, ad aliquid. Hoc ultimũ maxime in comparatiuo genere uersari putat, quoniam melius ac peius, maius ac minus, nisi aliò relata, non intelliguntur. Sed in illas quoq; translatiuas, ut suprà signaui, quæstiones incidunt, an huic ius agendi sit, uel facere aliquid conueniat, an cõtra hunc, an hoc tempore, an sic. Omnia enim ista referri ad aliquid necesse est. Alij sex status putant, cõiecturam, quam γένεσιν uocant, & qualitatem, & proprietatem, id est, ἰδιότητα, quo uerbo finitio ostenditur, & quantitatem, quam ἀξίαν dicunt, & comparationem, & translationem, cuius ab hoc nouum nomẽ inuentũ est μετάστασις, nouũ tanquam in statu, alioqui ab Hermagora inter species iuridiciales usitatũ. Alijs septem esse placuit, à quibus nec translatio, nec quantitas, nec comparatio recepta est. Sed in horum trium locum subditæ quatuor legales, adiectæq; illis tribus rationalibus. Alij peruenerunt usq; ad octo, translatione ad septem superiores adiecta. A quibusdã deinde diuisa ratio est, ut status rationales appellarent quæstiones, quemadmodũ suprà dixi, legales: in illis de re, in his de scripto quæreretur. Quidam in diuersum, hos status esse, illas quæstiones maluerunt. Sed alij rationales tres putauerunt, an sit, quid sit, quale sit. Hermagoras solum quatuor, coniecturam, proprietatem, translationẽ, qualitatẽ, quam per accidentia, id est, κατὰ συμβεβηκὸς uocat, hac interpretatione, an illi accidat uiro bono esse, uel malo. Hanc ita diuidit, de appetẽdis, & fugiendis, quæ est pars deliberatiua: de persona, ea ostendi-

tur lau

tur laudatiua: negotialem, quam πραγματικὴν uocat, in qua de rebus ipsis quæritur remoto personarum complexu: ut, sit'ne liber, qui est in assertione: an diuitiæ superbiam pariant: an iustum quid, an bonum sit: iuridicialem, in qua ferè eadem, sed certis, destinatisq; personis quærantur, an ille iustè hoc fecerit, uel bene. Nec me fallit in primo Ciceronis Rhetorico, aliam esse loci negotialis interpretationẽ, cùm ita scriptum sit: Negotialis est, in qua quid iuris ex ciuili more, & æquitate sit, consideratur, cui diligẽtiæ præesse apud nos iurecõsulti existimantur. Sed quod ipsius de his libris iudicium fuerit, suprà dixi. Sunt enim uelut regestæ in hos commentarios, quos adolescẽs deduxerat, scholæ: & siqua est in his culpa, tradentis est. Siue eum mouit, quòd Hermagoras prima in hoc loco posuit exempla ex quæstionibus iuris, siue quòd Græci πραγματικὸς uocãt iuris interpretes. Sed Cicero quidem his pulcherrimos illos de Oratore substituit, ideoq; culpari tanquam falsa præcipiat, non potest. Nos ad Hermagoram. Translationem hic primus omnium tradidit, quanquàm semina eius quædam citra nomen ipsum apud Aristotelem reperiuntur. Legales autem quæstiones has fecit, scripti & uoluntatis, quam ipse uocat κατὰ ῥητὸν, καὶ ὑπεξαίρεσιν, id est, dictum, & exceptionem, quorum prius ei cum omnibus commune est, exceptionis nomẽ minus usitatum: ratiocinatiuũ, ambiguitatis, legum contrariarum. Albutius eadẽ diuisione usus detrahit translationem, subijciens eam iuridiciali. In legalibus quoque quæstionibus nullum putat esse, qui dicatur ratiocinatiuus. Scio plura inuenturos adhuc, qui legere antiquos studiosius uolẽt. Sed ne hæc quoq; excesserint modum, uereor. Ipse me paulum in alia, quàm prius habuerim, opinione nunc esse cõfiteor. Et fortasse tutissimum erat famæ modò studenti, nihil ex eo mutare, quod multis annis non sensissem modò, uerumetiam approbassem. Sed non sustineo esse conscius mihi dissimulanti, in eo præsertim opere, quod ad bonorum iuuenum aliquam uti-

litatem componimus, in ulla parte iudicij mei. Nam & Hippocrates clarus arte medicinæ, uidetur honestißimè feciſſe, quòd quoſdam errores ſuos, ne poſteri errarent, confeſſus eſt. Et M. Tullius nõ dubitauit aliquos ſuos iam editos libros, alijs poſtea ſcriptis ipſe dānare: ſicut Catullum atq; Lucullum, et hos ipſos de quibus modò ſum locutus, artis rhetorices. Etenim ſuperuacuus foret in ſtudijs longior labor, ſi nihil liceret melius inuenire præteritis. Neq; tamẽ ex his quicquam, quæ tum præcepi, ſuperuacuum fuit: ad eaſdẽ enim particulas hæc quoq;, quæ nũc præcipiam, reuertẽtur. Ita neminẽ didiciſſe pœniteat. Colligere tantum eadem, ac diſponere paulò ſignificantius conor. Omnibus autem *ſatisfactum uolo, non me hæc ſerius demonſtrare alijs, quàm mihijpſi demonſtrauerim, ac perſuaſerim. Secũdum plurimos autores ſeruabam tres rationales ſtatus, cõiecturam, finitionem, qualitatem: unum legalem. Hi mihi ſtatus generales erant. Legalem in quinq; ſpecies partiebar, ſcripti, & uoluntatis, legum contrariarum collectiuum, ambiguitatis, translationis: nunc quartum ex generalibus intelligo poſſe remoueri. Sufficit enim prima diuiſio, qua diximus alios legales, alios rationales eſſe: ita non erit ſtatus, ſed quæſtionum genus, alioqui & rationalis ſtatus eſſet. Ex his etiam quos ſpeciales uocabam, remoui translationem: frequenter quidem, ſicut omnes qui me ſecuti ſunt, meminiſſe poſſunt, teſtatus, & in ipſis etiam illis ſermonibus me nolente uulgatis, hoc tamen complexus, uix in ulla controuerſia translationis ſtatum poſſe reperiri, ut nõ & alius in eadem re rectè dici uideretur, ideoq; à quibuſdam eum excluſum. Neq; ignoro multa transferri, cùm in omnibus ferè cauſis, in quibus cecidiſſe quis formula dicitur, hæ ſint quæſtiones, an huic, an cum hoc, an hac lege, an apud hunc, an hoc tempore liceat agere, & ſi qua ſunt talia. Sed perſonæ, tẽpora, actiones, cæteraq; propter aliquam cauſam transferuntur. Ita non eſt in translatione quæſtio, ſed in eo, propter quod transferuntur.

*pateſactum

tur. Non debes apud Prætorem petere fideicõmissum, sed apud Consules, maior enim prætoria cognitione summa est. Quæritur, an maior summa sit: facti cõtrouersia est. Nõ licet tibi agere mecum, cognitor enim fieri nõ potuisti: iudicatio est, an potuerit. Non debuisti interdicere, sed petere: an rectè interdictũ sit, ambigitur. Quæ omnia succedunt legitimis quæstionibus. An uero præscriptiones etiam, in quibus maxime uidetur manifesta trãslatio, easdem omnes species habent, quas eæ leges, quibus agitur, ut aut de nomine, aut scripto, & sententia, uel ratiocinatione quæratur, deinde status ex quæstione oriatur: Trãslatio non habeat quæstionem, non de qua contẽdit orator, sed propter quam cõtendit? Hoc apertius: Occidisti hominem, Non occidi: quæstio, an occiderit: status, cõiectura. Non est tale, Habeo ius actionis, non habes: ut sit quæstio, an habeat, & inde status. Accipiat enim actionẽ nec ne, ad euẽtum pertinet, nõ ad causam: & ad id quod pronunciat iudex, non id, propter quod pronũciat. Hoc illi simile est, puniẽdus es, nõ sum: uidebit iudex an puniẽdus sit. Sed non hic erit quæstio, nec hic status. Vbi ergo? puniẽdus es, hominẽ occidisti, nõ occidi: an occiderit. Honorãdus sum, nõ es, num statum habet? non, ut puto. Honorandus sum, quia tyrãnum occîdi: nõ occidisti, quæstio, & status. Similiter, nõ recte agis, recte ago, nõ habet statũ. Vbi est ergo? non recte agis ignominiosus: quæritur an ignominiosus sit, aut an agere ignominioso liceat: & quæstio est, & status. Ergo translatiuũ genus causæ, ut cõparatiuum, & mutuæ accusationis. At enim simile est illi, ius habeo, nõ habes: occidisti, recte occîdi, nõ nego. Sed nec hæc res statum facit. Non enim sunt hæ propositiones, alioqui causa nõ explicabitur, sed cum suis rationibus. Scelus commisit Horatius, sororem enim occîdit: non commisit, debuit enim occidere eam, quæ hostis morte mœrebat: quæstio, an hæc iusta causa. Ita qualitas. At similiter in trãslatione, nõ habes ius abdicãdi, quia ignominioso nõ est actio: habeo ius, quia

abdicatio actio non est: quæritur quid sit actio, finiemus. non licet abdicare filios, syllogismus. Item cætera per omnes & rationales, & legales status. Nec ignoro fuisse quosdã, qui translationem in rationali quoq; genere ponerẽt, hoc modo, Hominem occidi iussus ab imperatore, dona templi cogenti tyranno dedi, deserui tempestatibus, fluminibus, ualetudine impeditus, id est, nõ per me stetit, sed per illa. A quibus etiam liberius dissentio. Non enim actio transfertur, sed causa facti, quod accidit penè in omni defensione. Deinde is, qui tali utitur patrocinio, nõ recedit à forma qualitatis: dicit enim se culpa uacare: ut magis qualitatis duplex ratio faciẽda sit, altera qua & factum defenditur, altera qua tantum reus. Credendum est igitur ijs, quorum autoritatẽ secutus est Cicero, Tria esse, quæ in omni disputatione quærãtur, an sit, quid sit, quale sit. Quod ipsa nobis etiã natura præscribit. Nam primũ oportet subesse aliquid, de quo ambigitur: quod, quid sit, & quale sit, certe nõ potest existimari, nisi prius esse constiterit. Ideoq; ea prima quæstio, sed non statim quod esse manifestum est, etiam quid sit apparet. Hoc quoq; constituto, nouissima qualitas supersit, nec his exploratis aliud est ultrà. His infinitæ quæstiones, his finitæ continentur. Horum aliqua in demonstratiua, deliberatiua, iudiciali materia utiq; tractantur. Hæc rursus iudiciales causas, & rationali parte, & legali continet. Nec enim ulla iuris disceptatio, nisi finitione, qualitate, coniectura potest explicari. Sed instituentibus rudes, non erit inutilis latius primò fusa ratio, etsi nõ statim rectissima linea tẽsa, facilior tamẽ & apertior uia. Discant igitur ante omnia quadripertitam in omnibus causis esse rationẽ, quã primã intueri debeat, qui acturus est. Nam ut à defensore potissimũ incipiã, longe fortissima tuendi se ratio est, si quod obijcitur, negari potest. Proxima, si nõ id quod obijcitur, factũ esse dicitur. Tertia honestissima, qua recte factũ defenditur. Quibus si deficiamur, ultima quidem, sed iam sola supersit salus, aliquo

iuris

iuris adiutorio elabendi ex crimine, quod nec negari, nec defendi potest, ut non uideatur iure actio intendi. Hinc illæ quæstiones siue actionis, siue translationis. Sunt enim quædam nõ laudabilia natura, sed iure cõcessa, ut in XII. tabulis debitoris corpus inter creditores diuidi licuit, quam legẽ mos publicus repudiauit. Est aliquid æquum, sed prohibitũ iure, ut libertas testamentorũ. Accusatori nihilo plura intuenda sunt, quàm ut probet, factũ esse, hoc esse factum, non recte factũ, iure se intendere. Ita circa species casdẽ lis omnis uersabitur, trãslatis tantum aliquãdo partibus. ut in causis, quibus de præmio agitur, recte factum petitor probat. Hæc quatuor uelut proposita formæq; actionis, quæ tum generales status uocabã, in duo, ut ostendi, genera descendunt, rationale & legale. Rationale simplicius est, quia ipsius tantũ naturæ cõtemplatione constat. Itaq; in eo satis est ostendisse cõiecturam, finitionẽ, qualitatẽ. Legalium plures sint species necesse est, propterea quòd multæ sunt leges, & uarias habẽt formas: alia est cuius uerbis nitimur, alia cuius uoluntate: alias nobis, cũ ipsi nullam habemus, adiungimus, alias inter se comparamus, alias in diuersum interpretamur. Sic nascuntur hæc ueluti simulachra ex illis tribus, interim simplicia, interim & mixta, propriã tamẽ faciẽ ostendentia: ut scripti, & uoluntatis, quæ sine dubio, aut qualitate, aut coniectura cõtinentur: & syllogismus, qui est maximè qualitatis: & leges contrariæ, quæ ijsdem, quibus scriptum, & uoluntas cõstant: & ἀμφιβολία, quæ semper cõiectura explicatur. Finitio quoq; utriq; generi, quodq; rerum, quodq; scripti contemplatione constat, cõmunis est. Hæc omnia etiamsi in illos tres status ueniunt, tamen quia, ut dixi, habent aliquid uelut proprium, uidẽtur demonstranda discentibus, & permittendũ ea dicere uel status legales, uel quæstiones, uel capita quædam minora, dum sciant, nihil ne in his quidem, præter tria, quæ prædiximus, quæri. At quantũ, & quàm multũ, & ad aliquid, & ut nõnulli putauerunt, comparatiuus, nõ eandem

dem rationem habent. Sunt enim hæc non ad uarietatem iuris, sed ad solam rationem referenda. Ideoq; semper in parte aut coniecturæ, aut qualitatis ponenda sunt, ut qua mente, & quo tempore, & quo loco. Sed de singulis dicemus quæstionibus, cum tractare præcepta diuisionis cœperimus. Hoc inter omnes conuenit, in causis simplicibus singulos status esse causarum: quæstionum autem quæ uelut subiacentes, & ad illud quo iudicium continetur, referuntur, sæpe in unam cadere plures posse. Etiam credo aliquãdo dubitari, quo statu sit utendum, cum aduersus unam intentionem plura opponuntur: & sicut in colore dicitur narrationis, eum esse optimũ, quem actor optime tuetur: ita hic quoque posse dici, eum statum esse faciendum, in quo tuendo plurimũ adhibere uirium posśit orator. Ideoq; pro Mi-

Bruti oratio pro Milone.

lone aliud Ciceroni agenti placuit, aliud Bruto, cum exercitationis gratia componeret orationẽ, cum ille iure tanquam insidiatorem occisum, & tamẽ non Milonis cõsilio dixerit, hic etiã gloriatus sit occiso malo ciue. In coniunctis uero posse duos uel tres inueniri, uel diuersos: ut si quis aliud se nõ feciśse, aliud recte feciśse defendat: uel generis eiusdẽ, ut si quis duo crimina, uel omnia negat. Quod accidit etiam si de una re quæratur aliqua, sed eã plures petãt: uel eodẽ iure, ut proximitatis: uel diuerso, ut cum hic testamento, ille proximitate nitatur. Quoties autẽ aliud alij petitori opponitur, diśimiles esse status necesse est, ut in illa controuersia: Testamẽta legibus facta, rata sint. Intestatorũ parentũ liberi hæredes sint. Abdicatus, ne quid de bonis patris capiat. Nothus ante legitimũ natus, legitimus filius sit: post legitimum natus, tantũ ciuis. In adoptionẽ dare liceat. In adoptionem dato redire in familiã liceat, si pater naturalis śine liberis deceśserit. Qui ex duobus legitimis alterũ in adoptionẽ dederat, alterum abdicauerat, śustulit nothum, inśtituto hærede abdicato

Nothus.

deceśsit. Tres omnes de bonis contendunt. Νόθος, qui non sit legitimus, Græci uocant: Latinum rei nomen, ut Cato quoque in

oratione

oratione quadã testatur, nõ habemus, ideoq; utimur peregrino. Sed ad propositum. Hæredi scripto opponitur lex, Abdicatus ne quid de bonis patris capiat: fit status scripti, & uoluntatis, an ullo modo capere possit, an ex uolũtate patris, an hæres scriptus. Notho duplex fit quæstio, quòd post legitimos natus sit, & quòd non sit ante legitimos natus. Prior syllogismũ habet, an pro non natis sint habendi qui à familia sunt alienati: Altera scripti, & uoluntatis. Non enim esse hunc natum ante legitimum conuenit: sed uoluntate legis se tuebitur, quam dicet talem fuisse, ut legitimus esset nothus, tum natus, cum alius legitimus in domo non esset. Scriptum quoque legis excludet, dicens, non utique si postea legitimus natus non sit, notho nocere: uteturq; hoc argumento, Finge solum natum nothum, cuius conditionis erit? tantum ciuis? atqui non erit post legitimũ natus. filius? atqui non erit ante legitimos natus. quare si uerbis legis stari non potest, uoluntate standum est. Nec quenquam turbet, quòd ex una lege duo status fiant: duplex est, ita uim duarum habet. Redire in familiã uolenti dicitur ab altero, Primũ, ut tibi redire liceat, hæres sum: idem status, qui in petitione abdicati: quæritur enim, an possit esse hæres abdicatus. Adijcitur cõmuniter à duobus, redire tibi in familiam non licet, non enim pater sine liberis decessit. Sed in hoc propria quisq; eorum quæstione nitetur. Alter enim dicet, abdicatũ quoq; inter liberos esse, & argumentũ ducet ex ipsa, qua repellitur, lege. Superuacuũ enim fuisse prohiberi patris bonis abdicatum, si esset numero alienorum: nunc quia filij iure futurus fuerit intestati hæres, oppositam esse legẽ, quæ tamen id non efficiat, ne filius sit, sed ne hæres. Status finitiuus, quid sit filius. Rursus nothus eisdem colligit argumentis, non sine liberis patrem decessisse, quibus in petitione usus est, ut probaret se esse filium, nisi fortè & hic finitionẽ mouet, an liberi sint etiã non legitimi. Cadent ergo in unam cõtrouersiam, uel specialiter duo legitimi status, scripti, & uolũtatis, & syllogismus,

gisſmus,& præterea finitio: uel tres illi, qui natura ſoli ſunt: coniectura in ſcripto,& uoluntate, qualitas in ſyllogiſmo,& quæ per ſe eſt aperta finitio. Cauſa quoq; & iudicatio,& cõtinens eſt in omni genere cauſarum. Nihil enim dicitur,cui non inſit ratio,& quò iudicium referatur,& quod rẽ maxime contineat. Sed quia magis hæc uariantur in litibus,& ferè tradita ſunt ab ijs, qui de iudicialibus cauſis aliqua compoſuerunt,in illam partem differantur. Nunc quia in tria genera cauſas diuiſi,ordinem ſequar.

De Demonſtratiuo,quod conſtat laude & uituperatione. CAP. IX.

AC potißimum incipiam ab ea quæ conſtat laude ac uituperatione. Quod genus uidetur Ariſtoteles, atq; eum ſecutus Theophraſtus,à parte negotiali, hoc eſt, πραγματικῆς remouiſſe,totumq; ad ſolos auditores relegaſſe, & id eius nominis, quod ab oſtentatione ducitur,proprium eſt. Sed mos Romanus, etiam negotijs hoc munus inſeruit. Nam & funebres laudationes pendent frequenter ex publico aliquo officio,atq; ex ſenatuſcõſulto magiſtratibus ſæpe mãdantur,& laudare teſtem,uel contrà pertinet ad momẽtum iudiciorũ,& ipſis etiam reis dare laudatores licet,& editi in competitores,in L. Piſonem,in Clodium & Curionem libri,uituperationem cõtinent,& tamen in ſenatu loco ſunt habiti ſententiæ. Neq; inficias eo,eſſe quaſdam ex hoc genere materias ad ſolam compoſitas oſtentationem,ut laudes deorum,uirorumq;,quos priora tempora tulerunt. Quo ſoluitur quæſtio ſuprà tractata,manifeſtumq; eſt errare eos,qui nunquam oratorẽ dicturũ,niſi de re dubia,putauerunt. An laudes Capitolini Iouis,perpetua ſacri certaminis materia,uel dubiæ ſunt,uel non oratorio genere tractantur? Vt deſiderat autem laus,quæ negotijs adhibetur,probationẽ,ſic etiam illa quæ oſtentationi componitur, habet interim aliquã ſpeciem probationis. Vt qui Romulum Martis filium,educatumq; à lupa dicat,in

eat, in argumentum cœlestis ortus utatur his, quòd abiectus in profluentem non potuerit extingui, quòd omnia sic egerit, ut genitum præside bellorum deo incredibile non sit, quòd ipsum quoq; cœlo receptum temporis eius homines non dubitauerint. Quædam uerò etiam in defensionis speciem cadent, ut si in laude Herculis, permutatum cum regina Lydiæ habitum, & imperata, ut traditur, pensa orator excuset. Sed proprium laudis est res amplificare, & ornare, quæ materia præcipuè quidē in deos & homines cadit: est tamen & aliorū animalium, & carētium anima. Verum in deis, generaliter primum maiestatē ipsius eorum naturæ uenerabimur: deinde propriam uim cuiusq;, & inuenta, quæ utile aliquid hominibus attulerūt. Vis ostenditur, ut in Ioue, *regundorum hominum: in Marte, belli: in Neptuno, *rege omniū maris: Inuenta, ut artium in Minerua: Mercurio, literarum: medeorum dicinæ, Apolline: Cerere, frugum: Libero, uini. Tum si qua ab his acta uetustas tradidit commemoranda. Addunt etiam dijs honorem parentes, ut si quis sit filius Iouis. Addit antiquitas, ut ijs, qui sunt ex Chao. Progenies quoq;, ut Apollo, ac Diana Latonæ. Laudandum in quibusdā, quòd geniti immortales: in quibusdam, quòd immortalitatē uirtute sint consecuti, quod pietas principis nostri, præsentium quoque temporum decus, fecit. Magis est uaria laus hominum. Nam primum diuiditur in tempora, quodq; ante eos fuit, quodq; ipsi uixerunt. In ijs autem qui fato sunt functi, etiam quod est insecutum. Ante hominem patria ac parentes, maioresq; erunt, quorum duplex tractatus est. Aut enim respondisse nobilitati pulchrum erit, aut humilius genus illustrasse factis. Illa quoq; interim ex eo, quod ante ipsum fuit, tempore trahentur, quæ responsis uel augurijs futurā claritatem promiserunt. Vt eum, qui ex Thetide natus esset, maiorem patre suo futurum cecinisse dicuntur oracula. Ipsius uerò laus hominis ex animo & corpore, & extrà positis peti debet. Et corporis quidem, fortuitorumq; cum leuior, tum non laus.

uno

uno modo tractanda est. Nam & pulchritudinem interim, rõburq; prosequimur honore uerborum, ut Homerus in Agamemnone atq; Achille. Interim confert admirationi multum etiam infirmitas, ut cum idem Tydea paruum, sed bellatorem dicit fuisse. Fortuna uerò, tum dignitatem affert, ut in regibus, principibusq;: nãq; est hæc materia ostẽdendæ uirtutis uberior: tum quò minores opes fuerunt, eò maiorem benefactis gloriã parit. Sed omnia quæ extra nos bona sunt, quæq; hominibus forte obtigerunt, non ideo laudantur, quòd habuerit quis ea, sed quòd his honeste sit usus. Nam diuitiæ, & potẽtia, & gratia, cùm plurimum uirium dent in utranq; partem, certissimum faciunt morum experimẽtum: aut enim meliores propter hæc, aut peiores sumus. Animi uerò semper uera laus. Sed non una per hoc opus uia ducitur. Nanq; aliàs ætatis gradus, gestarumq; rerum ordinem sequi speciosius fuit: ut in primis annis laudaretur indoles, tum disciplinæ: post hoc operum, id est, factorum, dictorumq; cõtextus: Aliàs in species uirtutum diuidere laudem fortitudinis, iustitiæ, continẽtiæ, cæterarumq;, ac singulis assignare, quæ secundum quanq; earum gesta erunt. Vtra sit autem harum uia utilior, cum materia deliberabimus, dum sciamus gratiora esse audiẽtibus, quæ solus quis, aut primus, aut certe cum paucis fecisse dicetur: si quid præterea supra spem, aut expectationem, præcipuè quòd aliena potius causa, quàm sua. Tempus quod finem hominis insequitur, non semper tractare contingit, non solùm quòd uiuẽtes aliquando laudamus, sed quòd rara hæc occasio est, ut referri possint diuini honores, & decreta, ut publicè statuæ cõstitutæ. Inter quæ enumerauerim ingeniorum monumẽta, quæ seculis probarẽtur. Nam quidã, sicut Menander, iustiora posterorum, quàm suæ ætatis iudicia sunt cõsecuti. Asserũt laudem liberi parẽtibus, urbes cõditoribus, leges latoribus, artes inuentoribus, nec nõ institutа quoq; autoribus, ut à Numa traditum deos colere, à Publicola fasces populo submittere.

Qui

Qui omnis etiam in uituperatione ordo constabit, tamen in diuersum. Nam & turpitudo generis opprobrio multis fuit: & quosdam claritas ipsa notiores circa uitia, & inuisos magis fecit: & in quibusdam, ut in Paride traditum est, prædicta pernicies & corporis, & *fortunæ: quibusdam mala, contemptum, ut Thersitæ: At uerò quibusdam bona uitijs corrupta odium attulerunt: ut Nirea imbellem, *Plistinem impudicum, à poëtis acce- pimus. Et animi totidem uitia, quot uirtutes sunt, nec minus quàm in laudibus, duplici ratione tractantur. Et post mortem adiecta quibusdam ignominia est, ut Melio, cuius domus solo æquata: Marcoq; Manlio, cuius prænomen è familia in posterum exemptũ est. Et parentes malorũ odimus. Et est conditoribus urbium infamiæ, contraxisse aliquam perniciosam cæteris gentẽ, qualis est primus Iudaicæ superstitionis autor, & Grachorum leges inuisæ. Et si quod est exemplum deforme posteris traditũ, quale libidinis uir Perses, in *mulierẽ Samia instituere *matre sua ausus dicitur primus. Sed in uiuentibus quoq; iudicia hominum uelut argumẽta sunt morũ, & honos aut ignominia, ueram esse laudem, uel uituperationem probat. Interesse tamen Aristoteles putat, ubi quisq; laudetur, aut uituperetur. Nam plurimum refert, qui sint audientiũ mores, quæ publice recepta persuasio, ut illa maximè quæ probant esse in eo, qui laudabitur, credant: aut in eo cõtra quem dicemus, ea quæ oderunt: ita nõ dubiũ erit iudiciũ, quod orationẽ præcesserit. Ipsorũ etiam iudicum permiscenda laus semper: nam id beneuolos facit. Quoties autẽ fieri poterit, cũ materiæ utilitate iungenda. Minus Lacedæmone studia literarũ, quàm Athenis honoris merebuntur: plus patientia, fortitudo. Rapto uiuere quibusdam honestum, alijs cura legum. Frugalitas apud Sybaritas forsitan odio foret: ueteribus Romanis summũ luxuriæ crimen. Eadem in singulis differentia. Maximè fauet iudex, qui sibi dicentẽ assentari putat. Idẽ præcipit illud quoq;, quod mox Cornelius Celsus propè supra modum

*Clisthenem

Sybaritæ.

inuasit, quia sit quædam uirtutibus ac uitijs uicinitas, utendum proxima deriuatione uerborũ, ut pro temerario fortẽ, pro prodigo liberalem, pro auaro parcũ uocemus: quæ eadẽ etiam contra ualent. quod quidem orator, id est, uir bonus, nunquàm faciet, nisi fortè cõmuni utilitate ducatur. Laudantur autem urbes similiter atq; homines. Nam pro parente est conditor, & multum autoritatis affert uetustas, ut ijs, qui terra dicuntur orti, & uirtutes, ac uitia circa res gestas, eademq; in singulis. Illa propria, quæ ex loci positione, aut munitione sunt. Ciues illis, ut homunibus liberi, decori. Est laus & operum, in quibus honor, utilitas, pulchritudo, autor spectari solet. Honor, ut in templis: Vtilitas, ut in muris: Pulchritudo uel autor, utrobiq;. Est & locorum, qualis Siciliæ apud Ciceronem: in quibus similiter speciem & utilitatẽ intuemur: speciem maritimis, planis, amœnis: utilitatem salubribus, fertilibus. Erit etiã dictorum hoc stotum factorumq; laus generalis, erit & rerum omnis modi. Nam & somni, & mortis scriptæ laudes, & quorundam à medicis ciborum. Itaq; ut non consensi hoc laudatiuum genus circa solam uersari honesti quæstionem, sic qualitate maximè contineri puto, quanquàm omnes tres status cadere in hoc opus posse, ijsq; usum C. Cæsarem in uituperando Catone, notauerit Cicero. Totum autem habet aliquid simile suasorijs, quia plerunq; eadem illic suaderi, hic laudari solent.

De suasoria, seu deliberatiua, & prosopopœia.

CAP. X.

DEliberatiuas quoq; miror à quibusdam sola utilitate finitas. Ac si quid in his unum sequi oporteret, potior fuisset apud me Ciceronis sententia, qui hoc materiæ genus, dignitate maximè contineri putat. Nec dubito quin ij, qui sunt in illa priore sentẽtia, secundũ opinionem pulcherrimam, ne utile quidem, nisi quod honestum esset, existimarint. Et est hæc ratio uerissima, si consilium contingat semper bonorum, atq; sapientũ.

Verùm

Verùm apud imperitos, apud quos frequenter dicenda sententia est, populumq; præcipue, qui ex pluribus constat indoctis, discernenda sunt hæc, & secundum cõmunes magis intellectus loquendum. Sunt enim multi, qui etiam quæ credunt honesta, non tamen satis eadem utilia quoq; existiment, quæ turpia esse dubitare non possunt, utilitatis specie ducti probent, ut fœdus Numãtinum, iugumq; Caudinum. Ne qualitatis quidem statu, in quo & honestorũ, & utilium quæstio est, cõplecti eas satis est. Nam frequẽter in his etiam coniecturæ locus est. Nonnunquàm etiam tractatur aliqua finitio. Aliquando etiam incidere possunt legales tractatus in priuata maximè consilia, si quando ambigitur, an liceat. De cõiectura paulò pòst pluribus. Interim est finitio apud Demosthenẽ, det Haloneſum Philippus an reddat. Apud Ciceronẽ in Philippicis, quid sit tumultus. Quid? non illa simulis iudicialium quæstio, de statua Seruij Sulpitij? an ijs demũ ponenda sit, qui in legatione ferro sunt interempti? Ergo pars deliberatiua (quæ eadem suasoria dicitur, de tẽpore futuro cõsultans, quærit etiã de præterito) officijs constat duobus, suadendi & dissuadendi. Proœmio, quale est in iudicialibus, non ubiq; eget, quia cõciliatus est ei quisq;, quẽ cõsulit. Initium tamen quodcunq; debet habere aliquã proœmij speciem: nec enim abrupte, nec unde libuit incipiendũ, quia est aliquid in omni materia naturaliter primũ. In senatu, & utiq; in cõcionibus eadẽ ratio, quæ apud iudices, acquirẽdæ sibi plerũq; eorũ apud quos dicendũ sit beneuolentiæ. Nec mirum, cũ etiam in Panegyricis petatur audientiũ fauor, ubi emolumentum non utilitate aliqua, sed in sola laude cõsistit. Aristoteles quidem, nec sine causa putat & à nostra, & ab eius, qui dissentiet, persona duci frequenter in cõsilijs exordium, quasi mutuantibus hæc nobis à iudicialibus, nonnunquam etiam, ut minor res maior'ue uideatur. In demonstratiuis uerò proœmia esse maximè libera existimat. Nã & longè à materia duci hoc, ut in Helenes laude Isocrates

fecerit, et ex aliqua rei uicinia, ut idē in Panegyrico, cum queritur plus honoris corporum, quàm animorum uirtutibus dari: Et Gorgias in Olympico, laudans eos, qui primi tales instituerunt cōuentus. Quos secutus uidelicet Crispus Sallustius in bello Iugurthino & Catilinario, nihil ad historiam pertinentibus principijs orsus est. Sed nunc ad suasoriam, in qua etiam cùm proœmio utemur, breuiora tamē, & uelut quodam capite tantum, & initio debebimus esse contenti. Narrationē uerò nunquàm exiget priuata deliberatio, eius duntaxat rei, de qua dicēda sententia est: quia nemo ignorat id, de quo consulit. Extrinsecus possunt pertinentia ad deliberationem multa narrari. In concionibus sæpe est etiam illa, quæ ordinem rei docet, necessaria: & affectus, ut quæq; maxime postulabit. Nam & concitanda, & lenienda frequenter est ira, & ad metum, cupiditatem, odium, cōciliationem impellendi animi. Nonnunquam etiā mouenda miseratio, siue ut auxiliū obsessis feratur, suadere oportebit, siue sociæ ciuitatis euersionem deflebimus. Valet autem in consilijs autoritas plurimum. Nam & prudentißimus esse haberiq; & optimus debet, qui sententiæ suæ de utilibus atq; honestis credere omnes uelit. In iudicijs enim uulgò fas habetur indulgere aliquid studio suo: cōsilia nemo est, qui neget secundū mores dari. Græcorum quidem plurimi omne hoc officium cōcionale esse iudicauerunt, & in sola reipublicæ administratione posuerunt. Quin & Cicero in hac maxime parte uersatur. Ideoq; suasuris de pace, bello, copijs, operibus, uectigalibus, hæc duo præcipue nota esse uoluit, uires ciuitatis, & mores: ut ex natura tum ipsarū rerum, tum audientiū, ratio suadendi duceretur. Nobis maior in re uidetur uarietas: nam & consultantiū, & consiliorum plurima sunt genera. Quare in suadendo & dissuadendo tria primū spectanda erūt: Quid sit, de quo deliberetur: qui sint, qui deliberēt: qui sit, qui suadeat. Rē de qua deliberatur, aut certum est posse fieri, aut incertum. Si incertum,

Salluſtij proœmia.

In ſuadendo quæ ſint ſpectanda.

hæc

hæc erit quæstio sola, aut potentißima: sæpe enim accidet, ut prius dicamus, ne si posßit quidē fieri, esse faciendū, deinde fieri nō posse. Cum autē de hoc quæritur, coniectura est, an Isthmos intercidi, an siccari palus Pontina, an portus fieri Hostiæ possit, an Alexander terras ultra Oceanū sit inuenturus. Sed in ijs quoq;, quæ constabit posse fieri, coniectura erit aliquando: ut si quæratur, an utiq; futurum sit, ut Carthaginē superent Romani: ut redeat Annibal, si Scipio exercitum in Africam transtulerit: ut seruent fidem Samnites, si Romani arma deposuerint. Quædam & fieri posse & futura esse credibile est: sed aut alio tempore, aut alio loco, aut alio modo. Vbi coniecturæ non erit locus, alia sunt intuēda. Et primum aut propter ipsam rem, de qua sententiæ rogantur, cōsultabitur, aut propter alias interuenientes extrinsecus causas. Propter ipsam deliberant P.C. an stipendium militi cōstituant. Hæc materia simplex erit. Accedunt causæ, aut faciendi, ut deliberant P.C. an Fabios dedant Gallis bellum minitantibus: aut non faciendi, ut deliberat C. Cæsar an perseueret in Germaniam ire, cum milites passim testamenta facerēt. Hæ suasoriæ duplices sunt. Nam & illic causa deliberandi est, quòd bellum Galli minitentur, esse tamen quæstio potest, dedendi ne fuerint etiā citra hāc denunciationē, quia cōtra fas, cum legati missi essent, præliū inierint, regemq; ad quem mandata acceperāt, trucidarint. & hic nihil Cæsar sine dubio deliberet, nisi propter hanc militū perturbationem: est tamen locus quærēdi, an citra hunc quoq; casum penetrandū in Germaniam fuerit. Semper autem de eo prius loquemur, de quo deliberari, etiā detractis sequentibus posset. Partes suadendi quidam putauerūt honestum, utile, necessarium. Ego nō inuenio huic tertiæ locū. Quantalibet enim uis ingruat, aliquid fortaße pati necesse sit, nihil facere: de faciēdo autem deliberatur. Quòd si hanc uocant necessitatē, in quā homines grauiorū metu coguntur, utilitatis erit quæstio. Vt enim si obsessi, & impares, & aqua ciboq;

defecti, de facienda ad hostem deditione deliberent, & dicatur, necesse est: nẽpe sequitur ut hoc subijciatur, alioqui pereũdum est: ita propter idipsum non est necesse, quia perire potius licet. Deniq; non fecerunt Saguntini, nec in rate Opitergina circunuenti. Igitur in his quoq; causis aut de sola utilitate ambigetur aut quæstio inter utile, atq; honestum consistet. At enim si quis liberos procreare uolet, necesse habeat uxorem ducere, quis dubitat? sed ei qui pater uult fieri, liqueat necesse est uxorem esse ducendam. Itaq; mihi ne consilium quidem uidetur, ubi necessitas est: non magis quàm ubi constat, quid fieri omnino nõ posse. Omnis enim deliberatio de dubijs est. Melius igitur, qui tertiam partem dixerunt ἀωατὸν, quod nostri posibile nominant, quæ ut dura uideatur appellatio, tamen sola est. Quas partes nõ omnes in omnem cadere suasoriam, manifestius est, quàm ut docendum sit. Tamen apud plerosq; earum numerus augetur, à quibus ponuntur ut partes, quæ species sunt partium. Nam fas, iustum, pium, æquum, mãsuetum quoq;, sic enim sunt interpretati τὸ ἥμερον, & si qua adhuc adijcere quis eiusdem generis uelit, subijci possunt honestati. An sit autem facile, magnum, iucundum, sine periculo, ad quæstionem pertinet utilitatis, qui loci oriuntur ex contradictione: Est quidem utile, sed difficile, paruum, iniucundum, periculosum. Tamen quibusdam uidetur esse nonnunquam de iucunditate sola consultatio, ut si de ædificando theatro, instituendis ludis, deliberetur. Sed neminem adeò solutum luxu puto, ut nihil in causa suadendi sequatur præter uoluptatem. Præcedat enim semper aliquid necesse est, ut in ludis honor deorum, in theatro nõ inutilis laborum remißio, deformis & incommoda turbæ, si id non sit, conflictatio, & nihilominus eadem illa religio, cum theatrum ueluti quoddam illius sacri templum uocabimus. Sæpe uerò & utilitatem despiciendam esse dicimus, ut honesta faciamus, ut cũ illis Opiterginis damus consiliũ ne se hostibus dedant, quanquã perituri sint, nisi

fecerint:

fecerint: & utilia honestis præferimus, ut cũ suademus, ut bello Punico serui armentur. Sed tamen neq; hic planè concedendum est, esse id inhonestum. Liberos enim natura omnes, & ijsdem constare elementis, & fortasse antiquis etiam nobilibus ortos dici potest. Et illic, ubi manifestum periculum est, opponenda alia, ut crudelius etiam perituros affirmemus, si se dediderint, siue hostis non seruauerit fidem, siue Cæsar ui cerit, quod est uero simulus. Hæc autem, quæ tantum inter se pugnant, plerunq; nominibus defecti solent. Nam & utilitas ipsa expugnatur ab ijs, qui dicunt non solum potiora esse honesta, quam utilia, sed ne utilia quidem esse, quæ non sunt honesta: & contrà, quod nos honestum, illi uanum, ambitiosum, stolidum, uerbis quàm re probabilius uocant. Nec tantum inutilibus comparantur utilia, sed inter se quoq; ipsa: ut si e duobus eligamus, in altero quid sit magis, in altero quid sit minus. Crescit hoc adhuc. Nam interim triplices etiã suasoriæ incidunt, ut cum Pompeius deliberauit, Parthos, an Africam, an Aegyptum peteret: ita non tantum utrum melius, sed quid sit optimum quæritur. Itemq; contrà. Nec unquam incidet in hoc genere materiæ dubitatio rei, quæ undiq; secundum nos sit. Nam ubi contradictioni locus non est, quæ potest esse causa dubitandi? Ita ferè omnis suasoria nihil est aliud, quam comparatio. Videndumq; quid consecuturi simus, & per quid, ut æstimari possit, plus in eo, quod petimus, sit commodi, an uerò in eo propter quod petimus, incommodi. Est utilitatis & in tempore quæstio. Expedit, sed non nunc. Et in loco, Non hic. Et in persona, Non nobis, non contra hos. Et in genere agendi, Non sic. Et in modo, Non in tantum. Sed personam sæpius decoris causa intuemur, quæ & in nobis, & in ijs qui deliberant, spectanda est. Itaq; quamuis exempla plurimum in consilijs possint, quia facilime ad consentiendum homines ducuntur experimentis, refert tamen, quorum autoritas, & quibus adhibeatur. Diuersi sunt enim deliberãtium animi, duplex con-

ditio. Nam consultant aut plures, aut singuli, sed in utrisq; differentia: quia & in pluribus multum interest, senatus sit, an populus: Romani, an Fidenates: Græci, an Barbari. Et in singulis, Catoni petendos honores suadeamus, an C. Mario. De ratione belli Scipio prior, an Fabius deliberet. Proinde intuenda, sexus, dignitas, ætas. Sed mores præcipue discrimen dabunt. Et honesta quidē honestis suadere facilimum est: si uerò apud turpes recta obtinere conabimur, ne uideamur exprobrare diuersam uitæ sectam cauendum est. Et animus deliberantis, non ipsa honesti natura, quam ille non respicit, permouendus: sed laude uulgi, opinione, & si parum proficiet hæc uanitas, secutura ex his utilitate: aliquanto uerò magis obijciendo aliquos, si diuersa fecerit, metus. Nam præter id quòd his leuissimi cuiusq; animus facilime terretur, nescio an etiā naturaliter apud plurimos plus ualeat malorum timor, quàm spes bonorum: sicut facilior eisdem turpium, quàm honestorū intellectus est. Aliquando bonis quoq; suadentur parum decora, dantur parum bonis consilia, in quibus ipsorum, qui cōsulunt, spectatur utilitas. Nec me fallit, quæ statim cogitatio subire possit legentem. Hoc ergo præcipis? *& hoc fas, & *hoc fas putas? Poterat me liberare M. Cicero, qui ita scribit ad Brutum: Propositis plurimis quæ honeste suaderi Cæsari possent, Siḿne bonus uir, si hoc suadeam? minime. Suasoris enim est finis utilitas eius, cui quisq; suadet. At recta sunt. quis negat? sed nō est semper rectis in suadendo locus. Sed quia est altior quæstio, nec tantū ad suasorias pertinet, destinatus est mihi hic locus duodecimo, qui summus futurus est, libro. Nec ego quicquam fieri turpiter uelim, uerum interim hæc uel ad scholarū excercitationes pertinere credantur: nam & iniquorū ratio noscenda est, ut melius æqua tueamur. Interim si quis bono inhonesta suadebit, meminerit nō suadere tanquam inhonesta (ut quidam declamatores Sextum Pompeium ad piraticam, propter hoc ipsum, quòd turpis ac crudelis sit, impellunt) Sed

*& hoc fas, & hoc fas putas?

dandus

dandus illis deformibus color, idq; etiam apud malos: nec enim est quisquam tam malus, ut uideri uelit. Sic Catilina apud Sallustium loquitur, ut rem sceleratissimam non malitia, sed indignatione uideatur audere. Sic Atreus apud Varium,

Iam fero, inquit, infandissima, iam facere cogor.

Quanto magis eis, quibus fuit aliqua cura famæ, conseruandus est hic uel ambitus? Quare & cum Ciceroni dabimus consiliũ, ut Antonium roget, uel etiam ut Philippicas (ita uitam pollicente eo) exurat, non cupiditatem lucis allegabimus (hoc enim si ualet in animo eius, tacentibus quoque nobis ualet) sed ut se *reipub. seruet, hortabimur. Hac illi opus est occasione, ne eum talium precum pudeat. Et C. Cæsari suadentes regnum, affirmabimus stare iam rempub. nisi uno regente non posse. Nam qui de re nefaria deliberat, id solũ quærit, quomodo quam minimum peccare uideatur. Multum refert etiam, quæ sit persona suadentis: quia anteacta uita, si illustris fuit, aut clarius genus, aut ætas, aut fortuna, affert expectationem. Prouidendum est, ne, quæ dicuntur, ab eo qui dicit, dissentiant. At his contraria summissionem quendam modum postulant. Nam quæ in alijs libertas est, in alijs licẽtia uocatur. Et quibusdam sufficit autoritas, quosdam ratio ipsa ægrè tuetur. Ideoq; longe mihi uidentur difficilimæ prosopopœiæ, in quibus ad reliquum suasoriæ laborem, accedit etiam personæ difficultas. Nanq; idem illud aliter Cæsar, aliter Cicero, aliter Cato suadere debebit. Vtilissima uerò hæc exercitatio, uel quòd duplicis est operis, uel quòd poëtis quoq;, aut historiarum futuris scriptoribus plurimum cõfert. Verum & oratoribus necessaria. Nam sunt multæ à Græcis Latinisq; compositæ orationes, quibus alij uterentur, ad quorum conditionem uitamq; aptanda, quæ dicebantur, fuerunt. An eodem modo cogitauit, aut eandem personam induit Cicero, cum scriberet Cn. Pompeio, & cum C. Domitio, & Appio, cæteris ue, ac non uniuscuiusq; eorum fortunã, dignitatem, res gestas intuitus, omnium

*Romano populo

quibus uocem dabat, etiam imaginem expreßit? ut melius quidem, sed tamen ipsi dicere uiderentur. Neq; enim minus uitiosa est oratio, si ab homine, quàm si à re, cui accommodari debuit, dißidet. Ideoq; Lysias optimè uidetur in ijs quæ scribebat indoctis, seruasse ueritatis fidem. Enimuero præcipue declamatoribus considerandum est, quid cuiq; personæ conueniat, qui paucissimas controuersias ita dicunt, ut aduocati, plerunq; filij, patres, diuites, senes, asperi, lenes, auari, deniq; superstitiosi, timidi, derisores fiant, ut uix comœdiarum actoribus plures habitus in pronunciando concipiendi sint, quàm his in dicẽdo: quæ omnia uideri possunt prosopopœiæ, quas ego suasorijs subieci, quia nullo alio ab his quàm persona distant. Quanquàm hoc aliquando etiam in controuersias ducitur, quæ ex historijs compositæ, certis agentium nominibus continentur. Neque enim ignoro, plerunq; exercitationis gratia poni & poëticas historias, ut Priami uerba apud Achillem, aut Syllæ dictaturã deponentis in concione. Sed hæc in partem cedent trium generum, in quæ causßas diuisimus. Nam & rogare, iudicare, rationẽ reddere, & alia de quibus suprà dictum est, uarie, atq; ut res uult, in materia iudiciali, deliberatiua, demonstratiua subijcere solemus. Frequentißime* tamen in his utimur ficta personarũ, quas ipsi substituimus, oratione, ut apud Ciceronẽ pro Cælio in Clodiam, & Cæcus Appius, & Clodius frater, ille in castigationem, hic in rationem morum compositus, alloquitur. Solent in scholis fingi materiæ ad deliberandum simuliores controuersijs, & ex utroq; genere commixtæ, ut cum apud C. Cæsarem consultatio de pœna Theodoti ponitur. Constat enim accusatione & defensione causßa, quod est iudicialium proprium. Permixta autem est & utilitatis ratio, an pro Cæsare fuerit occidi Pompeium, an timendum à rege bellum, si Theodotus sit occisus, an id minime opportunum hoc tempore, & periculosum, & certe longum sit futurum. Quæritur & de honesto, deceat'ne Cæ-

*uerò

sarem

farem ultio Pompeij, an sit uerẽdum, ne priorem faciat suarum partium causam, si Pompeium indignum morte fateatur. Quod genus accidere etiam ueritati potest. Non simplex autem circa suasorias error in plerisq; declamatoribus fuit, qui dicendi genus in his diuersum, atq; in totum illi iudiciali contrarium esse existimauerunt. Nam & principia abrupta, & concitatam semper orationem, & in uerbis effusiorem, ut ipsi uocant, cultum affectauerunt, & earum breuiores utiq; commentarios, quàm *iudicialis materiæ facere elaborarunt. Ego porrò ut proœmio uideo non utique opus esse suasorijs, propter quas dixi suprà causas, ita cur initio furiose sit exclamãdum, non intelligo: cum proposita consultatione rogatus sententiam, si modò est sanus, non quæritet, sed quàm maximè potest ciuili & humano ingressu, mereri assensum deliberantis uelit. Cur autem torrens, & utiq; æqualiter concitata sit in ea dicentis oratio, cum uel præcipue moderationem, rationemq; cõsilia desiderent? Neq; ego negauerim sæpius subsidere in controuersijs impetũ dicendi proœmio, narratione, argumentis: quem si detrahas, id ferè supererit, quo suasoriæ constant. Verùm id quoque *æqualius erit, nõ tumultuosius atq; turbidius. Verborum autem magnificentia non ualidius est affectanda suasorias declamantibus, sed contingit magis. Nam & personæ ferè magnæ fingentibus placent, regum, principum, populi, senatus, & res ampliores: ita cũ uerba rebus aptentur, ipso materiæ nitore clarescunt. Alia ueris consilijs ratio est. Ideoq; Theophrastus quàm maximè remotum ab omni affectatione, in deliberatiuo genere uoluit esse sermonem, secutus in hoc autoritatem præceptoris sui, quanquàm dissentire ab eo non timide solet. Nanq; Aristoteles idoneã maxime ad scribendum demonstratiuã, proximamq; ab ea iudicialem putauit, uidelicet, quoniam prior illa tota esset ostentationis, hæc secunda egeret artis, uel quòd ad fallendum, si ita popo-
scisset utilitas, consilia fide, prudentiaq; constarent. Quibus in
demon

*legalis

*æqualitatis

demonstratiua consentio. nam & omnes alij scriptores idem tradiderunt. In iudicijs autem consilijsq;, secundũ conditionem ipsius quæ tractabitur rei, accommodandam dicendi credo rationem. Nam & Philippicas Demosthenis ijsdem, quibus habitas in iudicijs orationes, uideo emunere uirtutibus. Et Ciceronis sententiæ, & conciones, non minus clarum quàm est in accusationibus ac defensionibus eloquentiæ lumen ostendunt. Dicit tamen de suasoria idem hoc modo: Tota autẽ oratio simplex & grauis, & sententijs debet esse ornatior, quàm uerbis. Vsum exemplorum nulli materiæ magis conuenire, meritò ferè omnes consentiunt, cum plerunq; uideantur respondere futura præteritis, habeaturq; experimentum, uelut quoddam rationis testimonium. Breuitas quoq;, aut copia non genere materiæ, sed modo constat. Nam ut in consilijs plerunq; simplicior quæstio est, ita sæpe in causis minor. Quæ omnia uera esse sciet, si quis non orationes modò, sed historias etiam (nanq; in his conciones ac sententiæ plerunq;, suadendi ac dissuadendi funguntur officio) legere maluerit, quàm in commentarijs rhetorum consenescere. Inueniet enim nec in consilijs abrupta initia, & concitatius sæpe in iudicijs dictum, & uerba aptata rebus in utroque genere, & breuiores aliquando causarum orationes quàm sententiarum. Ne illa quidem in his uitia deprehendet, quibus quidã declamatores laborant, quòd & contra sentientibus inhumane conuitiantur, & ita plerunq; dicunt, tanquam ab ijs qui deliberant, utiq; dissentiant. Itaq; obiurgãtibus similiores sunt, quàm suadentibus. Hæc adolescentes sibi scripta sciant, ne aliter quàm dicturi sint, exerceri uelint, & in desuescendis morentur. Cæterùm cum aduocari cœperint in consilia amicorum, dicere sententiam in senatu, suadere siquid cõsulet princeps, quod præceptis fortasse non credunt, usu docebuntur.

De partibus causarum iudicialium.

CAP. XI.

Nunc

NVnc de iudiciali genere, quod est præcipue multiplex, sed officijs constat duobus, intentionis ac depulsionis. Cuius partes, ut plurimis autoribus placuit, quinq; sunt, proœmiũ, narratio, probatio, refutatio, peroratio. His adiecerunt quidam partitionem, propositionem, excessum: quarũ priores duæ probationi succedunt. Nam proponere quidẽ quæ sis probaturus, necesse est, sed & concludere. Cur igitur si illa pars causæ est, nõ & hæc sit? Partitio uerò dispositionis est species, ipsa dispositio pars rhetorices, & per omnes materias, totumq; earum corpus æqualiter fusa, sicut inuẽtio & elocutio. Ideoq; eam nõ orationis tantum partem unam esse credendum est, sed quæstionum etiam singularum. Quæ nãq; est quæstio, in qua non promittere posit orator, quid primo, quid secundo, quid tertio sit loco dicturus? quod est proprium partitionis. Quàm ergo ridiculum est quæstionem quidem speciem esse probationis, partitionem autem quæ sit species quæstionis, partem totius orationis uocari? Egressio uero, uel (quod usitatius esse cœpit) excessus, siue est extra causam, non potest esse pars causæ: siue est in causa, adiutorium, uel ornamentum partium earum est, ex quibus egreditur. Nam si quicquid in causa est, pars causæ uocabitur, cur non argumentũ, similitudo, locus communis, affectus, exempla, partes uocẽtur? Tamen neq; his assentior, qui detrahunt refutationem, tanquam probationi subiectam, ut Aristoteles. Hæc enim est, quæ constituat: illa, quæ destruat. Hoc quoq; idem aliquatenus nouat, quòd proœmio non narrationẽ subiungit, sed propositionem. Verum id facit, quia propositio genus, narratio species uidetur: & hac nõ semper, illa semp & ubiq; credit opus esse. Verum ex his, quas constitui partibus, non ut quicq; primum dicendum, ita primum cogitandum est. Sed ante omnia intueri oportet, quod sit genus causæ, quid in ea quæratur, quæ prosint, quæ noceant, deinde quid cõfirmandum sit ac refellendum, tum quomodo narrandum. Expositio enim probationum

tionum est præparatio, nec esse utilis potest, nisi prius constiterit, quid debeat de probatione promittere. Postremò intuendũ, quemadmodum iudex sit conciliandus. Neq; enim nisi totis causæ partibus diligenter inspectis, scire possumus qualem nobis facere animum cognoscentis expediat, seucrum an mitem, concitatum an remissum, aduersum gratiæ, an obnoxium. Nec ideo tamen eos probauerim, qui scribendum quoq; proœmium nouissime putant. Nam ut cõferri materiam omnem oportet, & quid quoq; loco sit opus constare debet, antè quàm dicere aut scribere ordiamur, ita incipiẽdum ab ijs, quæ prima sunt. Nã nec pingere quisquam aut fingere cœpit à pedibus. Nec deniq; ars ulla consummatur ibi, unde ordiendum est. Quid fiet alioqui si spatium componendi orationem stylo non fuerit? non ne nos hæc inuersa consuetudo deceperit? Inspicienda igitur materia est, quo præcipimus ordine, scribenda quo dicimus.

De generibus iudicialium controuersiarum. CAP. XII.

CAeterum causa omnis, in qua pars altera agentis est, altera recusantis, aut unius rei controuersia constat, aut plurium. Hæc simplex dicitur, illa coniuncta. Vna controuersia est per se furti, per se adulterij. Plures aut eiusdem generis, ut in pecunijs repetundis: aut diuersi, ut si quis sacrilegij & homicidij simul accusetur, quod nunc in publicis iudicijs non accidit, quoniam Prætor certa lege sortitur: principum autem & senatus cognitionibus frequens est, & populi fuit. Priuata quoque iudicia, sæpe unum iudicem habere multis & diuersis formulis solent, nec aliæ species erunt, etiã si unus à duobus duntaxat eandem rem, atq; ex eadem causa petet: aut duo ab uno, aut plures à pluribus, quod accidere in hæreditarijs litibus interim scimus: quia quamuis in multis personis, causa tamen una est, nisi conditio personarum quæstiones uariauerit. Diuersum his tertium genus, quod dicitur comparatiuum, cuius rei tractatus in

parte

parte causæ frequens est: ut cum apud centumuiros post alia quæritur & hoc, uter dignior hæreditate sit. Rarum est autem, ut in foro iudicia propter id solum constituantur, sicut diuinationes, quæ fiunt de accusatore constituendo, & nonnunquam inter delatores, uter præmium meruerit. Adiecerunt quidam numero mutuam accusationem, quæ ἀντικατηγορία uocatur, alijs uidelicet succedere hanc quoq; comparatiuo generi existimantibus. cui similis erit petitionum inuicem diuersarum, quod accidit uel frequentissime. Id si & ipsum uocari debet ἀντικατηγορία (nam proprio caret nomine) duo erunt genera eius: alterum, quo litigatores idem crimen inuicem intentant: alterum, quo aliud atq; aliud. cui & petitionum conditio par est. Cum apparuerit genus causæ, tum intuebimur, negetur ne factum, quod intenditur, an defendatur, an alio nomine appelletur, an à genere actionis repellatur, unde sunt status. Diuinatio.

Quid quæstio, & quæ sit ratio, iudicatio, continens, & quatenus necessaria. CAP. XIII.

His inuentis, intuendum deinceps Hermagoræ uidetur, quid sit quæstio, ratio, iudicatio, continens, id est, στοιχος, uel ut alij uocant, firmamentum. Quæstio latius intelligitur omnis, de qua in utrãq; partem, uel in plures dici credibiliter potest. In iudiciali autem materia dupliciter accipienda est: altero modo, quo dicimus multas quæstiones habere controuersiam, quo etiam minores omnes complectimur: Altero, quo significamus summam illam, in qua causa uertitur: de hac nunc loquor, ex qua nunc nascitur status, an factum sit, quid factum, an recte factum sit. Has Hermagoras, & Apollodorus, & alij plurimi scriptores proprie quæstiones uocant. Theodorus, ut dixi, capita generalia, sicut illas minores: aut ex illis pẽdentes, speciales. Nam & quæstionem ex quæstione nasci, & speciem in species diuidi conuenit. Hanc igitur quæstionem ueluti principalem uocant ὑπόθεσιν. Ratio autem est, qua id quod factum esse cõ- Quæstio. Ratio.

stat

ſtat, defenditur. Et cur non utamur eodem, quo ſunt uſi ferè omnes, exemplo? Oreſtes matrem occîdit. Hoc cõſtat. Dicit ſe iuſte fecisſe. Status erit qualitatis: Quæſtio, an iuſte fecerit. Ratio, quòd Clytæmneſtra maritũ ſuũ, patrẽ Oreſtis occîdit. hoc ἄλλον dicitur. κρινόμενον autem iudicatio, an oportuerit uel nocentem matrem à filio occîdi. Quidã diuiſerunt ἄλλον & ἀτίαν, ut eſſet altera propter quam iudicium conſtitutum eſt, ut occiſa Clytæmneſtra: altera, qua factũ defenditur, ut occiſus Agamemnon. Sed tanta eſt circa uerba diſſenſio, ut alij ἀτίαν cauſam iudicij, ἄλλον autem facti uocent: alij eadem in contrarium uertant. Latinorum quidam hæc initium, & rationem uocauerunt, quidam utrunq; eodem nomine appellant. Cauſa quoq; ex cauſa, id eſt, ἄλλον ἐξ ἀτίας naſci uidetur: quale eſt, occîdit Agamemnonem Clytæmneſtra, quia ille filiam communem immolauerat, & captiuam pellicem adducebat. Iidem putant & ſub una quæſtione plures eſſe rationes, ut ſi Oreſtes & alteram afferat cauſam matris necatæ, quòd reſponſis ſit impulſus. Quot autem cauſas faciendi, totidem iudicationes. Nam & hæc erit iudicatio, an reſponſis parere debuerit. Sed & una cauſa plures habere quæſtiones & iudicationes, ut ego arbitror, poteſt: ut in eo, qui cum adulteram deprehenſam occidiſſet, adulterũ qui tum effugerat, poſtea in foro occîdit. Cauſa enim eſt una, adulter fuit: quæſtiones & iudicationes, an illo tempore, an illo loco licuerit occidere. Sed ſicut, cum ſint plures quæſtiones, omneſq; ſuos ſtatus habeant, cauſæ tamen ſtatus unus ſit, ad quem referentur omnia: ita iudicatio maxime propria, de qua pronũtiatur. Σωκρίνων autem quod, ut dixi, continens alij, firmamentũ alij putant, Cicero firmiſſimam argumentationem defenſoris, & appoſitiſſimam ad iudicationem. quibuſdã id uidetur eſſe, poſt quod nihil quæritur: quibuſdam id quod ad iudicationẽ firmiſſimum affertur. Cauſa facti non in omnes controuerſias cadit. Nam quæ fuerit cauſa faciendi, ubi factum negatur? At ubi cauſa tractatur, negant

Iudicatio.

Firmamentum.

gant eodem loco esse iudicationem, quo quæstionem, idq; & in Rhetoricis Cicero, & in Partitionibus dicit. Nam & in coniectura est quæstio ex illo, factum, non factum, an factum sit: ibi ergo iudicatio, ubi quæstio: quia in eadem re prima quæstio, & extrema disceptatio. At in qualitate, matrem Orestes occidit, recte, nõ recte: an recte occiderit, quæstio, nec statim iudicatio. quando ergo? illa patrem meum occiderat. Sed non ideo tu matrem debuisti occidere: an debuerit, hîc iudicatio. Firmamentum autem uerbis ipsius ponã: Si uelit Orestes dicere eiusmodi animum matris suæ in patrem suum, in seipsum ac sorores, in regnum, in famam generis ac familiæ, ut meritò ab ea pœnas liberi sui potissimum petere debuerint. Vtuntur alij & talibus exemplis: Qui bona paterna consumpserit, ne cõcionetur: in opera publica consumpsit: quæstio, an quisquis consumpserit, prohibendus sit: iudicatio, an qui sic. Velut in causa militis Aruncij, qui *Lucium tribunum uim sibi inferentẽ interfecit: quæstio, an iure fecerit: ratio, quòd is uim afferebat: iudicatio, an indemnatum, an Tribunum à milite occidi oportuerit. Alterius etiam status quæstionem, alterius iudicationẽ putant. Quæstio qualitatis, an recte Clodium Milo occiderit: iudicatio coniecturalis, an Clodius insidias fecerit. Ponunt & illud, sæpe causam in aliquam rem dimitti, quæ non sit propria quæstionis, & de ea iudicari. A' quibus multum dissentio. Nam & illa quæstio, an omnes qui paterna bona cõsumpserint, cõcione sint prohibendi, habeat oportet suam iudicationem. Ergo non alia quæstio, alia iudicatio erit, sed plures quæstiones, & plures iudicationes. Quid? nõ in causa Milonis ipsa cõiectura refertur ad qualitatem? Nam si est insidiatus Clodius, sequitur ut recte sit occisus. Cum uerò in aliquam rem missa causa, est receßum à quæstione, quæ erat cõstituta, hîc quæstio ubi iudicatio est. Paulũ in his secum etiam Cicero dissentit. Nam in Rhetoricis, quẽadmodum suprà dixi, Hermagoram est secutus, in Topicis ex statu

*Cusium

effectam cõtentionem ὃ κρινόμενον existimat, idq; Trebatio, qui iuris erat consultus, alludens, qua de re agitur appellat: quibus id contineatur, continentia, quasi firmamenta defensionis, quibus sublatis defensio nulla sit. At in Partitionibus oratorijs firmamentũ, quod opponitur defensioni, quia continens quod primũ sit, ab accusatore dicatur, ratio à reo, ex rationis & firmamenti quæstione disceptatio sit iudicationum. Verius igitur & breuius qui statum, & continens, & iudicationẽ, idem esse uoluerunt. Continens autem id esse, quo sublato, lis esse non posit. Hoc mihi uidetur utrãq; causam cõplecti, & quòd Orestes matrem, & quòd Clytæmnestra Agamemnonem occiderit. Iidem iudicationem & statum consentire semper existimarunt. Neq; enim aliud eorum rationi conueniens fuisset. Verum hæc affectata subtilitas, cum circa nomina rerũ, ambitiose laboret, à nobis in hoc aßumpta solum, ne parum diligenter inquisisse de opere, quod aggressi sumus, uideremur. Simplicius autem instituenti non est necesse, per tam minutas rerum particulas rationem dicendi cõcidere. Quo uitio multi quidẽ laborarunt, præcipue tamẽ Hermagoras, uir alioqui subtilis, & in plurimis admirandus, tantum diligentiæ nimium solicitæ, ut ipsa eius reprehensio laude aliqua non indigna sit. Hæc autem breuior, & uel ideo lucidior multò uia, nec discentem per ambages fatigabit, nec corpus orationis in parua momenta diducendo consumet. Nam qui uiderit, quid sit, quod in cõtrouersiam ueniat, quid in eo, & per quæ uelit efficere pars diuersa, quid nostra (quod in primis est intuendum) nihil eorum ignorare, de quibus suprà diximus, poterit. Nec est ferè quisquam, modò non stultus, atq; ab omni prorsus usu dicendi remotus, quin sciat, & quid litem faciat (quod ab illis causa, uel continens dicitur) & quæ sit inter litigantes quæstio, & de quo iudicari oporteat: quæ omnia idem sunt. Nam & de eo quæstio est, quod in cõtrouersiam uenit: & de eo iudicatur, de quo quæstio est. Sed non perpetuò intendi

tendimus in hæc animum, & cupiditate laudis utcunq; acquirendæ, uel dicendi uoluptate euagamur, quando uberior semper extra causam materia est, quia in controuersia pauca sunt, extrà omnia: & hîc dicitur de ijs, quæ accepimus, illic de quibus uolumus. Nec tam hoc præcipiendum est, ut quæstionem, cõtinens, iudicationem inueniamus (nam id quidẽ facile est) quàm ut intueamur semper, aut certè si digressi fuerimus, saltẽ respiciamus, ne plausum affectantibus arma excidãt. Theodori schola, ut dixi, omnia refert ad capita. His plura intelliguntur. Vno modo summa quæstio, itẽ ut status: altero cæteræ, quæ ad summam referãtur: tertio propositio cum affirmatione, ut dicimus, Caput rei est apud Menandrum, κεφάλαιόν ἐστιν. In uniuersum autem quicquid probandum est, erit caput, sed id maius aut minus. Et quoniam quæ de his erant à scriptoribus artium tradita, uerbosius etiam quàm necesse erat, exposuimus: præterea quæ partes essent iudicialium causarum, suprà dictum est: proximus liber, proœmia, id est, exordia concipiet.

M. FAB. QVINTILIANI DE INSTITVTIONE Oratoria, ad Marcellum Victoriũ liber Quartus, qui est de Exordio, Narratione, Egressione, Propositione, Partitione.

PROLOGVS.

PERFECTO Marcelle Victori operis tibi dedicati tertio libro, & iam quarta ferè laboris parte transacta, nouæ insuper mihi diligentiæ causa, & altior solicitudo, quale iudicium hominum emererer, accessit. Adhuc enim uelut studia inter nos conferebamus, & si parum nostra institutio probaretur à cæteris, contenti fore domestico usu uidebamur

mur, ut tui, meiq; filij disciplinã formare, satis putaremus. Cum uerò mihi DOMITIANVS Augustus sororis suæ nepotum delegauerit curam, non satis honorem iudiciorum cœlestium intelligam, nisi ex hoc oneris quoq; magnitudinẽ metiar. Quis enim mihi aut mores excolendi sit modus, ut eos non immeritò probauerit sanctißimus censor? aut studia, ne fefelliße in his uidear principem, ut in omnibus, ita in eloquentia quoq; eminentißimum? Quòd si nemo miratur poëtas maximos sæpe feciße, ut nõ solum initijs operum suorum Musas inuocarẽt, sed prouecti quoq; longius, cum ad aliquem grauiorem ueniißent locum, repeterent uota, & uelut noua precatione uterentur: mihi profectò poterit ignoßci, si quod initio, quo primùm hanc materiam inchoaui, non fecerim, nunc omnes in auxilium deos, ipßumq; in primis, quo neq; præßentius aliud, neq; ßudijs magis propitium numen eßt, inuocem: ut quantum nobis expectationis adiecit, tantum ingenij aßpiret, dexterq; ac uolens adßit, & me qualem eße credidit, faciat. Cuius mihi religionis nõ hæc ßola ratio, quæ maxima eßt: ßed alioqui ßic procedit ipßum opus, ut maiora præteritis, ac magis ardua ßint, quæ ingredior. Sequitur enim, ut iudicialium caußarum, quæ ßunt maxime uariæ ac multiplices, ordo explicetur: quod proœmij ßit officium, quæ ratio narrandi, quæ probationum ßit fides, ßeu propoßita confirmamus, ßeu contrà dicta dißoluimus: quanta uis in perorando, ßeu reficienda breui repetitione rerum memoria eßt iudicis, ßiue affectus (quod eßt longè potentißimum) commouendi. De quibus partibus ßingulis quidam ßeparatim ßcribere maluerunt, uelut onus totius corporis ueriti, & ßic quoq; complureis de unaquaque earum libros ediderunt: quas ego omnes außus contexere, propè infinitum mihi laborem proßpicio, & ipßa cogitatione ßußcepti muneris fatigor. Sed durandum eßt, quia cœpimus: & ßi uiribus deficiemur, animo tamen perßeuerandum.

De ex

De exordio. CAP. I.

QVOD principium Latinè, uel exordium dicitur, maiore quadam ratione Græci uidentur προοίμιον nominasse, quia à nostris modò initiũ significatur, illi satis clare partẽ hanc esse ante ingressum rei, de qua dicendum sit, ostendunt. Nam siue propterea quòd οἶμος cantus est, & citharœdi pauca illa, quæ antè quàm legitimum certamen inchoënt, emerẽdi fauoris gratia canunt, proœmium uocauerũt: oratores quoq; ea, quæ prius quàm causam exordiantur, ad conciliandos sibi iudicum animos præloquuntur, eadem appellatione signarunt: siue quòd οἶμος ijdem Græci uiam appellant, id quod ante ingressum rei ponitur, sic uocare est institutum: certe proœmium est, quod apud iudicẽ dici, priusquàm causam cognouerit, *prosit. Vitioseq; in scholis facimus, quòd exordio semper sic utimur, quasi causam iudex iam nouerit. Cuius rei licentia ex hoc est, quòd ante declamationem, illa uelut imago litis exponitur. Sed in foro quoq; cõtingere istud principiorũ genus secũdis actionibus potest, primis quidem rarò, nunquàm nisi fortè apud eũ, cui res aliunde iam nota sit, dicimus. Causa principij nulla alia est, quàm ut auditorem, quò sit nobis in cæteris partibus accõmodatior, præparemus. Id fieri tribus maximè rebus inter autores plurimos constat, si beneuolum, attẽtum, docilem feceri-mus: non quia ista per totam actionem nõ sint custodienda, sed quia in initijs maximè necessaria, per quæ in animũ iudicis, ut procedere ultrà posimus, admittimur. Beneuolentiã aut à persona ducimus, aut à causis accipimus. Sed personarum non est, ut pleriq; crediderũt, triplex tantum ratio, ex litigatore, aduersario, & iudice. Nam exordium duci nonnunquam etiam ab actore causæ solet. Quãquàm enim pauciora de seipso dicit, & parcius, plurimum tamen ad omnia momẽti est in hoc positum, si uir bonus creditur: sic enim continget, ut non studium aduo-

Beneuolentia.

cati uideatur afferre, sed penè testis fidem. Quare in primis existimetur uenisse ad agendum ductus officio uel cognationis, uel amicitiæ, maximeq; si fieri poterit, Reipu. aut alicuius certè non mediocris exempli. Quod sine dubio multò magis ipsis litigatoribus faciendum est, ut ad agendum magna atq; honesta ratione, aut etiam necessitate accessisse uideantur. Sed ut præcipua in hoc dicentis autoritas, si omnis in subeundo negotio suspicio sordium, aut odiorũ, aut ambitionis abfuerit: ita quædam in his quoq; cõmendatio tacita, si nos infirmos & impares agẽtium contrà ingenijs dixerimus, qualia sunt pleraq; Messalæ proœmia. Est enim naturalis fauor pro laborantibus, & iudex religiosus libẽtissime patronum audit, quẽ iustitiæ suæ minime timet. Inde illa ueterũ circa occultandam eloquentiã simulatio, multum ab hac nostrorum tẽporum iactatione diuersa. Vitandum etiam ne contumelioſi, maligni, superbi, maledici in quenquam hominem ordinem'uc uideamur, præcipue eorum, qui lædi, nisi aduersa iudicum uoluntate, non possunt. Nam in iudicem ne quid dicatur, non modò palàm, sed quod omnino intelligi posit, stultum erat monere, nisi fieret. Etiam partis aduersæ patronus dabit exordio materiam, interim cum honore, si eloquẽtiam eius, ac gratiam nos timere fingendo, ut ea suspecta sint iudici, fecerimus: interim per cõtumeliam, sed hoc perquàm rarò, ut Asinius pro Vrbiniæ hæredibus, Labienum aduersarij patronum inter argumenta causæ malè posuit. Negat hæc esse proœmia Corn. Celsus, quæ sint extra litem. Sed ego cùm autoritate summorum autorũ magis ducor, tum pertinere ad causam puto, quicquid ad dicentem pertinet: cũ sit naturale, ut iudices ijs quos libentius audiũt, etiã facilius credant. Ipsius autẽ litigatoris persona tractanda uariè est. Nam tum dignitas eius allegatur, tum cõmendatur infirmitas: nõnunquam contingit relatio meritorum, de quibus uerecundius dicendum erit sua, quàm aliena laudanti. Multum agit sexus, ætas, cõditio, ut

in fœ

in fœminis, senibus, pupillis, liberos, parentes, coniuges allegan-
tibus. Nam sola rectum quoq; iudicem inclinat miseratio. Degu
standa tamẽ hæc proœmio, non consummanda. Aduersarij uerò
persona propè ijsdem omnibus, sed è contrario ductis, impugna
ri solet. Nam & potentes sequitur inuidia, & humiles, abie-
ctosq; contemptus, & turpes ac nocẽtes odium. Quæ tria sunt
ad alienandos iudicum animos potẽtissima. Neq; hæc dicere sa-
tis est, quod datur etiã imperitis, pleraq; augenda aut minuen-
da, ut expediet: hoc enim oratoris est, illud causæ. Iudicem con-
ciliabimus nobis, non tantum laudando eum, quod & fieri cum
modo debet, & est tamen parti utriq; commune: sed si laudem
eius ad utilitatem causæ nostræ cõiunxerimus, ut allegemus pro
honestis dignitatem * illi suam, pro humilibus iustitiã, pro infe- *illæsam
licibus misericordiam, pro læsis seueritatem, & similiter cætera.
Mores quoque, si fieri potest, iudicis uelim nosse. Nam prout
asperi, lenes, iucundi, graues, duri, remissi erunt, aut assumere in
causam naturas eorum, qua competent, aut mutigare, qua repu-
gnabunt, oportebit. Accidit autẽ interim hoc quoq;, ut aut no-
bis inimicus, aut aduersario sit amicus, qui iudicat: quæ res utri-
que parti tractanda est: ac nescio, an & ei magis, in quam uide-
tur propensior. Est enim nõnunquam prauis iudicibus hic am-
bitus aduersus amicos, aut pro ijs, quibuscum simultates gerant,
pronunciandi faciendiq;, iniuste ne fecisse uideantur. Fucrunt
etiam quidam rerum suarũ iudices. Nam & in libris Obserua-
tionum à Septimio editis, affuisse Ciceronẽ tali causæ inuenio.
Et ego pro regina Berenice apud ipsam causam dixi. Similis
hìc quoq; superioribus ratio est: aduersarius enim fiduciã par-
tis suæ iactat, patronus timet cognoscentis uerecundiam. Præ-
terea detrahenda, uel confirmanda opinio, siquam præcipue
domo uidebitur iudex attulisse. Metus etiam nonnunquam est
amouendus, ut Cicero pro Milone, ne arma Pompeij disposita
contra se putarẽt, laborauit. Nonnunquam adhibendus, ut idem

in Verrem facit. Sed adhibendi modus alter ille frequens & fa-
*Prætor uorabilis, ne male sentiat *populus Romanus, ne iudicia transfe-
rantur: alter autem asper & rarus, quo minatur corruptis accu-
sationem, & id quidem in concilio ampliore, utcũq; tutius: nam
& mali inhibentur, & boni gaudent. Apud singulos uerò nun-
quàm suaserim, nisi defecerint omnia. Quòd si necessitas exigit,
non erit iam ex arte oratoria, non magis quàm appellare, etiã
si id quoq; sæpe utile est, aut antè quàm pronũciet, reũ facere.
Nam & minari, & deferre etiam, non orator potest. Si causa
conciliandi nobis iudicis materiã dabit, ex hac potissimũ aliqua
in usum principij, quæ maxime fauorabilia uidebuntur, decerpi
oportebit. Quo in loco Virginius fallitur, qui Theodoro place-
re tradit, ut ex singulis quæstionibus, singuli sensus in proœmiũ
conferantur. Nam ille non hoc dicit, sed ad potentissimas quæ-
stiones iudicem præparandum. In quo uitij nihil erat, nisi in
uniuersum id præciperet, quod nec omnis actio patitur, nec o-
mnis causa desiderat. Nam protinus à petitore primo loco, dum
ignota iudici lis est, quomodo ex quæstionibus ducemus senten-
tias? nimirum res erunt iudicandæ prius. Demus aliquas, nam id
exigit ratio nonnunquam, etiam ne potentissimas omnes, id est,
totam causam? sic erit in proœmio peracta narratio. Quid ue-
rò, si (ut frequenter accidit) paulò est durior causa, non bene-
uolentia iudicis petenda ex alijs partibus erit? sed non nisi an-
tè conciliato eius animo, nuda quæstionum committetur aspe-
ritas: quæ si rectè semper initio dicendi tractarẽtur, nihil proœ-
mio opus esset. Aliqua ergo nonnunquam, quæ erunt ad conci-
liandum nobis iudicem potentissima, non inutiliter interim ex
quæstionibus in exordio locabuntur. Quæ sint porrò in causis
fauorabilia, enumerare non est necesse: quoniam & manifesta
erunt cognita cuiusq; controuersiæ cõditione, & omnia colligi
in tanta litium uarietate non poßunt. Vt autem hoc inuenire &
augere, ita quod lædit, aut omnino repellere, aut certe minuere,

ex cau

ex causa est. Miseratio quoq; aliquando ex eodem uenit, siue quid passi sumus graue, siue passuri. Neq; enim sum in hac opinione, qua quidam, ut eò distare proœmiũ ab epilogo credam, quòd in hoc præterita, in illo futura dicantur. Sed quòd in ingressu parcius & modestius prætentanda est iudicis misericordia: in epilogo uerò liceat totos effundere affectus, & fictã orationem induere personis, & defunctos excitare, & pignora eorum producere: quæ minus exordijs sunt usitata. Sed hæc quæ suprà dixi, non *mouere tantum, uerũ ex diuerso amoliri quoq; proœmio opus est. Vt autem nostrũ miserabilem, si uincamur, exitum, ita aduersariorum superbum, si uicerint, utile est credi. Sed ex ijs quoq;, quæ non sunt personarũ nec causarum, uerùm adiuncta personis & causis, duci proœmia solent. Personis applicantur non pignora modò, de quibus suprà dixi, sed propinquitates, amicitiæ interim, regiones etiã, ciuitatesq;, & si quid aliud eius, quem defendimus, causa dici potest. Ad causam extrà pertinet tempus, unde principium pro Cælio: Locus, unde pro Deiotaro: Habitus, unde pro Milone: Opinio, unde in Verrem. Deinceps ne omnia enumerentur, fama iudiciorum, expectatio uulgi: nihil enim horum in causa est, ad causam tamen pertinet. Adijcit Theophrastus ab actione principiũ, quale uidetur esse Demosthenis pro Ctesiphõte, ut sibi dicere suo potius arbitrio liceat rogantis, quàm eo modo, quem accusator actione præscripserat. Fiducia ipsa solet opinione arrogãtiæ laborare. Faciunt fauorem & illa penè communia, non tamẽ omittenda uel ideo ne occupentur, optare, abominari, rogare, solicitum agere. Quæ plerunq; attentũ quoq; iudicem faciunt, si res agi uidetur noua, magna, atrox, pertinens ad exemplum, præcipuè tamen si iudex, aut sua uice, aut Reipub. commouetur, cuius animus spe, metu, admonitione, precibus, uanitate deniq;, si id profuturum credimus, agitandus est. Sunt & illa excitandis ad audiendum non inutilia, si nos neq; diu moraturos, neq; extra causam

*tentare

Docilitas. dicturos existiment. Docilem sine dubio & hæc ipsa præstat attentio: sed & illud, si breuiter & dilucide summā rei, de qua cognoscere debeat, indicauerimus, quod Homerus atq; Vergilius operum suorū principijs faciunt. Nam istius rei modus est, ut propositioni simulior sit, quàm expositioni, nec quomodo quicq; sit actum, sed de quibus sit dicturus, orator ostendat. Nec uideo quod huius rei apud oratores possit reperiri melius exemplum, quam Ciceronis pro A. Cluentio: Animaduerti iudices omnem accusatoris orationē in duas diuisam esse partes: quarū altera mihi niti, & magnopere confidere uidebatur inuidia iam inueterata iudicij Iuniani: altera tantūmodo cōsuetudinis causa, timide & diffidenter attingere rationē ueneficij criminum, qua de re lege hæc est quæstio cōstituta. Id tamē totum respondenti facilius est, quàm proponēti, quia hîc admonendus iudex, illic docendus est. Nec me quanquàm magni autores in hoc duxerint, ut non semper facere attentum, ac docilem iudicē uelim, non quia nesciam id, quod ab illis dicitur, esse pro mala causa, qualis ea sit, non intelligi: uerū quia istud non negligentia iudicis contingit, sed errore. Dixit enim aduersarius, & fortasse persuasit: nobis opus est eius diuersa opinione, quæ mutari non potest, nisi illū fecerimus ad ea, quæ dicemus, docilem & attentum. Quid ergo? imminuenda quædam & leuanda, & quasi contemnenda esse consentio ad remittendam intentionem iudicis, quam aduersario præstat, ut fecit pro Ligario Cicero. Quid enim agebat aliud ironia illa, quàm ut Cæsar minus se in rem, tanquam non nouam intenderet? Quid pro Cælio, quàm ut res expectatione minor uideretur? Verū ex ijs quæ proposui, aliud in alio genere causæ desiderari palam est. Genera porrò causarum plurimi quinq; fecerunt, honestum, humile, dubium, uel anceps, admirabile, obscurum, id est, ἔνδοξον, ἄδοξον, ἀμφίδοξον, παράδοξον, δυσπαρακολούθητον. Sunt quibus rectè uideatur adijci turpe, quod alij humili, alij admirabili subijciunt. Admirabile

Genera causarum.

autem

autem uocant, quod est præter opinionem hominum constitutum. In ancipiti maximè beneuolum iudicem, in obscuro docilem, in humili attentum parare debemus. Nam honestum quidē ad conciliationem satis per se ualet. In admirabili, & turpi, remedijs opus est. Et eò quidē exordium in duas diuidunt partes, in principium, & insinuationem: ut sit in principijs recta beneuolentiæ, & attentionis postulatio, quæ esse in turpi genere causæ non possit: Insinuatio surrepat animis, maximè ubi frons causæ non satis honesta est: uel quia res sit improba, uel quia hominibus parum probetur. Aut si facie ipsa quoq; premitur, uel inuidia consistentis ex diuerso patroni, aut patris, uel miserabilis senis, cæci, infantis. Et quidā, quibus aduersus hæc modis sit medendum, uerbosius tradunt, materiasq; sibi ipsi fingunt, & ad morem actionum prosequuntur. Sed hæc cum oriantur ex causis, quarum species consequi omnes non possumus, nisi generaliter comprehendantur, in infinitum sunt extrahenda. Quare singulis consilium ex propria ratione nascetur. Illud in uniuersum sit præceptum, Vt ab ijs quæ lædūt, ad ea quæ prosunt, refugiamus. Si causa laborabimus, persona subueniat: si persona, causa: si nihil quod nos adiuuet erit, quæramus, quid aduersarium lædat. Nam ut optabile est plus fauoris mereri: sic proximū, odij minus. In ijs quæ negari nō poterūt, elaborādum ut aut minora quàm dictum est, aut alia mēte facta, aut nihil ad præsentē quæstionē pertinere, aut emēdari posse pœnitētia, aut satis iam punita uideātur. Ideoq; agere aduocato, quàm litigatori facilius: quia & laudat sine arrogātiæ crimine, & aliquando utiliter etiā reprehendere potest. Nam se quoq; moueri interim fingit, ut pro Rabirio Posthumo Cicero, dum aditū sibi ad aures facit, & autoritatem induit uera sentientis, quò magis credatur uel defendēti eadē, uel negāti. Ideoq; primū hoc intueamur, litigatoris an aduocati persona sit utendū, quoties utrūq; fieri potest. Nam id in schola liberum est, in foro rarum, ut sit

Principium.

Insinuatio.

idoneus

idoneus suæ rei quisq; defensor. Declamaturus autem maximè positas in affectibus causas, proprijs personis debet induere. Hi sunt enim, qui mãdari nõ possunt, nec eadẽ ui perferũtur alieni animi, qua sui, motus. His etiam de causis insinuatione uidetur opus esse, si aduersarij actio iudicum animos occupauerit, uel si dicendum apud fatigatos est, quorum alterum promittẽdo no-
* eludendo stras probationes, & aduersas *eluendo, uitabimus: alterum & spe breuitatis, & ijs quibus attẽtum fieri iudicem docuimus. Et urbanitas opportuna reficit animos, & undecũq; petita iudicis uoluptas leuat tædium. Non inutilis etiam est ratio occupandi, quæ uidentur obstare, ut Cicero dicit scire se, mirari quosdam quòd is qui per tot annos defenderit multos, læserit neminem, ad accusandum Verrem descenderit. Deinde ostendit hãc ipsam sociorum defensionem: quod schema Prolepsis dicitur. Id cum sit utile aliquãdo, nunc à declamatoribus quibusdam penè semper assumitur, qui fas nõ putant, nisi à contrario incipere. Negant Apollodorum secuti, tres esse (de quibus diximus) præparãdi iudicis partes, sed multas species enumerãt, ut ex moribus iudicis, ex opinionibus ad causam extrà pertinentibus, ex opinione de ipsa causa, quæ sunt propè infinitæ: tum ijs ex quibus omnes constant cõtrouersiæ, personis, factis, dictis, causis, tẽporibus, locis, occasionibus cæteris. Quas ueras esse fateor, sed in hæc genera recidere. Nam si iudicem beneuolum, attentum, docilem habeo, quid amplius debeam optare, nõ reperio: cum metus ipse, qui maxime uidetur esse extra hæc, & attentũ iudicem faciat, & ab aduerso fauore deterreat. Verum quoniam non est satis demonstrare discentibus, quæ sint in ratione proœmij: sed dicendum etiam quomodo perfici facilime poßint: hoc adijcio, ut dicturus intueatur, quid, apud quem, pro quo, contra quem, quo tempore, quo loco, quo rerum statu, qua uulgi fama dicendum sit: quid iudicẽ sentire credibile sit antè quàm incipiamus: tum quid aut desideremus, aut deprecemur. ipsa illum natura eò

ducet,

ducet, ut sciat quid primùm dicendum sit. At nunc omne, quod cœperint, proœmium putant: & ut quidq; succurrerit, utiq; si aliqua sententia blandiatur, exordium. Multa autem sine dubio ex alijs partibus sunt, aut alijs partibus causæ communia: nihil tamen in quoquam melius dicitur, quàm quod æquè bene dici alibi non possit. Multum gratiæ exordio est, quod ab actione aduersæ partis materiam trahit: hoc ipso, quòd nõ compositum domi, sed ibi, atq; ex re natum, & facilitate famam ingenij auget, & facie simplicis sumptiq; ex proximo sermonis fidẽ quoque acquirit: adeò ut etiã si reliqua scripta atq; elaborata sint, tamen plerunq; uideatur tota extemporalis oratio, cuius initiũ nihil præparatum habuisse manifestum est. Frequentissime uerò proœmium decebit & sententiarum, & compositionis, & uocis, & uultus modestia, adeò ut in genere causæ etiam indubitabili, fiducia seipsam nimium exerere non debeat. Odit enim iudex ferè litigãtis securitatem, cumq; ius suum intelligat, tacitus reuerentiam postulat. Nec minus diligẽter, ne suspecti simus in ulla parte, uitandum: propter quod minimè ostentari debet in principijs cura, quia uidetur ars omnis dicentis contra iudicem adhiberi. Sed ipsum istud euitare summæ artis est. Nam id sine dubio ab omnibus & quidem optime præceptum est: uerum aliquatenus temporum conditione mutatur, quia iam quibusdam iudicijs, maximeq; capitalibus, ut apud Centumuiros, ipsi iudices exigunt solicitas & accuratas actiones: contẽniq; se, nisi in dicendo etiam diligentia appareat, credunt: nec doceri tantum, sed etiam delectari uolunt. Et est difficilis huius rei moderatio, quæ tamẽ ita temperari potest, ut uideatur accurate, non callide dicere. Illud ex præceptis ueteribus manet, ne quod insolẽs uerbum, ne audacius trãslatum, ne aut obsoleta uetustate, aut poëtica licentia sumptum in principio deprehendatur. Nondum enim recepti sumus, & custodit nos recens audiẽtium intẽtio: magis cõciliatis animis, & iam calentibus hæc libertas feretur, maximeq;

maximeq; cũ in locos fuerimus ingreßi, quorũ naturalis uberꝰ licentiam uerbi notari circumfuſo nitore non patitur. Nec argumentis autẽ, nec locis, nec narrationi ſimilis eſſe in proœmio debet oratio. Nec tamẽ deducta ſemper atq; circũlata, ſed ſæpe ſimplici ac illaboratæ ſimilis, nec uerbis uultuq; nimia promittens. Diſſimulata enim, & ut Græci dicũt ἀντίφραστος actio melius ſæpe ſubrepit. Sed hæc prout formari animum iudicum ex*facilitate pediet. Turbari memoria, uel continuandi uerba* facultate deſtitui, nuſquam turpius: cùm uitioſum proœmium poßit uideri cicatricoſa facies, & peßimus certè gubernator, qui nauẽ dum portum egreditur, impegit. Modus autem principij pro cauſa. Nam breuius ſimplices, longius perplexæ ſuſpectæq; , & infames deſiderant. Ridendi uerò qui uelut leges proœmijs omnibus dederũt, ut intra quatuor ſenſus terminarentur. Nec minus euitanda eſt immodica eius longitudo, ne in caput excreuiſſe uideatur, & quo præparare debet, fatiget. Sermonem à perſona iudicis auerſum, qui ἀποστροφὴ dicitur, quidam in totum à proœmio ſubmouent, nonnulli quidem in hanc perſuaſionem ratione ducti. Nam prorſus eſſe hoc magis ſecundum naturam confitendum eſt, ut eos alloquamur potißimum, quos cõciliare nobis ſtudemus. Interim tamen eſt & hoc proœmio neceſſariũ: ſenſus aliquis, & is acrior fit, atque uehementior, ad perſonam directus alterius. Quod ſi accidat, quo iure, aut qua tanta ſuperſtitione prohibemur dare per hanc figuram ſentẽtiæ uires? Neq; enim iſtud ſcriptores artium, quia nõ liceat, ſed quia nõ putant utile, uetant. Ita ſi uincet utilitas, propter eãdem cauſam facere debebimus, propter quã uetamur. Et Demoſthenes autem ad Aeſchinẽ orationẽ in proœmio cõuertit. Et M. Tullius cum pro alijs quibuſdam, ad quos ei uiſum eſt, tum pro Ligario, ad Tuberonem. Nam erat multò figura languidior, ſi eſſet aliter figurata. quod facilius cognoſcet, ſi quis illã totam partẽ uehementißimam, cuius hæc forma eſt: Habes igitur Tubero, quod

eſt accu

est accusatori maximè optandum, & cætera, conuertat ad iudicem. Tum enim uere auersa uideatur oratio, & langueſcat uis omnis dicentibus nobis: Habet igitur Tubero, quod est accusatori maximè optandum. Illo enim modo preßit, atq; instituit, hoc tantũ indicasset. Quod idem in Demosthene, si flexum illi mutaueris, accidet. Quid? non Sallustius directo ad Ciceronem, in quem ipsum dicebat, usus est principio, & quidẽ protinus? Gra uiter et iniquo animo maledicta tua paterer Marce Tulli. Sicut & Cicero fecerat in Catilinã: Quousq; tandẽ abutêre patientia nostra? Ac ne quis apostrophen miretur, idẽ Cicero pro Scauro ambitus reo, quæ causa est in commẽtarijs (nam bis eundem defendit) prosopopœia loquẽtis pro reo utitur: pro Rabirio uerò Posthumo, eodemq; Scauro reo repetundarum, etiam exemplis: pro Cluentio (ut modò ostendi) partitione. Non tamẽ hæc, quia poßunt bene aliquando fieri, paßim facienda sunt, sed quoties præceptũ uicerit ratio: quomodo & similitudine, dum breui, & translatione, atq; alijs tropis, quæ omnia cauti illi ac diligentes prohibent, utemur interim, niſi si cui diuina illa pro Ligario ironia, de qua paulò antè dixerã, displicet. Alia exordiorũ uitia uerius tradiderunt. Quod in plures causas accommodari potest, uulgare dicitur. Id minus fauorabile, aliquãdo tamen nõ inutiliter aßumimus, magnis sæpe oratoribus non euitatum. Quo & aduersarius uti potest, cõmune appellatur: Quod aduersarius in suam utilitatem deflectere potest, cõmutabile: Quod causæ non cohæret, separatũ: Quod aliunde trahitur, translatũ. Præterea quod longum, quod contra præcepta est: quorum pleraq; non principij modò sunt uitia, sed totius orationis. Hæc de proœmio, quoties erit eius usus, nõ semper autẽ est. Nam & superuacuum aliquando est, ut si sit præparatus satis etiam sine hoc iudex, aut si res præparatione non egeat. Aristoteles quidẽ in totum id necessarium apud bonos iudices negat: aliquando tamen uti, nec si uelimus, eo licet, cum iudex occupatus, cum angusta sunt

Exordiorum uitia.

tempora

tempora, cum maior potestas ab ipsa re cogit incipere. Contraq; est interim proœmij uis etiã non in exordio. Nam iudices & in narratione nõnunquam, & in argumentis, ut attendant, & ut faueant, rogamus. Quo Prodicus uelut dormitantes eos excitari putabat, quale est Ciceronis pro C. Vareno, qui à familia Anchariana occisus est: Hoc, quæso, iudices diligẽter attẽdite. Vtiq; si multiplex causa est, sua quibusq; partibus dãda præfatio est: ut, Audite nũc reliqua. & : Trãseo nũc illuc. Sed in ipsis etiã probationibus multa fingũtur proœmij uice, ut facit Cicero pro Cluentio, dicturus cõtra Censores: pro Muræna, cũ Seruio se excusat. Verùm id frequẽtius est, quàm ut exemplis confirmandum sit. Quoties autẽ proœmio fuerimus usi, tum siue ad expositionẽ transibimus, siue protinus ad probationẽ, id debebit in principio postremum esse, cui cõmodißime iungi initium sequentium poterit. Illa uerò frigida & puerilis est in scholis affectatio, ut ipse transitus efficiat aliquam utiq; sententiam, & huius uelut præstigiæ plausum petat: ut Ouidius lasciuire in Metamorphosi solet, quem tamen excusare necessitas potest, res diuersißimas in speciem unius corporis colligentẽ. Oratori uerò quid est necesse furripere hanc transgreßionẽ, & iudicem fallere? qui ut ordini rerũ animum intendat, etiam cõmonendus est. Peribit enim prima pars expositionis, si iudex nondum narrari sciet. Quapropter, ut nõ abrupte cadere in narrationẽ, ita non obscure transcendere, est optimum. Si uerò longior sequetur ac perplexa magis expositio, ad eã ipsam præparãdus iudex erit, ut Cicero sæpius, sed hoc præcipuè loco fecit: Paulò longius exordium rei demõstrandæ gratia repetã, quod, quæso, iudices, ne molestè patiamini: Principijs enim cognitis, multo facilius extrema intelligetis. Hæc ferè sunt mihi de exordio comperta.

De narratione. CAP. II.

MAximè naturale est, & fieri frequẽtißime debet, ut præparato, per hæc quæ suprà dicta sunt, iudice, res de

qua

qua pronunciaturus est, indicetur. Ea est narratio. In qua scien̄s transcurram subtiles nimium diuisiones quorundam, plura eius genera facientium. Non enim solam uolunt esse illam negotij, de quo apud iudices quæritur, expositionem, sed personæ: ut, M. Acilius Palicanus humili loco Picens, loquax magis quàm facundus. Loci: ut, Oppidum est in Hellesponto Lampsacum iudices. Temporis: ut,

Vere nouo gelidis canus cùm montibus humor Liquitur.

Causarum, quibus historici frequentissime utuntur, cum exponunt, unde bellum, seditio, pestilentia. Præter hæc alias perfectas, alias imperfectas uocant: quod quis ignorat? Adijciunt expositionem & præteritorum esse temporum, quæ est frequentissima: & præsentium, qualis est Ciceronis de discursu amicorum: Chrysogonus postquàm est nominatus: & futurorum, quæ solis dari uaticinantibus potest. Nam ὑποτύπωσις nõ est habẽda narratio. Sed nos potioribus uacemus. Pleriq; semper narrandum putauerunt: quod falsum esse pluribus cõarguitur. Sunt enim ante omnia quædam tam breues causæ, ut propositionem potius habeant, quàm narrationem. Id accidit aliquando utriq; parti, cum uel nulla expositio est, uel de re constat, de iure quæritur: ut apud Centumuiros, filius an frater debeat esse intestato hæres. Pubertas annis, an habitu corporis æstimetur. Aut cũ est quidem in re narrationi locus, sed aut antè iudici nota sunt omnia, aut priore loco rectè exposita. Accidit aliquãdo alteri, & sæpius actori causæ, uel quia satis est proponere, uel quia sic magis expedit, satis est dixisse, Certã creditam pecuniã peto ex stipulatione, legatum peto ex testamẽto. Diuersæ partis expositio est, cur ea non debeantur: & satis est actori, & magis expedit sic indicare, Dico ab Horatio sororem suam interfectã. Nanq; & cum propositione iudex crimen omne cognoscit, & ordo, & causa facti pro aduersario magis est. Reus contra tunc narrationem subtrahit, cum id quod obijcitur neq; negari, neq;

excusari potest, sed in sola iuris quæstione cõsistit: ut in eo qui cum pecuniam priuatam ex æde sacra surripuit, sacrilegij reus est, confessio uerecundior est quàm expositio. Non negamus pecuniam de templo esse sublatam, calumniatur tamen accusator actione sacrilegij, cum priuata fuerit, non sacra: Vos autem de hoc cognoscetis, an sacrilegiũ sit admissum. Sed ut has aliquando nõ narrãdi causas puto, sic ab illis dissentio, qui nõ esse narrationem existiment, cum reus, quod obijcitur, tantum negat. In qua est opinione Corn. Celsus, qui conditionis huius esse arbitratur, pleraſq; cædis causas & omnes ambitus ac repetũdarum. Non enim putat esse narrationes, nisi quæ summam criminis, de quo iudicium est, continent. At deinde fatetur ipse pro Rabirio Posthumo narrasse Ciceronem: atqui ille & negauit peruenisse ad Rabirium pecuniam, qua de re erat quæstio constituta, & in hac narratione nihil de crimine exposuit. Ego autem magnos alioqui secutus autores duas esse in iudicijs narrationũ species existimo: alterã ipsius causæ, alterã rerum ad causam pertinentium expositionẽ. Nõ occidi hominẽ, nulla narratio est, cõuenit. Sed erit aliqua, & interim etiã longa circa argumenta eius criminis, de anteacta uita, de causis, propter quas innocens in periculum deducatur, alijsq; quibus incredibile id quod obijcitur, fiat. Neq; enim accusator hoc tantũ dicit occidisti, sed quibus id probet, narrat: ut in tragœdijs, cum Teucer Vlyssem reũ facit Aiacis occisi, dicens inuentũ cum in solitudine iuxta exanime corpus inimici cũ gladio cruento, non id modo Vlysses respondet, non esse à se id facinus admissum, sed sibi nullas cũ Aiace inimicitias fuisse, de laude inter ipsos certatum: deinde subiungit, quomodo in eam solitudinẽ uenerit, iacentem exanimem sit cõspicatus, gladium è uulnere extraxerit: his subtexitur argumẽtatio. Sed ne illud quidem sine narratione est, dicente accusatore, fuisti in eo loco, in quo tuus inimicus occisus est: non fui: dicendum enim ubi fuerit. Quare ambitus quoque

causæ

cāusæ & repetundarum, hòc etiā plures eiusmodi narrationes habere poterunt, quò plura crimina. In quibus ipsa quidem negāda sunt, sed argumentis expositione contraria resistendum, & interdum singulis, interdum uniuersis. An reus ambitus male narrabit, quos parentes habuerit, quēadmodum ipse uixerit, quibus meritis fretus ad petitionem descenderit? Aut si quis repetundarum crimine insimulabitur, num & antè actam uitam, & quibus de causis uel prouinciam uniuersam, uel accusatorem, aut testem offenderit, non inutiliter exponet? Quæ si narratio non est, ne illa quidem Ciceronis pro Cluentio prima, cuius est initiū, Aulus Cluentius Habitus: nihil enim hìc de ueneficio, sed de causis, quibus ei mater inimica sit, dicit. Illæ quoque sunt pertinentes ad causam, sed non ipsius causæ narrationes, uel exempli gratia, ut in Verrem de Lucio Domitio, qui pastorem quòd is aprum, quem ipsi muneri obtulerat, exceptum esse à se uenabulo confessus esset, in crucem sustulit. Vel excutiendi alicuius extrinsecus criminis, ut pro Rabirio Posthumo: Nam ut uentū Alexandriam est, iudices, hæc una ratio à rege proposita Posthumo est conseruandæ pecuniæ, si curationē, & quasi dispensationem regiam suscepisset. Vel augendi, ut describitur iter Verris. Ficta interim narratio introduci solet, uel ad concitandos iudices, ut pro Roscio contra Chrysogonum: cuius paulò antè habui mentionem: uel ad soluendos aliqua urbanitate, ut pro Cluentio, contra fratres Cepasios. Interdum per digressionē decoris gratia, qualis rursus in Verrem de Proserpina: In his quondam locis mater filiam quæsisse dicitur. Quæ omnia eò pertinent, ut appareat, non utiq; non narrare eum qui negat, sed illud ipsum narrare quod negat. Ne hoc quidem simpliciter accipiendū, quod est à me positum, Superuacuā esse narrationē rei, quam iudex nouerit. Quod sic intelligi uolo, si nō modò factum quid sit, sciet, sed ita factum etiam ut nobis expedit, opitabitur. Neq; enim narratio in hoc reperta est, ut tantū cogno-

ſcat iudex, ſed aliquantò magis ut cõſentiat. Quare etiam ſi nõ erit docendus, ſed aliquo modo afficiendus, narrabimus cum præparatione quadã, Scire quidem eum in ſumma quid actum ſit, tamen rationem quoque facti cuiuſq; cognoſcere ne grauetur. Interim propter aliquem in conſilium adhibitum nos repetere illa ſimulemus, interim ut rei, quæ ex aduerſo proponatur, iniquitatem omnes etiam circunſtantes intelligãt. In quo genere plurimis figuris erit uarianda expoſitio ad effugiendum tædium audientis, Sicut meminiſti: &, Fortaſſe ſuperuacuũ fuerit hîc commorari: Sed quid ego diutius? cum tu optimè noris: & illud quale ſit, tu ſcias? & his ſimilia. Alioqui ſi apud iudicẽ, cui nota cauſa eſt, narratio ſemper uidetur ſuperuacua, poteſt uideri non ſemper eſſe etiam ipſa actio neceſſaria. Alterum eſt de quo frequentius quæritur, an ſit utique narratio proœmio ſubijcienda. Quod qui opinantur, non poſſunt uideri nulla ratione ducti. Nam cum proœmium idcirco comparatum ſit, ut iudex ad rem accipiendam fiat conciliatior, docilior, & intẽtior, & probatio niſi cauſa prius cognita, non poßit adhiberi, protinus iudex notitia rerum inſtruendus uidẽtur. Sed hoc quoq; interdum mutat conditio cauſarum. niſi fortè Marcus Tullius in oratione pulcherrima, quam pro Milone ſcriptam reliquit, male diſtuliſſe narrationem uidetur tribus præpoſitis quæſtionibus: aut profuiſſet exponere, quomodo inſidias Miloni feciſſet Clodius, ſi rcum, qui à ſe hominem occiſum fãteretur, defendi omnino fas non fuiſſet: aut ſi iam præiudicio ſenatus damnatus eſſet Milo: aut ſi Cneus Pompeius, qui propter aliquam gratiam iu-
timeretur dicium etiã militibus armatis clauſerat, tanquam aduerſus æſtimaretur. Ergo hæ quoq; quæſtiones uim proœmij obtinebunt,
L. Muræna cùm omnes iudicem præparauerint: Sed aliter pro Vareno reo poſteà quoq; narrauit, cũ obiecta diluit. Quod fiet utiliter, quoties crimen non repellendum tantum, ſed etiam transferendum erit: ut prius his defenſis, uelut initium ſit aliũ culpandi narratio: ut

tio: ut in armorum ratione antiquior cauendi, quàm ictum inferendi cura est. Erunt quædã causæ (neq; id raro) crimini quidem, de quo cognitum est, faciles ad diluendũ, sed multis antea actæ uitæ flagitijs, & grauibus criminibus oneratæ, quæ prius amouẽda sunt ut propitius iudex defensionẽ ipsius negotij, cuius propria quæstio est, audiat: ut si defendendus est M. Cælius, non ne optime patronus occurrat prius cõuitijs luxuriæ, petulantiæ, impudicitiæ, quàm ueneficij? In quibus solis omnis Ciceronis uersatur oratio. Deinde tũ narret de bonis paulatim, tamq; dein' explicet causam, quæ est ipsius actione defensa. Sed nos ducit scholarum consuetudo, in quibus certa quædã ponuntur, quæ themata dicimus, præter quæ nihil est diluendũ. Ideoq; narratio proœmio semper subiungitur. Inde libertas declamatoribus, ut etiam secundo partis suæ loco narrare uideantur. Nam cum pro petitore dicunt, & expositione, tanquã priores agãt, uti solent, & contradictione, tanquam respondeant: idq; *fit recte. Nam cum sit declamatio forensium actionum meditatio, cur non utrunq; protinus locum exerceat? Cuius rationis ignari, ex more, cui assueuerunt, nihil in foro putant esse mutandum. Sed in scholasticis quoq; nonnunquam euenit, ut pro narratione sit propositio. Nam quid exponet, quæ zelotypum malæ tractationis accusat? aut qui Cynicum apud Censores reum de moribus facit, cum totũ crimen uno uerbo, in qualibet actionis parte posito, satis indicetur? Sed hæc hactenus. Nunc quæ sit narrãdi ratio, subiungam. Narratio est rei factæ, aut non factæ utilis ad persuadendum expositio. Velut, ut Apollodorus finit, oratio docens auditorem, quid in controuersia sit. Eam pleriq; scriptores, maximè qui sunt ab Isocrate, uolunt esse lucidam, breuem, uerisimilem. Nec enim refert, an pro lucida perspicuam, pro uerisimili probabilem, credibilem ue dicamus. Eadem nobis placet diuisio. Quanquã & Aristoteles ab Isocrate parte in una dissenserit, præceptum breuitatis irridens, tanquam necesse sit lon-

*fit nõ ab re

Narratio.

gam, aut breuem esse expositionem, nec liceat ire per medium. Theodorei quoq; solam relinquunt ultimam partem, quia nec breuiter utiq;, nec dilucidè semper sit utile exponere. Quo diligentius distinguenda sunt singula, ut quid quoque loco prosit, ostendā. Narratio est aut tota pro nobis, aut tota pro aduersarijs, aut mixta pro utrisq;. Si erit tota pro nobis, contenti simus his tribus partibus, per quas efficitur, quo iudex facilius intelligat, meminerit, credat. Nec quisquam reprehensione dignum putet, quòd proposuerim eam, quæ sit tota pro nobis, debere esse uerisimilem, cùm uera sit. Sunt enim plurima uera quidem, sed parum credibilia, sicut falsa quoque frequenter ueriſimilia. Quare non minus laborandum est, ut iudex, quæ uera dicimus, quàm quæ fingimus, credat. Sunt quidem hæ, quas suprà retuli, uirtutes, aliarum quoq; partium. Nam & per totam actionē uitanda est obscuritas, & modus ubiq; custodiendus, & credibilia esse oportet omnia, quæ dicūtur. Maximè tamen hæc in ea parte custodienda sunt, quæ prima iudicē docet: in qua si acciderit, ut aut nō intelligat, aut non meminerit, aut non credat, frustra in reliquis laborabimus. Erit autem narratio aperta atq; dilucida, si fuerit primū exposita uerbis proprijs, & significantibus, & non sordidis quidem, non tamen exquisitis, & ab usu remotis: tum distincta rebus, personis, temporibus, locis, causis, ipsa etiam pronūciatione in hoc accōmodata, ut iudex, quæ dicuntur, quàm facilimè accipiat. Quæ quidem uirtus negligitur à plurimis, qui ad clamorē dispositæ, uel etiam fortè circunfusæ multitudinis compositi, non ferunt illud intentionis silentiū: nec sibi diserti uidentur, nisi omnia tumultu, ac uociferatione concusserint: rem indicare, sermonis quotidiani, & in quencunq; etiam indoctorū cadentis existimant: cùm interim (quod tanquā facile contemnūt) nescias, præstare uelint munus, an possint. Neq; enim aliud in eloquentia cuncta experti difficilius reperient, quàm id quod se dicturos fuisse omnes putant, postquàm audierunt:

quia

quia non bona iudicãt esse illa, sed uera. Tum autẽ optimè dicit orator, cum uidetur uera dicere. At nũc uelut campum nacti expositionis, hîc potißimũ & uocem flectunt, & ceruicẽ reponunt, & brachiũ in latus iactant, totoq; & rerum, & uerborũ, & compositionis genere lasciuiunt. Deinde (quod sit monstro simile) placet actio, causa non intelligitur. Verũ hoc omittamus, ne minus gratiæ præcipiendo recta, quàm offensæ reprehẽdendo praua mereamur. Breuis erit narratio ante omnia, si inde cœperimus rem exponere, unde ad iudicẽ pertinet. Deinde si nihil extra causam dixerimus: tum etiã, si reciderimus omnia, quibus sublatis nec cognitioni quicquã, nec utilitati detrahatur. Solet enim esse quædam partiũ breuitas, quæ longam tamen efficit summã: In portum ueni, nauim prospexi, quanti ueheret interrogaui, de precio cõueni, conscendi, sublatæ sunt ancoræ, soluimus oram, prouecti sumus. Nihil horum dici celerius potest, sed sufficit dicere, è portu nauigaui. Et quoties exitus rei satis ostẽdit priora, debemus hoc esse cõtenti, quo reliqua intelliguntur. Quare cum dicere liceat, Est mihi filius iuuenis: omnia illa superuacua, Cupidus ego liberorum, uxorem duxi, natum sustuli, filium educaui, in adolescentiã perduxi. Ideoq; Græcorũ aliqui aliud circunciſam expositionẽ, id est σύντμησιν, aliud breuem putauerunt, quòd illa superuacuis careret, hæc posset aliquid ex necessarijs desiderare. Nos autem breuitatem in hoc ponimus, nõ ut minus, sed ne plus dicatur, quàm oportcat. Nam iterationes quidem & ταυτολογίας & περισσολογίας quas in narratione uitandas quidam scriptores artium tradiderunt, transeo. Sunt enim hæc uitia non tantum breuitatis gratia fugiẽda. Non minus autem cauẽda erit, quæ nimium corripientes omnia sequitur, obscuritas: satiusq; aliquid est narrationi superesse, quàm deesse. Nã superuacua cum tædio dicũtur, necessaria cum periculo subtrahuntur. Quare uitanda etiam illa Sallustiana (quanquàm in ipso uirtutis obtinet locũ) breuitas, & abruptũ sermo-

Breuitas quæ laudanda.

nis genus, quod otiosum fortasse lectorem minus fallat, audientẽ transuolat, nec dum repetatur expectat: cum præsertim lector non ferè sit, nisi eruditus, iudicem rura plerũq; in decurias mittant, de eo pronuntiaturũ, quod intellexerit. Vt fortasse ubiq;, in narratione tamẽ utiq; præcipue media hæc tenẽda sit uia, dicẽdi quantũ opus est, quantũ sat est. Quantũ opus est autem, non ita solum accipi uolo, quantũ ad iudicandum sufficit, quia non inornata debet esse breuitas, alioqui sit indocta: nã & fallit uoluptas, & minus longa quæ delectant, uidentur: ut amœnum ac molle iter, etiamsi est spatij amplioris, minus fatigat, quàm durum arduumq; compendiũ. Nec enim mihi unquam tanta fuerit cura breuitatis, ut nõ ea, quæ credibilem faciunt expositionem, inferi uelim. Simplex enim, & undiq; præcisa, nõ tam narratio uocari potest, quàm confusio. Sunt porrò multæ cõditione ipsa rei longæ narrationes, quibus extrema (ut præcepi) procemij parte ad intentionem præparandus est iudex: deinde curãdum, ut omni arte, uel ex spatio eius detrahamus aliqd, uel ex tædio, ut minus longa sit, efficiamus, quæ poterimus differendo, non tamen sine mentione eorum quæ differimus: Quas causas occidendi habuerit, quos assumpserit conscios, quemadmodũ disposuerit insidias probationis loco dicam. Quædam uerò ex ordine prætermittenda, quale est apud Ciceronem: Moritur Fulcinius. multa enim quæ sunt in re, quia remota sunt à causa, prætermittam. At partitio tædium leuat: Dicam quæ acta sint ante ipsum rei contractum, dicam quæ in re ipsa, dicam quæ posteà. Ita tres potius modicæ uidebuntur narrationes, quàm una longa. Interim expediet expositiones breui interfatione distingue-re: Audistis quæ acta sunt: accipite nũc quæ insequuntur. Reficietur enim iudex priorum fine, & se uelut ad nouum rursus initium præparabit. Si tamẽ adhibitis his quoq; artibus in longum exierit ordo rerum, erit nõ inutilis in extrema parte commonitio: quod Cicero etiam in breui narratione facit. Adhuc,

Cæsar,

Cæsar, Q. Ligarius omni culpa caret, domo est egressus, non modò nullum ad bellũ, sed ne ad minimam quidẽ belli suspicionem, & cætera. Credibilis autem erit narratio ante omnia, si prius consuluerimus nostrum animum, ne quid naturæ dicamus aduersum: deinde si causas ac rationes factis præposuerimus, nõ omnibus, sed de quibus quæritur. Si personas conuenientes ijs, quæ facta credi uolemus, constituerimus: ut furti reum, cupidũ: adulterij, libidinosum: homicidij, temerarium. Vel contrà, si defendemus. Præterea loca, tempora, & similia. Est autem quidam etiam ductus rei credibilis, qualis in comœdijs, & in mimis. Aliqua enim naturaliter sequũtur, & cohærent, ut si bene priora narraueris, iudex ipse, quod postea sis narraturus, expectet. Ne illud quidẽ fuerit inutile, semina quædã probationum spargere: uerum sic, ut narrationem esse meminerimus, non probationem. Nonnunquam etiã argumẽto aliquo confirmabimus, quod proposuerimus, sed simplici & breui: ut in ueneficijs: Sanus bibit, statim concidit, liuor ac tumor confestim est insecutus. Hoc faciũt & illæ præparationes, cum reus dicitur robustus, armatus, solicitus, contra infirmos, inermes, securos. Omnia deniq;, quæ probatione tractaturi sumus, personam, causam, locũ, tempus, instrumentum, occasionẽ, narratione delibabimus. Aliquando si destituti fuerimus his, etiam fatebimur uix esse credibile, sed uerũ: & hoc maius habendum scelus, nescire nos quomodo factũ sit, aut quare: mirari, sed probaturos. Optimæ uerò* præparationes erunt, quæ latuerint: ut à Cicerone sunt quidem utilissime prædicta omnia, per quæ Miloni Clodius, non Clodio Milo insidiatus esse uideatur: plurimũ tamen facit illa callidissima simplicitatis imitatio: Milo autem cum in senatu fuisset eo die, quoad senatus est dimissus, domũ uenit, calceos & uestimẽta mutauit, paulisper dum se uxor, ut fit, comparat, commoratus est. quàm nihil præparatè, & nihil festinatò fecisse uidetur Milo? Quod nõ solũ rebus ipsis uir eloquentissimus, quibus moras,

*pbationes

& lentum profectionis ordinem ducit, sed uerbis etiã uulgaribus, & quotidianis, & arte occulta consecutus est: quæ si aliter dicta essent, strepitu ipsum iudicem, deinde patronũ excitassent. Frigida uidentur ista plerisq;, sed hoc ipsum manifestũ est, quo modo iudicem fefellerint, quod uix à lectore deprehẽditur. Hæc sunt quæ credibilem faciant expositionem: nã ne cõtraria, aut sibi repugnantia in narratione dicamus, si cui præcipiendum est, is reliqua frustra docetur: etiam si quidã scriptores artium, hoc quoq; tandem tanquã occultum, & à se prudenter erutum tradunt. His tribus narrandi uirtutibus adijciunt quidam magnificentiam, quam μεγαλοπρέπειαν uocant, quæ neq; in omnes causas cadit (nam quid in plerisq; iudicijs priuatis de re certa credita, locato & conducto, interdictis, habere loci potest supra modum se tollens oratio?) nec semper est utilis, ut uel proximo Miloniano exemplo patet. Et meminerimus multas esse causas, in quibus cõfitendum, excusandum, submittendum sit, quod exponimus: quibus omnibus aliena est illa magnificentiæ uirtus. Quare non magis proprium narrationis est magnificè dicere, quàm miserabiliter, inuidiosè, grauiter, dulciter, urbanè: quæ cùm suo quæq; loco sint laudabilia, non sunt huic parti proprie assignata, & uelut dedita. Illa quoq; ut narrationi apta, ita cum cæteris partibus cõmunis est uirtus, quam Theodectes huic uni proprie dedit: non enim magnificam modò uult esse uerũetiam iucundam expositionem. Sunt qui adijciãt his euidentiam, quæ ἐνάργειαν Græcè uocatur. Neq; ego quenquam decepcrim, ut dissimulem Ciceroni quoq; plures partes placere. Nam præterquàm planã & breuem & credibilem, uult esse euidentem, moratam cum dignitate. Sed in oratione morata debent esse omnia cum dignitate, quæ poterunt. Euidẽtia in narratione, quantum ego intelligo, est quidẽ magna uirtus, cum quid ueri non dicendum, sed quodammodo etiam ostendẽdum est: sed subijci perspicuitati potest. Quam quidam etiam contrariam interim putauerunt,

runt, quia in quibusdam causis obscuranda ueritas est: quod est ridiculum. Nam qui obscurare uult, narrat falsa pro ueris: & is qui narrat, debet laborare, ut uideantur quam euidentissima. Sed quatinus etiã sorte quadam peruenimus ad difficilius narrationum genus, iam de his loquamur, in quibus res contra nos erit: quo loco nõnulli prætereundam narrationem putauerunt. Et sanè nihil est facilius, nisi prorsus totam causam omnino non agere. Sed si qua iusta ratione susceperis litem, cuius artis est malam esse causam silentio cõfiteri? nisi fortè tam hebes futurus est iudex, ut secũdum id pronunciet, quod sciet narrare te noluisse. Neq; inficias eo, in narratione, ut aliqua neganda, aliqua adijcienda, aliqua mutanda, sic aliqua etiã tacenda. Sed tacenda quæ tacere oportebit, & liberum erit. Quod fit nonnunquã breuitatis quoq; gratia, quale illud est, Respondit, quod ei uisum est. Distinguamus igitur genera causarum. Nanq; in quibus non de culpa quæritur, sed de actione, etiamsi erunt contra nos themata, confiteri nobis licebit: Pecuniã de templo sustulit, sed priuatam, nõ ideo sacrilegus est. Virginem rapuit, nõ tamen optio patri dabitur. Ingenuum stuprauit, & stupratus se suspendit, non tamen ideo stuprator capite, ut mortis causa punietur: sed decem milia, quæ pœna stupratori constituta est, dabit. Verum in his quoq; confessionibus est aliquid, quod ex inuidia, quã expositio aduersarij fecit, detrahi possit, cum etiã serui nostri de peccatis suis mollius loquãtur. Quædam enim quasi nõ narrantes mitigabimus. Non quidẽ, ut aduersarius dicit, consilium furti in templũ attulit, nec diu captauit eius rei tẽpus, sed occasione & absentia custodum corruptus, & pecunia, quæ nimirum in animis hominum plurimum potest, uictus est. Sed quid refert? peccauit, & fur est. nihil attinet id defendere, cuius pœnam non recusamus. Interdum quasi damnemus ipsi: Vis te dicam uino impulsum? errore lapsum? nocte deceptũ? uera sunt ista fortasse, tu tamen ingenuũ stuprasti, solues decẽ millia. Nõnunquam propo-

sitione

sitione præmuniri potest causa, & deinde exponi. Contraria sunt omnia tribus filijs, qui in mortẽ patris coniurarant: sortiti nocte singuli per ordinem, cum ferro cubiculum intrarunt, patre dormiente: cùm occidere eũ nemo potuisset, excitato omnia indicauerũt. Si tamẽ pater, qui diuisit patrimoniũ, & reos parricidij defendit, sic agat: Quod contra legẽ sufficit, parricidium obijcitur iuuenibus, quorũ pater uiuit, atq; etiam liberis suis adest. Ordinẽ rei narrare quid mihi necesse est, cùm ad legem nihil pertineat? Sed si cõfessionem culpæ à me exigitis, ego fui pater durus, & patrimonij, quod iam melius ab his administrari poterat, tenax custos. Deinde subijcitur, stimulatos ab ijs, quorum indulgentiores parentes erant, semper tamen cum habuisse animum, qui sit euentu deprehensus, ut occidere patrẽ non possent. Neq; enim iureiurando opus fuisset, si alioqui hoc mentis habuissent: nec sorte, nisi quòd se quisq; eximi uoluerit. Omnia hæc qualiacunq;, placidioribus animis accipientur, illa breui primæ propositionis defensione mollita. At cùm quæritur, an factũ sit, uel quale factum sit, licet omnia cõtra nos sint, quomodo tamen euitare expositionem salua causæ ratione possumus? Narrauit accusator, nec ita, ut quæ essent acta, tantũ indicaret: sed adiecit inuidiã, rem uerbis exasperauit, accesserũt probationes, peroratio incẽdit, & plenos iræ reliquit. Expectat naturaliter iudex, quid narretur à nobis. si nihil exponimus, illa esse quæ aduersarius dixit, & talia qualia dixit, credat necesse est. Quid ergo? eadem exponemus? Si de qualitate agetur cuius tum demum quæstio est, cum de re constat eadem, sed non eodem modo: alias causas, aliam atq; aliam rationem dabo. Verbis eleuare quædam licebit, luxuria hilaritatis, auaritia parsimoniæ, negligẽtia simplicitatis nomine lenietur. Vultu deniq;, uoce, habitu, uel fauoris aliquid, uel miserationis merebor. Solet nonnunquã mouere lachrymas ipsa confessio. Atque ego libenter interrogem, si sint illa defensuri, quæ non narrauerint, nec'ne. Nam si nec defenderint

derint, nec narrauerint, tota causa prodetur. At si defensuri sunt, proponere certè plerunque id, quod confirmaturi sumus, oportet. Cur ergo non exponamus, quod & dilui potest? Et ut hoc contingat, utiq; indicandum est. Aut quid inter probationem, & narrationem interest, nisi quòd narratio est probationis continua propositio: rursus probatio narrationi congruens confirmatio? Videamus ergo *num expositio hæc longior debeat esse, & paulò uerbosior præparatione, & quibusdam argumentis (argumentis dico, non argumentatione, cui tamen plurimũ confert frequens affirmatio) effecturos nos quod dicimus, non posse uim rerum ostendi prima; expositione, expectent, & opiniones suas differant, & bene sperent. Deniq; utiq; narrandũ est, quicquid aliter quàm aduersarius exposuit, narrari potest, aut eò etiam proœmia sunt in his causis supervacua: quæ quid magis agunt, quàm ut cognitioni rerũ accommodatiorem iudicem faciant? Atqui cõstat nusquam eorum esse maiorẽ usum, quàm ubi animus iudicis ab aliqua contra nos insita opinione flectendus est. Coniecturales autem causæ, in quibus de facto quæritur, non tam sæpe rei, de qua iudicium est, quàm eorum, per quæ res colligenda est, expositionem habent. Quæ cum accusator suspiciose narret, reus leuare suspicionem debeat, aliter ab hoc atque ab illo ad iudicem perferri oportet. At enim quædam argumẽta turba ualent, diducta leuiora sunt. Id quidem non eò pertinet, ut quæratur an narrandũ, sed quomodo narrandum sit. Nam & congerere plura expositione quis prohibet, si id utile est causæ? & promittere, sed & diuidere narrationem, & probationes subiungere partibus, atque ita trãsire ad sequentia? Nam ne ijs quidem accedo, qui semper eo putant ordine, quo quid actũ sit, esse narrandum: sed eo modo quo expedit. Quod fieri pluribus figuris licet. Nam & aliquãdo excidisse simulamus, cũ quid utiliore loco reducimus, & interim nos reducturos reliquum ordinem testamur, quia sic fu-

*unde

tura

tura sit causa lucidior: interim re exposita, subiungimus causas, quæ antecesserunt. Neq; enim est una lex defensionis, certumq; præscriptum: pro re, pro tempore intuenda quæ prosint: atque ut erit uulnus, ita uel curandum protinus, uel si curatio differri potest, interim deligandum. Nec sæpius narrare dixerim nefas, quod Cicero pro Cluentio fecit: estq; non concessum modò, sed aliquando etiam necessarium, ut in causis repetundarum, omnibusq; quæ simplices non sunt. Amentis est enim, superstitione præceptorum contra rationem causæ trahi. Narrationem ideo ante probationes ponere est institutum, ne iudex, qua de re quæratur, ignoret. Cur igitur si singula probanda aut refellenda erunt, non singula etiam narrentur? Me certè, quantacunq; nostris experimentis habenda est fides, feciſſe hoc in foro, quoties ipsa desiderabat utilitas, probantibus & eruditis, & ijs qui iudicabant, scio, & (quod non arroganter dixerim, quia sunt plurimi, quibuscum egi, qui me refellere posſint, si mentiar) ferè ponendæ à me causæ officium exigebatur. Neque ideo tamen non sæpius facere oportebit, ut rerum ordinem sequamur. Quædam uerò etiam turpiter conuertuntur, ut si peperisse narres, deinde concepisse: apertum testamentum, deinde resignatum. In quibus, si id quod posterius est dixeris, de priore tacere optimũ est. Sunt quædam & falsæ expositiones, quarum in foro duplex genus est: alterum, quod instrumentis adiuuatur, ut P. Clodius fiducia testium, qua nocte incestũ Romæ commiserat, Interamnæ se fuisse dicebat: alterum, quod est tuendum dicentis ingenio. Id interim ad solam uerecundiam pertinet, unde etiam mihi uidetur dici color: interim ad quæstionem. Sed utrumcunque erit, prima sit curarum, ut id quod fingimus, fieri posſit, deinde ut & personæ, & loco, & tempori congruat, & credibilem rationem & ordinem habeat. Si contingat etiam ut ueræ alicui rei cohæreat, aut argumento, quod sit in causa, confirmetur. Nam quæ tota extra rem petita sunt,

mentiendi

mentiendi licentiam produnt. Curandum præcipue (quod fingentibus frequẽter excidit) ne qua inter se pugnent. Quædam in partibus blandiuntur, sed in summam non consentiunt. Præterea ne ijs, quæ uera esse constabit, aduersa sint. In schola etiã, ne color extra themata quæratur. Vtrobiq; autem orator meminisse debebit, actione tota quod finxerit: quoniam solent excidere quæ falsa sunt, uerumq; est illud quod uulgò dicitur, Mẽdacem memorem esse oportere. Sciamus autem si de nostro facto quæratur, unum nobis aliquid esse dicendum: si de alieno, mittere in plures suspiciones licere. Est tamen in quibusdã scholasticis controuersijs, in quibus ponitur aliquem non respondere, quæ interrogatur, libertas omnia enumerãdi quæ responderi potuissent. Fingenda uerò memunerimus ea, quæ non cadent in testem. Sunt autẽ quæ nostro dicuntur animo, cuius ipsi tantum conscij sumus. Item quod à defunctis: nec enim hoc est qui neget. Itemq; ab eo cui idem expediet: is enim non negabit. Ab aduersario quoque, quia non habiturus est in negando fidem. Somniorum & superstitionum colores, ipsa iam facilitate autoritatem perdiderunt. Non est autem satis in narratione uti coloribus, nisi per totam actionem consentiant: cum præsertim quorundam probatio sola sit in assueratione & perseuerãtia: ut ille parasitus, qui ter abdicatum à diuite iuuenẽ & absolutum, tanquã suũ filium asserit: habebit quidem colorem, quo dicat & paupertatẽ sibi causam exponẽdi fuisse, & ideo à se parasiti personam esse susceptam, quia in illa domo filiũ haberet, & ideo illum innocentem ter abdicatum, quia filius abdicantis non esset, nisi tamen omnibus uerbis & amorem patrium, atq; hunc quidem ardentissimum ostenderit, & odium diuitis, & metum pro iuuene, quem periculose mansurum in illa domo, in qua tam inuisus sit, sciat, suspicione subiecti petitoris non carebit. Euenit aliquando in scholasticis cõtrouersijs, quod in foro an possit accidere, dubito, ut eodem colore pars utraq; utatur

tur, deinde eum pro se quisq; defendat: ut in illa controuersia: Vxor marito dixit, appellatam se de stupro à priuigno, & sibi constitutũ tempus & locũ: eadẽ contrà filius detulit de nouerca, edito tantũ alio tempore, ac loco: quia pater in eo, quẽ uxor prædixerat, filium inuenit, in eo quẽ filius, uxorem, illam repudiauit, qua tacente filium abdicat. Nihil dici potest pro iuuene, quod nõ idem sit pro nouerca. Ponentur tamẽ omnia cõmunia, deinde ex personarũ cõparatione, & indicij ordine, & silentio repudiatæ argumenta ducentur. Ne illud quidẽ ignorare oportet, quædam esse quæ colorẽ nõ recipiant, sed tantum defendenda sint, qualis est ille diues qui statuam pauperis inimici flagellis cecidit, reus est iniuriarum. Nam factum eius modestũ nemo esse dixerit: fortasse ut sit tutũ, obtinebit. Quod si pars expositionis, pro nobis, pars contra nos erit, miscenda sit, an separãda *cognitione enarratio, cum ipsa causæ* conditione deliberandũ est. Nam si plura sint quæ nocẽt, quæ prosunt obruentur. Itaq; tunc diuidere opportunum erit & ijs, quæ partẽ nostram adiuuabunt, expositis & confirmatis, aduersus reliqua uti remedijs, de quibus suprà dictum est. Si plura proderunt, etiam cõiungere licebit, ut quæ obstant, in medio uelut auxilijs nostris posita, minus habeant uiriũ. Quæ tamen non erunt nuda ponenda, sed ut & nostra, aliqua argumẽtatione firmemus: & diuersa, cur credibilia nõ sint, adijciamus: quia nisi distinxerimus, uerendum est, ne bona nostra permixtis malis inquinentur. Illa quoq; de narratione præcipi solent, ne qua ex ea fiat excursio, ne auertatur à iudice sermo, ne alienæ personæ uocẽ demus, ne argumẽtemur. Adijciunt quidam etiã, ne utamur affectibus. Quorum pleraq; sunt frequẽtißime custodienda, imò nunquã nisi ratio coëgerit, mutãda, ut sit expositio perspicua & breuis. Nihil quidẽ tã rarò poterit habere rationẽ, q̃ excursio: nec unquam debebit esse nisi breuis, & talis, ut ui quadã uideamur affecti, uelut recto itinere depulsi: qualis est Ciceronis circa nuptias Sasiæ: O' muliẽris se

ris scelus incredibile, & præter hãc unam in omni uita inaudi-
tum. O libidinẽ effrænatam & indomitam. O audaciam singula
rem, nõ timuisse, si minus uim Deorum, hominumq; famã, at illã
ipsam noctem, facesq; ipsas nuptiales, nõ lumen cubiculi, nõ cu-
bile filiæ, nõ parietes, deniq; ipsos superiorũ testes nuptiarum?
Sermo uerò auersus à iudice, & breuius indicat interim, & co-
arguit: qua de re idem, quod de proœmio dixeram, sentio. Sicut
de prosopopœia quoq;, qua tamen non Seruius modò Sulpitius
utitur pro Ausidia: Somnone te languidum, an graui lethargo
putem pressum? sed Marcus quoq; Tullius contra Nauarchos:
nam ea quoq; rei expositio est, Vt adeas, tantum dabis, & reli-
qua. Quid pro Cluentio, Sthaleni, Bulbiq; colloquium, nonne
ad * credulitatem plurimum & fidem confert? Quæ ne effecisse * celeritatem
sine obseruatione quadã uideatur (quanquàm hoc in illo credi-
bile nõ est) in Partitionibus præcipit, ut habeat narratio suaui-
tatem, admirationes, expectationes, exitus inopinatos, colloquia
personarum, omnes affectus. Argumentabimur in narratione, ut
dixi, nunquàm: argumentũ ponemus aliquando. Quod facit pro
Quinto Ligario Cicero, cum dicit sic eum prouinciæ præfuisse,
ut illi pacem esse expediret. Inseremus expositioni & breuem,
cum res poscet, defensionem, & rationem factorum. Neq; enim
narrandum est tanquam testi, sed tanquã patrono. Rei ordo per
se talis est: Qu. Ligarius legatus in Africã cum C. Considio pro-
fectus est. Quid ergo M. Tullius? Q. enim, inquit, Ligarius, cum
esset adhuc nulla belli suspicio, legatus in Africam cum C. Con-
sidio profectus est. Alibi: Non modo ullum ad bellum, sed ne ad
minimam quidem suspicionem belli. Et cum esset indicanti satis,
Q. Ligarius nullo se implicari negotio passus est: adiecit, Do-
mum spectans, & ad suos redire cupiens. Ita quod exponebat,
& ratione fecit credibile, & affectus quoq; impleuit. Quo ma-
gis miror eos, qui non putant utendum in narratione affecti-
bus. Qui si hoc dicunt, non diu, neq; ut in epilogo, mecum sen-

tiunt. Sunt enim effugiendæ moræ. Cæterum cur ego iudicem nolim, cum eum doceo, etiam moueri? Cur quod in summa parte sum actionis petiturus, non in primo statim rerum ingressu, si fieri potest, consequar? Cum præsertim etiam in probationibus faciliore sim animo eius abusurus occupato uel ira, uel miseratione. An non M. Tullius circa uerbera ciuis Romani omnes breuissime mouet affectus? non solum conditione ipsius, loco iniuriæ, genere uerborum, sed animi quoq; commendatione. Summum enim uirum ostendit, qui cùm uirgis cæderetur, non ingemuerit, non rogauerit: sed tantum ciuem se Romanum esse cum inuidia cædentis, & fiducia iuris clamauerit. Quid Philodami casum? non'ne cum per totam expositionem incendit inuidiam, tum in supplicio ipso lachrymis impleuit, cum flentes non tam narraret, quàm ostenderet patrē de morte filij, filium de patris? Quid ulli epilogi poßunt magis habere miserabile? Serum est enim aduocare his rebus affectum in peroratione, quas securus narrauerit. Assuescit illis iudex, iamq; eas sine motu mentis accipit, quibus commotus nouus non est, & difficile est nobis mutare habitum animi semel constitutum. Ego uerò (neq; enim dissimulabo iudicium meum, quanquàm id quod sum dicturus, exemplis magis quàm præceptis ullis continetur) narrationem, ut si ullam partem orationis, omni qua potest gratia & uenere exornandam puto. Sed plurimum refert, quæ sit natura eius rei, quam exponimus. In paruis ergo, quales sunt ferè priuatæ, sit ille pressus, & uelut applicitus rei cultus: in uerbis summa diligentia, quæ in locis impetu feruntur, & circuniectæ orationis copia latent: hic expressa, & ut uult Zeno, sensu tincta esse debebunt: compositio dißimulata quidem, sed tamen quàm iucundißima: figuræ non illæ poëticæ, & contra rationem loquendi autoritate ueterum receptæ: nam debet esse quàm purißimus sermo, & qui uarietate tædium effugiat, & mutationibus animum leuet, ne in eundem casum, similem compositionem, pares elocutionum

cutionum tractus incidamus. Caret enim cæteris lenocinijs expositio, & nisi commendetur hac uenustate, iaceat necesse est. Nec in illa parte intentior est iudex, eoq; nihil recte dictum perit. Præterea nescio quomodo etiam facilius credit, quæ audienti iucunda sunt, & uoluptate ad fidem ducitur. Vbi uero maior res erit, & atrocia inuidiose, & tristia miserabiliter dicere licebit: nõ ut consumantur affectus, sed ut tantum uelut primis lineis designentur, ut planè qualis futura sit imago rei, statim appareat. Ne sententia quidem, uelut fatigatum intentione stomachum iudicis reficere dißuaserim, maxime quidẽ breuiter interiecta, qualis est illa: Fecerũt serui Milonis, quod suos quisq; seruos in re tali facere uoluisset. Interim paulò liberiore, qualis est: Nubit genero socrus, nullis auspicijs, nullis autoribus, funestis ominibus omnium. Quod cum sit factum ijs quoq; temporibus, quibus omnis ad utilitatem potius, quàm ad ostentationem componebatur oratio, & erant adhuc seueriora iudicia: quantò nunc faciundum magis, cùm in ipsa capitis, aut fortunarũ pericula irrupit uoluptas? Cui hominum desiderio quãtum dari debeat, alio loco dicã. Interim aliquid indulgẽdum esse confiteor. Multum cõfert adiecta ueris credibilis rerum imago, quæ uelut in rem præsentem perducere audiẽtes uidetur: qualis est illa M. Cælij in Antonium descriptio: Nanq; ipsum offendunt temulento sopore profligatum, totis præcordijs stertẽtem, ructuosos spiritus geminare, præclarasq; contubernales ab omnibus spondis transuersas incubare, & reliquas circuniacẽre paßim, quæ tamẽ exanimatæ terrore, hostium aduentu percepto excitare Antonium conabãtur, nomen inclamabãt, frustra ceruicibus tollebãt, blandius alia ad aurem inuocabat, uehementius etiam nonnulla feriebat: quarum cum omnium uocẽ, tactumq; noscitaret, proximæ cuiusq; collum amplexu petebat, nec dormire excitatus, nec uigilare ebrius poterat, sed semisomno sopore inter manus centurionum, cõcubinarumq; iactabatur. Nihil his neq; credibilius

fingi, neq; uehemẽtius exprobrari, neq; manifestius ostendi potest. Ne id quidem præteribo, quantam afferat fidem expositioni narrantis autoritas, quam mereri debemus ante omnia quidem uita, sed & ipso genere orationis. Quod quò fuerit grauius, sanctius, hòc plus habeat necesse est in affirmando quoq; ponderis. Effugienda igitur in hac præcipue parte omnis calliditatis suspicio (neq; enim se usquam custodit magis iudex) nihil uideatur fictum, nihil solicitum, omnia potius à causa, quàm ab oratore profecta credantur. Sed hoc pati non possumus, & perire artem putamus nisi appareat, cùm desinat ars esse, si apparet. Pendemus ex laude, atq; hanc laboris nostri ducimus summam. Ita quæ circunstantibus ostentare uolumus, iudicibus prodimus. Est quædam & repetita narratio, quæ ἐπιδιήγησις dicitur, sanè res declamatoria magis quàm forensis. Ideo autem reperta: ut quia narratio breuis debet esse, fusius & ornatius res posset exponi: quod fit uel inuidiæ gratia, uel miserationis. Id raro faciendum iudico, neq; sic unquam, ut totus ordo repetatur: licet enim per partes idem consequi. Cæterum qui uti ἐπιδιηγήσει uolet, narrationis rem loco stringat, & contentus indicare, quid factum, quo sit modo factum, plenius se loco suo expositurum esse promittat. Initium narrationis quidam utique faciendum à persona putant, eamq; si nostra sit, ornandã: si aliena, infamandam statim. Hoc sane frequentißimum est, quia personæ sunt inter quas litigatur. Sed hæ quoq; interim cum suis accidentibus ponendæ, cum id profuturum est: ut, A. Cluentius Habitus fuit pater huiusce, iudices, homo nõ solum municipij Larinatis, ex quo erat, sed etiam regionis illius, & uicinitatis, uirtute, existimatione, nobilitate, facilè princeps. Interim sine his: ut, Q. Ligarius cum esset. Frequenter uerò & à re, sicut pro Tullio Cicero, Fundum habet in agro Tigurino M. Tullius paternum. Demosthenes pro Ctesiphonte: τὰ γὰρ φανικὰ συστάντος τοῦ πολέμου. De fine narrationis cum ijs contentio est, qui perduci expo-

sitionem

sitionem uolunt eò, unde quæstio oritur: His rebus ita gestis, P. Dolabella Prætor interdixit, ut est consuetudo, de ui hominibus armatis sine ulla exceptione, tantum ut unde deiecisset, restitueret: deinde restituisse dixit, sponsio facta est: hac de sponsione nobis iudicandum est. Id à petitore semper fieri potest, à defensore non semper.

De egressione. CAP. III.

ORdine ipso narrationem sequitur confirmatio. Probandæ sunt enim, quæ propter hoc exposuimus. Sed prius quàm ingrediar hanc partem, pauca mihi de quorundam opinione dicenda sunt. Plerisq; moris est, prolato rerum ordine, protinus utique in aliquem lætum atq; plausibilem locum quàm maxime possint fauorabiliter excurrere. Quod quidem natum ab ostentatione declamatoria, iam in forum uenit, postquàm agere causas non ad utilitatem litigatorum, sed ad patronorum iactationem repertum est: ne si pressæ illi (qualis sæpius desideratur) narrationis gracilitati coniuncta argumentorũ pugnacitas fuerit, dilatis diutius dicendi uoluptatibus, oratio refrigescat. In quo uitium illud est, quòd sine discrimine causarum atq; utilitatis, hoc (tanquam semper expediat, aut etiam necesse sit) faciunt: eò quòd desumptas ex his partibus, quarum alius erat locus, sententias in hanc congerunt, ut plurima aut iterum dicenda sint, aut quia alia alieno loco dicta sunt, dici suo non possint. Ego autem fateor hoc expatiandi genus, non modò narrationi, sed etiam quæstionibus uel uniuersis, uel interim singulis opportunè posse subiungi, cum res postulat, aut certe permittit: atq; eo uel maxime illustrari ornariq; orationem: sed si cohæret, & sequitur, non si per uim cuneatur, & quæ natura iuncta erant, distrahit. Nihil enim tam est consequens, quàm narrationi probatio: etsi excursus ille, uel quasi finis narrationis, uel quasi initium probationis est. Erit ergo illi nonnunquam locus, ut si expositio circa finem atrox fuerit, prosequamur eam, uelut spiritu

erumpente protinus indignatione. Quod tamen ita fieri oportebit, si res dubitationem non habebit: alioqui prius est, quod obijcias, uerum efficere, quàm magnum, quia criminum inuidia pro reo est priusquàm probatur. Difficilima est enim grauissimi cuiusq; sceleris fides. Idem fieri nō inutiliter potest, uti si merita in aduersarium aliqua exposueris, in ingratum inueharis, aut si uarietatem criminum narratione demonstraueris, quantum ab ea periculum intentetur, ostendas. Verum hæc breuiter omnia. Iudex enim ordine audito festinat ad probationem, & quam primum certus esse sententiæ cupit. Præterea cauendum est, ne ipsa expositio uanescat, auersis in aliud animis, & inani mora fatigatis. Sed ut non est semper necessaria post narrationem illa procursio, ita frequenter utilis ante quæstionem præparatio. Vtique si prima specie minus erit fauorabilis, legem asperam tuebimur, aut pœnarias actiones inferemus. Est hic locus uelut sequentis exordij, ad conciliandum probationibus nostris iudicem, mitigandum, concitandum. Quod liberius hic & uehementius fieri potest, quia iudici causa iam nota est. His igitur uelut fomentis, si quid erit asperum, præmolliemus, quò facilius aures iudicum, quæ pòst dicturi erimus, admittant, ne ius nostrum oderint. Nihil enim facilè persuadetur inuitis. Quo loco tamen iudicis quoque natura noscenda est, iuri magis, an æquo sit appositus. Proinde enim magis aut minus hoc erit necessarium. Cæterum res eadem, & post quæstionem perorationis uice fungitur. Hanc partem πάρεκβασιν uocant Græci, Latini egressum, uel egressionem. Sed hæ sunt plures, ut dixi, quæ per totam causam uarios habent excursus, ut laus hominum locorumq;, ut descriptio regionum, expositio quarundā rerum non solum gestarum, sed etiam fabulosarum. Quo ex genere est in orationibus contra Verrem compositis, Siciliæ laus, Proserpinæ raptus: pro C. Cornelio popularis illa uirtutum Cn. Pompeij commemoratio. In quam ille diuinus orator, uelut nomine ipso

ducis

ducis cursus dicendi teneretur, abrupto, quem inchoauerat, sermone diuertit. Ac tamen παρέκβασις est (ut mea quidem fert opinio) alienæ rei, sed ad utilitatem causæ pertinentis, extra ordinem excurrens tractatio. Quapropter non uideo, cur hunc ei potissimum locum assignent, qui rerum ordinem sequitur: non magis quàm illud, cur hoc nomen ita demum proprium putent, si aliquid in digressu sit exponẽdum, cùm tot modis à recto itinere declinet oratio. Nam quicquid dicitur, præter illas quinq; quas fecimus partes, egressio est, indignatio, miseratio, inuidia, conuitium, excusatio, conciliatio, maledictorum refutatio, similia ijs, quæ nõ sunt in quæstione, omnis amplificatio, minutio, omne affectus genus: atque ea maxime iucundam & ornatam faciunt orationem, de luxuria, de auaritia, de religione, de officijs: quæ, cum sint argumentis subiecta similium rerum, quia cohærent egredi non uidentur. Sed plurima sunt, quæ rebus nihil secum cohærentibus inseruntur, quibus iudex reficitur, admonetur, placatur, rogatur, laudatur. Innumerabilia sunt hæc, quorum alia sicut præparata afferimus, quædam ex occasione, uel ex necessitate dicimus, si quid nobis agentibus noui accidit, interpellatio, interuentus alicuius tumultus. Vnde Ciceroni quoque in procœmio, cum diceret pro Milone, digredi fuit necesse, ut ipsa oratiuncula, qua usus est, patet. Poterit autem paulò longius exire, qui præparat aliquid ante quæstionẽ, & qui finitæ probationi uelut commendationem adijcit: at qui ex media erumpit, citò ad id redire debet, unde diuertit.

De propositione. CAP. IIII.

SVnt qui narrationi propositionem subiungant, tanquam partem iudicialis materiæ, cui opinioni respondimus. Mihi autem propositio uidetur omnis confirmationis initium, quod non modò in ostendẽda quæstione principali, sed nonnunquam etiam in singulis argumẽtis proponi solet, maximeq; in ijs, quæ ἐπιχειρήματα uocantur. Sed nunc de priore loquimur. Ea non

ſemper uti neceſſe eſt. Aliquando enim ſine propoſitione aliqua ſatis quoque manifeſtum eſt, quid in quæſtione uerſetur: utique ſi narratio ibi finem habet, ubi initium quæſtio: adeò ut aliquando ſubiungatur expoſitioni, quæ ſolet in argumentis eſſe ſumma collectio: Hæc ſicut expoſui, ita geſta ſunt iudices, inſidiator ſuperatus eſt, ui uicta uis, uel potius oppreſſa uirtute audacia eſt. Sed nonnunquam ualde utilis eſt, præcipue ubi res defendi non poteſt, & de fine quæritur: ut pro eo, qui pecuniam priuatam de templo ſuſtulit, ſacrilegij agitur. De ſacrilegio cognoſcitur, ut iudex intelligat, id unum eſſe officij ſui, quærere, an id quod obijcitur, ſacrilegium ſit. Item in cauſis obſcuris ac multiplicibus. Nec ſemper propter hoc ſolum, ut ſit cauſa lucidior, ſed aliquando etiam ut magis moueat. Mouet autem ſi protinus ſubtexantur aliqua, quæ proſint. Lex apertè ſcripta eſt, Vt peregrinus, qui murum aſcenderit, morte mulctetur: Peregrinum te eſſe certum eſt, quin aſcenderis murum, non quæritur: quid ſupereſt, niſi ut te puniri oporteat? Hæc enim propoſitio confeſſionem aduerſarij premit, & quodammodo iudicandi moram tollit, nec indicat quæſtionem, ſed adiuuat. Sunt autem propoſitiones, & ſimplices, & duplices, uel multiplices. Quod accidit non uno modo: nam & plura crimina iunguntur, ut cum Socrates accuſatus eſt, quòd corrumperet iuuentutem, & nouas ſuperſtitiones induceret. Et ſingula ex pluribus colliguntur, ut cum legatio male geſta obijcitur Aeſchini, quòd mentitus ſit, quòd nihil ex mandatis fecerit, quòd moratus ſit, quòd munera acceperit. * Refutatio * Recuſatio quoque plures interim propoſitiones habet, ut contra petitionem pecuniæ: Male petis, procuratori enim tibi eſſe non licuit: ſed nec illi, cuius nomine litigas, habere procuratorem: ſed neq; es hæres eius, à quo accepiſſe mutuum dicor, nec ipſi debui. Multiplicari hæc in quantum libet poſſunt, ſed rem oſtendiſſe ſatis eſt. Hæ ſi ponantur ſingulæ ſubiectis probationibus, plures erunt

propoſi

propositiones: si coniungantur, in partitionem cadunt. Est & nuda propositio, qualis ferè in coniecturalibus, cædis ago, furtum obijcio. Est ratione subiecta: ut, Maiestatem minuit Caius Cornelius: nam codicem Tribunus plebis ipse pro concione legit. Præter hoc utimur propositione, aut nostra: ut, adulterium obijcio: aut aduersarij: ut, adulterij mecum agitur: aut communi: ut, inter me & aduersarium quæstio est, uter sit intestato propior. Nonnunquam diuersas quoq; coniungimus. Ego hoc dico, aduersarius hoc. Habet interim uim propositionis, etiamsi per se non est propositio, cùm exposito rerum ordine, subijcimus: De his cognoscitis: ut sit hæc commonitio iudicis, quo se ad quæstionem acrius intendat, & uelut quodam iactu excitatus finem esse narrationis, & initium probationis intelligat, & nobis confirmationem ingredientibus, ipse quoq; quodammodo nouum audiendi sumat exordium.

De partitione. CAP. V.

PArtitio est nostrarum, aut aduersarij propositionum, aut utrarunque ordine collata enumeratio. Hac quidem utendum semper putant, quòd & ea fiat causa lucidior, & iudex intẽtior ac docilior, si scierit & de quo dicimus, & de quo dicturi postea sumus. Rursus quidam periculosum id oratori arbitrantur duabus ex causis, quòd nonnunquam excidere soleant, quæ promisimus: & siqua in partiẽdo præterierimus, occurrere. Quod quidem nemini accidet, nisi qui planè uel nullo fuerit ingenio, uel ad agendum nihil cogitati præmeditatiq; detulerit. Alioqui quæ tam manifesta & lucida est ratio, quàm rectæ partitionis? Sequitur enim naturã ducem, adeò ut memoriæ id maximum sit auxilium, uia dicendi non decedere. Quapropter ne illos quidem probauerim, qui partitionẽ uetant ultra treis propositiones extendere. Quæ sine dubio si nimium sit multiplex, fugiet memoriam iudicis, & turbabit intentionem. Hoc tamen numero uelut lege non est alliganda, cum possit causſa plures

desiderare. Alia sunt magis, propter quæ partitione non semper est utendum. Primum, quia pleraq; gratiora sunt, si inuenta subitò, nec domo allata, sed inter dicendum ex re ipsa nata uideantur: unde illa nõ iniucunda schemata: Penè excidit mihi: &, Fugerat me: &, Recte admones. Propositis enim probationibus, omnis in reliquum gratia nouitatis præcerpitur. Interim uerò etiam fallendus est iudex, & uarijs artibus subeundus: ut aliud agi, quàm quod nos petimus, putet. Nam est nonnunquam dura propositio, quã iudex si præuidet, non aliter præformidat, quàm qui ferrum medici, prius quàm curetur, aspexit. At si re nõ antè proposita securum, ac nulla denuntiatione in se cõuersum intrarit oratio, efficiet quod promittenti non crederetur. Interim refugienda nõ modò distinctio quæstionũ est, sed omnino tractatio: affectibus perturbatioribus est ab intentione auferendus auditor. Non enim solum oratoris est docere, sed plus eloquentiæ circa mouendum ualet. Cui rei contraria est maxime tenuis illa, & scrupulosè in partes secta diuisionis diligentia, eo tempore, quo cognoscẽdi iudicium conamur auferre. Quid, quòd interim quæ per se leuia sunt, & infirma, turba ualent? Ideoq; congerenda sunt potius, & uelut eruptione pugnandum, quod tamen rarum esse debet, & ex necessitate: demum, cùm ipsum hoc, quod dissimile rationi est, coëgerit ratio. Præter hæc in omni partitione est utiq; aliquid potentissimum, quod cum audiuit iudex, cætera tanquã superuacua grauari solet. Itaq; si plura uel obijcienda sunt, uel diluenda, & utilis, & iucunda partitio est: ut quid quaq; de re dicturi sumus, ordine appareat. At si unum crimen uarie defenderimus, superuacua: ut si ita partiamur: Dicam non talem esse hunc, quem tueor, ut in eo credibile uideri possit homicidium: dicam occidendi causam huic non fuisse: dicã hunc eo tempore, quo homo occisus est, trans mare fuisse. Omnia quæ antè quàm id quod ultimum est, exequaris, inania uideri necesse est. Festinat enim iudex ad id quod potentissimum est, & uelut

obli

obligatum promisso patronum, si est patientior, tacitus appellat: si uel occupatus, uel in aliqua potestate, uel etiam si moribus incomposítus, cum conuitio efflagitat. Itaque non defuerunt, qui Ciceronis illam pro Cluentio partitionem improbarent, qua se dicturum esse promisit: Primum, neminem maioribus criminibus, grauioribus testibus in iudicium uocatum, quàm Opianicum: Deinde præiudicia esse facta ab ijs ipsis iudicibus, à quibus condemnatus sit: Postremò iudicium pecunia non tentatum à Cluentio, sed contra Cluentium. Quia si probari posset, quod est tertium, nihil necesse fuerit dicere priora. Rursus nemo erit tam aut iniustus, aut stultus, quin eum fateatur optime pro Muræna esse partitũ: Intelligo iudices tres totius accusationis partes fuisse, & earum unam in reprehensione uitæ, alterã in contentione dignitatis, tertiam in criminibus ambitus esse uersatam. Nam sic & ostendit lucidissime causam, & nihil fecit altero superuacuum. De illo quoq; genere defensionis plerique dubitant: Si occidi, recte feci: sed non occidi: quò enim prius pertinere, si sequens firmum sit? hæc inuicem obstare, & utroq; utentibus in neutro haberi fidem. Quod sanè in parte uerum est, & illo sequenti (si modo indubitabile sit) solo utendum: at si quid in eo quod est fortius, timebimus, utraque probatione nitemur. Alius enim alio moueri solet, & qui factum putauit, iustum credere potest: qui tanquam iusto non mouebitur, factum fortasse non credet. Vt certa manus uno telo posset esse contenta, incertæ plura spargenda sunt, ut sit & fortunæ locus. Egregie uero Cicero pro Milone, insidiatorem primo Clodium ostendit, tum addit ex abundanti, etiam si id non fuisset, talem tamen ciuem cum summa uirtute interfectoris & gloria necari potuisse. Nec illum tamen ordinem, de quo prius dixi, damnauerim: quia quædam, etsi ipsa sunt dura, in id tamen ualent, ut ea molliant, quæ sequuntur. Nec omnino sine ratione est id, quod uulgò dicitur, Iniquum petendum, ut æquum feras. Quod tamen nemo sic

acci

accipiat, ut omnia credat audenda. Rectè enim Græci præcipiunt, non tentanda quæ effici omnino non poßunt. Sed quoties hac, de qua loquor, duplici defenſione utemur, id laborandum eſt, ut in illam partem ſequentem fides ex priore ducatur. Poteſt enim uideri, qui tuto etiam confeßurus fuit, mentiendi cauſam in negando non habere. Et illud utiq; faciendum eſt, ut quoties ſuſpicabimur à iudice aliam probationem deſiderari, quàm de qua loquimur, promittamus nos plene, & ſtatim de eo ſatis eſſe facturos, præcipueq; ſi de pudore agitur. Frequenter autem accidit ut cauſa parum uerecunda, iure tuta ſit: de quo ne inuiti iudices audiant, & aduerſi, frequentius ſunt admonendi, ſecuturam defenſionem probitatis ac dignitatis, expectent paulum, & agi ordine ſinant. Quædam interim nos, & inuitis litigatoribus ſimulandum eſt dicere. Quod Cicero pro Cluentio facit circa iudiciariam legem. Nonnunquam quaſi interpellemur ab his, *ſubſiſtere. Sæpe aduertenda ad ipſos oratio. Hortandi ut ſinant nos uti noſtro conſilio. Ita ſurrepetur animo iudicis, & dum ſperat probationem pudoris, aſperioribus illis minus repugnabit. Quæ cum receperit, etiam uerecũdiæ defenſioni facilior erit. Sic utraq; res inuicem iuuabit, eritq; iudex circa ius noſtrum ſpe modeſtiæ attentior, circa modeſtiam iuris probatione procliuior. Sed ut non ſemper neceſſaria, ac etiam ſuperuacua partitio eſt, ita opportune adhibita plurimum orationi lucis & gratiæ confert. Neq; enim id ſolum efficit, ut clariora fiant, quæ dicuntur, rebus uelut ex turba extractis, & in conſpectu iudicum poſitis, ſed reficit quoq; audiẽtem certo ſingularum partium fine, non aliter quàm facientibus iter, multum detrahunt fatigationis notata inſcriptis lapidibus ſpatia. Nam & exhauſti laboris noſſe menſuram uoluptati eſt, & hortatur ad reliqua fortius exequẽda, ſcire quantum ſuperſit. Nihil enim longum uideri neceſſe eſt, in quo quid ultimum ſit, certum eſt. Nec immeritò multum ex diligentia partiendi tulit laudis

* ſuſtinere

Quin

Quintus Hortensius, cuius tamen diuisionem in digitos diductam, nonnunquam Cicero leuiter eludit. Nam est certus eius modus, & cuitanda maxime concisa nimium, & uelut articulosa partitio. Nam & autoritati plurimum detrahunt minuta illa, nec iam membra, sed frusta: & huius gloriæ cupidi, quò subtilius & copiosius diuisisse uideantur, & superuacua assumunt, & quæ natura singularia sunt, secant: nec tam plura faciunt, quàm minora. Deinde cum fecerunt mille particulas, in eandem incidunt obscuritatem, contra quam partitio inuenta est.* Diuisio, & simplex propositio, quoties utiliter adhiberi potest, primùm debet esse aperta atq; lucida. Nam quid sit turpius, quàm id esse obscurum ipsum, quod in eum solum adhibetur usum, ne sint cætera obscura? Tum breuis, nec ullo superuacuo onerata uerbo. Non enim quid dicamus, sed de quo dicturi simus ostendimus. Obtinendum etiam ne quid in ea desit, ne quid superfit. Supereſt autem sic ferè, cum aut in species partimur, quod in genera partiri sit satis, aut genere posito subijcitur species: ut, Dicam de uirtute, iustitia, continentia: cum iustitia atq; continentia uirtutis sint species. Partitio proponit, quid sit de quo conueniat, quid de quo ambigatur. In eo quod cõuenit, quid aduersarius fateatur, quid nos. In eo de quo ambigitur, quæ dicturi simus, quæ nostræ propositiones, quæ partis diuersæ. Turpissimum uerò, non eodem ordine exequi, quo quicque proposueris.

* Et diuisa

M. FAB. QVINTILIANI DE INSTITVTIONE Oratoria, liber Quintus.

De probationibus inartificialibus.

CAP. I.

VERVNT & clari quidam autores, quibus solum uideretur Oratoris officium, docere. Nanque & affectus duplici ratione excludendos putabant. Primùm, quia uitium esset omnis animi perturbatio: deinde, quia iudicem à ueritate depelli misericordia, uel ira, aut simulibus non oporteret: & uoluptatem audientium petere, cùm uincendi gratia tantum diceretur, non modò agenti superuacuum, sed uix etiam uiro dignum arbitrabãtur. Plures uero, qui nec ab illis sine dubio partibus rationem orandi submouerunt, hoc tamen proprium atque præcipuum crederent opus, sua confirmare, & quæ ex aduerso proponerentur, refutare. Vtrumcunq; est (neq; enim hoc loco meam interpono sentẽtiam) hic erit liber illorum opinione maxime necessarius, quo toto hæc sola tractantur, quibus sanè & ea, quæ de iudicialibus causis iam dicta sunt, seruiunt. Nam neq; procœmij, neq; narrationis est alius usus, quàm ut iudicem præparẽt. Et status nosse, atq; ea, de quibus suprà scripsimus, intueri superuacuum foret, nisi ad hanc peruenieremus. Denique ex quinq;, quas iudicialis materiæ fecimus, partibus, quæcunq; alia potest aliquando necessaria causæ non esse, lis nulla est, cui probatione opus non sit. Eius præcepta sic optime diuisuri uidemur, ut prius quæ in commune ad omnes quæstiones pertinent, ostẽdamus, deinde quæ in quoq; causæ genere propria sint exequamur. Ac prima quidẽ illa partitio ab Aristotele tradita, consensum ferè omnium meruit, alias esse probationes, quas extra dicendi rationem acciperet orator: alias, quas ex causa traheret

ipse

ipſe, & quodammodo gigneret. Ideoq; illas ἄτεχνους, id eſt, inartificiales, has ἐντέχνους, id eſt, artificiales uocauerũt. Ex illo priore genere ſunt præiudicia, rumores, tormenta, tabulæ, iuſiurandum, teſtes. In quibus pars maxima contentionum forenſium conſiſtit. Sed ut ipſa per ſe carent arte, ita ſummis eloquẽtiæ uiribus, & alleuanda ſunt plerunq;, & refellenda. Quare mihi uidentur magnopere damnandi, qui totum hoc genus à præceptis remouerũt. Nec tamen in animo eſt omnia, quæ aut pro his, aut contrà dici ſolent, complecti: Non enim communes locos tradere deſtinamus, quod eſſet operis infiniti, ſed uiam quandam, atq; rationem. Quibus demonſtratis, non modò in exequendo ſuas quiſque uires debet adhibere, ſed etiam inueniendo ſimilia: ut quæque conditio litium poſcet. Neque enim de omnibus cauſis dicere quiſquam poteſt, ſaltem præteritis: ut taceam de futuris.

De præiudicijs. CAP. II.

IAm præiudiciorum uis omnis tribus in generibus uerſatur: rebus, quæ aliquando ex paribus cauſis ſunt iudicatæ, quæ exempla rectius dicuntur: ut de reſciſsis patrum teſtamentis, uel contra filios cõfirmatis: Iudicijs ad ipſam cauſam pertinentibus, unde etiam nomẽ ductum eſt, qualia in Opianicum facta dicuntur, & à ſenatu aduerſus Milonem: Aut cum de eadẽ cauſa pronuntiatum eſt, ut in reis deportatis, & aſſertione ſecunda, & de partibus centumuiralium, quæ in duas haſtas diuiſæ ſunt. Confirmantur præcipue duobus, autoritate eorum qui pronuntiauerunt, & ſimilitudine rerum, de quibus quæritur. Refelluntur autem raro per contumeliam iudicum, niſi fortè manifeſta in his culpa erit. Vult enim cognoſcentium quiſque firmam eſſe alterius ſententiam: & ipſe pronuntiaturus, exemplum non libenter, quod in ſe fortaſſe recidat, facit. Confugiendum ergo eſt in duobus ſuperioribus, ſi res feret, ad aliquam diſſimilitudinem cauſæ. Vix autem ulla eſt per omnia alteri ſimilis. Si id non continget, ac eadem cauſa erit, aut actorum incuſanda negligentia

tia, aut de infirmitate personarum querendum, contra quas erit iudicatum, aut de gratia, quæ testes corruperit, aut de inuidia, aut de ignorantia, aut inueniendum quid causæ postea acceſſerit. Quorum si nihil erit, licet tamen dicere multas iudiciorum causas, ad inique pronuntiandum ualere: Ideoq; damnatum Rutilium, absolutos Clodium atq; Catilinam. Rogandi etiam iudices, ut rem potius intueantur ipsam, quàm iurijurando alieno suum donent. Aduersus consulta autem Senatus, & decreta principum, uel magistratuum, remedium nullum est, nisi aut inuenta quantulacunque causæ differentia, aut aliqua uel eiusdem potestatis hominum posterior constitutio, quæ sit priori contraria: quæ si deerunt, lis non erit.

De rumore & fama. CAP. III.

FAmam, atque rumores pars altera consensum ciuitatis, & uelut publicum testimonium uocat: altera sermonem sine ullo certo autore dispersum, cui malignitas initium dederit, incrementum credulitas, quod nulli non etiam innocentissimo posse accidere, fraude inimicorum falsa uulgantium. Exempla utrinque non deerunt.

De tormentis. CAP. IIII.

SIcut in tormentis quoq;, qui est locus frequentissimus, cum pars altera quæstionẽ, uera fatendi necessitatẽ uocet: altera sæpe etiã causam falsa dicendi, quòd alijs patientia facilè mẽdacium faciat, alijs infirmitas necessarium. Quid attinet plura de his? Plenæ sunt orationes ueterũ, ac nouorũ. Quædam tamen in hac parte erunt propria cuiusq; litis. Nam siue de habẽda quæstione agetur, plurimũ interierit quis, & quẽ postulet, aut offerat, & in quẽ, & ex qua causa: siue iam erit habita, quis ei præfuerit, quis & quomodo sit tortus, an credibilia dixerit, an inter se constantia, perseuerauerit in eo quod cœperat, an aliquid dolore mutauerit, prima parte quæstionis, an procedente cruciatu: quæ utrinq; tam infinita sunt, quàm ipsa rerum uarietas.

Deti

De tabulis,& ijs quæ contra tabulas. CAP. V.

CONtra tabulas quoq; sæpe dictum, sæpe dicendum est, cùm eas non solum refelli, sed etiam accusari sciamus esse usitatum. Cùm sit autem in his aut scelus signatorum, aut ignorantia, tutius ac facilius, id quod secundo loco diximus, tractatur, quòd scilicet pauciores rei fiunt. Sed hoc ipsum argumenta ex causa trahit, si fortè aut incredibile est, id actũ esse, quod tabulæ continent, aut, ut frequentius euenit, alijs probationibus æquè inartificialibus soluitur, si aut is, in quem signatum est, aut aliquis signator dicitur abfuisse, uel prius esse defunctus, si tempora non congruunt, si uel antecedentia, uel insequentia tabulis repugnant. Inspectio ipsa sæpe etiam fálsum deprehendit.

De iureiurando. CAP. VI.

IVsiurandum litigatores aut offerunt suum, aut nõ recipiunt oblatum, aut ab aduersario exigũt, aut recusant cum ab ipsis exigatur. Offerre suum sine illa conditione, ut uel aduersarius iuret, ferè improbum est. Qui tamen id faciet, aut uita se tuebitur, ut eum non sit credibile peierare, aut ipsa ui religionis: in qua & plus fidei consequetur, si id egerit, ut non cupide ad hoc descendere, sed ne hoc quidẽ recusare uideatur: aut si causa modò patiatur litis, propter quam deuoturus se ipse nõ fuerit, aut si præter alia causæ instrumẽta, adijcit ex abundanti hãc quoque conscientiæ fiduciam. Qui non recipiet, iniquam conditionem, & à multis contemni iurisiurandi metum dicet. cum & philosophi quidam sint reperti, qui Deos habere rerum humanarum curam negarent. Eum uerò qui nullo offerente iurare sit paratus, & seipsum uelle de causa sua pronunciare, & quàm id quod offert leue ac facile credat, ostẽdere. At is qui defert, alio= qui agere modestè uidetur, cum litis aduersariũ iudicem faciat, & cum, cuius cognitio est, onere liberet, qui profectò alieno iureiurando stare, quàm suo mauult, quò difficilior recusatio est, nisi fortè res est ea, quam credibile sit notam ipsi non esse. Quæ

excusatio si deerit, hoc unũ relinquetur, ut inuidiam sibi quæri ab aduersario dicat, atq; id agi, ut in causa, in qua uincere non posſit, queri posſit. Itaq; hominem quidem malum occupaturum hanc conditionem fuisse, se autem probare malle, quæ affirmet, quàm dubium cuiquam relinquere, an peierarit. Sed nobis adolescentibus seniores in agendo facti præcipere solebant, ne unquam iusiurandum deferremus, sicut nec optio iudicis aduersario est permittenda, nec ex aduocatis partis aduersæ iudex eligendus. Nam si dicere contraria turpe aduocato uideatur, certe turpius habendum, facere quod noceat.

De testibus. CAP. VII.

MAximus tamẽ patronis circa testimonia pudor est. Ea dicuntur aut per tabulas, aut à præsentibus. Simplicior cõtra tabulas pugna. Nam & minus uidetur obstitisse pudor inter paucos signatores, & pro diffidentia premitur absentia. Si reprehensionem nõ capit ipsa persona, infamare signatores licet. Tacita præterea quadã significatione refragatur his omnibus, quòd nemo per tabulas dat testimonium nisi sua uoluntate, quo ipso non se esse amicum ei, cõtrà quem dicit, fatetur. Nec tamen protinus cesserit orator, quò minus & amicus pro amico, et inimicus contra inimicum posſit uerum (si integra sit ei fides) dicere. Sed late locus uterq; tractatur. Cum præsentibus uerò ingens dimicatio est, ideoq; uelut duplici cõtra eos, proq; his acie cõfligitur, actionum & interrogationũ. In actionibus primùm generaliter pro testibus, atq; in testes dici solet. Est hic cõmunis locus, cum pars altera nullam firmiorem probationem esse contendit, quàm quæ sit hominũ scientia nixa: altera ad detrahendam illis fidem, omnia, per quæ fieri soleãt falsa testimonia, enumerat. Sequens ratio est, cum specialiter quidem, sed tamen multos pariter inuadere patroni solent. Nam & gentiũ simul uniuersarũ eleuata testimonia ab oratoribus scimus, & tota genera testimoniorũ, ut de auditionibus, nõ enim ipsos esse testes,

sed

sed iniuratorum afferre uoces, utq; in causis repetundarũ, qui se reo numerasse pecunias iurant, litigatorũ, non testium habendos loco. Interim aduersus singulos dirigitur actio. Quod insectationis genus, & permixtũ defensioni legimus in orationibus plurimis, & separatim editũ, sicut in Vatinium testem. Totum igitur excutiamus locũ, quãdo uniuersam institutionẽ aggressi sumus. Sufficiebãt alioqui libri duo à Domitio Afro in hãc rem compositi, quem adolescentulus senem colui, ut non lecta mihi tantum ea, sed pleraq; ex ipso sint cognita. Is uerissime præcipit, primũ esse in hac parte officium oratoris, ut totam causam familiariter norit, quod sine dubio ad omnia pertinet. Id quomodo cõtingat, explicabimus, cùm ad destinatũ huic parti locũ uenerimus. Ea res suggeret materiam interrogationi, & ueluti tela ad manũ subministrabit. Eadẽ docebit, ad quæ iudicis animus actione sit præparandus. Debet enim uel fieri, uel detrahi testibus fides oratione perpetua: quia sic quisq; dictis mouetur, ut est ad credẽdum, uel non credẽdum antè formatus. Et quoniã duo genera sunt testium, aut uoluntariorũ, aut eorũ quibus iudex in publicis iudicijs lege denũciare solet, quorũ altero utraque pars utitur, alterum accusatoribus tantũ cõcessum est, separemus officium dantis testes, & refellentis. Qui uoluntariũ producit, scire quid is dicturus sit, potest, ideoq; facilioré uidetur in rogando habere rationẽ. Sed hæc quoq; pars acumen, & uigilantiam poscit, prouidendumq; ne timidus, ne incõstans, ne imprudens sit testis. Turbãtur enim, & à patronis diuersæ partis inducuntur in laqueũ. Sed & plus deprehẽsi nocent, quàm firmi & interriti profuissent. Multum igitur domi antè uersandi, ac uarijs percõtationibus, quales haberi ab aduersario poßunt, explorãdi sunt. Sic fit, ut aut constent sibi, at si quid titubauerint, opportuna rursus eius, à quo producti sunt, interrogatione, uelut in gradũ reponãtur. In ijs quoq; adhuc, qui cõstiterint sibi, uitandæ sunt insidiæ: nã frequẽter subijci ab aduersario solẽt: &

Domitij Afri

omnia profutura polliciti diuersa respondent, & autoritatẽ habent non arguentium illa, sed confitentium. Explorandum igitur quas causas lædendi aduersariũ afferant: nec id satis est, inimicos fuisse, sed an desierint, an per hoc ipsum reconciliari uelint, ne corrupti sint, ne pœnitẽtia propositũ mutauerint. Quod cum in ijs quoq; qui ea quæ dicturi uidẽtur, re uera sciunt, necessarium est præcauere, tum multò magis in ijs, qui se dicturos quæ falsa sunt, pollicentur. Nam & frequẽtior eorum pœnitẽtia est: & promißum suspectius, & si perseuerauerint, *reprehensio facilior. Eorum uero, quibus denunciatur, pars testium est, quæ reum lædere uelit, pars quæ nolit. Idq; interim scit accusator, interim nescit. fingamus in præsentia scire: in utroque enim genere summis artibus interrogantis opus est: nam si habet testem cupidum lædẽdi, cauere debet hoc ipsum, ne cupiditas eius appareat, nec statim de eo quod in iudiciũ uenit, rogare, sed aliquo circuitu ad id peruenire, ut illi, quod maxime dicere uoluit, uideatur expressum. Nec nimium instare interrogationi, ne ad omnia respondẽdo testis fidẽ suã minuat, sed intantum euocare cum, quantũ sumere ex uno satis sit. At in eo, qui uerum inuitus dicturus est, prima felicitas interrogantis est, extorquere, quod is noluerit. Hoc nõ alio modo fieri potest, quàm longius interrogatione repetita. Respondebit enim, quæ nocere causæ nõ arbitrabitur. Ex pluribus deinde, quæ confessus erit, eò perducetur, ut quod dicere nõ uult, negare non poßit: nam ut in oratione sparsa plerũq; colligimus argumenta, quæ per se nihil reum aggrauare uideantur, cõgregatione deinde eorũ factũ cõuincimus, ita huiusmodi testis multa de antefactis, multa de insecutis, loco, tẽpore, persona, cæterisq; est interrogãdus, ut in aliquod responsum incidat, post quod illi uel fateri quæ uolumus, necesse sit, uel his quæ iam dixerat, repugnare. Id si nõ contigit, reliquũ erit, ut eũ nolle dicere manifestũ sit, protrahẽdusq;, ut in aliquo, quod uel extra causam sit, deprehendatur. Tenen-

*responsio

dus

dus etiã diutius, ut omnia, ac plura quàm res desiderat, pro reo dicẽdo, suspectus iudici fiat, quo nõ minus nocebit, quàm si uera in reũ dixisset. At si (quod secundo loco diximus) nesciet actor, quid propositi testis attulerit, paulatim, & ut dicitur, pedetentim interrogando experietur animum eius, & ad id responsum quod eliciendum erit, per gradus ducet. Sed quia nonnunquam sunt hæ quoq; testium artes, ut primò ad uoluntatẽ respondeãt, quò maiore fide diuersa postea dicant, est accusatoris, suspectũ testem, dum prodest, dimittere. Patronorum in parte expeditior, in parte difficilior interrogatio est. Difficilior hòc, quòd raro unquã posunt ante iudicium scire, quid testis dicturus sit: Expeditior, quòd cũ interrogãdus est, sciunt quid dixerit. Itaq; in eo quod incertũ est, cura & inquisitione opus est, quis reum premat, quas & quibus ex causis inimicitias habeat, eaq; in oratione prædicẽda, atq; amolienda sunt, siue odio cõflatos testes, siue inuidia, siue gratia, siue pecunia uideri uolumus. Et si deficietur numero pars diuersa, paucitatẽ: si abundabit, cõspirationem: si humiles producet, uilitatẽ: si potentes, gratiã oportebit incessere. Plus tamen proderit causas, propter quas reum lædãt, exponere: quæ sunt uariæ, & pro cõditione cuiusq; litis, aut litigatoris. Nam cõtra illa, quæ suprà diximus, simili ratione respõderi locis cõmunibus solet, quia & in paucis, atq; humilibus accusator simplicitate gloriari potest, quòd neminẽ, præter eos quos putarit scire, quæsierit: & multos atq; honestos commendare aliquãdo est facilius. Verũ interim & singulos, ut exornare, ita destruere cõtingit, aut recitatis in actione, aut nominatis testibus. Quod ijs temporibus, quibus testis non nisi post finitas actiones rogabatur, & facilius & frequentius fuit. Quid autẽ in quenq; testiũ dicendũ sit, sumi nisi ab ipsorũ personis nõ potest. Reliquæ interrogandæ sunt partes, qua in re primum est nosse testem: nam timidus terreri, stultus decipi, iracũdus cõcitari, ambitiosus inflari, longus protrahi potest. Prudens uero &

constans, uel tanquam inimicus & pertinax dimittendus statim, uel nõ interrogatione, sed breui interlocutione patroni refutãdus est: aut aliquo, si cõtinget, urbanè dicto refrigerandus: aut si quid in eius uitam dici poterit, infamia criminũ destruẽdus. Probos quosdã, & uerecundos nõ aspere incessere profuit: nã sæpe qui aduersus insectantẽ pugnassent, modestia mitigãtur. Omnis autẽ interrogatio est aut in causa, aut extra causam. In causa, sicut accusatori præcepimus, patronus quoq; altius, & unde nihil suspecti sit, repetita percõtatione priora sequẽtibus applicando, sæpe eò perducit homines, ut ab inuitis, quod prosit extorqueat. Eius rei, sine dubio, neq; disciplina ulla in scholis, neq; exercitatio traditur, & naturali magis acumine aut usu cõtingit hæc uirtus. Si quod tamen exemplũ ad imitationẽ demõstrãdum sit, solũ est, quod ex dialogis Socraticorũ, maximeq; Platonis duci potest: in quibus adeò scitæ sunt interrogationes, ut cum in pleriſq; benè respõdeatur, res tamen ad id, quod uolunt efficere, perueniat. Illud fortuna interim præstat, ut aliquid, quod inter se parũ consentiat, à teste dicatur: interim, quod sæpius euenit, ut testis testi diuersa dicat. Acuta autẽ interrogatio ad hoc, quod casu fieri solet, etiam ratione perducet. Extra causam quoq; multa quæ prosint, rogari solẽt, de uita testiũ aliorũ, de sua quisq;, si turpitudo, si humilitas, si amicitia accusatoris, si inimicitiæ cũ reo: in quibus aut dicant aliquid, quod prosit, aut in mẽdacio, uel cupiditate lædẽdi deprehẽdantur. Sed in primis interrogatio debet esse circũspecta, quia multa contra patronos uenuste testis sæpe respondet, eiq; præcipue uulgò fauetur: tum uerbis quàm maxime ex medio sumptis, ut qui rogatur (is autẽ est & sæpius imperitus) intelligat, aut ne intelligere se neget, quod interrogantis non leue frigus est. Illæ uerò pessimæ artes, testem subornatũ in subsellia aduersarij mittere, ut inde excitatus plus noceat, uel dicendo cõtra reum, cũ quo sederit, uel cum adiuuisse testimonio uidebitur, faciendo ex industria multa immode

modeste atq; intemperāter, per quæ non à se tantum dictis detrahat fidē, sed cæteris quoq; qui proferāt, auferat autoritatē: quorum mentionē habui, nō ut fierēt, sed ut uitarētur. Sæpe inter se collidi solent, inde testatio, hinc testes: locus utrinq;. Hæc enim se pars iureiurādo, illa cōsensu signantiū tuetur. Sæpe inter testes, & argumenta quæsitū est: inde scientiā in testibus & religionē, ingenia esse in argumētis dicitur: hinc testem gratia, metu, pecunia, ira, odio, amicitia, ambitu fieri, argumēta ex natura duci: in his iudicem sibi, in illis alij credere. Cōmunia hæc pluribus causis, multūq; iactata sunt, semperq; tamē iactabūtur. Aliquādo utrinq; sunt testes, & quæstio sequitur, ex ipsis, utri meliores uiri: ex causis, utri magis credibilia dixerint: ex litigatoribus, utri gratia magis ualuerint. His adijcere si quis uolet ea, quæ diuina testimonia uocāt, ex respōsis, oraculis, ominibus, duplicē sciat eorū esse tractatum: generalē alterū, in quo inter Stoicos & Epicuri sectam secutos pugna perpetua est, regatur ne prouidētia mūdus: specialē alterū, cōtra partē diuinationis, ut quæq; in quæstionē cadit. Aliter enim oraculorum, aliter haruspicū, augurū, cōiectorū, & mathematicorū fides cōfirmari, aut refelli potest, cùm sit rerū earū ratio diuersa. Circa eiusmodi quoq; inuēta firmāda, uel destruēda, multum habet operis oratio, si quæ sint uoces per uinū, somniū, dementiā emissæ, uel excepta paruulorū indicia, quos pars altera nihil fingere, altera nihil iudicare, dictura est. Nec tantū præstari hoc genus potest, sed etiā ubi nō est, desiderari solet: Pecuniā dedisti, quis numerauit? ubi? unde? Venenū arguis: ubi emi? à quo? quāti? p quē dedi? quo cōscio? Quæ ferè omnia p Cluētio Cicero in crimine ueneficij excutit. Hæc de inartificialibus q̄ breuissimè potui.

De probatione artificiali. CAP. VIII.

PArs altera probationum, quæ est tota in arte, constatq; rebus ad faciendam fidem appositis, plerunq; aut omnino negligitur, aut leuissime attingitur ab ijs, qui argumenta uelut

horrida & confragosa uitantes, amœnioribus locis desident: neq; aliter, quàm ij qui tradũtur à poëtis gustu cuiusdam apud Lotophagos graminis, & Sirenum cantu deliniti, uoluptatem saluti prætulisse, dum laudis falsam imaginem persequũtur, ipsa propter quam dicitur, uictoria cedunt. Atqui cætera quæ cõtinuo magis orationis tractu decurrunt, in auxilium atque ornamentum argumentorum comparãtur, neruisq; illis, quibus causa cõtinetur, adijciunt superinducti corporis speciem, ut si fortè quid factum ira, uel metu, uel cupiditate dicatur, latius quæ cuiusque affectus natura sit, prosequamur. Iisdem laudamus, incusamus, augemus, minuimus, describimus, deterremus, querimur, consolamur, hortamur. Sed horum esse opera in rebus aut certis, aut de quibus tanquam certis loquimur, potest. Nec abnuerim esse aliquid in delectatione, multum uerò in commouendis affectibus. Sed hæc ipsa plus ualẽt, cùm se didicisse iudex putat: quod consequi nisi argumentatione, aliaq; omni fide rerum nõ possumus. Quorum prius quàm partiar species, indicandum reor, quædam in omni genere probationum communia. Nam neque ulla quæstio est, quæ non sit aut in re, aut in persona. Nec esse argumentorum loci possunt, nisi in ijs quæ rebus, aut personis accidunt. Eaq; aut per se inspici solẽt, aut ad aliud referri. Neq; ulla confirmatio, nisi aut ex antecedentibus, aut ex consequentibus, aut ex pugnantibus: & hæc necesse est, aut ex præterito tempore, aut ex coniuncto, aut ex sequenti petere. Nec ulla res probari nisi ex alia potest. Eaq; sit oportet aut maior, aut par, aut minor. Argumenta uerò reperiuntur, aut in quæstionibus, quæ etiam separatæ à complexu rerum, personarumq; spectari per se possint: aut in ipsa causa, cum inuenitur aliquid in ea, non ex communi ratione ductum, sed eius iudicij de quo cognoscitur, proprium. Probationum præterea omnium aliæ sunt necessariæ, aliæ credibiles, aliæ non repugnantes. Adhuc omnium probationum quadruplex ratio est, ut uel quia

aliquid

aliquid est, aliud non sit, ut quia dies est, nox non est: uel quia est aliquid, & aliud sit, ut quia Sol est super terram, dies est: uel quia aliquid non est, aliud sit, ut quia nox non est, dies est: uel quia aliquid non est, nec aliud sit, ut quia non est rationale, nec homo est. His in uniuersum prædictis partes subijciam.

De signis. CAP. IX.

OMnis igitur probatio artificialis cõstat aut signis, aut argumentis, aut exemplis. Nec ignoro plerisq; uideri signa partem argumentorũ, quæ mihi separãdi ratio hæc fuit prima, quòd sunt penè ex illis inartificialibus. Cruenta enim uestis, & clamor, & liuor, & talia sunt instrumẽta, qualia tabulæ, rumores, testes: nec inueniũtur ab oratore, sed ad eum cum ipsa causa deferuntur. Altera, quòd signa siue indubitata sint, non sunt argumenta, quia ubi illa sunt, quæstio non est: argumento autẽ, nisi in re controuersa, locus esse non potest: siue dubia, nõ sunt argumenta, sed ipsis argumentis egent. Diuiduntur autem in has duas species, quòd eorum alia sunt, ut dixi, quæ necessaria sunt, quæ Græci uocant τεκμήρια, alia nõ necessaria, quæ σημεῖα. Priora illa sunt, quæ aliter habere se non possunt, quæ mihi uix pertinere ad præcepta artis uidentur. Nam ubi est signum insolubile, ibi ne lis quidem est. Id autẽ accidit, cum quid aut necesse est fieri, factum ue esse, aut certè omnino nõ potest fieri, uel esse factum: quo in causis posito, lis nõ est, nisi facti. Hoc genus per omnia tempora perpẽdi solet. Nam & coijsse eam cũ uiro, quæ peperit, quod est præteriti: & fluctus esse, cum magna uis uenti in mare incubuit, quod cõiuncti: et eũ mori, cuius cor est uulneratum, quod futuri, necesse est. Nec fieri potest, ut ibi meßis sit, ubi satum non est: ut quis Romæ sit, cum est Athenis: ut sit ferro uulneratus, qui sine cicatrice est. Sed quædã & retrorsus idẽ ualẽt, ut uiuere hominẽ qui spirat, & spirare qui uiuit. Quædã in contrarium nõ recurrunt: Nec enim quia mouetur qui ingreditur, idcirco ingreditur, qui mouetur. Quare potest & coijsse cũ

uiro, quæ non peperit, & non esse uentus in mari, cùm esset fluctus, nec utiq; cor eius uulneratũ esse, qui perit: ac similiter satũ fuisse potest, ubi non fuisset messis: nec fuisse Romæ, qui nõ fuit Athenis: nec fuisse ferro uulneratũ, qui habet cicatricẽ. Alia sunt signa nõ necessaria, quæ ἐνδόξα Græci uocãt, quæ etiam si ad tollendam dubitationem sola non sufficiũt, tamen adiuncta cæteris plurimum ualent. Signum uocant, ut dixi, σημεῖον, quanquàm id quidam indicium, quidam uestigiũ nominauerunt, per quod res intelligitur, ut per sanguinem cædes. At quia sanguis uel ex hostia respersisse uestem potest, uel è naribus profluxisse, nõ utiq; qui uestem cruentam habuerit, homicidium fecerit. Sed ut per se non sufficit, ita cæteris adiunctũ testimonij loco ducitur, si inimicus, si ante minatus, si eodem loco fuit. Quibus signum cum accesßit, efficit, ut quæ suspecta erãt, certa uideãtur. Alioqui sunt quædam signa utriq; parti cõmunia, ut liuores, tumores. Nam uideri possunt & ueneficij, & cruditatis: & uulnus in pectore, sua manu & aliena periße dicentibus, in quo est. Hæc perinde firma habentur, atq; extrinsecus adiuuãtur. Eorum autem quæ signa sunt quidem, sed nõ necessaria, genus Hermagoras putat, nõ esse uirginẽ Atalãtam, quia cũ iuuenibus per syluas uagetur. Quod si receperimus, uereor ne omnia quæ ex facto ducuntur, signa faciamus: eadem tamẽ ratione, qua signa, tractantur. Nec mihi uidentur Areopagitæ, cum damnauerunt puerum coturnicum oculos eruentem, aliud iudicasse quam id signum esse perniciosißimæ mentis, multisq; malo futuræ, si adoleuißet. Vnde Spurij Melij, Marciq; Manlij popularitas, signum affectati regni fuit existimatũ. Sed uereor, ne longè ninium nos ducat hæc uia. Nam si est signũ adulteræ, lauari cum uiris, erit & cõuiuere cum adolescẽtibus, deinde etiam familiariter alicuius amicitia uti: aut fortasse corpus uulsum, fractum incessum, uestem mulierem dixerit mollis, & parum uiri signa, si cui, cùm signum id proprie sit, quod ex eo, de quo quæritur, natũ sub oculos uenit,

ut san

ut sanguis ex cæde, ita illa ex impudicitia fluere uideantur. Ea quoq;, quæ quia plerunq; obseruata sunt, uulgò signa credun-tur, ut prognostica: -Vento rubet aurea Phœbe:
Et cornix plena pluuiam uocat improba uoce:
si causas ex qualitate cœli trahunt, sanè ita appellentur: nam si uento rubet luna, signum uenti est rubor. Et si, ut idem poëta colligit, densatus & laxatus aër facit, ut sit inde ille auium con-centus, idem sentiemus. Sunt autẽ etiã signa parua magnorum, ut hæc ipsa cornix. Nam maiora minorum esse nemo miratur.

De argumentis. CAP. X.

NVnc de argumẽtis: hoc enim nomine complectimur omnia quæ Græci ἐνθυμήματα, ἐπιχειρήματα, ἀποδείξεις uocant, quanquam apud illos est aliqua horum nominũ differentia, etiã si uis eòdem ferè tendit. Nam enthymema (quod nos cõmentum sanè, aut commẽtationẽ interpretamur, quia aliter nõ possumus, Græco melius usuri) unum intellectum habet, quo omnia mente concepta significat, sed nunc de eo non loquimur: alterum, quo sententiam cum ratione: tertiũ, quo certam quandã argumenti conclusionẽ uel ex consequentibus, uel ex repugnãtibus: quan-quàm de hoc parum conuenit. Sunt enim qui illud prius epichi-rema dicant: pluresq; inuenias in ea opinione, ut id demum quo pugna constat, enthymema accipi uelint. Et ideo illud Cornifi-cius contrariũ appellat. Hinc alij rhetoricũ syllogismũ, alij im-perfectum syllogismũ uocauerũt: quia nec distinctis, nec totidẽ partibus concluderetur: quod sanè non uticq; ab oratore deside-ratur. Epichirema Valgius aggreßionem uocat. Celsus autem iudicat nõ nostram administrationẽ, sed ipsam rem quã aggre-dimur, id est, argumentum, quo aliquid probaturi sumus, etiam si nondum uerbis explanatũ, iam tamen mente conceptũ, Epi-chirema dici. Alijs uidetur non destinatam, uel inchoatam, sed perfectam orationem hoc nomen accipere, & ultimam speciem. Idcoq; propria eius appellatio, & maximè in usu posita, qua

Enthyme-ma.

Epichire-ma.

significatur

significatur certa quædam sententiæ comprehensio, quæ ex tribus partibus constat. Quidam epichirema rationem appellauerunt, Cicero melius ratiocinationem, quanquàm & ille nomen hoc duxisse magis à syllogismo uidetur. Nã & statũ syllogisticum ratiocinatiuum appellat, exemplisq; utitur Philosophorũ. Et quoniã est quædam inter syllogismum & epichirema uicinitas, potest uideri hoc nomine recte abusus. Ἀπόδειξις, est euidens probatio, ideoq; apud geometras, γραμμικὴ ἀπόδειξις dicuntur. Hanc & ab epichiremate Cæcilius putat differre solo genere conclusionis, & esse apodixim imperfectũ epichirema, eadẽ causa qua diximus enthymema à syllogismo distare. Nam & epichirema, syllogismi pars est. Quidam inesse epichiremati apodixim putant, & esse partem eius confirmantem. Vtcunque autem, quãquàm diuersi autores eodem modo finiũt, ut sit oratio, per ea quæ certa sunt, fidem dubijs afferens, quæ natura est omnium argumẽtorũ (neq; enim certa incertis declarãtur) hæc omnia generaliter πίστεις appellant: quod etsi propria interpretatione dicere fidẽ poßumus, apertius tamen probationẽ interpretabimur. Sed argumentũ quoq; plura significat. Nam & fabulæ ad actus scenarũ cõpositæ, argumenta dicuntur: & oratio-

Apodixis.

Argumentum.

num Ciceronis uelut thema ipse exponẽs Pædianus, Argumẽtum, inquit, tale est. Et ipse Cicero ad Brutum ita scribit: Veritus fortasse ne nos in Catonem nostrum trãsferamus illinc mali quid, etsi argumentũ simile non erat. Quo apparet, omnem ad scribendũ destinatã materiã ita appellari. Nec mirũ, cum id inter opifices quoq; uulgatum sit. Vnde Vergilius: Argumentum ingens. Vulgoq; paulò numerosius opus dicitur argumentosum. Sed nunc de eo dicendum argumento est, quod probationem, indicium, fidem, aggreßionem, eiusdem rei nomina facit, parum distincte, ut arbitror. Nam probatio, & fides efficitur nõ tantũ per hæc, quæ sunt rationis, sed etiã per inartificialia. Signum autem quod ille indicium uocat, ab argumentis iam

Aeneid. 6.

separam

ſeparaui. Ergo cum ſit argumentum ratio probationem præ-
ſtans, qua colligitur aliquid per aliud: & quæ, quod eſt dubiũ,
per id quod dubiũ nõ eſt, cõfirmat, neceſſe eſt eſſe aliquid in cau
ſa, quod probatione nõ egeat. Alioqui nihil erit, quo probemus,
niſi fuerit quod aut ſit uerum, aut uideatur, ex quo dubijs fides
fiat. Pro certis autẽ habemus primũ quæ ſenſibus percipiuntur,
ut quæ uidimus, audiuimus, & qualia ſunt ſigna: deinde ea, in
quæ cõmuni opinione cõſenſum eſt, deos eſſe, præſtãdam pieta-
tem parẽtibus. Præterea quæ legibus cauta ſunt: quæ perſuaſio-
ne, etiamſi non omnium hominũ, eius tamen ciuitatis, aut gentis,
in qua res agitur, in mores recepta ſunt: ut pleraq; in iure nõ le
gibus, ſed moribus cõſtant. Si quid inter utranq; partẽ cõuenit,
ſi quid probatũ eſt, deniq; cuicunq; aduerſarius non cõtradicit.
Sic enim fiet argumentum: Cùm prouidentia mundus regatur,
adminiſtranda eſt Reſpublica: ut adminiſtranda Reſpub. ſit, ſi
liquebit mundũ prouidẽtia regi. Debet etiã nota eſſe recte argu
menta tractaturo, uis & natura omnium rerum, & quid quæq;
earum plerunq; efficiat. Hinc enim ſunt quæ ἀκόλουθα dicuntur.
Credibilium autẽ genera ſunt tria: Vnum firmiſſimũ, quod ferè
accidit, ut liberos à parentibus amari: Alterũ uelut propenſius,
eum qui recte ualeat, in craſtinum peruenturum: Tertium tan-
tum non repugnans, in domo furtũ factum ab eo, qui domi fuit.
Ideoq; Ariſtoteles in ſecundo de Arte Rhetorica libro diligen-
tiſſime eſt executus, quid cuiq; rei, & quid cuiq; homini ſoleat
accidere, & quas res, quosq; homines, quibus rebus, aut homini
bus uel cõciliaſſet, uel alienaſſet ipſa natura: ut diuitias quid ſe-
quatur, aut ambitũ, aut ſuperſtitionem: quid boni probent, quid
mali petãt, quid milites, quid ruſtici, quo quæq; modo res uitari,
uel appeti ſoleat. Verum hoc exequi mitto. Non enim longum
tantum, ſed etiam impoſsibile, aut potius infinitum eſt: præterea
poſitum in cõmuni omniũ intellectu. Si quis tamẽ deſideraucrit,
à quo peteret, oſtendi. Omnia autem credibilia, in quibus pars

maxima

maxima consistit argumẽtationis, ex huiusmodi fontibus fluunt, an credibile sit à filio patrem occisum, incestum cum filia commissum: & contrà, ueneficiũ in nouerca, adulteriũ in luxurioso. Illa quoq;, an scelus palàm factum, an falsum dixerit propter exiguam summam: quia suos quisq; horum uelut mores habet: plerunq; tamen nõ semper, alioqui indubitata essent, non argumenta. Excutiamus nunc argumentorum locos, quanquàm quibusdam ij quoq;, de quibus suprà dixi, uidentur. Locos appello, non ut uulgò nunc intelliguntur, ut in luxuriam & adulteriũ, & similia: sed sedes argumentorum, in quibus latent, ex quibus sunt petenda. Nam ut in terra non omni generãtur omnia, nec auem nec ferã reperias, ubi quæq; nasci, aut morari soleat ignarus: & piscium quoq; genera alia planis gaudent, alia saxosis, regionibus quoq; littoribusq; discreta sunt, nec elopem nostro mari, aut scarum ducas: ita non omne argumentum undiq; uenit, ideoq; non passim quærendum est. Multus alioqui error est, & exhausto labore, quod non ratione scrutabimur, nõ poterimus inuenire nisi casu. At si scierimus, ubi quicq; nascatur, cum ad locum uentum erit, facilè quod in eo erit, peruidebimus. In primis igitur argumenta sæpe à persona ducenda sunt, cum sit, ut dixi, diuisio, ut omnia in hæc duo partiamur, res atq; personas, ut causa, tẽpus, locus, occasio, instrumentũ, modus, & cætera, rerũ sint accidẽtia. Personis autem nõ quicquid accidit exequendũ mihi est, ut plerisq; fecerũt, sed unde argumẽta sumi possunt. Ea porrò sunt, Genus: nam similes parentibus ac maioribus suis filij plerunq; creduntur, & nonnunquam ad honeste turpiterq; uiuẽdum, inde causæ fluunt. Natio: nam & gentibus proprij mores sunt, nec idem in barbaro, Romano, Græco, probabile est. Patria: quia similiter etiã ciuitatum leges, instituta, opiniones habent differentiam. Sexus: ut latrocinium facilius in uiro, ueneficiũ in fœmina credas. Aetas: quia aliud alijs annis magis conuenit. Educatio & disciplina: quoniam refert à quibus & quo

Loci argumentorum.

Personis accidentia.

& quo quisq; modo sit institutus. Habitus corporis: ducitur enim frequẽter in argumẽtum ſpecies libidinis, robur petulantiæ. His contraria in diuerſum. Fortuna: neq; enim tam idẽ credibile est in diuite ac paupere: propinquis, amicis, cliẽtibus abũdante, & his omnibus destituto. Cõditionis etiam distantia est: nam clarus an obscurus, magistratus an priuatus, pater an filius, ciuis an peregrinus, liber an seruus, maritus an cœlebs, parens liberorum an orbus sit, plurimum distat. Animi natura: etenim auaritia, ira, iracundia, misericordia, crudelitas, seueritas, aliaq; his similia, afferunt frequẽter fidem, aut detrahunt: sicut uictus, luxuriosus, an frugi, an sordidus, quæritur. Studia quoq;: nam rusticus, forẽsis, negotiator, miles, nauigator, medicus, aliud atq; aliud efficiunt. Intuendum etiam quid affectet quisq;, locuples uideri an disertus, iustus an potẽs. Spectantur anteacta, dictaq;. Ex præteritis enim æstimari solent præsentia. His adijciũt quidam commotionem: hanc accipi uolunt tẽporarium animi motum, sicut iram, pauorem. Cõsilia autem & præsentis, & præteriti, & futuri temporis, quæ mihi etiamsi personis accidunt, referenda tamẽ ad illam partẽ argumẽtorum uidentur, quam ex causis ducimus, sicut habitus quidã animi, quo tractatur amicus an inimicus. Ponũt in persona & nomen, quod quidem ei accidere necesse est, sed in argumẽtum raro cadit, nisi cum aut ex causa datũ est, ut sapiẽs, magnus, *planus: aut ex ipsum alicuius *plenus cogitationis attulit causam, ut Lentulo cõiurationis, quòd libris Sibyllinis, haruspicumq; respõsis, dominatio dari tribus Cornelijs dicebatur, seq; eã tertiũ esse credebat post Syllã, Cinnamq;, qui & ipse Cornelius erat. Nam & illud extat apud Euripidẽ frigidum sanè, quòd nomen Polynicis, ut argumentum fratricidij inceperit. Locorum enim ex eo frequẽs materia, qua Cicero in Verrem nõ semel usus est. Hæc ferè circa personas sunt, aut his similia. Neq; enim cõplecti omnia, uel hac in parte, uel in cæteris possumus, cõtenti rationẽ plura quæsituris ostẽdere.

Nunc

Accidentia rebus.

Nunc ad res trãsco, in quibus maxime sunt personis iũcta, quæ agimus, ideoq; prima tractanda. In omnibus porrò quæ fiunt, quæritur aut quare, aut ubi, aut quando, aut quomodo, aut per quæ facta sunt. Ducuntur igitur argumẽta ex causis factorum, uel futurorum, quorum materiam ὕλην alij, δύναμιν alij nominauerunt, in duo genera, sed quaternas utriusq; diuidunt species. Nam ferè uersatur ratio faciendi circa bonorum adeptionem, incrementum, conseruationem, usum: aut malorum euitationẽ, liberationem, imminutionem, conuersionem: nanq; hæc in deliberando plurimum ualent. Sed has causas habent recta: praua contrà ex falsis opinionibus ueniũt. Nam est ex his initium ijs, quæ creduntur bona aut mala: Inde errores existunt, et peßimi affectus, in quibus sunt, ira, odium, inuidia, cupiditas, spes, ambitus, audacia, metus, cætera eiusdem generis. Accedunt aliquãdo fortuita, ebrietas, ignorantia. Quæ interim ad ueniam ualent, interim ad probationem criminum. Vt si quis dum alij insidiatur, alium dicitur interemisse. Causæ porrò non ad conuincendum modò, quod obijcitur, sed ad defendendum quoq; excutiso lent, cùm quis se recte feciße, id est, honesta causa cõtendit: qua de re latius in tertio libro dictum est. Finitiones interim ex causis pendent. An tyrannicida, qui tyrannum, à quo deprehensus in adulterio fuerat, occîdit. An sacrilegus, qui ut hostes urbe expelleret, arma templo affixa detraxit. Ducũtur argumẽta & ex loco. Spectatur enim ad fidem probationis, montanus an planus, maritimus an mediterraneus, consitus an incultus, frequens an desertus, propinquus an remotus, opportunus cõsilijs an aduersus. Quam partem uidemus uehementißime pro Milone tractaße Ciceronem. Et hæc quidem, ac similia ad cõiecturam frequentius pertinent, sed interim ad ius quoq;, priuatus an publicus, sacer an profanus, noster an alienus. Vt in persona, magistratus, pater, peregrinus. Hinc enim quæstiones oriuntur. Priuatam pecuniam sustulisti, uerũ quia de templo, nõ furtum, sed

sacrile

ſacrilegium eſt. Occidiſti adulterum, quod lex permittit, ſed quia in lupanari, cædes eſt. Iniuriam feciſti, ſed quia magiſtratui, maieſtatis actio eſt: uel contrà, Licuit, quia pater eram, quia magiſtratus. Sed circa facti controuerſiam argumenta præſtant, circa iuris lites materiam quæſtionum. Ad qualitatem quoq; frequenter pertinet locus. Neq; enim idem ubiq; aut licet, aut decorum eſt. Quinetiam in qua quicq; ciuitate quæratur, intereſt. Moribus enim & legibus diſtant. Ad cõmendationem quoq; & inuidiam ualet: nam & Aiax apud Ouidium inquit:

Ante rates agimus cauſam, & mecum confertur Vlyſſes. Ouid. 13. Metamorph.

Et Miloni inter cætera obiectũ eſt, quòd Clodius in monumentis ab eo maiorum ſuorum eſſet occiſus. Ad ſuadendi momenta idem ualet, ſicut tempus, cuius tractatum ſubiũgam. Eius autem (ut alio loco iam dixi) duplex ſignificatio eſt. Generaliter enim & ſpecialiter accipitur. Prius illud eſt, Nunc, olim, tũc, ſub Alexandro, cùm apud Ilion pugnatũ eſt: deniq; præteritum, inſtans, futurum. Hoc ſequens habet & cõſtituta diſcrimina, æſtate, hyeme, noctu, interdiu: & fortuita, in peſtilentia, in bello, in conuiuio. Latinorum quidam ſatis ſignificari putauerunt, ſi illud generale tempus, hoc ſpeciale uocarent. Quorum utrorunq; ratio & in cõſilijs quidem, & in illo demonſtratiuo genere uerſatur, ſed in iudicijs frequẽtiſſima eſt. Nam & iuris quæſtiones facit, & qualitatem diſtinguit, & ad coniecturam plurimum confert: ut cũ interim probationes inexpugnabiles afferat, quales ſunt, ſi dicatur (ut ſuprà poſui) ſignator, qui ante diem tabularum deceſſit, aut cõmiſiſſe aliquid, uel cum infans eſſet, uel cum omnino natus non eſſet. Præter id, omnia facilè argumenta aut ex ijs, quæ ante rem facta ſunt, aut ex coniunctis rei, aut conſequentibus ducuntur. Ex antecedentibus: Mortẽ minatus es, noctu exiſti, proficiſcentem anteceſſiſti. Cauſæ quoque factorum præteriti ſunt tẽporis. Sed tempus ſubtilius quidam, quàm neceſſe erat, diuiſerunt, ut eſſet iuncti, ſonus auditus eſt: adhærentis, clamor

sublatus est. Insequentis sunt illa, latuisti, profugisti, liuores, & tumores apparuerunt. Iisdem temporum gradibus defensor utetur ad detrahendam ei, quod obijcitur, fidem. In his omnis factorum, dictorumq; ratio uersatur, sed dupliciter. Nam fiunt quædam, quia aliud postea futurum est: quædam, quia aliud antè factum est: ut cum obijcitur reo lenocinij speciosæ marito, quòd speciosam adulterij damnatā quandā emerit: aut parricidij reo luxurioso, quòd dixerit patri, Nō me amplius obiurgabis. Nam & ille, non quia emit, lœno est, sed quia leno erat, emit. Nec hic, quia sic erat locutus, occidit, sed quia erat occisurus, sic locutus est. Casus autem, qui & ipse præstat argumentis locum, sine dubio est ex insequentibus, sed quadam proprietate distinguitur: ut si dicam, Melior dux Scipio, quàm Annibal, uicit enim Annibalem. Bonus gubernator nunquam fecit naufragium. Bonus agricola magnos sustulit fructus. Et contrà, Sumptuosus fuit, patrimonium exhausit, turpiter uixit, uel omnibus inuisus est. Intuendæ sunt, præcipueq; in coniecturis, & facultates. Credibilius est enim occisos à pluribus pauciores, à firmioribus imbecilliores, à uigilantibus dormientes, à præparatis inopinantes. Quorum contraria in diuersum ualent. Hæc & in deliberando intuenur, & in iudicijs ad duas res solemus referre, an uoluerit quis, an potuerit. Nam & uoluntatem spes facit. Hinc illa apud Ciceronem coniectura: Insidiatus est Clodius Miloni, non Milo Clodio. Ille cum seruis robustis, hic cum mulierum comitatu: Ille equis, hic in rheda: Ille expeditus, hic penula irretitus. Facultati autem licet instrumentum coniungere. Sunt enim in parte facultatis & copiæ. Sed ex instrumento aliquādo etiam signa nascuntur, ut spiculum in corpore inuentum. His adijcitur modus, quem τρόπον dicunt, quo quæritur, quemadmodum quid sit factum, idq; tum ad qualitatem scriptumq; pertinet, ut si negemus adulterum ueneno occidisse, cum ferro licuisset occidere, sed uel oportuisset; tum ad coniecturas quoq; : ut si dicam,

bona

bona mente factum, ideoq; palàm: mala, ideoq; ex insidijs, noctu, in solitudine. In rebus autem omnibus, de quarum ui aut natura quæritur, quasq; etiam citra complexum personarum, cæterorumq; ex quibus fit causa, per se intueri possumus, tria sine dubio rursus spectanda sunt, an sit, quid sit, quale sit. Sed quia sunt quidam loci argumẽtorum omnibus communes, diuidi hæc in tria genera non possunt. Ideoq; locis potius, ut quosq; incurrent, subijcienda sunt. Ducuntur ergo argumenta ex finitione, seu fine: nam utroque modo traditur. Eius duplex ratio est. Aut enim simpliciter quæritur, sit ne hoc uirtus: aut antecedente finitione, quid sit uirtus. Id aut uniuersum uerbis complectimur, ut rhetorice est bene dicendi scientia: aut per partes, ut rhetorice est rectè inueniendi, & disponendi, & eloquendi cum firma memoria, & cum dignitate actionis, scientia. Præterea finimus, aut ui, sicut superiora: aut ἐτυμολογίᾳ, ut aßiduũ ab assedando, & locupletem à locorum, pecunioſum à pecorum copia. Finitioni subiecta maximè uidentur, genus, species, differens, proprium. Ex his omnibus argumenta ducuntur. Genus ad probandam speciem minimum ualet, plurimum ad refellendam. Itaq; nõ quia est arbor, platanus est: at quod non est arbor, utiq; platanus non est. Nec quod non est uirtus, utique potest esse iustitia. Itaq; à genere perueniendum est ad ultimam speciem: ut, homo est animal, nõ est satis, id enim genus est: mortale, etiamsi species est, cum alijs tamen communis finitio: rationale, nihil supererit ad demonstrandum id, quod uelis. Cõtrà species firmam probationem habet generis, infirmam refutationem. Nam quod iustitia est, utiq; uirtus est: quod nõ est iustitia, potest esse uirtus: ut, si est fortitudo, continentia, constantia. Nunquàm itaq; tolletur à specie genus, nisi omnes species, quæ sunt generi subiectæ, remoueantur, hoc modo: Quod neque immortale est, neque mortale, animal non est. His adijciunt propria, & differẽtia. Proprijs confirmatur finitio, differentibus soluitur. Proprium autem est,

aut quod ſoli accidit, ut homini ſermo, riſus: aut quod utiq; accidit, ſed nõ ſoli, ut igni calefacere. Et ſunt eiuſdem rei plura propria, ut ipſius ignis lucere, calere. Itaque quodcunq; proprium deerit, ſoluet finitionem, non utiq; quodcunq; erit, confirmabit. Sæpiſſimè autem, quid ſit proprium cuiuſq; quæritur, ut ſi per etymologiam dicatur: Tyrannicidæ proprium eſt tyrãnum occidere, negemus. Non enim ſi traditum ſibi eum carnifex occiderit, tyrannicida uocatur: nec ſi imprudens, uel inuitus. Quod autem proprium non erit, differens erit, ut aliud eſt ſeruum eſſe, aliud ſeruire, qualis eſſe in addictis quæſtio ſolet: Qui ſeruus eſt ſi manumittatur, fit libertinus, non itidem addictus: & plura, de quibus alio loco. Illud quoq; differẽs uocant, cùm genere in ſpeciem diducto ſpecies ipſa diſcernitur: Animal, genus: mortale, ſpecies: terrenum, uel bipes, differens. Nondum enim proprium eſt, ſed iam differt à marino, uel quadrupede. Quod non tam ad argumentum pertinet, quàm ad diligentem finitionis comprehenſionem. Cicero genus, & ſpeciem, quam eandem formam uocat, à finitione diducit, & ijs quæ ad aliquid ſunt, ſubijcit: ut, ſi is, cui omne argentum legatum eſt, petat ſignatum quoq;, utatur genere. At ſi quis, cùm legatum ſit ei, quæ uiro materfamiliás eſſet, neget deberi ei, quæ in manum non conuenerit, ſpecie: quoniam duæ formæ ſint matrimoniorum. Diuiſione autem adiuuari finitionem docet, eamq; differre à partitione, quòd hæc ſit totius in partes, illa generis in formas. Partes incertas eſſe, ut quibus conſtet reſpub. Formas certas ut quot ſint ſpecies rerum publicarum. Quas tres accipimus, quæ populi, quæ paucorum, quæ unius poteſtate regerẽtur. Et ille quidem non his exemplis utitur, quia ſcribens ad Trebatium, ex iure ea ducere maluit: ego apertiora poſui. Propria uerò ad coniecturæ quoque pertinent partem, ut proprium eſt boni, rectè facere: iracundi uerbis excandeſcere. Ac contrà, quædam in quibuſdam utiq; non ſunt, & ratio, quamuis ex diuerſo, eadem eſt. Diuiſio, & ad pro-

Addicti.

Democratia.

Ariſtocratia.

Monarchia.

bandum

bandum simili uia ualet, & ad refellendum. * Probanti interim satis est unum habere hoc modo: Vt sit ciuis quis, aut natus sit oportet aut factus. Neganti, utrũq; tollendum est, nec natus, nec factus est. Fit hoc & multiplex, idq; est argumẽtorum genus ex remotione, quo modò efficitur totum falsum, modò id, quod relinquitur, uerum. Totum falsum est, hoc modo: Pecuniam te credidisse dicis: aut habuisti ipse, aut ab aliquo accepisti, aut inuenisti, aut surripuisti. Si neq; domi habuisti, neq; ab alio accepisti nec cætera, non credidisti. Reliquum sit uerum sic: Hic seruus, quem tibi uendicas, aut uerna tuus est, aut emptus, aut donatus, aut testamento relictus, aut ex hoste captus, aut alienus. Deinde remotis prioribus, supererit alienus. Periculosum, & cum cura intuendum genus: quia si in proponendo unum quodlibet omiserimus, cum risu quoque tota res soluitur. Tutius quod Cicero pro Cecinna facit, cùm interrogat, si hæc actio non sit, quæ sit. Simul enim remouentur omnia. Vel cùm duo ponentur inter se cõtraria, quorum tenuisse utrumlibet sufficiat: quale Ciceronis est: Vnum quidem, certe nemo erit tam inimicus Cluentio, qui nubi non concedat, si constet corruptũ illud eße iudicium, aut ab Habito, aut ab Opianico esse corruptũ. Si doceo non ab Habito, uinco ab Opianico: Si ostendo ab Opianico, purgo Habitum. Fit etiam ex duobus, quorum necessaria est alterutrum eligendi aduersario potestas: efficiturq;, ut utrum elegerit, noceat. Facit hoc Cicero pro Oppio: Vtrum cùm Cottã appetisset, aut cùm ipse sese conaretur occidere, telum ei è manibus ereptũ est? Et pro Vareno: Optio uobis datur, utrum uelitis, casu illo itinere Varenum usum esse, an huius persuasu, & inductu. Deinde utraq; facit accusatori contraria. Interim duo ita proponuntur, ut utrumlibet electum, idem efficiat: quale est, Philosophandum est, etiam si non est philosophandum. Et illud uulgatum: Quo schema, si intelligitur? quò, si non intelligitur? &: Mentietur in tormentis, qui dolorem pati potest: mentictur, qui nõ potest.

* probationi

Vt sunt autem tria tempora, ita ordo rerũ tribus momentis constat. Habent enim omnia initium, incrementum, summam: ut iurgium, deinde cædes, & strages. Est ergo hic quoque argumentorum locus inuicem probantium. Nam & ex initijs summa colligitur, quale est: Nõ possum togam prætextam sperare, cùm exordium pullum uideam. Et cõtrà, Nõ dominationis causa Syllam arma sumpsisse, argumentum est dictatura deposita. Similiter & ex incremẽto in utranq; partem ducitur rei ratio, cùm in coniectura, tum etiam in tractatu æquitatis, an ad initium summa referẽda sit, id est, an ei cædes imputanda sit, à quo iurgium cœpit. Est argumentorum locus ex similibus: Si continentia uirtus, utiq; & abstinentia. Si fidem debet tutor, & procurator. Hoc est ex eo genere, quod & ἐπαγωγὴν Græci uocãt, Cicero inductionem. Ex dißimilibus: Non si lætitia bonum, & uoluptas. Non quod muliẽri, idem pupillo. Ex contrarijs: Frugalitas bonum, luxuria enim malum. Si malorum causa bellum est, erit emendatio pax. Si ueniam meretur qui imprudens nocuit, non meretur præmium qui imprudens profuit. Ex pugnãtibus: Qui est stultus, sapiens non est. Ex cõsequentibus, siue adiunctis: Si iustitia est bonum, rectè iudicandum. Si malum perfidia, non est fallendũ. Idemq; retrò. Nec sunt his dißimilia, ideoq; huic loco subijcienda, cùm & ipsa naturaliter cõgruant: Quod quis nõ habuit, non perdidit. Quem quis amat, sciens non lædit. Quem quis hæredem suum esse uoluit, charum habuit, habet, habebit. Sed cùm sint indubitata, uim habent penè signorum immutabilium. Sed consequentia dico ἀκόλουθα, est enim consequens sapientiæ bonitas: illa sequentia ἐπόμενα, quæ postea facta sunt, aut futura. Nec sum de nominibus anxius, uocet enim ut uoluerit quisq;, dum uis rerum ipsa manifesta sit: appareatq; hoc temporis, illud esse naturæ. Itaq; non dubito hæc quoq; consequentia, quamuis ex prioribus dent argumentum ad ea, quæ sequuntur: quorum quidam duas species esse uoluerũt: Actionis, ut pro

Oppio:

Oppio: Quos educere inuitos in prouinciam non potuit, eos inuitos retinere quî potuit? Temporis, in Verrem: Si finem Prætoris edicto afferunt Calendæ Ianuarij, cur non initium quoque edicti nascatur à Calendis Ianuarij? Quod utrunq; exemplum tale est, ut idem in diuersum, si retrò agas, ualeat. Consequens est enim eos, qui inuiti duci non potuerunt, inuitos nõ potuisse retineri. Illa quoque, quæ ex rebus mutuam confirmationem præstantibus ducuntur, quæ proprij generis quidam uideri uolunt, & uocant ἐκ τῶν πρὸς ἄλλα, Cicero ex rebus sub eandem rationem uenientibus, fortiter consequentibus iunxerim: Si portorium Rhodijs locare honestum est, & Hermocreonti conducere: & quod discere honestum, & docere. Vnde illa non hac ratione dicta, sed efficiens idem, Domitij Afri sententia est pulchra: Ego accusaui, uos damnastis. Est inuicem consequens, quod ex diuersis idem ostendit, ut qui mundum nasci dicit, per hoc ipsum & deficere significat: quia deficit omne, quod nascitur. Similima est his argumentatio, qua colligi solent ex ijs quæ faciunt, ea quæ efficiuntur, aut contrà: quod genus à causis uocant. Hæc interim necessariò fiunt, interim plerunque, sed non necessariò. Nam corpus in lumine utique umbram facit, & umbra ubicunque est, ibi corpus esse ostendit. Alia sunt, ut dixi, non necessaria, uel utrinque, uel ex altera parte: Sol colorat: non utiq; qui est coloratus, à sole est. Iter puluerulentum facit, sed nec omne iter puluerem mouet: nec quisquis est puluerulentus, ex itinere est. Quæ utique faciunt talia, talia sunt: Si sapientia bonum uirum facit, bonus uir est utique sapiens. Ideoq; boni est honeste facere: mali, turpiter: & qui honeste faciunt, boni: qui turpiter, mali recte iudicantur. At exercitatio plerunque robustum corpus facit, sed non quisquis est robustus, exercitatus: nec quisquis exercitatus, robustus est: Nec quia fortitudo præstat, ne mortem timeamus: quisquis mortem non timuerit, uir fortis erit existimandus. Nec si capitis dolo-

rem facit, inutilis hominibus sol est. Et hæc ad hortatiuum genus maximè pertinent. Virtus facit laudem, sequenda igitur: uoluptas infamiam, fugienda igitur. Recte autem monemur, causas non utiq; ab ultimo esse repetendas, ut Medea:

Vtinam ne in nemore Pelio.

Quasi uerò id eam fecerit miseram, aut nocentem, quòd illic ceciderit abiegna ad terram trabes. Et Philocteta Paridi:

*Si par esses tibi *Si imperasses tibi, ego nunc non essem miser.

Quo modo peruenire quòlibet, retro causas legentibus licet. His illud adijcere ridiculum putarem, nisi eo Cicero uteretur, quod cõiugatum uocant: ut, Eos qui rem iustam faciant, iuste facere: quod certè non eget probatione. Quod compascuum est, compascere licere. Quidam hæc quæ uel ex causis, uel ex efficientibus diximus, alieno nomine uocant ἐκβάσεις, id est, exitus. Nam nec hic aliud tractatur, quàm quid ex quoq; eueniat. Apposita uel comparatiua dicuntur, quæ maiora ex minoribus, minora ex maioribus, paria ex paribus probant. Confirmatur cõiectura ex maiore: Si quis sacrilegium facit, faciet & furtum. Ex minore: Qui facilè ac palàm mentitur, peierabit. Ex pari: Qui ob rem iudicandam pecuniam accepit, & ob dicendum falsum testimonium accipiet. Iuris confirmatio est huiusmodi, Ex maiore: Si adulterum occidere licet, & loris cædere. Ex minore: Si furem nocturnũ occidere licet, quid latronem? Ex pari: Quæ pœna aduersus interfectorem patris iusta est, eadem aduersus matris. Quorum omnium tractatus uersatur in syllogismis. Illa magis finitionibus, aut qualitatibus prosunt. Si robur corporibus bonum non est, minus sanitas. Si furtum scelus, magis sacrilegium. Si abstinentia uirtus, & continentia. Si mundus prouidentia regitur, administranda est respublica. Si domus ædificari sine ratione non potest, quid agendum in naualium cura & armorum? Ac mihi quidem sufficeret hoc genus, sed in species secatur. Nam ex pluribus ad unum, & ex uno ad plura (unde est, quod

est, quod semel & sæpius) & ex parte ad totum, ex genere ad speciem, ex eo quod continet, ad id quod cõtinetur, & ex difficilioribus ad faciliora, & ex longe positis ad propiora, & ad omnia quæ contra hæc sunt, eadem ratione argumenta ducuntur. Sunt enim & hæc maiora & minora, aut certe uim simile lem obtinent: quæ si prosequamur, nullus erit ea concidendi modus. Infinita est enim rerum comparatio, iucundiora, gratiora, magis necessaria, honestiora, utiliora. Sed mittamus plura, ne in eam ipsam, quam uito, loquacitatẽ incidam. Exemplorum quoq; ad hæc infinitus est numerus, sed paucissima attingam. Ex maiore, pro Cecinna: Qui exercitus armatos mouet, is aduocationem togatorum nõ uidebitur mouisse? Ex faciliore, in Clodium & Curionẽ: Ac uide, an facile fieri tu potueris, cum is factus nõ sit, cui tu concessisti. Ex difficiliore: Vide quæso Tubero, ut qui de meo facto non dubitem, de Ligarij audeam confiteri. Et ibi: An sperandi Ligario causa non sit, cum mihi apud te locus sit, etiam pro altero deprecandi? Ex minore, pro Cecinna: Ita ne uero scire esse armatos sat est, ut uim factam probes, in manus eorum incidere non est satis? Ergo, ut breuiter contraham summam, ducuntur argumenta à personis, causis, locis, tempore (cuius tres partes diximus, præcedens, coniunctum, insequens) facultatibus (quibus instrumentum subiecimus) modo, id est, ut quicq; sit factum, finitione, genere, specie, differẽtibus, proprijs, remotione, diuisione, initio, incrementis, summa, similibus, dissimilibus, pugnantibus, consequentibus, efficientibus, effectis, euentis, iugatis, comparatione, quæ in plures deducitur species. Illud adijciendum uidetur, duci argumenta non à confessis tantum, sed etiam à fictione, quam Græci κατ' ὑπόθεσιν uocant. Et quidem ex omnibus ijsdem locis, quibus superiora, quia totidem species esse possunt fictæ, quot ueræ. Nam fingere hoc loco, est proponere aliquid, quod si uerum sit, aut soluat quæstionem, aut adiuuet. deinde id de quo quæritur, facere illi si-

mile. Id quo facilius accipiant iuuenes, nondum scholam egressi, primò familiaribus magisq; usitatis exemplis ostendam: Lex est, Qui parentes non aluerit, uinciatur. Non alit quis, & uincula nihilo nunus recusat. Vtitur fictione, si mules, si infans sit, si Reipublicæ causa absit. Et illa cõtra optionem fortium, si tyrannidem petat, si templorũ euersionẽ. Plurimumq; ea res uirium habet contra scriptũ. Vtitur his Cicero pro Cecinna: Vnde tu aut familia, aut procurator tuus: si me uillicus tuus solus deiecisset, opinor, nõ familia deiecisset, sed aliquis de familia. Si uero ne habeas quidẽ seruum, præter eum qui me deiecerit. Et alia in eodẽ libro plurima. Verum eadem fictio ualet & ad qualitates: Si L. Catilina cum suo cõsilio nefariorum hominum, quos secum eduxit, hac de re posset iudicare, condemnaret Lucium Murænam. Et ad amplificationem: Si hoc tibi inter cœnam, in illis immanibus poculis tuis accidisset. Sic &: Si Respubl. uocem haberet. Has ferè sedes accepimus probationum in uniuersum, quas nec generatim tradere sat est, cum ex qualibet earum innumerabilis argumentorũ copia oriatur, nec per singulas species exequi patitur natura rerũ, quod qui sunt facere conati, duo pariter subierunt incommoda, ut & nimium dicerent, nec tamẽ totum. Vnde plurimi cũ in hos inexplicabiles laqueos inciderũt, omnem etiã quem ex ingenio suo potuerant habere conatum, uelut astricti certis legum uinculis, perdiderunt, & magistrum respicientes, naturam ducem sequi desierunt. Nam ut per se nõ sufficit scire, omnes probationes aut à personis, aut à rebus peti, quia utrunq; in plura diuiditur: ita ex antecedẽtibus, & iunctis, & insequentibus trahenda esse argumenta, qui acceperit, protinus in hoc sit instructus, ut quid in quaq; causa dicẽdum sit, ex his sciat: præsertim cum plurimæ probationes in ipso causarum complexu reperiantur, ita ut sint cum alia lite nulla cõmunes. eaq; sint & potentissimæ & minime obuiæ, quia communibus ex præceptis propria inuenienda sunt. Hoc genus argumentorũ sanè dicamus

ex circum

ex circunstantia, quia περίστασιν dicere aliter non possumus: uel ex ijs, quæ cuiusq; causæ propria sunt, ut in illo adultero sacerdote, qui lege, qua unius seruandi potestatẽ habebat, se ipse seruare uoluit, proprium est controuersiæ dicere: Non unũ nocentem seruabis, quia te adultero dimisso, adulteram occidere non licebit. Hoc enim argumentum lex facit, quæ prohibet adulterã sine adultero occidi. Et illa, in qua lex est, ut argẽtarij dimidiũ, ex eo quod debebant, soluerent, creditum suum totum exigerẽt. Argentarius ab argentario solidum petit. Proprium ex materia est argumentum creditoris: idcirco adiectum esse in lege, ut argentarius totum exigeret. Aduersus alios enim non opus fuisse lege: cum omnes præterquàm ab argentarijs totum exigendi ius haberent. Cùm multa autem nouantur in omni genere materiæ, tum præcipuè in his quæstionibus, quæ scripto cõstant, quia uocum est in singulis ambiguitas frequens, adhuc in cõiunctis magis. Et hæc ipsa plurium legum, aliorum'ue scriptorum, uel cõgruentium uel repugnantium complexu uarientur necesse est, cùm res rei, aut ius iuris, quasi signum est: Non debui tibi pecuniam, nunquàm me appellasti, usuram non accepisti, ultro à me mutuatus es. Lex est: Qui patri proditionis reo nõ affuerit, exhæres sit. Negat, nisi pater absolutus sit, quid signi? Lex altera: Proditionis damnatus, cum aduocato exulet. Cicero pro Cluentio, P. Popilium, & Titum Guttam dicit non iudicij corrupti, sed ambitus esse damnatos, quid signi? quòd accusatores eorũ, qui erant & ipsi ambitus dãnati, è lege sint post hãc uictoriam restituti. Nec minus in hoc curæ debet adhiberi, quid proponẽdum, quàm quomodo sit, quod proposueris probãdũ. Hìc omnino uis inuentionis si nõ maior, certe prior. Nam ut tela superua cua sunt nescienti quid petat: sic argumenta, nisi præuideris cui rei adhibẽda sint: hoc est, quod cõprehendi arte nõ possit. Ideoq; cum plures eadẽ didicerint, generibus quidem argumẽtorũ similibus utentur, alius tamen alio plura, quibus utatur, inueniet. Sit

exempli

exempli gratia propoſita controuerſia, quæ minime communes cum alijs quæſtiones habet: Cùm Thebas euertiſſet Alexander, inuenit tabulas, quibus centum talenta mutuò Theſſalis dediſſe Thebanos continebatur. Has, quia erat uſus commilitio Theſſalorum, donauit his ultro: poſtea reſtituti à Caſſandro Thebani repoſcunt Theſſalos. apud Amphictyonas agitur: centum talenta, & credidiſſe eos cõſtat, & non recepiſſe. Lis omnis ex eo, quòd Alexander ea Theſſalis donaſſe dicitur, pendet: conſtat quoque illud, non eſſe his ab Alexandro pecuniam datam. Quæritur ergo, an perinde ſit, quod datum eſt, ac ſi pecuniam dederit. Quid proderunt argumentorum loci, niſi hæc prius uidero, nihil eum egiſſe donando, non potuiſſe donare, non donaſſe? Et prima quidem actio facilis, ac fauorabilis, repetentiũ iure, quod ui ſit ablatum. Sed hinc aſpera, & uehemens quæſtio exoritur, de iure belli, dicentibus Theſſalis, hoc regna, populos, fines gentium atque urbium contineri. Inueniendum contrà eſt, quo diſtet hæc cauſa à cæteris, quæ in poteſtatem uictoris uenirẽt: nec circa probationem res hæret, ſed circa propoſitionem. Dicamus primùm, in eo, quod in iudicium deduci poteſt, nihil ualere ius belli: nec armis erepta, niſi armis poſſe retineri. Itaque ubi illa ualeant, non eſſe iudicem: ubi iudex ſit, illa nihil ualere. Hoc inueniendum eſt, ut adhiberi poßit argumentum: Ideo captiuos ſi in patriam redierint, liberos eſſe: quia bello parta, nõ niſi eadem ui poßideantur. Propriũ & illud cauſæ, quod Amphictyones iudicant, ut alia apud Centumuiros, alia apud iudicem priuatum in ijſdem quæſtionibus ratio ſit. Tum ſecundo gradu nõ potuiſſe donari à uictore ius, quia id demum ſit eius, quod ipſe teneat: ius, quòd ſit incorporale, apprehendi manu non poſſe. Hoc reperire difficilius, quàm cùm inueneris, argumentis adiuuare: ut alia ſit conditio hæredis, alia uictoris, quia ad illum ius, ad hũc res tranſeat. Proprium deinde materiæ, ius publici crediti tranſire ad uictorem non potuiße, quia quod populus crediderit

diderit, omnibus debeatur: & quandiu quilibet unus superfue-
rit, esse eum totius summæ creditorem. Thebanos autem non
omnes in Alexandri manu fuisse. Hoc non extrinsecus proba-
tur, quæ uis est argumenti, sed ipsum per se ualet. Tertij loci
pars prior magis uulgaris, Non in tabulis esse ius, idq; multis
argumentis defendi potest. Mens quoque Alexandri duci debet
in dubium, exonerarit eos, an deceperit. Illud iam rursus mate-
riæ proprium, & uelut nouæ cõtrouersiæ, quòd restitutione re-
cepisse ius etiam si quod amiserint, Thebani uidentur. Hic &
quid Cassander uelit, quæritur. Sed uel potentissima apud
Amphictyonas æqui tractatio est. Hæc non idcirco dico, quòd
inutilem horum locorum, ex quibus argumenta ducũtur, cogni
tionem putem, alioqui nec tradidissem: sed ne siqui cognouerint
ista, si cætera negligant, perfectos se protinus, atq; consumma-
tos putent: & nisi in cæteris, quæ mox præcipienda sunt, elabo
rauerint, mutam quandam scientiam se consecutos intelligant.
Nec enim artibus editis factum est, ut argumenta inueniremus:
sed dicta sunt omnia antè, quàm præciperẽtur, mox ea scripto-
res obseruata, & collecta ediderunt. Cuius rei probatio est, quòd
exemplis eorum ueteribus utuntur, & ab oratoribus illa repe-
tunt, ipsi nullum nouum, & quod dictum non sit, inueniunt. Ar
tifices ergo illi, qui dixerunt. Sed habenda ijs quoq; gratia est,
per quos labor nobis detractus est. Nam quæ priores beneficio
ingenij singula inuenerunt, nobis & non sunt requirenda, &
nota omnia. Sed non magis hoc sat est, quàm palæstram didicis-
se, nisi corpus exercitatione, continentia, cibis, ante omnia natu
ra iuuetur. Sicut cõtrà, ne illa quidem satis sine arte profuerint.
Illud quoq; studiosi eloquentiæ cogitent, neq; omnibis in causis
ea, quæ demonstrauimus, cuncta posse reperiri: neq; cum propo
sita fuerit materia dicendi, scrutanda singula, & uelut ostiatim
pulsanda, ut sciant, an ad probandum id, quod intẽdimus, fortè
respondeant, nisi cùm discunt, & adhuc usu carent. Infinitam

enim

enim faciet ipsa res dicendi tarditatem, si semper sit necesse, ut tentantes unumquodq; eorum, quod sit aptum atq; cõueniens, experiendo noscamus. Nescio an etiam impedimẽto futura sint, nisi & animi quædam ingenita natura, & studio exercitata uelocitas, rectà nos ad ea, quæ conueniant causæ, ferant. Nam ut cantus uocis plurimum iuuat sociata neruorum concordia, si tamen tardior manus, nisi inspectis, dimensísque singulis, quibus quæq; uox fidibus iungenda sit, dubitet, potius fuerit esse contentum eo, quod simplex canendi natura tulerit: ita huiusmodi præceptis debet quidem apta esse, & citharæ modo intenta ratio doctrinæ, sed hoc exercitatione multa consequendum, ut *alia quemadmodum illorum artificum, etiam si *aliò spectent, manus tamen ipsa consuetudine ad graues, acutos, mediosq; horum sonos fertur, sic oratoris cogitationem nihil moretur hæc uarietas argumentorum & copia, quasi offerat se, & occurrat: & ut literæ syllabæq; scribentium cogitationem non exigunt, sic rationes sponte quadam sequantur.

De exemplis. CAP. XI.

TErtium est genus ex ijs, quæ extrinsecus adducuntur in causam: Græci uocant παράδειγμα, quo nomine & generaliter usi sunt in omni similium appositione, & specialiter in ijs, quæ rerum gestarum autoritate nituntur. Nostri ferè similitudinem uocare maluerunt, quod ab illis παραβολὴ dicitur: hoc alterum exemplum: quanquam & hoc, simile est: & illud, exemplũ. Nos quò facilius propositũ explicemus, utrũq; παράδειγμα esse credamus, & ipsi appellemus exemplũ. Nec uereor, ne uidear repugnare Ciceroni, qui collationem separet ab exemplo. Nam idem argumentationẽ diuidit in duas parteis, inductionẽ & ratiocinationem, ut plerique Græcorum in παραδείγματα, & ἐπιχειρήματα, dixeruntq; παράδειγμα ἡ ἐπαγωγήν. Nam illa, qua plurimum est Socrates usus, hanc habuit uiam: cùm plura interrogasset, quæ fateri aduersario necesse esset, nouissime id

me id, de quo quærebatur, infereb at, cui ſimile conceſsiſſet. Id eſt inductio. Hoc in ratiocinatione fieri non poteſt. Sed quod illic interrogatur, hîc ferè ſumitur. Sit igitur illa interrogatio talis: Quod eſt pomum generoſiſsimum? non'ne quod optimum? concederetur. Quis equus generoſiſsimus? non'ne qui optimus? & plura in eundem modum. Deinde cuius rei gratia rogatum eſt, Quid homo? non'ne is generoſiſsimus qui optimus? Fatendum erit. Hoc in teſtium interrogatione ualet plurimum, in oratione perpetua diſsimile eſt: etenim ſibi ipſe reſpondet orator: quod pomum generoſiſsimum? puto quod optimũ: & quis equus? qui uelociſsimus: ita hominum, nõ qui claritate naſcendi, ſed qui uirtute maximè excellet. Omnia igitur ex hoc genere ſumpta, neceſſe eſt aut ſimilia eſſe, aut diſsimilia, aut contraria. Similitudo aſſumitur interim & ad orationis ornatum. Sed illa, cum res exiget: nunc ea quæ ad probationem pertinent, exequar. Potentiſsimum autem eſt inter ea, quæ ſunt huius generis, quod proprie uocamus exemplum, id eſt, rei geſtæ, aut ut geſtæ, utilis ad perſuadendum id quod intenderis, cõmemoratio. Intuendum igitur, totum ſimile ſit, an ex parte: ut aut omnia ex eo ſumamus, aut quæ utilia erunt. Simile eſt, Iure occiſus eſt Saturninus, ſicut Gracchi. Diſsimile, Brutus occidit liberos proditionem molientes, Manlius uirtutem filij morte multauit. Contrarium, Marcellus ornamenta Syracuſanis hoſtibus reſtituit, Verres eadem ſocijs abſtulit. Et probandorum, & culpandorum ex his confirmatio eoſdem gradus habet. Etiam in ijs quæ futura dicemus, utilis ſimilium admonitio eſt: ut ſi quis dicens Dionyſium idcirco petere cuſtodes ſalutis ſuæ, ut corũ adiutus armis tyrannidem occupet, hoc referat exẽplum, eadem ratione Piſiſtratũ ad dominationẽ peruenisſe. Sed ut ſunt exempla interim tota ſimilia, ut hoc proximum, ſic interim ex maioribus ad minora, ex minoribus ad maiora ducuntur: Si propter matrimonia uiolata urbes euerſæ ſunt, quid fieri adultero par eſt? Tibicines cum ab

urbe

urbe discessissent, publicè reuocati sunt: quantò magis principes ciuitatis uiri, & bene de Republ. meriti, cum inuidiæ cesserint, ab exilio reducendi? Ad exhortationẽ uerò præcipuè ualent imparia, Admirabilior in fœmina quàm in uiro uirtus. Quare si ad fortiter faciendum accendatur aliquis, non tantũ afferet momenti Horatius & Torquatus, quãtum illa mulier, cuius manu Pyrrhus est interfectus: Et ad moriendum non tam Cato & Scipio, quàm Lucretia. Quod ipsum est ex minoribus ad maiora. Singula igitur horũ generum ex Cicerone (nam unde potius?) exempla ponamus. Simile hoc est pro Muræna: Etenim mihi ipsi accidit, ut cũ duobus patritijs, altero improbissimo atq; audacissimo, altero modestissimo atq; optimo uiro peterem: superaui tamen dignitate Catilinã, gratia Galbam. Maius minoris pro Milone: Negant intueri lucem esse fas ei, qui à se hominem occisum esse fateatur. In qua tandem urbe hoc homines stultissimi disputant? nempe in ea quæ primum iudicium de capite uidit Marci Horatij, fortissimi uiri, qui nondum libera ciuitate, tamen populi Rom. comitijs liberatus est, cũ sua manu sororem esse interfectam fateretur. Minus maioris: Occidi non Sp. Melium, qui annona leuanda, iacturaq; rei familiaris, quia nimis amplecti plebem uidebatur, in suspicionẽ incidit regni appetẽdi, & cætera. deinde: sed eum (auderet enim dicere, cum patriam periculo liberasset) cuius nefandum adulteriũ in puluinaribus. Et totus in Clodium locus. Dissimile ex se plures causas habet: fit enim genere, modo, tempore, loco, cæterisq;, per quæ ferè omnia Cicero præiudicia, quæ de Cluentio uidebãtur facta, subuertit. Cõtrario uerò exemplo censoriam notam, laudando censorem Africanum, qui eum, quem peierasse cõceptis uerbis palàm dixisset, testimonium etiã pollicitus, si quis cõtradiceret, nullo accusante traducere æquum passus esset. Quæ quia erant longiora, non suis uerbis exposui. Breue autem apud Vergilium contrarij exemplum est:

Aeneid. 2. At non ille, satum quo te mentiris Achilles,

Talis

Talis in hoste fuit Priamo.

Quædam autem ex ijs quæ gesta sunt, tota narrabimus, ut Cicero pro Milone: Pudicitiã cum eriperet militi Tribunus militaris in exercitu C. Marij, propinquus eius Imperatoris, interfectus ab eo est, cui uim afferebat. Facere enim probus adolescens periculose, quàm perpeti turpiter maluit: atq; hunc ille summus uir scelere solutum periculo liberauit. Quædam significare satis erit, ut idem ac pro eodem: Neq; enim posset ille Hala Seruilius, aut P. Nasica, aut L. Opimius, aut me Cõsule, Senatus non nefarius haberi, si sceleratos interfici nefas esset. Hæc ita dicentur, prout nota erũt, uel utilitas causæ, aut decor postulabit. Eadem ratio est eorum, quæ ex poëticis fabulis ducuntur, nisi quòd his minus affirmationis adhibetur: cuius usus qualis esse deberet, idem optimus autor, ac magister eloquentiæ ostendit. Nam huius quoq; generis eadem in oratione reperietur exemplũ: Itaq; hoc Iudices, non sine causa etiam fictis fabulis doctißimi homines memoriæ prodiderunt, eum, qui patris ulciscendi causa matrem necauisset, uariatis hominum sententijs, non solùm diuina, sed etiam sapientißimæ deæ sententia liberatum. Illæ quoq; fabulæ, quæ etiamsi ab Aesopo originem nõ acceperunt, nam uidetur earum primus autor Hesiodus, nomine tamen Aesopi maxime celebrantur, ducere animos solent, præcipue rusticorum & imperitorum: qui & simplicius quæ ficta sunt audiunt, & capti uoluptate, facilè ijs quibus delectantur, cõsentiunt. Siquidem & Menenius Agrippa, plebem cum patribus in gratiam traditur reduxisse, nota illa de membris humanis aduersus ucntrem discordantibus fabula. Et Horatius, ne in poëmate quidem humilem huius generis usum putauit his uersibus:

Olim quod uulpes ægroto cauta leoni.

Αἶνοι Græci uocant, & ἀναπλάττειν, & ut dixi, λόγους μυθικούς. Nostrorum quidam nõ sanè recepto in usum nomine apologationẽ. cui confine est προσωποποιία genus illud, quod est uelut fabella

breuior, & per allegoriã accipitur: Nos nostrum, inquit, onus, bos clitellas. Proximas exemplo uires habet similitudo, præcipueq; illa, quæ ducitur citra ullã translationũ mixturam ex rebus penè paribus: Vt qui accipere in campo consueuerunt, ijs candidatis, quorum nummos suppressos esse putant, inimiciſsimi solent esse: sic huiusmodi iudices infesti tum reo uenerant. Nam παραβολὴ, quam Cicero collationem uocat, longius res, quæ cõparantur, repetere solet. Neq; hominũ modo inter se opera similia spectantur, ut Cicero pro Muræna facit: Quòd si è portu soluentibus, qui iam in portum ex alto inuehuntur, prædicere summo studio solent, & tempestatum rationem, & prædonum, & locorũ (quòd natura fert, ut ijs faueamus, qui cadẽ periculo, quibus nos perfuncti sumus, ingrediantur) quo me tandẽ animo esse oportet, propè iam ex magna iactatione terrã uidentem, in hunc, cui uideo maximas tẽpestates esse subeũdas? Sed παραβολὴ à mutis, atq; etiã inanimis interim huiusmodi ducitur. Et quoniam similium alia facies, in tali ratione admonẽdum est, rarius esse in oratione illud genus, quod εἰκόνα Græci uocãt (in quo exprimitur rerum, aut personarũ imago, ut Caßius: Quis istam faciẽ planipedis senis torquẽs) quàm id quo probabilius fit, quod intendimus: ut si animum dicas excolendum, similitudine utaris terræ, quæ neglecta sentes atq; dumos, exculta fructus creat: Aut si ad curam reipublicæ horteris, ostendas apes etiã, formicasq;, non modò muta, sed etiam parua animalia, in cõmune tamen laborare. Ex hoc genere dictum est illud Ciceronis: Vt corpora nostra sine mente, ita ciuitas sine lege, suis partibus, ut neruis ac sanguine, & membris uti nõ potest. Sed ut hic corporis humani pro Cluentio, ita pro Cornelio equorum, pro Archia saxorum quoq; est usus similitudine. Illa, ut dixi, propiora: Vt remiges sine gubernatore, ita milites sine imperatore nihil ualere. Solent tamen fallere similitudinũ species, idcoq; adhibẽdum est his iudicium. Neq; enim ut nauis utilior noua quàm uetus, sic amicitia:

uel

uel ut laudanda quæ pecuniam suam pluribus largitur, ita quæ formam. Verba sunt in his similia, largitionis, & uetustatis, uis quidem longè diuersa, pecuniæ & amicitiæ. Itaq; in hoc genere maximè quæritur, an simile sit, quod infertur. Etiã in illis interrogationibus Socratis, quarũ paulò antè feci mentionẽ, cauendum, ne incaute respondeas, ut apud Aeschinem Socraticũ male respondit Aspasia Xenophontis uxor, quod Cicero his uerbis transfert: Dic mihi quæso Xenophontis uxor, si uicina tua melius habeat aurum, quàm tu habes, utrum illius ne, an tuum malis? illius, inquit. Quid, si uestem & cæterũ ornatum muliebrem pretij maioris habeat quàm tu habes, tuũne, an illius malis? respondit, illius uerò. Agesis, inquit, si uirum illa meliorem habeat quàm tu habes, utrum ne tuum uirũ malis, an illius? Hic mulier erubuit. meritò: male enim responderat, se malle alienum aurum quàm suum. Nam est id improbum. At si respondisset, se malle aurũ suum tale esse, quale illud esset, potuisset publice respondere, malle se uirũ suum talem esse, qualis melior esset. Scio quosdã inani diligentia per minutißimas partes ista secuisse, & aliquid esse simile minus, ut simia homini, & marmora deformata prima manu: aliquid plus, ut illud: Non ouum tam simile ouo. Et dißimilibus inesse simile, ut formicæ & elephanto genus, quia sunt animalia. Et similibus dißimile, ut canibus catulos, & matribus hœdos, differunt enim ætate. Contrariorum quoq; aliter accipi opposita, ut noctem luci: aliter noxia, ut aquam frigidam febri: aliter repugnantia, ut uerum falso: aliter disparata, ut dura non duris. Sed quid hæc ad præsens propositum magnopere pertineant, nõ repio. Illud est annotãdũ magis, argumẽta duci ex iure simili, ut Cicero in Topicis: Ei cui domus ususfructus relictus sit, non restituturũ hæredẽ, si corruerit, quia nõ restituat seruũ, si is decesserit. Ex contrario, nihil obstat quò minus iustũ matrimoniũ sit mente coëuntium, etiam si tabulæ signatæ nõ fuerint. Nihil enim proderit signasse tabulas, si mẽtem matrimonij non

fuisse constabit. Ex dissimili, quale est Ciceronis pro Cecinna: Si quis me exire domo coëgisset armis, haberē actionem: si quis introire prohibuisset, non haberem? Dissimilia sic deprehēduntur, Non si is qui argentum omne legauit, uideri potest signatam quoq; pecuniam reliquisse, ideo etiam quod est in nominibus, dari uoluisse creditur. Ἀναλογίαν quidam à simili separauerunt, nos eam subiectam huic generi putamus. Nam ut unum ad decem, sic decē ad centum, simile certè est: & ut hostis, sic malus ciuis. Quanquàm hæc ulterius quoq; procedere solent. Si turpis dominæ consuetudo cum seruo, turpis domini cum ancilla: si mutis animalibus finis uoluptas, idem homini. Cui rei facilimè occurrit ex dissimilibus argumentatio: Non idem est dominum cum ancilla coisse, quod dominam cum seruo. Nec si mutis finis uoluptas, rationabilibus quoq;. Imò ex cōtrario, quia mutis, ideo non rationabilibus. Adhibetur extrinsecus in causam & autoritas. Hæc secuti Græcos, à quibus κρίσεις dicuntur, iudicia aut iudicationes uocant, non de quibus ex causa dicta sententia est (nam ea quidem in exemplorum locum cedunt) sed si quid ita uisum gentibus, populis, sapiētibus uiris, claris ciuibus, illustribus poëtis, referri potest. Ne hæc quidem uulgò dicta, & recepta persuasione populari sine usu fuerint testimonia. Sunt enim quodammodo uel potentiora, etiam quòd non causis accommodata, sed liberis odio & gratia mentibus: ideo tantum dicta factaq;, quia aut honestissima, aut uerissima uidebantur. An uerò me de incommodis uitæ disserentem, nō iuuabit earum persuasio nationum, quæ fletibus natos, lætitia defunctos prosequuntur? Aut si misericordiam cōmendabo iudici, nihil proderit quòd prudentissima ciuitas Athenienſium, non eam pro affectu, sed pro numine accepit? Nam illa septem præcepta sapientum, non'ne quasdam uitæ leges existimamus? Si causam ueneficij dicat adultera, nō M. Catonis iudicio damnata uidebatur, qui nullam adulteram non eandem esse ueneficam dixit?

Iam

Iam sententijs quidem poëtarum non orationes modò sunt refertæ, sed libri etiam philosophorum. Qui quanquàm inferiora omnia præceptis suis ac literis credunt, repetere tamẽ autoritatem à plurimis uersibus non fastidierunt. Neq; est ignobile exemplum, Megareos ab Athenienſibus cum de Salamine contenderent, uictos Homeri uersu, qui tamen ipse non in omni editione reperitur, significans Aiacem naues suas Athenienſibus iunxisse. Ea quoq; quæ uulgò recepta sunt, hoc ipso quòd incertum autorem habent, uelut omnium fiunt, quale est: Vbi amici, ibi opes. Et: Conscientia mille testes. Et apud Ciceronem: Pares autem, ut est in uetere prouerbio, cum paribus facilimè congregantur. Neq; enim durassent hæc in æternũ, nisi uera omnibus uiderentur. Ponitur à quibusdam, & quidem in parte prima, deorum autoritas, quæ est ex responsis, ut Socratem esse sapientißimum. Id rarum est, tamen utitur eo Cicero in libro de Haruspicum responsis, & in concione contra Catilinam, cum signum Iouis columnæ impositum populo ostẽdit: & pro Ligario, cum causam C. Cæsaris meliorem, quia dij hoc iudicauerint, confitetur. Quæ cùm propria causæ sunt, diuina testimonia uocantur: cum aliunde arcessuntur, argumẽta. Nonnunquam contingit iudicis quoq;, aut aduersarij, aut eius qui ex diuerso agit, dictum aliquod aut factum assumere ad eorum quæ intendimus, fidem. Propter quod fuerunt qui exempla, & has autoritates, probationum inartificialium esse arbitrarentur, quòd ea nõ inueniret orator, sed acciperet. Plurimum autẽ refert. Nam testis & quæstio, & his similia, de ipsa re, quæ in iudicio est, pronunciant. Extrà petita, nisi ad aliquam præsentis disceptationis utilitatem ingenio applicantur, nihil per se ualent.

De usu argumentorum. CAP. XII.

HAcc frè de probatione uel ab alijs tradita, uel usu perceptà in hoc tempus sciebam. Nec mihi fiducia est, ut ea sola esse cõtendam, quinimo hortor ad quærẽdum, & inueniri posse

fateor: quæ tamen adiecta fuerint, non multum ab his abhorrebunt. Nunc breuiter quemadmodum sit utendum his, subiungã. Traditum ferè est, argumentum oportere esse confessum. Dubijs enim probari dubia quî possunt? Quædã tamen, quæ in alterius rei probationem ducimus, ipsa probanda sunt. Occidisti uirum, eras enim adultera. Prius de adulterio cõuincendum est, ut cum id cœperit esse pro certo, fiat incerti argumentũ. Spiculũ tuum in corpore occisi inuentũ est: negat suũ. Vt probationi prosit, probandum est. Illud hoc loco monere inter necessaria est, nulla esse firmiora, quàm quæ ex dubijs facta sunt certa. Cædes à te commissa est, cruentam enim uestem habuisti. Non est tam grauc argumẽtum si fatetur, quàm si conuincitur. Nam si fatetur, multis ex causis potuit cruenta esse uestis. Si negat, hic causæ cardinem ponit, in quo si uictus fuerit, etiam in sequẽtibus ruit. Non enim uidetur in negãdo mentiturus fuisse, nisi desperasset id posse defendi, si confiteretur. Firmissimis argumentorum singulis instandum, infirmiora congreganda sunt, quia illa per se fortia, nõ oportet circunstantibus obscurare, ut qualia sunt appareant: hæc imbecilla natura, mutuo auxilio sustinentur. Itaq; si non possunt ualere quia magna non sunt, ualebũt quia multa sunt, quæ ad eiusdem rei probationem omnia spectant: ut si quis hæreditatis gratia hominem occidisse dicatur: Hæreditatem sperabas, & magnã hæreditatem, & pauper eras: & tum maximè à creditoribus appellabaris, & offenderas eum, cuius hæres eras, & mutaturum tabulas sciebas. Singula leuia sunt & communia, uniuersa uerò nocent, etiamsi non ut fulmine, tamen ut grandine. Quædã argumenta ponere satis non est, adiuuãda sunt: ut si cupiditas causa sceleris fuit, quæ sit uis eius, iræ, quantum efficiat in animis hominũ talis affectio: ita & firmiora erũt ipsa, & plus habebunt decoris, si nõ nudos & uelut carne spoliatos artus ostenderint. Multum etiam refert, si argumẽto nitemur odij: utrũ hoc ex inuidia sit, an ex iniuria, an ex ambitu:

uetus

uetus, an nouum: aduersus inferiorem, parem, an superiorem: alienum, an propinquum. Suos habent omnia ista tractatus, & ad utilitatem partis eius, quam tuemur, referenda sunt. Nec tamen omnibus semper, quæ inuenerimus, argumentis onerandus est iudex, quia & tædium afferunt, & fidem detrahunt. Neque enim potest iudex credere satis esse ea potentia, quæ non putamus ipsi sufficere, qui dicimus. In rebus uerò apertis argumẽtari tam sit stultum, quàm in clarissimũ solem mortale lumen inferre. His quidam probationes adijciunt, quas παθητικὰς uocant, ductas ex affectibus. Atq; Aristoteles quidẽ potẽtissimum putat ex eo qui dicit, si sit uir optimus: quod ut optimum est, ita longè quidem, sed sequitur tamen, uideri. Inde enim illa nobilis Scauri defensio: Q. Varius Sucronensis ait, Aemilium Scaurum remp. populi Romani prodidisse. Aemilius Scaurus negat. Cui simile quiddam fecisse Iphicrates dicitur, qui cum Aristophontẽ, quo accusante simulis criminis reus erat, interrogasset, an is accepta pecunia naues proditurus esset, isq; id negasset: Quod igitur, inquit, tu non fecisses, ego feci? Intuendum autem, & qui sit apud quem dicimus, & id quod illi maxime probabile uideatur, requirẽdum. Qua de re locuti sumus, & in proœmij, & in suasoriæ præceptis. Altera ex affirmatione probatio est. Ego hoc feci, tu mihi hoc dixisti. Et, O facinus indignum, & similia, quæ non debent deesse quidem orationi: & si desunt, multum nocent: non tamen habenda sunt inter magna præsidia, cùm hoc in eadẽ causa fieri ex utraq; parte similiter posſit. Illæ firmiores ex sua cuiusque persona probationes, quæ credibilem rationem subiectam habent, ut uulneratus, aut filio orbatus, nõ fuerit alium accusaturus quàm nocentem, quando si negotium innocenti facit, liberet eum noxa, qui admiserit. Hinc & patres aduersus liberos, & aduersus suos quisq; necessarios, autoritatem petunt. Quæsitum etiam, potentissima argumenta primo ne ponenda sint loco, ut occupent animos: an summo, ut inde dimit-

tant: an partita primo summoq́; ut Homerica dispositione Nestoris in medio sint infirma, an à minimis crescant. Quæ prout ratio causæ cuiusq; postulabit, ordinabuntur: uno, ut ego censeo, excepto, ne à potentissimis ad leuissima decrescat oratio. Ego hæc breuiter demonstrasse contentus, ita posui, ut locos ipsos, & genera, quàm possem apertissime ostenderem. Quidam executi sunt uerbosius, quibus placuit, proposita locorum communium materia, quo quæq; res modo dici posset, ostendere. Sed mihi superuacuum uidebatur. Nam & ferè apparet quid in inuidiam, quid in auaritiã, quid in testem inimicum, quid pro teste amico dicendũ sit. Et de his omnia dicere infinitum est, tam hercule, quàm si controuersiarũ, quæ sunt, quæq; futuræ sunt, quæstiones, argumenta, sententias tradere uelim. Ipsas autem argumentorum uelut sedes, non me quidem omnes ostendisse confido, plurimas tamen. Quod eò diligentius faciendum fuit, quia declamationes, quibus ad pugnam forensem, uelut præpilatis, exerceri solebamus, olim iam ab illa uera imagine orandi recesserunt, atq; ad solam compositæ uoluptatem neruis carent, non alio medius fidius uitio dicentium, quàm quo mancipiorũ negociatores formæ puerorum uirilitate excisa lenocinantur. Nam ut illi robur ac lacertos, barbamq́; ante omnia, & alia, quæ natura propria maribus dedit, parum existimant decora, quæq; fortia, si liceret, forent, ut dura molliunt: ita nos habitum orationis ipsum uirilem, & illam uim stricte, robusteq; dicendi teneram quadam elocutionis cute operimus, & dum leuia sint, ac nitida, quantum ualeant, nihil interesse arbitramur. Sed mihi naturam intuenti, nemo non uir spadone formosior erit. Nec tam auersa unquam uidebitur ab opere suo prouidentia, ut debilitas inter optima inuenta sit. Nec id ferro speciosum fieri putabo, quod si nasceretur, monstrum erat. Libidinem licet iuuet ipsum effœminati sexus mendacium, nunquàm tamen hoc cõtinget malis moribus regnum, ut siqua pretiosa fecit, fecerit & bona. Quapro-

pter

pter eloquentiã licet hanc (ut sentio enim dicam) libidinosam, resupina uoluptate auditoria probent, nullam esse existimabo, quæ ne minimum quidem in se indiciũ masculini & incorrupti, ne dicam grauis, & sancti uiri, ostendet. An uerò statuarum artifices, pictoresq; clarissimi, cũ corpora quàm speciosissima fingendo, pingendo ue effingere cuperent, nunquàm tamen in hũc inciderunt errorẽ, ut Bagoam, aut Megabyzum aliquẽ, in exẽplum operis assumerẽt sibi: sed Doryphoron illum, aptũ uel militiæ, uel palæstræ, aliorũ quoq; iuuenum bellicosorũ, & athletarũ corpora *uere decora existimaucrũt: nos qui oratorem stu- * decorare demus effingere, nõ arma, sed tympana eloquentiæ demus? Igi- existi. tur & ille, quẽ instituimus, adulescẽs, quàm maximè potest, cõponat se ad imitationẽ ueritatis, initurusq; frequenter forensium certaminum pugnam, iam in schola uictoriam spectet, & ferire uitalia, ac tueri sciat. Et præceptor id maxime exigat, & inuẽtum præcipue probet. Nam ut ad peiora iuuenes laude ducuntur, ita laudari in bonis *gaudẽt. Nũc illud mali est, quòd necessaria plerunq; silentio transeunt, nec in dicendo uidetur inter bona utilitas. Sed hæc & in alio nobis tractata sunt opere, & in hoc sæpe repetenda. Nũc ad ordinem inceptum reuertamur. * mallent

De refutatione. CAP. XIII.

REfutatio dupliciter accipi potest. Nam & pars defensoris tota est posita in refutatione: & quæ dicta sunt, ex diuerso debent utrinq; dissolui: & hoc est proprie dissolui, cui in causis quartus assignatur locus. Sed utriusq; similis conditio est. Neq; uerò ex alijs locis ratio argumentorũ in hac parte peti potest, quàm in confirmatione: nec locorum, aut sententiarum, aut uerborum, & figurarũ alia cõditio est. Affectus plerunq; hæc pars mitiores habet. Non sine causa tamen difficilius semper est creditũ (quod Cicero sæpe testatur) defendere, quàm accusare. Primùm, quòd est res illa simplicior. Proponitur enim uno modo, uarie dissoluitur, cum accusatori satis sit plerũq; uerum esse id,

quod obiecerit: Patronus neget, defendat, transferat, excuſet, deprecetur, molliat, minuat, auertat, deſpiciat, derideat. Quare indirecta ferè, atque (ut ſic dixerim) clamoſa eſt actio. Hinc mille flexus, & artes deſiderantur. Tum accuſator præmeditata pleraq; domo affert: Patronus etiam inopinatis frequenter occurrit. Accuſator dat teſtem: Patronus ex re ipſa refellit. Accuſator criminum inuidia, & ſi falſa ſit, materiam dicẽdi trahit, de parricidio, ſacrilegio, maieſtate: quæ patrono tantũ neganda ſunt. Ideoq; accuſationibus etiam mediocres in dicendo ſufficerunt: bonus defenſor nemo, niſi qui eloquẽtiſsimus fuit. Nam ut quod ſentio ſemel finiam, tantò eſt accuſare, quàm defendere, quantò facere, quàm ſanare uulnera, facilius. Plurimum autem refert, & quid protulerit aduerſarius, & quo modo. Primùm igitur intuendum eſt id, cui reſponſuri ſumus, proprium ſit eius iudicij, an ad cauſam extrà accerſitum. Nam ſi proprium, aut negandum, aut defendendum, aut transferendum: extra hæc in iudicijs ferè nihil eſt. Deprecatio quidem, quæ eſt ſine ulla ſpecie defenſionis, rara admodum, & apud eos ſolos iudices, qui nulla certa pronunciandi forma tenentur: quanquàm illæ quoque apud C. Cæſarem, & Triumuiros pro diuerſarũ partium hominibus actiones, etiam ſi precibus utuntur, adhibent tamen patrocinia, niſi hoc nõ fortiſsime defendentis eſt, dicere: Quid aliud egimus Tubero, niſi ut quod hic poteſt, nos poſſemus? Quòd ſi quando apud principem, alium'ue, cui utrum uelit liceat, dicemus, dignum quidem morte eum pro quo loquemur, clementia tamen ſeruandũ eſſe uel talem. Primùm omnium non erit res nobis cum aduerſario, ſed cum iudice: deinde forma deliberatiuæ magis materiæ, quàm iudicialis utemur: ſuadebimus enim, ut laudem humanitatis potius, quàm uoluptatem ultionis concupiſcat. Apud iudices quidem ſecundum leges dicturos ſententiam, de confeſſis præcipere ridiculum eſt. Ergo quæ neq; negari, neq; transferri poſſunt, utiq; defendenda ſunt, qualiacunq; ſint, aut cauſa cedendum

dendum. Negandi duplicem ostendimus formam, aut nõ esse factum, aut non hoc esse, quod factum sit. Quæ neq; defendi, neq; trãsferri possunt, utiq; neganda: nec solum si finitio potest esse pro nobis, sed etiam si nulla inficiatio supereſt. Testes erunt. multa in eos dicere licet. Chirographum. de similitudine literarum disserendũ. Vtiq; nihil erit peius quàm confessio. Vltima est actionis cõtroversia, cum defendendi negandi ue non est locus, translatio. Atqui quædã sunt, quæ nec negari, nec defendi, nec transferri possunt. Adulterij rea est, quæ cum anno uidua fuisset, enixa est: lis non erit. Quare illud stultissime præcipitur, quod defendi nõ possit, silentio dissimulandũ: siquidem est id, de quo iudex pronuntiaturus est. At si extra causam sit adductum, & tamen coniunctum, malim quidẽ dicere, nihil id ad quæstionem, nec esse in his morandum, & minus esse, quàm aduersarius dicit: tamen uelut huic simulationi obliuionis ignoscam. Debet enim bonus aduocatus pro rei salute breuem negligẽtiæ reprehensionẽ non pertimescere. Videndũ etiã, an simul nobis plura aggredienda, an amolienda singula. Plura simul inuadimus, si aut tam infirma sunt, ut pariter impelli possint: aut tam molesta, ut pedẽ conferre cum singulis nõ expediat. Tum enim toto corpore enitendum, &, ut sic dixerim, *detecta fronte pugnãdum est. Interim si resoluere ex parte diuersa dicta difficilius erit, nostra argumẽta cũ aduersariorum argumẽtis cõferemus, si modò hoc, ut ualẽtiora uideãtur, effici poterit. Quæ uerò turba ualebunt, diducẽda erũt, ut paulò antè dixi: Eras hæres, & pauper, & magna pecunia appellabaris à creditoribus, & offenderas, & mutaturũ tabulas testamenti sciebas. Vrgent uniuersa. At si singula quæq; dissolueris, iam illa flamma, quæ magna cõgerie cõualuerat, diductis quibus alebatur, cõcidet. Vt si uel maxima flumina in riuos diducãtur, quà libet trãsitũ præbẽt. Itaq; propositio quoq;, secundum hanc utilitatẽ accõmodabitur, ut ea nunc singula ostendamus, nunc complectamur uniuersa. Nam

* directa

interim

interim quod pluribus collegit aduersarius, satis est semel proponere: ut si multas causas faciendi quod arguit, reo dicet accusator fuisse, nos non enumeratis singulis, semel hoc intuendum negemus, quia non quisquis causam faciendi sceleris habuit, & fecerit. Sæpius tamen accusatori congerere argumenta, reo dissoluere expediet. Id autem quod erit ab aduersario dictũ, quomodo refutari debeat, intuendum est. Nam si erit palàm falsum, negare satis est: ut pro Cluentio Cicero, eum quem dixerat accusator epoto poculo concidisse, negat eodem die mortuũ. Palàm etiam contraria & superuacua, & stulta reprehẽdere nullius artis est. Ideoq; nec rationes eorũ, nec exempla tradere necesse est. Id quoq; (obscurum uocant) quod secretò, & sine teste, aut argumento dicitur factum, satis natura sua infirmũ est. Sufficit enim, quòd aduersarius non probat. Item si ad causam non pertinet. Sed tamẽ interim oratoris est efficere, ut quid aut contrarium esse, aut à causa diuersum, aut incredibile, aut superuacuum, aut nostræ potius causæ uideatur esse coniunctum. Obijcitur Oppio, quòd de militum cibarijs detraxit: Asperum crimen: sed id contrarium ostendit Cicero, quia ijdem accusatores obiecerunt Oppio, quòd his uoluerit largiendo corrumpere exercitum. Testes in Cornelium accusator lecti à tribuno codicis pollicetur: facit hoc Cicero superuacuum, quia ipse fateatur. Petit accusationẽ in Verrem Q. Cæcilius, quòd fuerat quæstor eius: ipsum Cicero ut pro se uideretur, effecit. Cætera quæ proponuntur, communes locos habent. Aut enim coniectura excutiuntur, an uera sint: aut finitione, an propria: aut qualitate, an inhonesta, iniqua, improba, inhumana, crudelia, & cætera, quæ ei generi accidũt. Eaq; nõ modò in propositionibus, aut rationibus, sed in toto genere actionis intuẽda, An sit crudelis, ut Labieni in Rabirium lege perduellionis: Inhumana, ut Tuberonis, Ligarium exulem accusantis, atq; id agentis, ne ei Cæsar ignoscat: Superba, ut in Oppiũ ex epistola Cottæ reũ factũ. Proinde

præci

præcipites, insidiosæ, impotentes deprehenduntur. Ex quibus tamen fortissime inuaseris, quod est aut omnibus periculosum, ut dicit Cicero pro Tullio, Quis hoc statuit unquã, aut cui concedi sine summo omnium periculo potest, ut eum iure potuerit occidere, à quo metuisse se dicat, ne ipse posterius occideretur? Aut ipsis iudicibus, ut pro Oppio monet pluribus, ne illud actionis genus in equestrẽ ordinẽ admittant. Nonnunquã tamen quædam bene contemnuntur, uel tanquam leuia, uel tanquã ad causam nihil pertinentia. Multis hoc locis facit Cicero. Sed hæc simulatio interim hucusq; procedit, ut quæ dicendo refutare nõ possumus, quasi fastidiendo calcemus. Quoniam uero maxima pars eorum similibus constat, rimandum erit diligẽtissime, quid sit in quoq; quod assumitur dissimile. Id in iure facilè deprehẽditur. Est enim scriptum de rebus utiq; diuersis, tantoq; magis ipsa rerum differentia potest esse manifesta. Illas uero similitudines quæ ducũtur ex mutis animalibus, aut inanimis, facilè est eludere. Exempla rerum uariè tractanda sunt, si nocebunt: quæ si dubia erunt, fabulosa dicere licebit: sin uera, maximè quidem dissimilia. Neq; enim fieri potest, ut paria sint omnia: ut si Nasica post occisum Gracchum defendatur exemplo Halæ, à quo Melius est interfectus: Melium regni affectatorẽ fuisse, à Gracho leges modò latas esse populares, Halam magistrũ equitum fuisse, Nasicam priuatum esse dicatur. Si defecerint omnia, tum uidendum erit, an obtineri possit, ne illud quidem recte factum. Quod de exemplis, idem etiam de iudicatis obseruandũ. Quod autẽ posui, referre quo quicq; accusator modo dixerit, huc pertinet, ut si est minus efficaciter locutus, ipsa eius uerba ponantur: si acri & uehementi usus fuerit oratione, eandẽ rem nostris uerbis mitioribus proferamus, ut Cicero de Cornelio, Codicem attigit: & protinus cum quadam defensione, ut si pro luxurioso dicẽdum sit, Obiecta est paulò liberalior uita. Sic & pro sordido parcum, & pro maledico liberum dicere licebit. Vtique

nunquam

nunquàm cõmittẽdum eſt, ut aduerſariorũ dicta cum ſua cõfirmatione referamus, aut etiam loci alicuius executione adiuuemus, niſi cũ eludenda. Apud exercitũ mihi fueris, inquit, tot annis forum nõ attigeris, abfueris tandiu, & cum tam longo interuallo ueneris, cum ijs qui in foro habitauerunt, de dignitate cõtendas. Præterea in cõtradictionibus, interim totũ crimen exponitur, ut Cicero pro Scauro cõtra Boſtarem facit, uelut orationem diuerſæ partis imitatus. Aut pluribus propoſitionibus iunctis, ut pro Vareno: Cum iter per agros, & loca ſola faceret cũ Populeno, in familiam Ancharianam incidiſſe dixerunt, deinde Populenum occiſum eſſe, illico Varenum uinctũ, adſeruatũ, dum hic oſtenderet, quid de eo fieri uellet. Quod eſt utiq; faciẽdum, ſi crit incredibilis rei ordo, & ipſa expoſitione fidem perditurus. Interim per partes diſſoluitur, & quod cõtextu nocet, plerunq; id eſt tutius. Quædam cõtradictiones natura ſunt ſingulæ. Id exemplis non eget. Communia bene apprehẽduntur, non tantum quia utriuſq; ſunt partis, ſed quia plus proſunt reſpondenti: neq; enim pigebit, quod ſæpe monui, referre: Cõmune qui prior dicit, contrarium facit. Eſt enim cõtrarium, quo aduerſarius bene uti poteſt. At enim, non ueriſimile eſt tantum ſcelus M. Cottam eſſe commentum. Quid? hoc ueriſimile eſt tantũ ſcelus Oppium eſſe conatum? Artificis autẽ eſt inuenire in actione aduerſarij, quæ in ſemetipſa pugnent, aut pugnare uideantur, quæ aliquãdo ex rebus ipſis manifeſta ſunt, ut in cauſa Cæliana, Clodia aurũ ſe Cælio commodaſſe dicit, quod ſignũ magnæ familiaritatis eſt: uenenum ſibi paratũ, quod ſummi odij argumẽtum eſt. Tubero Ligarium accuſat, quòd is in Africa fuerit: & queritur, quòd ab eo ipſe in Africã non ſit admiſſus. Aliquando uerò præbet eius rei occaſionem, minus conſiderata ex aduerſo dicentis oratio: quod accidit præcipue cupidis ſententiarum, ut ducti occaſione dicendi, nõ reſpiciant, quid dixerint, dum locum præſentem, non totam cauſam intuentur. Quid tam

uideri

uideri potest cõtra Cluentium, quàm Censoria notã? Quid tam contra eundem, quàm filium ab Egnatio corrupti iudicij, quo Cluentius Opianicum circumuenisset, crimine exhæredatum? At hæc Cicero pugnare inuicem ostendit: Sed tu Acci consideres, censeo, diligenter, utrum Censorium iudicium graue uelis esse, an Egnatij. Si Egnatij, leue est, quod Cẽsores de cæteris subscripserũt. ipsum enim Cn. Egnatium, quem tu grauem esse uis, de senatu eiecerunt. Sin autem Censorium, hunc ipsum Egnatiũ, quem pater Censoria subscriptione exhæredauit, Censores in senatu, cum patrem eiecißent, retinuerunt. Illa magis uitiose dicuntur, quàm acute reprehenduntur, argumentum dubium pro necessario, controuersum pro confesso, commune pluribus pro proprio, uulgare, superuacuum, serius constitutum, contra fidem. Nam & illa accidunt parum cautis, ut crimen augeant quod probandum est, de facto disputent, cum de autore quæratur, impoßibilia aggrediantur, pro effectis relinquant uix dum inchoata, de homine dicere, quàm de causa malint, hominum uitam rebus aßignent: ut si quis Decemuiratum accuset, non Appium, manifestis repugnẽt, dicãt quòd aliter accipi poßit, summam quæstionis non intueantur, non ad proposita respõdeant. Quod unum aliquando recipi potest, cùm mala causa adhibitis extrinsecus remedijs tuenda est: ut cùm peculatus Verres reus fortiter, & industriè tutatus cõtra piratas Siciliam dicitur. Eadem aduersus contradictiones nobis oppositas præcepta sunt. Hoc tamen amplius, quòd circa eas multi duobus uitijs diuersis laborãt. Nam quidam etiam in foro tanquam molestam rem & odiosam prætereunt, & his plerunq;, quæ composita domo attulerunt, contenti, sine aduersario dicunt: etsi licet multò magis in scholis, in quibus non solùm contradictiones omittuntur, uerum etiam ipsæ materiæ sic plerunque finguntur, ut nihil dici pro altera parte poßit. Alij diligentia lapsi, uerbis etiã uel sententiolis omnibus respondendum putant, quod est & infinitum

& su

& superuacuum: nõ enim causa reprehenditur, sed actor: quem ego semper uideri malim sic disertũ, ut si dixerit quod rei profuerit, ingenij credatur laus esse, non causæ: siquando fortè non lædat, causæ, non ingenij culpa. Itaque illæ reprehensiones, aut obscuritatis, qualis in Rullum fuit, aut infantiæ in dicendo, qualis in Pisonem, aut inscitiæ rerum, uerborumq;, & insulsitatis etiam, qualis in Antonium est, accõmodantur iustis odijs, suntq; utiles ad conciliandum ijs, quos inuisos facere uolueris, odium.

*oratio Alia respondendi patronis ratio, & aliquando non eorum *ratio modò, sed uita etiam, uultus denique, incessus, habitus recte incusari solet. Vt aduersus Quintium Cicero non hæc solum, sed ipsam etiã prætextam dimissam ad talos insectatus est. Presserat enim turbulentis concionibus Cluentium Quintius. Nonnunquàm eleuãdæ inuidiæ gratia, quæ asperius dicta sunt, eluduntur, ut à Cicerone Triarius: nam cum Scauri columnas per urbẽ plaustris uectas esse dixit: Ego porrò, inquit, qui Albanas habeo columnas, clitellis eas apportaui. Et magis hoc in accusatores concessum est, quibus conuitiari aliquando patrocinij fides cogit. Illa uerò aduersus omnes & recepta, & non inhumana cõquestio, si callidè quid tacuisse, breuiasse, obscurasse, distulisse dicuntur. Defensionis quoq; permutatio reprehenditur sæpe, ut fecit Accius aduersus Cluentiũ, Aeschines aduersus Ctesiphontem: cùm ille Ciceronem lege usurum modò, hic minime de lege dicturum Demosthenem queritur. Declamatores uerò in primis sunt admonendi, ne contradictiones eas ponant, quibus facilime responderi possit, neu sibi stultum aduersarium fingant. Facimus autem, quòd maxime uberes loci, populares q; sententiæ nascuntur, materiam dicendi nobis quò uolumus ducentibus, ut non sit ille inutilis uersus:

Non male respondit, male enim prior ille rogarat.

Fallet hæc nos in foro cõsuetudo, ubi aduersario, non ipsi nobis respõdebimus. Aiunt Accium interrogatum, cur causas nõ age-

ret

ret, cùm apud eum in tragœdijs tanta uis esset optimè respondendi, hanc reddidisse rationem, quòd illic ea dicerentur, quæ ipse uellet, in foro essent dicturi aduersarij, quæ minimè uellet. Ridiculum est ergo in exercitationibus, quæ foro præparantur, prius cogitare, quid responderi, quàm quid ex diuerso dici possit. Et bonus præceptor non minus discipulum laudare debet, si quid pro diuersa, quàm si quid pro sua parte acriter excogitauit. Rursus aliquid in scholis permittendum semper, in foro rarò. Nam loco à petitore primo contradictione uti quî possumus, ubi uera res agitur, cùm aduersarius adhuc nihil dixerit? Incidunt tamen plerique in hoc uitium uel consuetudine declamatoria, uel etiam cupiditate dicendi, dantq; de se respondentibus uenustißimos lusus, cùm modò se uerò nihil dixisse, nec tam stultè dicturos, modò bene admonitos ab aduersario, & agere gratias, quòd adiuti sint, iocantur. Frequentißimè uerò, id quod firmißimum est, nunquam ijs responsurum aduersarium fuisse, quæ proposita non essent, nisi sciret illa uera esse, & ad fatendũ conscientia esset impulsus, ut pro Cluentio Cicero: Nam hoc persæpe dixisti, tibi sic renunciari, me habere in animo causam hanc præsidio legis defendere. itá ne est? ab amicis imprudentes uidelicet prodimur: & est nescio quis de ijs, quos amicos nobis arbitramur, qui nostra consilia ad aduersarium deferat. Quisnam tibi hoc renunciauit? Quis tam improbus fuit? cui autem ego narraui? Nemo, ut opinor, in culpa est: nimirũ tibi istud lex ipsa renunciauit. At quidam contradictione non contenti, totos etiam locos explicant. scire se hoc dicturos aduersarios, & ita persecuturos. Quod factum uenustè temporibus nostris elusit Vibius Crispus, uir ingenij iucundi, & elegantis. Ego uerò, inquit, ista non dico. quid enim attinet illa bis dici? Nonnũquam tamen aliquid simile cõtradictioni poni potest, si quid ab aduersario testationibus comprehensum, in aduocationibus iactatum. Respondebimus enim rei ab illis dictæ, non à nobis excogitatæ:

aut, si id genus erit causæ, ut proponere posſimus certa, extra quæ nihil dici posſit, ut cum res furtiua in domo deprehensa sit, dicat necesse est reus, aut se ignorante illatam, aut depositam apud se, aut donatam sibi: quibus omnibus, etiam si proposita non sint, responderi potest. At in scholis rectè & *interpellationibus, & cõtradictionibus occurremus, ut in utrunq; locum, id est, primum & secundum, simul exerceamur: quod nisi fecerimus, nunquam utemur contradictione. Non enim erit cui respondeamus. Est & illud uitium nimium soliciti, et circa omnia momenta luctantis. Suspectam enim facit iudici causam, & frequenter, quæ statim dicta omnem dubitationem sustulissent, dilata ipsis præparationibus fidē perdunt, quia patronus & alijs crediderit opus fuisse. Fiduciam igitur orator præ se ferat, semperq; ita dicat, tanquam de causa optimè sentiat. Quod (sicut omnia) in Cicerone præcipuum est. Nam illa summa cura securitatis est similis, tantaq; in oratione autoritas, ut probationis locũ obtineat, dubitare nobis non audentibus. Porrò qui scierit, quid pars aduersa, quid nostra habeat ualentißimũ, facilè iudicabit, quibus maximè rebus, uel occurrẽdum sit, uel instandum. Ordo quidem in parte nulla minus affert laboris. Nam si agimus, nostra confirmanda sunt primùm, tum quæ nostris opponuntur, refutanda. Si respondemus, prius incipiendũ est à refutatione. Nascuntur autem ex ijs, quæ contradictioni opposuimus, aliæ contradictiones, euntq; interim longius, ut gladiatorũ manus, quæ secundæ uocantur: fiunt & tertiæ, si prima ad euocandũ aduersarij ictum prolata erit: & quartæ, si geminata captatio est, ut bis etiam cauere, bis repetere oportuerit. Quæ ratio & ultrà ducit. Sed illam etiam, quam suprà ostendi, simplicẽ ex affectibus, atq; ex affirmatione sola probationem recipit refutatio, qualis est illa Scauri, de qua dixi suprà. Quin nescio, an etiam frequẽtior, ubi quid negatur. Videndum præcipuè utriq; parti, ubi sit rei summa. Nam ferè accidit, ut in causis multa dicantur

*probationibus

cantur, de paucis iudicetur. In his probãdi refutãdiq; ratio est, sed adiuuanda uiribus dicentis, & adornanda. Quamlibet enim sint ad docendum, quod uolumus accommodata, tamẽ erunt infirma, nisi maiore quodam oratoris spiritu impleantur. Quare & illi cõmunes loci, de testibus, de tabulis, de argumẽtis, alijsq; similibus magnam uim animis iudicum afferunt, & ij propriis, quibus factum quodq; laudamus, aut cõtrà, iustum uel iniustum docemus, maius aut minus, asperius aut mitius. Ex his autem alij ad probationem singulorum argumẽtorum faciunt, alij ad pluriũ, alij ad totius causæ inclinationẽ. Ex quibus sunt qui præparent animum iudicis, sunt qui confirment. Sed præparatio quoq; aut confirmatio aliquãdo totius causæ est, aliquãdo partium, & proinde, ut cuiq; conueniunt, subijciẽda. Ideoq; miror inter duos diuersarum sectarum uelut duces nõ mediocri contentione quæsitum, singulis ne quæstionibus subijciendi essent loci, ut Theodoro placet, an prius docẽdus iudex, quàm mouẽdus, ut præcipit Apollodorus, tanquam perierit hæc ratio media, & nihil cum ipsius causæ utilitate sit deliberandum. Hæc præcipiunt, qui ipsi non dicunt in foro, ut acies à securis, otiosis q; compositæ, ipsa pugnæ necessitate turbẽtur. Nanq; omnes ferè qui legem dicendi quasi quædam mysteria tradiderũt, certis non inueniendorum modo argumentorum locis, sed cõcludendorum quoq; nos præceptis alligauerunt: de quibus breuissime prælocutus, quid ipse sentiam, id est, quid clarissimos oratores feciße uideam, non tacebo.

Quibus constet Epichirema, & quomodo refellatur. CAP. XIIII.

IGitur enthymema, & argumentum ipsum, id est, rem quæ probationi alterius adhibetur appellant, & argumenti elocutionem. Eam uero (ut dixi) duplicẽ: Ex consequẽtibus, quod habet propositionem, coniunctamq; ei protinus probationem, quale pro Ligario: Causa tũ dubia, quòd erat aliquid in utraq;

parte, quod probari posset: nunc melior certe ea iudicanda est, quam dij adiuuerunt. Habet enim rationem propositionemq;, non habet conclusionem. Ita est ille imperfectus syllogismus. Expugnantibus uerò, quòd etiam solum enthymema quidam uocant, fortior multò probatio est. Tale est Ciceronis pro Milone: Eius mortis sedetis ultores, cuius uitam si putetis per uos restitui posse, nolitis. Quod quidem etiam aliquando multiplicari solet, ut est ab eodem, & pro eodem reo factum: Quem igitur cum omnium gratia noluit, hunc uoluit cum aliquorum querela? quem iure, quem loco, quem tempore, quem impune non est ausus? hunc iniuria, iniquo loco, alieno tẽpore, cum periculo capitis nõ dubitauit occidere? Optimum autem uidetur enthymematis genus, cùm proposito dißimili, uel cõtrario, ratio subiungitur, quale est Demosthenis: Non enim si quid unquam cõtra leges factum est, idq; tu es imitatus, idcirco te conuenit pœna liberari: quin è contrario damnari multò magis. Nam ut si quis eorum damnatus esset, tu hæc non scripsißes: ita damnatus si tu fueris, non scribet alius. Epichirematos & quatuor, & quinq;, & sex etiam factæ sunt partes à quibusdam: Cicero maxime quinq; defendit, ut sit propositio, deinde ratio eius, tum aßumptio, & eius probatio, quinta complexio. Quia uerò interim & propositio non egeat rationis, & aßumptio probationis, nonnunquam etiã complexione opus nõ sit, quadripartitam, & tripartitam, & bipartitam quoq; fieri posse ratiocinationem, mihi & plurimis nihilominus autoribus tres ad summũ uidentur. Nã ita se habent ista natura, ut sit de quo quæratur, & per quod probetur, tertium adijci potest uelut ex cõsensu duorũ antecedentium. Ita erit prima intẽtio, secunda aßumptio, tertia cõnexio. Nam confirmatio primæ ac secundæ partis & exornatio, eisdem cedere possunt, quibus subijciuntur. Sumamus autem ex Cicerone quinq; partium exẽplum: Melius gubernãtur ea, quæ consilio reguntur, quàm quæ sine consilio administrãtur. Hanc

primam

primam partem numerat, eam deinceps rationibus uarijs, & quàm copiosissimis uerbis approbari putat oportere. Hoc ego totũ cum sua ratione unũ puto: alioqui si ratio pars est, est autẽ uaria ratio, plures partes esse dicantur. Assumptionẽ deinde ponit: Nihil autẽ omnium rerũ melius, quàm omnis mundus administratur. Huius assumptionis quarto in loco aliã porrò inducunt approbationẽ, de quo idem quod suprà, dico. Quinto inducũt loco cõplexionẽ, quæ aut infert solum, quod ex omnibus partibus cogitur, hoc modo: Cõsilio igitur mundus administratur: aut unum in locũ cum conduxerit breuiter expositionẽ & assumptionem, adiũgit quid ex his cõficiatur, ad hunc modum: Quòd si melius gerũtur quæ cõsilio, quàm quæ sine cõsilio administrãtur: nihil autẽ omnium rerũ melius, quàm omnis mũdus administratur: consilio igitur mundus administratur. Cui parti cõsentio. In tribus autẽ quas fecimus partibus, nõ est forma sem per eadẽ, sed una in qua idẽ concluditur, quod intẽditur. Anima immortalis est: nam quicquid ex seipso mouetur, immortale est: anima autẽ ex seipsa mouetur: immortalis igitur est anima. Hoc fit nõ solum in singulis argumẽtis, sed in totis causis, quæ sunt simplices, & in quæstionibus. Nam & hæ primã habẽt expositionẽ. Sacrilegiũ cõmisisti, hominẽ occidisti. Non quisquis hominẽ occidit, cædis reus tenetur. Deinde rationẽ. Sed hæc est in causis & quæstione longior, quàm in singulis argumentis: & plerũq; summa cõplexione uel per enumerationẽ, uel per breuẽ cõclusionẽ testantur, quid effecerint. In hoc genere propositio dubia est. De hac enim quæritur. Altera est cõplexio nõ par intentioni, sed uim habẽs parẽ: Mors nihil ad nos. Nam quod est dissolutũ, sensu caret: quod autẽ sensu caret, nihil ad nos. In alio genere, nõ eadem propositio est, quæ cõnexio: Omnia animalia meliora sunt quàm inanima: nihil autẽ melius est mundo: mundus igitur animal. Hic potest uideri de re cõtentio. Potuit enim sic cõstitui ratiocinatio: Animal est mũdus, omnia enim anima-

*concluserit

lia meliora sunt quàm inanima. Cæterũ hæc propositio, aut cõfessa est, ut proxima, aut probãda: ut, qui beatã uitã uiuere uolet, philosophetur oportet. Non enim cõceditur. Cætera sequi, nisi cõfirmata prima parte, non possunt. Est & assumptio interim cõfessa: ut, omnes autẽ uolunt beatam uitam uiuere. Interim probanda, ut illa: Quod est dissolutũ, sensu caret, cùm soluta corpore anima, an sit immortalis, uel ad tempus certum maneat, sit in dubio. Quam assumptionẽ, alij rationẽ uocant, alij epichirema. Epichirema autẽ nullo differt à syllogismis, nisi quòd illi & plures habent species, & uera colligũt ueris: epichirematis frequentior circa credibilia est usus. Nam si cõtingeret semper cõtroversa cõfessis probare, uix esset in hoc genere usus oratoris. Nam quid ingenio est opus, ut dicas, Bona ad me pertinent: solus enim sum filius defuncti, uel solus hæres, cùm iure bonorum possessio testati secundum tabulas testamẽti detur: ad me igitur pertinẽt? Sed cùm ipsa ratio in quæstionẽ uenit, efficiendum est certum, id quod probaturi sumus, quod incertũ est: ut si ipsa forte intentione dicatur, aut filius non es, aut non es legitimus, aut non es solus: itemq;, aut hæres non es, aut iustum testamẽtum non est, aut capere non potes, aut habes cohæredes: efficiẽdum est iustũ, propter quod bona adiudicari nobis debeant. Sed tum est necessaria illa summa cõnexio, cũ interuenit oratio largior. Aliquando sufficiunt intentio ac ratio. Silent leges inter arma, nec se expectari iubent, cum ei qui expectare uelit, antè iniusta pœna luenda sit, quàm iusta repetẽda. Idcoq; id enthymema, quod est ex cõsequentibus, rationi simile dixerunt. Sed & singula quoq; interim recte ponuntur, ut ipsum illud: Silent leges inter arma. Et à ratione fas est incipere, deinde concludere, ut ibidem: Quòd si duodecim tabulæ nocturnũ furem quoquo modo, diurnum autem, si se telo defenderet, interfici impune uoluerunt, quis est qui quoquo modo quis interfectus sit, puniendum putet? Variat autẽ hic adhuc, & rursus rationẽ tertio loco ponit

nit, Cùm uideat aliquãdo gladium nobis ad occidendum hominem ab ipsis porrigi legibus. Prioris autem partis duxit ordinem: Insidiatori autẽ & latroni quæ potest inferri iniusta nex? Hæc intentio. Quid comitatus nostri? quid gladij uolũt? Hæc ratio. Quos habere certè nõ liceret, si uti illis nullo pacto liceret. Hæc ex intentione, & ratione cõnexio. Huic generi probationis tribus occurritur modis, id est, per omnes partes. Aut enim expugnatur intentio, aut assumptio, aut conclusio, nonnunquam omnia. Sed omnia hæc tria sunt. Intentio expugnatur: Iure occîdi cum, qui insidiatus sit. Nam prima statim pro Milone quæstio est: An sit ei fas lucem intueri, qui à se hominem necatum esse fateatur. Expugnatur assumptio omnibus ijs, quæ de refutatione diximus. Et ratio quidem nonnunquam est uera, cùm eius propositio uera nõ sit. Interim ueræ propositionis falsa ratio est: Virtus bonum est, uerum est: si quis rationem subijciat, quòd ea locupletes faciat, ueræ intentionis falsa sit ratio. Connexio autẽ uera negatur, cùm aliud colligit, quam id, quod ex prioribus cõficitur, aut nihil ad quæstionẽ dicitur pertinere. Non est uera sic: Insidiator iure occiditur: Nam qui curauit, ut uim afferat ut hostis, debet etiam ut hostis repelli: Rectè igitur Clodius ut hostis occisus est. Non utiq;. Nondũ enim Clodium insidiatorẽ ostẽdimus. Sed fit uera cõnexio: Rectè igitur insidiator ut hostis occiditur. Nihil ad nos. Nondũ enim Clodius insidiator apparet. Sed ut potest esse uera connexio, & tamen falsa intentio & ratio: ita si illa uera sunt, nunquã est falsa connexio. Enthymema ab alijs oratorius syllogismus, ab alijs pars dicitur syllogismi, propterea quòd syllogismus utique conclusionẽ & propositionem habet, & per omnes partes efficit, quod proposuit: Enthymema tantùm intentũ intelligi contentũ sit. Syllogismus talis: Solum bonum uirtus: nam id demum bonum est, quo nemo malè uti potest: uirtute nemo malè uti potest: bonum est ergo uirtus. Enthymema ex consequentibus: Bonum est uirtus,

qua nemo malè uti poteſt. Et contrà: Non eſt bonum pecunia: non enim bonum, quo quiſquam malè uti poteſt: pecunia poteſt quis malè uti: non igitur bonũ eſt pecunia. Enthymema ex pugnantibus: An bonum eſt pecunia, qua quiſq; poteſt malè uti? Si pecunia, quæ eſt in argento ſignato, argentum eſt: qui argentum omne legauit, & pecuniam, quæ eſt in argento ſignato, legauit: Argentum autem omne legauit: igitur & pecuniam, quæ eſt in argento, legauit. Habebit formã ſyllogiſmi. Oratori ſatis eſt dicere: Cùm argentum legauerit omne, pecuniam quoq; legauit, quæ eſt in argento. Peregiſſe mihi uideor ſacra tradentium artes, ſed conſilio locus ſupereſt. Nanq; ego, ut in oratione ſyllogiſmo quidem aliquando uti, nefãs non duco, ita conſtare totam, aut certè confertam eſſe aggreßionũ & enthymematum ſtipatione, minime uelim. Dialogis enim et dialecticis diſputationibus erit ſimilior, quàm noſtri operis actionibus: quæ quidem inter ſe plurimum differunt. Nanque illi homines docti, & inter doctos uerum quærentes, minutius, & ſcrupuloſius ſcrutantur omnia, & ad liquidum, cõfeſſumq; perducunt, ut qui ſibi & inueniendi, & iudicandi uendicent partes, quarum alteram τοπικὸν, alteram κριτικὸν uocant. Nobis ad aliorũ iudicia componẽda eſt oratio, & ſæpius apud omnino imperitos atq; aliarum certè ignaros literarum loquendum eſt: quos niſi & delectatione allicimus, & uiribus trahimus, & nonnunquam turbamus affectibus, ipſa quæ iuſta ac uera ſunt, tenere nõ poßumus. Loculeſ, & ſpecioſa uult eſſe eloquentia, quorum nihil conſequetur, ſi concluſionibus certis, & crebris, & in unam propè formam cadentibus conciſa, & contemptum ex humilitate, & odium ex quadam ſeruitute, & ex copia ſatietatem, & ex amplitudine faſtidium tulerit. Feratur igitur non ſemitis, ſed campis: non uti fontes angustis fiſtulis colliguntur, ſed ut latißimi amnes totis uallibus fluat, ac ſibi uiam, ſiquando non acceperit, faciat. Nam quid miſerius illam legem uelut præformatas infantibus

tibus literas persequentibus,& ,ut Græci dicere solent,quĕ mater amictum dedit,solicitè custodientibus? Propositio,ac cõclusio,ex consequentibus,& repugnantibus non inspiret,non augeat,non mille figuris uariet,ac uersetur:ut ea nasci,& ipsa prouenire natura,non manu facta,& arte suscepta,magistrum fateri ubiq; uideantur? Quis unquã sic dixit orator? non ne apud ipsum Demosthenem paucissima huiusmodi reperiuntur? Quæ apprehensa Græci magis (nam hoc solum nobis peius faciunt) in catenas ligant,& inexplicabili serie connectunt,& indubitata colligunt,& probant confessa,& se antiquis per hoc similes uocant. Deinde interrogati, nunquàm respondebunt,quem imitentur. Sed de figuris alio loco. Nunc illud adijciendum,ne ijs quidem consentire me,qui semper argumenta sermone puro, & dilucido,& distincto,cæterũ minime lato, ornatoq; putant esse dicenda. Nanque ea distincta quidem,ac perspicua debere esse confiteor:in rebus uerò minoribus etiam sermone,ac uerbis quàm maximè proprijs,& ex usu. At si maior erit materia,nullum ornatum his,qui modò non obscuret,subtrahendum puto. Nam & sæpe plurimum lucis affert ipsa translatio,cùm etiam ipsi iurisconsulti, quorum summus circa uerborũ proprietatem labor est,littus esse audeant dicere, quà fluctus alludit. Quoq; quid natura magis asperum,hòc pluribus condiendum est uoluptatibus,& nimis suspecta argumentatio dissimulatione,& multum ad fidem adiuuat audientis uoluptas. Nisi fortè existimamus Ciceronem malè in hac ipsa argumẽtatione dixisse: Silere leges inter arma,& gladium nobis interim ab ipsis porrigi legibus.

His tamẽ habendus modus, ut sint ornamento, non impedimento.

M. FAB. QVINTILIANI DE INSTITVTIONE Oratoria, libri Sexti proœmium, in quo de fortuna sua queritur.

HAEC MARCELLE Victori, ex tua uoluntate maximè ingreßus, tum ſiqua ex nobis ad iuuenes bonos peruenire poſſet utilitas, nouiſſime penè & neceßitate quadam officij delegati mihi, ſedulò laborabam: reſpiciens tamen illam curam meæ uoluptatis, qui filio, cuius eminens ingenium ſolicitam quoq; parentis diligentiã merebatur, hanc optimam partem relicturus hæreditatis uidebar: ut ſi me (quod æquũ & optabile fuit) fata intercepiſſent, præceptore tamẽ patre uteretur. At me fortuna id agentẽ diebus ac noctibus, feſtinãtemq; metu meæ mortalitatis, ita ſubitò proſtrauit, ut laboris mei fructus ad neminẽ minus, quàm ad me pertineret. Illũ enim, de quo ſumma conceperam, & in quo ſpem unicam ſenectutis meæ reponebam, repetito uulnere orbitatis amiſi. Quid nũc agam, aut quem ultrà eſſe uſum mei dijs reprobantibus credam? nam ita fortè accidit, ut eum quoq; librũ, quem de cauſis corruptæ eloquentiæ emiſi, iam ſcribere aggreſſus, ſimili ictu ferirer. Tunc igitur optimum fuit infauſtum opus, & quicquid hoc eſt in me infelicium literarum, ſuper immaturum funus conſumpturis uiſcera mea flammis injcere, neq; hanc impiam uiuacitatem nouis inſuper curis fatigare. Quis enim mihi bonus parens ignoſcat, ſi ſtudere amplius poßum? ac non oderit hanc animi mei firmitatem, ſi quis in me eſt alius uſus uocis, quàm ut incuſem deos ſuperſtes omnium meorum? nullam terras deſpicere prouidentiam teſter? ſi non meo caſu, cui tamen nihil objci, niſi quòd uiuam, poteſt: at illorũ certè, quos utiq; immeritos mors acerba dãnauit, erepta mihi prius eorundẽ matre, quæ nondũ expleto ætatis

undeui

undeuicesimo anno, duos enixa filios, quãuis acerbissimis raptu fatis, felix decesſit. Ego uel hoc uno malo sic erã afflictus, ut me iam nulla fortuna posſet efficere felicem. Nam cũ omni uirtute, quæ in fœminas cadit, functa insanabilem attulit marito dolorem, tum ætate ea puellari, præsertim meæ comparata, potest & ipsa numerari inter uulnera orbitatis: liberis tamẽ superstitibus, & quod nefas erat, sæua, sed optabat ipsa, me saluo maximos cruciatus præcipiti uia effugit. Mihi filius minor, quintũ egressus annũ, ut in malis agerem, prior alterũ ex duobus eruit lumẽ. Non sum ambitiosus in malis, nec augere lachrymarum causas uolo, utinamq; esſet ratio minuẽdi. Sed dissimulare quî possum, quid illi gratiæ in uultu, quid iucunditatis in sermone, quos ingenij igniculos, quam præstantiam placidæ, & (quod scio uix posſe credi) tantũ altæ mentis ostenderit, qualis amorẽ quicũq; alienus infans mereretur? Illud uerò insidiantis, quò me ualidius cruciaret, fortunæ fuit, ut ille mihi blandissimus, me suis nutricibus, me auiæ educãti, me omnibus, qui solicitare solent illas ætates, anteferret. Quapropter illi dolori, quem ex matre optima, atq; laudẽ omnẽ supergressa paucos ante mẽses ceperã, gratulor. Minus enim est, quod flendũ meo nomine, quàm quod illius gaudendum est. Vna post hæc Quintiliani mei spe ac uoluptate nitebar, & poterat sufficere solatio. Non enim flosculos sicut prior, sed & decimum ætatis iam ingressus annum, certos atq; deformatos fructus ostenderat. Iuro per mala mea, per infelicẽ conscientiam, per illos manes, numina doloris mei, has me in illo uidisse uirtutes ingenij, nõ modò ad percipiẽdas disciplinas, quo nihil præstantius cognoui, plurima expertus, studijq; iam tum non coacti (sciũt præceptores) sed probitatis, pietatis, humanitatis, liberalitatis, ut prorsus posſit hinc esse tãti fulminis metus, quod obseruatum ferè est, celerius occidere festinatã maturitatem, & esse nescio quam, quæ spes tantas decerpat, inuidiam, ne uidelicet ultrà, quàm homini datũ est, nostra prouehantur. Etiã

illa

illa fortuita aderant omnia, uocis iucunditas, claritasq́; oris ſuauitas, & in utracũq; lingua, tanquam ad eã demum natus eſſet, expreſſa proprietas omnium literarum. Sed hæc ſpes adhuc, illa maiora, conſtantia, grauitas, contra dolores etiam ac metus robur. Nam quo ille animo, qua medicorum admiratione, mẽſium octo ualetudinem tulit? ut me in ſupremis conſolatus eſt? quàm etiã deficiens, quamq; nõ tunc ipſum illum alienatæ mẽtis errorem circa ſolas literas habuit? Tuos ne ego, ô meæ ſpes inanes, labentes oculos, tuum fugiẽtem ſpiritum uidi? tuum corpus frigidum, exãgue complexus, animã recipere, auramq; communẽ haurire amplius potui? dignus his cruciatibus quos fero, dignus his cogitationibus? Te ne cõſulari nuper adoptione, ad omnium ſpes honorum patris admotum, te auunculo Prætori generum deſtinatum, te omnium ſpe Atticæ eloquẽtiæ candidatum, ſuperſtes parens habiturus eſt tantum ad pœnas? Et ſi nõ cupido lucis, certe patiẽtia uindicet te reliqua mea ætate. Nam fruſtra mala omnia ad crimen fortunæ relegamus. Nemo niſi ſua culpa diu dolet. Sed uiuimus, & aliqua uiuẽdi ratio quærẽda eſt, credendumq; doctiſſimis hominibus, qui unicum aduerſorum ſolatium literas putauerunt. Siquando tamen ita reſederit præſens impetus, ut aliqua tot luctibus alia cogitatio inſeri poſſit, non iniuſte petierim moræ ueniam. Quis enim dilata ſtudia miretur, quæ potius non abrupta eſſe mirandum eſt? Tum ſi qua minus fuerint effecta ijs, quæ leuius adhuc afflicti cœperamus, imperitiæ, aut fortunæ remittantur: quæ ſi quid mediocrium alioqui in noſtro ingenio uirium fuit, ut non extinxerit, debilitauit tamẽ. Sed uel propter hoc nos contumacius erigamus, quòd illam, ut perferre nobis difficile eſt, ita facile cõtemnere. Nihil enim ſibi aduerſus me reliquit, & infelicem quidem, ſed certiſſimam tamen attulit mihi ex his malis ſecuritatem. Boni autem conſulere noſtrum laborem uel propter hoc certum eſt, quòd in nullum iã propriũ uſum perſeueramus, ſed omnis hæc cura ad alienos,

ut ali

ut alienis utilis (si modò quid utile scribimus) spectat. Nos miseri, sicut facultates patrimonij nostri, ita hoc opus alijs præparamus, alijs relinquemus.

De conclusione seu peroratione.

CAP. I.

PERORATIO sequebatur, quam cumulum quidam, cõclusionem alij uocant. Eius duplex ratio est posita, aut in rebus, aut in affectibus. Rerum repetitio & congregatio, quæ Græcè dicitur ἀνακεφαλαίωσις, quibusdam Latinorum enumeratio, & memoriam iudicis reficit, & totã simul causam ponit ante oculos, et etiã si per singula minus mouerat, turba ualet. In hac quæ repetemus, quàm breuissime dicenda sunt, & quod Græco uerbo patet, decurrẽdum per capita. Nam si morabimur, nõ iam enumeratio, sed altera quasi fiet oratio. Quæ autẽ enumerãda uidentur, cũ pondere aliquo dicẽda sunt, & aptis excitanda sentẽtijs, & figuris utiq; uarianda: alioqui nihil est odiosius recta illa repetitione uelut memoriæ iudicum diffidentis. Sunt autẽ innumerabiles: optimeq; in Verrem Cicero: Si pater ipse iudicaret, quæ diceret, cum hæc probarẽtur? & deinde subiecit enumerationẽ. Aut cum idem in eũdem per inuocationẽ deorum spoliata à Prætore templa dinumerat. Licet & dubitare, num quid nos fugerit, & quid responsuri sint aduersarij his & his, aut quã spem accusator habeat omnibus ita defensis. Illa uerò iucundissima, si contingat aliquod ex aduersario ducere argumentum, ut si dicas: Reliquit uerò hanc partem causæ; aut, inuidia premere maluit, aut: ad preces confugit, & meritò, cum sciret hæc & hæc. Sed nõ sunt singulæ species prosequendæ, ne sola uideantur, quæ fortè nunc dixero, cum occasiones & ex causis, & ex dictis aduersariorũ, & ex quibusdam fortuitis quoq; oriantur. Nec referẽda modò nostra, sed postulandum est etiam ab aduersarijs, ut ad quædam respondeant. Id autem

autem, si & actionis supererit locus, & ea proposuerimus, quæ refelli non possunt. Nam prouocare quæ inde sint fortia, nõ arguentis est, sed monẽtis. Id unũ epilogi genus usum est plerisq; Atticorũ, et philosophis ferè omnibus, qui de arte oratoria scriptum aliquid reliquerũt. Id sensisse Atticos credo, quia Athenis affectus mouere etiã per præconẽ prohibebatur orator. Philosophos minus miror, apud quos uitij est loco, affici: nec boni mores uidentur, sic à uero iudicem auerti, nec conuenire bono uiro uitijs uti. Necessarios tamẽ affectus fatebũtur, si aliter obtineri uera & iusta, & in commune profutura non possint. Cæterum illud cõstitit inter omnes etiã in alijs partibus actionis, si multiplex causa sit, et pluribus argumẽtis defensa, uiriliter ἀνακεφαλαίωσιν fieri solere. Sicut nemo dubitauerit multas esse causas, in quibus nullo loco sit necessaria, si breues & simplices fuerint. Hæc pars perorationis accusatori, patronoq; æquè communis est. Affectibus quoque eisdem ferè utuntur, sed rarius hic, ille sæpius ac magis. Nam huic concitare iudices, illi flectere cõuenit. Verum & accusator habet interim lachrymas ex miseratione eius rei, quam ulciscitur, & reus de indignitate calumniæ cõspirationis uehemẽtius interim queritur. Diuidere igitur hæc officia commodissimum, quæ plerunque sunt, ut dixi, proœmio similia, sed liberiora, plenioraq;. Inclinatio enim iudicũ ad nos petitur initio parcius, cum admitti satis est, & oratio tota supereſt. In epilogo uerò est, qualem animum iudex in cõsilium ferat, & iam nihil amplius dicturi sumus, nec restat, quo seruemur. Est igitur utrisq; cõmune, conciliare sibi, auertere ab aduersario iudicẽ, concitare affectus & cõponere. Et breuissimum quidẽ hoc præceptũ dari utriq; parti potest, ut totas causæ suæ uires orator ante oculos ponat: & cũ uiderit quid inuidiosum, fauorabile, inuisum, miserabile, aut sit in rebus, aut uideri possit, ea dicat, quibus si iudex esset, ipse maxime moueretur. Sed certius est ire per singula. Et quæ cõciliant quidem accusatorẽ, in

præceptis

præceptis exordij iam diximus. Quædam tamẽ, quæ illic ostendere satis est, in peroratione implenda sunt magis, si cõtra impotentem, inuisum, pernicioſum ſuſcepta cauſa eſt, ſi iudicibus ipſis aut gloriæ damnatio rei, aut deformitati futura abſolutio. Nam egregie in Vatinium Caluus: Factum, inquit, ambitũ ſcitis omnes, & hæc uos ſcire omnes ſciunt. Cicero quidẽ in Verrem etiam emendari poſſe infamiam iudiciorum damnato reo, dicit, quod eſt unum ex ſupradictis. Metus etiam, ſi eſt adhibendus, ut facit idem, hunc habeat locum fortiorem, quàm in proœmio. Qua de re quid ſentirem, alio iam libro expoſui. Concitare quoq; inuidiam, odium, iram, liberius in peroratione contingit, quorum inuidiam gratia, odium turpitudo, iram offenſio iudicis facit, ſi contumax, arrogans, ſecurus ſit, quia nõ ex facto modò, dicto ue aliquo, ſed uultu, habitu, aſpectu moueri ſolet. Egregieq; nobis adoleſcẽtibus dixiſſe accuſator Coſſutiani Capitonis uidebatur, Græcè quidẽ, ſed in hunc ſenſum: Erubeſcit Cæſarem timere. Summa tamen cõcitandi affectus accuſatori in hoc eſt, ut id quod obiecit, aut quàm atrociſſimum, aut etiam ſi fieri poteſt, quàm maximè miſerabile eſſe uideatur. Atrocitas creſcit ex his, quid factum ſit, à quo, in quem, quo animo, quo tempore, quo loco, quo modo: quæ omnia infinitos anfractus habent. Pulſatum querimur, de re primùm ipſa dicendum: tum ſi ſenex, ſi puer, ſi magiſtratus, ſi probus, ſi bene de repub. meritus, etiam ſi percuſſus ſit à uili aliquo, cõtemptoq;: uel ex contrario à potente nimium, uel ab eo, à quo minimè oportuit. Et ſi die fortè ſolenni, aut his temporibus, cùm iudicia eius rei maximè exercerentur, aut in ſolicito ciuitatis ſtatu. Item in theatro, in templo, in concione creſcit inuidia. Et ſi non errore, nec ira, uel etiam ſi fortè ira, ſed iniqua, quòd patri aſſuiſſet, quòd reſpõdiſſet, quòd honores contrà peteret. Et ſi plus etiam uideri poteſt uoluiſſe, quàm fecit. Plurimum tamẽ affert atrocitatis modus, ſi grauiter, ſi contumelioſe, ut Demoſthenes ex parte percuſſi corporis,

ex uultu

ex uultu ferientis, ex habitu inuidiam Midiæ quærit. Occisus est, utrum ferro, an igne, an ueneno: uno uulnere an pluribus, subitò an expectatione tortus, ad hanc partẽ maximè pertinet. Vtitur frequenter accusator & miseratione, cùm aut eius casum quem ulciscitur, aut liberorum, aut parentum solitudinem conqueritur. Etiam futuri tẽporis imagine iudices mouet, qui maneant eos casus, qui de ui, & iniuria questi sunt, nisi uindicentur, fugiendum de ciuitate, cedendum bonis, aut omnia quæcũq; inimicus fecerit, perferrẽda. Sed sæpius id est accusatoris, auertere iudicem à miseratione, qua reus sit usurus, atq; ad fortiter iudicandum cõcitare. Cuius loci est etiam occupare, quæ dicturũ, facturuḿue aduersarium putes. Nam & cautiores ad custodiã suæ religionis iudices facit, & gratiam responsuris aufert, cùm ea prædicta sunt ab accusatore. Iam si pro reo petentur, nõ sint noua, ut Seruius Sulpitius contra Aufidiam, ne signatorum ab ipsis discrimen obijciatur sibi, præmonet. Necnon ab Aeschine, quali sit usurus Demosthenes actione, prædictum est. Docendi quoque interim iudices, quid rogantibus respondere debeant, quod est unum repetitionis genus. Periclitantem uerò cõmendat dignitas, & studia fortia, & susceptæ bello cicatrices, & nobilitas, & merita maiorum. Hoc quod proximè dixi, Cicero atque Asinius certatim sunt usi, pro Scauro, patre hic, ille pro filio. Cõmendat & causa periculi, si suscepisse inimicitias ob aliquod factum honestum uidetur, præcipuè bonitas, humanitas, misericordia. Iustè enim tunc petere ea quisque uidetur à iudice, quæ alijs ipse præstiterit. Referenda hæc pars quoq; ad utilitatẽ reipub. ad iudicũ gloriam, ad exemplum, ad memoriam posteritatis. Plurimum tamẽ ualet miseratio, quæ iudicem flecti non tantum cogit, sed motum quoq; animi sui lachrymis confiteri. Hæc petẽtur aut ex ijs, quæ passus est reus, aut ex ijs, quæ tum maximè patitur, aut ex ijs, quæ damnatũ manẽt: quæ & ipsa duplicantur, cùm dicimus è qua illi fortuna, & in quã recidendũ sit.

Affert

Affert in his momentũ & ætas, & sexus, & pignora, liberi dico, & parentes, & propinqui: quæ omnia tractari uariè solent. Nonnunquã etiã & ipse patronus has partes subit, ut Cicero pro Milone: O me miserũ, ò me infelicẽ. Reuocare me tu in patriam Milo potuisti per hos, ego te in patria per eosdẽ retinere non potero? Maximeq;, si (ut tunc accidit) non conuenient ei, qui accusatur, preces. Nam quis ferret Milonem pro capite suo supplicantem, qui à se uirum nobilem interfectum, quia id fieri oportuisset, fateretur? Ergo & ille captauit ex illa præstantia animi fauorem, & in locum lachrymarũ eius ipse successit. His præcipue locis utiles sunt Prosopopœiæ, id est, fictæ alienarum personarum orationes, quales litigatorem decẽt, uel patronum. Mutæ tamen res mouent, aut cum ipsi loquimur, aut cum ipsas loqui fingimus. Ex personis quoq; trahitur affectus. Non enim audire iudex uidetur aliena mala deflentes, sed sensum ac uocem auribus accipere miserorum, quorum etiam mutus aspectus lachrymas mouet: quãtoq; essent miserabiliora, si ea dicerent ipsi, tantò sunt quadam portione ad afficiendum potentiora, cum uelut ipsorum ore dicuntur, ut scenicis actoribus eadem uox, eademq; pronuntiatio plus ad mouendos affectus sub persona uallet. Itaq; idem Cicero, quãquàm preces non dat Miloni, eumq; potius animi præstantia commmendat, accommodauit ei tamen uerba, & conuenientes etiam forti uiro conquestiones: O fustra, inquit, mei suscepti labores: O spes fallaces, ò cogitationes meæ inanes. Nunquam tamen debet esse longa miseratio: nec sine causa dictum est, Nihil facilius quam lachrymas inarescere. Nam cum etiam ueros dolores mitiget tempus, citius euanescat necesse est illa, quam dicendo effinximus, imago: in qua si moramur, fatigatur lachrymis auditor, & requiescit, & ab illo, quem ceperat, impetu, ad rationem redit. Non patiamur igitur frigescere hoc opus, & affectum, cum ad summum perduximus, relinquamus: nec speremus fore, ut aliena quisquam diu

ploret. Ideoq; cum in alijs, tum maxime in hac parte debet crescere oratio. Quia quicquid non adijcit, prioribus etiam detrahere uidetur, & facilè deficit affectus, qui descendit.

De affectibus. CAP. II.

NOn solum autem dicendo, sed etiam faciendo quædam, lachrymas mouemus: unde & producere ipsos qui periclitentur, squalidos atq; deformes, & liberos eorum, ac parentes, institutum & ab accusatoribus ostendi cruentũ gladium, & lecta è uulneribus ossa, & uestes sanguine perfusas uidemus, & uulnera resolui, ac uerberata corpora nudari. Quarum rerũ ingens plerunq; uis est, uelut in rem præsentem, animos hominum ducentium. Et Populum Ro. egit in furorem prætexta C. Cæsaris prolata in foro cruẽta. Sciebatur interfectum eum: corpus denique ipsum impositum lecto erat: uestis tamen illa sanguine madens ita repræsentauit imaginem sceleris, ut nõ occisus esse Cæsar, sed tum maxime occidi uideretur. Sed nõ ideo probauerim, quod factum & lego, & ipse aliquando uidi depictam tabulam *supra Iouis imaginem *supra Iouem in imaginem rei, cuius atrocitate iudex erat commouendus. Quæ enim est actoris infantia, qui mutam illam effigiem magis quàm orationem pro se putet locuturam? At sordes, & squalores, & propinquorum quoque similem habitum scio profuisse, & magnum ad salutem momentum preces attulisse. Quare & obsecratio illa iudicũ per charissima pignora, utiq; si & reo sint liberi, coniunx, parentes, utilis erit. Et deorum etiam inuocatio, uelut ex bona conscientia profecta uideri solet. Stratum deniq; iacêre, & genua cõplecti, nisi tamen persona nos, & anteacta uita, & rei conditio prohibebit. Quædam enim tam fortiter tuẽda, quàm facta sunt. Verum sic est habenda autoritatis ratio, ne sit inuisa securitas. Fuit quondam inter hæc omnia potentissimũ id, quo Lucium Murænam Cicero, accusantibus clarissimis uiris eripuisse præcipue uidetur: persuasit enim nihil esse ad præsentẽ rerum statum utilius, quàm

pridie

pridie Calend. Ianuarias ingredi consulatum. Quod genus nostris temporibus totum penè sublatum est, cum omnia curæ tutelæq; unius innixa, periclitari nullo iudicij exitu possint. De accusatoribus & reis sum locutus, quia in periculis maximè uersatur affectus. Sed priuatæ quoq; causæ utrunq; habent perorationis genus, & illud quod est ex enumeratione probationum, & hoc quod ex lachrymis, si aut statu periclitari, aut opinione litigator uidetur. Nã in paruis quidẽ litibus has tragœdias mouere tale est, quale si personam Herculis, & cothurnos aptare infantibus uelis. Illud ne indignũ quidẽ admonitione, ingens in epilogis meo iudicio uerti discrimẽ, quomodo se dicẽti, qui excitatur, accõmodet. Nã & imperitia, & rusticitas, & rigor, & deformitas afferũt interim frigus, diligenterq; hæc sunt actori prouidenda. Equidem repugnanteis eos patrono, & nihil uultu cõmotos, & intempestiue ridẽtes, & facto aliquo, uel ipso uultu risum mouentes, sæpe etiam uidi, præcipue uerò cùm aliqua uelut scenice* fiunt. Transtulit patronus aliquãdo puellam, quæ soror esse aduersarij dicebatur (nam de hoc lis erat) in aduersa subsellia, tanquam in gremio fratris relicturus. At is à nobis præmonitus decesserat. Tum ille, alioqui uir facundus, inopinatæ rei casu obmutuit, & infantem suam frigidissime reportauit. Alius imaginem mariti pro rea proferre magni putauit: at ea sæpius risum fecit. Nam & ij, quorum officij erat ut traderent eam, ignari qui esset epilogus, quoties respexisset patronus, offerebant palàm, & prolata nouissime, deformitate ipsa (nam senis cadaueri infusa) præteritam quoque orationis gratiam perdidit. Nec ignotum quid Gliconi, cui Spiridion fuit cognomen, acciderit. Huic puer, quem in ius productum quid fleret, interrogabat, ex pædagogo se uellicari respondit. Sed nihil illa cõtra Cepasios Ciceronis fabula efficacius ad pericula epilogorũ. Omnia tamen hæc tolerabilia, quibus actionem mutare facile est: at qui à stylo nõ recedunt, aut conticescunt ad

*cadunt

hos casus, aut frequentißime falsa dicunt. Inde est enim: Tendit ad uestra genua supplices manus: &, Hæret in complexu liberorũ miser: &, Reuocat ecce me: etsi nihil horũ is, de quo dicitur, faciat. Et è scholis hæc uitia, in quibus omnia libere fingimus, & impune, quia pro facto est quicquid uolumus, nõ admittit hoc idẽ ueritas fori. Egregiẽq; Cassius dicenti adulescentulo: Quid me toruo uultu intueris Seuere? Nõ mehercules, inquit, faciebam, sed sic scripsisti: Ecce: & quàm potuit truculentißime eum aspexit. Illud præcipue admonendum, ne quis nisi summis ingenij uiribus ad mouendas lachrymas aggredi audeat. Nam ut est longè uehemẽtißimus hic cum inualuit affectus, ita si nihil efficit, tepet: quẽ melius infirmus actor tacitis iudicũ cogitationibus reliquisset. Nã & uultus, & uox, & ipsa illa excitati rei facies, ludibrio etiã plerunq; sunt hominibus, quos non permouerunt. Quare metiatur, ac diligenter æstimet uires suas actor, & quantum onus subiturus sit, intelligat. Nihil habet ista res mediũ, sed aut lachrymas meretur, aut risum. Non autem cõmouere tantum miserationem, sed etiam discutere, epilogi est proprium, cum oratione continua, quæ motos lachrymis iudices ad iustitiam reducat, tum etiã quibusdam urbane dictis, quale est: Date puero panẽ, ne ploret. & corpulento litigatori, cuius aduersarius itẽ puer circa iudices erat ab aduocato elatus: Quid faciam? ego te baiulare non poßum. Sed hæc tamen non debent esse mimica. Ita neque illum probauerim, qui inter clarißimos sui temporis oratores fuit, qui pueris in epilogum productis, talos proiecit in medium, quos illi diripere cœperunt. Nanque hæc ipsa discriminis sui ignorantia potuit esse miserabilis. Neq; illum, qui, cùm esset cruentus gladius eius ab accusatore prolatus, quo is hominẽ probabat occisum, subitò ex subsellijs ut territus fugit, & capite ex parte uelato cum ad agentem ex turba prospecisset, interrogauit, an iam ille cum gladio recessisset. Fecit enim risum, sed ridiculus fuit. Discutiendæ tamen oratione

huiusmo

huiusmodi scenæ. Egregieq; Cicero, qui cõtra imaginem Saturnini pro Rabirio grauiter, & contra iuuenẽ, cuius subinde uulnus in iudicio resoluebatur, pro Vareno multa dixit urbane. Sunt & illi leniores epilogi, quibus aduersario satis facimus, si fortè eius sit persona talis, ut illi debeatur reuerentia, aut cum amicè aliquid commonemus, & ad concordiam hortamur, quod est genus egregie tractatum à Pasieno, cum Domitiæ uxoris suæ pecuniariam litem aduersus fratrem eius Aenobarbum ageret. Nam cum de necessitudine multa dixisset, de fortuna quoq;, qua uterq; abundabat, adiecit: Nihil uobis minus deest, quàm de quo contenditis. Omnes autem hos affectus, etiam si quibusdam uidentur in proœmio, atq; in epilogo sedem habere, in quibus sanè sunt frequentissimi, tamen aliæ quoq; partes recipiunt, sed breuiores, ut cũ ex his plurima sint reseruanda. At hìc, si usquã, totos eloquentiæ aperire fontes licet. Nam ex his, si bene diximus reliqua, possidemus iam iudicum animos, & confragosis atq; asperis euecti, tota pandere possumus uela: & cum sit maxima pars epilogi amplificatio, uerbis atq; sententijs uti liceat magnificis atq; ornatis. Tunc est commouẽdum theatrum, cum uentum est ad ipsum illud, quo ueteres tragœdiæ comœdiæq; clauduntur, Plaudite. In alijs autẽ partibus tractandus affectus erit, ut quisq; nascetur. Nam neq; exponi sine hoc res atroces, & miserabiles debent. Cum de qualitate alicuius rei quæstio est, probationibus uniuscuiusq; rei recte subiungitur. Vbi uerò coniunctam ex pluribus causam agimus, etiam necesse erit uti pluribus quasi epilogis, ut in Verrem Cicero fecit: Nam & Philodamo, & Nauarchis, & cruciatis ciuibus Romanis, & alijs plurimis suas lachrymas dedit. Sunt qui hos μερικοὺς ἐπιλόγους uocent, quo partitam perorationem significant. Mihi non tam partes eius, quàm species uidentur. Siquidem* hæc epilogi, & *& perorationis nomina ipsa aperte satis ostendunt, hanc esse consummationem orationis.

De diuisione affectuum, & quomodo mouendi sint.

CAP. III.

QVamuis autẽ pars hæc iudicialium causarum sit summa, præcipueq; cõstet affectibus, & aliqua de his necessariò dixerim, nõ tamen potui, ac ne debui quidẽ, locum istum in unã speciem concludere. Quare adhuc opus supereſt, cũ ad obtinenda, quæ uolumus, potentißimum, tum supradictis multo difficilius, mouẽdi iudicũ animos, atq; in eũ quẽ uolumus habitũ formãdi, & uelut transfigurandi. Qua de re pauca, quæ postulabat hæc materia, sic attigi, ut magis quid oporteret fieri, quàm quo id modo consequi possimus, ostenderẽ. Nunc altius omnis rei repetenda ratio est. Nam & per totam, ut diximus, causam, locus est affectibus, & eorũ non simplex natura, nec in transitu tractanda, quo nihil maius afferre uis orandi potest. Nam cætera forsitan tenuis quoque, & angusta ingenij uena, si modò uel doctrina, uel usu sit adiuta, generare, atq; ad frugem aliquã perducere queat. Certe sunt, semperq; fuerunt non parum multi, qui satis peritè, quæ essent probationibus utilia, reperirẽt: quos equidem non contemno, sed hactenus utiles credo, ne quid per eos iudici sit ignotũ, atq; (ut dicam, quod sentio) dignos à quibus causas diserti docerentur. Qui uerò iudicem rapere, & in quem uellet habitum animi posset perducere, quo dicto flendum, & irascendum esset, rarius fuit. Atque hoc est, quod dominatur in iudicijs, hæc eloquentiam regunt. Nanq; argumenta plerũq; nascuntur ex causa, & pro meliore parte plura sunt semper, ut qui per hæc uicit tantũ, nõ defuisse sibi aduocatũ sciat. Vbi uerò animis iudicũ uis afferenda est, & ab ipsa ueri contemplatione abducenda mens, ibi proprium oratoris opus est. Hoc non docet litigator, hoc libellis non cõtinetur. Probationes enim efficiunt sanè, ut causam nostrã meliorẽ esse iudices putent: affectus præstant ut etiã uelint. Sed id quia uolunt, credunt quoq;. Nã cum irasci, fauere, odisse, misereri cœperũt, agi iam rem suam existimant:

mãt: & sicut amãtes de forma iudicare nõ possunt, quia sensum oculorum premit amor, ita omnẽ inquirendæ ueritatis rationem iudex amittit occupatus affectibus, æstu fertur, & uelut rapido flumini obsequitur: ita argumẽta, ac testes quid egerint, pronuntiatio ostẽdit: cõmotus autẽ ab oratore iudex, quid sentiat, sedẽs adhuc atq; audiẽs cõfitetur. An cũ ille, qui plerisq; perorationibus petitur fletus erumpit, non palàm dicta sententia est? Huc igitur incũbat orator, hoc opus eius, hic labor est: sine quo cætera nuda, ieiuna, infirma, ingrata sunt. Adeò uelut spiritus operis huius atq; animus est in affectibus. Horum autem, sicut antiquitus traditũ accepimus, duæ sunt species, alterã Græci πάθος uocant, quam nos uertentes recte ac proprie affectum dicimus: alterã ἦθος, cuius nomine, ut ego quidẽ sentio, caret sermo Romanus: mores appellãtur, atq; inde pars quoq; illa philosophiæ ἠθικὴ moralis est dicta. Sed ipsam rei naturam spectanti mihi, nõ tam mores significari uidentur, quàm morum quædam proprietas. Nam ipsis quidẽ omnes habitus mentis cõtinentur. Cautiores uoluntatem complecti, quàm nomina interpretari maluerũt. Affectus igitur hos concitatos πάθος, illos mites atq; cõpositos ἦθος esse dixerunt. In altero uehemẽter commotos, in altero lenes: deniq; hos imperare, illos persuadere: hos ad perturbationem, illos ad beneuolentiam præualere. Adijciunt quidam peritorũ πάθος temporale esse. Quod ut accidere frequẽtius fateor, ita nõnullas credo esse materias, quæ continuum desiderent affectum. Nec tamen munus artis, aut usus hi leniores habent, uirium atq; impetus non tantundem exigunt. In causis uerò etiam pluribus uersantur, imò secundum quendam intellectũ in omnibus. Nam cum nisi ex illo & hoc loco nihil ab oratore tractetur, quicquid de honestis, & de utilibus, deniq; faciendis & non faciẽdis dicitur, hoc uocari potest. Quidam cõmendationem, atq; excusationem propriã huius officij putauerunt: nec abnuo esse istã in hac parte, sed non concedo ut sola sint: quin illud adhuc

adijcio, πάθος atq; ἦθος esse interim ex eadē natura, ita ut illud maius sit, hoc minus: ut amor πάθος, charitas ἦθος. Interdum diuersa inter se, sicut in epilogis. Nanq; πάθος concitat, ἦθος solet mitigare. Propria tamen mihi huius nominis exprimenda natura est, quatinus appellatione ipsa non satis significari uidetur. ἦθος quod intelligimus, quodq; à docentibus desideramus, id erit, quod ante omnia bonitate commendabitur, non solum mite ac placidum, sed plerunq; blandum, & humanum, & audientibus amabile, atq; iucundum. In quo exprimendo summa uirtus ea est, ut fluere omnia ex natura rerum hominumq; uideantur, quò mores dicentis ex oratione pelluceant, & quodammodo agnoscantur, quod est sine dubio inter coniunctas maxime personas, quoties perferimus, ignoscimus, satisfacimus, monemus, procul ab ira, procul ab odio. Sed tamen alia patris aduersus filium, tutoris aduersus pupillum, mariti aduersus uxorem moderatio est. Hi enim præ se ferunt eorum ipsorum, à quibus lædūtur charitatem, neq; alio modo inuisos eos faciunt, quàm quòd amare ipsi uidentur. Alia cum senex adolescentis, alia cum conuitium honestus inferioris fert. Hìc enim tantū cōcitari, illic etiā affici debet. Sunt & illa ex eadem natura, sed motus adhuc minoris, ueniam petere, adolescentiæ defendere amores. Nonnunquam etiam leuis alieni caloris derisus ex hac forma uenit, sed non his ex locis tantum, ucrū aliquantò magis propriæ sunt uirtutes simulationis, satisfaciendi, rogandi, & ἐρωνείας, quæ diuersum ei quod dicit, intellectū petit. Hinc etiam ille maior ad cōcitandum odium nasci affectus solet, cùm hoc ipso, quo nos aduersarijs submittimus, intelligitur tacita impotentiæ exprobratio. Nanque eos graues, & intolerabiles id ipsum demonstrat, quòd cedimus, & ignorant cupidi maledicendi, aut affectatores libertatis, plus inuidiam quàm conuitiū posse: nam inuidia aduersarios, cōuitium nos inuisos facit. Ille iam penè medius affectus est ex amoribus, & ex desiderijs amicorum, & necessario-

rum:

rum: nam & hoc maior est, & illo minor. Non parũ significanter etiam illa in scholis ἤθη dixerimus, quibus plerunq; rusticos, superstitiosos, auaros, timidos, secundum conditionem propositorum effingimus. Nam sic ἤθη mores sunt, cum hos imitamur, & ex his ducimus orationem. Deniq; hoc omne bonum & commem uirum poscit: quæ uirtutes cum etiam in litigatore debeat orator, si fieri potest, approbare, utiq; ipse aut habeat, aut habere credatur. Sic proderit plurimum causis, quibus ex sua bonitate faciet fidem. Nam qui dum dicit, malus uidetur, utiq; male dicit. Non enim uidetur iusta dicere, alioqui πάθος uideretur. Quare & ipsum etiam dicendi genus, in hoc placidum debet esse, ac mite, nihil superbum, nihil elatum saltem ac sublime desideret. Propriè, iucundè, credibiliter dicere sat est. Idcoq; & medius ille orationis modus maxime cõuenit. Diuersum est huic quod πάθος dicitur, quodq; nos affectum proprie uocamus, & ut proxime utriusq; differentiam signẽ, illud comœdiæ, hoc tragœdiæ simile. Hæc pars circa iram, odium, metum, inuidiam, miserationẽ: ferè tota uersatur. Quæ quibus ex locis ducenda sint, & manifestum omnibus, & nobis in ratione proœmij, atq; epilogi dictum est. Et metum tamen duplicem intelligi uolo, quem patimur, & quem facimus. Et inuidiam: nanq; altera inuidum, altera inuidiosum facit. Hoc autem homunis, illud rei est, in quo & plus habet operis oratio. Nam quædam uidentur grauia per se, parricidium, cædes, ueneficium: quædam efficienda sunt. Id autem contingit, cum magnis alioqui malis grauius esse id quod passi sumus, ostenditur. Quale est apud Vergilium:

O felix una ante alias Priameïa uirgo, Aeneid. 3.
Hostilem ad tumulum Troiæ sub mœnibus altis
Iussa mori— Quam miser enim casus Andromachæ, si comparata ei felix Polyxena? Aut cum ita exaggeramus iniuriam nostrã, ut etiam quæ multo minora sunt, intoleranda dicamus: Si pulsasses, defendi non poteras: uulnerasti. Sed hæc diligen-

tius, cùm ad amplificationem uenerimus, dicemus. Interim notis
se contentus sum, nõ id solum agere affectus, ut quæ sunt, osten
dantur acerba ac luctuosa: sed etiam, ut quæ toleranda haberi
solẽt, grauia uideantur, ut cùm in maledicto plus iniuriæ, quàm
in manu: in infamia plus pœnæ dicimus, quàm in morte. Nanq;
in hoc eloquentiæ uis est, ut iudicem non ad id tantum compel=
lat, in quod ipse à rei natura duceretur: sed aut qui non est, aut
maiorem quàm est, faciat affectum. Hæc est illa, quæ ἐνάργεια uo=
catur, rebus indignis, asperis, inuidiosis addẽs uim oratio. Qua
uirtute, præter alios, plurimum Demosthenes ualuit. Quòd si
tradita mihi sequi præcepta sufficeret, satisfeceram huic parti,
nihil eorũ quæ legi, uel didici, quod modò probabile fuit omit=
tendo. Sed mihi in animo est, quæ latent penitus, ipsa huius loci
aperire penetralia: quæ quidem non aliquo tradente, sed expe=
rimento meo, ac natura ipsa duce accepi. Summa enim, quan=
tum ego quidem sentio, circa mouendos affectus in hoc posita
est, ut moueamur ipsi. Nã & luctus, & iræ, & indignationis,
aliquando ridicula fuerit imitatio, si uerba, uultumq; tantum,
non etiam animum accommodauerimus. Quid enim aliud est
causæ, ut lugẽtes utiq; in recenti dolore disertißime quædã ex=
clamare uideantur, & ira nonnunquam indoctis quoq; eloquẽ=
tiã faciat, quàm quòd illis ineſt uis mẽtis, & ueritas ipsa morũ?
Quare in ijs, quæ uerisimilia esse uolemus, simus ipsi simules co
rum qui uere patiuntur, affectibus: & à tali animo proficiscã=
tur oratio, qualem facere iudicem uolet. An ille dolebit, qui au=
diet me, cùm hoc dicam, non dolentem? irascetur, si nihil ipse,
qui in iram concitat, idq; exigit, simule patietur? siccis agenti
oculis lachrymas dabit? fieri nõ potest. Nec incendit nisi ignis,
nec madescimus nisi humore, nec res ulla dat alteri colorem,
quem ipsa non habet. Primùm est igitur, ut apud nos ualeant
ea, quæ ualere apud iudicem uolumus: afficiamurq; antè quàm
afficere conemur. At quomodo fiet, ut afficiamur? Neque enim

sunt

Sunt motus in nostra potestate. Tentabo etiam de hoc dicere. Quas φαντασίας Græci uocãt, nos sanè uisiones appellemus, per quas imagines rerum absentiũ ita repræsentantur animo, ut eas cernere oculis, ac præsentes habere uideamur. Has quisquis bene cõceperit, is erit in affectibus potẽtissimus. Hunc quidẽ dicũt εὐφαντασιωτὸν, qui sibi res, uoces, actus secundum uerum optime finget: quod quidem nobis uolentibus facilè continget. Nam ut inter otia animorum, & spes inanes, & uelut somnia quædam uigilantiũ: ita nos hæ, de quibus loquimur, imagines prosequuntur, ut peregrinari, nauigare, præliari, populos alloqui, diuitiarum, quas non habemus, usum uideamur disponere, nec cogitare, sed facere: hoc animi uitium ad utilitatem non transferemus? Vt hominem occisum queror, non omnia quæ in re præsenti accidisse credibile est, in oculis habebo? non percussor ille subitus erumpet? non expauesceт circunuentus? exclamabit, uel rogabit, uel fugiet? non ferientem, non concidentẽ uidebo? non animo sanguis, & pallor, & gemitus, extremus deniq; expirantis hiatus insidet? Insequetur ὑπάργεια, quæ à Cicerone illustratio & euidentia nominatur, quæ non tam dicere uidetur quàm ostendere, & affectus non aliter quàm si rebus ipsis interssimus, sequentur. An non ex his uisionibus illa sunt?

Excussi manibus radij, reuolutaq; pensa. & Aeneid. 9.

–Leuiq; patens in pectore uulnus.

Et equus ille in funere Pallantis positis insignibus:

It lachrymans, guttisq; humectat grandibus ora.

Quid? nõ idẽ poëta penitus ultimi fati cepit imaginẽ, ut diceret:

–Et dulcis moriens reminiscitur Argos?

Vbi uerò miseratione opus erit, nobis ea, de quibus querimur, accidisse credamus, atq; id animo nostro persuadeamus. Nos illi simus, quos grauia, indigna, tristia passos queramur. Nec agamus rem quasi alienam, sed assumamus parumper illum dolorem. Ita dicemus, quæ in simili nostro casu dicturi essemus. Vidi ego

sæpe

sæpe histriones, atque comœdos, cum ex aliquo grauiore actu personam deposuissent, flentes adhuc egredi. Quòd si in alienis scriptis sola pronunciatio ita falsis accedit affectibus, quid nos faciemus, qui illa cogitare debemus, ut moueri periclitantium uice posßimus? Sed in schola rebus quoq; ipsis affici conuenit, easq; ueras sibi fingere: hòc magis, quòd illic ut litigatores loquimur frequentius, quàm ut aduocati. Orbum agimus, & naufragum, & periclitantem, quorum induere personas nõ attinet, nisi affectus assumimus. Hæc dißimulanda mihi non fuerunt, quibus ipse, quantuscunq; sum aut fui (nam peruenisse me ad aliquod nomen ingenij credo) frequenter motus sum, ut me non lachrymæ solum deprehenderint, sed pallor, & uero similis dolor.

De risu. CAP. IIII.

HVic diuersa uirtus, quæ risum iudicis mouendo, & illos tristes soluit affectus, & animum ab intentione rerum frequenter auertit, & aliquando etiam reficit, & à satietate, uel à fatigatione renouat. Quanta sit autem in ea difficultas, uel duo maximi oratores, alter Græcæ, alter Latinæ eloquentiæ principes, docent. Nam plerique Demosthenis facultatem huius rei defuisse credunt, Ciceroni modum. Nec uideri potest noluisse Demosthenes, cuius pauca admodũ dicta, nec sanè cæteris eius uirtutibus respondentia, palàm ostendunt, nec dißlicuisse illi iocos, sed non contigisse. Noster uero non solum extra iudicia, sed in ipsis etiam orationibus habitus est nimius risus affectator. Mihi quidem, siue id recte iudico, siue amore immodico præcipui in eloquentia uiri laboro, mira quædam uidetur in eo fuisse urbanitas. Nã & in sermone quotidiano multa, & in altercationibus & interrogãdis testibus plura, quàm quisquam, dixit facete, & illa ipsa quæ sunt in Verrem dicta frigidius, alijs aßignauit, & testimonij loco posuit, ut quò sunt magis uulgaria, eò sit credibilius illa ab oratore non ficta, sed paßim esse

iactata

iactata. *Vtinã Quintus, & libertus eius Tiro, aut alius, quis- *Vtinamq;
quis fuit, qui tres hac de re libros edidit, parcius dictorum nu- libertus eius
mero indulsissent, & plus iudicij in eligendis, quàm in conge- Tiro
rendis studij adhibuissent. Minus obiectus calumniantibus fo-
ret, qui tamẽ nunc quoque, ut in omni eius ingenio, facilius quid
reijci, quàm quid adijci posßit, inuenient. Affert autem summam
rei difficultatẽ, primum, quòd ridiculum dictum plerunq; falsum
est, hoc semper humile, sæpe ex industria deprauatum, præ-
terea nunquam honorificum, tum uaria hominum iudicia in eo,
quia non ratione aliqua, sed motu quodam, nescio an enarra-
bili, iudicatur. Neq; hoc ab ullo satis explicari puto, licet multi
tentauerint. Vnde risus quidem nõ solum facto aliquo dictó´ue,
sed interdum quodam etiam corporis tractu lacessitur. Præter-
eà non una ratione moueri solent. Neque enim acute tantum,
ac uenuste, sed stulte, iracunde, timide dicta aut facta ridentur.
Ideóq; anceps eius rei ratio est, quòd à derisu non procul abest
risus. Habet enim, ut Cicero dicit, sedem in deformitate aliqua
& turpitudine: quæ cum in alijs demonstrantur, urbanitas: cum
in ipsum dicentem recidunt, stultitia uocatur. Cum uideatur au-
tem res leuis, & quæ à scurris, mimis, insipientibus deniq; sæpe
moueatur, tamen habet uim nescio an imperiosißimam, & cui
repugnari minime potest. Erumpit enim inuitis sæpe, nec uul-
tus modò ac uocis exprimit confißionem, sed totum corpus ui
sua concutit. Rerum autem sæpe, ut dixi, maximarum momen-
ta uertit, cum odium iramq; frequentißime frangat. Documen-
to sunt iuuenes Tarentini, qui multa de Pyrrho rege securius
inter cœnam locuti, cum rationem facti reposcerentur, & ne-
que negari res, neq; defendi posset, risu sunt & opportuno io-
co elapsi. Nanq; unus ex ijs, Imò, inquit, nisi lagena defeciss̃et,
occidissemus te. Eaq; urbanitate tota est inuidia criminis disso-
luta. Verũ hoc quicquid est, ut non ausim dicere, carere omnino
arte, quia nonnullam obseruationẽ habet, suntq; ad id pertinẽ-
tia, &

tia, & à Græcis & à Latinis cõpoſita præcepta, ita planè affirmo præcipue poſitum in natura, & in occaſione. Porrò natura non tantum in hoc ualet, ut acutior quis, atq; habilior ſit ad inueniẽdum: nam id ſanè doctrina poſſet augeri: ſed ineſt proprius quibuſdam decor in habitu atq; uultu, ut eadẽ illa minus dicente alio uideantur urbana eſſe. Occaſioni uero & in rebus eſt tanta uis, ut ſæpe adiuti ea nõ indocti modò, ſed etiam ruſtici ſalſe dicant, in eum quiſquis aliquid dixerit prior. Sunt enim longe uenuſtiora omnia in reſpondendo, quàm in prouocando. Accedit difficultati, quòd eius rei nulla exercitatio eſt, nulli præceptores. Vtiq; in conuiuijs, & ſermonibus multi dicaces, ſed quid in hoc uſu quotidiano proficimus, oratoria urbanitas rara, nec ex arte propria, ſed ad hanc cõſuetudinem accommodata. Nihil autem uetabat, & componi materias in hoc idoneas, ut controuerſiæ permixtis ſalibus fingerẽtur, uel res proponi ſingulas ad iuuenum talem exercitationem. Quin illæ ipſæ, quæ dictæ ſunt, ac uocantur, quas certis diebus feſtæ licentiæ dicere ſolebamus, ſi paulum adhibita ratione fingerentur, aut aliquid in his ſerium quoq; eſſet admixtum, plurimum poterunt utilitatis afferre, quæ nunc iuuenũ, uel ſibi ludẽtium exercitatio eſt. Pluribus autem nominibus in eadem re uulgò utimur, quæ tamen ſi diducas, ſuam propriam quandam uim oſtendent. Nam & urbanitas dicitur, qua quidem ſignificari uideo ſermonem præ ſe ferentem in uerbis, & ſono, & uſu proprium quendam guſtum urbis, & ſumptam ex conuerſatione doctorum tacitam eruditionem: deniq; cui contraria ſit ruſticitas. Venuſtum eſſe, quod cum gratia quadam & uenere dicatur, apparet. Salſum in conſuetudine pro ridiculo tantum accipimus. natura non utiq; hoc eſt: quanquàm & ridicula oporteat eſſe ſalſa. Nam & Cicero, omne quod ſalſum ſit, ait eſſe Atticorum, quia ſunt maximè ad riſum compoſiti. Et Catullus cum dicit:

Vrbanitas.

Ruſticitas.
Venuſtum.
Salſum.

Nulla in tam magno eſt corpore mica ſalis:

non dicit,

non dicit, nihil in corpore eius esse ridiculum. Salsum igitur erit, quod non erit insulsum, uelut quoddam simplex orationis condimentum, quod sentitur latente iudicio, & uelut palatũ excitat: quod & à tædio defendit orationem. Sanè tamen ut ille in cibis paulò liberalius aspersus, si tamen nõ sit immodicus, affert aliquid propriæ uoluptatis: ita hi quoq; in dicẽdo habent quiddam, quod nobis faciat audiendi sitim. Facetum quoq; non tantum circa ridicula opinor consistere. Neq; enim diceret Horatius facetum carminis genus natura concessum esse Vergilio: decoris hanc magis, & excultæ cuiusdam elegantiæ appellationem puto. Ideoq; in epistolis Cicero hæc Bruti refert uerba: Ne ulli sunt pedes faceti, ac delicijs ingredienti mollius: quod conuenit cum illo Horatiano: Facetum.

-Molle atq; facetum Vergilio.

Iocum uerò accipimus, quod est contrarium serio. Nam & fingere, & terrere, & promittere interim iocus est. Dicacitas sine dubio à dicendo, quod est omni genere commune, dicta est: proprie tamen significat sermonem cum risu aliquos incessentem. Ideo Demosthenem urbanum fuisse dicunt, dicacem negãt. Prouprium autem materiæ, de qua nunc loquimur, est ridiculum. Ideoq; hæc tota disputatio à Græcis περὶ γελοίου inscribitur. Eius prima diuisio traditur eadẽ, quæ est omnis orationis, ut sit posita in rebus, aut in uerbis. Vsus autem maxime simplex. Aut enim ex alijs risum petimus, aut ex nobis, aut ex rebus medijs. Aliena aut reprehendimus, aut refutamus, aut eleuamus, aut repercutimus, aut eludimus: Nostra ridicule indicamus, & ut uerbo Ciceronis utar, dicimus aliqua subabsurda. Nanq; eadẽ, quæ, si imprudẽtibus excidãt, stulta sunt si simulamus, uenusta credũtur. Tertiũ est genus, ut idẽ dicit, in decipiẽdis expectationibus, dictis aliter accipiẽdis, cæterisq; quæ neutrã personam continguntur. Ideoq; à me media dicuntur. Itẽ ridicula aut facimus, aut dicimus. Facto risus cõciliatur interim admixta grauitate, ut M. Iocus.

Dicacitas.

Cæcilius

Cæcilius Prætor, cum sellam eius curulem Consul Isauricus fregisset, alteram posuit loris intentam. Dicebatur autem Consul à patre aliquando cæsus flagris. Interim sine respectu pudoris, ut in illa pyxide Cæliana: quod neq; oratori, neq; ulli graui uiro conueniat. Idem autem de uultu gestuq; ridiculo dictum sit, in quibus est quidē summa gratia, sed maior cū captare risum non uidentur. nihil enim ex ijs quæ dicunt salsa, * dicitur insulsius. Quanquàm autē gratiæ plurimū dictis seueritas affert, sitq; ridiculum id ipsum, quia qui dicit non ridet: est tamen interim & aspectus, & habitus oris, & gestus non inurbanus, cū ijs modus contigit. Id porrò quod dicitur, aut est lasciuū & hilare, qualia Galbæ pleraq;: aut cōtumelioſum, qualia nuper Iunij Bassi: aut asperum, qualia Cassij Seueri: aut lene, qualia Domitij Afri. Refert his ubi quis utatur. Nam in conuiuijs & quotidiano sermone lasciua humilibus, hilaria omnibus cōueniunt. Ludere nūquàm uelimus, longeq; absit propositum illud: Potius amicum, quàm dictum perdidi. In hac quidem pugna forensi malim mihi lenibus interdicere: quanquàm & cōtumelioſe, & aspere dicere in aduersarios permissum est, cum accusare etiam palàm, & caput alterius iuste petere cōcessum sit. Sed hic quoq; tamen inhumana uideri solet fortunæ insectatio, uel quia culpa caret, uel quia recidere etiā in ipsos qui obiecerunt, potest. Primùm itaq; considerandū est, & quis, & in qua causa, & apud quem & in quē, & quid dicat. Oratori minime conuenit distortus uultus, gestusq;, quæ in mimis rideri solent. Dicacitas etiā scurrilis, & scenica huic personæ alieniſsima est. Obscœnitas uerò nō à uerbis tantum abesse debet, sed etiam à significatione. Nam siquando obijci potest, non in omni loco exprobranda est. Oratorem præterea ut dicere urbane uolo, ita uideri affectare id, planè nolo. Quapropter ne dicet quidem salse, quoties poterit, & dictum potius aliquando perdet, quàm minuet autoritatem. Nec accusatorem autem atroci in causa, nec patronum in miserabili

*dicunt in sulsum

iocantem

iocantem feret quisquam. Sunt etiam iudices quidam tristiores, quàm ut risum libenter patiantur. Solet interim accidere, ut id quod in aduersarium dicimus, aut in iudicem conueniat, aut nostrum quoq; litigatorem: quanquàm aliqui reperiuntur, qui ne id quidem, quod in ipsos recidere possit, euitent. Quod fecit Longus Sulpitius, qui cũ ipse fœdissimus esset, eum, cõtra quem iudicio liberali aderat, ne faciem quidem habere liberi hominis, dixit. Cui respõdens Domitius Afer: Et tu, inquit, ex animi sententia Longe? qui malam faciem habet, liber non est? Vitandum etiã, ne petulans, ne superbũ, ne loco, ne tẽpori alienũ, ne præparatũ & domo allatũ uideatur, quod dicimus. Nam aduersus miseros, sicut suprà dixerã, inhumanus est iocus. Sed quidã ita sunt receptæ autoritatis, & notæ uerecũdiæ, ut nocitura sit in eos dicẽdi petulantia. Nam de amicis iã præceptũ est. Illud nõ ad orandi fere cõsilium, sed ad omnia pertinet. Ne lacessat hoc modo, quẽ lædere sit periculosum: ne aut inimicitiæ graues insequãtur, aut turpis satisfactio. Male etiã dicitur, quod in plures conuenit, si aut nationes totæ incessantur, aut ordines, aut cõditio, aut studia multorũ. Ea quæ dicit uir bonus, omnia saluæ dignitate ac uerecũdia dicet. Nimium enim risus pretium est, si probitatis impendio cõstat. Vnde autẽ cõcilietur risus, & quibus ex locis peti soleat, difficilimũ est dicere. Nam si species omnes persequi uelimus, nec modum reperiemus, & frustra laborabimus. Neq; numerosi minus sunt loci, ex quibus hæc ducta, quàm illi ex quibus eæ quas sententias uocamus, ducuntur, neq; alij. Nã hic quoq; est inuẽtio, & elocutio, atq; ipsius elocutionis uis alia in uerbis, alia in figuris. Risus igitur oriũtur aut ex corpore eius in quẽ dicimus, aut ex animo, qui factis ab eo dictisq; colligitur, aut ex ijs quæ sunt extrà posita. Intra hæc enim est omnis uituperatio, quæ si grauius posita sit, seria sit: si leuius, ridicula. Hæc aut ostẽduntur, aut narrãtur, aut dicto notantur. Rarũ est autẽ, ut oculis subijcere contingat, ut fecit* C. Iulius,

* Crassus, habet Plinius lib. 35. c. 4.

Iulius, qui cum Heluio Manciæ ſæpius obſtrepẽti ſibi diceret, Iam oſtendã qualis ſis: iſq; planè inſtaret interrogatione, qualem ſe tandem oſtẽſurus eſſet, digito demõſtrauit imaginẽ Galli in ſcuto Mariano Cimbrico pictam, cui Mancia tum ſimillimus eſſet uiſus. Tabernæ autẽ erant circa fõrum, ac ſcutũ illud ſigni gratia poſitum. Narrare quæ falſa ſint, in primis eſt ſubtile & oratorium, ut Cicero pro Cluentio narrat de Cepaſio, atq; Fabritio, ac M. Cælius de illa C. Lælij, collegæq; eius in prouinciã feſtinãtium cõtentione. Sed in his omnibus cũ elegãs & uenuſta exigitur tota expoſitio, tum id eſt feſtiuiſſimũ, quod adijcit orator. Nã & à Cicerone ſic eſt Fabritij fuga illa cõdita. Itaq; cùm callidiſſime ſe putaret dicere, & cùm illa uerba grauiſſima ex intimo artificio deprompſiſſet: Reſpicite, inquit, hominũ fortunas, reſpicite uarios duroſq; caſus, reſpicite C. Fabritij ſenectutẽ. Cùm hoc reſpicite, ornãdæ orationis cauſa, ſæpe dixiſſet, reſpexit ipſe. At Fabritius à ſubſellijs demiſſo capite diſceſſerat. et cætera quæ adiecit, nã notus locus, cũ in re hoc ſolũ eſſet, Fabritiũ à iudicio receſiſſe. Et Cælius cum omnia uenuſtiſſime finxit, tum illud ultimum ſic ſubſecutus: Quo modo tranſierit, utrũ rate, an piſcatorio nauigio, nemo ſciebat. Siculi quidem, ut ſunt laſciui & dicaces, aiebãt in delphino ſediſſe, & ſic tanquã Ariona trãſuectum. In narrando autẽ Cicero cõſiſtere facetius putat, dicacitatem in iaciendo. Mire fuit in hoc genere uenuſtus Afer Domitius, cuius orationibus cõplures huiuſmodi narrationes inſertæ reperiũtur: ſed dictorũ quoq; ab eodẽ urbanè, ſunt editi libri. Illud quoq; genus eſt poſitũ nõ in hac ueluti iaculatione uerborum, & incluſa breuiter urbanitate, ſed in quodam longiore actu, quod de Craſſo contra Brutum Cicero in ſecũdo de Orat. libro & alijs quibuſdã locis narrat. Nam cum Brutus in accuſatione Cn. Planci ex duobus lectoribus oſtendiſſet, cõtraria L. Craſſum patronum eius in oratione, quam de colonia Narbonẽſi habuerat, ſuaſiſſe ijs, quæ de lege Seruilia dixerat,

tres

tres excitauit & ipse lectores, ijsq; patris eius dialogos dedit legendos, quorũ cum in Priuernati unus, alter in Albano, tertius in Tiburti sermonem habitum complecteretur, requirebat ubi essent eæ possessiones. Omneis autem illas Brutus uendiderat, & cùm paterna mãciparet prædia, turpis habebatur. Similis in apologis quoq;, & quibusdam etiam interim historijs exponendis, gratia consequi solet. Sed acutior est illa, atq; uelocior in urbanitate breuitas. Cuius quidem duplex est forma, dicẽdi ac respõdendi, sed ratio cõmunis in parte. Nihil enim in lacessendo dici potest, quod non etiã in repercutiendo. At propria quædã sunt respondentium: illa etiam concitati afferre solent, hæc plerunq; in altercatione, aut in rogandis testibus requiruntur. Cùm sint autem loci plures, ex quibus dicta ridicula ducantur, repetendũ est mihi, non omneis eos oratoribus conuenire. In primis autem ex amphibolia, neq; illa obscura, quæ Attellanæ more captent, qualia uulgò iactantur, uilissimo quoq;, conuersa in maledictum ferè ambiguitate. Ne illa quidem, quæ Ciceroni aliquando, sed non in agendo exciderunt, ut dixi, cùm is candidatus, qui coqui filius habebatur, corã eo suffragiũ ab alio peteret: Ego quoque tibi fauebo. Non quia excludẽda sint omnino uerba duos sensus significantia, sed quia raro bellè respondeant, nisi cum prorsus rebus ipsis adiuuantur. Quare non hoc modo penè & ipsum scurrile Ciceronis est in eundem, de quo suprà dixi, Isauricum: Miror quid sit, quòd pater tuus homo constantissimus te nobis uarium reliquit. Sed illud ex eodẽ genere præclarũ, cùm obijceret Miloni accusator in argumentũ factarum Clodio insidiarũ, quòd Bouillas ante horam nonã diuertisset, ut expectaret, dum Clodius à uilla sua exiret, & identidẽ interrogaret, quo tẽpore Clodius occisus esset, respondit, sero. quod uel solũ sufficit, ut hoc genus nõ totũ repudietur. Nec plura modò significari solẽt, sed etiã diuersa, ut Nero de seruo peßimo dixit: Nulli apud se plus fidei haberi, nihil ei neq; inclusũ, neq; signatũ esse. Peruenit res

usq; ad ænigma, quale est Ciceronis in Pletorium Fonteij accusatorẽ, cuius matrem dixit, dum uixisset, ludum, postquàm mortua esset, magistros habuisse. Dicebantur autẽ, dum uixit, infames fœminæ ad eam conuenire solitæ, post mortẽ eius bona uenibant: quanquàm hìc ludus per translationem dictus est, magistri per ambiguitatẽ. In matalepsin quoq; cadit ratio dictorũ: Vt Fabius Maximus incusans Augusti congiariorum, quæ amicis dabantur, exiguitatem, heminaria esse dixit. Nam cõgiariũ, cùm sit commune liberalitatis atq; mẽsuræ: à mensura ducta imminutio est rerũ. Et hæc tam frigida, quàm est nominum fictio, adiectis, detractis, mutatis literis, ut Acisculum, quia esset pactus Pacisculum: & Placidum nomine, quia is acerbus natura esset, Acidum: & Tullium, cùm fur esset, Tollium dictos inuenio. Sed hæc eadem genera commodius in rebus, quàm in nominibus respondẽt. Afer enim uenustè Manlium Suram multum in agendo discursantem, salientem, manus iactantem, togam deijcientẽ, & reponẽtem, non agere dixit, sed satagere. Est enim dictũ per se urbanum satagere, etiamsi nulla subsit alterius uerbi similitudo. Fiunt & detracta, & adiecta aspiratione, & binis coniunctis uerbis, similiter sæpius frigida, aliquãdo tamen recipienda. eademq; cõditio est in ijs, quæ à nominibus trahuntur. Multa ex hoc Cicero in Verrem, sed ut ab alijs dicta, modò futurum ut omnia uerreret, cùm diceretur Verres: modò Herculi, quẽ expilauerat, molestiorem apro Erymanthio fuisse: modò malum sacerdotem, qui tam nequam Verrem reliquisset, quia sacerdoti Verres successerat. Præbet tamen aliquando occasionem quædã felicitas hoc quoq; genere bene utẽdi, ut pro Cecinna Cicero in testem Sext. Clodium Phormionẽ: Nec minus niger, inquit, nec minus confidens, quàm est ille Terentianus Phormio. Acriora igitur sunt, & elegantiora, quæ trahuntur ex ui rerum. In his maximè ualet similitudo, si tamẽ ad aliquid inferius, leuiusq; referatur, qua iam ueteres illi iocabantur, qui Lentulum Spinthe-

rem,

rem,& Scipionem Serapionẽ esse dixerunt. Sed ea non ab hominibus modò petitur,uerumetiã ab animalibus, ut nobis pueris Iunius Bassus homo in primis dicax,asinus albus uocabatur: & Sarmentus,seu Publius Bleßus Iunium hominẽ nigrum,& macrũ,& pandum,fabulam ferream dixit,quod nunc risus petendi genus frequentißimum est. Adhibetur autẽ similitudo interim palàm,interim inseri solet parabolæ, cuius est generis id Augusti,qui militi libellum timidè porrigenti: Noli,inquit,dubitare tanquã assem elephãto des. Sunt quædam etiam ueriſimilia. Vnde Vatinius dixit hoc dictum, cùm reus agente in eum Caluo,candido frontem sudario tergeret,idq; ipsum accusator in inuidiam uocaret: Quamuis reus sum,inquit,& panem candidum edo. Adhuc est subtilior illa ex simili trãslatio,cùm quod in alia re fieri solet,in aliam mutuamur. Eá dicatur sanè fictio, ut Chrysippus,cùm in triumpho Cæsaris eburnea oppida essent translata,& post dies paucos Fabij Maximi lignea,thecas esse oppidorum Cæsaris dixit. Et Pedo de mirmillone,qui retiarium consequebatur,nec feriebat: Viuum,inquit,capere uult. Iungitur amphiboliæ similitudo,ut L. Galba, qui pilam negligenter petẽti,Sic,inquit,petis tanquam Cæsaris candidatus. Nam illud petis ambiguum est,securitas similis. Quod hactenus ostendisse satis est. Cæterum frequẽtißima aliorum generum cum alijs mixtura est,eaq; optima,quæ ex pluribus cõstat. Eadem diſsimiliũ ratio est. Hinc Eques Ro. ad quem in spectaculis bibentem cùm misisset Augustus,qui ei diceret, Ego si prandere uolo, domum eo: Tu enim,inquit,non times,ne locum perdas. Ex contrario non una species: Neq; enim eodem modo dixit Augustus præfecto,quem ignominia notabat, subinde interponenti precibus: Quid respõdebo patri meo? Dic me tibi displicuisse: quo Galba penulam roganti, Non possum cõmodare,domi maneo,cùm cœnaculum eius perplueret. Tertium adhuc illud,siquidẽ ut ne autorem ponam,uerecũdia ipsius facit: Libidinosior es,quàm ullus

spado: quo sine dubio & opinio decipitur, sed ex contrario. Et hoc ex eodem loco est, sed nulli priorum simile, quod dixit M. Vestinius, cum ei* renunciatum esset, Aliquando desinet pluere. Onerabo librum exemplis, similemq; ijs, qui risus gratia componuntur, efficiam, si persequi uoluero singula ueterum. Ex omnibus argumentorum locis eadem occasio est. Nam & finitione usus est Augustus de pantomimis duobus, qui alternis gestibus contendebant, cùm eorum alterum saltatorẽ dixit, alterum interpellatorẽ. Et partitione Galba, cùm penulam roganti respondit, Non pluit, nõ est opus tibi: si pluit, ipse utar. Proinde genere, specie, proprijs, differentibus, iugatis, adiunctis, cõsequentibus, antecedentibus, repugnantibus, causis, effectis, comparatione parium, maiorum, minorũ, similis materia præbetur, sicut in tropos quoq; omnes cadunt. An non plurima κατ' ὑπερβολὴν dicuntur? quale refert Cicero de Memmio homine prælõgo, caput eum ad fornicem Fabij offendisse. Et quod P. Oppius dixit de genere Lentulorũ, cùm aßidue minores parentibus liberi essent in nascendo. Interim utrunque. Quid ironia? non ne etiam quæ sit uerißima, ioci propè genus est? Qua urbane usus est Afer, cùm Didio Gallo, qui prouinciam ambitioßißimè petierat, deinde impetratæ ea, tanquam coactus quereretur: Age, inquit, aliquid, & reipublicæ causa elabora. Quaq; Cicero usus est, cùm Vatinij morte nunciata, cuius parum certus dicebatur autor: Interim, inquit, usura fruar. Idem per allegoriam M. Cælium melius obijcientem crimina, quàm defendentẽ, bonam dextram, malam sinistram habere dicebat. Emphasi Liuius dixit ferro Accium Nauium cotem incidisse. Figuras quoque mentis, quæ σχήματα διανοίας dicuntur, res eadem recipit omneis, in quas nõnulli diuiserunt species dictorũ. Nam & interrogamus, & dubitamus, & affirmamus, & minamur, & optamus: Quædam ut miserantes, & quædam ut irascentes dicimus. Ridiculum autem est, omne quod apertè fingitur. Stulta reprehendere facilimum est:

*Renunciatum esset, id est, cum passus esset repulsam, &c. Vide Philādrum.

est: nam per se sunt ridicula. Sed rem urbanam facit aliqua ex nobis adiectio. Stulte interrogauerat excũtem de theatro Carpathium Tityus Maximus, an spectasset: fecit Carpathius dubitationem eius stultiorem dicẽdo: Non, sed in orchestra pila lusi. Refutatio cum sit in negando, redarguendo, defendendo, eleuãdo, ridicule negauit Mannius Curius. Nam cum eius accusator in Sipario omnibus locis aut nudum cũ in neruo, aut ab amicis redemptum ex alea pinxisset: Ergo ego, inquit, nunquàm uici. Redarguimus interim aperte, ut Cicero Vibium Curium multum de annis ætatis suæ mentientem: Tum ergo cum unà declamabamus, nõ eras natus. Interim & simulata assensione, ut idẽ Fabiæ Dolabellæ dicenti triginta se annos habere, Verum est, inquit, nã hoc iam uiginti annis audio. Belle interim subijcitur pro eo quod neges, aliud mordacius, ut Iunius Bassus querente Domitia Paßieni, quòd incusans eius sordes, calceos eã ueteres diceret uendere solere: Nõ mehercules, inquit, hoc unquã dixi, sed emere te solere. Defensionẽ imitatus est Eques Ro. qui obijcienti Augusto, quòd patrimoniũ comedisset: Meum, inquit, putaui. Eleuandi ratio est duplex, ut aut ueniam quis, aut iactãtiam minuat. Quemadmodum C. Cæsar Pomponio ostendenti uulnus ore exceptũ in seditione Sulpitiana, quod ipse se passum pro Cæsare pugnãtẽ gloriabatur, Nunquam fugiẽs respexeris, inquit. Aut crimen obiectũ, ut Cicero obiurgãtibus, quòd sexagenarius Popiliam uirginem duxisset, Cras mulier erit, inquit. Hoc genus dicti consequens uocant quidam, atq; illi simile, quo Cicero Curionẽ semper ab excusatione ætatis incipiẽtem, facilius quotidie proœmium habere dixit, quia ista natura sequi & cohærere uideantur. Sed eleuandi genus est etiã causarũ relatio, qua Cicero est usus in Vatiniũ, qui pedibus æger, cùm uellet uideri cõmodioris ualetudinis factus, & diceret se iam bina milia passuum ambulare: Dies enim, inquit, longiores sunt. Et Augustus nunciantibus Tarraconensibus palmam in ara eius enatam:

Apparet, inquit, quàm sæpe accẽdatis. Trãstulit crimen Cassius Seuerus: Nam cum obiurgaretur à Prætore, quòd aduocati eius L. Varo Epicureo Cæsaris amico conuitiũ fecissent: Nescio, inquit, qui conuitiati sint, & puto Stoicos fuisse. Repercutiendi multa sunt genera: uenustissimũ, quod etiam similitudine aliqua uerbi adiuuatur, ut Tracallus dicenti Suellio: Si hoc ita est, is in exilium: Si non est ita, redij, inquit. Elusit Cassius Seuerus, obijciẽte quodam, quòd ei domo sua Proculeius interdixisset, respõdendo: Nunquid ego illuc accedo? Sic eluditur & ridiculum ridiculo, ut Diuus Augustus, cum ei Galli torquem aureũ centum pondo dedissent, & Dolabella per iocum, tentans tamẽ ioci sui euentum dixisset: Imperator, torque me dona: Malo te, inquit, ciuica donare. Mendacium quoq; mendacio, ut Galba, dicente quodam, uictoriato se uno in Sicilia quinq; pedes longã murænam emisse: Nihil, inquit, mirum: nam ibi tam longæ nascuntur, *utantur ut ijs piscatores pro restibus* cingantur. Contraria est neganti confessionis simulatio. Sed ipsa quoq; multũ habet urbanitatis. Sic Afer cum ageret contra libertum Claudij Cæsaris, & ex diuerso quidã cõditionis eiusdẽ cuius erat litigator, exclamasset: Præterea tu semper in libertos Cæsaris dicis? Nec mehercule, inquit, quicquã proficio. Cui uicinũ est, nõ negare, quod obijcitur, cum & id palàm falsum est, & inde materia bene respõdendi datur, ut Catulus dicẽti Philippo, Quid latras? Furem uideo, inquit. In se dicere, non est ferè nisi scurrarum, & in oratore utiq; minime probabile. Quod fieri totidẽ modis, quot in alios potest: Ideoq; hoc, quãuis frequens sit, transeo. Illud uerò etiãsi ridiculum, indignum tamen est homini liberali, quod aut turpiter, aut impotenter dicitur. Quod feciſſe quendam scio, qui humiliori liberẽ aduersus se loquenti, Colaphum, inquit, tibi ducam, & formulam scribam, quòd caput durum habeas. Hic enim dubium est, utrum ridere audientes, an indignari debuerint. Supereſt genus decipiendi opinione, aut dicta aliter intelligendi,

gẽdi, quæ sunt in omni hac materia uel uenustißima. Inopinatum & à lacessente poni solet, quale est, quod refert Cicero: Quid huic abest, nisi res & uirtus? Aut illud Afri: Homo in agendis causis optime uestitus. Et in occurrendo, ut Cicero audita falsa Vatinij morte, cũ Ouinium libertũ eius interrogasset, recte'ne omnia? dicẽti Recte: Mortuus est, inquit. Plurimus autem circa simulationem & dißimulationem risus est, quæ sunt uicina, & propè eadem. Sed simulatio est certam opinionẽ animi sui imitantis: dißimulatio, aliena parum se intelligere fingẽtis. Simulauit Afer, cum in causa subinde dicentibus, Celsinam diceret cognouisset, quæ erat potens fœmina: Quis est, inquit, iste? Celsinam enim uideri sibi uirum finxit. Dißimulauit Cicero, cum Sext. Annalis testis reum læsißet, & instaret identidem accusator ei, Dic Marce Tulli, nũquid potes de Sexto Annali? Versus tunc dicere cœpit de libro Ennij Annali sexto:

Qui potis ingentis causas euoluere belli.

Cui sine dubio frequentißimam dat occasionem ambiguitas, ut Caßelio, qui consultori dicenti, nauem diuidere uolo: Perdes, inquit. Sed auerti intellectus etiam aliter solet, cum ab asperioribus ad leniora deflectitur: ut qui interrogatus, quid sentiret de eo, qui in adulterio deprehensus esset, Tardum fuisse respondit. Ei confine, quod dicitur per suspicionem, quale illud apud Ciceronem, Querẽti quòd uxor sua è fico se suspendisset, Rogo des mihi surculum ex illa arbore, ut inseram. Intelligitur enim quod non dicitur. Et hercle omnis falsæ dicẽdi ratio in eo est, ut aliter quàm est, rectum uerumq; dicatur, quod fit totum fingẽdis aut nostris, aut alienis persuasionibus, aut dicẽdo, quod fieri non potest. Aliena finxit Iuba, qui querenti, quòd ab equo suo esset aspersus, Quid tu, inquit, me Hippocentaurum putas? Sua, C. Caßius, qui militi sine gladio discurrenti, Heus cõmilito, pugno bene uteris, inquit. Et Galba de piscibus, qui cum pridie ex parte adesi, & uersati, postero die appositi essent: Festinemus,

alij subcœnant, inquit. Tertium illud Ciceronis aduersus Curium: Fieri enim certe non poterat, ut declamaret, & natus non esset. Est & illa ex ironia fictio, qua usus est C. Cæsar. Nam cũ testis diceret à reo femina sua ferro petita, & esset facilis reprehensio, cur illam potißimum partem corporis uulnerare uoluisset: Quid enim faceret, inquit, cum tu galeam & loricam haberes? Vel optima est simulatio contra simulantem, qualis illa Domitij Afri fuit: Vetus habebat testamentum, & unus ex amicis recentioribus sperans aliquid ex mutatione tabularum, falsam tabulam intulerat, consulens eum, an primipilaris ei testamento suaderet ordinare suprema iudicia, Noli, inquit, facere, offendis illum. Iucundißima sunt autẽ ex his omnibus lenia, & (ut sic dixerim) boni stomachi, ut Afer ingrato litigatori conspectum eius uitanti in foro, per nomẽclatorem missum ad eum: Amas me, inquit, quòd te non uidi. Et dispensatori, qui cum ad reliqua non responderet, dicebat subinde, Non comedi panem, & aquam bibo: Pasce, & redde quod debes. quæ ὑπαγωγὰς uocant. Est gratus iocus, qui minus exprobrat, quàm potest, ut idẽ dicenti cãdidato, Semper domum tuam colui, cum posset palàm negare, Credo, inquit, & uerum est. Interim de se dicere ridiculum est, & quod in alium, si absentem diceret, urbanũ nõ erat, quoniam ipsi palàm exprobratur, mouet risum: quale Augusti est, cum ab eo miles nescio quid improbe peteret, ueniret cõtrà Martianus, quẽ suspicabatur & ipsum aliquid iniuste rogaturum: Non magis, inquit, faciam cõmilito quæ petis, quàm quod Martianus à me petiturus est. Adiuuant urbanitatem & uersus cõmode positi, seu toti, ut sunt: quod adeò facile est, ut Ouidius ex tetrasticho Macri carmine librum in malos poëtas cõposuerit. Quod fit gratius, si qua etiã ambiguitate cõditur, ut Cicero in Accium hominem callidum & uersutum, cùm is in quadam causa suspectus esset: Nisi qua Vlysses rate euasit Laërtius. Seu uerbis ex parte mutatis, ut in eum, qui cum antea stultißimus

esset

esset habitus, post acceptam hæreditatem primus sententiam rogabatur: Cuius hæreditas est, quam uocant sapientiam, pro illo facultas est. Seu fictis nouis uersibus. Simile est quod παροιμία dicitur, & prouerbia opportunè aptata, ut de homine in aquã lapso, & ut alleuaretur roganti: Tollat te, qui non nouit. Ex historia etiam ducere urbanitatem eruditum: ut Cicero fecit, cùm ei testem in iudicio Verris roganti dixisset Hortensius, Non intelligo hæc ænigmata: Atqui debes, inquit, cum Sphingem domi habeas. Acceperat autem ille à Verre Sphingem æneam, magnæ pecuniæ. Subabsurda illa constant stultis simili imitatione: & quæ nisi fingantur, stulta sunt: ut qui mirantibus, quòd humile candelabrũ emisset, Pransorium erit inquit. Sed illa similia absurdis sunt acria, quæ tanquã sine ratione dicta feruntur: ut seruus Dolabellæ, cum interrogaretur, an dominus eius actionem proposuisset, Domum, inquit, uendidit. Deprehensi interim pudorem suum ridiculo aliquo explicant: ut qui testem dicẽtem se à reo uulneratum interrogauerat, an cicatrices haberet: cùm ille ingentẽ in femore ostendisset, Latus, inquit, *oportuit. Cõtumelijs quoq; uti bellè datur, ut Hispo obijcienti bis acerba crimina accusatori, Mẽtiris inquit. Et Fuluius propinquus legato interroganti, an in tabulis, quas proferebat, chirographus esset, Et uerus, inquit, domine. Has aut accepi species, aut inueni frequẽtissimas, ex quibus ridicula ducerentur. Sed repetam necesse est, infinitas esse tam salse dicendi, quàm seuerè, quas præstat persona, locus, tempus, casus deniq;, qui est maximè uarius. Itaque hæc ne omisisse uiderer, attigi: illa autẽ quæ de usu ipso, & modo iocãdi cõplexus sum, adeò infirma, sed planè necessaria. His adijcit Domitius Marsus, qui de urbanitate diligẽtissimè scripsit, quædã non ridicula, sed cuilibet seuerissimæ orationi cõuenientia, eleganter dicta, & proprio quodã lepõre iucunda: quæ sunt quidem urbana, sed risum tamen non habent. Neque enim ei de risu, sed de urbanitate est opus institutũ, quam propriã esse nostræ

*oportunius

ſtræ ciuitatis ait, & ſerò ſic intelligi cœptam, poſtquàm urbis appellationem, etiamſi nomen proprium non adijceretur, Romam tamen accipi ſit receptum, eamq; ſic finit: Vrbanitas eſt uirtus quædam in breue dictum coacta, & apta ad delectandos, mouẽdosq; homines in omnem affectum, maximè idonea ad reſiſtendum, uel laceſſendum, prout quæq; res ac perſona deſiderat. Cui ſi breuitatis exceptionem detraxeris, omneis orationis uirtutes cõplexa ſit. Nam ſicut iſta rebus, & perſonis, & quod in utriſque oporteat dicere, perfectæ eloquentiæ eſt. Cur autem breuem eam eſſe uoluerit, neſcio quidem. At quam in eodem libro dicat fuiſſe, & in multis narrandi urbanitatem, paulò poſt ita finit, Catonis, ut ait, opinionem ſecutus: Vrbanus homo erit, cuius multa bene dicta, reſponſaq; erunt, & qui in ſermonibus, circulis, conuiuijs, item in cõcionibus, omni deniq; loco ridicule, commodeq; dicet. Riſus erunt, quicunque hæc faciet orator. Quas ſi recipimus finitiones, quicquid bene dicetur & urbanè, dicti nomen accipiet. Cæterum illi, qui hoc propoſuerat, cõſentanea fuit illa diuiſio, ut dictorum urbanorũ, alia ſeria, alia iocoſa, alia media faceret. Nam eadem eſt omnium bene dictorũ. Verum mihi etiam iocoſa quædam uidentur poſſe non ſatis urbanè referri. Nam meo quidem iudicio illa eſt urbanitas, in qua nihil abſonum, nihil agreſte, nihil incõditum, nihil peregrinum, neque ſenſu, neq; uerbis, neq; ore, geſtu ue poſit deprehendi, ut non tam ſit in ſingulis dictis, quàm in toto colore dicendi, qualis apud Græcos Atticiſmos ille redolens Athenarum proprium ſaporem. Ne tamen iudicium Marſi hominis eruditiſſimi ſubtraham, Seria partitur in tria genera, honorificum, cõtumelioſum, medium. Et honorifici ponit exemplum Ciceronis quoque pro Ligario apud Cæſarem: Qui nihil ſolet obliuiſci, niſi iniurias. Et contumelioſi, quod Attico ſcripſit de Pompeio, & Cæſare: Habeo quem fugiam, quem ſequar non habeo. Et medij, quod ἀποφθεγματικὸν uocat, & eſt cùm ita dixit: Neq; grauem mortem

acci

accidere forti uiro posse, neq; immaturam Consulari, neq; miseram sapiẽti. Quæ omnia sunt optimè dicta: sed cur propriè nomen urbanitatis accipiant, non uideo. Quod si non solum totus, ut mihi uidetur, orationis color meretur, sed etiam singulis dictis tribuẽdum est, illa potius urbana esse dixerim, quæ sunt generis eiusdẽ, quæ ridicula dicuntur, & tamen ridicula non sunt, ut de Pollione Asinio scribis, iocisq; pariter accõmodato dictum est, Esse eum omnium horarum. Et de actore facilè dicente ex tempore, Ingenium eum in numerato habere. Etiam Pompeij, quod refert Marsus, in Ciceronem diffidentem eius partibus: Transi ad Cæsarem, me timebis. Erat enim, si de re minore, aut alio animo, aut deniq; non ab ipso dictũ fuisset, quod posset inter ridicula numerari. Etiã illud, quod Cicero Cereliæ scripsit, reddens rationem cur illa C. Cæsaris tempora tam patienter toleraret: Hæc aut animo Catonis ferenda sunt, aut Ciceronis stomacho. Stomachus enim illic habet aliquid ioco simile. Hæc quæ mouebant, dißimulanda mihi non fuerunt: in quibus, ut erraverim, legentes tamẽ non decepi, indicata diuersa opinione, quam sequi magis probantibus liberum est.

De altercatione. CAP. V.

ALtercationis præcepta poterant uideri tunc inchoãda, cùm omnia, quæ ad continuam orationẽ pertinent, peregissem: nam est usus eius, ordine ultimus. Sed cùm sit posita in sola inuẽtione, neq; habere dispositionẽ posit, nec elocutionis ornamẽta magnopere desideret, aut circa memoriam, & pronunciationẽ laboret: prius quàm secundam quinq; partium, hãc quæ tota ex prima pendet, tractaturus nõ alieno loco uideor: quam scriptores alij ideo fortasse reliquerunt, quia satis cæteris præceptis in hanc quoq; uidebatur esse profectum. Constat enim aut intẽtione, aut depulsione, de quibus satis traditum est: quia quicquid in actione perpetua circa probationes utile est, idem in hac breui atq; concisa prosit necesse est. Neq; alia dicuntur in altercatione

tione, sed aliter aut interrogando, aut respondendo. Cuius rei ferè omnis obseruatio in illo testium loco excussa est: tamen quia latius hoc opus aggressi sumus, neque perfectus orator sine hac uirtute dici potest, paulum impendamus huic quoque peculiaris operæ, quæ quidem in quibusdam causis ad uictoriam uel plurimum ualet. Nam ut in qualitate generali, in qua recte ne factũ quid an contrà sit, quæritur, perpetua dominatur oratio, & quæstionem finitionis actionis plerũq; satis explicat, & omnia penè in quibus de facto constat, aut coniectura, artificiali ratione colligitur: ita in ijs causis, quæ sunt frequentissimæ, quæ uel solis extra artem probationibus, uel mixtis cõtinentur, asperrima in hac parte dimicatio est, nec alibi dixeris magis mucrone pugnari. Nam & firmissima quæq; memoriæ iudicis inculcanda sunt: etiam præstandum quicquid in actione promisimus, & refellenda mendacia. Nusquam est deniq; qui cognoscit intentior. Nec immeritò quidam, quanquàm in dicendo mediocres, hæc tamen altercandi præstantia meruerunt nomen patronorum. At quidam litigatoribus suis illum modò ambitiosum declamandi sudorem præstitisse contenti, cum turba laudantium destituunt subsellia, pugnamq; illam decertatoriã imperitis ac sæpe pullatæ turbæ relinquunt. Itaque uideas alios plerunq; iudicijs priuatis ad altercationes uocari, alios ad probationem. Quæ si diuidenda sunt officia, hoc certè magis necessarium est, pudendumq; dictu, si plus litigantibus prosunt minores. In publicis certè iudicijs uox illa præconis, præter patronos, ipsum qui egerit, citat. Opus est igitur in primis ingenio ueloci ac mobili, animo præsenti & acri. Non enim cogitandum, sed dicendum statim est, & propè sub conatu aduersarij manus erigẽda. Quare cum in omni parte huiusce officij plurimum facit, totas non diligenter modò, sed etiã familiariter nosse causas, tum in altercatione maxime necessarium est, omnium personarũ, instrumentorum, temporum, locorum habere notitiam, alioqui & tacendum est

sæpe

sæpe, etiam alijs subijcientibus, plerunq; autem studio loquendi
fatuè modò accedendum, quod nũquàm accidit, *ni nostra cre= *ut
dulitate aliena stultitia erubescamus: neq; tantum hoc ipsis mo=
nitoribus clarescit. Quidã faciũt aperte, quod rixemur. Videas
enim plerosq; ira percitos exclamantes, ut iudex audiat cõtra=
rium id esse, quod admoneatur, sciatq; ille, qui pronunciaturus
est in causa, malum quod tacetur. Quare bonus altercator uitio
iracundiæ careat. Nullus enim rationi magis obstat affectus, &
fert extra causam, & plerunq; deformia conuitia facere, ac me=
reri cogit, & ipsos nonnunquam iudices incitat. Melior mode=
ratio, ac nõnunquam etiã patiẽtia. Neq; enim refutãda tantum
quæ è contrario dicuntur, sed contemnenda, eleuanda, ridenda
sunt, nec usquã plus loci reperit urbanitas, odiũ mordet & pu=
dor, contra turbantes audendum, & impudentiæ fortiter resi=
stendum. Sunt enim quidã præduri in hoc oris, ut obstrepãt in=
genti clamore, & medios sermones intercipiant, & omnia tu=
multu cõfundãt, quos ut nõ imitari, sic acriter propulsare opor
tebit, & ipsorum improbitas retũdenda, & iudices, uel præsi=
dentes magistratus appellãdi frequẽter, ut loquẽdi uices seruẽ=
tur. Nam est res animi iacẽtis, & mollis supra modũ frontis, fal=
litq; plerũq;, quod probitas uocatur, quæ est imbecillitas. Valet
autẽ in altercatione plurimum acumẽ, quod sine dubio ex arte
non uenit. Natura enim non docetur, arte tamen adiuuatur: in
qua præcipuũ est semper id in oculis habere, de quo quæritur,
& quod uolumus efficere: quia propositũ tenẽtes in rixam non
ibimus, nec causæ debita tẽpora conuitiando cõteremus, gaude=
bimusq;, si hoc aduersarius facit. Omnia tẽpora ferè parata sunt
meditatis diligenter, quæ aut ex aduerso dici, aut responderi à
nobis possint. Nonnunquam tamen solet hoc quoq; esse artis ge
nus, ut quædam in actione dissimulata subitò in altercãdo pro=
ferantur, & inopinatis eruptionibus, & ex insidijs citissimo fa=
cto similimum. Id autem tantùm faciendum, cum est aliquid cui

respon

responderi nõ statim posit, potuerat autem, si tẽpus ad disponendum fuisset. Nam quod fideliter firmum est, à primis statim actionibus arripere optimum est, quo sæpius diutiusq; dicatur. Illud uix saltem præcipiendum uidetur, ne turbidus & clamosus tantũ sit altercator, & quales facti sunt, qui literas nesciũt. Nam improbitas licet aduersario molesta sit, iudici inuisa est. Nocet etiam diu pugnare in ijs, quæ obtinere non possis. Nam ubi uinci necesse est, expedit cedere: quia siue plura sunt, de quibus quæritur, facilior erit in cæteris fides: siue unum, mitior solet irrogari pœna uerecũdiæ. Nam culpam, præsertim deprehẽsam, pertinaciter tueri, culpa altera est. Dum stat acies, multi in rem consilij atq; artis est, ut errãtem aduersarium trahas, & ire quàm longissime cogas, ut uana interim spe exultet. Ideo quædam bene dissimulantur instrumẽta. Instant enim, & sæpe discrimen omne committunt, quod deesse nobis putant, & faciunt probationibus nostris autoritatem postulando. Expedit etiam dare aliquid aduersario, quod pro se putet, quod apprehẽdens maius aliquid cogatur dimittere, duas interim res proponere, quarum utrãlibet male sit electurus: Quod in altercatione fit potentius, quàm in actione, quia in illa nobis ipsi respondemus, in hac aduersarium quasi confessum tenemus. Est in primis acuti, uidere quo iudex dicto moueatur, quid respuat: quod ex uultu sæpissime, & aliquando etiam dicto aliquo, facto´ue eius deprehenditur: & instare proficientibus, & ab ijs, quæ non adiuuant, quàm mollissime pedem oportet referre. Faciunt hoc medici quoq;, ut remedia perinde perseuerent adhibere, uel desinant, ut illa recipi uel respui uident. Nonnunquam si rem euoluere propositam facile nõ sit, inferenda est alia quæstio, atq; in eam, si fieri potest, iudex auocãdus. Quid enim cum respondere nõ possis, agẽdum est, nisi ut aliud inuenias, cui aduersarius respondere nõ possit? In plerisq; iudex est auocandus, ut dixi, qui circa testes est locus, & personis modo distat, quòd

hìc pa

hìc patronorum inter se certamen, illic pugna inter testem & patronum. Exercitatio uerò huius rei longè facilior. Nam est utilissimum, frequẽter cum aliquo qui sit studiorum eorundem, sumere materiam uel ueræ, uel etiam fictæ controuersiæ, & diuersas partes altercationis modo tueri: quod idem etiam in simplici genere quæstionum fieri potest. Ne illud quidem ignorare aduocatum uolo, quo quæque ordine probatio sit apud iudices proferenda: cuius rei eadem in argumentis ratio est, ut potentissima, prima & summa ponantur. Illa enim ad credendum præparant iudicem, hæc ad pronuntiandum.

De iudicio & consilio. CAP. VI.

His pro nostra facultate tractatis, non dubitassem transire protinus ad dispositionem, quæ ordine ipso sequitur, nisi uererer, ne quoniam fuerunt, qui iudicium inuẽtioni subiungerent, præterijsse hunc locum quibusdam uiderer: qui mea quidem opinione adeò partibus operis huius omnibus connexus ac mixtus est, ut ne à sententijs quidem, aut uerbis saltem singulis possit separari: nec magis arte traditur, quàm gustus, aut odor. Ideoq; nos quid in quaq; re sequẽdum cauendumq; sit, docebimus, ut ad ea iudicium dirigatur. Præcipiã igitur, ne quod effici non potest, aggrediamur? ut contraria uitemus, & communia? ne quid in eloquendo corruptum obscurumq; sit? Referatur oportet ad sensus, qui non docentur. Nec multum à iudicio credo distare consilium: nisi quòd illud ostendentibus se rebus adhibetur, hoc latentibus, & aut omnino nondum repertis, aut dubijs: Et quòd iudicium frequentissime certum est. Consilium uerò est ratio quædam alte petita, & plerunque plura perpendens, & comparans, habensq; in se & inuentionem, & iudicationem. Sed ne hæc quidem præcepta in uniuersum spectanda sunt. Nam ex re sumitur: cui locus ante actionem est frequenter. Nam & Cicero summo consilio uidetur in Verrem uel contrahere tempora dicendi maluisse, quàm in eum annum, quo erat

Qu. Hortẽsius cõsul futurus, incidere. Et in ipsis actionibus primum ac potentissimum obtinet locum. Nam quid dicẽdum, quid tacendum, quid diffitendum sit, exigere cõsilij est: negare sit satius, an defendere: Vbi procemio utendum, & quali: Narranduḿne, & quomodo: Iure prius pugnandum, an æquo: Qui sit ordo utilissimus: tum omnes colores aspere, an leniter, an etiam submisse loqui expediat. Sed hæc quoq; ut quisque passus est locus, monuimus: ideḿq; in reliqua parte faciemus. Pauca tamen exempli gratia ponam, quibus manifestius appareat, quid sit, quod demonstrari posse præceptis non arbitror. Laudatur consilium Demosthenis, quòd cum suaderet bellum Athenienſibus, parum id prospere expertis, nihil adhuc factũ esse ratione, monstrat. Poterat enim emendari negligentia. At si nihil esset erratum, melioris in posterum spei non erat ratio. Idem cum offensam uereretur, si obiurgaret populi segnitiem, in asserenda libertate Reipublicæ maiorum laude uti maluit, qui rem fortissime administrassent. Nam & faciles habuit aures, & natura sequebatur, ut meliora probanteis, peiorum pœniteret. Ciceronis quidem uel una pro Cluentio quamlibet multis exemplis sufficeret oratio. Nam quòd in eo consilium maxime mirer? primaḿne expositionem, qua matri, cuius filium premebat autoritas, abstulit fidem? An quòd idem corrupti iudicij crimen transferre in aduersariũ maluit, quàm negare propter inueteratam, ut ipse dicit, infamiam? An quòd in re inuidiosa legis auxilio no uissime est usus? Quo genere defensionis etiam offendisset nondum præmollitas iudicum mẽtes. An quòd seipsum inuito Cluentio facere testatus est? Quid pro Milone? quòd non antè narrauit, quàm præiudicijs omnibus reum liberaret? quòd insidiarum inuidiam in Clodium uertit? quanquàm re uera fuerat pugna fortuita. quòd factum & laudauit, & tamen uoluntatẽ Milonis remouit? quòd illi preces nõ dedit, & in earum locum ipse succesit? Infinitum est enumerare, ut Cottæ detraxerit autoritatem

tatem,ut pro Ligario se opposuerit, Cornelium ipsa confessionis fiducia eripuerit. Illud dicere satis habeo, nihil esse non modò in orando, sed in omni uita prius consilio: frustraq; sine eo tradi cæteras artes, plusq; uel sine doctrina prudentiam, quàm sine prudentia facere doctrinam. Apparet etiam orationem accommodare locis, temporibus, personis, esse eiusdem uirtutis. Sed hic quia latius fusus est locus, mixtusq; cum elocutione, tractabitur cum præcipere de aptè dicendo cœperimus.

M. FAB. QVINTILIANI DE INSTITVTIONE Oratoria, liber Septimus.

DE INVENTIONE, ut arbitror, satis dictum est. Neq; enim ea demum, quæ ad docendum pertinent, executi sumus, uerumetiam motus animorum tractauimus. Sed ut opera extruentibus satis non est, saxa, atq; materiã, & cætera ædificanti utilia congerere, nisi disponẽdis eis collocandisq; artificum manus adhibeatur: sic in dicendo quamlibet abundans rerum copia, cumulũ tantum habeat, atq; congestum, nisi illas eadẽ dispositio in ordinẽ digestas, atq; inter se cõmissas deuinxerit. Nec immeritò secunda quinque partium posita est, cũ sine ea prior nihil ualeat. Neq; enim, quanquàm fusis omnibus membris, statua sit, nisi collocẽtur. Et siquam in corporibus nostris, aliorum'ue animalium partẽ permutes atq; transferas, licet habeat eadem omnia, prodigium sit tamen. Et artus etiam leuiter loco moti, perdũt, quo uigucrũt, usum: & turbati exercitus sibiipsi sunt impedimento. Nec mihi uidentur errare, qui ipsam rerum naturã stare ordine putant, quo confuso peritura sint omnia. Sic oratio cărẽs hac uirtute, tumultuetur necesse est,

& sine rectore fluitet, nec cohæreat sibi, multa repetat, multa transeat, uelut nocte in ignotis locis errans: nec initio, nec fine proposito, casum potius quàm cõsilium sequatur. Quapropter totus hic liber seruiat dispositioni: quæ quidẽ, si certa aliqua uia tradi in omnes materias ullo modo posset, non tam paucis contigisset. Sed cum infinitæ litium formæ fuerint, futuræq; sint, & tot seculis nulla reperta sit causa, quæ esset tota alteri simílis, sapiat oportet actor, & uigilet, & inueniat, & iudicet, & cõsilium à seipso petat. Neq; inficias eo quædam esse, quæ demonstrari possint, eaq; non omittam.

De dispositione. CAP. I.

SIt igitur, ut suprà significaui, Diuisio, rerum pluriũ in singulas: Partitio, singularum in partes, discretus ordo, & recta quædam collocatio prioribus sequentia annectens: Dispositio, utilis rerum ac partium in locos distributio. Sed memineri mus ipsam dispositionem plerunq; utilitate mutari, nec eandem semper primam quæstionem ex utraq; parte tractandam. Cuius rei ut cætera exempla præteream, Demosthenes quoq;, atq; Aeschines possunt esse documento, in iudicio Ctesiphontis diuersum secuti ordinẽ, cum accusator à iure, quo uidebatur potentior, cœperit: patronus omnia, uel penè omnia ante ius posuerit, quibus iudicem quæstioni legum præpararet. Aliud enim alio docere prius expedit, alioqui semper petitoris arbitrio diceretur. Deniq; in accusatione mutua, ut se uterque defendat, priusquàm aduersarium arguat, omnium rerum necesse est ordinem esse diuersum. Igitur, quid ego sim secutus, quod partim præceptis, partim ratione usurpatũ cognoueram, promam: nec unquam dissimulaui. Erat mihi curæ in controuersijs forensibus nosse omnia, quæ in causa uersarẽtur. Nam in schola certa sunt, & pauca, & ante declamationẽ exponuntur, quæ θέματα Græci uocant, Cicero proposita. Cum hæc in conspectu quodammodo collocaueram, non minus pro aduersa parte, quàm pro mea

cogi

cogitabam. Et primùm (quod non difficile dictu est, sed tamen ante omnia intuendum) constituebam, quid utraq; pars uellet efficere: tum per quid, hoc modo: Cogitabã, quid primùm petitor diceret. Id aut confessum erat, aut controuersum. Si confessum, non poterat ibi esse quæstio. Transibam ergo ad responsum partis alterius, idem intuebar: nõnunquam etiam quod inde obtinebatur, confissum erat. Vbi primum cœperat non conuenire, quæstio oriebatur. Id tale est: Occidisti hominem, occidi: conuenit, transeo. Rationem reddere debet reus quare occiderit. Adulterum, inquit, cum adultera occidere licet: legem esse certum est. Tertium iam aliquid uidendum est, in quo pugna consistat. Non fuerunt adulteri: Fuerunt: quæstio. De facto ambigitur, coniectura est. Interim ergo & tertium confessum est, adulteros fuisse. Sed tibi, inquit accusator, illos non licuit occidere. Exul enim eras, & ignominiosus: de iure quæritur. At si protinus dicenti, occidisti: respondeatur, non occidi: statim pugna est. Sic explorandum est, ubi controuersia incipiat, & considerari debet, quæ primam quæstionem facit. Intentio simplex, Occidit Saturninum Rabirius. Coniuncta, Lege de sicarijs cõmisit L. Varenus. Nam C. Varenum occidendo, & Cn. uulnerando, & Salarium item occidẽdo, cadit. Nam sic diuersæ propositiones erunt, quod idem de petitionibus dictum sit. Verum ex coniuncta propositione, plures esse quæstiones ac status possunt, si aliud negat reus, aliud defendit, aliud iure actionis excludit. In quo genere agendi est dispiciendum, quid quoq; loco diluat, quod pertinet ad actorem. Non planè dissentio à Celso, qui sine dubio Ciceronem est secutus. Instat tamẽ huic parti uehementius, ut pũtet primo firmum aliquid esse ponendum, summo firmißimum, imbecilliora medio, quia & initio mouẽdus sit iudex, & summo impellendus. At pro reo plerunque grauißimum quicq; primum mouendum est, ne illud spectans iudex, reliquorum defensioni sit auersior. Interim tamen & hoc mutabitur

bitur, si leuiora illa palàm falsa erunt, grauissimi defensio difficilior, ut detracta prius accusatoribus fide aggrediamur ultimum, iam iudicibus omnia uana esse credentibus. Opus erit tamen præfatione, qua & ratio reddatur dilati criminis, & promittatur defensio, ne id quod non statim diluemus, timere uideamur. Antea actæ uitæ crimina plerunq; prima purganda sunt, ut id de quo laturus est sententiam, iudex audire propitius incipiat. Sed hoc quoque pro Vareno Cicero in ultimum distulit, non quid frequentissime, sed quid tum expediret, intuitus. Cum simplex intentio erit, uidendum est, an unum aliquid respondeamus, an plura: Si unum, in re quæstionē instituamus, an in scripto. Si in re, negandum sit quod obijcitur, an tuendum. Si in scripto, in qua specie iuris pugna sit, & in ea de uerbis, an uoluntate quæratur. Id ita consequemur, si intuiti fuerimus quæ sit lex quæ litem faciat, hoc est, qua iudicium sit cōstitutum. Nā quædam in scholasticis ponuntur ad coniungendam modò actæ rei seriem: ut, Pater expositum qui agnouerit, solutis alimentis recipiat. Minus dicto audientem filium liceat abdicare. Qui expositum recepit, imperat ei nuptias locupletis propinqui: ille ducere uult filiā pauperis educatoris. Lex de expositis ad affectum pertinet. Iudicium pendet ex lege abdicationis. Nec tamen semper ex una lege quæstio est, ut in ἀνομοίοις. His spectatis, apparebit circa quæ pugna sit. Coniuncta defensio est, qualis pro Rabirio: Si occidisset, recte fecisset, sed non occīdit. Vbi uerò multa contra unam propositionem dicimus, cogitandum est primùm quicquid dici potest, tum ex his quo quicq; loco dici expediat ordinandum. In quo non idem sentio, quod de propositionibus paulò antè, quodq; de argumentis probationum loco concessi, aliquando nos incipere à firmioribus. Namuis quæstionum semper crescere debet, & ad potētissima ab infirmissimis peruenire, siue sunt eiusdem generis, siue diuersi. Iuris autem quæstiones solent esse nonnunquam ex alijs atque alij

conflictionibus: facti, semper idem spectant: in utroq; genere similis ordo est. Sed prius de dissimilibus, ex quibus infirmissimum quicque primum tractari oportet. Ideoq; quasdam quæstiones executi donare solemus, & concedere. Neque enim transire ad alias possumus, nisi omissis prioribus. Quod ipsum ita fieri oportet, non ut damnasse eas uideamur, sed omisisse, quia possimus etiam sine eis uincere. Procurator alicuius pecuniam petit ex fœnore hæreditario, potest incidere quæstio, an huic esse procuratorem liceat. Finge nos, post quàm tractauimus, remittere, uel etiam conuinci: quæretur, an ei cuius nomine litigatur, procuratorem habendi sit ius. Discedamus hinc quoque: recipit materia quæstionem, an ille cuius nomine agitur, hæres sit fœneratoris, an ex asse hæres. Hæc quoque concessa sint: quæretur an debeatur. Contrà, nemo tam demēs fuerit, ut etiam id quod firmissimum duxerit se habere, remittat, & ad leuiora transcendat. Huic in schola simile est: Non abdicabis adoptatū: ut hunc quoque, non uirum fortem: ut & fortem, non quicunq; uoluntati tuæ non paruerit: ut in alia omnia subiectus sit, nō propter opinionem: & ut propter opinionem, non propter talem opinionem. Hæc iuris quæstionum differentia est. In factis autem ad idem tendentia sunt plura. Ex quibus aliqua citra summam quæstionem remitti solent: ut si is cum quo furti agitur, dicat, Proba te habuisse, proba perdidisse, proba furto perdidisse, proba mea fraude. Priora enim remitti possunt, ultima nō possunt. Solebam & hoc facere præcipue: ut uel ab ultima specie (nam ea ferè est, quæ continet causam) retrorsum quærerem usq; ad primam generalem quæstionē, uel à genere ad extremam speciem descenderem, etiā in suasorijs: ut deliberat Numa, an regnum offerentibus Romanis recipiat. Primùm id est genus, an regnandum, an in ciuitate aliena, an Romæ, an laturi sint Romani talē regem. Similiter & in cōtrouersijs. Optet enim uir fortis alienā uxorē: Vltima species est, an optare posit alienam uxorem. Generale

est,an quicquid optauerit,accipere debeat. Inde an ex priuato, an nuptias,an maritum habentem. Sed hoc non quemadmodum dicitur,ita & quæritur. Primùm enim occurrit ferè,quod est ultimum dicendum, ut hoc, Non debes alienam uxorem optare. Ideoq; diuisionem perdit festinatio. Non oportet igitur offerentibus se contentum esse. Quæratur aliquid quod est ultrà, si ne uidua quidem: adhuc plus,si nihil ex priuato: ultimum retrorsum,quod idem à capite primum est, si nihil iniquum. Ita propositione uisa,quod est facilimũ,cogitemus, si fieri potest,quid naturale sit primùm responderi. Id si,tanquam res agatur,& nobisipsis respondendi necessitas sit,intueri uoluerimus, occurrit. Si id non contigerit,seponamus id, quod primùm se obtulerit,& ipsi nobiscum sic loquamur. Quòd si hoc nõ esset,id iterum,& tertium,& dum nihil sit reliqui. Itaq; inferiora quoq; scrutabimur, quæ tractata faciliorem nobis iudicem in summa quæstione facient. Non dissimile huic est & illud præceptũ: ut à cõmunibus ad propria ueniamus. Ferè enim communia generalia sunt. Commune est, Tyrannum occîdit: proprium, Viriatum tyrannum occîdit,mulier occîdit,uxor occîdit. Solebam & excerpere quid mihi cum aduersario conueniret, si modò id pro me erat,nec solum premere confessionem, sed partiendo multiplicare: ut in illa controuersia, Dux qui competitorem patrem in suffragijs uicerat, captus est. Euntes ad redimendum eum legati obuium habuerunt patrem reuertentem ab hostibus, is legatis dixit, Serò itis. Excusserunt illi patrem,& aurum in sinu eius inuenerunt,ipsi perseuerauerunt ire quò intenderant,inuenerunt ducem crucifixum, cuius uox fuit: Cauete proditorem: Reus est pater. Quæ conueniunt? proditio nobis prodita est,& prodita à duce,quærimus proditorẽ, te ijsse ad hostes fateris,& ijsse clàm,& ab his incolumem redijsse,aurũ retulisse,& aurum occultum habuisse. Nam quod fecit, id nonnunquam potentius fit in propositione: quæ si animos occuparit,propè aures ipsæ

defensioni præcluduntur. In totum autem congregatio crimi-
num accusantem adiuuat, separatio defendentem. Solebam id,
quod fieri & in argumentis dixi, in tota facere materia, ut pro-
positis extra quæ nihil esset omnibus, deinde cæteris remotis, so-
lum id supereſſet, quod credi uolebam: ut in præuaricationum
criminibus: ut absoluatur reus, aut innocentia ipsius fit, aut in-
terueniente aliqua potestate, aut ui, aut corrupto iudicio, aut
difficultate probationis, aut præuaricatione. Nocentem fuisse
confiteris, nulla potestas obstitit, nulla uis, corruptum iudicium
non quereris, nulla probãdi difficultas fuit, quid supereſt, nisi ut
præuaricatio fuerit? Si omnia amoliri nõ poteram, tamen plura
amoliebar. Hominem occisum esse constat, non in solitudine, ut à
latronibus suspicer: non prædæ gratia, quia inspoliatus est: non
hæreditatis spe, quia pauper fuit. Odiũ igitur in causa. quis ini-
micus? Quæ res autem faciliorem diuisioni uiam præstat, eadem
inuẽtioni quoq; excutere quicquid dici potest oportet, & uelut
reiectione facta ad optimum peruenire. Accusatur Milo, quòd
Clodium occiderit: aut fecit, aut non. Optimum erat negare: si
nõ potest, occidit: ergo aut iure, aut iniuria. Vtiq; iure. Aut uo-
luntate igitur, aut necessitate: nam ignorantia prætendi nõ po-
test. Voluntas anceps est. Sed quia ita id homines putant, adiun-
genda defensio, ut id pro republica fecerit. Necessitate, subita igi-
tur pugna, non præparata: alter igitur insidiatus est. Vter? pro-
fectò Clodius. Vides ne ut ipsa rerum necessitas deducat ad de-
fensionem? Adhuc, aut utiq; uoluit occidere insidiatorem Clo-
dium, aut non: tutius si noluit. Fecerunt ergo serui Milonis,
neq; iubente, neque sciente Milone. At hæc tam timida defensio
detrahit autoritatem illi, qua recte dicebamus occisum. Adijcie-
tur, quod suos quisque seruos in tali re facere uoluisset. Hoc eò
est utilius, quòd sæpe nihil placet, & aliquid dicendum est. In-
tueamur ergo omnia: ita apparebit aut id quod optimum est,
aut id quod minime malum. Propositione aliquando aduersarij

utẽdum,& esse nonnunquam communem eam, suo loco dictum est. Multis nulibus uersuum scio apud quosdam esse quæsitum, quomodo inueniremus utra pars deberet prior dicere, quod in foro uel atrocitate formularũ,uel modo petitionũ, uel nouissimè sorte dijudicatur. In schola quæri nihil attinet,cum in declamationibus ijsdem narrare,& cõtradictiones soluere, tam ab actore,quàm à possessore cõcessum sit. Sed in plurimis controuersijs ne inueniri quidem potest,ut in illa: Qui tres liberos habebat, oratorem,philosophum, & medicum,testamẽto quatuor partes fecit,& singulas singulis dedit: unam eius esse uoluit, qui esset utilissimus ciuitati. Contendunt: quis primus dicat, incertum est: propositio tamen certa. Ab eo enim cuius personam tuebimur, incipiẽdum erit. Et hæc quidẽ de diuidẽdo in uniuersum præcipi possunt. At quo modo inueniemus etiã illas occultiores quæstiones? scilicet,quo modo sententias,uerba,figuras,colores, ingenio,cura,exercitatione: non tamen ferè unquam nisi imprudentem fugerint,si,ut dixi,naturam sequi ducem uelit. Sed pleriq; eloquentiæ famam affectantes,contenti sunt locis speciosis modò, uel nihil ad probationem conferentibus. Alij nihil uitantes,ea quæ in oculos incurrunt,exquirenda putant. Quod quò facilius appareat, unam de schola controuersiam non ita sanè difficilem ut nouam, proponam in exemplum: Qui reo proditionis patri nõ affuerit,exhæres sit. Proditionis damnatus, cum aduocato exulct. Reo proditionis patri disertus filius affuit,rusticus non affuit,damnatus abijt cum aduocato in exiliũ. Rusticus cum fortiter feciſſet, præmij nomine impetrauit restitutionẽ patris & fratris. Pater reuersus intestatus decessit,petit rusticus partem bonorum,orator totum sibi uendicat. Hic illi eloquẽtes, quibusq; nos circa lites raras solicitiores ridiculi uidemur, inuadent personas fauorabiles. Actio pro rustico contra disertum, pro uiro forti contra imbellem,pro restitutore cõtra ingratum, pro eo qui parte contentus sit,contra eum qui fratri nihil dare

ex pa

ex paternis uelit. Quæ omnia sunt in materia, & multum iuuant, uictoriam tamen non tradunt. In hac quærentur sentẽtiæ, si fieri poterit, præcipites uel obscuræ. Nam ea nunc uirtus est, ut pulchre fuerit cũ materia tumultu & clamore trãsactum. Illi uerò quibus propositum quidẽ melius, sed cura in proximo est, hæc uelut innatantia uidebunt, excusatum esse rusticum, qui nõ interfuerit iudicio nihil collaturus patri: sed ne disertum quidẽ habere quod imputet reo, cum is dãnatus sit. Dignum esse hæreditate restitutorem, nõ auarum, impium, ingratum, qui diuidere nolit cum fratre, eoq; sic merito. Quæstionem quoq; illam primam scripti, & uoluntatis, qua nunc expugnata, nõ sit sequẽtibus locus. At qui naturã sequetur, illa cogitabit profectò, primò hoc dicturum rusticum: Pater inte stat us duos nos filios reliquit, partem iure gentium peto. Quis tam imperitus, quis tam procul à literis, quin sic incipiat, etiã si nescierit, quid sit propositio? Hanc cõmunem omniũ legẽ leuiter adornabit, ut iustam: nempe sequetur, ut quæramus, quid huic tam æquæ postulationi respõdeatur. At id manifestum est. Lex est, quæ iubet exhæredem esse eum, qui patri proditionis reo non affuerit, tu autem nõ affuisti. Hanc propositionem necessariò sequitur legis laudatio, & eius qui non affuerit, uituperatio. Adhuc uersamur in confessis, redeat animus ad petitorem: nunquid non hoc cogitet necesse est, nisi quis sit planè hebes? Si lex obstat, nulla lis est, inane iudicium est: atqui & legem esse, & hoc quod puniat à rustico factum extra dubitationem est. Quid ergo dicemus? Rusticus erat. Sed lex erat, omnes cõplectitur: nihil proderit. Quæramus ergo, num infirmari in aliqua parte lex posit. Quid aliud (sæpius dicam) natura permittit, quàm ut cum uerba cõtrà sint, de uoluntate quæratur? Generalis igitur quæstio, uerbis an uoluntate sit standum. Sed enim in commune de iure omni disputandum semper, nec unquam satis iudicatum est. Quærendum igitur in hac ipsa, qua cõsistimus, an aliquid inueniri posit, quod

scripto

scripto aduersetur. Ergo quisquis non affuerit, exhæres erit? quisquis sine exceptione? Iam se illa uel ultro offerent argumenta. Filius infans & æger non affuit, & qui aberat, & qui militabat, & qui in legatione erat. Iam multum acti est, posset aliquis non affuisse, & hæres esse. Trāseat nunc idem ille, qui cogitauit, ut ait Cicero, tibicinis Latini modo, ad disertum. Vt ista concedam, tu nec infans es, nec æger eras, nec absuisti, nec militasti. Non aliud occurrit quàm illud, Sed rusticus sum. Contrà, quod palàm est, dicet: Vt agere non potueris, assidere potuisti. Et uerum est, quare redeundum est rustico ad animum legum latoris. Impietatem punire uoluit, ego autem impius non sum. Contra quæ disertus: Tu impie feciſti, inquit, cum exhæredationem meruisti, licet te postea uel pœnitentia, uel ambitus ad hoc genus optionis adduxerit. præterea propter te dānatus est pater: uidebaris enim de causa pronuntiasse. Ad hæc rusticus: Tu uerò in causa damnationis fuisti: multos offenderas: inimicitias domi contraxeras. Hæc coniecturalia. Illud quoq; quod coloris loco rusticus dicit, patris fuisse tale cōsilium, ne uniuersam domū periculo subijceret. Hæc prima quæstione scripti & uoluntatis cōtinentur. Intēdamus ultrà animum, uideamusq; an aliquid inueniri præterea possit, quo id modo fiat: seduló imitator quærentem, ut quærere doceam, & omisso speciosiore illo styli genere ad utilitatem me submitto discentium. Omnes adhuc quæstiones ex persona petitoris ipsius duximus. Cur non aliquid circa patrem quærimus? Dictum uerò est, cui quis non affuerit, exhæres erit. Cur non conamur & hic quærere, num cuicunq; non affuerit? Facimus hoc sæpe in ijs controuersijs, in quibus petuntur in uincula, qui parētes suos nō alunt. An eum qui testimonium in filium impietatis reum dixit? an eum qui filiū lenoni uendidit? In hoc de quo loquimur patre, quid apprehendi potest? Damnatus est. Nunquid igitur lex ad absolutos tantum patres pertinet? Dura prima fronte quæstio est. Non

desperemus

desperemus, credibile est hoc uoluisse legum latorem, ne auxilia liberorum innocentibus deessent. Sed hoc dicere rustico uerecundum est, quia innocentem fuisse patrem fatetur. Dat aliud argumẽtum controuersia. Damnatus proditionis cum aduocato exulet. Vix uidetur posse fieri, ut pœna filio eadem, patri & si affuerit, & si non affuerit, constituta sit. Præterea lex ad exules nulla pertinet: nõ ergo credibile est de non aduocato dãnati scriptũ. An possint enim bona esse ulla exulis, rusticus in utraq; parte dubium facit. Disertus & uerbis inhærebit, in quibus nulla exceptio est, & propter hoc ipsum pœnam esse constitutam eis qui nõ affuerint, ne periculo exilij deterreantur ab aduocatione, & rusticum innocenti non affuisse dicet. Illud protinus nõ indignum quod annotetur: posse ex uno statu duas generales fieri quæstiones: An quisquis, an cuicunq; : hæc ex duabus personis quæsita sunt. E tertia autem quæ est aduersarij, nulla oriri quæstio potest, quia nulla sit de sua parte controuersia. Nondum tamẽ cura deficiat. Ista enim omnia dici possent, etiam nõ restituto patre. Nec statim eò tẽdamus, quod occurrit ultro, à rustico restitutum. Qui id subtiliter quæret, aliquid spectabit ultrà. Nam ut genus speciem sequitur, ita speciem genus præcedit. Fingamus ergo ab alio restitutum: ratiocinatiua atq; collectiua quæstio orietur, an restitutio pro sublatione iudicij sit, & perinde ualeat, ac si iudicium non fuisset. Vbi tentabit rusticus dicere, ne impetrare quidem aliter potuisse suorum restitutionem uno præmio, nisi patre perinde ac si accusatus nõ esset, reuocato: quæ res aduocati quoq; pœnam, tanquam is nõ affuisset, remiserit. Tum ueniemus ad id, quod primùm occurrebat, à rustico restitutum esse patrem. Vbi rursus ratiocinamur, an rusticus restitutor accipi debeat pro aduocato, quando id præstiterit, quod aduocatus petijt, nec improbũ sit pro simili accipi, quod plus est. Reliqua iam æquitatis sunt, utrius iustius sit desiderium. Id ipsum adhuc diuiditur, etiam si uterq; sibi totum

uendicaret

uendicaret, nunc utiq; cum alter semissem, alter uniuersa, fratre excluso. Sed his tractatis etiam magnum momẽtum habet apud iudices patris memoria, cum præsertim de bonis eius quæratur. Erit ergo coniectura, qua mente pater intestatus decesserit: sed ea pertinet ad qualitatem, quæ alterius status instrumentum est. Plerunq; autem in fine causarum de æquitate tractabitur, quia nihil libentius iudices audiunt. Aliquando tamen hunc ordinem mutabit utilitas, ut si in iure minus fiduciæ erit, æquitate iudicẽ præparemus. Nihil habui amplius, quod in uniuersum præciperem. Nunc eamus per singulas causarũ iudicialium partes, quas ut persequi ad ultimam speciem, id est, ad singulas lites, cõtrouersias q; non possum: ita de generalibus scribere licet, ut quæ in quenq; statum frequentissimè incidant, tradam. Et quia natura prima quæstio est, factum´ne sit, ab hac ordiar.

De coniectura. CAP. II.

COniectura omnis aut de re, aut de animo est. Vtriusque tria tẽpora, præteritum, præsens, futurum. De re, & generales quæstiones sunt, & definitæ: id est, & quæ non continentur, & quæ continentur. De animo quæri non potest, nisi ubi persona est, & de facto constat. Ergo cũ de re agitur, aut quid factum sit, in dubiũ uenit, aut quid fiat, aut quid sit futurum. Vt in generalibus, an atomorum concursu mundus sit effectus: an prouidẽtia regatur: an sit aliquãdo casurus. In definitis, an parricidium cõmiserit Roscius: an regnũ affectet Manlius: an rectè Verrem sit accusaturus Q. Cæcilius. In iudicijs præteritũ tempus maximè ualet. Nemo enim accusat, nisi quæ facta sunt. Nã quæ fiant, & quæ futura sint, ex præteritis colligũtur. Quæritur & unde quid ortum, ut pestilentia, ira deũm, an intemperie cœli, an corruptis aquis, an noxio terræ habitu. Et quæ causa fecti, ut quare ad Troiã quinquaginta reges nauigauerint, iureiurãdo adacti, an exẽplo moti, an gratificãtes Atridis. Quæ duo genera nõ multum inter se distant. Ea uerò, quæ sunt præsentis

temporis

temporis, si non argumentis, quæ necesse est præcessisse, sed oculis deprehendenda sunt, non egent coniectura: ut si apud Lacedæmonios quæratur, an Athenis muri fiant. Sed & illud potest uideri extra hoc propositum coniecturæ genus, cum de aliquo homine quæritur, quis sit: ut est quæsitum cõtra Vrbiniæ hæredes, si is, qui tanquam filius petebat bona, Figulus esset, an Sosipater: nam & substantia eius sub oculos uenit: ut non possit quæri an sit. Quomodo ultra Oceanum, nec quid sit, nec quale sit, sed an quid sit. Verũ hoc quoq; genus litis ex præterito pendet: An hic sit ex Vrbinia natus Clusinius Figulus. Fuerunt autẽ tales nostris etiam temporibus controuersiæ, atq; aliquæ in meũ quoq; patrocinium inciderunt. Animi coniectura non dubie in omnia tẽpora cadit. Qua mente Ligarius in Africa fuerit. Qua mente Pyrrhus fœdus petat. Quomodo laturus sit Cæsar, si Ptolemæus Pompeium occiderit. Quæritur per coniecturam & quantitas, & qualitas circa modum, speciem, numerum. An Sol maior quàm terra. Luna globosa, an plana, an acuta. Vnus mundus an plures. Itemq; extra naturales quæstiones. Maius bellum Troianum, an Peloponnesiacum. Qualis clypeus Achillis. An unus Hercules. In ijs autem quæ accusatione, ac defensione constant, unum est genus, in quo quæritur & de facto, & de autore: quod interim coniunctam quæstionem habet, & utrunq; pariter negatur: interim separatam, cùm factum sit, nec ne: & si de facto constet, à quo factum sit, ambigitur. Ipsum quoq; factum aliquando simplicem quæstionem habet, an homo perierit: Aliquando duplicem, ueneno an cruditate perierit. Alterum est genus de facto tantum, cum si id certum sit, non potest de autore dubitari. Tertium de autore tantum, cùm factum cõstet, sed à quo factum sit in cõtrouersiam uenit. Et quod tertio loco posui, non est simplex. Aut enim reus fecisse tantummodo se negat, aut aliũ fecisse dicit. Sed ne in alterum quidem transferendi criminis una forma est. Interdum enim substituitur mutua accusatio, quam

Græci

Græci ἀντιστασιαν uocant, noſtrorum quidam concertatiuam. Interdum in aliquam perſonam quæ extra diſcrimen iudicij eſt, trãsfertur, & aliâs certam, aliâs incertam. Et cum in certam, aut in extrariam, aut in ipſius qui perijt uoluntatẽ. In quibus ſimilis, atq; in ἀντιστασιας perſonarũ, cauſarum, cæterorum comparatio eſt, ut Cicero pro Vareno, in familiam Ancharianam: pro Scauro, circa mortem Boſtaris in matrem auertens crimen, facit. Eſt etiã illud huic contrariũ cõparationis genus, in quo uterq; à ſe factum eſſe dicit, & illud in quo nõ perſonæ inter ſe, ſed ipſæ res colliduntur, id eſt, non uter fecerit, ſed utrum factum ſit. Cum de facto, & de autore conſtat, de animo quæri poteſt. Nunc de ſingulis, cùm pariter utrunq; negatur, hoc modo: Adulterium non cõmiſi: tyrannidem non affectaui. In cædis ac ueneficij cauſis frequens eſt illa diuiſio, Non eſt factum: & ſi factum, ego nõ feci. Sed cum dicimus, Proba hominẽ occiſum, accuſatoris tãtum partes ſunt: à reo nihil dici contrà, præter aliquas fortaſſe ſuſpiciones poteſt, quas ſpargere quàm maxime uarie oportebit: quia ſi unum aliquid affirmaris, probandum eſt, aut cauſa periclitandum. Nam ut cũ inter id quod ab aduerſario, & id quod à nobis propoſitum eſt, quæritur, uidetur utiq; alterum uerum: ita ex aduerſo unum eſt quo defendimur, reliquum eſt quo premimur. At cum quærimus de ambiguis ſignis cruditatis & ueneni, nihil tertium eſt. Ideoq; utraq; pars quod propoſuit, tuetur. Interim autem ex re quæritur, ueneficium fuerit, an cruditas, cum aliqua ex ipſa citra perſonam quoq; argumenta ducuntur. Refert enim conuiuium præceſſerit, lætitia an triſtitia, labor an otium, uigilia an quies. Aetas quoq; eius qui perierit, diſcrimen facit. Intereſt ſubitò defecerit, an longiore ualetudine conſumptus ſit. Liberior adhuc in utranque partem diſputatio, ſi tantum ſubita mors in quæſtionem uenit. Interim ex perſona probatio rei petitur: ut propterea credibile ſit uenenũ fuiſſe, quia credibile eſt ab hoc factum ueneficium, uel contrà. Cum uerò de reo & de facto

facto quæritur, naturalis ordo est, prius factum esse accusator probet, deinde à reo factum. Si tamen plures in personam probationes habuerit, conuertet hunc ordinem. Defensor autem prius negabit esse factum, quia si hac parte uicerit, reliqua nō necesse habet dicere. Victo supereſt, ut tueri se poſsit. Illic quoq; ubi de facto tantùm controuersia est, quod si probetur, nō poſsit de autore dubitari, similiter argumenta & ex persona, & ex re ducuntur, sed in unam facti quæstionem: sicut in illa controuersia (utendum est enim & his exemplis, quæ sunt discentibus magis familiaria) Abdicatus medicinæ studuit: cùm pater eius ægrotaret, desperantibus de eo cæteris medicis, adhibitus, sanaturum se dixit, si is potionem à se datam bibisset. Pater acceptæ potionis epota parte, dixit uenenum sibi datum: filius quod reliquū erat, exhausit: pater deceßit, ille parricidij reus est. Manifestum est quis potionem dederit, nulla quæstio de autore, tantum an fuerit uenenum ex argumentis à persona ductis colligetur. Supereſt tertium, in quo factum esse constat aliquid, à quo sit factum, quæritur. eius rei superuacuum est ponere exemplum, cùm plurima sint huiusmodi iudicia, ut si hominem occisum esse manifestum est, uel sacrilegium commissum, is autem, qui arguitur fecisse neget. Ex hoc nascitur ἀντικατηγορία. Vtique hoc factum esse conuenit, quod duo inuicem obijciunt. In quo quidem genere causarum admonet Celsus fieri id in foro non posse, quod neminem ignorare arbitror. De uno enim reo consilium cogitur, & si qui sunt, qui inuicem accusent, alterum iudicium præferre necesse est. Apollodorus quoque ἀντικατηγορίαν duas esse controuersias dixit, & sunt re uera secundum forense ius duæ lites. Potest tamen hoc genus in cognitionem uenire Senatus, aut Principis. Sed in iudicio quoque nihil interest actionum, utrum simul de utroque pronuncietur, an de uno seorsum. Quo in genere semper prior debebit esse defensio. Primùm, quia natura potior est salus nostra, quàm aduersarij pernicies. Deinde

quòd plus habebimus in accusatione autoritatis, si prius de innocentia nostra constiterit. Postremò, quòd ita demum duplex causa erit. Nam qui dicit, ego non occidi, habet reliquam partem, ut dicat, tu occidisti. At qui dicit, tu occidisti, superuacuum habet postea dicere, ego non occidi. Hæ porrò actiones constant comparatione: ipsa comparatio non una uia ducitur: Aut enim totam causam nostram cum tota aduersarij causa componimus, aut singula argumenta cum singulis: quorum utrum sit faciendum, non potest nisi ex ipsius litis utilitate cognosci, ut Cic. singula pro Vareno comparat in primo crimine. Est enim superior, cùm persona alieni cum persona matris temere comparetur. Quare optimum est, si fieri poterit, ut singula uincantur à singulis. Sed si quando in partibus laborabimus, uniuersitate pugnandum est, siue inuicem accusant, siue crimẽ reus citra accusationem in aduersariũ uertit, ut Roscius in accusatores suos, quamuis reos non fecisset: siue in ipsos, quos sua manu perisse dicemus, factum deflectitur: non aliter quàm in his, quæ mutuam accusationem habent, utriusq; partis argumenta inter se comparantur. Id autem genus, de quo nouissimè dixi, nõ solùm in scholis sæpe tractatur, sed etiam in foro. Nam id est in causa Næuij Apruniani solum quæsitum: Præcipitatáne esset ab eo uxor, an se ipsa sua sponte iecisset. Cuius actionem equidem solam in hoc tempus emiseram, *quod ipsum fecisse seductum iuuenili cupiditate gloriæ fatcor. Nam cæteræ quæ sub nomine meo feruntur, negligentia excipientium in quæstum notariorum corruptæ, minimam partem mei habent. Est & alia duplex coniectura huic κοινοπαθείᾳ non diuersa, de præmijs, ut in illa controuersia: Tyrannus suspicatus à medico suo datum sibi uenenum, torsit eum, & cùm id dedisse se negaret, accersit alterum medicum, ille datum ei uenenum dixit: sed se antidotum daturum, & dedit ei potionem, qua epota tyrannus decessit. De præmio duo medici contendunt: Nam ut illic factum in aduersarium transferentium,

*quod me fecisse

ita hîc

ita hîc sibi uendicãtium personæ, causæ, facultates, tempora, instrumenta, testimonia comparantur. Illud quoq; etiamsi non est κατάστασις, simili tamen ratione tractatur, in quo citra accusationem quæritur, utrum factum sit. Vtraq; enim pars expositionem suam habet, atq; eam tuetur, ut in lite Vrbiniana, petitor dicit, Clusinium Figulum filium Vrbiniæ acie uicta, in qua steterat, fugisse, iactatumq; casibus uarijs, retentum etiam à rege, tãdem in Italiam, ac patriam suam Marginos uenisse, atque ibi agnosci. Pollio contrà, seruisse eum Pisauri dominis duobus, medicinam factitasse, manumissum, alienæ se familiæ uenali immiscuisse, ac rogantem ut eis seruiret emptum: Non'ne tota lis cõstat duarum causarum comparatione, & coniectura duplici atque diuersa? Quæ autem accusantium atque defendentium, eadem petentium & inficiantium ratio est. Ducitur coniectura primùm à præteritis. In his sunt personæ, causæ, consilia. Nam is ordo est, ut facere uoluerit, potuerit, fecerit. Ideoq; intuendum ante omnia qualis sit, de quo agitur. Accusatoris autem est efficere, ut si quid obiecerit, non solùm turpe sit, sed etiam crimini, de quo est iudicium, quàm maxime cõueniat. Nam si reum cædis impudicum, uel adulterum uocet, lædat quidem infamia, minus tamen hoc ad fidem ualeat, quàm si audacem, petulãtem, crudelem, temerariũ ostenderit. Patrono, si fieri poterit, id agendum est, ut obiecta uel neget, uel defendat, uel minuat. Proximũ est, ut à præsenti quæstione separet. Sunt enim pleraque non solum dißimilia, sed etiam aliquando contraria, ut si reus furti, prodigus dicatur, aut negligens. Neque enim uidetur in eundẽ & cõtemptus pecuniæ, & cupiditas cadere. Si deerunt hæc remedia, ad illa declinandum est, non de hoc quæri, nec eum qui aliquãdo peccauerit, utiq; cõmisisse omnia, & hãc fiduciã fuisse accusatoribus falsa obijciendi, quòd læsum & uulneratum reum sperauere hac inuidia opprimi posse. Alia propositio est accusatoris, cõtra quã loci oriuntur sæpe à persona, & interim gene-

raliter, Incredibile esse à filio patrem, ab uxore uirum occisum, ab Imperatore proditam hostibus patriam. Facile respondetur, uel quòd omnia scelera in malos cadant, ideoq; sepe deprehensa sint, uel quòd indignum sit, crimina ipsa atrocitate defendi. Interim proprie, quod est uarium. Nam dignitas & tuetur reũ, & nonnunquam ipsa in argumentum facti conuertitur, tanquam inde fuerit spes impunitatis. sed perinde paupertas, humilitas, opes, ut cuique ingenio uis est, in diuersum trahuntur. Probi uerò mores, & anteactæ uitæ integritas, nunquàm non plurimum profuerint. Si nihil obijcietur, patronus quidem in hoc uehementer incumbet. Accusator autem ad præsentem quæstionem, de qua sola iudicium sit, cognitionem allegabit, dicens, neminem non aliquando cœpisse peccare, nec per ἐγκαίνια ducendum scelus primum. Hoc in respondendo. Sic autem præparabit actione prima iudicum animos, ut noluisse potius obijcere, quàm non potuisse credatur. Eoq; satius est omni se anteactæ uitæ abstinere conuitio, quàm leuibus, aut friuolis, aut manifesto falsis reum incessere, quia fides cæteris detrahitur: & qui nihil obijcit, omisisse credi potest maledicta tanquam superuacua: qui uana congerit, confitetur uanum in anteactis argumentum, in quibus uinci, quàm tacere maluerit. Cætera quæ a personis duci solẽt, in argumentorum locis exposuimus. Proxima est ex causis probatio, in quibus hæc maxime spectantur, ira, odium, metus, cupiditas, spes. Nam reliqua in has species cadunt, quorum si quid in reum conueniet, accusatoris est efficere, ad quicquid faciendum causæ ualere uideantur, easq; quas in argumentum sumet, augere: Si minus, illuc conferenda est oratio, aut aliquas fortasse latentes fuisse, aut nihil ad rem pertinere cur fecerit, si fecit: aut etiam dignius esse odio scelus, quòd nõ habuerit causam. Patronus uerò quoties poterit instabit huic loco, ut nihil credibile sit factũ esse sine causa: quod Cicero uehementissime multis orationibus tractat, præcipuè tamẽ

pro

pro Vareno, qui omnibus malis premebatur: nam & damnatus est. At si proponitur, cur factũ sit, aut falsam causam, aut leuem, aut ignotam reo dicet. Possunt esse aliquæ interim ignotæ. An hæredem habuerit: an accusaturus fuerit eum, à quo dicitur occisus. Si alia defecerint, non utique spectandas esse causas. Nam quem posse reperiri, qui non metuat, oderit, speret? Plurimos tamen hæc salua innocentia facere. Neque illud est omittẽdum, non omneis causas in omnibus personis ualere. Nã ut alicui sit furandi causa paupertas, non erit idem in T. Curio, Fabricioq; momentum. De causa prius, an de persona dicendum sit, quæritur, uarieq; est ab oratoribus factum, à Cicerone etiam prælatæ frequentissimè causæ. Sed mihi, si sine ullo litis conuitio proponeretur, secundum naturã uidetur incipere à persona. Nam hoc magis generale est, rectiorq; diuisio, aut in nullo crimen credibile, aut in hoc. Potest tamen idipsum, sicut pleraque, uertere utilitas. Nec tantum causæ uoluptatis sunt quærẽdæ, sed interim & erroris, ut ebrietas & ignorantia. Nam ut hæc in qualitate crimen eleuant, ita in coniectura premunt. Et persona quidem nescio, an unquã utique in uno actu rei possit incidere, de qua neutra pars dicat. de causis frequenter quæri nihil attinet, ut in adulterijs, in furtis, quia illas per se ipsa crimina secum habent. Post hæc intuenda uidentur & consilia, quæ latè patent, an credibile sit reum sperare, id à se scelus effici posse, an ignorari cum ficisset, an etiam si ignoratum non esset, absolui, uel pœna leui transigi, uel tardiore, uel ex qua minus incõmodi consecuturus, quam ex facto gaudij uideretur, an etiam tanti putauerit pœnam subire. Post hæc an alio tempore, & aliter facere uel facilius, uel securius potuerit, ut dicit Cicero pro Milone, enumerans plurimas occasiones, quibus ab eo Clodius impune occidi potuerit. Præterea cur potissimum illo loco, illo tempore, illo modo sit aggressus, qui & ipse diligentissime tractatur pro eodem locus. An etiam, si nulla ratione ductus est, impetu

raptus sit, & absq; sententia. Nam uulgò dicitur, Sceleranō habere consilium. An etiam cōsuetudine peccandi sit allectus. Excussa prima parte, an uoluerit: sequitur, an potuerit. Hic tractatur locus, tempus, ut furtum in loco clauso, uel recluso, frequenti, uel solo: tempore, uel diurno, cum testes plures, uel nocturno, cum maior difficultas. Inspiciuntur utique difficultates & occasiones, quæ sunt plurimæ, ideoq; exemplis nō egent. Hic sequēs locus talis est, ut si fieri nō potuit, sublata lis sit: si potuit, sequatur quæstio, an fecerit. Sed hæc etiam ad animi coniecturam pertinent. Nam & ex his colligitur an sperauerit. Ideo spectari debent & instrumenta, ut Clodij ac Milonis comitatus. Quæstio an fecerit, incipit à secundo tēpore, id est, præsenti, ac deinde cōiuncto, hoc est, insequēti, quorū sunt sonus, clamor, gemitus, lamentatio, metus, & similia. His accedūt signa, de quibus tractatū est. Verba etiam & facta, quæq; antecesserunt, quæq; insecuta sunt. Hæc aut nostra sunt, aut aliena. Sed uerba magis nocēt, aut minus: magis nocent, & minus prosunt nostra, quàm aliena, magis prosunt & minus nocēt aliena, quàm nostra. Facta autē interim magis prosunt nostra, interim aliena, ut si quid, quod pro nobis sit aduersarius fecit. Semper uerò magis nocent nostra, quàm aliena. Est & illa in uerbis differentia, quòd aut aperta sunt, aut dubia, seu nostra, seu aliena sunt. Infirmiora in utrunq; sint necesse est dubia, tamen nostra sæpe magis nocent, ut in illa cōtrouersia: Interrogatus filius ubi esset pater, dixit: ubicunq; est, uiuit: at ille in puteo mortuus est inuentus. Aliena quæ sunt dubia, nunquàm possunt nocere, nisi aut incerto autore, aut mortuo. Nocte audita est uox, caueto tyrannicidam, & interrogatus, cuius ueneno moreretur, respondit, non expedit tibi scire. Nam si est qui posset interrogari, soluet ambiguitatem. Cum autem dicta factáq; nostra defendi solo animo possint, aliena uarie refutantur. De uno quidem maxime genere coniecturalium controuersiarum locuti uidemur, & in omnes aliquid de his cadit.

Nam

Nam depositi, furti, creditæ pecuniæ, & à facultatibus argumenta ueniunt, an fuerit, quod deponeretur, & à personis, an illum depositum apud hunc, uel huic credidisse credibile sit, an petitorem calumniari, an reum inficiatorem esse uel furem. Sed etiam in furti reo sicut in cædis, quæritur de facto, & de autore. Creditis, & depositi duæ sunt quæstiones, sed nonnunquam iunctæ, an datum sit, an redditum. Habent aliquid proprij, adulterij causæ, quòd plerunq; duorum discrimen est, & de utriusq; uita dicendum, quanquàm & id quæritur, an utrunq; pariter defendi oporteat. Cuius rei consilium nascetur ex causa. Nam si adiuuabit pars altera, coniungam: si nocebit, separabo. Ne quis autem mihi putet temere excidisse, quòd plerunq; duorum crimen esse adulterium, non semper dixerim, potest accusari sola mulier incerti adulterij. Munera domi inuenta sunt, pecunia cuius autor non extat, codicilli, dubium ad quẽ scripti. In falso quoq; ratio similis: aut enim plures in culpam uocantur, aut unus: & scriptor quidem semper tueri signatorem necesse habet, signator scriptorem non semper. Nam & decipi potuit. Is autem qui hos adhibuisse, & cui id factum dicitur, & scriptorem, & signatores defendet. Iidem argumentorum loci in causis proditionis, & affectatæ tyrannidis. Verum illa scholarum consuetudo ituris in forum potest nocere, quòd omnia quæ in themate non sunt, pro nobis ducimus. Adulterium obijcis, quis testis? quis index? quod pretium? quis conscius? Venenum, ubi emi? à quo? quando? quãti? per quem dedi? Pro reo tyrannidis affectatæ, ubi sunt armæ? quos contraxi satellites? Neque hæc nego esse dicenda, & ipsis utendum pro parte suscepta. Nam & in foro, si quando aduersarius probare non poterit, desiderabo. Sed in foro tantum illam facultatem olim desiderauimus, ubi non ferè causa agitur, ut non aliquid ex his, aut plura ponantur. Huic simile est, quòd in epilogis quidam, quibus uolunt, liberos, parentes, nutrices accõmodant: nisi quòd magis conceſseris ea, quæ non sint

posita, desiderare, quàm dicere. De animo quo modo quæratur, satis dictum est, cùm ita diuiserimus, an uoluerit, an potuerit, an fecerit. Nam qua uia tractatur, an uoluerit, eadem quo animo fecerit. Id enim est, an malè facere uoluerit. Ordo quoq; rerum aut affert, aut detrahit fidem, multò scilicet magis res, prout congruunt, aut repugnant: sed hæc nisi in ipso complexu causarum non deprehenduntur. Quærendum tamen semper quid cuique connectatur, & quid cui consentiat.

De finitione. CAP. IIII.

SEquitur coniecturam finitio. Nam qui non potest dicere, nihil fecisse, proximum habebit ut dicat, non id fecisse quod obijciatur. Itaq; plerunq; legibus ijsdem, quibus coniectura, uersatur, defensionis tantùm genere mutato, ut in furtis, depositis, adulterijs. Nam quemadmodum dicimus, non feci furtum, non accepi depositum, non commisi adulterium: ita, non est hoc furtum, non est hoc depositum, non est hæc mutatio, non est hoc adulterium. Interim à qualitate ad finitionem descenditur, ut in actionibus dementiæ, malæ tractationis, reipub. læsæ. In quibus si rectè facta esse, quæ obijciuntur, dici nõ potest, illud succurrit, non est hoc dementem esse male tractare, rempu. lædere. Finitio igitur est rei propositæ, propria & dilucida, & breuiter comprehensa uerbis enunciatio. Constat maximè, sicut est dictum, genere, specie, differentibus, proprijs: ut si finias equum (noto enim maximè utar exemplo) Genus est animal: Species, mortale: Differentia, irrationale. Nam & homo mortale erat. Propriũ, hinniens. Hæc adhibetur orationi pluribus in causis. Nam tum est certum de nomine, sed quæritur, quæ res ei subijcienda sit: tum res est manifesta, sed de nomine non constat. De re cùm dubium est, interim coniectura est, ut si quæratur, quid sit deus. Nam qui id neget, deum esse spiritum omnibus partibus immixtum, non hoc dicat falsam esse illius diuinæ naturæ appellationem, sicut Epicurus, qui humanam ei formam, locumq; inter

Finitio quid

mundos

mundos dedit: sed nomine utercq; uno utitur, utrum sit in re, cõiectat. Interim qualitas tractatur, ut quid sit rhetorice, Vis persuadendi, an bene dicendi scientia. Quod genus est in iudicijs frequentißimum. Sic enim quæritur, an deprehensus in lupanari cum aliena uxore, adulter sit, quia non de appellatione, sed de ui facti eius ambigitur, an omnino peccarit. Nam si peccauit, non potest aliud esse, quàm adulter. Diuersum est genus, cùm controuersia consistit in nomine, quod pendet ex scripto, nec uersatur in iudicijs, nisi propter uerba, quæ litem generant. An qui se interficit, homicida sit. An qui tyrannum in mortẽ compulit, tyrannicida. An carmina magorum, ueneficium. Res enim manifesta est, sciturq; non idem esse occidere se, quod aliũ. Non idem occidere tyrannum, quod compellere ad mortẽ. Non idem carmina, ac mortiferam potionem. Quæritur tamen, an eodem nomine appellanda sint. Quanquàm autem dissentire uix audeo à Cicerone, qui permultos secutus autores, dicit, finitionem esse de eodem, & de altero (semper enim neganti aliquod esse nomen, dicendum quid sit potius) tamen in eandem treis habeo uelut species. Nam interim conuenit sic quærere, an habendum sit adulterium in lupanari. Cùm hoc negamus, non necesse est dicere, quid id uocetur, quia totum crimen inficiamur. Interim quæritur, an hoc furtum, an sacrilegium: non quin sufficiat non esse sacrilegium, sed quia necesse sit dicere, quid sit aliud, quo in loco utrunq; finiendum est. Interim quæritur in rebus specie diuersis, an & hoc eodẽ modo sit appellandum, cùm res utraq; habeat suum nomen, ut amatorium, uenenum. In omnibus autem huius generis litibus quæritur, an etiam hoc, quia nomẽ de quo ambigitur, utique in alia re certum est. Sacrilegium est rem sacram de templo surripere: Num & priuatam? Adulterium, cum aliena uxore domi coire: An & in lupanari? Tyrannicidium, occidere tyrannum: An etiam in mortem compellere? Ideoq; αὐτολογικὸν, de quo postea dicam, uelut infirmior est finitio, quia

hac quæritur, an idem sit huius rei nomen, quod alterius: Illo, an perinde habenda sit hæc atq; illa. Est & talis finitionum diuersitas, ut quidam sentiunt, num idem diuersis uerbis comprehendatur, ut rhetorice bene dicendi scientia, & eadem bene inueniendi, & bene enunciandi, & dicendi secundum uirtutem orationis, & dicendi quid sit officij. Atque prouidendum, ut si sensu non pugnant, comprehensione dissentiant. Sed de his disputatur, non litigatur. Opus est aliquando finitione obscurioribus, & ignotioribus uerbis, ut quid sit clarigatio. Erit & interim notis nomine uerbis, ut quid sit penus, quid littus. Quæ uarietas efficit, ut eam quidam coniecturæ, quidam qualitati, quidam legitimis quæstionibus subiecerint. Quibusdam ne placuit quidem omnino subtilis hæc, & ad morẽ dialecticorum formata conclusio, ut in disputationibus potius per argumẽta uerborum cauillatrix, quàm in oratoris officio multum allatura momenti. Licet enim ualeat in sermone tantùm, ut constrictum in uinculis suis habeat eum, qui respõsurus est, & uel tacere, uel etiam inuitum id, quod sit contrà, cogat fateri, non eadem est tamen eius in causis utilitas. Persuadendum enim iudici est, qui etiamsi uerbis deuinctus est, tamen nisi ipsi rei accesserit, tacitus dissentiet. Agenti uerò, quæ tanta est huius præcisæ comprehensionis necessitas? An si non dixero, homo est animal rationale, mortale, non potero expositis tot corporis, animiq; proprietatibus latius oratione ducta, uel à dijs eũ, uel à mutis discernere? Quid, quòd nec uno modo definitur res eadem, sed latiore, uarioq; tractatu, ut facit Cicero, ut omnes oratores plerunq; fecerunt. Rarissima enim apud eos reperietur illa ex consuetudine philosophorum ducta seruitus (est enim certè seruitus) ad certa se uerba astringendi, idq; faciendum in libris Ciceronis de Oratore uetat M. Antonius. Nam est etiam periculosum, cum si uno in uerbo sit erratum, tota causa cecidisse uideamur. Optimaq; est illa media uia, qua utitur Cicero pro Cecinna, ut res proponatur, uerba

non

non periclitentur: Etenim, Recuperatores, non ea sola uis est quæ ad corpus nostrum, uitamq; peruenit, sed etiã multò maior ea quæ periculo mortis iniecto, formidine animum perterritum loco sæpe, & certo statu dimouet. Aut cum finitionem præcedit probatio, ut in Philippicis Cicero Seruium Sulpitium occisum ab Antonio colligit, & in clausula demum ita finit: Is ei profecto mortem attulit, qui causa mortis fuit. Non negauerim tamẽ hæc quoque, ut expedit causæ, esse facienda: Et siquando firma comprehendi poterit, & breui complexu uerborum finitio, esse id tum elegans, tum etiam fortißimum, si modò erit illa inexpugnabilis. Eius certus ordo est, quid sit, an hoc sit: & in hoc ferè labor maior est, ut finitionem confirmes, quàm ut in rem finitionem applices. In eo quid sit, duplex opus est. Nam & nostra confirmanda est, & aduersæ partis destruenda finitio. Ideoq; in schola ubi nobis ipsis fingimus contradictionem, duos ponere debemus fines, quales utrinque esse optimi poterunt. At in foro prouidendum, num fortè superuacua, & nihil ad causam pertinens, an ambigua, an contraria, an cõmunis sit finitio: quorum nihil non accidere agentis culpa potest. Vt recte autem finiamus, ita fiet, si prius in animo constituerimus, quid uelimus efficere. Sic enim accommodari ad uoluntatem uerba poterũt. Atq; ut à notißimo exemplo, quò sit res lucidior, nõ recedamus: Qui priuatam pecuniam de templo surripit, sacrilegij reus est, culpa manifesta. Quæstio est, an huic crimini nomen, quod est in lege, conueniat. Ergo ambigitur, an hoc sacrilegium sit. Accusator, quia de tẽplo sit surrepta pecunia, utitur hoc nomine. Reus, quia priuatam surripuerit, negat esse sacrilegium, sed furtum fatetur. Actor ergo ita finiet, Sacrilegium est surripere aliquid de sacro. Reus ita finiet: Sacrilegium est surripere aliquid sacri. Vterq; alterius finitionẽ impugnat. E a duobus generibus euertitur, si aut falsa est, aut parum plena. Nam illud tertium, nisi stultis non accidit, ut nihil ad quæstionem pertineat. Falsa est, si dicas:

si dicas: Equus est animal rationale: nam est equus animal, sed irrationale. Quod autem commune cum alio est, desinet esse proprium. Hic reus falsam dicit esse finitionem accusatoris. Accusator autem non potest dicere falsam rei. Nam est sacrilegiũ surripere aliquid sacri. Dicit parum plenam, adijciẽdum enim, aut ex sacro. Maximus autem usus in approbando refellendoq; fine propriorum, ac differentium, nonnunquam etiam etymologiæ. Quæ tamen omnia, sicut in cæteris, confirmat æquitas, nonnunquam etiam coniectura mentis. Etymologia maxime rara est. Quid enim est aliud tumultus, nisi perturbatio tanta, ut maior timor oriatur? Vnde etiam nomen ductum est tumultus. Circa propria ac differentia magna subtilitas, ut cum quæritur, an addictus, quem lex seruire donec soluerit, iubet, seruus sit. Altera pars finit ita: Seruus est, qui est iure in seruitute. Altera, qui in seruitute est eo iure quo seruus: aut, ut antiqui dixerunt, qui seruitutem seruit. Quæ finitio etiamsi constat æquo, nisi tamen proprijs & differentibus adiuuetur, inanis est. Dicet enim aduersarius seruire eum seruitutẽ, aut eo iure quo seruum. Videamus ergo propria differẽtiáq; liberorũ, quæ libro quinto leuiter in trãsitu attigeram. Seruus cum manumittitur fit libertinus: addictus recepta libertate est ingenuus. Seruus inuito domino libertatem non consequetur: addictus soluẽdo citra uoluntatem domini consequetur. Ad seruum nulla lex pertinet: addictus legẽ habet. Propria liberi, quæ nemo habet nisi liber, prænomen, nomen, cognomen, tribum: habet hæc addictus. Excusso quid sit, propè peracta est quæstio, an hoc sit. Id enim agimus, ut sit causæ nostræ conueniens finitio. Potentißima autem est in ea qualitas, an amor, an insania. Huc pertinebunt probationes, quas Cicero dicit proprias esse finitionis, ex antecedentibus, consequentibus, adiunctis, repugnãtibus, causis, effectis, similibus, de quorum argumentorum natura dictum est. Breuiter autem pro Cecinna Cicero initia, causas, effecta, antecedentia, consequen-

Tumultus.

Addicti.

consequentia complexus est. Quid igitur? fugiebant propter metum? Quid metuebant? uim uidelicet. Potestis igitur principia negare, cùm extrema concedatis? Sed simulitudine quoque usus est. Quæ uis in bello appellatur, ea in otio non appellabitur? Sed ex contrario argumenta ducuntur, ut si quæratur, an amatorium, uenenum sit, nec ne, quia uenenum, amatorium nõ sit. Illud alterum genus, quo sit manifestius adolescentibus meis (meos enim semper adolescentes putabo) hic quoq; fictæ cõtro uersiæ utar exemplo: Iuuenes qui conuiuere solebant, constituerunt, ut in littore cœnarent. Vnius, qui cœnæ defuerat, nomen tumulo quẽ extruxerant, inscripserunt. Pater eius à transmarina peregrinatione cum ad littus idem appulisset, lecto nomine suspendit se. Dicuntur hi causa mortis fuisse. Hic finitio est accusatoris: Per quem factum est, ut quis pericrit, causa mortis est. Rei est: Qui fecit quid sciens, per quod perire homini necesse esset. Remota finitione accusatori sat est dicere: Causa mortis fuistis. Per uos enim actum est, ut homo periret: qui nisi uos illud fecissetis, uiueret. Contrà, nõ statim per quem factum est, ut quis periret, is damnari debet, ut accusator, testis, iudex rei capitalis. Nec undecũq; causa fluxit, ibi culpa est: ut si quis profectionẽ suaserit, ut ad amicum accedat trans mare, & is naufragio perierit. Ad cœnam inuitarit, & is cruditate illic contracta decesserit. Nec fuerit in causa mortis solum adolescẽtium factum, sed credulitas senis, & in dolore ferundo infirmitas: denique si fortior fuisset, aut prudentior, uiueret. Nec mala mente fecerunt, & ille potuit uel ex loco tumuli, uel ex opere tumultuario suspicari non esse monumentum. Qui ergo puniri debent? in quibus omnia sunt homicidæ, præter manum. Est interim certa finitio, de qua inter utrãq; partẽ conuenit: ut Cicero dicit: Maiestas est in imperio, atque in omni populi Romani dignitate. Quæritur tamen, an maiestas minuta sit, ut in causa Cornelij quæsitum est. Sed hic etiam similis uideri potest finitiuæ, tamen

quia

quia de finitione nõ ambigitur, iudicatio est qualitas, atque ad eum potius statum reducenda, ad cuius forte quadam uenimus mentionem, sed & erat ordine proximus locus.

De qualitate. CAP. V.

EST autem qualitas alia de summo genere, atq; ea quidẽ non simplex. Nam & qualis sit cuiusq; rei natura, & quæ forma, quæritur: an immortalis anima, an humana specie deus: & de magnitudine ac numero, quantus sol, & an unus mundus. Quæ omnia quidem coniectura colliguntur, quæstionem tamẽ habent in eo, qualia sint. Hæc & in suasorijs aliquãdo tractari solent, ut si Cæsar deliberet, an Britanniam impugnet, quæ sit Oceani natura, an Britannia insula (nã tum ignorabatur) quãta in ea terra, quo numero militũ aggredienda, in consilium ferendum sit. Eidem qualitati succedunt facienda, ac non faciẽda, appetenda, uitanda, quæ in suasorias quidẽ maxime cadunt, sed in cõtrouersijs quoq; sunt frequẽtia, hac sola differentia, quia illic de futuris, hic de factis agitur. Item demõstratiuæ partis omnia sunt in hoc statu, factum esse constat, quale sit factum quæritur. Lis est omnis aut de præmio, aut de pœna, aut de quãtitate. Igitur primũ genus causæ aut simplex, aut cõparatiuum. Illic quid æquum, hic quid æquius, aut quid æquissimũ sit excutitur. Cum de pœna iudiciũ est, à parte eius qui causam dicit, aut defensio est criminis, aut inminutio, aut excusatio, aut, ut quidam putant, deprecatio. Defensio longe potentissima est, qua ipsum factum quod obijcitur, dicimus honestum esse. Abdicatur aliquis, quòd inuito patre militarit, honores petierit, uxorem duxerit. tuemur quod fecimus. Partem hanc uocant Hermagoræi κατ' οὐσίαν, ad intellectum id nomen referentes: Latinè ad uerbum translatam nõ inuenio, absolutam appellant. Sed enim de re sola quæstio, iusta sit ea, nec ne. Iustum omne continetur natura, uel cõstitutione. Natura, quod sit secundum cuiusq; rei dignitatẽ: hæc sunt pietas, fides, continentia, & talia. Adijciunt & id, quod sit

par:

par: uerùm id non temere intuendũ est. Nam & uis contra uim, & talia nihil habent aduersum eum, qui prior fecit iniustè: & non quoniam res pares sunt, etiam id est iustum, quod anteces-sit. Illa utrinq; iusta, eadem lex, eadẽ conditio, ac forsitan ne sint quidem paria, quæ ulla parte sunt dissimilia. Constitutio est in lege, more, iudicato, pacto. Alterum est defensionis genus, in quo factũ per se improbabile, assumptis extrinsecus auxilijs tuemur. id uocant κατ' ἀντίθεσιν. Latini hoc quoq; non ad uerbum trans-ferunt. Assumptiua enim dicitur causa. In quo genere fortissimũ est, si crimen causa facti tuemur, qualis est defensio Orestis, ora-tio Milonis. ἀντέγκλημα dicitur, quia omnis nostra defensio con-stat eius accusatione, qui uindicatur. Occisus est, sed latro: exe-ctus, sed raptor. Est & illa ex causis facti ducta defensio priori contraria, in qua neq; factum ipsum per se, ut in absoluta quæ-stione defenditur, neq; ex contrario facto, sed ex aliqua utilitate aut reipub. aut hominum multorum, aut etiam ipsius aduersarij, nonnunquam & nostra, si modò id erit, quod facere nostra cau-sa fas sit: quod sub extraneo accusatore & legibus agente pro-desse nunquã potest, in domesticis disceptationibus potest. Nam & filijs pater in iudicio abdicationis, & maritus uxori, si malæ tractationis accusabitur, & patri filius si dementiæ causa erit, non inuerecundè dicet multum sua interfuisse: in quo tamen in-commoda uitãtis melior, quàm cõmoda petentis est causa: qui-bus similia etiam in uera rerum quæstione tractantur. Nam quæ in scholis abdicatorum, hæc in foro exhæredatorum à parenti-bus, & bona apud consules repetentium ratio est: quæ illic ma-læ tractationis, hîc rei uxoriæ, cùm quæritur utrius culpa diuor-tium factum sit: quæ illic dementiæ, hîc petendi curatoris. Subia-cet utilitati etiam illa defensio, si peius aliquid futurũ fuit. Nam in comparatione malorũ boni locum obtinet leuius, ut si Man-cinus fœdus Numantinum sic defendat, quòd periturus, nisi id factum esset, fuerit exercitus Romanus. Hoc genus ἀντίστασις

Græcè

Græcè nominatur, comparatiuum nostri uocant. Hæc circa defensionem facti. quæ si neq; per seipsam, neq; adhibitis auxilijs dabitur, proximum est in alium transferre crimen, si possumus. Ideoq; etiam in hos, qui iam scripti sunt status, uisa est cadere translatio. Interdū ergo culpa in hominē relegatur, ut si Gracchus reus fœderis Numantini, cuius metu leges populares tulisse in Tribunatu uidetur, missum se ab Imperatore suo diceret. Interim deriuatur in rem, ut si is, qui testamento quid iussus non fecerit, dicat per leges id fieri nō potuisse: hoc μετάστασιν dicunt. Excluſis quoq; his excusatio supereſt: ea est aut ignorantiæ, ut si quis fugitiuo stigmata scripserit, eoq; ingenuo iudicato, neget sciſſe se liberum eum fuiſſe: aut neceſsitatis, ut cùm miles ad commeatus diem non affuit, dicit se fluminibus intercluſum, aut ualetudine. Fortuna quoq; sæpe substituitur culpæ. Nonnunquam malè feciſſe nos, sed bono animo dicimus. Vtriusq; rei multa & manifeſta exempla sunt. Idcirco non est eorum neceſſaria expoſitio. Si omnia quæ suprà scripta sunt, deerunt, uidendum an minui culpa poßit. hic est ille, qui à quibuſdam dicitur status quantitatis. Sed ea cum sit aut pœnæ, aut honoris, ex qualitate facti cōstituitur. Eoq; nobis sub hoc esse statu uidetur, sicut eius quoque, quæ ad numerum refertur à Græcis. Nam & ποιότητα, & ποσότητα dicunt: nos utrunq; eadem appellatione complectimur. Vltima est deprecatio, quod genus cauſæ pleriq; negarunt in iudicium unquam uenire. Quin Cicero quoq; pro Qu. Ligario, idem teſtari uidetur, cùm dicit: Cauſas Cæsar egi multas & quidem tecum, dum te in foro tenuit ratio honorum tuorum. certè nunquàm hoc modo, Ignoſcite iudices, errauit, lapſus est, nō putauit, si unquam posthac, & cætera. In Senatu uerò, & apud populum, & apud principē, & ubicunq; iuris clemētia est, habet locum deprecatio. In qua plurimum ualet ex ipso, qui reus est, hæc tria in uita præcedere, si innocens, si bene meritus, si spes in futurum innocenter uicturi, & in aliquo usu futuri. Præ-

tereà

terea si uel alijs incommodis, uel præsenti periculo, uel pœnitẽtia uideatur satis pœnarum dedisse. Extrà, nobilitas, dignitas, propinqui, amici. In eo tamen qui cognoscit, plurimũ ponendũ, si laus eum misericordis potius, quàm reprehensio dißoluti consecutura est. Verum & in iudicijs, etiamsi non toto genere causæ, tamen ex parte magna hic locus sæpe tractatur. Nam & diuisio frequens est, etiã si fecisset, ignoscendũ fuisse. Idq; in causis dubijs sæpe præualuit, & epilogi omnes in eadem ferè materia uersari solent. Sed nõnunquam etiam reus hic totius summam constituit, si exhæredatum à se filium pater testatus fuerit elogio, propterea quòd is meretricem amauerit. Nam omnis hic quæstio, an huic delicto pater debuerit ignoscere, & centumuiri tribuere debeant ueniã. Sed etiam in formulis, cum pœnariæ sunt actiones, nos ita causam partimur, an cõmissa sit pœna, an exigi debeat. Id autem quod illi uiderunt, uerum est, reum à iudicibus hoc defensionis modo liberari non posse. De præmijs autem quæruntur duo, an ullo sit dignus, qui petit, an tanto: ex duobus, uter dignior: ex pluribus, quis dignißimus. Quorũ tractatus ex ipso meritorum genere ducuntur. Et intuebimur non rem tantum, siue alleganda, siue comparanda erit, sed personam quoq;. Nam & multum interest, tyrannũ iuuenis occiderit, an senex: uir, an fœmina: alienus, an coniunctus. Et locum multipliciter, in ciuitate tyrannis assueta, an libera semper: in arce, an domi: & quomodo factũ sit, ferro, an ueneno: & quo tempore, bello an pace, an cum depositurus esset eam potestatem, an cum aliquid noui sceleris ausurus. Habetur in meritis gratia, periculum quoq; ac difficultas. Similiter liberalitas à quo profecta sit refert. Nam in paupere gratior quàm in diuite, dante beneficium quàm reddente, patre quàm orbo. Item quam rem dederit, & quo tempore, & quo animo, id est, num in aliquam spem suam. similiter alia. Et ideo qualitas maxima oratoris recipit opera, quia in utranque partem plurimum est ingenio loci, nec

usquã tantũ affectus ualent. Nam coniectura extrinsecus quoq; adductas frequẽter probationes habet, & argumẽta ex materia sumit: ut quale quicq; uideatur, eloquentia opus est, hîc regnat, hîc imperat, hîc sola uincit. Huic parti subiũgit Virginius causas abdicationis, demẽtiæ, malæ tractationis, orbarũ nuptias indicentiũ. Nam & iudiciũ ferè sic accidit, inuentiq; sunt qui has materias officiorũ uocarẽt. Sed alios quoq; nõnunquã leges hæ recipiũt status. Nam & coniectura est aliquãdo in pleriſq; horum, cum se uel non feciſſe, uel bona mẽte feciſſe cõtendunt. Cuius generis exẽpla sunt multa. Et quid sit demẽtia, ac mala tractatio finitur. Nam iuris quæstiones plerunq; leges præcurrere solent, & ex quibus causis non fiat statutum. Quod tamen facto defendi non poterit, iure nitetur: & quot, & quibus causis abdicare non liceat, & in quæ crimina malæ tractationis actio detur, & cui accusare dementiæ non permittatur. Abdicationum formæ sunt duæ, altera criminis perfecti, ut si abdicetur raptor, adulter: altera imperfecti, uelut pendẽtis, & adhuc in cõditione positi, quales sunt in quibus abdicatur filius, qui nõ pareat patri. Illa semper asperã abdicantis actionẽ habet, immutabile est enim, quod factum est: hæc ex parte blandam, & suadenti similem. Mauult enim pater corrigere, quàm abdicare. At pro filijs in utroq; genere summissam, & ad satisfaciendum compositam. A' quo dissensuros scio, qui libenter patris figurã lædunt, quod non ausim dicere nunquàm esse faciendum: potest enim materia incidere, quæ hoc exigat: cæterum uidendum est, quoties aliter agi potest. Sed de figuris alio libro tractabimus. Non dissimiles autem abdicationũ actionibus sunt malæ tractationis actiones. Nam & ipsæ habent eandem in accusationibus moderationem. Dementiæ quoque iudicia, aut propter id quod factum est, aut propter id quod adhuc fieri uel non fieri potest, instituũtur, & actor in eo quod factum est, liberum habet impetum: sic tamen, ut factum accuset ipsius patris, tanquã ualetudine lapsi misereatur:

tur: in eo uerò, cuius libera mutatio est, diu roget & suadeat, et nouissime dementiam rationi queratur obstare, nõ mores, quos quantò magis in præteritum laudauerit, tantò facilius probabit morbo esse mutatos. Reus quoties causa patietur, debebit esse in defensione moderatus, quia ferè ira, cõtentio, & cõcitatio furori sunt similia. Omnibus his commune est, quòd rei non semper defensione facti, sed excusatione ac uenia frequẽter utuntur. Est enim domestica disceptatio, qua & semel peccasse, & per errorem, & leuius quàm obijciatur, absolutioni nõnunquã sufficit. Sed alia quoq; multa cõtrouersiarũ genera in qualitatem cadunt. Iniuriarũ, quanquã enim reus aliquãdo feciſſe negat, plerunq; tamẽ hæc actio facto atq; animo cõtinetur. De accusatore cõstituendo, quæ iudicia diuinationes uocãtur (in quo genere Cicero quidem, qui mandantibus socijs Verrem accusabat, hac usus est diuisione) spectandũ à quo maxime agi uelint ij, de quorum ultione quæritur, à quo minime uelit is, qui accusatur. Frequẽtißimæ tamen hæ sunt quæstiones, uter maiores causas habeat, uter plus industriæ aut uiriũ sit allaturus ad accusandũ, uter id fide meliore facturus. Tutelæ præterea, in quo iudicio solet quæri, an alia de re quàm de calculis cognosci oporteat. An fidẽ præstare debeat tantũ, nõ etiam cõsilium & euentum. Cui simile est malè gestæ procurationis in foro negotiorũ gestorũ, nam & mãdati actio est. Præter hæc finguntur in scholis & scripti maleficij, in quibus aut hoc quæritur, an scriptum sit, aut hoc, an maleficiũ sit, rarò utrũq;. Malè gestæ legationis apud Græcos, & ueris causis frequens, ubi iuris loco quæri solet, an omnino aliter agere quàm mãdatũ sit, liceat, & quousq; sit legatus, quoniam alij in renuntiãdo sunt, ut is, qui testimonium in Verrem dixerat, post perlatam legationem. Plurimum tamen est in eo, quale sit factũ. Reip. læsæ. Hinc mouẽtur quidẽ mille iuris cauillationes, quid sit Remp. lædere, & læserit ne, an profuerit, & ab ipso, an propter ipsum læsa sit. In facto tamen

plurimum ineſt. Ingrati quoq;. in quo genere quæritur, an is cum quo agitur, acceperit beneficium, quod rarò negandum eſt (ingratus eſt enim qui negat) an quantũ acceperit reddiderit, an protinus qui nõ reddiderit, ingratus ſit, an potuerit reddere, an id quod exigebatur, debuerit, quo animo ſit. Simpliciores illæ iniuſti repudij, ſub qua lege cõtrouerſiæ illud proprũ habent, quòd à parte accuſantis, defẽſio eſt: & defendentis, accuſatio. Præterea cũ quis rationẽ mortis in ſenatu reddit, ubi una quæſtio eſt iuris, an is demũ prohibendus ſit, qui mori uult, ut ſe legum actionibus ſubtrahat. Cætera qualitatis. Fingũtur & teſtamẽta, in quibus de ſola quæratur uoluntate, ut in controuerſia, quã ſuprà expoſui, in qua de parte patrimonij quarta quam pater digniſſimo ex filijs reliquerat, contendunt philoſophus, medicus, orator. Quod item accidit, ſi orbæ nuptias indicãt pares gradu, & ſi inter propinquos de idoneo quæratur. Sed nec mihi omnes perſequi materias in animo eſt (fingi enim adhuc poſſunt) nec cõmunes ſunt earũ quæſtiones, quia poſitionibus mutantur. Hoc tantum admiror, Flauium, cuius apud me meritò ſumma eſt autoritas, cũ artẽ ſcholæ tantũ cõponeret, tam anguſtè materiã qualitatis terminaſſe. Quantitas quoq;, ut dixi plerunq;, etiamſi nõ ſemper, tamẽ plerunq; eidem ſubiacet, ſeu modi eſt, ſeu numeri. Sed modus aliquãdo cõſtat æſtimatione facti, quanta ſit culpa, quãtum'ue beneficiũ: aliquãdo iure, cum id in cõtrouerſiam uenit, qua quis lege puniendus, uel honorãdus ſit. Stuprator an decem millia dare debeat, quæ pœna huic crimini cõſtituta eſt, an quia ſtupratus ſe ſuſpẽdit, capite puniri, tanquã cauſa mortis. Quo in genere fálluntur, qui ita dicunt, tanquam inter duas leges quæratur. Nam de decem millibus nulla cõtrouerſia eſt, quæ nec petuntur. Iudicium redditur, an reus cauſa ſit mortis. In coniecturam quoq; eadem ſpecies cadit, cùm perpetuò, an quinquennali ſit exilio multandus, in controuerſiam uenerit, num prudens cædem commiſerit, quæritur. Illa quoque

quæ ex

quæ ex numero ducitur, pẽdet ex iure, an Thrasybulo triginta præmia debeãtur: & cum duo fures pecuniam abstulerũt, separatim quadruplum quisq; , an duplum debeat. Sed hic factum quoq; æstimatur, & tamen ius ipsum pendet ex qualitate.

De actionis quæstione. CAP. VI.

QVi neq; feciſſe ſe negabit, neq; aliud eſſe quod fecerit, dicet, neq; factum defendet, neceſſe eſt in ſuo iure cõſiſtat. In quo plerũq; actionis eſt quæſtio, quæ nõ ſemper eadem eſt, ut quidam putauerũt. Nam & iudicium antecedit, qualia ſunt Prætoræ curioſa cõſilia, cùm de iure accuſatoris ambigitur, & in ipſis frequẽtiſſimè iudicijs uerſatur. Eſt enim duplex eius diſceptationis cõditio, quòd aut intẽtio, aut præſcriptio habet cõtrouerſiam. ac fuerũt qui præſcriptionis ſtatũ facerẽt, tanquam ea non ijſdem omnibus, quibus cæteræ leges, quæſtionibus contineretur. Cum ex præſcriptione lis pendet, de ipſa re quæri nõ eſt neceſſe. Ignominioſo patri filius præſcribit: de eo ſolo iudicatio eſt, an liceat. Quoties tamen poterimus, efficiẽdum eſt, ut de re quoq; bene ſentiat. Sic enim iuri noſtro libẽtius indulgebit, ut in ſponſionibus, quæ ex interdictis fiunt, etiã ſi nõ proprietatis eſt quæſtio, ſed tantum poſſeſſionis: tamen non ſolum poſſediſſe nos, ſed etiam noſtrum poſſediſſe docere oportebit. Sed frequentius etiam quæritur de intentione. Vir fortis optet quicquid uolet, nego illi dandum quicquid optauerit: non habeo præſcriptionem, ſed tamen uoluntate cõtra uerba præſcriptionis modo utor. In utroq; autẽ genere ſtatus idem fit. Porrò lex omnis aut tribuit, aut adimit, aut punit, aut iubet, aut uetat, aut permittit. Litẽ habet, aut propter ſeipſam, aut propter alteram. Quæſtio eſt, aut in ſcripto, aut in uolũtate. In ſcripto, aut apertum eſt, aut obſcurum, aut ambiguum. Quod de legibus dico, idem accipi uolo de teſtamẽtis, pactis, ſtipulationibus, omni denique ſcripto, idem de uoce. Et quoniam quatuor huius generis quæſtiones, uel ſtatus facimus, ſingulos percurram.

De ſtatu ex ſcripto, & uoluntate. CAP. VII.

SCripti & uoluntatis, frequẽtiſſima inter conſultos quæſtio eſt, & pars magna controuerſiæ iuris hinc pendet, quo minus id in ſcholis accidere mirum eſt, ubi etiam ex induſtria fingitur. Eius genus unum eſt, in quo & de ſcripto, & de uoluntate quæritur. Id tum accidit, cũ eſt in lege aliqua obſcuritas, & in ea, aut utroq; ſuam interpretationem cõfirmat, aut aduerſarij ſubuertit, ut hic: Fur quadruplum ſoluat: duo ſurripuerũt pariter decem millia, petũtur ab utroq; quadragena, illi poſtulant, ut uicena conferant. Nam & actor dicit, hoc eſſe quadruplum quod petat, & rei hoc quod offerant. Voluntas quoq; utrinq; defenditur, aut cum de altero intellectu certum eſt, de altero dubium. Ex meretrice natus, ne cõcionetur. Quæ filium habebat, proſtare cœpit. Prohibetur adoleſcens concione. Nam de eius filio, quæ ante partum meretrix fuit, certũ eſt: an eadem huius cauſa ſit, dubiũ eſt: quia ex hac natus, & hæc meretrix eſt. Solet & illud quæri, quò referatur, quod ſcriptum eſt, Bis de eadem re ne ſit actio: id eſt, hoc bis ad actorem, an ad actionem. Hæc ex iure obſcuro. Alterum genus eſt ex manifeſto, quod qui ſolum uiderunt, hunc ſtatum plani, & uoluntatis appellauerũt. In hoc altera pars ſcripto nititur, altera uoluntate. Sed cõtra ſcriptum tribus generibus occurritur. Vnũ eſt, in quo id ſeruari ſemper non poſſe ex ipſo patet. Liberi parentes alant, aut uinciantur. Non enim alligabitur infans. Hinc erit ad alia tranſitus & diuiſio, num quiſquis non aluerit, num hic. Propter hoc proponunt quidam tale genus controuerſiarum, in quo nullum argumentum eſt, quod ex lege ipſa peti poſſit, ſed de eo tantum, de quo lis eſt, quærendum ſit. Peregrinus, ſi murum aſcẽderit, capite puniatur. Cum hoſtes murum aſcendiſſent, peregrinus eos depulit, petitur ad ſupplicium. Non erũt hic ſeparatæ quæſtiones, an quiſquis, an hic, quia nullum poteſt afferri argumẽtum contra ſcriptũ, uehementius eo quod in lite eſt: ſed hoc tantum,

an ne

an ne seruandæ quidē ciuitatis causa. Ergo & æquitate, & uoluntate pugnandum. Fieri tamē potest, ut ex alijs legibus exempla ducamus, per quæ appareat semper stari scripto non posse, ut Cicero pro Cecinna fecit. Tertium, cum in ipsis uerbis legis reperimus aliquid, per quod probemus aliud legum latorem uoluisse, ut in hac controuersia: Qui nocte cum ferro deprehensus fuerit, alligetur. Cum anulo ferreo inuentū magistratus alligauit. Hic quia est uerbum in lege, deprehensus, satis etiam significatum uidetur non contineri lege, nisi noxium ferrum. Sed ut qui uoluntate nitetur, scriptū quoties poterit, infirmare debebit: ita qui scriptum tuebitur, adiuuare se etiam uoluntate tentabit. In testamentis & illa accidunt, ut uoluntas manifesta sit, scriptum nihil sit, ut in iudicio Curiano, in quo nota L. Craßi & Scæuolæ fuit contentio. Substitutus hæres fuit, si posthumus ante tutelæ suæ annos deceßisset. Non est natus. Propinqui bona sibi uendicabant. Quis dubitaret, quin ea uoluntas fuisset testantis, ut is non nato filio hæres esset, qui mortuo? sed hoc non scripserat. Id quoq;, quod huic contrarium est, accidit nuper, ut esset scriptum, quod appareret scriptorē noluisse, qui sestertiūm nummūm quinq; millia legauerat, cum emendaret testamentum, sublatis sestertijs nummis, argenti pondo posuit, quinq; milia remanserunt. Apparuit tamen quinq; pondo dari uoluisse, quia ille in argento legato modus & inauditus erat, & incredibilis. Sub hoc etiam statu generales sunt quæstiones, scripto an uoluntate standum sit, quæ fuerit scribentis uoluntas, tractatus omnes qualitatis an coniecturæ, de quibus satis dictū arbitror.

De contrarijs legibus. CAP. VIII.

PRoximum est de legibus cōtrarijs dicere, quia inter omnes artiū scriptores constat in Antinomia duos esse, scripti & uolūtatis status: neq; immeritò, quia cùm lex legi obstet, utrinq; contra scriptum dicitur, & quæstio est de uoluntate: In utraq; id ambigitur, an utriq; illa lege sit utendum. Omnibus autē ma-

nifestum est, nunquàm esse legem legi cõtrariam iure ipso, quia si diuersum ius esset, alterũ altero abrogaretur: sed eas casu collidi, & euentu. Colliduntur autem, aut pares inter se, ut si optio tyrannicidæ, & uiri fortis comparentur, utriq; data quod uelit petendi potestate. Hic meritorum, temporis, præmij collatio est. Aut secum ipsæ, ut duorũ fortium, duorũ tyrannicidarum, duarum raptarum, in quibus nõ potest esse alia quæstio, quàm temporis, utra prior sit: aut qualitatis, utra iustior sit petitio. Diuersæ quoq; leges cõfligunt, aut similes. Diuersæ, quibus etiã citra aduersam legem cõtradici possit, ut in hac controuersia: Magistratus ab arce ne discedat. Vir fortis optato quæ uolet: uel alia nulla obstãte quæri potest, an quicquid optarit, accipere debeat: & à magistratu multa dicentur, quibus scriptũ expugnatur. Si incendium in arce fuerit, si in hostes recurrendũ. Similes, cõtra quas nihil opponi potest, nisi lex altera. Tyrannicidæ imago in gymnasio ponatur: contrà mulieris imago in gymnasio ne ponatur. Mulier tyrannũ occîdit. Nam neq; mulieris imago ullo alio casu poni potest, neq; tyrannicidæ ullo alio casu submoueri. Impares sunt, cum alteri multa sunt, quæ opponi possunt: alteri nihil, nisi quod in lite est: ut cum uir fortis impunitatem desertoris petit. Nam contra legem uiri fortis (ut suprà ostendi) multa dicũtur, aduersus desertores scripta nõ potest nisi optione subuerti. Item aut cõfessum est ex utraq; parte ius, aut dubiũ. Si confessum est, hæc ferè quærũtur: Vtra lex potentior ad deos pertineat, an ad homines, ad Rẽpub. an ad priuatos, de honore an de pœna, de magnis rebus an de paruis, permittat, an uetet, an imperet. Solet tractari, & utra sit antiquior, & uelut potẽtissima, utra minus perdat, ut in desertore & uiro forti, quòd illo non occiso, lex tota tollatur: occiso, sit reliqua uiro forti alia optio. Plurimum tamen est in hoc, utrum fieri sit melius atque æquius: de quo nihil præcipi, nisi proposita materia potest. Si dubium, aut alteri, aut inuicẽ utriq; de iure fit cõtrouersia, ut in re tali:

re tali: Patri in filium, patrono in libertũ manus iniectio sit: liberti hæredem sequantur. Liberti filium quidam fecit hæredem: inuicem petitur manus iniectio, & patronus negat ius patris illi fuisse, quia ipse in manu patroni fuerit. Duplices leges sicut duæ colliduntur, ut an nothus ante legitimum natus legitimus sit, post legitimum tantum ciuis. Quod de legibus, idem de senatusconsultis dictum: quæ si aut inter se pugnent, aut obstent legibus, non tamen aliud sit eius status nomen.

De syllogismo seu ratiocinatione. CAP. IX.

SYllogismus habet aliquid simile scripto & uoluntati, quia semper pars in eo altera scripto nititur. Sed hoc interest, quòd illic contra scriptum dicitur, hîc super scriptum: illic qui uerba defendit, hoc agit, ut fiat utique quod scriptum est, hîc ne aliud quàm scriptũ est. Eius nonnulla etiam cum finitione coniunctio. Nam sæpe, si finitio infirma est, in syllogismum delabitur. Sit enim lex: Venefica capite puniatur.* Sæpe secubanti *Spe peramatorium dedit, eundẽ repudiauit, per propinquos rogata ut scrutandi rediret, nõ est reuersa, suspendit se maritus, mulier ueneficij rea est. Fortissima est actio dicentis amatorium uenenũ esse, id erit finitio: quæ si parum ualebit, fiet syllogismus, ad quem uelut remissa priore contentione ueniemus, an perinde puniri debeat, ac si uirum ueneno necasset. Ergo hic status ducit ex eo quod scriptum est, id quod incertũ est: quod quoniam ratiocinatione colligitur, ratiocinatiuus dicitur. In has autẽ ferè species uenit: An quod semel ius est, idem & sæpius, Incesti damnata & præcipitata de saxo uixit, repetitur. An quod in uno, & in pluribus, Qui duos uno tempore tyrãnos occidit, duo præmia petit. An quod antè, & postea, Raptor profugit, rapta nupsit, reuerso illo petit optionem. An quod in toto, idem in parte, Aratrum accipere pignori nõ licet, uomerem accepit. An quod in parte, idem in toto, Lanas uehere Tarento nõ licet, oues uexit. In his syllogismis scripto alter nititur, alter non satis cautum esse dicit

cit. Postulo, ut præcipitetur incestã, lex est, & rapta optionem petit, & in oue lanæ sunt, similiter alia. Sed quia respõderi potest, non est scriptum, ut bis præcipitetur damnata, aut quandocunq; rapta optet, aut tyrannicida duo præmia accipiat, nihil de uomere cautum, nihil de ouibus, ex eo quod manifestum, colligitur quod dubium est. Maioris pugnæ est, ex scripto ducere quod scriptum non est, an quia hoc & hoc: Qui patrem occiderit, culeo insuatur, matrem occîdit. Ex domo in ius educere ne liceat, tabernaculis eduxit. In hoc genere hæc quæruntur: An quoties propria lex non est, simili sit utendum: An id de quo agitur, ei de quo scriptum est, simile sit. Simile autem & maius est, & par, & minus. In illo priore, an satis lege cautum sit, an & si parum cautum est, hac sit utẽdum. In utroq; de uoluntate legum latoris, sed de æquo tractatus potentißimi.

De ambiguo seu amphibologia. CAP. X.

AMphibologiæ species sunt innumerabiles, adeò ut philosophorum quibusdam nullum uideatur esse uerbum, quod nõ plura significet, genera admodum pauca. Aut enim uocibus accidit singulis, aut coniunctis. Singula afferunt errorem, cùm pluribus rebus, aut etiam hominibus eadem appellatio est, ὁμωνυμία dicitur, ut gallus. Vtrum enim auem, an gentẽ, an nomen, an fortunam corporis significet, incertum est: Aiax, Telamonis, an Oilei filius. Verba quoq; quædam diuersos intellectus habẽt, ut cerno: quæ ambiguitas plurimis modis accidit. Vnde ferè lites præcipuè ex testamentis, cum de libertate, aut etiam de hæreditate contendunt hi, quibus idem nomen est, aut quid sit legatum, quæritur. Alterum est, in quo alia integro uerbo significatio est, alia diuiso, ut ingenua, & armamentum, & coruinum. Ineptæ sanè cauillationes, ex quo tamen Græci cõtrouersias ducunt. Inde ἀμφιβολίς illa uulgata, cum quæritur, utrum aula quæ ter ceciderit, an tibicina, si ceciderit, debeat publicari. Tertia est ex compositis, ut si quis corpus suum in occulto loco poni iubeat

iubeat, circaq; monumẽtum multum agri ab hæredibus in tutelam cinerũ, ut solet, leget, sit littus hoc cultum. Sic apud Græcos contendit λέων & παυταλέων, cùm scriptura dubia est, bona omnia λέοντι, an bona παυταλέοντι relicta sint. In cõiunctis plus ambiguitatis est. Fit autem per casus: ut,

Aio te Aeacida Romanos uincere posse.

Per collocationem, ubi dubium est, quid quò referri oporteat: ac frequẽtißimè cum quidẽ quod mediũ est, utrinq; poßit trahi, ut de Troilo Verg. Lora tenens tamen. Hic utrum quòd teneat tamen lora, an quãuis teneat, tamen trahatur, quæri potest. Vnde cõtrouersia illa: Testamento quidam iußit poni statuam auream hastam tenentem. Quæritur, statua hastam tenẽs aurea esse debeat, an hasta esse aurea in statua alterius materiæ. Fit per flexum idem magis: Quinquaginta, ubi erãt centũ, occîdit Achilles. Sæpe utri duorum antecedentiũ sermo subiũctus sit, in dubio est. Vnde est controuersia: Hæres meus uxori meæ dare damnas esto argenti, quod elegerit, pondo centum. Vter eligat quæritur. Verum id quod ex his primum est, mutatione casuum: sequens diuisione uerborũ, aut translatione emẽdatur: tertium adiectione. Accusatiui geminatione facta amphibologia soluitur ablatiuo, ut illud: Lachetem audiui percußisse Demeam: fiat, à Lachete percussum Demeã. Sed ablatiuo ipsi, ut in primo diximus, ineſt naturalis amphibologia: Cœlo decurrit aperto. Vtrum per apertum cœlum, an cum cœlum apertũ esset. Diuisio respiratione & mora constat. Statuam, deinde auream hastam: uel statuã aureã, deinde hastam. Adiectio talis est: Argentum quod elegerit ipse, ut hæres intelligatur: uel ipsa, ut uxor. Adiectione facta amphibologia, qualis sit, Nos flẽtes illos deprehendimus, detractione soluetur. Pluribus uerbis emendandum, ubi est id, quod quò referatur, dubiũ est, & ipsum est ambiguũ: Hæres meus dare illi dãnas esto omnia sua. In quod genus incĭdit Cicero, loquẽs de C. Fannij socerĭ instituto. Quem

quia

quia cooptatus in augurum collegium non erat, non admodum diligebat, præsertim cum ille Q. Scæuolam sibi minorem natu generum prætulisset. Nam id sibi & ad socerum referri, & ad Fanniũ potest. Productio quoq; in scripto, & correptio in dubio relicta, causa est ambiguitatis, ut in hoc Cato: aliud enim ostendit breuis secũda syllaba casu nominatiuo, aliud eadẽ syllaba producta casu datiuo, aut ablatiuo. Plurimæ præterea sunt aliæ species, quas persequi nihil necesse est. Nec refert quomodo facta sit amphibologia, aut quo resoluatur. Duas enim res significari manifestũ est, & quod ad scriptũ uocem'ue pertinet, in utranq; par est partem. Ideoq; frustra præcipitur, ut in hoc statu uocem ipsam ad nostram partẽ conemur uertere. Nam si id fieri potest, amphibologia nõ est. Amphibologiæ autẽ omnis in his erit quæstio, aliquando uter sit secundum naturam magis sermo, semper utrum sit æquius, utrum is qui sic scripsit, ac sic dixit, sic uoluerit: quarum in utranque partem satis ex his quæ de coniectura & qualitate diximus, præceptum est.

Quæ sit inter status cognatio, & quæ diuersitas.

CAP. XI.

EST autem quædam inter hos status cognatio. Nam & in finitione, quæ sit uoluntas nominis, quæritur: & in syllogismo, qui secundus à finitione status est, spectatur, quid uoluerit scriptor: & ex contrarijs legibus duos esse scripti, & uoluntatis status apparet. Rursus & finitio quodãmodo est amphibologia, cũ in duas partes diducatur intellectus nominis. Scriptũ & uoluntas habet in uerbis uocis quæstionẽ, quod idem in antinomia petitur. Ideoq; omnia hæc quidam scriptũ, & uoluntatem esse dixerunt. Alij in scripto, & uoluntate amphibologiam esse, quæ facit quæstionẽ. Sed distincta sunt. Aliud est enim obscurũ ius, aliud ambiguum. Igitur finitio in natura ipsa nominis quæstionẽ habet generalem, & quæ esse etiã citra complexum causæ posit. Scriptum, & uoluntas de eo disputat uerbo, quod

quod est in lege: Syllogismus de eo quod non est. Amphibologiæ lis in diuersum trahit: Legum contrariarum ex diuerso pugna est. Neq; immeritò recepta est à doctißimis hæc differẽtia, & apud plurimos ac prudentißimos durat. Et de hoc quidem genere disceptationis, etiam si non omnia tradi, tamẽ aliqua potuerunt. Sunt alia, quæ nisi proposita, de qua dicendum est, materia, uiam docendi non præbeant. Non enim causa uniuersa in quæstiones ac locos diducenda est. Sed hæ ipsæ partes habent rursus ordinẽ suum. Nã & in procœmio primum est aliquid, & secundum, ac deinceps. Et quæstio omnis, ac locus habet suam dispositionẽ, ut theseis etiã simplices. Ac si fortè satis erit diuidẽdi peritus, qui cõtrouersiam in hæc diduxerit, An omne præmiũ uiro forti dandum sit, an ex priuato, an nuptiæ, an ea quæ nupta sit, an hæc: deinde cum fuerit de prima quæstione dicendum, paßim, & ut quidq; in mentẽ ueniet, miscuerit: non primũ in ea scierit esse tractãdum, Verbis legis standum sit, an uoluntatẽ huius ipsius particulæ aliquod initiũ fecerit? Deinde proxima subnectens struxerit orationem, ut pars hominis est manus, eius digiti, illorum quoq; articuli. Est & hoc, quod scriptor demonstrare non poßit, nisi certa definitaq; materia. Sed quid una faciat, aut altera? quinimo centũ ac mille in re infinita atq; materia? Præceptoris est, in alio atq; alio genere quotidie ostendere quis ordo sit rerũ, & quæ copulatio, ut paulatim fiat usus, & ad similia transitus. Tradi enim omnia quæ ars efficit, non possunt. Nã quis pictor omnia, quæ in rerũ natura sunt, adumbrare didicit? Sed percepta semel* imitandi ratione, aßimulabit quicquid acceperit. Quis enim nõ faber uasculũ aliquod, quale nunquàm uiderat, facit? Quædam uero non docentiũ, sed discẽtium. Nam medicus quid in quoq; ualetudinis genere faciẽdum sit, quid quibusq; signis prouidendum, docebit. Vim sentiendi, pulsus uenarum, caloris motus, spiritus meatum, coloris distantiam, quæ sua cuiusq; sunt, ingenium dabit. Quare plurima pe-

*mutandi

tamus

tamus à nobis,& cum cauſis deliberemus,cogitemusq; homines antè inueniſſe artem, quàm docuiſſe. Illa enim potentißima, quæq; uerè dicitur œconomica totius cauſæ diſpoſitio,quæ conſtituī niſi uelut in re præſenti nō poteſt. Vbi aßumēdum proœmium,ubi omittendum,ubi utendum expoſitione continua,ubi partita,ubi ab initijs incipiēdum,ubi more Homerico à medijs uel ultimis,ubi omnino nō exponēdum,quando à noſtris,quando ab aduerſariorum propoſitionibus incipiamus,quādo à firmißimis probationibus, quando à leuioribus,quando in cauſa proponendæ proœmijs quæſtiones,qua præparatione præmuniendæ,quid iudicis animus accipere poßit ſtatim dictum,quò paulatim deducendus. Singulis,an uniuerſis opponenda refutatio. Reſeruandi perorationi,an per totam* orationē diffundēdi affectus. De iure prius,an de æquitate dicendum. An anteacta crimina,an de quibus iudiciū eſt,prius obijcere,uel diluere cōueniat. Si multiplices cauſæ erunt,quis ordo faciendus,quæ teſtimonia,tabulæue cuiuſq; generis in actione recitādæ,quæ reſeruandæ. Hæc eſt uelut imperatoria uirtus copias ſuas partiētis ad caſus præliorum,retinentis partes propter caſtella tuenda,cuſtodiendas ue urbes, petendos commeatus,obſidenda itinera,mari deniq;,ac terra diuidentis. Sed hæc in oratione præſtat omnia,cui affuerint natura,doctrina, ſtudiū. Quare nemo expectet,ut alieno tantum labore ſit diſertus. Vigilandum ducat,iterum enitēdum,pallendum eſt, faciēda ſua cuiq; uis,uſus, ſua ratio:non reſpiciendum ad hæc, ſed in promptu habenda, neq; tanquam tradita, ſed tanquam innata. Nam uiam demonſtrare*uelociter ars poteſt,ſiqua eſt:uerum ars ſatis præſtat,ſi copias eloquētiæ ponit in medio:noſtrum eſt uti eis ſcire. Reliqua partium eſt demum diſpoſitio. Et in his ipſis primus aliquis ſenſus,& ſecundus,& tertius,qui non modò ut ſint ordine collocati,elaborādum eſt,ſed ut inter ſe iuncti,atq; ita cohærentes,ne commiſſura pelluceat,corpus ſit,non membra. Quod

*actionem

*uelocitas poteſt

ita

ita continget, si & quid quaq; conueniat uiderimus, & ut uerba uerbis applicemus, non pugnantia, sed quæ inuicem complectantur. Ita res non diuersæ distantibus ex locis, quasi inuicem ignotæ collidentur, sed aliqua societate cum prioribus ac sequẽtibus, copulas tenebunt: ac uidebitur non solum composita oratio, sed etiam continua. Verum longius fortasse progredior fallente transitu, & à dispositione ad elocutionis præcepta labor, quod proximus liber inchoabit.

M. FAB. QVINTILIANI IN ORATORIARVM Institutionum librum Octauum proœmium.

HIS FERE quæ in proximos quinq; libros collata sunt, ratio inueniendi, atq; inuenta disponendi cõtinetur, quam ut per omnes numeros penitus cognoscere, ad summã scientiæ necessarium est, ita incipientibus breuius, ac simplicius tradi magis conuenit. Aut enim difficultate institutionis tam numerosæ atq; perplexæ deterreri solẽt, aut eo tempore quo præcipue alenda ingenia, atque indulgentia quadam nutrienda sunt, asperiorum tractatu rerum atteruntur. Aut si hæc sola didicerint, satis sc ad eloquẽtiam instructos arbitrantur, aut quasi ad certas quasdam dicendi leges alligati, conatum omnem reformidant. Vnde existimãt accidisse, ut qui diligentissimi artium scriptores extiterunt, ab eloquentia longissime fuerint. Via tamen opus est incipientibus, sed ea plana, & cum ad ingrediendum, tum ad demonstrandum expedita. Eligat itaque peritus ille præceptor ex omnibus optima, & tradat ea demũ, in præsentia quæ placent, remota refutandi cætera mora. Sequuntur enim discipuli, quò duxeris. Mox cum robore discendi

crescet

creſcet etiam eruditio. Idem primo ſolum iter credant eſſe, in quod inducentur, mox illud cognituri etiam optimum. Sunt autem neq; obſcura, neq; ad percipiendum difficilia, quæ ſcriptores diuerſis opinionibus pertinaciter tuendis inuoluerunt. Itaq; in toto artis huiuſce tractatu difficilius eſt iudicare, quid doceas, quàm cum iudicaris, docere: præcipueq; in duabus his partibus perquàm ſunt pauca, circa quæ ſi is qui inſtituetur, non repugnauerit, pronum ad cætera habiturus eſt curſum. Nempe enim plurimũ in hoc laboris exhauſimus, ut oſtenderemus rhetoricen bene dicendi ſcientiam, & utilem, & artem, & uirtutem eſſe. Materiam eius, res omnes, de quibus dicendum eſſet, tum & eas in tribus ferè generibus, demonſtratiuo, deliberatiuo, iudicialiq; reperiri. Orationẽ porrò omnem cõſtare rebus & uerbis: in rebus intuendam inuentionem, in uerbis elocutionem, in utriſque collocationẽ: quæ memoria complecteretur, actio commendaret. Oratoris officium docendi, mouendi, delectandi partibus contineri. Ex quibus ad docendũ expoſitio & argumentatio, ad mouendum affectus pertinerent, quos per omnem quidem cauſam, ſed maxime tamẽ in ingreſſu ac fine dominari. Nam delectationem, quamuis in utroq; ſit eorum, magis tamen proprias in elocutione partes habere. Quæſtiones alias infinitas, alias finitas, quæ perſonis, locis, temporibus continerentur. In omni porrò materia tria eſſe quærenda, an ſit, quid ſit, quale ſit. His adijciebamus, demonſtratiuam laude ac uituperatione conſtare. In eâ quæ ab ipſo, de quo diceremus, quæ poſt eum acta eſſent, intuẽdum. Hoc opus tractatu honeſtorum, utiliumq; conſtare. Suaſorijs accedere tertiam partem ex cõiectura, poſſet ne fieri, & an eſſet futurum, de quo deliberaretur. Hic præcipue diximus ſpectandum, quis, apud quẽ, quid diceret. Iudicialium cauſarũ, alias in ſingulis, alias in pluribus cõtrouerſijs cõſiſtere, et in quibuſdam ſufficere modò intentionẽ, modò depulſionẽ. Porrò depulſionem omnẽ inficiatione duplici, factum ne, & an hoc factum

eſſet

esset, præterea defensione ac translatione constare. Quæstionem aut ex facto, aut ex scripto esse: Ex facto, de rerũ fide, proprietate, qualitate: Ex scripto, de uerborum ui, aut uoluntate, in quibus uis tum causarum, tum actionum inspici soleat: quæq; aut scripti, & uoluntatis, aut ratiocinatiuæ, aut ambiguitatis, aut legum contrariarum specie continetur. In omni porrò causa iudiciali quinque esse partes, quarum exordio conciliari audientẽ, narratione causam proponi, cõfirmatione roborari, refutatione dissolui, peroratione aut memoriã iudicis refici, aut animos moueri. His argumẽtandi, & afficiendi locos, & quibus generibus concitari, placari, resolui iudices oportet, adiecimus. Accessit ratio diuisionis. Credere modò, qui discet, uelit, certam quandam uiam esse, in qua multa etiam sine doctrina præstare debeat per se ipsa natura, ut hæc de quibus dixi, non tam inuenta à præceptoribus, quàm cum fierent obseruata esse uideantur. PLVS exigunt laboris & curæ, quæ sequuntur. Hinc enim iam elocutionis rationẽ tractabimus, partem operis, ut inter omnes oratores conuenit, difficilimam. Nam & M. Antonius, cuius suprà habuimus mentionẽ, ait à se disertos uisos esse multos, eloquẽtem autem neminem. Disertis satis putat dicere, quæ oporteat: Ornate autem dicere proprium esse eloquẽtissimi. Quæ uirtus, si usq; ad eum in nullo reperta est, ac ne in ipso quidem, aut L. Crasso, certum est & in his, & in prioribus eam desideratam, quia difficilima fuit. Et M. Tullius inuentionem quidẽ ac dispositionem prudentis hominis putat, eloquentiam oratoris. Ideoq; præcipuè circa partis huius præcepta elaborauit. Quod eũ merito fecisse, etiã ipso rei, de qua loquimur, nomine, palàm declaratur. Eloqui enim hoc est, omnia quæ mente conceperis promere, atq; ad audiẽtes perferre: sine quo superuacua sunt priora, & similia gladio condito, atq; intra uaginam suam hærenti. Hoc itaq; maxime docetur, hoc nullus nisi arte assequi potest, huc studium adhibendum, hoc exercitatio petit, hoc imitatio, hic

omnis ætas cõsumitur, hoc maxime orator oratore præstantior, hoc genera ipsa dicẽdi alia alijs potiora. Neq; enim Asiani, aut quocunq; alio genere corrupti, res non uiderunt, aut eas nõ col locauerunt, neq; quos aridos uocamus, stulti aut in causis cæci fuerunt: sed his iudicium in eloquẽdo ac modus, illis uires defue= runt, ut appareat in hoc & uitium, & uirtutẽ esse dicẽdi. Non ideo tamen sola est agenda cura uerborum. Occurram enim ne= cesse est, & uelut in uestibulo protinus apprehensuris hanc cõ= fitẽionem meam resistam ijs, qui omissa rerum (qui nerui sunt in causis) diligentia, quodam inani circa uoces studio senescunt, idq; faciunt gratia décoris, quod est in dicendo, mea quidẽ opi= nione, pulcherrimum: sed cum sequitur, non cum affectatur. Cor pora sana, & integri sanguinis, & exercitatione firmata, ex ijsdem his speciẽ accipiunt, ex quibus uires. Nanq; & colorata, & astricta, & lacertis expressa sunt: sed eadẽ siquis uulsa atq; fucata muliebriter comat, fœdissima sunt ipso formæ labore. Et cultus concessus atq; magnificus addit hominibus, ut Græco uer su testatum est, autoritatem. At muliebris & luxuriosus, nõ cor= pus exornat, sed detegit mentẽ. Similiter illa trãslucida & uer= sicolor quorundã elocutio res ipsas effœminat, quæ illo uerbo= rum habitu uestiuntur: Curam ergo uerborum, rerum uolo esse solicitudinem: nam plerunq; optima rebus cohærent, & cernun tur suo lumine. At nos quærimus illa tanquam lateant semper, seq; subducant. Ita nunquàm putamus circa id esse, de quo dicẽ= dum est, sed ex alijs locis petimus, & inuẽtis uim afferimus. Ma= iore animo aggredienda eloquentia est, quæ si toto corpore ua let, ungues polire, & capillum reponere, nõ existimat ad curam suam pertinere. Sed euenit plerunq; ut hac diligentia deterior etiam fiat oratio. Primum, quia sunt optima, minime accersita, & simplicibus, atque ab ipsa ueritate profectis similia. Nam illa quæ curam fatentur, & ficta atq; composita uideri etiã uolunt, nec gratiam consequuntur, & fidem amittunt propter id, quòd

sensus

sensus obumbrant, & uelut læto gramine sata strangulant. Nam & quod rectè dici potest, circumimus amore uerborũ: & quod satis dictum est, repetimus: & quod uno uerbo patet, pluribus oneramus: & pleraq; significare melius putamus, quàm dicere. Quid, quòd nihil iam proprium placet, dum parum creditur disertum, quod & alius dixisset? A' corruptissimo quoque poëtarum figuras, seu translationes mutuamur, tum demum ingeniosi scilicet, si ad intelligendos nos opus sit ingenio. Atque satis aperte Cicero præceperat, in dicendo uitium uel maximum esse, à uulgari genere orationis, atque à consuetudine communi abhorrere. Sed ille durus, atque ineruditus: nos melius, quibus sordent omnia, quæ natura dictauit, qui non ornamenta quærimus, sed lenocinia. Quasi uerò sit ulla uerborũ, nisi rei cohærentium, uirtus, quæ ut propria sint, & dilucida, & ornata, & aptè collocentur, si tota uita laborandum est, omnis studiorum fructus amissus est. Atq; plerosq; uideas hærentes circa singula, & dum inueniunt, & dum inuenta ponderant, ac dimetiuntur. Quod etiam si idcirco fieret, ut semper optimis uterentur, abominanda tamen hæc infelicitas erat, quæ & cursum dicendi refrænat, & calorem cogitationis extinguit mora & differentia. Miser enim, & (ut sic dicam) pauper orator est, qui nullum uerbum æquo animo perdere potest. Sed ne perdet quidem, qui rationem loquendi primùm cognouerit, tum lectione multa, & idonea copiosam sibi uerborum supellectilem compararit, & huic adhibuerit artem collocandi, deinde hæc omnia exercitatione plurima roborarit: ut semper in promptu sint, & ante oculos. Nanq; & hoc qui fecerit, ei res cum nominibus suis occurrent. Sed opus est studio præcedente, & acquisita facultate, & quasi reposita. Nanq; ista quærendi, iudicandi, comparandi anxietas, dum discimus adhibenda est, non cùm dicimus. Alioqui, sicut qui patrimonium nõ pararunt, subinde quærunt, ita in oratione, qui non satis laborarunt, si præparata uis dicendi non fuerit, erunt

inofficiosi: nõ ut ad requisita respondere, sed ut semper sensibus inhærere uideãtur. Atq; ut umbra corpus sequitur, tamen in hac ipsa cura est aliquid satis. Nam cùm Latina, significantia, ornata, tum aptè sint collocata, quid amplius laboremus? Quibusdam tamen nullus finis calumniãdi est, & cum singulis penè syllabis commorandi: qui etiam cùm optima sint reperta, quærunt aliquid, quod sit magis antiquum, remotum, inopinatum: nec intelligunt iacêre sensus in oratione, in qua uerba laudãtur. Sit igitur cura elocutionis quàm maxima, dum sciamus tamen nihil uerborum causa esse faciendum, cùm uerba ipsa rerum gratia sint reperta: quorum ea sunt maximè probabilia, quæ sensum animi nostri optimè promunt, atq; in animis iudicum, quod uolumus, efficiunt. Ea debent præstare sine dubio & admirabilem, & iucundam orationem. Verum admirabilem non sic, quo modo prodigia miramur, & iucundam orationem nõ deformi uoluptate, sed cum laude ad dignitatem coniuncta.

Quæ in elocutione spectanda. CAP. I.

IGITVR quam Græci φράσιν uocant, Latinè dicimus elocutionem, eam spectamus in uerbis, aut singulis, aut coniunctis. In singulis intuendum est, ut sint Latina, perspicua, ornata, & ad id, quod efficere uolumus, accommodata. In coniunctis, ut emendata, ut collocata, ut figurata. Sed ea, quæ de ratione Latinè, atq; emendatè loquendi fuerunt dicenda, in libro primo, cùm de grãmatice loqueremur, executi sumus. Verùm illic tantùm ne uitiosa essent, præcepimus: hìc alienum nõ est admonere, ut sint quàm minimè peregrina, & externa. Multos enim quibus loquẽdi ratio non defit, inuenias, quos curiosè potius loqui dixeris, quàm Latinè: quo modo & illa Attica anus Theophrastum, hominem alioqui disertißimum, annotata unius affectatione uerbi hospitem dixit: nec alio se id deprehendisse interrogata respondit, quàm quòd nimium Atticè loqueretur.

Et in

Et in T. Liuio miræ facundiæ uiro putat ineſſe Pollio Aſinius quandam Patauinitatem. Quare ſi fieri poteſt, & uerba omnia, & uox huius alumnum urbis oleant: ut oratio Romana planè uideatur, non ciuitate donata. Patauinitas Liuij.

De perſpicuitate. CAP. II.

PErſpicuitas in uerbis præcipuam habet proprietatem, ſed proprietas ipſa non ſimpliciter accipitur. Primus enim intellectus eſt, ſua cuiuſq; rei appellatio, qua non ſemper utimur. Nam & obſcœna uitabimus, & ſordida, & humilia. Sunt autem humilia infra dignitatem rerum, aut ordinis. In quo uitio cauendo non mediocriter quidam errare ſolent, qui omnia, quæ ſunt in uſu, etiam ſi cauſæ neceſsitas poſtulet, reformidant: ut ille, qui in actione Ibericas herbas ſe ſolo nequicquam intelligente dicebat, niſi irridens hanc uanitatẽ Caſsius Seuerus ſpartum eum dicere uelle indicaſſet. Nec uideo quare clarus orator, duratos muria piſces, nitidius eſſe crediderit, quàm ipſum id, quod uitabat. In hac autẽ proprietatis ſpecie, quæ nominibus ipſis cuiuſq; rei utitur, nulla uirtus eſt: atque ei contrarium eſt uitium id, quod apud nos improprium, ἄκυρον apud Græcos uocatur: quale eſt, —Tantum ſperare dolorem. Aut quod in oratione Dolabellæ emendatum à Cicerone annotaui, mortem ferre: aut qualia nunc laudantur à quibuſdã, quorum eſt, * de cruce uerba ceciderunt. Non tamen quicquid nõ erit proprium, protinus & improprij uitio laborabit. Quia primum omnium multa ſunt & Græcè, & Latinè nõ denominata. Nam & qui iaculum emittit, iaculari dicitur: qui pilam aut ſudem, appellatione priuatim ſibi aſſignata caret: & ut lapidare, quid ſit, manifeſtum eſt, ita glebarum teſtarumq; iactus non habet nomen. Vnde abuſio, quæ κατάχρησις dicitur neceſſaria. Trãslatio quoq;, in qua uel maximus eſt orationis ornatus, uerba non ſuis rebus accommodat. Quare proprietas non ad nomen, ſed ad uim ſignificandi refertur, nec auditu, ſed intellectu perpendenda eſt. Secundo modo dicitur pro- * de cornice

prium inter plura, quæ sunt eiusdem nominis, id unde cætera ducta sunt: ut uortex est contorta in se aqua, uel quicquid aliud similiter uertitur. Inde propter flexum capillorũ pars summa capitis, & ex hoc quod est in montibus eminẽtißimum. Rectè inquam, dixeris hæc omnia uertices, propriè tamen, unde initium est. Sic soleæ, & turdi pisces, & cætera. Tertius est huic diuersus modus, cùm res communis pluribus, in uno aliquo habet nomen eximium, ut carmen funebre proprie nænia, & tabernaculum ducis, Augustale. Item quod commune est & alijs nomen, intellectu alicui rei peculiariter tribuitur, ut Vrbem Romã accipimus: & Venales, nouitios: & Corinthia, æra: cũ sint urbes aliæ quoq;, & uenalia multa, & tam aurum, & argẽtum, quàm æs, Corinthium. Sed ne in his quidem uirtus oratoris inspicitur. At illud iam non mediocriter probãdum, quod hoc etiã laudari modo solet: ut propriè dictum id sit, quo nihil inueniri poßit significantius: ut Cato dixit C. Cæsarem ad euertendam remp. sobrium accesisse: ut Vergil. Deductum carmen, & Horat. Acrem tibiam, Annibalemq; dirum. In quo modo illud quoq; est à quibusdam traditum proprij genus ex appositis, quæ epitheta dicũtur, ut dulce mustũ, & cum dẽtibus albis, de quo genere alibi dicẽdum est. Etiam quæ bene translata sunt, propria dici solent. Interim autem quæ sunt in quoq; genere præcipua, proprij locum accipiunt: ut Fabius inter plures imperatorias uirtutes Cũctator est appellatus. Possunt uideri uerba, quæ plus significant, quàm eloquuntur, in parte ponenda perspicuitatis. Intellectum enim adiuuant. Ego autem libentius emphasim retulerim ad ornatum orationis, quia nõ ut intelligatur efficiat, sed ut plus intelligatur. At obscuritas fit etiã uerbis ab usu remotis, ut si commentarios quis pontificum, & uetustißima fœdera, & exoletos scrutatus autores, id ipsum petat ex eis, ut quæ inde cõtraxerit, non intelligantur. Hinc enim aliqui famã eruditionis affectant, ut quædam soli scire uideantur. Fallunt etiam uerba uel regio-

nibus

nibus quibusdam magis familiaria, uel artium propria, ut Atabulus uentus,& nauis saccaria,*& in malacho sanum, quæ uel uitanda apud iudicem ignarum significationũ earum,uel interpretanda sunt, sicut in his quæ homonyma dicuntur.ut taurus, animal sit,an mons,an signum in cœlo, an nomen hominis, an radix arboris,nisi distinctum,nõ intelligitur.Plus tamen est obscuritatis in contexturu & continuatione sermonis,& plures modi.Quare nec sit tam longus,ut eum prosequi non possit intentio,nec traiectione tam tardus,ut in hyperbaton finis eius differatur.Quibus adhuc peior est mixtura uerborum, qualis in illo uersu: Saxa uocant Itali,medijs quæ in fluctibus aras. Etiã interiectione,qua & oratores,& historici frequenter utuntur, ut medio sermone aliquem inserant sensum, impediri solet intellectus,nisi quod interponitur, breue est. Nam Vergilius illo loco,quo pullum equinum describit,cum dixisset, Nec uanos horret strepitus- compluribus insertis,alia figura quinto demum uersu redit, -Tum siqua sonum procul arma dederc, Stare loco nescit- Vitanda in primis ambiguitas, non hæc solum,de cuius genere suprà dictum est,quæ incertum intellectum facit,ut Chremetem audiui percussisse Demeam, sed illa quoq;, quæ etiam si turbare nõ potest sensum, in idem tamen uerborum uitium incidit,ut si quis dicat, uisum à se hominem librum scribentem.Nam etiam si librum ab homine scribi pateat, male tamen composuerat, feceratq; ambiguum, quantum in ipso fuit. Est etiam in quibusdam turba inanium uerborum:qui dum cõmunem loquendi morem reformidant, ducti specie nitoris, circumeunt omnia copiosa loquacitate, quæ dicere uolunt: ipsam deinde illam seriem cum alia simuli iungentes,miscentesq;,ultrà quàm ullus spiritus durare possit, extendunt. In hoc malum etiam à quibusdam laboratur: neque id nouum uitium est, cum iam apud Titum Liuium inueniam fuisse præceptorẽ aliquem, qui discipulos obscurare quæ dicerent, iuberet, Græco uerbo

* & maltha pro insano

utẽs σκόλοψ. Vnde illa ſcilicet egregia laudatio: Tantò melior, ne ego quidem intellexi. Alij breuitatis æmuli, neceſſaria quoq; orationi ſubtrahunt uerba, & uelut ſatis ſit ſcire ipſos, quæ dicere uelint, quantum ad alios pertineat, nihil putant. At ego ocioſum ſermonem dixerim, quem auditor ſuo ingenio non intelligit. Quidã emutatis in peruerſum dictis, de figuris idem uitium cõſequuntur. Peßima uerò ſunt ἀσλαγόντα, hoc eſt, quæ uerbis aperta, occultos ſenſus habent, ut conductus eſt cæcus ſecus uiam ſtare: & qui ſuos artus morſu laceraſſet, fingitur in ſchola ſupra ſe cubaſſe. Ingenioſa hæc & fortia, ut ex ancipiti diſerta credantur, perficiunt. At perſuaſit quidem iam multos iſta perſuaſio, ut id iam demum eleganter, atq; exquiſite dictum putent, quod interpretandum ſit. Sed auditoribus etiam nonnullis grata ſunt hæc, quæ cum intellexerint, acumine ſuo delectantur, & gaudent, non quaſi audiuerint, ſed quaſi inuenerint. Nobis prima ſit uirtus perſpicuitatis, propria uerba, rectus ordo, non in longum dilata concluſio, nihil neq; deſit, neq; ſuperfluat. Ita ſermo & doctis probabilis, & planus imperitis erit. Hæc eſt eloquendi obſeruatio. Nam rerum perſpicuitas quo modo præſtanda ſit, diximus in præceptis narrationis. Similis autem ratio eſt in omnibus. Nam ſi neq; pauciora, quàm oportet, neq; plura, neque inordinata, aut indiſtincta dixerimus, erunt dilucida, & negligenter quoq; audientibus aperta: quia id ipſum in conſilio eſt habendum, non ſemper tam eſſe acrem iudicis intentionem, ut obſcuritatem apud ſe ipſe diſcutiat, & tenebris orationis inferat quoddam intelligẽtiæ ſuæ lumen: ſed multis eum frequenter cogitationibus auocari, niſi tam clara fuerint, quæ dicemus, ut in animum eius oratio, ut ſol in oculos, etiamſi in eam non intendatur, incurrat. Quare non, ut intelligere poßit, ſed ne omnino poßit nõ intelligere, curandum. Propter quod etiam repetimus ſæpe, quæ non ſatis percepiſſe cos, qui cognoſcunt, putamus. Quæ cauſa utiq; noſtra culpa dicta obſcurius eſt, qua

cauſa

causa ad planiora, & cõmunia magis uerba descendimus, cum id ipsum optime fiat, quod nos aliquando non optime feciſſe ſimulamus.

De ornatu. CAP. III.

VEnio nunc ad ornatum, in quo ſine dubio plus, quàm in cæteris dicendi partibus, ſibi indulget orator. Nam emendate quidem, ac dilucide dicentium, tenue præmium eſt: magiſq; uitijs carere eſt, quàm ut aliquam magnam uirtutem adeptus eſſe uidearis. Inuentio cum imperitis ſæpe communis, diſpoſitio modicæ doctrinæ credi poteſt,* & quæ ſunt artes altiores, plerunque occultantur, ut artes ſint. Deniq; omnia hæc ad utilitatem cauſarum ſolam referenda ſunt. Cultu uerò atque ornatu ſe quoque cõmendat ipſe, qui dicit, & in cæteris iudicium doctorum, in hoc uerò etiam popularem laudem petit. Nec fortibus modò, ſed etiam fulgentibus armis, præliatus in cauſa eſt Cicero Cornelij, qui nõ aſſecutus eſſet docendo iudicem tantum, & utiliter demum, ac Latinè perſpicueq; dicendo, ut populus Ro. admirationem ſuã non acclamatione tantum, ſed etiã plauſu confiteretur. Sublimitas profectò, & magnificẽtia, & nitor, & autoritas expreſſit illum fragorem. Nec tam inſolita laus eſſet proſecuta dicentem, ſi uſitata, & cæteris ſimilis fuiſſet oratio. Atque ego illos credo, qui aderant, nec ſenſiſſe quid faccrẽt, nec ſponte iudicioq; plauſiſſe: ſed uelut mente captos, & quo eſſent in loco ignaros, erupiſſe in hunc uoluntatis affectum. Sed ne cauſæ quidem parum confert idem hic orationis ornatus. Nam qui libenter audiunt, & magis attendunt, & facilius credunt, plerunq; ipſa delectatione capiuntur, nonnunquã admiratione auferuntur. Nam & ferrum affert oculis terroris aliquid, & fulmina ipſa non tam nos confunderent, ſi uis eorum tantum, non etiam ipſe fulgor timeretur. Rectéq; Cicero his ipſis ad Brutũ uerbis quadam in epiſtola ſcribit: Nam eloquentiam quæ admirationem non habet, nullam iudico. Ariſtoteles quoque eandem

* ſed

petendam maxime putat. Sed hic ornatus (repetam enim) uirilis, fortis, & sanctus sit: nec effœminatam leuitatẽ, nec fuco eminentem colorem amet, sanguine & uiribus niteat. Hoc autem adeò uerum est, ut cùm in hac maxime parte sint uicina uirtutibus uitia, etiam qui uitijs utuntur, uirtutis tamẽ his nomen imponant. Quare nemo ex corruptis dicat, me inimicum esse cultè dicentibus. Non nego hanc esse uirtutem, sed illis eam non tribuo. An ego fundum cultiorem putem, in quo mihi quis ostenderit lilia, & uiolas, & amœnos fontes surgentes, quàm ubi plena meßis, aut graues fructu uites erunt? Sterilem platanũ, tonsasq; myrtos, quàm maritam ulmum, & uberes oleas præoptauerim? Habeant illa diuites licet: quid essent, si aliud nihil haberent? Nullus'ne ergo etiam fructiferis adhibendus est decor? quis negat? Nam & in ordinem certaq; interualla redigã eas arbores. Quid enim illo quincunce speciosius, qui in quamcunq; partem spectaueris, rectus est? Sed protinus in id quoq; prodest, ut terræ succum æqualiter trahant. Surgentia in altum cacumina oleæ ferro coërcebo, in orbem se formosius fundet, & protinus fructum ramis pluribus feret. Decentior equus, cuius astricta ilia, *si *sed idẽ uelocior. Pulcher aspectu sit athleta, cuius lacertos exercitatio expreßit, idem certamini paratior. Nunquàm uera species ab utilitate diuiditur. Sed hoc quidem discernere modici iudicij est: illud obseruatione dignius, quòd hic ipse honestus ornatus pro materiæ genere debet esse uariatus. Atque ut à prima diuisione ordiar, non idem demonstratiuis, & deliberatiuis, & iudicialibus causis conueniet. Nanq; illud genus ostentationi compositum, solam petit audientium uoluptatem, ideoq; omnes dicendi artes aperit, ornatumq; orationis exponit, ut qui non insidietur, nec ad uictoriam, sed ad solum finem laudis & gloriæ tendat. Quare quicquid erit sententijs populare, uerbis nitidum, figuris iucundum, translationibus magnificum, compositione elaboratum, uelut institor quidam eloquẽtiæ intuendum,

& penè

& penè pertractandum dabit. Nam euentus ad ipsum, non ad causam refertur. At ubi res agitur, & uera dimicatio est, ultimus sit famæ locus. Præterea non debet quisquam, ubi maxima rerum momenta uersantur, de uerbis esse sollicitus. Neque hoc eò pertinet, ut in his nullus sit ornatus, sed uti preßior, & seuerior, eò minus confessus, præcipuè ad materiam accommodatus. Nam & suadendo, sublimius aliquid Senatus, concitatius populus, & in iudicijs publicæ, capitalesq; causæ poscunt accuratius dicẽdi genus. At priuatum consilium, causasq; paucorum (ut frequenter accidit) calculorum, purus sermo, & dißimilis curæ magis decuerit. An non pudeat certam creditam pecuniam periodis postulare, aut circa stillicidia affici, aut in mancipij redhibitione sudare? Sed ad propositum. Et quoniam orationis tam ornatus, quàm perspicuitas, aut in singulis uerbis est, aut in pluribus positus, quid separata, quid coniuncta exigant, consideremus: quanquàm rectißimè traditum est, perspicuitatem proprijs, ornatum translatis uerbis magis egere. Sciamus inornatum esse, quod sit improprium. Sed cùm idem frequentißimè plura significẽt, quod συνωνυμία uocatur, iam sunt alijs alia honestiora, sublimiora, nitidiora, iucundiora, uocaliora. Nam ut syllabæ è literis melius sonantibus sunt clariores, ita uerba è syllabis magis uocalia, & quò plus quæque spiritus habet, auditu pulchrior. Et quod facit syllabarum, idem uerborum quoque inter se copulatio: ut aliud alij iunctum melius sonet. Diuersus est tamen usus. Nam rebus atrocibus uerba etiam ipso auditu aspera magis conuenient. In uniuersum quidem optima simplicium creduntur, quæ aut maximè exclamant, aut sono sunt iucundissima. Et honesta quidem turpibus potiora semper, nec sordidis unquam in oratione erudita locus. Clara illa atq; sublimia plerunq; materiæ modo cernenda sunt. Quod enim alibi magnificum, tumidũ alibi. Et quæ humilia circa res magnas, apta circa minores uidentur. Et sicut in oratione nitida notabile est humi-

lius

lius uerbum, & uelut macula, ita à sermone tenui sublime, nitidumq; discordat, fitq; corruptum, quia in plano tumet. Quædam non tam ratione, quàm sensu iudicantur, ut illud, —Cæsa iungebant fœdera porca. fecit elegans, fictio nominis: quòd si fuisset porco, uile erat. In quibusdā ratio manifesta est. Risimus & meritò nuper poëtam, qui dixerat:

Prætextam in cista mures rosere Camilli.

At Vergilij miramur illud: —Sæpe exiguus mus.

Nam epitheton exiguus aptum, propriū, effecit ne plus expectaremus, & casus singularis magis decuit, & clausula ipsa unius syllabæ nō usitata addidit gratiā. Imitatus est itaq; utrūq; Horat. —Nascetur ridiculus mus. Nec augenda semper oratio, sed submittēda nonnunquam est. Vim rebus aliquando & ipsa uerborum humilitas affert. An cùm dicit in Pisonē Cicero: Cùm tibi tota cognatio in ferraco aduehatur, incidisse uidetur in sordidū nomen? non eo contemptum hominis, quem destructum uolebat, auxisse? Et alibi: Caput opponis cum eo conificās. Vnde interim grati idiotis ioci, qualis est ille apud M. Tullium, Pusio, qui cum maiore sorore cubitabat: & Cn. Flauius, qui cornicum oculos confixit: & pro Milone illud, Heus tu Ruscio, & Erutius Antoniaster. Id tamen in declamationibus est notabilius. Laudariq; me puero solebat, Da patri panem: & in eodem, Etiam canē pascis. Res quidem præcipuè in scholis anceps, sed frequenter causa risus: nunc utiq;, cùm hæc exercitatio procul à ueritate seiuncta laboret incredibili uerborum fastidio, ac sibi magnā partem sermonis absciderit. Cùm sint autē uerba propria, ficta, translata, proprijs dignitatem dat antiquitas. Nanq; & sanctiorem, & magis admirabilem faciunt orationem, quibus non quilibet fuerat usurus: eoq; ornamēto acerrimi iudicij P. Vergilius unicè est usus. Olli enim, & quianam, & mis, & pone, pellucent, & asperguntillam, quæ etiam in picturis est gratissima, uetustatis inimitabilem arti autoritatem. Sed utendum modò, nec ex ultimis tenebris

nebris repetenda. Satis est uetus, Quæso quid necesse est dicere? Oppidò, quo sunt usi paululum tempore nostro superiores, uereo: ut iam non ferat quisquam. Certè antigerio, cuius eadem significatio est, nemo nisi ambitiosus utetur. Aerũnas quid opus est? tanquam parum sit, si dicatur, quod horridum reor, tolerabile autumo. Tragicum prolem dicendo, uniuersam eius prosapiam, insulsum. Quid multa? totus propè mutatus est sermo. Quædam tamen adhuc uetera uetustate ipsa gratius nitẽt, quædam etiam necessariò interim sumuntur. Emancipare, & fari, & multa alia etiam audientibus grata inseri possunt, sed ita demum, si non appareat affectatio. In qua mirifice * Vergilius, *Virginius

Et Corinthiorum amator iste uerborum,
Iste iste rhetor, nanq; quatinus totus
Thucydides, * tyrannus, Atticæ febres, *Britannus
Tau Gallicum, minæ, & spinæ, male illi sit,
Ita omnia ista uerba miscuit fratri.

Cimber hìc fuit, à quò fratrem necatum hoc Ciceronis dicto notatum est: Germanum Cimber occìdit. Nec minus noto Sallustius epigrammate inceßitur:

Et uerba antiqui multum furate Catonis,
Crispe Iugurthinæ conditor historiæ.

Odiosa cura. Nam est cuilibet facilis, & hoc peßima, quòd rei studiosus, nõ rebus uerba aptauit, sed res extrinsecus arceßit, quibus hæc uerba conueniant. Fingere, ut primo libro dixi, Græcis magis conceßum est, qui sonis etiã quibuſdam, & affectibus non dubitauerunt nomina aptare, nõ alia libertate, quàm qua illi primi homines rebus appellationes dederunt. Nostri autem in iungendo, aut deriuãdo paulùm aliquid ausi, uix in hoc satis recipiuntur. Nam memini iuuenis admodum inter Pomponium, & Senecam etiã præfationibus esse tractatum, an gradus eliminat apud Actium in tragœdia dici oportuisset. At ueteres ne expectorat quidem timuerunt. Et sanè eiusdem notæ est exanimat.

At in

At in tractu, & in declinatione talia sunt, qualia apud Ciceronem beatitas, & beatitudo, quæ dura quidem sentit, ueruntamen usu putat posse molliri. Nec à uerbis modò, sed à nominibus quo-
*sullatum que deriuata sunt quædam: ut à Cicerone *subuculatum, & ab Asinio fimbriatum, & fibulatum. Multa ex Græco formata no-
*Afranio ua, ac plurima à Sergio, *Flauioq;, quorum dura quædã admodum uidẽtur: ut ens, & essentia: quæ cur tantopere aspernemur nihil uideo, nisi quòd iniqui iudices aduersus nos sumus, ideoq; paupertate sermonis laboramus. Quædã tamen perdurant. Nam & quæ uetera nunc sunt, fuerunt olim noua. Et quædam in usu perquàm recentia: ut Messala primus reatum, munerariũ Augustus primus dixerunt. Piraticam quoq; ut musicam & fabricam dici adhuc dubitabant mei præceptores. Fauorem, & urbanum Cicero noua credit. Nã & in epistola ad Brutum: Eum, inquit, amorem, & eum (ut hoc uerbo utar) fauorem in cõsilium aduocabo. & ad Appium Pulchrum: Te hominẽ non solùm sapientẽ, uerùm etiã (ut nunc loquimur) urbanum. Idem putat à Terẽtio primùm dictũ esse obsequium. Cæcilius ad Sisennã, albenti cœlo. Ceruicem uidetur Hortensius primus dixisse. Nã ucteres pluraliter appellabant. Audendum itaq;. Neq; enim accedo Celso, qui ab Oratore uerba fingi uetat. Nam cùm sint eorum alia, ut dicit Cic. natiua, id est, quæ significata sunt primo sensu: alia reperta, quæ ex his facta sunt, ut iam nobis ponere aliqua, quæ illi rudes homines, primiq; fecerunt, fas nõ sit: at deriuare, flectere, cõiungere, quod natis postea concessum est, quando desijt licere? Et si quid periculosius finxisse uidebimur, quibusdã remedijs præmuniendum est, Vt ita dicam, Si licet dicere, Quodãmodo, Permittite mihi sic. Quod idem etiã in ijs, quæ licẽtius translata erunt, proderit, quæ nõ tutò dici possunt. In quo nõ falli iudicium nostrum, solicitudine ipsa manifestũ erit. Qua de re Græcũ erit illud elegantissimũ, quo præcipitur ita, προεκπιπλήσσειν τῇ ὑπερβολῇ. Translata probari nisi in cõtextu sermonis nõ possunt. Itaq; de

singulis

singulis uerbis satis dictũ, quæ ut alio loco ostẽdi, per se nullam uirtutẽ habẽt. Sed ne inornata sunt quidẽ, nisi cũ sunt infra rei, de qua loquendũ est, dignitatẽ: excepto, si obscœna nudis nominibus enũtientur. Quod uiderint qui nõ putant esse uitãda, quia nec sit uox ulla natura turpis: & siqua est rei deformitas, alia quoq; appellatione quacunq; ad intellectum eundẽ nihilominus perueniat. Ego Romani pudoris more cõtentus, ut iam respõdi talibus, uerecundiam silentio uindicabo. Iam hinc igitur ad cõiuncti sermonis rationem transeamus. Cuius ornatus in hæc duo prima diuiditur, quam cõcipiamus elocutionẽ, quo modo efferamus. Nam primum est, ut liqueat augere quid uelimus, an minuere, concitate dicere an moderate, læte an seuerè, abundanter an presse, aspere an leniter, magnificè an subtiliter, grauiter an urbane. Tum quo translationis genere, quibus figuris, qualibus sententijs, quo modo, qua postremò collocatione id, quod intendimus, efficere possimus. Cæterum dicturus quibus ornetur oratio, prius ea quæ sunt huic contraria laudi, attingam. Nam prima uirtus est, uitio carere. Igitur ante omnia, ne speremus ornatam orationẽ fore, quæ probabilis nõ erit. Probabile autem Cicero id genus dicit, quod non plus minuśue est, quàm decet. Non quia comi expoliriq; nõ debeat (nam & hæc ornatus pars est) sed quia uitium est ubiq;, quod nimiũ est. Itaq; uult esse auctoritatem in uerbis: sententias uel graues, uel aptas opinionibus hominum ac moribus. His enim saluis, licet assumere ea quibus illustrem fieri orationem putat. Delectant translata, superlata, ad nomen adiuncta, duplicata, eadem significantia, atq; ab imitatione rerum non abhorrentia. Sed quoniam uitia prius demonstrare aggressi sumus, uel hoc uitiũ sit quod κακόφαθον uocatur, siue mala cõsuetudine in obscœnũ intellectũ sermo detortus est: ut ductare exercitus, & patrare bellum apud Sallustium, dicta sanctè & antiquè, ridentur à nobis, si dijs placet: quã culpam nõ scribẽtium quidem iudico, sed legentium: tamẽ uitanda,

quatinus

quatinus uerba honesta moribus perdidimus, & euincentibus etiam uitijs cedendū est, siue iunctura deformiter sonat: ut si cū hominibus notis loq nos dicimus, nisi hoc ipsum hominibus medium sit, in præfata uidemur incidere, quia ultima prioris syllabæ litera, quæ exprimi nisi labris coëuntibus non potest, aut intersistere nos indecentissime cogit, aut cōtinuata cum insequente, in naturam eius corrumpitur. Aliæ coniunctiones aliquid simile faciunt, quas persequi longū est, in eo uitio, quod uitandum dicimus cōmorantes. Sed diuisio quoq; affert eandem iniuriam pudori, ut si intercapedinis nominatiuo casu quis utatur. Nec scripto modò id accidit, sed etiam sensu pleriq; obscœne intelligere, nisi cauēris, cupiunt, ut apud Ouidium:

Quæq; latent, meliora putat— Ac ex uerbis quæ longissime ab obscœnitate absunt, occasionē turpitudinis rapere. Siquidem Celsus cacophaton apud Vergilium putat: Incipiūt agitata tumescere— quod si recipias, nihil loqui tutum est. Deformitati proximum est humilitatis uitiū, quod ταπείνωσιν uocant, qua rei magnitudo uel dignitas minuitur: ut, Saxea est ucrruca in summo mōtis uertice. Cui natura cōtrariū, sed errore par est, paruis dare excedentia mōdum nomina, nisi cùm ex industria risus inde captatur. Itaq; nec parricidam nequam dixeris hominem, nec deditum fortè meretrici nefarium, quòd alterum parum, alterum nimiū est. Proinde quædam hebes, sordida, ieiuna, tristis, ingrata, uilis oratio est. Quæ uitia facilimè fiunt manifesta contrarijs uirtutibus. Nam primum acuto, secundum nitido, tertiū copioso, deinceps hilari, iucundo, accurato diuersum est. Vitanda & περίεργος, cum sermoni quidem deest aliquid, quo minus plenus sit: quāquàm id obscuræ potius, quàm inornatæ orationis uitiū est. Sed hoc quoq; cum à prudentibus fit, schema dici solet: sicut παλιλλογία, id est, eiusdem uerbi, aut sermonis iteratio. Hæc enim, quanquàm nō magnopere summis autoribus uitata, interim uitium uideri potest, in quod sæpe incidit etiā Cicero securus tam

paruæ

paruæ obſeruationis, ſicut hoc loco: Non ſolùm igitur illud iudicium iudicij ſimile iudices non fuit. Interim mutato nomine, ἐπανάληψις dicitur, atq; eſt & ipſum inter ſchemata, quorũ exempla illo loco reddam, quo uirtutes erunt. Peior hac ὁμοιολογία eſt, quæ nulla uarietatis gratia leuat tædium, atque eſt tota coloris unius, quæ maxime deprehenditur carens arte oratoria. Eaq; & in ſententijs, & figuris, & compoſitione longa, non animis ſolùm, ſed etiam auribus eſt ingratiſſima. Vitanda μακρολογία, id eſt, longior quàm oporteat ſermo, ut apud Liuium: Legati non impetrata pace retrò domum, unde uenerant, abierunt. Sed huic uicina Periphraſis uirtus habetur. Eſt & πλεονασμὸς uitium, cùm ſuperuacuis uerbis oneratur oratio: Ego meis oculis uidi. Satis eſt enim, uidi. Emendauit hoc non inurbanè in Hircium Cicero: Qui cùm in Panſam declamans, filium à matre decem menſibus in utero latum eſſe dixiſſet, Quid? aliæ, inquit, in penula ſolent ferre? Nonnunquam tamen illud genus, cuius exemplum priore loco poſui, affirmationis gratia adhibetur:

—Vocemq; his auribus hauſi. At uitium erit, quoties otioſum fuerit, & ſupererit, non cum adijcietur. Eſt etiã quæ περιεργία uocatur, ſuperuacua, ut ſic dixerim, operoſitas, ut à diligenti curioſus, & à religione ſuperſtitio diſtat. Atque ut ſemel finiam, uerbum omne quod neq; intellectum adiuuat, neq; ornatum, uitioſum dici poteſt. Κακόζηλον, id eſt, mala affectatio, per omne dicẽdi genus peccat. Nam & tumida, & exilia, & prædulcia, & abundantia, & arceſſita, & exultantia ſub idem nomen cadunt. Deniq; κακόζηλον uocatur, quicquid eſt ultra uirtutem, quoties ingenium iudicio caret, & ſpecie boni fallitur, omnium in eloquentia uitiorum peſſimũ. Nam cætera cùm uitentur, hoc petitur. Eſt autẽ totum in elocutione. Nam rerũ uitia ſunt ſtultum, cõmune, cõtrarium, ſuperuacuũ. Corrupta oratio in uerbis maxime improprijs, redundantibus, comprehenſione obſcura, compoſitione fracta, uocum ſimilium, aut ambiguarum puerili ca-

ptitione consistit. Est autẽ omne κακόζηλον uitiũ falsum, etiamsi nõ omne falsum κακόζηλον: ut cum dicitur aliter quàm se natura habet, & quàm oportet, & quàm sat est. Totidem autem generibus corrumpitur oratio, quot ornatur. Sed de hac parte & in alio à nobis opere plenius dictũ est, & in hoc sæpe tractabitur, & adhuc spargetur omnibus locis. Loquentes enim de ornatu, subinde quæ sunt uitanda, simulia uirtutibus uitia, dicemus. Sunt inornata & hæc, quod male dispositum est, id ἀνοικονόμητον: quod male figuratum, id ἀσχήματον: quod male collocatum, id κακοσύνθετον uocant. Sed de dispositione diximus, de figuris & cõpositione dicemus. Κοινιστὸς quoq; appellatur quædam mixta ex uaria ratione linguarum oratio, ut si Atticis Dorica, Ionica, Aeolica etiã dicta confundas. Cui simile uitium est apud nos, si quis sublimia humilibus, uetera nouis, poëtica uulgaribus misceat. Id enim tale est monstrum, quale Horatius in prima parte libri de Arte poëtica fingit:

Humano capiti ceruicem pictor equinam
Iungere si uelit. & cætera ex diuersis naturis subijciat.

Ornatum est quod perspicuo ac probabili plus est. Eius primi sunt gradus in eo, quod uelis, exprimendo concipiendoq;. Tertius qui hæc nitidiora faciat, quod proprie dixeris cultum. Itaq; ἐνέργειαν, cuius in præceptis narrationis feci mentionẽ, quia plus est euidentia, uel ut alij dicunt, repræsentatio, quàm perspicuitas, & illud quidem patet, hæc se quodammodo ostendit, inter ornamẽta ponamus. Magna uirtus est, res de quibus loquimur, clarè, atq; ut cerni uideantur, enunciare. Non enim satis efficit, neq; ut debet plenè dominatur oratio, si usque ad aures uolet, atq; ea sibi iudex de quibus cognoscit, narrari credit, nõ exprimi, & oculis mentis ostendi. Sed quoniam pluribus modis accipi solet, non equidem in omnes eam particulas secabo, quarum ambitiose à quibusdam numerus augetur, sed maxime necessarias attingam. Est igitur unum genus, quo tota rerum imago

quodam

quodammodo uerbis depingitur:
Constitit in digitos extemplò arrectus uterq;. & cætera.
Quæ nobis illam pugilum congredientiũ faciem ita ostendunt, ut non clarior futura fuerit spectantibus. Plurimum in hoc genere, sicut in cæteris, eminet Cicero. An quisquam tam procul à concipiendis imaginibus rerum abest, ut cùm illa in Verrem legit: Stetit soleatus Prætor populi Romani cum pallio purpureo, tunicaq; talari, muliercula nixus in littore: non solum ipsum os intueri uideatur, & locum, & habitum, sed quædam etiam ex ijs quæ dicta nõ sunt, sibi ipsc astruat? Ego certe mihi cernere uideor, & uultum, & oculos, & deformes utriusque blanditias, & eorum qui aderant tacitam auersationem, ac timidam uerecundiam. Interim ex pluribus efficitur illa quam conamur exprimere facies, ut est apud eundem (nanq; ad omnium ornandi uirtutum exempla uel unus sufficiat) in descriptione conuiuij luxurioſi: Vt clamor, ut conuitiũ muliẽrũ, ut symphoniæ cantus. Videbar mihi uidere alios intrantes, alios uerò exeuntes, partim ex uino uacillantes, partim hesterna potatione oscitantes. Versabatur inter hos Gallius unguentis òblitus, redimitus coronis. Humus erat lutulenta uino, coronis languidulis, & spinis cooperta piscium. Quid plus uideret, qui intrasset? Sic urbium captarum crescit miseratio. Sine dubio enim qui dicit expugnatam esse ciuitatem, complectitur omnia quæcũque talis fortuna recipit: sed in affectus minus penetrat breuis hic uelut nuntius. At si aperias hæc, quæ uerbo uno inclusa erant, apparebunt effusæ per domos ac tẽpla flammæ, & ruentium tectorum fragor, & ex diuersis clamoribus unus quidam sonus, aliorum fuga incerta, alij in extremo complexu suorum cohærentes, & infantium, fœminarumq; ploratus, & male usq; in illum diem seruati fato senes, tum illa profanorum sacrorumq; direptio, efferentiũ prædas, repetentiumq; discursus, & acti ante suum quisq; prædonem catenati, & co-

nata retinere infantem suum mater, & sicubi maius lucrum est, pugna inter uictores. Licet enim hæc omnia, ut dixi, complectatur euersio, minus est tamen totum dicere, quàm omnia. Consequemur autem ut manifesta sint, si fuerint ueri similia, & licebit etiam falsò effingere, quicquid fieri solet. Contingit eadem claritas etiam ex accidentibus: _Mihi frigidus horror
Membra quatit, gelidusq; coit formidine sanguis.
Et trepidæ matres pressere ad pectora natos.
Atq; huius summæ, iudicio quidem meo, uirtutis facilima est uia.
eloquentia Naturam intueamur, hanc sequamur. Omnis elegantia circa opera uitæ est. Ad se refert quisq; quæ audit, & id facilimè accipiunt animi, quod cognoscũt. Præclare uerò ad inferendã rebus lucem repertæ sunt similitudines, quarum aliæ sunt quæ probationis gratia inter argumenta ponuntur, aliæ ad exprimendam rerum imaginem compositæ, quod est huius loci proprium.
Inde lupi ceu Raptores atra in nebula &:
Misit aui similis, quæ circum littora, circum
Piscosos scopulos humilis uolat æquora iuxta.
Quo in genere id est præcipue custodiendum, ne id quod similitudinis gratia asciuimus, aut obscurum sit, aut ignotum. Debet enim quod illustrandæ alterius rei gratia assumitur, ipsum esse clarius eo, quod illuminat. Quare sanè poëtis quidem permittamus huiusmodi exempla:
Qualis ubi hybernam Lyciam, Xanthiq; fluenta
Deserit, aut Delon maternam inuisit Apollo.
Non idem decebit oratorem, ut occultis aperta demonstret. Sed illud quoque de quo in argumentis diximus, similitudinis genus ornat orationem, facitq; sublimem, floridam, iucundam, mirabilem. Nam quò quæq; longius petita est, hòc plus affert nouitatis, atq; inexpectata magis est. Illa uulgaria uideri possunt, & utilia tamen ad conciliandam fidem, ut terram cultu, sic animum disciplinis meliorẽ uberioremq; fieri. Et, ut medici abalie-

nata

nata morbis membra præcidũt: ita turpes ac pernicioſos, etiamſi nobis ſanguine cohæreant, amputandos. Iam ſublimius illud pro Archia: Saxa atq; ſolitudines uoci reſpondent, beſtiæ ſæpe immanes cantu flectuntur, atq; conſiſtunt, & cætera. Quod quidem genus à quibuſdam declamatoria maxime licentia corruptum eſt. Nam & falſis utuntur, nec illa ijs quibus tandem ſimulia uideri uolunt, applicãt, quorum utrunq; in ijs eſt, quæ me iuuene ubiq; cantari ſolebant: Magnorũ fluminum nauigabiles fontes ſunt, & generoſioris arboris ſtatim plãta cum fructu eſt. In omni autem parabola aut præcedit ſimulitudo, & res ſequitur: aut præcedit res, & ſimulitudo ſequitur: ſed interim libera & ſeparata eſt, interim, quod longe optimum eſt, cum re cuius eſt imago, connectitur, collatione inuicẽ reſpondente, quod facit redditio contraria, quæ ἀνταπόδοσις dicitur. Præcedit ſimulitudo illa cuius modò feci mentionem: -Inde lupi ceu Raptores atra in nebula- Sequitur in primo Georgicon poſt longam de bellis ciuilibus atq; externis conqueſtionem:

Vt cum carceribus ſeſe effudere quadrigæ,
Addunt ſe in ſpatia, & fruſtra retinacula tendens
Fertur equis auriga, neq; audit currus habenas.

Sed hæc ſunt ſine antapodoſi. Redditio autem illa rem utranq;, quam comparat, uelut ſubijcit oculis, & pariter oſtendit. Cuius præclara apud Vergilium multa reperio exempla, ſed oratorijs potius utẽdum eſt. Dicit Cicero pro Muræna: Vt aiunt in Græcis artificibus, eos aulœdos eſſe, qui citharœdi fieri non potuerunt: ſic nos uidemus, qui oratores euadere non potuerunt, eos ad iuris ſtudium deuenire. Illud pro eodẽ iam penè poëtico ſpiritu, ſed tamen cum ſua redditione, quod eſt ad ornatum accommodatius. Nã ut tempeſtates ſæpe certo aliquo cœli ſigno commouentur, ſæpe ex improuiſo, nulla ex certa ratione, obſcura aliqua cauſa concitantur: ſic in hac comitiorum tempeſtate populari ſæpe intelligas, quo ſigno cõmota ſit, ſæpe ita obſcurum

est, ut sine causa excitata uideatur. Sunt & illæ breues: Vagiq; per syluas ritu ferarum. Et illud Ciceronis in Clodium: Quo ex iudicio uelut ex incendio nudus effugit. Quibus similia possunt cuicũq; etiam ex quotidiano sermone succurrere. Huic subiacet uirtus non solum aperte ponendi rem ante oculos, sed circunciſe atq; uelociter. Ac meritò laudatur breuitas integra, sed ea minus præstat, quoties nihil dicit, nisi quod necesse est, ἔφαμμα uocant, quæ reddetur inter schemata. Est uerò pulcherrima, cùm plura paucis complectimur, quale illud Sallustij est: Mithridates corpore ingẽti perinde armatus. Hoc male imitantes sequitur obscuritas. Vicina prædictæ, sed amplior uirtus est ἔμφασις, altiorem præbens intellectum, quàm quem uerba per se ipsa declarant. Eius duæ sunt species: altera quæ plus significat, quàm dicit: altera quæ etiã id quod non dicit. Prior est & apud Homerum, cum Menelaus Graios in equum ascendisse ait: nam uerbo uno magnitudinem eius ostendit. Et apud Vergilium: Demissum lapsi per funem.

Nam sic quoq; altitudo demõstrata est. Idem Cyclopa cum iacuisse dicit per antrũ, prodigiosum illud corpus spatio loci mẽsus est. Sequens positum est in uoce, aut omnino suppressa, aut etiam abscissa. Supprimitur uox, ut fecit pro Ligario Cicero: Quòd si in tanta fortuna bonitas tanta nõ esset, quantam tu per te, per te inquã, obtines: intelligo, quid loquar. Tacuit enim illud quod nihilominus accipimus, nõ deesse homines qui ad crudelitatẽ eum impellerent. Abscinditur per ἀποσιώπησιν, quæ quoniã est figura, reddetur suo loco. Est in uulgaribus quoq; uerbis emphasis: Virum esse oportet: &, homo est ille: &, *uiuendũ est. *uidendum Adeò similis est arti plerunq; natura. Non tamen satis eloquentiæ est, ea de quibus dicat, clare atque euidenter ostendere, sed sunt multi & uarij excolendæ orationis modi. Nam ipsa illa ἀφελὲς simplex & inaffectata habet quendam purum, qualis etiã in fœminis amatur, ornatũ. Et sunt quædam uelut è tenui diligentia

gentia circa proprietatem significationemq; mundiciæ. Alia copia locuples, alia floribus læta, uirium non unum genus. Nam quicquid in suo genere satis effectum est, ualet. Præcipua tamen eius opera ὑπέρβασις in exaggeranda indignitate, & in cæteris altitudo quædam: φαντασία in concipiendis uisionibus, ἐξεργασία in efficiendo uelut opere proposito, cui adijcitur ἐπεξεργασία repetitio probationis eiusdem, & cumulus ex abundanti. ἐνέργεια confinis his est, ab agendo ducta, & cuius propria sit uirtus non esse, quæ dicuntur otiosa. Est & amarum quiddam, quod ferè in contumelia positum est, quale Cassij: Quid facies cum in bona tua inuasero? hoc est, cum te docuero nescire maledicere. Et acre, ut illud Crassi: Ego te consulem putem, cum tu non putes me senatorem? Sed uis oratoris omnis in augendo minuendoq; consistit. Vtriq; parti totidem modi, ex quibus præcipuos attingemus, reliqui simules erunt. Sunt autem positi in rebus & uerbis. Sed quæ sit rerum inuentio ac ratio, tractauimus: nũc quid elocutio attollat, aut deprimat, dicendum.

De amplificatione. CAP. IIII.

PRima est igitur amplificandi uel minuendi species in ipso rei nomine, ut cum eum qui sit cæsus, occisum: eum qui sit improbus, latronem: contraq; cum qui pulsauit, attigisse: qui uulnerauit, læsisse dicimus. Vtriusque pariter exemplum est pro M. Cælio: Si uidua libere, proterua petulanter, dies effuse, libidinosa meretricio more uiueret, adulterum ego putarem, si quis hanc paulò liberius salutasset? Nam & impudicam meretricem uocauit, & eum cui longior cum illa fuerat usus, liberius salutasse. Hoc genus increscit, ac fit manifestius, si ampliora uerba cum ipsis nominibus, pro quibus ea posituri sumus, conferantur: ut Cicero in Verrem: Non enim furem, sed raptorem: non adulterum, sed expugnatorem pudicitiæ: non sacrilegum, sed hostem sacrorum religionumq;: non sicarium, sed crudelissimum carnificem ciuium sociorumq; in uestrum iudicium ad-

duximus. Illo enim modo, ut sit multum, hoc etiam plus ut sit, efficitur. Quatuor tamen maxime generibus uideo cõstare amplificationem, incremento, comparatione, ratiocinatione, cõgerie. Incrementum est potentißimum, cùm magna uidentur, etiam quæ inferiora sunt. Id aut gradu uno fit, aut pluribus: per id uenitur non modò ad summum, sed interim quodammodo supra summum. Omnibus his sufficit uel unum Ciceronis exẽplũ: Facinus est uincire ciuem Romanum, scelus uerberare, propè parricidiũ necare: quid dicam in crucem tollere? Nam & si tantum uerberatus esset, uno gradu increuerat, ponendo etiam id esse facinus, quod erat inferius. Et si tantum occisus esset, per plures gradus ascenderat. Cum uerò dixerit propè parricidium necare, supra quod nihil est, adiecit: quid dicam in crucem tollere? Ita cum id quod maximũ est occupasset, necesse erat in eo, quod ultrà est, uerba deficere. Fit & aliter supra summum adiectio, ut apud Vergilium de Lauso:

–Quo pulchrior alter
Non fuit, excepto Laurentis corpore Turni.

Summum est enim, quo pulchrior alter non fuit. Huic deinde aliquid suprapositum est. Tertius quoque est modus, ad quem non per gradus itur, ut quod non est plus quàm maximum, sed quo nihil maius est: Matrem tuã occidisti, quid dicam amplius? matrem tuam occidisti. Nam & hoc augendi genus est, tantum aliquid efficere, ut non possit augeri. Crescit oratio munus aperte, sed nescio an hoc ipso efficacius, cum citra distinctionem in cõtextu & cursu semper aliquid priore maius insequitur, ut de uomitu in Antonium Cicero: In cœtu uerò populi Rom. negotium publicum gerens, magister Equitum. Singula incremẽtum habent. Per se deforme, uel non in cœtu uomere: in cœtu etiam, non populi: populi etiam, non Romani: uel si nullum negotium ageret, uel si non publicum, uel si non magister equitum. Sed alius diuideret hæc, & circa singulos gradus moraretur, hic in

sublime

sublime etiam currit, & ad summum peruenit, nõ nixu, sed impetu. Verum ut hæc amplificatio in superiora tendit, ita quæ fit per comparationem, incrementum ex minoribus petit. Augendo enim quod est infrà, necesse est extollat id, quod suprà positum est: ut idem, atq; in eodem loco: Si hoc tibi inter cœnam, & in illis immanibus poculis tuis accidisset, quis nõ turpe duceret? In cœtu uerò populi Ro. Et in Catilinam: Serui mehercle mei si me isto pacto metuerent, ut te metuũt omnes ciues, tui domum meam relinquendam putarẽ. Interim proposito uelut simuli exemplo efficiendum est, ut sit maius id quod à nobis exaggerandum est: ut idem pro Cluentio, cum exposuisset Milesiam quandam à secundis hæredibus pro abortu pecuniã accepisse: Quanto est, inquit, Oppianicus in eadem iniuria maiore supplicio dignus? Siquidẽ illa cũ suo corpori uim attulisset, se ipsa cruciauit: hic autẽ illud idem effecit per alieni corporis uim atq; cruciatum. *mortem

Nec putet quisquã hoc, quanquàm est simile illi ex argumentis loco quo maiora ex minoribus colliguntur, idem esse. Illic enim probatio petitur, hìc amplificatio: sicut in Oppianico, non id agitur in illa comparatione, ut ille male fecerit, sed ut peius. Est tamen quanquàm diuersarum rerum quædam uicinia. Repetam itaq; hìc quoq; idem, quo sum illic usus, exẽplum, sed non in eundem usum. Nam hoc mihi ostendendum est augendi gratia, nõ tota modò totis, sed etiam partes partibus comparari: sicut hoc loco: An uerò uir amplißimus P. Scipio Pont. Max. Tib. Gracchum mediocriter labefactantem statum Reipub. priuatus interfecit: Catilinam orbem terrarum cæde atq; incendio uastare cupientem nos consules perferemus? Hìc & Catilina Graccho, & status Reipublicæ orbi terrarum, & mediocris labefactio cædi & incendijs & uastationi, & priuatus consulibus comparatur: quæ si quis dilatare uelit, plenos per singula locos habeat. Quas dixi per ratiocinationem fieri amplificationes, uideamus an satis proprio uerbo signauerim. Nec sum

in hoc solicitus, dum res ipsa uolentibus discere appareat. Hoc sum tamen secutus, quòd hæc amplificatio alibi posita est, alibi ualet, ut aliud crescat, aliud augeatur, inde ad id quod extolli uolumus, ratio deducitur. Obiecturus Antonio Cicero merũ & uomitũ: Tu, inquit, istis faucibus, istis lateribus, ista gladiatoria totius corporis firmitate: Quid fauces & latera ad ebrietatem? minime sunt otiosa. nam respicientes ad hæc, possumus æstimare, quantum ille uini in Hippiæ nuptijs, exhauserit, quod ferre & coquere non posset illa gladiatoria corporis firmitate. Ergo si ex alio colligitur aliud, nec improprium, nec inusitatum nomen est ratiocinationis, ut quod ex eadẽ causa inter status quoque habemus. Sic ex insequentibus amplificatio ducitur. Siquidem tanta uis fuerit uini erumpentis, ut non casum afferret, aut uoluntatẽ, sed necessitatẽ, ubi minime deceret, uomendi: & cibus non recens, ut accidere interim solet, redderetur, sed qui usq; in posterũ diem redundaret. Idem hoc præstant, quæ antecesserũt. Nam cum Aeolus à Iunone rogatus,

-Cauum conuersa cuspide montem
Impulit in latus, ac uenti uelut agmine facto,
Quà data porta ruunt -Apparet quanta sit futura tempestas. Quid? cum res atrocissimas, quasq; in summã ipsi extulimus inuidiã, eleuamus consulto, quo grauiora uideantur, quæ secutura sunt: ut à Ciceron̄e factum est, cum illa diceret: Leuia sunt hæc in hoc reo crimina: metũ uirgarũ nauarchus nobilissimæ ciuitatis pretio redemit, humanũ est. alius ne securi feriretur, pecuniã dedit, usitatũ est: non ne usus est ratiocinatione, qua colligerẽt audientes, quantũ illud esset, quod inferebatur, cui cõparata hæc humana uiderẽtur, atq; usitata? Sic quoq; solet ex alio aliud augeri, ut cũ Annibalis bellicis laudibus ampliatur uirtus Scipionis. Et fortitudinẽ Gallorũ, Germanorũq; miramur, quò sit maior C. Cæsaris gloria. Illud quoque est ex relatione ad aliquid, quòd non eius rei gratia dictum uidetur amplificationis genus.

Non

Non putant indignum Troiani principes, Graios Troianosq; propter Helenæ speciē tot mala, tanto tēporis spatio sustinere: quænā igitur illa forma credēda est? Non enim hoc dicit Paris, qui rapuit, non aliquis iuuenis, aut unus è uulgo, sed senes, & prudētissimus, & Priamo assidētes: Verū & ipse rex decēnij bello exhaustus, amissis tot liberis, imminēte summo discrimine, cui faciē illam, ex qua tot lachrymarū origo fluxisset, inuisam atq; abominandā esse oportebat, & audit hæc, & eā filiā appellans, iuxta se locat, & excusat etiā, atq; sibi esse malorū causam negat. Nec mihi uidetur in Symposio Plato, cū Alcibiadē confitētem de se quid à Socrate pati uoluerit, narrat, ut illū culparet, hæc tradidisse, sed ut Socratis inuictam continentiā ostenderet, quæ corrūpi speciosissimi hominis tam obuia uoluptate nō posset. Quin ex instrumento quoq; heroum illorū magnitudo æstimanda nobis datur. Ad hoc pertinet clypeus Aiacis, & hasta Pelias Achillis. Qua uirtute egregie est usus in Cyclope Vergilius: Nam quod illud corpus mente concipiam, cuius Truncā manum pinus regit? Quid? cum uix loricam duo Multiplicem cōnixi humeris– ferrent: quantus Demoleos, qui indutus eam Cursu palātes Troas agebat? Quid M. Tullius de M. Antonij luxuria tantum saltē fingere potuisset, quantum ostendit dicendo? Conchyliatis Cn. Pompeij peristromatis seruorum in cellis stratos lectos uideres. Conchyliata peristromata, & Cn. Pompeij, & in cellis seruorum, nihil potest dici ultrà, & necesse est tamen ultrà infinito plus in domuno cogitare. Est hoc simile illi quod Emphasis dicitur: sed illa ex uerbo, hoc ex re coniecturam facit: tantoq; plus ualet, quantò res ipsa uerbis est firmior. Potest adscribi amplificationi congeries quoque uerborum, ac sententiarum idem significantium. Nam etiamsi nō per gradus ascendant, tamen uelut aceruo quodā alleuantur. Quid enim tuus ille Tubero districtus in acie Pharsalica gladius egebat? cuius latus ille mucro petebat? q sensus erat armorum

tuorum

tuorum? quæ tua mens? oculi? manus? ardor animi? quid cupiebas? quid optabas? Simile est hoc figuræ, quam συναθροισμὸν uocant. Sed illic pluriũ rerum est congeries, hîc unius multiplicatio. Hæc etiã crescere solet uerbis omnibus altius atq; altius insurgẽtibus: Aderat ianitor carceris, carnifex Prætoris, mors terrorq; sociorũ, & ciuium Romanorũ, lictor Sextius. Eadem ferè est ratio minuendi. Nã totidem sunt ascendentibus, quot descendentibus gradus. Ideoq; uno ero exẽplo contentus eius loci, quo Cicero de oratione Rulli hoc dicit: Pauci tamẽ qui proximi astiterant, nescio quid illũ de lege Agraria uoluisse dicere suspicabantur. Quod si ad intellectũ referas, minutio est: si ad obscuritatem, incremẽtum. Scio posse uideri quibusdã speciem amplificationis hyperbolen quoq;. Nam & hæc in utranq; partem ualet: sed quia excedit hoc nomen, in tropos differenda est. Quos continuò subiungerẽ, nisi esset à cæteris separanda ratio dicendi, quæ constat nõ proprijs, sed translatis. Demus ergo breuiter hoc desiderio iam penè publico, nec omittamus eum quem pleriq; præcipuum, ac penè solum putant orationis ornatum.

De generibus sententiarum. CAP. V.

SEntentiã ueteres quod animo sensissent, uocauerunt. Id cum est apud oratores frequentissimũ, tum etiam in usu quotidiano quasdã reliquias habet. Nã & iuraturi ex animi nostri sententia, & gratulantes ex sentẽtia dicimus. Non raro tamen & sic locuti sunt, ut sensa sua dicerent. Nam sensus corporis uidebantur, sed cõsuetudo iam tenuit, ut mente cõcepta sensus uocaremus, lumina autem præcipueq; in clausulis posita, sententias: quæ minus crebra apud antiquos, nostris temporibus modo carent. Ideoq; mihi & de generibus earũ, & de usu arbitror pauca dicẽda. Antiquissimæ sunt quæ propriæ, quãuis omnibus idem sit nomẽ, sentẽtiæ uocãtur, quas Græci γνώμας appellãt. Vtrunq; tamẽ nomen ex eo acceperũt, quòd similes sunt cõsilijs atq; decretis. Est autẽ hæc uox uniuersalis, quæ etiã citra complexum

causæ

causæ posit esse laudabilis. Interim ad rem tantum relata: ut, Nihil est tam populare quàm bonitas: Interim ad personā, quale est Afri Domitij: Princeps qui uult omnia scire, necesse habet multa ignoscere. Hanc quidā partē enthymematis, quidā initiū aut clausulam epichirematis esse dixerunt: & est aliquādo, non tamen semper. Illud uerius, esse eam aliquando simplicem, ut ea quā suprà dixi: aliquando ratione subiecta: Nam in omni certamine qui opulentior est, etiamsi accipit iniuriam, tamen quia plus potest, facere uidetur. Nonnunquam duplicē: Obsequium amicos, ueritas odium parit. Sunt etiam qui decem genera fecerunt, sed eo modo quo fieri uel plura possunt, per interrogationem, comparationē, inficiationē, similitudinem, admirationem, & cætera huiusmodi. Per omnes enim figuras tractari potest. Illud notabile ex diuersis: Mors misera non est, aditus ad mortem miser est. Ac rectæ quidē sunt tales: Tam deest auaro quod habet, quàm quod non habet. Sed maiorē uim accipiunt ex mutatione figuræ: ut, Vsq; adeó ne mori miserum est? Acrius enim hoc, quàm per se, Mors misera non est. Et translatione à communi ad proprium. Nam cum sit rectum, Noccre facile est, prodesse difficile: uehementius apud Ouidium Medea dicit:

Seruare potui, perdere an posim rogas?

Vertit ad personam Cicero: Nihil habet Cæsar nec fortuna tua maius, quàm ut posis: nec natura melius, quàm ut uelis seruare quāplurimos. Ita quæ erant rerum propria, fecit hominis. In hoc genere custodiendum est, & id quidem ubiq;, ne crebræ sint, ne palàm falsæ, quales frequenter ab his dicuntur, qui hæc καθολικὰ uocant, & quicquid pro sua causa uidetur, quasi indubitatum pronuntiant: & ne passim, & à quocūq; dicantur. Magis enim decet eos in quibus est autoritas, ut rei pondus etiā persona confirmet. Quis enim ferat puerum, aut adolescentulum, aut etiam ignobilem, si iudicet in dicendo, & quodāmodo præcipiat? Enthymema quoq; est omne quod mente cōcipimus, proprie tamen

dicitur

dicitur, quæ est sententia ex contrarijs, propterea quòd eminere uidetur inter cæteras, ut Homerus poëta, urbs Roma. De hoc in argumentis satis dictum est. Non semper autem ad probationẽ adhibetur, sed aliquando ad ornatum: Quorum igitur impunitas Cæsar tuæ clementiæ laus est, eorum te ipsorum ad crudelitatem acuet oratio? Non quia sit ratio dißimilis, sed quia iam per alia, ut id iniustum appareret, effectum erat. Et addita in clausula est epiphonematis modo non tam probatio, quàm extrema quasi insultatio. Est enim epiphonema rei narratæ, uel probatæ summa acclamatio:

Epiphonema.

Tantæ molis erat Romanam condere gentem.

Facere enim probus adolescẽs periculose, quàm perpeti turpiter maluit. Est & quod appellatur à nouis φώνημα, qua uoce omnis intellectus accipi potest. Sed hoc nomine donarũt ea, quæ nõ dicunt, uerũ intelligi uolunt, ut in cũ quẽ sæpius à ludo redemerat soror, agentẽ cum ea talionis quòd ei pollicẽ dormienti recidisset: Eras dignus ut haberes integrã manũ. Sic enim auditur, ut depugnares. Vocatur aliquid & clausula, quæ, si est quod conclusionem dicimus, & recte, & quibusdam in partibus necessaria est: Quare prius de facto uestro fatcamini necesse est, quàm Ligarij culpam ullam reprehendatis. Sed nunc illud uolũt, ut omnis locus, omnis sensus in fine sermonis feriat aurẽ. Turpe autem & propè nefas ducunt respirare ullo loco, qui acclamationem nõ pctierit. Inde minuti corruptiq; sensiculi & extra rẽ petiti. Neq; enim possunt tam multæ bonæ sententiæ esse, quàm necesse est, multæ sint clausulæ. Iam hæc magis noua sentẽtiarũ genera, Ex inopinato, ut dixit Vibius Crispus in eum, qui cum loricatus in foro ambularet, prætẽdebat se id metu facere: Quis tibi sic timere permisit? Et insigniter, Africanus apud Neronẽ de morte matris: Rogant te Cæsar Galliæ tuæ, ut felicitatẽ tuam fortiter feras. Sunt & aliò relata: ut Afer Domitius cũ Cloantillam defenderet, cui obiectum crimen, quòd uirũ qui inter rebel-

lantes fuerat, sepelisset, remiserat Claudius, in epilogo filios eius alloquens: Matrẽ tamen, inquit, pueri sepelitote. Et aliunde petita, id est, in aliũ locũ ex alio trãslata, ut pro Spathale Crispus, quã qui hæredẽ amator instituerat, decessit, cum haberet annos duodeuiginti. O` hominẽ diuinũ, qui sibi indulsit. Facit quasdam sententias sola geminatio, qualis est Senecæ in eo scripto, quod Nero ad Senatum misit occisa matre, cum se periclitatũ uideri uellet: Saluum me esse adhuc nec credo, nec gaudeo. Melior, cùm ex contrarijs ualet: Habeo quem fugiam, quẽ sequar nõ habeo. Quid, quòd miser cum loqui non posset, tacere non poterat? Ea uerò fit pulcherrima, cùm aliqua comparatione claresci t. Trachallus contra Spathalen: Placent hæ ergo? & leges diligentissimæ pudoris custodes, decimas uxoribus dari, quartas meretricibus iubent. Sed horum qui dem generũ & bonæ dici possunt, & malæ. Illæ semper uitiosæ, uti à uerbo, Patres conscripti, sic enim incipiendum est mihi, ut memineritis patrum. Peius adhuc quo magis falsum est & longius petitum, contra eandem sororem gladiatoris, cuius modò feci mentionem: A` digito pugnaui. Est etiam generis eiusdem, nescio an uitiosissimum, quoties uerborum ambiguitas cum rerũ falsa quadam simulitudine iũgitur. Clarum autorẽ iuuenis audiui, cùm lecta in capite cuiusdã ossa sententiæ gratia tenẽda matri dedisset: Infelicissima fœmina nõ dum extulisti filium, & iam ossa legisti. Ad hoc pleriq; minimis etiam inuentiunculis gaudent, quæ excussæ risum habẽt, inuentæ facie ingenij blandiũtur. De eo qui naufragus, & antè agrorum sterilitate uexatus, in scholis fingitur se suspendisse: Quem nec terra recipit, nec mare, pendeat. Huic simile in illo de quo suprà dixi, cui pater sua membra laceranti uenenum dedit: Qui hæc edit, debet hoc bibere. Et in luxuriosum, qui ἀποκαρτέρησιν simulasse dicitur: Necte laqueum, habes quod faucibus tuis irascaris. Sume uenenum, decet luxuriosum bibendo mori. Alia uana, ut suadentis purpuratis, ut Alexandrum Babylonis incendio

sepeliant.

scpeliant. Alexandrum sepelio: hoc quisquam spectabit è tecto? quasi uerò id sit in re tota indignißimũ. Alia nimia, ut de Germanis dicentẽ quendam audiui: Caput neſcio ubi impoſitum. Et de uiro forti, Bella umbone propellit. Sed finis non erit, ſi ſingulas corruptorum proſequar formas. Illud potius, quod eſt magis neceſſarium: Duæ ſunt diuerſæ opiniones, aliorum ſentẽtias ſolas penè ſpectantium: aliorũ omnino damnantium: quorũ mihi neutrũ admodũ placet. Denſitas earũ obſtat inuicem, ut in ſa-
*arborum tis omnibus fructibuſq; *aruorũ, quorũ nihil ad iuſtam magnitudinem adoleſcere poteſt, quod loco in quẽ creſcat, caret. Nec pictura in qua nihil circũlitum eſt, eminet. Ideoq; artifices etiam cum plura in unã tabulam opera contulerũt, ſpatijs diſtinguũt, ne umbræ in corpora cadant. Facit res eadem conciſam quoque orationem. Subſiſtit enim omnis ſentẽtia, ideoq; poſt eam utiq; aliud eſt initiũ. Vnde ſoluta ferè oratio, & è ſingulis non membris, ſed fruſtis collata, ſtructura caret, cũ illa rotunda & undiq; circũciſa inſiſtere inuicem nequeãt. Præter hoc etiam color ipſe dicendi quãlibet clarus, multis tamẽ ac uarijs uelut maculis cõ-
*Porrò ut afferent lumẽ clarius & purpurę loco inſertæ ſpergitur. *Porrò ut affert lumẽ clauus purpuræ, loco inſertus: ita certe neminẽ deceat intertexta pluribus notis ueſtis. Quare licet hæc enitere, & aliquatenus extare uideantur, tamen & lumina illa non flammæ, ſed ſcintillis inter fumum emicantibus ſimilia dixeris, quæ nec apparent quidem, ubi tota lucet oratio: ut in ſole ſidera ipſa deſinũt cerni: & quæ crebris paruiſq; conatibus ſe attollunt, inæqualia tantum & uelut confragoſa, nec admirationem conſequũtur eminentium, & planorum gratiam perdũt. Hoc quoq; accidit, quòd ſolas captanti ſententias, multas neceſſe eſt dicere leues, frigidas, ineptas. Non enim poteſt eſſe delectus, ubi numero laboratur. Itaq; uideas & diuiſionem pro ſententia poni, & argumẽtum, ſi tantum in clauſulæ calce pronuntictur. Occidiſti uxorem ipſe adulter, nõ ferrem te etiam ſi repudiaſſes: diuiſio eſt. Vis ſcire uenenum eſſe amatorium? ui-

ueret

ueret homo, nisi illud bibisset: argumẽtum est. Nec multas plerique sententias dicunt, sed omnia tanquam sententias. Huic quibusdam contrarium studium, qui fugiunt, ac reformidant omnẽ hanc in dicẽdo uoluptatem, nihil probantes nisi planum, & sine conatu. Ita dum timent, ne aliquãdo cadant, semper iacent. Quod enim tantum in sententia bona crimẽ est? nõ causæ prodest? non iudicem mouet? nõ dicentem commẽdat? At est quoddam genus, quo ueteres nõ utebantur: & quam uos uocatis uetustatem? Nam si illam extremã, multa Demosthenes, quæ ante eum nemo. Quo modo potest probare Ciceronem, qui nihil putet ex Catone, Gracchisq; immutãdum? Sed ante hoc simplicior adhuc ratio loquẽdi fuit. Ego uerò hæc lumina orationis, uelut oculos quosdam esse eloquentiæ credo. Sed neq; oculos esse toto corpore uelim, ne cætera membra suum officium perdant. Et si necesse sit, ueterem illum horrorem dicendi malim, quàm istam nouam licentiam. Sed patet media quædam uia, sicut in cultu, uictuq; accesit aliquis citra reprehensionem nitor, *quem sicut possumus, adijciamus uirtutibus. Prius tamen sit uitijs carere, ne dum uolumus esse meliores ueteribus, simus tantum dissimiles. Reddam nũc, quam proximam esse dixeram, partem de tropis, quos motus clarissimi nostrorũ autores uocant. Horum tradere præcepta & grammatici solent. Sed à me, cùm de illorum officio loquerer, dilata pars hæc est, quia de ornatu orationis grauior uidebatur locus, & maiori operi seruandus. *quare

De tropis. CAP. VI.

TRopus est uerbi uel sermonis à propria significatione in aliam cum uirtute mutatio. Circa quem inexplicabilis & grammaticis inter ipsos, & philosophis pugna est, quæ sint genera, quæ species, qui numerus, quis cui subijciatur. Nos omissis quæ nihil ad instituendum oratorem pertinent cauillationibus, necessarios maximè, atque in usum receptos exequemur, hoc modò in his annotasse cõtenti, quosdam gratia significatio

ficationis, quosdam decoris aßumi, & esse alios in uerbis proprijs, alios in translatis, uertiq; formas, nõ uerborum modò, sed & sensuum, & compositionis. Quare mihi uidẽtur errasse, qui non alios crediderũt tropos, quàm in quibus uerbum, pro uerbo poneretur. Neq; illud ignoro, in ijsdem ferè qui significãdi gratia adhibentur, esse & ornatum, sed non idem accidet contrà, eruntq; quidam tantum ad speciem accommodati. Incipiamus igitur ab eo, qui cùm frequẽtißimus est, tum longe pulcherrimus, Translationem dico, quæ μετα φορὰ Græcè uocatur. Quæ quidem cùm ita est ab ipsa nobis cõcessa natura, ut indocti quoquc, ac non sentientes, ea frequenter utantur: tum ita iucunda atq; nitida, ut in oratione quamlibet clara, proprio tamẽ lumine eluceat. Neq; enim uulgaris esse, nec humilis, nec insuauis, rectè modò ascita sit, potest. Copiam quoque sermonis auget *permutando, aut mutuando, quæ non habet: quodq; difficilimum est, præstat, ne ulli rei nomen deesse uideatur. Transfert ergo nomẽ, aut uerbum, ex eo loco, in quo proprium est, in eum in quo aut proprium deest, aut translatum proprio melius est. Id facimus, aut quia necesse est, aut quia significantius, aut, ut dixi, quia decentius. Vbi nihil horum præstabit, quod trãsferetur, improprium erit. Necessitate rustici dicunt gemma in uitibus. Quid enim dicerent aliud? & sitire segetes, & fructus laborare. Necessitate nos durum hominem, aut asperũ. Non enim proprium erat, quod daremus his affectibus nomen. Iam incensum ira, & inflammatum cupiditate, & lapsum errore significandi gratia. Nihil enim horum suis uerbis, quàm his accersitis magis proprium erat. Illa ad ornatum, lumen orationis, & generis claritatem, & * cõcionum procellas, & eloquẽtiæ* flumina, ut Cicero pro Milone Clodium fontem gloriæ eius uocat: & alio loco, segetem, ac materiam. Quædam etiam parum speciosa dictu per hanc explicantur:

*permiscẽdo

* contentionum

*fulmina

Georg. 3. Hoc faciunt, nimio ne luxu obtusior usus

Sit

Sit genitali aruo, & sulcos oblimet inertes.

In totum autem metaphora breuior est, quàm similitudo, eoq; distat, quòd illa comparatur rei, quam uolumus exprimere: hæc pro ipsa re dicitur. Comparatio est, cùm dico feciſſe quid hominem, ut leonem: Translatio, cùm dico de homine, leo est. Huius uis omnis quadruplex maximè uidetur, cùm in rebus animalibus aliud pro alio ponitur, ut de agitatore:

–Gubernator magna contorsit equum ui.

Et ut Liuius Scipionem à Catone allatrari solitum refert. Inanima pro alijs generis eiusdem sumuntur: ut,

–Claßiq; immittit habenas. Aut pro rebus animalibus inanima: Ferro an fato uirtus Argiuûm occidit.

Aut contrà: –Sedet inscius alto

Accipiens sonitum saxi de uertice pastor.

Præcipueq; ex his oritur mira sublimitas, quæ audaciæ proxima, periculo translationis attollitur, cùm rebus sensu carentibus actum quendam & animos damus, qualis est:

–Pontem indignatus Araxes.

Et illa Ciceronis: Quid enim tuus ille Tubero districtus in acie Pharsalica gladius agebat? Cuius latus ille mucro petebat? qui sensus erat armorum tuorum? Duplicatur interim hæc uirtus apud Vergilium: –Ferrumq; armare ueneno.

Nam & ueneno armare, & ferrũ armare translatio est. Secantur hæc in plures, ut à rationali ad rationale, & idẽ de irrationalibus, & hoc inuicem, quibus similis ratio est, & à toto, & à partibus: sed iam non pueris præcipimus, ut accepto genere species intelligere non possint. Vt modicus autem atq; opportunus eius usus illustrat orationem: ita frequens & obscurat, & tædio complet: continuus uero in allegoriam & ænigmata exit. Sunt quædam etiam humiles translationes, ut id de quo modò dixi, saxea est uerruca: & sordidæ. Non enim si Cicero recte sentiam Reipublicæ dixit, fœditatem hominum significans, idcirco

probem illud quoq; ueteris oratoris: Perſecuiſti Reipublicæ uomicas. Optimeq; Cicero demonſtrat cauendum, ne ſit deformis tranſlatio, qualis eſt (nam ipſis eius utar exemplis) Caſtratam morte Africani Rempublicam: & ſtercus curiæ Glauciam. Ne nimio maior, aut quod ſæpius accidit, minor. Ne diſſimilis, quorum exempla nimium frequenter deprehendet, qui ſcierit hæc uitia eſſe. Sed & copia quoq; modum egreſſa uitioſa eſt, præcipuè in eadem ſpecie. Sunt & duræ, id eſt, à longinqua ſimilitudine ductæ: ut, -Capitis niues. Et,

Hor. in Odis. Iuppiter hybernas cana niue conſpuit Alpes.

In illo uerò plurimum erroris, quòd ea quæ poëtis (qui & omnia ad uoluptatem referunt, & plurima uertere, etiam ipſa metri neceſsitate coguntur) permiſſa ſunt, conuenire quidam etiam proſæ putant. At ego in agendo nec paſtorem populi, autore Homero dixerim, nec uolucres pennis remigare, licet Vergilius in Apibus, ac Dædalo ſpecioſiſsime ſit uſus. Metaphora enim aut uacantẽ occupare locum debet, aut ſi in alienũ uenit, plus ualere eo quod expellit. Quod aliquantò penè iam magis de ſynecdoche dicam. Nam tranſlatio permouendis animis plerunq;, & ſignandis rebus, ac ſub oculos ſubijciendis reperta eſt. Hæc uariare ſermonem poteſt, ut ex uno plures intelligamus, parte totum, ſpecie genus, præcedentibus ſequentia, uel contrà: omnia liberiora poëtis, quàm oratoribus. Nam proſa, ut mucronem pro gladio, & tectum pro domo, recipiet: ita non puppim pro naui, nec abietes pro tabellis. Et rurſus, ut pro gladio ferrum, ita non pro equo quadrupedem. Maxime autem in orando ualebit numerorum illa libertas. Nam & Liuius ſæpe ſic dicit: Romanus prælio uictor, cum Romanos uiciſſe ſignificat. Et contrà Cicero ad Brutum: Populo, inquit, impoſuimus, & oratores uiſi ſumus: cum de ſe tantũ loqueretur. Quod genus non orationes modò ornat, ſed etiam quotidiani ſermonis uſus recipit. Quidam παρεκβολὴν uocant, cum & id in contextu ſermonis,

monis, quod tacetur, accipimus. Verbum enim ex uerbo intelligitur, quod inter uitia ἔλλειψις uocatur:

Arcades ad portas ruere. - Mihi hanc figuram esse magis placet, illic ergo reddetur. Aliud etiam intelligitur ex alio:

Aspice, aratra iugo referunt suspensa iuuenci.

Vnde apparet noctẽ appropinquare. Id nescio an oratori conueniat, nisi in argumentando, cum rei signum est. Sed hoc ab elocutionis ratione distat. Nec procul ab hoc genere discedit μετωνυμία, quæ est nominis pro nomine positio, cuius uis est, pro eo quod dicitur, causam, propter quam dicitur, ponere. Sed, ut ait Cicero, hypallagen rhetores dicunt. Hæc inuenta ab inuentore, & subiecta ab obtinentibus significat: ut,

Cererem corruptam undis. Et: -Receptus Terra Neptunus classes Aquilonibus arcet. Hor. in Arte.

Quod fit retrò, durius. Refert autem, inquantum dictus tropus oratorem sequatur. Nam ut Vulcanum pro igne uulgò audiuimus, & uario Marte pugnatũ, eruditus est sermo, & Venerem quàm coitum dixisse magis decet: ita Liberum & Cererem pro uino & pane licentius, quàm ut fori seueritas ferat. Sicut ex eo quod continet, id quod continetur, usus recipit, ut bene moratas urbes, & poculum epotum, & seculum felix. At id quod contrà est, raro audeat quis nisi poëta:

-Iam proximus ardet Vcalegon.

Nisi fortè hoc potius est à possessore quod possidetur, ut hominem deuorari, cuius patrimonium consumitur, quo modo fiunt innumerabiles species. Huius enim sunt generis cùm ab Annibale cæsa apud Cannas sexaginta milia dicimus, & apud Tragicos ab Egialao, & carmina Vergilij uenisse, & uenire commeatus qui afferantur, & sacrilegium deprehensum, non sacrilegum, armorum scientiam habere, non artis. Illud quoque & poëtis, & oratoribus frequens, quo eum qui efficit, ex eo quod efficitur, ostendimus. Nam & carminum autores:

Pallida mors æquo pulsat pede pauperum tabernas,
Regumq; turres. Et,
Pallentesq; habitant morbi, tristisq; senectus.

Et orator, præcipitẽ iram, hilarem adolescentiam, segne otium dicet. Est etiam huic tropo quædam cum synecdoche uicinia. Nam dico uultus hominis, pro uultu. Dico pluraliter, quod singulare est: quod plurale est, singulariter. Sed nõ id ago, ut unum ex multis intelligatur, nam id est manifestũ, sed nomẽ immuto, ut cùm aurata tecta, aurea: pusillum à uero discedo, quia non est nisi pars aurata. Quæ singula persequi minutioris est curæ, etiã non oratorem instruentibus. ὀνοματοποιία quæ aliquid pro nomine ponit, poëtis quoque modo frequẽtissima, & per epitheton, quia detracto eo cui apponitur, ualet pro nomine, Tytides, Pelides: & ex his quæ in quoq; sunt præcipua:

_Diuûm pater atq; hominum rex.

Et ex factis quibus persona signatur:

Thalamo quæ fixa reliquit Impius

Oratoribus etiam si rarus eius rei, nonnullus tamen usus est. Nam ut Tytiden & Peliden non dixerint, ita dixerunt impium pro parricida. Euersorem quoque Carthaginis & Numantiæ pro Scipione, & Romanæ eloquentiæ principem pro Ciceronе posuisse non dubitent. Cicero ipse certe usus est hac libertate, Non multa peccas, inquit, illi fortissimo uiro senior magister: & si peccas, te regere possum. Neutrum enim nomen positum est, & utrunque intelligitur. Ονοματοποιΐα quidem, id est, fictio nominis, Græcis inter maximas habita uirtutes, nobis uix permittitur. Et sunt plurima ita posita ab ijs, qui sermonem primi fecerunt, aptantes affectibus uocem. Nam mugitus, & sibilus, & murmur inde uenerunt. Deinde tanquam consummata sint omnia, nihil generare audemus ipsi, cùm multa quotidie ab antiquis ficta moriantur. Vix illa quæ *πεποιημένα uocant, quæ ex uocibus in usum receptis quocunq; modo declinantur, nobis

permit

permittimus, qualia sunt sullaturit, & proscripturit: atque laureati postes, pro illo, lauro coronati, ex cadē fictione sunt. Sed hoc feliciter eualuit: at contra, uio pro eo infelicius. In Græcis obeliſco, coludumo, & c. dure etiā iungere uetamur, qui tolerā-ter uidere ſeptentriones uidemur. Eò magis neceſſaria κατάχρη-σις, quam rectè dicimus abuſionem, quæ non habentibus nomen ſuum, accommodat quod in proximo eſt, ſic:

Equum diuina Palladis arte Aedificant. & apud Tragicos: Et iam leo pariet, at pater eſt. Mille ſunt hæc, & acetabula quicquid habet, & pyxides cuiuſcunque materiæ ſunt, & parricida matris quoq; aut fratris interfector. Diſcernendumq; eſt hoc totum à translatione genus, quòd abuſio eſt, ubi nomen deſuit, translatio ubi aliud fuit. Nam poētæ ſolent abuſiuè etiā in his rebus, quibus nomina ſua ſunt, uicinis potius uti, quod rarum in proſa eſt. Illa quoq; quidam κατάχρησις eſſe uolunt, cùm pro temeritate uirtus, aut pro luxuria liberalitas dicitur. A quibus hæc quidem diſſonantia ſunt, quòd in his non uerbum, pro uerbo ponitur, ſed res pro re. Neq; enim putat quiſquā & luxuriam, & liberalitatem idem ſignificare: uerū id quod fit, alius luxuriam eſſe dicit, alius liberalitatem, quamuis neutri dubium ſit, hæc eſſe diuerſa. Supereſt ex ijs, quæ aliter ſignificant, μετάλη-ψις, id eſt, tranſumptio, quæ ex alio in aliud uelut uiā præſtat, tropus & rariſsimus & maximè improprius, Græcis tamen frequentior, qui Centaurum Chirona, & νόθους θοὰς ὄϊδας dicūt. Nos quis ferat, ſi Verrem ſuem, aut Lælium doctum nominemus? Eſt enim hæc in metalepſi natura, ut inter id, quod transfertur, ſit medius quidam gradus, nihil ipſe ſignificans, ſed præbens tranſitum: quem tropum magis affectamus, ut habere uideamur, quàm ut ullo in loco deſideremus. Nam eius frequentiſsimum exemplum eſt, Cano, canto, dico, ita cano, dico. Item eſt medium illud cano, nec diutius in eo morandum: nihil enim uſus admodum uideo, niſi ut dixi in medijs. Cætera iam non ſi-

gnificandi gratia, ſed ad ornandam modò, non augendam oratio-
nem aſsumuntur. Ornat enim ἐπίθετον, quod rectè dicimus
appoſitum, à nonnullis ſequens dicitur. Eo poëtæ & frequen-
tius, & liberius utũtur. Namq; illis ſatis eſt cõuenire uerbo, cui
apponitur, & ita dentes albi, & humida uina in his nõ repre-
henduntur. Apud oratorẽ, niſi aliquid efficitur, redundat. Tum
autem efficitur, ſi ſine illo quod dicitur, minus eſt: qualia ſunt:
O` ſcelus abominãdum, O` deformem libidinem. Exornatur au-
tem res tota maximè trãslationibus, cupiditas effrænata, & in-
ſanæ ſubſtructiones. Et ſolet fieri aliis adiũctis epitheton tro-
pis, ut apud Vergilium, Turpis egeſtas, & Triſtis ſenectus. Ve
runtamen talis eſt ratio huiuſce uirtutis, ut ſine appoſitis nuda
ſit, & uelut incompta oratio: ne oneretur tamẽ multis. Nam fit
longa & impedita, ut in quæſtionibus eam iudices ſimilẽ agmi-
ni totidem lixas habenti; quot milites quoq;. In quo & nume-
rus eſt duplex, nec duplum uirium: quanquàm non ſingula mo-
dò, ſed etiam plura uerba apponi ſolent: ut, Coniugio Anchi-
ſa Veneris dignate ſuperbo. Sed hoc quoq; modo duo uerba
uni appoſita, ne uerſum quidem decuerint. Sunt autem quibus
non uideatur hic omnino tropus, quia nihil uertat. Neceſſe eſt
enim ſemper ut id, quod eſt appoſitum, ſi à proprio diuiſeris,
per ſe ſignificet, & faciat antonomaſiam. Nam ſi dicas: Ille qui
Carthaginem & Numantiam euertit, antonomaſia eſt: ſi adie-
ceris, Scipio, appoſitum. Non poteſt ergo non eſſe iunctum. At
ἀλλοιωσία, quam inuerſionem interpretamur, aliud uerbis, aliud
ſenſu oſtendit, ac etiam interim contrarium. Prius: ut,
O` nauis referent in mare te noui
Fluctus, ô quid agis? fortiter occupa Portum.
Totus q; etiam ille Horatij locus, quo nauim pro republica, flu-
ctuum tempeſtates pro bellis ciuilibus, portum pro pace, atque
Lucret. li. 4. concordia dicit. Tale Lucretius:
Auia Pieridum peragro loca. Et Vergilius:

Sed

Sed nos immensum spatijs confecimus æquor: Georg. 2.
Et iam tempus equum spumantia soluere colla.

Sine translatione uerò in Bucolicis:

Certè equidem audieram, quà se subducere colles
Incipiunt, molliq; iugum demittere cliuo
Vsq; ad aquam, & ueteris confracta cacumina fagi,
Omnia carminibus uestrum seruasse Menalcam.

Hoc enim loco præter nomen cætera proprijs decisa sunt uerbis. Verùm non pastor Menalcas, sed Vergilius est intelligendus. Habet usum talis allegoriæ frequenter oratio, sed raro totius: plerunq; apertis permixta est. Tota apud Ciceronem talis: Hoc miror enim, queror q; quenquam hominem ita pessundare alterum uerbis uelle, ut etiam nauem perforet, in qua ipse nauiget. Illud commixtum frequentißimum: Equidem cæteras tempestates, & procellas in illis duntaxat fluctibus cõcionum semper Miloni putaui esse subeundas. Nisi adiecisset duntaxat fluctibus cõcionum, esset allegoria, nunc eam miscuit. Quo in genere & species ex arcessitis uerbis uenit, & intellectus ex proprijs. Illud uerò longè speciosißimum genus orationis, in quo trium permixta est gratia, similitudinis, allegoriæ, & translationis. Quod fretum, quem Euripum, tot motus, tantas, tam uarias habere creditis agitationes, commutationes, fluctus, quantas perturbationes, & quantos æstus habet ratio comitiorum? Dies intermißus unus, aut nox interposita sæpe & perturbat omnia, & totam opinionem parua nonnunquam commutat aura rumoris. Nam id quoq; in primis est custodiendum, ut quo ex genere cœperis translationis, hoc desinas. Multi autem, cùm initium à tempestate sumpserũt, incendio aut ruina finiũt, quæ est inconsequentia rerum fœdißima. Cæterum allegoria paruis quoque ingenijs & quotidiano sermoni frequentißimè seruit. Nam illa agendis causis iam detrita, pedem conferre, & iugulum petere, & sanguinem mittere, inde sunt, nec offendunt ta-

men. Est enim grata in eloquendo nouitas & commutatio, & magis inopinata delectant. Ideoq; iam in his amisimus modum,
* captatione & gratiam rei nimia * coaptatione consumpsimus. Est in exemplis allegoria, si non prædicta ratione ponantur. Nam ut Dionysium Corinthi esse, quo Græci omnes utũtur, ita plura similia dici possunt. Hæc allegoria quæ est obscurior, ἄινιγμα dicitur: uitium meo quidem iudicio, si quidem dicere dilucide, uirtus, quo tamen & poëtæ utuntur:

Dic quibus in terris, & eris mihi magnus Apollo,
Treis pateat cœli spatium non amplius ulnas?

Et oratores nonnunquam, ut Cæcilius: Quadrantariam Clytæmnestram, & in triclinio choam, & in cubiculo nolam. Nanq; & nunc quædam soluuntur, & tunc erãt notiora, cum dicerẽtur, & ænigmata sunt tamẽ, nec ea, nisi quis interpretetur, intelligas. In eo uerò genere, quo cõtraria ostenduntur, εἰρωνεία est, illusionem uocãt: quæ aut pronunciatione intelligitur, aut persona, aut rei natura. Nam si qua carũ uerbis dissentit, apparet diuersam esse orationi uoluntatem. quanquã in plurimis id tropis accidit, ut intersit, quid de quo dicatur. Quia, quod dicitur alibi, uerum est, aut laudi simulatione detrahere, aut uituperationi laude cõcessum est: quale est, Quòd C. Verres Prætor urbanus, homo sanctus & diligens, subsortitionem eius eo die nõ haberet. Et contrà: Oratores uisi sumus, & populo imposuimus. Aliquando cum risu quodam contraria dicuntur ijs, quæ intelligi uolunt: quemadmodum in Clodium, Integritas tua te purgauit, mihi crede, pudor eripuit, uita anteacta seruauit. Præter hæc usus est allegoriæ, ut tristia dicamus melioribus uerbis, aut bonæ rei gratia quædam contrarijs significemus, aliud textu, quæ & enumerauimus. Hæc si quis profectò ignorat, quibus Græci nominibus appellent, παρισσὸμον, ἀσεισμὸν, οὐκ ἀφωνίαν, παροιμίαν dici sciat. Sunt etiam qui hæc non species allegoriæ, sed ipsa tropos dicunt, acri quidem ratione, quòd illa obscurior

sit, &

sit, & in his omnibus aperte appareat, quod uelimus. Cui accedit hoc quoque, quòd genus cum diuiditur in species, nihil habet proprium, ut arboris species sunt pinus, & olea, & cupressus, & ipsius per se nulla proprietas: Allegoria uerò habeat aliquid proprium: quod quo modo fieri potest, nisi ipsa species est? Sed ad utendum nihil refert. Adijcitur his μυκτηρισμὸς, simulatus quidem, sed non latens derisus. Pluribus autem uerbis, cum id quod uno aut paucioribus certe dici potest, explicatur, περίφρασιν uocant, circuitum loquendi, qui nonnunquam necessitatem habet, quoties dictu deformia operit, ut Sallustius: Ad requisita naturæ. Interim ornatum petit solum, qui est apud poëtas frequentissimus: ut,

Tempus erat, quo prima quies mortalibus ægris
Incipit, & dono diuûm gratissima serpit.

Et apud oratores non rarus, semper tamen astrictior. Quicquid enim significari breuius potest, & cum ornatu latius ostenditur, περίφρασις est, cui nomen Latinè datum est, non sanè orationis aptum uirtuti, circumlocutio. Verum hæc, ut cum decorem habet, periphrasis: ita cum in uitium incidit, περισσολογία dicitur. Obstat enim, quicquid nõ adiuuat. ὑπέρβατον quoq; id est, uerbi transgressionem, quam frequenter ratio comparationis & decor poscit, non immeritò inter uirtutes habemus. Fit enim frequentissime aspera, & dura, & dissoluta, & hians oratio, si ad necessitatem ordinis sui uerba redigãtur, & ut quodq; oritur, ita proximis etiam si uinciri non potest, alligetur. Differenda igitur quædam & præsumenda, atque ut in structuris lapidum impolitiorum, loco quo conuenit quidq; ponendum. Non enim recidere ea, nec polire possumus, quæ coagmentata se magis iungant, sed utendum his qualia sunt, eligendæq; sedes. Nec aliud potest sermonem facere numerosum, quàm opportuna ordinis mutatio. Neque alio, κατὰ χθὲς ἐς πειραιᾶ Platonis inuenta sunt quatuor illa uerba, quibus in illo pulcherrimo operum in Piræum descendisse

disse significat, plurimis modis scripta, quòd eum quoque máximi facere experiretur. Verũ id cum duobus uerbis fit, ὑπερβατὸν dicitur, reuersio quædam, qualia sunt uulgò, mecum, secum: apud Romanos oratores & historicos, Quibus de rebus. At cum decoris gratia contrahitur longius uerbum, proprie hyperbati tenet nomen: ut, Animaduerti iudices omnem accusatoris orationem in duas diuisam esse parteis. Nam, in duas partes diuisam esse, rectum erat, sed durum, & incomptũ. Poëtæ quidem etiam uerborum diuisionem faciunt, & transgreßionem:

—Hyperboreo septẽ subiecta trioni: quod oratio nequaquam recipiet. Ad id quod est, & propter quod cũ dicitur, tropus fit, quia componendus est è duobus intellectus. Alioqui ubi nihil ex significatione mutatum est, & structura sola uariatur, figura potius uerborum dici potest, sicut multi narrationẽ longis mutant hyperbatis. Ex confusis quæ uitia accidunt, suo loco diximus. ὑπερβολὴ audacioris ornatus summo loco posui. Est hæc ementiens superiectio. Virtus eius ex diuerso par augendi atque minuendi fit pluribus modis: Aut enim plus facto dicimus, sicut: Vomens, frustis esculentis gremium suum, & totum tribunal impleuit.

—Geminiq; minantur In cœlum scopuli.

Aut res per similitudinem attollimus:

—Credas innare reuulsas Cycladas.

Aut per comparationem: ut,

Fulminis ocyor alis. Aut signis quasi quibusdam:

Illa uel intactæ segetis per summa uolaret
Gramina, nec teneras cursu læsisset aristas.

Vel trãslatione, ut ipsum illud Volaret. Crescit interim hyperbole alia insuper addita, ut Cicero in Antoniũ dicit: Quæ Charybdis tam uorax? Charybdim dico? quæ si fuit, fuit animal unũ. Oceanus mediusfidius uix uidetur tot res, tam dißipatas, tam distantibus in locis positas, tam citò absorbere potuisse. Exquisitam

sitam uero figuram huius rei deprehendisse apud principē Lyricorum Pindarum uideor, in libro quē inscripsit ὕμνους. Is nanq; Herculis impetum aduersus Meropas, qui in insula Co dicuntur habitasse, non igni, nec uentis, nec mari, sed fulmini dicit similem fuisse, ut illa minora, hoc par esset. Quod imitatus Cicero illa composuit in Verrem: Versabatur in Sicilia longo interuallo, non Dionysius ille, nec Phalaris (tulit enim illa quondam insula multos & crudeles tyrannos) sed nouum quoddam monstrū ex uetere illa immanitate, quæ in ijsdem uersata locis dicitur. Non enim Charybdim tam infestam, neq; Scyllā nauibus, quàm istum in eodem freto fuisse arbitror. Nec pauciora sunt genera minuendi: -Vix ossibus hærent.

Et quod Cicero in quodam ioculari libello:

Fundum Varro uocat, quò possim mittere funda,
Ni lapis exciderit, quà caua funda patet.

Sed huius quoq; rei seruetur mensura quædā: quamuis est enim omnis hyperbole ultra fidem, nō tamen esse debet ultra modum: nec alia magis uia in ὑπερβολὴν itur. Piget referre plurima hinc orta uitia, cum præsertim minime sint ignota & obscura. Monere satis est mentiri hyperbolen, nec ita ut mēdacio fallere uelit. Quo magis intuendum est, quousque deceat extollere, quod nobis non creditur. Peruenit hæc *res frequentissime ad risum, qui si aptus est, urbanitatis: sin aliter, stultitiæ nomen assequitur. Est autem in usu uulgò quoq;, & inter ineruditos, & apud rusticos, uidelicet quòd natura est omnibus augendi res, uel minuendi cupiditas insita, nec quisquam uerò contentus est. Sed ignoscitur, quia non affirmamus. Tum est hyperbole uirtus, cùm res ipsa, de qua loquēdum est, naturalem modum excessit. Conceditur enim amplius dicere, quia dici quantum est, non potest, meliusq; ultrà, quàm citrà stat oratio. Sed de hac satis, quia eundem locum plenius in eo libro quo causas corruptæ eloquentiæ reddebamus, tractauimus. *species

M. Fab.

M. FAB. QVINTILIANI DE INSTITVTIONE Oratoria, liber Nonus.

In quo differant figuræ à tropis.

CAP. I.

CVM SIT proximo libro de tropis dictum, sequitur pertinens ad figuras, quæ schemata Græcè uocantur, locus, ipsa rei natura cõiunctus superiori. Nam plerique has tropos esse existimauerũt, quia siue ex hoc duxerint nomen, quòd sint formati quodammodo, siue ex eo quòd uertant orationem, unde & motus dicuntur, fatendum erit esse utrunq; eorum etiam in figuris. Vsus quoq; est idem. Nam & uim rebus adijciunt, & gratiam præstant. Nec desunt qui tropis figuræ nomen imponant, quorum est C. Artorius Proculus. Quin adeò similitudo manifesta est, ut eam discernere non sit in promptu. Nam quo modo quædam in his speciebus planè distant, manente tamen generali illa societate, quòd utraque res à recta & simplici ratione cum aliqua dicendi uirtute deflectitur: ita quædam perquàm tenui limite diuiduntur, ut cùm ironia tam inter figuras sententiæ, quàm inter tropos reperiatur. πρόσφασιν autem, & ὑπέρβατον, & ἀνομαλοστιάν, & ἐπίθετον, clari quoque autores figuras uerborum potius quàm tropos dixerunt. Quo magis signanda est utriusq; rei differentia. Est igitur tropus sermo à naturali & principali significatione translatus ad aliam, ornandæ orationis gratia: uel (ut pleriq; grãmatici finiunt) dictio ab eo loco in quo propria est, translata in eum, in quo propria non est. Figura (sicut nomine ipso patet) cõfirmatio quædã orationis remota à communi & primùm se offerẽte ratione. Quare in tropis ponuntur uerba alia pro alijs, ut in μετωνυμίᾳ

μία, & ἀντονομασίᾳ, μεταλήψει, συνεκδοχῇ, καταχρήσει, ἀλλη-γορίᾳ, ὑπερβολῇ plerunq; . Ἀλληγορία nanq; & rebus fit, & uerbis. Ὀνομαδωνία fictio eſt nominis. Ergo hoc quoq; pro alijs ponitur, quibus uſuri fuimus, ſi illud nõ fingeremus. Περίφρασις, etiã ſi frequenter & id ipſum in cuius locum aſſumitur, nomẽ complecti ſolet, utitur tamen pluribus pro uno. Ἐπίθετον quoniã plerunq; antonomaſiæ pars eſt, cõiunctione eius fit tropus. In ὑπερβατῷ cõmutatio eſt ordinis. Ideoq; multi tropis hoc genus eximunt. Transfert tamen uerbum, aut partem eius à ſuo loco in alienũ. Horum nihil in figuras cadit. Nam & proprijs uerbis, & ordine collocatis, fieri figura poteſt. Quomodo autẽ ironia alia ſit tropi, alia ſchematis, ſuo loco reddam. Nomine enim fateor eſſe communia hæc, & ſcio quàm multiplicem habeant, quamq; ſcrupuloſam diſputationem, ſed ea nõ pertinet ad præſens meum propoſitum. Nihil enim refert quomodo appelletur utrumlibet eorum, ſi quid orationi proſit, appareat. Nec mutatur uocabulis uis rerum. Et ſicut homines, ſi aliud acceperũt, quàm quod habuerant nomẽ, ijdem ſunt tamẽ: ita hæc de quibus loquimur, ſiue tropi, ſiue figuræ dicẽtur, idẽ efficient. Nõ enim nominibus proſunt, ſed effectibus. ut ſtatũ cõiecturalem, an infinitialem, an facti, an ſubſtantiæ, an de ſubſtãtia nominemus, nihil intereſt, dum idẽ quæri ſciamus. Optimũ ergo in his ſequi maximè recepta, & rem ipſam quocũq; appellabitur modo, intelligi. Illud tamen notandum, coire frequenter in eaſdem ſentẽtias & tropon, & figuram. Tam enim translatis uerbis, quàm proprijs figuratur oratio. Eſt autem nõ mediocris inter autores diſſenſio, & quæ uis nominis eius, & quot genera, & quàm multæ ſint ſpecies. Quare primùm intuẽdum eſt, quid accipere debeamus figuram. Nam duobus modis dicitur: Vno, qualiſcunq; forma ſententiæ, ſicut in corporibus, in quibus quoquo modo ſunt cõpoſita, utiq; habitus eſt aliquis: Altero, quod propriè ſchema dicitur, in ſenſu uel ſermone aliqua à uulgari & ſimplici ſpecie

cum

cum ratione mutatio: ſicut, nos ſedemus, incũbimus, reſpicimus. Itaq; cùm in eoſdem caſus aut tempora, aut numeros, aut etiam pedes, continuò quis aut certè nimium frequẽter incurrit, præcipere ſolemus uariandas figuras eſſe uitandæ ſimilitudinis gratia. In quo ita loquimur, tanquam omnis ſermo habeat figurã. Itemq; eadem figura dicimus curſitare, qua lectitare, id eſt eadẽ ratione declinari. Quare illo intellectu priore & cõmuni nihil non figuratum eſt. Quo ſi contenti ſumus, nõ immeritò Apollodòrus, ſi tradenti Cælio credimus, incomprehenſibilia partis huius præcepta exiſtimauit. Sed ſi habitus quidam, & quaſi geſtus ſic appellandi ſint, id demum hoc loco ſchema* dici oportebit, quod ſit à ſimplici ac in promptu poſito dicendi modo poëticè uel oratoriè mutatum. Sic enim uerũ erit, aliã eſſe orationem ἀσχημάτιστον, id eſt, carentem figuris, quod uitium nõ inter minima eſt, aliam ἐσχηματισμένον, id eſt, figuratam. Verùm id ipſum anguſtè tamen & Cælius terminauit, qui id ſolum putauerit ſchema, quo aliud ſimulatur dici, quàm dicitur: quod ſanè uulgò quoque ſic accipi ſcio. Vnde & figuratæ controuerſiæ quædam, de quibus paulò pòſt dicam, uocantur. Ergo figura ſit arte aliqua nouata forma dicendi. Genus eius unũ quidam putauerũt, in hoc ipſo diuerſas opiniones ſecuti. Nam hi, quia uerborũ mutatione ſenſus quoq; uerterẽt, omnes figuras in uerbis eſſe dixerunt: Illi, quia uerba rebus accõmodarent, omnes in ſenſibus. Quorum utraq; manifeſta cauillatio eſt. Nam ut eadẽ dici ſolent aliter atq; aliter, manetq; ſenſus elocutione mutata, ita et figura ſentẽtiæ, plures habere uerborum figuras poteſt. Illa eſt enim poſita in concipienda cogitatione, hæc in enuncianda: ſed frequẽtiſſimè coëunt: ut in hoc, Iam iam Dolabella neq; me tui, neq; tuorum liberûm. Nam oratio à iudice auerſa, in ſententia: iam iam, & liberûm, in uerbis ſunt ſchemata. Inter plurimos enim, quod ſciam, cõſenſum eſt duas eius eſſe partes, διανοίας, id eſt, mentis uel ſenſus, uel ſentẽtiarum, nã ijs omnibus modis dictum

*accipi

ctum

ctum est: & λέξεως, id est, uerborum, uel dictionis, uel elocutionis, uel sermonis, uel orationis. Nam & uariatur, & nihil refert. Cornelius tamen Celsus adijcit uerbis & sententijs figuras colorum, nimia profectò nouitatis cupiditate ductus. Nam quis ignorasse eruditum alioqui uirum credat colores & sententias sensuum esse? Quare sicut omnem orationẽ, ita figuras quoq; uersari necesse est in sensu & in uerbis. Vt uerò natura prius est, concipere animo res quàm enuntiare: ita de ijs figuris antè loquendum est quæ ad mentem pertinent, quarum quidem utilitas tum magna, tum multiplex, in nullo nõ orationis opere uel clarissime elucet. Nam etsi minime uidetur pertinere ad probationem, qua figura quicq; dicatur, facit tamen credibilia quæ dicimus, & in animos iudicum quà non obseruatur irrepit. Nanq; ut in armorũ certamine, & aduersos ictus, & rectas ac simplices manus tum uidere, tum etiã cauere ac propulsare facile est, duersæ tectæq; minus sunt obseruabiles, & aliud ostẽdisse, quàm petas, artis est: sic oratio quæ astu caret, pondere, mole, & impulsu præliatur. Simulanti uariantiq; conatus, in latera atq; in terga incurrere datur, & arma aduocare, & uelut nutu fallere. Iam uerò affectus nihil magis ducit. Nam si frons, oculi, manus multum ad motum animorum ualent, quantò plus orationis ipsius uultus ad id quod intendimus efficere compositus? Plurimum tamen ad cõmendationem facit, siue in conciliandis agentis * moribus, siue ad promerendum actioni fauorem, siue ad leuandum uarietate fastidium, siue ad quædam uel decentius indicanda uel tutius. Sed antequàm quæ cuiq; rei figura conueniat ostendo, dicendum est nequaquam esse tam multas, quàm sint à quibusdam constitutæ. Neq; enim me mouent nomina illa quæ fingere utiq; Græcis promptissimum est. Ante omnia igitur illi, qui totidem figuras putant quot affectus, repudiandi: non quia affectus non sit qualitas quædam mentis, sed quia figura, quam non cõmuniter, sed proprie nominamus, non sit simplex rei cuiuscunq;

* motibus

iuſcunq; enuntiatio. Quapropter in dicendo iraſci, dolere, miſereri, timere, confidere, contemnere, non ſunt figuræ: non magis quàm ſuadere, minari, rogare, excuſare. Sed fallit parum diligenter intuentes, quòd inueniunt in omnibus his locis figuras, & earum exempla ex orationibus excerpunt. Neq; enim pars ulla dicendi eſt, quæ non recipere eas poßit. Sed aliud eſt admittere figuram, aliud figuram eſſe. Neq; enim uerebor explicandæ rei gratia frequentiorem eiuſdem nominis repetitionem. Quare dabunt mihi aliquam in iraſcẽte, deprecante, miſerante figuram, ſcio, ſed non ideo iraſci, miſereri, deprecari figura erit. Cicero quidem omnia orationis lumina in hunc locum congerit, mediam quandam, ut arbitror, ſecutus uiam, ut nec omnis ſermo ſchema iudicaretur, nec ea ſola quæ haberẽt aliquam remotam ab uſu communi fictionem, ſed quæ eſſent clariſſima, & ad mouendum auditorem ualerent plurimum: quem duobus ab eo libris tractatum locum ad literam ſubieci, ne fraudarem legẽtes iudicio maximi autoris. In tertio de Oratore ita ſcriptum eſt: In perpetua autem oratione, cum & cõiunctionis lenitatem, & numerorum, quam dixi, rationem, tenuerimus, tum eſt quaſi luminibus diſtinguẽda & frequentanda omnis oratio ſententiarum atq; uerborum. Nam & commoratio una in re permultum mouet, & illuſtris explanatio rerum, quæ quaſi gerantur ſub aſpectum penè ſubiectio, quæ & in exponenda re plurimũ ualet, & ad illuſtrandum id quod exponitur, & ad amplificãdum, ut ijs qui audient illud, quod augebimus, quantum efficere oratio poterit, tantum eſſe uideatur. Et huic contraria ſæpe præciſio eſt, & ad plus intelligendum quàm dixeris ſignificatio, & indiſtincte conciſa breuitas, & extenuatio, & huic adiuncta illuſio, à præceptis Cæſaris non abhorrens, & ab re nõ longa digreßio: in qua cum fuerit delectatio, tum reditus ad rem aptus, & concinnus eſſe debebit: propoſitioq; quid ſis dicturus, & ab eo quod eſt dictum ſeiunctio, & reditus ad propoſitum, &

itera

iteratio, & rationis apta conclusio, tum augendi minuendi'ue causa utritatis superlatio, atq; traiectio & rogatio, atque huic finitima quasi percontatio, expositioq; sententiæ suæ: tum illa quæ maxime quasi irrepit in hominum mentes, alia dicentis ac significantis dissimulatio, quæ est periucunda cum in orationis non cõtentione, sed sermone tractatur. Deinde dubitatio, tum distributio, tum correctio, uel antè, uel postquam dixeris, uel cum aliquid à te ipso reijcias. Præmunitio est etiam ad id quod aggrediare, & reiectio in alium, cõmunicatio, quæ est quasi cum his ipsis apud quos dicas, deliberatio, morũ ac uitæ imitatio uel in personis, uel sine illis, magnum quoddã ornamentum orationis, & aptum ad animos conciliandos uel maxime, sæpe autem etiam ad cõmouendos. Personarum ficta inductio, uel grauissimum lumen augendi, descriptio, erroris inductio, in hilaritatem impulsio, antè occupatio, tum duo illa quæ maxime mouent, similitudo & exemplum, digestio, interpellatio, contentio, reticentia, commendatio, uox quædam libera, atque etiam effrænatior augendi causa: iracundia, obiurgatio, promissio, deprecatio, obsecratio, declinatio, breuis à proposito, non ut superior illa, digressio, purgatio, conciliatio, læsio, optatio, atq; execratio. His ferè luminibus illustrant orationem sententiæ. Orationis autem ipsius tanquam armorum est uel ad usum commination & quasi petitio, uel ad uenustatem ipsam tractatio. Nam & geminatio uerborum habet interdum uim, lepôrem aliâs, & paululum immutatum uerbum atque deflexum, & eiusdem uerbi crebra tum à primo repetitio, tum in extremum conuersio, & in eadem uerba impetus & concursio, & adiunctio, & progressio, & eiusdem uerbi crebrius positi quædam distinctio, & reuocatio uerbi, & illa quæ similiter desinunt, aut quæ cadunt similiter, aut quæ paribus paria referuntur, aut quæ sunt inter se similia. Est etiam gradatio quædam & conuersio, & uerborum concinna transgressio, & contrarium, & dis-

ſolutum,& declinatio,& reprehenſio,& exclamatio,& imminutio,& quod in multis caſibus ponitur,& quod de ſingulis rebus propoſitis ductum refertur ad ſingula,& ad propoſitum ratio ſubiecta,& item in diſtributis ſuppoſita ratio,& *promiſſio *permißio,& rurſus alia dubitatio,& improuiſum quiddam,& dinumeratio,& alia correctio,& diſputatio,& quod continuatum,& interruptum,& imago,& ſibijpſi reſponſio,& immutatio,& diſiunctio,& ordo,& relatio,& digreßio,& circunſcriptio. Hæc enim ſunt ferè,atq; horum ſimilia, uel plura etiam eſſe poſſunt,quæ ſententijs orationē,uerborumq; conformationibus illuminent. Eadem ſunt in Oratore plurima, non omnia tamen,& paulò magis diſtincta, quia poſt orationis & ſententiarum figuras,tertium quendam locum ſubiecit ad alias (ut ipſe ait) quaſi uirtutes dicendi pertinentem. Et reliqua quæ ex collatione uerborum ſumuntur quaſi lumina,magnum afferunt ornatum orationi. Sunt enim ſimilia illis quæ in amplo ornatu ſcenæ aut fori appellantur inſignia,non quia ſola ornent, ſed quòd excellant. Eadem ratio eſt horum quæ ſunt orationis lumina,& quodammodo inſignia, aut cum duplicantur iteranturq; uerba, aut breuiter commutata ponuntur, aut ab eodem uerbo ducitur ſæpius oratio, aut in idem conijcitur, aut in utrunq;,aut adiungitur idem iteratum, aut idem ad extremum refertur,aut continenter unum uerbum non in eadem ſententia ponitur,aut cum ſimiliter uel cadunt uerba,uel deſinunt,aut cū multis modis cōtrarijs relata contraria, aut cum gradatim ſurſum uerſus reditur, aut cum demptis coniunctionibus diſſolute plura dicuntur, aut cum aliquid prætercuntes cur id faciamus, oſtendimus, aut cum corrigimus noſmetipſos quaſi reprehendentes, aut ſi eſt aliqua exclamatio uel admirationis, uel conqueſtionis,aut cum eiuſdem nominis caſus ſæpius cōmutantur. Sententiarum maiora ornamēta ſunt, quibus quia frequentiſſimè Demoſthenes utitur, ſunt qui putent idcirco eius eloquen-

tiam

tiam maximè esse laudabilem. Enimuero nullus ferè ab eo locus sine quadam conformatione sententiæ edicitur, nec aliud quicquam est dicere, nisi omnes, aut certe pleraſq; aliqua specie illuminare sententias. Quas cum tu optime Brute teneas, quid attinet nominibus uti, aut exemplis? tantummodo notetur locus. Sic igitur dicet ille quẽ expetimus, ut uerset sæpe multis modis eadem, & in una re hæreat, in eademq; commoretur sentẽtia. Sæpe etiã ut extenuet aliquid, sæpe ut irrideat, aut declinet à proposito, deflectatq; sententiam, ut proponat quid dicturus sit, ut cum transegerit iam aliquid definiat, ut se ipse reuocet, ut quod dixerit iteret, ut argumentum ratione concludat, ut interrogãdo urgeat, ut rursus quasi ad interrogata sibijpse respondeat, ut contrà ac dicat, accipi & sentiri uelit, ut addubitet quid potius, aut quomodo dicat, ut diuidat in partes, ut aliquid relinquat, ac negligat, ut antè præmuniat, ut in eo ipso in quo reprehendatur, culpam in aduersarium conferat, ut sæpe cum ijs qui audiunt, nonnunquam etiam cum aduersario quasi deliberet, ut hominum mores sermonesq; describat, ut mutã quædam loquentia inducat, ut ab eo quod agitur auertat animos, ut sæpe in hilaritatem risum'ue conuertat, ut antè occupet quod putat opponi, ut cõparet similitudines, ut utatur exẽplis, ut aliud alij tribuens dispertiat, ut interpellatorem coërceat, ut aliquid reticere se dicat, ut denuntiet quid caueat, ut liberius quid audeat, ut irascatur etiam, ut obiurget aliquando, ut deprecetur, ut supplicet, ut medeatur, ut à proposito declinet aliquãtulum, ut optet, ut execretur, ut fiat ijs apud quos dicit familiaris, atq; alias etiam dicẽdi quasi uirtutes sequatur, breuitatem, si res petet. Sæpe etiam rem dicendo subijciet oculis, sæpe suprà ferct rem quàm fieri possit, significatio sæpe erit maior quàm oratio, sæpe hilaritas, sæpe uitæ naturarumq; imitatio. Hoc in genere, nam quasi syluam uides, omnis eluceat oportet eloquentiæ magnitudo.

De figuris sententiarum. CAP. II.

ERgo cui latius complecti cõformationes uerborum ac sententiarum placuerit, habet quod sequatur, nec affirmare ausim, quicquam esse melius, sed hæc ad propositi mei rationem legat. Nam mihi de ijs sententiarum figuris dicere in animo est, quæ ab illo simplici modo dicendi recedunt, quod idem multis doctißimis uiris uideo placuisse. Omnia tamen illa, etiam quæ sunt alterius modi lumina, adeò sunt uirtutes orationis, ut sine his nulla intelligi uere possit oratio. Nam quo modo iudex doceri potest, si desit illustris explanatio, propositio, permissio, finitio, seiunctio, expositio, sententiæ siue rationis apta conclusio, præmunitio, similitudo, exemplum, digestio, distributio, interpellatio, interpellantis coërtio, contentio, purgatio, læsio? Quid uerò agit omnino eloquentia detractis amplificandi minuendiq; rationibus? Quarum prior desiderat illam plus quàm dixeris significationem, id est, ὑπερβολήν, & superlationem ueritatis, & traiectionẽ: Hæc altera extenuationẽ, deprecationemq;. Qui affectus erunt uel concitati, detracta uoce libera, effrænatiore iracũdia, obiurgatione, optatione, execratione: uel illi mitiores, nisi adiuuantur commendatione, conciliatione, ad hilaritatem impulsione? Quæ delectatio, aut quod mediocriter saltem docti hominis indicium, nisi alia repetitione, alia commoratione infigere, digredi à re, & redire ad propositum suum scierit, remouere à se, in aliũ traijcere, quæ relinquenda, quæ cõtemnenda sunt iudicare? Motus est in his orationis atque actus, quibus detractis iacet, & uelut agitante corpus spiritu caret. Quæ cum adesse debent, tum disponenda atq; uarianda sunt, ut auditorẽ, quod in fidibus fieri uidemus, omni sono permulceant. Verum ea plerunq; recta sunt, nec se fingunt, sed cõfitentur. Admittunt autẽ, ut dixi, figuras, quod uel ex proximo doceri potest. Quid enim tam commune quàm interrogare, uel percontari? Nam utroque utimur indifferenter, cum alterum noscendi, alterum

argu

arguendi gratia uideatur adhiberi. At ea res utrocunque modo dicatur, etiam multiplex habet schema. Incipiamus enim ab ijs quibus acrior & uehementior fit probatio, quod primo loco posuimus. Simplex est sic rogare:

Sed uos qui tandem, quibus aut ueniſtis ab oris?

Figuratum autem, quoties non sciscitandi gratia assumitur, sed instandi: Quid enim tuus ille Tubero districtus in acie Pharsalica gladius agebat? Et: Quousq; tandẽ abutêre Catilina patientia nostra? Et: Patêre tua consilia non sentis? Et totus denique hic locus. Quantò enim magis ardet, quàm si diceretur: Diu abuteris patientia nostra. Et: Patent tua cõsilia. Interrogamus etiã quod negari non possit: Dixit'ne tandẽ causam Caius Fidiculanius Falcula? aut ubi respõdendi difficilis est ratio, ut uulgò uti solemus, Quomodo? quî fieri potest? Aut inuidiæ gratia: ut Medea apud Senecam: Quas peti terras iubes?

Aut miserationis, ut Sinon apud Vergilium:

Heu quæ me tellus, inquit, quæ me æquora possunt
Accipere?

Aut instandi, & auferendæ dissimulationis, ut Asinius: Audis'ne? furiosum inquam, non inofficiosum testamentum reprehendimus. Totum hoc plenum est uarietatis. Nam & indignationi conuenit:

—Et quisquam numen Iunonis adoret? Et admirationi: Aeneid. 1.
—Quid non mortalia pectora cogis Auri sacra fames?

Et interim acrius imperandi genus:

Non arma expedient, totaq; ex urbe sequentur?

Et ipsi nosmet rogamus, quale est illud Terentianum:

Quid igitur faciam?

Est aliqua etiã in respondendo figura, cùm aliud interroganti, ad aliud, quia utilius sit, occurritur: tum augendi criminis gratia, ut testis in reum rogatus, an ab reo fustibus uapulasset: Innocens, inquit. Tum declinandi, quod est frequẽtissimum: Quæro an occideris hominem, respondetur, Latronem. An fundum

occupaueris, respondetur, Meum: ut confessionem præcedat defensio. Vt apud Vergilium in Bucolicis dicenti:

Non ego te uidi Damonis pessime caprum
Excipere insidijs? Occurritur:
An mihi cantando uictus non redderet ille? Cui est confinis dissimulatio, non alibi quàm in risu posita, ideoq; tractata suo loco. Nam seriò si fiat, pro confessione est. Cæterum etiã interrogandi seipsum, & respondẽdi sibi, solent esse non ingratæ uices: ut Cicero pro Ligario, Apud quem igitur hæc dico? nempe apud eũ, qui cùm hoc sciret, tamen me antè, quàm uidit, reipub. reddidit. Aliter pro Cælio ficta interrogatione: Dicet aliquis, Hæc igitur est tua disciplina? Sic tu instituis adolescẽtes? & totus locus. Deinde: Ego si quis iudices hoc robore animi, atque hac indole uirtutis, ac continentiæ fuit, & cætera. Cui diuersum est, cum alium rogaueris, non expectare responsum, & statim subijcere: Domus tibi deerat? at habebas: pecunia superabat? at egebas. quod schema quidam per subiectionem uocant. Fit & comparatione: Vter igitur facilius suæ sententiæ rationem redderet? & alijs modis tum breuius, tum latius, tum de una re, tum de pluribus. Mire uerò in causis ualet præsumptio, quæ προλημψις dicitur, cùm id quod obijci potest, occupamus. Id neque in alijs partibus parum est, & præcipue proœmio conuenit. Sed quanquàm generis unius, diuersas tamen species habet. Est enim quædam præmunitio, qualis Ciceronis contra Qu. Cæcilium, quòd ad accusandum descẽdat, qui semper defenderat. Quædam confessio: ut pro Rabirio Posthumo quẽ sua quoq; sententia reprehendendum fatetur, quòd pecuniam regi crediderit. Quædam prædictio: ut, Dicam enim non augendi criminis gratia. Quædam emendatio: ut, Rogo ignoscatis mihi, si longius sum euectus. Frequentissima præparatio, cùm pluribus uerbis uel quare facturi quid simus, uel quare fecerimus dici solet. Verborum quoque uis ac proprietas confirmatur uel præsumptione

(quan

Quanquàm illa non pœna, sed prohibitio sceleris fuit. aut reprehensione: Ciues inquam, si hoc eos appellari nomine fas est. Affert aliquã fidẽ ueritatis & dubitatio, cum simulamus quærere nos, unde incipiendum, ubi desinẽdum, quid potißimũ dicendum, an omnino dicendum sit, cuiusmodi exemplis plena sunt omnia. Sed unum interim sufficit: Equidem quod ad me attinet, quòd me uertam nescio: Negem fuisse infamiã iudicij corrupti? & cætera. Hoc etiã in præteritũ ualet. Nam & dubitasse nos fingimus. A' quo schemate non procul abest illa quæ dicitur cõmunicatio, cum aut ipsos aduersarios cõsulimus: ut Domitius Afer pro Cloantilla: At illa nescit trepida, quid liceat fœminæ, quid coniugem deceat, fortè uos in illa solicitudine obuios casus miseræ mulieri obtulit: tu frater, uos paterni amici, quod consilium datis? Aut cum iudicibus quasi deliberamus, quod est frequentißimum: Quid suadetis? &: Vos interrogo, quid tandem fieri oportuit? ut Cato: Cedo, si uos in eo loco essetis, quid aliud facißetis? Et alibi: Cõmunem rẽ agi putatote: ac uos huic rei præpositos esse. Sed nõnunquam cõmunicantes aliquid inexpectatum subiungimus, quod & per se schema est: ut in Verrem Cicero, Quid deinde? quid censetis? furtum fortasse, aut prædã aliquã? Deinde cum diu suspendisset iudicũ animos, subiecit quod multò esset improbius. Hoc Celsus sustẽtationem uocat. Est autẽ duplex. Nam contrà, frequenter cùm expectationem grauißimorum fecimus, ad aliquid, quod sit leue aut nullo modo criminosum, descendimus. Sed quia non tantum per communicationem fieri solet, παράδοξον alij nominauerunt, id est, inopinatum. Illis non accedo, qui schema esse existimant, etiam si quid nobis ipsis dicamus inexpectatum accidisse, ut Pollio: Nunquàm fore credidi iudices, ut reo Scauro nequid in eius iudicio gratia ualeret, precarer. Est penè idem fons illius, quam permißionẽ uocant; qui cõmunicationis, cũ aliqua ipsis iudicibus relinquimus æstimanda, aliqua nonnunquam aduersarijs quoque: ut Caluus

Vatinio: Perfrica fontem, & dic te digniorem, qui Prætor fieres, quàm Catonem. Quæ uerò sunt augendis affectibus accommodatæ figuræ, constant maxime simulatione. Namq; & iraſci nos, & gaudere, & timere, & admirari, & dolere, & indignari, & optare, quæq; sunt similia his, fingimus. Inde sunt illa: Liberatus sum, respiraui: & bene habet: & quæ amentia est hæc? Et: O tempora, ò mores, ò miserum me, consumptis enim lachrymis, infixus tamen pectori hæret dolor. Et:

—Magnæ nunc hiscite terræ. Quod exclamationem quidam uocant, ponuntq; inter figuras orationis. Hæc quoties uera sunt, non sunt in ea forma de qua nunc loquimur, sed assimulata & arte composita proculdubio schemata sunt existimanda. Quod idem dictum sit de oratione libera, quam Cornificius licentiam uocat, Græci παῤῥησίαν. Quid enim minus figuratum, quàm uera libertas? Sed frequenter sub hac facie latet adulatio. Nam Cicero cũ dicit pro Ligario: Suscepto bello Cæsar, gesto iam ex parte magna, nulla ui coactus, consilio ac uoluntate mea, ad ea arma profectus sum, quæ erant cõtra te sumpta. Non solum ad utilitatem Ligarij respicit, sed magis laudare uictoris clementiam non potest. In illa uerò sententia: Quid autem aliud egimus Tubero, nisi ut quod hic potest, nos possemus? admirabiliter utriusq; partis facit bonam causam, sed hoc eum

* ualentiorũ demeretur, cuius mala fuerat. Illa adhuc audaciora, & * maiorũ (ut Cicero existimat) laterum, fictiones personarũ, quæ προσωποποιΐαι dicuntur. Mire nanq; tum uariant orationem, tum excitant. His etiam aduersariorum cogitationes, uelut secum loquentium protrahimus, quæ tamen ita demum à fide non abhorrent, si ea locutos finxerimus, quæ cogitasse eos non sit absurdum. Et nostros cum alijs sermones, & aliorũ inter se credibiliter introducimus, & suadẽdo, obiurgando, quærẽdo, laudando, miserando personas idoneas damus. Quin deducere Deos in hoc genere dicendi, & inferos excitare, concessum est. Vrbes etiã populiq;

uoces

uoces accipiunt. Ac sunt quidam qui has demum προσωποποιίας dicant, in quibus & corpora, & uerba fingimus. Sermones hominum aßimulatos dicere διαλόγους malunt, quàm quod Latinorum quidam dixerunt, sermocinationem. Ego iam recepto more utrunq; eodem modo appellaui. Nam certè sermo fingi non potest, ut non personae sermo fingatur. Sed in his quae natura non permittit, hoc modo mollior fit figura: Etenim si mecum patria, quae mihi uita mea multò est charior, si cuncta Italia, si omnis respub. sic loquatur: Marce Tulli quid agis? Illud audacius genus: Quae tecum Catilina sic agit, & quodammodo tacita loquitur: Nullum iam aliquot annis facinus extitit nisi per te. Commode etiam apud nos aliquas ante oculos esse rerũ personarum'ue imagines fingimus, aut eadem aduersarijs, aut iudicibus non accidere mirantur: qualia sunt, Videtur mihi, &, non'ne uidetur tibi? Sed magna quædam uis eloquentiae desideratur. Falsa enim & incredibilia natura necesse est aut magis moueant, quia supra uera sunt: aut pro uanis accipiantur, quia uera nõ sunt. Vt dicta autem quædam, ita scripta quoq; fingi solẽt, quod facit Asinius pro Liburnia: Mater mea, quae mihi tum charißima, tum dulcißima fuit, quæq; mihi uixit, bisq; eadẽ die mihi uitam dedit, & reliqua: deinde, exhæres esto. Hæc tum per se figura est, tum duplicatur, quoties sicut in hac causa ad imitationem alterius scripturae componitur. Nam contrà recitabatur testamẽtum: P. Nouanius Gallio, cui ego omnia meritißimo uolo, & debeo, pro eius animi in me summa uoluntate, & adiectis deinde alijs, hæres esto. Incipit esse quodammodo παρῳδία, quod nomen ductum à canticis ad aliorum similitudinem modulatis, abusiue etiã in uersificationis ac sermonũ imitatione seruatur. Sed formas quoq; fingimus sæpe, ut famam Vergilius: ut uoluptatem ac uirtutem (quemadmodum à Xenophonte traditur) Prodicus: ut mortem ac uitam, quas contendentes in Satyra tradit Ennius. Est & incertae personae facta oratio: Hic aliquis, &,

Dicat

Dicat aliquis. Est & iactus sine persona sermo:

Hîc Dolopum manus, hîc sæuus tendebat Achilles.

Quod fit mixtura figurarum, cum προσωποποιΐα accedit illa, quæ est orationis per detractionẽ: detractum est enim, quis diceret. Vertitur interim προσωποποιΐα in speciem narrandi. Vnde apud historicos reperiuntur obliquæ allocutiones, ut in Titi Liuij primo statim libro: Vrbes quoq; ut cætera ex infimo nasci, deinde quæ sua uirtus ac dij iuuent, magnas opes sibi, magnum nomen facere. Auersus quoq; à iudice sermo, qui dicitur ἀποστροφή, mire mouet, siue aduersarios inuasimus: Quid enim tuus ille Tubero in acie Pharsalica gladius agebat? Siue ad inuocationem aliquam conuertimur: Vos enim iam ego Albani tumuli atq; luci. Siue ad inuidiosam implorationem: O leges Porciæ, legesq; Semproniæ. Sed illa quoq; uocatur auersio, quæ à proposita quæstione abducit audientem:

Non ego cum Danais Troianam excindere gentem
Aulide iuraui. Quod fit & multis, & uarijs figuris, cùm aut aliud expectasse nos, aut maius aliquid timuisse simulamus, aut plus uideri posse ignorantibus, quale est proœmium pro Cælio. Illa uerò, ut ait Cicero, sub oculos subiectio tum fieri solet, cum res non gesta indicatur, sed ut sit gesta ostenditur, nec uniuersa, sed per partes, quem locum proximo libro subiecimus euidẽtiæ. Et Celsus hoc nomen isti figuræ dedit, ab alijs ὑποτύπωσις dicitur, proposita quædam forma rerum ita expressa uerbis, ut cerni potius uideatur quàm audiri: Ipse inflammatus scelere ac furore in forum uenit, ardebant oculi, toto ex ore crudelitas emicabat. Nec solum quæ facta sint aut fiant, sed etiam quæ futura sint, aut futura fuerint, imaginamur. Mire tractat hæc Cicero pro Milone, quæ facturus fuerit Clodius si Præturam inuasisset. Sed hæc quidem translatio temporum, quæ propriè μετάστασις dicitur, * ὑποτυπώσει uerecundior apud priores fuit. Proponebant enim talia; Credite uos intueri: ut Cicero, Hæc quæ non uidistis

* ἡ δὲ ὑποτύπωσις

uidistis oculis, animis cernere potestis. Noui uerò, & præcipue declamatores audacius, nec mehercules sine motu quodam imaginantur, ut Seneca in controuersia, cuius summa est, quòd pater filium & nouercam inducente altero filio in adulterio deprehensos occîdit: Duc, sequor. Accipe hãc senilem manum, & quocunq; uis imprime. Et paulò pòst: Aspice, inquit, quod diu non credidisti. Ego uerò nõ uideo, nox oboritur, & crassa caligo. Habet hæc figura manifestius aliquid. Nõ enim narrari res, sed agi uidetur. Locorum quoq; dilucida & significans descriptio eidem uirtuti assignatur à quibusdam: alij τυφλογραφίαν dicunt. Εἰρωνείαν inueni qui dissimulationem uocarent, quo nomine, quia parum totius huius figuræ uidentur uires ostendi, nimirum sicut in plerisq;, Græca erimus appellatione contenti. Igitur εἰρωνεία quæ est schema, ab illa quæ est tropus, genere ipso nihil admodum distat: in utroq; enim contrarium ei quod dicitur intelligendum est: Species uerò prudentius intuenti diuersas esse, facile est deprehendere. Primùm quòd tropus apertior est, & quanquàm aliud dicit ac sentit, non tamen aliud simulat. Nam & omnia circa ferè recta sunt, ut illud in Catilinã: A quo repudiatus ad sodalem tuum uirum optimum *Metellum demigrasti. In duobus demum uerbis est ironia, ergo etiam breuior est tropus. At in figura totius uoluntatis fictio est apparẽs magis quam confessa, ut illic uerba sint uerbis diuersa, hîc sensus sermoni: & ioci, & tota interim causæ confirmatio. Tum etiam uita uniuersa ironiam habere uidetur, qualis est uita Socratis. Nam ideo dictus εἴρων, id est, agens imperitum, & admirator aliorum tanquam sapientium: ut quemadmodum ἀλληγορίαν facit continua μετάφορὰ, sic hoc schema faciat troporũ ille cõtextus. Quædam uero genera huius figuræ nullam cum tropis habent societatem, ut illa statim prima quæ dicitur à negando, quam nonnulli uocãt ἀποφασιν: Non agam tecum iure summo: non dicam quod forsitan obtinerem. Et: Quid ego istius decreta? quid

*M. Marcelli

rapinas

rapinas? quid hæreditatum possessiones datas? quid ereptas proferam? Et: Mitto illam primã libidinis iniuriam. Et: Ne illa quidem testimonia recito, quæ dicta sunt de sestertijs septingentis millibus. Et: Possum dicere. Quibus generibus per totas interim quæstiones decurrimus: ut Cicero, Hoc ego si sic agerẽ, tãquam mihi crimen esset diluendum, hæc pluribus dicerem. Ἐιρωνεία est & cum similes imperantibus uel permittentibus sumus.

I, sequere Italiam uentis— Et cùm ea quæ nolumus uideri in aduersarijs esse, concedimus eis. Id acrius fit, cùm eadem in nobis sunt, & in aduersario non sunt: —Meq; timoris
Argue tu Drance, quando tot cædis aceruos
Teucrorum tua dextra dedit.

Quod idem contrà ualet, cùm aut ea quæ à nobis absunt, aut etiam quæ in aduersarios recidunt, quasi fatemur.

Me duce Dardanius Spartam expugnauit adulter.

Nec in personis tantum, sed & in rebus uersatur hæc contraria dicendi, quàm quæ intelligi uelis, ratio: ut totum pro Q. Ligario prooemium, & illæ eleuationes, uidelicet:

O' dij boni. Scilicet is superis labor est—

Et ille pro Oppio locus: O' amorem mirum. O' beneuolentiam singularem. Non procul autem absunt ab hac simulatione tres inter se similes: Confessio nihil nocitura, qualis est: Habes igitur Tubero, quod est accusatori maxime optandum, confitentem reum. Et concessio, eum aliquid etiã iniquum uidemur causæ fiducia pati: Metu uirgarum nauarchus nobilissimæ ciuitatis pretio se redemit, humanum est. Et pro Cluentio de inuidia: Dominetur in concionibus, iaceat in iudicijs. Tertia consensio, ut pro eodem: Iudicium esse corruptum. Hæc euidentior figura est, cum alicui rei assentimur, quæ est futura pro nobis. Verum
*uelut id accidere sine aduersarij uitio non potest. Quædã etiam *uel laudamus, ut Cicero in Verrem circa crimen Apollonij Drepanitani: Gaudeo etiam, si quid ab eo abstuliſti, & abs te nihil

rectius

rectius factum esse dico. Interim augemus crimina, quæ ex facili aut diluere possumus, aut negare: quod est frequentius, quàm ut exemplum desideret. Interim hoc ipso fidem detrahimus illis, quòd sint tam grauia: ut pro Roscio Cicero, cùm immanitatem parricidij, quanquàm per se manifestam, tamen etiam ui oratio-
nis exaggerat. Ἀποσιώπησις, quam* idem Cicero reticentiam, Cel- * idcirco
sus obticentiam, nonnulli interruptionem appellant, & ipsa ostendit aliquid affectus uel iræ: ut,

Quos ego. sed motos præstat componere fluctus.

uel solicitudinis, & quasi religionis: An huius ille legis, quàm Clodius à se inuentam gloriatus est, mẽtionem facere ausus esset uiuo Milone, ne dicam Consule? De nostrum enim omnium. non audeo totum dicere. Cui simile est in procœmio pro Ctesiphonte Demosthenis. Vel aliò transeundi grãtia: Communis autem. tametsi ignoscite mihi iudices. In quo est & illa (si tamen inter schemata numerari debet, cùm alijs etiam pars causæ uideatur) digressio. Abit enim causa in laudes Cn. Pompeij. Idq; fieri etiã sine ἀποσιωπήσει potuit. Nam breuior illa, ut ait Cicero, à re di-
gressio plurimis fit modis. Sed hæc exẽpli gratia sufficient: Tum Caius Varenus, is qui à familia Anchariana occisus est, hoc quæ-
so iudices diligenter attendite. Et pro Milone: Et aspexit me il-
lis quidem oculis, quibus tum solebat, cùm omnibus omnia mi-
nabatur. Est alia non quidem reticentia, quæ sit imperfecti ser-
monis, sed tamen præcisa uelut ante legitimum finem oratio, ut illa: Nimis urgeo, commoueri uidetur adolescens. Et: Quid plu-
ra? ipsum adolescentem dicere audistis. Imitatio morum alieno-
rum, quæ ἠθοποιΐα, uel, ut alij malunt, μίμησις dicitur, iam inter leuiores affectus numerari potest. Est enim posita fere in elu-
dendo, sed uersatur & in factis, & in dictis: In factis, quod est ὑποπτώσει uicinum: In dictis, quale est apud Terent.

At ego nesciebam, quorsum tu ires. Paruula
Hinc est abrepta, eduxit mater pro sua,

Soror

Soror dicta est. Cupio abducere, ut reddam suis.

Sed nostrorũ quoq; dictorum factorumq; similis imitatio est per relationem, nisi quòd frequẽtius asseuerat, quàm eludit: Dicebã habere eos actorem Qu. Cæcilium. Sunt & illa iucunda, & ad cõmendationem cùm uarietate, tum etiã ipsa natura plurimum prosunt, quæ simplicẽ quandam & non præparatam ostendendo orationem, minus nos suspectos iudici faciunt. Hinc est quasi pœnitentia dicti: ut pro Cælio: Sed quid ego tam grauem personam introduxi? Et quibus utimur uulgò: Imprudens incidi. Vel cum quærere nos quid dicamus fingimus: Quid reliquum est? Et: Num quid omisi? Et cum ibidem in Verrem ait Cicero: Vnum etiam mihi reliquum huiusmodi crimen est. Et, Aliud ex alio succurrit mihi. Vnde etiam uenusti transitus fiunt, nõ quia transitus ipse sit schema: ut Cicero narrato Pisonis exẽplo, qui anulum sibi cudi ab aurifice in tribunali suo iusserat, uelut hoc in memoriam adductus, adiecit: Hic modò me commonuit Pisonis anulus, quod totum effluxerat. quàm multis istum putatis hominibus honestis de digitis anulos aureos abstulisse? Et cum aliqua uelut ignoramus: Sed earum rerum artificẽ quẽ? quem nam? recte admones, Polycletum esse dicebant. Quod quidem non in hoc tantum ualet. Quibusdam enim dum aliud agere uidemur, aliud efficimus, sicut hîc Cicero consequitur, ne cùm morbum in signis atq; tabulis obijciat Verri, ipse quoq; earũ rerum studiosus esse credatur. Et Demosthenes iurando per interfectos in Marathone & Salamine, id agit, ut minore inuidia cladis apud Chæroneam acceptæ laboret. Faciunt illa quoq; iucundam orationem, aliqua mentione habita differre, & deponere apud memoriã iudicis, & reposcere quæ deposueris, & separare quædã schemate aliquo: non enim est ista ipsa per se iteratio schema: & excipere aliqua, & dare actioni uarios uelut uultus. Gaudent enim res uarietate, & sicut oculi diuersarũ aspectu rerum magis detinentur, ita semper animis præstant, in quod se uelut

nouum

nouum, intendant. Est Emphasis etiam inter figuras, cum ex ali quo dicto latens aliquid eruitur: ut apud Vergilium:

Non licuit thalamu expertem sine crimine uitam
Degere more ferae? Quanquàm enim de matrimonio queritur Dido, tamen huc erupit eius affectus, ut sine thalamis uitam non hominum putet, sed ferarum. Aliud apud Ouidium genus, apud quem & Myrrha nutrici amorem patris sic confitetur:
—O, dixit, felicem coniuge matrem.

Huic uel confinis, uel eadem est, qua nunc utimur plurimum. Iam enim ad id genus, quod & frequentißimũ est, & expectari maxime credo, ueniendũ est, in quo per quandã suspicionẽ, quod non dicimus, accipi uolumus, nõ utiq; contrarium, ut in ἐιρωνέιᾳ, sed aliud latens, & auditori quasi inueniendum, quod ut suprà ostendi, iam ferè solum schema à nostris uocatur, & unde controuersiæ figuratæ dicuntur. Eius triplex usus est: unus si dicere palàm parum tutum est: Alter, si non decet: Tertius, qui uenustatis modò gratia adhibetur: & ipsa nouitate ac uarietate magis, quàm si relatio sit recta, delectat. Ex his quod est primũ, frequens in scholis est. Nam & *actiones deponentium imperium tyrannorum, & post ciuile bellum senatusconsulta finguntur, & capitale est obijcere anteacta, ut quod in foro non expedit, illic nec liceat. Sed schematũ conditio nõ eadem est. Quamlibet enim apertum, quod modò & aliter intelligi possit, in illos tyrannos bene dixeris, quia periculum tantùm, non etiam offensa uitatur. Quòd si ambiguitate sententiæ possit eludi, nemo non illi furto fauet. Vera negotia nunquàm adhuc habuerũt hanc silentij necessitatem, sed aliam huic similem, uerùm multò ad agendum difficiliorem, cum personæ potentes obstant, sine quarum reprehensione teneri causa non possit. Ideoq; hoc parcius & circunspectius faciendum, quia nihil interest quomodo offendas, & aperta figura perdit hoc ipsum, quod figura est: ideoq; à quibusdam tota res repudiatur, siue intelligatur, siue non. Sed licet

*pactiones

modum adhibere: In primis ne sint manifestæ. Non erunt autem, si ex uerbis dubijs, & quasi duplicibus petentur, qualis est in illa spectata nuru: Duxi uxorẽ, quæ patri placuit. Aut quod est multò ineptius, compositionibus ambiguis: ut illa controuersia, in qua infimis amore uirginis filiæ pater, raptam eam interrogat, à quo uitiata sit: Quis te, inquit, rapuit? tu pater nescis? Res ipsæ perducant iudicem ad suspicionem, & amoliamur cætera, ut hoc solum supersit. In quo multum etiã affectus iuuant, & interrupta silentio dictio, & cunctationes. Sic enim fiet, ut iudex quærat illud, nescio quid, quod ipse fortasse non crederet, si audiret, & ei quod à se inuentum existimat, credat. Sed ne si optimæ quidem sint, esse debent frequentes. Nam densitate ipsa figuræ aperiuntur, nec offensæ minus habẽt, sed autoritatis. Nec pudor uidetur, quòd non palàm obijcias, sed diffidentia. In summa, sic maxime iudex credit figuris, si nos putat nolle dicere. Equidem quandoque & in personas incidi tales, & in rem quoque (quod est magis rarum) quæ obtineri nisi hac arte non posset. Reum tuebar, quæ subiecisse dicebatur marito testamentum, & dicebantur chirographum, marito expirante, hæredes dedisse, & uerum erat. Nam quia per leges institui uxor non poterat hæres, id fuerat actum, ut ad eam bona per hoc tacitum fideicommissum peruenirent. Et caput quidem quæri facile erat, si hoc diceremus palàm, sed per se deperibat hæreditas. Ita ergo fuit nobis agendum, ut iudices illud intelligerent factum, delatores non possent apprehendere, ut dictum: & contigit utrunque. Quod non inseruissem, ueritus opinionem iactantiæ, nisi probare uoluissem, in foro quoque esse his figuris locum. Quædam etiam quæ probare nõ possis, figura potius spargenda sunt. Hæret enim nonnunquam telum istud occultum, & hoc ipso, quod non apparet, eximi non potest. At si idem dicas palàm, & defenditur, & probandum est. Cum autem obstat nobis personæ reuerentia, quod secundum posuimus genus, tantò cautius dicendum est

dum est, quantò ualidius bonos inhibet pudor, quàm metus. Hîc uerò tegere nos iudex quod sciamus, & uerba ui quadam ueritatis erumpentia credat coërcere. Nam quantò minus aut ipsi in quos dicimus, aut iudices aut assistentes oderint hanc maledicendi lasciuiam, si nolle nos credant? Aut quid interest, quo modo dicatur, cùm & res, & animus intelligitur? Quid dicendo deniq; proficimus, nisi ut palàm sit nos facere, quod ipsi scimus non esse faciendum? Atqui præcipuè prima, quibus præcipere cœperam, tempora hoc uitio laborarunt. Dicebant enim libenter tales controuersias, quæ difficultatis gratia placèt, cùm sint multo faciliores. Nam rectũ genus approbari nisi maximis uiribus nõ potest: hæc diuerticula & anfractus suffugia sunt infirmitati, ut qui cursu parum ualèt, flexu eludunt, cum hæc quæ affectatur ratio sententiarum, non procul à ratione iocãdi abhorreat. Adiuuat etiam, quòd auditor gaudet intelligere, & fauet ingenio suo, & alio dicente se laudat. Itaque non solum si persona obstaret rectæ orationi, quo in genere sæpius modo quam figuris opus est, decurrebant ad schemata: sed faciebant illis locum, etiam ubi personæ inutiles ac nefariæ essent: ut si pater, qui infamem in matrem filium secretò occidisset, reus malæ tractationis, iacularetur in uxorem obliquis sententijs. Nã quid impurius quàm retinuisse talem? Quid porrò tam contrarium, quàm eum qui accusatur, quia summũ nefas suspicatus de uxore uideatur, confirmare id ipsa defensione, quod diluendum est? At si iudicum sumerent animum, scirent, quàm eiusmodi actionem laturi non fuissent, multoq; etiam minus, cùm in parentes abominanda crimina spargerentur. Et quatinus huc incidimus, paulò plus scholis demus. Nam & in his educatur orator, & in eo quo modo declametur, positum est etiam, quo modo agatur. Dicendum ergo de ijs quoq;, in quibus non asperas figuras, sed palàm contrarias causæ plerique fecerunt: Tyrannidis affectatæ damnatus torquetur, ut conscios indicet. Accusator eius optet,

quod uolet. Patrem qui accusauit, optat ne is torqueatur. Pater ei contradicit. Nemo se tenuit agens pro patre, quin figuras in filium faceret, tanquã illum conscium in tormentis esset nominaturus. Quo quid stultius? Nã cùm hoc iudices intellexerint, aut non torquebitur, cùm ideo torqueri uelit: aut torto non credetur. At credibile est hoc eum uelle fortasse. Dissimulet ergo, ut efficiat. Sed nobis (declamatoribus dico) quid proderit hoc intelle xisse, nisi dixerimus? Ergo si uerè ageretur, similiter consilium illud latens prodidissemus. Quid, si neq; utiq; uerum est, & habere alias hic damnatus contradicendi causas potest, uel quòd legem conseruandã putet, uel quòd nolit accusatori debere beneficium, uel (quod ego maximè sequerer) ut se innocentem in tormentis esse prætendat? Quare ne illud quidem semper succurret sic dicentibus: Patrociniũ hoc uoluit, qui controuersiam finxit. Fortasse enim noluit. Sed esto uoluerit, continuo´ne si ille stultè cogitauit, nobis quoq; stultè dicendũ est? At ego in causis agendis frequenter non puto intuendum, quid litigator uelit. Est & ille in hoc genere frequens error, ut putent aliud quosdam dicere, aliud uelle, præcipuè cùm in themate est, aliquem ut sibi mori liceat postulare: ut in illa controuersia, Qui aliquando fortiter fecerat, & alio bello petierat ut militia uacaret ex lege, quòd quinquagenarius esset, aduersante filio ire in aciem, coactus deseruit. Filius qui fortiter eodem prælio fecerat, incolumitatẽ eius optat, contradicit pater. Non enim, inquiunt, mori uult, sed inuidiam filio facere. Equidem rideo, quòd illi sic timent, tanquam ipsi morituri, & in consilium suos metus ferunt, obliti tot exemplorum circa uoluntariam mortem, causarum quoq; quas habet factus ex uiro forti desertor. Sed de una controuersia loqui, superuacuũ est. Ego in uniuersum neq; oratoris puto esse unquã præuaricari, neq; litem intelligo, in qua pars utraq; idem uelit, neq; tam stultum quenquam, qui si uiuere uelit, mortem potius malè petat, quàm omnino non petat. Non tamen nego esse con-

trouer

trouersias huiusmodi figuratas, ut est illa: Reus parricidij, quòd fratrem occidisset, damnatũ iri uidebatur. Pater pro testimonio dixit eum se iubente fecisse. Absolutum abdicat. Nam neq; in totum filio parcit, nec quod priore iudicio affirmauit, mutare palàm potest: & ut non durat ultra pœnam abdicationis ira, abdicat tamen, & obliqua figura in patrem plus facit quàm licet, in filium minus. Vt autẽ nemo cõtra id, quod uult, dicit, ita potest aliquid melius uelle, quàm dicit. Quo modo ille abdicatus, qui à patre, ut filium expositum, & ab eo educatum solutis alimentis recipiat, postulat, reuocari fortasse mauult, non tamen quod petit, non uult. Est latens & illa significatio, qua cùm ius asperius petitur à iudice, fit ei tamen * spes aliqua clementiæ non palàm, ne paciscamur, sed per quandam credibilem suspicionem, ut in multis cõtrouersijs, sed in hac quoq;: Raptor nisi intra trigesimum diem, & raptæ patrem, & suum exorauerit, pereat. Qui exorato raptæ patre suum non exorat, agit cum eo dementiæ. Nam si palàm promittat hic pater, lis tollitur. Si nullam spem faciat, ut non demens, crudelis certè uideatur, & à se iudicẽ auertat. Latro igitur optime, Occidet ergo, si potero. Remissius, & pro suo ingenio pater Gallio, Dura anime hodie, dura, heri fortior fuisti. Cõfinia sunt his celebrata apud Græcos schemata, per quæ res asperas mollius significant. Nam Themistocles suasisse existimatur Athenien sibus, ut urbem apud deos deponerẽt, quia durum erat dicere, ut relinquerent: & qui uictorias aureas in usum belli cõflari uolebat, ita declinauit, uictorijs utendum esse. Totum autem allegoriæ simile est, aliud dicere, aliud intelligi uelle. Quæsitum etiam est quo modo contra figuras responderi oporteat, & quidam semper ex diuerso aperiendas putauerunt, sicut latentia uitia rescinduntur. Idq; sanè frequentissimè faciendum est: aliter enim dilui obiecta nõ possunt, utiq; cùm quæstio in eo consistit, quod figuræ petunt. At cùm maledicta sunt tantùm, & non intelligere interim bonæ conscientiæ est: atque

* spes

etiam si fuerint crebriores figuræ, quàm ut dissimulari possint, postulandum est, ut illud nescio quid, quod aduersarij obliquis sententijs significare uoluerint, si fiducia sit, obijciant palàm, aut certè non exigant, ut quod ipsi non audent dicere, id iudices non modò intelligant, sed etiam credant. Vtilis etiam aliquando dissimulatio est, ut in eo (nota enim fabula est) qui cum esset contra eum dictum, Iura per patroni tui cineres, paratum se esse respõdit, & iudex conditione usus est, clamante multum aduocato, schemata de rerum natura tolli: ut protinus etiã præceptum sit, eiusmodi figuris utendum temere non esse. Tertium est genus, in quo sola melius dicendi petitur occasio, ideóq; id Cicero non putat esse positum in contentione. Tale est illud, quo idem utitur in Clodium: Quibus iste, qui omnia sacrificia nosset, facilè à se deos placari posse, arbitrabatur. Ironia quoq; in hoc genere materiæ frequentissima est. Sed eruditissimum longè, si per aliam rem, alia inducatur: ut cum aduersus tyrannum, qui sub pacto abolitionis dominationẽ deposuerat, agit competitor: Mihi in te dicere non licet, tu in me dic, & potes. Nuper te uolui occidere. Frequens illud est, nec magnopere captandum, quod petitur iureiurando, ut est pro exhæredato: Ita mihi contingat hærede filio mori. Nam in totum iurare, nisi ubi necesse est, graui uiro parum conuenit. Et est à Seneca dictum eleganter, nõ patronorum hoc esse, sed testium. Nec meretur fidẽ, qui sententiolæ gratia iurat, nisi si potest tam bene, quàm Demosthenes, ut suprà dixi. Leuissimum autem longè genus ex uerbo, etiamsi est apud Ciceronem in Clodiam: Præsertim quam omnes amicam omnium potius, quàm cuiusquam inimicam putauerũt. Comparationem equidem uideo figuram non esse, cùm sit interim probationis, interim etiam causæ genus, & sit talis eius forma, qualis est pro Muræna: Vigilas tu de nocte, ut tuis consultoribus respondeas: ille ut quò contendit, maturè cum exercitu perueniat. Te gallorum, illum buccinarum cantus

exuscitat

excusitat, & cætera: nescio an orationis potius, quàm sententiæ sit. Id enim solum mutatur, quòd non uniuersa uniuersis, sed singula singulis opponuntur. Et Celsus tamen, & non negligens autor Visellius, in hac eam parte posuerunt. Rutilius quidē Lupus in utroque genere, idq; ἀντίθεσιν uocat. Præter illa uerò quæ Cicero inter lumina posuit sententiarum, multa alia, & idem Rutilius Gorgiam secutus, non illum Leontinum, sed alium sui temporis, cuius quatuor libros in unum suum transtulit, & Celsus uidelicet Rutilio accedens, posuerunt schemata, Consummationem, quam Græcus διαλογὴν uocat, cum plura argumenta ad unum effectum deducuntur. Consequens, ille ἐπακολούθησιν, de quo nos in argumentis diximus. Collectionem, qui apud illum est συλλογισμὸς. Minas, id est, κατάπληξιν. Exhortationem πδραινετικὸν. quorum nihil non rectum est, nisi cum aliquam ex his de quibus locuti sumus, figuram accipit. Præter hæc Celsus excludere, assseuerare, detrectare, excitare iudicem, prouerbijs uti, & uersibus, & ioco, & inuidia, & inuocatione, intendere crimen, quod est δέησις, adulari, ignoscere, fastidire, admonere, satisfacere, precari, corripere, figuras putat. Partitionem quoque, & propositionem, & diuisionem, & rerum duarum cognationem, quod est, ut idem ualeant, quæ uidentur esse diuersa, ut non is demum sit ueneficus, qui uitam abstulit data potione, sed etiam qui mentem. Quod est in parte finitionis. Rutilius siue Gorgias, ἀναγκαῖον, ἀνάμνησιν, εὐθυπτοφορὰν, ἀντίφρασιν, πδραύξησιν, προέκθεσιν, quod est dicere, quid fieri oportuerit, de inde quid factum sit, ἐναντιότητα, unde sit enthymema, κατ' ἀπόφασιν, μετάληψιν, κατ' ἀπίαν etiam, quo statu Hermagoras utitur. Visellius, quanquàm pauciſsimas faciat figuras, facit ἐνθύμημα tamen, quod cōmentū uocat, & rationē appellans, ἐπιχείρημα inter eas habet. Quod quidem recipit quodammodo & Celsus, nam consequens an epichirema sit, dubitat. Visellius adijcit & sententiam. Inuenio qui aggregent his διασκευὰς, ἀπαγορεύσεις,

παράδειγμάτα. Sed ut hæc non sunt schemata, sic alia uel sunt fortasitan ac nos fugerunt: uel etiam noua fieri adhuc possunt, eiusdem tamen naturæ, cuius sunt ea, de quibus dictum est.

De figuris uerborum. CAP. III.

VErborum uero figuræ, & mutatæ sunt semper, & utcunque ualuit consuetudo, mutantur. Itaque si antiquum sermonem nostro comparemus, penè iam quicquid loquimur, figura est: ut huic rei inuidere, non ut omnes ueteres, & Cicero præcipuè hanc rem, & incumbere illi, non in illum, & plenum uino, non uini, & huic non hunc adulari, iam dicitur, & mille alia, utinamq; non peiora uincant. Verum schemata λέξεως, duorum sunt generum, alterum loquendi rationem uocāt: alterum, quod collocationē, maximè exquisitum est. Quorum tametsi utrunq; conuenit orationi, tamen posßis illud grammaticum, hoc magis rhetoricum dicere. Prius fit ijsdem generibus quibus uitia. Esset enim omne schema uitium, si non peteretur, sed accideret. Verum autoritate, uetustate, consuetudine plerunq; defenditur, sæpe etiam ratione quadam. Ideoq; cum sit à simplici recto q; loquendi genere deflexa, uirtus est, si habet probabile aliquid, quod sequatur. Vna tamen in re maxime utilis, ut quotidiani, & semper eodem modo formati sermonis, fastidium leuet, & nos à uulgari dicendi genere defendat. Quo si quis parcè, & cum res poscet, utetur, uelut aspersо quodam condimento iucundior erit. At qui nimium affectauerit, ipsam illam gratiam uarietatis amittet. Quanquam sunt quædam figuræ ita receptæ, ut penè iam hoc ipsum nomen effugerint, quæ etiam si fuerint crebriores, aures consuetas minus ferient. Nam & secretæ, & extra uulgarem usum positæ, ideoq; magis nobiles, ut nouitate aurem excitant, ita copia satiant: nec se obuias fuisse dicenti, sed conquisitas, & ex omnibus latebris extractas cōgestasq; declarant. Fiunt ergo & circa genus figuræ in nominibus. Nam & oculis capti talpæ, & timidi damæ dicūtur à Vergilio: sed subest ratio,

ratio, quia sexus uterque altero significatur. Tam enim mares esse talpas damasq́; quàm fœminas certum est. Et in uerbis, ut fabricatus est gladium, & inimicos punitus est. Quod mirum minus est, quòd in natura uerborum est, & quæ facimus patiendi modo sæpe dicere, ut arbitror, suspicor: & contrà faciendi, quæ patimur, ut uapulo: ideoq́; frequens permutatio est, & pleraque utroq; modo efferuntur, luxuriatur luxuriat, fluctuatur fluctuat, assentior assentio, reuertor reuerto. Est figura & in numero, uel cum singulari pluralis subiungitur: Gladio pugnacissima gens Romani. Gens enim ex multis. Vel è diuerso: Vergil. in Aegl.

–Cui non risere parentes,
Nec deus hunc mensa, dea nec dignata cubili est.

Ex illis enim qui non riserc, hunc non dignatus deus, nec dea dignata. Et mutatione partium, ut in Satyra:

–Et nostrum istud uiuere triste Aspexi. cum infinito uerbo sit usus pro appellatione. Nostram enim uitam uult intelligi. Vtimur & uerbo pro participio: ut,

–Magnum dat ferre talentum. tanquam ferendum.

Et participio pro uerbo, Volo datum. Interim etiam dubitari potest, cui simile sit schema, ut in hoc: Virtus est uitium fugere– Aut enim partes orationis mutat ex illo: Virtus est fuga uitiorum: aut casus ex illo: Virtutis est uitium fugere. Multa tamen hoc utroque excitatius. Iunguntur interim schemata, Sthenelus sciens pugnæ. Est enim sciens Sthenelus pugnandi. Transferuntur etiam tempora: Timarchides negat esse ei periculum à securi: Præsens enim pro præterito positum est. Et futurum pro præsenti. Hoc Ithacus uelit– Et ne te morer, per omnia fit genera, per quæ fit solœcismus: hæc est quoq; quam ἀνθρῶσιν uocant: cum dissimilis est, tum zeugma dicitur, ut apud Sallustium: Neque ea res falsum me habuit, & Duci probare. Ex quibus ferè præter nouitatem, breuitas etiam peti solet. Vnde eousque processum est, ut non pœniturum, pro non

acturo pœnitentiam: & uisuros, ad uidẽdum missos, idem autor dixerit. Quæ ille quidẽ fecerit schemata, an idem uocari poßint, uidendum, quia recepta sint. Nam receptis etiam uulgo autore contenti sumus. Verum natura eualuit à gentibus, quod Pollio in Labieno damnat: & contumeliam fecit, quod à Cicerone reprehendi notum est. Affici enim contumelia dicebant. Alia commendatio uetustatis, cuius amator unice Vergilius fuit:

Aeneid. 11. Vel cum se pauidum contra mea iurgia iactat.
Progeniem sed enim Troiano à sanguine duci Audierat.

Quorum simila apud ueteres tragicos, comicosq; sunt plurima. Illud etiam in consuetudine remansit. Enimuero his amplius apud eundem: Nam quis te iuuenum confidentißime— cum quis sermonis initium sit. &:

Georg. 4. Tam magis illa tremens, & triſtibus effera flammis,
Quàm magis effuso crudescunt sanguine pugnæ. Quod est uersum ex illo: Quàm magis ærumna uiget, tam magis ad male faciendum urget. Pleni talibus antiqui, sicut initio Eunuchi Terentius: Quid igitur faciam? inquit. Allusit tandem leno. Catullus in Epithalamio:
—Dum innupta manet, dum chara suis est.
Sed prius dum, significat quoad: sequens, usque eo. Ex Græco uerò translata uel Sallustij plurima, quale est: Vulgus amat fieri. uel Horatij. Nam id maxime probat hoc Ciceronis.
Et mutatio casus: ut, —Nec longæ inuidit auenæ.
Et Vergilij: —Tyrrhenum nauigat æquor.
Etiam uulgatum actis quoq;, Saucius pectus. Ex eadem parte figurarum additio & abiectio est. Illaq; prior uideri potest superuacua, sed non sine gratia est:
Nam neq; Parnaßi uobis iuga, nam neq; Pindi. Potest enim deesse alterum nam. Et apud Horatium illud: —Fabriciumq; Hunc, & intonsis Curium capillis. poßis demere hunc.
Est etiam adiectio, quæ in complexu sermonis aut uitium habet, aut

bet, aut figuram. Figuram: ut, Accede ad ignem hunc, iam calesces plus satis. De altera quæ detractio est pluribus dicendũ est. Vtimur uulgò & cõparatiuis pro absolutis, ut cùm se quis infirmiorem esse dixerit, duo inter se comparatiua committimus: Si te Catilina comprehendi, si interfici iussero, credo erit uerendum mihi, ne non potius omnes boni serius à me, quàm quisquam crudelius factum esse dicat. Sunt illa non similia solœcismo quidem, sed tamen numerum mutantia, quæ & tropis assignari solent, ut de uno pluraliter dicamus:

Sed nos immensum spatijs confecimus æquor.

Et de pluribus singulariter:

Haud secus ac patrijs acer Romanus in armis,
Specie diuersa, sed genere eadem & hæc sunt:
Ne ue tibi ad Solem uergant uineta cadentem:
Nec mihi tum molles sub diuo carpere somnos,
Neu dorso nemoris libeat iacuisse per herbas.

Non enim nescio cui alij prius, nec postea sibi uni, sed omnibus præcipit. Et de nobis loquimur tanquam de alijs. Dicit Seruius. Negat Tullius. Et nostra persona utimur pro aliena, & alios pro alijs fingimus. Vtriusq; rei exemplum pro Cecinna, Pisonem aduersæ partis aduocatum alloquens Cicero dicit: Restituisse te dixti, Nego me edicto prætoris restitutum esse. Verùm enim illud restituisse Ebutius dixit. Nego me Cecinna, edicto Prætoris restitutum esse. Vbi & ipsum dixti extrita syllaba, figura in uerbo est. Illa quoque ex eodem genere possunt uideri: quam nos interpositionem, uel interclusionem dicimus, Græci παρένθεσιν uocant, dum continuationi sermonis medius aliquis sensus interuenit: Ego cùm te (mecum enim sæpissime loquitur) patriæ reddidissem. Cui adijciunt Hyperbaton, nõ illud quod inter tropos esse uolucrunt, sed alterum, quod est eius figuræ sententiarum, quæ ὑπερβατὸν dicitur, simile: cùm non sensus mutatur, uerum forma eloquendi:

–Decios,

–Decios, Marios, magnosq; Camillos,
Scipiadas duros bello, & te maxime Cæsar.

Acutius adhuc in Polydoro:

Aeneid. 3. Fas omne abrumpit, Polydorum obtruncat, & auro
Vi potitur. quid non mortalia pectora cogis
Auri sacra fames? Qui tam parua momenta nominibus discreuerunt, μετάβασιν uocant, quam & aliter fieri putant: Quid loquor, aut ubi sum? Coniunxit autem πδρένθεσιν & ἀποσροφὴν Vergilius in illo loco:

Aeneid. 9. Haud procul inde citæ Metium in diuersa quadrigæ
Distulerant (at tu dictis Albane maneres)
Raptabatq; uiri mendacis uiscera Tullus.

Hæc schemata, aut his similia, quæ erunt per mutationem, ad iectionem, detractionem, ordinem, & conuertunt in se auditorem, nec languere patiuntur, subinde aliqua notabili figura excitatum, & habent quandam ex illa uitij similitudine gratiam, ut in cibis interim acor ipse iucundus est. Quod continget, si neque supra modum multæ fuerint, nec eiusdem generis, aut iunctæ, aut frequentes, quia satietatem ut uarietas earũ, ita raritas effugit. Illud est acrius genus, quod non tantùm in ratione positum est loquendi, sed ipsis sensibus tum gratiam, tum etiam uires accommodat. E' quibus primum sit, quod fit per adiectionẽ. Plura sunt genera: Nam & uerba geminantur uel amplificandi gratia: ut, Occidi, occidi nõ Sp. Melium. Alterum est enim quod indicat, alterum quod affirmat. Vel miserandi: ut, Ah Corydon, Corydon– Quæ eadem figura nonnunquam per ironiam ad eleuandum conuertitur. Similis geminationis, post aliquam interiectionem, repetitio est, sed paulò etiã uehementior: Bona, miserum me (consumptis enim lachrymis, tamen infixus animo hæret dolor) bona, inquam, Cn. Pompeij acerbissimæ uoci subiecta præconis. Viuis, & uiuis non ad deponendam, sed ad confirmandam audaciam. Et ab ijsdem uerbis plura acriter & instanter

instanter incipiunt: Nihil'ne te nocturnum præsidium palatij, nihil urbis uigiliæ, nihil timor populi, nihil consensus bonorum omnium, nihil hic munitissimus habendi Senatus locus, nihil horum ora, uultusq; mouerunt? Et ijsdem desinunt: Quis eos postulauit? Appius: Quis perduxit? Appius. Quanquàm hoc exemplum ad aliud quoq; schema pertinet, cuius initia inter se & fines ijdem sunt, quis & quis, Appius & Appius. Quale est: Qui sunt, qui fœdera sæpe ruperunt? Carthaginienses. Qui sunt, qui bellum crudelissimè gesserunt? Carthaginienses. Qui sunt, qui Italiam deformarunt? Carthaginienses. Qui sunt, qui sibi ignosci postulant? Carthaginienses. Etiam in contrapositis uel comparatiuis solet respondere primorum uerborum alterna repetitio, quod modò huius esse loci potius dixi: Vigilas tu de nocte, ut tuis consultoribus respondeas: ille, ut eò quò intendit, mature cum exercitu perueniat. Te Gallorum, illum buccinarum cãtus excitãt. Tu actionem instituis, ille aciem instruit. Tu caues, ne consultores tui: ille ne urbes, aut castra capiantur. Sed hac gratia non fuit contentus orator, uertit in contrariũ eandem figuram. Ille tenet, & scit ut hostium copiæ, tu ut aquæ pluuiæ arceantur. Ille exercitatur in propagandis finibus, tu in regendis. Possunt media quoq; respondere uel primis: ut,

Te nemus Angitiæ, uitrea te Fucinus unda.

Vel ultimis: Et hæc nauis onusta præda Siciliẽsi, cùm ipsa quoque esset etiam præda. Nec quisquam dubitauit idem posse fieri iteratis utrinque medijs. Respondent primis & ultima: Multi & graues dolores inuenti parentibus, & propinquis multi. Est & illud repetendi genus, quod semel proposita iterat, & diuidit:

Iphitus, & Pelias mecum: quorum Iphitus æuo
Iam grauior, Pelias & uulnere tardus Vlyssi.

Ἐπάνοδος dicitur Græcè, nostri regressionem uocant. Nec solum in eodem sensu, sed etiam in diuerso eadem uerba contrà

sumuntur

ſumuntur: Principum dignitas erat penè par, non par fortaſſe eorum, qui ſequebantur. Interim uariatur caſibus hæc & generibus iteratio: Magnus eſt labor dicẽdi, magna res eſt. Et apud Rutilium longiore πολύπτωτα & hæc initia ſententiarum ſunt: Pater hic tuus? patrem hunc appellas? patris tu huius filius es? Fit caſibus modò hoc ſchema, quod πολύπτωτα uocant. Conſtat & alijs etiam modis, ut pro Cluentio: Quod autem tempus ueneni dandi? illo die? in illa frequentia? per quem porrò datum? unde ſumptum? quæ porrò interceptio poculi? cur non de integro autem datum? Hanc rerum coniunctam diuerſitatem Cæcilius μεταβολὴν uocat, qualis eſt pro Cluentio locus in Oppianicum: Illum tabulas publicas uiolaſſe, cenſorias corrupiſſe, decuriones uniuerſi iudicauerũt: cum illo nemo rationem, nemo rem ullam contrahebat, nemo illum ex tam multis cognatis & affinibus tutorem unquam liberis ſuis ſcripſit. & deinceps adhuc multa. Vt hæc in unum congeruntur, ita cõtrà illa diſperſa ſunt, quæ à Cicerone diſſipata dici puto:

Hic ſegetes, illic ueniunt felicius uuæ,
Arborei fœtus alibi. & deinceps.

Illa uerò apud Ciceronem mira figurarum mixtura deprehenditur, in qua & primo uerbo longo pòſt interuallo redditum eſt ultimum, & media primis, & medijs ultima cõgruunt: Veſtrum iam hîc factum deprehenditur P. C. non meum, ac pulcherrimũ quidem factum, uerum, ut dixi, non meum, ſed ueſtrum. Hanc frequentiorem repetitionem πλοκὴν uocãt, quæ fit ex permixtis figuris, ut ſuprà dixi, utq; ſe habet epiſtola ad Brutũ: Ego cùm in gratiam redierim cum Appio Claudio, & redierim per Cn. Pompeium, te ego ergo cùm redierim. Et in eiſdem ſententijs crebrioribus mutata declinationibus iteratione uerborum, ut apud Perſium,

—Vſq; adeo'ne
Scire tuum nihil eſt, niſi te ſcire hoc ſciat alter?

Et apud Ciceronem: Neq; enim poterat indicio ex his damnatis qui

qui indicabantur. Sed sensus quoq; toti quemadmodũ cœperunt desinent: Venit ex Asia, hoc ipsum quàm bonum? Tri. pl. uenit ex Asia. In eadem tamen periodo & uerbum ultimũ primo refertur: tertium iam sermone adiectum est: Veruntamen uenit. Interim sententia quidem repetitur, sed eodem uerborum ordine: Quid Cleomenes facere potuit? Non enim poßum quenquam insimulare falsò: Quid inquã Cleomenes facere potuit? Prioris sententiæ uerbum ultimum ac sequentis primum frequenter est idem, quo quidem schemate utuntur poëtæ sæpius:

Pierides uos hæc facietis maxima Gallo,
Gallo cuius amor tantum mihi crescit in horas.

Sed ne oratores quidem raro: Hic tamen uiuit, uiuit? imò etiam in senatum uenit. Aliquando, sicut in geminatione uerborum diximus, initia quoq; & clausulæ sententiarum alijs, sed non aliò tendentibus uerbis, inter se consonant. Initia hoc modo: Dederim periculis omnibus, obtulerim insidijs, obiecerim inuidiæ. Rursus clausulæ: Ibidem statim: Vos enim statuistis, uos sentiam dixistis, uos iudicastis. Hoc alij μετωνυμίαν, alij disiunctionem uocant, utrũq; etiamsi est diuersum, recte. Nam est nominũ idẽ significantiũ separatio. Cõgregantur quoq; uerba idẽ significantia: Quæ cum ita sint Catilina, perge quò cœpisti: Egredere aliquãdo ex urbe: Patent portæ, proficiscere. Et in eundem alio libro: Abijt, excesßit, erupit, euasit. Hoc Cæcilio πλεονασμὸς uidetur, id est, abundans supra necessitatem oratio, sicut illa: Vidi oculis antè ipse meis. In illo enim uidi, inest ipse. Verum id (ut alio quoq; loco dixi) cùm superuacua oneratur adiectione, uitium dicitur: cum autem auget manifestam sentẽtiam, sicut hic, uirtus: Vidi, ipse, antè, oculis. quot uerba, totidem sunt affectus. Cur tamen hæc proprie nomine tali notarit, non uideo. Nam & geminatio & repetitio & qualiscunq; adiectio πλεονασμὸς uideri potest. Nec uerba modò, sed sensus quoque idem facientes aceruantur: Perturbatio istum mentis, & quædam scelerum

lerum offusa caligo, & ardẽtes furiarum faces excitarunt. Con-
geruntur & diuersa: Mulier, tyranni sæua crudelitas, patris
amor, ira præceps, temeritas, dementia. Et apud Ouidium:

Ouid. 5. Metamorph.

Sed graue Nereïdum numen, sed corniger Ammon,
Sed quæ uisceribus ueniebat bellua ponti Exaturanda meis.

Inueni qui & hoc uocarent πλεονὴν, cui non assentior, cum sint unius figuræ. Mixta quoq; & idem, & diuersum significantia, quod & ipsum διαλλαγὴν uocant: Quæro ab inimicis, sint'ne hæc inuestigata, comperta, patefacta, sublata, deleta, extincta per me. Et inuestigata, comperta, patefacta, aliud ostẽdunt: Sublata, deleta, extincta, sunt inter se similia, sed non etiam prioribus. Et hoc autem exemplum, & superius aliam quoque efficiunt figuram: quæ quia cõiunctionibus caret, Dissolutio uocatur, apta cum quid instantius dicimus. Nam & singula inculcantur, & quasi plura fiunt. Ideoq; utimur hac figura, nõ in singulis modò uerbis, sed sententijs etiam: ut Cicero dicit contra concionem Metelli, Qui indicabãtur, eos uocari, custodiri, ad senatũ adduci iussi, in senatu sunt positi. & totus hic locus. Rutilius hoc genus διάλυσιν uocat, eorũ quæ possunt esse copulata, dissolutionẽ. Contrariũ est schema, quod cõiunctionibus abũdat. Illud ἀσύνδετον, hoc πολυσύνδετον dicitur, hoc est uel ijsdẽ sæpius repetitis: ut,

_Tectumq; laremq;
Armaq; Amyclæumq; canem, Cressamq; pharetram.

Vel diuersis: Arma uirumq;- Multum ille & terris- Multa quoq; & bello.

Aduerbia quoq; & pronomina uariantur:

Hìc illum uidi iuuenem- Bissenos cui nostra dies-
Hìc mihi responsum primus dedit ille petenti.

Sed utrunque horum coaceruatio: etenim tantum iuncta aut dissoluta. Omnibus scriptores sua nomina dederunt: sed uaria, & ut cuique fingenti placuit. Eons quidem unus, quia acriora facit, & instantiora quæ dicimus, & uim quandam præ se ferentia

rentia, uelut sæpius erumpentis affectus. Gradatio quæ dicitur κλίμαξ, apertiorem habet artem, & magis affectatam, ideoq; esse rarior debet. Est autem ipsa quoque adiectionis. Repetit enim quæ dicta sunt, & priusquàm ad aliud descendat, in prioribus resistit. Eius exemplum ex Græco notißimo transferatur: Nec hæc dixi quidem, sed nec scripsi: nec scripsi quidem, sed nec obij legationem: nec obij quidem, sed nec persuasi Thebanis. Sunt tamen erudita & Latina: Africano uirtutẽ industria, uirtus gloriam, gloria æmulos comparauit. Et Calui: Non ergo magis pecuniarum repetundarum quàm maiestatis, neq; maiestatis magis quàm Plautiæ legis, neq; Plautiæ legis magis quàm ambitus, neq; ambitus magis quàm omnium legum iudicia perierunt. Inuenitur apud poëtas quoque, ut apud Homerum de sceptro quod à Ioue ad Agamemnonem usq; deducit, & apud nostrum etiam Tragicum:

Ioue propagatus est, ut perhibent, Tantalus,
Ex Tantalo Pelops, ex Pelope autem satus
Atreus, qui nostrum porrò propagat genus.

At quæ per detractionẽ fiunt figuræ, breuitatis nouitatisq; maxime gratia petuntur, quarum una est ea, quam libro proximo in figuras distuli, Synecdoche, cùm subtractum uerbum aliquod satis ex cæteris intelligitur: ut Cælius in Antonium: Stupere gaudio Græcus. Simul enim auditur, cœpit. Cicero ad Brutum: Sermo nullus, scilicet nisi de te. Quid enim potius? Tum Flauius: Erras, inquit, tabellarie, & ego ibidem orans inter cœnam exoraui. Cui similia sunt illa meo quidem iudicio, in quibus uerba decenter pudoris gratia subtrahuntur:

Nouimus & qui te, transuersa tuentibus hirquis,
Et quo, sed faciles Nymphæ risere, sacello.

Hanc quidam Aposiopesim putant, frustra. Nam illa quid taceat incertum est, aut certe longiore sermone explicandum: Hic unum uerbum, & manifestum quidem desideratur. quæ si

Aposiopesis est, nihil, in quo deest aliquid, non idem appellabitur. Ne ego illud quidem Aposiopesim semper uoco, in quo res quæcunq; relinquitur intelligenda, ut ea quæ in epistolis Cicero: Data Lupercalibus, quo die Antonius Cæsari. quia nihil hic aliud intelligi poterat, quàm hoc, diadema imposuit. Altera est per detractionem figura, de qua modò dictum est, cui coniunctiones eximuntur. Tertia quæ dicitur συνεζευγμένον, in qua unũ ad uerbum plures sententiæ referuntur, quarum unaquæq; desideraret illud, si sola poneretur. Id accidit aut præposito uerbo, ad quod reliqua respiciant, Vicit pudorem libido, timorem audacia, rationem amentia. Aut illato, quo plura clauduntur: Neq; enim is es Catilina, ut te aut pudor unquam à turpitudine, aut metus à periculo, aut ratio à furore reuocauerit. Medium quoq; potest esse, quod & prioribus & sequentibus sufficiat. Iungit autem & diuersos sexus, ut cum marem fœminamq; filios dicimus. Et singularia pluralibus miscet. Sed hæc adeò sunt uulgaria, ut sibi artem figurarum asserere non possint. Illud planè figura est, qua diuersa sermonis forma coniungitur:

-Socijs tunc arma capessant
Edico, & dira bellum cum gente gerendum.

Quamuis enim pars Bellum posterior participio insistat, utriq; tamen cõuenit illud Edico, nam utriq; detractionis gratia facta coniunctio. Συνοικείωσιν uocant, quæ duas res diuersas colligat: Tam deest auaro quod habet, quàm quod nõ habet. Huic diuersam uolunt esse distinctionem, cui dant nomen ἀνδραποδισμόν, qua similia discernuntur, Cùm te pro astuto sapientem appelles, pro confidente fortẽ, pro illiberali diligentẽ: quod pendet ex finitione, ideoq; an figura sit, dubito. Cui cõtraria est ea, quæ ex uicinia transit ad diuersa aut similia: -Breuis esse laboro, Obscurus fio. & quæ sequuntur. Tertium est genus figurarum, quæ aut similitudine aliqua uocum, aut paribus, aut contrarijs uersus in se aures, et animos excitant. Huic nomẽ est παρομοιωσία, quæ

quæ dicitur agnominatio. Ea non uno modo fieri solet, sed ex uicinia quadam prædicti nominis ducta casibus declinatur, ut Domitius Afer pro Cloantilla: Mulier rerum omnium imperita, in omnibus rebus infelix. Et cùm uerbo idē uerbum plus significāter subiungitur: Quando homo, hostis homo. Quibus exēplissum in aliud usus, sed in uno facilis est geminatio. Παρωνομασία ei cōtrarium est, quod eodem uerbo quasi fālsum* augetur: Quæ lex priuatis hominibus esse lex non uidebatur. Cui cōfinis est ἀντανάκλασις, eiusdem uerbi contraria significatio: cum Proculeius quereretur de filio, quòd is mortem suam expectaret, & ille dixisset, se uerò non expectare: Imò, inquit, rogo expectes. Non ex codē, sed diuerso uicinū accipitur, cum supplicio afficiendum dicas, quē supplicatione dignū iudicaris. Aliter quoq; uoces aut eædem diuersa in significatione ponūtur, aut productione tantum uel correptione mutatæ, quod etiā in iocis frigidum: equidem tradi inter præcepta miror, eorumq; exempla uitandi potius quàm imitandi gratia pono: Amari iucūdum est, si curetur, ne quid insit amari. Auium dulcedo ad auium ducit. Et apud Ouidium ludentem: Cur ego non dicam Furia te furiam. Cornificius hanc traductionem uocat, uidelicet alterius intellectus ad alterū. Sed elegantius, quod est positū in distinguendam rei proprietatem: Hanc reipublicæ pestem paulisper reprimi, non in perpetuum comprimi posse. Et quæ præpositionibus in contrarium mutantur. Non emissus ex urbe, sed immissus in urbem esse uideatur. Melius atq; acrius, quod cū figura iucundum est, tum etiam sensu ualet: Emit morte immortalitatē. Illa leuior est: Non Pisonum, sed pistorū. &, Ex aratore orator. Peßimū uerò: Ne patres conscripti uideantur circumscripti. Raro euenit, sed uehementer uenit. Sic contingit, ut aliquis sensus uehemens & acer uenustatem aliquam non eodem ex uerbo non dißonam accipiat. Et cur me prohibeat pudor uti domestico exemplo? Pater meus cōtra eum qui se legationi immoriturum

*negatur

dixerat, deinde uix paucis diebus insumptis re infecta redierat, Non exigo uti immoriaris legationi, immorare. Nam & ualet sensus ipse, & in uerbis tantũ distantibus iucũde cõsonat uox, præsertim nõ captata, sed uelut oblata, cũ altero suo sit usus, alterũ ab aduersario acceperit. Magnæ ueteribus curæ fuit, gratiã dicẽdi è paribus cõtrarijs acquirere. Gorgias in hoc immodicus, copiosus utiq; prima ætate Isocrates fuit. Delectatus est his etiam M. Tullius, uerum & modum adhibuit non ingratæ (nisi copia redundet) uoluptati, & rem alioqui leuem sententiarum pondere impleuit. Nam per se frigida & inanis affectatio cum in acreis incĭdit sensus, innata uidetur esse, non accersita. Similium ferè quadruplex ratio est. Nam est primum, quoties uerbũ uerbo simile, aut non dißimile ualde quæritur: ut,

_Puppesq; tuæ pubesq; tuorum.

Et, Sic in hac calamitosa fama, quasi in aliqua pernicioſißima flamma. Et: Non enim tam spes laudanda, quàm res est. Aut certè par est extremis syllabis cõsonans: Non uerbis, sed armis. Et hoc quoq; quoties in sententias acres incĭdit, pulchrum est: Quantum poßis in eo semper experire, ut prosis: hoc est πάρισον, ut pleriſq; placuit. Cleosteleus πάρισον existimat, quod sit è membris non dißimilibus. Secundum ut clausula similiter cadat, uel ijsdem in ultimam partem collatis, ὁμοιοτέλευτον similem duarum sententiarum uel plurium finem. Non modò ad salutem eius extinguendam, sed etiam gloriam per tales uiros infringendam. Ex quibus ferè sunt, non tamen ut semper ultimis consonent, quæ πίκωλα dicunt: Vicit pudorem libido, timorem audacia, rationẽ amẽtia. Sed in quaternas quoq;, ac plures hæc ratio ire sententias potest. Fit etiam singulis uerbis: Hæc cubat, dolet, piget, pudet. Et: Abijt, excesßit, erupit, euasit. Tertium est quod in eosdem casus cadit, ὁμοιόπτωτον dicitur. Sed neque quod finem habet similem, est ὁμοιόπτωτον: utique in eundem finem uenit ὁμοιοτέλευτον. Quia ὁμοιόπτωτον, est tantum casus

similis

similis, etiamsi dissimilia sint quæ declinentur, nec tantum in fine deprehenditur, sed respondent uel prima inter se, uel medijs, uel extremis, uel etiam permutatis his, ut media primis, & summa medijs accommodentur, & quocunque modo accommodari poterunt. Nec enim semper paribus syllabis constat, ut est apud Afrum: Amisso nuper infelicis aulæ si non præsidio inter pericula, tamē solatio uitæ inter aduersa. Ea uerò uidētur optima, in quibus initia sententiarum & fines consentiunt, ut hic, Præsidio, solatio: & ut penè similia sint uerbis, & paribus cadant, & eodem desinant modo. Etiam ut sint, quod est quartum, membris æqualibus, quod ἰσόκωλον dicitur: Si quantum in agro locisq; desertis audacia potest, tantum in foro atq; iudicijs impudentia ualeret, ἰσόκωλόν est, & ὁμοιόπτωτον habet, Non minus nūc in causa cederet A. Cecinna Sexti Ebutij impudentiæ, quàm tum in ui faciēda cessit audaciæ, ἰσόκωλον, ὁμοιόπτωτον, ὁμοιοτέλευτον. Accedit & ex illa figura gratia, qua nomina dixi mutatis casibus repeti. Non minus cederet quàm cessit. Adhuc ὁμοιοτέλευτον & παρονομασία est: Neminem posse alteri dare matrimonium, nisi quem penes sit patrimonium. Contrapositum autem, uel ut quidam uocant, contentio (ἀντίθετον dicitur) non uno fit modo. Nam & fit si singula singulis opponuntur, ut in eo quod modo dixi, Vicit pudorem libido, timorem audacia. Et bina binis: Non nostri ingenij, uestri auxilij est. Et sententiæ sentētijs, Dominetur in concionibus, iaceat in iudicijs. Cui cōmodissime subiungitur & ea species, quam distinctionem diximus: Odit populus Romanus priuatam luxuriam, publicam magnificentiam diligit. Et quæ sunt simili casu, dissimili sentētia in ultimo locata: ut, Quod in tempore mali fuit, nihil obsit, quin quod in causa boni fuit, prosit. Nec semper cōtrapositum subiungitur, ut in hoc: Est igitur iudices non scripta, sed nata lex. Verū, sicut Cicero dicit, quod de singulis rebus propositis refertur ad singula, ut in eo quod sequitur: Quam non didicimus,

accepimus, legimus, uerũ ex natura ipsa arripuimus, hausimus, expreßimus. Nec semper quod aduersum est contraponitur, quale est apud Rutiliũ: Nobis primũ dij immortales fruges dederũt: nos quæ soli accepimus, in omnes terras distribuimus. Nobis maiores nostri rẽpub. reliquerũt: nos etiã socios nostros de seruitute eripuimus. Fit etiã aßũpta illa figura, qua uerba declinata repetũtur, quod ἀνὰ μετάβολὴν dicitur: Nõ ut edam uiuo, sed ut uiuã edo. Et quod apud Ciceronẽ cõuersum ita est, ut cũ mutationem casus habeat, etiã similiter desinat: Vt & sine inuidia culpa plectatur, & sine culpa inuidia ponatur. quod & eodem cluditur uerbo, ut quod dicit de Sexto Roscio: Etenim cũ artifex eiusmodi sit, ut solus dignus uideatur esse, q scenã introëat, tum uir eiusmodi sit, ut solus uideatur dignus, qui eò non accedat. Est & in nominibus ex diuerso collocatis sua gratia: Si Consul Antonius, Brutus hostis: si conseruator reipublicæ Brutus, hostis Antonius. Olim plura de figuris quàm necesse erat: & adhuc erit, qui putet esse figuram: Incredibile est quod dico, sed uerum. ἀνθυπόφορὰν uocant. &, Aliquis hoc semel tulit, ego bis, ego ter, πλεξόδην, ἀφοσδὴν. Longius euectus sum, sed redeo ad propositum. Quædam uerborum figuræ paulum figuris sentẽtiarum declinãtur, ut dubitatio. Nam cum est in re, priori parti aßignanda est: cum in uerbo, sequẽti, Siue me malitiã, siue stultitiam dicere oportet. Item correctionis eadem ratio est. Nam quod illic dubitat, hîc emendat. Etiam in personæ fictione accidere quidam idem putauerunt, ut in uerbis etiam esset hæc figura: Crudelitatis est mater auaritia. Et apud Sallustium in Ciceronem: O Romule Arpinas. quale est & apud Menandrum, Oedipus Othryasius. Hæc omnia copiosius sunt executi, qui nõ ut partem operis trãscurrerunt, sed proprie libros huic operi dedicauerunt, sicut Cæcilius, Dionysius, Rutilius, Cornificius, Visellius, alijq; nõ pauci: sed nõ minor erit eorũ qui* uiuũt gloria. Vt fãteor autẽ uerborũ figuras posse plures reperiri à quibusdam

*iuuant

busdam, ita ijs quæ ab autoribus claris traduntur, meliores, non assentior. Nam in primis M. Tullius multas in tertio de Orat. libro posuit, quas in Oratore postea scripto transeundo uidetur ipse damnasse: quarum pars est, quæ sententiarum potius, quàm uerborum sit, ut imminutio, improuisa imago, sibi ipsi respõsio, digressio, permissio, contrarium. Hoc enim puto quod dicitur ἐνθυμήματος, sumpta ex aduerso probatio. Quædam omnino non sunt figuræ, sicut ordo, dinumeratio, circumscriptio, siue hoc nomine significatur comprehensa breuiter sententia, siue finitio. Nam & hæc Cornificius, atq; Rutilius schemata λέξεως putant. Verborũ autem *concinna transgressio, id est, hyperbaton, quod *continua Cæcilius quoq; putat schema, à nobis est interposita: et mutatio, quæ si ea est, quam Rutilius ἀλλοίωσιν uocat, dissimilitudinem ostendit hominũ, rerum, factorumq;: si latius fiat, figura non est: si angustius, in ἀσάφειαν cadet. Si uerò hæc appellatio significat ὑπαλλαγήν, satis de ea dictum est. Quod uerò schema est ad propositum subiecta ratio? utrum quod Rutilius ἀλλοίωσιν uocat? nam de illo dubitari posit, an schema sit, distributis subiecta ratio: quod apud eundẽ primo loco positum est, προσαπόδοσις dicitur, quæ ut maxime seruetur, sanè est in pluribus propositis, quia aut singulis statim ratio subijcitur, ut est apud Antonium: Sed neq; accusatorem cum metuo, qui sum innocens: neq; competitorem uereor, qui sum Antonius: neque Consulem spero, qui est Cicero. Aut positis duobus uel tribus eodem ordine singulis cõtinuò redditur, quale apud Brutum de dictatura Cn. Pompeij: Præstat enim nemini imperare, quàm alicui seruire: Sine illo enim uiuere honeste licet, cum hoc uiuendi nulla conditio est. Sed uni rei multiplex ratio subijcitur, ut apud Vergilium:

Siue inde occultas uires & pabula terræ
Pinguia cõcipiunt, siue illis omne per ignẽ Excoquitur uitiũ.
Et totus locus. Seu plures calor ille uias— Seu durat magis—
Relationẽ quid accipi uelit, non liquet mihi. Nam si ὑπαλλαγὴν,

aut ἐπάνοδον, aut ἀναμεταξολὼ dicit, de omnibus locuti sumus. Sed quicquid id est, neq; hoc, neq; superiora in Oratore repetit. Sola in eo libro posita ponitur inter figuras uerborum, exclamatio, quam sententiæ potius puto. Affectus enim est, & cæteris omnibus consentio. Adijcit his Cæcilius πρόφρασιν, de qua dixi. Cornificius interrogationem, ratiocinationem, subiectionem, translationem, occultationem. Præterea sententiam, membrum, articulum, interpretationem, conclusionem: quorũ priora alterius generis sunt schemata, sequentia schemata omnino non sunt. Item Rutilius præter ea quæ apud alios quoq; sunt schemata, πάρομολογίαν, ἀναγκαῖον, ἠθοποιΐαν, ἀκολουθίαν, πρόληψιν, ἀναχώρησιν, βραχυλογίαν, παράφρασιν, παρρησίαν, de quibus idem dico. Nam eos quidem autores, qui nullum propè finem fecerunt exquirendis nominibus, præteribo: qui etiam quæ sunt argumentorũ, figuris adscripserũt. Ego illud de his etiam quæ uere sunt, adijciam breuiter: sicut ornant orationes opportunè positæ: ita ineptißimas esse, cum immodicè petuntur. Sunt qui neglecto rerum pondere, & uiribus sententiarum, si uel inania uerba in hos modos deprauarint, summos se iudicent artifices, ideoq; non desinunt eas nectere, quas sine sententia sectari tam est ridiculum, quàm quærere habitum, gestumq; sine corpore. Sed ne hæ quidẽ quæ recte fiunt, densandæ sunt nimis. Nam & uultus mutatio, oculorumq; coniectus multum in actu ualet: sed si quis ducere os exquisitis modis, & frontis ac luminum incõstantia trepidare non desinat, rideatur. Et oratio habeat rectam quandam uelut faciem: quæ ut stupere immobili rigore non debebit, ita sæpius in ea, quam natura dedit, specie continenda est. Sciẽdum uerò in primis quid quisque in orando postulet locus, quid persona, quid tempus. Maior enim pars harum figurarum posita est in delectatione. Vbi uerò atrocitate, inuidia, miseratione pugnandum est, quis ferat cõtrapositis, & pariter cadentibus, & consimilibus irascentem, flentem, rogantem? cum his

rebus

rebus curæ uerborum deroget affectibus fidem, & ubicunq; ars ostentatur, ueritas abesse uideatur.

De compositione. CAP. IIII.

DE compositione nõ equidem post Marcum Tullium scribere auderem, cui nescio an ulla pars operis huius sit magis elaborata, nisi & eiusdem ætatis homines scriptis ad ipsum etiam literis reprehendere uel collocandi genus ausi fuissent, & post eum plures multa ad eandẽ rem pertinentia memoriæ tradidissent. Itaq; accedam in plerisq; Ciceroni, atq; in his ero, quæ indubitata sunt, breuior: in quibusdam paulum fortasse dissentiã. Nam etiã cum iudicium meum ostendero, suũ tamen legentibus relinquam. Neq; ignoro quosdam esse, qui curam omnẽ compositionis excludant, atq; illũ horridum sermonẽ ut fortè effluxerit, modò magis naturalem, modò etiã magis uirilem esse cõtendant. Qui si id demum naturale esse dicunt, quod à natura primum ortum est, & quale ante cultum fuit, tota hæc ars orandi subuertetur. Neq; enim locuti sunt ad hanc regulam & diligẽtiam primi homines, nec proœmijs præparare, docere expositione, argumentis probare, affectibus cõmouere scierunt. Ergo his omnibus, non sola cõpositione caruerunt: quorum si fieri nihil melius licebat, ne domibus quidẽ casas, aut uestibus pellium tegmina, aut urbibus mõtes ac syluas mutari oportuit. Quæ porrò ars statim fuit? quid non cultu nitescit? cur uites coërcemus manu? cur eas fodimus? rubos aruis excidimus? terra & hæc generat. mansuefacimus animalia? indomita nascuntur. Verum id est maxime naturale, quod fieri natura optime patitur. Fortius uerò quid incompositum potest esse, quàm iunctum & bene collocatum? Neq; si parui pedes uim detrahant rebus, ut Sotadeorum, & Galliamborum, & quorundam in oratione simili penè licentia lasciuientium, compositionis est iudicandum. Cæterum quantò uehementior fluminum cursus est prono alueo, ac nullas moras obijciente, quàm inter obstantia saxa fractis aquis ac re-

luctantibus, tantò quæ connexa est, & totis uiribus fluit, fracta sa atque interrupta melior oratio. Cur ergo uires ipsas specie solui putent, quando nec ulla res sine arte satis ualeat, & comitetur semper artem decor? An non eam quæ emissa optime est, hastam specioſißime contortam ferri uidemus? & arcu dirigentium tela quò certior manus, hoc est habitus ipse formosior? Iam in certamine armorum, atque in omni palæstra quid satis recte cauetur, ac petitur, cui non artifex motus, & certi quidam pedes adsint? Quare mihi compositione uelut amentis quibusdam neruis ue intendi & concitari sentẽtiæ uidentur. Ideo eruditißimo cuiq; persuasum est, ualere eam quàm plurimum, non ad delectationem modò, sed ad motum quoque animorum. Primum quia nihil intrare potest in affectum, quod in aure, uelut quodam uestibulo, statim offendit: deinde quòd natura ducimur ad modos. Neque enim aliter eueniret, ut illi quoq; organorum soni, quanquàm uerba non exprimunt, in alios tamen atq; alios motus ducerẽt auditorem. In certaminibus sacris non eadem ratione concitant animos ac remittunt, nec eosdem modos adhibent, cum bellicum est canendum, & cùm posito genu supplicandum. Nec idem signorum concentus est procedente ad præ-
*canente lium exercitu, idem receptui *carmen. Pythagoreis certe moris fuit, & cum euigilassent, animos ad lyram excitare, quò essent ad agendum erectiores: & cùm somnum peterent, ad eandem prius lenire mentes, ut si quid fuisset turbidiorũ cogitationum, componerent. Quòd si numeris & modis ineſt quædam taciturnitas, in oratione est uehementißima: quantumq; interest sensus idem quibus uerbis efferatur, tantũ uerba eadem qua compositione uel in exitu iungantur, uel fine claudantur. Nam quædam & sentẽtijs parua, & elocutione modica, uirtus hæc sola commendat. Deniq; quod cuiq; uisum erit uehementer, dulciter, speciose dictum, soluat, & turbet, abierit omnis uis, iucunditas, decor. Soluit quædam sua in Oratore Cicero: Nam neq; me diui-

tiæ

tiæ mouent, quibus omnes Africanos & Lælios multi uenalitij mercatoresq; superarunt. & sequentes deinceps periodos: quas si ad illum modũ perturbes, uelut fracta aut trãsuersa tela proieceris. Idem corrigit quæ à Graccho composita durius putat. Illum decet, nos hac simus probatione contenti, quòd in scribẽdo quæ se nobis solutoria obtulerint, componemus. Quid enim attinet eorũ exempla quærere, quæ sibi quisq; experiri potest? Illud notasse satis habeo: quò pulchriora & sensu, & elocutione dissolueris, hòc orationẽ magis deformem fore, quia negligẽtia collocationis ipsa uerborum luce deprehẽditur. Itaq; ut cõfiteor penè ultimam oratoribus artẽ compositionis, quæ perfecta sit, contigisse, ita illis priscis habitam inter curas, inquãtum adhuc profecerãt, puto. Neq; enim mihi quamlibet magnus autor Cicero persuaserit Lysiam, Herodotum, Thucydidem, parũ studiosos eius fuisse. Genus fortasse sint secuti nõ idem quod Demosthenes, aut Plato, quãquàm & ij ipsi inter se dissimiles fuerunt. Nã neq; illud in Lysia dicendi textum tenue, atq; rarum lætioribus numeris corrũpendum erat. Perdidisset enim gratiã, quæ in eo maxima est, simplicis atq; inaffectati coloris: perdidisset fidẽ quoq;. Nam scribebat alijs, nõ ipse dicebat, ut oportuerit esse illa rudibus & incompositis similia, quod ipsum cõpositio est. Et historiæ (quæ currere debet ac ferri) minus conuenissent intersistentes clausulæ, & debita actionibus respiratio, & cludendi inchoandiq; sentẽtias ratio. In cõcionibus quidem etiam similiter cadentia quædam & contraposita deprehendas: in Herodoto uerò cum omnia (ut ego quidem sentio) leniter fluunt, tum ipsa διάλεκτος habet eam iucunditatem, ut latentes etiam numeros complexa uideatur. Sed de propositorum diuersitate pòst paulùm. Nunc quæ prius ijs qui rectè componere uolent, discẽda sint. Est igitur ante omnia oratio alia uincta atq; cõtexta, soluta alia, qualis in sermone & epistolis, nisi eum aliquid supra naturã suam tractant, ut de philosophia, de

repu

republica, similibusq;. Quod non eò dico, quia non illud quoq; solutum habeat suos quosdam, & forsitan difficiliores etiã pedes: neq; enim aut hiare semper uocalibus, aut destitui temporibus uolunt sermo & epistola: sed non fluunt, nec cohærẽt, nec uerba de uerbis trahunt, ut potius laxiora in his uincula, quàm nulla sint. Nonnũquam in causis quoq; minoribus decet eadem simplicitas, quæ non illis, sed alijs utitur numeris, dißimulatq; eos, & tantum communit occultius. At illa connexa series tres habet formas: incisa, quæ κόμματα dicuntur: membra, quæ κῶλα: & περίοδος, quæ est uel ambitus, uel circunductum, uel cõtinuatio, uel conclusio. In omni porrò compositione tria sunt necessaria, ordo, iunctura, & numerus. Primũ igitur de ordine. Eius obseruatio in uerbis est singulis, & contextis. Singula sunt quæ diximus κῶλα. In his cauendum ne decrescat oratio, & fortiori iungatur aliquid infirmius, ut sacrilego fur, aut latroni petulans. Augeri enim debent sententiæ & insurgere: ut optime Cicero, Tu, inquit, istis faucibus, istis lateribus, ista gladiatoria totius corporis firmitate. Aliud enim maius alio superuenit. At si cœpißet à toto corpore, non bene ad latera faucesq; descenderet. Est & alius naturalis ordo, ut uiros ac fœminas, diem ac noctem, ortũ & occasum dicas potius, quàm retrorsum. Quædam ordine permutato fiunt superuacua, ut fratres gemini. Nã si præcesserint gemini, fratres addere non est necesse. Illa nimia quorũdam fuit obseruatio, ut uocabula uerbis, uerba rursus aduerbijs, nomina appositis, & pronominibus rursus essent priora. Nam fit contrà quoq; frequẽter non indecore. Necnon & illud nimiæ est superstitionis, ut quæq; sint tempore, ea etiã facere ordine priora, non quin frequenter sit hoc melius, sed quia interdum plus ualent antè gesta, ideoq; leuioribus superponenda sunt. Verbo sensum cludere multò, si compositio patiatur, optimum est. In uerbis enim sermonis uis inest. At si id asperum erit, cedat hæc ratio numeris, ut fit apud summos Græcos, Latinosq;

nosq; oratores frequentißimè. Sine dubio enim omne quod non cludet, hyperbaton est. Ipsum hoc inter tropos uel figuras, quæ sunt uirtutis, receptum est. Non enim ad pedes uerba dimensa sunt. Ideoq; ex loco transferuntur in locum, ut iungantur, quo congruunt maxime: sicut in structura saxorum rudium, etiam ipsa enormitas inuenit, cui applicari, & in quo posßit insistere. Felicißimus tamen sermo est, cui & rectus ordo, & apta iunctura, & cum his numerus opportunè cadens contingit. Quædam uero transgreßiones & longæ sunt nimis, ut in superioribus diximus libris, & interim etiam compositione uitioſæ, quæ in hoc ipsum petuntur, ut exultẽt atq; lasciuiant, quales illæ Mecœnatis, Sole & aurora rubẽt plurima. Inter sacra mouit aqua fraxinos. Ne exequias quidem unus inter miserrimos uiderem meas. Quod inter hæc peßimum est, quia in re tristi ludit compositio. Sæpe tamen est uehemens aliquis sensus in uerbo. quod si in media parte sententiæ latet, transiri intentione, & obscurari circũiacentibus solet: in clausula positũ aßignatur auditori, & infigitur: quale est illud Ciceronis, Vt tibi necesse esset in cõspectu populi Romani uomere postridie. Trãsfer hoc ultimũ, minus ualebit. Nam totius ductus hic est quasi mucro, ut per se fœdæ uomendi neceßitati, iam nihil ultrà expectantibus, hanc quoq; adijceret deformitatem, ut cibus teneri non posset postridie. Solebat Afer Domitius traijcere in clausulas uerba tantum asperandæ cõpositionis gratia, & maximè in proœmijs, ut pro Cloantilla: Gratias agam continuò. Et pro Lælia: Eis utrisque apud te iudicem periclitatur Lælia. Adeò refugit teneram delicatamq; modulandi uoluptatem, ut occurrentibus per se numeris, quo eos inhiberet, obijceret. Amphibologiã quoq; fieri uitiosa locatione uerborum, nemo est qui nesciat. Hæc arbitror, ut in breui, de ordine fuisse dicenda: qui si uitiosus est, licet & iuncta sit, & apte cadens oratio, tamen meritò incomposita dicatur. Iunctura sequitur. Ea est in uerbis, incisis, membris, periodis

riodis. Omnia nanq; ista & uirtutes, & uitia in complexu habent. Atq; ut ordinem sequar, primum quæ imperitis quoq; ad reprehensionem notabilia uidentur, id est, quæ cõmißis inter se uerbis duobus ex ultima prioris, ac prima sequentis syllaba, deforme aliquod nomen efficiunt. Tum uocalium concursus, qui cum accidit, hiat & intersistit, & quasi laborat oratio. Peßimè longæ, quæ easdem inter se literas cõmittunt, sonabunt. Præcipuus tamen erit hiatus earum, quæ cauo aut patulo maxime ore efferuntur. E, plenior est: I, angustior, ideoq; obscurius in his uitiũ. Minus peccabit, qui longis breues subijciet, & adhuc qui præponet longæ breuem. Minima est in duabus breuibus offensio. Atq; cum aliæ subiunguntur alijs, perinde asperiores erũt, prout oris hiatu simili, aut diuerso pronuntiabuntur. Non tamen id ut crimen ingens expauescendum est, ac nescio negligẽtia in hoc, an solicitudo sit peior. Inhibeat enim necesse est hic metus impetum dicendi, & à potioribus auertat. Quare ut negligentia est hoc pati, ita humilitatis ubiq; perhorrescere, nimiosq; non immeritò in hac cura putãt omnes Isocratem secutos, præcipueq; Theopõpum. At Demosthenes & Cicero modice respexerunt ad hanc partem. Nam & coëuntes literæ, quæ συναλοιφὴ dicitur, etiam leniorem faciunt orationem, quàm si omnia uerba suo fine cludantur: & nonnunquam hiulca etiã decent, faciuntq; ampliora quædam: ut, Pulchra oratione apta omnino iactare: tum longæ per se, & uelut optimæ syllabæ aliqui etiã medij temporis inter uocales quasi intersistatur, aßumunt. Qua de re utar Ciceronis potißimum uerbis, Habet, inquit, ille tanquam hiatus & cõcursus uocalium molle quiddam, & quod indicet non ingratam negligentiam de re hominis magis quàm de uerbis laborantis. Cæterum consonantes quoque, eæq; præcipue quæ sunt asperiores, in commissura uerborum rixantur, & S, ultima cum X, proxima, quarũ tristior etiam, si binæ collidantur, stridor est: ut, Ars studiorum, quæ fuit causa

& Ser

& Seruio, ut dixi, subtrahendæ S, literæ, quoties ultima esset, aliáq; consonante susciperetur: quod reprehendit Lauranius, Messala defendit. Nam neq; Lucilium putant uti eadem ultima, cum dicit: Serenu' fuit, & dignu' loco. Quinetiam Cicero in Oratore plures antiquorum tradit sic locutos:

Inde belligerare po' meridiem: & illa Censorij Catonis, Die' hanc, æque M, litera in E, mollita. quæ in ueteribus libris reperta mutare imperiti solēt: & dum librariorū inscitiam insectari uolunt, suam confitentur. Atqui eadem illa litera quoties ultima est, & uocalem uerbi sequentis ita contingit, ut in eam transire possit, etiam si scribitur, tamen parum exprimitur: ut, Multum ille. &: Quantum erat. adeò ut penè cuiusdam nouæ literæ sonum reddat. Neque enim eximitur, sed obscuratur, & tantum aliqua inter duas uocales uelut nota est, ne ipsæ coëant. Videndum etiam ne syllabæ uerbi prioris ultimæ, sint primæ sequentis. Id ne quis præcipi miretur, Ciceroni in epistolis excidit: Res mihi inuisæ uisæ sunt Brute. Et in carmine:

O' fortunatam natam me consule Romam.

Etiam monosyllaba si plura sunt, malè continuabuntur, quia necesse est compositio multis clausulis concisa subsultet. Ideoq; etiam breuium uerborum ac nominum uitanda continuatio, & ex diuerso quoque longorum. afferunt enim quandam dicendi tarditatem. Illa quoq; uitia sunt eiusdem loci, si cadentia similiter, & simuliter desinētia, & eodem modo declinata multa iungantur. Nec uerba quidem uerbis, aut nomina nominibus, similiaq; his continuari decet, cùm uirtutes etiam ipsæ tædium pariant, nisi gratia uarietatis adiutæ. Membrorū incisorumq; iunctura non eo modo est obseruanda, quo uerborum, quanquàm & in his extrema & prima coëunt. Sed plurimū refert compositionis, quæ quibus anteponas. Nam & uomens frustis esculētis uinum redolentibus gremium suum, & totum tribunal impleuit. Et contrà (nam frequentius utar ijsdem diuersarū quoq; rerum

rerum exẽplis, quò sint magis familiaria) Saxa atq; solitudines uoci respondent, bestiæ sæpe immanes cantu flectuntur atq; cõsistunt. Magis id insurgebat, si uerteretur. Nam etsi plus est saxa quàm bestias cõmoueri, inest tamen compositioni decor. Sed transeamus ad numeros. Omnis structura, ac dimẽsio, & copulatio uocum, constat aut numeris (numeros ῥυθμοὺς accipi uolo) aut μέτρῳ, id est, dimensione quadã. Quod etiã si constat utrũq; pedibus, habet tamen non simplicem differentiã. Nam rhythmi, id est, numeri, spatio temporum constant: metra etiam ordine. ideoq; alterum esse quantitatis uidetur, alterũ qualitatis. ῥυθμὸς aut par est, ut Dactylus: unam enim syllabam parẽ breuibus habet. Est quidem uis eadem & alijs pedibus, sed nomen illud tenet. Longam esse duorum temporum, breuem unius, etiam pueri sciunt. Aut sesquplex, ut Pæan, cuius uis est ex longa et tribus breuibus, quiq; ei contrarius ex tribus breuibus & longa: uel alio quoquo modo, tempora tria ad duo relata sesquplum faciunt. Aut duplex, ut Iambus: nam est ex breui & longa, quiq; est ei contrarius. Sunt hi & metrici pedes, sed hoc interest, quòd rhythmo indifferens est, Dactylus ne ille priores habeat breues, an sequentes. Tempus enim solum metitur, ut à sublatione ad positionem ijsdem sit spatijs pedum. In uersu pro Dactylo poni non poterit Anapæstus, aut Spondeus, nec Pæan eadem ratione à breuibus incipiet ac desinet. Neque solum alium pro alio pedem metrorum ratio non recipit, sed ne Dactylum quidem, aut fortè Spondeum, alterum pro altero. Itaq; si quinq; continuos Dactylos (ut sunt in illo, Panditur interea domus omnipotentis Olympi) confundas, solueris uersum. Sunt & illa discrimina, quòd rhythmis libera spatia, metris finita sunt, & his certæ clausulæ, illi quo modo cœperant, currunt usq; ad μεταβολὴν id est, transitum in aliud genus rhythmi. Et quòd metrum in uerbis modò, rhythmus etiam in corporis motu est. Inania quoque tempora rhythmi facilius accipient, quanquàm hæc & in

metris

metris accidunt: maior tamẽ illic licentia est, ubi tempora etiam animo metiuntur, & pedum, & digitorum ictu interualla signant quibusdam notis: atq; æstimãt, quot breues illud spatium habeat. inde τετράσημον, πεντάσημον. Deinceps longiores fiunt percussiones. Nam σημεῖον tempus est unum. In compositione orationis certior, & magis omnibus aperta seruari debet dimẽsio. Est igitur in pedibus. Et metrici quidem pedes adeò reperiuntur in oratione, ut in ea frequenter non sentientibus nobis, omnium generũ excidant uersus. Et contrà nihil est prosa scriptum, quod non redigi possit in quædam uersiculorum * genera. Sed in adeò molestos incidimus grammaticos, quorum fuerunt qui Lyricorum quædam carmina in uarias mensuras coëgerunt. At Cicero frequentissimè dicit totum hoc constare numeris, ideoq; reprehenditur à quibusdam, tanquam orationem ad rhythmos alliget. Nam sunt numeri rhythmi, ut & ipse constituit, & secuti eum Vergilius, cùm dicit:

* membra

-Numeros memini, si uerba tenerem. & Horatius:

-Numerisq; fertur Lege solutis.

Inuadunt ergo hanc inter cæteras uocem. Neque enim Demosthenes fulmina tantopere uibrasse diceretur, nisi numeris contorta ferrentur. In quo si hoc sentit, rhythmis contorta, dissentio. Nam rhythmi, ut dixi, neque finem habent certum, nec ullam in contextu uarietatem, sed qua cœperunt sublatione ac positione, ad finem usq; decurrunt. Oratio non descendit ad stre pitum digitorum. Id quod Cicero optimè uidet, ac testatur frequenter se, quod numerosum sit quærere, ut magis nõ ἀῤῥυθμὸν, quod esset inscitum atque agreste, quàm εὔρυθμὸν, quod poëticum est, esse compositionem uelit: sicut etiam quos palæstritas esse nolumus, eos qui dicuntur ἀπάλαιστροι. Verùm ea, quæ efficitur ex pedibus æqua conclusio, nomen aliquod desiderat. Quid sit igitur potius, quàm numerus, & oratorius numerus, ut enthymema, rhetoricus syllogismus? Ego certe ne in calumniam

cadam, qua ne M. quidē Tullius caruit, posco hoc mihi, ut cùm pro composito dixero numerum, & ubicunq; iam dixi, oratorium dicere intelligar. Collocatio autem uerba iam probata, & electa, & uelut assignata sibi debet connectere: nam uel dura inter se commissa potiora sunt inutilibus. tamen & eligere quædam, dum ex ijs, quæ idem significent, atque idem ualeant, permiserim: & adijcere, dum non ociosa: & detrahere, dum non necessaria. Sed & figuris mutare & casus, & numeros, quorum uarietas frequenter gratia compositionis adscita etiam sine numero solet esse iucunda: etiam ubi aliud ratio, aliud consuetudo poscit, utrum uolet, sumat compositio, Vitauisse ucl uitasse, Deprehendere uel deprendere. Coitus etiam syllabarum non negabo, & quicquid sententijs aut eloquentiæ non nocebit. Præcipuum tamen in hoc opus est, scire quod quoque loco uerbum maxime quadret. Atq; is optimè componet, qui hoc solum componendi gratia faciet. Ratio uerò pedum, in oratione est multò, quàm in uersu difficilior. Primùm quòd uersus paucis continetur, oratio lōgiores habet sæpe circuitus. Deinde quòd uersus semper similis sibi est, & una ratione decurrit: orationis cōpositio nisi uaria est, & offendit similitudine, & affectatione deprehenditur. Et in omni quidem corpore, totoq; (ut ita dixerim) tractatu numeris inserta est. Neq; enim loqui possumus nisi è syllabis breuibus ac longis, ex quibus pedes fiunt. Magis tamē & desideratur in clausulis, & apparet, primū qa sensus omnis habet suum finem, posidetq; naturale interuallū quo à sequentis initio diuidatur. Deinde quòd aures continuam uocem secutæ, ductæq; uelut prono decurrentis orationis flumine, tum magis iudicant, cùm ille impetus stetit, & intuēdi tēpus dedit. Non igitur durum sit, neq; abruptū, quo animi uelut respirant, ac reficiuntur. Hæc est sedes orationis, hoc auditor expectat, hic laus omnis declamat. Proximā clausulis diligentiā postulant initia: nam & ad hæc intentus auditor est. Sed eorum facilior ratio

est

est. Non enim cohærent alijs, nec præcedentibus seruiunt, sed nouum exordium sumunt, cum illa quamlibet sit composita, ipsam gratiam perdat, si ad eam rupta uia ueniamus. Nanque cum sit, ut uidetur, seuera Demosthenis compositio, πᾶσιν μὲν ὦ ἄνδρες ἀθλωθῆναι δεῖς θεοῖς εὔχομαι πᾶσι καὶ πάσαις. & illa quæ ab uno, (quod sciam) Bruto minus probatur, cæteris placet, κἂν μήπω βέλτιον, μηδὲ δεξιόν. Non desunt qui Ciceronem carpant in his: Familiaris cœperat esse balneatori. & nõ minus dura archipiratæ. nam balneatori & archipiratæ idẽ finis est, qui πᾶσι καὶ πάσαις, & qui μηδὲ πρόσω: sed priora sunt, ideo seueriora. Est in eo quoq; nonnihil, quòd hic singulis uerbis bini pedes continẽtur, quod etiã in carminibus est permolle, nec solum ubi quinæ syllabæ nectuntur, ut in his: Fortissima Tyndaridarum, sed etiam quaternæ, cum uersus cluditur, Apennino, & armamentis, & Oriona. Quare hoc quoq; uitandum est, ne plurium syllabarum uerbis utamur in fine. Medijs quoque non ea modò cura sit, ut inter se cohæreant, sed ne pigra, ne longa sint: ne, quod nunc maximum uitium est, breuium cõtextu resultent, ac sonum reddant penè pueriliũ crepitaculorũ. Nã ut initia clausulæq; plurimum momenti habent, quoties incipit sensus aut desinit, sic in medijs quoq; sunt quidã conatus, qui leuiter intersistunt. Vt currentium pes etiamsi nõ moratur, tamẽ uestigium facit. Itaq; non modò membra atque incisa bene incipere, atque cludi decet: sed etiam in ijs, quæ nõ dubie contexta sunt, nec respiratione utuntur illi uel occulti gradus. Quis enim dubitet unum sensum & unius spiritus esse? Animaduerti iudices, omnẽ accusatoris orationem in duas diuisam esse partes. Tamen & duo prima uerba, & tria proxima, & deinceps duo rursus, ac tria, suos quasi numeros habent spiritũ sustinentes, sicut apud rhythmicos æstimantur hæ particulæ, prout sunt graues, acres, lentæ, celeres, remissæ, exultantes. Proinde id quod ex illis conficitur, aut seuerum, aut luxuriosum, aut quadratũ, aut solutũ erit. Quædam

etiam clausulæ sunt claudæ atque pendentes, si relinquantur: sed sequentibus suscipi ac sustineri solent, eoq; facto uitium, quod erat in fine, continuatio emendat. Non uult P.R. obsoletis criminibus accusari Verrem: durum si desinas, sed cùm est continuatum ijs quæ sequuntur, quanquàm natura ipsa diuisa sint, Noua postulat, inaudita desiderat, saluus est cursus. Vt adeas tantum dabis: male cluderet: nam & trimetri uersus pars ultima est. excipit, Vt cibum uestitumq; inferre liceat, tantum: præceps adhuc firmatur ac sustinetur ultima, Recusabat nemo. Versum in oratione fieri multò fœdißimum est totum, sicut etiam in parte deforme, utique si pars posterior in clausula deprehendatur, aut rursus prior in ingressu. Nam quod est cõtrà sæpe etiam decet, quia & cludit interim optime prima pars uersus, dum intra paucas syllabas, præcipuè senarij atque octonarij. In Africa fuiße, initium senarij est: primum pro Q. Ligario caput cludit. Esse uideatur. Nam nimis frequens octonarium inchoat. Talia sunt Demosthenis, πᾶσι καὶ πάσαις, καὶ πᾶσιν ὑμῖν ὅσοι ἐσμέν, & totum penè principium. Et ultima uersuum initio cõueniunt orationis: Etsi uereor iudices. &: Animaduerti iudices. Sed initia initijs non conueniunt. Titus Liuius hexametri exordio cœpit: Facturusne operæpretium sim. Nam ita edidit, estq; melius, quàm quo modo emendatur. Nec clausulæ clausulis, ut Cicero: Quò me uertam nescio: qui trimetri finis est. Trimetrum &, Pro misero dicere liceat. Sed enim pedes tres percußiones habent. Peius claudit finis hexametri, ut Brutus in epistolis: Neq; enim illi malunt habere tutores aut defensores, quanquàm sciunt placuisse Catoni. Illic minus sunt notabiles, quia hoc genus sermoni proximum est. Itaq; & uersus hi ferè excidũt, quos Brutus ipso componendi ductus studio sæpißime facit: non raro Asinius. Sed etiã Cicero nõnunquam, ut in principio statim orationis in Lucium Pisonem: Prò dij immortales, quis illuxit dies? Non minore autem cura uitandum est quicquid ὄρρυθμον, quale est apud

Sallu

Sallustium: Falsò queritur de natura sua. Quamuis enim uincta sit, tamen soluta uideri debet oratio. Atqui Plato diligentißimus compositionis, in Timæo prima statim parte uitare ista non potuit. Nam & initium hexametri statim inuenias, & anacreontion protinus colon efficias, & si uelis trimetron, & quod duobus pedibus, & parte, πεντημιμερὴς à Græcis dicitur, & hæc omnia in tribus uerbis, ut Thucydidis, ἐν ᾧ γὰρ καὶ ἐφάνη ᾠ, ex molliſsimo rhythmorum genere excidant. Sed quia orationem iam constare pedibus dixi, aliqua de his quoque, quorum nomina quoniam uaria esse traduntur, constituendum est, quo quenq; appellemus: & quidem Ciceronem sequar: nam is eminentißimos Græcorum est secutus, excepto quòd pedes mihi trisyllabos non uidetur excedere, quanquàm ille Pæane Dochimoq;, quorum prior in quatuor, secundus in quinq; excurrit, utatur. Nec tamen ipse dißimulat quibusdã numeros uideri non pedes, neq; immeritò. Quicquid enim suprà treis syllabas, id ex pluribus est pedibus. Ergo cum constent quatuor pedes binis, octo ternis, Spondeum longis duabus, Pyrrhichium (quem alij Periambum uocant) breuibus: Iambum breui longaq;, huic contrarium è longa & breui: hunc Choreũ nos, ut alij Trochæum, nominemus. Ex his uerò qui ternas syllabas habent, Dactylum, longa duabusq; breuibus: huic tẽporibus parem, sed retrò actum, appellari constat Anapæston. Media inter longas breuis faciet Amphimacrum, sed frequentius eius nomen est Creticus. Longa inter breues, Amphibrachys. Duabus longis breuem sequẽtibus Bacchius, totidem longis breuem præcedentibus, huic contrarius Palimbacchius erit. Tres breues Trochæum, quem Tribrachyn dici uolunt, qui Choreo Trochæi nomen imponunt, totidẽ longæ Moloßon efficiunt. Horum pedum nullus non in orationem uenit. Sed quò quiq; sunt temporibus pleniores, longisq; syllabis magis stabiles, hòc grauiorem faciunt orationem, breues celerem ac mobilem. Vtrunque locis utile. Nam & illud, ubi opus

est uelocitate, tardũ & segne: & hoc ubi pondus exigitur, præceps ac resultans meritò damnetur. Sit in hoc quoq; aliquid fortasse momenti, quòd & longis longiores, & breuibus sunt breuiores syllabæ, ut quamuis neq; plus duobus temporibus, neque uno minus habere uideãtur (ideóq; in metris omnes breues longæq; inter se obsessæ sunt pares) lateat tamẽ nescio quid, si quicquam supersit, aut desit. Nam uersuum propria conditio est, ideóq; in his quædam etiam communes. Veritas uerò quia patitur æquè breuem esse uel longam uocalem cum est sola, quàm cùm eam consonantes una plures ue præcedunt, certe in dimensione pedum, syllaba quæ est breuis insequente alia uel breui, quæ tamen duas primas consonantes habeat, fit longa: ut,

Agrestem tenui musam meditaris auena.

Nam licet gre breuis, facit tamen lõgam a priorẽ. Dat igitur illi aliquid ex suo tempore: quomodo, nisi habeat plus quàm quæ breuissima, qualis ipsa esset detractis consonantibus? nunc unum tempus accõmodat priori, & unum accipit à sequente: ita duæ natura breues, positione sunt temporum quatuor. Miror autem in hac opinione doctissimos homines fuisse, ut alios pedes ita eligerent, alios damnarent, quasi ullus esset quem non sit necesse in oratione deprehendi. Licet enim Pæanem sequatur Ephorus inuentum à Thrasymacho, probatũ ab Aristotele, Dactylumq;, ut temperatiores breuibus, ac lõgis, fugiat Spondeum & Trochæum, alterius tarditate, alterius celeritate damnata: & Herous qui est idem Dactylus, Aristoteli amplior, Iambus humanior uideatur, Trochæũ ut nimis currentẽ damnet, eiq; Chordacis nomen imponat, eademq; dicant Theodectes ac Theophrastus, similia post eos Halicarnasseus Dionysius, irrumpent etiã adꝰ inuitos, nec semper illis Heroo aut Pæane suo, quem quia uersus raro facit, maxime laudãt, uti licebit. Vt sint tamen alijs alij crebriores, non uerba facient, quæ neq; augeri, nec minui, nec sicut modulatione produci aut corripi possint: sed transmutatio &

*uicinos

collo

collocatio. Pleriq; enim ex commissuris eorũ, uel diuisione fiunt pedes: quo fit ut ijsdem uerbis alij atq; alij uersus fiant, ut memini quendam non ignobilem poëtam ita lusisse:

Astra tenet cœlum, mare classes, area messem.

Hic retrorsum fit Sotadeus. Itemq; Sotadeo adiungat retro trimetros: Caput exeruit mobile pinus repetita.

Miscendi ergo sunt, curandumq; ut sint plures, qui placeãt, & circunfusi bonis deteriores lateãt. Nec uerò in literis, syllabisq; natura mutatur, sed refert quæ cum quaq; optimè coëat. Plurimum igitur autoritatis, ut dixi, & ponderis habent longæ, celeritatis breues: quæ si miscentur quibusdam longis, currunt: si cõtinuantur, exultant. Acres, quæ ex breuibus ad longas insurgũt: leniores, quæ à longis in breues descendunt. Optimè incipitur à longis, recte aliquando à breuibus: ut, Nouum crimen C. Cæsar. Lenius: ut, Animaduerti iudices. Sed pro Cluentio recte, quòd initium eius partitioni simile est, quæ celeritate gaudet. Clausula quoque è longis firmißima est, sed cludent & breues, quamuis habeatur indifferens ultima. Neque enim ego ignoro in fine pro longa accipi breuem, quòd uidetur aliquid uacantis temporis ex eo, quod insequitur, accedere: aures tamen consulens meas, intelligo multum referre, utruḿ ne longa sit, quæ clu dit, an pro longa. Neque enim tam plenum est dicere: Incipientem timere, quàm illud: Ausus est confiteri. Atqui si nihil refert breuis, an longa sit ultima, idem pes erit: uerùm nescio, quomodo sedebit hoc, illud subsistet. Quo moti quidam, longæ ultimæ tria tempora dederunt, ut illud tẽpus, quod breuis ex longa accipit, huic quoq; accederet. Nec solùm refert, quis claudat, sed quis antecedat. Retrorsum autẽ neq; plus tribus, ijq; si nõ ternas syllabas habebũt, repetẽdi sunt (abfit tamen poëtica obseruatio) neq; minus duobus, alioqui pes erit, non numerus. Potest tamen uel unus esse Dichoreus, si unus est, qui constat ex duobus Choreis. Itemq; Pæan, qui est ex Choreo & Pyrrhichio, quẽ aptum

initijs putant: uel contrà qui est è tribus breuibus & longa, cui clausulam assignant, de quibus ferè duobus scriptores huius artis loquuntur. Alios omnes quotcunque sint temporum, quæ ad orationem pertineant, Pæanas appellant. Est & Dochimus, qui fit ex Bacchio & Iambo, uel Iambo & Cretico, stabilis in clausulis & seuerus. Spondeus quoque, quo plurimum est Demosthenes usus, moram semper per se habet: optime præcedet cum Creticus, ut in hoc, De quo ego nihil dicam, nisi depellendi criminis causa. Illud est quod suprà dixi, multum referre, uno'ne uerbo pedes sint duo comprehensi, an uterq; liber. Sic enim fit fortè, criminis causa: molle, archipiratæ: mollius si Tribrachys præcedat, facilitates, temeritates. Est enim quoddam in ipsa diuisione uerborum latens tempus, ut in Pentametri medio, Spondeo, qui nisi alterius uerbi fine, alterius initio constet, uersum non efficit. Potest, etiamsi minus bene, præponi Anapæstus: Mulĭere non solùm nobili, uerumetiam nota. Tum Anapæstus & Creticus. Iambus quoque, qui est utroque syllaba minor: præcedet enim tres longas breuis. Sed & Spondeus Iambo rectè præponitur: Iisdem in armis fui. Tum Spondeus & Bacchius, sic enim fiet ultimus Dochimus: Iisdem in armis fui. Ex ijs, quæ suprà probaui, apparet Molossum quoque clausulæ conuenire, dum habeat ex quocũq; pede ante se breuem. Illud scimus, ubicunq; sunt, esse pro nobis. Minus grauis erit Spondeus præcedente Pyrrhichio: ut, Iudicij Iuniani. & adhuc peius priore Pæane: ut, Brute dubitaui. nisi potius hoc esse uelimus Dactylum & Bacchium. Duo Spondei non ferè coniungi patiuntur, quæ in uersu quoque notabilis clausula est, nisi cùm id fieri potest ex tribus quasi membris: Cur de profugis nostris copias cõparatis contra nos? una syllaba, duabus, una. Ne Dactylus quidem Spondeo bene præponitur, quia finem uersus damnamus in fine orationis. Bacchius, & cludit, & sibi iungitur: Venenum timeres. Vitat Choreum, Spondeum autem amat: ut, Non

uenena

uenena timeres, sed uirus timeres. Contrario quoq; quis cludet, nisi si ultimam longam esse uolumus: optimeq; habebit ante se Molossum: ut, Et spinis respersum: aut Bacchium, Quod hic potest, nos possemus. Sed uerius erit claudere Choreum præcedenti Spondeo. Nam hic potius est numerus, Nos possemus: &, Romanus sum. Cludet & Dichoreus, si pes idem sibi ipsi iungetur, quo Asiani sunt usi plurimum. Cuius exemplum Cicero ponit, Patris dictum sapiens temeritas filij comprobauit. Accipiet ante se Choreus & Pyrrhichium, Omnes propè ciues uirtute, gloria, dignitate superabat. Cludet & Dactylus, nisi eum obseruatio ultimæ Creticum facit: ut, Mulierecula nixus in littore. Habebit antè bene Creticum & Iambum, Spondeum male, peius Choreum. Cludit Amphibrachus: Qu. Ligarium in Africa fuisse: si non eum malumus esse Bacchium. Nõ optimus est Trochæus, si ultima est breuis, quod certe sit necesse est, alioq; quomodo cludet, qui placet plerisque Dichoreus? Illa obseruatione ex Trochæo fit Anapæstus. Idem Trochæus præcedente longa fit Pæan, quale est, Si potero: &, Dixit hoc Cicero, Obstat inuidia. Sed hoc initijs dederunt. Cludit & Pyrrhichius Choreo præcedente. Nam sic Pæan est. Omnes ij, qui in breues excidũt, minus erunt stabiles, nec alibi ferè satis apti, quàm ubi cursus orationis exigitur, & clausulis nõ intersistitur. Creticus est initijs optimus, Quòd precatus à dijs immortalibus sum. & clausulis, In conspectu populi Romani uomere postridie. Apparet uerò quàm bene eum præcedant uel Anapæstus, uel ille, qui uidetur fini aptior, Pæan. Sed & se ipse sequitur, Seruare quàm plurimos. Sic melius, quàm Choreo præcedente, Quis non turpe duceret? nisi ultima breuis pro longa sit. Sed fingamus sic: Non turpe duceret? Sed hic est illud inane quod dixi. Paululum enim moræ damus inter ultimum atque proximum uerbum, & turpe illud interuallo quodam producimus: alioqui sit exultantissimum, & trimetri finis, Quis non turpe duceret? sicut illud,

Ore ſpiritum excipere liceret: ſi iungas, laſciui carminis eſt, ſed interpunctis quibuſdam, & tribus quaſi initijs ſit plenum autoritatis. Nec ego cùm præcedentes pedes poſui, legem dedi, ne alij eſſent, ſed quid ferè accideret, quod in præſentia uideretur optimum, oſtendi. Et quidem non optimè eſt ſibi iunctus Anapæſtus, ut qui ſit pentametri finis, uel rhythmus, qui nomen ab eo traxit, Nam ubi libido dominatur, innocẽtiæ leue præſidium eſt. Nam Synalœphe facit, ut ultimæ ſyllabæ pro una ſonent. Mollior fiet præcedẽte Spondeo uel Bacchio, ut ſi mutes idem, Leue innocentiæ præſidium eſt. Non me capit (ut à magnis uiris diſſentiam) Pæan, qui eſt ex tribus breuibus, & longa. Nam eſt ipſe una plus breui Anapæſto, facilitas & agilitas: quod quid ita placuerit his, non uideo, niſi quòd illum ferè probauerint, quibus loquendi magis, quàm orãdi ſtudium fuit. Nam & ante ſe breuibus gaudet Pyrrhichio & Choreo, mea uel noſtra facilitas. At præcedente Spondeo tum planè finis eſt trimetri, cùm ſit per ſe quoq; ei contrarius. Principijs meritò laudatur. Nam & primã ſtabilem, & tres celeres habet, tamẽ hoc quoq; meliores alios puto. Totus uerò hic locus non ideo tractatur à nobis, ut oratio, quæ ferri debet, ac fluere, demetiendis pedibus, ac perpendendis ſyllabis conſeneſcat. Nam id tum miſeri, tum in minimis occupati eſt. Neq; enim qui ſe totũ in hac cura conſumpſerit, potioribus uacabit, ſiquidem relicto rerum pondere, ac nitore contempto, teſſerulas (ut ait Lucilius) ſtruet, & uermiculate inter ſe lexeis committet. Non´ne ergo refrigeretur ſic calor, & impetus pereat, ut equorum curſum qui dirigit, minuit, & paſſus qui æquat, curſum frangit, quaſi numeri non fuerint in compoſitione deprehenſi? Sicut poẽma nemo dubitauerit imperito quodam initio fuſum, & aurium menſura, & ſimiliter decurrentium ſpatiorum obſeruatione eſſe generatum, mox in eo repertos pedes. Satis igitur in hoc nos cõponit multa ſcribendi exercitatio, ut ex tempore etiã ſimilia fundamus. Neq;

uero

uero tam sint intuendi pedes, quàm uniuersa comprehensio: ut uersum facientes, totum illum decursum nõ sex uel quinq; partes, ex quibus cõstat uersus, aspiciunt. Antè enim carmen ortum est, quàm obseruatio carminis. Indeq; illud: * pedes

Versibus quos olim Fauni uatesq; canebant.

Ergo quẽ in poëmate locum habet uersificatio, eum in oratione compositio. Optime autem de illa iudicant aures, quæ & plena sentiunt, & parũ expleta desiderãt, & fragosis offenduntur, & lenibus mulcẽtur, & cõtortis excitãtur, & stabilia probãt, clauda deprehẽdunt, redundãtia & nimia fastidiunt. Ideoq; docti rationem componẽdi intelligunt, & indocti uoluptatem. Quædam uerò arte tradi non possunt. Mutandus est casus, si durius is quo cœperamus feratur: num in quem transeamus ex quo, præcipi potest? Figuræ laboranti etiam compositione uariatæ sæpe succurrunt. Quæ? cum orationis, tum etiam sententiæ: num præscriptum eius rei ullum est? Occasionibus utendum, & cum re præsenti deliberandũ. Enimuero spatia ipsa, quæ in hac quidẽ parte plurimum ualent, quod possunt nisi aurium habere iudiciũ? Cur alia paucioribus uerbis satis plena, uel nimium, alia pluribus breuia, & abscissa sunt? Cur in circunductionibus etiã cum sensus finitus est, aliquid tamen loci uacare uideatur? Neminem uestrum ignorare arbitror iudices, hunc per hosce dies sermonem uulgi atq; hanc opinionem populi Romani fuisse. Cur hosce potius quàm hos? Neq; enim erat asperum. Rationem fortasse non reddam, sentiam esse melius. Cur non satis sit, sermonem uulgi fuisse? Compositio enim patiebatur. Ignorabam, sed ita ut audio, hoc animus accipit plenũ sine hac geminatione nõ esse. Ad sensum igitur referenda sunt. Nequis satis fortè quid seuerum, quid iucundum sit, intelligere: facias quidẽ natura duce melius quàm arte, sed naturæ ipsi ars inerit. Illud prorsus oratoris, scire, ubi quoq; genere cõpositionis sit utendũ. Ea duplex obseruatio, altera quæ ad pedes refertur, altera quæ ad comprehensiones, quæ

efficiuntur

efficiuntur ex pedibus: & de his prius. Diximus igitur esse incisa, membra, circuitus. Incisum (quantũ mea fert opinio) erit sensus non expleto numero cõclusus, plerisq; pars membri. Tale est enim quo Cicero utitur: Domus tibi deerat? at habebas: Pecunia superabat? at egebas. Fiunt autẽ etiam singulis uerbis incisa: ut, Diximus, testes dare uolumus. Incisum est, diximus. Membrum autem est sensus numeris cõclusus, sed à toto corpore abruptus, & per se nihil efficiens. Id enim, O callidos homines, perfectum est: at remotum à cæteris uim nõ habet, ut per se manus, & pes, & caput. &, O rem excogitatam. Quando ergo incipit corpus esse? cum uenit extrema cõclusio: quem quæso nostrum fefellit, id uos ita esse facturos? quam Cicero breuissimã putat. Itaq; ferè incisa & membra mixta sunt, & conclusionem utique desiderant. Periodo plurima nomina dat Cicero, ambitum, circuitum, comprehensionem, continuationem, circunscriptionem. Genera eius duo sunt, alterum simplex, cùm sensus unus longiore ambitu circunducitur: alterum quod constat membris, & incisis, quæ plures sensus habent. Aderat ianitor carceris, & carnifex Prætoris, & reliqua. Habet periodos membra minimum duo. Medius numerus uidetur quatuor, sed recipit frequenter & plura. Modus eis à Cicerone, aut quatuor senarijs uersibus, aut ipsius spiritus modo terminatur. Præstare debet, ut sensum concludat: sit aperta, ut intelligi possit: non immodica, ut memoria contineri. Membrum longius iusto tardum, breuius instabile est. Vbicunq; acriter erit & instanter pugnaciterq; dicẽdum, membratim cæsimq; dicemus. Nam hoc in oratione plurimum ualet: adeoq; rebus accommodanda cõpositio, ut asperis asperos etiam numeros adhiberi oporteat, & cum dicẽte æquè audientem inhorrescere. Membratim plerunque narrabimus, aut ipsas periodos maioribus interuallis, & uelut laxioribus nodis resoluemus, exceptis quæ non docendi gratia, sed ornandi narrantur, ut in Verrem Proserpinæ raptus. Hæc enim lenis & fluens contextus

decet

decet. Periodos apta proœmijs maiorum causarum, ubi solicitudine, cõmendatione, miseratione res eget. Item communibus locis, & in omni amplificatione: sed poscitur tum austera, si accuses: tum fusa, si laudes. Multum & in epilogis pollet. Totum autem adhibendum est, quò sit amplius compositionis genus, cum iudex nõ solum rem tenet, sed etiam captus est oratione, & se credit actori, & uoluptate iam ducitur. Historia non tam finitos numeros, quàm orbem quendam contextumq; desiderat. Nanq; omnia eius membra cõnexa sunt, quoniam lubrica est, ac fluit, ut homines, qui manibus inuicem apprehensis gradum firmant, continent, & continentur. Demonstratiuum genus omne fusiores habet liberioresq; numeros. Iudiciale & concionale, ut materia uarium est, sic etiã ipsa collocatione uerborum: ubi iam nobis pars ex duabus (quas modo fecimus) secunda tractãda est. Nam quis dubitat alia lenius, alia concitatius, alia sublimius, alia pugnacius, alia grauius esse dicẽda? Grauibus, sublimibus, ornatis, longas magis syllabas conuenire? Ita ut lenia spatium, sublimia & ornata claritatem quoque uocum poscant potius, quàm his cõtraria. Magis laudarem, breuibus argumenta, partitiones, locos, & quicquid est sermoni magis simile. Itaq; componemus proœmium uarie, atque ut sensus eius postulabit. Neq; enim accesserim Celso, qui unam quandam huic parti formam dedit, & optimam compositionem esse proœmij, ut apud Asinium, dixit: Si Cæsar ex omnibus mortalibus, qui sint, ac fuerint, posset huic causæ disceptator legi, non quisquam te potius optandus nobis fuit. Non quia negem hoc bene esse compositum, sed quia legem hanc esse componendi in omnibus principijs recusem. Nam iudicis animus uarie præparatur, tum miserabiles esse uolumus, tum modesti, tum acres, tum graues, tum blandi, tum flectere, tum ad diligentiam hortari. Hæc ut sunt diuersa natura, dissimilem componendi quoque rationem desiderant. An similibus Cicero usus est numeris in exordio pro Milone, pro Cluentio, pro

Qu. Ligario? Narratio ferè tardiores, atq; (ut sic dixerim) modestiores desiderat pedes, & nominibus maxime mixtos. Nam & uerbis, ut sæpius pressa est, ita interim insurgit: sed docere & infigere animis res semper cupit, quod minime festinantium opus est. Ac mihi uidetur tota narratio constare longioribus membris, breuioribus periodis. Argumenta acria, & citata, pedibus quoq; ad hanc naturam accommodatis utentur. Non tamen ita ut Trochæis, quæ celeria quidē, sed sine uiribus sunt. Verum quamuis sint breuibus longisq; mixta, non tamen plures longas quàm breues habētia. Illa sublimia, spatiosas clarasq; uoces habent, amant amplitudinem. Dactyli quoque ac pæanes, etiamsi maiori ex parte syllabis breuibus, temporibus tamen satis pleni. Aspera contrà, Iambis maxime cōcitantur, non solùm quòd sint è duabus modò syllabis, eoq; frequentiorem quasi pulsum habent, quæ res lenitati contraria est: sed etiam quòd omnibus partibus insurgunt, & à breuibus in longas nituntur, & crescunt. Ideoq; meliores Choreis, qui à longis in breues cadunt. Summissa, qualia in epilogis, lentas & ipsa & minus exclamantes exigunt. Vult esse Celsus aliquam & superiorem compositionem, quam si quidem sciremus, doceremus: sed sit necesse est tarda & supina. Verum nisi ex uerbis atque sententijs per se id quæritur, satis odiosa esse non poterit. Denique, ut semel finiam, sic ferè componendum, quo modo pronuntiandum erit. An non in proœmijs plerunq; submißi, nisi cum in accusatione concitandus est iudex, aut aliqua indignatione complēdus? In narratione pleni atque expreßi? In argumentis citati, atque ipso etiam motu celeres sumus? ut in iocis ac descriptionibus fusi ac fluentes, in epilogis plerunque deiecti & infracti? Atqui corporis quoque motui sua quædam tempora, & ad signa pedum, non minus saltationi, quàm modulationibus adhibet musica ratio numeros. Quid? non uox ad actus accommodatur naturæ ipsarum, de quibus dicimus, rerum? Quò minus id mirum in pedibus

orationis, cùm debeant sublimia ingredi, lenia duci, acria currere, delicata fluere. Itaque ubi est necesse, affectamus etiam tumorem, qui Spondeis atq; Iambis maximè continetur:

Hyperoargus sceptra mihi liquit Pelops.

At ille comicus æquè scenarius, quem Trochaicum uocant, pluribus Choreis, qui Trochæi ab alijs dicuntur. Pyrrhichius quidem decurrit, sed quantum celeritatis habet, tantum grauitatis amittit:

Quid igitur faciam? non eam? ne nunc quidem?

Aspera uerò, & maledicta etiam in carmine Iambis crassantur:

Quis hoc potest uidere? quis potest pati?

Nisi impudicus, & uorax, & aleo?

In uniuersum autem, si sit necesse, duram potius atque asperam compositionem malim esse, quàm effœminatam & eneruem, qualis apud multos: & quotidie magis lasciuimus, scilicet in tonorum modis saltitantes. At ne tam bona quidem ulla erit, ut debeat esse continua, & in eosdem semper pedes ire. Nam & uersificandi * genus est unam legem omnibus sermonibus dare, & id cum manifesta affectatione, cuius rei maximè cauenda suspicio est, tum etiam tædium ex similitudine ac satietatem creat. Quodq; est dulcius, magis perdit, amittitq; & fidem, & affectus, motusq; omnes, qui est in hac cura deprehensus: nec potest ei credere, aut propter eum dolere, & irasci iudex, cui putat hoc uacare. Ideoq; initia quædam quasi soluenda de industria sunt, illa quidem maximi laboris, ne laborata uideantur. Sed neque longioribus, quàm oportet hyperbatis compositioni seruiamus, ne quæ eius gratia fecerimus, propter eam fecisse uideamur. Et certè nullum aptum atque idoneum uerbum prætermittemus gratia lenitatis. Neq; enim erit ullum tam difficile, quod non commodè inseri possit, nisi quòd in euitandis eiusmodi uerbis non decorem compositionis quærimus, sed facilitatem. Non tamen mirabor Latinos magis indulsisse compositioni,

* modus

tioni, quàm Atticos, quamuis minus in uerbis habeant uarietatis & gratiæ. Nec uitium dixerim, si Cicero à Demosthene paululum in hac parte desciuit. Sed quæ sit differentia nostri Græciq; sermonis, explicabit summus liber. Compositio (nam finem imponere egresso destinatum modũ uolumini ꝑstino) debet esse honesta, iucunda, uaria. Eius tres partes, ordo, cõiunctio, numerus. Ratio in adiectione, detractione, mutatione, usu, pro natura rerum, quas dicimus. Cura magna, ut sentiendi atque loquẽdi, prior sit. Dissimulatio curæ præcipua, ut numeri sponte fluxisse, non arcessiti & coacti esse uideantur.

M. FAB. QVINTILIANI ORATORIARVM INSTITUTIONUM, liber Decimus.

De copia uerborum. CAP. I.

SED HAEC eloquendi præcepta sicut cognitioni sunt necessaria, ita non satis ad uim dicendi ualẽt, nisi illis firma quædam facilitas, quæ apud Græcos ἕξις nominatur, accesserit: quam scribendo plus, an legendo, an dicendo consequamur, solere quæri scio. Quod esset diligenti nobis examinandum cura, si qualibet earum rerum possemus una esse cõtenti. Verùm ita sunt inter se connexa & indiscreta omnia, ut si qui flexus iisdem defuerint, frustra sit in cæteris laboratum. Nam neq; solida atq; robusta fuerit unquã eloquẽtia, nisi multo stylo uires acceperit, & citra lectionis exemplũ labor ille carens rectore fluit. Qui autem scierit quo sint quæq; modo dicẽda, nisi tanquã in procinctu paratam quidem ad omnes casus habuerit eloquentiam, uelut clausis thesauris incubabit. Non autẽ ut quicq; præcipuè necessarium est, sic ad efficiendum oratorẽ maximi protinus erit momenti. Nam certè cùm sit in eloquẽdo positum

positum oratoris officium, dicere ante omnia est, atq; hinc initium eius artis fuisse manifestũ est: proximã deinde imitationẽ, nouissimã scribendi quoq; diligentiã. Sed ut peruenire ad summa nisi ex principijs non potest, ita procedente iam opere minima incipiunt esse, quæ prima sunt. Verum nos non quo modo sit instituẽdus Orator, hoc loco dicimus: nã id quidem aut satis, aut certe uti potuimus, dictum est: sed ut athleta qui omnia iam perdidicerit à præceptore nimirum quo genere exercitationis ad certamina præparandus sit: ita eum qui res inuenire & disponere sciet, uerba quoq; & eligendi, & collocandi rationem perceperit, instruamus qua in oratione quæ dicere, facere, quàm optime, quàm facilime posit. Non ergo dubiũ est, quin ei uelut opes sint quædam parandæ, quibus ubicunq; desideratum erit, posit ei constare copia rerum ac uerborũ. Sed res propriæ sunt cuiuscunq; causæ aut paucis cõmunes, uerba in uniuersas parãda: quæ si rebus in singulis essent singula, minorem curã postularent, nam cuncta sese cum ipsis protinus rebus offerrent. Sed cũ sint alijs alia aut magis propria, aut magis ornata, aut plus efficiẽtia, aut melius sonantia, debent esse non solũ nota omnia, sed in promptu, atq; ut ita dicam, in conspectu, ut cum se iudicio dicẽtis ostenderint, facilis ex his optimorũ sit electio. Equidem scio quosdam collecta, quæ idem significarent uocabula, solitos ediscere, quò facilius & occurreret unum ex pluribus, & cum essent usi aliquo, si breue intra spatium rursus desideraretur, effugiẽdæ repetitionis gratia sumerent aliud, quo idẽ intelligi posset: quod cũ est puerile, et cuiusdã infelicis operæ, tum etiam utile parũ: turbam enim modò congregat, ex qua sine discrimine occupet proximũ quodq;. Nobis autem copia cum iudicio paranda est, uim orandi, non circulatoriam uolubilitatem spectantibus: id autẽ consequemur optima legendo atq; audiendo. Non solum enim nomina ipsa rerũ cognoscemus hac cura, sed cui quodq; loco sit aptissimum. Omnibus enim ferè, præter

pauca, quæ sunt parum uerecunda, in oratione locus est. Nam scriptores Iamborum, ueterisq; comœdiæ etiã in illis sæpe laudantur: sed nobis nostrũ opus interim tueri satis est. Omnia uerba (exceptis de quibus dixi) sunt alicubi optima: & humilibus interim & uulgaribus est opus, & quæ nitidiore in parte uidentur sordida, ubi res poscit, propriè dicũtur. Hæc ut sciamus, atq; eorum non significationem modò, sed formas etiam mensurasq; norimus, & ut ubicunq; erunt posita, conueniant, nisi multa lectione atq; auditione assequi non possumus, cũ omnem sermonem auribus primùm accipiamus: propter quod infantes à mutis nutricibus iussu regum in solitudine educati, etiamsi uerba quædam emisisse traduntur, tamen loquendi facultate caruerunt. Sunt autem alia huius naturæ, ut idem pluribus uocibus declarent, ita ut nihil significationis, quo potius utaris, intersit, ut ensis & gladius: alia quæ etiamsi propria rerum aliquarum sint nomina, τροπικῶς tamen ad eundem intellectum feruntur, ut ferrũ & mucro. Nam per abusionem sicarios etiam omnes uocamus, qui cædem telo quocunq; commiserint. Alia circuitu uerborum plurium ostendimus, quale est:

_Et preßi copia lactis.

Plurima uero mutatione figuramus: Scio, non ignoro: &, non me fugit, non me præterit: &, quis nescit? nemini dubiũ est. Sed etiã ex proximo mutuari licet: nam & intelligo, & sentio, & uideo, sæpe idem ualent quod scio: quorum nobis ubertatem ac diuitias dabit lectio, ut non solum cum occurrerint, sed etiã cùm oportet, utamur. Non semper enim hæc inter se idem faciunt: nec sicut de intellectu animi recte dixerim uideo, ita de uisu oculorum intelligo: nec ut mucro gladium, sic mucronem gladius ostendit. Sed ut copiosus uerborum sit paratus, ita non uerborũ tantum gratia legendum uel audiendum est. Nam omniũ quæcunq; docemus, hòc sunt exempla potentiora etiam ipsis quæ tradũtur artibus, cum eò, qui discit, perductus est, ut intelligere

ea sine

ea sine demonstrante, & sequi iam suis uiribus possit: quia quæ doctor præcipit, orator ostendit. Alia uero legentes, alia audientes magis adiuuant. Excitat qui dicit, spiritu ipso, nec imagine & ambitu rerum, sed rebus incendit: uiuunt enim omnia & mouentur, excipimusq; noua illa uelut nascentia, cum fauore ac solicitudine: nec fortuna modò iudicij, sed etiam ipsorũ qui orant, periculo afficimur. Præter hæc uox, & actio decora, commendabit qd quisq; locus postulabit, & pronũciandi uel potentissima in dicẽdo ratio, & ut semel dicã, pariter omnia docet. In lectione certius iudiciũ, quod audienti frequẽter, aut suus cuiq; fauor, aut ille laudantium clamor extorquet: pudet enim dissentire, & ab illis tacita quadam uerecũdia inhibemur plus nobis credere, cum interim & uitiosa pluribus placeant, & à corrogatis laudentur etiam, quæ nõ placent. Sed econtrario quoq; accidit, ut optime dictis gratiam praua iudicia non referant. Lectio libera est, nec actionis impetu trãscurrit: sed repetere sæpius licet, siue dubites, siue memoriæ penitus affigere uelis. Repetimus autem & tractamus: & ut cibos mãsos ac propè liquefactos demittimus, quò facilius digerantur: ita lectio non cruda, sed multa iteratione mollita, & uelut confecta, memoriæ imitationiq; tradatur. ac diu non nisi optimus quisq;, & qui credentem sibi minime fallat, legendus est, sed diligenter, & penè ad scribendi solicitudinem: nec per partes modò scrutanda omnia, sed perlectus liber utiq; ex integro resumẽdus, præcipueq; oratio, cuius, uirtutes frequẽter ex industria quoq; occultantur. Sæpe enim præparat dissimulatim insidias orator, atq; in prima parte actionis dicit, quæ sunt in summa profutura: itaque suo loco minus placent, adhuc nobis quare dicta sint ignorantibus: ideoq; erunt cognitis omnibus, repetẽda. Illud uerò utilissimum, nosse eas causas, quarum orationes in manus sumpsimus, & quoties continget, utrinq; habitas legere actiones, ut Demosthenis atq; Aeschinis inter se contrarias: ut Seruij Sulpitij atque Messalæ,

quorum alter pro Aufidia, contra dixit alter. Et Pollionis & Caßij reo Aßernate, aliasq; plurimas. Quinetiam si minus pares uidebuntur, aliquæ tamẽ ad cognoscendam litium quæstionem recte requirentur, ut contra Ciceronis orationes, Tuberonis in Q. Ligarium, & Hortensij pro Verre. Quinetiam easdem causas utile erit scire: nã pro domo Ciceronis dixit Calidius, & pro Milone orationem Brutus exercitationis gratia scripsit, etiam si egisse cum Corn. Celsus falsò existimat, & Pollio ac Messala defenderunt eosdẽ. Et nobis pueris insignes pro Voluseno Catulo, Domitij Afri, Crispi Paßieni, Decimi Lælij orationes ferebantur. Neq; id statim legenti persuasum sit, omnia quæ omnes autores dixerint, utiq; esse perfecta: nam & labant aliquãdo, & oneri cedunt, & indulgent ingeniorum suorum uoluptati: nec semper intendunt animũ, & nonnunquam fatigantur, cũ Ciceroni dormitare interim Demosthenes, Horatio etiã Homerus ipse uideatur. Summi enim sunt, homines tamen: accidit q; ijs, qui quicquid apud illos repererunt, dicendi legem putant, ut deteriora imitentur (id enim est facilius) ac se abunde similes putent, si uitia magnorum consequantur. Modeste tamẽ & circunspecto iudicio de tantis uiris pronunciandum est, ne (quod plerisq; accidit) damnent, quæ non intelligunt: ac si necesse est in alteram errare partem, omnia eorum legentibus placere, quàm multa displicere maluerim. Plurimum dicit oratori conferre Theophrastus lectionem poëtarum, multiq; eius iudicium sequuntur, neq; id immeritò: nanq; ab his & in rebus spiritus, & in uerbis sublimitas, & in affectibus motus omnis, & in personis decor petitur, præcipueq; uelut attrita quotidiano actu forensi ingenia, optime rerum talium blanditia reparantur: ideoq; in hac lectione Cicero requiescendum putat. Meminerimus tamen non per omnia poëtas esse oratori sequendos, nec libertate uerborum, nec licentia figurarũ: totumq; illud studiorum genus ostentationi comparatum, & præter id quòd so-

lam pe

lam petit uoluptatem, eamq; fingendo non falsa modò, sed etiam quædam incredibilia sectatur, patrocinio quoq; aliquo iuuari poscit, quòd alligati ad certam pedum necessitatem non semper ppriùs uti possint, sed depulsi à recta uia necessariò ad eloquendi quædam diuerticula confugiant: nec mutare quædam modò uerba, sed extendere, corripere, conuertere, diuidere cogantur. Nos uerò armatos stare in acie, & summis de rebus decernere, & ad uictoriam niti decet. Neq; ego arma squalere situ ac rubigine uelim, sed fulgorem inesse qui terreat, qualis est ferri, quo mens simul uisusq; perstringatur: non qualis auri argentiq; imbellis, & potius habenti periculosus. Historia quoq; alere orationem quodam molli iucundoq; succo potest: uerum & ipsa sic est legenda, ut sciamus pleraq; eius uirtutes oratori esse uitandas: est enim proxima poëtis, & quodammodo carmen solutum, & scribitur ad narrandum, non ad probandum, totumq; opus non ad*actum rei pugnamq; præsentem, sed ad memoriam posteritatis, & ingenij famam componitur: ideoq; & uerbis remotioribus, & liberioribus figuris narrãdi tædium euitat. Itaq;, ut dixi, neque Sallustiana breuitas, qua nihil apud aures uacuas atq; eruditas potest esse perfectius, apud occupatum uarijs cogitationibus iudicem, & sæpius ineruditum, captanda nobis est: neq; illa T. Liuij lactea ubertas satis docebit eum, qui non speciem expositionis, sed fidem quærit. Adde quòd M. Tullius ne Thucydidem quidem aut Xenophontem utiles oratori putat, quanquàm illum bellicum canere, huius ore Musas esse locutas existimet. Licet tamen nobis in digressionibus uti uel historico nonnunquam nitore, dum in ijs, de quibus erit quæstio, meminerimus nõ athletarũ thoros, sed militum lacertos esse, nec uersicolorem illam, qua Demetrius Phalereus dicebatur uti, uestem bene ad forensem puluerem facere. Est & alius ex historijs usus, & is quidem maximus, sed non ad præsentem pertinens locum, ex cognitione rerum exemplorumq;, quibus in

*intuitum

*expetat primis instructus esse debet orator, ne omnia testimonia*expe-
ctet à litigatore, sed pleraq; ex uetustate diligenter sibi cogni-
sumat, hoc potentiora, quòd ea sola criminibus odij, & gratiæ
uacant. At philosophorum uero lectione ut essent nobis multa
petenda, uitio factum est oratorum: qui quidem illis optima sui
operis parte cesserunt. Nam & de iustis, honestis, utilibus, quæq;
sunt istis contraria, & de rebus diuinis maxime dicunt, & ar-
gumentantur acriter, & altercationibus atq; interrogationibus
oratorem futurum optime Socratici præparant. Sed his quoq;
adhibendum est simile iudicium, ut etiam cum in rebus uersemur
ijsdem, non tamen eandem esse conditionem sciamus litium
ac disputationum, fori & auditorij, præceptorum ac periculo-
rum. Credo exacturos plerosq;, cum tantum esse utilitatis in le-
gendo iudicemus, ut id quoq; adiungamus operi, qui sint legen-
di, quæ in quoq; autore præcipua uirtus. sed persequi singulos
infiniti fuerit operis, quippe cum in Bruto M. Tullius tot mil-
libus uersuum de Romanis tantum oratoribus loquatur, & ta-
men de omnibus ætatis suæ, quibus cũ uiuebat, exceptis Cæsare
atq; Marcello, silentium egerit: quis erit modus si & illos, &
qui postea fuerunt, & Græcos omnes, & philosophos, & poë-
tas persequi uelim? Fuerit igitur breuitas illa tutissima, quæ est
apud Liuium in epistola ad filiũ scripta, Legendos Demosthe-
nem atq; Ciceronẽ, tum ita ut quisq; esset Demosthenis & Cice-
roni simillimus. Non est tamen dissimulanda nostri quoq; iudicij
summa. Paucos enim, uel potius uix ullum ex ijs qui uetustatem
pertulerunt, existimo posse reperiri, qui iudicium adhibentibus
nõ allaturus sit utilitatis aliquid, cũ se Cicero ab illis quoq; uetu
stissimis autoribus, ingeniosis quidem, sed arte carentibus, plu-
rimum fateatur adiutũ. Nec multò aliter de nobis sentio: quo-
tus enim quisq; inueniri tam demens potest, qui ne minima qui-
dem alicuius certæ fiducia partis memoriam posteritatis spera-
uerit? Qui si quis est, intra primos statim uersus deprehẽdetur,

& citius

& citius non dimittet, quàm ut eius nobis magno temporis detrimento constet exprimentum. Sed non quicquid ad aliquam partem scientiæ pertinet, protinus ad faciendam etiam phrasin (de qua loquimur) accõmodatum est. Verum antè quàm de singulis loquar, pauca in uniuersum de uarietate opinionum dicenda sunt. Nam quidam solos ueteres legẽdos putant, neq; in ullis alijs esse naturalem eloquentiam, & robur uiris dignum, arbitrantur. Alios recens hæc lasciuia deliciæq;, & omnia ad uoluptatem multitudinis imperitæ cõposita delectant. Sunt etiã qui rectum dicendi genus sequi uolunt. Alij pressa demũ & tenuia, & quæ minimũ ab usu quotidiano recedant, sana & uere Attica putant. Quosdam elatior ingenij uis, & magis cõcitata, & plena spiritus capit. Sunt & lenis, & nitidi, & compositi generis non pauci amatores: de qua differẽtia disseram diligentius, cum de genere dicendi quærẽdum erit. Interim summatim quid à quaq; lectione petere possint, qui cõfirmare facultatem dicendi uolunt, attingam. Paucos enim qui sunt eminentißimi, excerpere in animo est. Facile est autem studiosis, qui sint his similimi iudicare: ne quisquam queratur omissos fortè aliquos eorũ, quos ipse ualde probet. Fateor enim plures legendos esse, quàm qui à me nominabuntur. Sed nunc genera ipsa lectionum, quæ præcipue conuenire intendentibus, ut oratores fiant, existimẽ, persequar. Igitur ut Aratus à Ioue incipiẽdum putat, ita nos rite cœpturi ab Homero uidemur. Hic enim, quemadmodum ex Oceano dicit ipse amnium uim fontiumq; cursus initiũ capere, omnibus eloquentiæ partibus exemplum & ortum dedit. Hunc nemo in magnis sublimitate, in paruis proprietate superauerit. Idem lætus ac pressus, iucũdus ac grauis, tum copia, tum breuitate mirabilis: nec poëtica modò, sed oratoria uirtute eminẽtißimus. Nam ut de laudibus, exhortationibus, consolationibus taceam, non ne uel nonus liber, quo missa ad Achillem legatio cõtinetur, uel in primo inter duces illa cõtentio, uel dictæ in secun Homerus.

do ſententiæ, omnes litiũ ac conſiliorum explicant artes? Affectus quidẽ uel illos mites, uel hos concitatos, nemo erit tam indoctus, qui nõ in ſua poteſtate hunc autorẽ habuiſſe fateatur. Agè uero, non ne in ſui utriuſq; operis ingreſſu pauciſſimis uerſibus legem proœmiorũ non dico ſeruauit, ſed cõſtituit? Nam & beneuolum auditorẽ inuocatione dearum, quas præſidere uatibus creditum eſt, & intentum propoſita rerũ magnitudine, & docilem ſumma celeriter comprehenſa facit. Narrare uerò quis breuius, quàm qui mortem nunciat Patrocli? quis ſignificantius poteſt, quàm qui Curetum Actolorumq; prælium exponit? Iam ſimilitudines, amplificationes, exempla, digreſſus, ſigna rerum, & argumenta, cæteraq; probandi ac refutandi, ſunt ita multa, ut etiam qui de artibus ſcripſerunt, plurima earum rerum teſtimonia ab hoc poëta petant. Nam epilogus quidem quis unquam poterit illis Priami rogantis Achillem precibus æquari? Quid? in uerbis, ſentẽtijs, figuris, diſpoſitione totius operis, non ne humani ingenij modum excedit? ut magni ſit uiri, uirtutes eius nõ æmulatione, quod fieri non poteſt, ſed intellectu ſequi. Verum hic omnes ſine dubio, & in omni genere eloquentiæ procul à ſe reliquit, *Heroicos tamen præcipue, uidelicet quia clariſſima in materia ſimilis comparatio eſt. Rarò aſſurgit Heſiodus, magnáq; pars eius in nominibus eſt occupata, tamen utiles circa præcepta ſententiæ, lenitasq; uerborum, & compoſitionis probabilis: daturq; ei palma in illo medio genere dicendi. Contrà in Antimacho uis & grauitas, & minime uulgare eloquẽdi genus, habet laudem. Sed quãuis ei ſecundas ſirè grammaticorum conſenſus deferat, & affectibus, & iucũditate, & diſpoſitione, & omnino arte deficitur, ut planè manifeſtò appareat, quantò ſit aliud proximum eſſe, aliud ſecundum. Panyaſim ex utroque mixtum putant, in eloquẽdo neutrius æquare uirtutes, alterum tamen ab eo materia, alterũ diſponẽdi ratione ſuperari. Appollonius in ordinem à grammaticis datum non uenit, quia Ariſtarchus

*Epicos Heſiodus.

Antimachus.

Panyaſis.

Appollonius

chus atq; Aristophanes poëtarum iudices, neminẽ sui temporis in numerum redegerunt: non tamen cõtemnendum edidit opus, æquali quadã mediocritate. Arati materia motu caret, ut in qua nulla uarietas, nullus affectus, nulla persona, nulla cuiusquam sit oratio: sufficit tamen operi, cui se parem credidit. Admirabilis in suo genere Theocritus, sed Musa illa rustica & pastoralis, non forum modò, uerũ ipsam etiam urbem reformidat. Audire uideor undiq; congerentes nomina plurimorum poëtarũ. Quid? Herculis acta non bene Pisandros? Quid? Nicandrum frustra secuti Macer atq; Vergilius? Quid? Euphorionem frustra transtibimus? quẽ nisi probasset Vergilius, idem nunquàm certè conditorum Chalcidico uersu carminum feciſſet in Bucolicis mentionem. Quid? Horatius frustra Tyrtæum Homero subiungit? Nec sanè quisquam est tam procul à cognitione eorum remotus, ut non indicẽ certè ex bibliotheca sumptum trãsferre in libros suos posſit. Nec ignoro igitur quos trãseo, nec utiq; dãno, ut qui dixerim esse in omnibus utilitatis aliquid, sed ad illos iam perfectis constitutisq; uiribus reuertemur, qd'etiã in cœnis grãdibus sæpe facimus, ut cùm optimis satiati simus, uarietas tamen nobis ex uilioribus grata sit. Tunc & elegiam uacabit in manus sumere, cuius princeps habetur Callimachus: secundas consessione plurimorum Philætas occupauit. Sed dum assequimur illam firmam, ut dixi, facilitatem, optimis assuescendum est, & multò magis quàm multorum lectione formanda mens, & ducendus est color. Itaque ex tribus receptis, Aristarchi iudicio, scriptoribus Iamborum, ad ἐξιν maxime pertinebit unus Archilochus. Summa in hoc uis elocutionis, cum ualidæ, tum breues uibrantesq; sententiæ, plurimum sanguinis atq; neruorum: adeò ut uidcatur quibusdam, quòd quidem minor est, materiæ esse, non ingenij uitium. Nouem uerò Lyricorum longe Pindarus princeps, spiritus magnificentia, sententijs, figuris, beatißima rerum uerborumq; copia, & uelut quodam eloquentiæ flu-

Aratus.

Theocritus.

Callimachus.

Philætas.

Pindarus.

mine: propter quæ Horatius eum meritò credidit nemini imitã-

Steſichorus. bilẽ. Steſichorus quàm ſit ingenio ualidus, materiæ quoq; oſten dunt, maxima bella & clariſſimos canentẽ duces, & Epici carminis onera lyra ſuſtinentem: reddidit enim perſonis in agẽdo ſimul loquẽdoq; debitam dignitatem: ac ſi tenuiſſet modum, uidetur æmulari proximus Homerum potuiſſe: ſed redundat, atq; effunditur, quod ut eſt reprehendendum, ita copiæ uitium eſt.

Alcæus. Alcæus in parte operis aureo plectro meritò donatur, qua tyrannos inſectatur: multum etiam moribus confert, in eloquendo quoq; breuis & magnificus, & diligens, Homero ſimilis, ſed in

Simonides. luſus & amores deſcendit, maioribus tamen aptior. Simonides tenuis, alioqui ſermone proprio, & iucunditate quadam commendari poteſt: præcipua tamen eius in commouenda miſeratione uirtus, ut quidam in hac eũ parte omnibus eiuſdem operis autoribus præferant. Antiqua illa comœdia cum ſynceram

Antiqua comœdia. illam ſermonis Attici gratiam propè ſola retinet, tum fœcundiſſimæ libertatis, etſi eſt in inſectandis uitijs præcipua, plurimũ tamen uirium etiam in cæteris partibus habet. Nam & grandis, & elegãs, & uenuſta, & neſcio an ulla, poſt Homerum tamen, quem ut Achillem ſemper excipi par eſt, aut ſimilior ſit oratoribus, aut ad oratores faciendos aptior. Plures eius autores, Ariſtophanes tamẽ, & Eupolis, Cratinusq; præcipui. Tra-

Aeſchylus. gœdias primùm in lucem Aeſchylus protulit, ſublimis, & grauis, & grandiloquus ſæpe uſq; ad uitium, ſed rudis in pleriſque & incompoſitus, propter quod correctas eius fabulas in certamen deferre poſterioribus poëtis Athenienſes permiſere, ſuntq; eo modo multi coronati. Sed longè clarius illuſtrauerunt hoc

Sophocles. opus Sophocles atq; Euripides: quorum in diſpari dicendi uia

Euripides. uter ſit poëta melior, inter plurimos quæritur: idq; ego ſanè, quoniam ad præſentem materiam nihil pertinet, iniudicatũ relinquo. Illud quidem nemo non fateatur neceſſe eſt, ijs qui ſe ad agendum comparent, utiliorem longè fore Euripidem: nanq; is

& in

& in sermone, quo ipsum reprehendunt, quibus grauitas, & cothurnus, & sonus Sophoclis uidetur esse sublimior, magis accedit oratorio generi, & sententijs densus, & in ijs quæ à sapientibus tradita sunt, pene ipsis par, & in dicendo ac respondendo, cuilibet eorum qui fuerunt in foro diserti, comparandus. In affectibus uero cùm omnibus mirus, tum in ijs qui miseratione cõstant, facilè præcipuus, & admirandus maxime est, ut sæpe testatur, & cum secutus, quanquàm in opere diuerso, Menander, qui uel unus, meo quidem iudicio, diligenter lectus, ad cuncta quæ præcipimus, efficienda sufficiat. Ita omnem uitæ imaginem expressit, tanta in eo inueniendi copia, eloquendi facultas, ita est omnibus rebus, personis, affectibus accommodatus. Nec nihil profectò uiderunt, qui orationes, quæ Charisij nomine Charisij orationes. eduntur, à Menandro scriptas putant. Sed mihi longè magis orator probari in opere suo uidetur, nisi fortè aut illa mala iudicia, quæ ἐπιτρέποντας, ἐπικλήρους, lectos habent: aut meditationes in Sophocle, & Nomothete, & Hypobolimæo, nõ omnibus oratorijs numeris sunt absolutæ. Ego tamen plus adhuc quiddam collaturum declamatoribus puto quoniam his necesse est secundum conditionem cõtrouersiarum plures subire personas, patrum, filiorum, maritorum, militum, rusticorũ, diuitum, pauperum, irascentium, deprecantium, mitium, asperorũ: in quibus omnibus mire custoditur ab hoc poëta decorum. Atq; ille quidẽ omnibus ciusdem operis autoribus abstulit nomen, & fulgore quodam suæ claritatis tenebras obduxit. Habent tamẽ alij quoq; comici, si cum uenia legãtur, quædam quæ posis decerpere, & præcipue Philemon, qui ut prauis sui temporis iudicijs Menandro sæpe prælatus est, ita consensu tamen omnium meruit credi secundus. Historiam multi scripsere præclare, sed nemo dubitat longè duos cæteris præferendos, quorum diuersa uirtus laudem penè est parem consecuta. Densus & breuis, & semper instans sibi Thucydides; Dulcis & candidus & effusus Herodo

Menander.

Philemon.

Thucydides.

Herodotus. Herodotus: ille concitatis, hic remissis affectibus melior: ille con-
Theopõpus. cionibus, hic sermonibus: ille ui, hic uoluptate. Theopompus his
proximus, ut in historia prædictis minor, ita oratori magis simi-
lis, ut qui antè quàm est ad hoc opus solicitatus, diu fuerit ora-
Philistus. tor. Philistus quoq; meretur, qui turbæ quamuis bonorum post
hos autorum eximatur, imitator Thucydidis, & ut multò infir-
Ephorus. mior, ita aliquatenus lucidior. Ephorus, uti Isocrati uisum, cal-
Clitarchus. caribus eget. Clitarchi probatur ingeniũ, fides infamatur. Lon-
Timagenes. go pòst interuallo tẽporis natus Timagenes, uel hoc ipso pro-
babilis, quòd intermissam historias scribendi industriam, noua
laude reparauit. Xenophon non excidit mihi, sed inter philoso-
phos reddendus est. Sequitur oratorum ingens manus, ut de-
cem simul Athenis ætas una tulerit, quorum longe princeps
Demosthe- Demosthenes, ac penè lex orandi fuit: tanta uis in eo, tam den-
nes. sa omnia, ita quibusdam neruis intenta sunt, tam nihil otiosum,
is dicendi modus, ut nec quid desit in eo, nec quid redundet,
Aeschines. inuenias. Plenior Aeschines & magis fusus, & grandiori simi-
lis, quo minus strictus est: carnis tamen plus habet, laccrtorum
Hyperides. minus. Dulcis in primis & acutus Hyperides est, sed minori-
Lysias. bus causis, ut non dixerim utilior, magis par. His ætate Ly-
sias maior, subtilis atque elegans, & quo nihil, si oratori satis
sit docere, quæras perfectius: nihil enim est inane, nihil arcess-
Isocrates. situm, puro tamen fonti quàm magno flumini propior. Isocra-
tes in diuerso genere dicendi nitidus & comptus, & palæstræ
quàm pugnæ magis accommodatus, omnes dicendi ueneres se-
ctatus est, nec immeritò: auditorijs enim se, non iudicijs compa-
rarat. In inuentione facilis, honesti studiosus, in compositione
adeò diligens, ut cura eius reprehendatur. Neque ego in ijs, de
quibus sum locutus, has solas uirtutes, sed has præcipuas puto,
nec cæteros parum fuisse magnos. Quinetiam Phalereum illum
Demetrius Demetrium (quanquàm is primus inclinasse eloquentiam dici-
Phalereus. tur) multum ingenij habuisse, & facundiæ fateor: uel ob hoc
memori

memoria dignũ, quòd ultimus est ferè ex Atticis, qui dici possit orator: quem tamen in illo medio genere dicendi præfert omnibus Cicero. Philosophorum, ex quibus plurimum se traxisse eloquentiæ Marcus Tullius confitetur, quis dubitet Platonem esse præcipuum? siue acumine disserendi, siue eloquendi facultate diuina quadam & Homerica? multũ enim supra prosam orationẽ, & quam pedestrem Græci uocant, surgit: ut mihi non hominis ingenio, sed quodã Delphico uideatur oraculo instinctus. Quid ego cõmemorem Xenophontis illam iucunditatẽ inadfectatã, sed quã nulla possit adfectatio cõsequi? ut ipsæ finxisse sermonem Gratiæ uideantur. & quod de Pericle ueteris comœdiæ testimonium est, in hunc trãsferri iustißime posßit, in labris eius sedisse quandam persuadẽdi deam. Quid reliquorum Socraticorum elegantiam? quid Aristotelem? quem dubito sciẽtia rerum, an scriptorum copia, an eloquendi suauitate, an inuentionum acumine, an uarietate operum clariorẽ putem. Nam in Theophrasto tam est eloquendi nitor ille diuinus, ut ex eo nomen quoque traxisse dicatur. Minus indulsere eloquentiæ stus. Stoici ueteres, sed cùm honesta suaserunt, tum in colligendo, probandoq;, quæ instituerant, plurimum ualuerunt: rebus tamen acuti magis, quàm (id quod sane non affectarunt) oratione magnifici. Idem nobis per Romanos quoq; autores ordo ducendus est. Itaq; ut apud illos Homerus, sic apud nos Vergilius auspicatißimum dederit exordium, omnium eius generis poëtarum, Græcorũ nostrorũq;, illi haud dubie proximus. Vtar enim uerbis ijsdem, quæ ex Afro Domitio iuuenis accepi: qui mihi interroganti, quem Homero crederet maxime accedere, Secundus, inquit, est Vergilius, propior tamen primo quàm tertio. Et hercle ut illi naturæ cœlesti atque immortali cesserimus, ita curæ & diligentiæ uel ideo in hoc plus est, quòd fuit ei magis laborandum. Et quantum eminentioribus uincimur, fortasse æqualitate pensamus. Cæteri omnes longè sequentur. Nam

Plato. Xenophon. Aristoteles. Theophrastus. Vergilius.

Macer

Macer. Macer & Lucretius legendi quidem, sed non ut φράσιν, id est, corpus eloquentiæ faciant. elegantes in sua quisq; materia, sed alter humilis, alter difficilis. Attacinus Varro in ijs per quæ nomen est adsecutus, interpres operis alieni, non spernendus quidem, uerũ ad augendam facultatem dicendi parũ locuples. Ennium sicut sacros uetustate lucos adoremus, in quibus grandia & antiqua robora, iam nõ tantam habent speciem, quantam religionem. Propiores alij, atq; ad hanc phrasin, de qua loquimur, magis utiles. Lasciuus quidẽ in heroicis quoq; Ouidius, & minũ amator ingenij sui, laudandus tamen parcius. Cornelius autem Seuerus, etiamsi uersificator quàm poëta melior, si tamen, ut est dictum, ad exemplar primi libri bellum Siculum persecutus esset, uendicaret sibi iure secundũ locum: *Varenum consummari mors immatura non passa est: puerilia tamẽ eius opera & maximã indolem ostendunt, & admirabilem præcipue in ætate illa recti generis uoluntatem. Multum in Valerio Flacco nuper amisimus. Vehemens & poëticũ ingenium Salei Bassi fuit, nec ipsum senectute maturum. Rabirius & Pedo non indigni cognitione, si uacet. Lucanus ardens & cõcitatus, & sententijs clarissimus, & ut dicã quod sentio, magis oratoribus quàm poëtis annumerandus. Hos nominauimus, quia Germanicum Augustum ab institutis studijs deflexit cura terrarum, parumq; dijs uisum est esse eum maximũ poëtarum. Quid tamen ijs ipsis eius operibus, in quæ donatus imperio iuuenis successerat, sublimius, doctius, omnibus deniq; numeris præstantius? Quis enim caneret bella melius, quàm qui sic gerit? quem præsidentes studijs deæ propius audirent? Cui magis aperiat suas artes familiare numen Mineruæ? Dicent hæc plenius futura secula, nunc enim cæterarum fulgore uirtutum laus ista præstringitur. Nos tamen sacra literarum colentes feras Cæsar, si non tacitum hoc præterimus, & Vergiliano certe uersu testamur,

Inter uictrices hederam tibi serpere lauros.

Ennius. Lucretius. Attacinus. Ouidius. Cor. Seuerus Varenus. *sed eum consum. Val. Flaccus. Saleius Baß. Rabirius. Pedo. Lucanus. Germanicus.

Elegia

Elegia Græcos quoq; prouocamus, cuius mihi terſus atque elegans maximè uidetur autor Tibullus. Sunt qui Propertium malint. Ouidius utroq; laſciuior, ſicut durior Gallus. Satyra quidem tota noſtra eſt, in qua primus inſignem laudem adeptus eſt Lucilius, qui quoſdã ita deditos ſibi adhuc habet amatores, ut eum non eiuſdem modo operis autoribus, ſed omnibus poëtis præferre non dubitent. Ego quantum ab illis, tantum ab Horatio diſſentio, qui Luciliũ fluere lutulentũ, & eſſe aliquid quod tollere poſsis, putat: nam & eruditio in eo mira, & libertas, atq; inde acerbitas, & abundè ſalis. Multò eſt terſior ac purus magis Horatius:* &, niſi labor eius amore, præcipuus. Multum & ueræ gloriæ, quãuis uno libro, Perſius meruit. Sunt clari hodie quoq;, & qui olim nominabuntur. Alterũ illud eſt & prius ſatyræ genus, quod non ſola carminum uarietate miſtum, contendidit Terentius Varro, uir Romanorum eruditiſsimus: plurimos hic libros & doctiſsimos cõpoſuit, peritiſsimus linguæ Latinæ, & omnis antiquitatis, & rerum Græcarum noſtrarumq;: plus tamen ſcientiæ collaturus quàm eloquentiæ. Iambus non ſanè à Romanis celebratus eſt ut proprium opus, à quibuſdam interpoſitus, cuius acerbitas in Catullo, Bibaculo, Horatio, quanquàm illi Epodos interuenire non reperiatur. At Lyricorum idem Horatius ferè ſolus legi dignus: nam & inſurgit aliquando, & plenus eſt iucunditatis & gratiæ, & uarijs figuris, & uerbis feliciſsimè audax. Siquem adijcere uelis, is erit Cæſius Baſſus, quem nuper uidimus, ſed eũ longè præcedũt ingenia uiuentiũ. Tragœdiæ ſcriptores ueterum Accius atq; Pacuuius clariſsimi, grauitate ſententiarũ uerborumq; pondere, et autoritate perſonarum. Cæterũ nitor & ſumma in excolẽdis operibus manus, magis uideri poteſt temporibus quàm ipſis defuiſſe: uiriũ tamen Accio plus tribuitur: Pacuuium uideri doctiorem, qui eſſe docti affectant, uolũt. Iam Varij Thyeſtes cuilibet Græcorum comparari poteſt. Ouidij Medea uidetur mihi oſtendere, quantum

Tibullus. Propertius. Gallus. Lucilius. Horatius. Perſius. *al's: & ad notandos hominũ mores præcipuus. Terent Varro. Catullus. Bibaculus. Cæſius Baſſ. Accius. Pacuuius. Varius.

*imperare quantum uir ille præstare potuerit, si ingenio suo *temperare, quàm indulgere maluisset. Eorũ quos uiderim longè princeps Pomponius Secundus, quẽ senes parum tragicũ putabant, eruditione ac nitore præstare confitebantur. In comœdia maxime claudicamus, licet Varro dicat Musas, Aelij Stolonis sententia, Plautino sermone locuturas fuisse, si Latinè loqui uellẽt: licet Cæciliũ ueteres laudibus ferant: licet Terẽtij scripta ad Scipionem Aphricanum referantur, quæ tamen sunt in hoc genere elegãtißima, & plus adhuc habitura gratiæ, si intra uersus trimetros stetissent. Vix leuem cõsequimur umbram, adeò ut mihi sermo ipse Romanus nõ recipere uideatur illam solis concessam Atticis uenerem, quãdo eam ne Græci quidẽ in alio genere linguæ obtinuerint. Togatis excellit Afranius, utinamq; nõ inquinasset argumenta puerorum fœdis amoribus, mores suos fassus. At historia nõ cesserit Græcis, nec opponere Thucydidi Sallustium uerear, nec indignetur sibi Herodotus æquari T. Liuium, cum in narrando miræ iucunditatis, clarißimq; cãdoris, tum in concionibus suprà quàm enarrari potest eloquentem. Itaq; dicuntur omnia cùm rebus, tum personis accõmodata. Sed affectus quidem, præcipue eos qui sunt dulciores, ut parcißime dicam, nemo historicorum commendauit magis. Ideoq; immortalem illam Sallustij uelocitatem, diuersis uirtutibus consecutus est.

Plautus. Terentius. Afranius. T. Liuius.

Seruil. Nouianus. Nam mihi egregie dixisse uidetur Seruilius Nouianus, pares eos magis quàm similes: qui & ipse à nobis auditus est, clari uiri ingenij, & sententijs creber, sed minus pressus, quàm historiæ autoritas postulat: quam paulùm ætate præcedens eum Bassus Aufidius, egregie utique in libris belli Germanici præstitit, genere ipso probabilis in omnibus, sed in quibusdam uiribus minor. Supereſt adhuc & exornat ætatis nostræ gloriam uir seculorum memoria dignus, qui olim nominabitur, nunc intelligitur. Habet amatores, nec immeritò, ut libertas, quanquàm circunciſis quæ dixisset, ei nocuerit: sed elatum abunde ſpiritum,

Bassus Aufidius.

& auda

& audaces sententias deprehendes, etiam in ijs quæ manent. Sunt & alij scriptores boni, sed nos genera degustamus, non bibliothecas excutimus. Oratores uero uel præcipue Latinam eloquentiam parem facere Græcæ possunt: nam cuicunque eorum Ciceronem fortiter opposuerim. Nec ignoro quãtam mihi concitem pugnam, cum præsertim id non sit propositi, ut eum Demosthenis comparem hoc tempore: neque enim attinet, cum Demosthenem in primis legendum, uel ediscendum potius putem. Quorum ego uirtutes plerasq; arbitror similes, consilium, ordinem diuidendi, præparandi, probandi rationem, omnia denique quæ sunt inuentionis. In eloquendo est aliqua diuersitas: densior ille, hic copiosior: ille concludit astrictius, hic latius pugnat: ille acumine semper, hic frequenter & pondere: illi nihil detrahi potest, huic nihil adijci: curæ plus in illo, in hoc naturæ. Salibus certe, & commiseratione, qui duo plurimum affectus ualent, uincimus. Et fortasse epilogos illi mos ciuitatis abstulerit: sed & nobis illa, quæ in Atticis mirãtur, diuersa Latini sermonis ratio minus permiserit. In epistolis quidem, quãquàm sunt utriusq;, nulla contentio est. Cedendum uerò in hoc quidem, quòd & ille prior fuit, & ex magna parte Ciceronem, quantus est, fecit. Nam mihi uidetur Marcus Tullius cùm se totum ad imitationem Græcorum cõtulisset, effinxisse uim Demosthenis, copiam Platonis, iucunditatem Isocratis. Nec uero quod in quoq; optimum fuit, studio consecutus est tantum, sed plurimas uel potius omnes ex seipso uirtutes extulit immortalis ingenij beatissima ubertate. Non enim pluuias (ut ait Pindarus) aquas colligit, sed uiuo gurgite exundat, dono quodam prouidentiæ genitus, in quo totas uires suas eloquentia experiretur. Nam quis docere diligentius, mouere uehementius potest? cui tanta unquam iucunditas affuit? ut ipsa illa quæ extorquet, impetrare eum credas, & cum trãsuersum ui sua iudicem ferat, tamen ille nõ rapi uideatur, sed sequi. Iam in omnibus quæ Cicero.

dicit, tãta autoritas ineſt, ut diſſentire pudeat, nec aduocati ſtudiũ, ſed teſtis aut iudicis afferat fidẽ. Tum interim hæc omnia, quæ uix ſingula quiſquam intentiſsima cura conſequi poſſet, fluunt illaborata: & illa, qua nihil pulchrius auditu eſt oratio, præ ſe fert tamẽ feliciſsimã facilitatem. Quare non immeritò ab hominibus ſuæ ætatis regnare in iudicijs dictus eſt: apud poſteros uerò id conſecutus, ut Cicero iam nõ hominis, ſed eloquentiæ nomen habeatur. Hunc igitur ſpectemus, hoc propoſitum nobis ſit exemplum: ille ſe profeciſſe ſciat, cui Cicero ualde placebit. Multa in Aſinio Pollione inuẽtio, ſumma diligẽtia, adeò ut quibuſdam etiam nimia uideatur, & conſilij, & animi ſatis, à nitore & iucũditate Ciceronis ita longe abeſt, ut uideri poſsit ſeculo prior. At Meſſala nitidus & candidus, & quodammodo præ ſe ferens in dicendo nobilitatem ſuam, uiribus minor. C. ucrò Cæſar ſi foro tantum uacaſſet, non alius ex noſtris contrà Ciceronem nominaretur: tanta in eo uis eſt, id acumen, ea concitatio, ut illum eodem animo dixiſſe quo bellauit, appareat. Exornat tamẽ hæc omnia mira ſermonis, cuius proprie ſtudioſus fuit, elegãtia. Multum ingenij in Cælio, & præcipue in accuſando, multa urbanitas, dignusq; uir cui & mens melior, & uita longior contigiſſet. Inueni qui Caluum præferrent omnibus, inueni qui contrà crederent, eum nimia contra ſe calumnia uerum ſanguinem perdidiſſe. Sed eſt & ſancta, & grauis oratio, & caſtigata, & frequenter uehemẽs quoq;. Imitator autem eſt Atticorum, fecitq; illi properata mors iniuriã, ſi quid adiecturus, non ſi quid detracturus fuit. Et Seruius Sulpitius inſignem non immeritò famam tribus orationibus meruit. Multa, ſi cum iudicio legatur, dabit imitatione digna Caſſius Seuerus: qui ſi cæteris uirtutibus colorem & grauitatem orationis adieciſſet, ponendus inter præcipuos foret. Nam & ingenij plurimũ eſt in eo, & acerbitas mira, & urbanitas, & uis ſumma: ſed plus ſtomacho, quàm conſilio dedit. præterea ut amari ſales, ita

Aſinius Pollio.

Meſſala.

C. Cæſar.

Cælius.

Ser. Sulpitius.

Caſſ. Seuerus.

frequen

frequenter amaritudo ipsa ridicula est. Sunt alij multi diserti, quos persequi longum est. Eorũ, quos uiderim, Domitius Afer, & Iulius Africanus longè præstantißimi: uerborum arte ille, & toto genere dicendi præferendus, & quem in numero uetera rum locare non timeas: Hic concitatior, sed in cura uerborum nimius, & compositione nonnunquam longior, & translationibus parum modicus. Erant clara & nuper ingenia: nam & Trachallus plerunq; sublimis, & satis apertus fuit, & quẽ uelle optima crederes: auditus tamen maior: nam & uocis, quantam in nullo cognoui, felicitas, & pronuntiatio uel scenis suffectura, & decor, omnia deniq; ei, quæ sunt extrà, superfuerunt. Et Vibius Crispus compositus, & iucundus, & delectationi natus, priuatis tamen causis quàm publicis melior. Iulio Secundo si longior contigisset ætas, clarißimum profectò nomen oratoris apud posteros foret. Adiecisset enim, atque adijciebat cæteris uirtutibus suis, quod desiderari potest: id est autem, ut esset multò magis pugnax, & sæpius ad curam rerum ab elocutione respiceret: cæterum interceptus quoque magnum sibi uendicat locum. Ea est facundia, tanta in explicando, quod uellet, gratia, tam candidum & lene, & speciosum dicendi genus: tanta uerborum, etiam quæ aßumpta sunt, proprietas, tanta etiam in quibusdam ex periculo petitis significãtia. Habebunt qui post nos de oratoribus scribent, magnam, eos qui nunc uigent, materiam uere laudãdi. Sunt enim summa hodie, quibus illustratur forum, ingenia: Nanq; & consummati iam patroni ueteribus æmulantur, & eos iuuenum ad optima tendentium imitatur ac sequitur industria. Supersunt qui de philosophia scripserũt, quo in genere paucißimos adhuc eloquentes literæ Romanæ tulerunt. Idem igitur M. Tullius, qui ut ubiq;, etiã in hoc opere Platonis æmulus extitit. Egregius uerò multoq; quàm in orationibus præstãtior Brutus, suffecit ponderi rerum. Scias eum sentire, quæ dicit. Scripsit non parum multa Cornelius Celsus, Scepticos secutus,

Domitius Afer. Iul. Africa. Trachallus. Vibius Crisp. Iul. Secũdus.

non sine cultu ac nitore. Plancus in Stoicis rerum cognitione utilis. In Epicureis leuis quidem, sed non iniucundus tamen autor est Catius. Ex industria Senecam in omni genere eloquentiæ uersatum distuli, propter uulgatam falsò de me opinionem, quia damnare eum, & inuisum quoq; habere sum creditus. Quod accidit mihi, dum corruptum, & omnibus uitijs fractum dicendi genus reuocare ad seueriora iudicia contendo: tum autem solus ferè hic in manibus adolescentium fuit, quem non equidem omnino conabar excutere, sed potioribus præferri non sinebam, quos ille non destiterat incessere, cum diuersi sibi conscius generis, placere se in dicendo posse, quibus illi placerent, diffideret. Amabant autem eum magis quàm imitabantur, tantumq; ab eo desluebãt, quantum ille ab antiquis descenderat: foret enim optandum pares, ac saltem proximos illi uiro fieri: sed placebat propter sola uitia, & ad ea se quisq; dirigebat effingẽda, quæ poterat. Deinde cùm se iactaret eodem modo dicere, Senecam infamabat: cuius & multæ alioquin, & magnæ uirtutes fuerũt, ingenium facile & copiosum, plurimum studij, multa rerum cognitio, in qua tamen aliquando ab ijs quibus inquirenda quædam mandabat, deceptus est. Tractauit etiam omnem fermè studiorum materiam. Nam & orationes eius, & poëmata, & epistolæ, & dialogi feruntur, in philosophia parum diligens, egregius tamen uitiorum insectator fuit: multæ in eo claræq; sententiæ, multa etiam morum gratia legenda, sed in eloquendo corrupta pleraque, atq; eò pernicioſissima, quòd abundant dulcibus uitijs. Velles eum suo ingenio dixisse, alieno iudicio. Nam si aliqua contempsisset, si parum concupisset, si non omnia sua amasset, si rerum pondera minutißimis sententijs non fregisset, consensu potius eruditorum, quàm puerorum amore comprobaretur. Verum sic quoque iam robustis, & seueriore genere satis firmatis, legendus, uel ideo, quòd exercere potest utrumq; iudicium. Multa enim, ut dixi, probanda

in eo

in eo, multa etiam admiranda sunt: eligere modò curæ sit, quod utinam ipse fecisset. Digna enim fuit illa natura, quæ meliora uellet, quæ quod uoluit, effecit.

De imitatione. CAP. II.

EX his cæterisq; lectione dignis autoribus, & uerborum sumenda copia est, & uarietas figurarum, & componendi ratio, tum ad exemplum uirtutum omnium mens dirigenda. Neq; enim dubitari potest, quin artis pars magna contineatur imitatione: nam ut inuenire primum fuit, estq; præcipuum, sic ea quæ bene inuenta sunt, utile sequi. Atq; omnis uitæ ratio sic constat, ut quæ probamus in alijs, facere ipsi uelimus. Sic literarum ductus, ut scribendi fiat usus, pueri sequuntur: sic musici uocem docentium, pictores opera priorum, rustici probatam experimento culturam in exemplum tuentur. Omnis denique disciplinæ initia, ad propositum sibi præscriptũ formari uidemus. Et hercle necesse est aut similes, aut dissimiles bonis simus. Similem rarò natura præstat, frequenter imitatio. Sed hoc ipsum, quod tanto faciliorem nobis rationem rerum omnium facit, quam fuit ijs, qui nihil quod sequerentur, habuerunt, nisi caute & cum iudicio apprehenditur, nocet. Ante omnia igitur imitatio per se ipsa non sufficit: uel quia pigri est ingenij contentum esse ijs, quæ sint ab alijs inuenta. Quid enim futurum erat temporibus illis, quæ sine exemplo fuerunt, si homines nihil, nisi quod iam cognouissent, faciendum sibi aut cogitandum putassent? nempe nihil fuisset inuentum. Cur igitur nefas est reperiri aliquid à nobis, quod antè non fuerit? An illi rudes solamentis natura ducti sunt in hoc, ut tam multa generarent, nos ad quærendum non eo ipso cõcitemur, quod certe scimus inuenisse eos, qui quæsierint? Et cum illi, qui nullum cuiusquam rei habuerunt magistrum, plurima in posteros tradiderint, nobis usus illarũ rerum ad eruendas alias non proderit? sed nihil habebimus nisi beneficij alieni? Quemadmodum quidam pictores

in id solum studeant ut describere tabulas mẽsulas ac lineis sciãt. Turpe etiam illud est, cõtentum esse id consequi quod imiteris: nam rursus quid erat futurum, si nemo plus effeciſſet eo, quem sequebatur? Nihil in poëtis supra Liuium Andronicum, nihil in historijs supra Pontificum annales haberemus: ratibus adhuc nauigaremus: non esset pictura, nisi quæ lineas modò extremas umbræ, quam corpora in sole feciſſent, circumscriberet. Ac si omnia percenseas, nulla sit ars qualis inuenta est, nec intra initium stetit: nisi fortè nostra potissimum tempora damnamus huius infelicitatis, ut nunc demum nihil crescat: nihil autem crescit sola imitatione. Quòd si prioribus adijcere fas non est, quomodo sperare possumus ullum oratorem perfectum? cum in ijs, quos maximos adhuc nouimus, nemo sit inuentus, in quo nihil aut desideretur, aut reprehendatur. Sed etiam qui summa non appetent, contendere potius quàm sequi debent: nam qui agit ut prior sit, forsitan, etiam si non transierit, æquabit. Eum uerò nemo potest æquare, cuius uestigijs sibi utiq; inſistendum putat: necesse est enim semper sit posterior, qui sequitur. Adde quòd plerunq; facilius est plus facere, quàm idem. Tantam enim difficultatem habet similitudo, ut ne ipsa quidem natura in hoc ita eualuerit, *ut non res simplicissimæ, quæq; pares maxime uideantur, discrimine aliquo discernantur. Adde quòd quicquid alteri simile est, necesse est minus sit eo, quod imitatur, ut umbra corpore, & imago facie, & actus histrionum ueris affectibus. Quod in orationibus quoq; euenit: nanq; ijs quæ in exemplum assumimus, subest natura & uera uis. Cõtrà omnis imitatio ficta est, & ad alienum propositum accõmodatur. Quò fit, ut minus sanguinis ac uiriũ declamationes habeãt, quàm orationes: quod in illis uera, in his aßimulata materia est. Adde quòd ea quæ in oratore maxima sunt, imitabilia non sunt, ingenium, inuentio, uis, facilitas, & quicquid arte non traditur. Ideoq; pleriq; cum uerba quædam ex orationibus excerpserunt, aut aliquos com-

*ut nõ res quæ similimę uideãtur, utiq; discrimine aliq.

positionis

positionis certos pedes, mire à se quæ elegerunt, effingi arbitrantur, cum & uerba intercedant inualescantq; temporibus, ut quorum certissima sit regula in consuetudine, eaq; non sua natura sint bona aut mala (nã per se soni tantum sunt) sed prout opportunè propriéq;, aut secus collocata sunt, & compositio cum rebus accõmodata sit, tum ipsa uarietate gratissima. Quapropter exactissimo iudicio circa hanc partem studiorum examinanda sunt omnia. Primùm quos imitemur: nam sunt plurimi, qui similitudinem pessimi cuiusque & corruptissimi concupierũt: Deinde in ipsis quos elegerimus, quid sit ad quod efficiendum nos comparemus. Nam in magnis quoq; autoribus incidunt aliqua uitiosa, & à doctis, inter ipsos etiã mutuò reprehensa: atq; utinam tam bona imitantes dicerent melius, quàm mala peius dicunt. Nec uero saltem ijs quibus ad euitanda uitia iudicij satis fuit, sufficiat imaginẽ uirtutis effingere, & solam, ut sic dixerim, cutem, uel potius illas Epicuri figuras, quas è summis corporibus dicit effluere. Hoc autem ijs accidit, qui non introspectis penitus uirtutibus ad primũ se uelut aspectum orationis aptarunt: & cùm ijs felicissime cessit imitatio, qui uerbis atq; numeris sunt non multum differentes, uim dicendi atq; inuentionis non assequuntur, sed plerunq; declinant in peius, & proxima uirtutibus uitia cõprehendunt, fiuntq; pro grandibus tumidi: pressis, exiles: fortibus, temerarij: lætis, corrupti: compositis, exultantes: simplicibus, negligẽtes. Ideoq; qui horride atq; incomposite quidlibet illud frigidum & inane extulerũt, antiquis se pares credunt, qui carẽt cultu atq; sentẽtijs, Atticis: qui præcisis conclusionibus obscuri, Sallustium atq; Thucydidem superant: tristes ac ieiuni Pollionem æmulantur: otiosi ac supini, si quid modò longius circũduxerunt, iurant ita M. Ciceronem locuturũ fuisse. Noueram quosdam, qui se pulchre expressisse genus illud cœlestis huius in dicendo uiri sibi uiderẽtur, si in clausula posuissent, Esse uideatur. Ergo primum est, ut quod

imitaturus est quisq;, intelligat, & quare bonũ [illegible], sciat: tum in suscipiẽdo onere consulat suas uires. Nam quædam sunt inimitabilia, quibus aut infirmitas naturæ non sufficiat, aut diuersitas repugnet. Nec cui tenue ingeniũ erit, sola uelit fortia & abru-
* subtilitatis ta: cui forte quidem, sed indomitũ, amore* sublimitatis & uim suam perdat, & elegantiam quam cupit, non assequatur: nihil est enim tam indecẽs, quàm cùm mollia dura fiunt. Atq; ego illi præceptori, quem institueram in libro secundo, tradidi non ea sola docenda esse, ad quæ quenq; discipulorum natura cõpositum uideret: nam is & adiuuare debet quæ in quoq; eorum inuenerit bona, & quantum fieri potest, adijcere quæ desunt, & emendare quædam & mutare. Rector enim est aliorum ingeniorum, atq; formator. Difficilius est enim naturam suam fingere. Sed ne ille quidẽ doctor, quãquàm omnia quæ recta sunt, uelit esse in suis auditoribus quam plenissima, in eo tamẽ cui naturam obstare uiderit, laborabit. Id quoque uitandum, in quo magna pars errat, ne in oratione poëtas nobis & historicos, in illorum operibus oratores aut declamatores imitandos putemus. Sua cuique proposita lex, suus cuiq; decor est. Nec comœdia in cothurnos assurgit, nec contrà tragœdia socco ingreditur. Habet tamen omnis eloquentia aliquid commune: id imitemur, quod commune est. Etiam hoc solet incommodi accidere ijs, qui se uni alicui generi dediderunt, ut si asperitas ijs placuit alicuius, hanc etiam in leni ac remisso causarum genere non exuant: si tenuitas aut nuditas, in asperis grauibusq; causis ponderi rerum parum respondeant: cùm sit diuersa, non causarum modò inter se ipsas conditio, sed in singulis etiã causis partium: sintq; alia leniter, alia aspere, alia cõcitate, alia remisse, alia docẽdi, alia mouendi gratia dicẽda. Quorum omniũ dissimilis atq; diuersa inter se ratio est. Itaque ne hoc quidem suaserim, uni se alicui proprie, quem per omnia sequatur, addicere. Longè omnium perfectissimus Græcorum Demosthenes,

aliquid

aliquid tamen à quo in loco melius alij. Plurima ille: sed nõ qui maxime imitandus, etiam solus imitandus est. Quid ergo? non est satis omnia sic dicere, quemadmodum M. Tullius dixit? Mihi quidem satis esset, si omnia consequi possem. Quid tamen noceret, uim Cæsaris, asperitatem Cælij, diligentiam Pollionis, iudicium Calui quibusdam in locis assumere? Nam præter id quod prudẽtis est, quod in quoq; optimum est, si possit, suum facere, tum in tanta rei difficultate, unum intuẽtes, uix aliqua pars sequitur. Ideoq; cum totum exprimere quem elegeris penè sit homini inconcessum, plurium bona ponamus ante oculos, ut aliud ex alio hæreat, & quo quidque loco conueniat, aptemus. Imitatio autem (nam sæpius idem dicam) non sit tantum in uerbis: illuc intendenda mens, quantum fuerit illis uiris decoris in rebus atque personis, quod consilium, quæ dispositio, quàm omnia, etiam quæ delectationi uideantur data, ad uictoriam spectent, quid agant procœmio, quæ ratio, & quàm uaria narrandi, quæ uis probandi ac refellendi, quanta in affectibus omnis generis mouendis scientia, quantaq; laus ipsa popularis, utilitatis gratia assumpta: quæ tum est pulcherrima, cùm sequitur, non cum arcessitur. Hæc si præuiderimus, tum uere imitabimur. Qui uerò etiam propria his bona adiecerit, ut suppleat, quæ deerant: circuncidat, si quid redundabit: is erit, quem quærimus, perfectus orator: quem nunc consummari potissimum oportebat, cùm tantò plura bene dicendi exempla supersunt, quàm illis, qui adhuc summi sunt, contigerunt. Nam erit hæc quoque laus eorum, ut priores superasse, posteros docuisse dicantur.

Quis modus scribendi sit. CAP. III.

ET hæc quidem auxilia extrinsecus adhibentur: in ijs autem quæ nobis ipsis paranda sunt, ut laboris, sic utilitatis etiam longè plurimum affert stylus. Nec immeritò M. Tullius hunc optimum effectorem ac magistrum dicendi uocat: cui sententiæ

personam L. Crassi in disputationibus, quæ sunt de oratore assignando, iudicium suum cum illius autoritate cõiunxit. Scribendum ergo quàm diligẽtissime & quàm plurimùm. Nam ut terra altius effossa generandis alendisq; seminibus fœcũdior fit: sic profectus nõ à summo petitus, studiorum fructus & fundit uberius, & fidelius cõtinet. Nam sine hac quidem conscientia, illa ipsa ex tempore dicendi facultas inanem modò loquacitatẽ dabit, & uerba in labris nascentia: illic radices, illic fundamenta sunt, illic opes uelut sanctiore quodam ærario reconditæ, unde ad subitos quoq; casus, cum res exiget, proferãtur. Vires faciamus ante omnia, quæ sufficiant labori certaminum, & usu non exhauriantur. Nihil enim rerum ipsa natura uoluit magnum effici citò, præposuitq; pulcherrimo cuiq; operi difficultatem, quæ nascẽdi quoq; hanc fecerit legem, ut maiora animalia diutius uisceribus parentum continerentur. Sed cũ sit duplex quæstio, quomodo, & quæ maxime scribi oporteat, iam hinc ordinem sequar. Sit primò uel tardus, dum diligens stylus. Quæramus optima, nec protinus offerentibus se gaudeamus. Adhibeatur iudicium inuẽtis, dispositio probatis. Delectus enim rerum uerborumq; habendus est, & pondera singulorum exhibenda & examinanda. Pòst subeat ratio collocandi, uersenturq; omni modo numeri. Non ut quodq; se proferet uerbum, occupet locum. Quæ quidem ut diligentius exequamur, repetenda sæpius erunt scriptorum proxima. Nam præter id quòd sic melius iunguntur prioribus sequentia, calor quoq; ille cogitationis, qui scribendi mora refrixit, recipit ex integro uires, & uelut repetito spatio sumit impetum: quod in certamine saliẽdi fieri uidemus, ut conatum longius petant, & ad illud quò contẽditur spatium, cursu ferantur: utq; in iaculãdo brachia reducimus, & expulsuri tela, neruos retrò tendimus. Interim tamen si fuerit flatus, danda sunt uela, dum nos indulgentia illa non fallat. Omnia enim nostra dum nascuntur, placent, alioqui nec scriberentur.

Sed

Sed redeamus ad iudicium, & retractemus suspectam facilitatẽ. Sic scripsisse Sallustium accepimus, & sanè manifestus est etiam ex ipso opere labor. Vergilium quoq; paucissimos die composuisse uersus, autor est Varus. Oratoris quidem alia conditio est. itaq; hanc moram & solicitudinem initijs impero. Nam primũ hoc constituendum, hoc obtinendum est, ut quàm optime scribamus: celeritatem dabit consuetudo, paulatim res facilius se ostendent, uerba respondebunt, compositio sequetur, cuncta denique, ut in familia bene instituta, in officio erunt. Summa hæc est rei: citò scribendo, non fit ut bene scribatur: bene scribendo, fit ut citò. Sed tum maximè, cùm facultas illa cõtigerit, resistamus, prohibeamus, & efferentes equos frænis quibusdam coërceamus. Quod non tam moram faciet, quàm nouos impetus dabit. Neque enim rursus eos qui robur aliquod in stylo fecerint, ad infelicem calumniandi se pœnam alligandos puto. Nam quomodo sufficere officijs possit ciuilibus, qui singulis actionũ partibus insenescat? Sunt autem quibus nihil sit satis, omnia mutare, omnia aliter dicere quàm occurrit, uelint: increduli quidam, & de ingenio suo pessime meriti, qui diligentiam putant facere sibi scribendi difficultatem. Nec promptum est dicere utros peccare ualidius putem, quibus omnia sua placent, an quibus nihil. Accidit enim ingeniosis adolescentibus frequenter, ut labore consumantur, & in silentium usq; descendant nimia bene dicendi cupiditate. Qua de re memini narrasse mihi Iulium Secundum illum æqualem meum, atq; à me, ut notum est, familiariter amatum, miræ facundiæ uirum, infinitæ tamen curæ, quid esset sibi à patruo suo dictum. Is fuit Iulius Florus in eloquentia Galliarum (quoniam ibi demũ exercuit eam) princeps, alioquin inter paucos disertus, & dignus illa propinquitate. Is cum Secundum scholæ adhuc operam dantem tristem fortè uidisset, interrogauit, quæ causa frontis tam obductæ: nec dissimulauit adolescens, tertiũ iam diem esse ex quo omni labore materiæ ad

scriben

scribendum destinatæ non inueniret exordiũ, quod sibi non præsens tantùm dolor, sed etiam desperatio in posterũ fieret. Tum Florus arridens, Nunquid tu, inquit, melius dicere uis, quàm potes? Ita se res habet, curandum est, ut quàm optimè dicamus, dicendum tamen pro facultate: ad profectum enim opus est studio, nõ indignatione. Vt possimus autẽ scribere etiam plura & celerius, non exercitatio modò præstabit, in qua sine dubio multum est, sed etiam ratio, si non resupini spectantesq; tectum, & cogitationem murmure agitantes, expectauerimus quid obueniat, quid res poscat, quid personam deceat, quod sit tẽpus, qui iudicis animus intuiti, humano quodam modo ad scribẽdum accesserimus. Sic nobis initia, & quæ sequuntur, natura ipsa præstabit. Certa sunt enim pleraq;, & nisi conniueamus, in oculos incurrunt. Ideoq; nec indocti, nec rustici diu quærunt, unde incipiant: quò pudendum est magis, si difficultatẽ faciat doctrina. Non ergo putemus semper optimum esse quod latet, ne immutescamus alioqui, si nihil dicendum uideatur, nisi quod non inuenimus. Diuersum est huic eorum uitium, qui primo quasi decurrere per materiam stylo quàm uelocissimo uolunt, & sequẽtes calorem ac impetum ex tempore scribunt: hãc Syluam uocant. Repetunt deinde, & componunt, quæ effuderant, sed uerba emendantur & numeri manent in rebus temere congestis, quæ fudit leuitas. Protinus ergo adhibere curã rectius erit, atq; ab initio sic opus ducere, ut cælandum, non ex integro fabricãdum sit. Aliquando tamen affectus sequemur, in quibus ferè plus calor quàm diligentia ualet. Satis apparet ex eo, quòd hãc scribentium negligẽtiam damno, quid de illis dictandi delicijs sentiam. Nam in stylo quidem, quamlibet properato, dat aliquam cogitationi moram, non consequens celeritatem eius manus: ille cui dictamus, urget, atq; interim pudet etiam dubitare, aut resistere, aut mutare, quasi conscium infirmitatis nostræ timentes. Quo fit, ut non rudia tantũ & fortuita, sed impropria interim,

Sylua.

dum

dum sola est connectendi sermonis cupiditas effluant, quæ nec scribentium curam, nec dicentium impetum consequantur. At idem ille qui excipit, si tardior in scribendo, aut inertior in legendo uelut offensator fuerit, inhibetur cursus, atq; omnis quæ erat conceptæ mentis intentio, mora, & interdū iracundia excutitur. Tum illa quæ altiorem animi motum sequuntur, quæq; ipsa animum quodammodo concitant, quorum est iactare manum, torquere uultum, simul uertere latus, & interim obiurgare: quæq; Persius notat, cum leuiter dicendi genus significat: Nec pluteū, inquit, cædit, nec demorsos sapit ungues, etiā ridicula sunt, nisi cum soli sumus. Deniq; ut semel, quod est potißimum, dicam, secretum quod dictando perit, atq; liberum arbitris locum, & quàm altißimum silentium scribentibus maxime conuenire nemo dubitauerit. Non tamen protinus audiendi, qui credunt aptißima in hoc nemora syluasq; , quòd illa cœli libertas, locorumq; amœnitas sublimem animum, & beatiorem spiritum parent. Mihi certe iucundus hic magis, quàm studiorum hortator uidetur esse secessus. Nanq; illa ipsa quæ delectant, necesse est auocent ab intentione operis destinati. Neque enim se bona fide in multa simul intendere animus totum potest, & quocunq; respexerit, desinit intueri, quod propositum fuerat. Quare syluarum amœnitas, & præterlabentia flumina, & inspirātes ramis arborum aurę, uolucrumq; cantus, & ipsa late circumspiciēdi libertas, ad se trahunt: ut mihi remittere potius uoluptas ista uideatur cogitationem, quàm intendere. Demosthenes melius, qui se in locum, ex quo nulla exaudiri uox, nihilq; prospici posset, recondebat, ne aliud agere mentem cogerent oculi. Ideoq; lucubrantes, silentium noctis, & clausum cubiculum, & lumen unum uelut tectos maxime teneat. Sed cū in omni studiorum genere, tum in hoc præcipue bona ualetudo, quæq; eam maxime præstat frugalitas necessaria est, cū tempora ab ipsa rerum natura ad quietem refectionemq; nobis data, in

ta, in acerrimum laborem conuertimus: cui tamen non plus irrogãdũ est, quam quod somno supererit, haud deerit. Obstat enim diligentiæ scribendi etiam fatigatio: & abunde, si uacet, lucis spatia sufficiunt: occupatos in noctem necessitas agit. Est tamen lucubratio, quotics ad eam integri ac refecti uenimus, optimum secreti genus. Sed silentium & secessus, & undiq; liber animus, ut sunt maxime optanda, ita non possunt semper contingere. Ideoq; non statim, si quid obstrepet, abijciendi codices erunt, & deplorandus dies: uerum incommodis repugnandum, & hic faciendus usus, ut omnia quæ impedient, uincat intentio: quam si tota mente in opus ipsum direxeris, nihil eorũ quæ uel oculis, uel auribus incursant, ad animum perueniet. An non frequenter etiam fortuita hoc cogitatio præstat, ut obuios nõ uideamus, & itinere deerremus? non consequemur idem, si & uoluerimus? Non est indulgendum causis desidiæ: nam si non nisi refecti, nõ nisi hilares, non nisi alijs curis uacantes studendum existimauerimus, semper erit propter quod nobis ignoscamus. Quare in turba, itinere, conuiuijs, uel concione etiam, faciat sibi cogitatio ipsa secretum. Quid alioqui fiet, cum in medio foro, tot circumstantibus iudicijs, iurgijs, fortuitis etiam clamoribus, erit subitò continua oratione dicendum, si particulas quas ceris mãdamus, nisi in solitudine reperire non possumus? propter quæ idem ille tantus amator secreti Demosthenes, in littore, in quod maximo cum sono fluctus illideretur, meditans consuescebat cõcionum fremitus non expauescere. Illa quoq; minora (sed nihil in studijs paruum est) non sunt transeunda, scribi optime ceris, in quibus facilima est ratio delendi, nisi fortè usus infirmior membranarum potius usum exiget: quæ ut iuuant aciem, ita crebra relatione, quoad intinguntur calami, morantur manum, & cogitationis impetum frangunt. Relinquendæ autem in utrolibet genere uacuæ tabellæ, in quibus libera adijciendi sit excursio. Nam interim pigritiam emendanti angustiæ faciunt, aut certe

certe nouorum interpositione priora confunduntur. Ne latas quidem ultra modum esse ceras uelim, expertus iuuenem studiosum alioqui, prælongos habuisse sermones, quia illos numero uersuum metiebatur: idq; uitium quod frequenti admonitione corrigi nõ potuerat, mutatis codicibus esse sublatum. Debet uacare etiam locus, in quo notẽtur, quæ scribentibus solent extra ordinem, id est, ex alijs quàm qui sunt in manibus locis occurrere. Irrumpunt enim optimi nõnunquam sensus, quos neq; inserere oportet, neq; differre tutum est, quia interim elabuntur, interim memoriæ suæ intentos ab alia inuentione declinãt, ideoq; optime sunt in depositio.

De emendatione. CAP. IIII.

SEquitur emendatio, pars studiorum longè utilissima: neque enim sine causa creditum est, stylum non minus agere, cum delet. Huius autem operis est adijcere, detrahere, mutare: sed facilius in ijs simpliciusq; iudicium, quæ replenda uel deijcienda sunt: premere uero tumẽtia, humilia extollere, luxuriãtia astringere, inordinata digerere, soluta cõponere, exultantia coërcere, duplicis operæ: nam & damnanda sunt quæ placuerant, & inuenienda quæ fugerant. Nec dubium est optimum esse emẽdandi genus, si scripta in aliquod tempus reponãtur, ut ad ea post interuallum, uelut noua atq; aliena redeamus, ne nobis scripta nostra tanquam recentes fœtus blandiantur. Sed neq; hoc contingere semper potest, præsertim oratori, cui sæpius scribere ad præsentes usus necesse est: & ipsa emendatio finem habet. Sunt enim qui ad omnia scripta tanquam uitiosa redeant, & quasi nihil fas sit rectum esse quod primum est, melius existiment quicquid est aliud: idq; faciant quoties librum in manus resumpserunt: similes medicis etiam integra secantibus. Accidit itaque ut cicatricosa sint & exanguia, & cura peiora. Sit igitur aliquando quod placeat, aut certe quod sufficiat, ut opus polliat lima, non exterat. Temporis quoque esse debet modus.

Nam

Nam quòd Cinnæ Smyrnam nouem annis accepimus scriptam, & Panegyricum Isocratis, qui parcissime, decem annis dicunt elaboratum, ad oratorem nihil pertinet: cuius nullum erit, si tam tardum fuerit, auxilium.

Quæ scribenda præcipue sint. CAP. V.

PRoximum est ut dicamus, quæ præcipue scribenda sint. Hoc exuberantis quidem est operis, ut explicemus quæ sint materiæ, quæ prima aut secunda, aut deinceps tractanda sint: nam id factum est etiam primo libro, quo puerorum: & secundo, quo iam robustorum studijs ordinem dedimus: sed de quo nunc agitur, unde copia & facilitas maxime ueniat. Vertere Græca in Latinum ueteres nostri oratores optimũ iudicabant. Id se L. Crassus in illis Ciceronis de Oratore libris dicit facitasse. Id Cicero sua ipse persona frequẽtissime præcipit: Quinetiã libros Platonis atq; Xenophontis edidit hoc genere trãslatos. Id Messalæ placuit, multæq; sunt ab eo scriptæ ad hunc modum orationes, adeò ut etiã cum Hyperidis illa pro Phryne difficilima Romanis subtilitate cõtenderet. Et manifesta est exercitationis huiusce ratio: nam & rerum copia Græci autores abundant, & plurimum artis in eloquentiam intulerũt, & hos trãsferẽtibus, uerbis uti optimis licet: omnibus enim utimur nostris. Figuras uerò quibus maxime ornatur oratio, multas ac uarias excogitandi etiam necessitas quædam est, quia plerunq; à Græcis Romana dissentiũt. Sed & illa ex Latinis cõuersio, multum & ipsa cõtulerit. Ac de carminibus quidem neminẽ credo dubitare, quo solo genere exercitationis dicitur usus esse Sulpitius. Nam & sublimis spiritus attollere orationẽ potest, & uerba poëtica libertate audaciora, præsumũt eãdem proprie dicẽdi facultatem: sed & ipsis sentẽtijs adijcere licet oratorium robur, & omissa supplere, & effusa substringere. Neq; ego παράφρασιν esse interpretationem tantùm uolo, sed circa eosdem sensus certamen atq; æmulationẽ. Ideoq; ab illis dissentio, qui uertere

tere orationes exactas uetant, quia optimis occupatis, quicquid aliter dixerimus, necesse sit esse deterius. Nam neque semper est desperandum, aliquid illis quæ dicta sunt melius posse reperiri. Neq; adeo ieiunam ac pauperem natura eloquentiam fecit, ut una de re bene dici nisi semel, non possit, nisi fortè histrionum multa circa uoces easdē uariare gestus potest, orandi minor uis, ut dicatur aliquid, præter quod in eadem materia nihil dicēdum sit. Sed esto, neque melius, quod inuenimus sit, nec par: est certe proximis locus. An non ipsi nos bis ac sæpius de eadem re dicimus, & quidem cōtinuas nonnunquam sentētias: nisi fortè contendere nobiscum possumus, cum alijs nō possumus. Nam si uno tantum genere bene dicetur, fas erit existimari, præclusam nobis à prioribus uiam in dicendo: nunc uero innumerabiles sunt modi, plurimæq; eōdem uiæ ducunt. Sua breuitati gratia, sua copiæ, alia translatis uirtus, alia proprijs. Hoc oratio recta, illud figura declinata commendat. Ipsa deniq; utilissima est exercitationi difficultas. Quid? quòd autores maximi sic diligentius cognoscuntur. Non enim scripta lectione secura trāscurrimus, sed tractamus singula, & necessariò introspicimus, & quātum habeant uirtutis uel hoc ipso cognoscimus, quòd imitari nō possumus. Nec aliena tantum transferre, sed etiā nostra pluribus modis tractare proderit, ut ex industria sumamus sentētias quasdā, easq; uersemus quàm numerosissime, ueluti eadem cera aliæ atq; aliæ formæ duci solent. Plurimum autem parari facultatis existimo ex simplicissima quaq; materia. Nam in illa multiplici personarum, causarum, tēporum, locorum, dictorum, factorum diuersitate, facile delitesceret infirmitas, tot se undiq; rebus, ex quibus aliqua apprehendas offerētibus. Illud uirtutis indicium est, fundere, quæ natura cōtracta sunt, augere parua, uarietatē *simplicibus, uoluptatē expositis dare, & bene dicere multa de paucis. In hoc optime facient infinitæ quæstiones, quas uocari θέσεις diximus, quibus Cicero iam princeps in Rep. exerceri solebat.

*similibus

His confinis est destructio & confirmatio sententiarum. nã cum sit sententia decretum quoddam atq; præceptum, quod de reo, idem de iudicio rei quæri potest. Tum loci cõmunes, quos etiam scriptos ab oratoribus scimus: nam qui hæc recta tantum, & in nullos flexus recedentia copiose tractauerit, utiq; in illis plures excursus recipientibus magis abundabit: eritq; in omnes causas gratus: omnes enim generalibus quæstionibus constant. Nã quid interest, Cornelius Trib. pleb. quòd Codicem legerit, reus sit: an quæramus uioletur´ne maiestas, si magistratus rogationem suam populo ipse recitauerit? Milo Clodiũ recte´ne occiderit, ueniat in iudicium, an oporteat´ne insidiatorem interfici, uel perniciosum Reip. ciuem, etiamsi non insidietur? Cato Martiam honeste´ne tradiderit Hortensio, an conueniat´ne res talis bono uiro? De personis iudicatur, sed de rebus contenditur. Declamationes uerò quales in scholis rhetorum dicuntur, si modò sunt ad ueritatem accõmodatæ, & orationibus similes, nõ tantum dum adolescit profectus, sunt utilissimæ, quæ inuentionem & dispositionem pariter exerceant, sed etiam cum est consummatus, ac iam in foro clarus. Alitur enim atq; enitescit uelut pabulo lætiore facundia, & assidua contentionũ asperitate fatigata, renouatur. Quæ propter historiæ nonnunquam ubertas in aliqua exercẽdi stili parte ponenda, & dialogorum libertate gestiendum. Ne carmine quidem ludere contrarium fuerit, sicut athletæ remissa quibusdam temporibus ciborum atq; exercitationum certa necessitate, otio, & iucundioribus epulis reficiuntur. Ideoq; mihi uidetur M. Tullius tantum intulisse eloquentiæ lumen, quòd in hos quoq; studiorũ secessus excurrit. Nam si nobis sola materia fuerit ex litibus, necesse est deteratur fulgor, & durescat articulus, & ipse ille mucro ingenij quotidiana pugna retundatur. Sed quemadmodum forẽsibus certaminibus exercitatos, & quasi militantes reficit ac reparat hæc uelut sagina dicẽdi: sic adolescentes non debent nimium in falsa rerum imagine detineri, & inanibus

nibus simulac[illegible]s: usq; adeò, ut difficile ab his digressos sit assuefacere, ne ab illa, in qua propè cõsenuerint umbra, uera discrimina, uelut quendam solem, reformident. Quod accidisse etiam Portio Latroni, qui primus clari nominis professor fuit, traditur: ut cùm ei summam in scholis opinionem obtinenti causa in foro esset orãda, impẽse petierit, uti subsellia in basilicã trãsferrentur. Ita illi cœlum nouum fuit, ut omnis eius eloquentia cõtineri tecto ac parietibus uideretur. Quare iuuenis qui rationem inueniendi eloquendiq; à præceptoribus diligenter acceperit, quod non est infiniti operis, si docere sciant, & exercitationem quoq; modicam fuerit consecutus, oratorem sibi aliquem (quod apud maiores fieri solebat) deligat, quem sequatur, quẽ imitetur, iudicijs interfit quàm plurimis, & sit certaminis cui destinatur, frequens spectator, tum causas uel easdẽ quas agi audierit, stylo & ipse componat, uel etiam alias, ueras modò, & utrũq; tractet. Et quod in gladiatoribus fieri uidemus, * retiarijs exerceatur, ut feciſſe Brutũ diximus pro Milone. Melius hoc quàm rescribere ueteribus orationibus, ut fecit Sestius contra Ciceronis actionem habitam pro eodem, cum alteram partẽ satis nosse non posset ex sola defensione. Citius autem sic idoneus erit iuuenis, quem præceptor coëgerit in declamãdo quàm simillimum esse ueritati, & per totas ire materias, quarum nunc facilima & maxime fauorabilia decerpunt. Obstat huic (quod secũdo libro posui) frequens turba discipulorum, & consuetudo claßiũ certis diebus audiendarum, nonnihil etiam persuasio patrum, numerantium potius declamationes, quàm æstimantium. Sed quod dixi primo (ut arbitror) libro, nec ille se bonus præceptor maiore numero, quàm sustinere poßit, onerabit, & nimiam loquacitatem recidet, ut omnia quæ sunt in controuersia, nõ (ut quidam uolũt) quæ in rerum natura dicantur. Et uel longiore potius dierum spatio laxabit dicendi necessitatem, uel materias diuidere permittet: una enim diligẽter effecta plus proderit, quàm

* al's: rhetoricis exerc. Alij legunt, in rebus actis exerceat.

plures inchoatæ,& quasi degustatæ: propter quod accidit, ut nec suo loco quicquam ponatur, nec illa quæ prima sunt, seruet suam legem, iuuenibus flosculos omnium partiũ in ea quæ sunt dicturi congerentibus: quo fit, ut timentes ne sequentia perdant, priora confundant.

De cogitatione. CAP. VI.

PRoxima stylo cogitatio est, quæ & ipsa uires ab hoc accipit, & est inter scribendi laborem, extemporalemq; fortunam media quædam, & nescio an usus frequẽtissimi. Nam scribere nec ubiq;, nec semper possumus, cogitationi tempori ac loci plurimum est. Hæc paucis admodum horis magnas etiam causas complectitur. Hæc quoties intermissus est somnus, ipsis noctis tenebris adiuuatur. Hæc inter medios rerum actus aliquid inuenit uacui, nec otium patitur. Neq; uero rerum ordinem modò (quod ipsum satis erat) intra se ipsa disponit, sed uerba etiã copulat, totamq; ita contexit orationem, ut ei nihil præter manum desit. Nam memoriæ quoq; plerũq; inhæret fidelius, quod nulla scribendi securitate laxatur. Sed ne ad hanc quidẽ uim cogitandi peruenire potest aut subitò, aut citò. Nam primũ faciẽda multo stylo forma est, quæ nos etiam cogitantes sequatur, tum assumendus usus paulatim, ut pauca primùm complectamur, quæ reddi fideliter possint, mox per incremẽta tam modica, ut onerari se labor ille non sentiat, augẽda usu, & exercitatione multa continenda est, quæ quidem maxima ex parte memoria constat: ideoq; mihi aliqua in illum locũ differenda sunt. Eò tamen peruenit, ut is cui non refragetur ingenium, acri studio adiutus, tantum consequatur, ut etiam quæ cogitarit, quæq; scripserit, atq; edidicerit, in dicendo fidem seruent. Cicero certe Græcorum Metrodorum Scepsium, & Eriphilum Rhodiũ, nostrorumq; Hortensium tradidit, quæ cogitauerãt, ad uerbum in agendo retulisse. Sed si fortè aliquis inter dicendũ effulserit extemporalis color, non superstitiose excogitatis demum est inhærendum

rendum. Neq; enim tantũ habent curæ, ut non sit dandus & fortunæ locus, cũ sæpe etiam scriptis ea quæ subitò nata sunt, inserantur. Ideoq; totũ hoc exercitationis genus ita instituendũ, ut & digredi ex eo, & redire in id facilè posimus. Nam ut primũ est domo afferre paratam dicendi copiam & certam, ita refutare temporis munera longè stultissimũ est. Quare cogitatio in hoc præparetur, ut nos fortuna decipere nõ possit, adiuuare possit. Id autẽ fiet memoriæ uiribus: ut ea quæ complexi animo sumus, fluãt secura, nec solicitos & respiciẽtes, & una spe suspẽsos recordationis, nõ sinant præuidere: alioqui uel extẽporalẽ temeritatẽ malo, quàm male cohærentẽ cogitationẽ. Peius enim quæritur retrorsus, quia cũ illa desideramus, ab alijs auertimur, & ex memoria potius repetimus, quàm ex materia. Plura sunt autẽ, si utrũq; quærendũ est, quæ inueniri possũt, quàm quæ inuẽta sunt.

Quemadmodum extemporalis facultas paretur & contineatur. CAP. VII.

MAximus uero studiorum fructus est, & uelut præmium quoddam amplius longi laboris, ex tempore dicendi facultas: quam qui non erit cõsecutus, mea quidem sententia ciuilibus officijs renuntiabit, & solam scribendi facultatem potius ad alia opera conuertet. Vix enim bonæ fidei uiro conuenit auxilium in publicũ polliceri, quod præsentissimis quibusq; periculis desit, ut indicare portũ ad quẽ nauis accedere, nisi lenibus uentis uecta, non possit. Siquidem innumerabiles accidũt subitæ necessitates uel apud magistratus, uel repræsentatis iudicijs, continuò agendi. Quarum si qua, non dico cuicunq; innocentiũ ciuium, sed amicorum ac propinquorum alicui euenerit, stabit ne mutus, & salutarem petentibus uocem, statimq;, si nõ succurratur, perituris, moras & secessum, & silentiũ quæret, dũ illa uerba fabricentur, & memoriæ insidant, & uox ac latus præparetur? Quæ uero patitur hoc ratio, ut quisquã sit orator imparatus ad casus? Quid, cùm aduersario respondendũ erit, fiet? Nam

ſæpe ea quæ opinati ſumus, & contra quæ ſcripſimus, fallunt, ac tota ſubitò cauſa mutatur: atq; ut gubernatori ad incurſus tẽpeſtatum, ſic agenti ad uarietatẽ cauſarũ ratio mutanda eſt. Quid porrò multus ſtylus & aßidua lectio, & lõga ſtudiorũ ætas facit, ſi manet eadẽ, quæ fuit incipientibus difficultas? periſſe profectò confitendum eſt præteritum laborem, cui ſemper idem laborandum eſt. Neq; ego hoc ago ut ex tẽpore dicere malit, ſed ut poßit. Id autem maxime hoc modo cõſequemur: Nota ſit prima dicendi uia, neq; enim prius cõtingere curſus poteſt, quàm ſcierimus, quò ſit, & quà perueniendũ. Nec ſatis eſt nõ ignorare quæ ſint cauſarum iudicialiũ partes, aut quæſtionũ ordinẽ recte diſponere, quãquàm iſta ſunt præcipua: ſed quid quoq; loco primũ ſit, qd ſecũdũ, ac deinceps: quæ ita ſunt natura copulata, ut mutari, aut ĭteruelli ſine cõfuſione nõ poßint. Quiſquis autẽ uiã quà ſit ingrediẽdũ, diſcet, ducetur ante omnia rerũ ipſa ſerie uelut duce, propter quod homines etiã modice exercitati, ſi modo tenorem in narrationibus ſeruãt. Deinde, quid quoq; loco quærẽt, ſcient, nec circũſpectabũt, nec offerẽtibus ſe aliunde ſenſibus turbabuntur: nec confundent ex diuerſis orationẽ uelut ſalientes huc illuc, nec uſquã inſiſtentes. Poſtremò habebũt modũ & finem, qui eſſe citra diuiſionẽ nullus poteſt. Expletis profacultate omnibus quæ propoſuerint, peruenisſe ſe ad ultimũ ſentient. Et hæc quidẽ ex arte: illa uero ex ſtudio, ut copiã ſermonis optimi, quemadmodũ præceptũ eſt, cõparemus: multo ac fideli ſtylo ſic formetur oratio, ut ſcriptorũ colorem etiã ea quæ ſubitò effuſa ſint, reddant, ut cùm multa ſcripſerimus, etiã multa dicamus. Nam conſuetudo & exercitatio facilitatẽ maxime parit, quæ ſi paulùm intermiſſa fuerit, non uelocitas illa modò tardatur, ſed ipſum coit atq; concurrit. Quanquàm enim opus eſt naturali quadã mobilitate animi, ut dũ proxima dicimus, ſtruere ulteriora poßimus, ſemperq; noſtram uocẽ prouiſa & formata cogitatio excipiat, uix tamen aut natura, aut ratio in tam multiplex

* al's: ipſum coit
ἀνάγκημα

tiplex

tiplex officium, deducere animum queat, ut inuentioni, dispositioni, elocutioni, ordini uerborũ rerumq;, tum ijs quæ dicit, quæ subiuncturus est, quæ ultrà spectãda sunt, adhibita uocis, pronuntiationis, gestus obseruatione, una sufficiat. Longe enim præcedat oportet intẽtio, ac præ se res agat: quantumq; dicẽdo cõsumitur, tantũ ex ultimo prorogetur, ut donec perueniamus ad finem, nõ minus prospectu procedamus quàm gradu, si nõ interstentes offensantesq; breuia illa atq; concisa singultantiũ modo eiecturi sumus. Est igitur usus quidã irrationabilis, quem Græci ἄλογον πτῶσιν uocant, quo manus in scribẽdo decurrit, quo oculi totos simul in lectione uersus flexusq; eorum & transitus intuentur, & antè sequẽtia uidẽt, quàm priora dixerunt, quo constant miracula illa in scenis pilariorũ ac uẽtilatorum, ut ea quæ emiserint, ultro uenire in manus credas, & quà iubentur decurrere. Sed hic usus ita proderit, si ea de qua locuti sumus, ars antecesserit: ut ipsum illud quod in se rationẽ nõ habet, in ratione uersetur. Nam mihi ne dicere quidem uidetur, nisi qui disposite, ornate, copioseq; dicit. Sed nec tumultuarij, nec fortuiti sermonis contextum mirabor unquã, quem iurgantibus etiã mulierculis superfluere uideo. Quem si calor ac spiritus tulit (frequenter enim accidit, ut successum extẽporalem consequi cura non possit) Deum tũc adfuisse, cùm id euenisset, ueteres oratores (ut Cicero dicit) aiebant. Sed ratio manifesta est: nam bene concepti adfectus & recẽtes rerum imagines continuo impetu feruntur, quæ nonnunquam mora styli refrigescunt, & dilatæ non reuertuntur. Vtiq; uerò cùm infelix illa uerborum cauillatio accessit, & cursus ad singula uestigia restitit, non potest ferri contorta uis: sed ut optime uocum singularum cedat electio, non continua, sed composita est. Quare capiendæ sunt illæ, de quibus dixi, rerũ imagines, quas uocari φαντασίας indicauimus, omniaq; de quibus dicturi erimus, personæ, quæstiones, spes, metus habenda in oculis, in affectus recipienda. Pectus est enim quod disertos

Pilarij. Vẽtilatores.

facit, & uis mentis. Ideoq; imperitis quoq;, si illi dò sunt aliquo affectu concitati, uerba non desunt. Tum intelligendus animus, non in aliquam rem unam, sed in plures simul continuas: ut si per aliquam rectam uiam mittamus oculos, simul omnia quæ sunt in ea, circaq;, intuemur, non ultimum tantùm uidemus, sed usq; ad ultimum. Addit ad dicendum etiam pudor stimulos: Habet & dicendorum expectata laus. mirumq; uideri potest, quòd cum stylus secreto gaudeat, atq; omnes arbitros reformidet, extemporalis actio auditorum frequẽtia, ut miles *cõcentu signorum, excitatur. Nanq; & difficiliorem cogitationẽ exprimit & expellit dicendi necessitas, & secundos impetus auget placendi cupido: adeò præmium omnia spectant, ut eloquentia quoque, quanquàm plurimũ habeat in se uoluptatis, maxime tamen præsenti fructu laudis opinionisq; ducatur. Nec quisquã tantum fidat ingenio, ut id sibi speret incipienti statim posse contingere, sed sicut in cogitatione præcepimus, ita* facultatẽ quoq; extemporalem à paruis initijs, paulatim perducemus ad summã, quæ nec perfici, nec contineri nisi usu potest. Cæterum peruenire eò debet, ut cogitatio non utiq; melior sit ea, sed* utilior, cum hanc * facilitatem non in prosa modò multi sint consecuti, sed etiã in carmine, ut Antipater Sidonius, & Licinius Archias: credẽdum enim Ciceroni est: non quia nostris quoque temporibus non & fecerint quidam hoc, & faciant. quod tamen ipsum non tam probabile puto (neque enim habet aut usum res, aut necessitatem) quàm exhortandis in hanc spem, qui foro præparantur, utile exemplum. Neq; uerò tantam esse unquam fiduciam facilitatis uelim, ut nõ breue saltem tẽpus, quod nusquam ferè deerit, ad ea quæ dicturi sumus, dispicienda sumamus: quod quidem in iudicijs ac foro datur semper. Neq; enim quisquam est, qui causam, quam non didicerit, agat. Declamatores quosdam peruersa ducit ambitio, ut exposita controuersia, protinus dicere uelint: quinetiam, quod est in primis friuolũ ac scenicum, uerbũ petant

quo

*cõgestu si.

* facilitatem

* tutior

* felicitatem

quo incipiant. Sed tam contumelioſos in ſe ridet inuicem elo-
quentia, & qui multis eruditi uideri uolunt, ſtulti eruditis uiden
tur. Si qua tamẽ fortuna tam ſubitã fecerit agẽdi neceßitatẽ, mo-
biliore quodã opus erit ingenio, & uis omnis intẽdenda rebus,
& in præſentia remittẽdum aliquid ex cura uerborum, ſi ſequi
utrunq; nõ dabitur. Tum & tardior pronunciatio moras habet,
& ſuſpẽſa ac ueluti dubitans oratio, ut tamẽ deliberare, nõ hæ-
ſitare uideamur. Hoc dũ egredimur è portu, ſi nos nondũ apta-
tis ſatis armamentis aget uentus. Deinde paulatim ſimul euntes
aptabimus uela, & diſponemus rudentes, & impleri ſinus opta-
bimus. Id potius, quàm ſe inani uerborũ torrẽti dare, quaſi tem-
peſtatibus, quò uolent, auferẽdum. Sed non minore ſtudio conti-
netur hæc facultas, quàm paratur. Ars enim ſemel percepta non
labitur. Stylus quoq; intermißione paulum admodũ de celeritate
perdit, prõptum hoc & in expedito poſitum exercitatione ſola
cõtinetur. Hac uti ſic optimũ eſt, ut quotidie dicamus audienti-
bus pluribus, maxime de quorũ ſumus iudicio atq; opinione ſo-
liciti: rarũ eſt enim ut ſatis ſe quiſq; uereatur: uel ſoli tamẽ dica-
mus potius, quàm non omnino dicamus. Eſt alia exercitatio co-
gitandi, totaſq; materias uel ſilentio, dum tamen dicat intra ſe-
ipſum, perſequendi: quæ nullo nõ & tẽpore, & loco, quãdo non
aliud agimus, explicari poteſt, & eſt in parte utilior quàm hæc
proxima. Diligẽtius enim cõponitur quàm illa, in qua cõtextum
orationis intermittere ueremur. Rurſus illa prior plus confert
uocis firmitate, oris facilitate, motu corporis, qui & ipſe, ut dixi,
excitat oratorem: & iactatione manus, pedis ſupploſione, ſicut
cauda leones facere dicuntur, hortatur. Studendum uerò ſemper
& ubiq;. Neq; enim ferè tã ullus eſt dies occupatus, ut nihil * lu- * lucri
cratiuæ (ut Cicero Brutum facere tradit) operæ ad ſcribendum,
aut ad legendũ, aut dicendũ rapi aliquo momẽto tẽporis poßit.
Siquidẽ C. Carbo etiã in tabernaculo ſolebat hac uti exercitatio
ne dicẽdi. Ne id quidẽ tacẽdum eſt, quod eidem Ciceroni placet,

nullum noſtrum uſquam negligentem eſſe ſenectutem. quicquid loquemur, ubicũq; ſit, pro ſua ſcilicet portione perfectum. Scribendum certe nunquã eſt magis, quàm cũ multa dicemus ex tempore. Ita enim ſeruabitur põdus, & uibrans illa uerborũ facilitas in altũ reducetur, ſicut ruſtici proximas uitis radices amputant, quæ illã in ſummũ ſolum ducũt, ut inferiores penitus deſcendendo firmentur. Ac neſcio an utrũq; cum cura & ſtudio fecerimus, inuicem proſit, ut ſcribẽdo dicamus diligẽtius, dicẽdo ſcribamus facilius. Scribendum ergo quoties licebit: ſi id nõ dabitur, cogitandum: ab utroq; excluſi, debẽt tamen adniti, ut neq; deprehenſus orator, neq; litigator deſtitutus eſſe uideatur. Plerunq; autẽ multa agẽtibus accidit, ut maxime neceſſaria & utiq; initia ſcribant, cætera quæ domo afferũt, cogitatione cõplectantur, ſubitiſ ex tẽpore occurrãt. Quod feciſſe M. Tullium Cõmentarijs ipſius apparet: ſed ſeruãtur aliorũ quoq;, & inuẽti fortè ut eos dicturus quiſq; cõpoſuerat, & in libros digeſti, ut cauſarũ quæ ſunt actæ à Seruio Sulpitio, cuius tres orationes extant. Sed hi de quibus loquor Cõmentarij ita ſunt exacti, ut ab ipſo mihi in memoriam poſteritatis uideãtur cõpoſiti. Nam Ciceronis ad præſens modo tempus aptatos libertus Tyro cõtraxit. Quos non ideo excuſo, quia non probem, ſed ut ſint magis admirabiles. In hoc genere prorſus recipio hanc breuem annotationẽ, libelloſq; qui uel manu teneantur, & ad quos interim reſpicere fas ſit. Illud quod Lænas præcipit, diſplicet mihi, quæ ſcripſerimus, in ſummas ſiue commentarios & capita conferre. Facit enim & diſcendi negligentiam hæc ipſa fiducia, & lacerat ac deformat orationẽ. Ego autem ne ſcribendum quidem puto, quod ſimus memoria proſecuturi. Nam hoc quoque accidit ut reuocet nos cogitatio ad illa elaborata, nec ſinat præſentẽ fortunam experiri. Sic anceps inter utrunq; animus æſtuat, cum & ſcripta perdit, & non quærit noua. Sed de memoria deſtinatus eſt proximo libro locus, nec huic parti ſubiungendus, quia ſunt alia prius nobis dicenda.

M. FAB.

M. FAB. QVINTILIANI ORATORIARVM INSTITUTIONUM, liber Vndecimus.

Præfatio, & de aptè dicendo.

CAP. I.

PARATA, sicut superiore libro continetur, facultate scribendi cogitandiq;, & extempore etiam cùm res poscet orandi, proxima est cura ut dicamus aptè: quam uirtutem elocutionis quartam Cicero demonstrat, quæq; est meo quidem iudicio maximè necessaria. Nam cùm sit ornatus orationis uarius & multiplex, conueniatq; alius alij, nisi fuerit accommodatus rebus atq; personis, non modò non illustrabit eam, sed etiam destruet, & uim rerum in contrarium uertet. Quid enim prodest esse uerba & Latina, & significantia, & nitida, figuris etiam numerisq; elaborata, nisi cùm ijs in quæ iudicem duci formariq; uolumus, consentiant? si genus sublime dicendi paruis in causis, paruum limatumq; grădibus, lætũ tristibus, lene asperis, minax supplicibus, summussum concitatis, trux atq; uiolentum iucundis adhibeamus? ut monilibus, & margaritis, ac ueste longa, quæ sunt ornamenta fœminarum, deformẽtur uiri: nec habitus triũphalis, quo nihil cogitari potest augustius, fœminas deceat. Hunc locum Cicero breuiter in tertio de Oratore libro perstringit, neq; tamen uideri potest quicquam omisisse, dicendo, Non omni causæ nec auditori, nec personæ, nec tempori congruere orationis unum genus. Nec ferè pluribus in Oratore eadem. Sed illic L. Crassus, cùm apud summos oratores, hominesq; eruditissimos dicat, satis habet partem hãc uelut notare inter agnoscentes. Et hic Cicero alloquens Brutum testatur esse hæc ei nota, ideoq; breuius à se dici, quanquàm sit fusus locus, tracteturq; à philosophis latius. Nos institutionem

profes-

profeßi, non ſolùm ſcientibus iſta, ſed etiam inſcientibus tradimus: ideoq; paulò pluribus uerbis debet haberi uenia. Quare notum ſit nobis ante omnia, quid conciliando, docendo, mouendo iudici cõueniat, quid quaq; parte orationis petamus. Ita nec uetera, nec translata, aut ficta uerba incipiẽdo, narrãdo, argumẽtando, tractabimus, neq; decurrẽtis cõtexto nitore circuitus, ubi
*dirigenda diuidenda erit cauſa, & in partes ſuas *digerenda, neq; humile, atq; quotidianũ ſermonis genus, & compoſitione ipſa diſſolutum epilogis dabimus, nec iocis lachrymas: nec rurſus lachrymas, ubi opus erit miſeratione, ſiccabimus. Nam ornatus omnis non tam ſua, quàm rei cui adhibetur, cõditione conſtat: nec plus refert quid dicas, quàm quo loco. Sed totũ hoc aptè dicere, non elocutionis tantum genere conſtat, ſed eſt cum inuentione commune: Nam ſi tantum habent etiam uerba momentum, quantò res ipſæ maius? Quarum quæ eſſet obſeruatio, ſuis locis ſubinde ſubiecimus. Illud eſt diligentius docendum, eum demum dicere aptè, qui non ſolùm quid expediat, ſed etiã quid deceat, inſpexerit. Nec me fugit plerunq; hæc eſſe cõiuncta. Nam quod decet, ferè prodeſt: neq; alio magis animi iudicum conciliari, aut ſi res in contrariũ tulit, alienari ſolent. Aliquãdo tamen & hæc diſſentiunt. Quoties autem pugnabunt, ipſam utilitatem uincet, quod decet. Nam quis neſcit, nihil magis profuturũ ad abſolutionem Socrati fuiſſe, q̃ ſi eſſet uſus illo iudicidi genere defenſionis, & oratione ſummiſſa conciliaſſet iudicum animos ſibi, crimenq; ipſum ſolicitè redarguiſſet? Verum id minime eũ decebat: ideoq; ſic egit, ut qui pœnam ſuam honoribus ſummis eſſet æſtimaturus. Maluit enim uir ſapientißimus, quod ſupereſſet ex uita ſibi perire, quàm quod præteriſſet. Et quãdo ab hominibus ſui temporis parum intelligebatur, poſterorum ſe iudicijs reſeruauit, breui detrimẽto iam ultimæ ſenectutis æuum ſeculorũ omnium
*unus conſecutus. Itaque quamuis Lyſias, qui *tum in dicendo præſtantißimus habebatur, defenſionem illi ſcriptam obtuliſſet, uti

ea no

ea noluit, cum b[illegible]am quidem, sed parum sibi conuenientem iudicasset. Quo uerò plo patet, non persuadendi, sed bene dicendi finem in oratore seruandum, cum interim persuadere deforme sit. Non fuit hoc utile absolutioni: sed, quod est maius, homini fuit. Et non secundum communem potius loquendi consuetudinem, quàm ipsam ueritatis regulam diuisione hac utimur, ut ab eo quod deceat, utilitatem separemus: nisi fortè prior ille Aphricanus, qui patria cedere, quam cum Tribuno Ple. humilimo cõtendere de innocentia sua maluit, inutiliter sibi uidetur consuluisse. Aut P. Rutilius, uel cùm illo penè Socratico genere defensionis est usus, uel cùm reuocante eum P. Sylla manere in exilio maluit, quid sibi maxime conduceret, nesciebat. Hi uero parua illa quæ abiectißimus quisq; animus utilia credit, si cum uirtute conferantur, despicienda iudicauerunt, ideoq; perpetua seculorum admiratione celebrantur. Neque nos simus tam humiles, ut quæ laudamus, inutilia credamus. Sed hoc qualecunq; discrimen raro admodum euenit. Cæterum idem ferè, ut dixi, in omni genere causarum & proderit, & decebit. Est autem quod omnes, & semper, & ubiq; persuadere ac dicere honeste, honestéq; facere deceat, contráq; neminem unquã ullo in loco turpiter. Minora uerò, quæq; sunt ex medijs, plerunq; sunt talia, ut alijs sint cõcedenda, alijs non sint. Aut pro persona, tẽpore, loco, causa, magis ac minus, uel excusata debeant uideri, uel reprehendenda. Cum dicamus autem de rebus aut alienis, aut nostris, diuidenda est ratio eorum, dum sciamus pleraq; neutro loco cõuenire. In primis enim omnis sui uitiosa iactatio est, eloquentiæ tamen in oratore præcipue, affertq; audientibus non fastidium modò, sed plerunq; etiam odium. Habet enim mens nostra natura sublime quiddam & erectum, & impatiens superioris. Ideoq; abiectos aut submittentes se libenter alleuamus, quia hoc facere tanquam maiores uidemur: & quoties discessit æmulatio, succedit humanitas. At qui se supra modũ extollit, premere ac despicere

creditur

creditur, nec tam se maiorem, quàm minores cæteros facere. Inde inuident humiliores: nam hoc uitium est eorum, qui nec cedere uolunt, nec possunt cõtendere, rident superiores, improbãt bonos. Plerunq; uerò deprehendas arrogãtium fallacem de se opinionem, sed in ueris quoq; sufficit cõscientia. Reprehẽsus est in hac parte non mediocriter Cicero, quanquàm is quidem rerum à se gestarum maior, quàm eloquẽtiæ fuit in orationibus utiq; iactator. Ac plerunq; illud quoq; non sine aliqua ratione fecit. Aut enim tuebatur eos, quibus erat usus adiutoribus in opprimenda coniuratione: aut respondebat inuidiæ, cui tamen non fuit par, seruatæ patriæ pœnam passus exilium, ut illorũ quæ egerat in consulatu frequẽs cõmemoratio, posset uideri nõ gloriæ magis, quàm defensioni data. Eloquentiam quidẽ cum plenissimam diuersæ partis aduocatis cõcederet, sibi nũquàm in agẽdo immodice arrogauit. Illius sunt enim: Siquid est in me ingenij iudices, quod sentio quàm sit exiguũ: &, Nam quo minus ingenio possum, subsidio mihi diligentiam cõparaui. Quinetiam contra Q. Cæcilium de accusatore in Verrem constituendo, quamuis multum esset in hoc quoq; momenti, uter ad agendũ magis idoneus ueniret, dicendi tamen facultatem magis illi detraxit, quàm arrogauit sibi, seq; nõ consecutũ, sed omnia feciſſe ut posset eam cõsequi, dixit. In epistolis aliquando familiariter apud amicos, nonnunquam in dialogis, aliena tamen persona, uerum de eloquentia sua dicit. Et aperte tamen gloriari, nescio an sit magis tolerabile, uel ipsa uitij huius simplicitate, quàm illa iactatione peruersa, si abundans opibus, pauperem se neget, nobilis obscurum, & potens infirmum, quàm si se disertus imperitum planè & infantẽ uocet. Ambitiosissimũ gloriãdi genus est etiam deridere. Ab alijs ergo laudemur. Nam ipsos, ut Demosthenes ait, erubescere etiã cum ab alijs laudamur, decet. Neq; hoc dico, nõ aliquando de rebus à se gestis oratori esse dicẽdum, sicut eidem Demosthenes pro Ctesiphonte, quod tamen ita emendauit, ut ne-

cessitatem.

ceßitatem id fac[illegible]di oſtenderet, inuidiamq; omnem in eum re-
gereret, qui ho[illegible]e coëgiſſet. Et M. Tullius ſæpe dicit de op-
preſſa cõiuratione Catilinæ, ſed modò id uirtuti Senatus, modò
prouidentiæ Deorum immortalium aßignat, plerunque contra
inimicos atque obtrectatores plus uendicat ſibi. Erant enim
tuenda, cum obijcerentur. In carminibus utinam peperciſſet, quæ
non deſierunt carpere maligni:

Cedant arma togæ, concedat laurea linguæ. &: Tullij car-
O fortunatam natam me Conſule Romam. mina.

Et, Ioue illũ à quo in cõſilium Deorũ aduocatur: &, Mineruam,
quæ omnes eũ artes edocuit: quæ ſibi ille, ſecutus quædã Græco-
rum exempla, permiſerat. Verũ eloquẽtiæ ut indecora iactatio,
ſic nonnunquam concedẽda fiducia eſt. Nam quis reprehendat
hæc: Quid putem? contemptum'ne me? non uideo, nec in uita,
nec in gratia, nec in rebus geſtis, nec in hac mea mediocritate
ingenij, quid deſpicere poßit Antonius. Et paulò pòſt apertius:
An decertare mecum uoluit contentione dicendi? Hoc quidem
beneficium eſt. Quid enim plenius? quid uberius, quàm mihi pro
me & contra Antonium dicere? Arrogantes & illi, qui ſe iu-
dicaſſe de cauſa, nec aliter affuturos fuiſſe proponunt. Nam &
inuiti iudices audiunt præſumẽtem partes ſuas, nec hoc oratori
contingere inter aduerſarios, quod Pythagoræ inter diſcipulos
contigit, poteſt: Ipſe dixit. Sed iſtud magis minus'ue uitioſum
eſt pro perſonis dicentium. Defenditur enim aliquatenus, ætate,
dignitate, autoritate: quæ tamen uix in ullo tanta fuerint, ut non
hoc affirmationis genus temperandum ſit aliqua moderatione,
ſicut omnia in quibus patronus argumentum ex ſeipſo petet,
quod fuiſſet tumidius, ſi criminis loco eſſe negaſſet Cicero, Equi-
tis Romani eſſe filium ſe defendente. At ille fecit hoc etiam fa-
uorabile, coniungendo cum iudicibus dignitatem ſuam. Equitis
autem Romani eſſe filium, criminis loco poni ab accuſatoribus,
neque his iudicantibus oportuit, nec defendentibus nobis. Im-

pudens

pudens, tumultuosa, iracunda actio omnibus indecora: sed ut quisq; ætate, dignitate, usu præcedit, magis in eo reprehendendus. Videas autem rixatores quosdam, neq; iudicum reuerētia, neq; agendi more ac modo contineri. Ex quo ipso mentis habitu manifestum sit, tam in suscipiēdis, quàm in agēdis causis nihil pensi habere. Profert enim mores plerunq; oratio, & animi secreta detegit. Nec sine causa Græci prodiderunt, ut uiuat, quenque etiā dicere. Humiliora illa uitia, summissa adulatio, affectata securitas, in rebus ac uerbis parum modestis ac pudicis uilis pudor, in omni negotio neglecta autoritas, quæ ferè accidunt ijs, qui nimium aut blandi esse, aut ridiculi uolunt. Ipsum etiā eloquentiæ genus alios aliud decet. Nam neq; tam plenum, & erectum, & audax, & præcultum, senibus conuenerit, quàm pressum, & mite, & limatum, & quale intelligi uult Cicero, cum dicit orationem suam cœpisse canescere: sicut uestibus quoque non purpura coccoq; fulgētibus illa ætas satis apta sit. In iuuenibus etiam uberiora paulò, & penè periclitantia feruntur. At in ipsis siccum & solicitum, & contractum dicendi propositum, plerunq; affectatione ipsa seueritatis inuisum est, quando etiam morum senilis autoritas immatura in adolescentibus creditur. Simpliciora militares decent. Philosophiam ex professo, ut quidam faciunt, ostentantibus, parum decori sunt plerique orationis ornatus, maximeq; ex affectibus, quos illi uitia dicunt. Verba quoq; exquisitiora, & compositio numerosa tali proposito diuersa. Non enim solum illa lætiora, qualia à Cicerone dicūtur, saxa atq; solitudines uoci respondent: sed etiam, illa quanquàm plena sanguinis, Vos enim iam Albani tumuli, atq; luci, uos inquam imploro atque testor, uosq; Albanorum obrutæ aræ, sacrorum populi Rom. sociæ & æquales, non conueniant barbæ illi atq; tristitiæ. At uir ciuilis uereq; sapiens, qui se non otiosis disputationibus, sed administrationi Reipublicæ dedidederit, à qua longissimè isti qui philosophi uocantur, recesserunt, omni-

omnia quæ ad e[illegible]iendum oratione quod proposuerit, ualent, libenter adhibeb[illegible]cum prius quod honestum sit, efficere in animo suo constituerit. Est quod principes deceat, alijs non concesseris. Imperatorum ac triumphantium separata est aliqua ex parte ratio eloquentiæ, sicut Pompeius abunde disertus rerum suarum narrator, & hic qui bello ciuili se interfecit Cato, eloquens senator fuit. Idem dictum sæpe in alio liberum, in alio furiosum, in alio superbum est. Verba aduersus Agamemnonem à Thersite habita ridentur: da illa Diomedi, alij ue cui pari, magnum animum ferre præ se uidebuntur. Ego te, inquit, consulem putem L. Crassus Philippo, cum tu me non putes senatorẽ? Vox honestißimæ libertatis, non tamen ferres quencunque dicentem. Negat se magni facere aliquis poëtarum, utrum Cæsar ater an albus homo sit: insania. Verte, ut idem Cæsar de illo dixerit, arrogãtia est. Maior in personis obseruatio est apud comicos tragicosq;. Multis enim utuntur, & uarijs. Eadẽ & eorum qui orationes alijs scribebant, fuit ratio, & declamantium est. Non enim semper ut aduocati, sed plerunq; ut litigatores dicimus. Verum etiam in ijs causis quibus aduocamur, eadem differentia diligẽter est custodienda. Vtimur enim fictione personarum, & uelut ore alieno loquimur, dandiq; sunt ijs quibus uocem accommodamus, sui mores. Aliter enim P. Clodius, aliter Appius Cæcus, aliter Cæcilianus ille, aliter Terentianus pater fingitur. Quid asperius lictore Verris? Vt adeas, tantum dabis. Quid fortius illo? Cuius inter ipsa uerberum supplicia una uox audiebatur, Ciuis Romanus sum. Quàm dignæ Milonis in peroratione ipsa uoces eo uiro, qui pro Republica seditiosum ciuem toties cõpescuisset? quiq; insidias uirtute superasset? Denique non modò quot in causa, totidem in prosopopœia sunt uarietates: sed hòc etiam plures, quòd in his puerorum, fœminarum, pupillorum, mutarum etiam rerum aßimulamus affectus, quibus omnibus debetur suus decor. Eadem in ijs pro qui-

bus agemus, obseruanda sunt. Aliter enim principio sæpe dicendum est, ut quisq; honestus, humilis, inuidiosus, fauorabilis erit, adiecta propositorum quoq;, & anteactæ uitæ differentia. Iucundissima uerò in oratore humanitas, facilitas, moderatio, beneuolentia. Sed illa quoq; diuersa bonum uirum decent, malos odisse, publica uice cõmoueri, ultum ire scelera & iniurias, & omnia, ut in initio dixi, honesta. Nec, tantum quis, & pro quo, sed etiam apud quẽ dicas, interest. Facit enim & fortuna discrimen, & potestas: nec eadem apud principem, magistratum, senatorem, priuatum, tamen liberum ratio est: nec eodem sono publica iudicia, & arbitrorum disceptationes aguntur. Nam ut orantẽ pro capite solicitudo deceat, & cura, & omnes ad amplificandam orationem quasi machinæ: ita in paruis rebus iudicijsq; uana sint eadem. Rideaturq; meritò qui apud disceptatorem de re leuissima sedens dicturus utatur illa Ciceronis confessione, nõ modò se animo cõmoueri, sed etiam corpore ipso perhorrescere. Quis uerò nesciat quin aliud dicendi genus poscat grauitas senatoria, aliud aura popularis? cum etiam singulis iudicantibus, non idem apud graues uiros, quod leuiores: non idẽ apud eruditum, quod militarem ac rusticum, deceat: sitq; nonnunquam summittenda & contrahenda oratio, ne iudex eam uel intelligere, uel capere non possit. Tempus quoque ac locus egent obseruatione propria. Nam & tempus tum lætum, tum triste, tum liberum, tum angustũ est. Atqui ad hæc omnia componendus orator, & loco publico priuato'ne, celebri an secreto, aliena ciuitate an tua, in castris denique, an foro dicas, interest plurimum: ac suam quicque formam, & proprium modum eloquentiæ poscit. Cum etiam in cæteris actibus uitæ, non idem in foro, curia, campo, theatro, domi facere conueniat, & pleraque quæ natura non sunt reprehendenda, atque ideo interim sunt necessaria, alibi q̃ mos permiserit, turpia habeantur. Illud iam diximus, quãtò plus nitoris & cultus demonstratiuæ materiæ

materiæ, ut ad [illegible]lectationem audientium compositæ, quàm quæ sunt in actu, & [illegible]ntentione, suasoriæ iudiciales q; permittant. Hoc adhuc adijciendum, aliquas etiam quæ sunt egregiæ dicendi uirtutes, quo minus deceant, effici conditione causarum. An quisquam tulerit reum in discrimine capitis, præcipue qui apud uictorem & principẽ pro se ipse dicat, frequenti translatione, fictis ac repetitis ex uetustate uerbis, cõpositione quæ sit maxime à uulgari usu remota, decurrentibus periodis, quàm lætissimis iocis sententijsq; dicẽtem? Non perdant hæc omnia necessarium periclitanti solicitudinis colorem, petendumq; etiam innocentibus misericordiæ auxilium? Cõmoueatur'ne quisquam eius fortuna, quẽ tumidum, ac sui iactantem, & ambitiosum institorem eloquẽtiæ in ancipiti sorte uideat? non, imò oderit reũ uerba aucupantem, & anxium de fama ingenij, & cui esse diserto uacet. Quod mire M. Cælius in defensione causæ, qua reus de ui fuit, conprehendisse mihi uidetur: Ne cui uestrum, atque etiam omnium, qui ad rem agendã adsunt, mens, aut uultus molestior, aut uox immoderatior aliqua, aut deniq;, quod nimium est, iactantior gestus fuisse uideatur. Atqui sunt quædam actiones in satisfactione, deprecatione, confessione positæ. Sentẽtiolis'ne flendum erit? epiphonemata, aut enthymemata exorabunt? non quicquid meris adijcietur affectibus omnes eorum diluet uires, & miserationem securitate laxabit? Agè si de morte filij sui, uel iniuria, quæ morte sit grauior, dicendum patri fuerit, aut in narrando gratiã illam expositionis, quæ cõtinget ex sermone puro atq; dilucido, quæret, breuiter ac significanter ordinem rei protulisse contentus, aut argumenta diducet in digitos, & propositionum ac partitionum captabit lepôrem? & ut plerunq; in hoc genere moris est, intẽtione omni remissa loquatur? Quò fugerit interim dolor ille? ubi lachrymæ substiterint? unde se in mediũ tam secura obseruatio artium miserit? Non ab exordio usq; ad ultimã uocẽ cõtinuus quidam gemitus, & idem

tristitiæ uultus seruabitur? si quidem uolet dolorem suum etiam in audientes transfundere, quem si usquam reposuerit, in animũ iudicantium non reducet. Quod præcipue declamantibus (neq; enim me pœnitet ad hoc quoq; opus meum, & curã suscepto-rum semel adolescentium respicere) custodiendum est, quo plu-res in schola fingũtur affectus, quos nõ ut aduocati, sed ut pas-si subimus. Cum etiã hoc genus simulari litium soleat, cũ ius mor-tis à senatu quidam, uel ob aliquam magnam infelicitatem, uel etiam pœnitentiam petunt, in quibus non solum cantare, quod uitium peruasit, aut lasciuire, sed ne argumentari quidem nisi mixtis, & quidem ita, ut in ipsa probatione magis emineãt, affe-ctibus deceat. Nam qui intermittere in agendo dolorem potest, uidetur posse etiam deponere. Nescio tamen an huius, de quo loquimur, decoris custodia maxime circa eos, contra quos dici-mus, examinanda sit. Nam sine dubio in omnibus statim accusa-tionibus hoc agendum est, ne ad eas libenter descendisse uidea-mur. Ideoq; mihi illud Cassij Seueri non mediocriter displicet: Dij boni uiuo, & quo me uiuere iuuet, Aspernatem reum ui-deo. Non enim iusta ex causa uel necessaria uideri potest postu-lasse cum, sed quadam accusandi uoluptate. Præter hoc tamen, quod est commune, propriam moderationem quædam causæ desiderant. Quapropter & qui curationem bonorum patris postulabit, doleat eius ualetudine, & quamlibet grauia filio pa-ter obiecturus miserrimam sibi ostendat esse hanc ipsam necessi-tatem, nec hoc paucis modò uerbis, sed toto colore actionis, ut id cum non dicere modò, sed etiam uere dicere appareat. Nec causanti pupillo sic tutor irascatur unquam, ut non remaneant amoris uestigia, & sacra quædam patris eius memoria. Iam quo modo contra abdicantem patrem, querentem uxorem, agi causam oporteret, in libro, ut arbitror, septimo dixi. Quando etiam aduocati uoce uti deceret, quartus liber, in quo proœmij præcepta sunt, continet. Esse & in uerbis quod deceat, aut tur-

pe sit

pe sit, nemini dubium est. Vnum iam igitur huic loco, quod est sanè summæ difficultatis, adijciendum uidetur, quibus modis eæ quæ sunt natura parum speciosa, quæq; nõ dicere, si utrumlibet esset liberum, maluissemus, non tamen sint indecora dicentibus. Quid asperiorem habere frontem potest? aut quid aures hominum magis respuũt, quàm cũ est filio filijs ue aduocatis in matrem perorandum? Aliquando tamen necesse est, ut in causa Cluentij Habiti. Sed non semper illa uia qua contra Sasiam Cicero usus est: non quia non ille optime, sed quia plurimum refert, qua in re, & quomodo lædat. Itaq; illa cum filij caput palàm impugnaret, fortiter fuit repellenda. Duo tamen quæ sola supererant, diuinè Cicero seruauit. Primum ne obliuisceretur reuerentiæ, quæ parentibus debetur: deinde ut repetitis altius causis, diligentißime ostenderet, quàm id quod erat in matrem dicturus, non oporteret modò fieri, sed etiam necesse esset. Primáq; hæc expositio fuit, quanquàm ad præsentem quæstionem nihil pertinebat. adeò in causa difficili atq; pplexa, nihil prius intuendum credidit, quàm quid deceret. Fecit itaq; nomen parentis non filio inuidiosum, sed ipsi in quam dicebatur. Potest tamen aliquando mater & in re leuiore, aut minus infesta contra filium stare. tum lenior atq; summißior decebit oratio. Nam & satisfaciendo aut nostram minuemus inuidiam, aut etiam in diuersum eam transferemus: & si grauiter dolere filiũ palàm fuerit, credetur abesse ab eo culpã, fietq; ultro miserabilis. Auertere quoq; in alios crimen decet, ut fraude aliquorum concita creda tur: & omnia nos passuros, nihil aspere dicturos, testandum, ut etiam si non poßimus non conuitiari, nolle uideamur. Etiam si quid obijciẽdum erit, officium est patroni, ut id filio inuito, sed fide cogente facere credatur. Ita poterit uterq; laudari. Quod de matre dixi, de utroq; parente accipiendũ est. Nam inter patres etiam filiosq; cum interuenisset emancipatio, litigatũ scio. In alijs quoq; propinquitatibus custodiendum est, ut inuiti, &

necessariò, & parce iudicemur dixisse, magis fortè aut minus, ut cuiq; personæ debetur reuerẽtia. Eadẽ pro libertatis aduersus patronos obseruantia: & ut semel plura complectar, nũquàm decebit sic aduersus tales agere personas, quo modo cõtra nos agi ab hominibus cõditionis eiusdẽ iniquo animo tulissemus. Præstatur hoc aliquãdo etiã dignitatibus, ut libertatis nostræ ratio reddatur, ne quis nos aut petulantes in lædendis his, aut etiã ambitiosos putet. Itaq; Cicero quãquã erat in Cottam grauissimè dicturus, neq; aliter agi P. Oppij causa poterat, longa tamẽ præfatione excusauit officij sui necessitatem. Aliquãdo etiam inferioribus, præcipuéq; adolescentulis parcere aut mederi decet. Vtitur hac moderatione Cicero pro Cælio contra Atracinum, ut eum non inimicè corripere, sed penè patriè monere uideatur. Nam & iuuenis & nobilis, & non iniusto dolore uenerat ad accusandum. Sed in his quidem in quibus uel iudici, uel etiã assistentibus ratio nostræ moderationis probari debet, minor est labor: illic plus difficultatis, ubi ipsos contra quos dicimus, uereamur offendere. Duæ simul huiusmodi personæ Ciceroni pro Muræna dicenti obstiterũt, M. Catonis Seruijq; Sulpitij. quàm decenter tamen Sulpitio cum omnes concessissent uirtutes, scientiam petendi consulatus ademit? Quid enim aliud esset, quo se uictũ homo nobilis, & iuris antistes magis ferret? Vt uero rationẽ defensionis suæ reddidit, cum se studuisse petitioni Sulpitij contra honorem Muranæ, non idem debere accusationi contra caput, diceret? Quàm molli autem articulo tractauit Catonem? cuius naturam summè admiratus, non ipsius uitio, sed Stoicæ sectæ, quibusdam in rebus factam duriorem uideri uolebat, ut inter eos non forensem contentionem, sed studiosam disputationem crederes incidisse. Hæc est profectò ratio, & certissimũ præceptorũ genus, illius uiri obseruatio, ut cũ aliquid detrahere salua gratia uelis, concedas alia omnia, in hoc solo uel minus peritum, quàm in cæteris, adiecta, si poterit fieri, etiã causa cur

ita sit, uel paulò pertinaciorem, uel credulũ, uel iratum, uel impulsum ab alijs. Hoc illis cõmune remedium est, si in tota actione æqualiter appareat non honor modò, sed etiã charitas. præterea causa sit nobis iusta sic dicendi, neq; id moderatè tantùm faciamus, sed etiam necessariò. Diuersum ab hoc, sed facilius, cũ hominum, aut alioqui turpium, aut nobis inuisorum, quædam facta laudanda sunt. Decet enim rem ipsam probare in qualicũq; persona. Dixit Cicero pro Gabinio, & P. Vatinio inimicissimis antea sibi hominibus, & in quos orationes etiã scripserat. uerum causa iusta fit fatendo, non se de ingenij fama, sed de fide esse solicitum. Difficilior ei ratio in iudicio Cluentiano fuit, cum Scamandrum necesse haberet dicere nocẽtem, cuius egerat causam. Verum illud elegantissime, cum eorum à quibus ipse perductus esset, preces, tum etiam adolescentiam suam excusat, detracturus alioqui plus autoritatis, si in causa præsertim suspecta, se eum esse, qui temere nocentes reos susciperet, fateretur. Apud iudicem uerò, quòd aut propter alienum commodum in causa quam susceperimus, aut suum, ut persuadendi ardua ratio, ita dicendi expeditissima. Fiducia enim iustitiæ eius, non causæ, nihil nos timere simulabimus. Ipse erit gloria inflandus, ut tantò clarior futura sit fides, ac religio in pronunciando, quantò minus uel offensæ, uel utilitati suæ indulserit. Hoc modo & apud eos à quibus appellatum erit (si fortè ad eosdem remittentur) adijcienda ratio, uel necessitatis alicuius, si id causæ cedit, uel erroris, uel suspicionis. Tutissimum ergo pœnitentiæ confessio, & satisfactio culpæ, perducendusq; omni modo iudex ad iræ pudorem. Accidit etiam nonnunquam, ut eandem causam, de qua pronunciauit, cognoscat iterum, tum illud quidem commune, apud alium nos iudicem disputaturos de illius sententia non fuisse. Neq; enim emendari ab alio quàm ipso fas esse. Cæterum ex causa ut quæq; permittet, aut ignorata quædam, aut defuisse testes, aut quod timidissime, & si nihil aliud planè fue-

rit, dicendum est, patronos non satisfecisse. Succurret etiam, si apud alios iudices agetur, ut in secunda assertione, aut in Centumuiralibus iudicijs duplicibus parte uicta: decentius erit quoties contigerit, seruare iudicum pudorem: de qua re latius in probationum loco dictum est. Potest euenire, ut in alijs reprehendenda sint, quæ ipsi fecerimus, ut obijcit Tubero Q. Ligario, quòd in Africa fuerit. & ambitus quidam damnati recuperandæ dignitatis gratia, reos eiusdem criminis detulerunt, ut in scholis luxuriantem patrem luxuriosus ipse iuuenis accusat. Id quàm decenter fieri possit, equidem non inuenio, nisi aliquid reperiatur, quod interfit, persona, ætas, tempus, causa, locus, animus. Tubero iuuenem se patri hæsisse, illum à senatu missum non ad bellum, sed ad frumentum coëmendum ait: ut primùm licuerit à partibus recessisse, Ligarium & perseuerasse, & non pro Cn. Pompeio, inter quem & Cæsarem dignitatis fuerit contentio, cum saluam uterq; Rempublicam uellet, sed pro Iuba atque Afris inimicissimis populo Romano stetisse. Cæterum uel facillimum est ibi alienam culpam accusare, ubi fateris tuam. Verum id iam iudicis est, non actoris. Quòd si nulla contingit excusatio, sola colorem habet pœnitentia. Potest enim uideri satis emendatus qui in odium eorum, in quibus errauerat, ipse conuersus est. Sunt enim quidam, qui hoc natura ipsa rei non indecens faciunt, ut cum pater ex meretrice natum, quòd amet meretricem in matrimonium, abdicat. Scholastica materia, sed non quæ non possit accidere. Hic igitur multa non deformiter dicet, uel quòd omnium sit uotum parentum, ut honestiores quàm sint ipsi, liberos habeant. Nam & filia nata, meretrix eam mater pudicam esse uoluisset. uel quòd humilior ipse fuerit (licet enim hoc dicere) uel quòd non habuerit patrem, qui moneret: quin eò minus faciendum filio fuisse, ne renouaret domus pudorem, & exprobraret patri nuptias, matri prioris uitæ necessitatem, ne denique legem quandam suis quoq; subinde liberis daret: &

credi

credibilis erit, quàm propria quædam in illa meretrice turpitudo, quam nunc pater ferre non posit. Alia prætereo. Neque enim nunc declamamus, sed ostendimus nonnunquam posse ipsis incommodis dicentem bene uti. Illic maior æstus, ubi quis pudenda queritur, ut stuprũ præcipue in maribus, aut os profanatum: non dico si loquatur ipse (nam quid aliud ei quàm gemitus ac fletus & execratio uitæ conueniat? ut iudex intelligat potius dolorem illum quàm audiat?) sed patrono quoque per similes affectus eundum erit, quia hoc iniuriæ genus uerecundius inest pasis quàm ausis. Mollienda est in plerisq; alio colore asperitas orationis, ut Cicero de proscriptorum liberis fecit: Quid enim crudelius quàm homines honestis parentibus ac maioribus natos à Republica submoueri? Itaq; durum id esse summus ille tractandorum animorum artifex confitetur: sed ita legibus Syllæ *cohærere statum ciuitatis affirmat, ut his solutis stare ipsa non posit. Assecutus itaq; est, ut aliquid eorum quoque causa uideretur facere, contra quos diceret. Illud etiam in iocis monui, quàm turpis esset fortunæ insectatio, & ne in totos ordines, aut gentes, aut populos petulantia incurreret. Sed interim fides patrocinij cogit quædam de uniuerso genere aliquorum hominum dicere, uel libertinorum, uel militum, uel publicanorum, uel similiter aliorum: in quibus omnibus commune remedium est, ut ea quæ lædunt, non libenter tractare uideaeris: nec in omnia impetum facias, sed in id quod expugnandum est: & reprehendens, alia laude compenses. Si milites cupidos dicas esse, non mirum, quòd periculorum ac sanguinis maiora sibi deberi præmia putẽt: eosdem petulantes, & hoc fieri, quòd bellis magis, quàm paci assueuerint. Libertinis detrahenda est autoritas, licet his testimonium reddere industriæ, per quam exierint de seruitute. Quod ad nationes exteras pertinet, Cicero uarie detracturus Græcis testibus fidem, doctrinam his concedit ac literas, seq; eius gentis amatorem esse profitetur.

*contineri: uel, coërceri

Sardos contemnit, Allobrogas ut hosteis insectatur: quorũ nihil tunc cum diceretur, parum aptum, aut remotum à cura decoris fuit. Verborum etiam moderatione detrahi solet, si qua est rei inuidia, si asperum dicas nimium seuerum, iniustum persuasione labi, pertinacem ultra modum tenacem esse propositi, plerunq; uelut ipsos coneris ratione uincere, quod est molliſsimum. Indecorum est super hæc omne nimium: ideoq; etiã quod natura rei satis aptum est, nisi modo quoq; temperetur, gratiã perdit. Cuius rei obseruatio iudicio magis quodã sentiri, quàm præceptis tradi potest, quantum satis sit, & quantũ recipiant aures. Non habet hæc res mensuram, & quasi pondus, quia ut in cibis, alia alijs magis complent. Adijciẽdum etiam breuiter uidetur, quòd ferè dicendi uirtutes diuersiſsimæ, non solum suos amatores habeant, sed ab eisdem sæpe laudentur. Nam Cicero quodam loco scribit id esse optimum, quod cum te facilè credideris consequi imitatione, non posſis. Alio uerò, non se id egisse, ut ita diceret, quomodo se quilibet posse confideret, sed quomodo nemo. Quod potest pugnare inter se uideri. Verum utrunq; ac meritò laudatur. Causa enim modoq; distat, quia simplicitas illa, & uelut securitas inaffectatæ orationis, mire tenues causas decet. Maioribus illud admirabile dicendi genus magis conuenit. In utroq; eminet Cicero, ex quibus alterum imperiti se posse consequi credent, neutrum qui intelligunt.

De memoria. CAP. II.

MEmoriam quidam naturæ modò esse munus existimauerunt, estq; in ea non dubiè plurimum, sed ipsa excolendo, sicut alia omnia, augetur. & totus, de quo diximus, adhuc inanis est labor, nisi cæteræ partes hoc uelut spiritu cõtinentur. Nam & omnis disciplina memoria cõstat, frustraq; docemur, si quicquid audimus, præterfluat, & exemplorum, legum, responsorũ, dictorum, beneq; factorũ, quæ uelut quasdam copias, quibus abundare, quasq; in promptu semper habere debet orator,

eadem

eadem illa uis r[illegible]esentat. Neq; immeritò thesaurus hic eloquẽ tiæ dicitur. Sed [illegible]n firmè tantum continere, uerum etiam citò percipere multa acturos oportet: nec quæ scripseris modò itera ta lectione complecti, sed in cogitatis quoq; rerum ac uerborũ contextum sequi, & quæ sint ab aduersa parte dicta meminis= se, neq; utiq; eo quo dicta sunt ordine refutare, sed opportunis locis ponere. Quid extemporalis oratio? non alio mihi uidetur mentis uigore constare. Nam dum alia dicimus, quæ dicturi su= mus, intuenda sunt. Ita cum semper cogitatio ultra id quod est, longius quærit, quicquid interim reperit, quodammodo apud memoriam deponit, quod illa quasi media quædam manus ac= ceptum ab inuentione tradit elocutioni. Non arbitror autem mihi in hoc immorandum, quid sit quod memoriã faciat, quan= quàm pleriq; imprimi quædã uestigia nostro animo, quæ uelut in gyris anulorũ signa seruentur, existimant. Neq; ero tam cre= dulus, ut quasi habitu tardiorẽ firmioremq; memoriam fieri pu= tem. Eius autem quod ad animum pertinet, magis admirer na= turam, subitò res uetustas tanto ex interuallo repetitas reddere se & offerre, nec tantum requirentibus, sed etiã sponte interim, nec uigilantibus, sed etiã quiete cõpositis magis: eoq; illa quoq; animalia quæ carere intellectu uidemus meminerunt & agno= scunt, & quamlibet longo itinere diducta ad assuetas sibi se= des reuertuntur. Quid, non hæc uarietas mira est? excidere pro= xima, uetera inhærere? hesternorum immemores, acta pueri= tiæ recordari? Quid, quòd quædam requisita se occultant, & eadem fortè succurrunt, nec manet semper memoria, sed ali= quando etiam redit? Nesciretur tamen quanta uis esset eius, quanta diuinitas illa, nisi in hoc lumen orandi uim extulisset: non enim rerum modò, sed etiam uerborum ordinẽ præstat, nec ea pauca contexit, sed durat propè in infinitum, & in longissi= mis actionibus prius audiẽdi patiẽtia, quàm memoriæ fides de= ficit. Quod & ipsum argumentum est, subesse artem aliquam,

iuuariq;

iuuariq; ratione naturam, cum ijdem docti facere illud, indocti & inexercitati non possumus. Quanquàm inuentio apud Platonẽ obstare memoriæ usum literarũ, uidelicet quòd illa quæ scriptis reposuimus, uelut custodire desinimus, & ipsa securitate dimittimus. Nec dubium est quin plurimum in hac parte ualeat mentis intentio, & uelut acies luminum à prospectu rerũ quas intuetur non auersa. Vnde accidit, ut quæ per plures dies scribimus ediscẽdi causa, cogitatione ipsa cõtineat. Artem autẽ memoriæ primus ostendisse dicitur Simonides, cuius uulgata fabula est cum pugili coronato carmẽ, quale componi uictoribus solet, mercede pacta scripsisset, abnegata ei pecuniæ pars est, quòd more poëtis frequentissimo digressus in laudes Castoris & Pollucis exierat: quapropter partem ab his petere, quorũ facta celebrasset, iubebatur: & persolucrunt, ut traditum est. Nam cum esset grande conuiuium in honorem eiusdem uictoriæ, atq; adhibitus ei cœnæ Simonides, nuncio est excitus, quòd eum duo iuuenes equis aduecti desiderare maiorem in modum dicebantur: & illos quidem non inuenit, fuisse tamen gratos erga se exitu comperit. Nam uix eo limen egressо, triclinium illud supra conuiuas corruit, atq; ita *contudit, ut non ora modò oppressorum, sed membra etiam omnia requirentes ad sepulturam propinqui, nulla nota possent discernere. Tum Simonides dicitur, memor ordinis quo quisq; discubuerat, corpora suis reddidisse. Est autem magna inter autores dissensio, Glauco´ne Carystio, an Leocrati, an Agatharcho, an Scopæ scriptum sit id carmen, & Pharsali fuerit hæc domus, ut ipse quodã loco significare Simonides uidetur, atq; Apollodorus, & Eratosthenes, & Euphorion, & Larissæus Eurypylus tradiderũt: an Granone, ut Apollas Callimachus, quem secutus Cicero hanc famam latius fudit. Scopam nobilem Thessalum periisse in eo cõuiuio constat: adijcitur sororis filius: putant & ortos plerosq; ab illo Scopa, qui maior ætate fuerit. Quanquã mihi totum de Tyndaridis fabu-

*confudit

losum

losum uidetur. Neque omnino huius rei meminit usquam poëta ipse, profectò non taciturus de tanta sua gloria. Ex hoc Simonidis facto, notatum uidetur iuuari memoriam signatis animo sedibus, idq; credere suo quisq; experimento. Nam cũ in loca aliqua post tempus reuersi sumus, nõ ipsa agnoscimus tantum, sed etiam quæ in his fecerimus reminiscimur, personæq; subeunt, nonnunquam tacitæ quoq; cogitationes in mentem reuertũtur. Nata est igitur, ut in pleriſq;, ars ab experimento. Loca discunt quàm maximè spatiosa, multa uarietate signata, domũ fortè magnam, & in multos diductam recessus. In ea quicquid notabile est, animo diligenter affigitur, ut sine cunctatione ac mora parteis eius omneis cogitatio posit percurrere. Et primus hic labor est, non hærere in occursu. Plus enim quàm firma debet esse memoria, quæ aliam memoriam adiuuet. Tum quæ scripserunt, uel cogitatione complectuntur, & alio signo quo moueantur, notant: quod esse uel ex re tota potest, ut de nauigatione, militia: uel ex uerbo aliquo. Nam etiam excidentes unius admonitione uerbi in memoriam reponuntur. Sit autem signum nauigationis, ut ancora: militiæ, ut aliquid ex armis. Hæc itaq; digerunt: primum sensum uel locum uestibulo quasi aßignant, secũdum atrio, tum impluuia circumeunt, nec cubiculis modò aut exedris, sed *stratis etiam simulibusq; per ordinem committunt. Hoc facto cùm est repetenda memoria, incipiunt ab initio loca hæc recensere, & quod cuiq; crediderunt, reposcunt, & eorum imagine admonentur, ut quamlibet multa sint, quorum meminisse oporteat, fiant singula connexa quodam choro, ne errent coniungentes prioribus sequentia solo ediscendi labore. Quod de domo dixi, & in operibus publicis, & in itinere longo, ut urbium ambitu, & picturis fieri potest. Etiam fingere sibi has imagines licet. Opus est ergo locis, quæ uel finguntur, uel sumuntur imaginibus, uel simulachris, quæ utique fingenda sunt. Imagines notæ sunt, quibus ea quæ ediscenda sunt notamus, ut

*statuis

mus, ut quo modo Cicero dicit, locis pro cera, simulachris pro literis utamur. Illud quoq; ad uerbum ponere (si timũ fuerit: Locis est utendum multis, illustribus, explicatis modicis interuallis: Imaginibus autem agentibus, acribus, insignitis, quæ occurrere celeriterq; percurrere animum possint. Quo magis miror quo modo Metrodorus in duodecim signis, per quæ sol meat, trecenos & sexagenos inuenerit locos: uanitas nimirum fuit atq; iactatio circa memoriam suã potius arte quàm natura gloriantis. Equidem hæc ad quædam prodesse non negauerim, ut si rerum nomina multa per ordinem audita reddenda sint. Nanq; in ijs quæ didicerunt, locis reponunt res illas, mensam, ut hoc utar, in uestibulo, in atrio puluinum, & sic cætera: deinde relegentes inueniunt ubi posuerint. Et forsitan in hoc sunt adiuti, qui auctione dimissa, quid cuiq; uẽdidissent, testibus argentariorum tabulis reddiderunt. Quod præstitisse Hortensium dicunt. Minus idẽ proderit in ediscendis, quæ orationis perpetuæ erũt. Nam & sensus non eandem imaginem quam res habent, cum alterum fingendũ sit, & horum tamẽ utrunq; cõmonet. Sed cum sermonis alicuius habiti uerborum contextus est ediscẽdus, cadẽ arte quomodo cõprehendetur? Mitto quòd quædam nullis simulachris significari possũt, ut certæ cõiunctiones. Habeamus enim sanè, ut qui notis scribunt, certas imagines omnium & loca sci licet infinita, per quæ uerba quæ sunt in quinq; contra Verrem secundæ actionis libris explicentur, ut meminerimus etiam omnium quasi depositorum, non ne impediri quidem eorum quæ dicit, decursum necesse est duplici memoriæ cura? Nam quo modo poterunt copulata fluere, si propter singula uerba ad singulas formas respiciendum erit? Quare & Carneades, & Scepsius, de quo modò dixi, Metrodorus, quos Cicero dicit usos hac exercitatione, sibi habeant sua: nos simpliciora tradamus. Si longior complectenda memoria fuerit oratio, proderit per partes ediscere (laborat enim maxime onere) & hæ partes non

sint

sint perexigua. Alioqui nimis multæ erunt, & eam distinguent atq; concident. Hæc utiq; certum imperauerim modum, sed maxime ut quisq; finietur locus: nisi fortè tam sit numerosus, ut ipse quoq; diuidi debeat. Dandi sunt certi quidam termini, ut contextum uerborum, qui est difficilimus, continuet crebra meditatio, partes deinceps ipsas repetitus ordo coniungat. Non est inutile, quò facilius hæreant, aliquas apponere notas, quarum recordatio cõmoueat & quasi excitet memoriam. Nemo enim ferè tam infelix, ut quod cuiq; loco signum destinauerit, nesciat: ut si erit tardus ad hoc, eo quoque adhuc remedio utatur, ut ipsæ excitent notæ. Hinc est ex illa arte non inutile attendere signa ad eos qui exciderunt sensus, ancoram (ut suprà posui) si de naue dicendum esset: spiculum, si de prælio. Multum enim signa faciunt, & ex alia memoria uenit alia, ut cũ translatus anulus uel alligatus cõmoneat nos, cur id fecerimus. Hæc magis adhuc astringũt, qui memoriam ab aliquo simili transferunt ad id quod cõtinendum est: ut in nominibus, si Fabius fortè sit tenendus, referamus ad illum Cunctatorem, qui excidere non potest, aut ad aliquem amicum, qui idem uocetur: quod est facilius in apris, & in ursis, & Nasone, aut Crispo, ut id memoriæ affigatur, unde sunt nomina. Origo quoq; aliquando declinatorum tenẽdi magis causa est, ut in Cicerone, Verrio, Aurelio, si debet inseri. Illud neminem non iuuabit, iisdem quibus scripserit ceris ediscere. Sequitur enim uestigijs quibusdam memoriam, & uelut oculis intuetur non paginas modò, sed uersus propè ipsos, qui tum dicit similis legẽti. Iam uerò si litura, aut adiectio aliqua, aut mutatio interueniat, signa sunt quædã quæ intuentes errare non possumus. Est ratio, ut illi de qua primum locutus sum, arti non dissimilis, ita, si quid me experimẽta docuerunt & expeditior, & potentior, ediscere tacite. Nam id quoq; est quod tum erat optimũ, si non subirent uelut otiosum animũ plerunque aliæ cogitationes, propter quas excitandus est uoce,

ut duplici

ut duplici motu iuuetur memoria, dicendi & audiendi. Sed hæc uox sit modica, & magis murmur. Qui autẽ legẽte alio ediscit, in parte tardatur, quòd acrior est oculorũ quam aurium sensus: in parte iuuari potest, quòd cũ semel aut bis audierit, continuò illi memoriam suam experiri licet, & cum legente contendere. Nam & alioqui id maxime faciẽdum est, ut nos subinde tentemus: quia continua lectio & quæ magis, & quæ minus hærent æqualiter transit. In experiendo teneas ne, & maior intentio est, & nihil superuacui temporis perit, quo etiam quæ tenemus, repeti solẽt: ita sola quæ exciderũt retractantur, ut crebra reiteratione firmentur: quanquàm solent hoc ipso maxime hærere, quòd exciderunt. Illud ediscendo scribendoq; cõmune est utriq;, plurimum conferre bonam ualetudinem, digestum cibum, animum cogitationibus alijs liberum. Verum etiam in ijs quæ scripsimus complectendis, multum ualent, & in ijs quæ cogitamus continendis propè solæ, excepta quæ potißima est exercitatione, diuisio & compositio. Nam qui recte diuiserit, nunquàm poterit in rerum ordine errare. Certa sunt enim non solum in digerendis quæstionibus, sed etiam in exequendis, si modò recte dicimus prima ac secunda, & deinceps: cohæretq; omnis rerum copulatio, ut ei nihil nec subtrahi sine manifesto intellectu, nec inseri posit. An uerò Scæuola in lusu duodecim scruporum, cum prior calculum promouisset, essetq; uictus, dum rus tendit, repetito totius certaminis ordine, quo dato errasset, recordatus redijt ad eum, quicum luserat, isq; ita factum esse confessus est: minus idem ordo ualebit in oratione, præsertim totus nostro arbitrio constitutus, cum tantum ille ualeat alternus? Etiam quæ bene composita erunt, memoriam serie sua ducent. Nam sicut facilius uersus ediscimus quàm prosam orationem: ita prosam uinctam quàm dissolutam. Sic contingit, ut etiam quæ ex tempore uidebantur effusa, ad uerbum repetita reddantur, quod meæ quoq; mediocritatem memoriæ sequebatur, quando

interuentus

interuentus alio|rum, qui hunc honorem mererentur, iterare declamationis p|acem coëgisset. Nec est mendacio locus, saluis qui interfuerunt. Si quis tamen unam maximamq; à me artem memoriæ quærat, exercitatio est & labor, multa discere, multa cogitare: &, si fieri potest, quotidie, potißimum est. Nihil æque uel augetur cura, uel negligẽtia intercidit. Quare & pueri statim, ut præcepi, quàm plurima discant, & quæcunq; ætas operam iuuandæ studio memoriæ dabit, deuoret initio tædiũ illud & scripta, & lecta sæpius reuoluendi, & quasi eundem cibum remandendi. Quod ipsum hoc fieri potest leuius, si pauca primum, & quæ*tædium non afferant, cœperimus discere: tum *odium quotidie adijcere singulos uersus, quorum acceßio labori sensum incrementi nõ afferat, in summam ad infinitum usq; perueniat. Et poëtica prius, tum oratorum, nouißime etiam solutiora numeris, & magis ab usu dicendi remota, qualia sunt iurisconsultorum. Difficiliora enim debent esse, quæ exercẽt, quò sit leuius ipsum illud in quod exercent, ut athletæ ponderibus plumbeis assuefaciunt manus, quibus uacuis & nudis in certamine utendum est. Non omittam etiã quod quotidianis experimentis deprehenditur, minime fidelem esse paulò tardioribus ingenijs recentẽ memoriam. Mirũ dictu est, nec in promptu ratio, quantum nox interposita afferat firmitatis, siue requiescit labor ille, cuius sibi ipsa fatigatio obstabat, siue maturatur ac coquitur, seu firmißima eius pars est recordatio: quæ statim referri nõ poterant, cõtexuntur postero die, confirmatq; memoriã idem illud tempus, quod esse in causa solet obliuionis. Etiam illa præceloxferè citò effluit, & uelut præsenti officio functa, nihil in posterũ debeat, tanquam dimissa discedit. Nec est mirum magis hærere animo, quæ diutius affixa sint. Ex hac ingeniorum diuersitate nata dubitatio est, an ad uerbum sit ediscendum dicturis, an uim modò rerum atq; ordinem complecti satis sit: de quo sine dubio non potest in uniuersum pronunciari. Nam si memoria suffra-

gatur, tempus non desit, nulla me uelim syllaba effugiat: aliquin etiam scribere sit superuacuũ. Idq; præcipue à pueris obtinendum, atq; in hanc consuetudinem memoria exercitatione redigenda, ne nobis discamus ignoscere. Ideoq; admoneri, & ad libellum respicere uitiosum, quòd libertatem negligentiæ facit, nec quisquam se parum tenere iudicat, quòd ne sibi excidat, non timet. Inde interruptus actionis impetus, & resistens ac sanguinolenta oratio, & qui dicit ediscenti similis, etiam omnem bene scriptorum gratiam perdit, uel hoc ipso quòd scripsisse se confitetur. Memoria autem facit & prompti ingenij famam, ut illa quæ dicimus non domo attulisse, sed ibi protinus * prompsisse uideamur: quod & oratori, & ipsi causæ plurimum confert. Nam & magis miratur, & minus timet iudex, quæ non putat aduersus se præparata. Ideoq; in actionibus inter præcipua seruandum est, ut quædam etiam quæ optime uinximus, uelut soluta enuntiemus, & cogitantibus nonnunquam, & dubitantibus similes quærere uideamur, quæ attulimus. Ergo quid sit optimum, neminem fugit. Si uerò aut memoria natura durior erit, aut non suffragabitur tempus, etiam inutile erit ad omnia se uerba alligare, cum obliuio unius eorum cuiuslibet, aut deformem hæsitationem, aut etiã silentium inducat. Tutiusq; multò, comprehensis animo rebus ipsis, libertatẽ sibi eloquendi relinquere. Nam & inuitus perdit quisq; id, quod elegerat uerbum, nec facilè reponit aliud, dum id quod scripserat, quærit. Sed ne hoc quidem infirmæ memoriæ remedium est, nisi in ijs qui sibi facultatem aliquam dicendi ex tempore parauerunt. Quòd si cui utrunq; defuerit, huic omittere omnino totum actionum laborem: ac si quid in literis ualet, ad scribendum potius suadebo conuertere. Sed hæc rara infelicitas erit. Cæterum quantum natura studioq; ualeat memoria, uel Themistocles testis, quẽ unum intra annum optime locutũ esse Persicè constat: uel Mithridates, cui x x. linguas, quot nationibus imperabat, tradi-

*sumpsisse

tæ

tur notas fuisse. Ipse Crassus ille diues, qui cum Asiæ præesset, quinq; Græci sermonis differētias sic tenuit, ut qua quisq; apud eum lingua postulasset, eadem ius sibi redditum ferret: uel Cyrus, quem omnium militum tenuisse creditum est nomina. Quin semel auditos quamlibet multos uersus protinus dicitur reddidisse Theodectes. Dicebantur etiam esse nunc qui facerent, sed mihi nunquàm ut ipse interessem, contigit: habenda tamen fides est uel in hoc, ut qui crediderit, & speret.

De pronuntiatione. CAP. III.

PRonuntiatio à plerisque actio dicitur, sed prius nomen à uoce, sequens à gestu uidetur accipere. Nanq; actionem Cicero aliâs quasi sermonem, aliâs eloquentiam quandam corporis dicit. Idem tamen duas eius partes facit, quæ sunt eædem pronuntiationis, uocem atq; motū. Quapropter utraq; appellatione indifferēter uti licet. Habet autem res ipsa mirā quandam in orationibus uim ac potestatem. Neq; enim tam refert, qualia sint, quæ intra nosmetipsos cōposuimus, quàm quo modo efferātur. Nam ita quisq; ut audit, mouetur. Quare neq; probatio ulla quæ aliquo modo uenit ab oratore, tam firma est, ut nō perdat uires suas, nisi adiuuetur aßeueratione dicētis. Affectus omnes langueścāt necesse est, nisi uoce, uultu, totius propè habitu corporis inardescant. Nam cum hæc omnia fecerimus, felices: tamē si nostrum illum ignem iudex cōceperit, ne dum eū supini securiq; moueamus, & ipse nostra oscitatione soluatur. Documento sunt uel scenici actores, qui & optimis poētarum tantum adijciunt gratiæ, ut nos infinite magis eadem illa audita quàm lecta delectent: & uilißimis etiā quibusdā impetrent aures, ut quibus nullus est in bibliothecis locus, sit etiā frequens in theatris. Quòd si in rebus quas fictas esse scimus, & inanes, tantum pronūtiatio potest, ut irā, lachrymas, solicitudinē afferat, quantò plus ualeat necesse est, ubi & credimus? E quidē uel mediocrē orationē cōmēdatam uiribus actionis affirmauerim plus

habituram esse momenti, quàm optimam eam si illa destituam. Siquidem & Demosthenes quid esset in ipso genere dicendi summum, interrogatus, pronunciationi palmam dedit, eidemq; secundum ac tertium locum, donec ab eo quæri desierit; ut eam uideri posit non præcipuã, sed solam iudicasse. Ideoq; ipse tam diligenter apud Andronicum Hypocritem studuit, ut admirantibus etiam eius orationem Rhodijs, non immeritò Aeschines dixisse uideatur: Quid si ipsum audissetis? Et M. Cicero unam in dicẽdo actionẽ dominari putat. Hac Cn. Lentulum plus opinionis cõsecutum, quàm eloquẽtia tradit. Eadem C. Gracchum in destenda fratris nece, totius populi Ro. lachrymas concitasse. Antonium & Crassum multũ ualuisse, plurimum uerò Q. Hortensium: cuius rei fides est, quòd eius scripta tantum intra famã sunt, qui diu princeps oratorum, aliquando æmulus Ciceronis existimatus est, nouissime quoad uixit secũdus: ut appareat plus cuisse aliquid eo dicente, quod legentes nõ inuenimus. Et hercle cum ualeant multum uerba per se, & uox propriam uim adijciat rebus, & gestus motusq; significet aliquid, profectò perfectum quiddam fieri, cũ omnia coierint, necesse est. Sunt tamen qui rudem illam, & qualem impetus cuiusque animi tulit, actionẽ iudicẽt fortiorem, & solam uiris dignã, sed nõ alij ferè, quàm qui etiam in dicendo curam, & artem, & nitorem, & quicquid studio paratur, ut affectata, & parum naturalia solẽt improbare, uel qui uerborum atq; ipsius etiam soni rusticitate, ut L. Cottam dicit Cicero fecisse, imitationem antiquitatis affectant. Verum illi persuasione sua fruantur, qui hominibus, ut sint oratores, satis putant nasci, nostro labori dent ueniam, qui nihil credimus esse perfectum, nisi ubi natura curâ iuuetur. In hoc igitur nõ cõtumaciter cõsentio, primas partes esse naturæ. Nam certè bene pronunciare nõ poterit, cui aut in scriptis memoria, aut in his quæ subitò dicenda erũt, facilitas prompta defuerit. Nec, si inemẽdabilia oris incõmoda obstabunt, corporis etiam

etiam potest esse? Est qua tanta deformitas, ut nulla arte uincatur. Sed ne uox quidem, nisi liberalis actionem habere optimam potest. Bona enim firmaq;, ut uolumus, uti licet: mala uel imbecilla & inhibet multa, ut insurgere, exclamare: & aliqua cogit, ut summittere, deflectere, & raucas fauces, ac latus fatigatum deformi cantico reficere. Sed nos de eo nunc loquamur, cui non frustra præcipitur. Cum sit autem omnis actio, ut dixi, in duas diuisa partes, uocem gestumq;: quorum alter oculos, alter aures mouet, per quos duos sensus omnis ad animũ penetrat affectus, prius est de uoce dicere, cui etiam *gestus accommodatur. In ea VOX. prima obseruatio est, qualem habeas: Secunda, quo modo uteris. *actus

Natura uocis spectatur quantitate & qualitate. Quantitas est simplicior. In summa enim grandis aut exigua est. Sed inter has extremitates mediæ sunt species, & ab ima ad summã, ac retrò, multi sunt gradus. Qualitas magis uaria est. Nam est & candida, & fusca, et plena, & exilis, & lenis, & aspera, & cõtracta, & fusa, & dura, & flexibilis, & clara, & obtusa. Spiritus etiam longior breuiorq;. Nec causas cur quicq; eorum accidat, persequi proposito operi necessarium est: eorum ne sit differẽtia in quibus aura illa cõcipitur, an eorum per quæ uelut organa meat, an ipsi propria natura, an, prout mouetur, lateris pectoris ue firmitas, an capitis etiam plus adiuuet. Nam opus est omnibus, sicut non oris modò suauitate, sed narium quoq;, per quas quod supereſt uocis, egreditur. Dulcis tamen esse debet nõ exprobrans sonus. Vtendi uoce multiplex ratio. Nam præter illam differentiam, quæ est tripartita, acutæ, grauis, flexæ, tum intentis, tum remissis, tum elatis, tum inferioribus modis opus est, spatijs quoq; lentioribus aut citatioribus. Sed ijsipsis media interiacẽt multa: & ut facies, quanquàm ex pauciſsimis cõstat, infinitam habet differentiam: ita uox, etsi paucas, quæ nominari possunt, continet species, propria cuiq; est, & nõ hæc minus auribus, quàm oculis illa dignoscitur. Augentur autem sicut

omnium, ita uocis quoq; bona, cura: & neglegentia minuuntur. Sed cura non eadem oratoribus, quæ phonascis conuenit: tamen multa sunt utrisq; cõmunia, firmitas corporis, ne ad spadonum, & mulierum, & ægrorum exilitatẽ uox nostra tenuetur, quod ambulatio, unctio, ueneris abstinẽtia, facilis ciborum digestio, id est, frugalitas præstat. Præterea ut sint fauces integræ, id est, molles ac lenes, quarum uitio & frangitur, & obscuratur, & exasperatur, & scinditur uox. Nam ut tibiæ eodem spiritu acceptо alium clausis, alium apertis foraminibus, alium nõ satis purgatæ, alium quaßæ sonum reddunt: ita fauces tumẽtes strangulant uocem, obtusæ obscurant, rasæ exasperant, cõuulsæ fractis sunt organis similes. Finditur etiã spiritus obiectu aliquo, sicut lapillo tenues aquæ, quarum fluxus etiã si ultra paulum coit, aliquid tamẽ caui relinquit post id ipsum, quod offenderat. Humor quoq; uocem ut nimius impedit, ita consumptus destituit. Nam & fatigatio corpora non ad præsens modò tempus, sed etiam in futurũ afficit. Sed ut cõmuniter & phonascis, & oratoribus necessaria est exercitatio, qua omnia conualescunt, ita curæ non idem genus. Nam neq; certa tẽpora ad *spatiãdum dari possunt tot ciuilibus officijs occupato, nec præparare ab imis sonis uocẽ ad summos, nec semper à contentione cõcedere licet, cùm pluribus iudicijs sæpe dicẽdum sit. Ne ciborũ quidem est eadẽ obseruatio. Non enim tam molli teneraq; uoce, quàm fõrti ac durabili opus est. Cum omnes illi etiã altißimos sonos leniãt cãtu oris, nobis pleraq; aspere sint concitateq; dicẽda, & uigilandæ noctes, & fuligo lucubrationum bibenda, & in sudata ueste durandum. Quare uocem delicijs non molliamus, nec imbuamur ea consuetudine, quæ duratura non sit, sed exercitatio eius talis sit, qualis usus: nec silentio subsidat, sed firmetur consuetudine, qua difficultas omnis leuatur. Ediscere autẽ quo exercearis, erit optimum (nam ex tempore dicenti auocatur cura uocis, ille qui ex rebus ipsis concipitur, affectus) & ediscere quàm maximè

*respirandũ

uarla

uaria, quæ & corporem, & disputationẽ, & sermonem, & flexus habeant, ut ad omnia parcmur. Hoc satis est, alioqui nitida illa, & curata uox insolitum laborem recusabit, ut assueta gymnasijs & oleo corpora, quamlibet sint in suis certaminibus speciosa atq; robusta, si militare iter, fascesq;, & uigilias impetres, deficiant, & quærant unctores suos, nudumq; sudorem. Illa tamen in hoc opere præcipi quis ferat? uitandos soles atq; uentos, & nubila etiam ac siccitates. Ita si dicendum in sole, aut uentoso, humido, calidoue die fuerit, reos deseremus? Nam crudum quidem, aut saturum, aut ebrium, aut electo modò uomitu, quæ cauenda quidam monent, declamare neminẽ, qui sit mentis compos, puto. Illud non sine causa est ab omnibus præceptum, ut parcatur maximè uoci in illo à pueritia in adolescentiã trãsitu, quia naturaliter impeditur, non, ut arbitror, propter calorem, quod quidam putauerunt (nam est maior in alijs) sed propter humorem potius. Nam hoc ætas illa turgescit. Itaque nares etiã, ac pectus, eo tempore tument, atq; omnia uelut germinant, eoq; tenera, & iniuriæ obnoxia. Sed ut ad propositum redeam, iam confirmatæ constitutæq; uocis genus exercitationis optimũ duco, quod est operi simillimum, dicere quotidie, sicut agimus. Nam hoc modo non uox tantùm cõfirmatur, & latus, sed etiam corporis decens, & accõmodatus orationi motus componitur. Pronunciatio.

Non alia est autẽ ratio pronunciationis, quam ipsius orationis. Nam ut illa emendata, dilucida, ornata, apta esse debet, ita hæc quoq; emẽdata erit, id est, uitio carebit, si fuerit os facile, explanatum, iucundum, urbanum, id est, in quo nulla neq; rusticitas, neq; peregrinitas resonet. Non enim sine causa dicitur Barbarũ Græcumue. Nam sonis homines, ut æra tinnitu dignoscimus. Ita fiet illud quod Ennius probat, cum dicit suauiloquenti ore Cethegũ fuisse, nõ quod Cicero in ijs reprehẽdit, quos ait latrare, nõ agere. Sunt enim multa uitia, de quibus dixi, cum in quadam primi libri parte puerorũ ora formarem, opportunius ratus

in ea ætate facere illorum mentionem, in qua [illegible]ndari possunt. Itaq; si ipsa uox primum fuerit (ut sic dicam) [illegible]ma, id est, nullum eorum de quibus nunc dixi, patietur incommodum: deinde non subsurda, rudis, immanis, dura, rigida, uaria, præpinguis, aut tenuis, inanis, acerba, pusilla, mollis, effœminata: Spiritus, nec breuis, nec parum durabilis, nec in receptu difficilis. Dilucida uerò erit pronunciatio primum, si uerba tota exegerit, quorum pars deuorari, pars destitui solet, pleriſq; extremas syllabas nõ proferentibus, dum priorum sono indulgẽt. Vt autem est necessaria uerborum explanatio, ita omnes computare, & uelut annumerare literas molestum & odiosum. Nam & uocales frequẽtissime coëunt, & cõsonantium quædam insequẽte uocali dissimulantur. utriusq; exemplum posuimus: Multum ille & terris Vitatur etiam durior inter se congressus, unde pellexit, & collegit, & quæ alio loco dicta sunt. Ideoq; laudatur in Catullo suauis appellatio literarum. Secũdum est, ut sit oratio distincta, id est, ut qui dicit, & incipiat ubi oportet, & desinat. Obseruãdum etiam quo loco sustinendus, & quasi suspendendus sermo sit, quod Græci ὑποδιαστολὴν, uel ὑποστολὴν, uel ὑποστιγμὴν, uocant, quo deponendus suspenditur: Arma, uirumq; cano, quia illud uirum, ad sequentia pertinet: ut sit, uirum Troiæ qui primus ab oris. Et hic iterũ. Nam etiamsi aliud est unde uenit, quàm quò uenit, non distinguendum tamen, quia utrunq; eodem uerbo cõtinetur, uenit. Tertio Italiam, quia interiectio est, fato profugus, & continuã sermonem qui faciebat, Italiam, Lauinaq;, diuidit. Ob eandemq; causam quarto profugus, deinde Lauinaq; uenit Littora. ubi iam erit distinctio, quia inde alius incipit sensus. Sed in ipsis etiã distinctionibus tempus aliâs breuius, aliâs longius dabimus. Interest enim sermonem finiat, an sensum. Itaq; illam distinctionẽ Littora, protinus altero spiritus initio insequar, cum illuc uenero, Atq; altæ mœnia Romæ, deponam, & morabor, & nouum rursus exordium faciam.

Sunt.

sunt aliquando [illegible] sine respiratione quædam moræ etiã in periodis: ut in illa, [illegible] cœtu uerò Pop. Rom. negotium publicũ gerens, magister equitum, & cætera, multa habent membra. Sensus enim sunt alij atq; alij: et sicut una circumductio est, ita paulùm morandum in his interuallis, non interrumpendus est contextus, & è contrario spiritum interim recipere sine intellectu moræ necesse est, quo loco quasi surripiendus est, alioqui si inscitè recipiatur, non minus afferat obscuritatis, quàm uitiosa distinctio. Virtus autem distinguẽdi fortasse sit parua, sine qua tamen esse nulla alia in agendo potest. Ornata est pronuntiatio, cui suffragatur uox facilis, magna, beata, flexibilis, firma, dulcis, durabilis, clara, pura, secans aëra, auribus sedẽs. Est enim quædam ad auditum accõmodata non magnitudine, sed proprietate ad hoc uelut tractabilis, utiq; habens omnes in se qui desiderantur sonos, intentionesq;, & toto, ut aiunt, organo instructa, cui aderit lateris firmitas, spiritus cum spatio pertinax, tum labori non facilè cessurus. Neq; grauissimus autem in musica sonus, nec acutissimus orationibus conuenit. Nam & hic parum clarus, nimiumq; plenus, nullum afferre animis motũ potest: & ille prætenuis & immodicæ claritatis, cum est ultra uerũ, tum neq; pronunciatione flecti, nec diutius ferre intẽtionem potest. Nam uox ut nerui, quò remissior, hòc & grauior & plenior: quò tensior, hòc tenuis & acuta magis est: Sic ima uim non habet, summa rumpi periclitatur. Medijs igitur utẽdum sonis, hiq; cum augenda intẽtio est, excitandi: cum summittenda, sunt temperandi. Nam prima est obseruatio recte pronunciandi æqualitas, ne sermo subsultet imparibus spatijs ac sonis, miscens longa breuibus, grauia acutis, elata summissis, & inæqualitate horũ omnium, sicut pedum, claudicet sermo. Secunda uarietas est, quæ solum est pronunciatio. Ac ne quis pugnare inter se putet æqualitatem & uarietatem, cum illi uirtuti contrarium sit uitium inæqualitas, huic qui dicitur [illegible], quasi quidam unus

aſpectus. Ars porrò uariandi cum gratiã præbeat, ipſa renouat auditores, tum dicentem ipſa laboris mutatione reficit, ut ſtandi, ambulandi, ſedendi, iacendi uices ſunt, nihilq; horum pati unũ diu poßumus. Illud uerò maximum (ſed id paulò pòſt tractabimus) quòd ſecũdum rationem rerum de quibus dicimus, animorumq; habitus, conformanda uox eſt, ne ab oratione diſcordet. Vitemus igitur illam quæ Græcè μονοτονία uocatur, una quædam ſpiritus ac ſoni intentio, non ſolũ ne dicamus omnia clamoſe, quod inſanum eſt: aut intra loquendi modum, quod motu caret: aut ſubmißo murmure, quo etiam debilitatur omnis intentio: ſed ut in iiſdem partibus, iiſdemq; affectibus, ſint tamen quædam non ita magnæ uocis declinationes, prout aut uerborum dignitas, aut ſententiarum natura, aut depoſitio, aut inceptio, aut tranſitus poſtulabit, ut qui ſingulis pinxerunt coloribus, alia tamen eminentiora, alia reductiora fecerunt, ſine quo ne membris quidem ſuas lineas dediſſent. Proponamus enim nobis illud Ciceronis in oratione nobiliſßima pro Milone principium, non'ne ad ſingulas penè diſtinctiones, quamuis in eadem facie, tamẽ quaſi uultus mutandus eſt? Etſi uereor iudices, ne turpe ſit pro fortiſſimo uiro dicere incipientem timere. Etiam ſi eſt toto propoſito contractum, atq; ſubmiſſum, quia & exordium eſt, & ſoliciti exordium, tamen fuerit neceſſe eſt aliquid plenius & erectius, dum dicit, Pro fortiſßimo uiro dicere: quàm, Etſi uereor: &, Turpe ſit: &, Timere. Iam ſecunda reſpiratio increſcat oportet, & naturali quodam conatu, quo minus pauide dicimus quæ ſequuntur, & quo magnitudo animi Milonis oſtenditur, Minimeq; deceat, cum T. Annius ipſe magis de Reipub. ſalute quàm de ſua perturbetur. Deinde quaſi obiurgatio ſui eſt, Me ad eius cauſam parem animi magnitudinem afferre non poſſe. Tum inuidioſiora, Tamen hæc noui iudicij noua forma terret oculos. Illa uerò iam penè apertis, ut aiunt, tibijs, Qui quocunq; inciderunt, ueterem conſuetudinem fori, & priſtinum morem iudiciorum

ciorum requiſit. Nam ſequẽs latum etiã atq; fuſum eſt, Non enim corona circumfeſſus uester cinctus eſt, ut ſolebat. Quod notaui, ut appareret non ſolum in mẽbris cauſæ, ſed etiam in articulis eſſe aliquam pronuntiandi uaricatem, ſine qua nihil nec minus, nec maius eſt. Vox autem ultra uires urgenda non eſt. Nam & ſuffocata ſæpe, & maiore niſu minus clara eſt, & interim eliſa in illum ſonum erumpit, cui Græci κλωσμὸν nomẽ ab immaturo gallorum cantu dederunt. Nec uolubilitate nimia cõfundenda quæ dicimus, qua & diſtinctio perit & affectus, & nõnunquam etiam uerba aliqua ſui parte fraudantur. Cui contrarium eſt uitium nimiæ tarditatis. Nam & difficultatẽ inueniendi fatetur, & ſegnitia ſoluit animos, & in quo eſt aliquid, temporibus præmittis aquam perdit. Promptũ ſit os, non præceps: moderatum, non lentum. Spiritus quoq; nec crebrò receptus concĩdat ſententiam, nec eouſq; trahatur, donec deficiat. Nam & deformis eſt conſumpti illius ſonus, & reſpiratio ſub aqua diu preſſi ſimilis, & receptus longior, & nõ opportunus, ut qui fiat nonubi uolumus, ſed ubi neceſſe eſt. Quare longiorem dicturis periodum colligendus eſt ſpiritus, ita tamen, ut id neq; diu, neq; cum ſono faciamus, neq; omnino ut manifeſtũ ſit: reliquis partibus optime inter iuncturas ſermonis reuocabitur. Exercẽdus autem eſt, ut ſit quàm longiſſimus, quod Demoſthenes ut efficeret, ſcandens in aduerſum* cõtinuabat quàm poſſet plurimos uerſus. Idem quò facilius uerba ore libero exprimeret, calculo lingua uoluens dicere domi ſolebat. Eſt interim & longus, & plenus, & clarus ſatis ſpiritus, non tamen firmæ intẽtionis, idq; tremulus, ut corpora quæ aſpectu integra neruis parum ſuſtinẽtur, id Græci βράγχον uocant. Sunt qui ſpiritũ cum ſtridore per raritatem dentium nõ recipiunt, ſed reſorbẽt. Sunt qui crebro anhelitu, & introrſum etiã clare ſonante, imitentur iumta onere & iugo laborãtia. Quod affectant quoq; tanquam inuentionis copia urgeantur, maiorq; uis eloquentiæ

*concinebat

ingruat

ingruat, quàm quæ emitti faucibus posit. Est [illegible] alijs cõcursus oris, & cum uerbis suis colluctatio. Iam tussire & expuere crebrò, & ab imo pulmone pituitã trochleis adducere, & oris humore proximos spargere, & maiorem partem spiritus in eloquendo per nares effundere, etiamsi non utiq; uocis sunt uitia, quia tamen propter uocem accidunt, potissimũ huic loco subijciantur. Sed quodcunq; ex his uitium magis tulerim, quàm quo nunc maxime laboratur in causis omnibus scholisq; cantandi, quod inutilius sit an fœdius, nescio. Quid enim minus oratori conuenit, quàm modulatio scenica, & nonnunquam ebriorum, aut comessantium licentiæ similis? Quid uerò mouendis affectibus contrarium magis, quàm cum dolendum, irascendum, indignandum, cõmiserandum sit, nõ solum ab ijs affectibus, in quos inducendus est iudex, recedere, sed ipsam fori sanctitatem ludorum talarium licentia soluere? Nam Cicero illos ex Lycia & Caria rhetores penè cantare in epilogis dixit.* Nos etiã cantandi seueriorem paulò modum excessimus. Quisquam ne, non dico de homicidio, sacrilegio, parricidio, sed de calculis certe atq; rationibus, quisquã deniq;, ut semel finiam, in ite cantat? Quod si omnino recipiẽdum est, nihil causæ est, cur nõ illã uocis modulationẽ fidibus ac tibijs, imò mehercules, quod est huic deformitati propius, cymbalis adiuuemus. Facimus tarẽ hæc libenter. Nam nec cuiquã sunt iniucũda, quæ cantant ipsi, & laboris in hoc, quàm in agendo minus est. Et sunt quidam qui secũdum alia uitæ uitia, etiã hac ubiq; audiẽdi quod ares mulceat, uoluptate ducantur. Quid ergo? non & Cicero dicit esse aliquem in oratione cantum obscuriorem? Et hoc quodam naturali uitio uenit. Ostendam non multò pòst, ubi & quatenus recipiendus sit hic flexus, & cantus quidem, sed (quod pleriq; intelligere nolunt) obscurior. Iam enim tempus est dicendi quæ sit apta pronunciatio, quæ certe ea est, quæ ijs de quibus dicimus, accommodatur. quod quidem maxima ex parte præstant

*Non

ipsi

ipsi motus animorum, sonatq; uox, ut feritur. Sed cum sint alij ueri affectus, alij ficti & imitati, ueri naturaliter erumpunt, ut dolentiũ, iracundiũ, indignantium, sed carent arte, ideoq; non sunt disciplinæ traditione formãdi. Contrà qui effinguntur imitatione, artem habent, sed hi carent natura, ideoq; in his primũ est bene affici, & concipere imagines rerum, & tanquam ueris moueri. sic uelut media uox, quem habitum à nobis acceperit, hunc iudicum animis dabit. Est enim mentis index, & uelut exemplar, ac totidem quot illa mutationes habet. Itaq; lætis in rebus plena, simplex, & ipsa quodã modo hilaris fluit. At in certamine erecta totis uiribus, & uelut omnibus neruis intenditur. Atrox in ira, & aspera accensa, & respiratione crebra. Neq; enim potest esse longus spiritus, cum immoderatè effunditur. Paulùm in inuidia faciendi lentior, quia non ferè ad hanc nisi inferiores confugiunt. At in blandiendo, fatendo, satisfaciẽdo, rogando, lenis & submissa suadentium, & monẽtium, & pollicentium, & consolantium grauis: in metu, & uerecũdia, contracta: adhortationibus, fortis: disputationibus, teres: miseratiõe, flexa & flebilis, & consultò quasi obscurior: at in egressionibus fusa & securæ claritatis: in expositione ac sermonibus, recta, & inter acutum sonum & grauem media. Attollitur autẽ concitati affectibus, compositis descẽdit, pro utriusq; rei modo altius uel inferius. Quid autem quisq; in dicẽdo postulet locus, paulùm differam, ut de gestu prius dicam, qui & ipse uoci consentit, & animo cum ea simul paret. Is quãtum habeat in oratore momenti, satis uel ex eo patet, quòd pleraq; etiã citra uerba significat. Quippe non manus solum, sed nutus etiam declarant nostrum uoluntatem, & in mutis pro sermone sunt, & salutatio frequẽter sine uoce intelligitur, atq; afficit, & ex uultu ingressúq; perspicitur habitus animorum: & animalium quoq; sermone cæntiũ ira, lætitia, adulatio, & oculis, & quibusdam alijs corporis signis deprehenditur. Nec mirũ si ista, quæ tamẽ

in ali

in aliquo posita sunt motu, tantum in animis sunt, cùm pictura tacens opus, & habitus semper eiusdem, sit intimos penetret affectus, ut ipsam uim dicendi nonnunquam superare uideatur. Contrà si gestus ac uultus ab oratione dissentiāt, tristia dicamus hilares, affirmemus aliqua renuentes, nō autoritas modò uerbis, sed etiā fides desit. Decor quoq; à gestu atque à motu uenit. Ideoq; Demosthenes grande quoddam speculum intuens componere actionem solebat. Adeò quamuis fulgor ille sinistras imagines reddat, suis demū oculis credidit, quod efficeret. Præcipuum uerò in actione sicut in corpore ipso, caput est, cum ad ipsum de quo dixi decorem, tum etiam ad significationem decoris illa sunt, ut sit primò rectum & secūdum naturam. Nam & deiecto humilitas, & supino arrogātia, & in latus inclinato languor, & præduro ac rigēte barbaria quædam mētis ostenditur. Tum accipiat aptos ex ipsa actione motus, ut cum gestu concordet, & manibus ac lateribus obsequatur. Aspectus enim semper cōdem uertitur quò gestus, exceptis quæ aut damnare, aut non cōcedere, aut à nobis remouere oportebit, ut idem illud uultu uideamur auersari, manu repellere:

_Dij talem terris auertite pestem.

_Haud equidem tali me dignor honore.

Significat uerò plurimis modis. Nam præter annuēd, renuēdi, confirmandiq; motus, sunt & uerecundiæ, & dubitationis, & admirationis, & indignationis noti, & commune omnibus. Solo tamē eo facere gestum scenici quoq; doctores uitiosum putauerunt. Etiam frequēs eius nutus non caret uitio, deò iactare id, & comas excutientem rotare phanaticum est. Dominatur autem maxime uultus. Hoc supplices, hoc minaces, hoc blandi, hoc tristes, hoc hilares, hoc erecti, hoc submissi sumus, hoc pendent homines, hunc intuentur, hunc spectant etiam antè quàm dicamus, hoc quosdam amamus, hoc odimus, hoc prima intelligimus: hic est sæpe pro omnibus uerbis. Itaq; in ijs quæ ad scenam

Vultus.

nam componẽ ſſ ur fabulis, artifices pronuntiandi à perſonis quoq; affectus ꝑ tuãtur, ut ſit Niobe in tragœdia triſtis, atrox Medea, attonitus Aiax, truculentus Hercules. In comœdijs uerò præter aliam obſeruationem, qua ſerui, lenones, paraſiti, ruſtici, milites, uetulæ, meretriculæ, ancillæ, ſenes auſteri, ac mites, iuuenes ſeueri, ac luxurioſi, matronæ, puellæ, inter ſe diſcernũtur: Pater ille cuius præcipuæ partes ſunt, quia interim concitatus, interim lenis eſt, altero erecto, altero compoſito eſt ſupercilio: atq; id oſtẽdere maxime Latinis actoribus moris eſt, quod cum ijs quas agunt partibus, congruat. Sed in ipſo uultu plurimùm ualent oculi, per quos maxime animus emanat, ut citra motum quoque, & hilaritate enitescant, & triſtitia quoddam nubilum ducant. Quinetiam lachrymas his natura mentis indices dedit, quæ aut erumpunt dolore, aut lætitia manant. Motu uerò intenti, emiſſi, ſuperbi, torui, nites, aſperi fiunt, quæ ut actus poſcẽrit fingentur. Rigidi uerò & extenti, aut languidi & torpentes, aut ſtupentes, aut aſciui & mobiles, aut natantes, & quadam uoluptate ſuffuſi, aut limi, & (ut ſic dicam) Venerei, aut poſcentes aliquid, pollicentes ue nonnunquam eſſe debebunt. Nam opertos compreſſos ue eos in dicendo, quis niſi planè rudis & ſtultus habeat? Et ad hæc omnia exprimenda in palpebris etiam & in genis eſt quoddam deſeruiens his miniſterium. Multũ & ſupercilijs agitur. Nam & oculos formãt aliquatenus, & fronti imperant. His cõtrahitur, attollitur, demittitur, ut nulla res in ea plus ualeat. Sanguis ille, qui mẽtis habitu mouetur, & cùm infirma uerecundia cutem accipit, effunditur in ruborem: cùm metu refugit, abit omnis, & pallore frigeſcit, tẽperatus medium quoddam ſerenum efficit. Vitium in ſupercilijs, ſi aut immota ſunt omnino, aut nimium mobilia, aut inæqualitate (ut modò de perſona comica dixeram) diſſident, aut contra id quod dicimus, finguntur. Etenim cõtractis triſtitia, diductis hilaritas, remiſſis pudor oſtenditur. Annuendi quoq; renuendi ue

Oculi.

Supercilia.

ratio

Nares. ratione demittuntur, aut alleuantur. Naribus labrisq; non ferè quicquam decenter ostendimus, tametsi deris⟨ui⟩ contemptus, fastidium significari solet. Nam & corrugare nares (ut Horatius ait) & inflare, & mouere, & digito inquietare, & impulsu subito spiritū excutere, & diducere sæpius, & plana manu resupinare, indecorum est, cùm emunctio etiam frequentior non

Labra. sine causa reprehēdatur. Labra & porriguntur male, & scinduntur, & astringuntur, & diducuntur, & dentes nudant, & in latus ac penè ad aurem trahuntur, & uelut quodam fastidio replicantur, & pendent, & uocem tantùm altera parte dimittunt. Lambere quoq; ea & mordere deforme est, cùm etiam in efferendis uerbis modicus esse eorū debeat motus. Ore enim magis quàm labris loquendum est. Ceruicem erectam oportet esse,

Ceruix. non rigidam aut supinam. Collum diuersa quidem, sed pari de-

Collum. formitate & cōtrahitur, & tenditur, sed tenso subest & labor,

Mentum. tenuaturq; uox ac fatigatur. Affixum pectori mentū minus clarum, & quasi latiorem preßo gutture facit. Humerorum rarò

Humeri. decens alleuatio atq; contractio est. Breuiatur enim ceruix, & gestum quendam humilem atq; seruilem, & quasi fraudulentū facit, cum se in habitū adulationis, admirationis, metus, fingūt.

Brachia. Brachij moderata proiectio remißis humeris atq; explicantibus se in proferenda manu digitis, continuos & decurrentes locos maxime decet. At cùm speciosius quid uberiusq; dicēdum est, ut illud, Saxa atq; solitudines uoci respōdent, expatiatur in latus,

Manus. & ipsa quodammodo sc cum gestu fundit oratio. Manus uerò, sine quibus trunca esset actio ac debilis, uix dici potest quot motus habeant, cum penè ipsam uerborū copiam persequantur. Nam cæteræ partes loquentem adiuuant, hæ (prope est ut dicam) ipsæ loquuntur. An non his poscimus? pollicemur? uocamus? dimittimus? minamur? supplicamus? abominamur? timemus? interrogamus? negamus? gaudium, tristitiam, dubitationē, confeßionem, pœnitentiam, modum, copiam, numerum, tempus

ostendi

ostendimus? Nec sedem concitant? inhibent? supplicant? probant? admirantur? erecundantur? Non in demonstrandis locis atq; personis aduerbiorum, atq; pronominum obtinent uicem? ut in tanta per omnes gentes nationesq; linguæ diuersitate, hic mihi omnium hominum communis sermo uideatur. Et ij quidē de quibus sum locutus, cum ipsis uocibus naturaliter exeunt gestus, alij sunt qui res imitatione significant, ut si ægrum tentantis uenas medici similitudine, aut citharœdum formatis ad modum percutientis neruos manibus ostendas, quod genus quàm longissimè in actione est fugiendum. Abesse enim plurimum à saltatore debet orator, ut sit gestus ad sensus magis quàm ad uerba accommodatus: quod etiam histrionibus paulò grauioribus facere moris fuit. Ergo ut ad se manum referre cū de seipso loquatur, & in eum quem demonstret intendere, & aliqua his similia permiserim, ita non effingere status quosdā, & quicquid dicet, ostendere. Neq; id in manibus solum, sed in omni gestu ac uoce seruandum est. Non enim aut in illa periodo: Stetit soleatus Prætor populi Rom. inclinatio incumbētis in mulierculam Verris effingēda est: aut in illa, Cædebatur in medio foro Messanæ: motus laterum, qualis esse ad uerbera solet, torquendus, aut uox qualis dolore exprimitur, eruenda. Cum mihi comœdi quoq; pessime facere uideantur, qui etiam si iuuenem agant, cū tamen in expositione, aut senis sermo, ut in Hydriæ prologo: aut muliēris, ut in Georgo, incĭdit, tremula uel effœminata uoce pronunciant. Adeò in illis quoq; est aliqua uitiosa imitatio, quorum ars omnis constat imitatione. Est autem gestus ille maxime communis, quo medius digitus in pollicem cōtrahitur, explicitis tribus, & principijs utilis, cum leni in utramq; partem motu modice prolatus, simul capite atq; humeris sensim ad id quò manus feratur obsecundantibus, & in narrando certus, sed tum paulò productior, & in *exprobrando, & in coarguendo acer atq; instans. Longius enim partibus his & liberius exeri- *explorādo

tur. Vitiosè uerò idem sinistrum quasi humerum petens in latus agi solet, quanquàm adhuc peius aliqui transuersum brachium proferunt, & cubito pronuntiant. Duo quoq; medij sub pollicem ueniũt, & est hic adhuc priore gestus instantior, principio & narrationi non accommodatus. At cum tres contracti pollice premuntur, tum digitus ille, quo usum optime Crassum Cicero dicit, explicari solet. Is in exprobrando & indicando (unde ei nomen est) ualet: & alleuata ac spectante humerũ manu paulùm inclinatus affirmat. Versus in terram & quasi pronus urget, aliquando pro *humero est. Idem summo articulo utrinq; leniter apprehenso, duobus modicè curuatis, minus tamen minimo, aptus ad disputandum est. Acrius tamen argumentari uidentur, qui medium articulum potius tenent, tantò contractioribus ultimis digitis, quantò priores descenderũt. Est & ille uerecũdæ actioni aptissimus, quo quatuor primis leuiter in summum coëuntibus digitis non procul ab ore, aut pectore fertur ad nos manus, & deinde prona ac paululum prolata laxatur. Hoc modo cœpisse Demosthenem credo in illo pro Ctesiphonte timido summissoq; principio: sic formatã Ciceronis manum, cum diceret, Si quid est in me ingenij iudices, quod sentio quàm sit exiguũ. Eadem aliquatenus liberius deorsum spectantibus digitis colligitur in os, & fusius paulò in diuersa resoluitur, ut quodammodo sermonem ipsum proferre uideatur. Binos interim digitos distinguimus, sed non inserto pollice, paulùm tamen inferioribus intrà spectantibus, sed ne illis quidẽ tensis qui suprà sunt. Duo interim extremi palmã circa ima pollicis premunt, ipse prioribus ad medios articulos iũgitur, interim quartus oblique reponitur: interim quatuor remissis magis quàm tẽsis pollice intus inclinato, habilem in latus demonstrando, aut distinguendo, quæ dicimus, manum facimus, cum supina in sinistrum latus, prona in alterum fertur. Sunt & illi breues gestus, cum manus leuiter pandata, qualis *uouentium est, paruis inter-

*numero

*fouentium

uallis

uallis, & subassi[illegible]ietibus humeris mouetur, maxime apta parcè & quasi timide[illegible]quentibus. Est admirationi cõueniens ille gestus, quo manus modice supinata, ac per singulos à minimo collecta digito redeunte flexu simul explicatur atque conuertitur. Nec uno modo interrogantes gestum componimus, plerunq; tamen uertentes manum, utcunq; composita est. Pollici proximus digitus, mediumq; contingens quà dexter est, unguem pollici summo suo iungens, remissis cæteris, est & approbantibus, & narrantibus, & distinguentibus decorus. Cui non dissimilis, sed compressis tribus digitis, quo nunc Græci plurimum utuntur, etiam utraq; manu, quoties enthymemata sua gestu uelut cornu tundunt cæsim. Manus lenior promittit & assentatur, citatior hortatur, interim laudat. Est & ille urgens orationem gestus uulgaris magis quàm ex arte, qui contrahit alterno celeriq; motu, & explicat manum. Est & illa caua, & rara, & supra humeri altitudinem elata, cum quodam motu uelut hortatrix manus, à peregrinis scholis iã propè recepta. Tremula scenica est. Digitos cum summi coierunt, ad os referre, cur quibusdã displicuerit, nescio. Nam & id leuiter admirantes, & interim subita indignatione uelut paueſcentes & deprecantes, facimus. Quin compressam etiam manum in signum pœnitentiæ uel iræ, pectori admouemus, ubi uox uel inter dentes expressa non dedecet: Quid nunc agam? quid faciam? Auerso pollice demonstrare aliquid, receptum magis puto, quàm oratori decorum. Sed cum omnis motus sex partes habeat, septimusq; sit ille qui in se redit orbis, uitiosa est una circumuersio, reliqui ante nos & dextra læuaq;, & sursum, & deorsum aliquid ostendunt. In posteriora gestus non dirigitur. Interim tamen uelut reiici solent. Optimè autem manus à sinistra parte incipit, in dextra deponitur, sed ut deponere, non ut ferire uideatur: quanquàm & in fine interim cadit, ut citò tamen redeat, & nonnunquam resilit uel negantibus nobis, uel admirantibus. Hic ueteres

artifices illud recte adiecerunt, ut manus cum sonsu & incipe-
ret, & deponeret. Alioquin enim aut ante erit gestus, aut
post uocem, quod est utrumq; deforme. In illo lapsi nimia subti-
litate sunt, quòd interuallum motus tria uerba esse uoluerunt,
quod nec obseruatur, nec fieri potest, sed illi quasi mensuram
tarditatis celeritatisq; aliquam esse uoluerunt, nec immeritò, ne
aut diu otiosa esset manus, aut (quod multi faciunt) actionem
continuo motu conciderent. Aliud est quod & fit frequentius,
& magis fallit. Sunt quædam latentis sermonis percussiones,
& quasi aliqui pedes, ad quos plurimorum gestus cadit, ut sit
unus motus, Nouum crimen: alter, C. Cæsar: tertius, Et ante hanc
diem: quartus, Inauditum: deinde, Propinquus meus: &, Ad te
Qu. Tubero detulit. Vnde id quoq; fluit uitium, ut iuuenes cum
scribunt, gestu prærnodulati cogitationem sic componant, quo-
modo casura manus sit. Inde & illud uitium, ut gestus qui in
fine dexter esse debet, in sinistram frequenter desinat. Melius
illud, cum sint in sermone omni breuia quædam mẽbra, ad quæ
si necesse sit, recipere spiritum liceat, ad hæc gestum dispone-
re: ut puta, Nouum crimen C. Cæsar, habet per se finem quen-
dam suum, quia sequitur coniunctio: Deinde, Et ante hanc diem
inauditum, satis circumscriptum est. Ad hæc commodanda ma-
nus est, idq; dum irruperit prima & composita actio. At ubi
iam calor eam concitauerit, etiam gestus cum ipsa orationis ce-
leritate crebescet. Alijs locis citata, alijs pressa conueniet pro-
nuntiatio. Illa transcurrimus, congerimus, festinamus: hac insti-
mus, inculcamus, infigimus. Plus autem affectus habent lentiora.
Ideoq; Roscius citatior, Aesopus grauior fuit: quòd ille comœ-
dias, hic tragœdias egit. Eadem motus quoque obseruatio est.
Itaq; in fabulis iuuenum, senum, militum, matronarum, grauior
ingressus est. Serui, ancillæ, parasiti, piscatores citatius mouẽtur.
Tolli autem manum artifices supra oculos, demitti infra pectus
uetant: adeò à capite eam petere, aut ad imum uentrem dedu-

cere

tere uitiosum h[illegible]etur. At sinistram intra humerum promouere, ultrà non decet[illegible]ed cum auersantes in læuam partẽ uelut propellemus manum, sinister humerus proferendus, ut cum capite ad dextram ferẽte consentiat. Manus sinistra nunquam sola recte gestum facit, dextræ se frequenter accommodat, siue in digitos argumenta digerimus, siue auersis in sinistrum palmis abominamur, siue obijcimus aduersas, siue in latus utrunq; distendimus, siue satisfacientes aut supplicantes. Diuersi sunt autem hi gestus, siue summittimus, siue adorantes attollimus, siue aliqua demonstrationi, aut inuocationi protendimus: Vos Albani tumuli atq; luci. Aut Gracchorum illud: Quò me miser conferam? quò uertam? in Capitolium ne? at fratris sanguine redundat: an domum? matrem ne ut miseram, lamentantemq; uideam, & abiectam? plus enim affectus in his iunctæ exhibent manus. In rebus paruis, tristibus, mitibus, breues: magnis, lætis, atrocibus extensiores sunt. Vitia quoq; earum subijcienda sunt, quæ quidẽ accidere etiã exercitatis actoribus solent. Nam gestũ poculum poscentis, aut uerbera minantis, aut numerum quingentorum pollice flexo efficientis, quæ sunt à quibusdam scriptoribus notata, ne in rusticis quidem uidi. At ut brachio exerto introspiciatur latus, ut manum alius ultra sinum proferre non audeat, alius inquantum patet lõgitudo, protendat, aut ad tectum erigat, aut repetito ultra læuum humerum gestu ita in tergum flagellet, ut consistere post eum parum tutum sit, aut sinistrum ducat orbem, aut temere sparsa manu in proximos offendat, aut cubitum utrumq; in diuersum latus uentilet, sæpe scio euenire. Solet esse & pigra, & trepida, & secanti similis, interim uncis etiam digitis, aut à capite deijciatur, aut eadem manus supinata in superiora iactetur. Fit & ille habitus, qui esse in statuis pacificator solet, qui inclinato in humerum dextrum capite, brachio ab aure prætenso, manum infesto pollice extendit: qui quidem maxime placet ijs, qui se dicere sublata manu iactant. Adijcias licet

eos, qui sententias uibratis digitis iaculantur: aut manu sublata denuntiant, aut (quod per se interim recipiendum est) quoties aliquid ipsis placuit, in ungues eriguntur. Sed uitiosum id faciunt, aut digito quantò plurimum possunt erecto, aut etiã duobus, aut utraq; manu ad modum aliquid portantium composita. His accedunt uitia non naturæ, sed trepidationis, cum ore concurrente rixari, si memoria fefellerit, aut cogitatio nõ suffragetur, quasi faucibus aliquid obstiterit insonare, in aduersum tergere nares, obambulare sermone imperfecto, resistere subitò, & laudem poscere silentio, quæ omnia persequi propè infinitum est. Sua enim cuique sunt uitia. Pectus ac uenter ne proijciantur obseruandum. Pandant enim posteriora, & est odiosa omnis supinitas. Latera cum gestu consentiant. Facit enim aliquid & totius corporis motus, adeò ut Cicero plus illo agi, quàm manibus ipsis putet. Ita enim dicit in Oratore: Nullæ argutiæ digitorum, non ad numerum articulus cadens, trunco magis toto se ipse moderans, & uirili laterum flexione. Femur ferire, quod Athenis primus fecisse creditur Cleon, & usitatum est, & indignãtes decet, & excitat auditorem. Idq; in Callidio Cicero desiderat: Non frons, inquit, percussa, non femur, pedum (quod minimũ est) nulla supplosio: quanquàm, si licet, de fronte dissentio. Nam etiam complodere manus scenicum est, & pectus cædere. Illud quoq; raro decebit, caua manu summis digitis pectus appetere, si quando nosmetipsos alloquimur cohortantes, obiurgantes, miserantes: quod si quando fiet, togam quoque inde remouere non decebit. In pedibus obseruantur status & incessus. Prolato dextro stare, & eandem manum ac pedem proferre, deforme est. In dextrum incumbere interim datur, sed æquo pectore, qui tamen comicus magis quàm oratorius gestus est. Male etiam in sinistrum pedem insistentium dexter aut attollitur, aut summis digitis suspenditur. Varicare supra modum, & in stando deforme est, & accedẽte motu propè obscœnum

num. Procursio opportuna, breuis, moderata, rara: conuenit etiam & ambulatio quædam propter immodicas laudationum moras, quanquam Cicero rarum incessum, neque ita longum probat. Discursare uerò, & quod Domitius Afer de Sura Manilio dixit, satagere, ineptissimum. Vrbanéq; Flauius Virginius interrogauit de quodam suo Antisophiste, quot millia passuum declamasset. Præcipi & illud scio, ne ambulantes auertamur à iudicibus, sed sint obliqui pedes ad concilium nobis respicientibus. Id fieri iudicijs priuatis non potest. Verum & breuiora sint spatia, nec auersi diu simus. Interim tamen recedere sensim datur. Quidam & resiliunt, quod est planè ridiculum. Pedis supplosio ut loco est opportuna, ut ait Cicero, in contentionibus aut incipiendis, aut finiendis: ita crebra & inepti est hominis, & desinit iudicem in se cõuertere. Est & illa indecora in dextrum ac læuum latus uacillatio alternis pedibus insistentium. Longissime fugienda mollis actio, qualem in Tityo Cicero dicit fuisse. Vnde & saltationis quoddam genus Tityus est appellatum. Reprehendenda & illa frequens & concitata in utranque partem nutatio, quam in Curione patre irrisit & * Iunius, quærens quis è lintre loqueretur: & C. Sicinius. Nam cum assidente collega, qui erat propter ualetudinem & deligatus, & pluribus medicamentis propter dolorem artuum delibutus, multùm se Curio ex more iactasset: Nunquàm, inquit, Octaui, collegæ tuo gratiam referes, qui nisi fuisset istic, hodie te muscæ comedissent. Iactantur & humeri, quod uitium Demosthenes ita dicitur emendasse, ut cum angusto quodam pulpito stans diceret, hasta humero dependens immineret, ut si calore dicendi uitare id excidisset, offensatione illa cõmoneretur. Ambulantem loqui ita demum oportet, si in causis publicis, in quibus sunt multi iudices, quod dicimus, quasi singulis inculcare peculiariter uelimus. Illud * uerò refellendum, quòd quidam reiecta in humerum toga, cum dextra sinum

* C. Iulius

* non refu-

usq; ad lumbos reduxerunt, ut sinistra gestu[illegible] facientes, spatientur & fabulẽtur: cum etiam lœuam restri[illegible]re prolata longius dextra, sit odiosum. Vnde moneor, ut ne ad quidem transeã ineptißime fieri, cum inter moras laudationum, aut in aurem alicuius loquũtur, aut cum sodalibus iocantur, aut nõnunquam ad librarios suos ita respiciunt, ut sportulam dictare uideantur. Inclinari ad iudicem cum doceas, utique si id de quo loquaris, sit obscurius, decet. Incumbere aduocato aduersis subsellijs sedenti, contumelioſum est. Reclinari etiam ad suos, & manibus sustineri, nisi planè iusta fatigatio est, delicatũ, sicut palam moneri excidentis, aut legere. Nam in his omnibus & uis illa dicendi soluitur, & frigescit affectus, & iudex parũ sibi præstari reuerentiæ credit. Transire in diuersa subsellia parum uerecundum est. Nam & Caßius Seuerus urbane aduersus hoc facientes lineam poposcit. Et si aliquando concitate itur, nũquàm non frigide reditur. Multa ex his quæ præcepimus, mutari necesse est ab ijs, qui dicunt apud tribunalia. Nam & uultus erectior ut eum apud quem dicitur spectet, & gestus, ut ad eundem tendens* elatior sit, necesse est, & alia quæ occurrere, etiã me tacente, omnibus possunt. Itemq; ab ijs qui sedentes agent. Nam & ferè fit hoc in rebus minoribus, & ijdem impetus actionis esse non possunt, & quædam uitia fiunt necessaria. Nam & dexter pes à lœua iudicis sedentis proferendus est, & ex altera parte multi gestus necesse est in sinistrum eant, ut ad iudicem spectent. Equidem pleroſq; & ad singulas clausulas sententiarum uideo assurgentes sibi, & nonnullos subinde aliquid etiam spatiantes, quod an deceat, ipsi uiderint, cum id faciunt, non sedentes agunt. Bibere, aut etiam esse inter agendum, quod multis moris fuit, & est quibusdam, ab oratore meo procul absit. Nam si quis aliter dicendi onera perferre non possit, non ita miserum est non agere, potiusq; multò, quàm & operis & hominum contemptum fateri. Cultus non

* clarior

est pro

est proprius oris, aliquis, sed magis* in oratore conspici- * in ore
tur. Quare sit (quem omnibus honestis debet esse) splendidus & uirilis. Nam & toga, & calceus, & capillus, tam nimia cura, quàm negligentia sunt reprehendenda. Est aliquid in amictu, quod ipsum aliquatenus temporum conditione mutatum est. Nam ueteribus nulli sinus, perquàm breues post illos fuerunt. Itaq; etiã gestu necesse est usos esse in principijs eos alio, quorum brachium sicut Græcorum ueste continebatur. Sed nos de præsentibus loquimur. Cui laticlaui ius nõ erit, ita cingatur, ut tunicæ prioribus oris infra genua paulùm, posterioribus ad medios poplites usq; perueniãt. Nam infra muliẽrũ est, supra centurionum. Vt purpuræ recte descendant, leuis cura est. Notatur interim negligentia. Latum habentium clauum modus est, ut sit paulùm cinctis submissior. Ipsam togam rotundam esse, & apte cæsam uelim. Aliter enim multis modis fiet enormis. Pars eius prior medijs cruribus optime terminatur, posterior eadem portione altius quàm cinctura. Sinus decentissimus, si aliquantò supra imam togam fuerit, nunquàm certè sit inferior. Ille qui sub humero dextro ad sinistrum oblique ducitur, uelut balteus, nec strangulet, nec fluat. Pars togæ quæ postea imponitur, sit inferior: nam ita & sedet melius, & continetur. Subducenda etiam pars aliqua tunicæ, ne ad lacertũ in actu redeat, tũ sinus injciẽdus humero, cuius extremam oram reiecisse nõ dedecet. Operiri autem humerum cum toto iugulo non oportet. Alioqui amictu fiet angustus, & dignitatem, quæ est in latitudine pectoris, perdet. Sinistrum brachium eousq; alleuãdum est, ut quasi normalem illum angulũ faciat, super quod ora ex toga duplex æqualiter sedeat. Manus nõ impleatur anulis, præcipue medios articulos nõ transeuntibus: cuius erit habitus optimus, alleuato pollice, & digitis leuiter inflexis, nisi si libellum tenebit, quod non utiq; captandũ est. Videtur enim fateri memoriæ diffidẽtiam, & Toga
ad multos gestus est impedimento. Togam ueteres ad calceos

usque demittebant, ut Græci pallium. Idq; uestiat, qui de gestu scripserunt circa tempora illa Plotius, Nigidius q; præcipiunt. Quo magis miror Plinij Secundi docti hominis, & in hoc utiq; libro penè etiam nimium curiosi, persuasionem, qui solitum id facere Ciceronem uelandarum uaricum gratia tradit, cum hoc amictus genus in statuis eorum quoq;, qui post Ciceronem fuerunt, appareat. Palliolum sicut fascias quibus crura uestiuntur, & focalia, & aurium ligamenta, sola excusare potest ualetudo. Sed hæc amictus obseruatio, dũ incipimus: procedente uerò actu iam penè ab initio narrationis sinus ab humero recte uelut sponte delabitur, & cum ad argumenta ac locos uentum est, reijcere à sinistro togam, deijcere etiam, si hæreat, sinum conueniet. Lænã à faucibus ac summo pectore abducere licet. Ardent enim iam omnia, & ut uox uehementior ac magis uaria est, sic amictus quoq; habet actum quendam uelut præliantem. Itaque ut læuã inuoluere toga, & incingi, penè furiosum est, sinum uerò in dextrum humerum ab imo reijcere, solutum ac delicatum est, fiuntq; adhuc peius aliqua: ita cur laxiorem sinum sinistro brachio non subijciamus? Habet enim acre quiddam atque expeditum, & calori concitationiq; non inhabile. Cum uerò magna pars est exhausta orationis, utiq; afflante fortuna, penè omnia decent, sudor ipse & fatigatio, & negligentior amictus & soluta ac uelut labens undiq; toga. Quo magis miror hanc quoq; succurrisse Plinio curam, ut ita sudario frontem siccari iuberet, ne comæ turbarentur, quas componi pòst paulùm, sicut dignum erat, grauiter & seuere uetuit. Mihi uerò illæ quoq; turbatæ præ se ferre aliquid affectus, & ipsa obliuione curæ huius commendari uidentur. At si incipiẽtibus, aut paulùm progressis decidat toga, non reponere eam prorsus negligentis, aut pigri, aut quomodo debeat amiciri nescientis est. Hæc sunt uel illustramenta pronunciationis, uel uitia, quibus propositis multa cogitare debet orator. Primùm quid, apud quos, quibus præsentibus

tibus sit acturus. Nam ut dicere alia alijs, & apud alios magis conceßum est, si etiam facere. Neque eadem in uoce, gestu, inceßu, apud principem, Senatum, populum, magistratum, priuato, publico iudicio, postulatione, actione similiter decent. Quam differentiam subijcere sibi quisq;, qui animum intenderit, potest, tũ qua de re dicat, & efficere quid uelit. Rei quadruplex obseruatio est. Vna in tota causa. Sunt enim tristes, hilares, solicitæ, securæ, grandes, pusillæ, ut uix unquam ita solicitari partibus earum debeamus, ut non summæ meminerimus. Altera quæ est in differentia partium, ut in procœmio, narratione, argumentatione, epilogo. Tertia in sententijs ipsis, in quibus secundum res & *actus uariantur omnia. Quarta in uerbis, quorum ut est uitiosa, si efficere omnia uelimus, imitatio: ita quibusdam nisi sua natura redditur, uis omnis aufertur. Igitur in laudationibus (nisi si funebres erunt) gratiarum actione, exhortatione, similibusq; læta & magnifica & sublimis est actio. Funebres cõciones, consolationes, plerunq; causæ reorum, tristes ac submissæ. In Senatu conseruanda autoritas, apud populum dignitas, in priuatis modus. De partibus causæ, & sententijs, uerbisq;, quæ sunt multiplicia, pluribus dicẽdum. Tria autem præstare debet pronuntiatio, conciliet, persuadeat, moueat, quibus natura cohæret, ut etiam delectet. Conciliatio ferè aut commendatione morum, qui nescio, quo modo ex uoce etiam atq; actione pellucent, aut orationis suauitate constat. Persuadendi uis asseueratione, quæ interim plus ipsis probationibus ualet: An ista (inquit Callidio Cicero) si uera essent, sic à te dicerentur? &, Tantum abest, ut inflammares nostros animos, somnum isto loco uix tenebamus. Fiducia igitur appareat, & constantia, utique si autoritas subest. Mouendi autem ratio etiam aut in repræsentandis est, aut imitandis affectibus. Ergo cum iudex in priuatis, aut præco in publicis dicere de causa iusserit, leuiter consurgendum, tum in componenda toga, uel si necesse erit, etiã ex integro inijcienda, duntaxat

* affectus

duntaxat in iudicijs (apud principem enim & magistratus ac tribunalia non licebit) paulùm est commorandum, ut & amictus sit decentior, & protinus aliquid spacij ad cogitandum. Etiam cum ad iudicem nos conuerterimus, & consultus permiserit dicere, non protinus est erumpendum, sed danda breuis cogitationi mora. Mire enim auditurum dicturi cura delectat, & iudex se ipse componit. Hoc præcipit Homerus Vlyßis exemplo, quem stetisse oculis in terram defixis, immotoq; sceptro, priusquàm illam eloquentiæ procellam effunderet, dicit. In hac cunctatione sunt quædam non indecentes (ut appellant scenici) moræ: caput mulcere, manũ intueri, infringere articulos, simulare conatum, suspiratione solicitudinẽ fateri, aut quod quenq; magis decet, eoq; diutius si iudex nondum intendit animum. Status sit rectus, æqui & diducti paulum pedes, uel procedens minimo sinister: genua recta, sic tamen ut non extendantur. Humeri remissi, uultus seuerus, non mœstus, nec stupens, nec languidus. Brachia à latere modice remota, manus sinistra, qualem suprà demonstraui: dextra cum iam incipiendum erit, paulùm prolata ultra sinum, gestu quàm modestissimo, uelut expectans quando incipiendum sit. Vitiosa enim sunt illa, intueri lacunaria, perfricare faciem, & quasi improbam facere, tendere confidentia uultum, aut quo sit magis toruus, supercilijs astringere, capillos à fronte contra naturam retrò agere, ut sit horror ille terribilis, tum id quod Græci frequẽtissime faciunt, crebro digitorum labiorumq; motu commẽtari, clare excreare, pedem alterum longè proferre, partẽ togæ sinistra tenere, stare diductum, uel rigidum, uel supinũ, uel incuruum, uel humeris, ut luctaturi solent, ad occipitium ductis. Proœmio frequentissime lenis conuenit pronuntiatio: Nihil est enim ad cõciliandam gratiis uerecundia, non tamen semper. Nec enim uno modo dicuntur exordia, ut docui. Plerunq; tamen & uox temperata, ac gestus modestus, & sedẽs humero toga, & laterum lenis in utranq; partem

motus

motus, eòdem ſpectantibus oculis, decebit. Narratio magis prolatam manum, ar[illegible]um recidentem, geſtum diſtinctum, uocem ſermoni proximam, ac tantùm apertiorem, ſonum ſimplicem frequentiſſime poſtulabit, in his duntaxat, Qu. igitur Ligarius, cum eſſet adhuc nulla belli ſuſpicio: &, A. Cluentius Habitus pater huiuſce. Aliud in eadem poſcent affectus uel cõcitati, Nubit genero ſocrus. uel flebiles, Cõſtituitur in foro Laodiceæ ſpectaculum acerbum & miſerum toti Aſiæ prouinciæ. Maxime uaria & multiplex actio eſt probationum. Nam proponere, partiri, interrogare, ſermoni ſunt proxima, & contradictionem ſumere. Nam ea quoque diuerſa propoſitio eſt. Sed hæc tamen aliquando irridentes, aliquando imitantes pronunciamus. Argumentatio plerunque agilior, & acrior, & inſtantior, conſentientem orationi poſtulat etiam geſtum, id eſt, fortem celeritatem. Inſtandum quibuſdam in partibus, & denſanda oratio. Egreßiones ferè lenes, & dulces, & remiſſæ, ut raptus Proſerpinæ, Siciliæ deſcriptio, Cn. Pompeij laus. Neq; enim mirum, minus habere contentionis ea quæ ſunt extra quæſtionem. Mollior nonnunquam cum reprehenſione diuerſæ partis imitatio: Videor uidere alios intrantes, alios autem exeuntes, quoſdam ex uino uacillantes. Vbi non diſſidens à uoce permittitur geſtus. at quoque in utramq; partem tenera quædam, ſed intra manus tamen, & ſine motu laterum translatio. Accendendi iudicis plures ſunt gradus. Summus ille, & quo nullus eſt in oratore acutior: Suſcepto bello Cæſar, geſto iam etiam ex parte magna. Prædixit enim, Quantum potero uoce contendam, ut populus hæc Romanus exaudiat. Paulum inferior, & habẽs aliquid etiã iucunditatis: Quid enim tuus ille Tubero in acie Pharſalica gladius agebat? Plenius adhuc & lentius, ideoq; dulcius: In cœtu uerò Populi Rom. negotium publicum gerens. Producenda omnia trahendæq; tum uocales, aperiendæq; ſunt fauces: pleniore tamen hæc canali fluunt: Vos Albani tumuli atq; luci. Nam cãtici

quiddam

quiddam habent, sensimq; resupina sunt, Saxa atque solitudines uoci respondent. Tales sunt illæ inclinationes uocis, quas inuicem Demosthenes atque Aeschines exprobrant, non ideo improbandæ. Cum enim uterq; alteri obijciat, palàm est utrunque feciſſe. Nam neq; ille per Marathonis & Platearum, & Salaminis propugnatores recto sono iurauit, nec hic Thebas sermone defleuit. Est his diuersa uox, & penè extra organum, cui Græci nomen amaritudinis dederunt, supra modum ac penè naturam uocis humanæ acerba: Quin compescitis uocem istam indicem stultitiæ, testem prauitatis? Sed id quod excedere modum dixi, in illa parte prima est, Quin compescitis. Epilogus, si enumerationem rerum habet, desiderat quandam concitatorum continuationem: si ad concitandos iudices est accommodatus, aliquid ex ijs quæ suprà dixi: si placandos, inclinatam quandam lenitatem: si misericordia commouendos, flexum uocis & flebilem suauitatem, qua præcipue franguntur animi, quæq; est maxime naturalis. Nam etiam orbos uiduasq; uideas in ipsis funeribus canoro quodam modo proclamantes. Hic etiam fusca illa uox, qualem Cicero fuisse in Antonio dicit, mire facit. Habet enim in se quod imitemur. Duplex est tamen miseratio, altera cum inuidia, qualis modò dicta de damnatione Philodami: altera cum deprecatione demissior. Quare etiam si est in illis quoq; cantus obscurior: In cœtu uerò populi Rom. non enim hæc rixantis modo dixit: &, Vos Albani tumuli. neque enim quasi inclamaret, aut detestaretur locutus est: tamen infinito magis illa flexa & circumducta sunt: Me miserum, me infelicem. &, Quid respondebo liberis meis? &, Reuocare tu me in patriam potuisti Milo per hos, ego te in eadem patria per eosdem retinere nõ potero? Et cum bona C. Rabirij uno sestertio addicit, O' meum miserum acerbumq; præconium. Illa quoq; mirè facit in peroratione uelut deficientis dolore, & fatigatione confessio: ut pro eodem Milone, Sed finis sit: neq; enim præ

lachry

lachrymis iam loqui possum. Quæ similem uerbis habere debēt etiam pronunciationem. Possunt uideri alia quoq; huius partis atque officij, reos excitare, pueros attollere, propinquos producere, uestes laniare, sed suo loco dicta sunt. Et quia in partibus causæ etiam alijs est uarietas, satis appareat accommodādam sententijs ipsis pronunciationem, sicut ostēdimus. Sed uerbis quoq;, quod nouissime dixeram, non semper, sed aliquando. An non hæc, Misellus & pauperculus, submissa atq; contracta: Fortis, & uehemens, & latro, erecta & concitata uoce dicenda sunt? Accedit enim uis & proprietas rebus tali astipulatione: quæ nisi adsit, aliud uox, aliud animus ostendat. Quid, quòd eadem uerba mutata pronunciatione indicant, affirmant, exprobrant, negant, mirantur, indignantur, interrogant, irridēt, eleuant: Aliter enim dicitur:

Tu mihi quodcunq; hoc regni. Et,
Cantando tu illum? Et,
Tu'ne ille Aeneas? Et,
–Meq; timoris Argue tu Drance.

Et ne morer, intra se quisque, uel hoc, uel aliud quod uolet, per omnes affectus uerset, uerum esse quod dicimus sciet. Vnum iam his adijciendum est, cùm præcipue in actione spectetur decorum, sæpe aliud alios decere. Est enim latens quædam in hoc ratio, & inenarrabilis. & ut uere dictum est, caput esse artis decere quod facias: ita id nec sine arte esse, nec totum arte tradi potest. In quibusdam uirtutes non habent gratiam, in quibusdam uitia ipsa delectant. Maximos actores comœdiarum Demetrium & Stratoclem placere diuersis uirtutibus uidimus. Sed illud minus mirum, quòd alter deos, & iuuenes, & bonos patres, seruosq;, & matronas, & graues anus optime: alter acres senes, callidos seruos, parasitos, lenones, & omnia agitatoria melius. Fuit enim natura diuersa. Nā uox quoq; Demetrij iucundior, illius acrior erat. Annotandæ magis proprieta Decorum.

proprietates, quæ transferri non poterant, manus iactare, & dulces exclamationes theatri causa producere, & ingredien do uentum concipere, & nonnunquam dextro latere facere ge stus, quod neminem alium præter Demetrium decuit. Nanq; in hæc omnia statura & mira specie adiuuabatur. Illum cursus & agilitas, & uel parum conueniens personæ risus, quem non ignarus rationis populo dabat, & contracta etiam ceruicula: quicquid horum alter fecisset, fœdissimum uideretur. Quare no rit se quisq;, nec tantum ex communibus præceptis, sed etiam natura sua capiat consilium formandæ actionis. Neque illud in men est nefas, ut aliquem uel omnia, uel plura deceant. Huius quoq; loci clausula sit eadem necesse est, quæ cæterorũ est, Re gnare maxime modum. Non enim comœdum esse, sed oratorem uolo. Quare nec in gestu persequemur omnes argutias, nec in loquendo distinctionibus, temporibus, effictionibus molestè utẽ mur, ut si sit in scena dicendum:

Quid igitur faciam? non eam? ne nunc quidem,
Cum accersor ultro? an potius ita me comparem,
Non perpeti meretricum contumelias?

Hic enim dubitationis moras, uocis flexus, uarias manus, di uersos nutus actor adhibebit. Aliud oratio sapit, nec uult ni mium esse condita: Actione enim constat, non imitatione. Quã re non immeritò reprehenditur pronunciatio uultuosa, & ge sticulationibus molesta, & uocis mutationibus resultans. Nec inutiliter ex Græcis ueteres transtulerunt quod ab his sum ptum Lenas Popilius posuit, esse hanc inotiosam actionem. Optime igitur idem, qui omnia, Cicero præceperat, quæ su prà ex Oratore posui. Quibus similia in Bruto de M. Antonio dicit. Sed iam recepta est actio paulò agitatior etiam, & iam exigitur, & quibusdam partibus conuenit, ita tamen temperan da, ne dum actoris captamus elegantiam, perdamus uiri boni & grauis autoritatem.

M. FAB.

M. FAB. QVINTILIANI ORATORIARVM INSTITUTIONUM liber Duodecimus, cuius hoc proximè sequitur proœmium.

VENTVM est ad partem operis destinati longè grauissimam. cuius equidem onus, si tantum opinione prima cõcipere potuissem, quãto me premi ferens sentio, maturius consuluissem uires meas. Sed initio pudor omittẽdi quæ promiseram, tenuit, mox quanquàm per singulas quoq; partes labor crescerct, ne perderem, quæ iam effecta erant, per omnes difficultates animo me sustentaui. Quare nunc quoq; licet maiori quàm unquam mole premar, tamen prospicienti finem mihi constitutum est uel deficere potius, quàm desperare. Fefellit autem, quòd initiũ à paruis ceperamus, mox uelut aura solicitante prouecti longius, dum tantum nota illa, & pleriſq; artiũ scriptoribus tractata præcipimus, nec adhuc à littore procul uidebamur, & multos circa uelut ijsdem se uentis credere ausos habebamus. Iam cum eloquendi rationẽ nouissime repertam, pauciſsimisq; tentatam ingressi sumus, rarus qui iam procul à portu receſsisset, reperiebatur. Postquàm uerò nobis ille, quẽ instituebamus, orator, à dicendi magistris dimissus, aut suo iam impetu fertur, aut maiora sibi auxilia ex ipsis sapientiæ penetralibus petit, quàm in altũ simus ablati, sentire cœpimus. Nunc cœlum undiq; & undiq; pontus. Vnum modo in illa immensa uastitate cernere uidemur M. Tullium, qui tamẽ ipse quamuis tanta atq; ita instructa naue hoc mare ingressus, contrahit uela, inhibetq; remos, & de ipso demum genere dicendi, quo sit usurus perfectus orator, satis habet dicere. At nostra temeritas etiam moras ei conabitur dare, & aſsignabit officia. Ita nec antecedentem

tem consequi possumus, & longius eundum est, ut res feret: probabilis tamen cupiditas honestorum, & tutior audaciæ est, tectare, quibus paratior uenia est.

Non posse oratorem esse nisi uirum bonum. CAP. I.

SIT ERGO nobis orator, quem instituimus, is qui à M. Catone finitur, uir bonus dicendi peritus. Verùm id quod ille posuit prius, & ipsa natura potius, ac maius est, utique Vir bonus. id non eò tantum, quòd, si uis illa dicendi malitiam instruxerit, nihil sit publicis priuatisq; rebus pernicioſius eloquentia: nosq; ipsi, qui pro uirili parte conferre aliquid ad facultatem dicendi conati sumus, pessime mereamur de rebus humanis, si latroni comparemus hæc arma, non militi. Quid de nobis loquor? Rerum ipsa natura in eo quod præcipue indulsisse homini uidetur, quòq; nos à cæteris animalibus separasse, non parens, sed nouerca fuerit, si facultatem dicendi, sociam scelerum, aduersam innocentiæ, hostem ueritatis inuenit. Mutos enim nasci, & egere omni ratione satius fuisset, quàm prouidentiæ munera in mutuam perniciem conuertere. Longius tendit hoc iudiciũ meum. Neque enim tantum id dico, eum qui sit orator, uirum bonum esse oportere, sed ne futurum quidem oratorem, nisi uirum bonum. Nam certe neque intelligentiam concesseris ijs, qui proposita honestorum ac turpium uia peiorem sequi malint: neq; prudentiam, qui in grauissimas frequenter legum, semper uerò malæ conscientiæ pœnas à semetipsis improuiso rerum exitu induantur. Quòd si neminem malum esse, nisi stultum eundem, non modò à sapientibus dicitur, sed uulgò quoq; semper est creditum, certe non fiet unquã stultus orator. Adde quòd ne studio quidẽ operis pulcherrimi uacare mens, nisi omnibus uitijs libera potest. Primum quòd in eodẽ pectore nullum est honestorum

neſtorum turſ[illegible]mq; conſortium, & cogitare optima ſimul & deterrima, nõ n[illegible]is eſt unius animi, quàm eiuſdem hominis bonum eſſe ac malum. Tum illa quoq; ex cauſa, quòd mentem tantæ rei intentam uacare omnibus alijs, etiam culpa carentibus, curis oportet: ita demum enim libera, ac tota, nulla diſtringente atq; aliò ducente cauſa, ſpectabit id ſolum ad quod accingitur. Quòd ſi *corporum nimia cura, & ſolicitior rei familiaris diligentia, & uenandi uoluptas, & dati ſpectaculis dies, multum ſtudijs auferunt (huic enim rei perit tempus quodcunq; alteri datur) quid putamus facturas cupiditatem, auaritiam, inuidiam, quarum impotentiſſimæ cogitationes ſomnos etiam ipſos, & illa per quietẽ uiſa perturbant? Nihil eſt enim tam occupatum, tam multiforme, tot ac tam uarijs affectibus conciſum atq; laceratum, quàm mala mens. Nam & cum inſidiatur, ſpe, curis, labore diſtringitur, & iam cum ſceleris compos fuerit, ſolicitudine, pœnitentia, pœnarũ omnium expectatione torquetur. Quis inter hæc literis, aut ulli bonæ arti locus? non hercle magis quàm frugibus in terra ſentibus ac rubis occupata. Agè, non ad perferendos ſtudiorum labores neceſſaria frugalitas? Quid ergo ex libidine ac luxuria ſpei? Non præcipue acuit ad cupiditatem literarum amor laudis? Num igitur malis eſſe laudem curæ putamus? Iam hoc quis non uidet, maximam partem orationis in tractatu æqui boniq; conſiſtere? Dicet ne de ijs ſecundùm debitam rerum dignitatem malus atq; iniquus? Deniq;, ut maximam partem quæſtionis eximam, demus id quod nullo modo fieri poteſt, idem ingenij, ſtudij, doctrinæ, peßimo atque optimo uiro, uter melior dicetur orator? Nimirum qui homo quoq; melior. Non igitur unquam malus idem homo, & perfectus orator. Non enim perfectum quicquã quo melius eſt aliud. Sed ne more Socraticorum nobiſmetipſis reſponſum finxiſſe uideamur, ſit aliquis adeò contra ueritatẽ obſtinatus, ut audeat dicere eodem ingenio, ſtudio, doctrina præditum nihilo deteriorem futurum

*agrorum

oratorem malum uirum quàm bonũ. Conuincetur huius quoq; amentiam. Nam hoc certe nemo dubitabit, oratorem id agere, ut iudici quæ proposita fuerint, uera & honesta uideantur. Vtrum igitur hoc facilius bonus uir persuadebit, an malus? Bonus quidem & dicet sæpius uera atq; honesta. Sed etiam si quando aliquo ductus officio (quod accidere, ut mox docebimus, potest) falsò hæc affirmare conabitur, maiore cum fide ne-
conceptu cesse est audiatur. At malis hominibus ex contemptu opinionis, & ignorantia recti nonnunquam excidit ipsa simulatio. Inde immodeste proponunt, sine pudore affirmant. Sequitur in ijs quæ certum est effici non posse, deformis pertinacia & irritus labor. Nam sicut in uita, ita in causis quoq; spes improbus habent. Frequenter autem accidit, ut his etiam uera dicentibus fides desit, uideaturq; talis aduocatus malæ causæ argumentum. Nunc de ijs dicendum est, quæ mihi quasi conspiratione quadam uulgi reclamari uidentur. Orator Demosthenes non fuit? Atqui malum uirum accepimus. Non Cicero? atqui huius quoque mores multi reprehenderunt. Quid agam? magna responsi inuidia subeunda, mitigandæ sunt prius aures. Mihi enim nec Demosthenes tam graui morum dignus uidetur inuidia, ut omnia quæ in eum ab inimicis congesta sunt, credam, cum & pulcherrima eius in Republica consilia, & finẽ uitæ clarum legam. Nec M. Tullio defuisse uideo in ulla parte ciuis optimi uoluntatem. Testimonio est actus nobilissime consulatus, integerrime prouincia administrata, & repudiatus Vigintiuiratus, & ciuilibus bellis, quæ in ætate eius grauissima inciderunt, neque spe, neque metu declinatus animus, quo minus optimis se partibus, id est, Reipublicæ iungeret. Parum fortis uidetur quibusdam, quibus optime respondit ipse, Non se timidum in suscipiendis, sed in prouidendis periculis: quod probauit morte quoq; ipsa, quam præstantissimo suscepit animo. Quòd si defuit his uiris summa uirtus, sic quærentibus, an oratores fuerint, respondebo,

quomodo

quomodo Stoici, si interrogentur, an sapiens Zeno, an Cleãtes, an Chrysippus, si respõdeant, magnos quidem illos ac uenerabiles, non tamen id quod natura hominis summum habet, consecutos. Nam & Pythagoras non sapiẽtem se, ut qui ante eum fuerunt, sed studiosum sapientiæ uocari uoluit. Ego tamen secũdum cõmunem loquẽdi consuetudinem sæpe dixi, dicamq; perfectum oratorem esse Ciceronem, ut amicos & bonos uiros, & prudentißimos dicimus uulgò, quorũ nihil nisi perfectè sapienti datur. Sed cum propriè, & ad legem ipsam ueritatis loquendum erit, eum quæram oratorem, quẽ & ille quærebat. Quanquàm enim stetisse cum in fastigio eloquentiæ fateor, ac uix quid adijci potuerit inuenio, fortasse inuenturus quid adhuc abscissurum putem fuisse: nam ferè sic docti iudicauerunt, plurimum in eo uirtutum, nonnihil fuisse uitiorum, & se ipse multa ex illa iuuenili abundantia coërcuisse testatur: tamen quando nec sapientis sibi nomen minime sui contemptor aßeruit, & melius dicere certe data longiore uita, ætate ad se componendum* seueriore potuisset, non malignè crediderim defuisse ei summam illam, ad quam nemo propius accesit. Et licebat, si aliter sentirem, fortius id liberiusq; defendere. An uero M. Antonius neminem à se uisum eloquentem, quod tantò minus erat, professus est, ipse etiam M. Tullius quærit adhuc eum, & tantum imaginatur ac fingit, ego nõ audeam dicere aliquid in hac quæ supereſt æternitate inueniri posse, eo quod fuerit perfectius? Transeo illos qui Ciceroni ac Demostheni, ne in eloquentia quidem satis tribuunt: quanquàm neque ipsi Ciceroni Demosthenes satis uideatur esse perfectus, quem dormitare interim dicit: nec Cicero Bruto Caluoq;, qui certe compositionem illius etiam apud ipsum reprehendunt: nec Asinio utrique, qui uitia orationis eius etiam inimice pluribus in locis insequuntur. Concedamus sanè (quod minime natura patitur) repertum esse aliquẽ malum uirum summè disertum, nihilo tamen minus ora-

*securiore

torem eum negabo. Nam nec omnibus qui fuerint manu promptis, uiri fortis nomen concesserim, quia sine uirtute intelligi non potest fortitudo. An ei qui ad defendendas causas aduocatur, non est opus fide, quã nec cupiditas corrumpat, nec gratia auertat, nec metus frangat, sed proditorem, transfugam, prævaricatorem donabimus oratoris illo sacro nomine? Quòd si mediocribus etiam patronis cõuenit hæc quæ uulgò dicitur bonitas, cur non orator ille qui nondum fuit, sed potest esse, tam sit moribus quàm dicendi uirtute perfectus? Non enim forensem quandam instituimus operam, nec mercenariam uocem, nec (ut asperioribus uerbis parcamus) inutilem sanè litium aduocatum, quem deniq; causidicum uulgò uocant: sed uirum cùm ingenij natura præstantem, tum uerò tot pulcherrimas artes penitus mente complexum, datum tandem rebus humanis, qualem nulla antea uetustas cognouerit, singularem, perfectumq; undiq; optima sentientem, optimeq; dicentem. In hoc quota pars erit, quòd aut innocentes tuebitur, aut improborum scelera compescet, aut in pecuniarijs quæstionibus ueritati contra calumniam aderit? Summus ille quidem in his quoq; operibus fuerit, sed in maioribus clarius elucebit, cùm regenda senatus consilia, & popularis error ad meliora ducendus. An non talem quendam uidetur finxisse Vergilius, quem in seditione uulgi iam faces & saxa iaculantis, moderatorem dedit animi?

Tum pietate grauem ac meritis si fortè uirum quem
Conspexere, silent, arrectisq; auribus adstant.

Habemus igitur ante omnia uirum bonum: post hæc adiecit, dicendi peritum:

Ille regit dictis animos, & pectora mulcet.

Quid, non in bellis quoq; idem ille uir, quẽ instituimus, si sit ad prælium miles cohortandus, ex medijs sapientiæ præceptis orationem trahet? Nam quo modo pugnam ineuntibus tot simul metus laboris, doloris, postremò mortis ipsius exciderint, nisi

in eorum

in eorum locum pietas, & fortitudo, & honesti præsens imago succesſerit? quæ certè melius persuadebit alijs, qui prius persuaserit sibi. Prodit enim se, quamlibet custodiatur, simulatio, nec unquam tanta fuerit eloquendi facultas, ut non titubet ac hæreat, quoties ab animo uerba dissentiunt. Vir autem malus aliud dicat necesse est, quàm sentiat. Bonos nunquàm honestus sermo deficiet, nunquàm rerum optimarum (nam ijdem etiam prudentes erunt) inuentio, quæ etiam si lenocinijs destituta sit, satis tamen natura sua ornatur, nec quicquam non diserte quod honeste dicitur. Quare iuuentus, imò omnis ætas (neque enim rectæ uoluntati serum est tempus ullum) totis mentibus huc tendamus, in hoc elaboremus, forsan & consummare contingat. Nam si natura non prohibet & esse uirum bonum, & esse dicendi peritum, cur nõ aliquis etiam unus utrunque consequi possit? cur autem non se quisque speret fore illum aliquem? ad quod si uires ingenij non suffecerint, tamen ad quẽ usque modum processerimus, meliores erimus ex utroque. Hoc certè prorsus eximatur animo, rerum pulcherrimam eloquentiam cum uitijs mentis posse misceri. Facultas dicendi, si in malos incidit, & ipsa iudicanda est malum: peiores enim illos facit, quibus contingit. Videor mihi audire quosdam (nec enim deerunt unquam, qui diserti esse, quàm boni malint) illa dicentes: Quid ergo tantum artis est in eloquentia? cur tu de coloribus, & difficilium causarum defensione nonnihil etiam de confesso loquutus es, nisi aliquando uis & facultas dicendi expugnat ipsam ueritatem? Bonus enim uir non agit nisi bonas causas: eas porrò etiã sine doctrina satis per se tuetur ueritas ipsa. Quibus ego cum de meo primùm opere respondero, etiam pro boni uiri officio, siquando eum ad defensionem nocentium ratio duxerit, satisfaciam. Pertractare enim quomodo aut pro falsis, aut etiam pro iniustis aliquando dicatur, non est inutile, uel propter hoc solũ, ut ea facilius & deprehẽdamus, & refellamus.

quemadmodum remedia melius adhibebit, cui nota, quæ nocent, fuerint. Neque enim Academici, cum in utramq; partem disserunt parentem, non secundum alteram uiuunt. Nec Carneades ille, qui Romæ audiente Censorio Catone, non minoribus uiribus contra iustitiam dicitur disseruisse, quàm pridie pro iustitia dixerat, iniustus ipse uir fuit. Verum & uirtus quid sit, aduersa ei malitia detegit, & æquitas fit ex iniqui contemplatione manifestior, & plurima contrarijs probantur. Debent ergo oratori sic esse aduersariorum nota consilia, ut hostium imperatori. Verum & illud quod prima propositione durum uidetur, potest afferre ratio, ut uir bonus in defensione causæ uelit auferre aliquando iudici ueritatem. Quod si quis à me proponi mirabitur (quanquàm non est hæc mea propriè sententia, sed eorum, quos grauissimos sapientiæ magistros ætas uetus credidit) sic iudicet, pleraq; esse, quæ nõ tam factis, quàm causis eorũ uel honesta fiant, uel turpia. Nam si hominem occidere sæpe uirtus, liberos necare nonnunquam pulcherrimum est, asperiora quædam adhuc dictu, si cõmunis utilitas exegerit, facere concediturne hoc quidem nudum est intuendum, qualem causam uir bonus, sed etiam quare, & qua mente defendat. Ac primum cõcedant mihi omnes oportet, quod Stoicorum quoq; asperrimi confitentur facturum aliquando bonum uirum, ut mendacium dicat, & quidem nonnunquam leuioribus causis: ut in pueris ægrotantibus utilitatis eorum gratia multa fingimus, multa non facturi promittimus: nedum si ab homine occidendo grassator auertendus sit, aut hostis pro salute patriæ fallendus, ut hoc quod aliâs in seruis quoque reprehendẽdum est, sit aliâs in ipso sapiente laudandum. Id si constiterit, multa iam uideo posse euenire, propter quæ orator bene suscipiat tale causæ genus, quale remota ratione honesta non suscepisset. Nec hoc dico, quia seueriores sequi placet leges pro patre, fratre, amico, periclitantibus, tametsi non mediocris hæsitatio est, hinc iustitiæ

propositæ

proposita imagine, inde pietatis, nihil dubij relinquamus. Sit alicui quis insidiatus patri, anno, atq; ob id reus, utrum'ne saluum eum nollet is qui à nobis finitur orator? an si tuendum susceperit, non tam falsis defendet, quàm qui apud iudices malam causam tuetur? Quid si quædam benefacta damnaturus est iudex, nisi ea non esse facta conuicerimus, non uel hoc modo seruabit oratorem non innocentem modò, sed etiam laudabilem ciuem? Quid, si quædam iusta natura, sed conditione temporum inutilia ciuitati scimus? non'ne utemur arte dicendi bona quidem, sed malis artibus similima? Ad hoc nemo dubitabit, quin si nocentes mutari in bonam mentem aliquo modo possint, sicut posse interdum conceditur, saluos esse eos magis è Repub. sit quam puniri. Si liqueat igitur oratori futurum bonum uirum, cui uera obijcientur, non id aget, ut saluus sit? Da nunc ut crimine manifesto prematur dux bonus, & sine quo uincere honeste ciuitas non possit, non'ne ei communis utilitas oratorem aduocabit? Certe Fabritius Cornelium Rufinum, alioqui & malum ciuem, & sibi inimicum, tamen quia utilem sciebat ducem, imminente bello, palàm consulem suffragio suo fecit: atq; id miranti bus quibusdã, respondit, à ciue se spoliari malle, quàm ab hoste uænire. Ita hic si fuisset orator, non defendisset eundem Rufinum, uel manifesti peculatus reum? Multa dici possent similia, sed uel unum ex his quodlibet sufficit. Non enim hoc agimus, ut istud illi, quem formamus, uiro sit sæpe faciendum, sed ut si talis coëgerit ratio, sit tamen uera finitio, oratorem esse uirum bonum dicendi peritum. Præcipere uero ac discere quo modo etiam probatione difficilia tractentur, necesse est. Nam frequenter etiam optimæ causæ similes sunt malis, & innocens reus multis ueri similibus premitur. Quo fit, ut eadem actionis ratione defendendus sit, quasi nocens esset. Iam innumerabilia sunt bonis causis malisq; communia, testes, literæ, suspiciones, opiniones. Non aliter autem ueri similia, quàm uera & confir-

mantur & refelluntur. Quapropter ut res ferunt, flectetur oratio, manente honesta uoluntate.

Cognoscenda esse oratori quibus mores formentur. CAP. II.

QVando igitur orator est uir bonus, is autem citra uirtutẽ intelligi nõ potest, uirtus etiamsi quosdam impetus à natura sumit, tamẽ perficiẽda doctrina est: mores ante omnia oratori studijs erunt excolendi, atq; omnis honesti iustiq; disciplina pertractanda, sine qua nemo nec uir bonus esse, nec dicendi peritus potest: nisi fortè accedamus ijs, qui natura constare mores, & nihil adiuuari disciplina putant: scilicet ut ea quidem, quæ manu fiunt, atq; eorum etiam contemptißima, confiteatur egere doctoribus: uirtutem uerò, qua nihil homini quo ad deos immortales propius accederet, datũ est, obuiam & illaboratam tantum quia nati sumus, habeamus. Abstinens erit, qui quid sit abstinẽtia, ignorarit? Et fortis, qui metus, doloris, mortis, superstitionis nulla ratione pugnauerit? Et iustus, qui æqui boniq; tractatũ, qui leges, quæ natura sunt omnibus datæ, quæq; propriè populis & gentibus constitutæ, non eruditiore aliquo sermone tractauerit? O quàm istud parũ putant, quibus tam facile uidetur. Sed hoc transeo, de quo neminem, qui literàs uel primis, ut aiunt, labris degustarit, dubitaturũ puto: ad illud sequens reuertar, ne dicẽdi quidem satis peritum fore, qui non & naturæ uim omnem penitus perspexerit, & mores præceptis ac ratione formarit. Neque enim frustra in tertio de Oratore libro L. Crassus cuncta quæ de æquo, iusto, ucro, bono, deq; ijs quæ sunt contrà posita, dicuntur, propria esse oratoris affirmat: ac philosophos, cùm ea dicendi uiribus tuentur, uti rhetorum armis, non suis. Idem tamen confitetur ea iam esse à philosophia petenda, uidelicet quia magis hæc illi uidetur in possessione earum rerum fuisse. Hinc etiam illud est, quod Cicero pluribus libris & epistolis testatur, dicendi facultatem ex intimis sapientiæ fon-

tiæ fontibus fluerẽt, ideoq; aliquãdiu præceptores eosdem fuisse morum atq; dicendi. Quapropter hæc exhortatio mea non eò pertinet, ut esse oratorem philosophum uelim, quando non alia uitæ secta longius à ciuilibus officijs, atq; ab omni munere oratoris recessit. Nam quis philosophorum aut in iudicijs frequẽs, aut clarus in concionibus fuit? Quis deniq; in ipsa, quam maxime pleriq; eorum uitandam præcipiunt, Reip. administratione uersatus? Atqui ego illum quem instituo, Romanum quendã uelim esse sapientem, qui nõ secretis disputationibus, sed rerum experimentis atque operibus uere ciuilem uirum exhibeat. Sed quia deserta ab ijs qui se ad eloquentiam contulerunt, studia sapientiæ, non iam in actu suo, atque in hac fori luce uersantur: sed in porticus & gymnasia primùm, mox in conuentus scholarum recesserunt: id quod est oratori necessarium, nec à dicendi præceptoribus traditur, ab ijs petere nimirũ necesse est, apud quos remansit. Euoluendi penitus autores, qui de uirtute præcipiunt, ut oratoris uita cum scientia diuinarum rerum sit humanarumq; coniuncta. Quæ ipsæ quantò maiores ac pulchriores uiderẽtur, si illas ij docerẽt, qui etiam eloqui præstantißime possent? Vtinamq; sit tempus unquam, quo perfectus aliquis, qualem optamus, orator, hanc partem superbo nomine, & uitijs quorundam bona eius corrumpentium inuisam uendicet sibi, ac uelut rebus repetitis in corpus eloquẽtiæ adducat. Quæ quidem cum sit in tres diuisa partes, naturalem, moralem, rationalem, quæ tandem non est cum oratoris opere coniuncta? Nam ut ordinem retrò agamus, de ultima illa, quæ tota uersatur in uerbis, nemo dubitauerit, si & proprietates uocis cuiusq; nosse, & ambigua aperire, & perplexa discernere, & de falsis iudicare, & colligere ac resoluere quæ uelis, oratoris est. quãquàm ea non tam est minute atq; cõcise in actionibus utendum, quàm in disputationibus: quia non docere modò, sed mouere etiam, ac delectare audientes debet orator. ad quod impetu quoq;

quoq; & uiribus, ac decore est opus: ut uis amnium maior est altis ripis, multoq; gurgitis tractu fluentiũ, quàm tenuis aqua, & obiectu lapillorum resultantis. Et ut palæstrici doctores illos *numeros quos*neruos uocant, non idcirco discentibus tradunt, ut his omnibus ij qui didicerunt, in ipso luctandi certamine utantur, (plus enim põdere, & firmitate, & spiritu agitur) sed ut subsit copia illa, ex qua unum aut alterum cuius se occasio dederit, efficiant: Ita hæc pars dialectica, siue illam dicere malimus disputatricem, ut est utilis sæpe & finitionibus, & comprehensionibus, & separandis quæ sunt differentia, & resoluenda ambiguitate, & distinguendo, diuidendo, illiciendo, implicando, ita si totum sibi uendicauerit in foro certamẽ, obstabit melioribus, & sectas ad tenuitatem suam uires ipsa subtilitate consumet. Itaq; reperias quosdam in disputando mire callidos: cum ab illa uera cauillatione discesserint, non magis sufficere in aliquo grauiore actu, quàm parua quædam animalia, quæ in angustijs mobilia, campo deprehenduntur. Iam quidem pars illa moralis quæ dicitur Ethice, certe tota oratori est accommodata. Nam in tanta causarum (ut superioribus libris diximus) uarietate, cùm alia coniectura quærantur, alia finitionibus concludantur, alia iure summoueantur, uel transferantur, alia colligantur, uel ipsa inter se concurrant, uel in diuersum ambiguitate ducantur, nulla ferè dici potest, cuius non parte in aliqua tractatus æqui & boni reperiantur. Pleraſque uero esse quis nescit, quæ totæ in sola qualitate consistant? In consilijs uero, quæ ratio suadendi est ab honesti quæstione sepositæ? Quinetiam illa pars tertia, quæ laudandi ac uituperandi officijs continetur, nempe in tractatu recti prauiq; uersatur. An de iustitia, fortitudine, abstinentia, temperantia, pietate non plurima dicet orator? Sed ille uir bonus, qui hæc non uocibus tantùm sibi nota, atq; nominibus aurium tenus in usum linguæ perceperit, sed qui uirtutes ipsas mente complexus ita sentiet, nec in cogitando ita laborabit, sed quod

sciet

sciet uere dicet. Cum autem sit omnis generalis quæstio speciali potẽtior, quia uniuerso partes continentur, non utiq; accedit parti, quod uniuersum est, profectò nemo dubitabit generales quæstiones in illo maxime studiorũ more uersatas. Iam uero cum sint multa proprijs breuibusq; comprehensionibus finienda, unde etiam status causarum dicitur finitiuus, non ne ad id quoque instrui ab ijs qui plus in hoc studij dederunt, oportet? Quid, non quæstio iuris omnis aut uerborum proprietate, aut æqui disputatione, aut uoluntatis coniectura continetur? quorũ pars ad rationalem, pars ad moralem tractatum redundat. Ergo natura permixta est omnibus istis oratio, quæ quidem oratio est uere. Nam ignara quidẽ huiusce doctrinæ loquacitas erret necesse est, ut quæ uel nullos, uel falsos duces habeat. Pars uerò naturalis cum est ad exercitationem dicendi tantò cæteris uberior, quantò maiore spiritu de diuinis rebus quàm humanis loquendum est, tum illam etiam moralem, sine qua nulla esse, ut docuimus, oratio potest, totam cõplectitur. Nam si regitur prouidentia mundus, administranda certe bonis uiris erit Respub. Si diuina nostris animis origo, tendendum ad uirtutem, nec uoluptatibus terreni corporis seruiendum. An hoc non frequenter tractabit orator? Iam de augurum responsis, religioneq; omni, de quibus maxima sæpe in senatu consilia uersata sunt, non erit ei differendum? Siquidem, ut nobis placet, futurus est uir idem ciuilis. Quæ denique intelligi saltem potest eloquentia hominis optima nescientis? Hæc si ratione manifesta non essent, exemplis tamen crederemus: siquidem & Periclem, cuius eloquentiæ etiamsi nulla ad nos monimenta uenerunt, uim tamen quandam incredibilem cum historici, tum etiam liberrimum genus hominum comici ueteres tradunt: Anaxagoræ physici constat auditorem fuisse, & Demosthenem principem omniũ Græciæ oratorum dedisse operam Platoni. Nam M. Tullius nõ tantum se debere scholis rhetorum, quantum Academiæ spatijs, frequenter

quenter ipse testatus est. Neque se tanta in ullo unquam fudisset ubertas, si ingenium suum consepto fori, non ipsius rerũ naturæ finibus terminasset. Verum ex hoc alia mihi quæstio exoritur, quæ secta conferre plurimũ eloquẽtiæ posit, quanquàm ea non inter multas potest esse contentio. Nam Epicurus in primis nos à se ipse dimittit, qui fugere omnem disciplinam nauigationem quàm uelocissima iubet. Neq; uero Aristippus summum in uoluptate corporis bonum ponens, ad hunc nos laborem adhortetur. Pyrrho quidem quas habere in hoc opere partes potest, cui iudices esse apud quos uerba faciat, & reum pro quo loquatur, & senatum in quo sit dicenda sententia, non liquebit? Academiam quoq; quidã utilissimam credunt, quòd mos in utranq; partem disserẽdi ad exercitationẽ forensium causarum proximè accedat. Adijciunt loco probationis, quòd ea præstantissimos in eloquentia uiros ediderit. Peripatetici studio quoq; se quodam oratorio iactant. Nã theseis dicere exercitationis gratia, ferè ab his est institutum. Stoici sicut copiam nitoremq; eloquentiæ ferè præceptoribus suis defuisse concedant necesse est, ita nullos aut
*eludere probare acrius, aut *cõcludere subtilius contendunt. Sed hæc inter ipsos, qui uelut sacramento rogati, uel etiã superstitione cõstricti, nefãs ducũt, à suscepta semel persuasione discedere. Oratori uerò nihil est necesse in cuiusquã iurare leges. Maius enim est opus atq; præstantius ad quod ipse tendit, & cuius est uelut candidatus, siquidem est futurus cum uitæ, tum etiã eloquentiæ laude perfectus. Quare in exemplũ bene dicendi facundissimum quenque proponet sibi ad imitandum, moribus uerò formandis quàm honestissima præcepta, rectissimamq; ad uirtutem uiam deliget. Exercitatione quidem utetur omni, sed tamen erit plurimus in maximis quibusq; ac natura pulcherrimis. Nam quæ potest materia reperiri ad grauiter copioseq; dicendum magis abundans, quàm de uirtute, de repub. de prouidentia, de origine animorũ, de amicitia? Hæc sunt quibus mens pariter atq;

oratio

oratio insurgat, quæ uere bona, quid mitiget metus, coërceat cupiditates, exim[illegible]t nos opinionibus uulgi, animumq; existimet cœlestem. Neq; solum quæ talibus disciplinis continentur, sed magis etiam quæ tradita antiquitus, dicta, ac facta præclare, & nosse, & animo semper agitare conueniet. Quæ profectò nusquam plura maioraq;, quàm in nostræ ciuitatis monimentis reperientur. An fortitudinem, fidem, iustitiã, continentiam, frugalitatem, contemptum doloris ac mortis, melius alij docebunt, quàm Fabritij, Curij, Reguli, Decij, Mutij, alijq; innumerabiles? Quantum enim Græci præceptis ualent, tantum Romani (quod est maius) exemplis. Tantumq; non cognatis id è rebus admoneri, qui non modò proximum tempus, lucemq; præsentem intueri satis credat, sed omnem posteritatis memoriam spatium uitæ honestæ, & curriculum laudis existimet. Hinc mihi ille iustitiæ haustus bibat, hinc sumptam libertatem in causis atq; consilijs præstet. Neq; erit perfectus orator, nisi qui honeste dicere & sciet, & audebit.

Necessariam iuris ciuilis oratori scientiam.

CAP. III.

IVris quoq; ciuilis necessaria huic uiro scientia est, & morum ac religionum eius Reipub. quam capesset. Nam qualis esse suasor in consilijs publicis priuatisue poterit, tot rerum, quibus præcipue ciuitas continetur, ignarus? Quo autem modo patronum se causarum non falsò dixerit, qui quod est in causis potentissimum, sit ab altero petiturus, penè nõ dissimilis ijs qui poëtarum scripta pronuntiant? Nam quodammodo mandata perferet, & ea quæ sibi à iudice credi postulaturus est, aliena fide dicet, & ipse litigantium auxiliator egebit auxilio. Quod ut fieri nonn[illegible] quam minore incommodo possit, cum domi præcepta & composita, sicut & cætera quæ in causa sunt, in discendo cognita ad iudicem perferet, quid fiet in ijs quæstionibus, quæ subitò in ipsas actiones nasci solent? non deformiter respectet,

& inter

& inter subsellia minores aduocatos interroget? Potest aut sa-
tis diligenter accipere, quæ tum audiet, cum [illegible] dicēda sunt? aut
fortiter affirmare, aut ingenue pro suis dic[illegible]? Posit in actio-
nibus: quid fiet in altercatione, ubi occurrendum continuò, nec
libera ad discendum mora est? Quid si fortè peritus iuris ille nō
aderit? quid si quis nō satis in ea re doctus, falsum aliquid sub-
iecerit? Hoc enim est maximum ignorantiæ malum, quòd credit
eum scire, qui moneat. Neq; ego sum nostri moris ignarus, obli-
tus ue eorum, qui uelut ad arculas sedent, & tela agētibus sub-
ministrant: neq; idem Græcos quoq; nescio factitasse, unde no-
Pragmatici. men his Pragmaticorum datum est. Sed loquor de oratore, qui
non clamorē modò suum causis, sed omnia quæ profutura sunt,
debet. Itaq; eum nec inutilem si ad horam fortè constiterit, neq;
in testationibus faciendis esse imperitum uelim. Quis enim pa-
tius præparabit ea, quæ cum aget, esse in causa uelit? Nisi fortè
imperatorē quis idoneum credit in prælijs quidem strenuum &
fortem, & omniū quæ pugna poscit artificē, sed neq; delectum
agere, nec copias contrahere atq; instruere, nec prospicere cō-
meatus, nec locum capere castris scientem: prius est enim certe
parare bella, quàm gerere. Atqui similimus huic sit aduocatus,
si plura quæ ad uincendū ualēt, alijs reliquerit. Cum præsertim
hoc quod est maxime necessarium, non tam sit arduum quàm
procul intuentibus fortasse uideatur. Nanq; omne ius quod est
certum, aut scripto, aut moribus constat. Dubium æquitatis re-
gula examinandum est. Quæ scripta sunt, aut posita in more ci-
uitatis, nullam habent difficultatem: cognitionis sunt enim, non
inuentionis: at quæ consultorum responsis explicantur, aut in
uerborum interpretatione sunt posita, aut in recti prauiq; dis-
crimine. Vim cuiusq; uocis intelligere, aut commune prudē-
tium est, aut proprium oratoris: æquitas optimo cuiq; notissima
est. Nos porrò & bonum uirum & prudentem in primis ora-
torem putamus, qui cùm se ad id quod est optimum natura dis-
rexerit,

rexerit, non magnopere commouebitur, si quis ab eo consultus dissentiat, cùm videris illis diuersas inter se opiniones tueri concessum sit. Sed etiam si nosse quid quisq; senserit, uolet, lectione opus est, qua nihil est in studijs minus laboriosum. Quòd si plerique desperata facultate agendi ad discendum ius declinauerũt, quàm id scire facile est oratori, quod discunt qui sua quoq; cõfessione oratores esse non possunt? Verum & M. Cato cum in dicendo præstantißimus, tum iuris fuit idem peritißimus. Et Scæuolæ, Seruioq; Sulpitio concessa est etiam facundiæ uirtus. Et M. Tullius non modò inter agendum nunquam est destitutus scientia iuris, sed etiam componere aliqua de eo cœperat, ut appareat posse oratorem non discendo tantùm iuri uacare, sed etiam docendo. Verum ea quæ de moribus excolendis studioq; iuris præcipimus, ne quis eò credat reprehendenda, quòd multos cognouimus, qui tædio laboris, quem ferre tẽdentibus ad elocutiam necesse est, cõfugerint ad hæc diuerticula desidiæ. quorum alij se ad album ac rubricas trãstulerũt, & formularij, uel, ut Cicero ait, legulei quidam esse maluerunt, tanquam utiliora eligentes ea, quorum solam facilitatem sequebantur: alij pigritiæ arrogantioris, qui subitò fronte ficta immißaq; barba, uelut despexissent oratoria præcepta, paulùm aliquid sederunt in scholis philosophorum, ut deinde in publico tristes, domi dissoluti, captarent autoritatem contemptu cæterorum. Philosophia enim simulari potest, eloquentia non potest.

Necessariam oratori cognitionem historiarum.

CAP. IIII.

IN primis uerò abundare debet orator exemplorum copia, cum ueterum, tum etiam nouorum: adeò ut nõ ea modò quæ conscripta sunt historijs, aut sermonibus, uelut per manus tradita, quæq; quotidie aguntur, debeat nosse, uerum ne ea quidem quæ sunt à clarioribus poëtis ficta, negligere. Nam illa quidem priora, ut testimoniorum, aut etiam iudicatorum obtinent lo-

cum. Sed hæc quoq; aut uetustatis fide tuta sunt, aut ab hominibus magnis præceptorũ loco ficta creduntur. Sciat ergo quàm plurima, unde etiam senibus autoritas maior est, quòd plura nosse & uidisse creduntur, quod Homerus frequentißime testatur. Sed non est expectanda ultima ætas, cum studia præsĕt, ut quantum ad cognitionem pertinet rerum, etiam præteritis seculis uixisse uideamur.

Quæ sint oratoris instrumenta. CAP. V.

HAec sunt quæ me redditurum promiseram instrumẽta non artis, ut quidam putauerũt, sed ipsius oratoris. Hæc arma habere ad manum, horum sciẽtia debet esse succinctus, accedente uerborum figurarumq; facili copia, & inuentionis ratione, & disponendi usu, & memoriæ firmitate, & actionis gratia. Sed plurimũ ex his ualet animi præstantia, quã nec metus fragat, nec acclamatio terreat, nec audientiũ autoritas ultra debitã reuerentiam tardet. Nam ut abominãda sunt cõtraria his uitia, confidentiæ, temeritatis, improbitatis, arrogantiæ: ita citra constantiã, fiduciam, fortitudinẽ, nihil ars, nihil studium, nihil profectus ipse profuerit, ut si des arma timidis & imbellibus. Inuitus mehercle dico, quoniam & aliter accipi potest, ipsam uerecundiam, uitium quidem, sed amabile, & quæ uirtutes facilime generet, esse interim aduersam, multisq; in causa fuisse, ut bona ingenij studijq; in lucem non prolata, situ quodam secreti consumerentur. Sciat autem, si quis hæc fortè minus adhuc peritus distinguendi uim cuiusq; uerbi, legat, non probitatem à me reprehendi, sed uerecũdiam, quæ est timor quidam reducens animum ab ijs, quæ facienda sunt. Vnde confusio, & cœpti pœnitentia, & subitum silentium. Quis porrò dubitet uitijs adscribere affectum, propter quem facere honeste pudet? Neq; ego rursus nolo eum qui sit dicturus, & solicitum surgere, & colorem mutare, & periculum intelligere: quæ si nõ accident, etiam simulanda erunt: sed intellectus hic sit operis, nõ metus: moueamurq;

Verecũdia.

murq̃, non concidamus. Optima est autem emendatio uerecundiæ fiducia, & quamlibet imbecilla frons magna cõscientia sustinetur. Sunt & naturalia, ut suprà dixi, quæ tamen & cura iuuantur, instrumẽta, uox, latus, decor: quæ quidem tantum ualent, ut frequenter fămã ingenij faciãt. Habuit oratores ætas nostra copiosiores, sed cũ diceret, eminere inter æquales Trachalus uidebatur, ea corporis sublimitas erat, is ardor oculorũ, frõtis autoritas, gestus præstantia, uox quidem non ut Cicero desiderat, penè tragœdorum, sed super omnes, quos ego quidem audierim tragœdos. Certe cum in basilica Iulia diceret primo tribunali, quatuor autem iudicia, ut moris est, cogerentur, atq; omnia clamoribus fremerent, & auditum eum, & intellectum, & quod agentibus cæteris cõtumeliosum fuit, laudatum quoq; ex quatuor tribunalibus memini. Sed hoc uotum est, & rara felicitas: quæ si non adsit, sanè sufficiat ab ijs, quibus quis dicit, audiri. Talis esse debet orator, & hæc scire.

Quod sit incipiendi causas agere tempus.

CAP. VI.

AGendi autem initium sine dubio secundum uires cuiusque sumendum est, neq; ego annos definiã, cum Demosthenem puerũ admodum actiones* pupillares habuisse manifestum sit: Caluus, Cæsar, Pollio, multum ante quæstoriam omnes ætatem grauissima iudicia susceperint: Prætextatos egisse quosdam sit traditum: Cæsar Augustus duodecim natus annos auiam pro rostris laudauerit. Modus mihi uidetur quidam tenendus, ut neq; præpropere distringatur immatura frons, & quicquid est illud adhuc acerbum proferatur. Nam inde & contemptus operis innascitur, & fundamenta iaciuntur impudentiæ, &, quod est ubique perniciosissimum, præuenit uires fiducia. Nec rursus differendum est tyrocinium in senectutem. Nam quotidie metus crescit, maiusq; fit semper quod ausuri sumus: & dum deliberamus, quãdo incipiendum sit, incipere iam serum est. Quare

*populares

fructum ſtudiorum uiridem, & adhuc dulcem promi decet, dum & uenia, & ſpes eſt, & paratus fauor, & audire non dedecet, & ſi quid deſit operi, ſupplet ætas: & ſi qua facta ſunt iuueniliter, pro indole accipiuntur, ut totus ille Ciceronis pro Sext. Roſcio locus: Quid enim tam commune quàm ſpiritus uiuis, terra mortuis, mare fluctuantibus, littus eiectis? Quæ cum ſex & uiginti natus annos, ſummis audientium clamoribus dixerit, deferbuiſſe tempore, & annis liquata iam ſenior idem fatetur. Et hercle quantumlibet ſecreta ſtudia contulerint, eſt tamen proprius quidam fori profectus: alia lux, alia ueri diſcriminis facies: plusq; ſi ſepares, uſus ſine doctrina, quàm citra uſum doctrina ualeat. Ideoq; nonnulli ſenes in ſchola facti ſtupent nouitate, cum in iudicia uenerunt, & omnia ſuis exercitationibus ſimilia deſiderant. At illic & iudex tacet, et aduerſarius obſtrepit, & nihil temere dictum perit, & ſi quid tibi ipſe ſumas, probandum eſt, & laboratam congeſtamq; dierum ac noctium ſtudio actionẽ aqua deficit, & omiſſo magna ſemper flandi tumore, in quibuſdam cauſis loquendum, quod illi diſerti minime ſciunt. Itaq; nonnullos reperias, qui ſibi eloquentiores uideantur, quàm ut cauſas agant. Cæterum illum quem iuuenem teneriſq; adhuc uiribus nitentem in forum deduximus, & incipere quàm maximè facili ac fauorabili cauſa uelim, uti catuli ferarũ molliore præda ſaginãtur: & non utiq; ab hoc initio continuare operam, & ingenio adhuc alendo callum inducere, ſed iam ſcientem quid ſit pugna, & in quam rem ſtudendum ſit, refici, atq; reuocari. Sic & tyrocinij metum, dum facilius eſt audere, tranſierit, nec audendi facilitatem uſque ad contemptum operis adduxerit. Vſus eſt & hac ratione M. Tullius, & cum iam clarum meruiſſet inter patronos, qui tum erant, nomen, in Aſiam nauigauit, ſeq; & alijs ſine dubio eloquentiæ ac ſapientiæ magiſtris, ſed præcipue tamen Apollonio Moloni, quem Romæ quoq; audierat, Rhodi rurſus formandum, ac uelut recoquendum

dum dedit. Tum dignum operæ pretium uenit, cum inter se cõgruunt præcepta & experimenta.

Quæ in suscipiendis causis oratori obseruanda sint. CAP. VII.

CVm satis in omne certamẽ uirium fecerit, prima ei cura in suscipiendis causis erit. In quibus defendere quidem reos profectò quàm facere uir bonus malet: non tamen ita nomen ipsum accusatoris horrebit, ut nullo neq; publico, neq; priuato duci possit officio, ut aliquem ad reddendam rationem uitæ uocet. Nã & leges ipsæ nihil ualẽt, nisi * autoris idonea uoce munitæ: & si pœnas scelerũ expetere fas non est, propè est ut scelera ipsa permissa sint, & licentiam malis dari certe contra bonos est. Quare neq; sociorum querelas, nec amici uel propinqui necem, nec erupturas in rempublicã conspirationes inultas patietur orator: non pœnæ nocentium cupidus, sed emendandi uitia, corrigendiq; mores. Nam qui ratione traduci ad meliora non possunt, solo metu continentur. Itaq; ut accusatoriam uitam uiuere, & ad defendẽdos reos præmio duci, proximum latrocinio est: ita pestem intestinam propulsare, cum propugnatoribus patriæ comparandũ. Idcoq; principes in republica uiri non detrectauerunt hanc officij partem: creditiq; sunt etiam clari iuuenes obsidem reipublicæ dare malorum ciuium accusationem, quia nec odisse improbos, nec simultates prouocare, nisi ex fiducia bonæ mentis uidebantur. Idq; cum ab Hortensio, Lucullis, Sulpitio, Cicerone, Cæsare, plurimis alijs, tum ab utroq; Catone factum est: quorum alter appellatus est sapiẽs, alter nisi creditur fuisse, uix scio cui reliquerit huius nominis locum. Nanq; defendet omnis orator, idemq; portum illum eloquentiæ suæ salutarem, non etiam piratis patefaciet, ducturq; in aduocationem maxime causa. Quoniã tamen omnes qui nõ improbe litigabũt, quorum certe bona pars est, sustinere non potest unus, aliquid etiam commendantium personis dabit, & ipsorum qui iudicio

* actoris

decernent, aut optimi cuiusq; uoluntate moueatur: nanque hos & amicissimos habebit uir bonus. Submouēdi uerò est utriusq; ambitus genus, uel potentibus contra humiles uenditandi operam suam, uel illud etiam iactantius, minores utique contra dignitatem attollendi. Non enim fortuna causas uel iustas, uel improbas facit. Neque uerò pudor obstet, quo minus susceptum, cum melior uideretur, litem, cognita inter disceptādum iniquitate dimittat, cùm prius litigatori dixerit uerum. Nam et in hoc maximum, si æqui iudices sumus, beneficium est, ut non fallamus uana spe litigantem. Neq; enim dignus opera patroni, qui non utitur consilio. Et certe non conuenit ei quem oratorem esse uolumus, iniusta tueri scientem. Nam si ex illis quas suprà diximus causis, falsum tuebitur, erit tamen honestum, quod ipse faciet. Gratis ne ei semper agendum sit, tractari potest. Quod ex prima statim fronte dijudicare imprudentium est. Nam quis ignorat, quin id longè sit honestißimum, ac liberalibus disciplinis, & illo quem exigimus animo dignißimum, non uendere operam, nec eleuare tanti beneficij autoritatem? Cum pleraq; hoc ipso posßint uideri uilia, quòd pretium habent. Cæcis hoc, ut aiunt, satis clarum est, nec quisquam qui sufficiētia sibi (modica autem hæc sunt) posßidebit, hunc quæstum sine crimine sordium fecerit. At si res familiaris amplius aliquid ad usus necessarios exiget, secundum omnes sapientium leges patietur sibi gratiam referri: cùm & Socrati collatum sit ad uictum, & Zeno, Cleantes, Chrysippus mercedes à discipulis acceptauerint. Neque enim uideo quæ iustior acquirendi ratio, quàm ex honestißimo labore, & ab ijs de quibus optime meruerint, quiq; si nihil inuicē præstent, indigni fuerint defensione. Quod quidem non iustum modò, sed necessarium etiam est, cùm hæc ipsa opera, tempusue omne alienis negotijs datum, facultatem aliter acquirendi recidant. Sed tum quoq; tenendus est modus, ac plurimum refert, & à quo accipiat, & quātum, & quousq;

Paci

Paciſcendi quidem ille piraticus mos, & imponentium periculis pretia procul abominanda negotiatio, etiam à mediocriter improbis aberit: cum præſertim bonos homines bonasq; cauſas tuenti nō ſit metuendus ingratus: qui ſi futurus, malo tamen ille peccet. Nihil ergo acquirere uolet orator ultrà, quàm ſatis erit: ac ne pauper quidem tanquam mercedem accipiet, ſed mutuæ beneuolentia utetur, cum ſciet ſe tanto plus præſtitiſſe, quia nec uenire hoc beneficium oportet, nec perire. Denique ut gratus ſit, ad eum magis pertinet, qui debet.

Quæ in diſcendis cauſis oratori obſeruanda ſint.

CAP. VIII.

PRoxima diſcēdæ cauſæ ratio, quod eſt oratoris fundamentum. Neq; enim quiſquam tam ingenio tenui reperitur, qui cum omnia quæ ſunt in cauſa diligenter cognouerit, ad docendum certe iudicem nō ſufficiat. Sed eius rei pauciſſimis cura eſt. Nam ut taceam de negligētibus, quorum nihil refert ubi litium cardo uertatur, dum ſint quæ uel extra cauſam ex perſonis ac communi tractatu locorum occaſionem clamandi largiantur. aliquos & ambitio peruertit, qui partim tanquā occupati, ſemperq; aliud habentes, quod antè agendum ſit, pridie ad ſe uenire litigatorem, aut eodem matutino iubent, nonnunquam etiam inter ipſa ſubſellia didiciſſe ſe gloriantur: partim iactantia ingenij, ut res citò accepiſſe uideātur, tenere ſe & intelligere penè prius quàm audiāt mentiti, cum multa, & diſerte ſummisq; clamoribus, quæ neq; ad iudicem, neq; ad litigatorem pertineant, decantauerunt, bene ſudantes, beneq; conuiati per forum reducuntur. Ne illas quidem tulerim delicias eorum, qui doceri amicos ſuos iubent: quanquam minus mali eſt, ſi illa ſaltem recte diſcant rectéq; doceant. Sed quis diſcet tam bene quàm patronus? Quomodo autem ſequeſter ille, & media litium manus, & quidam interpres impēdet æquo animo laborē in alienas actiones, cū dicturus ipſe non ſit? Peßimæ uerò conſuetudinis, libellis eſſe

contentum, quos componit aut litigator, qui cõfugit ad patronum, quia liti ipse nõ sufficit, aut aliquis ex eo genere aduocatorum, qui se non posse agere confitentur. Deinde faciunt id quod est in agendo difficilimum. Nam qui iudicare quid dicẽdum, quid dißimulandum, quid declinandum, imitandum ue, fingẽdum etiam sit, potest, cur nõ sit orator, quãdo quod difficilius est facit? Hi porrò non tantùm nocerent, si omnia scriberent, uti gesta sunt. Nunc consilium & colores adijciunt, & aliqua peiora ueris, quæ plerique cum acceperũt immutare nefas habent, & uelut themata in scholis posita custodiunt. Deinde deprehenduntur, & causam quam discere ex suis litigatoribus noluerunt, ab aduersarijs discunt. Liberum igitur demus ante omnia ijs, quorũ negotium erit, tẽpus ac locum, exhortemurq; ultro, ut omnia quamlibet uerbose, & unde uolent repetita, ex tempore exponant. Non enim tam obest audire superuacua, quam ignorare necessaria. Frequenter autem & uulnus, & remedium in his orator inueniet, quæ litigatori in neutrã partem habere momentum uidebantur. Nec tanta sit acturo memoriæ fiducia, ut subscribere audita pigeat. Nec semel audisse sit satis, cogendus eadem iterum ac sæpius dicere litigator, non solum quia effugere aliqua prima expositione potuerunt, præsertim hominem, quod sæpe euenit, imperitum, sed etiam ut sciamus an eadem dicat. Plurimi enim mentiuntur, & tanquam nõ doceant causam, sed agant, non ut cũ patrono, sed ut cum iudice loquũtur. Quapropter nunquàm satis credendum est, sed agitandus omnibus modis, & turbandus, & euocandus. Nam ut medicis non apparentia modò uitia curanda sunt, sed etiam inuenienda quæ latent, sæpe ea ipsis qui sanandi sunt occulentibus: ita aduocatus plura quàm ostenduntur, aspiciat. Nam cum satis in audiendo patientiæ impenderit, in aliam rursus ei personam transeundum est, agendusq; aduersarius, proponẽdum quicquid omnino excogitari contrà potest, quicquid recipit in eiusmodi

discep

disceptatione natura. Interrogandus quàm infestißime, ac premendus. Nam dum omnia quærimus, aliquando ad uerum, ubi minime expectauimus, peruenimus. In summa, optimus est in discendo patronus incredulus. Promittit enim litigator omnia, testem, populum, paratißimas cõsignationes, ipsum deniq; aduersarium quædam non negaturum. Ideoq; opus est intueri omne litis instrumentum: quod uidere nõ est satis, perlegendum erit. Nam frequentißimè aut nõ sunt omnino, quæ promittebantur, aut minus cõtinẽt, aut cum alio aliquo nocituro permißta sunt, aut nimia sunt, & fidem hoc ipso detractura, quòd non habent modum. Deniq; linum ruptum, aut turbata cerâ, aut sine agnitione signa frequẽter inuenies: quæ nisi domi excusseris, in foro inopinata decipient, plusq; nocebunt destituta, quàm non promißa nocuißent. Multa etiã quæ litigator nihil ad causam pertinere crediderit, patronus eruet, modò per omnes quos tradidimus, argumẽtorum locos eat: quos ut circũspectare in agẽdo, & attẽtare singulos minime cõuenit, propter quas diximus causas, ita etiã in discẽdo rimari necessarium est, quæ personæ, quæ tempora, quæ loca, instituta, instrumẽta, cæteraq;, ex quibus nõ tantũ illud quod est artificiale probationis genus colligi posßit, sed qui metuendi testes, quo modo sint refellendi. Nam plurimũ refert inuidia reus, an odio, an contemptu laboret: quorum ferè pars prima superiores, proxima pares, tertia humiliores premit. Sic causam perscrutatus, propositis ante oculos omnibus quæ prosint, noceant ue, tertiã deinde personã induat iudicis, fingatq; apud se agi causam, & quod ipsum mouisset de eadem re pronuntiaturum, id potentißimum apud quemcunq; agetur, existimet: & sic eum rarò fallet euentus, aut culpa iudicis erit.

Quæ seruanda in agendis causis oratori sint.

CAP. IX.

QVæ sint in agendo seruanda, toto ferè opere executi sumus, pauca tamen propria huius loci, quæ non tam dicẽdi

arte, quàm officijs agendi continentur, attingam. Ante omnia, ne (quod pleriſq; accidit) ab utilitate eum cau|ſæ præſentis cupido laudis abducat. Nã ut gerentibus bella non ſemper exercitus per plana & amœna ducendus eſt, ſed adeundi plerunque aſperi colles, expugnandæ ciuitates, quamlibet præciſis poſitæ montibus aut operum mole difficiles: ita oratio gaudebit quidẽ occaſione latius decurrẽdi, & æquo congreſſa campo, totas uires populariter explicabit: at ſi iuris anfractus, aut eruendæ ueritatis latebras adire cogetur, non obequitabit, nec illis uibrãtibus concitatiſq; ſententijs uelut miſſilibus utetur, ſed operibus, & cuniculis, & inſidijs, & occultis artibus rem geret. Quæ omnia non, dum fiunt, laudantur, ſed cùm facta ſunt: unde etiam minus cupidis opinionis, plus fructus uenit. Nam cùm illa dicendi uitioſa iactatio inter plauſores ſuos detonuit, reſurgit ueræ uirtutis fortior fama, nec iudices à quo ſint moti diſſimulant, & doctis creditur, nec eſt orationis uera laus, niſi cũ finita eſt. Veteribus quidem etiam diſſimulare eloquentiam fuit moris, idq; M. Antonius præcipit, quò plus dicẽtibus fidei, minusq; ſuſpectæ aduocatorũ inſidiæ forent. Sed illa diſſimulari quæ tum erat, potuit: nondum enim tantum dicendi lumen acceſſerat, ut etiam per obſtantia erumperet. Quare artes quidem, & conſilia lateant, & quicquid ſi deprehenditur, perit, hactenus eloquẽtia ſecretum habet. Verborum quidẽ delectus, grauitas ſententiarum, figurarum elegantia, aut non ſunt, aut apparent: ſed uel propter hoc ipſum oſtentanda non ſunt, quòd apparent: aut ſi unum è duobus eligendum, cauſa laudetur potius, quàm patronus. Finem tamen hunc præſtabit orator, ut uideatur optimam cauſam optime egiſſe. Illud certum erit, neminẽ peius agere, quàm qui diſplicẽte cauſa placet: neceſſe eſt enim extra cauſam ſit, quod placet. Nec illo faſtidio laborabit orator, nõ agendi cauſas minores, tanquam infra eũ ſint, aut detractura ſit opinioni minus liberalis materia. Nam & ſuſcipiẽdi ratio iuſtiſſi-

ma

ma est, officium, & optandum etiam, ut amici quàm minimas lites habeant, & rotunde dixit bene, quisquis rei satis fecit. At quidam etiã si fortè susceperint negotia paulùm ad dicendum tenuiora, extrinsecus adductis ea rebus circumliniunt: ac si defecerint alia, cõuitijs implent uacua causarum, si cõtingit, ueris, si minus, fictis, modò sit materia ingenij, mereaturq; clamorem, dum dicitur. Quod ego adeò longè puto ab oratore perfecto, ut eum ne uera quidem obiecturum, nisi id causa exigit, credã. Ea est enim prorsus canina, ut ait Appius, eloquentia, censuram maledicendi subire, quod facientibus etiã male audiendi præsumenda patientia est. Nam & in ipsos fit impetus frequẽter qui egerunt, & certe patroni petulantiã litigator luit. Sed hæc minora sunt ipso illo uitio animi, quo maledicus à malefico nõ distat, nisi occasione. Turpis uoluptas & inhumana, & nulli audientium bono grata, à litigatoribus quidem frequenter exigitur, qui ultionẽ malunt, quàm defensionem. Sed neq; alia multa ad arbitrium eorum facienda sunt. Hoc quidem quis hominum liberi modò sanguinis sustineat, petulans esse ad alterius arbitrium? Atqui etiã in aduocatos partis aduersæ libenter nõnulli inuehuntur: quod nisi fortè meruerint, & inhumanũ est, respectu cõmunium officiorũ, & cum ipsi qui dicit inutile (nã idem iuris responsuris datur) tum causæ cõtrariũ, quia planè aduersarij fiunt & inimici, & quãtuluncũq; his uirium est, cõtumelia augetur. Super omnia perit illa quæ plurimũ oratori & auctoritatis, & fidei affert, modestia, si à uiro bono in rabulam latratoremq; cõuertitur, compositus nõ ad animum iudicis, sed ad stomachũ litigatoris. Frequẽter etiã species libertatis deducere ad temeritatem solet, non causis modò, sed ipsis quoq; qui dixerũt, periculosam. Nec immeritò Pericles solebat optare, ne quod sibi uerbum in mentem ueniret, quo populus offenderetur. Sed quod ille de populo, id ego de omnibus sentio, qui tantundem possunt nocere. Nam quæ fortia cum dicũtur, uidebantur, stulta

cùm

cùm læserunt, uocantur. Nunc quia uariũ ferè propositum agẽtium fuit, & quorũdam cura tarditatis, quorundam facilitas temeritatis crimine laborauit, quem credam fore in hoc oratoris modum, tradere non alienum uidetur. Afferet ad dicẽdum curæ semper quantum plurimùm poterit: neq; enim solum negligentis, sed & mali, et in suscepta causa perfidi ac proditoris est, peius agere quàm possit. Ideoq; ne suscipiendæ quidem sunt causæ plures, quàm quibus sufficiturum se sciat. Dicet scripta quàm res patietur plurima, & ut Demosthenes ait, si continget, & sculpta. Sed hoc aut primæ actiones, aut quæ in publicis iudicijs post interiectos dies dantur, permiserint. At cùm protinus respõdendum est, omnia parari non possunt, adeò ut paulò minus promptis etiam noceat scripsisse, si alia ex diuerso quàm opinati fuerunt, occurrerint. Inuiti enim recedunt à præparatis, & tota actione respiciunt, requiruntq; num aliquid ex illis interuallis, atq; ex tempore dicendis inseri possit: quod si fiat, nõ cohæret, nec commißuris modò, ut in opere male iuncto hiatibus, sed ipsa coloris inæqualitate detegitur. Ita nec liber est impetus, nec cura contexta, & utrunq; alteri obstat. Illa enim quæ scripta sunt, retinent animum, non sequuntur. Itaq; in his actionibus, omni, ut agricolæ dicunt, pede standum est. Nam cum in propositione ac refutatione causa consistat, quæ nostræ partis sunt, scripta esse possunt: quæ etiam responsurum aduersarium certum est (est enim aliquando certum) pari cura refelluntur. Ad alia unum paratum afferre possumus, ut causam bene nouerimus, alterum ibi sumere, ut dicentem aduersarium diligenter audiamus. Licet tamen præcogitare plura, & animũ ad omnes *casus *causas cõponere, idq; est tutius stylo, quo facilius & omittitur cogitatio, & transfertur. Sed siue in respondendo fuerit subitò dicendum, siue quæ alia ita exegerit ratio, nunquàm oppressum se, ac deprehensum credet orator, cui disciplina & studium, & exercitatio dederit uires etiam facilitatis, quemq; armatum sem-

per

per,ac uelut in procinctu stantem,non magis unquam in causis oratio quàm in rebus quotidianis ac domesticis sermo deficiet, nec se unquam propter hoc oneri subtrahet,modò sit causæ discendæ tempus,nam cætera semper sciet.

De genere dicendi. CAP. X.

SVpereſt ut dicam de genere orationis. Hic erat propositus à nobis in diuisione prima locus tertius:nam ita promiseram me de arte,de artifice,de opere dicturum. Cùm sit autem rhetorices atq; oratoris opus oratio,pluresq; eius formæ,sicut ostendam,in omnibus his & ars est,& artifex,plurimũ tamen inuicem differunt,nec solum specie,ut signum signo,& tabula tabula,et actione actio,sed genere ipso,ut à Græcis Tuscanicæ statuæ,& Asianus eloquẽs Attico. Suos autem hæc operum genera quæ dico,ut autores,sic etiam amatores habent: atque ideo nondum est perfectus orator,ac nescio an ars ulla:nõ solũ quia aliud in alio magis eminet, sed quòd non una omnibus forma placuit,partim conditione uel temporum uel locorũ,partim iudicio cuiusq; atq; proposito. Primi, quorum quidem opera non uetustatis modò gratia uisenda sunt,clari pictores fuisse dicuntur Polygnotus atq; Aglaophon,quorum simplex color tam sui studiosos adhuc habet,ut illa propè rudia,ac uelut futuræ mox artis primordia,maximis,qui post eos extitcrũt,autoribus præferantur,proprio quodam intelligendi,ut mea opinio fert,ambitu. Pòst Zeusis atq; Parrhasius,non multũ ætate distantes (circa Peloponnesia ambo tempora:nam cum Parrhasio sermo Socratis apud Xenophontem inuenitur) plurimũ arti addiderunt. Quorum prior luminum umbrarumq; inuenisse rationẽ, secũdus examinasse subtilius lineas traditur. Nam Zeusis plus membris corporũ dedit,id amplius atq; augustius ratus,atq;,ut existimant,Homerum secutus,cui ualidissima quæq; forma etiã in fœminis placet. Ille uerò ita circũscripsit omnia,ut eum legũlatorem uocent,quia deorum atq; heroum effigies, quales ab eo sunt

Clari pictores.

sunt traditæ, cæteri tanquam ita necesse sit, sequuntur. Floruit autem circa Philippum, & usq; ad successores Alexãdri, pictura præcipue, sed ex diuersis uirtutibus: nam cura Protogenes, ratione Pamphilus ac Melanthius, facilitate Antiphilus, concipiendis uisionibus, quas φαντασίας uocãt, Theo Samius, ingenio & gratia, quam ipse in se maxime iactat, Apelles est præstantissimus. Euphranorem admirandum facit, quòd cæteris optimis studijs inter præcipuos, & pingendi fingendiq; idem mirus artifex fuit. Simulis in statuis differentia: nam & duriora, & Tuscanicis proxima Calon atque Egesias, iam minus rigida Calamis, molliora adhuc supradictis Myron fecit. Diligentia ac decor in Polycleto supra cæteros: cui quanquàm à pleriscq; tribuitur palma, tamen ne nihil detrahatur, deesse pondus putant. Nam ut humanæ formæ decorem addiderit supra uerum, ita nõ expleuisse Deorum autoritatem uidetur: quin ætatem quoq; grauiorem dicitur refugisse, nihil ausus ultra leues genas. At quæ Polycleto defuerunt, Phidiæ atq; Alcameni dantur. Phidias tam dijs quàm hominibus efficiendis melior artifex traditur, in ebore uerò longe citra æmulum, uel si nihil nisi Mineruam Athenis, aut Olympium in Elide Iouem fecisset, cuius pulchritudo adiecisse aliquid etiam receptæ religioni uidetur, adeò maiestas operis Deum æquauit. Ad ueritatem Lysippum & Praxitelem accessisse optime affirmant. Nam Demetrius tanquam nimius in ea reprehẽditur, & fuit similitudinis, quàm pulchritudinis amãtior. In oratione uerò si species intueri uelis, totidem penè reperies ingeniorum quot corporum formas: sed fuerunt quædam genera dicẽdi conditione temporum horridiora, alioqui magnã iam uim ingenij præ se ferentia. Hinc sunt Lælij, Africani, Catones, Gracchiq;, quos tu licet Polygnotos uel Calonas appelles. Mediam illam formam teneant L. Crassus, Q. Hortensius. Cum deinde efflorescat non multum inter se distantium tẽpore oratorum ingens prouentus, hinc uim Cæsaris, indolem Cælij,

subti

ſubtilitatem Callidij, grauitatẽ Bruti, acumen Sulpitij, acerbitatem Caſij, diligentiam Pollionis, dignitatem Meſſalæ, ſanctitatẽ Calui reperimus? In his etiam quos ipſi uidimus, copiam Senecæ, uires Africani, maturitatem Afri, iucunditatẽ Criſpi, ſonum Trachali, elegantiam Secundi. At M. Tullium non illum habemus Euphranorem circa plurium artium ſpecies præſtantẽ, ſed in omnibus quæ in quoque laudantur, eminentiſsimum. Quem tamen & ſuorum homines temporũ inceſſere audebant, ut tumidiorem, & Aſianum, & redundantem, & in repetitionibus nimium, & in ſalibus aliquando frigidum, & in compoſitione fractum, exultantem, ac penè (quod procul abſit) uiro molliorem. Poſtea uerò quàm triumuirali proſcriptione conſumptus eſt, paſsim qui oderant, qui inuidebant, qui æmulabantur, adulatores etiam præſentis potentiæ, non reſponſurum inuaſerunt. Ille tamen qui ieiunus à quibuſdã atq; aridus habebatur, nõ aliter ab ipſis inimicis male audire, quàm nimijs floribus & ingenij affluentia potuit: falſum utrúnq;, ſed tamen illa mentiendi propior occaſio. Præcipue uerò preſſerũt eum, qui uideri Atticorum imitatores cõcupiebant. Hæc manus quaſi quibuſdam ſacris initiata, ut alienigenã, & uirũ ſuperſtitioſum, deuinctumq; illis legibus inſequebantur. Vnde nũc quoq; aridi, & exucci, & exãgues. Hi ſunt enim qui ſuæ imbecillitati ſanitatis appellationem, quæ eſt maxime contraria, obtendant: qui quia clariorem uim eloquentiæ uelut ſolem ferre non poſsunt, umbra magni nominis deliteſcunt: quibus quia multa, & pluribus locis Cicero ipſe reſpondit, tutior mihi de hoc diſſerendi breuitas erit. Et antiqua quidem illa diuiſio inter Aſianos & Atticos fuit, cum hi preſsi & integri, contrà inflati illi & inanes haberentur: in his nihil ſuperflueret, illis iudicium maxime ac modus deeſſet. Quod quidam, quorũ & Santra eſt, hoc putant accidiſſe, quòd paulatim ſermone Græco in proximas Aſiæ ciuitates influente, nondum ſatis periti loquẽdi, facũdiam cõcupierint, ideoq;

ea quæ

ea quæ propriè signari poterant, circuitu cœperint enuntiare, ac deinde in eo perseuerauerint. Mihi autem rationis differẽtiam fecisse & dicẽtium, & audientium natura uidentur, quòd Attici limati quidem & emuncti, nihil inane aut redundans ferebant. Asiana gens tumidior alioqui & iactãtior, uaniore etiã dicendi gloria inflata est. Tertium mox qui hæc diuidebãt, adiecerunt genus Rhodium, quod uelut medium esse, atq; ex utroq; mixtum uolunt. Neq; enim Atticè pressi, neq; Asianè sunt abũdantes: ut aliquid habere uideantur gentis, aliquid autoris. Aeschines enim qui hunc exilio delegerat locum, intulit eò studia Athenarũ, quæ, uelut satu quædam cœlo terraq; degenerãt, saporem illum Atticum peregrino miscuerũt. Lenti ergo quidem ac remissi, nõ sine pondere tamen, neq; fontibus puris, neq; torrentibus turbidis, sed lenibus stagnis similes habentur. Nemo igitur dubitauerit longè esse optimum genus Atticorũ, in quo ut est aliquid inter ipsos cõmune, id est, iudiciũ acre tersumq;, ita ingeniorum plurimæ formæ. Quapropter mihi falli multum uidentur, qui solos esse Atticos credunt tenues, & lucidos, & significãtes, sed quadam eloquẽtiæ frugalitate cõtentos, ac semper manum intra pallium continentes. Nam quis erit hic Atticus? sit Lysias, hunc enim amplectũtur amatores istius nominis modum. Non igitur iam usq; ad Coccum, & Antocidem remittemur? Interrogare tamen uelim an Isocrates Atticè dixerit, nihil enim tam est Lysiæ diuersum. Negabunt? At eius schola principes oratorum dedit. Quæratur similius aliquid. Hyperides Atticus? certe. At plus indulsit uoluptati. Trãseo plurimos, Lycurgum, Aristogitona, & his priores Isæum, Antiphontẽ, quos ut homines inter se genere similes, differentes dixeris specie. Quid ille cuius modò fecimus mentionem Aeschines? non'ne his latior, & audentior, & excelsior? Quid deniq; Demosthenes? Non'ne cunctos illos tenues & circumspectos sublimitate, ui, impetu, cultu, compositione superauit? nõ insurgit locis? non

figuris

figuris gaudet? non translationibus nitet? nõ oratione ficta dat tacentibus uocem? non illud iusiurãdum per cæsos in Marathone ac Salamine pugnatores Reipublicæ satis manifestò docet præceptorem eius Platonem fuisse? Quem ipsum, num Asianum appellabimus, plerũq; instinctis diuino spiritu uatibus cõparãdum? Quid Periclea? similem'ne credimus Lysiacæ gracilitati, quem fulminibus, & cœlesti fragori cõparant comici, dum illi conuiciantur? Quid est igitur, quod in ijs demum qui tenui uenula per calculos fluunt, Atticum saporem putent? ibi demum thymum redolere dicant? Quos ego existimo, si quod in his finibus uberius inuenerint solum, fertiliorem'ue segetem, negaturos Atticã esse, quòd plus quàm acceperit, seminis reddat. Quia hanc eius terræ fidem Menander eludit. Itaq; nunc si quis ad eas Demosthenis uirtutes, quas ille summus orator habuit, tamen quæ defuisse ei, siue ipsius natura, siue lege ciuitatis uidẽtur, adiecerit, ut affectus concitatius moueat, audiam dicẽtem, non fecit hoc Demosthenes? & si quid exierit numeris aptius, fortasse nõ posit, sed tamen si quid exierit, nõ erit Atticum? Melius de hoc nomine sentiãt, credantq; Atticè dicere, esse optime dicere. Atque in hac tamen opinione perseuerantes Græcos magis tulerim: Latina mihi facundia, ut inuentione, dispositione, consilio, cæteris q; huius generis artibus simulis Græcæ, ac prorsus discipula eius uidetur, ita circa rationem eloquendi uix habere imitationis locum. Nanq; ipsis est statim sonus* dulcior, quando & *durior iucundissimas ex Græcis literas υ, & ζ, non habemus, uocalẽ alteram, alteram consonantem, quibus nullæ apud eos dulcius spirant, quas mutuari solemus, quoties illorum nominibus utimur. Quod cum contingit, nescio quo modo hilarior protinus renidet oratio, ut in Zephyris, Zopyrisq;: quæ si nostris literis, scribantur, surdum quiddam, & barbarum efficiẽt sonum, & uelut in locum earum succedẽt tristes, & horridæ, quibus Græcia caret. Nam illa quæ sexta est nostrarum, penè non humana uoce,

uel omnino non uoce potius inter discrimina dentium efflanda est, quæ etiam cum uocalem proximam accipit quassa quodam modo, utique quoties aliquam consonantem frangit, multò fit horridior. Aeolicæ quoq; literæ qua seruum ceruumq; dicimus, etiam si forma à nobis repudiata est, uis tamè nos ipsa persequitur. Duras & illa syllabas facit, quæ ad coniungendas demum subiectas sibi uocales est utilis, aliâs superuacua, ut equos ac equum scribimus, cum ipsæ etiã uocales duæ efficiant sonum, qualis apud Græcos nullus est, ideoq; scribi illorum literis non potest. Quid, quòd pleraq; nos illa quasi mugiente litera cludimus m, qua nullum Græcè uerbum cadit? At illi ν iucundam, & in fine præcipue quasi tinnientem illius loco ponunt, quæ est apud nos rarissima in clausulis. Quid, quòd syllabæ nostræ in b, literam, & d, innituntur? adeò asperè, ut pleriq; non antiquissimorum quidem, sed tamen ueterum mollire tentauerint, non solum asuersa pro aduersis dicendo, sed & in propositione b, literæ absonam & ipsam s, subijciendo. Sed accentus quoq; cum rigore quodam, tum simulitudine ipsa minus suaues habemus, quia ultima syllaba nec acuta unquam excitatur, nec flexa circunducitur, sed in grauem, uel duas graues cadit semper. Itaq; tanto est sermo Græcus Latino iucundior, ut nostri poëtæ quoties dulce carmen esse uoluerunt, illorum id nominibus exornent. His illa potentiora, quòd res plurimæ carent appellationibus, ut eas necesse sit transferre aut circumire: etiam in ijs quæ denominata sunt, summa paupertas in eadem nos frequentissime reuoluit: at illis non uerborum modò, sed linguarum etiam inter se differentium copia est. Quare qui à Latinis exigit illam gratiã sermonis Attici, det mihi in loquẽdo eandem iucunditatem & parem copiam. Quod si negatum est, sententias aptabimus ijs uocibus, quas habemus, nec rerum nimiam tenuitatem, ut non dicam pinguioribus, fortioribus certe uerbis miscebimus, ne uirtus utraque pereat ipsa confusione. Nam quo minus adiuuat sermo, rerum

inuen

inuentione pugnandum est. Sensus sublimes uariisq; eruantur. Permouendi omnes affectus erunt. Oratio translationum nitore illuminanda est. Non possumus esse tam graciles? simus fortiores. Subtilitate uincimur? ualeamus pondere. Proprietatis penes illos est certior copia? uincamus ingenio. Græcorum etiam nunora suos portus habent, nos plerunq; maioribus uelis moueamur, ualidior spiritus sinus nostros tendat: non tamen alto semper feremur: nam & littora interim sequenda sunt. Illis facilis per quælibet uada accessus, ego aliquid non multò tamen altius in quo mea cymba non considat, inueniam. Neq; enim si tenuiora hæc ac preßiora Græci melius, in eoq; uincimur solo, & ideo in comœdijs non contendimus, prorsus tamen nõ omittẽda pars hæc orationis, sed exigẽda, ut optime possumus: possumus autem rerum & modo, & iudicio esse similes, uerborum gratia quam in ipsis non habemus, extrinsecus cõdenda est. An non in priuatis & acutus, & non asper, & nõ indistinctus, & non supra modum elatus M. Tullius? non in M. Callidio insignis hæc uirtus? non Scipio, Lælius, Cato in eloquendo uelut Attici Romanorum fuerunt? Cui porrò non satis est, quo esse melius nihil potest? Adhuc quidam nullam esse naturalem putant eloquentiam, nisi quæ sit quotidiano sermoni simillima, quo cum amicis, coniugibus, liberis, seruis loquimur, contenti promere animi uoluntatem, nihilq; accersiti & elaborati requirentes: quicquid huc sit adiectum, id esse affectationis, & ambitiose in loquendo iactantiæ, remotum à ueritate, fictumq; ipsorum gratia uerborum, quibus solum à natura sit officium attributum, seruire sensibus, sicut athletarum corpora etiamsi ualidiora fiant exercitatione, & lege quadã ciborum, nõ tamen esse naturalia, atq; ab illa specie quæ sit concessa hominibus, abhorrere. Quid enim, inquiũt, attinet circuitu res ostẽdere, & trãslationibus, id est, aut pluribus, aut alienis uerbis, cũ sua cuiq; sint assignata nomina? Deniq; antiquissimũ quenq; maxime secundũ naturam

turam dixisse contendunt, mox poëtis simuliores extitisse, etiam si parcius, simili tamen ratione falsa & impropria uirtutes ducentes. Qua in disputatione nonnihil ueri est, ideoq; non tam procul, quam fit à quibusdam, recedendū à proprijs atq; communibus. Si quis tamen (ut in illo loco dixi compositionis) ad necessaria, quibus nihil minus est, aliquid melius adiecerit, non erit hac calumnia reprehendendus. Nam mihi aliam quandam uidetur habere naturam sermo uulgaris, aliam uiri eloquentis oratio: cui si res indicare modò satis esset, nihil ultra uerborum proprietatem elaboraret: sed cum debeat delectare, mouere, in plurimas animum audientis species impellere, utetur ijs quoq; adiutorijs, quæ ab eadem sunt nobis concessa natura. Nam & lacertos exercitatione constringere, & augere uires, & colorem trahere, naturale est: Ideoq; in omnibus gentibus alius alio facundior habetur, & eloquendo dulcis magis. Quod si nō eueniret, omnes pares essent, & idem omnes deceret. At loquūtur, & seruant personarum discrimen: ita quò quisq; plus efficit dicendo, hòc magis secundum naturæ eloquentiam dicit. Quapropter ne illis quidem nimium repugno, qui dandum putant nonnihil esse temporibus atq; auribus, nitidius aliquid atq; affectatius postulantibus. Itaq; non solùm ad priores Catonem Gracchosq;, sed ne ad hos quidem oratorem alligandum puto. Atq; id fecisse M. Tullium uideo, ut cum omnia utilitati, tum partem quandam delectationi daret, cum & ipsam se rem agere diceret (agebat autē maxime) litigatoris. Nam hoc ipso proderat, quòd placebat. Ad cuius uoluptates nihil equidem quod addi possit, inuenio, ne si sensus nos quidem dicamus plures. Neque enim fieri potest salua tractatione causæ, & dicendi autoritate, si crebra hæc lumina & continua fuerint, ut non inuicē offecerint. Sed ne hactenus cedentem nemo insequatur ultrà, do tempori, ne crassa toga sit, non serica: ne intonsum caput, nō in gradus atq; anulos totum comptum: cum in eo qui se non ad luxu-

riam

riam, ac libidinem referat, eadem ſpecioſiora quoque ſint, quæ honeſtiora. Cæterùm hoc quod uulgò ſententias uocamus (ueteribus, præcipuè Græcis, in uſu non fuit: apud Ciceronem inuenio) dum rem cõtineant, & copia non redundent, & ad uictoriam ſpectent, quis utile neget? Feriunt animum, & uno ictu frequenter impellunt, & ipſa breuitate magis hærẽt, & dictione perſuadent. Ac ſunt qui hæc excitatiora lumina etiam ſi dicere permittant, à componendis tamen orationibus excludenda arbitrentur. Quocirca mihi ne hic quidem locus intactus eſt omittendus, quòd plures eruditorum aliam eſſe dicendi rationem, aliam ſcribendi putauerunt: ideoq; in agendo clariſſimos quoſdam nihil poſteritati manſuriſq; mox literis reliquiſſe, ut Periclem & Demadem. Rurſus alios ad componendum optimos, actionibus idoneos non fuiſſe, ut Iſocratem. Præterea in agendo plus impetus poſſe plerunq;, & petitas uel paulò licentius uoluptates. Commouendos enim eſſe, docẽdosq; animos imperitorum. At quod libris dedicatur, & in exemplũ editur, terſum ac limatum, & ad legem ac regulam compoſitũ eſſe oportere, quia ueniat in manus doctorum, & iudices artis habeat artifices. Quin illi ſubtiles, ut ſimiles, ac multi perſuaſerũt magiſtri, παράδειγμα dicendo, ἐνθύμημα ſcribendo eſſe altius tradiderunt. Mihi unum atq; idem uidetur bene dicere, ac bene ſcribere: neq; aliud eſſe oratio ſcripta, quàm monimentum actionis habitæ. Itaq; nullas non (ut opinor) debet habere uirtutes, non dico nulla uitia: nam imperitis placere aliquando quæ uitioſa ſunt, ſcio. Quo differrent igitur? quòd ſi mihi des cõſilium iudicum ſapientum, perquàm multa recidam ex orationibus, nõ Ciceronis modò, ſed etiam eius qui eſt ſtrictior multò, Demoſthenis. Neq; enim affectus omnino mouendi erunt, nec aures delectatione mulcendæ, cum etiam proœmia ſuperuacua eſſe apud tales Ariſtoteles exiſtimet. Non enim trahentur his illis ſapientes: proprie & ſignificanter rem indicare, probatione colli-

gere satis est. Cum uerò iudex detur aut populus, aut ex populo, laturiq; sententiam indocti sæpius, atq; interim rustici, omnia quæ ad obtinendum quod intendimus, profuisse credemus, adhibenda sunt, eaq; etiam cum dicimus promenda, & cum scribimus, ut doceamus quomodo dici oporteat. An Demosthenem male sic egisse, ut scripsit, aut Ciceronem, aut eos præstantissimos oratores alia quàm scriptis cognoscimus? Melius egerunt igitur an peius? Nam si peius, sic potius oportuit dici, ut scripserũt: si melius, sic oportuit scribi, ut dixerũt. Quid ergo? semper sic aget orator ut scribit? si licebit, semper: quòd si impediant breuitate tempora à iudice data, multum ex eo quod potuit dici, recidetur, editio habebit omnia. Quæ autem secundum naturam iudicantium dicta sunt, non ita posteris tradentur, ne uideantur propositi fuisse, non temporis: nam id quoque plurimum refert, quo modo iudex audire uelit, atque ei uultus sæpe ipse rectus est dicentis, ut Cicero præcepit. Ideoq; instandum ijs quæ placere intellexeris, resiliendum ab ijs quæ non recipientur. Sermo ipse qui facilè iudicem doceat, optandus. Nec id mirum sit, cum etiam testium personis aliqua mutentur. Prudenter enim, qui cum interrogasset rusticum testem, an Amphiona nosset: negante eo, detraxit aspirationem, breuiauitq; secundam eius nominis syllabam, & ille eum sic optime norat. Huiusmodi casus efficiunt, ut aliquando dicatur aliter quàm scribitur, cum dicere quomodo scribendum est, non licet. Altera est diuisio, quæ in tres partes & ipsa descendit, qua discerni posse etiam recte dicendi genera inter se uidentur. Nanque unum subtile, quod ἰσχνὸν uocant: alterum grande atq; robustum, quod constituunt ἀξιὸν: tertium alij medium ex duobus, alij floridum, nanque id ἀνθηρὸν appellant, addiderunt, quorum tamen ea fere ratio est, ut primum docendi, secundum *mouendi, tertium illud utrocunq; nomine delectandi, siue aliud interconciliandi præstare uidetur officium. In docendo autem acumen, intercõciliando

*admonendi

cilliando lenitas, in mouendo grauitas uideatur. Itaq; illo subtili præcipue ratio narrandi probandiq; consistet, sed quod etiam detractis cæteris uirtutibus suo genere plenum. Medius hic modus, & translationibus crebrior, & figuris erit iucundior, egressionibus amœnus, compositione aptus, sententijs dulcis, lenior tamen, ut amnis lucidus quidam, & uirentibus utrinq; syluis inumbratus. At ille qui saxa deuoluat, & pontem indignetur, & ripas sibi faciat, multus & torrens iudicem uel nitentem contrà ferat, cogetq; ire quà rapit. Hic orator & defunctos excitabit, ut Appium Cæcum, apud hunc & patria ipsa exclamabit, aliquandoq; Ciceronem in oratione cõtra Catilinam in senatu alloquetur. Hic & amplificationibus extollet orationem, & ui superlationum quoque eriget. Quæ Charybdis tam uorax? & Oceanus mediusfidius ipse. Nota sunt enim iam studiosis hæc lumina. Hic Deos ipsos in congressum propè suum sermonemq; deducet: Vos enim Albani tumuli atque luci: Vos, inquam, Albanorum obrutæ aræ, sacrorum populi Romani sotiæ & æquales. Hic iram, hic misericordiam inspirabit. Hic dicet, Te uidit, & fleuit, & appellauit, & per omnes affectus tractatur. Hic itaque illuc sequetur, nec doceri desiderabit. Quare si ex tribus his generibus necessariò sit eligendum unum, quis dubitet hoc præferre omnibus, & ualidissimũ alioqui, & maximis quibusque causis accommodatissimum? Nam & Homerus breuem quidem cum animi iucunditate & propriam (id enim est non errare uerbis) & carentem superuacuis eloquentiam Menelao dedit, quæ sunt uirtutes generis illius primi. Et ex ore Nestoris dixit dulciorem melle profluere sermonem, qua certe delectatione nihil fingi maius potest. Sed summam aggressus, ut in Vlysse, facundiam, magnitudinem illi iunxit, cui orationem niuibus hybernis, & copia uerborum, atque impetu parem tribuit. Cum hoc igitur nemo mortalium contendet, hunc ut Deum homines intuebuntur.

Hanc uim & celeritatem in Pericle miratur Eupolis, hanc fulminibus Aristophanes comparat, hæc est uera dicendi facultas. Sed neque his tribus quasi formis inclusa eloquentia est. Nam ut inter gracile, ualidumq; , tertium aliquid constitutum est, ita horum interualla sunt. Atque inter hæc ipsa mixtum quiddam ex duobus medium est eorum. Nam & subtili plenius aliquid atque subtilius, & uehementi remissius, atque uehementius inuenitur, ut illud lene aut ascendit ad fortiora, aut ad tenuiora summittitur: ac sic propè innumerabiles species reperiuntur, quæ utique aliquo momento inter se differant, sicut quatuor generaliter uentos à totidem mundi cardinibus accepimus flare, cum interim plurimi medij eorum, uarietate regionum ac fluminum proprie deprehendantur. Eademq; musicis ratio est, qui cum in cithara quinq; constituerunt sonos, plurima deinde uarietate complent spatia illa neruorum, atq; ijs quos interposuerunt, inserunt alios, ut pauci illi transitus multos gradus habeant. Plures igitur etiam eloquentiæ facies, sed stultissimum quærere ad quam recturus se sit orator: cùm omnis species, quæ modò recta est, habeat usum, atque id ipsum omne sit oratoris, quod uulgò genus dicendi uocant. Vtetur enim, ut res exiget, omnibus, nec pro causa modò, sed & pro partibus causæ. Nam ut non eodem modo pro reo capitis, & in certamine hæreditatis, & de interdictis ac sponsionibus, & de certa re credita dicet, sententiarum in Senatu, & concionum, & priuatorum consiliorum seruabit discrimina, uitam ex differentia personarum, locorum, temporumq; mutabit: ita in eadem oratione aliter conciliabit, non ex ijsdem partibus iram & misericordiam petet, alias ad docendum, alias ad mouendum adhibebit artes. Non unus color proœmij, narrationis, argumentorum, egressionis, perorationis seruabitur. Dicet idem grauiter, seuere, acriter, uehementer, concitate, copiosè, amare, comiter, remissè, subtiliter, blande, leniter, dulciter, breuiter, urbane:

non

non ubiq; simul, sed ubicunq; par sibi fiet, tum id propter quod maxime repertus est usus orationis, ut dicat & utiliter, & ad efficiendum quod intendit, potenter: tum laudem quoq; nec doctorum modò, sed etiam uulgi consequetur. Falluntur enim plurimum, qui uitiosum & corruptum dicẽdi genus, quod aut uerborum licentia resultat, aut puerilibus sententiolis lasciuit, aut immodico tumore turgescit, aut inanibus locis bacchatur, aut casuris, si leuiter excutiantur, flosculis nitet, aut præcipitia pro sublimibus habet, aut specie libertatis insanit, magis existimant populare atq; plausibile. Quod quidem placere multis nec insicior, nec miror. Est enim iucundioris ac fauorabilis qualiscunq; eloquentiæ, & ducit animos naturali uoluptate uox omnis, neq; aliunde illi per fora atq; aggerem circuli, quod minus mirum est, quòd nulli non agentium parata uulgi corona est. Vbi uerò quid exquisitius dictum accidit auribus imperitorũ, qualecunq; id, quod modò se ipsi posse desperẽt, habet admirationem: neque immeritò, nam ne illud quidem facile est. Sed euanescunt hæc, atq; moriuntur cõparatione meliorum, ut lana tincta * fuco citra purpuram placet: at si cõtuleris etiam lacernæ, conspectu melioris obruatur, ut Ouidius ait. Si uerò iudicium his corruptis acrius adhibeas, ut buccinis purpuram, iam illud quod fefellerat, exuat mẽtitum colorem, & quadam uix enarrabili fœditate pallescat. Luceat igitur hæc citra solem, & ut quædam exigua animalia igniculi uidentur in tenebris. Denique mala multi probant, nemo improbat bona. Neque uerò omnia ista de quibus locuti sumus, orator optime tantum, sed etiam facilime faciat. Neque enim uis summa dicendi esset admiratione digna, si infelix usq; ad ultimum solicitudo persequitur, ac oratorem macerat & coquit, ægrè uerba uertentem, & perpẽdendis coagmentandisq; eis intabescentem. Nitidus ille & sublimis, & locuples, circumfluentibus undiq; eloquentiæ copijs imperat. Desinit enim in aduersa niti, qui peruenit in summũ. Scandenti

*buccino

circa ima labor est, cæterum quantum processeris, mollietur dies & lætius solum. Et si hæc quoq; iam lætius suprema perseuerantibus studijs euaserit, inde fructus illa(ti)ati offerunt sese, & omnia sponte proueniunt, quæ tamen quotidie nisi decerpantur, arescunt. Sed & copia habet modum, sine quo nihil nec laudabile, nec salutare est, & nitor ille cultum uirilem, & inuentio iudicium. Sic erunt magna non nimia, sublimia nõ abrupta, fortia non temeraria, seuera non tristia, grauia non tarda, læta non luxuriosa, iucunda non dissoluta, plena non tumida. Similis in cæteris ratio est. Tutissima ferè per medium uia, quia utriusq; ultimum uitium est.

Quæ post finem studia. CAP. XI.

His dicendi uirtutibus usus orator in iudicijs, consilijs, concionibus, Senatu, in omni deniq; officio boni ciuis, finem quoq; dignum & optimo uiro, & opere sanctissimo faciet: non quia prodesse unquàm satis sit, & illa mente atque illa facultate prædito non conueniat operis pulcherrimi quàm longissimum tempus, sed quia decet hoc quoque prospicere, ne quid peius quàm fecerit, faciat. Neq; enim scientia modò constat orator, quæ augetur annis, sed uoce, latere, firmitate: quibus fractis, aut imminutis ætate seu ualetudine, cauendum est, ne quid in oratore summo desideretur, ne intersistat fatigatus, ne quæ dicet, *queratur parum audiri sentiat, ne se* quærat priorem. Vidi ego longè omnium, quos mihi cognoscere contigit, summum oratorem, Domitium Afrum, ualde senem, quotidie aliquid ex ea, quam meruerat, autoritate perdentem, cum agente illo, quem principem fuisse quondam fori non erat dubium, alij (quod indignum uidebatur) riderent, alij erubescerent: quæ occasio illis fuit dicendi, malle eum deficere, quàm desinere. Neq; erãt illa qualiacunq; mala, sed minora. Quare antequàm in has ætatis ueniat insidias, receptui canet, & in portum integra naue perueniet: neq; enim minores eum cum id fecerit, studiorum fructus prosequentur.

quentur. Aut ille monimenta rerum posteris, ut L. Crassus in libris Ciceronis destinabat, quærentibus tradet, aut eloquentiæ componet artem, & pulcherrimis uitæ præceptis dignum os dabit. Frequentabūt uerò eius domum optimi iuuenes more ueterum, & ueram dicendi uiam uelut ex oraculo petent. Hos ille formabit quasi eloquentiæ parens, & ut uetus gubernator, littora & portus, & quæ tempestatum signa, quid secundis flatibus, quid aduersis ratis poscat, docebit: non humanitatis solum cõmuni ductus officio, sed amore quodam operis. Nemo enim minui uelit id, in quo maximus fuit. Quid porrò est honestius, quàm docere quod optime scias? Sic ad se Cælium deductum à patre Cicero profitetur, sic Pansam, Hircium, Dolabellam in morem præceptoris exercuit, quotidie dicens audiensq;. Ac nescio an cum tunc beatissimum credi oporteat fore, cum iam secretus & consecratus, liber inuidia, procul à contentionibus, famã in tuto collocarit, & sentiat uiuus eã, quæ post fata præstari magis solet, uenerationem, & quid apud posteros futurus sit, uidebit. Cõscius sum mihi, quãtum mediocritate ualui, quæq; antea scierim, quæq; operis huiusce gratia potuerim inquirere, candide me atq; simpliciter in notitiam eorũ, si qui fortè cognoscere uoluissent, protulisse, atq; id uiro bono satis est docuisse, quod scierit. Vereor tamẽ ne aut magna nimium uidear exigere, qui eundem uirum bonũ esse, & dicendi peritum uelim: aut multa, qui tot artibus in pueritia discendis morũ quoq; præcepta, & scientiam iuris ciuilis, præter ea quæ de eloquentia tradebantur, adiecerim: quæq; operi nostro necessaria esse crediderim, uelut pondus rei perhorrescant, ac desperent ante experimentum. Sed hi primum renuncient sibi, quanta sit *humani generis uis, quàm potens efficiendi quæ uelit, cũ maria transire, syderũ cursus numerosq; cognoscere, mundum ipsum penè dimetiri, minores, sed difficiliores artes potuerint. Tum cogitẽt quantam rem petant, quamq; nullus sit hoc proposito præmio

*humanî ingenij

labor

labor recusandus. Quod si mente conceperint, huic quoq; parti facilius accedent, ut ipsum iter neq; imperuium, neq; saltem durum putent. Nam id quod prius, quodq; maximè est, ut boni uiri simus, uoluntate maxime constat: quam qui uera fide induerit, facilè easdem quæ uirtutem docent, artes accipiet. Neque enim aut tam perplexa, aut tam numerosa sunt, quæ premunt, ut non paucorum admodum annorum intentione discantur: longam enim facit operam quòd repugnamus. Breuis est institutio uitæ honestæ beatæq;, si credas. Natura enim nos ad mentẽ optimam genuit: adeoq; discere meliora uolentibus promptum est, ut uere intuenti mirum sit illud magis, malos esse tam multos. Nam ut aqua piscibus, ut sicca terrenis, circumfusus nobis spiritus uolucribus conuenit: ita certe facilius esse oportebat secundum naturam, quàm contra eam uiuere. Cætera uerò etiam si ætatem nostram non spatio senectutis, sed tẽpore adolescentiæ metiamur, abũde multos ad discendũ annos habent. Omnia enim breuiora reddet ordo, & ratio, & modus. Sed culpa est in præceptoribus prima, libenter detinentibus puerum, partim cupiditate diutius exigendi mercedulas, partim ambitione, quò difficilius sit quod pollicentur, partim etiã inscitia tradendi uel negligẽtia. Proxima in nobis, qui morari in eo quod nouimus, quàm discere quæ nondum scimus, melius putamus. Nam ut de nostris potissimum studijs dicam, quid attinet tam multis annis, quàm in more est plurimorum (ut de his à quibus magna in hoc pars ætatis absumitur, taceam) declamitare in schola, & tantũ laboris in rebus falsis consumere, cũ satis sit modico tempore imaginem ueri discriminis, & dicendi leges comperisse? Quod non dico, quia sit unquam omittenda dicendi exercitatio, sed quia nõ sit una eius specie consenescendum. Cognoscere enim & præcepta uiuendi perdiscere, & in foro nos experiri potuimus, dum scholastici sumus. Dicendi ratio talis, ut nõ multos annos poscat: quælibet enim ex ijs artibus, quarum prius habui mentionem, in paucos

libros

libros contrahi solet, adeò infinito spatio ac traditione opus non est. Reliqua est quæ uires citò facit consuetudo, rerum cognitio quotidie crescit, & tamen multorum ad eas librorum necessaria lectio est, quibus aut rerum exempla ab historicis, aut dicendi ab oratoribus petuntur. Philosophorum quoque consultorumq; opiniones, sicuti alia, uelimus legere necessariũ est. Quæ quidem possumus omnia, sed breue nobis tempus nos fecimus. Quantulum enim studijs impertimur? Alias horas uanus salutandi labor, alias datum fabulis otium, alias spectacula, alias conuiuia trahunt. Adijce tot genera ludendi, & insanam corporis curam. Trahat inde peregrinatio, rura, calculorũ anxiæ solicitudines, multæ causæ libidinum, & uinum, & flagitiosus omni genere uoluptatum animus, ne ea quidem tempora idonea, quæ supersunt. Quæ si omnia studijs impenderentur, iam nobis longa ætas, & abunde satis ad discendum spatia uiderentur, & diurna tantum computantibus tempora, & noctes, quarum bona pars omni somno longior est, adiuuarent. Nunc computamus annos, non quibus studuimus, sed quibus uiximus. Nec uerò si geometræ & grammatici, cæterarumq; artium professores omnem suam uitam, quamlibet longa fuerit, in singulis artibus consumpserunt, sequitur ut plures quasdam uitas ad plura discenda desideremus. Neque illi didicerunt hæc usque in senectutem, sed ea sola didicisse contenti fuerunt, ac tot annos in utendo, non in percipiendo exhauserunt. Cæterum ut de Homero taceam, in quo nullius non artis aut perfecta, aut certe non dubia uestigia reperiuntur, ut Eleum Hippiam transeam, qui nõ liberalium modò disciplinarum * per se scientiam tulit, sed uestem, & anulum, crepidasq; quæ omnia manu sua fecerat, in usu habuit, atque ita se præparauit, ne cuius alterius ope egeret, ne'ue ullius rei. Gorgias quoq; summæ senectutis, id quærere audituros, de quo quisque uellet, iubebat. Quæ tandem ars digna literis Platoni defuit? Quot seculis

* præ

Aristoteles

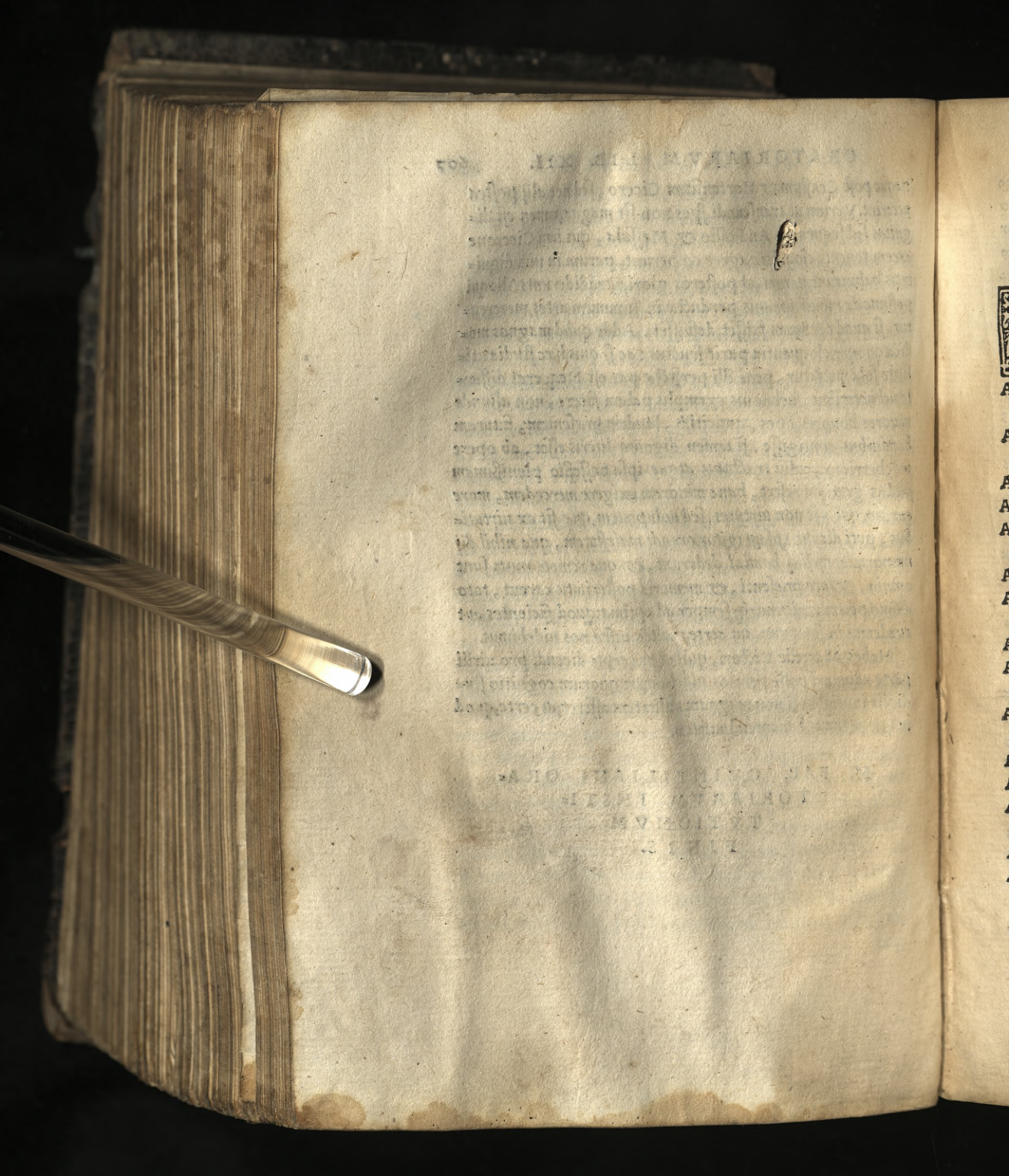
Aristoteles didicit, ut non solùm quæ ad philosophos atque oratores pertinent, scientia complecteretur, sed animalium satorumq; naturas omnes perquireret? Illis (cùm hæc inuenienda fuerunt, nobis cognoscenda sunt. Tot nos præceptoribus, tot exemplis instruxit antiquitas, ut possit uideri nulla sorte nascendi ætas felicior quàm nostra, cui docendæ priores elaborauerunt. M. Censorius Cato idem orator, idem historiæ conditor, idem iuris, idem rerum rusticarum peritissimus fuit, inter tot operas militiæ, tantas domi contentiones, rudi seculo, literas Græcas ætate iam declinata didicit, ut esset hominibus documento, ea quoq; percipi posse quæ senes concupiscĕt. Quàm multa, imò penè omnia tradidit Varro? Quod instrumentum dicendi M. Tullio defuit? Quid plura? cum etiam Cor. Celsus mediocri uir ingenio, non solùm de his omnibus conscripserit artibus, sed amplius rei militaris, & rusticæ etiam, & medicinæ præcepta reliquerit? dignus uel ipso proposito, ut eum scisse omnia illa credamus. At perficere tantum opus arduum est, & nemo perfecit. Ante omnia sufficit ad exhortationem studiorum, non cadere in rerum naturam, ut quicquid non est factum, ne fieri quidem possit, cum omnia quæ magna sunt atq; admirabilia, tempus aliquod, quo primùm efficerentur, habuerint. Quantum enim poësis ab Homero & Vergilio, tantum fastigium accepit eloquentia à Demosthene atque Cicerone. Denique quicquid est optimum, antè non fuerat. Verumetiam si quis summa desperet (quod cur faciat, cui ingenium, ualetudo, facultas, præceptor non deerunt?) tamen est, ut Cicero ait, pulchrum in secundis tertijs̃q; consistere. Neq; enim si quis Achillis gloriam in bellicis consequi non potest, Aiacis aut Diomedis laudem aspernabitur: neq; qui Homeri, non Tyrtei. Quinimo si hanc cogitationem homines habuissent, ut nemo se meliorẽ fore eo qui optimus fuisset, arbitraretur, hi ipsi qui sunt optimi, non fuissent. Neq; post Lucretium, ac Macrum Vergilius,

neq;

neque post Crassum & Hortensium Cicero, sed nec alij postea uicerint. Verum ut transeundi spes non sit magna, tamen est dignitas subsequen[di]. An Pollio & Messala, qui iam Cicerone arcem tenente eloq[uen]tiæ agere cœperunt, parum in uita dignitatis habuerunt, parum ad posteros gloriæ tradiderunt? Alioqui pessime de rebus humanis perductæ in summum artes mererentur, si quod optimum fuisset, defuisset. Adde quòd magnos modica quoque eloquentia parit fructus: ac si quis hæc studia utilitate sola metiatur, penè illi perfectæ par est. Neq; erat difficile uel ueteribus, uel nouis exemplis palàm facere, non aliunde maiores honores, opes, amicitias, laudem præsentem, futuram hominibus contigisse. si tamen dignum literis esset, ab opere pulcherrimo, cuius tractatus atque ipsa possessio plenissimam studijs gratiam refert, hanc minorem exigere mercedem, more eorum, qui à se non uirtutes, sed uoluptatem, quæ fit ex uirtutibus, peti dicunt. Ipsam igitur orandi maiestatem, qua nihil dij immortales melius homini dederunt, & qua remota muta sunt omnia, & luce præsenti, & memoria posteritatis carent, toto animo petamus: nitamurq; semper ad optima: quod facientes aut euademus in summum, aut certe multos infra nos uidebimus.

Habes Marcelle Victori, quibus præcepta dicendi pro uirili parte adiuuari posse per nos uidebantur: quorum cognitio studiosis iuuenibus si non magnam utilitatem afferet, at certe, quod magis petimus, bonam uoluntatem.

M. FAB. QVINTILIANI ORATORIARVM INSTITVTIONVM FINIS.

INDEX EORVM

QVAE PRAECIPVA HA= ... bentur in libris Institutio= ... num Quintiliani.

ABdicationũ duæ sunt formæ 338
Abstemius unde dicatur 44
Academici in utranq; partem disputant 568
Accentuum in Latinis nomi= nibus ratio 29
Accij poëtæ laus 579
Accusatoris officium 323
Achillis clypeus qua pictura insignitus fuerit 102
Actionis quæstio 341
Acumen præcipue ualet in al= tercatione 303
Addicti qui dicantur 332
Adolescẽtibus aliquando par= cendum 518
Aduocatus nõnunquam malæ causæ argumentum est 564
Aemulatio profectum alit 17
Aenigmata 394
Aeolicæ rationi sermo noster est simillimus 40
Aeschinis laus 476
Aeschylus primus tragœdiam protulit 474
Aesopi fabulæ 50
Aetas nostra satis longa qui= buslibet studijs 603
Aetas quæ studijs maximè ac= cõmodata 9
Aetiologia 439
Affectuum diuisio, & quomo= do sint mouendi 278
Affectuum mouendorum ra= tio 274
Afranij laus 480
Africani Iulij uires in dicen= do 590
Ager ab agendo dictus à qui= busdam 41
Aglaophon clarus pictor 589
Agrippa unde dictus 25
Albutij laus 98
Alcæi laus 474
Alcamenes statuarius 589
Allegoria omnibus seruit 392
Altercationis præcepta 301
Ambiguitas uitanda 358
Ambitio uirtutũ plerunq; cau= sa est 17
Amicitiæ firmißimæ ineuntur in scholis 16

Amictus qualis fuerit ueteribus 553
Amphibologia, & eius species 346
Amplificationis species 375
Analogia 36
Analogia quæ sit 244
Anastrophe 32. & 396
Andronicus Hypocrita præceptor pronunciationis Demosthenis 532
Animus humanus ueluti situm ducit ex umbratili uita 16
Animorum origo cœlestis creditur 7
An, quid significet 33
Antapodosis 373
Anticategoria 321
Antimetabole 278
Antigoni imago ab Apelle picta 91
Antimachi genus dicendi & laus 474
Antipatri in carmine facilitas 504
Antiphilus clarus pictor 589
Antipophora 438
Antonius pronunciando multum potuit 532
Antonij persona apud Ciceronem qualis 102
Apelles pictor præstantissimus 589
Apodixis 20
Apollonius Molon præceptor Ciceronis 379
Apollonij laus 472
Apologi ab Aesopo nomen habent 242
Apophasis 413
Apostrophe 412
Aptè quomodo dicamus 507
Arati poëtæ laus 473
Archiæ ī carmine facilitas 504
Archilochi laus 473
Argumentū qd significet 221
Argumentorū tractatus 220. & 245
Aridita maxime uitanda in præceptore 70
Aristoteles Alexadro Magno præceptor petitus à Philippo 11
Aristotelis libri ad Theodectē quales 94
Aristotelis laus 477
Aristophanes comicus 474
Arrogantia magnos profectus perdidit 72
Ars an natura plus eloquētiæ conferat 108
Artis necessariam esse cognitionem 87
Artis modus quis sit 90

Artem decor comitetur 442
Artium generalis diuisio 107
Artorius Proc[illegible]s 398
Aruspex unde d[illegible]tur 44
Asinij Pollionis laus 482
Asiaticum genus dicendi 590
Asinius Pollio & Ciceronem, & Demosthenem in aliquibus damnat 565
Aspectus quis esse debeat dicentium 542
Aßētio Sisēna primus dixit 28
Assumptiua causa 335
Atticismus quis uerus sit 591
Athenis actores mouere affectus uetabantur 99
Athenæus rhetoricen, artē fallendi dixit 96
Atracini Varronis laus 478
Atticus Græcè scripsit de rhetorica 116
Attici nō fuerunt admodū studiosi compositionis 464
Augustus Cæsar natus annos duodecim, auiā pro rostris laudauit 578
Aut, quid significet 33

B

Barbarismi uitiū quale 27
Baßi Ausidij laus 481
Beneuolētiæ captandæ rō 165
Bibaculi laus 479
Bipennis à pinna dicitur 23
Brachia orantium qualia 544
Breuitas quibus constet 136
Breuitas quæ laudetur 183
Bruti in dicendo grauitas 590
Bruti oratio pro Milone 140
Busyridis laus 102

C

Cacosyntheton 370
Cacozelon ibidem
Cædendi mos in scholis improbatur 20
Cælius reus de ui 515
Cælij ingenium 482
Cælij indoles in dicendo 589
Cælij asperitas 489
Cæsar ante quæstoriam ætatem grauissimas causas egit 578
Cæsaris Iulij dictio 482
Cæsaris uis 589
Cæsaris de Analogia libri 47
Cæsij Baßi laus 479
Caiæ in nuptialibus sacris uocitatæ 46
Canopitarum exercitus apud Ciceronem 28
Caldum Augustus quàm calidum maluit 39
Calliditatis suspicio fugiē. 196
Callidij subtilitas 589
Callimachus prīceps Eleg. 47
Calon statuarius 589

Caluus quædam damnauit in Cicerone 565
Caluus ante quæstæturæ. grauissima iudicia suscepit 578
Calui in dicēdo sanctitas 590
Calui iudicium 489
Canthus ferrum quo rotæ uinciuntur 27
Caput præcipuū est in actione 542
Capsis unde componatur 35
C. Carbo etiam in tabernaculo solebat uti exercitatione dicendi 505
Carij Oratores 540
Carneades iniustitiā laudauit Romæ audiēte Censorio Catone 568
Cassij Seueri laus 482
Cassij acerbitas in dicēdo 590
Cassij Seueri ioci asperi 288
Catachresis 391
Catius Epicureus 484
Cato cū iuris, tum dicendi peritissimus fuit 605
Catulus Ciceronis liber 136
Catuli laus 479
Causas agēdi quod tempus sit idoneum 578
Causarum genera quinq; 170
Causarū tria sunt genera 120
Charisij orationes 475
Chriarum genera 50
Ceratinæ 52
Cethegus Sisenæ medulla dictus est ab Ennio 94
Ceruix dicētiū qualis sit 544
Cicero carpitur 451
Cicero quando agere incepe-rit causas 579
Cicero in Asia Apolloniū Molonem audiuit 579
Cicero Bruto nō uisus est perfectus 565
Cicero quare tam longa toga sit usus 554
Cicero Xenophontis libros transtulit 496
Cicero in Rhetoricis secutus est Hermagoram 161
Cicero aliquot editos libros suos ipse damnauit 136
Cic. arrogātia laborauit 510
Cicero quæstionibus infinitis se exercebat etiā tū cū princeps in Republica esset 498
Cicero quando legendus 79
Cicero Platonis libros aliquot transtulit 496
Ciceronis oratio cœpit canescere 512
Ciceronis oratio pro Milone nobilissima omnium 538
Ciceronis carmina 511

Ciceronis laus 441
Ciceronis insolentes quædam uoces 511
Ciceroni modus defuit captandi risus 284
Cinna Smyrnam nouem annis scripsit 496
Ciuilis scientia quæ 98
Classes institutæ in scholis 17
Clausula quæ sit 382
Clitarchi historici laus 476
Cluentij causa quomodo tractata à Cicerone 104
Cœlibes quasi cœlites dicti sunt 41
Cœnismus 371
Cogitationis fructus 500
Collum orantis 544
Comœdiæ antiquæ laus 474
Comœdiæ maximè eloquentiæ cõferũt, earumq; laudes 48
Cõmunicatio q̃ dicatur 409
Cõpositio in oratione est quod in poëmate uersificatio 459
Compositionis ratio 441
Compositiones nominum 34
Cõclusionis siue perorationis uirtutes 269
Cõiecturam à cõiectu dici 133
Coniectura de quibus rebus sit 318
Consilium quid sit 305
Consistere in secũdis tertijsq; nonnunquam satis est 605
Cõstitutio quibus reb. fiat 335
Consulere quid olim significauerit 41
Consuetudo quid possit in ratione loquendi 36. & 42
Copia uerborũ quomodo paranda 464
Corax antiquissimus rhetoricæ artis scriptor 115
Cornelius Rufinus factus consul à Fabricio 568
Cornelij Seueri laus 478
Cornelij Celsi cõsilium in scribendo 483
Cornelij causa à Cicerone perorata 362
Cornelia mater Gracchorum eloquẽtiam contulit filijs 8
Cornua in Rom. exercitu quid agant 54
Crassus diues quinque Græci sermonis differẽtias optime tenuit 530
Crassi pronunciatio 532
Crassi uox erga Philippũ 513
Crates pædagogum percussit, cum indoctum puerum uideret 51
Cratinus comicus 474
Credibilium genera tria 222

Crispi iucunditas 590
Criticorum officium 21
Crocodilinæ 52
Cum, uarie apud ueteres scriptum 43
Cupidinis arma 74
Cyrus omnium militum tenuit nomina 531

D

Decet aliud alios 313
Declamandi ratio & utilitas 85
Declamatoribus quid sit obseruandum 154. & seq.
Declamationum utilitas 498
Declamationũ ratio præ omnibus cõstare debet puero 24
Decoris obseruatio 508
Deliberatiuum genus remotũ sit ab omni affectatiõe 155
Deliberatiui siue suasorij generis ratio 146
Deliberatiua causa concionalis dicitur 120
Demetrius Phalereus uersicolori ueste usus 470
Demetrij Phalerei laus 476
Demonstratiuum genus quale, & quibus constet 142
Demonstratiuum genus 122
Demonstratiui generis numeri 461
Demosthenes admodũ puer pupillares actiões habuit 578
Demosthenes orãdi 476
Demosthenes litera laborauit 58
Demosthenes spondeis plurimum est usus 456
Demosthenes nõ uidetur satis perfectus ipsi Ciceroni 565
Demosthenes in littore meditans consuescebat ferre concionum fluctus 495
Demosthenes nõnunquã uidetur Ciceroni dormitare 468
Demosthenis de pronũtiatione iudicium 532
Demosthenis uis 481
Demosthenes actionẽ cõponebat ad grande speculũ 542
Deprecatio ubi locum habeat 251
Deprecationem quidã negant uspiã in iudiciũ uenire 336
Deteriora ptinacius hærent 8
Dialogi 411
Dialectica disputatrix 571
Dialectica cõpressæ manui similis est 110
Diallage 423. & 432
Dicere caput est artis 552
Dicere & facere sciat præceptor 70

Dicacitas scurrilis absit à iocis 288
Dicendi multa genera 471. & 589
Dicendi maximũ uitium à uulgari ratione discedere 355
Dicendi ratio quibus cõtineatur 123
Didymus plurima scripsit 49
Diæresis 28
Dinosis 75
Dis unde dicatur 41
Disci possunt multa eodẽ tempore 61
Discipuli contulerunt seuerissimis quibusq; præceptoribus aliquid ad uictum 584
Discipulorum officium 84
Discobolus Myronis 91
Dispositionis uirtus 308
Dissimile qbus modis fiat 239
Distinguendæ orationis uirtus 542
Diuinatio in iudicijs quæ dicatur 158
Diuisio 80
Diuitiæ morum experimenta exhibent 144
Docilitas quomodo concilietur 169
Domitij Afri ingenium 483
Domitij Afri ioci lenes 288
Domitij Afri libri de testibus 211
Domitij Afri in dicendo maturitas 590
Dualis numerus apud Latinos 32
Duapõdo cuiusmodi uerbũ 27

E

E Literæ sonus 446
Ediscẽdũ quatenus sit 80
Egesias clarus statuarius 589
Egressionis rõ, & modus 197
Elemẽta decẽ Aristotelis 129
Elementa prima quemadmodũ docenda sint 8
Eliminat uerbum 365
Ellipsis 32
Elocutionis, siue phrasis ratio 356
Eloquentia cupit esse speciosa & locuples 264
Eloquentiæ genus aliud alios decet 511
Eloquentiæ maxima pars animo constat 18
Emendationis modus 495
Emendationis seueritas atterit ingenia puerilia 69
Empedocles carmine philosophiam est complexus 21
Emphasis iter figuras est 417
Emphasis in uulgaribus uer-

bis 333
Energia 370
Ennius suauiloquẽti ore dicit Cethegum fuisse 535
Ennij laus 478
Enthymema rhetoricus est syllogismus 57
Epanalepsis 369
Ephori historici laus 476
Epichirema quid sit 220
Epichirema quibus constet, & quomodo refellatur 220
Epicurus disciplinas omnes fugit 103
Epitheton figura potius est q̃ tropus 398
Epitheta 392
Epiphonema qd' dicatur 382
Eriphilus Rhodius ad uerbũ retulit in agẽdo, quæ cogitauerat 500
Essentia Flauij 92
Ethica tota est oratoris 569
Ethopœia 416
Ethos 280
Etymologia 40
Euidentiam quidam narrationi subijciunt 186
Euphoniæ quãta cura esse debeat 26
Euphorionis laus 473
Euphranor pictor clarus 589
Eupolis comicus 474
Euripidis laus 474
Eurhythmia necessaria oratori 55
Ex, præpositio quã in compositione uim habeat 43
Exclamatio 410
Exempla quid posint in oratione, & quomodo tractentur ab oratore 239
Exercitationes quales fuerint ueteribus studiosis eloquentiæ 65
Exercitatiões primæ apud rhetorem quales sint 70
Exordij rhetorici ratio & usus 165
Exordiorum uitia 175
Expectorat uerbũ uetus 366
Extemporalis facundia quomodo paretur 501

F

FAcetũ quid dicatur 286
Fama quomodo tractetur ab oratore 208
Fauces quales esse debeãt oratori 533
Fiduciam præ se ferat orator 258
Figuræ uerborum 424
Figuræ à tropis qd differ. 398
Figuratæ cõtrouersiæ quæ dicantur

cantur 400
Finitio quando locum habeat, & quomodo [illegible]etur, quibusq; constet 328
Finitiõi q̃ sint necessaria 228
Finitæ causæ 123
Firmamentũ causæ qd' sit 160
Frugi unde quis dicatur 40
Funebres conciones quales sint 556

G

GAlbæ ioci lasciui 288
Galli laus 479
Geminatio uerborũ quam uim habeat 403
Geometria oratori necessaria 56
Germanici Cæsaris laus 478
Gestus institutio & ratio cuiusmodi 59
Gladiatorũ secũdæ manus 299
Glossemata quid significãt 49
Gorgiæ Leontini longißima ætas 115
Gracchus in deflẽda matre concitauit totius populi Rom. lachrymas 532
Gracchi fistula præcentrix 55
Graculi unde dicti sint 42
Gradatio 433
Græca eloquentia quibus rebus sit dulcior 592
Græca præcedere debent Latina 9
Grammatica Musicæ subiecta est 53
Grammaticæ officium, & diuisio 21
Grammatici officium 50
Grammatico opus est plurium artium cognitio 51
Gurdus Hispanicum nomen est 34

H

HLitera cuiusmodi sit 29
Hebetiores perinde sunt ut monstrosi 7
Here dictum, pro heri, ætate Quintiliani 45
Herodotus cuiusmodi autor, & qualis eius cõpositio 443
Herodoti laus 476
Hesiodus primus autor apologorum 242
Hesiodi laus 472
Hexametri finis male claudit orationem 449
Historia alit orationẽ tanquã succo, & eius usus 469
Historiæ multi præclari scriptores 475
Historiæ Græcæ fabulis sunt similes 78
Historiarum enarratio quomodo

do utilis sit pueris 49
Historiarum cognitio necessaria est oratori 576
Historici quomodo legẽdi 77
Hippocrates quosdam errores suos ipse prodidit 135
Homerus uidetur nõnunquam dormitare Horatio 468
Homerus auspicium faciat pueris in scholis 47
Homerus primus legatur 471
Homeri principia 170
Homœologia 369
Homœoptoton 437
Hominis laus cuiusmodi 143
Hominum officium quod sit 8
Horatius in quibusdam nõ est interpretandus 48
Horatij laus 479
Hortensius in agendo ad uerbum retulit, quod cogitauerat 500
Hortensij pronunciatio 532
Hortẽsij filiæ oratio apud Cẽtumuiros habita 8
Humeri qualcs sint dicentium 544
Hyperbole 396
Hyperbaton figura est potius quàm tropus 32. & 399
Hyperidis laus 476
Hypotheses 127
Hypotyposis 412

I

Literæ Iambi carmen à Romanis nõ admodum celebratum fuit 446 479
Imitatio arti subiecta est 123
Imitatio transit in mores 60
Imitatio 485
Infantia quædam est etiam studijs 10
Infinitæ causæ quæ 123
Ingenia puerorum quomodo cognoscantur 18
Ingeniosiores quare ineruditi habeantur 88
Insinuatione quando utendum 172
Iocus quid sit 287
Iocus inhumanus est aduersus miseros 289
Ironia 413
Isocratis iucunditas 481
Isocratis Panegyricus decem annis elaboratus 496
Isocratis laus 476
Isocratis schola principes eloquentiæ dedit 591
Isocolon 437
Iudicium consuetudini necessarium est 42
Iudicium inuentioni subijcitur

tur 118
Iudicium quid sit 305
Iudicialium controuersiarum genera 158
Iudicatio quæ dicatur 159
Iugeri mensura 58
Iulius Florus in Gallijs eloquẽtiam docuit 491
Iulij Africani laus 483
Iulij Secundi laus ibidem
Iunctura quibus constet 445
Iunij Baßi ioci cotumelioßi 288
Ius triplex est 75
Iuris ciuilis scientia necessaria oratori 571
Iusiurandum 209
Iustum duabus rebus absoluitur 334

L

LAbia dicentium quid agant 544
Lacedæmonij saltationẽ quãdã tanquã ad bella utilẽ habuerunt inter exercitationes 61
Lacedæmonij eloquentiam urbe expulerunt 100
Lacedæmoniorũ exercitus inflammatur muſicis modis ad prælium 53
Lachrymæ citißimè inarescũt 273
Lælius filiam ſuam eloquentia imbuit 8
Latera cum gestu consentiant 550
Laus discendi studium excitat 503
Laudãdæ rei cuiusq; ratio 143
Lectio pueri qualis sit 47
Legendi qui primi sint 79
Legum natura 341
Legum contrariarum tractatio 343
Legum laus magnas eloquentiæ uires desiderat 75
Legum ferẽdarum institutum apud Græcos & Latinos 75
Lentulus opinionem eloquentiæ consecutus est pronuntiatione sola 532
Leonides Alexandrũ quibusdam uitijs imbuit 9
Libertini ex seruis fiunt 228
Licinij i carmine facilitas 502
Linus muſicus, & eius laus 52
Literarum potestas 22
Literarum usum Plato obstare memoriæ dixit 524
Liuij iudicium de his qui legẽdi sunt 470
Liuius pueris magis prodest, quàm Sallustius 79
Liuius hexametri exordio orsus

ſus eſt librum ſuum 452
Liuij Patauini laus 480
Liuij lactea ubertas 469
Loci argumentorum 222
Loci artificioſæ memoriæ qua les ſint 526
Lodex maſculino genere uſurpata à Pollione 42
Logodædali 115
Lucani laus 478
Lucilius reprehenditur 37
Lucilij laus 479
Lucretij poëtæ laus 478
Lucullus Ciceronis liber 136
Ludus unde dicatur 41
Lupercalia unde dicta ſint 35
Luſus in pueris alacritatis ſignum eſt 19
Lycij oratores 540
Lycurgus muſicam probauit legibus 53
Lyra circũlata in cœnis 54
Lyſiæ laus 476
Lyſiæ oratio oblata Socr. 97
Lyſippus clarus ſtatuarius 588

M

MAcrologia 369
Malorum accuſationes interſunt Reipub. 583
Manus dicentium quid agant 544
Manus cum ſenſu incipiũt & deſinunt 547
Mappa Punicũ nomen eſt 34
Marciporcius unde dicti ſint 25
Maſtrugardum nomen 27
Mater quando contra filium ſtare poßit 526
Mehe pro me ueteres dixerũt 29
Melanthius clarus pictor 589
Melops quid ſit 54
Memoria, & quibus rebus paretur 522
Memoria præcipuum ſignum eſt ingenij 18
Menander poſterorũ iudicia æquiora eſt adſecutus quàm uiuentium 144
Menandri laus 475
Mendax memor ſit 191
Mendaciũ dicit aliquando bonus uir 568
Mentis humanæ natura & conditio 509
Mentum orantis 544
Meſſalæ ingenium 482
Meſſalæi dicẽdo dignitas 590
Meſſalæ liber de literis 45. & 47
Metabole 430
Metalepſis 391
Metaphora 388
Metaſtaſis 412

Metonymia 431
Metrodorus in agendo ad uerbum retulit q. a cogitauerat 500
Metrum quid sit 54
Metus nonnunquã adhibendus & amouendus pro causæ ratione 281
Metus in peroratiõe habet plus quã in proœmio loci 271
Milonis consilium in uitulo ferendo 51
Mimesis 415
Minerua Athenis à Phidia fabrefacta 589
Miosis uitanda 368
Mithridates XXII. linguas calluit 530
Modestia plurimũ autoritatis et fidei patrono cõciliat 586
Molli articulo tractare 518
Monosyllaba plura male cõtinuantur 447
Morũ curã oportere esse oratoribus præcipuam 569
Mundum Pythagoras compositum esse dixit harmonica ratione 53
Musica, & eius laudes 52
Myron statuarius 589

NN

NAres quales dicentium sint 544
Narratio quid sit 181
Narrationis rõ & modus 176
Narrationum tres sunt species 70
Negãdi duplex forma est 251
Ne, quid significet 33
Nescire aliqua inter uirtutes est grammatici 50
Nicostratus luctando, pugnando q; uictor 84
Noëma 381
Nomina propria in o 34
Non à ne aliud significat 33
Nothus qui dicatur 140
Numero quædam ualent 251
Nutrices Chrysippus optimas iubet eligi 8
Nutricum cantilenæ 56

O

OBscœnitas oĩs fug. 288
Obscuritas quibus rebus fiat 358
Oculorũ gestus in actiõe 543
Olympius Iupiter factus à Phidia 589
Onomatopœia 36. & 390
Opiter unde dicatur 25
Oratio mores profert 512
Oratio quibus constet 352
Oratio regina rerum dicitur à Sophocle 64

Orationis uirtutes & uitia quæ 26
Orationis partes 24
Orator quid obseruet in susci= piendis causis 580
Orator non est nisi uir bo= nus 562
Orator uerus cuiusmodi esse debeat 6
Oratoris officium 352
Oratoris instrumenta quæ sint 577
Oratores quomodo legẽdi 77
Oratorũ ueterũ præcipui 476
Ordo tribus momentis conser= tus est 229
Ornatus 360
Orpheus saxa lyra duxit 52
Orthoëpia 30
Orthographia 43
Os oratoris quale sit 540
Ouidij laus 478
Ouidij Metamorphosis qualis sit 176

P

PAcuuij laus 479
Pædagogi quales esse de beant 8
Pamphilus pictor 589
Palæmon ætate Quintiliani fuit 24
Panegyrici plus cultus admit= tunt 86
Panyasis laus 472
Parabola 241
Parœmia 394
Paradigma 434
Paradiegesis 424
Paradoxum 409
Parẽtes quales esse oporteat 8
Parentheſis 428
Parricidas quos uocemus 390
Paranomasia 434
Parrhasius clarus pictor lineas subtilissime examinauit 588
Partes orationis quot sint nu= meratæ 24
Partitio quæ sit apud rheto= res 201
Patauinitatem Pollio reprehen dit in Liuio 34. & 356
Pathos 280
Patroni & accusatoris distan tia 250
Pauli L. oratio de lunæ defe= ctione 59
Pectus disertos facit 503
Pedum supplosio frequens in= cepta est 551
Pedonis laus 478
Pepigi uerbũ defenditur à Fa= bio 37
Peregrini murum ascendentes multantur morte 200

Pericles obſcuratione ſolis territos Athenienſes liberauit metu 59
Pericles optabat nihil ullum uerbũ in os uenire, quo populus offenderetur 586
Periergia 369
Periodi nomina multa 460
Periphraſis figura 394.398
Periphraſis figura eſt potius quàm tropus 499
Periſſologia 395
Perſij laus 479
Perſonis quæ accidant 222
Perſpicuitas ſumma orationis uirtus eſt 70.& 356
Petoritum, Gallicum eſt nomen 34
Phantaſiæ tractatio 283
Phidias ſtatuarius, & eius opera 589
Phidias Iouem expoliuit 69
Philætas Elegiographus 473
Philemon comicus 475
Philiſti hiſtorici laus ibidem
Philoſophiæ cognitio neceſſaria oratori 572
Phrygio excitamur 57
Pictores clari 588
Pilarij in ſcenis 503
Pindarus Lyricorum princeps 473
Pituita quia petat uitam 41
Plancus Stoicus 484
Plato Pythagoreos & Aegyptiſacerdotes diſcendi gratia adijt 63
Platonis copia 481
Platonis laus 477
Platonis dialogi 205
Plautus & eius laus 480
Pleonaſmus 369.& 431
Plinij Secundi error de toga Ciceronis 554
Poëtæ non per omnia ſunt oratori ſequendi 569
Poëtarum lectio quid conferat 468
Pollio ieiunus fuit 487
Pollio ante quæſtoriam ætatem grauiſſimas cauſas egit 578
Pollionis diligentia 590
Polycletus ſtatuarius 589
Polygnotus clarus pictor 588
Pomponij Secundi laus 480
Portius Latro primus clari nominis profeſſor fuit 499
Præceptor quidã in Liuio docebat obſcurare diſcipulos, quæ dicerent 359
Præceptoris uirtus maxima eſt, ut diſcrimina ingeniorũ notet 82
Præceptoris uultus contuendus

dus à discentibus 68
Præceptore an protinus optimo utendum sit ibidem
Præceptores temperare uires suas ad intellectum discentiũ debent 17
Præceptores Latini cœperunt temporibus L. Crassi 76
Præceptorum officium & mores 72
Præcocia ingenia cuiusmodi 19
Præiudicia quomodo tractentur 207
Præmiorum tractatio 355
Pragmatici apd oratores 575
Praxiteles clarus statuarius 589
Probationes artificiales 215
Probatiões inartificiales apud rhetores quæ dicantur 205
Probationes patheticæ 246
Probationum quadruplex ratio 216
Profectus diligentia cõstat 81
Pronũciatio prĩa qualis sit 59
Pronunciatio ornata quæ 537
Pronunciatio tria præstare debet 555
Pronunciationis quantum sit momentum 531
Prooemium unde dicatur, & eius usus 165
Propertij laus 479
Propositionis usus in oratione 199
Propositio quæ aliquãdo aduersarij tenendum 310
Proprium quid dicatur 228
Propria uerba quæ dicãtur 36
Prosopopœiæ 159. & 410
Protogenes pictor quibus rebus excelluerit ĩ pictura 589
Prouerbia uim nonnunquam habent iocorum 299
Pudor ad dicendum stimulos addit 504
Pueri instituendi secundum naturam 82
Puerorum natura laboris est patientior 61
Pueris eloquẽtiæ studiosis quæ sint maxime uitia uitãda 79
Pueris non est acerbe instandum 10
Pyrrhichius pes cuiusmodi 463
Pythagoras primus philosophum se dixit 565
Pythagoræ delatum, Ipse dixit 511
Pyxides quas appellemus 391

Q

Qvæstio quid sit 159
Quæstio omnis aut in re aut persona est 216

Quæsti

Quæstionum ſpecies 353
Quæſtus nulla iuſtior ratio q̃ ex officio prætoris 384
Qualitas 333
Quantitas 340
Quaſe dixit Liuius non quaſi 45
Quintilianus præceptor nepotum Domitiani fuit 75
Quintiliani conſilium in toto libro 7
Quintiliani liber de cauſis corruptæ eloquentiæ 266
Quintiliani liberi mortui ſuperſtite patre 267

R

RAbirij laus 478
Ratio quæ ſit 159
Rebus accidẽtia quæ ſint 224
Refutatio quæ ſit, & ubi locũ habeat 250
Rerumpublicarum tres ſunt formæ 229
Rheda Gallicũ eſt nomen 34
Rhetoricæ initium 117
Rhetorica an ſit uirtus 109
Rhetorica ad qd ſit utilis 99
Rhetorica explicitæ manui eſt ſimilis ex sẽtẽtia Zenõis 110
Rhetorice an ſit ars 101
Rhetorice quid ſit, & eius finis 93
Rhetorices materia q̃ ſit 110
Rhetorice quemadmodum uerti Latinè non poſsit 92
Rhetoricæ artis ſcriptores qui fuerint 114
Rhetoricæ quinq; partes ſunt 118
Rhetoricam quidam naturalem crediderunt 101
Rhetoris inſtrumenta 113
Rhetori quando tradendus ſit puer 64
Rhodium dicendi genus 595
Rhythmus quid ſit 54
Riſus captatio quãdo fieri debeat 284
Romanis ſummum crimen luxuria fuit 145
Rumor quomodo tractandus ſit à Rhetore 208
Rutilij P. exiliũ ſub Sylla 509

S

SAleij Baſsi laus 478
Saliorũ ſaltatio quare inſtituta 61
Salluſtius Thucydidi conferẽdus 480
Salluſtij procœmia 148
Salluſtiana breuitas pueris nõ conuenit 469
Salſum quid dicatur 286
Sarcaſmus 394

Scabellum à scăno ducitur 23
Scæuolæ eloquentia 576
Schemata 33
Scipio primus ex uortice fecit uerticem 46
Scribendum quidq; ut sonuerit 46
Scribendi quis sit modus 489
Scribendi bene studium nõ est contemnendum 12
Scripti & uolũtatis status 249
Secundi elegantia 590
Senecæ genus dicẽdi, & Quintiliani de eo iudicium 484
Senecæ copia in dicendo 590
Sententiarum genera 380
Sententiarum ornamẽta 404
Sententiarum quæ sint figuræ 406
Septimij libri Obseruationum 167
Seriorum tria genera 301
Sermo quibus constet 36
Seruij Sulpitij laus 482
Seruilij Nouiani laus 480
Sidonij ĩ carmine felicitas 504
Signa quomodo tractentur in probatione artificiali 217
Similitudines quomodo eludãtur 253
Similitudines repertæ ad inferendam rebus lucem 372
Simonides inuentor memoratiuæ artis 524
Simonidis [illegible]is 474
Simulatio prodit se aliqñ 567
Socrates noluit uti oratione Lysiæ 508
Socrates senex lyræ studuit 53
Socratis persona in Platone cuiusmodi 97
Socrati cõtulerunt discipuli adiectum 584
Socraticorum mos 563
Solœcismus 31
Solitaurilia unde sint dicta 35
Sophoclis laus 474
Sophõ Mimorũ scriptor quãti à Platone sit habitus 54
Sotadei amouendi sunt 48
Spiritus orãtis qualis sit 535
Status qui, & quot sint 134
Status quot, & unde ducatur 131
Status eius qui dicturus est 542. 543. & seq.
Statuum inter se cognatio & diuersitas 348
Statuarij clari 588. & seq.
Stellam à stilla quidam deducunt 41
Stesichori laus 474
Studia quæ post finẽ tractanda 594

Stylus

Stylus dicẽdi magister 489
Stylus qualis esse debeat 490
Suadenti seu dissuadenti quæ sint spectanda 148
Suadendi partes quæ sint 148
Sulpitius transtulit carmina in prosam, & hoc unum genus exercitationis habuit 497
Sulpitius Longus fœdiß. 289
Sulpitij acumen in dicẽdo 590
Sybaritæ frugalitatem oderunt 145
Syllogismorum ratio 345
Sylua quæ uocetur scriptorum 492
Synalœphe quæ dicatur 28. & 445
Synathrœsmus 380
Synæresis 28

T

TAbularũ ratio quomodo tractãda ab oratore 209
Tapinosis 368
Terentij laus 480
Terẽtij Varronis laus ibidem
Testes quomodo refellendi sint 214
Themistocles intra annum unum optimè Persicè locutus est 530
Themistocles abiecta lyra est habitus indoctior 54
Theocriti laus 473
Theodectes quamlibet multos uersus cõtinuò reddere memoria fretus potuit 531
Theophrastus notatur ab aniculа 356
Theophrasti laus 477
Theon Samius clarus pictor 589
Theopompi laus 476
Theopompi Lacedæmonij factum 104
Theses 123
Thucydides bellicum canere uidetur Ciceroni 469
Thucydidis laus 475
Tibiæ orantis quales sint 534
Tibulli laus 479
Timagenes musicã antiquißimam dixit 53
Timagenis historici laus 476
Timantis tabula qua Iphigeniam depinxit 91
Timotheus musicus duplicem mercedem exigebat ab his, quos alius instituißet 69
Tincæ Placẽtini barbarismi 27
Tyro libertus Cic. tres libros de Iocis scriptos reliqt 285
Toga ad calceos dimissa est antiquitus 553
Toga qualis sit dicentiũ 554

Tonorum uel accentuum obseruatio 19
Topica à Cicerone quo consilio scripta 161
Topographia 412
Tormenta quomodo tractentur à rhetoribus 245
Trachalus eminentissimus sui temporis orator 578
Trachali sonus in dicẽdo 590
Trachali laus 483
Translationis usus 357
Translationi quæ sint necessaria 393
Translatione quando utamur 251
Translata quæ dicantur uerba 36
Tricola 436
Tropus quid sit 386.408
Tropus continuus in allegoriã & ænigma exit 388
Tropi à figuris quid differant 398
Tubæ in Romanorum exercitu quid agant 53
Tumultus quid sit 331
Tyrtæum Horatius Homero subiungit 473

V

VAlerij Flacci laus 478
Valesij & Fusij, qui nũc Valerij & Furij 23
Vareni laus 478
Varij poëtæ laus ibidem
Ventilatio in scenis 503
Venus armata apud Lacedæmonios 76
Venustum quid dicatur 286
Verbis quædam sunt eleuanda 188
Verbis cuiusmodi utẽdum 42
Verbalia quæ 25
Vergilius primò legendus à pueris 42
Vergilius paucissimos uersus die composuit 491
Vergilij principia 170
Vergilij laus 477
Vertere Græca cõducit plurimum ad cõparandam eloquentiam 496
Vibius Crispus 258
Vibij Crispi dictio et laus 483
Virginius ætate Fabij 117
Visellius scriptor 423
Vitæ anteactæ crimina quomodo tractanda sint 307
Vitia quæ circa gestum accidunt 550
Vitia quædam puerorum ferenda sunt 71
Vlyssis orantis status apud Homerum 556

Vopiscus unde dicatur 25
Vox præceptoris ut sol est 16
Vox qualis sit oratori 533
Vocis diuisio 55
Vox uiua plenius D[illegible] 67
Vocalium concursus hiantem facit orationem 446
Vrbanus quis dicendus sit 301
Vrbanitas quid significat 286
Vultus orantiũ qualis sit 542

X

Xenophontis ore Musæ locutæ existimãtur 469
Xenophontis laus 477

Z

Zeusis pictor clarus. 589

FINIS.

MAR. FABII QVINTILIANI DECLAMATIONES.

APVD SEB. GRYPHIVM
LVGDVNI,
1540.

MAR. FABII QVINTILIANI, ORATORIS ELOQVENTISSIMI DECLAMATIONVM LIBER.

PARIES PALMATVS. ARGVM.

Quidam cui erat filius cæcus, quem hæredem instituerat, induxit illi nouercam, iuuenēq; in secreta domus parte seposuit. Is noctu dum in cubiculo cū uxore iaceret, occisus est, inuentusq; postero die, habens gladium filij defixū in uulnere, pariete ab ipsius ad filij cubiculū uestigijs palmæ cruentato. Accusant se inuicem cæcus & nouerca.

Pro cæco contra nouercam. 1

SI IVVENIS innocentißimus, "Iudices, uti uellet ambitu triſtißimæ calamitatis, poterat allegare uobis amißā cū oculis cogitationum omnium temeritatē: ſed cum oſtendere innocentiam ſuam moribus malit, quàm aduerſis, neque pietatis, neq; conſcientiæ ſuæ grauem ferre contumeliam poteſt, ut parricidium non feciſſe uideatur beneficio cæcitatis. Quare non petit, ut miſerum putetis, niſi & innocens fuerit: non petit, ut afflictum alleuetis, niſi & probauerit ſeſe infeliciorem, quòd patrem amiſit, quàm quòd oculos. Aeſtimate iuuenem ijs moribus, quibus uidentem æſtimaretis, uita, pudore, pietate. Quæ ſi omnia ſibi, ut erunt promiſſa, conſtiterint, nullo terrebitur crimine. Nec quod ſceleratißima fœminarum calamitatem noſtram cruentato pariete imitata eſt, expaueſcimus. Quæ diligētia, quò ſolicitior fuit, ne deprehenderetur, hòc magis indicauit ſibi oculos non defuiſſe. Gratias agimus, quòd nimium auidæ

quidæ suspicionis argumenta in nostram transtulit partem: non esse cæci scelus difficilius probaretur, nisi omnia sic acta essent, ut fecisse cæcum deceretur. Quare Iudices non improbè speraverim futurum, ut [illegible]fecta sint uobis, quæ tam inconsideratè ficta sunt cõtra miseram cæcitatẽ. Primùm quòd spatiũ illud ingẽs domus, quod in medio fuit, ita dijecto cruore satiatũ est usq; ad cubiculum miserrimi iuuenis, tãquam planè timuerit parricida, ne nõ deprehenderetur. Deinde sceleri nox potißimum electa, quo tempore inueniri maritus sine uxore nõ posset. Tum in cæde, in qua nemo utitur ferro, nisi alieno, gladius adolescẽtis, ne argumentũ deesset nouercæ, relictus est. Postremò peractum uulnere uno scelus, quod obijceretur manibus errãtis. Et tamẽ contra tam multa incredibilia solum aduocat nouerca testamentum, uultq; illud esse preciũ parricidij, ut rerum intellectu in diuersum coacto, occisum eò probet patrẽ, quòd nõ meruerit occidi. Nos uerò istud (si crimẽ putatis) agnoscimus. Iuuenis hic patris sui hæres solus est. Hoc testamẽtum, si uiuẽte adhuc miserrimo sene notum esse in domo potuit, scitis, quis illi debuerit irasci. Nã quòd inuisum fuisse filiũ patri iactat, crimẽ nouercæ erat, si confiteremur. Idq; probari ex hoc putat, quòd secretum nõ filius accipit à patre, sed cæcitas. Quo loco dißimulare satis callidè conatur inuidiam suam. Pater qui filium cæcum in semota penatium parte seposuit, eripuit nouercæ oculis uoluptatem. Nanque ista cum inuasisse uacuos penates uideretur, cum patri filiũ cæcum hoc esse crederet, quod orbitatem, excogitauit indulgentißimus senex, quemadmodum hic miser patri suo in eadem domo esset, nouercæ in alia, accepit secretũ quod erat petiturus. Quod quo sit animo senis factũ, potestis interrogare testamentũ. Neq; ego grauißimum patrem suprema sua iuueni iactasse crediderim, ut hæredem filium scriberet. nõ est res quæ imputetur: istam magis oportet uel aliquo iudicio, uel suspicione muliebri arcana mariti deprehendisse, & statim omnibus nuptiarum renunciasse

pignoribus. Nam cum propter pecuniam ames, idem amoris & ſpei finis eſt. Habuerat adoleſcens gladium in cubiculo ſuo ſemper, ſiue antequàm in hanc fortunam incideret, paratũ, ſiue quia cæcitatis miſeræ ſolatium eſt habere rem uicinium. Certe nunquàm illum pater timuerat, nunquàm nouerca obiecerat. Palàm poſitum eſt ſub oculis omnium tota domo notiſsimum ferrum. Scitis quantò negligentius cuſtodiat ferrum bona conſcientia, quàm etiam extra ſuſpicionem ſit res ſine uſu. Innocentia facit, ut ferrum ſubtrahi poſsit & uidentibus. Siue igitur aliquis ex ſeruulis corruptus eſt, præſertim in tam facili occaſione, ſiue ipſi nouercæ non deſuit audacia ad ferendum, quod facere poterat & præſente priuigno, utiq; (quod dubitari non poteſt) quod facit certum ſceleris autorem, mauult in cæde alieno uti quàm ſuo gladio, quiſquis illum relicturus eſt. Reliqua iudices ſi fieri poſsunt, facta exiſtimate. Dicitur cæcus ſine rectore, ſine duce, ex illa penatium parte ſecreta, & penè ex alia domo, per inane longum, per tot offenſa limina, per excubantes ſeruulos erraſſe cum ferro, cubiculum deinde patris ingreſsus in neutram deflexiſſe partem, ſed recto gradu ſicut ducere oculi ſolent, ad lectulum acceſsiſſe leuiter, nõn in torum incidiſſe, non antè peruenisſe quàm crederet. Vos Iudices criminum tumultum ex rerum fide ducite. Dormiens ſenex, quem cæcus percuſſor quæreret, excitatus antè eſſet, quàm inueniretur. Iungũt his multò incredibiliora, ut occiderit patrem, pepercerit nouercæ, patricidium autem uno ictu explicuerit: quod ferè uix etiam ijs contingere ſolet, qui oculos manu ſequuntur. Nulla ergo luminum uirtus, ſed homo ferrum miſſurus in caſum, ſatis felix ſi percuſſiſſet quamcunq; corporis partem, in ipſam protinus animam incidit, & an morti ſatisfeciſſet, intellexit. Officium Iudices oculorum eſt renunciare manibus quid actum ſit, cæci percuſſoris una ſecuritas fuerat ſæpius ferire. Negat prætereà quicquam ſe ex his nouerca ſenſiſſe, cũ iuxtà iacêret, nec explicat unde illud

accideri,

acciderit maximæ signum trepidationis. Si & pater uno ictu perierat, neq; ista uigilabat, nunquàm gladium reliquit percussor securus. Rem [illegible]ta Iudices nimium suspecta, improbè assimulata. Spatiosissimi [illegible]paries & longissimum domus latus habuit notas sanguinis, quas reliquisse uideretur manus reuertentis. O quàm bene quicquid uolũt imitantur oculi. Stupeo (si qua est fides) omnia priuignum illa nocte fecisse. Dicitur ad uotum nouercæ gladium in uulnere reliquisse, quem suum negare non posset. Deinde per totum parietẽ quid aliud inscripsisse, quàm se parricidam sanguine patris usq; ad cubiculum suum perduxisse, & uiam sequẽtibus reliquisse? Hæc fecit aliquis negaturus? Gratulor tibi adolescens, si non potuisti parricidium illud admittere, nisi ut relinqueres argumẽtum cæcitatis, habuisti innocẽtiæ necessitatẽ. Causam igitur miserimi adolescentis sic apud uos agere proposui, ut primùm ipsum defendã quasi reus tamen sit: deinde cum esse securus de huius innocentia cœpero, tunc ingrediar nouercæ accusationem. Spectabitis utrunque suis moribus, suis causis: eritq; facilior uia uestræ religionis. Quãquàm duos iudicia complexa sunt, uos tamen tanquam de singulis cognoueritis. Et primum sic agam, tanquam iuuenis habeat oculos, tanquam impetus eius nulla corporis debilitate frangantur. Interrogabo quid antè perdite, quid flagitiosè, quid impie fecerit, per quæ se parricidam scelera promiserit. Innocentia per gradus certos ab homine discedit, & ne in maximis trepidet audacia, diu uires in minoribus colligit. Nemo inde cœpit, quò incredibile est peruenisse. Dicas necesse est quæ huic cum patre odia fuerint, quàm uiolenta dissensio inter sacrorum infinita nominũ pignora. Crede mulier etiã tua causa. Nam si facile est filio occidere patrem, facilius est uxori maritum. Loquar nunc de infirmitate miseræ cæcitatis. Temeritas omnis animorũ calamitate corporum frãgitur, & frigescunt impetus mentiũ, quos non explicant ministeria membrorum, ad solum se alligat destituta mœ-

rorem. Vultus ille perpetua nocte coopertus ac timidus non concipit nefas, ad quod ducibus oculis peruenitur. Cogitat semper errare, & offendere, cogitat eundo redeundoq; difficultatem. Magna innocentiæ necessitas est, neminem facilius posse deprehẽdi. Semper se custodiunt miseri, ne esse miserabiles desinant, & quisquis amisit oculos, laborat, ne meritò perdiderit. Quid aliud cæcitas discit quàm rogare, blandiri? Odium omne adiuuant oculi, & hunc in pectoribus humanis furorem lumina accendunt, nec leuis animis accedit insania, quoties quem execreris, aspicias. Cæcus miserior est quàm ut inuisus sit, timidior est quàm ut oderit. Præterea nocentibus liberis frequẽtissimas ad parricidium causas suggessit illud, quod uidebãt. Vitijs enim nostris in animum per oculũ uia est. Alijs tradidit in parentum sanguinem luxuria ferrum, luxuria uidentium crimen: Alijs meretriculæ immodica poscentis amor, cui renunciant oculi. Cæcus infelix patrem occîdit: deinde cui manum porriget securior? cuius humeris leuior incumbet? Quis contumelias seruorum castigabit seuerius? quis calamitatem tam obnoxiam maiore reuerentia proteget? Inter felices alius est ordo uotorum: cæcus filius optat superstitem parentem. Volo nunc scire quemadmodũ dicat explicitum tam difficile facinus. Cæcus parricidiũ cogitauit. cum quo? cuius se commisit oculis, iturus per totã domum? quem ducẽ elegit ille, qui erat in cubiculo suo solus? Secum (opinor) secum deliberat. Sufficit sibi, cũ homine expeditissimo loquitur. Cur enim socium conscientiæ quærat? omnia potest scire. Primùm uel nox quanta sit. Deinde prospicere solicite, an omnis familia dormiat. Gradu suspenso ponere certa uestigia, & in omnẽ timoris sui partem solicitũ circumagere uultũ. O quàm parum est in metu ipsos etiam oculos habere. Ita non iste sibi dixit? Occidere quidem patrem uolo: sed quem sequentur hæ manus? Nocte solus egrediar, sed quando perueniam? Putas nos iunctis habitare liminibus? domus inter patrẽ filiumq; media.

media. Quantum erroris, quantum moræ, ſpatium ingens, & uix metiendum? Cæcitas incõſulta quid agis? nox antè deficiet. Quid ſi deinde pater uigilauerit? quid ſi nouerca? Age limen inueniam, cardines ſine ſtrepitu mouebo, dormiẽtis cubiculum intrabo, quieſcẽtem feriam patrem, ſemel ſatis erit, nec nouerca uigilabit. Securus egrediar, ſciẽte nullo reuertar. Vota ſunt iſta, ſed oculorum. Cæcus deſperaret etiam ſi tam multa nox polliceretur. Hoc loco quæram neceſſe eſt, quæ ratio fuerit, ut iuuenis ad parricidium ſuo potiſſimum gladio uteretur. Nimirũ illud in mentẽ uenit, quia erat relicturus. Nam ſi alienũ, & ignotum in uulnere patris gladiũ reliquiſſet, potuerat de percuſſore dubitari. Hic attulit ſuũ, ut etiam ſi euaſiſſet, tamẽ ferro ſuo teneretur. Cur ergo, inquis, gladiũ in cubiculo tuo habebas? quia habuerã ſemper, quia uſurus illo nõ eram. Ferrum ergo parricidio meo tot ante annos præparaui, & ſecundum illum quem minabar patri, tãdiu innocens fui? Ego eram ferro ac mente paratus, & tot abiere noctes? Ante gladiũ illum familiarem oculis tuis feci, antè omnibus ſeruulis notum. Pependit in cubiculo tanquam teſtis cõſcientiæ meæ palàm in medio negligẽter, ſic ut ſubtrahi poſſet. Non illum cõſcientia trepida uelauit: tam notus in cubiculo fuit, quàm cæcitas domini. Quiſquis ferrum præparat ſceleri, ſic illud habet, ut poſsit ſuum negare. Ponite nunc ante oculos actum parricidij, deprehẽdetis difficultatẽ. Dono illud, dũ à ſuo limine egreditur, dum illos quos accepit à patre ſeruulos fallit, ecce cubiculũ ſenis inuenit aliquãdo, ecce paries ille deficit, & percuſſoris manus ſubitò deſtituit, ceſſere fores ſine ſtrepitu. Quid poſtea agit? Vtrum ipſum cubiculi parietẽ circuit, an ſe committit in mediũ? & per ſpatia tenebrarum armatam manum iactat? Ecce patris lectulũ tenet, etiã dormientiũ anhelitus immiſcens audit, unde ſciet quò dirigat ferrum, quem potius feriat ex duobus? Tẽtauit ergo uultus, & pectus obiectũ, breuiſsimã periturę animæ uiã quærit, & quãtus erit ſopor qui iſta nõ ſentiat?

Dices, neq; ego sensi. Ideo intelligis quàm malã causam habeas, cuius & una, & incredibilis defensio est. Ita feritur in sinu tuo maritus, & tu nihil sentis? Ad latus tuum fatis ominis peragun tur, tu taces tanquam te priuignus occiderit? Ita nõ ille percussus est homo, quẽ cæcus occidit? Tẽ.rò (si nihil aliud) calens ille cruor deniq; suscitasset. Sed quàm manifesta est con= scientia, quæ te compellit ad hanc necessitatem, ut cum occisum à priuigno tuo patrẽ uideri uelis, cogaris dicere nihil sensisse? Sufficit, uicimus, innocentes sumus. Cum in eodem lectulo fue= ris, cum amplexa sis forsitan illum qui occisus est, tam incredibi= lem profiteris soporem? Cur ergo tu incolumis es? quæ tam ira= tis manibus sanguinem tuũ fortuna subtraxit? Certe dormiebas, certe nihil senseras. Ita priuignus te reliquit, qui deprehendi ti= mebat? Occîdit ergo aliquis patrem, & nouercæ pepercit? Ma= ximum omnium nefas, fortiter fecit, minori sceleri statim par nõ fuit? Omnia humana sacra confudit, uiolare nõ est ausus pectus odiorum? incredibile est, sine fide est, non occidere nouercam, cui imputes, quòd patrem occîdat. Quid ais adolescens? tu'ne circa illum sanguinem defecisti? illa te blandius rogauit anima? perdidisti ergo illud, quod nihil senserat, quod nox, quod silen= tium, quod tempus supererat sceleris alterius? Tu si facere par= ricidiũ posses, ideo patrem tantum occidisses, ut tibi & nouer= cam liceret occidere? Nõ uideo cur, nisi uideri uelit relictã mu= lierem, ideo tantum ut uideretur illud nefas illa fecisse. callide sa= tis. Sed hoc alio protinus argumẽto subuerteretur. Non est eius dem consilij nouercæ parcere ut substituat ream, & gladium relinquere quo ipse deprehẽdatur. Sæpius uti necesse habeo ar= gumento cæcitatis, & hoc etiam loco quo de illo uulnere dispu= tandum est. Mehercule si percussor intrasset, qui uideret, qui lu= men præ se tulisset: non tamen tam feliciter librasset ictum: quem etiam si nullæ fallerent tenebræ, metus & conscientia incertum, magni sceleris tristẽ moræ fecissent. Rarò contingit semel ferire carnifici,

carnifici, quamuis componat ipse ceruicem, & exercitata manus homicidium nouissime uelut quoddam genus artis exerceat. Sic ergo librauit manum cæcus, ut ipsam protinus feriret animam? Ego mehercule etiam illud admiror, quòd cum patrem uellet, non nouercam percussit. Præter animũ nihil uirium habet parricida. Primus ictus ille trepidat, ille cogitat, ille erubescit, ille est ab innocentia proximus, ille præstat hoc solum, ut sequens fortius feriat. Interrogare nũc uolo quæ iuueni causa fuerit, ut reliquerit gladium. Scilicet noluit nouercam suam infamari. Abstulit sibi omnem defensionem, & se parricidam confessus est, ferrum in uulnere reliquit. Si nondum occisum putabat, iterum feriret. Si iam perfectum nefas intelligebat, auferret indicium. Sed quid ego rem manifestissimã colligo? Si uultis Iudices scire à quo sit gladius relictus, cogitate cui expedierit, ut inueniretur. Sed paries usq; ad cubiculum priuigni uestigio manus cruentatus est. Cogitate Iudices ante omnia, non esse incalliduum hominem, neq; consilij iacentis, qui cæcus explicare conetur facinus etiam oculis difficile. Ille ergo nõ existimat cum manum cruentam parieti applicat, uestigium à se parricidij sui relinqui: cum dexteram, qua duce utebatur, uestę tergere atq; ita abire sine uestigio posset, totum parietem cruẽtabat, & ubi aliquid de patre misero relinquebat, quid futurum esset postero die, quantã expectaret inuidiam ad lucem non cogitabat: sed disponebat indicium certum, indubitatum, sine errore, quod nouerca sequeretur usq; ad cubiculum suum, usq; ad limen ipsum. O admirabilẽ casum, nec cruor antè defecit. Vtar hoc loco natura ipsius rei. Palmatus sanguine paries inuentus sic est, totam manum explicuit, omnes digitos diligenter expressit. Totum ergo sanguinẽ cõsumeret intra prima uestigia. Pone enim manũ cruentatã, atq; adcò (ut istis etiã blandiar) madentẽ: pone mensurã itineris, spatium parietis, diu enim in secretã domus partẽ reuertendũ est: debet proxima pars à cubiculo patris habere plurimũ sanguinis,

ſequens minus, tertia minimũ, ultima nihil. Nam cruor quoties admotus eſt, trãſit, aut in manu tardè reptãtis areſcit. Hoc quid eſſe dicamus, quòd circa cubiculũ utrũq; ſanguinis iſtius ueſtigiũ quaſi incipit? hinc eſt paries palmatus, et ille? Quomodo pertulit manus quod relinquebat? nouerca iſta, nouerca ſecuris cõ poſuit oculis: illa miſerũ dextera ſanguinẽ tulit, & manũ ſubinde renouauit. Palmatus paries, habet diſtantiã, uacat aliquid loci, integrum ubiq; ueſtigium eſt, cæcus manus traxiſſet. Quæro nunc, unde tantũ ſanguinis in manu? Tũc enim ex omni uulnere cruor profluit & effunditur, cum ferri recẽtẽ uiam ſequitur. At quoties eodẽ quo factum eſt cluditur telo, latet tota mortis inuidia. Præterea cum manus ex parte qua palmare ueſtigiũ poteſt, plicetur in capulo, & ſe, dum telũ occupat, claudat, neceſſe eſt exteriore ut parte reſperſa ſit. Tuus autem qui palmatus eſt paries, ueſtigiũ eius partis oſtendit, ad quã cruor peruenire nõ potuit. Veſtrũ eſt nunc cõparare omnia iſta, perpendere. Cur prudentior ſit iudex in deprehendẽdo ſcelere, quàm reus in admittendo, hoc eſſe in cauſa puto, quòd alter tantum pro ſe cogitat, alter pro parte utraq;. Tuitus ſum adoleſcentis miſerrimi cauſam, nunc inſpicere uolo quãto certioribus argumentis nouerca teneatur. Tranſeo illũ uulgarem & omnibus notum de cõparatione perſonarũ locum. Alius diceret maritũ & uxorem niſi liberis initiarentur, nõ fortiſſimis corporũ uinculis inhærere. Ego illud potius dicam, decepta eſt mulier expectatio tua. Veneras quaſi in uacuam domũ, & ſine hærede. Expectaueras, ut infelix iſte iuuenis ab ipſis protinus nuptiarũ tuarum expelleretur auſpicijs, extorrem & inopem ſummoueret pater blãdo corruptus amplexu, & omnino ſummã calamitatẽ corporis occurrere delicatis uxoris oculis uetaret. Inueniſti pium & deuotũ unico ſenem, & de omnibus coniugis tui deſperaſti ob id affectibus. Miſerrimus eſt maritus quiſquis inducit filio nouercã, quòd uxori non uidetur utrunq; poſſe amare. Quæro igitur ante omnia, ubi occiſus

occisus est maritus? In cubiculo suo. hoc paulò antè priuigno defendendum nõ fuit. Occisus est in cubiculo senex. Ita ille percussor non timuit uxorẽ? Audeo secretum nuptiarum, & matrimonialis lectuli solitudinẽ occisurus intrare. Quem quæram? ubi relinquitur maritus ab uxore innocens? Noctẽ autẽ ad scelus quis elegit? Nox tuũ tempus est, quid si accedit huic etiã sceleris occasio? Non uenire debes ad secretã domus partẽ, nocturna tibi penatium sacra peragenda sunt? Tu non cogitas quemadmodũ suspensa manu sonantẽ blande cardinem flectas? Iaces secundũ occasionem, & expeditũ tibi in proximo facinus est. Nõ times, ne quis deprehẽdat. Ipsi quoq; seruuli longius quiescũt, & præstatur grande secretũ genio loci. Tibi quoq; ferire cũ uelis, scire an dormiat licet. Nox, & ferrũ, & securus maritus, quidnã isto declaratius scelere? Occisum esse miserũ senem, cum tu uolueris, scimus. Quomodo tamen, inquit, gladius peruenit in meã potestatem, qui priuigni fuit? Hæremus, hic difficilis expugnãdus est locus. Quis credat mihi, si dixero? gladiũ cæcus ille perdidit, perpetua nocte clausæ genæ nõ custodierũt. Fingere nimirũ ad tempus uidebor, & rem nimiũ manifestam impudenter complorare. Scilicet semper isti apposita capulo manus, & diebus ac noctibus curæ. Nolo tanquam callido glorieris ingenio, non accepisti trucẽ horridumq; latronem, nostri tibi occasionẽ præbuere mores. Nã quòd uno ictu occisus est senex, ad te suspicio magis respicit. Tu præparare corpus illud ad ictus potes, dũ uideris amplecti. Tu blãda manu prætẽtare pectus, ubi assiduo uisceris pulsu nõ quiescat anima, ubi statim mors sit, ubi de spiritu sanguinis ictũ explorare antè & cognoscere licet, potest & uno ictu mulier occidere. Venio nũc ad uestigia parietis cruentati, quibus te satis abũdeq; pressimus, dũ adolescentẽ defendimus. Hæc sunt tamẽ quæ cõtra te reseruata sunt. Cũ maritus tuus in cubiculo occiderctur, sciebas nullũ tibi relictũ patrociniũ, nisi aliquid cæcitati simile feciſſes. Ideoq; sanguinẽ in illam partẽ induxisti, in quam

quæri

quæri uolebas, ut postero die omnis inuidia sanguinis notus & uestigia præparata sequeretur. Infamas cæcũ, consiliũ ex calamitate sumpsisti. Sciebas illum non aliter, si dux defecisset, ingredi posse, quàm si uestigia parietis perpetuitate rigeret. Simulasti itaq; cæcitatẽ, & nequid sceleri impio deesset, mariti tui cruore liuisti. Omnia tibi composita atq; simulata sunt per ociũ & securitatem, tanquam scelus transferatur ingenio. Nunc enim tu innocens, quia priuigni gladius in uulnere, quia paries cruentus: hoc sufficere utrunq; iudicio putabas? quàm facili momẽto causæ fata uertuntur, quòd fecisse etiã is scelus frequenter inuentus est, qui obijciebat. Sed causas, inquit, parricidij iste habuit, quẽ iratus pater in secretã domus partẽ relegauerat. Mulier illa forsitan ignominia felicioris uideretur esse priuigni. Cæcitatis beneficium est, cũ illi secretũ datur. O' præclaram senis optimi singularemq; pietatẽ, quàm blande ille sepositi miserũ suum, quàm diligenter uxoris gaudẽtis excluſit oculos? quàm multo cæcũ pudore donauit? Si filicior, inquit, essem, pater, ego tibi potius cederem domo tota. Nunc miser illam occupa partem, in qua nemo te uideat, in quã solus ego ueniam: sint circa te seruuli fideles, non gemitus tuos audiat quisquam, nõ flebili mœrore pascatur. Nihil est quod te solicitet conuersatione nostri, secretũ quod cæcitati præstatur, ideo præstatur, ut minus oculi desiderẽtur. Aliqs odit filiũ cæcũ, & hac tantũ ultione contentus est, ut illi assignet quietem, & sepositã, & meliorem domus partẽ? Ita ais, ego sic intelligebam, quasi abdicaret, quasi expelleret. Iratus igitur senex tenet iuuenem suum uelut interiore complexu, & à limine obstat? Rogo, quòd duos separat media domo, te integram, sanam, & illum infelicem cæcum, contumeliæ opportunum, iniuriæ facilem, utrũ filio iratscatur, an uxori? Nolo, inquit, iuuenis utaris amœna domus parte, ne hæc quæ nitidioribus tectis clabo rata sunt, pertineãt ad oculos tuos. Quis tam stultè iratscitur cæco, ut putet illius interesse ubi habitare iubeatur? Te potius ille

summouet

summouet, tuis inuidiã facit oculis, tibi dicit, Sufficiat, satis est, habes maiorem domus partem, absentem puta, misero in paternis ædibus aliquũ angulum relinque. Pater, qui filio sub nouerca assignat secretã domus partem, confitetur uxori se abdicare non posse. Transit ad aliud genus defensionis. Sibi causam cædis non fuisse, cum hic hæres inuentus sit omnium bonorum. Quis enim alius esse debeat, ut huic properandum fuerit ad hæreditatem? Filius scriptus non timet pœnitentiam testamenti. omnium bonorum hæres relictus est. Non ego irascebatur pater, cũ daret secretam domus partem. Non poßunt tibi diuersa prodesse: eadem obijceres reo, si exhæredatus esset. Elige utrum uoles. Si sciuit se esse hæredem, amare magis patrem debuit: si ignorauit, non habuit quod speraret ex morte patris. Reliquum est ut intueamur, ille qui perijt, ab utro magis uestrum desideretur. Te opinor hic grauius afficit dolor, impatientius hic luctus exanimat, tuq; obsoletam protinus nubem, & tempori accommodata lugubria flammeo reuertente mutabis. Hic uerò iuuenis, qui si fortunæ suæ mala cum præteritis comparet, cæcus cœperit esse nunc primum. Nam quid non miser in hoc sene perdidit? uiuebat illi magna pietas, aderant quocunq; iusserat de facie patris oculi, non illudere infelicibus tenebris contumaces seruuli poterant, nec (quod extremũ contumeliarum genus est) ut dominum ageret, rogabant. Nunc quanta dij boni ludibria sunt ineunda? Iunxere se pariter cæcitas & solitudo. Quid tibi nũc miserrime adolescens hæreditas prodest, quam tantũ audis? quid enim circa te pecunia potest? quæ fruendi uoluptates? quid aliud quàm spoliorum facilis occasio? Quàm bene ista omnia paterni oculi custodiebant? quàm facilè decipi, quàm facilè denudari, quàm citò sine labore falli potes, quàm cito inops fieri? Morte patris exhæredatus es. Quid nunc tibi nisi perpetuus imminet mœror, & execratio uitæ? Miser post omnia & lacrymas perdidit, nec dolentẽ adiuuant oculi. Incipit apud te gladius habere quod agat.

Quærit

Quærit ecce quærit miſer ferrũ. Nunc, inquit, huc reddite illud innocẽs donec habuit meas manus tantũ. Si mori neceſſe eſt, illi potiſſimũ incumbam. Hoc illa iam olim grauida & infelix anima querebatur. Vbi nunc meæ uires? ubi impetus? ubi dextra tam fortis? uno ictu puto ne me quidẽ ipſum mihi cõtinget occidere.

CAECVS IN LIMINE. ARG.

Ex incendio domus adoleſcẽs patrem extulit. Dum matrem repetit, & ipſam & oculos amiſit. Induxit illi pater nouercam. Quæ acceſsit quodam tempore ad maritũ, dixitq; parari illi uenenum, quod iuuenis in ſinu haberet, & ſibi promiſſam dimidiam partem bonorũ, ſi illud marito porrexiſſet. Intrauit ad cæcũ pater, interrogauitq; an hæc uera eſſent: ille negauit: exquiſiuit, & inuenit in ſinu uenenum. Interrogauit cui paraſſet: ille tacuit. Receſsit pater, & mutato teſtamento, nouercã fecit hæredem. Eadẽ nocte ſtrepitus in domo fuit. Intrauit familia in cubiculũ domini, inuenitq; ipſum occiſum, & nouercã iuxta cadauer dormienti ſimilem, cæcum in limine cubiculi ſui ſtantem, gladium eius ſub puluino cruentatum. Accuſant ſe inuicẽ cæcus & nouerca.

Pro cæco contra nouercam. 1

**cui pro minimo*

SENTIO Iudices pudori iuuenis, **pro quo minimum eſt, quòd parricida nõ eſt: grauiſſimum uideri quòd abſoluendus eſt contra nouercam: & plurimum cæco de reuerentia deperire uirtutum, cum in patrocinio ſummæ pietatis auſertur quicquid alium defenderet innocentem. Hoc primum itaq; publicis allegamus affectibus, quòd pro ſe reus indignatur uti corporis probatione. Solus omnium non remittit ſibi, ut incredibilior ſit in parricidio cæcus, quàm fuit, cum uideret. Homo omnium quos unquam miſeros fecere uirtutes, innocẽtiſſimus parricidium negauit, antequàm pater occideretur: & ne quid hodiernæ ſolicitudini præſtari putetis, fecit, quod eſt ſummum in rebus humanis nefas, ne uel in alio crederetur. Ignoſcite per fidem, quòd indignatur ſe*

iuuenis

iuuenis in honorem tantum calamitatis absolui. Filium qui patrẽ ex incẽdio sua cæcitate seruauit, facinus est hoc tantum innocentem uideri, quòd ẽ non potuerit occidere. Nam quod ad mulierem Iudices pertinet, quæ defendi non potest, nisi patrem cæcus occidit, tam imprudentem delationis necessitatem malo, quàm si tantum negaret. Viderit qui fiduciã ueritatis putat, quòd cæco facinus obiectum est. Deprehensa mulieris audacia est, quæ non potest nisi incredibilium comparatione defendi, & quisquis cæcum inuicem accusat, solus est reus. Aliæ Iudices esse debuerunt aduersus hanc debilitatem probationes. Cæcus in parricidio nõ debet suspectus fieri, sed deprehẽdi. Quæso itaq; Iudices, ut hæc prima propter causam iuuenis putetis, quæ contra illum nimia sunt. Nihil magis debet esse pro cæco, quàm quòd aduersus illũ fuerunt multa fingenda. Et constat de pietate, de innocentia hominis, qui expugnandus fuit parricidij similitudine. Congesta sunt aduersum miseram debilitatem ferrum, cruor, uenenum, & quicquid non potest esse negligentiæ, nisi nescientis. Nemo Iudices, nemo diligentior debet esse ad facinus, quàm qui parricidiũ potuit facere cæcus. Iuuenis iste de quo summa in rebus humanis mõstra finguntur, eius fuit erga parẽtes semper affectus, quẽ nefas est optare de liberis. Cum domus igniũ septa uiolentia rapuisset miseris senibus omne præsidiũ, illa festinatione qua fugimus, erũpimus, in mediũ cucurrit incendiũ. In quanto tunc periculo fuit rerũ naturæ pietas? Dũ diu multũq; attonitus hæret, dũ ad utrũq; respicit, ad utrũq; discurrit, penè infeliciſsimos parẽtes perdidit pietatis æqualitas. Vt demũ miserrimos senes cluserat iam propior ignis (audiat licet inuita pietas) patrẽ iuuenis elegit, et de pariter ardẽtibus uices disposuit affectus. Vix dũ posito sene, cũ illũ quoq; miraremur explicitũ, iterũ flammas aperuit, et undiq; coëuntis incendij redditus globis arserat iuuenis, si tardius perdidisset oculos. Facinus est existimare Iudices, non hoc quoq; maximis cõtigisse conatibus, ut seruaretur & mater.

Munus

*Minus *Munus tamen in utroq; fecerat, nisi perdidisset oculos. Videa-
rint qui filiũ in eo magis parente mirantur, in cuius salutem fa-
ciem uultusq; consumpsit. Patri præstitit cæcitatem, qui amisit
oculos, dum repetit quam reliquerat matrem. Non expectatis,
certum habeo Iudices, ut excusem quòd pater induxit cæco no
uercam. Factum est eo tempore, quo constabat patrem filio se-
nem soluendo non esse. Contenderim quinimo iuuenis fuisse con
silium, ut pater cui matrimonium filiumq; abstulerat incendiũ,
residua senectutis alia solaretur uxore: & ut domus quæ cæcum
tantùm habebat & senem, acciperet ex coniugio ministeria cu-
stodita. Facinus est Iudices, quòd bonos priuignos nouercæ faci
lius decipiunt, nec leuius oderunt. Quàm multis insidijs, quàm
multis artibus patet cæcitas innocentis? Mulier cui spem inua-
dendæ hæreditatis præstabat debilitas priuigni, senectus mariti,
intellexit hoc solum deesse sceleris occasioni, ut prius infama-
retur parricidij cæcus. Viso igitur hoc, quòd sibi iuuenis non ui
debatur esse priuignus, uenenum quod in miseri sinu abdiderat
deprehẽsura, nunciauit patri, tanquam parricidium pararetur.
Et quia mendacium poterat facilè nudari, siquem conscium no
minasset, totam delationem sic ordinauit, ut sibi crederetur pro-
missam dimidiam partem bonorum, si uenenum seni uoluisset
ipsa porrigere. Videtis Iudices, quæ præparatione nouerca ad
testamentum patris accesserit. Mulierem quam credit maritus
noluisse partem bonorum accipere pro scelere, necesse est sic re-
muneret, ut faciat hæredem. O quantò aliter probaretur parri-
cidium, quod iam potest deprehendi. Mulier quæ se dicebat in
conscientiã sceleris admissam, non hoc primum exegit à patre,
ut quæreret quis parasset cæco uenenum, quis dedisset, unde ma
ximum sciebat posse fieri quæstionis errorem, instituit ut inno-
centissimus iuuenis interrogaretur repẽtè, subitò infamatura ue
lut deprehẽsi trepidationẽ, seu tacuisset cæcus, seu negasset. Ad-
ductus ad filiũ senex dixit iuueni, quicquid audierat. Nunquàm

Iud ices

Iudices, tam simplicis innocentiæ fuit facinus actũ negare. Non esset ausus iuuenis corã ea muliere mẽtiri, quæ prodidit, & scijt ubi esset venenum. Vt uerò sensit infelix instantẽ nouercã, postulatemq; ut sinum iuuenis exquireretur, tunc uerò attonitus & hærens, & tota mentis suorum cogitatione confusus, intellexit hoc argumentũ eius esse quæ parasset, ut posset deprehẽdi. Igitur propere, festinanter omnia membra pertractans, & mersis in sinum manibus, dum cuncta suspectionibus, dum tactu iuuenis explorat, uenenum primus inuenit. Laudo Iudices innocẽtiam silentij, laudo fiduciam, quòd interrogatus cui parasset, non putauit sibi defendendum uenenũ. Rem quinimo fecit eius, qui sciret patrẽ non crediturũ, & (quæ maxima est innocẽtiæ cõtumacia) persuasionẽ senis nulla uoluit excusatione corrũpere. Non fuit illud trepidatio, non tacita cõfessio. Quisquis habet uenenũ, habet & quod respondeat deprehẽsus. Fecit post hæc senex rem hominis quẽ non mouisset, quicquid inuenerat. Non torsit minister cæci, & de scelere in quo solus nocens esse parricida non poterat, nõ explicuit ordinẽ quæstionis, sed quod plus est, quàm absoluere, remisit iuueni defensionẽ. Vtrũ deinde intellectis detestimæ mulieris insidijs filiũ paulisper uoluerit exhæredatione protegere, & diligentius de patrimonio suo deliberaturus interim captauerit, ut uideretur mulieris cupiditati iã nõ obstare priuignus: an facilimum fuerit, ut exhæredationẽ quoq; impetraret nouerca cæci ab homine, cui tam multa persuaserat, cogitationibus uestris relinquo. Hoc tantũ dixisse contentus sum, Testamentum continuò mutauit. Et ne quis miretur hanc festinationem, statim subsequutũ est, ut periret. An interfuerit Iudices iuuenis huius, ut uiueret pater, qui iam alio moriebatur hærede, uos existimabitis. Certe non interfuit, ut occideretur. Facinus Iudices quod illa nocte in cubiculo nouercæ, quod in lectulo factũ est, domus tota persensit, nemo nõ sibi usus est iuxtà fuisse. Excitari sola nouerca nõ potuit illo in loco, unde uenerat fragor. Cõcurrit

familia quò solicitos atq; trepidãtes ducebat strepitus, quem sequebãtur. Inuenerunt senem occisum, nouercam iuxta cadauer sic iacentẽ, ut statim possent interrogare qui occidisset. Nunciatum est deinde sicinus & cæco. Inuentus (quod innocentiæ sufficit) non à scelere rediens, stans limine cubiculi sui animo quo discurrebant uidentes. Vt deinde ferrum iuuenis inquireretur, exegit eadem utiq;, quæ postulauerat de ueneno. Quòd in lectulo gladius cruentatus inuentus est, non deprecor Iudices, quin contra cæcitatem non minus argumentum putetis, quàm quòd inueniri potuit uenenum in parricidij suspicione. Gladius cruentatus nouißima probatio debet esse, non sola. Ignoscite malorũ periculorum metus, ignoscite humana discrimina. Defensionem iuuenis primùm lachrymis gemituq; prosequimur. Perdidit infelix iuuenis patrem, perdidit & cæcitas illum senem, cuius oscula, cuius amplexum imponebat uulneribus oculorum, cui præstabat cæcus, ut uiueret. Misera ignorantia, misera debilitas, quòd te nouerca non sic potius decipere maluit, ut biberes uenenum. Facinus est Iudices cõparationem fieri, ut incredibile sit parricidium. Idem uos putatis efficere noctium merita, & affectus osculis blanditijsq; quæsitos, quod natalium pignorumq; reuerẽtias? Nullas ego facilius perire crediderim, quàm corporum charitates. Et licet matrimonijs paulatim reuerentia grauitatis accedat, possunt tamen distrahi facilitate, qua coëunt. Vxor est, quam iungit, quã diducit utilitas: cuius hæc sola reuerentia est, quòd uidetur inuenta causa liberorum. Aspicimus matrimoniorũ singula momenta rixantia, mutant quotidie domos, & per amplexus lectulosq; discurrunt. Placet etiam post liberos alius maritus, & unde deprehendas omnium scelerum facilitatem, possunt non amare uiuẽtes. Quid si huic uxoriæ utilitati nouercale nomẽ adiungas? Mulieri quæ post liberos inducitur, matrimonij non contingit tota reuerentia. Quanto alios præstat affectus diligere uitæ lucis autorem?

Liberi

Liberi ac parentis nõ alius mihi uidetur affectus, quàm quo rerum natura, quo mundus ipse cõstrictus est. Quisquam ne mortalium confodiet [illegible]ud sacrũ uenerandumq; corpus, quod potest ex ignibus rapi, p[illegible] quo bene cõsumuntur oculi? Non inuenio Iudices quẽadmodũ[illegible] posit esse cõtra liberos salua reuerentia. Non est difficile, ut maritũ uxor occidat: si non est difficilius, ut filius patrẽ. Non est Iudices, quòd putetis inter mulierem & uirum de scelere quæri: neq; est quòd se nouerca sexus occasione tueatur. Maior est cæcitatis infirmitas. Sunt & fœminis ad scelera uires, cum habent causas, uirorum. Quinimo si interroges, facilius hæc pectora metus, odium, ira corrumpũt: & quoniam nõ habent roboris tantum, unde uitia mẽtium uincãt, plerunq; facinus infirmitate fecerũt. Sanè tamẽ illis sceleribus sufficere nõ posint, quæ discursum, quæ exigũt laborẽ. Quod uerò tam muliebre posis inuenire facinus, quàm occidere hominem iuxta te iacentem? aggredi senem, qui se tuis crediderit amplexibus? cuius somnos ipsa disponas? ipsa custodias? Omnis alius percussor deprehẽdi potest antè quàm feriat, uxor nõ sentitur, nisi dum occîdit. Nõ est Iudices incredibile, ut occiderit mulier hominem, quem dicitur potuisse cæcus occidere. Facinus est Iudices, si cæcos habere non credimus, nisi necesitatis innocentiã. Prima est infirmitas cæcitatis, ut nolit. Fallitur quisquis hãc calamitatem non animorum putat esse, sed corporum. Totius hominis debilitas est oculos perdidisse. Et si diligẽter actus intueris humanos, ministeria luminum sumus. Cæcus non irascitur, non odit, non concupiscit. Et cum corpora nostra uigorem de luminibus accipiant, pereunt cum suis uitia causis. En ad quod erumpant manus, quàm proxima quæq; tandiu quærunt, manus quæ sua quoque ministeria non explicant? Audebit quicquã corpus illud quod ad singulos sibi uidetur decidere motus? cui quicquid ante se est, donec exploretur, abruptum est? Facinus admittet, in quo nihil ipse facturus est? Facinus, quod totũ

credat alij? Quid si cæcitas sit, quã fecerint ignes? Nemo in incendio solos ex homine perdit oculos. Tunc facies sentit incendium, cũ ambusti defecerunt gressus, cũ oppressi nõ possunt pro oculis manus, & ad lumina nostra flammarũ omniũ membrorum uulneribus admittimus. Cæcum uel hoc facit innocentem, quòd licet uiribus, licet sufficiat audacia, nõ habet persuasionẽ hominis, qui posit imponere. Nefas est Iudices hunc iuuenẽ reliquarum debilitatũ ratione defendi. Quàm incredibile est, ut occiderit patrẽ, qui pati nõ potuit, ut perderet eum? Rogo quid opus gladio, quid ueneno parricidæ? quantulum fuit potius seruare matrẽ? Rapiatur ex parẽtibus illa infirmior, illa peritura: parricidiũ sic facere potuisti, ut optimus filius uidereris. Quantũ deinde putatis impatiẽtißimis affectibus acceßisse post cæcitatem? charior est pater, cũ in locũ succeßit oculorũ, & tũc est infinita pietas, cũ in illa debeas amare, quod feceris. Quid dicitis Iudices? trãsferet in facinus, hũc cæcitatis suæ iuuenis fauorẽ, ad quẽ quotidie laudatura ciuitas coit, cui aßident omnes liberi, omnes parẽtes, faciet se pietatis pariter & sceleris exẽplum? Facilius est ut occidas patrẽ à quo sis ipse seruatus. Nullius unquã Iudices parricidij magis debuistis excutere causas. Cupiditas, inquit, iuuenẽ egit in facinus. Hoc si credibile, si uerũ est, debet uideri, mulier hæres maritũ, an patrem cæcus exhæredatus occiderit. Habeãt sanè Iudices hanc nefariæ cupiditatis festinationẽ, quos uitiorũ ardor, quos quotidie luxuria præcipitat. Quò cæco hæreditatem uel innocentem? oculi sunt, oculi per quos paupertatẽ ferre non possumus, oculi tota nostra luxuria. Hi nos in omnia quotidie uitia præcipitant, mirãtur, adamant, concupiscũt. Facilius impleas animi satietatem. Quò per fidem diuitias iuueni, apud quem omnium rerum diuersitas perit? Circundes licet hãc debilitatẽ fulgore, diuitijs, cæco tamẽ tunc magis cuncta desunt, cum cõtigerunt: nec inuenias debilitatem, cui magis cũ paupertate conueniat. Homo in honore parẽtum excæcatus, patrimonio

nio ſub patre melius utetur. Et quod per fidem parricidij genus iuuenis elegit? Venenum, inquit, parauit. Cur per fidem, ſi ſufficit ferro, facinus aggreditur, cui adhibere conſcium, cui præſtare debeat miniſterium, cum maius habere poßit in gladio parricida ſecretum? An poſtea iuueni ſuccurrit, quid poſſent facere manus, & ſe circa uenenũ deprchẽſa debilitas collegit in uires? Nemo Iudices nemo neſcit quemadmodum poßit occidere. Intellexit Iudices nouerca quàm incredibile eſſet, ut uideretur cæcus paraſſe uenenum. Igitur adiecit tentatam ſe, ut illud ipſa porrigeret. Date per fidem Iudices operã, inuenite uerba, ſecretò priuignus & nouerca de parricidio loquuntur. Ita ſe nõ putat uterq; tẽtari? Quid cogitatis, quid dicitis Iudices? Nullum ne in tota domo quod corrumperet aliud parricida pectus inuenit? Difficilius hoc credas nouercæ, ſi te à nullo alio putes impetraturum. Non ergo iuuenis credit hoc omnes loqui cum patre? omnium blanditiarum primum eſſe ſermonem? Nouercam timeas* negantem. Non habet fidem ei credere parricidium, quem ſcias proditurum, niſi impetraueris. Per fidem Iudices diligenter attẽdite criminis diuerſitatem. Tentatam ſe in parricidij cõſcientia mulier affirmat. Quis uerò dubitet, nunquàm hoc priuignum fuiſſe facturum, ſi habere cõſcium potuiſſet alium? Atqui uenenum iam parauit, emit. Et cum hoc ipſe facere non potuerit cæcus, quis eſt iſte, cui parricidij tantum inſtrumenta creduntur? cur non idem porrigit ſeni? uel ſi non poteſt decipi maritus, niſi manibus uxoris, cur antè parricidiũ ſtruitur quàm ſciat, an nouerca promittat? Nam quod uult uideri, promiſſam ſibi partem bonorum, non eſt argumentum, niſi & ipſum probetur. Mulier quæ ſolicitatur ad facinus, quẽadmodum ſibi conſulit, ne illam parricida decipiat? Et probationes proſpicere debuit, ſeu factura quod rogabatur, ſeu proditura. Adde quòd neq; odit nouercam cæcus, cui parricidiũ credit: neq; hæreditate corrũpitur, cuius cõtentus eſt parte dimidia. Nemo Iudices par

*uel non

ricidium faciet, quo alius utatur. Exigo igitur, ut istud parricidium cæci tu socia, tu conscia manifestius probes. Quid opus est, ut iam uenenum iuuenis habeat? potius [illegible] monibus uestris interpone testes, fac coram seruis loquatur, fac intersint amici, fac audiat pater. Facilimum est cæci decipere secretum. Vtere mulier homine qui se commisit oculis tuis. Vtere uerbis quæ regis, manibus quæ moues. Volo uenenũ ipse proferat, ipse porrigat, uolo te rursus in facinus hortetur, uolo plura promittat. Parricidium cæci deprehendi potest, dum tibi fatetur. Sed, inquit, inuētus est tenēs uenenum. Exiguum argumētum nouerca de magna facilitate feci sti. Non accusas cæcum, sed ostendis. Homo expositus ad omnem occasionē, ad omne ludibrium, quē tactus, quem proxima quæq; decipiunt, quid refert, quid in sinu habeat ille, quem deprehendere posis, qualem relinquas? A' quo modo nouerca digressa est, cuius ordinauit uestes, tetigit sinus, membra composuit, uenenum potest habere sic, ut nesciat: potest sic, ut aliud putet. Si mehercule uolueris, tenebit palàm: si iusseris, accipiet coram seruulis, coram amicis: & si uenenum non dices, hauriet, bibet. Nullo magis Iudices argumento potest innocentia cæcitatis intelligi, quàm quòd uidetur iuuenis deprehensus. Si parricida est, & exquiritur, hanc saltem sibi præstabit dissimulationem, ne teneat uenenũ. Neminem Iudices credo mirari, quòd iuuenis interrogatus cui parasset, uerba non habuit. Non fuit illud patris indignatio, non fuit dolor, uenenum iuuenis expauit. Auferũt nobis uocem, quæ fieri posse nõ credimus, & silentium est admiratio subita miserorum. Nescit tacere deprehensorum scelerũ trepidatio, & statim respondet illa cum suo sibi scelere parata defensio. Tacere facilius est deceptis, quàm deprehensis. Quid per fidem facere uultis iuuenem, quem de parricidio consulit pater ille seruatus? miror hercule non dixisse, Volui, sum ueneficus, sum parricida. & inuidiã putarem, si confessus esset. Bene quidẽ quòd nescit iuuenis, quẽ-

admo

admodum parricidū neget, neq; habet illa deprehensorum multa uerba. Venenum quod tenet cæcus, ipsius est, si illud excusset. Sed inquit, exheredatus est à patre. Poteram Iudices secretum hoc senis prodendumq; uocare consilium: contra iuuenem tamen esse non debet, etiam ut de parricidio crediderit nouercæ. Notum hoc Iudices ac uulgare facinus est, quòd plerunque contra liberos amantur uxores, & sequentium matrimoniorum non aliunde, quàm de damno pietatis affectus est. Genus infirmißimæ seruitutis est senex maritus, & uxoriæ charitatis ardorem flagrantius frigidis cōcipimus affectibus. Quid, quòd necesse est impatientius amet maritus uxorem, qui sibi uidetur filium iam perdidisse? Facilimum est de cæco parricidium credere, cum hucusq; erraueris, ut inquireres. Volo scire Iudices, quid fecerit homo senex, qui parricidam filium sciat. Non culeum parat, non illud porrigit uenenum, nō saltem abdicatione dimittit, testamentū tantummodo mutat, & parricida sola paupertate punitur. Rogo quis præcipitat? urget? adeo ne non potest fieri idem postero die? grauius hoc faciet pater, si non præstiterit uxori? Quid, quòd hoc ipsum tam placidè, tam quietè facit, quasi captet imponere? Quid dicitis miserorum parentum affectus? Exhæredaturus filium pater non aduocat propinquos, non contrahit amicos, nullis lachrymis tabulæ, nulla uociferatione complentur. Nescis senex, quanta tibi opus sit ratione tabularum, exhæredas miserabilem parricidam. Non est Iudices quòd putetis, ideo nullum adiectum ad exhæredationem iuuenis elogium, quia de scelere cōstaret. Nemo unquā ideo nō obiecit filio parricidiū, quia crederetur. Per fidem Iudices, duorū, inter quos de scelere quæritur, æstimemus mutato testamento proximam noctem. Iuuenis seu innocens, seu parricida est, adhuc in suo silentio stupet, nec facilè dixerim, unde maior trepidatio, si alienum tenuit, an suum uenenū. Nouerca rem inter manus habet anxia, trepida. Nihil est difficilius quàm differre gaudia,

quòd scias te non mereri: & filio se esse prælatum, nõ est longa persuasio. Expectat nũc, ut iuuenis agat causam postero die, ut credulum senem propinqui, ut ciuitas uniuersa castiget, & se nouerca sensit unius tantũ noctis hæredem. Non creditur testamento hominis, qui eadẽ nocte qua filium exhæredauit, occiditur. Tractemus nunc Iudices ipsius sceleris comparationẽ. Cæcus ignorat, ubi iaceat senex, an iam quiescat. Et quàm difficile est, ut credat illũ, qui modo de parricidio suspicatus est, dormire patrem? Tu sentis quando senem uicerit lassitudo curarum. Cæco quis renunciat, quod diei noctis ue secretum? Scis pariter an una quiescentium fores uallauerit cura seruorum. Tu facere potes occasionem uxor & domina. Cæco fortasis ad aliud limen errandũ est. Tibi hoc solũ restat, ut serias. Cæcus necesse est quietem patris ipsa corporũ electione cõfundat. Tu iugulũ, tu potes pertractare pectus, dum amplecteris. Nobis iterum casus redit, rursus incerta tentãda sunt. Tibi restat, ut statim membra cõponas, ut quiescas. Non sufficiunt facinus facturo solæ cogitationes, & uix tam multa pariter sciretis oculi. Per fidẽ Iudices ab utro credibilius est occisum senẽ? à nouerca, quæ prospexit, ut alius posit esse suspectus: an à iuuene, cuius inuidia periturus erat, etiam ut illum alius occìdat? Intuemini per fidem Iudices procedentem parricidam. Quos non ista uestigia frangant rumpantq; somnos? Vestigia plura semper errantium, quæ non ualent suspensis prætentatisq; gressibus librare corpus, & quia diu sunt incerta, nutantia, necesse est grauius premant solum, cui crediderint. Quantò ex hoc turbæ plus accipiat necesse est illa nocturni silentij quies, quòd ambulantis cæci nec manus cessant, præmittuntur, explorant, & adesse se nunciant? Illa per quæ complexus ueniunt, non sunt in potestate cæci, quibus toto se fateatur strepitu. Quicquid occurrit nequaquàm potest euitare cæcitas nisi offensa. Vt ambulare, ut ingredi nocte possimus, dies facit. Quàm multa deinde supersunt postquàm

ad pa

ad patrem peruentum est? Exploretur necesse est pariter iacentium prima diuersitas, uultus, ora tractentur, detrahantur uelamenta corporibus, quæratur uulneri locus. Ita ex duobus neutrum excitat? Grauis semper dexteræ tractatus errantis. Paulatim deinde admouendus est pectori mucro, & ne qua confundatur ignorãtia nimium liber ictus, præcedat oportet gladium manus. Vnde tantũ uirium cæco, ut in uno statim ictu mors tota peragatur? Incertum uulnus sit necesse est, cuius impetum non regitis oculi, nec possis custodire destinatum ferro locum, dum ad colligendum uulneris pondus, dextera redire permittitur. Vtrum deinde iuuenis post uulnus unum continuò fugit? Et quemadmodum scit, an facinus expleuerit? an potius expectat, ut de parricidio cadaueri credatur? Ecce iterum per eadem incerta redeundum est, omnia rursus periculose uenienti tentanda. Fidem uestram Iudices, ut nobis prosit argumentum criminis nostri, cæcus si nec uenire, nec reuerti sine strepitu potest: neq; sic occidere potuit, ut deciperet nouercam. Tete hoc loco mulier interrogo, quæ tam grauis quies, ut te mors tam uicina non excitet? Paruulis noctium turbamur offensis. Excitant nos exigui plerũq; motus, uox incerta, lõginqua, & aliquãdo ipsum silentium. Illorũ sanè iuxta te suprema non sentias, quos senectus languoresq; dissoluunt: hominis qui ferro occiditur, tumultuatur exitus, & similis est repugnanti. Quid quòd necesse est nulla mors inquietior sit, quàm quæ statim tota est? Nam quòd dormiens occisus est, nõ est quòd sic æstimetis, tanquam per illã quietem transierit in mortem: sit aliquid necesse est inter soporem mortemq; mediũ, nec potest iungi tanta diuersitas, cũ sit somnus ipse pars uitæ. Non multũ interest quietem nostrã ratio uitæ rũpat an mortis. Hominẽ qui dormiẽs occiditur, ipsa mors excitat. Sanè non habuerit supremam uocem, habet utiq; palpitationes, habet motus, & quicquid totus lectulus sciat. Et quando mulier seni tuo blandius implicita iacuisti? Siccine dormis,

quæ modò turbasti totam domum, cuius priuignus parricida, miser est maritus? Ecce uitalibus ruptis in amplexus tuos effunditur cruor, & fugiens per uulnus anima ante se anhelitu, agit crebra suspiria. En iterũ largus ille sanguis circa tuos duratur artus, stringeris deficientium rigore membrorũ: non moueris, nõ expauescis, sed dormis per tot diuersitates? Non relinquitur, quid aliud simulare posit mulier, cui necesse est iuxta eum inueniri, quem occîdit. Non est Iudices quòd incredibile putetis, ut quis perferat dormientis simulationem, nihil est quod facilius humana calliditas posit imitari. Sic quidam cadauerum expressere pallorem, & contra uerbera, & experimenta telorum, mortium pertulere patientiam. Quantò facilius est simulare rem, cuius imitationi sufficit clausisse lumina, laxasse membra, dedisse suspirijs modum, & anhelitus negligenter egisse? Inter dormientẽ simulantemq; non est nisi cõscientia. Nã quòd ad tot uestigia, tot manus, tot proclamatiões in eodẽ tenore durauit, nolite mirari, facilius excites dormientẽ. Et hæc est omnium natura rerum, nequid diutius perferas, quàm quod imitaris. Simulare somnum habet & hanc facilitatem, quòd uidetur similis excitato, qui deprehensus est. Quid hoc esse uis mulier, quòd te non excitet res, qua domus tota turbatur? Illam seruilis negligentiæ quietem, illos sine curis, sine affectibus somnos, illos qui non statim primo timore prosiliunt, fragor noctis agitauit. Quantus deinde fremitus discurrentium tota domo? Prima sunt euigilantium præsidia clamores, nec potest quieta res esse nocti auxilium. Minore strepitu cõmota es, cum excitareris. Ecce cubiculi uestri fores trepidæ festinationis effringuntur impulsu: en lumen super lectulum ingerunt multæ manus, & ad prostratorum corporum similitudinem cubiculum gemitu, uociferatione completur. Tu iaces, & in cadaueris similitudinem usque resoluta es. Hoc tu quietem putas esse? Patientia est. Vestræ Iudices existimandum relinquo prudentiæ, strepitum

quem

quem in cubiculo senis fuisse confessi sunt, qui illò potissimum cõcurrerunt, utrum putetis factum colluctatione moriẽtis, an à peracta cæde resi[illegible]ntis gladiũ mulieris fuisse discursum. An hoc quoq; inter artes [illegible]ercæ, ut omnibus sceleris sui partibus sensim quieteq; dispositis, ipsa ad excitandam familiam fecerit strepitum, cui hoc solum supererat, ut sic inueniretur? Fragor quo familia excitata est, si redeuntis cæci fuit, deprehensus iuuenis esset antè quàm gladium referret. Vt sciatis Iudices neminem fuisse in domo, quem nõ fragor ille cõfuderit, cæcus quoq; inuẽtus in limine est, sicut solet ultro citroq; commeare. Iuuenis si inter suum patris q; cubiculum facilè discurrit, quid adhuc in limine facit? E uasit, effugit, gladium iam reposuit. Et quãtò facilius est cæco simulare somnos, uultũ quietis imitari? Quod per fidem maius subitæ confusionis argumentũ est, quàm quod cæcus exiliuit, & stetit. Grauius necesse est expauescant, quibus desolitudine sua non renunciant oculi: & quorum concluſus animus non exit in uisus, non habet unde timori suo par sit. Deprehensus est iuuenis ubi illum destituerat impetus timoris. Potest negligere cæcitas in cubiculo suo ducem, in quo dies omnes cunctasq; noctes agit iter, quod iam multis offensis, multis edidicit erroribus. Extra limẽ cæcitas est, inde error, inde tenebræ. Nihil est innocẽtius cæco, qui nec in scelere deprehẽsus est, nec in dissimulatione. Proclamat hoc loco iuuenis: Vt primum, inquit, mi pater fragor domus, & uelut tui cõfudere gemitus, iterum tanquam te rapturus exiliui. Tunc primùm miser sensi facinus cæcitatis: steti, donec mihi nuntiareris occisus, & in illa discurrentiũ trepidatione tenui miser otium timoris. O si numẽ aliquod paulisper accommodasset oculos, primus in cubiculum intrassem patris, inuenissem fortassis adhuc aliqua uerba morientis, loqui & interrogare potuissem. Tarda & trepida sunt officia seruorum. Ego te deprehendissem nouerca uigilantem. Sed, inquit, gladius cæci cruentatus inuentus est.

Non

Non est Iudices cæcitatis audaciæ, de parricidio referre gladiũ, & homo cuius paulò antè exquisiti sunt sinus, non referret in cubiculum suum ferrũ, quod nõ tegere posset, non abscondere, & tamen cruentatum sciat. Quis hanc Iudices impudentiã ferat? Negat cæco subripi potuisse gladium mulier, quæ se quiete defendit. Et quantò facilius est somnos decipere miserorum? Grauior est quies, quibus ex laßitudine calamitatũ uenit. Cæco uerò facile est etiam uigilanti subripere gladium. Quemadmodum autem paratur argumentum? quædam facere non potest negligentia, & facilius est ut cæcitatem oculi imitẽtur gladium cruẽtatum reponentes. Has tantũ causas habet qui occîdit alieno. Sentio iandudum indignari miserrimum iuuenem, quòd argumentis, quòd probatione defenditur: reddenda sunt maxima uiro patrocinia tam piæ cæcitatis, & agenda reliqua pars causæ admiratione. Intueri mihi Iudices uideor expeditionis illius incredibilem nouamq; faciem. Vadit rapto patre iuuenis per ardentes crescentesq; flammas. Dicturum me putatis, ut euadat, ut fugiat? Properat miser, ut reuertatur. En mẽbra cõtactu strinxguntur igniũ. Pater tamen toto cooperitur amplexu, & ardentibus tunc quoq; penè luminibus, texerunt manus alterius oculos. Hoc me nũc putatis stupere, mirari, quòd huic iuuenis oneri per medios ignium globos, & ruentia tecta suffecit? Illud est cui uix habere poßit mortalitas fidem. Visus est sibi feciße rem facilem. Quãta dij deæq; pietatis audacia est, ire rursus in flammas, illò ubi patrẽ penè perdideris. Iam non erat illud penetrale, iam non erat domus, ubique tamen iuueni uidebatur ardere mater. Iam miser undique flagrantibus membris cum discurrẽtem clauſißet ignis (quod solum supererat uirium genus) matrem quærebat oculis. Non fuit illud primum ignium perire lumina candentia, non protexerunt flagrantem sua membra faciem, oculi quærentibus matrem manibus arserunt. Rursus infelix totum tactu perlustrat incendiũ, & unde maximus est collaben

labentium culminum fragor, illò debilitas tanquã inuentura reuocatur. Solus omnium seruatus est beneficio cæcitatis. Protrahatur Iudices, si uidetur, in medium reus, plurimum probationibus adijcere debet truces uultus, terribilis minaxq; facies. Hic est Iudices qui dicit? Tota nocte discurrisse. Hic ille circumspectus, hic ille felix parricida. Recesserunt cuncta debilitatis officia, & hominis qui circum genua uestra ducendus est, non est qui dirigat gressus, non seruuli supersunt, nõ penates. Respondete per fidem, respondete mortales, utrum hic patrem occidit, an perdidit? Quid agis infelicissime iuuenis? rogãdum est, neq; habes totas preces, perit ille uester ambitus, uestra miseratio: sed nefas est, ut reatus iste sentiat debilitatis aduersa. Nos agedum iuuenis duc, imò nostris humeris, nostris manibus innitere, nos tibi preces, nos accommodamus oculos. Quid aduersaris infelix? Quid repugnas? Scimus te non rogare pro uita, sed dura miser, dura saltem, uiue dum uincas: decet te hic quoq; uirtutum tuarum cumulus, decet ut digneris moriturus absolui.

MILES MARIANVS. ARGVM.

Bello Cimbrico miles Marianus Tribunum stuprum sibi inferre conantem propinquum Marij occidit, reus est cædis apud Imperatorem.

Pro milite contra Tribunum. 3

SATIS dedecoris, atq; flagitij castra ceperunt, cum hæc furenti Tribuno mens subiecta est, ut in medio belli Cimbrici strepitu ante signa (tuis honos sit habitus sanctissimis auribus) iuberet prostare gladio cinctum, & uim turpissimã ac nefariã tẽtaret inferre (ne quid aliud dicam) fortiori. Habet æternã labes illa memoriam, & in exemplum, in quod facilimè uitia proficiũt, noua culpa pernotuit. Et licet impunita sit reo uirtus sua, tamẽ in hoc ruẽtis in deteriora seculi cursu affirmo, plures erunt qui Trib. imitẽtur, quàm qui militẽ. Etsi nihil minus cõuenire uidetur partibus

tibus aduocati ſumme Imperator, quàm reo capite periclitanti ſubſidium miſerationis auferre, memor tamen pro quo, & apud quẽ loquar, audacter, atq; ut ſpero, tutò profiteor militẽ tuum, quicquid afferat caſus hodie, ſub ipſo fortaſſe minãtis ictu ſtare ſecurum. Aut enim abſolues tanquam innocẽtem, aut punies tanquam uirum. Fas eſt uita periclitari, qui natum ſe meminit lege pereundi. Neq; in militiam grauiſſimo aſperrimoq; bello ita uenit, ut neſciret ſibi mortẽ in procinctu habendam: neq; eſt tam imbellis, ut non forti pectore aduerſa, dum nõ inhoneſta, toleret. Affirmo tibi C. Mari, non ſic nuper repugnaſſet, ſi illum Tribunus uoluiſſet occidere. Neq; ignorauit quæ manerent eũ pericula, cum obſcœnos furioſi corruptoris amplexus gladio diuelleret. Nec habeo ſanè quid in milite præſertim tuo laudẽ, ſi pudicus eſt tãtum, quia expedit: nec ſi ſit uitæ cupidiſſimus, pœnitere eum facti ſui poteſt. De interfectore corruptoris fortaſſe dubites: illud utiq; ſcio, de impudico milite nõ deliberaſſes. Hũc uerò C. Mari (defendatur enim tam fortiter miles tuus, quàm uindicatus eſt) nec ſi damnaueris, pœnitebit. Si fors ita tulerit, ibit ad pœnam pleno gradu, tam paratus mori pro pudicitia, quàm occidere: laudemq; perpetuam fortiſſimi pudoris ſecum feret. Omnis licet delatorum uis ingruat, nunquàm tamen effici poterit, ut miles tuus magis doleat, quòd accuſatus, quàm quòd appellatus eſt. Sed neq; hoc Roma parens, nec ſigna militaria aquilæq; uictrices, nec tua ſumme Imperator diuina uirtus ſinat, ut tua quoq; ſententia quiſquam uir & Romanus, & miles nimium pudicus ſit, apud quem ante principia agendum eſt. Ecce cum maxime hoc agitur, ut inter Romanorum legionum manipulos ſcorta deligere, & ad ſtuprum trahere ſacramento rogatos poſthac liceat ex decreto tuo: nec pudet accuſatorem apud C. Marium (quod exemplum diuinitus nobis datum uidetur, quid in homine uirtus poſſit) aſſidentibus Legatis, Præfectiſq;, & iſtis illi prodigio diſſimilimis Tribunis, totum armatorum

torum iudicio, obijcere militi, quòd uir sit, tantumq; non durum ac rusticum, sed parum meretricijs artibus queritur educatum. At ego si qua est fides, pudicitiam in milite etiam laudare erubesco. Fœminarum nec ista uirtus. Aliter laudandus est uir fortis, idoneus bello, promptus ad pericula, præstantis animi: liberè dicam, dignior qui Tribunus esset. Hoc enim propinquo Mari non erubescerem. Pater huic emeritis bello stipendijs tum, cum tota subnixum Numidia fregimus Iugurtham, exautoratas armis manus agresti labore subegit. Prædura priscis moribus mater, frigoribus ac solibus perusta, & in plerisque ruris operibus marito particeps, affirmo quam nemo appellasset impune. His ortus ipse procul ab omni contactu recesserat: pueriles quoque annos aliquo semper opere durando, sequi pecora primò, arcere gregibus feras, aliquid semper audere maius annis. Ludus fuit rotare saxa, uibrare iactu sudes, saltus agitare uenatu, mox uigẽtibus lacertis humũ scindere, segnẽ futuris noualibus eruere syluam. Sic effectum est, ut (quemadmodum aliqui putant) posset citò militare. Interim ex ultimo litore Oceani, & dirempta frigoribus plaga, gens à rerum natura bene relegata, stolida uiribus, indomita feritate, insolens successu, nec minus animorum immanitate, quàm corporũ belluis suis proxima, Italiam inundauit. Nec tamen tantum ui sua, quantũ luxuria socordiaq; nostrorum ducum elata, dum nos in bello quoque uitia pacis sequuntur, & delicati sumus etiam miseri, uastitatem agris, solitudinẽ iuuentuti, periculum imperio, ac propè exitium attulit: apparuitq; nunquàm Po. Rom. ad propulsandam pernicie magis uiris opus fuisse. Itaque cum appareret soluta militiæ disciplina, & non minor nobis pugna cum moribus esset, quàm cum hostibus, ad unicũ C. Mari cum uirtutis tuæ, tum sanctitatis sueritatisq; præsidium confugimus. Et mehercule festinarunt parentes ad nomen liberos mittere, quamuis asperrimo bello, uelut occasionem complexi, ut sub te ponere rudimenta militiæ

litiæ cõtingeret, cernere quotidie diuinæ uirtutis exemplum, te hortatorẽ operum habere, te testem. Et cum hæc cõmunis totius exercitus esset felicitas dux Marius, tamẽ (ò facinus indignum) plus reliquis cõsecuti uidebantur, quibus T. Lab. contigerat propinquus tuus. Quanta cura robora militum geris Imperator, ut hostibus propè humanas uires excedentibus opponeres parem delectũ, uel ex eo manifestum est, quòd cum scires non ex censu esse uirtutem, præterita facultatum cõtemplatione, uires tantum animosq; spectasti. Quid prodest? en quãta delectui tuo fit inuidia? diceris aduersus Cimbros puerum probasse. Sed neq; te militaris ætas fefellit: cuius certissima mẽsura est, posse fortiter facere. Neq; illa libido fuit saltem uitijs usitata, quæ ad obscœnos Veneris impetus formæ cupidine incenditur, sed quidam perditus contumeliæ amor ac summa flagitiorum uoluptas inquinare honesta: hoc ipsum quòd primus ante signa procurrit, quòd ueteranos tyro præcedit, quòd redit, puluere & cruore concretus, istud istud quod tam uir est. Vulgaria sunt irritamẽta cupiditatis, forma, ætas: singularis res est fortis concubinus. Illas cicatrices, illa uulnera, illa tot eximiæ decora militiæ, quid exequar ultrà? Imperator pudet me quod intelligis. Transeo oblatam nolenti munerum uacationem, & blandius quàm militiæ disciplina postulat adulatum militi Tribunum, imperatas asperrimas expeditiones, ut remitterentur, sæpe ordinis, sæpe affinitatis tuæ iactatam gratiam. Confitemur C. Mari, diutius uixit obscœnus corruptor, dum ista miles non intelligit. Non audeo dicere Imperator, cõcipe animo temporis illum habitum, reforma cogitationes tuas, in alijs forsitan causis permittatur indignitatem rei oratione exaggerare, de iniuria nostra Latinè queri nõ possumus, parcendum uerbis est, inhibenda magna ex parte ueritas, prævaricandum mihi est, si pudorem habeo. Collatis cum hoste grauissimo cominus castris, cum totum bellum quodam genere ad pedem uenisset, & omnium mentes imminentis pugnæ co

gnæ cogitatio implesset, circunfremente undique barbaro ululatu, Romano militi pro uallo excubanti meretriciam obscœnæ libidinis patientiam aliquis imperat? Suum quisque habeat fortasse iudicium: mea sententia non satis pudicus est miles, qui armatus tantum neg[illegible] Hoc expositionis loco Imperator malo accusatoribus credas. Illi narrarũt rem uiro & Romano, & milite tuo dignam, tantumq; non ardorem luminum, horrorem capillorum, fremitum indignationis ante oculos dicendo posuerunt. Ad primum statim obscœnæ libidinis sermonem, non aliter quàm si in hostem classicum cecinisset, gladium illum quem à te pro pudicitia nostrarum coniugum acceperat, per pectus infandi corruptoris exegit, & in latus ultra pedẽ. Si omnes milites tales habemus, Mari, uicimus. Verebar equidem, ne fugandi corruptoris causa ferrum strinxisset, & (quod accidere interim solet) dum alter recessurum putat, alter percussurum non putat, tam honestum opus casus fecisset. Neque enim (ut opinor) hoc quoque exigendum fuit, ut cum cæcus amentia corruptor per uulnera ipsa rueret ad prẽdendos amplexus, miles etiã gladium reduceret. Ego uerò parum uiriliter istum indignatum puto, si in tanto dolore Tribunum potuit agnoscere. Ipse nihil excusat. Percussi, inquit, gratiam Marti signisq; : occîdi, hausi noxiũ ultrice dextera sanguinẽ siue licuit, siue nõ licuit. Atq; utinã plures mortes cepisset, ut impurum spiritum renascẽs pœna torqueret. Parũ seuere militarẽ redeuntibus supplicijs disciplinã continemus, si Tribuno post hoc factum bene cesſit, quòd occisus est. Reum ergo cædis nõ inficiatione defendam: uiro forti præsertim & innocenti nihil facere conuenit, quod negãdum sit. Non abnuo crimen, imò si accusatores tacerent, ipse narrassem. Obijcite igitur, sed, ut delatores decet, totum. Verecundissimum enim militem apud sanctissimas Imperatoris aures minus pudet confiteri quàm quæri. Parum'ne dedecoris subimus, quòd non de honoribus fortissimi uiri quæritur? &, ut lõgissimè uota

procedant, rem honestißimã nuliti feciſſe impune erit. Damnetur etiam, & pudicitiã ſupplicio pendat. Conuenite legiones, intẽdite animo ſancto tracta undiq; auxilia. Lex dicitur caſtris, nec pauci ſunt, qui hoc nolint licere, illud uolunt. Nõ mehercule poßum tenere, quo minus in accuſatorem dolor meus erumpat. Quid dicis? Tu ſi tribunus eſſes, hoc feciſſes? Si miles eſſes, hoc tuliſſes? Date præcepta, componite diſciplinam. Miles hac contumelia percuſſus eſt, indignis uocibus contaminatus nihil amplius aget, quàm renuet? Et quis non illum inter proſtitutos habeat, ſi commiſerit, ut poßit iterum appellari? Nẽget tamen, & ultionem iniuriæ ſuæ differat. Ita puto, cum illuſerit Trib. quæretur. Injicitur manus, & ab aßignata ſtatione miles abducitur, ut ſtuprum patiatur. Vos interrogo accuſatores, quid faciet? ferret libidinoſas manus uulnera ſua tractantes? deponet arma, an reponet? Vir eſt enim, autorem habet, hoc primi ordines iubent: Æquum eſt Trib. militem parêre, in diem ſperare etiam proceſſus poteſt. Pro hoc merito accipiet fortaſſe uicem, ordines ducet, & ſub illo alij militabunt. Si hæc conditio cauſæ eſt, ſi defenſio ſui non permittitur, indicate, prædicite: ſi corruptorem non licet feriri, feret: non enim poteſt nuda manu repelli. memẽtote, corruptor armatus eſt. Implicitus tamen infando nexu, cogitate, quid ſibi feciſſet, utrum id ſi plura diſpiciat, imò ſi uidetur, quò iuſtius quæri poßit, patiatur. Iſtud uerò flagitium in conatu pereat. Nam ſi libido ad motum obſcœni corruptoris proceſſerit, duo occidendi erunt. Liberè itaq; dixerim C. Mari, quam de fortißimo milite ſententiam feras, magis tua intereſt. huius quidem gloriæ nihil plus adijci poteſt, quàm ſi pro re tam honeſta moritur: hunc mirabitur ſola uirtutum incorrupta teſtis uetuſtas. hoc factum patres liberis uel poſt pœnam præcipient. Tu cogita quid te ſenſiſſe homines ſciant. Hoc exẽplum in neutram partem poteſt taceri. Cogitare certum eſt id quenque cum iudicat, probare quid in re ſimili ipſe feciſſet. Omnibus enim ad uirile

robur

robur per pueritiam iter est, & contra libidinem maturuisse non prodest. Recognosce incrementa tua, & honestam tantæ magnitudini memoriam pristinæ tenuitatis. Sine dubio te ad tot Consulatus, & ad [illegible]aut destinatos triũphos diuina uirtus tua sustulit. Memẽto tamen & tu sub Tribuno militasti, nec ad hoc fastigium dignitatis tam breui tibi uenire contigisset, si serò cœpisses. Dicam nunc ego præcipuam semper curam Romanis moribus pudicitiæ fuisse. Referam Lucretiam, quæ condito in uiscera sua ferro pœnam à se necessitatis exegit, & ut quàm primùm pudicus animus à polluto corpore separaretur, se ipsa percussit, quia corruptorem non potuit occidere. Si nunc placet tibi miles, quid ego Virginium narrem, qui filiæ uirginitatem, quæ sola poterat, morte defendit, raptumq; de proximo ferrum non recusanti puellæ immersit? Diuisit illi solum Appium, quem tamen populus Romanus secessione à Patribus & propè ciuili bello persecutus in uincula duci coëgit: neq; ulla res tum magis indignationem plebis commouit, quàm quòd pudicitiam auferre tentauerat filiæ militis. Hæc sunt honesta, hæc narranda fœminarum exempla. Nam uirorum quæ pudicitia est, nisi nõ corrumpere? Non sit mihi forsitan querendum aduersis auribus, seculi in tantum uitia regnare, ut obscœnis cupiditatibus natura cesserit, ut pollutis in fœmineam usq; patientiam maribus, incurrat iam libido in sexum suum. Finem tamen aliquem sibi uitia ipsa exceperũt, ultimumq; ad hoc huius flagitij crimẽ fuit, corrupisse futurum uirum. Hoc uerò cuius dementiæ est? in concubinatum iuniores leguntur, & in muliebrem patientiã uocatur fortasse iam maritus. Ego uerò gratulor militari disciplinæ, gratulor opinioni castrorũ, si huius mentis Trib. in hunc primum incidit. Ita ne tandem (iuuat enim uelut præsentis insequi furorẽ) scorta tua stipendiũ merentur, & sub signis exoletos trahis? Ideo meretrices ab exercitu sub mouentur, intrare castra fœminis nõ licet? Ita puto, nõ opus est. Militẽ, hoc est, plusquàm uirũ,

iamiamq; in acie staturum cui pro uirili portione salutem suam patria commisit, appellas. Fortasse classico sonante, ideo stationes circuis, ideo uigilias ambis. En quē Trib. faceres, cum praetexati militabant? Non is profusus est furor, non manifesta dementia est? Vides munitum gladio latus, loricam ferro asperam, clausam galea faciem, & ad terrorem belli cristas minantes, inscriptum in scuto C. Marij nomen, totum denique uirum Martio habitu horrentem. Hic tibi cultus prostituti uidetur? Appellabis de stupro? uim afferes? Quid deinde expectas, ut ille te Tribunū putet, cum tu illum non putes militem? Vacat enim uitijs nostris, & ad omne uotum fluente fortuna lasciuit ocium: aut in eo saltem statu resp. est, ut ad restituendam eam satis sit milites impudicos non esse. Non de prolatando tibi imperio res est, nec transmarinas (ut nuper) prouincias petimus: de Italiæ possessione certatur, pro aris focisq; constitimus, an hæc omnia igni ferroq; uastentur, an nobis caput barbarus hostis excidat, an Cimbricè loquendum sit. Vita omnium nostrum, & salus (patinanq; aliud, ne sub hoste quidem uiri timemus) in ultimum discrimen adducitur. Influxit Italiæ inaudita multitudo, quam nec ea quidem potuit sustinere terra, quæ genuit: inusitata corporum magnitudo, mores etiam Germanis feri. Strage nostrorum campi latent: iam fugatorum Carbonis atque Syllani sub comparatione felix militia est. Iacet post amissum Scaurus exercitū. Seruij Manliq; bina cū tot legionibus castra perdidimus. Gens maiorem terrarum partem uictorijs peruagata, tantum in Mario stetit. Libenter te Imperator interrogo, in hoc rerum statu tales milites habere malis, an tales Trib. In tanto belli discursu, ne cōcessæ quidem ueneri dares ueniam. Nam quo ad altiorem quisq; honorum gradum extenditur, magis in exemplum spectantibus patet. Cum alij excubent armati, alij claustra portarum tueantur, alij uallū fossasq; scutis innixi cingāt, cibū ipsum stantes capiāt, Trib. inter scorta uoluptabitur? & has solas uigi-

lias

lias aget? ac ne ideo quidem breuem ſaltem frugalitatis perferet ſimulationem, ne hæc illum facere milites ſciãt? Agè porrò ſi uiueret Trib. & hoc ad te factum Imperator deferremus, circũſtaret uniuerſus exercitus, nec hãc militis contumeliam, ſed militiæ putaret, quid ageres? quid conſtitueres? Beneficiũ accepiſti Mari, beneficiũ, non habes neceſſe propinquũ tuum occidere. Nam ſi uere æſtimemus, Imperium populi Ro. ad hanc diem militari diſciplina ſtetit. Non enim nobis aut multitudo maior eſt quàm cæteris gentibus, aut uehementiora corpora, quàm uel his ecce Cimbris, aut maiores opes quàm locupletiſſimis regnis, aut mortis contemptus facilior quàm pleriſq; barbaris cauſam uitæ non habẽtibus. Principes nos facit ſeueritas inſtitutorũ, ordo militiæ, amor quidam laboris, & quotidiana exercitatione aſſidua belli meditatio. Itaq; plura penè moribus quàm uiribus uicimus, cum captiuæ quoq; ſanctæ habebantur, & contumelia etiã hoſti abe rat. Quæ omnia longa ſuperbæ nobilitatis intermiſſa luxuria tui nobis mores retulerũt. Dij profectò magnitudinem tuã curãt Imperator ac dirigunt, qui tibi ſuper cæteras laudes obtulerũt tam honeſtæ ſententiæ occaſionẽ. quod miles fortiter fecit, ſi abſoluis, tuũ exemplum eſt. Niſi fortè hoc me perturbari putatis, quòd Tribunus fuit. Ideo hercule turpior, ideo morte omni dignior. Hæc enim conditio ſuperiorum eſt, ut quicquid faciunt, præcipere uideantur, & perniciosiſſimus eſt male rei maximus quiſq; autor. Quis continebit militiam? Quis caſtrẽſis diſciplinæ præcipiet ſeueritatem? Quis te Imperator maioribus curis diſtricto, delicta militum coërcebit? Tribuni corpus & peccatum corriget? Ad quem confugiam? cui querar? Sic eſt ut neceſſe habeamus ipſi nos uindicare. Tribunus fuit, & hic miles fuit. Tribunus. Hoc dicis, cui parêre caligatum lex iubet, qui nõ ſolum militibus, ſed cẽturionibus præpoſitus partẽ quandã imperatoriæ poteſtatis obtinet. Ita opinor contra iura caſtrorũ fecerat miles, etiãſi tantum negaſſet. Neſcit quod iſtius honoris faſti

gium, quæ poteſtas ordinis. tyro eſt. Agè ſi ad te C. Mari aliquis impudicum militem detuliſſet, ferres dicentem, Tribunus meus fuiſſit? Quòd ſi par in utraq; parte delictũ eſt, hoc tamen crimen militem ſaltem decet. Tribunus fuit. Videor mihi Hercule Imperator oblitus mediocritatis meæ, cũ uix uniuerſi ſenſioni ſufficiam, quædam pro uniuerſo dicturus exercitu. Omnes has quæ circũſtetere legiones, florem Italiæ, ciuium ſociorumq; robora una uoce proclamare apud tribunal exiſtima, Non ignominiæ Tribuni parêre poßumus: nemo noſtrum recuſat itinerum laborẽ, nec inuiſum ſuper arma faſcem, non æſtiui ſolis ardorẽ, nec ſub pellibus actam hyemem, feriẽda ſit fatigato foſſa, pro uallo portiſq; uigilandũ, fortiter ancipites inibimus pugnas, uulnera laude pẽſabimus, mors erit ignominia potior. Quicquid in pugna patimur, uirorum eſt. Imperet aſperas Trib. expeditiones, ſi quo uertice montis hoſtis pellendus eſt, ſi inter infeſtos armatis ſaltus ſpeculandum, ſæuiat deniq; in terga uerberibus, exigat ſeruilem plagarum patientiam, leno etiam ſeruis excipitur, fortaſſe hac lege captiuos uẽdes. Si meretricia imperatur neceßitas, ſi aduerſus obſcœnam uim corruptoris arma tantum cõtumeliæ cauſa habemus, potius caſtra capiãtur, & uim Tribuni interpellet Cimber. Nihil tale nouere Germani, & ſanctius uiuitur ad Oceanũ. Quid futurũ eſt Imperator, ſi ad pudicitiã militum pertinet uinci? An ignoramus Imperator quãta quondam Pop. Ro. exarſerit ſeditio, cum ex domo fœneratoris, addictus lacero uerberibus tergo prorupiſſet in publicũ, & illas ſuppliciorũ notas tuliſſe ſe quereretur, quòd uim corruptoris pati noluiſſet? Et ille tamen quãquam hoc flagitiũ conatus in addicto ac penè ſeruo, et uix libero, uidebatur aliquatenus memor fuiſſe Romanæ ſanctitatis, qui uim obſcœniſſimã non tẽtauerat, niſi aduerſus alligatas manus. Eò tamẽ uſq; Pop. Rom. uindicta proceßit, ut ardentibus bello finibus ad delectum nemo reſponderet, niſi & pœna corruptoris, & abrogatione legis ſatisfactum eſſet. Nolebant

bant militare, quamuis hanc iniuriam nõ miles acceperat. Quid de Fabio Eburno loquar, qui filium impudicum cognita domi causa necauit? Iam iam commilito quicunq; casus manet, etiã si te imperator dam[illegible]turus est, habes solatium, satius est quàm à patre occidi. At p[illegible]pinquus C. Marij fuit. Corrumpitis iudicem, & animo alioqui leui gratiæ põdus imponitis. Propinquus tuus fuit. O rem omnibus narrandam, cum absolueris. Nam si quid tibi iudicãdi fides tua causa facere permittit, cogites profectò, quantum tibi hoc ipsum apud æmulos, quos uirtutibus offendis, allaturum sit inuidiæ, cum uideberis aut corruptorem militis iudicare innocẽtem, aut propinquum tuũ etiam uindicare nocentem. Olim iam Imperator inter fulgentes uirtutes tuas liuor locum quærit, & natura quidem omnibus nouitatis incrementis aduersa nobilitas. tuis tamen laudibus pressa, & obruta, rimatur occasionem criminum. Quòd si bene inuidiã noui, hoc quoq; tibi obijcietur, quòd saltem propinquus tuus peccauit. Quare abdicandus & eiurandus est, non tuus sanguis. Certe nihil nunus committendum, quàm ut ulciscaris flagitium in eo præsertim, qui apud malignos poterit uideri te permittente fecisse. An ille si unquam cogitasset se esse propinquum tuum, nõ has uirtutes tuas, inter quas fortuna tua minima est, cum ei uelut propius contemplari licuisset, toto pectore haurire debuerat? non huic affinitatis suæ felicitati referre gratiam? Miles te melius imitatur. Quòd si post hanc mentem uiueret Tribunus, necessarium forsitan erat hac quoque eum premi inuidia, quòd ista fecisset Marij propinquus, quòd ex ipsa stirpe uirtutum sustulisset se flagitij soboles. Nam cum bene sit liberata probro familia, quid attinet illud subinde Mario obijcere? Optimum fuerat non habuisse talem proximum, aut libenter perdidisse. Peroratã Imperator, ut mediocritas ingenij mei tulit, caussa, scio cõmẽdationis partes esse reliquas: sed has superuacuas facit sanctitas tua. Quid enim uerear ne noceat reo humilitas apud te, cui

uel gratior poteſt eſſe nuda uirtus, apud quem maximum eſt ex ſe cœpiſſe? Commendem tibi ordinem caligati militis, quem ut incrementorum tuorum natalem libenter ab alto reſpicis? Adhuc fortaſſe patricium ualuerit genus, ſed ductum eius longa ſerie dignitatis ordinem ipſa uirtutum cohortatione meliorẽ feciſti. Nondum potuit altius procedere uir adhuc huius ætatis. Tamen cũ uirum fortem, cum digniũ tuis caſtris, tuis auſpicijs probarim, commendo tibi quicquid melius miles fieri poteſt. Hoc quidem profectò non expectas, ut in extrema actione miſerabili fletu, & humili obteſtatione uitam genu nixus petat: nec tu rogari ab innocente exigis, nec uiro fortiopus eſt precaria abſolutione. Vnum rogat, ut ſiquid de cauſſa illius dubitas, des dilationem uſq; ad proximum prælium: pone in prima acie: pone ante ſigna (fortiter dixerim) non inter tyrones: ubi plus periculi, quò maximus hoſtium globus ingruet, ſpecta pugnãtẽ. Affirmo tunc minus ignoſces Tribuno. Liceat ire in aciem, congredi cum hoſtibus. Si perire debet, rogat te Imperator miles tuus, opera mortis ſuæ utaris feliciter.

MATHEMATICVS. ARGVM.

Vir fortis optet præmium quod uolet. Qui cauſſas uoluntariæ mortis in Senatu non reddiderit, inſepultus abiiciatur. Quidam de partu uxoris Mathematicum cõſuluit. Is reſpondit uirum fortem futurum, qui naſceretur, deinde parricidam. Cum adoleuiſſet, qui erat natus, bello patriæ fortiter fecit, reddit cauſſas uoluntariæ mortis. Pater contradicit.

Pro filio contra patrem. 4

POSITVS P.C. *in ea conditione triſtiſſimæ ſortis, ut nec morte dignus ſim, niſi me parricidam putetis: nec præmio, niſi me innocẽtẽ, adeoq; ludibrijs miſeræ ſim diuerſitatis uel neceſſitatis implicitus, ut impetrãdũ à uobis habeã odij mei fauorem. Quæſo præter omnia,*

omnia, quæ ante hoc tempus circa nos ordo prædictæ ueritatis explicuit, attulisse me credatis urgentium malorum probatione. De parricidio uenit, quòd occidere me poßum: de fato, quòd mihi non licet mori. Non solum Mathematicus seculo temporibusq; prædixit hasce minus, sed & ego me parricidium credo facturum: plus quàm responsum, quàm sacræ artis præsagium triste est, quod mihi sic minatur animus meus. Non habeo infelix in cogitationibus meis, unde nõ timeã: & facinus quod sibi pro me pietas patris, quod singulorum innocentia rogat, sentio, patior, agnosco. Ne quis me tamen laborare putet miseræ persuasionis errore, accipite, cur non poßim dubitare de fato. Parricidium credit, qui facturus est: non timet, qui periturus est. Ante omnia igitur à grauitate publica peto, ne pro tota innocentia mea cõtenti sitis hoc, quòd uolo mori. Nec quia uideor contendere cum Mathematico, uincere necessitates, expugnare fatum, ideo mihi bene credi putetis & uitam. Aliud est facinus non esse facturũ, aliud mori uelle ne facias. Quinimo (siqua est fides) hoc quod uos constantiam putatis, infirmitas est: quòd ad suprema confugio, animum meum noui. Nouißima uictæ mentis integritas est in mea potestate, breui non habebo nec mortem. Fidem uestram P. C. nequid amplius de misera pietate speretis. Qui mori uolo, ne parricidiũ admittam, non inuenio quemadmodũ illud poßim nõ facere uicturus. Nam quod ad patrẽ pertinet, qui me retinet uiuere nolentem, non miror, quòd adhuc recenti gloriæ uestræ gaudio stupet, & in opera mea totus oculis animoq; cõuersus, parricidã nõ uidet per uirum fortem. Hic est animus, quo me quamuis denunciatũ prædictumq; seruauit: & cum incertis adhuc dubijsq; uirtutibus præstiterit, ut uiuerem, præstat meritis actisq;, ne moriar. Nunc ille, quòd pietate, quòd uideor ipsius perire reuerentia, uocat parricidiũ suum, & in orbitate, quam facere sibi uidetur, non remediũ meum, sed suum spectat affectum. Filius qui uult mori, ne parricida sit, aliter sibi uidetur remune-

rari non posse, quàm ut ipse moriatur. Meritò prorsus, meritò miserum senem tristes solicitudines & præscij metus ad Mathematicum & responsa miserunt. Debui ur fortis nunciari, parricida prædici. Siue enim miseræ coniugis per digiosa fœcunditas tumultuosis pulsibus maritales inquietau[illegible]mplexus, seu per anxias noctes dirosq; somnos feralibus senex imaginibus agitatus dicitur ad notißimũ sacræ artis antistitẽ, non spes, nõ auida uota, sed suspiria, metus et præsagiũ magni nescio cuius incerti detulisse pallorem. Quid aliud hoc esse uultis P. C. quàm primã fatalis instinctus necessitatẽ? De partu uxoris nõ potuit nõ interrogare, deinde non credidit. Referã nunc P. C. cuius artis, cuius fuisse dicatur autoritatis, quẽ putauit adeũdũ, qui sic timebat. Hoc quidem certũ habeo, plurimis meruerat experimẽtis, ut ad illum uelut ad oracula deorũ, plenumq; sacro spiritu pectus, hominum solicitudines metusq; cõsugerent. dicitur inspecta totius ratione cœli, digestis syderibus in numeros, ad publici priuatiq; fati stupuisse conspectum: & tanta prosperorũ tristiumq; congerie magis ipso consultore perterritus, diu non commisisse uerbis, quod uidebat. Sed ò uirum grauitatis antiquæ, dignumq; cui se fatorum arcana nudarent. Cum partus de quo quærebatur, multa præstaret propiora prospera, lætos incipientes annos, non fuit contentus meliora edicere, sed (quæ certißima est uera proferentium fides) quicquid deprehenderat, protulit in medium, & proclamauit futurum uirum fortem, deinde parricidam. Quis unquam P. C. fiducia maiore respondit? Cum summum facinus denunciaret, antè se dixit probaturum. Fecerat profectò P. C. interrogando Mathematicum pater rem non educaturi, si quid tristius comperisset, nisi hoc primum de fato fuisset, ut uiuerem. Sed nec Mathematici fides circa momentum aliquem'ue cessauit ordinem: non numerus fefellit, non sexus in partu, non iuuenta, non robur. Illa quoq; , quæ uelut extrinsecus consentiebant, affuere responso, bellum, hostis, acies, ad illam ipsam qua fortiter

fortiter facere poteramus, ætatem. Pater uerò periculi sui denũciatione nõ territus, arma mihi pater, prò tristis necessitas, arma ipse circundedit, & suis ad pugnam manibus aptauit, tanquam Mathematico id ipse credidisset. Quis miretur quòd responsum non contempserit, cum sperabat, ut fortiter facerem? Mori me non uult, & iam non superest nisi parricidium. O mors laudanda fortibus, expetenda miseris, non recusanda felicibus, quantum te quæsiuimus in bello? Tuli enim (deos testor) in aciem, tuli nõ uirium iactationem, non gloriæ cupiditatem, sed, ut patriæ præstaret aliquid utilitas mei, ut hunc mihi deploratum spiritũ, hoc destinatum damnatumq; corpus, publicarũ utilitatum usus absumeret. Ibi miser primùm didici, quàm multa nescientes, quàm multa faceremus inuiti. In medios hostium globos perditus pugnator exilij, cessit acies. Densissima quæq; certamina solus inuasi, resistere nemo sustinuit. Obuijs ictibus membra nudaui, & ad incurrens ubiq; ferrum uitalia parata circuntuli, uacua circa me tela ceciderunt. Miserũ me deceptæ cogitationis euentu, fortiter feci, dum mereor occidi. Recedite gratulationes, abite laudantes: nõ circumeo templa, non reddo uota numinibus, ad parricidium ueni. Quẽ ego paulò antè passus sum miseræ conscientiæ pudorem? Ad patrem arma nõ retuli. Timui quinimo ne mihi dum reuertor, occurreret, ne in oscula mea plenas q; adhuc uibricibus telis manus incauto rueret amplexu. Quam tũc inter cæteras exclamationes deducentis exercitus uocem, quod circũstantis populi murmur excepi? Magnum felicemq; me iuuenem, si subitò morerer. Adiuuate dij pariter atq; homines, dũ perire concupisco, dum uolo, miseremini, ne hunc ardorem fugientis animæ dilatione laxetis. Proclamo, testor, in nouissimo fati stamus abrupto, propè est, ut occidat patrem parricida prædictus, cum est mori paratus. Quid me pater adhuc detines? Quid moraris abeuntem? Melius quidem fuerat hunc spiritum aut in ipsa maternorum uiscerum sede comprimere, aut, ut primum

contactu

cõtactu ſuo cœlum terrasq; polluerat, feſtinata morte dimittere. Sanè tamen charitas patriæ priuatos uicerit metus, & in honorem uirtutũ ſcelera nutrita ſint: quicquid eſt propter quod educari me tanti fuit, explicitũ peractumq; eſt. Teſtatur una pars fati ultimum ſolumq; facinus. Fruſtra me cõſolaris æquanimitate patientiaq; tua. Non idem utriuſq; noſtrum diſcrimen agitur. Tu mori periclitaris, ego patrem inuitus occidere. Hoc primũ itaq; excuſo uobis P. C. quòd præmiũ peto, ſatis ſit hactenus uiri fortis nomen agnoſcere, hucuſq; autoritatẽ ſacræ legis attingere, ut illã in aduocationem ſacræ mortis adducã. Relaturũ me putatis illa optionum uerba ſolennia, non capere magnorum precia meritorum ſolas æquitates, tãta remunerandũ benignitate, quòd fortiter fecit aliquis, quanta ſolicitaretis, ut faceret? Nemini unquam minus ſoluendo ciuitas fuit, præſtiti poſt quod mori continuò deberem. Sed ſecuri eſtote de auiditate ſummæ poteſtatis: illud infinitum, illud immodicum, quod nobis uoluerũt licere leges, intra ſe conſumit ille, qui meruit. Titulos, imagines, honores, ſeruate uicturis, mihi præſtate ſalutem patris, innocentiam meam, temporum pudorem. Quæſo ne mihi ideo præmium negetis, quia fortaſsis et hoc debeatis odiſſe, quòd fortiter feci. Extra inuidiam eſt optio, cum id exigam, quod impetrare potuiſſem, etiam antequàm fortiter facerem. Nam quòd obiter optionis reddo rationem, quæſo nequis ideo me parum aut præmio fidere credat, aut cauſis, quia utriuſq; iuris miſcui preces. Ignoſcite ardori perire cupientis, quod pariter imploro, quæ ſingula ſufficere potuiſſent. Fidem quinimo ueſtram, ſiqua adhuc lex eſt, quæ adiuuare poſsit mori uolentem, commodate, conferte: eſt utriuſq; iuris & autoritas, quod in mea morte tribuatis. Præſtate cauſis, ut moriar, præmio, ut ſepeliar. Sentio P. C. hoc primum ab affectibus publicis petendum, ne quis mori me uelle non credat, quia potius ad cauſas ac uerba confugi, quia à uobis malui petere, quicquid ab his potui manibus accipere. Me-

rui

rui, fateor, malignas interpretationes, uir fortis ut morerer à bello reuersus arma posui, populi fauorem, gaudia ciuitatis intraui. Sed siue hoc est sepulturæ suæ magna reuerentia, pessimæq; additæ pectoribus humanis infirmitates, ut esset, quod timeret, qui non timet mortem: siue decuit innocentiæ amore percuntem tranquillitas magna percundi, ignoscite, quæso, cũctationi, patientiæ, moræ. Si me cõtinuò occidissem, tanquam parricida moriebar. Neq; est P. C. quòd excludi præmium putetis contradictione patris, Eximus per magnorum operum reuerentiã de necessitate parendi, & aut interim nobis magna uenit contra nominis huius potẽtiam de uirtutum fauore libertas, aut obsequia peracta demum optione repetemus. Non est quòd uos resistentis moueat autoritas: neminem inuenias mori uolẽtem, qui non habeat aliquem uetantem. Ille cui præstò non sunt pignora charitatis, lachrymis tamen audientiũ, & consolationibus, & promptissima semper exhortatione retinetur. Parentibus uerò circa liberos unus affectus est, fauere uitæ, timere mortem. Non habent patiẽtiam nec iustæ orbitatis, & inter supplicia licet pœnasq;, omnes tamen illis innocentes, omnes miseri sumus. Ego P. C. cõmunem hanc impatientiam senis accendo pietate, reuerentia. Fieri non potest ut se mori debere persuadeat patri filius, propter quem se uidetur occidere. Hactenus leges, hactenus meritũ uirtutum, ueniamus ad necessitates. Mori uolo, mori uolo ita, ut reddidi causas. Ita nõ ex hac destinatione sentitis, quicquid dici potest, quicquid dici non potest. Videretis, quid nos hucusq; protulerit, hinc incipit ratio. Quod uolo, fingite unũ ex populo turbaq; petere ius præmiorum. Nõ debet hoc uetari, quoties habet causas: non potest, quoties non habet. Scilicet enim uerẽdum est, ne ad hoc inconsulte, ne temere leuitas humana prosiliat: & credibile est, ut quicquid apud hominẽ pro uita dici potest, ipsa sibi uita non dixerit. Abite gratulationes, silete blãditiæ, quoties iam putatis noluisse me mori? Primum hoc maximũ,

quòd

quòd pro incolumitate hominis natura commenta est, ut perire-
mus inuiti, et cõtra tot aduersos casus, patiẽtiæ nobis æquanimi-
tate succurreret. Inde est quòd inter luctus & desperatiões fœ-
da uiuacitate duramus. An uos me moueri (credite) quòd iu-
uenis sum? quòd modò uitæ uoluptates, modò gaudia lucis in-
gressus sum? Quantopere mihi blanditur, quòd publicis ex acie
reportatus humeris lætitiam ciuitatis impleui? Quoties mehercu-
le, hæc uulnera et rorantia hostili cruore arma cõplexus, animũ
supra necessitates erigo, supra fatum pono. Sed omnia mihi iam
discussa, consumpta sunt, & honesta pereũdi ratione uicta cesse-
runt. Quid mihi amplius cum corpore, quod oderunt oculi sui,
cum quo quotidie properans anima rixatur? Non sunt mea mẽ-
bra, quæ possim (uelut hostis alicuius) lacerare, confodere. Ho-
mini qui semel renunciauit rebus humanis, non redditur uita, sed
tempus: & ipsa cupiditas ratioq; pereundi hoc ipso quo uetã-
mur, accrescit. Felicior mehercule qui moritur antequàm de-
beat, antequàm uelit. Penè serò renunciat uitæ, quisquis sic ad
exitum peruenit, ut hoc illum facere nemo miretur. Ei tantum
debet mors negari, de quo non sufficit hoc pœnæ genus, ut ipse
se potius occidat. Nam quòd lex iussit, ut moriturus redderet
causas, quòd insepultum uoluit abijci, si sic properasset erũpe-
re, ut non nunciaret hoc prius, non fateretur, fallitur quisquis
ideo factum putet, ut teneremur inuiti. Illa uerò non timet per-
eundi temeritatem, nec secretum doloris alieni libẽter inquirit.
Sciebat illos non aliter ausuros proferre causas, quos sceleris
conscientia, quos maioris cruciatus metus in suprema compelle-
ret. Igitur ne supplicia properato lucrarentur obitu, rursus in
pœnam nocentis insepulti corporis reuocauit iniuria. Lex pla-
cida, mitis, causas mortis reddi uoluit, non æstimari. Posum igi-
tur P.C. publica quadam uoce generis humani respõdere quæ-
rentibus causas mortis interrogatus, at ego difficilius redderem
uitæ. Quid iuuat ò misera mortalitas animã per tot annos (etiã
si natura

si natura patiatur) per infinita temporũ spatia tristissimo corpo
ris retinere complexu? Si cũcta gaudia nostra, si uoluptates, &
quæcunq; ex hac uniuersitate mundi uel solicitant aspectu, uel
blandiuntur usu, diligenter excutias, tota uita hominis unus est
dies. Humiles prorsus abiectæq; mentes, quas non implent hæc
eadẽ, semperq; redeuntia. Vt qui honestis operatus artibus sciat,
quis finis bonorum, quæ uera felicitas, nunquàm sibi uidebitur
præmatura morte periturus, & lucis causas ad animum mentẽq;
referentium neminem quotidie uita non satiat. Relaturum nunc
me putatis, quantò plura sint in hac æui breuitate fugienda, com
paraturum gaudijs proprijs metus, calamitates? Illa illa æstime=
mus propter quæ fatigamus uotis deos, propter quæ breuẽ que
rimur ætatem. Nempe sunt uanitas, cupido, luxuria, libido. Non
pudet propter hæc ferre debilitates, luctus, spatia morborum, &
cũ liceat euadere, malle pati? Finge tibi uelut ipsam proclama=
re naturam, Receptus es in hoc pulcherrimũ mundi rerumq; cõ=
sortium, & per succedentiũ uices in ordinem mortalitatis natus,
bona nostra uidisti, admitte posteros, cede ueniẽtibus. Nescis te
quantò diutius uixeris, tantò magis impatientiã parere? Quan=
tumlibet prorogentur tempora, iungantur ætates, quandoq; ta=
men non potest non exitu perire miseri, qui moritur inuitus.
Miraris quòd suprema mea ipse præcipitem? Nunquid enim
non hoc agunt singuli dies? Omnis nos hora per tacitos fallen=
tesq; cursus applicat fato, & in hac turpissima perpetuitatis co=
gitatione districti, per exigua festinantis æui momenta præmo=
rimur. Faciamus potius de fine remedium, de necessitate solatiũ:
exeamus sponte, consilio, pleni securitatis, gratias agẽtes. Solus
uixit quoad uoluit, qui mori mauult. Indulgete quæso fœuæ tri=
stesq; causæ, indulgete uirtutes, ut mori tanquam magno animo
uelim. Ita non sufficit ad maturandos exitus quod fortiter feci?
Infirmæ prorsus terrenæq; mentis est, ut numeretis annos: ego
(quæ felicissima uel lassitudo, uel satietas est) uirtute consenui.

Quid

Quid adhuc inter accidentia fragilesq; casus ago? homo receptus in publicas gratulationes præsentiæ humilitate decrescо. Minores fiant necesse est diuturnitate, quorũ initia cõfirmauere successus, cũ iã nec operibus, nec felicitati posit accedere. Cũ fortuna ruere dementia est, & ætatem trahere percuntem. Nullos ego senes degere turpius puto, quàm qui fortißimi fuerunt. Vultus expectem, ut putres artus fœdet pudẽda canicies, ut sanguine mẽbra uacuata uix nitantur ad gressus, ut hæ laudatæ manus nec ad quotidianæ uitæ ministeria sufficiant. Quàm miserũ, quàm deforme est meminisse quod fueris, referre cicatricum tuarum redundationes, & frigidam præteritorum memoriam, cum iam fidem membra non habeant, supra sua facta rideri? Festinatò exire de seculo debeo, dum alacre corpus, dum spiritus uiget, dum teneor, dum desideror: & hoc uolo deberi manibus meis, animo meo. Fauete dij pariter atq; homines, mortem uir fortis inueni. Est hæc communis mihi cum multis fortasse causa, sed ueniamus ad meam. Si mihi Mathematicus denũciasset damna mẽborum, grauem corporis perpetuumq; langorem, ignosceres tanta mala uel incerta fugiẽti. Plus est quod expauesco, quod timeo. Minatus est mihi manus meas, meos animos: nullumq; uoluit esse momentum, quo securus intrepiduſq; requiescerem. Iussus sum uitam per anhelitus metusq; consumere. Quis inter hæc spei, quis consolationis est locus? Mori debeo tanquam nocens, si Mathematicus uerũ dixit: tãquam miser, si mẽtitus est. Quid, quòd me futurum dixit parricidam? Ecquem mittamus in expectorem, cui credamus? Placet post futurorum incertam tractatorem rationem. quid ad diuersas suasiones, & ad loquacißima humanorum pectorum ingenia uariaris? Parricidium dictus sum facturus, si possum posthac uiuere, non sum innocens, etiã si non fecero. Interrogare mehercule hîc libet uos omnes liberi, omnes parentes, quem mihi post hanc denunciationem aßignetis animum. Homo sum cuius corpus iratum fortasse seculo numen,

uelut

uelut aptißimam facinori uidetur elegisse materiam, cui in primis continuò natalibus aßignata est uirtus pariter & facinus, omnium incredibilium diuersorumq; pariter capax, omnibus difficultatibus nouitatibusq; sufficiens, sceleribus miser, & sine morte sua nocens. quo debeatis ipsas quoq; odisse uirtutes. Nescio quæ me prodigiosa feritas in patrẽ uelut telum aliquod casurumq; pondus librat, impingit. Facinus me manet, quod cõtra fidem est, quod profuturũ mihi negatur, & nolim, cuius nõ tempus, nõ locus, nõ causa prædicitur. An mori debeã, uos æstimabitis: nõ debui nasci. Sentit pater, quãta sit prædicti sceleris immanitas: & ideo tentat efficere, ut Mathematicam artem nõ putetis: ac modò contendit non esse fatum, & cuncta casu fortuitoq; decurrere, modò etiã ut prouidentia regãtur, non posse tamen humana sciẽtia deprehendi. Dum utrũq; colligo, interim apud grauitatem uestram depono sensisse aliquid patrem, etiã cum metuit. Ego Mathematicũ probaui dixisse, uerum ille credidit esse, quod dixit, uenturũ. Casu'ne tibi pater hæc diuersitas uidetur in corpus unum dissentientibus solidata primordijs, ut summo uertice locatus igneus uigor cuncta leuia calidi spiritus ardore suspenderet, profundus humor ad ima demersus, unde quotidie superpositi caloris alimenta traherentur, terrenũ pondus in medio quãto superne spiritu, tãta penitus inanitate subnixum librata mole consideret, ut seculorum infinita series, per aßiduas tẽporum uices sua lege festinet? Quid hæc fulgentium syderũ uenerãda facies? quòd quædam uelut infixa ac cohærẽtia perpetua semelq; capta sede collucent, alia toto sparsa cœlo uagos cursus certis emetiuntur erroribus? Ista credis paßim fortuitoq; disposita? Rogo, qd melius ratio fecißet? Deus hæc deus fabricator operis uniuersi ex illa rudi primaq; caligine protractum posuit in uultũ, digeßit in partes. Postquàm dederat uniuersitati parem dignamq; faciem, spiritum desuper quo pariter animarẽtur, immißit. Inde est quòd quicquid nascitur cõsociata

numini proprietate ſignatur, & in totam æui ſui breuitatem cõ=
poſitum firmatumq; ſic accipit futura, quaſi uitam. Hæc credo
pater terrori primis fuiſſe mortalibus, mox admirationem con=
ſumpta nouitate meruiſſe. Paulatim deinde quod ſtupemus, ani=
mus auſus diligenter attendere, in arcana naturæ ſacrum miſit
ingenium, & aßiduis obſeruationibus notisq; redeuntibus latẽ=
tium ratione collecta, peruenit ad cauſas. Miraris fatũ hominis
poſſe prædici? Defectiones ſyderum laboresq; narrantur, nun=
tiatur origo tempeſtatum, laßitudo uentorũ, quod ſidus immo=
dicos Solis ardores, quod ſeueras minetur hyemes, quid ſignifi=
cent ſparſi longius crines, quid ardentius ſolito iubar, quid ex=
cuſſa flamma ſyderibus. Non inuenio quid poßit eſſe certius
ueræ artis ingenio, quàm dicere quid futurũ ſit fieri, patet de=
inde quid dixerit. Quod ſi eſſe artẽ mathematicã probant na=
tura, ratio, experimẽta, pater quoq; qui crediderit cõſulendum,
ſupereſt ut oſtẽdamus uerum dixiſſe de futuris, quem de præte=
ritis non poſſumus probare mentitum. Accipite primam certiſ=
ſimæ ſcientiæ probationem. Homo qui de partu conſulebatur,
non confudit turbauitq; reſponſum, nec per uarias ambages
indeprehenſibilem ſparſit errorem: nihil ita locutus eſt, ut illud
audiẽtiũ interpretatio traheret dirigeretq;, quò mallet. Atqui in
eo tota ratio fallendi eſt, non dare cõſulentibus, quod depoſcãt,
ſed caligine magnaq; promiſſorum uarietate ſuſpẽſos ſic dimit=
tere, ut quicquid caſus attulerit, putent eſſe prædictum. An ſci=
licet hæc fuerit ratio fingendi, quòd dicebat uſitata, communia,
quæ futura pater facilè crederet, libenter audiret? Fortiter, in=
quit, faciet filius tuus. Rogo ubi magis definit, qui mẽtitur? Sed
quibus ille, diij deæq; ſignis, quibus impletus eſt notis, qui de par
ricida diſſimulare non potuit, cum quæreret pater? Artem tan=
tum mirari me pater putas? Ego miror animum, ſtupeo cõſtan=
tiam. Erit, inquit, uir fortis & parricida. Rogo quæ ratio fallen
di eſt, ea dicere propter quæ nec prioribus debeat credi? In par

ricid

ricidio, quod prospiciebat Mathematicus, hæc sola ratio fuit mẽ dacij, ne prædiceretur. Fero tamen, ut quis in alijs cõsultationibus decipi possit aut errare, de futuro parricida nõ magis Mathematicus potest, quam pater interrogare. Omnes, sicuti apud sacræ artis antistites, uis cõstat, animæ proprietates, et futuras mentium corporumq; formas ex illorũ syderum qualitate, quibus in ortu suo cũcta gignuntur, accipiunt. Aliquis uagi numinis errore perstrictus est, uitam trãsiget ille discursibus. Placida conceptum stella signauit, erit modesta lenitate conspicuus. Ardens nascẽtis horã sidus accẽdit, uiribus pariter moribusq; flagrabit. Languido iam uergentis in procliue mundi, hebescentibus tardior membris, similis senectæ iuuenta pigrescit. Iam si cui principalium deorum fulgor illuxerit, in populi consurget imperium. Credo mehercule in illum natalem monstri mei diem, iratorum numinum conspirasse uiolentiam, sedemq; prodigiosi spiritus collato pariter igne pressisse. Si uerum est post uetusta secula, & innumerabiles annos reddi rursus alijs corporibus animas, fortassis in me renatus sit aliquis ex illis, quorum scelere uiolatus dies mundũ subito mutauit, quos per maria terrasq; fugientes, furiales faces, & ultricũ dearũ terror agitauit. Necesse est ut maiores notas uentura promittant, quæ nõ temere nascuntur. Sic futuras tempestates, pelagi fragor, & conscium nemorũ murmur enunciat: sic periturorum fata populorum ardẽtes cœlo faces, & crinita syderũ flamma præcurrit. Prædicebar bello, monstrabar armis, agebat ante se uentura feritas publicas calamitates, & omnium malorũ cõsummatione parricida poncbar. At nunc ista putet aliquis fortuito, nõ arte sentiri: possit fortasse casu euenire quod futurum sit, nõ potest casu fieri quod prædictum est. Ecquando unquam pater explicuit manifestius ullius facti necessitatẽ totus ordo respõsi? Vir, inquit, nascetur. euenit. Educabitur, quamuis parricidiũ prædictũ sit. accidit. Perueniet ad iuuentæ robur. adoleui. Viribus erit conspicuus. & nimis.

Aderunt bella, uenerunt. Ibit in aciem te uolente, missusq; fortiter faciet, feci. Erit parricida, si uixero. Si pater tã secreta profundæq; artis ratio reddenda est, non ne habere tibi grande cõsortium prædicti uidetur ipsa diuersitas? Verum fortem dixit & parricidam. Vicina sunt hæc, etiam ut similia: paria uiribus, etiam ut mente dissentiant. Quid enim me aliud notabilem facit in bello, quàm quòd non parco cædibus, cruore nõ satior, exultans super stratorum corporum strages, palpitãtibus adhuc caduaeribus alacer insisto? Virtutis sunt ista, cum hostis contigit. Pax est quæ nos deprehendit: & cũ ista grassandi materia consumpta est, in facinus necesse est ociosus ardor erũpat. Ecce iam Reip. præbita est quies, mihi tamẽ plurimũ est cum gladio meo, totis diebus tracto ferrum, ad arma respicio, tela mea laudo, admiror, alloquor. Crede pater, & parricidiũ tam facile est, quàm fortiter facere, cũ utrunq; de fato est. Sed quousq; ratione colligam, quod exitu iam probatum est? quod nullis Mathematicus dixit ambagibus, nullis dißimulari artibus potest? Partẽ responsi futuram in alio opere iam uidisti, & quod præcipuè torquet animũ, fides sceleris uirtus fuit. Explicata est autoritas responsi, cum de duobus prædictis unum factũ est. Nec posßs de ueritate dubitare, quoties cũ incertis experimenta cõsentiunt. In responso cui cuncta cesserũt, fieri nõ potest, ut hoc solũ falsum sit, quod nouißimum est. Non potest, inquit, fieri parricidium. Vis mirer pater, si nõ creditur futurũ, quod etiam cum factũ est, uix creditur? Falleris, si aduersus prædictas necessitates sufficere credis, quòd ego bonus filius sum, quòd tu optimus pater. Tu nõ mereris scire, credo ego utiq; nolle me scire. Quid est ergo fatũ, nisi quod fit, & non habet causas? Quemadmodũ ergo, inquit, istud uitari potest, si fieri necesse est? Scilicet hac sola ratione, ut mors inter facinus hominemq; ponatur. Vincitur pater fatum, si resistas: uincit, si contẽpseris. Ago quinimo gratias hoc solo nomine crudelißimis fatis, quòd maximũ facinus non in prima æui mei

parte

parte posuerunt, quòd præmissæ sunt antè uirtutes, magnorũq; operũ prior ordo defluxit. Post puto caueri parricidium, quod & prædicitur, & nouissimum est. Fingamus pater Mathematicum de hac sola uitæ meæ parte mentitũ, quid tanti est, ut credam ista, & uiuam? occidi pater non potest. Sed quid refert, si difficultas ista nõ est salua animo meo? Excedit omnem calamitatem, innocẽtiæ suæ non credere, diebus ac noctibus timere, suspectum habere animũ suum, calumniari manus, incusare uisus, & parricidalem agere cogitationem. Maior mihi ratio moriendi est, si parricidium fieri non potest, & ego me credo facturũ. Quem tu mihi pater imperas laborẽ, quàm asperam exigis patientiam? Horreo oscula tua, ne seniles artus nimiũ grauis amplexus elidat. Non sustineo eosdem expetere conuictus, ne quos porrexerim cibos, uenena fiant. Timeo eiusdẽ peregrinationis adire comitatum, omne fugio secretum, ne quid fortuna, ne quid afferat casus. Quousq; timebitur animus? Mors mihi præstare potest, ne parricidium faciã, mors ut uidear nec fuisse facturus. Sed me infelicẽ, quàm multa sunt, quæ timere debeam, etiã contra animum meum? Vnde scio, an expulsum me repẽtè sensibus meis aliqua magni discriminis imago raptura sit? Prosilibo fortasse tanquam sequar classici uocantis instinctum, tanquam me ruentis patriæ fragor & uociferatio captæ ciuitatis exciuerint. Me sanè interdiu custodire possum, sed unde scio, quid afferat nox, casus, error? Mathematicus hoc nõ futurũ dixit, ut uellem, sed ut occiderem. Tu quoq; pater quantò grauiores passurus es ex ipsa dißimulatione cruciatus? Felicius prorsus est, palàm occidisse quẽ timeas. Cũ bene in oculis meis amplexibusq; requiescas, subeat necesse est tacitas cogitationes prædicti periculi metus, & licet componatur ad fortẽ superbamq; constantiam, naturalis tamen hominis infirmitas potest tam percußorem timere, quàm mortem. Explica nos pater tam misero tristiq; complexu, & longißimas solicitudines breui recide patiẽtia. Minus indi-

gnum est ut moriar, si innocens futurus sum: quàm ut uiuam, si parricida. Denuncio tibi pater, & de suprema necessitate confiteor. Iam non sunt meæ potestatis hæ manus, non regere dexterã, non retinere sufficio. Venit ille nescio quis ardor, nõ sentio, non intuentur oculi. Tunc omnia incipiã scire, cum gesta sunt. Quid, tu me lacertorum uiriumq; beneficio strauisse nuper hostes putas? Quantum dicuntur narrasse captiui, nescio quem in me monstrosi uultus horruere cõspectum, non tela iaciebã, non iaculabar ictus, furialibus miser facibus ardebã, & pectus istud non lorica, non ferrum, sed diri serpentium clauserant nexus. Non fuit illud pugna, non acies: in bello parricida uincebã, excesserunt opera mea humanarũ uirium mediocritatem: quicquid factum est, rabies fuit, insania fuit. Prædico, protestor, non ego parricidium faciam, non ego fortiter feci. Quòd si ulla ratione casú ue effici potest, ut prædicta non fiant, fidem uestrã P. C. ut mihi potius innocentia, quàm fato debeatur, ego dicar expugnasse constitutionem, fregisse uincula necessitatis, mea pietas, mea laudetur integritas. Dij nõ sinant, ut inter me responsumq; discernat exitus. Mathematicum uincere malo, quàm reprehendere. Quid nunc agam P. C. quemadmodũ me uir fortis ad preces, quemadmodũ parricida componã? Dicam miseremini? dicam succurrite? Sic rogari cõtra mortẽ solet. Nouo mihi inauditoq; opus est ambitu malorum. Nisi morior, periclitor. Ideo uideor causas reddidisse, ut contradiceret pater: & si bene noui malignas interpretationes, non exitũ captasse dicar, sed excusationẽ. Explicate per fidem miseri pudoris æstum, nunquàm uidebitur mori uoluisse parricida, si uixerit. Ad tua nunc genua porrigo optime pater has ad scelus tantũ fortes manus: per ego, si fas est, quicquid feci, per hanc ipsam mei charitatem, qua me nondũ timere cœpisti, miserere, filium pietate pereuntẽ ne uelis exitum facere parricidæ. Præsta mihi patientiã qua me modò bello credidisti. Finge nos in ipso prosperi Martis cecidisse complexu,

conse

confectumq; magnis uulneribus cadauer efferri. Relinquo tibi pro me omnes parentes, hunc quo nos retinere uoluisses, in suprema mea transfer affectum, tuis manibus cõpone corpus, extrue rogos, funeri iusta persolue. deinde cũ iam nouissimis osculis, supremoq; discedens satiatus fueris amplexu, tunc te fas est sublatis ad cœlum manibus proclamare, Mathematice mentitus es. Reddidimus causas, peregimus preces, reliqua uos manus, uos adiuuate ciues, non ut liceat mihi mori, licet istud etiam ut negetis. Vir fortis cõmendo uobis exitum meum, si nõ continuò letale uulnus impressero, si non cũ sanguine totam animã properans ictus egesserit, adiuuate dexteram, deprimite telum, & ante omnia detinete patrem. Nescio quàm longè manum sparsurus sit fugientis animæ dolor, quò cadat extractus mucro uisceribus, in quem se collabentis corporis ruina præcipitet. Vultis scire, quantum debeam timere uicturus? Metuo, ne patrem, dum morior, occîdam.

AEGER REDEMPTVS. ARG.

Liberi parentes in egestate aut alant aut uinciãtur. Quidã duos filios habebat, frugi, & luxuriosum. Peregre profecti sunt, capti à piratis: luxuriosus lãguere cœpit. Ambo de redemptione scripserunt. Pater uniuersis bonis in unũ redactis profectus est. Dixerũt illi prædones, non attulisse illum nisi unius pretium, & eligeret utrum uellet: ægrum redemit. Qui dum reuerteretur, mortuus est. Alter ruptis uinculis fugit. Alimenta poscit pater, contradicit filius.

Pro patre contra filium. 5.

QVAMVIS Iudices in tanta malorũ continuatione iam potuerim nihil ex accidẽtiũ meorũ nouitate mirari, nullumq; nuhi reliquerint impatientiæ genus aduersa, quæ de solatijs remedijsq; creuerunt: cõfiteor tamẽ hoc solum me prospicere nullo metu, nulla tristium recordatione potuisse, ut post piratas, orbitatem, famẽ, hinc quoq; calamitatibus nostris põdus accederet, quòd reuersus est filius meus, Viuebam miser, ut hunc uiderẽ, solaq; superstitis

expectatione ſuſpenſus, auidiſſimam moriendi cupiditatem cõtentioſa mendicitate fallebam. Pudet perſuaſionis, rediſſe ſe iuuenis affirmat, ut uindicaretur morte fratris, ut patris orbitate gauderet: nec intelligit maiorem ſe factis meis autoritatem hac indignatione conferre. Nunc magis ſenti quãtum facinus fecerit ægrum non redimere. Queritur ſe relictum, qui potuit cuadere. Vtcunq; igitur Iudices poterã redemptionis illius reddere de præſenti iuuenis impietate rationem, & mihi crudelitas iſta præſtabat, ut filium uiderer elegiſſe meliorem. Non utor tamen occaſionis huius inuidia, nec quicquid miſeræ pietatis impatiẽtia feci, querela malo defendere. Ego uerò tunc non mores liberorum, mentesq; tractaui, nec mihi in illa triſtiſſima conditione ſuccurrit de cõparatione conſilium. Sola, quid facerem, neceſſitas, ſola iuuenũ meorũ aduerſa ſuaſerũt. Ex duobus liberis neutrum magis amat, qui redimit ægrum. Illud planè Iudices ultra omnẽ malorum meorũ fateor eſſe triſtitiã, quòd hac aſperitate iuuenis, hoc inopiæ ſqualorisq; deſpectu famam optimi fratris inceßit. Hominem qui piraticum carcerẽ, qui prædonũ uincula diſcuſſerat, decuerat, ne uoluiſſet aliter reuerti, ex quo ſe nobis tanto uirium labore reſtituit: poterat eius quoq; admirationem mereri, qui pretio paulò antè ceßiſſet. Dij immortales, quam laudem, quẽ gloriæ fauorem impleuerat, ſi paſceret patrẽ, redemerat fratrem. Relaturus uobis Iudices ordine malorum meorum cuẽtum, quem nemo tam crudelis, nemo tam ſæuus audiet, ut me non paſcat, hunc ante omnia qui ſe queritur in fratris cõparatione damnatũ, ſecreti doloris indignatione cõuenio. Quid agis impotẽs ſuperbe? Tu neſcis utrũ fuerim redempturus ex duobus ſanis, ex duobus ægris: Habui enim Iudices, filios diuerſiſſima mentium corporumq; qualitate cõpoſitos: & ſicut mox probauit ſæua captiuitas, in totam diſſimilitudinẽ uitæ quoq; genere diductos. Hic nanq; robuſtus ac patiẽs, nõ molliri proſperis facilè, nõ accidentibus frangi, & quẽ de uoluptatũ gaudiorumq;

contem

contemptu scires parem quandoq; fortunis, traxerat ex firmitate mentis magnam protinus in membra constantiam. Ille uerò pariter in lætitiam metusq; resolutus, alienus à curis, solicitudinibus impar, dclicatus, impatiens, & iam similis ægro. Sed apud patris affectus, hæc [illegible]a liberos dißimilitudo iungebat, & erat quædam in inæqualitate charitatis æqualitas, quòd hunc seriò laudatumq; semper, illum iam quadam miseratione diligerem. Quid profuit indiuidua pietas? Erat etiã me nolente manifestũ utriius magis colloquijs, magis lætarer aspectu. Velit nolit Iudices ipsa quoq; querela iuuenis, quid de patris fateatur animo, probat. Iraſci quòd non sit fratri prælatus ægro, impatiẽtia est hominis, quò magis ametur. Accipite Iudices maiorem pietatis æquè probationẽ: filium nec peregre dimissurus elegi, iunxi fratrem, aptaui comitem, & utroq; patris latere nudato uisus sum mihi magis habiturus utrũq; mecum, si pariter essent. Hãc apud me iuuenum æqualitatem, etiam in calamitatibus fortuna seruauit. Vterq; captus est, ambo de redemptione scripserũt, dißimiles licet. Iterum tamen & inter aduersa persuasionem charitatis inuenio. In captiuitate communi, puto, minus sperauit ille de patre, qui languere cœpit. Tu mihi nunc impotentißime iuuenis, tu quæso responde. Quid aliud facere debuerit pater duos redempturus? Cunctas facultates in pretia collegi, rus, seruulos, penates, & omnia utiliora properanti festinatione parẽtis addixi, & ultrà quàm nõ potest excogitare summus affectus, nihil senectuti meæ, nihil dubijs casibus (prò incõsulta pietas) nihil neq; illi reseruaui, quem redemissem. Quantum Iudices ad piratas tulerim, scire potestis ex hac fame. Fuerit pretium licet exiguum paruumq;, dum totum: fingite quãlibet diuitẽ, quãlibet pauperẽ patrẽ, nemo unquam plus pro liberis dedit, quàm qui sibi nihil reliquit. Vtrum ne igitur Iudices nemo mortaliũ habet pretium plurium liberorũ? An piraticæ feritatis ingeniũ est, in captiuorum taxatione solos æstimare redimẽtes? Dij im-

mortales, quàm arrogans me pirata, quàm superbus excepit. Parum, inquit, attulisti senex, languet alter. Quid ergo à dijs hominibusq; merui, quòd mihi nõ redditurus utrunq;, nõ ipse potius elegit? Sæuus et humani doloris artifex, negauit à me duos posse redimi. Deinde ut hoc tristius, ut difficilius esset, redditurũ se dixit, utrum maluissem. Vides iuuenis quantũ pietati meæ testimonium reddiderit ipsa crudelitas. Conditio nõ ponitur nisi duos redempturo. Expectatis, certum habeo Iudices, ut in tristissimæ necessitatis positus abrupto, ad ægrum cõtinuò properauerim. Quis non putet audita conditione uincula me statim detraxisse languenti? Oderitis licet confessionẽ meam, deliberaui. Tenuit inter illos inexplicabiles doloris æstus, perquàm longum pietas misera consilium, & quod nunquàm satis manibus filij, nunquam satis excusabo conscientiæ meæ, non statim mihi ille deficiẽs unicus fuit. Dissimules licet orbitas, ego mihi plurimum morbis, plurimum uideor adiecisse languori cunctationis mora, et sensit infelix quid in electionis huius necessitate fuerim neutro languente facturus. Tandem quod solum habebat ambitus genus, desperatione prævaluit. Accepi, fateor, illum, qui solutus quoq; non sequebatur, quem non gaudium redemptionis, non lætitia prælati, non hortantis erexit patris amplexus. Si esset in rebus humanis ulla clementia, merueram etiam de piratis, ut mihi duo redderẽtur. Vtinam Iudices iuuenis illius uita præstaret, ut uideretur nõ periculi miseratione, sed charitate prælatus. Me infelicem, quòd bonam habeo causam. Explicuit iustitiam comparationis, qui decessit etiam redemptus, & in perituro filio nihil aliud electum est. In quo fui miser famæ periculo? Filius meus languore defunctus est: tamen pater occiderat, ægrũ si reliquisset. Videram cõtinuo Iudices in carcere illo quantum promitteret constantia hominis, quem nõ captiuitas, non expectatio patris, non fratris fregisset infirmitas. Nec immeritò de fortissimo iuuene cuncta speraui, si fuisset ad omnes conatus explicato

plicato languẽte liberior. Tandem miseros fortuna respexit, & puto contra prædonum commenta feritatem, ipsa consensit, ut nobis quem negauerant, nõ abstulissent. Non quidem mihi iudices arrogo tẽporis illius prouidentiam, nihil me fateor fecisse consilio: potest tamen utriusq; iuuenis exitus necessitatibus meis assignare rationem. Perijt, quem redemi: reuersus est, quem reliqui. Inuenisse te putas iuuenis patrẽ cibos, & alimẽta poscentẽ? Quærebam precium tuũ, testor clementiam mitissimæ ciuitatis, hæ preces, hic rogãtis ambitus fuit, Miseremini, date stipes, indulgete, conferte, repetendus est ille, qui redimi maluit fratrem. Sed & hac te decebat reuersum proclamare uoce, Erige uultus pater, attolle tristissimã faciẽ, uindicati de sæuissimis prædonibus sumus, duos redemisti. Alimẽta posco. Poterã nõ adijcere filiũ pater, sed mendicus hominẽ, sed iuuenẽ senex. Quis enim magis ex ipsis rerũ naturæ sacris uenerandisq; primordijs descendit affectus? Quid etiam inter liberos ac parentes tam commune, tam publicũ, quàm ut alicuius famem proximus quisq; depellat? Voluit nos ille mortalitatis artifex deus in commune succurrere, & per mutuas auxiliorũ uices in altero quẽcũq; quod pro se timeret asserere. Nondum hæc charitas est, nec personis impẽsa reuerentia: sed similium accidentiũ prouidi metus, & communiũ fortuitorum religiosus horror. In aliena fame sui quisq; miseretur. Sic cibos obsidio partitur, sic inopiam pariter nauigãtium frequenter unius alimenta pauerunt. Hinc & ille uenit affectus, quòd ignotis cadaueribus humũ cõgerimus, & insepultũ quodlibet corpus nulla festinatio tam rapida trãscurrit, ut nõ quãtulocunq; ueneretur aggestu. Parentibus uerò liberi non præstatis alimenta, sed redditis. Quantò, dij deæq;, breuiora, quantò minora pro tot infantiæ, tot pueritiæ sumptibus, tam uarijs uel abstinentissimæ iuuentutis impendijs? Si mehercule hoc quoque officij genus natura permitteret, bene pro deficientibus aliquid & uita uestra deperderet, iterumq; ex illa, quã traxistis anima,

portio

portio breuis in ſuum rediret autorẽ. Vultis ſcire quantus nomini noſtro debeatur affectus? quanta uenerationi? Non eſt beneficium, quòd paſcitis: ſed eſt facinus, quòd negatis. Liberi parẽtes alant. Pudet ſacrorum nominum, pudet religionis humanæ. Hæc ergo lex erit? quid imprecer homini? Cui primus fecit ut pietate iuuaremur? Liberi parẽtes alant. O crudele factũ. O nũquam triſtior fames: ita paſcit ille, qui cogitur? Nõ meruiſti, inquit, accipere. Diſcede pietas, quieſce pauliſper, infirmitas remuneranda ſit. Primũ lex ſeueriſsima eſt, ut fortius alimẽta poſcantur. Perdiderunt pulchritudinẽ ſanctitatemq; naturæ, qui putant illis parentibus iura ſuccurrere, quibus apud liberos ſalua eſt de mutua charitate reuerentia, colliſis proſpexere pignoribus, & inter tam uenerabiles affectus hoc quoq; dignũ prouidẽtia fuit, ut aliquid & odia præſtarent. Quereris, iraſceris, & ideo iuberis. Expectandum eſt uidelicet, ut liberorum parentumq; cõcordiam præferant totius merita uitæ, & ut pietas, natura, ſanguis accipiãt quotidie tanquam amicitiæ nexum: & ubi nos promeruimus obſequijs, adulatione, patientia, natales ortus, & pignora prima perierunt? Si uultis Iudices, ut huic nomini ſalua ſit in omni perſonarum diuerſitate uenerationi, bonum patrem filius alat, lex malum. Non faciam hanc contumeliam rerum naturæ, non faciam legi, ut excuſem uel peſſimũ patrem, ut ſacro nomini tentem gratiam petere de uenia. Sim licet crudelis ac ſæuus, filium tamen diutius amaui. Clauſerim paternos penates, de teſtamẽto, de ſpe ſucceſſionis expulerim, onerauerim uinculis manus, fœdauerim membra uerberibus, perſolui gratia non poteſt nec malo patri. Arrogans, impotens ſum, nolo quotidie mereri quicquid mihi deberi cœpit primo die. Facilis, mitis, indulgens, uocabula ſunt iſta minoris affectus, propter hæc aleretur amicus, paſceretur extraneus. Veſtrum quinimo crimen eſt, quòd interdũ aliud ſumus, & unum manifeſtum eſt, diuerſitatẽ noſtrã uenire de moribus liberorum. Non inuenias aſperum patrẽ, niſi

iam

iam peccantis ætatis. Quid ais? rigidus, immutis sum, ideo pasce, tantum pasce, non ultrà malo pro reuerentia nominis nostri. Quicquid præstatis, inuiti: & cum alitur pater, quem quereris indignum, accipere mihi uidentur omnes parentes. Si uis, affectum debes: sin minus, necessitate seruitutem, patientiam. Non tanquam pater alitur, qui tanquam bonus amatur. Sepone iuuenis, differ querelas, tunc iraſceris, tunc obijcies mihi, cũ prosperitatum, cum ſecundorũ officia deposcam. Non talis ad tua genua prouoluor, ut extimendus sim. Nulli malus est pater, cũ esse cœpit infelix. Aspicis collapsum, & ex omni calamitatũ genere miserũ, & ultra, quàm accidentium mensura non exit, in orbitate mendicum. Riget squalidi capitis concreta canicies, uigor pristini uultus uacuis luminibus intabuit, et per obstantium crinium illuuiem tenuis arentium iactus oculorum. Hæret astricta nudatis osibus cutis, et in fame sua homine cõsumpto iam membra sine corpore. Iterum bonus sum, in pristinam religionẽ de calamitatũ horrore restituor. Adeo´ne nõ habent hæc ipsa supplicia pœnas, quòd posco, quòd rogo, quòd mendicus sum filij mei? Et quàm multa dij deæq; non possunt pro nobis impetrare leges? Quantò plura sunt, quæ negantur, cum præstant inuiti? Non exigo, ut tuis manibus porrigas cibos, ut consoleris, ut foueas, proijce quod rapiam, abijce quod colligam. Genus ultionis est pascere, neq; misereri. Si tamen Iudices fas est impietatis huius ullas accipere causas, & filium qui non alit, putatis reddere posse rationem, æstimate per fidem, quod sit facinus illud, cuius ultionem debeat exigere aliquis de fame patris. Captum me, inquit, nõ redemisti. Quis non putet queri de filio patrẽ? Quenquam´ne dicentem feras, nihil tibi debeo, quia mihi uitæ lucisq; beneficium semel præstitisti, quia hunc spiritũ, hoc corpus non ex indulgentia tua rursus accepi? Iniquissima magnorum conditio meritorũ est, si quicquid non fuerit adiectum, de prioribus perit, & pessimo exemplo gratiam præteritis auferunt reliqua cessantia.

ceſſantia. Non redemi, non tamen ideo minus eſt, quòd in hũc te diuinorũ humanorumq; conſpectum de noſtra protulimus anima. Maria terrasq; & infatigabiles ſiderum curſus, & cuncta ſacro fulgore lucẽtia nos, ut fruereris, oſtẽdimus. Has quas ſubtrahis manus, hæc uerba quæ negant, de m[illegible]piritu, de meis uiſceribus hauſiſti. Gaude potius, exulta quòd tibi patris aſperitas præſtat boni filij iactationem. Solus habet, quod imputet patri qui queritur, et paſcit. Quàm multa Iudices huic querelæ reſpõdere poteram, propter quæ filium ſalua pietate nõ redemiſſem? Quis non acciperet excuſationem, ſi dicerem? Impedijt quamuis properantem ſenectus, inopia, languor, precium non tam feſtinanter inueni. Explicare non potui nauigationem, iuuenibus quoq; fortibusq; difficilem. Solus ac ſenex non illa quæ ſperauerã proſperitate, direxi? Per quos metus, per quæ peregrinationis incerta properaui? Remoue iuuenis indignationẽ, nihil plus pro filio factum eſt, quem recepi. Non fortunam tibi debeo, ſed affectum: non exitum, ſed uoluntatem. Pro duobus precia cõtraxi, pro duobus maria conſcendi, pro duobus genua tenui. Rogo uter magis amaretur, ſi mihi piratæ duos reddidiſſent? Agè tu nunc iuuenis ad faciendam inopiæ patris inuidiam (ſi uidetur) exclama, Famẽ obtendis, ad quam luxuria, prodigarumq; uoluptatum continuatione ueniſti, exhauſiſti ſenex cenſus in precia meretricum: quanquàm & huic iubetur neceßitati pietas noſtra ſuccurrere, & lex quæ inopem, quæ patrem nominare contenta eſt, filium non remiſit ad cauſas. Quid uerò ſi in educationẽ, in diſcurſus, in precia uacuatus ſum? Excedit omnem ſcelerũ comparationem patrem mendicum facere, nec paſcere. Tentat Iudices hoc, quòd non eſt redemptus, ampliare alia iuuenis inuidia. Fratrem, inquit, mihi prætuliſti. Fateamur pauliſper hoc crimẽ, agnoſcamus hoc nefas. Impudentißime generis humani, tu nõ feres, ut frater tuus uel magis ametur? Vides enim, prælatus eſt tibi neſcio quis affectus, poſſident charitatis tuæ locum pignora de mi

de minoribus sumpta nominibus. Ipsum nempe cuius æquè spiritus de uisceribus his trahebat ortum, qui patrem uel solus impleret. Peßimus est mortalium qui amari fratrem suum sine sui charitate putat. Tu mostodies, utrum frequentius osculer, utrum stringam magis arctiore complexu? Non est hoc impatientia, nec circa patris affectus sacra de pietatis cõtentione rixa. Eum tantùm fratrem putas amari magis, quem non ames? Falleris iuuenis, longeq; te ab intellectu rerũ naturæ seposuit praua persuasio, qui putas ex paternis affectibus filio perire, quicquid in altero de necessitate præponderat. Par est in omnes liberos, eademq; pietas, sed habet in aliquo plerunq; proprias indulgẽtiæ causas: & salua charitatis æqualitate, est quiddam per quod tacito mentis instinctu singulos rursus tanquam unicos amemus. Hunc primus nascẽdi locus, illum gratior præfecit infantia: alitũ lætior uultus, & blandior osculis amplexibusq; facies, quosdam magis seueritas probitasq; commendat, in quibusdam diligũtur impatiẽtius calamitates. Et damna corporum debilitatesq; mẽbrorum notabilius miseratione complectimur. Salua est tamen uniuersitas, cum quicquid in alio cessare creditur, in altero restituit alter affectus. Securus sis, nõ intercidunt ista, nõ pereunt, sed inuicem uincũt, præualent, cedunt. Filio non potest præferri nisi filius. Blandiar Iudices paulisper calamitatibus meis, & sic agam tanquam apud piratas inuenerim utrunq; sanum. Attuli sine dubio pretium duorum, sed utrunque prædo non reddit. Offert electionẽ, suadete quid faciã. Quid dicitis? Ista pietas est, abire, discedere, irasci scilicet, queri, & inuidiã facere piratis. Vos interrogo liberi, uos parẽtes, Nõ ergo facinus est, ideo neutrum redimere, quia utrunque non poßis? Egregia pietas æquare liberos iustitia desperationis, & ex hoc quòd succurrere non contingit duobus, orbitatem facere totam. Tu uerò senectus accipe quicqd datur, accipe quicquid offertur, dũ hoc saltẽ feritati libet, antequã in patiẽtiã tam sæua decrescat immanitas.

Interim

Interim multa possunt afferre casus, sperare licet, repete spera-
re pater, fortassis euadat. Quæcunque explicari coaceruatione
non possunt, per partes uicesq; seruantur: & facilius est diuisa
subtrahere, quorum magnitudo laborat in solido. Quãtum in-
telligo Iudices, filius cui profuturum non erat, ut eligerem, hoc
solum ferre non potest, quòd redemptus est frater. Quis hanc
Iudices impudentiam ferat? Obijcit mihi, quòd ullum de liberis
meis potuerim facere discrimen. Deinde queritur, non se potius
electum, & cũ fratri præter eiusdem nominis par, ac simile cõ-
sortium reuerẽtia quoq; languoris acceßerit, indignatur apud
affectus patris non eam præualuisse partem, in qua tãtum filius
erat. Non inuenio Iudices, quemadmodum effugere potuerim
criminis huius inuidiam, si hunc potius recepissem. Patri, cui
utrunque pirata reddere nolebat, redimendus fuit aut æger, aut
neuter. Quid quòd, inquit, etiam luxuriosum prætulisti? Parce
iuuenis maledictis, parce conuitijs. Reliquistis hæc nomina, do-
mi erunt ista uitia, domi erunt istæ uirtutes, sed cum fueritis re-
uersi. Interim nihil aliud estis quàm fratres, quàm liberi mei,
duo captiui, ambo miseri, & diuersitas uestra de calamitatum
societate consumpta est. Vides quàm nefas sit alterum ex uobis
mihi esse uiliorẽ: piratarum nõ interest, uter eligatur. Dignum
hunc dereliquisti, luxuriosum redemisti. Comparatione uestri
iuuenis circa patrimoniũ, honores ue contenderes, & ego pro-
clamabo, uicisses. Sed uentũ est illuc, ubi nõ probitas, nõ mores
æstimãtur, & de corporibus sola taxatio est. Vnde tristes tole-
raret casus, ferret sordes uinculorum, piraticã famem iuuenis,
quẽ torquere solebat nostra frugalitas? Vnde ut in illa solitudi-
ne carceris duret animus cõuictibus semper comitatibusq; læta-
tus? Expecta tu, quem decet honesta patiẽtia, laudabilis labor,
qui tibi difficultatum reddis ipse rationẽ. Tu differris, luxurio-
sus redimitur. Quid uis? Prætuli illũ, de quo soli tibi querebar,
quem cum uellem castigare, reprehendere, te solebam laudare,
mirari

mirari. Exaggera quantum uoles uitia fratris, luxuriosum, perditum uoca, dum scias te sic magis probare non animum fuisse patris, sed de calamitate rationẽ. Ille elegit, qui recipit antè meliorem. Sed parce quæso iuuenis aduersorũ interpretationi. Nõ est electio alterum recipere, cum precium attuleris duorum: discrimen illud non ego, sed pirata commentus est. Quicquid inter uos in alterutro fecero, affectus est, quo duos amo. Et homo apud quem filius sola præualuit gratia calamitatis, non fratrem tibi prætuli, sed quod in te fratri prætulissem. Consilium hoc putas fuisse patris? Fortunæ est qua capti pariter estis, qua decubuit alter, qua nõ conualuit redemptus. Cum propter duos uenerim, quòd in altero mihi pirata concesßit, idem est ac si mihi neutrum reddidisset. Sed quousq; facti mei dißimulabo rationẽ? Aeger electus est, respõdete nunc, si uidetur. Luxuriosus, perditus fuit. Parcamus quæso memoriæ, reuereamur suprema cineris: pœniteret me fortasse, si uiueret. Iterum ac sæpius (quod necesse est) ipsa criminis mei uoce defendar, ægrũ redemi. Nõ habẽt profectò, nõ habẽt discrimẽ liberi, nisi de calamitate: & inter homines, quos natura pietatis æquauit, differẽtiã nisi de dolore nõ explices. Non cum usu nunc uestro, non cum moribus loquor. Ille anhelat, illius sunt lassa suspiria, ad illum serius ueni. Excogitasti rursus fortuna, quod supercresceret charitati, quod posset sacris nominibus accedere. Hic solus maior affectus est, quàm filios amare, filij misereri. Me quidem Iudices si quis interroget, conditio illa non fuit uera, non simplex, habuitq; piraticæ feritatis ingenium. Aegrum mihi non licuit relinquere, licuit eligere. An fas fuisse credis, ut iuxta moriturum tu reddereris, & homines eius immanitatis, ut possent liberos cum patre partiri, paterentur eum sibi relinqui, quem periturum ex hoc probabant, quòd illum pater non eligebat? Tentata est misera pietas, & placuit hoc quoque addi calamitatibus nostris, ut oneraret pudore conditionis partes non habentis. Cum in comparatione

ſani æger offertur, ideo ponitur ut eligatur. Supereſt, niſi fallor, Iudices, ut cum ſibi prælatum fratrem queratur, exiſtimetis utri tunc magis debuerit pietas noſtra ſuccurrere. Eſt quidem Iudices humanæ infirmitatis iſta natura, ut ex omnibus accidentibus grauiſſimum putet quiſq; quod patitur: Cum aliena cogitationibus, noſtra dolore tractentur, neceſſe eſt apud impatiẽtiam ſuam uel minora prævaleant. Languor eſt tamen, languor, cui meritò ceſſerint cunctæ calamitates, in cuius comparatione conſolari ſe poteſt genus omne miſerorum. Stringat licet manus ſæua captiuitas, profunda carceris nocte membra claudantur, detur tamen colludere catenis, artus extrahere nexibus: & habet aliquid æquanimitatis, cum pœna ſua poſſe rixari. Sæuiunt regna tormentis, bella uulneribus, ſed leuius afficit, quicquid uiribus feras: & cum in plenum adhuc ſanguinem aduerſa cecidẽrunt, repugnantis roboris colluctatione uincuntur. Quos cruciatus compares, quem dolorem, cum penitus uiſceribus immiſſa tabes cotidie aliquid ex homine præmittit in mortem? cũ cibos, haustus, & omnia blandimenta uitæ fames faſtidit, & poſcit? deſiderare aſſidentium officia, dehinc ferre non poſſe? grauari quos appetieris attactus? per totum cubile corpus uelut ſuper ardentes exagitare flammas? Lux fatigatis luminibus grauis, uox ſola de gemitu. Cum ex duobus captiuis languet alter, una eſt inæqualitas patris eligere ſanum. Retuli Iudices uſque adhuc in penatibus ſuis iuxta parentes propinquoſq; languentẽ. O carcer ô morbi, quem uos non facitis ægrum? Eſt non ille carcer quem ſcueritas legum, quem poteſtatum iuſtitia commenta eſt. Non poſſunt humani metus, humanarum cogitationum ingenia ſatis abundeq; concipere quæ uidi. Iacet ſub immenſæ rupis abrupto triſtis, & ultra naturalem profundæ caliginis noctem merſus piraticis artibus ſpecus, quem tota circunfuſi uaſtitatis maris, & undiq; minãtibus ſcopulis illiſa tẽpeſtas terrore ruituræ molis euerberat. Horrẽt cuncta crucibus, ſqua

lent

lent circũiecta naufragijs, nullus nisi in supplicia mortesq; prospectus, & ad infelicium captiuorum metum præmissus de simili exitu dolor. Spiritus solus intus uiuit, quem uinctorum trahũt redduntq; gemitus, quem tot contulere languentes. Hoc erat, ubi iacebat æger, uel tot annorum ex quo cœpit pirata grassari, idem cubile. Corpus quod grauaretur assidentium sedulas manus, iacet inter uincula, quibus instringat adhuc recẽtem piratæ captiuum: & quamuis tenuata de nexibus membra labantur, rursus in modum stringentium tenent, quæ nullo suspensa nisu uelut uicto homine sederunt. Qualis erat ille sub ferro, cuius exangues manus uix leuia uelamenta transferrent? Quis inter complorationes gemitusq; somnus, quem uix silentia solicita præstarent? Ad quæ colloquia tristitia respiraret? Vndique pares simulesq; miseri, & ueteribus captiuis adiectus cotidie nouus aliquis impatiens. Compara, si uidetur, huic ægro captiuitatem tantùm tuam. Tu quereris, quòd cibos pirata non præstet: ille remittit oblatos. Te nuda humus, nudum cubile frangit: ille ad singulos ardentis corporis motus in sua uincula uersatur: & quocunq; membra lassata dolore transtulerit, in supplicium redit renouata patientia. Breuiter sæuissimi langoris definienda mensura est. Non potest ex illo sanari, nec quem redemerit pater. Insta nunc, si uidetur, ac subinde iuuenis interroga, cur ægrum potius elegerim. Reddi à me posse rationem cur hoc fecerim, putas? Ego uerò non possem: nec si te redemissem. Quid enim si respondere iubeas orbitatem, cur in exequias totos egerat census? Quid sibi uelit ipse ille funebriũ longus ordo põparum? Cur super flagrantes iaceant rogos? Cur ardentium non diuellantur amplexu? Et ego dico, proclamo, fateor, erroris aut demẽtiæ furor est, cũ feceris. Hoc est ergo inquit, quod de te præcipuè queror, moriturum mihi prætulisti. Quæso iuuenis, ne nobis putes tantum inesse feritatis, ut illum potuerimus existimare moriturum. Vis nõ sperem uicturum filium, quem tunc primùm

aſpicio, complector ægrum, quem pirata non recuſat ſibi relin-
qui? Si perſuaſionem patris interroges, quicquid eſt quo miſer
torquetur, afficitur: non lãguorem credo, ſed impatientiã, deſi-
derium, dolorem. Hominis qui apud piratas languet, unum re-
medium putes, ut redimatur. Sed non eſt, quæſo iuuenis, quòd
hoc patrocinium de tam calamitoſa pietate cõcipiam, ut dicam,
uicturum putaui. Exaggero quinimo inuidiam criminis mei. Re
deni fateor illum, qui dilationes, qui moras ferre non poterat,
in quo mihi pirata uendebat breuia oſcula, paucos dies. Si me-
hercule uterq; fuiſſet æger, illum redemiſſem, qui prior langue-
re cœpiſſet. Si duos pariter naufragia raperent, illi porrigerem
manum, quem iam membrorum cõtentione laſſatũ fluctus hau-
riret. Si uulneribus confectos remiſiſſet acies, properantius ei
clauderem plagas, per quem animam largior ſanguis egereret.
Ignoſcite dij pariter atq; homines, nõ poſſum de liberis, poſſum
eligere de miſeris. Gratias quinimo Fortunæ, gratias ago quòd
adhuc æger ſentit, intelligit. Alioqui cadauer acceperã, & pre-
cia duorum pro funere tantùm, ſupremisq; perſolueram. Neſcis
quantum pudori, quantum adijciat affectibus meis inter tam im-
pares æquata conditio. Aeger qui tantidem eſt piratis, pluris eſt
patri. Velis tamẽ nolis infelix ſenectus, fatendum eſt quod meri-
tò, quòd ſumma pietate factũ eſt, quàm difficile fecerimus. Quæ
tunc mihi cogitationes, quis tẽporis illius animus fuit, cum inter
duos liberos incerta miſer electione diſcurrerẽ? Hunc diutius o-
ſculabar, illum putabã deſperationc morituru. Lacrymas ad lan-
guentẽ gemitusq; trãſtulerã, & tu mihi uidebaris futurus æger,
quoties catenas tuas ſoluturus! inuaſi: ſed mihi cõmendabat re-
lictũ, quòd te prætuliſſem. Quàm frequenter iam laxata miſero
uincula rurſus impoſui, dũ mihi tua potius ſanitas placet? Diſſi-
mulare nõ poſſum cõditionis illius ſecretas difficultates. Redimi
debebat æger, ego te uolebam. Ponere uos Iudices uelut in illa
neceſſitatis meæ præſentia uolo. Ecce infelix ad primũ aſpectum
patris

patris conatus assurgere, illas pallentes sordibus manus paulu-
lum tanquam amplexus erexit: nec usq; in ceruices meas spiritu
iam deficiente perlatas, in suum miser iterum cubile deiecit. To
tus ille circa nos caeteris populus obticuit: & ne colloquijs no-
stris terribilis catenarum stridor obstreperet, lassatos artus in
sua tenuere patientia. Ego serius, grauis, hinc, si uidetur, inci-
piam, luxuriose meruisti. Ignorat profectò paterni doloris æstus
quisquis solatium putat, ut de languente filio queratur, ut mori
bus mentiq; maledicat. Abite uirtutes, ignosce probitas, charior
est ex liberis ille, qui moritur. Mihi uerò fateor hinc aliqua lan-
guente filio uenisse solatia, quòd uixit infelix, quemadmodũ uo-
luit, quòd fuit hilaris ac læta breuis ætas. Crede iuuenis, & pro
te iam maluissem, ut luxuriosus esses. Cui tu tempori, cui dolori
rigorem ultionis, frontem castigantis iniungis? Impatientissima
res est perdere filium, cui uidearis irasci. Corruptum me preci-
bus putatis ambitúq; lachrymarum? hoc uicit æger, quòd nõ ro-
gabat. Assidebam misero, dimittebat oculos, interroganti respõ-
sum de lachrymis tantum gemitúq; reddebat, agebat me delibe-
rante iam uictum, cum repentè miseras manus uelut recidentis
amplexus posuit in sinu meo. Et cum lassa suspiria per ardẽtes
anhelitus egestis sæpe uisceribus, cùm diu collatis utrq; singul-
tibus miscuissemus lassas sine uoce lachrymas, tandem spiritu uix
in pauciſsima uerba collecto, Tibi quidem, inquit, gratias ago
pater, quòd redempturus utrunq; uenisti. Non adeò tamen sen-
sus meos langor hebetauit, ut exitum conditionis huius igno-
rem, ego luxuriosus, ego perditus, nunc uerò super infamiam no
minis huius immorior. Vtinam hoc saltem mihi serò fata præsta-
rent, ut residuum laborãtis animæ in tuo poneremus amplexu.
Sed si mora est longior properantibus expectare pereuntem, ite
superstites, ite felices, has tantum reliquias commendate pira-
tis, ne mersus profundo, proiectus in fluctus, exitum faciam ho-
minis, ad quem non uenerit pater. Vnde enim sperare possum,

ut reuertaris, ut facias? Tunc super abrupta uerba tota defectione conticuit, strictisq; uitalibus circa dolorem suum membra riguerunt. Exclamaui, fateor, Quid agis infelix? cur desperatione collaberis? Attolle paulisper oculos, confirma dura, te frater elegit. Visa est post hanc uocē meam pacta conditio, continuo pirata detraxit catenas, uincula laxauit. Vultis elegisse me negē? Vultis in lucem diemq; productus carceri suo reddatur æger? Ego uerò non habui uerba, quibus me deliberare, quibus nolle contenderem. Vultis scire quid pater, quid pirata præstiterit? Ego duos redemi, sed alterū accepi. Vt scias, inquit, ægrum redimi non debuisse, defunctus est. Crudelissime generis humani, qui nos putas precium tuum perdidisse, audi quàm multa nobis in morituro filio pirata reddiderit. Frater ille tuus inter uincula catenasq; deficiens, respirauit aliquid in toto, tandemq; liberas uinculis manus per totius lecti spatia iactauit, post impias carceris sordes illum cum ferali ueste squalorem exuit, paulisper æger uidit propinquos, adlocutus est amicos, mandauit, exegit: & quamuis suprema sorte collabens, prius tamen luce cœli libera satiatus est. Contulit mihi grande uelit nolit fortuna in orbitate solatium: filium, qui relictus mea fuit moriturus inuidia, nō occidi, sed perdidi. Quid ais iuuenis? Ita si morituru filium redimere non debui, nō sufficit hæc tibi de me pœna, quòd ille deceßit? Irasci patri tantum fortasse fas esset, si uiueret frater: tunc alimenta quærenti respondere posses, posce prælatum. Quantum intelligo, qui de mendicitate patris uindicaris, ægri es redempti iuuenis inimicus. Nescis quid sit inuidiam facere patri. Melior erat tua causa, si mei misereris. At quantò, dij deæq;, alius fuit ille infelicißimi iuuenis affectus? Nuncio enim, & audiente, & tota ciuitate teste proclamo, tibi gratias agebat ille, dum moreretur. Credo mehercule hoc miserum dolore consumptum, quòd sibi uidebatur precium suum mihi perdidisse. Non aliter igitur quàm si te præsente deficeret, Per illud, inquit, frater opti

ter optime natalium nostrorum sacrum uenerandumq; consortium, per socias peregrinationes, per aduersa communia, per hoc quòd & tu languere potuisti, si te uel tua quãdoq; uirtus, uel satietas secura prædonum piratico carcere emiserit, cõmendo tibi senẽ, quem [illegible]cimus uterq; mendicum. Testor immortalia numina & infernarum sedium deos, pascerẽ patrem, si te redemisset. Ego tamẽ, inquit, tibi debeo quòd reuersus sum. Nõ quidem quicquam uelim iuuenis de uirtutum tuarum admiratione detractum, audias tamen necesse est in hac pietate uerum. Euasisse te putas ingrate? Dimissus es. Mea pietas istud, mea fecit electio. Vnde enim euenit quicquid antè captiuitas tua præstare nõ potuit? Iacta quãtũ uoles effractum carcerẽ, ruptas catenas: uis scire quid negligentes fecerit securosq; piratas? Acceperant precium duorũ. Intelligit Iudices & ipse iuuenis, nõ esse se calamitatum nostrarum iustitiæ parẽ, & sic agit, tanquam alere non debeat. Itaq; transfert in hoc defensionẽ, ut posse se neget. Quid dicitis Iudices? Feretis hoc dicentem iuuenem corpore atq; ætate robustum? Non habes opes, sed membra, sed uires. Nam neq; ego laborem, nec difficiles posco conatus, contentus sum iuuenis, ut uelis. Cibos me poscere putas? Humeros posco, quibus incumbam, manus quas elisо pectori apponam, sinus in quos egeram exhaustarum reliquias lachrymarum, ut sepelias, ut hæc cũ miseri illius mẽbris ossa componas: Non alimenta quæro, sed filium. Quid quòd nec graue longumq; supremæ pietatis exigimus officium? Nõ diu uiuerem, etiam si me duo pasceretis. Securus sis, breui te gemitus mei liberabunt, assiduis planctibus euerberata uitalia. Quid me remittis ad turbam? Quid facis rursus omnibus graucm? Consumpsi fletus, clementiam ciuitatis exhausi. Non alit populus hominem, quem pascere filius debet. Quid sibi uult hæc aliena calamitatibus nostris, aliena uirtutibus tuis, iuuenis asperitas? Abstulisti mihi malorum quoq; meorum uerecundiam. Quicquid faciebam, mẽdicitas est, ex quo reuersus es.

Durat in ſuſcepto rigore iuuenis, & ad miſericordiam non memoria fratris, non patris contemplatione deflectitur. Exclamaret alius hoc loco, ex tua fide dignus quidem eras impotentiſſime generis humani, quem in tormenta mea doloremq; redeuntem uincula rurſus ac pœna carceris excipe⟨re⟩. Et inſultes huic confeßioni licet, allegare non poſſum. Quid mihi miſeras ultiones, quid triſte mõſtratis auxilium? Faceret hoc pater, qui redimere noluiſſet. Agè nũc uiuaciſſima ſenectus, redeamus ad preces, quod ſolum uis paternæ pietatis agnoſcit, hic quoq; rogemus. Per ego te iuuenis illos meos de quibus nunc quereris, annos, per expertos tibi notosq; humanorum accidentium caſus, per infelicis illius manes, cui nec hoc ſaltem contigit, ut te reuerſo, te præſente moreretur, paſce nunc quòd te redimere uolui, paſce quòd fratrem tuum redemi. Non ego laßitudinem tuã poſco: Nunquàm ocium meum, nec ut ipſe ſecurus quietusq; tranſigam diem, tuis operibus manus, tuis laboribus aßigno ſudorem. Iungamus mutuæ pietatis officia, par flebile, par omnibus ætatibus nominibusq; reuerendum. Eſt nobis negotium cum ciuitate mitiſſima. Quantò libentius dabunt, cum uiderint pariter unaq; miſeros mutua ſuſtentatione connexos? Et ego quidem rogabo qui ſoleo, ſed in tuos ſinus populus congerat ſtipes. Quicquid preces, quicquid impetrauerint lachrymæ meæ, accipe, tuere, diſpenſa, pro tua fama, pro tua ſum pietate ſolicitus. Ego mendicabo, tu paſces.

CORPORIS PROIECTI, IPSA EST anus cæcæ.

ARGVM.

Qui in calamitate parẽtes deſeruerit, inſepultus abñcia tur. Qui habebat uxorem & filiũ, captus à piratis ſcripſit domum de redẽptione. Vxor flẽdo oculos amiſit, filius retinente matre profectus uicarijs manibus redemit patrẽ. Idẽ in uinculis deceſsit. Abiectus in mare, & appulſus ad littus patriũ, eſt eiectus. uult illũ ſepelire pater, mr̃ phibet.

Pro patre contra matrem. 6

Etſi

ETSI Iudices in hac conditione fragilitatis humanæ, in qua nemo propè mortalium impune uiuit, hæc omnibus natura est, ut sua cuiq; calamitas præcipuè misera atq; intoleranda uideatur: inter omnes tamen hoc co[illegible]et necesse est, infelicitatem meam tantum cæteras supergressam, ut prorsus hæc sit, quæ fleri debeat usque ad cæcitatem. Quid enim passus sum tam leue, ut non comparatio mei felices aliorum etiam miserias faciat? Graue est à piratis alligari. magis dicat hoc qui sciat, quàm citò capti moriantur. Alligatus sum, sed tamen miser magis queror, quòd solutus sum. Indigna est impietas in suos, quæ quãta uersetur in hoc iudicio, uidetis. Sed mihi hoc querendum est, quòd me & uxor nimium dilexit, & filius. Quid ego putarem in rerum natura posse reperiri, quod orbitate acerbius uideretur? Non cõtingit mihi, quod cæteris miserrimũ est, filium efferre. Parum est quòd iuueni singularis exempli causa mortis fui, & tam pretiosa redẽptus anima, senex odiosus morte filij mei uiuo. Parum est quòd mihi luctum meum fluctus nunciarunt, & aliud agenti patri subitò ad littus orbitas appulsa est, quòd miserrimum iuuenem toto iactatum mari, etiamsi nemo interpellasset, serò sepelirem: adhuc supremo prohibeor officio, & ne quid solatij contingat, perdo etiam matris misericordiam. Iniecit erranti corpori manum mulier & piratis, & tempestate crudelior: atq; ut accedat dolori meo cumulus, quæ hoc facit, uxor mea est. Nè quis tamen erret ignotus, non est filij mei nouerca, sed mater. O facinus, ô cladibus nostris mutata natura. Mater ignem ultimũ filio negat, & mulier quæ maritum quoq; suum debilitata desiderat. Quis hoc de ista credat? Filium non flet funditus euersa: fulmen hoc gladiumq; non sentit. Comparate dolorem, quantò minore causa excæcata est. Huius iudices pœnæ ab ipsa morte repetite crimẽ. Ego sum, ego & allegaui filium meum & infamaui, & ne non accedat grauissimi doloris comes pœnitentia, in illum mortiferũ

carcerem merſi. Quo fato parentes miſer ſortitus eſt, ut illi uitam pater, ſepulturam mater auferret? Nam ut pietatem filij mei ſemel iudicem, patrem redemit. Si quòd ego redierim, uxor iracſcitur, reddat rationem, cur acceptis literis meis fleuerit. Atqui miſerrimus iuuenis quomodo magis temperare potuit officio? Lex parentibus in calamitate ferre opem iubebat, uterq; parens erat calamitate deuinctus: unus autem ſuccurrere utriq; non poterat, inuenit tamen ingenioſa pietas, & utriq; ſubuenit diſpendio ſui. Ipſe uenit ad patrem, me remiſit ad matrem. Hoc ſi defendendum eſt, agnoſco partes meas, cauſam planctibus agam. ferre enim certè per legem licet. Alioqui diu laudare non expedit, diligenter defendere contrarium eſt actioni noſtræ, ut impetremus. funus moramur, dum nos litigamus, dum circa cadauer noſtrum orbi rixamur, dum agitur cauſa defuncti, dum ſepulchro lege præſcribitur, dum dantur legitima decentibus tempora, putreſcit interim corpus, nec totum in ſicco iacet. Cadauer ab incurſu auium ferarumq; tantum miſerantium corona cuſtodit. Conuenerunt etiam alieni plorantes. totus in ſpectaculum populus effuſus eſt, & ignoto quoq; corpori publicas humanitas quaſi quaſdam fecit exequias. Deflent omnes homines, dolent, plurimorum tamen illa uox eſt, Iuuenis inſepultus iacet. Miſer, nec patrem habet fortaſſe, nec matrem. Iam hominis figuram uetuſtas penè conſumpſit. Iam lenta tabes in terram defluxit. Iam ſoluta cute oſſa nudantur. Quamlibet duraueris animo, non ferres tamen iſta, ſi uideres. Sed audire certè potes. Ille eſt filius noſter, cuius ſpes ipſas amauimus, quem apud omnia templa & ſurdos uotis deos ſuperſtitem precati ſumus, à quo ſepeliri optauimus. Ille amabilis infans, ille blandus puer, ille iuuenis etiam ante hoc crimen pijſſimus. Ille dum par fortuna parentum fuit, propenſus in amorem tui. Mentior, niſi cum peregrinatio mea nos diduceret, maluit eſſe cum matre. Me per omnia maria uolitantem, ut plus filio relinquerem, circunuenit ſæ-

uius

tius ipso mari latrociniũ. Describã nunc ego pendentẽ fluctibus carcerẽ, & catenas macie mea laxatas, & detritã lateribus meis consciam malorum carinam, & obrutam perennibus tenebris feralis loci cruentã cæcitatẽ? Ista uerò, si quid pudoris habeo, tacẽda sunt: alioqui qui mihi ignoscet, quòd uicariũ accepi? Etiam scripsisse pœnitet. O literæ fletibus tremulæ. O parum alligatæ manus. O delenda uxoris oculis epistola. Cur indicaui, cur scripsi, quod uxor ac filius ultimum legerent? Vt incertũ sit, utrum me carius redimãt, an lugeant, Cognita clade rarissimi uxor exẽpli, & prorsus talis filij mater totos effleuit oculos, fontemq; illum perennium lachrymarum tantũ cæcitas clusit. Si non tenuisset, filium uicerat. Continuus inde planctus, incredibilis mœstitia, assidua lamentatio fuit. Iuuenem nescio in me magis, an in te futurum impium, si non redemisset, quem tu sic desiderabas. Ergo profectionem apparat, ut quoniam reddere matri non poterat oculos, redderet uirum oculis chariorem. Sed uidelicet est quædam ultima calamitatum rabies, & nouissimè in furorem uota ipsa uertuntur. Retinuit iuuenem, & epistolis meis legem opposuit. O uanæ figurationes, & pectora hominũ alto errore confusa. Nemo illam non putabat timere de filio. Itaq; iuuenis quod ad solatiũ pertinere credidit, commẽdauit amicis custodiã matris, substituit uici curæ suæ propinquos. Neque enim aliter usq; ad reditum meum cæca uixisset. Quicquid humana ratio ualet, contulit. Si potuisset redimere oculos matris, qua pietate fuit, uicarios suos dedisset. Ipse profectus est solo comitatus animo, nec se putauit ire sine precio, quamuis ad piratas ferret inanes manus. Dicat aliquis, adeò domi nihil reliqueras, adeò longa ætate sic uixeras, ut ne precium quidem tui paraueris? Si hoc ita esset, testor deos, de redemptione literas non misissem. Fuit unde redimi possem, Iudices, fuit: sed illud totum filius matri reliquit. Nauigat ergo per horridos fluctus, & gemẽtia littora, & spumantes scopulos, & quacunq; miser relatus est, inauspicatum

tum metiens iter, prorsus ominosè retentus, peruersis etiam uo-
tis qui optaret alligari à piratis, quos uitare quoq; miserum est.
Quærit hæc omnia impius ille filius propter parentes, quod nõ
præstitisset frater fratri, non uxor uiro. Quid differimus ultrà?
non pater filio. Dij immortales cœli, maris, inferorum præsides,
uni mihi adhuc omnes male experti, uos tamen solos habeo te-
stes, quòd inuitus redemptus sim. Miserum me, perijt qui scie-
bat. Nam ut primùm peruenit iuuenis ad piratas afferès redem-
ptionis meæ se precium, è ferali nauicula auidus exilijt, uicarius
oblaturus manus, strauit se ad genua singulorum, & ut cupidi-
tas fecerat blandũ, obsecrauit omnibus precibus, miserabili plan
ctu, & lachrymis penè maternis: nemo nunquàm sic ut solueretur, rogauit. Nec sanè difficile fuit impetrare à piratis captiuita
tem, maior illi pugna mecum fuit. Non dignum illud spectaculũ
latronibus erat, cum pater, filiusq; de uinculis contenderent, &
sibi quisq; carcerem uindicarẽt. Ego iam usu defendebam meũ,
& in his annis iam maturam mortem asserebam. At ille contrà,
Ego te in calamitate deseram? Ego alligatũ relinquam? Et quo-
modo ad matrem redibo, quæ misera desiderio tui dies noctesq;
fletibus iungit, quæ uiuere sine te nõ potest? Non dicebat tamen
omnia: & cum assiduos planctus & irrequietas diceret lacry-
mas, adijciebat, iam penè cæca est: fortasse si redieris, uidebit. In
summa non recedo. Fas est mihi etiam inuitis parentibus piè fa-
cere. Non recedo, si perseueras: demus piratis lucrum. Aut uica-
rius ero, aut comes. Quantum inter hæc fleuit, quandiu cecidit
oculos suos. Si perseuerassem, duos excæcaueram. Obstupuerunt
pietate tanta etiam latrones, & per immobiles antè uultus fle-
tus cucurrit. Non tenuissent fortasse iuuenem, nisi redempturos
parentes talem filium credidissent. Ipse in se transtulit ferreos
nexus, & hilarior alligatus est filius, quàm solutus est pater. Su-
premum tamen, & nefas in æternum, me iam catenatis manibus
amplexus, postquàm mei cura discesserat, Matrem, inquit, tibi

per

per hæc merita commendo. Tu illam tuere, defende, ama, ne relinque, sic paria faciemus. Illic tu eris uicarius meus: si hæc feceris, non irascetur mihi fortasse mater, quòd ab illa recessi. Sic in nauem filij mei male permutatus uector imponor, & quà uisum oculi dederunt, ad Piratas è puppe prospecto, curua littora, & remensum syderibus fretũ, & turritos urbium scopulos retrolego. Miserum me, quandiu à piratis etiam nauigatur. Mandata tamen tua fili perago, assideo, sustento. Imò mehercule tu assides fili, tu sustines, propter quem mihi etiam huius propensior cura est. Dum recedere ab uxore nolo, filium non redemi. At illum interim quotidie situs carceris strangulat, insidunt ossibus catenæ, exemplum seculi in myoparone moritur. Mater iam satis est, habes pœnas super legem, sepelissent talem uirum etiam ipsi piratæ, nisi eos conscietia scelerum, metusq; pœnarum ab omni littore arceret. Quod unum poterant secũdis proiecere uentis. Excepit mitior matre tempestas, & (si qua dici potest calamitatum felicitas) prospero cursu cadauer tantum non ad ipsa maiorum sepulchra depositum est. Narretur res seculo nostro diuersa, & nescio utra parte mirabilior. Filij corpus matri maria retulerunt, mater mari. Magnam quidem partem agnosco culpæ meæ. Ego uxorem adduxi, & ne miseram dolore fraudarẽ, ipse meis humeris aduersariam meam usq; ad littora tuli. Et sanè aduersus eum prima uerba orbitatis animo ea æstimantem fefellerunt. Quis autem non dolẽtis affectum putasset, cum diceret defuncto filio mater, Quid enim nauigasti? Quid maria ingressus es? Quid piratas petisti? Nam illa quidem uulgatissimaorbitatis uox est, Fili cui me reliquisti? Etiam cùm tota super corpus incubuit, amplexam putaui. Etiam cum iniecit tollentibus manum. Et hoc inquam solent facere matres, ut funus morentur. At ista legem recitat, & in cadauer filij perorat. Tace, tace misera, ita tu istud optasti? Sola scilicet calamitatibus nostris adhuc defuit culpa, ut cùm sæuitia nimiæ quoq; felicitatis turpis sit, proce

dat

dat inauditum antea mõstrũ misera, crudelis, siquid irati dij reliquerunt, si quid infelicitas oblita est, suis manibus perdere cupiat. Detracta est fortunæ inuidia, quando suo quoq; iudicio mater post amißum filium parum misera est. Lachrymas ipsas nouißime perdo, inanis domi libitina plãgit: derisus designator redit, refertur rogus. Inter hæc omnia non genitus ullus matris, non lachrymæ, non questus. Putes appulsum ad littus aliquem esse piratam? Vnde hũc illi animum? Si mala sua ideo nõ sentit, quia non uidet, & hoc boni cæcitas habet, eruat aliquis oculos meos. Sed tenebræ corporis affectibus non obstant. Est'ne hæc uxor mea? est'ne ille filius noster? Liceat dubitare, si fieri potest, & sanè uix iam dignoscebã, speciẽ uetustas reliquit: sed attritæ manus, & tumida uestigia uinculorũ, & testis lõgæ captiuitatis macies, infelicia argumenta, cõsentiunt. Miserũ me, certus luctus est. Filium agnosco, uxorẽ non cognosco. Ergo quoniã de iure longior pugna est nobis, festinandũ est, sint primæ precum partes. Adeste uniuersi utriusq; sexus parentes, dum matrem in exequias filij rogo. Per matrimoniũ te uetus, & per mutuã charitatem quæ utriq; nostrum magno constat, adijcio per cõmune pignus, per annos pariter actos & beneficio filij plures, per meum in te obsequiũ, iam mei miserere, cuius soles. Crede mihi, hoc quod patior, carcere peius est, captiuitate crudelius. Mea ista pœna est. Quid tibi tantum mali feci? Quid offendi? Certe ego te non reliqui. Iam si totum affectum in hunc consumpsisti uirum, & omnis per oculos misericordia effluxit, tulerit sanè filius noster meritò pœnas, dederit spiritum supplicio, nihil de præteritis loquamur, quod postulauit Cicero etiam ab illo crudelißimo Siciliæ tyranno, mors sit extrema malorũ. Quod quidem cum permißũ non esset, pernoctabãt ante ostium carceris, precio redimentes sepeliendi potestatem. Quid tandem hoc M. Tullius patres matresq; promeruit? Tu uende saltem, quod sub Verre crudelißimum fuit. Certe ego filium redimam, nec mihi

precium

pretium diu quærendum est, habeo manus. Nihil moueris nunc, & debilitatem tuam iactas? Singulare fœminis exemplum ostendi, narrariq; desideras, sepulturam filij maritus à te impetrare non potuit. Vade hercule si libet, & corpus in fluctus repelle. Aut si parum celeb[illegible]oco uidetur abiectum, injice manum, & ne minus te satiet alienum ministerium, ipsa potissimum trahe, alteram manum cadaueri impone, altera duc qua frequentissimum rotis iter est, & nigra limo uia. Proterat miserum onustum uehiculum, & sanctissimum pectus ungulæ rumpant. Ipsa quoniam defeceris oculis, elisum caput, & oppressa ponderibus præcordia manibus tuis pertracta: siquidem audeas, istis etiam lacera dentibus. Litigamus, consistimus, in diuersum abimus. Nempe cum uiceris, omnia paria habebimus præter animum. Non sepelies? uide quæso, uide ne dum litigas, arenam fluctus aggeret, injiciat humum misericors populus. Obstas? si cuius clementia tumulum fecerit, effode: & cum talis sis mater, aude indignari, & exclama, Magis amauit patrem. Cruces succiduntur, percussos sepeliri carnifex non uetat. Ipsi piratæ nihil amplius quàm projiciunt. Mater (quanquàm hoc nomẽ profanari nefas est) si perseuerat esse filij sui nouerca, ut hac crudelitate uideatur digna, quæ orbitatem suam non intelligit, si ultra hostiũ affectum, qui cæsos acie sæpe tumularunt, ultra tyrannos, ultra latrones parum habet non sepelire, nisi aliorum quoq; officia præciderit, & tantum non petita ex fluctibus aqua restinguit ignẽ, si adeò non genuit filium, sed effudit, & illo infelici partu ingratum uteri pondus exposuit, licet imputet nobis ut uolet, quod tueri non potest, singulare mariti desiderium, dicam tamen, quod sentio: excusatius odisset uirum quàm filium. Quanquàm in hoc mutuæ charitatis affectu paria fecimus: illa oculos propter matrimonium neglexit, ego filium: uicem cæcitatis orbitate persolui: tamen, quod inter hæc quoq; mala priuatim doleam necesse est, omnem illam quam contraxerat, perdit opinionem

nionem. Iam inimici mei triumphant, iam paſsim loquũtur, illa exempli mulier, illa ſeculi decus, uirum redimi noluit, nec filium ſepelíri. Equidem Iudices ut ſentio, neminem nõ mortalium fauere hominis ſepulturæ conuenit, quia hæc unares eſt, cuius exẽplum ad omnes pertineat: ideoq; non nisi ab ultimo parricidio exigitur pœna trans hominem. Etiam ſi qua ſunt iura quæ obſtent, ſi tamen angustus ſaltem detur acceſſus, per quem intrare humanitas poſsit, uera clemẽtia occaſione contenta eſt. Siue omnis in defunctis ſenſus perit, et ad operiẽdam fœditatem ſubtrahendamq; dolori materiam mortui uiuentium cauſa ſepeliũtur: ſeu cum ad infernas ſedes anima migrauit, unus hic luce uiduus honos, & ſuprema face (ut uates ferunt) petitã ulterioris ripæ ſtationem contingunt, quæ uera eſſe & credo miſer, & opto, cito iturus ad filium. Certe rerum natura ut in generãdis alendisq; hominibus quæ neceſſaria erant, ex ſe ipſa proſpexit: ita cum rurſus opus ſuum reſoluit, corpora noſtra quamprimũ reducere ad principia feſtinat, ut deſertis etiã locis circa cadauer tracta imbribus terra concreſcit, aggerant puluerem uenti & liquefacta multa die membra paulatim humus bibit, etiam ſi nullus operit. At ipſa longo tempore in terrã oſſa deſidunt. Nobis uero aduerſus exanimes genuit non ſolum miſerationẽ, quæ cogitationi noſtræ ſubit, ſed etiã religionẽ. inde ignotis quoq; corporibus tranſeuntium uiatorum collatitia ſepultura, inde iniecta ab alienis humus. Facinus indignum, cùm hæc ita ſint, ſepultus eſſet filius meus, niſi incidiſſet in matrem. Et hæc Iudices nõ ideo ego dico, ut affectu iura corrumpam, neq; uobis præcipio, ſed aduerſariæ exprobro. Legem quidem iſtam quidni horream, cum id unum miſerrimo iuueni ſit obiectũ, quòd in calamitate, non deſeruerit patrem? Sed quatenus luctus noſtri in ius uocantur, & flenti diſputandum eſt, & orbitati ſuæ mater iraſcitur: ſuperemus, quam exorare non poſſumus. Ecquando duorum hominum miſerrima uota uidiſtis, ut de his pater ſi uicerit

filium

filium suum efferat: mater si uicerit, abijciat? Quæ tamẽ lex est? Qui parentes in calamitate descruerit, insepultus abijciatur. Omnis nobis in hac prius causa Iudices de scripto & intellectu legis cõtentio est, utrum ius uerborũ ambiguitate, an uoluntatis fide staturum sit. Reus enim aduersa id nititur, parentẽ fuisse in calamitate, eam quæ deserta sit: Cuius rei pœna est abijci insepultum. Quid tum fuerit in causa, quid sit postea consecutũ, quomodo legẽ intelligere cõueniat, subterfugit dicere, neq; à uestigio scripti recedit, sed nuda recitatione contenta est. Nos neq; omnibus personis, neq; omnibus cæcis scriptã esse legem, & iucuni iustas ac necessarias recedendi causas: & cui rei semper ius satis plenum est bonum animum fuisse, postremò non hoc esse disserere contẽdimus, atq; eò causam dimittimus, ut nõ sit absoluendus adolescens, nisi etiam laudandus. Qui autem dubitat an scripti uoluntatẽ sequi cõueniat, is mihi uidetur quæstionẽ tentare, incertus qua de re. Ideo pauciora adijciam, quòd nobis quoq; (si ita pergitis) afferet quandam cauillationẽ ista sermonis ambiguitas. ac uideri poterit omnem actionẽ partis aduersæ prima statim recitatione subuertere. Nam lex cũ dicit, qui parẽtes in calamitate deseruerit: rursusq; cũ dicit, insepultus abijciatur: non utiq; id significat, ut non liceat eum sepeliri, postquàm proiectus est. Quare aut mihi quoq; permittite sic agere, quomodo uolo, aut quod magis uestrã religionẽ decet, indignã sanctißimis auribus uerborum captionẽ, ex utraq; parte præcidite: & cum filium singularis exẽpli probauero, fortiter sentite nullam unquã à maioribus nostris pœnã scriptam esse pietati. Atq; in eo quod primum posueram, non ad hanc rem pertinere legẽ, non diu uersabor, neq; dubitatione, quam non habet, afferã moram. Neq; enim puto, si ætas impediet infantem, ualetudo ægrũ, R. P. Legatum, dux militem, nihilominus obstricta crudelitas nõ accipiet rationem necessitatis: & cũ semel apparuerit patere in eiusmodi causis defensionem, potero planè esse securus: nec

timebo, ne teneri uideatur filius meus, si nõ potuit omnibus succurrere, dum in ipsa lege occupatus est. Pater alligatus est, mater cæca est, unus utriq; filius, magna locorum distantia. Habet lex in medio debitorẽ. Duc ad utrum mauis, ad utrunq; non potes, nisi hãc cõditionem misero imponimus, ut quicquid fecerit, proijciendus sit. Si exierit, mater sepeliri uetabit: si remanserit, pater. Non dubito fore dubium, quin ius in hac lege fuerit. Et mihi, nisi fortè (ut omnia inique iniusteq; cõquiritis) hic quoq; unius occasione uerbi aliud putatis iuuare parẽtes, aliud nõ deserere. Id est, de hoc dubitare uultis, utrum parentibus ubiq; ferri oporteat auxilia, ut ego existimo: an uerò non mereatur adiutorium, nisi qui præsente filio miser est. Nam si deserere in calamitate, nihil aliud putamus esse quàm à misero discedere, duo simul scelera permittimus. Primum illud, ut etiam qui aderit possit impune nihil præstare: Si quidem absolutus est hac lege, qui secũdum miserũ stetit. Quo quidem modo non adiutores calamitosis parentibus filios damus, sed spectatores. Dehinc accidit illud uel grauius, quòd cum rerum necessitas quotidie nos diuidat, si quædam fortuna parentes nos deprehenderit, quamuis exiguo diuisus spatio impune opem non feret, non succurret, ut hac saltem se calumnia defendat, Non reliqui, non abscessi: neq; pede, quod aiunt, uno à parente discessi: solutus erit omni auxiliandi necessitate, quãdo uestra interpretatione absentia impietatis occasio est. Hoc uoluisse legum latorem putatis, ut natus ex nobismetipsis in rebus aduersis præsidiũ parenti labore atq; præstantia solueret, lucis usuram ubicunq;, nisi fortè non sumus parentes, nisi palàm. Quid est ergo non deserere? Opem ferre, non deesse. Omnia hæc eò spectant, ut auxilio liberorũ tuti sint parentes. Quod cum ita sit, tam ad me lex ista pertinuit, quàm ad matrem. Duo unum uocabamus, uideamus quò ire debuerit. Poteram quidem fortiter dicere, pater iussi. Hoc nomen omni lege maius est. Tribunos deducimus, candidatos ferimus. Ius nobis

uitæ

uitæ necisq; concessum est. Si nõ fecerit quod iubeo, non deserã illum ad sepulturam. Necesse habuit parêre. Non deseruit, sed abductus est. Crede non contemptu tui uenit in carcerem. Sint sanè iura paria, sedeatq; medius inter duos filius, Iudices, non cõparabo personã quamuis apud omnes gentes plus iuris habeat pater. Sit sanè natura cõmunis: nõ imputabo, quòd nomen dedi, quòd familiã, quòd impẽsas, quòd dum illa acquiro, captus sum. Non indulgẽtiæ discrimẽ excutiã, de qua iam lite concessum est. Fuerint quidem ista faciẽda, sed ego ius meũ reprimo, inter duos parẽtes cæcus affectus est. Exorabit, qui prior rogauerit: Tempore certe uinco, antè miser esse cœpi. Tu adhuc integra es, ego iam alligatus sum. Tu sana in domo, ego iam penè defunctus in carcere. Tibi adhuc non opus est filio, ego iam rogo. Nempe calamitas tua nata est post epistolam meam: nisi te flentẽ consolari filius uoluisset, ante cæcitatẽ tuam exisset. Noli mirari, si te gratia uinco, antè exoraui filium quàm tu rogares. Si quisquam figuratione quadam in hac malorum conditione iudicem ponat, fortuna quæso absit, cuius tanta calamitas fuit. Abstulerat quidem tibi oculos nimius affectus, & de quinq; rerum sensibus pars una cessabat, & tenebras etiã saluis luminibus alternans continua nox duxerat. Maius est tamen malum quod sic fletur. Nam ut meritò queri possit ablatas uidendi uoluptates, impeditos rerũ actus: tamẽ si nõ iniqui Iudices sumus, nec ambitiose miseri sunt, qui mederi possint, referã, non solum qua uincẽda mihi, sed magis etiã qua consolanda es. Nam quãdo omne tormẽtum corporis abest, dolor mẽbrorum, qui totam cogitationẽ in se rapit, feliciter cessat, supereſt ut cruciet nimiũ otium & assidua quies, res si nõ sint necessitate iucundæ. Nam uisus damnum sarciunt reliquæ uoluptates, odor, gustus, tactus, auditus: quibus tametsi deesse summam fatendum est, non est tamen maximæ calamitatis loco numerãda parum plena felicitas. Domus certe propria, lectusq; genialis, conuentus propinquorum

quorum, sermo amicorum, ipsa (quod rarò contingit) honesta calamitas, & in quacunq; fortuna beata libertas, tot uoluptates obruere possunt unum dolorem. Nam lucis desiderium si malis meis compares, etiam delicatum est. Non enim aliquid rerũ natura genitura est spectaculo nostro nouum, nec nõ quicquid speciosissimũ pulcherrimumq; uisuri sumus, uidimus. Nempe quotidie nox oritur, & æquam temporum portionem inuoluit obscuritas, & ex parte sui ipsa quodam modo cæca natura est. Cui alienis oculis uti licet, audire, imperare, cuius ministerijs officia non desunt (non enim defuerunt) nisi se erigit, & fortunæ suæ rationem reddit, miser non est, præsertim in tam bona cæcitatis conscientia, animi uitio miser est. Non debet dolere quippiam, qui potest gloriari. quanquàm cuiuslibet & quacunque causa hunc incursum passæ, leuius est tamẽ malum fœminæ. Non enim nauigatis, non legationem obitis, nõ frequenti peregrinatione uariatis aspectus: non militaris uos, non forensis ratio deducit. Alioqui semper estis intra domum, uno plurimum in loco, leuibus officijs affixæ. Tuum quidẽ affectum si bene noui, nulla magis causa cæcitatẽ doluisti, quàm quòd ad redimẽdum maritum ire non posses. Hæc tua calamitas erat, æstimemus meam. Nulli quidem grauior uisa est tibi, audi tamẽ quàm multa in illis epistolis non scripserim. O fili, in quibus te malis reliqui? Iam illa principalis ac maxima dono deũm concessa libertas, nec hominum solum, sed ferarum uolucrumq; sensibus fixa, & ingenita, primum spolium fuit. Me ipse perdidi, teneor uenale mancipiũ, & ciuis Romanus merces fio, & libertatem senex dediſco, & natus ingenuus uenire opto. Minimum est, quòd habitamus in fluctibus, hyberni nos feriunt uenti, non statio, non sedes, non quies, sed quod malorum meorũ maxima portio est, tam miseri sunt etiam domini mei. Sed citò prætereunda est memoria, propter me uxori grauis, mihi propter filium. Transeo hirsutos hostium uultus, & immaniũ barbarorum feros fremitus, tantumq;

mihi

mihi quotidie esse metuendum, quantum pati captus à uiolento pirata potuisset. Nihil est desiderio suorũ grauius, timui nec quẽ ex meis uiderem. Nihil tẽpestate minacius, quotidie naufragiũ optaui. nam mortẽ, cõfitebor, senili inertia una causa minus cupiebam, ne defunctũ nemo sepeliret. Quã uestem relictam captiuo putas, nisi quæ præda nõ erat? quales epulas cibosq; præbent, qui ipsi rapto uiuunt? Nam illa quidem satis digna quis dixerit, udum carcerẽ, & inũdatum sentina nauiculam, & impositum nuda trabe irrequietum latus, reuinctas post tergum manus, alligatos tanquã esset quà fugeremus pedes? Solæ in carcere tenebræ iuuabant. Sæpe de auribus questus sum, quæ sonũ flagellorũ, gemitumq; cæsorũ, quamuis impexis obrutæ comis acciperẽt, dura metus sui exempla. Miserum me fili, nempe morbo peristi. Compara terram mari, domum naui, lectulum carceri, libertatẽ seruituti, desiderium oculorũ totius corporis dãno. Quò nos longius ducit calamitatum nostrarum misera contentio? Cæci tamẽ litigare possunt, captiui nec uiuere. Verum hæc etiam si in æquo ponerentur, tum multum in alteram partẽ debuissent habere momenti, quòd plus mihi poterant prodesse quam tibi. Ei labori incumbere oportet, ubi affectus promittitur: Stulta cura est, quæ spem non habet. Ego redimi poteram, tu sanari non poteras. Qualiscunq; ista calamitas inemẽdabilis cecidit, non remedium accipere, non uicarium potest. Assedisset scilicet lectulo inefficax sedulitas, & acceptis epistolis meis iuuenis filius nihil aliud quàm cũ matre fleuisset. Quia profectus est, alterius tantùm parentis calamitas emendata est. Si remansisset, & matrem cæcam haberet, & patrem captiuum. Adijcio quòd tibi nõ necessaria filij præsentia fuit. Assidere enim, cibos ministrare, manum porrigere quilibet poterat. Mentior, nisi factũ est: me ab illis captũ, tam dura cõditione uenalẽ, quod utiq; in confesso est, nemo alius redemisset quàm filius meus. Et ego sic ago, tanquã hæc tantum filius propter me fecerit, quanquam

in hoc litigatu quodãmodo tibi ipſa excidiſti, & quanquàm id agas, ut merita tua iniuria uincas. Et quãquàm nouum induiſti rigorem, non prohibeo tamen teſtimonium: ad redemptionem meam filium ipſa miſiſti, cum ſic plangeres, cum mortẽ precareris, cum te omni uiduatã uoluptate clamares, cũ ſæpius gemeres captiuitatem meam quàm cæcitatem tuam. Non erat illi ferreum pectus, nec cor ſilice concretum, ut hæc pati poſſet æquo animo. Tu filium prima docuiſti ſibi nõ parcere, potius quàm plus flere, potius quàm ipſam reſcindere cæcitatẽ. Profectus eſt, maritum tibi reddidit. O' crimẽ graue. Si hoc antè feciſſet, uideres. At retinere nõ potuiſti. Non dicam tibi, habet pietas impetum ſuũ, nec ullum dominũ nouit affectus: nec ille te potuit retinere, ne fleres. Audi quod eſt uerius, aliud putauit. Nõ erat credibile obſtare te redemptioni meæ. interpretatus eſt maternum metũ, & maris domui noſtræ male experti periculum credidit, timẽs ne ſi tibi paruiſſet, nemo nõ uos putaſſet colludere. Cæterum me poterat nõ redimere, cũ tu clamares, Cæca ſum, oculos deſiderio uiri perdidi, ſolitudinem ferre non poſſum. Ita ille ad redemptionem meam excuſatius profectus eſſet, ſi me minus deſideraßes? Dubitabitur an tua cauſa fecerit? & filium & uirum habere non poteras, reddidit tibi quem magis amabas. Siſte iam lachrymas, maritum reducem & incolumẽ accipe. Quid iraſceris? Quæ tãta mutatio eſt? quis hoc crederet? Quereris diſceßiſſe quem odiſti, cum eum rediſſe nolis, quem diligis. Atqui ſi (ut ſuprà probauimus) is parentes in calamitate deſerit, qui opem non fert, & (ut nunc oſtendemus) optimus filius corpore ſuo adiutoria matri redemit, profectò opem tulit: id eſt, nõ deſeruit. Nam ſi, ut antè dixi, ne ueſtigio quidem abiiſſe à miſeris licet, ne ipſorum quidem cauſa qui adiuuãtur, diſcedere fas erit: nec cibos ſaltẽ petere, aut alia uſibus neceſſaria parare continget. Si uerò dum adiuuatur parens, nihil refert ubi ſit ille, qui adiuuat, quia præſens cura exhibetur, quicquid tibi ego præſtiti, ad

autorem

autorem muneris, id est, redemptorem meum transferendum est. Non assedi, non consolatus sum, non ministraui, non tuli, non deniq; totus tibi rediui. Verum fatendum est, si desertam te putas, mea culpa est. Sed iam tempus est ista quæ non excusata debent uideri, uerum celebra atq; magnifica, animo maiore defendere, & cum iudicium agatur exempli, tandem causam suam intelligere. Hoc saltem habebis miserrime fili, quod honoratis cõtingere funeribus solet, defunctus laudaberis. Omnia licet huc reuocemus præterita, & adcanendas unius laudes uniuersorum uatum scriptorumq; ora consentiant, uincet tamen res ista mille linguas, ipsamq; si sit aliqua corpore uno, facundiam materia superabit, etiam si nihil dixero, niſi quod obiectum est. Lucem libertatemq; patri filius reddidit, & (quod antè inauditum est) magis me amauit quam uellẽ. Ingreſus est maria, in quibus iam minimum periculi tempestas habet, & quod inter ista difficillimum est, amore mei uicit etiam matrem suam. Tace nefaria lingua, ergo tu ista laudas? Obtulit se captiuitati: quia sciebat graue esse alligari, malis patris succeßit. Subit libens pœnam pietas etiam sceleribus grauem. Tu melius uxor, quæ facturum retinebas. Comparate nunc, si quis patrem per hostes solus tulit, qui cum uenientia in patrẽ tela excepisset, simplici tamen morte defunctus est. Vnũ legimus, qui uicarias pro patre non quidẽ piratis aut in mari manus obtulerit, sed ubi redimi posset. Me miserũ dicendum est quod hoc ipso admoneor exemplo, in honorẽ pietatis etiam damnati sepeliuntur. Hæc alij laudant, ego queror. Te quidem iuuenis omnia secula loquẽtur, & admirabile exemplum tenaci memoriæ traditum, in ipsa astra sublimem pennata uirtus feret. Sed mihi ista laus tua carè constat. Non erat satius lectulo matris incumbere, & in huius ministerijs deditũ securæ ocia impendere? Soli tibi contigerat, ut posses patrem excusare, non redimere. Me interim, ut cœperat, tabes lenta consumeret. Me quæ debebat sola, senem mors redemisset, & cum exanime

corpus in fluctus esset abiectum, si contigisset similis tempestas, quod æquius erat, tu me fili sepelisses. Fefellit te ingenitus honestis animis gloriæ amor, spes tibi perpetuæ laudis imposuit. Vbi uirtus? ubi pietas? peristi miser, & malè audis. Non morièti pater assedi, non ægri caput molliori sede composui, non fatigatũ latus mutaui, nõ spiritũ excepi. Absens, extinctus, euersus, mortem tuam inueni. Nemo ægro uincula laxauit, nemo manus ferro sordidas ad accipiendos remisit cibos. Tantùm catenarum causa solutus es, neglectus, despectus. Quid? uilis senis uicarius, inter tot ardentißima febrium desideria, non habuisti, quem posceres: quomodo te uincula composuerãt, iacuisti: matrẽ, patrẽ, propinquos tantum cogitasti. Nunquid indulgeo mihi, quòd te puto inspirasse, in carcere meo? Nondum matri satisfactum est. Quoniam pœnas à cadaueribus exigis, audi sequẽtia tempora: mors ipsa filij tui naufragiũ fecit, per tot fluctus uolutatum corpus intumuit, tot illisum scopulis, tam spatiosis tractum arenis, nunquàm tamen infelicius, quàm cum uenit in terram. O quàm graue est mori: quantò grauius, quòd ego uiuo superstes filij mei? Viuo omnibus dijs hominibusq; , sed ante omnes mihi & inuisus, & infestus, & uxoris quoq; pietatem perdo. In funere filij diuortium fecit. Video hæc rerũ naturæ bona, quæ filio abstuli: Omnis me ætas mei admonet luctus: senectus, ad quam non peruenit: misera pueritia, quam nunc transiuit: adolescentia, in qua perijt. Supersum, ut si felicißimè cesserit, rogum meũ uideã, & edaces circa corpus filij mei flammas. Si hoc non contigerit, nigrũ cadauer & deforme etiã ignotis spectaculum. Inter hæc mala, credetis, puto, si dixero, uellẽ oculos nõ habere. Quid nũc amplius? Ad te uxor preces conuertam irritas, male tentatas? Tu uerò perge, & bono tuo utere, felicem te, quòd in hac fortuna irasceris. Ad hoc cõfugiendum est. Per communes casus, per calamitatem meam, humanæ calamitatis exemplar, ita uos cõiuges uestræ ament, non sic desiderent, ita hoc orbitatis meæ ultimum

exem

exemplum sit, ita uobis habere tam pios filios nõ necesse sit, miseremini. Si uicarium accipitis, me proijcite. Nõ inuidiosæ preces sunt, nihilominus impero. Non læta sententiam uestram sequetur gratulatio, nõ ad tẽpla deducar, sed ad sepulchra. Etiam cum uicero, flendũ est. Si uerò uincimur, ibo in littus miser, plangentibus aues abigam, aut me corpori filij mei uelut tumulum imponam. Iacebimus duo insepulta cadauera: me feris obijciã, aut circa singulorum domus ad genua prætereuntium ibo, & recepto tam miseris more supplex non cibos petam, non stipem, mẽdicabo terram, & collatas miserantium manu glebas: aut (quod certè licet) filium in mare proijciam. Iam crudeles aquæ, & uẽti male secundi reddo uobis uestrum beneficium. Ferte quò libet, ad barbaros licet, ad hostes licet, ad piratas. Fortasse aliquis iubebit sepeliri, certe (quod sciam) nemo prohibebit.

TORMENTA PAVPERIS. ARGVM.

Liberum hominem torqueri ne liceat. Pauper & diues inimici. Pauperi erat filius. Nocte quadam pauper cum filio reuertebatur. Interfectus est adolescens. Offert se pauper in tormenta, dicens à diuite eum interemptum. Diues contradicit ex lege.

Pro paupere contra diuitem. 7

SENTIO Iudices plurimum detrahi calamitatibus meis miserationis, quòd ad uos detulisse uideor nimium fortem dolorẽ, & tristißimæ orbitatis mihi quoq; acceßisse nouitatẽ: quòd cum aduersus me tam grauia, & crudelia deposcam, patior inuidiã hominis exigentis aliena tormenta. Non possum tamen uel in nobis approbare quid patiar, quòd mihi non est relicta miseri patris infirmitas. percußorẽ filij mei uidi, & miserior sum, quàm si nescirem, quis occidisset. Fateor igitur Iudices, ipse miror unde ad hoc probationis genus repentè cõfugerim. Veneram tanquam nunciaturus indubia, manifesta: nec alium expectaueram publicarũ

suſpicionum de filij mei morte conſenſum, quàm ſi percuſſorem uideretis omnes. Hic hic ut torquerer, inueni. Poſtquàm ſatis nõ uidebantur explicare uerba quod uideram, cõfugi ad fidem doloris. Quid faciam, ſi temeritates quoq; noſtras conſcientia reorum non poteſt pati? Intellexi miſeratione tũ, qui ut torquerer exegeram, ex quo me diues non putat aliud in quæſtione dicturum. Neq; ego Iudices quenquam ueſtrũ dubitare crediderim, ex qua conſcientia, qua trepidatione deſcẽdat, ut quis torqueri nolit inimicum. Quos nunc putatis cruciatus diuitem pati, quem dolorẽ, quòd hoc mihi negat? quàm uellet ideo tantum filium meum non occidiſſe, ut mihi poſſet indulgere torměta? An hoc creditis Iudices diuitem facere legum libertatisq; reſpectu, & reum pro exemplo eſſe ſolicitum? Ille uerò nunc laceratur, & ſic magis noſtro dolore fruitur. Operæprecium eſt inimico negare tormenta, cum feceris, ut uelit ipſe torqueri. Illud igitur à uobis Iudices infeliciſſimus omnium mortaliũ peto, ne cũ inaudita, incredibilia paſſus ſim, miſereri uelitis corporis mei: crudelius, & indignius eſt quàm torqueri, non impetrare tormenta. Eſt aduerſorum meorum & iſta nouitas, quòd neceſſe habetis ea mihi ratione ſuccurrere, qua odiſſetis alium: nec quicquã eſt homine infelicius, pro quo tormenta ſunt. Percuſſorem à me filij mei uiſum eſſe contendo. Facinus eſt hoc uos non deprehendere, ſi mendacium eſt. Facinus hoc me non probare, ſi uerum eſt. Quòd ad me quidem Iudices pertinet, orbitatis meæ repeto præſentiam, & noctem illam rurſus ante oculos meos cogitationes reponunt. Iam mihi uideor & in tormentis eſſe confeſſus. Filium Iudices habui ſicut erecti ac ſublimis animi, ita qui nondum ſuos haberet inimicos, & quem nemo adhuc niſi cauſa tantum mei doloris occideret. O parentũ miſera conditio, quàm nouus inuſitatiſq; patemus inſidijs? Nos exaſperamus, nos offendimus, inimici tamen liberos noſtros oderunt. Quis hoc unquam Iudices ſimulatũ timuiſſet ingenium, ut eodem aliquis excogitaret

taret animo, & quòd parcit, & quòd occîdit? Reliqua Iudices non debebam nisi in quæstione narrare. Felices illos in mei cõparatione patres, qui perijsse liberos suos nuncijs credũt. Ego sum inaudita malorũ nouitate perculsus, cuius unicus ideo tantũ occisus est, ut uidex Reuertebamur nocte pariter, sicut omnia nos uitæ ministeria iungebant, & homines quibus non seruos præstabat fortuna custodes, tuebamur pauperẽ mutua pietate comitatum, inuicẽ sustinẽtes, inuicem nixi, nec nisi magna percussoris diligẽtia separãdi, cum dies medio noctis horrore stricto mucrone prosilijt, & stupentibus attonitisq; miseris confodit illum fortiorem: illum, qui fortasis aliquid in mea morte fecisset. Confiteor Iudices, nihil tunc oculorum meorum diligẽtia, nihil egit cura miseri patris. Percussor uoluit agnosci. Vos nunc ciues, uos omnes humani generis affectus, miserrimus interrogo pater. Suadete quid faciã. Hunc quem uidetis circa me sanguinem, de filij mei uulneribus accepi. His manibus labentis unici mẽbra sustinui. In oculis adhuc uultus illius moriẽtis, hærent auribus uerba super cadauer habita inimici exultãtis. Fidẽ tormẽtorum, quousq; percussoris filij mei conscius ero? Aperite pectus istud, & totum de uisceribus meis latronis egerite secretum. Vidi, & mihi non creditur. Vidi, ita poßim & in tormentis idem dicere. Aut si compono, si fingo, urar, lacerer, & non probem. Si uidetur, torquẽdus sum Iudices, ut hoc desinam dicere. Nec me Iudices fallit quãtam molem accusationis, etiã in manifesta ueritate susceperim. Diuitem detuli reum pauper inimicus, occisi pater, & postulo ut mihi credatur testimonium in mea orbitate dicenti. Itaq; non deprecor quo minus mihi uelitis irasci: donec probem, torquete tanquam mẽtientẽ. Lex, inquit, liberum hominem torqueri uetat. Per fidem, Iudices, quis nõ hoc eũ respondere credat, cuius tormẽta poscantur? Nemini Iudices credo dubiũ, legem quæ torqueri liberũ hominẽ uetat, hoc prospexisse tantũ, ne quis torqueretur inuitus, et iura quæ nos à ser-

uilium

uilium corporum conditione secernunt, impatientiæ tantũ succurrisse nolentium. Omniũ beneficiorum ista natura est, ut nõ sit necessitas, sed potestas. Quicquid in honorem alicuius inuẽtum est, desinet priuilegiũ uocari posse, si cogas. Cuncta si uidetur iura percurrite, nusquã adeò pronas solicita lex est, ut quod præstat, extorqueat. Dedit cæco talionis actionẽ, non manus recusantis impellit: iniuriarum, cædis agere permisit, sed nõ cogit inuitos. Adeò penè leuius est ultionẽ perire quàm potestatem. Genus seruitutis est coacta libertas, & eadẽ iniquitas quicquid de inuito homine facias. Vis scire quid lex ista prospexerit? Non exigo, ut torquearis. Quàm multa dij deæq; nõ minus sunt iusta, quàm lex exigit, quarundam inuidia rerũ, ut uinci se magnitudo patiatur, & quicquid accidisse mireris, tantundem poscit in ultione nouitatis. Filius in cõspectu patris occisus est, torquete securi, nihil iniquius fieri potest. Ignoscãt persuasiones, si facinus istud omniũ illicitarum rerum cõsumpsit inuidiã. Et unde tormentis salua iustitia est, plus est de quo quæritur, quàm quomodo quærẽdum. Nullum debet inimicum uideri genus probationis esse, quod solum est. Et quicquid potuit prodesse seueritati, nunquàm nocuit exemplo. Sufficit libertatis reuerẽtiæ, quòd torquetis inuiti, quòd contra me nõ alius inuenit. Liberum torqueri non licet. Hoc est Iudices propter quod filiũ meum diues corã me non timuit occidere. Filium igitur meum in conspectu meo occisum esse contendo. Quid dicitis? Ita non erat contra proclamationis huius fidem, si nunc agere possem quietum modestumq; miserum? Vultis cùm hoc uiderim, tantùm testimonium dicam? Mirum hercle, si scindo uestes, nudo corpus, ignes, flagella deposco. Insaniat necesse est pater, cũ solus hoc sciat. Fallitur Iudices quisquis hoc quod postulo, contẽptũ, quisquis audaciam uocat. Filius urit, exagitat, & inter tormenta fugio dolorem. Si mẽtientis est uelle torqueri, inuenite quid facere debeat, qui uerum dicit, & non probat. Mentiris, inquit.

Bene

Bene quòd & tu fateris nõ esse mihi sine quæstione credendum. Et quas per fidem mendacio meo causas dues assignas? Ignoro percussorem. Deinde te potissimum de quo quererer, elegi. An scio, & simultatibus nostris occasionem orbitatis indulgeo? Decipi me non posse manifestum est. Filius meus cum pariter rediremus, occisus est. An dignoscere percussorem nocte non potui, cum percussor potuerit eligere, fugere? Quid ais? Iuuenẽ meum alius occìdit, & tu mihi solatium ultionis imples? Te accuso scilicet, ut interim nescio quis ille fugiat, euadat. Quod tu mihi genus furoris assignas, ut maximi sceleris ultio pereat falsæ accusationis incerto? Homo qui me uidisse contẽdo, cum occideres filium meum, nisi de te uindicor, non reliqui mihi, ut hoc de alijs probarẽ. O' te extra omnes humanorum pectorum affectus inimice sepositum, nunc qui me putas posse mẽtiri. Perdidi infelix illum chariorem pauperibus affectum. Succurrere mihi putas, quòd aliquando dissedimus? Falleris, deciperis. Hominis cuius occisus est filius, unus inimicus est. Sanè posit aliquis hãc doloris dissimulationem mendacio perferre uerborum, torqueri uolo. Nihil est tãti nisi uerum: uidelicet inter ignes, ac flagella sufficit mihi, si dixero: hic est inimicus animæ, qui nobis subinde maledixit, hic ille contumeliosus, ille impotens. Ego nescio an mihi posit in quæstione sufficere, quòd uidi, & quòd inimicus me contendit ideo uelle torqueri. Tormenta postulo. En ad quod confugiat homo, qui se sciat posse mẽtiri? Nulla est ratio quæstionum relicta mortalibus, si adiuuant contra ueritatẽ: & sublata est de rebus humanis necessitatis huius utilitas, si uiam tuetur ultro, explicatq; fingẽtibus. Hucusq; durant artis ingenia mortalium, ut sit aliquis secreti firmitate compositus, hominem tamen ultrà non sequitur animus. Non uacat asserere, quæ finxeris, tunc cum uix prodest & uerum fateri. Et nemo non contra id torquetur, quod dixit ante tormenta. Non refert, cuius ad equuleũ nominis persuasionem, quas silentij afferas causas. In

ſas. In quæſtionibus tantum corpora ſumus, & nemo nõ con-
tra aliquem torquetur affectum. Exigam quæſtionẽ, aut recu-
ſem? Quid intereſt tormentis breui futurus ſimilis homini, qui
fateatur inuitus? Nouum Iudices inauditumq; rebus humanis
aperitur exemplum. Nemo unquam ideo torqueri non debuit,
quia mentiretur. Sed ſi fas eſt Iudices dubitare de fide quæſtio-
num, alius debet eſſe ſuſpectus, ille ſcilicet in quo ſeruilium pe-
ctorum receſſus, in quo uerniles excutiũtur artus. Quoties tor-
tori eſt rixa cum membris, tum cruciatus agnoſcit aſſiduis ſup-
plicijs durata patientia: & homini non eſt noua res dolor cor-
poris appliciti, quòd ſciſſa laceratáq; ueſte primum ferre nõ po
teſt pudorem, quòd neſcit ad flagellorum uices mẽbra compo-
nere, nec ullo uerbera frangit occurſu. Nos inquã ſumus, quos
leges ſuperuacuum putauere torqueri. Vnde nobis inter iſta ſe-
cretum? In tormentis libero homini opus eſt patiẽtia, ut uerum
dicat. Sed, inquit, ideo torqueri non debes, quia exigis, ut tor-
quearis. Aliud ſunt inimice tormẽta, aliud uelle torqueri. Felices
illos qui recuſare uoluerunt. Meretur clementiam & fauorem
quiſquis ad illa tremẽs exanimisq; perducitur, quẽ uix à geni-
bus tortor abducit, cui iam ſciſſas quoq; difficile poſis eripere
ueſtes. Ego quẽadmodũ uultis deprecer, qui uideor prouocaſſe
tortorẽ? Ille ille ſine ulla miſeratione laceratur, cui ad ſingulos
ictus dicitur, ipſe uoluiſti, quem non decet rogare, qui creditur
fingere proclamationes, ſimulare gemitus, de quo primũ uiden-
tur uindicãda tormẽta. Non inuenio Iudices, quid ſperare poſ-
ſit, qui mentitur, & exigit quæſtionẽ. Homini qui uult torque-
ri, diu nõ creditur, nec uerũ dicenti. Nec eſt Iudices quòd pute-
tis adeò mihi triſtiſsimã orbitatẽ omnes humanorũ pectorũ ra-
puiſſe ſenſus, ut non intelligã petere me, quod diues poſsit euã-
dere, & penè magis pro percuſſore torqueri. Sed quid me face-
re uultis? Nõ debeo uideri poſſe mẽtiri homo, qui cũ filius meus
occideretur interfui. Veritati tantũ præſto patiẽtiã, exigo quæ-
ſtionem,

ſtionẽ, in qua quid dicturus ſim, neſcio: quid debeã dicere, uidi. Scio, uultis poſt hoc argumentis, ſuſpicionibus agam. Breuiora tormenta ſunt. Non inuenio Iudices, cur renuat tantopere diues quæſtionem, poſtquàm ſuperſunt adhuc incerta ac dubia. Facinus eſt tamen me nõ torqueri, ſi mihi torto utiq; credendũ eſt. Quouſq; me crudeliſſime mortaliũ metus ſimulatione deludis? Ego magis qui poſtulo tormẽta, timeo: ego qui nihil facere potui, cum uiderem. Suſpecta tibi eſt noſtra patientia. Vides enim, hortatur nos contra dolorẽ primæ robur ætatis, ſolidum plenũq; corpus. Quàm facilis, quàm expedita res eſt torqueri miſerum? Affero ad quæſtionem iam planctibus membra liuẽtia. Quãtum animæ, quãtũ ſanguinis orbitas traxit? Quãtò imbecilliora ſunt hæc quotidianis lamentationibus euerberata uitalia? Quicquam ergo fingere poteſt hic pallor, hæc macies, & iam torto ſimilis infirmitas? Adijce quòd nihil minus in quæſtione diu poſſis dicere, ſi mentiaris, quàm quòd oculis ſcias: et breuiſſimũ cõfeſſionis eſt genus dixiſſe, quòd uideris. Felices dices quos tortor interrogat, qui non habẽt in ſua poteſtate credẽtes. Impatientiſſima res eſt poſſe cum uelis, deſinere torqueri. Quin potius, inquit, probas? Fiduciam hominis, qui ſcias hoc me uidiſſe ſolũ. Sine dubio diues multa te poterãt argumẽta cõuincere, ſi deferret alius, & eras manifeſtiſſimus reus, ſi mihi percuſſor quærendus eſſet. Quis enim credibilior in cæde pauperis, quàm diues inimicus? Aut de quo facilius cõſtare poſſet ſcelere, quòd cauſam nõ habet niſi de ſola ultione? Non inuenit multa uerba, uidiſſe. Nec mihi debet perire probatio iſta, quia poteras et accuſari. Exigit probationes, cũ facinus ſic diſpoſuerit, ne poſſit probari. Quẽ mihi nox teſtem, quos præſtare potuit oculos nuda ſemper, incomitata paupertas? Tibi ſeruus à conſcientia ſceleris ſummouendus fuit: & iſta ratione quis intereſſet, quem putares poſſe torqueri? Et totum facinus in has angustias redegiſti, ut illud ſoli ſcirent, qui faciebant, & cui non crederetur. Nunquid dubitaretis

quærere

quærere, si alius sciret hoc scelus? Facinus est ideo filij mei peti re uindictam, quia pater uidi. Ego uerò Iudices & ex hoc quòd recusat dies quæstionem, partem probationis impleui. Accusatoris tormenta nunquàm timebit reus, nisi de quo credi potest & ante torměta. Cur, inquit, si mihi causæ (veteris simultates no strę erant, non te potius occidissem? Vere crudelis, ego te hoc maximè argumento percußorem probo, quòd mihi pepercisti. Tuum fuit hoc inimice commětum, occiso filio seruare patrem. Parcendi tamen mihi uel hæc fuit ratio, quòd defendi non poteras, si duo perissemus. Audire mehercle mihi uideor illas cogitationes, illa scelerum secreta consilia: Quid mihi cum uulneribus? quid cum cruore consumptæ, & iam penè abeuntis animæ? Occidatur potius ille iam iuuenis, iam inimicus, de sene uindicabitis me patris oculi. Vis mirer quòd me nolueris occidere? Queri mehercule te puto, quòd in senectute magni doloris uita breuis est. Pepercisti mihi, quo modo excogităt artes detinere supplicia, et de pereũtibus magis sæuitia eruitur dolore suspẽso. Agnosco noctis illius inimicæ clementiam, quòd me torqueri non uis: ex hoc euenit, quòd neq; occidisti. Tentat Iudices efficere dies, ut incredibile uideatur quòd occisum ab eo cõtendo filium. Dicturum nunc putatis, magis interesse securitatis, ut quis facinus sibi tantummodo credat, & id tutius esse inimico patre, quàm conscio. Plus est quod affirmo. Filium in conspectu patris occidere, sic operæprecium est, si illud ipse facias: Perdit plurimam de sceleribus uoluptatem qui mandat, & minus gratiæ rebus exnuncio uenit. Occîdet alius te iubente, sed uulneribus illis non fruentur oculi: sed plus est, ut singultibus abeuntis animæ, ut cruore satieris, ut collapsum palpitantemq; uideas, ut me uidente. Conuenit Iudices quòd ipse dies hoc fecit, & quòd ego uidi, ratio sæuitiæ est, ut aliquis coram me occidatur, propter quẽ occiditur. Fidem uestram Iudices, ne me ideo nõ putetis uidisse, quia nihil feci. Seruulorum iste liberorumq; dolor est, occiso

homine

homine statim scire quid faciat, exclamare, procurrere, fidē deorum hominumq; testari, postea cum lachrymis uenire. Vultis percussorem inuadam? Vultis fugientem sequar? interim deficientem quis excipiet? cui se morientis imponet infirmitas? Scis profectò percussor facinus ordinare, disponere: filium occidere coram patre secretum est. Miseremini iudices igitur, ut hinc quoq; uelitis existimare diuitis conscientiam, quòd contentus est, ne de scelere quæratur: nō habet fiduciam hominis, qui me sciat mentiri: & quod non minus debetis attendere, quam si fateretur, non putat sibi saluum, ut iterum neget. Dissimules licet, non est innocentiæ metus cum timentur aliena tormenta. Quid ait dies? Orbitatem meam in tale genus usumq; conuertet, si paterni doloris autoritas facinus impingit alienū? Deinde nō ipse affers equuleos, nō ipse disponis ignes. Diceres mehercule te uelle torqueri: ego scindo uestes, tu intremiscis: ego ad flagella nudo corpus, te facit pallor exanimem: ego equuleos, ego posco flammas, tu non habes in meo dolore patientiam. Rogo quid aliud faceret, qui occidisset? Quid nunc agam miser? gratiam confessionis ante tormenta consumpsi. Scio quantò credibilius fuisset, si hoc statim inter ignes, inter flagella dixissem, & multum de autoritate primæ proclamationis amisi. Non est tamen quòd superuacua putetis esse tormēta, quāquam dixerim quicquid sciebā. Habeo adhuc ex illo multa referre secreto, quæ argumēta faciet dolor. Non refert an me uidisse dixerim, tormentis hoc probaturus sum, debuisse mihi credi ante tormenta. O quantopere nunc inimice torqueris, quòd te coram iudicibus interrogo, quòd hoc nō potes mihi fateri. Sed si bene gaudij tui perspicio secretum, non putas te negare quia uidi. Arrogantissime percussorum euasisse te putabas, quòd illud duo tantum sciebamus? Meis, meis hoc ignibus nega, & dum me per singulos artus tortor interrogat, perfer saltem non credendi patientiam, cum ego me uidisse proclamem, tu nullam afferas innocentiæ probationem. Non

potes aliter absolui, quàm ut illud ego negem. Nec tamen Iudices putetis solo me calamitatum ambitu petere quæstionem, dabo propter quod torqueatis irati. Filiũ meum illum singulis uobis uniuersisq; laudãdum, iuxta quem felix, iuxta quem arrogãs eram, occidit. Mea nimia libertas, ita ego te non equuleo efferã, non super ardentes eximam flammas? Nunc me uindicas, nunc tueris. Modo coram me filium meum diues occidit fiducia tui. Concurrite omnes liberi, omnes parẽtes, urite, lacerate hos primùm patris oculos, distrahite has manus, quæ nihil pro pereunte fecerunt, hoc corpus, hæc membra, quæ de complexu latronis uulnera nulla retulerunt. Siue hoc pœnam, siue uultis esse clementiam, debeo tam miser esse dum probo, quàm cum uiderem. Miserum me, si fas est in quæstione mentiri. Sine dubio diues hoc captauit recusando quæstionem, ne crederetur. Sed dura paruumper anime, uidisti. Nunc infelix ad nos miseros pietas redi, quod fieri in ipsa orbitate non potuit, & uires quas improuisus abstulit dolor, probatio restituet. Cum flammis urẽtur nuda uitalia, nox illa occurret: cùm mẽbra fidiculæ flagella laxauerint, rursum ante oculos sit moriẽtis unici uultus, hæreãt uerba percussoris, mandata pereuntis. Filium spectasse morientem longa præsentia est. Nescis infelix senectus, quanta tibi opus sit ueritatis contentione, ut pœniteat diuitem, quòd nõ duos occîdit. Iam nunc tamen uobis Iudices infirmitatem meam allego, commendo. Si me fortè fidiculæ flagella mutauerint, ego tamẽ uidi. Si uocem in equuleis ignibusq; perdidero, ego tamẽ uidi. Si totus undiq; dolor pariter admotus occiderit, ego tamẽ uidi. Alioqui nisi hoc animo meo, nisi licuerit oculis, morerer hoc dolore, quo puto me posse torqueri.

GEMINI LANGVENTES. ARGVM.

Gemini quibus erat pater, & mater, ægrotare cœperũt. Consulti medici dixerunt eundem esse languorem. Desperãtibus reliquis promisit unus se alterum sanaturum, si alterius uitalia inspexisset. Permittente patre execuit infantem,

tẽ,& uitalia inſpexit.Sanato uno, accuſatur pater ab uxore malæ tractationis.

Pro matre contra patrem. 8

QVAM VIS Iudices plurimum infelicißimæ matris peruerſis miſerationis abſtulerit,quòd ex duobus liberis pari deſperatione languentibus alter euaſit, & pleriſq; maximum dolorẽ prima fronte tractantibus uideatur auiditas gaudiorum, ut modò ad totius orbitatis redacta patientiam, iam non ſit unius ſalute contenta: non poßumus tamen affectibus ueſtris non hanc primam triſtiſſimæ calamitatis allegare menſuram, quæ ex ipſa quoque ſolatij ſui cõditione deſcendit. Minus miſera, quereretur de marito, ſi ſanari nec ille potuiſſet, pro quo eſt frater occiſus. Nunc infẽlix par non eſt dolori,nunc non inuenit ulla ſolatia, ex quo ſibi uidetur filium perdidiſſe uicturum. Super impatientiam triſtißimæ orbitatis increſcit,quòd intelligit illum non ſine ſanitate fuiſſe languorem, nec perſuaderi miſeræ poteſt perituro laboraſſe fato,in quo inuentum eſt quod ſanaret alium. Captet licet crudeliſſimus ſenex parricidij immanitatẽ metu maiore protegere,non inuenio unde colligi poßit utrunq; fuiſſe moriturũ. Ex duobus ægris non periit,niſi qui occiſus eſt. Ante omnia igitur illud à uobis infeliciſſima mater petit, ne maximi ſceleris ideo decreſcat inuidia, quia pati uidetur, & reus ex orbitate tantundem. Non perdidit filium,quiſquis occîdit. Explicat à dolore patrem,quòd ſibi uidetur feciſſe rem maximã, & in locum iuuenis amißi ſubſtituit de uanitate ſolatium. Alia eſt, alia cõditio matris,quæ medico non credidit,apud quam ſæuißimæ conditionis immanitas fidem non potuit impetrare tentandi. Pro utroque timuit, pro utroque ſperauit. Facinus eſt eum maioris pietatis uideri, qui de morte filij putauit alterius uel certa ſalute tranſigere. Sic debetis odiſſe patrem, tanquam duos occiderit,cuius non interfuit uter occideretur. Eſt tamen ſanctißimi

Iudices quod de crudeliſsimo parricida queri poſsit nõ ſola ma
ter. Adiecit humanis calamitatibus ipſam ſanitatem, & morbo
rum languorisq; uiolentiam medicinæ conceſsit. Filium occidit
(ſi ipſi creditis) fortaſſe moriturum, & hominem cuius charitas
debuerat ipſa deſperatione creuiſſe, in h[illegible] ſolum impendit, ut
tantundem ſupereſſet incerti. Non exonerat Iudices immanita=
tem ſæuiſsimæ patris, quòd hac ratione credidit de languente fi=
lio. Rem inauditam, rem facere crudelem. unam rationem habet,
ſi ipſe ſanetur. O' triſtior indigniorq; ſemper menſura calami=
tatum magna felicitas. Hunccine fecit exitum illa modo ciuitate
tota conſpicua mater? ille indiſcretus ab utroque latere comita=
tus? ille gaudentium dulcis error oculorum? Quid mihi mortem
nunciatis unius? Perdidit miſera geminos. Paßi ſunt enim lãguo
rem miſerrimi iuuenes, ſine dubio pariter unáq;, nõ fraternita=
te, non animæ corporumq; conſortio, ſed conditione fragilita=
tis humanæ, qua ſic extranei quoque duo languere potuiſſent.
Non negauerim morbum grauem, & parentibus utiq; metuen=
dum: de cuius tamen adhuc, ut parciſsimè dixerim, remedio quæ
rertur. Quid refert an medici cõſenſerint utrũq; periturũ, cum
eundem dixerint eſſe languorem? Manifeſtum eſt de duobus nõ
dixiſſe uerum, quos de altero conſtat eſſe mẽtitos. Iam tamẽ Iu=
dices, de tam perdita pronunciatione nõ querimur, quòd ægros
quos ſibi uidebantur explicare non poſſe, parentibus credide=
runt. Innocentior eſt ſimplicitas deſperare, ſi remedia non noue
ris, & hanc ignorãtiæ malo probitatem, ut languorem quẽ ne=
ſcias, tantum neges poſſe ſanari. Maximi tamen uirorũ, & qui=
bus artis ſuæ ſoluendo non ſit humanitas, ſi ſciebant hoc genus
curationis, & illud non indicare uoluerunt, multis & illos men
titos breuiter probem? Deſperauerunt de languore, cuius reme
dium (ſi patri creditis) alius inuenit. Siue enim Iudices uãniſsi=
mus neſcientũ uidit hanc patris in periculo liberorũ rigidã ni=
miamq; patientiã, & hominem in filiorum languore ſolicitũ de
remedio

remedio generis humani: siue captauit ex hoc uultu quandã artis mutationem imitari, quando sanare non poterat, & ignorantiæ pudorem tegere magno tentauit incerto: siue ut aliud uideretur dixisse quàm reliqui, uerba desperationis incredibili uanitate uariauit, magnos miseros parentes ambage suspendens tutissimum putauit promittere, quod deberet nemo experiri, causas quidem se dixit ignorare morborum, sed salutem spopondit unius, si licuisset alterum occidere, lacerare, perspicere. En cui pietas patris, cui credere solicitudo debuerit, dixit se scire remediũ, quod nesciebat. Vultis intelligere Iudices nihil impatientia charitatis fecisse patrẽ? Nõ retulit ad matrẽ, adacta est à morte filij uel sanitate discedere. Nõ propinquos cõsuluit, nõ amicos, sed sua tantùm persuasione, medicíq; contentus, quod nocentius est quàm si ipse occidisset, alterutrum potuit eligere. Dicat nũc parricida, quid fecerit illud, quòd etiam de similibus tam paribus ægris in alterum desperatio illa prævaluit? Si medici non interfuit, uter occideretur, constabit uiuere utrunq; potuisse: si interfuit, constabit non eundem fuisse languorem. Qualis fuerit illa curatio, quid passus sit iuuenis in morte, qua medicus parabatur, omniũ cogitationibus liquere crediderim. Ideoq; parcimus auribus matris. Breuiter tamẽ longæ crudelitatis explicãda sæuitia est. Ex omnibus quæ pertulit, leuissimũ fuit, quòd occisus est. Non est quòd ueniam tristissimæ curationis paret, quòd uidetur in alio fratre explicata promissio. An alterum medicus sanauerit, fortuna uiderit: quod negari non potest, alterum medicus occidit. Erumpit hoc loco mulier infœlix, & tota libertate proclamat, Redde mihi marite filium, quẽ tibi pariter medicoq; cõmisi. Hic est ille uester insanabilis, recipe quẽ mihi credidisti, hic ille moriturus, hic quẽ permiseras medico, si maluisset occidere. Vide quid profecerint anxia uota pietatis, solicitæ preces. Dum iam frigidi pectoris calorem superpositis reuocamus uberibus, dum frigentia membra continuis osculis, & spiritu trepidæ ma-

tris animamus, dum labantes oculi ad nostras exclamationes no
stros q̃; planctus admissa paulatim luce laxantur, dum multa mẽ
tior, multa promitto, & fratrem dico sanatum, respexit ad ui=
tam, conualuit, cuasit. Non tamen iacto pietatem, nõ arrogo mi=
hi prosperæ curationis euentum. Quid hu(*)sanauerit, uis scire
breuiter? quod potuit utrũq; sanare. Pudeat uos ò iura legesq̃;
quòd miserrimũ sexus dolorem his clusistis angustijs. Ita maritũ
quòd occisus est filius, malæ tractationis uxor accusat. Perdide=
runt legis huius autoritatem, quæ ad illas uxorias querelas ma=
trimoniorũ solent deferre delicias. Ego illam datam miseris tan=
tum matribus puto potestatem, ab iniquo coniuge explicare di=
uortium: & contra maritales tuetur iniurias, ubi nolis præstare
patientiam. Illis succurrit, quas nefas est ab uiro discedere, quas
in pessimũ cõiugij durum perpetuumq; complexum, cõmunium
pignorum nexus arctauit, quæ malos maritos pariter, & pa=
tres nec relinquere nec ferre sufficiunt. Facinus est ideo euadere
maritum, quia damnaretur, si de illo minore dolore quereretur.
Itaq; impudenter facit quòd pro detracto matrona cultu, nega=
toq; comitatu, fastiditis noctibus, pulsatáq; facie, filium complo=
rat occisum. Sileo adhuc illa per quæ parricidij creuit immani=
tas. Occisum filium obijcio, putate, luxuriosum, perditum, nocen
tem: fingite hoc patrem ira, indignatione fecisse: quantum faci=
nus sit filium occidere, nemo magis fatetur, quàm qui uult uide=
ri se illud fecisse pro filio. Ecquid Iudices, uel ex hoc totus ani=
mus mariti, tota tristissimæ coniugis calamitas perspici potest,
quòd se negat matri communium liberorum debere rationem?
Placet ergo mortales, ut de hominibus in quos plus ex harũ san=
guine, ex harum transit anima, non habeant partem, nisi tantũ
doloris? Solos ergo cõmunicabit misera planctus, & ab omni=
bus consilijs, quibus ordinatur iuuẽta, uita disponitur, extranea
uoluntate, uilitate seposita, circa mœrores tantũ lachrymarumq̃;
cõsortium orbitate iũgetur? Si meherculesfas est existimare utri

plus

plus parenti debeatur ex liberis, non improbe totam poteſtatem ſibi uindicabit affectus, quæ decẽ menſibus antè ueſtrã incipit diligere noticiam, & cum uos patres gaudiũ primum faciat oculorum, antè ſunt cõſcientia matres. Facinus eſt ideo tantum illis minus licere, quia [illegible]us facere ſufficiũt. Vos eſtis qui creſcentes adhuc iam peregrinationes, qui iam adultos in caſtra magnorũ parentũ uanitate dimittitis. Erubeſcitis deſiderijs tanquã infirmitate, & unde uelociſſimus tranſitus eſt in rigorem, liberos uultis amare patientiã. Quam multa ideo tantũ de filijs facitis, quia licet, & frequentius poteſtatis ueſtræ iactatione, tanquã aliquo grauitatis genere delinquitis? Non habet orbitas ueſtra lachrymas, ſuper ardentes rogos tenetis inconcuſſam rigidamq; faciẽ, itis obuiam conſolationibus, & quod omnem modũ feritatis excedit, captatis in magna calamitate laudari. Quicquã ergo erit quod de communibus pignoribus, non pari mente, pari impatiẽtia, uel ſi neceſsitas poſtulet, pari rigore faciatis? Mali tantũ patris intereſt, ut matri minus liceat. Sanè cedat uobis circa regendas communium pignorum mentes ſexus infirmior, uos mores, uos uitæ genus, uos matrimonia, cæterosq; actus ueſtra perſuaſione firmetis: nũquid arrogãs cõſortium, nũquid impotẽs ſocietas eſt, liberos communes eſſe languẽtes? Si quis imò pudor eſt, cede nũc tota poteſtate matri, illius ſit in ægri toro proximus locus, hæc adhibeat fomẽta, porrigat cibos, ſi quid impatientia, ſi quid flagrantiũ uiſcerũ poſsit infirmitas, mater neget, mater indulgeat. Illas quas ĩmodicus ardor diſcutit ueſtes, hæc ſuper fatigatos reponat artus, illa iactatas toto lectulo manus ſedulo contineat affectu. Fruſtra captas uideri ultionẽ magnæ charitatis, ab omni curæ ratione ſepoſitus. Cũ circa curationes liberorũ nõ cõſentiunt parẽtes, curationis eſt culpa, nõ matris. Quid quòd filium occîdit innocẽtẽ, cui nihil obijcere, nihil poterat iraſci? Filium (ſi ipſi creditis) pro fratre mori paratum, cuius ſupremã ferre nõ poterat. Nouũ Iudices, & incognitũ rebus humanis au-

dite ſicinus. Iam parricidium pietas, charitas, & impatientia orbitatis admittit. Malo odium, querelas, execrationes, quàm ut quis liberos affectu quo ſeruantur, occîdat. Quid refert an per hoc alterius filij anima redimatur? Si parricidũ fas eſt ullas accipere cauſas, filius propter ſe tantùm debet occidi. Adijcite Iudices immanitati, quòd occîdit ægrum. Omnibus equidem mortalibus maiorem crediderim de languore uenire reuerentiam, & illorum quoq; quos inter ſupplicia pereuntes auido ſpectamus aſſenſu, iuxta ualetudines tamen morborumq; uiolentiam quodam innocẽtiæ fauore miſeremur. In carceribus, & in illa profunda nocte pœnarũ irreligioſius ille anheli pectoris pallor inſpicitur, non ſic cõfundunt obuios grauioribus catenis colla ſtridentia & diutino ſqualore concreta facies: ut ille quem ad ſingulos conatus, greſſuſq; labentem uix trahit impellitq; longus ordo uinctorum, & inter tot deſtinatos, totq; perituros, omniũ tamen in ſe retorquet oculos unus æger. Quid ais? tu illum quem nunc nefas eſt caſtigare, reprehẽdere, cuius auribus parcere debuerunt ſæuiora uerba, ſi quid negares, uidereris occidere, ferro, uulneribus aggrederis? Non poteſt hinc tibi uenire defenſio, ut hoc ſis pro alterius ſalute commentus. Inter duos liberos pari deſperatione languentes da bonum patrem, non præponderabit alterutrum, non eliget, ſed ut incertũ orbitatis euadat, ipſe morietur. Tẽtat hoc Iudices crudeliſſimus ſenex excuſationẽ temeritatis ſuæ de medicorum trahere conſenſu. Deſperauerant, inquit, de duobus. Sed ut incertum orbitatis euadat, ſepono pauliſper immanitatem patris, qui credidit, & de arrogantiſſimæ perſuaſionis hominibus queri, de totius generis humani nomine uolo. Quàm multas artes miſera mortalium ſolicitudo fecit? Fato uiuimus, languemus, conualeſcimus, morimur: medicina quid præſtas, niſi ut iuxta te nemo deſperet? Dicturum me putas, non credo renunciantibus, non accedo cum deſerunt, relinquuntq; languentes. Ego uerò medicis non credo ſperantibus

tibus. Aspicite maiorem partem generis humani, & si me interroges, illam robustiorem, illam adhuc in prima rerum naturæ ueritate uiuentem, nullos artis huius nouit antistites, nec minus tamen bellorum uulneribus, morborumq; medetur incursibus, non disputationum; unitate solerti, sed experimẽtis, & inuicem per simules dissimilesq; casus obseruatione ducente, tradita ratione succurrit. Non medicina sanat, sed quicquid uidetur sanasse, medicina est. Quo uultis animo feram, quòd ars (quantum dicitis) inuenta pro uita, si dijs placet, autoritatẽ formamq; captat, ut longè uentura suprema prospiciat, ut adesse fata denunciet, quæ nec timentur, & maxima scientiæ pars esse cœpit sanare non posse? Quisquam ne ab homine, qui adhuc loquitur, spirat, intelligit, sic recedet, quemadmodum relinquitur exanime corpus, & ibi finem uitæ putabit, ubicunq; scientiæ substiterit infirmitas? Si fragilitatem mortalitatis, incertosq; uclimus æstimare casus, tantundem periculi habet omnis æger. Iniquissimum est desperationes uocari, quoties remedium medicina non inuenit, & angustias siue artis, siue mentis humanæ, ad inuidiam referre fatorum. Nihil magis interesse omnium puto, quàm ut spes pro homine tam longa quàm uita sit. Vnde putatis inuentos tardos funerum apparatus? Vnde quòd exequias plangibus, ploratu, magnoq; semper inquietamus ululatu? quid quòd facinus uidetur credere tam facile uel morti? Vidimus igitur frequenter ad uitam post conclamata suprema redeuntes. Pleriq; conualuerunt negligentiæ bono, quosdam explicuit quicquid alios fortasis occideret. Hos indulgentiæ temeritas, illos adiuuit desperationis audacia. Datur fortasis huic arti perspicere morbos, profutura meditari, sed unde sciet, quantũ inter uiscera, latentesq; pectoris sinus, unicuiq; animæ natura concesserit? quam proprietatem spiritus, quam corpus acceperit? Non tam uariæ mortalibus formæ, nec in uultibus nostris sedet tanta diuersitas, quanta latet in ipsis dissimilitudo uitalibus. Inenarra-

bile, indeprehensibile est, quicquid nos alimentorum uaria compago formauit. Et prout in nos plura seu rariora de terrenis seminibus cœlestibusq; coierunt, ita uel duramur tacita ratione, uel soluimur. An desperantibus credi debuerit, uos æstimabitis. qui negauerunt ægros posse sanari, qui in hoc probauerũt, qui euasit, nec in illo quem non languor occîdit. Iustas mehercule haberet mulier causas querelarum, si noua incogniteq; ratione uel utrunq; seruasset. Nunquàm ex magno uenit affectu incredibilia uel profutura tentasse, & in re quæ plus de incerto habet, temeritas experimenti solam probat desperationis audaciam. Quid refert cuius sit conditionis æger, quantum adhuc spei, quantum uideatur habere de uita? Sacrosancti sint parentum metus. Dij non sinant, ut ex liberis uilior incipiat esse periturus. Medici desperauerunt. Quid istud ad patrem? Spera tu, iube sperare matrem, tuis potius affectibus, tuis crede uotis. Et hoc de parricidij facilitate est, circa filiorum languorem ad desperantes potius accedere. Fidem habes hominibus, quos mentiri alius affirmat, contra quos iterum credis uni præsertim. Pessime hercle de tua feritate sentirem, si in quacunq; filij curatione non adhiberes propinquos, non interrogares amicos, non respiceres ad matris animum: non hanc primam impatientiam, non hunc consulis timorem. De nullo filio minus debet soli sibi permittere pater, quàm qui uidetur utiq; moriturus. Fratres, inquit, & gemini erant, ideoq; credibile est illis eundem fuisse languorem. Rogo quis in ullo mortalium ferat ignorantiam pariter & affirmationem? quisquis nescit quod genus languoris sit, non potest scire an idem sit. Nihil Iudices in rebus humanis uoluit esse rerum natura tam simile, quod non aliqua proprietate secerneret. Quid refert an ex iisdem prima illa duorum corporum animorumq; compago seminibus oriatur? Sibi quisq; firmatur, sibi quisq; cõponitur, & duo plures ue fratres nascuntur fato singulorum. Hanc ipsam uidi indifferentiam, quã

miran

mirantur occursus, stupent ciuitatis oculi, parentum tamẽ agnitio dignoscit, separat notitia nutricum, & fallentibus notis, est rursus quod faciat ipsa similitudo dissimile. In plerisq; quamuis sit indiscreta facies, inuenitur tamen alius oris sonus, habitus, incessus: sed ut ipsa consentiant, diuersa mens, contrarij mores, & uitæ genera rixantia. Quid quòd non eandem esse naturam geminorum probat etiã fortuna dissimilis? Hunc percussit paupertate perpetua, illum insperatis opibus excoluit. Illius per titulos & honores, illius per ignobiles obscurasq; sordes totam duxit ætatem. Simile est, quicquid accipiunt ex homine gemini: dissimile, quicquid ex fato. Nec enim tam pariter in lucẽ de maternis exiluere uiscribus, ut illos eadẽ origo signauerit. Quantum putas interfuisse temporis, dum primum uteri pondus egeritur, dum parumper exonerata uitalia altero rursus homine laxantur? Breue fortasis exiguumq; uidetur mortalibus oculis, sed si terrena mẽte perspicere uelis orbis huius uastitatẽ, scies multum esse, quod inter duas trãscurrat animas. Voluitur super nos hæc cœli syderumq; cõpago, & sol præcipiti per procliue decursu, totius diei noctisq; breuitate emensus oriẽtis occidentisq; cursus, diuersorum syderũ in primo statim ortu rotato se rursus axe cõsequitur. Hoc tu paruum credis esse spatiũ, quod diuersis pariter rebus impletur? Quantum inter illa transcurrentis horæ momenta nascitur, perit. Igitur quando unquam peregrinati sunt unà, militauere pariter? quid nõ diducti separatiq; fecerũt? quando illos languor, quando suprema iunxerunt? Et quandoq; sit necesse est aliter, ex geminis quòd pariter languerunt, non sic accidit quomodo fratribus, sed quomodo duobus. Non eodẽ fato languere geminos, quemadmodũ uultis, breuius probem, quàm quòd nec uterq; occisus est, nec uterq; sanatus. Sed fingamus hoc esse uerum, quòd desperauerunt medici: relinque nobis pater innocentiam calamitatis, salua solatia sint de liberis, quos tibi uideris nõ perdidisse nisi fato. Quis ex parentibus

nescit

neſcit hac ſe mortalitatis procreare lege? Sed indigni exitus ſupra orbitatẽ ſunt. Ideo magis flemus illos, quos bella rapuerũt, hauſit incendium, naufragia merſerunt. Fortius feras inter aßidentium manus, inter ſuorum officia labentes, cum ſe inuicem oſcula, cum ſe ſatiauere ſermones, cum dicta ſuprema mandata ſunt, & ſe ſcit pietas omnia feciſſe pro uita. Igitur uerum dixerim, illos mori credimus, hos perire. Non inuenio quemadmodum excuſationem pater de conſenſu poßit accipere medicorum. Hoc eſt quod omnem comparationem feritatis excedit. Filium pater propter hominem, quem non putauit poſſe ſanari occîdit? quod tu monſtri portentiq; genus es? habes parricidij patientiam, non habes orbitatis. Ita demum potes ferre filij mortem, ſi facinus adieceris. Tu occîdis, quia deſperauere medici. Quererer mehercule ſi reliquiſſes, ſi quid de continuatione curæ ſolicitudo laxaſſet. Nihil ergo plus facies, quàm illi qui nunc plures fortaßis circũcunt ægros, quos detrahit, quos auocat alia curatio. Filios ſaltem committe uel matri, de fortuna queratur, dijs faciat inuidiam. Mulieri quæ ferre non poteſt, quòd uideris deſperaſſe, nunquàm ex hoc rationes reddas, quòd occideris. Quis hanc Iudices impudentiam ferat? tentat pater, ut & huic rei credatis, quod deſperauerunt omnes, & quòd ſperauit unus. Noſtræ quidem querelæ ſufficit non conueniſſe medicis: & cum inuentus ſit, qui contra ſenſum deſperantium genus aliquod ſanitatis afferret, fas erat Iudices ut adhuc inueniretur alius qui lætiora, utiliora promitteret. Hoc nunc me queri putatis, quòd in re, de qua credere nec omnibus debuiſſet, acceßit uni. Non intereſt an ſuperſit remedium, quod tentare non debeas: & ubi tantundem periculi ſperes, quantũ deſperatio habet, melior exitus eſt, qui facit miſeros innocentes. Quid inuidiam prioribus medicis paramus? Nemo magis deſperat, quàm qui ſe negat noſſe lãguorẽ. Quid agis pater? Ita tecũ quiſquam ſic audet agere de duobus filijs, tanquam de duobus ægris? Tu ex geminis alterum

rum occidendum dabis? Non ferrem, si separare expositurus au deres, si contentus esses educaturus alterutrum, non ferrem à piratis captum filium alterius uicaria seruitute redimentem. Tu de orbitate facies uices, & casum singulorum per utrunq; diffundes? Parricidium procarem, si promittẽte medico quòd sanaret unum, posses eligere periturum. Penè crudelius est geminos diuidere quàm perdere. En scientia cui debeat credi: negat se scire causas languoris, deinde promittit quicquid licere nõ deberet nec intelligentibus: Occidam, inquit, deinde sanabo. Memineris pater in hac conditione prius esse, ut occidas. Non est tanta pietas seruare filium, quantum facinus occidere. Tu nũc hoc putas profundæ artis esse secretum? Verba tantũ desperationis inuoluit, & homo cautißimæ uanitatis captat illam nouißimam circumire breuitatem. Vides quanta promissum suum experimentum q; caligine medicus inuoluerit? nunquàm cõstabit, an fuerit languore moriturus æger, qui aliter occiditur. Nõ noui, inquit, languoris genus. Post hanc uocem mehercule non deberes committere ægros, etiam si uellet experiri potionis haustus, ciborũ fomẽtorum q; nouitates. Nescio, inquit, sed si permiseris alterius aperire uitalia, pectus effringere, remedium fortassis inueniam. Iam excusatus es medice matri, speraſti ne tibi crederetur. Differo paulisper quòd de fratribus, quòd de geminis, quòd pater hoc facit non consentiente matre, publico potius mortalitatis contendo nomine, nõ debere genus istud curationis admitti. Actum est uelut de genere humano, si nobis pro salute ægri opus est morte hominis alterius: & penè ratio sanitatis intercidit, si cõsumit medicina tantundem. Ego quenquam dicentem feram, ut inueniam ualetudinis causas, date mihi aliud corpus, alia uitalia occidam: deinde salutaria quæram, profutura meditabor? Ita non facilius est nosse languorem? Quæ hæc est impudentia crudelißimæ utilitatis? Aegrum placuit occidere, ut inueniretur cur non debuisset occidi. Nullum sanctißimi Iudices natura morbo-

rum

rum genus ſolis uiſceribus abſcondit, & quicquid cauſas ualetudinis de uitalibus trahit, in corpus emanat. Inde pallor, inde macies, quòd ad interiorem dolorem ſuperpoſita conſentiunt. Non inuenio, cur hominem uulneribus exquiras, cur remedia quoq; uitalibus per corpus immittas, & ita latentes meatus per hæc quibus tegimur, medicina deſcendat. Cur ergo non eadem ratione languor admittit intellectum ſui, qua ſanitatem prodit? Abditos profundosq; morbos aut citatior clauſit ſanguinis curſus, aut crebrior anhelitus laborantis animæ indicat. Crede de his ante omnia ſenſibus, oculis tuis, & ipſos de quibus agitur, modò ſingulos, modò pariter interroga, cui potiſſimum parti graue tacitæ peſtis pōdus inſederit, unde prorumpat in gemitus conſcius dolor. Medicus qui per hæc non poteſt inuenire languorem, non inuenit nec remedium. Quid ſi aliquid ſanato medicina poteſt præſtare rationis? Sufficit quòd aliquando iā facta ex unius hominis inſpectione, ad totius intellectum naturæ medicina profecit. Quid allaturus huic ægroto eſt, quod non tot ſeculorum, tot languentium experimenta deprehenderint? Vis tu potius hac audacia, qua ſecreta languoris exquiris, remedia tētare? Breuior uia ſanitatis humanæ, propior noſtræ ſalutis utilitas eſt. Si uiſcerū nimius ardor ſtricta circa ſe membra durauit, adhibe remedia laxantia. Si fluitat nimijs æger laboribus, præſtò ſint, per quæ preßis cluſisq; uenis in nouas uires corpus arceſcat. Si parum prodeſt abſtinentia, rurſus ciborum qualitate foueatur. Si ſpiritus receptis premitur alimentis, ad puriores meatus iciunio fameq; tenuetur. Contigit tibi magna experimentorum materia medice, ægri duo, & languor idem. Non eſt opus ut expectes quando ſuper unius hominis patientiam explicet profuturorum magna diuerſitas. potes experiri pariter eadem conſentanea, diuerſa, pugnantia. Nulla ratio eſt uulnerum, ſanguinis, ſupremorum. Quemadmodum ſanari debeat alius æger, ſcire non poßis, niſi ex altero ſanato. Quid quòd etiam ut idem

ſit ua

sit ualetudinis genus, necesse est tamen duorum corporum diuersitate uarietur? Nunquàm in alienis uisceribus inuenias totum, quod de altero quæras, & alius languor est, alius æger. Cur maximũ nefas alterius filij salute defendis? Homo in quo sola quæritur causa languoris propter medicum occiditur? Adijce quòd nec deprehendi ex non sanato potest ullius causa languoris. quicquid nos in uitia morborum à naturali sanitate commutat, facit aut nimij sanguinis pondus exæstuans, aut superfluens calor, aut naturalem modum humor exundans, aut spiritus per tacitos meatus non solita laxitate discurrens. Quid horum, si uitalia ferro uulneribusq; resecentur, saluum potest esse languentibus, cum compressi spiritus laborem protinus ille reserati pectoris meatus emittat, sanguis ijsdem pariter deprehendatur, egrediaturq; uulneribus? An fas putatis, ut suam seruent uiscera nudata faciẽ? ut nihil perdat ex priore natura illud pectoris uitæq; secretum, cum admisit oculos? Plurimum in nobis etiam timore mutatur. Quantum affert solicitudo, gaudium, dolor, & aliquis subitus affectus? Quoties dum ad curationẽ præparatur æger, dum cõponitur ad sua remedia corpus, medentiũ manus animam destituit? Iam uerò ad singulos ictus, & longissimas uulnerũ moras quantũ ex toto homine cõuertitur clamore, gemitu? Necesse est omnes perire, quibus cõtinetur uita, causas, quoties uita ipsa consumitur: & cũ homine qui propter intellectũ languoris occiditur, ipse quoq; paulatim languor emoritur. Differ saltẽ pater hanc crudelitatem: quicquid ex filio facis, facies ex cadauere. Si potest deprehendi languor, cum occidit, facilius cum occiderit. Interrogare mehercule hoc loco libet, utruḿne periturũ pater, an medicus elegerit? Negauit sua interesse, quẽ occideret: hoc si alter perisset, probauerat utrunq; fuisse periturum: cum conualuit, probat utrunq; uicturũ. Ad sæuissimam curationem potuit ægrũ facilius mehercule explicare, si esset unici pater. Sufficit ergo cõparare, decernere, num iterũ ille tibi pretiosior, ille melior

incipiet

incipiet esse uicturo. Vbi est impatiētia patris, qua uix dimittitur cadauer in rogos? qua corpus exanime detinetur amplexus? Dij immortales quàm sæua, quàm crudelis est ipsa cūctatio, dum deliberas, dum unumquenq; detractas, parricidiū in utroq; consumis. Duorū utilitate fit, ut ex fratribus occidi possit alteruter occidi. Nunquā Iudices res tam horribilis, tam inauditæ feritatis admissa est. Filium pater propter eum occidit, quem etiam ipsum poterat occidere. Transfert Iudices reus in medicū electionis inuidiam. Ille, inquit, æstimauit, ille decreuit. Ergo manifestum est non parem fuisse languorem. Ex duobus ægris plus habuit spei, propter quem debuit alter occidi. Recede paulisper mulier infelix, filij tui nobis referēda curatio est. Felices ægri qui lāguore moriuntur, qui supremos anhelitus inter suorū amplexus, inter suorū alloqa posuerūt. Vt erat iuuenis primo ipso cōparationis incerto, mox electione cruciatus, abacta est à perituro prima mater, & modo sedula ministeria seruorum repentè mutata sunt in mortis officia. Detrahuntur trementibus uelamenta membris, & ut grassaturas manus totum corpus admitteret, nudatur miserabilis ac defienda macies. Toto deinde tenditur thoro, & ad immobilem rigidamq; patiētiam per omnia lectuli spatia duraturus exponitur. Accipit carnifex ille telum, non quò dextera statim totum uulnus imprimeret, sed quod leuiter paulatimq; descendens animā in consilio mortis ac uitæ librato dolore suspenderet. Hæc exhortatio, hoc fuit perituri iuuenis alloquium: Fortiter dura, patiēter admitte, sanabitur frater. Non est quòd examineris metu, dolore deficias. Caue uiscera exclamatione ne lasses, anhelitu gemituq; concutias, ne remedium pereat alienum. Paßus est miser discurrentem per omnia reserati pectoris improbum uagæ artis errorem. Contentum fuisse medicum toto homine discurrentem primo putatis aspectu? Egesta sæpe uitalia, pertractata, diducta sunt: fecerunt manus plura quàm ferrum. Stat iuxta medicum pater apertis uisceribus inhiās, stillantem

tem animæ ſedem cruentis manibus agitantem: ne feſtinet, hortatur: iubet altius diligentiusq; ſcrutari, interrogat, dubitat, cõtendit, affirmat, & accipit de filij morte rationem. At mulier infelix cluſis aduoluta foribus, cruentumq; ſecretum toto corpore effringens, uelut ſuper buſta, tumulosq; clamabat: Audi miſerrime iuuenis, ſi quis adhuc tibi ſupereſt ſenſus, exaudi, nõ permiſit hoc mater, crede orbitati meæ, crede lachrymis, nec frater hac uellet ratione ſanari. Inter hæc reficiebatur miſer hauſtibus, detinebatur hoſtilibus alloquijs, comprimebatur reſiduus cruor, cludebãtur aperta uitalia. Nemo unquam tam noua pertulit commenta ſæuitiæ. tanquam ſanaretur, occiſus eſt. Ite nũc & quærite, an potuerit medico ſanãte uiuere, qui tandiu uixit, dum occiditur. Vos tunc putatis illius tantum languoris medicũ quæſiſſe cauſas? quæſiuit quicquid neſciebat, & uſus occaſione rariſſima in omnem uoluit proficere nouitatem. Dij immortales quantum infelix iuuenis animæ, quantum ſanguinis, quantum habuit ex uita, qui pertulit ordinẽ longiſſimæ curationis? Vix ægrè miſero licuit mori, uix à cruciatibus ſuis anima dimiſſa eſt. Inuẽtum putatis eſſe languorẽ? Inuentum eſt illum potuiſſe ſanari. Agedum commento tuo ſenex ſuperbus exulta, habes quod liberis, quod parentibus, quod imputare ſeculo poſsis, feciſti medicum parricida meliorem. Libet mehercule intueri par illud: ægrum uidiſſes hominem, qualem nõ ſalutares medentium manus, non ars inuenta pro uita, ſed diri ferarum rabidiq; morſus, & auium fames ſatiata deſtituit, hinc alium in nouas uires recensq; robur reddito uigore ſurgentem. Vultis ſcire Iudices, unde uenerit tanta diuerſitas? Illum pater curauit, hunc mater. Quãtum, inquit, miſera pertuli laborem, dum tam magnam fœueo triſtitiam? Non fuit mihi rixa cum morbis, nec cum repugnantis ualetudinis rigore contentio: totus in lachrymas mœrorem q; reſolutus oderat lucẽ, reſpuebat cibos, faſtidiebat hauſtus, & uitã parricidij pudore fugiebat. In omni proclamatione

gemituq; frater, ille diebus ac noctibus cogitationes, ille torquebat oculos. De quibus tu ægris impotentißima medicina mentita es? Non fuit, non fuit solo languore periturus, quem non potuit nec mors fratris occidere. Quid igitur, inquit miserrima fœminarum, sæuißime senex ex hac recordatione tristißimæ orbitatis ad hos uultus, faciemq; conuerteris? Sine dubio filius est, & post grauißimas denuntiationes redditus uitæ. Sed ignoscat natura, pietas, non est solatium matri unus ex geminis. Felicior ille dolor est, qui transigi saltem cum oculis potest, renouatur, accenditur, & in his uultibus illum quotidie putat uidere pereuntem. Sed & ipse gaudio redditæ uitæ lætiatiq; non fruitur, nec se credere potest charitate prælatum, quē medicus elegit. Sentit infelix cuius orbitatis unicus sit, quibus lachrymis perfundantur oscula, quàm magnis profundisq; suspirijs concutiantur amplexus. Misera uerecundia sanitatis ingratæ, pretium sibi uidetur fratris occisi. Conuertitur hoc loco Iudices mulier infelix, & uelut ad quandam præsentiam amissi iuuenis, Siue, inquit, tandem securitate mortis explicitus, in aliquo sedis æternæ pudore requiescis, siue exclusus ac uagus, & inter fabulosa supplicia metuendus adhuc laceratione, per stupentes horrentesq; manes umbra discurris, audi miserrimæ matris iniquißimam complorationem. Non quidem licuit mihi in illud cubiculum conditorium tuæ mortis irrumpere, nec super chariſsima membra prostratæ meis uulnera tua tegere uisceribus: quod solum tamen potui, corpus quod medicus, quod reliquerat pater, hoc sinu misera collegi, ac uacuum pectus frigidis abiectisq; uisceribus rursus impleui, sparsos artus amplexibus iunxi, membra diducta composui, & de tristi terribiliq; facie tandem ægri cadauer imitata sum. Hoc est tamen quod de tristißima orbitate præcipuè ferre nō possum, propter fratrem uideris occisus, nec tamen unquam constare poterit, an tu sanaueris fratrem.

Gladia

GLADIATOR. ARG.

Abdicare & recusare liceat. Pauperis & diuitis inimicorum filij iuuenes amici erant. Filius diuitis, cum in piratas incidisset, scripsit patri de redemptione. Illo morãte profectus pauperis filius cum amicum apud piratas non inuenisset, quia laniſt[illegible]enierat, peruenit in ciuitatem in qua munus parabatur, sub tẽpus ipsum, quo pugnaturus erat diuitis filius. Pactus est cum munerario pauper adolescẽs, ut uicarijs operis redimeret amicum. Petijtq; , ut si egeret pauper pater, alimenta ei præstaret. Ipse in pugna occisus est. Diuitis filius reuersus egentem inuenit pauperem: palàm cœpit alere. Abdicatur.

Pro filio contra patrem. 9

NEMINEM unquam Iudices intra tam breue ætatis suæ spatium plura terra mariq; perpessum, quàm quæ proxima peregrinatione uel tuli, uel timui, uel uidi, facilis, ut opinor, fides est, cum ex omnibus quos nouimus mortalibus unus nominari me miserior possit, quem infelicẽ ego feci. Tamẽ in hac quoq; omnia excogitantis in me fortunæ uiolentia cõfiteor nunquã hunc me concepisse animo metum, ne post redemptum per alienas manus filiũ displiceret patri meo misericordia. Illas uerebar magis iam non tacitas uulgi opiniones, quibus crudelitatis atq; seuitiæ reus peragor apud plerosque sanctos & graues homines. Nondum excusare potui, quòd redemptus sum. obijcitur mihi orbatus senex, & ille qui mihi modò saluo filio etiã cõtra diuitẽ steterat, amissis in uno iuuene omnibus bonis inimicæ domus supplex. Licet enim totas aduocemus in odia fortunæ uires, & egentem unũ senẽ uniuersa gratiæ mole calcemus, cõfitendũ est tamẽ, plus amici nocuimus q̃ inimici. Quin ipsa prorogatæ quotidiana stipe infelicis animæ uidetur quodãmodo maligna clemẽtia. Quod enim beneficiũ est, efficere ut uiuat orbus? Vnũ tamẽ uel grauius crimẽ infelix hæc abdicatiõis meæ fortuna defendit, quòd uix ad

ſuſtinendum ſpiritum ſufficientes cibos, prorſus tantum mortis impedimenta, auara manu dederim. Puto iam ignoſcetis omnes, ſi plus præſtare nõ potui inuito patre. Quãquàm Iudices oboritur animo meo nonnunquã & illa ſuſpitio, quòd patrem non alimenta uni ſeni parce uiuere aſſueto, ſed liberaliter data, nec diu danda, in offenſam mei cõpulerint. Quantulũ eſt enim facultatibus diuitis, quod ſub patre ſanè tenaci filio familiæ ſupereſt? Ac ſi fõret maius fortè momentum: quis tamen parens tam durus eſt, ut propter aliquam impenſam carere filio uelit, quòd ipſe celatus ſit, quòd non ſuæ miſericordiæ pauperẽ commiſerim, nõ rogauerim, præſertim qui quicquid unquam petij à patre, exoraui? Sed neq; hæc ultimo fulmine caſtigari meruit in differẽdis precibus uerecunda cunctatio. Qui dum tempus opportunum, faciles aditus, hilariorem animũ capto, interim uolui ſupereſſe, cui ignoſceret. Neq; inficior tamẽ fuiſſe me lentiorẽ quàm oportuit, tametſi hoc præcipue habere uideor patris ſimile. Sed ſi ulla emendatio pœnitẽtia eſt, hic in publico uobis adhibitis rogabo. Non ego æs alienum luxuria cõtraxi, nec profuſus in uitia fortuna noſtra male uſus ſum. Redemptionis meæ precium debeo. Si impetro, intelligam uerum eſſe, quod quidam opinãtur, ambitioſum patrem publicare uoluiſſe domus ſuæ miſericordiam, ne uiderẽtur pauperes tantum uitam inimicis ſuis dediſſe. Si perſeuerat, ut porrectos egẽti cibos mea fame repẽdat, & expulſum omnibus bonis filium ſimilem faciat inimico, uereor ne iniquis exiſtimatoribus inexpiabilis illius & ſæpe reprehenſi odij culpa uideatur penes patrem, qui tam facilè iraſcitur. Verum enim ſic placet, fortunæ magis moribus diſſidere, quàm ſuis. nam & paupertatis eſt proprium, quando alia deficiunt, exercere libertatem, & dum contemptus fama uitatur, potentiores uel ambitioſe offendere, & nacta bonam conſcientiam magna fortuna indignius imparẽ aduerſarium patitur. Ergo conſeruit, ut ſolet, caſus duratura longius à paruis initijs odia, dum cõtumeliã hu

militas

militas facilius intelligit, dignitas grauius. Neq; ulla fuit æmulatio (quæ enim esse inter impares potest?) sed fato quodam similus ex diuersis causis contentio. Hic irascendo pertinax erat, ille *incendendo cõtumax. Quanquàm nisi ultimã exprimere confessionem uicti utiq; uicuisset, multa iampridem signa dederant ueniæ, finemq; pugnæ petentis. Nam quò pertinuisse credimus, quòd pauper adolescens relictis omnibus solũ me quem coleret, quem amaret, elegerat? Sine dubio à primis ætatis annis iunxerat nos ille potentißimus amor puerilis, dum aut nulla erant inter parẽtes odia, aut à nobis non intelligebantur. Post diductas tamen domos perseuerauit, imò impensius laborauit. Et siquid mihi in eo perspectum est, nihil horũ fecit inuito patre. Quantum intelligere potui, pauper sine dubio pudore cedendi, ne dãnasse causam suam uideretur, simul quòd nulla ipsi dabatur gratiæ uia, stare uisus in suscepto circuitu, tamẽ quosdam molliores tẽtauit aditus, & dum firma tandem pax interpretaretur, filium nobis obsidem dedit. Ac ne meus quidem offendi uisus est pater, certe nunquam reprehendit, nunquàm prohibuit, nec clàm feci, nec contumacem aduersus patris imperia unquam fuisse me uel ipse rerum declarat ordo. Nam quamuis infestum latronibus mare iussus intraui. Neq; dißimulauerim magnas fuisse causas patri, cur hoc mihi imperaret, quod ipse facere non potuerat: ego etsi nesciebam, non interrogaui, satis plena ratio fuit patrẽ uelle. Felix nauigantium conditio, qui procellas modo & sæuos tempestatis incursus, & albentes fluctibus scopulos, aliaq; pericula tantum maris pertulerũt: ego miser naufragis inuideo, captus barbaris manibus, nec tam nexu catenarũ uinctus, quàm pondere, inundatum carcerem tuli, & uincula macie laxaui. Quis nõ ignosceret omnibus, qui post hoc exemplum nauigare timuissent? Ego qua una spe misera trahebatur anima, literas de redẽptione scripsi patri (testor deos) soli. Quid enim sentire uiderer de parẽtis affectu, si hoc incolumi redemptionẽ ab alio pe

*in cedendo

tiuissem? Nam quod unum mihi secundum patrem fortuna uidebatur parasse præsidium, hoc sperare in illa sorte non potera. Quid attinebat amico scribere, quem sciebam non habere, unde redimeret? Nunquam ne mihi dabitur liberum tempus conquerendi apud patrem de amicis suis, qui proficisci uolentem retinere tentarunt, qui piæ festinationi attulerunt moras? Profectus esset tamē uel inuitis omnibus (quis enim non hoc præstaret filio pater?) nisi quòd interim amicus anteceßit. Illum nō periculà maris, non infesti latronibus sinus, non uicinum meæ fortunæ documentū prohibuit. Minus hæc miror de amico: illud est quod pensari nullis beneficijs poßit, proficiscentē non retinuit pater. Imò siquid in subsidia uitæ seposuerit parca frugalitas, id omne in impensas itineris contraxit & cōtulit. Infelicißime senex, sic egere cœpisti. Dicam nunc ergo per quos iuuenis præstantißimus nauigauerit fluctus, quos accesserit scopulos, quātos lustrauerit sinus? Faciliora ista putant qui nunquàm nauigauerūt. In omnia præceps, sine respectu sui, quem iam tum apparebat uitæ non parcere, adijt, explorauit, & tamē ille quoq; qui tantopere festinabat, serò peruenit. Audite audite Iudices nouam captiui querelam, iam miser apud piratas non eram. Alebat deuotū corpus grauior omni fame sagina, & inter debita noxæ mancipia contemptißimus tyro gladiator, ut nouißime perderem calamitatis meæ innocentiam, discebam quotidie scelus. Hæc tamen omnia sustinui, tuli: adeò difficile est etiam sua causa mori. Et iam dies aderat, iamq; ad spectaculum supplicij nostri populus cōuenerat, iam ostentata per arenam perituroru corpora mortis suæ pompam duxerant: sedebat sanguine nostro fauorabilis dominus, cum me, cuius, ut interiecto mari, nō fortunā quisquā nosse, nō natales, non patrē poterat, una tamen res faceret apud quosdam miserabilem, quòd uidebar iniquè comparatus. Certa enim arenæ destinabar uictima, nemo munerario uilius steterat. Fremebant ubiq; omnia apparatu mortis: hic ferrū acuebat, ille accende

cendebat ignibus laminas: hinc uirgæ, inde flagella afferebãtur, omnes piratas putares. Sonabant clangore ferali tubæ, illatisq; libitinæ thoris ducebatur funus ante mortem. Vbiq; uulnera, gemitus, cruor, totũ in oculis periculum. Si quid est in me abdicatione dignũ Iudices, quum crimẽ agnosco, quòd in hæc amicum meũ misi. Est quidem felicibus difficilis miseriarũ uera æstimatio, figurare tamẽ potestis qui tunc animus mihi, quæ cogitatio fuerit. Nanq; & natura redit in extremis tristis præteritæ uoluptatis recordatio, & mihi cum generis cõscientia, cũ fortunæ cõscius aliquando fulgor, cũ liberales artes, cum omnia quondã honestiora munerario meo, domus, familia, amici, cæteraq; nũquam uidẽda in ultima mortis expectatione succurrerẽt tenẽti seruilia arma, & ignominiosa morte perituro, tum (si ulla miseris est fides) quod horum omnium ignari agerent propinqui, nihil peius de fortuna mea suspicantes, quàm quòd scripseram: illud tamen grauissimũ, quòd patrẽ qui tandiu nõ ueniret, captũ putabam. Ergo tota cogitatione intentus in mortẽ, expectabam cruentum illum cõfectorem. Quis enim dubitet, quid futurum fuerit, si ego pugnassem? Ille quoq; occisus est, qui inter nos, ut apparet, fortior fuit. His cogitationibus attonito, & in mortẽ iam penè demerso, inopinata subitò amici mei species effulsit. Obstupui, totumq; corpus percurrit frigidus pauor, neq; aliter quàm si uana obijceretur oculis imago, mente captus steti. Vbi primũ lux redijt, laxatumq; est iter uoci, Quid tu, inquam, quo casu peruenisti huc miser? Nunquid & te uẽdidere piratæ? At ille cõplexus ceruices meas, effusis in pectus meũ lachrymis solutus, & intercepto propè iam spiritu, serò, iam trepidãte me, primã uocẽ, & diu solam edidit, Satis uixi. Vt uerò causas itineris reddidit, & uenisse se ad redimẽdum indicauit: Et unde inquã tibi pecunia? nisi redistis in gratiã, & te pater meus misit. Audite gentes, audite populi, non solita iudicium nostrum corona circũstet, sed si patitur natura rerum, totus ad cognitionẽ talis

exempli orbis circunfluat. Tacete priora secula, in quibus tamẽ à primordio generis humani, paucißima amicitiæ paria admira biliora fecerat longa temporibus nostris fides intercepta: quic-quid historiæ tradiderunt, carmina finxerũt, fabulæ adiecerũt, sub hac cõparatione taceant. Quis crederet (si dubitari posset) inter duos amicos, quorum alterum immunem malorum omniũ fortuna fecerat, alterum piratis ac lanistæ tradiderat, meliorem conditionem fuisse captiui? Si diues essem, inquit, pecuniam pro te attulissem. Quod unum pauperibus præsidium est, manus habeo, has piratis daturus fui, has pro te in pugnam uicarias dabo. Ignosce pater, quòd nimia contentione affectus penè tibi orbitatis uulnus impresserim. Testor deos non per me stetisse, quòd uiuo. Neq; enim ita me efferarat ludus, aut in tantum durauerat animum cædis longa meditatio, ut eum amicum uellem occidi, qui pro me mori poterat. Vindicabam mihi fortunam meam, & adhuc necessitatis gladiator depugnare etiam uolebam, neq; ullis precibus poteram euinci: quanquàm se non superfuturũ alioqui minabatur, idq; unum affirmabat interesse, utrum uicarium mallem habere mortis, an comitem. Non uici. Quid igitur actum sit quæritis? Duxit me ad munerariũ Iudices. Quas ego illius preces, quàm pertinaces lachrymas, quàm miserabilem obtestationẽ uidi? Nemo unquã sic rogauit mißionẽ. Transferuntur in illum detracta corpori meo arma, & male aptatis insignibus festinatũ par producitur. Quid me admonetis supremarũ amici mei precũ, quibus hæc alimẽta caro empta, inopi patris senectæ petita? adiutorium hoc ad causam putatis? Me pudet, quòd rogatus sum. Per hãc, inquit, mihi lucẽ ultimã, per notißimã amoris nostri fidẽ, nõ sinas mẽdicare parẽtẽ meũ. Sustineas, adiuues, præstes affectũ: si mereor, tu sis illi uicarius meus. Nec plura dicẽdi tẽpus fuit: iamq; suprema per galeã dederam oscula, digreßisq; in diuersum ministris permissus Mars erat. O quàm solicitus spectaui, quàm attonita mẽte, quàm simili

corporis

corporis motu. Quoties ad infestũ mucronẽ, quasi ipse peterer, me summisi? Quoties ad conatus erectus sum? O misera cogitatio, ò crudelis natura metus, meritò tu amice pugnare maluisti. Facinus indignum, illum animum, illum ardorem nõ contigisse castris, nõ bellicis cæ[illegible]minibus, ubi uera uirtus nulla pugnandi lege præmium scribitur. Qua ui prælium inuaserat, iratus etiãnum tanquam aduersario meo, ad omnes impetus excipiebatur callide ueterani gladiatoris astu, omnes conatus cõtra se erant. Nec difficilem tamen sub illo præsertim autoramento habuisset missionẽ, sed noluit gladiator uiuere. Igitur iam nudum corpus uulneribus offerens, ut totam propè mercedem semel solueret, stans perijt. cui licuit in patria, in domo, inter propinquos, securo cõsenescere æuo, cui trãquillam sine reprehensione agere uitam, iacet cõfectus uulneribus, & primo iuuẽtæ flore fraudatus perijt miser fato meo. At ego qui debebar illi fortunæ, quem mors sibi destinauerat, emissus ludo nocentior, quàm uenditus, etiam uiatico illius infelicis reuertor. Placeamus licet nobis fortuna nostra pater, pauperi soluendo non sumus. Si qua est fides Iudices, pudet me contrà indicare mea beneficia, nec uideor uobis rationem posse reddere, quòd mihi tam parũ obijciatur. Redemptoris mei patri in pretũ meum orbo, egenti, quid præstiti? Quod pirata capto, quod lanista gladiatori, exiguã stipem & cibos semper petendos. Quãtulum enim dari poterat, quod non sentiret dominus tam curiosus? De hac re consedistis, hoc cõcitauit istam iudicij scenã, panis datus mendico, & dilata hac impotentiæ nostræ opinione uidebamur amicos ferro occidere, inimicos fame. Computemus totam istam meæ luxuriæ impensam, audite summam, & miramini, si hos sumptus ne diuitiæ quidem sustinent. Tanti constat patri captiuitas mea, cum tam carè redemptus sim. Quo tandem patereris animo, si delicatus adolescens præsertim splendidis opibus, uel ex ætate mores, uel ex fortuna traxissem, & tẽpestiua cõuiuia, & peruigiles ludos

aduocata ſodalium turba, ſolutus atq; affluens agerẽ, tantumq; impenderem, quantum non poſſet te ignorante conſumi, quæ tamen ipſa boni patres libenter annis remiſerunt, cum abdicatione dignum putes, & ultimo patriæ poteſtatis fulmine coërcendum, quare mendico ſeni porrexerim, parciſſimè dicam, quod illi filius miſit? Non redempta meretrix, nõ egeſtum cõuiuijs fœnus, nõ lenonum paraſitorumq; chara adulatio in crimẽ uenit, cibaria ſenis nempe unius ætate ac malis cõfecti. Hoc diuitias tuas concutit, hoc fundatam paternis auitisq; opibus domum exhaurit. Si tam auarus es, computa, adhuc de alieno uixi. At hæc fortaſſe quæ circunſtat iudicium corona, & omnis ignara cauſæ turba, magnum neſcio quod & portento ſimile crimẽ expectat. Abdicas me pater tam citò? Modo tibi ex illa funeſta peregrinatione inſperatus reuertor, unde ut uenirem, uix optare potuiſti. Nulla adhuc pro reditu meo ſoluta ſunt uota, non percuſſæ dijs immortalibus hoſtiæ, redemptori certe gratiã non retulimus. At ego expectabam, ut deſiderio incẽſus affectus uix poſſet expleri, ut poſt infauſtam profectionem uelut obiurgatus tanto periculo, nũquàm me poſt hoc ſaltem peregre dimitteres. Vix ſalutatis laribus expellor, & apud pleroſque dubitari poteſt, an admiſſus ſim. An hoc agis, ne quid tibi præſtitiſſe uideatur, qui me redemit? Sæuus enim credo & impius, & (quod maximum omnium uitiorũ ſignum eſt) ingratus beneficia patris non æſtimo. Fortaſſe cui uitam debeã, neſcio: nulla eſt apud animum meum memoria meritorum. Miſerum me quòd non poſſum tantum ſoluere, quantum accepi. Quanquàm cauſas abdicationis pater altius repetit, & ultra peregrinationem meam inquirit, idq; ratione duplici. Primum ut reum, quia premere atrocitas criminum non poteſt, turba confundat: deinde ut grauius uideatur iudiciũ patris, cum is damnet, qui ſoleat ignoſcere. Cur, inquit, cum ego inimicum haberem pauperem, tu amicum filium eius habuiſti? Volo Iudices omiſſa omni contentione ſcili

ne ſcilicet ſic agere, peccaui, ueniam peto, et errare hominis eſt, & ignoſcere patris. Duxit me ſimilis ætas, euicerũt officia, cepit fides, amantem odiſſe non potui. Nihilominus ſatis abundeq; pœnarum eſt, & ſi pietatem tuam bene noui, plus quàm uelles, datum eſt. Quantumlibet peccauerim, quid amplius iratiſſimus dominus exigeret? Ludo tibi ſatisfeci. Nullum´ne cladibus meis finem dari placet? Parum eſt quòd inſanos pertuli fluctus, & ſæuis tempeſtatibus commiſſus, arbitrio uentorũ pependi? Parum eſt quòd in nefarias latronum manus præda perueni, & (quæ ultima malorũ etiam ſeruorũ conditio eſt) ſine exceptione uenalis? Inde me ſi uoluiſſet, emere potuit inimicus. Parum eſt quòd me diu piratæ in carcere retentum, quia redemptorem illis diuitem promiſeram patrem, in ludum uendiderunt tanquam decepti? Quòd quotidianæ pugnæ meditatione tandiu mori didici? Quòd compoſitus, armatus, inductus perieram, ſi melior amicus fuiſſem, niſi me noua uelut in portu adoptata tẽpeſtas, paternis laribus extorrẽ, & neceſſarij quoq; uictus inopem, circum ad alienas mitteret domos? Pudet enumerare calamitatum mearum gradus, piratam, laniſtam, patrem. Atqui pars iſta criminis Iudices mei non defendi meruit, ſed laudari. Neq; enim reperio, quid in rebus humanis excogitarit natura præſtantius amicitia, quid concordia contra fortunã maius auxiliũ. Nam primum præter cætera animalia induit noſtris pectoribus quandam ſocietatem, quæ mutuo gaudere congreſſu, contrahere populos, condere urbes edocuit: & cùm mentibus noſtris uarios impoſuerit motus, nullum profectò meliorem beneuolentia tribuit affectum. Quid enim fòret humano genere felicius, ſi omnes eſſe poſſent amici? Non bella, ſeditiones, latrocinia, lites, cæteráq; mala, quæ hominibus ex ſeipſis nata ſunt, fortunæ acceſſiſſent. Id quia nimium deo uiſum eſt, at certe honeſtis conuenire mentibus, fidem colere, amoris gratiam referre, omnibus temporibus, omnibus gentibus præcipuũ, & quodammodo

modo ſacrum fuit. Neq; enim niſi optimis mentibus contingit, ut aut ſic amare ſciant, aut ſic amari mercantur. Hoc ego crimẽ expaueſcam? Scires quantopere gloriarer pater, ſi cum amico ego rediſſem. Niſi fortè ſimilitudine flagitiorum ductus, turpi me coniunxerã iuueni, quæ uita ſine dubio omnem amicitiæ non accipit, tametſi ad paria ducente natura uitia conuenerũt. Obijce mihi amicum, & habes maledicẽdi materiam, gladiator fuit. Quare amicus illius fuiſti? Ita opinor, pœnitet. Effert te longius dolor, & nimia cõcitatus ira, quò progrediare nõ reſpicis. Non ſentis pater hoc te mihi obijcere, quòd uiuam? Quiſquam de illa amicitia queri poteſt præter pauperem? At ego inimicum habebam illius patrem. Decuerat quidem ſimultates, quas maximi omnium mortalium eſſe uoluere ſapiẽtes, in his deſinere in quibus naſcerentur. Nam ſic quoq; immodicas ſerit diſcordiarum fortuna cauſas, etiamſi non hæreditaria ſubeamus odia, ac diutius inimicitiæ maneant quàm inimici. Tamen ſi quid aduerſus te ipſe commiſit adoleſcens, ſit hoſtis & meus. Si innoxius & omni uacans culpa charitatem mereri cupit, ſi nullius me amici filius ualidius amat, quî tandẽ uis pater reſpuam, & iratus obijciam manus? Tu quoq; non odiſſes pauperem, ſi te amaret. Inſerit tamen ſe, & beneficijs certat. Noras adoleſcentem omnia ultro præſtantem, & ſic me amabat, quamuis tu eſſes inimicus patri. Adijce, ſi tanta in adoleſcente indoles fuit, quantam nulla unquam cognouere ſecula, ſi fides antiquiſſima, & cum deorũ cœtu permixtis inaudita temporibus, ſi me ſemper habuit chariorem ſpiritu ſuo, etiam'ne deſpicienda mihi rariſſimi boni occaſio fuit? At ego perpetuam quandam mihi gloriã reor, quòd ille cœleſtis animus me potiſſimum quẽ amaret, elegerit, quodq; ego ſim probatus tanto iudice. Me quoq; igitur feret fama per gẽtes, & amici laudibus illuſtrior uiuã. Credet aliquis idem me pro illo fuiſſe facturum. Cur cum inimici nos eſſemus, uos amici fuiſtis? Aliud hoc loco crimen agnoſco. Peccauimus enim fateor,

peccaui

peccauimus, quòd cũ amici essemus, uos inimici fuistis. Hæc Iudices diutius exequerer, nisi absoluta esset ipso iudice patre. Lõgum iam istius criminis tẽpus est, nunquàm obiecit, nunquã excanduit. Et quid hoc inter nos pater cõuenit? nisi longiores repetis offensas. Apud malignos uidearis me iratus non redemisse. Sed si quid antè cõmisissem odio tuo dignũ, potuisti me redẽptũ non recipere. Manifestũ est ergo te patiẽte, id est, te uolẽte amicum mihi fuisse iuuenem. Et sane non solus in hac fuisti sententia, idem filio permisit & pauper. Atqui si pars hæc causæ, quæ confessione longi silentij absoluta, hodie in accessionem criminis alterius deducitur, potest apud uos impetrare ueniam: facilior certe sequentiũ ratio est. Ille enim sanè fuerit inimici filius, hic iam est amici pater. Nec ignoro Iudices quàm male ista defensio de humano genere mereatur, si adeò nihil est per se misericordia, ut nisi ulterior aliqua necessitas pudori uim fecerit, pro summo crimine damnanda sit minus necessaria humanitas. Ergo si alienum & ignotum, tamen (quæ publica omniũ mortalium, quippe sub uno parente naturæ, cognatio est) hominem cibo fortè iuuissem, pœna dignum uideretur seruasse perituram animam, & ignouisse rebus humanis, & respectu communis omnium sortis, uelut adorato numini, & stipem posuisse fortunæ? Si hoc crimen est, laudetur ergo crudelitas, nihil habeatur piratis lanistisq; prudentius. Ferantur sanè profutura humano generi duo exempla intra tam breue tempus, propter misericordiam alter abdicatus, alter occisus est. Quod crimen si fatendum sit, non animum mihi ipse finxi, aut mea potestate regitur affectus, in arbitrio formantis more omnium naturæ cõpositus, cum crimine meo natus sum. Nam siue cœlestis prouidentia, siue irrationabilis casus, siue assignata siderum cursu nascẽtibus nobis necessitas multa uarietate pectora nostra distinxit, nec minus numerosas animorũ quàm corporũ dedit formas. Sunt quorum mentes etiã nocentium supplicia cõfundant, qui ad omniũ sanguinem

guinem palleſcant, ignotorũ quoq; miſerijs illachryment. Sunt contrà qui ne ſuorum quidem miſereãtur. Mihi mite pectus, & mollis affectus ad omnem calamitatum conſpectum tremit. Noli me exiſtimare mea fortuna pater, non habeo gladiatoris animũ. Vtinam quidẽ mihi cauſa permitteret ſic ſpriari, iuuenis cõceptus ſplẽdidis parẽtibus, cũ ſolum tam ſpecioſæ fortunæ credere fructũ poſſe prodeſſe, & cõtra uarios mortaliũ caſus quaſi portum benignitatis aperire, concupiui quandã humanitatis unicã gloriam periturum hominẽ, ſiue illo naufragio eiectus, ſiue ſpoliatus incendio, ſiue exutus latrocinio erat, naturæ patriæq; reſtitui. Paria tecum facio R.P. quæ propter me unicũ ciuẽ perdideras. Hæc me magis decet impenſa quàm ueſtis, quàm argentũ, quàm ubi laus emitur. Vbi enim pecunia melius poni põt, quàm ubi fœnus bonitatis extẽditur? Magna conſciẽtia eſt felicitatem meruiſſe. Ignotus ſanè ſit & alienus: quid fuerit antè, non quæro, poſt hæc erit amicus. Et hercule quò quiſq; plus poteſt, quoq; latius patet ad fortunæ incurſus, hòc magis cogitare debet, atq; reſpicere, quantum in nos fortunæ regnũ ſit, quàm inſtabili ſede humana cõſiſtant. Non me aurata laquearia nec radiantes marmore columnæ, nec graues cruſtæ fecerint immemorẽ fragilitatis. Multa ſæpe & locupletibus accidunt, ſæpe in imum ſumma decidunt. Ego uidi pauperẽ auxilia diuiti ferentem. Sed ſanè ſuperbius æſtimet miſerias longa felicitas, & alienũ caſum facilè deſpiciat ſecurus ſui. Ego quoties auxilia calamitatis petere aliquem uideo, non poſſum nõ moueri fortuna mea. Succurrit mihi cõtinuò tempus illud, quo ipſe clementiã optabam. Ignoſce pater, ſi penitus animo meo hic inſedit affectus: amare miſericordiam miſer cœpi. Sed inimicus, inquit, meus eſt. Nã quis nos tantopere laudaret pater, ſi hoc amico præſtaremus? Hæc eſt celebranda uirtus, hæc animi ſuſpiciẽda moderatio, uincere iram, & inter ſimultates quoq; meminiſſe hominis. Vt Fabio Maximo immortalẽ attulit laudẽ ereptus ex hoſtiũ manibus inimicus, ut

Tibe

Tiberiũ Gracchũ admirata ciuitas est, Scipione in carcerẽ duci prohibito, te quoque simulis animi magnitudo memoriæ dabit. Tuis enim opibus uiuit inimicus. Quicquid est istud quod senex inops ex nostra domo accipit, si nõ irasceris, tu præstitisti, tibi hoc pulchrũ atq; magnificum est. Nam ego si quid in patrẽ seruatoris cõfero, nõ sum laudãdus. Neq; expectaueris hoc loco pater, ut illa dicam, Semper odiorum honestus occasus est: & dum simultates nihil aliud habẽt quàm nocẽdi cupiditatem, specioſa in melius animi mutatio est cũ exẽpli honore, iũctæq; ex hostili penè cõcursu in affinitatem manus. Vnde tantũ misero boni, ut inimicus sit? Aspice solum egẽtem senẽ omnibus præsidijs destitutum, non ne contumeliam fortunæ tuæ facis, si hunc odisti, & adhuc tua putas interesse, ne uiuat? Nulla tibi contingere maior ultio potest, quàm si talis est, ut illius etiam nos miseream̃ur. Magna mehercule iam de uetere æmulo pœna superest panẽ eripere mẽdico, & grauissimæ per se fortunæ manu pondus imponere. Age si perisset, cadauer calcaßes? Feræ mehercule generosiores iacẽtes trãscũt, & reseruati hostes restitutæq; urbes maiora causæ exẽpla sint, quod scio, uictis etiã gladiatores parcũt. Post orbitatem, post egestatẽ, quid amplius potest pati, nisi quod optat? Vlterior ne tibi aliqua ultio quærenda est? aut aliquid rerũ natura peius capit? Quis nõ te omniũ mortaliũ inhumanissimũ putet, si hoc aduersus inimicũ tuũ saltẽ optasti? Si mehercule inexpiabiles odiorũ causæ, & cõpositis quoq; fabulis ulteriores inimicitiæ fuissent, ausim dicere, si propter illum liberos perdidisses, accipienda tamen erat à fortuna talis satisfactio, certe ad uitãdam insolentiæ opinionẽ, quæ ferè immeritam quoq; patiẽtiã carpit, ne uagaretur per urbem inuidiosus mẽdicus, et calamitates autori causas uulgus egereret odiorũ. Nescio quomodo omnis pro laborãte fauor est, nec ulla perpetuam gratiam seruat, nisi modesta uictoria. Nostra potissimum clementia sustineatur, ne illius alij misereãtur. Facilis, ut animaduertere

uos

uos ſpero Iudices, defenſionis meæ curſus eſt: antequàm incipiã habere cauſam nimium bonam, hîc iam cõſcientia trepidat, & ratio uelut inter binos deprehenſa ſcopulos, cum aliud obijciatur, aliud defendendum ſit, hæret in dubio cum beneficijs meis computare non audeo. Cognouiſtis expoſitionem cauſæ, quanta quãq; excedentia fidem adoleſcẽtis optima merita narrauerim: hæc mihi omnia ſine dubio ille præſtitit. Si quid intereſt, debitor delicatus ſum. Quid in hac parte defenſionis agam Iudices? Dicam, referre gratiam beneficijs uolui? Ita'ne tandem aliquis mẽdicare amici patrem æquo animo uiſurus fuit? At ille me redemit, cui nihil retuli. Dicã me moueri ſupremis amici mei precibus? Egregia uerò comparatio. At ille mihi præſtitit, quod nõ rogaui. Vtrò me uertam? Tãquam honeſtum defendam factum, an tanquam neceſſarium? Alterum abſolui facilius poteſt, alterum laudari rectiſſimum, opinor, ueritatis intereſt. Audi pater, alimẽta iſta quæ donata egenti putas, quanti illi cõſtent. Si accepto captiuitatis meæ nuntio nullis precibus adductus, nullis epiſtolis uocatus adoleſcens ad liberãdum me uinculis piratarũ profectus eſſet, quibus tamẽ meritis penſarem, cum id mihi præſtitiſſet, quod ego tantum à patre ſperaui? Intrare maria præſertim tam recẽti documento timẽda, & latrones ultro quærere, & cum præter uicarias manus nihil eſſet, nauigare uoto captiuitatis, quis poſſet alius quàm qui paratus eſſet pro amico mori? Magnum hoc per ſe ac ſeculo noſtro uix credibile Iudices, illud uerò omni prædicatione maius, ad redimẽdum me profectus eſt, cum mẽdicaturum patrem ſuum ſciret. Atqui ſperare poterat futurũ, ut ſine ullo periculo ſuo redimeretur nihilominus amicus, cum haberẽ diuitẽ patrẽ. Sed noluit ipſum itineris apparatũ, & ne qua periret redemptionis hora, præceps cucurrit. Prò fidem deûm hominumq;, quẽadmodum ad redemptionẽ amici feſtinat, etiam cuius pater lentus eſt. Terentium, quẽ inter ceteros captiuos ſecũdo Punico bello Scipio Africanus uinculis

exoluerat

exolucrat, memoriæ tradidere maiores insigne receptæ libertatis pileo testantem in triũpho ducis esse conspectum. Et ille qui dem maioris momẽti acceßione publicam senserat felicitatẽ, priuatim tamen debere se putauit uictoriæ beneficium. Quid me facere conuenit, qui per maria latrocinijs infesta solus petitus sum, qui lucem, libertatem, denique quicquid patri debeo, non ignarus, ut primo natalis horæ tempore, sed uidens sentiensq; acceperim, nec solum donatus his bonis, sed summis periculis liberatus sum? Non ne me ex amici fide natum, & tenacioribus beneficiorum uinculis fatear esse constrictum? Miserrime, amice fidelißime ingratum me moriẽdo fecisti. Et quãtulum est quod adhuc loquor de mea infelicitate, de piratis? Leuis est ista fortuna, hæc etiam nunc recepit moram, solent expectare latrones redemptorem. In ludo fui, qua pœna nullam ulteriorem scelera nouerunt, cuius ad comparationem ergastulum leue est. Hoc si scisses pater, affirmo, promitto, cuius pietatis es, nemo te anteceßisset. Illa, certum habeo, expectas ut dicam, morabar inter sacrilegos, incendiarios, & quæ gladiatoribus una laus est, homicidas inclusos turpiori custodia, & sordido cellarum situ. Iamq; in eam ueneram fortunam, ut me uictum recipere nõ posses, uictorem nolles. Aderat hora supplicij mei, qua nusquam morandum, iam præbendus erat iugulus, & fundẽda uita cũ sanguine. Neq; enim dubitare de euẽtu licet, exemplar fati mei uidi. Si me ab his imminentibus malis pecunia redemusset, beneficium tamen potius dicerem magis æstimãdum esse quam precium. Sed apud malignos interpretes posset uideri uel spem secutus aliquã uenturi temporis uel præsentis uoluptatem. Hoc admirabile: & uni tantum pietati refrendum est, dedit beneficiũ quod nũquàm reciperet, & cum amicum quem redimebat habiturus non esset, nihil aliud emit quàm honestam mortis conscientiam. Trãstulit ergo in se fortunã meam, subijtq; nõ solum fortiter, sed etiam libenter id, quod mihi miserũ putabat. Res dictu incredibilis, gla-

diator dimißus, redemptor occiſus eſt. Recepit pectore aduerſo ferrum. ut quaſi quam emittebat animã, in meum pectus tranſfunderet, & hoc uno triſtis occiditur, quòd amplius amicũ uiſurus non erat. Eant nunc antiquarũ conditores fabularũ poëtæ, & ſe ad exhortandã amicitiæ fidem magnis quædã compoſuiſſe carminibus putẽt, ſi dixerint aliquos per maria terraſq; aſperiorem fortunã amicorum tantum ſecutos, aut principẽ Græciæ uirũ in ultionẽ interfecti amici inauſpicata bella geſsiſſe. Nã inter fratres quoq; illa maxime admirabilis, tamẽ alterna mors eſt. Vna fingitur coniux, quæ iã perituri uitam mariti uicaria morte ſua redemit, adijciturq; miraculo fabulæ, feciſſe hoc eam quod non præſtitiſſet pater. En indubitabile ſeculi decus, & fictis maius, ut moreretur pro me amicus, ſuum reliquit patrem, meũ uicit. Et ſanè quid profuiſſet feſtinatio patris, etiam ſi ad redimendum me prior fortè ueniſſet? Hoc mc precio nemo alius redemiſſet. Neq; ucrò plurimum fuit præſtitiſſe mortem, nanq; interim ſpecioſo titulo bene uita pẽſatur: illud uerò exiſtimo grauius, nomen gladiatoris accipere, ſubire dominum laniſtam. Minus te amice laudarem, ſi uiciſſes. An ille animus rediret in cellulam, ferret ſaginam, magiſtrum, perſonam denique ſceleris? Mea depugnaſti cauſa, tua periſti. Hæc tamen omnia ultimæ fortunæ nomina, ut mihi detraheret, induit ſibi. Venit in arenam homo, nec ſceleratus, nec infelix. Ecquando Iudices hoc audiſtis? Bonitate ſua gladiator factus eſt. Vtinam Iudices hæc quæ illi ſpecioſa ſunt, tam honeſta eſſent & mihi. Quoties ad infeliciſſimum reſpexi ſenem, cuius orbitate uiuo? cum cõfectum cladibus, & tantum pœnæ ſuæ reſiduum conſidero, uerum fatendum eſt, pudet me precij mei. Video ſenem meliore ſui parte præſepultũ, omnis etiam ſpei ſuperſtitem, orbum, deſtitutum. Illud tamen ſolatium eſt, quòd niſi talem amicũ habuiſſem, hæc de te dicerentur. Huic patri inuidioſa quædam, opinor, & quæ beneficio mortis penſetur, criminoſa liberalitas contigerit egenti. Alioqui duo egẽtes,

& cir

& circa omnium uel ignotorum domos stipem rogabimus pariter. Si quis grandis natu parens est, miserebitur senis: si quis iuuenis filius, miserebitur adolescentis. Fortasse proderit mendicaturo mihi, quòd ipse aliquãdo egentem pauperem alui. Accipe satisfactionem in quacunq; parte rerũ naturæ es amice charissime, non excidere mihi tua mandata, fortuna defecit, opes auferuntur. Quod unum mihi relictum est, en polliceor patri tuo uicarias manus. Quid uis porrò faciam? Agrestia opera delicatior quòd à fortuna non didici, & quotidiani quæstus operis duobus egentibus non sufficit. Miserum me, si exoluere fidẽ uoluero, fortasse mihi in ludum reuertendum est.

SEPVLCHRVM INCANTATVM. ARG.

Malæ tractationis fit actio. Quæ amissum filium nocte uidebat in somnis, indicauit marito. Ille adhibito mago incantauit sepulchrum, Mater desijt uidere filium. Accusat maritum malæ tractationis.

Pro uxore contra maritum. 10

QVAMVIS Iudices inter eos qui liberorum mortibus destituti, cũcta uota, & præparatas spes in senectutem ante se egerunt, id fiè acerbissimum certamen cõflictationis oriatur, ut unusquisq; luctibus ac lachrymis suis credat accedere quandam dignitatem, si miserrimus esse uideatur: hæc tamen fœmina neq; nato, neq; publico genere miserabilis, non impudenter inter cæteras matres, quæ aut unicos, aut iuuenes pios filios perdiderunt, eminere & occupare quendam mœrentium principatum differentia nouæ calamitatis affectat, quæ sola omnium supra fidem infelix in uno filio iam alteram patitur orbitatem. Priorem quidem illam ut communem cæteris, & fato accidentem, fortius utcunq; tolerabat. Nam & de filio nihil aliud perdiderat misera, nisi dies, nec iam timebat ne ille, quo fruebatur, mori posset. Planctibus lachrymisq;, penè improbe dixerim, parcius utebatur, nec sibi

permittebat dolor lugere ueniẽtem. Nunc destituta ſolatio perſuaſione fraudata, dum non putabat periſſe, quem poterat uidere, eripuit ingrata filio alterum titulum. Miſer ille niſi teneretur, iã ad patrem ueniſſet. Tantum miſera petit, ne minus perdidiſſe uideatur, quàm ipſa deſiderat. Non inani perſuaſione, nec cogitationibus ficta lugentis umbra uenìebat, nec agitabat incertos leuis imago ſomnos, ac ne confuſi quidem triſti cinere uultus, et infernũ fauilla caput noctibus ſuis obibat, ſed filius erat qualis aliquando & iuuenis, & pulcher habitu, nec aſpici tãtũ uideriq; contentus, uerum ſi quid deſiderio creditis miſeræ, quæ ſolã uidit, amplexus, & oſcula dabat, & tota nocte uiuebat. Multum perdidit mater, ſi cõtingebat hoc illi, non minus ſi uidebatur. Nũc tenebras inanes, & lõgas oculis flentibus noctes, iuxta ſomnum mariti peruigil, & tantum deſerta metitur. Non deſiderio fictus, aut fucatus habitu, nec ut ſomniorum uanitate conſpicitur, ſed experta non totum mori hominem, illud quod nec flammis uritur, nec cineribus extinguitur, nec urnis ſepulchriſq; ſacris premitur, expectat. Nunc iſta carcere obſeratam animã, & repugnantẽ magico iuuenẽ cogitat ferro. Infeliciſſima omnium mater plus aliquid eſſe quàm umbram filium putat, poſtquàm potuit includi: nec ſua tantummodo pœna prioq; ſupplicio deſerta conſumitur reſciſſa orbitate: uel magis cruciatur, quòd non licet filio uenire cupienti. Nunc barbaro carmine grauem terram totis noctibus pulſat, & impoſitum ſibi ſepulchrum, quod non poſſit euoluere, quæ ſolebat ipſos diſcutere inferos, umbra miratur. Miſer quem non tantum uerba clauſerunt (nam forſitan per illa pertranſiſſet) ſed uincula ferrea, ſolidi nexus ad mortẽ reduxerunt. Quomodo tenetur infelix, qui ne propter hoc quidẽ uenit, ut queratur? Miſereor fœminæ, cuius inuidiæ totum facinus aſcribitur. Maritus ſic filium incluſit, tanquam ſe inquietari mater iſta quereretur. Igitur Iudices nemo miretur, ſi ad tam crudelem, ac tam immitem patrem

umbra

umbra nõ uenit. Sciebat ubi lachrymas, ubi posset inuenire singultus, à quo magis desideraretur. Nanque isti ferreum pectus, & dura præcordia, nec sunt de orbitate sensus. Quid enim inhumanius patre, quid inueniri truculentius potest? Inuidit matri, ne filio frueretur: non hoc ideo fecit, quia uidere ipse malebat, ne uiuentem quidem adhuc & incolumem tam blãda, tamq; debita pietate prosequebatur, ut defuncto seruaturus affectũ etiam sepulti pater uideretur. Tanto magis effusa mater, & suis ac paterni uicibus occurrens. Hæc pallidior ad metus, ad uota pronior, non diebus secura, non noctibus. Et ille miser intelligebat utri promptior ex parentibus, & facilior esset affectus. Itaque ab huius osculis, ab huius fœminæ ceruice pendebat. Et quia longum est officia præterita debitæ pietatis agitare, illo ipso languore quo filius caducum illud & fragile corpus amisit, quæ perditè mulier, & usque in exemplum, modò super ora pallentis infelices lacerabat oculos, nunc siccata frustra ubera querebatur, nunc superstitem cædebat uterum. Notabat hæc ille deficiens, mandabatq; morti suæ, cui periret. Vbi sunt qui citò iubent stare lachrymas, quibus non placet longum agere mœrorem? Retulit umbra gratiam matri. Scio, intelligo, cum inter gementes cadauer iacet medium, & cum omnes uidetur remisisse curas, tunc sentit, & intelligit, & inter suos iudicat. Moneo te orbitas, moneo effusius flcas, effusius efferas, nunquàm perisse credas. Filij sui umbra cui non apparet, irascitur. Iam gelidi piger corporis sanguis omnes in mortem strinxerat uenas, & nutantium fulgor extremus uanescebat oculorum, & iam desperantibus medicis crediderat pater, adhuc tamen sperare mater uidebatur, & quamcunque corporis partem osculis misera tepefecerat, illi uitæ calorem rediisse clamabat. Oderat ignes, oderat rogos, reponi corpus, & seruari membra cupiebat. Et nunc infelicem magis matrem pœnitet, quòd sepultus est, qui poterat reuerti. Scitis ipsi quo exequiarum die

labore extracta sit, quandiu filium tenuerit allambentibus flammis. Vnde enim speraret, ut postea uidere contingeret, ut extra orbitatem haberet oculos? Iam magum misera quærebat, ut umbra euocaretur. Reliqua mater infelix, tu ad Iudices referre debebas, & nisi orbitate, nisi lachrymis uox tibi erepta fuisset, uxorem in gemitus, noctes tuas quantò melius tuo ore lugeres. Ego utcunq; potero perferam. Satiare misera, satiare saltem memoria diei illius, quo exequias unici duximus. Iam planctus, inquit, lachrymasq; consumpseram, & tenebras ucluti perpetuas uenire gaudebam, iam fatigata propinquorum officia defecerant, iam plangorem familiæ altus sopor uicerat. Rogo nequis tam contumelioſius sit in matrem, ut per quietem contigisse filium dicat. Vnde miseræ tunc, unde somnus? Nihil de te marite nihil queror. Satis magnas dedisses pœnas, si totis noctibus mecum flere uoluisses. Vidisses utiq; non quemadmodum tenues rerum imagines solent cogitationibus accipere corpus, cùm uanæ absenti animo cogitationes finguntur: sed ipsum uti filium, qualis blãdißimus erat, & si admittatur, uidebo. Subitò ante me diductis constitit tenebris non ille pallens, nec acerbo languore consumptus, nec qualis super rogos uidebatur & flammas, sed uiridis, & sanè pulcher habitu. Nescio ubi totam reliquerat mortem, non igni torridæ comæ, nec fauilla funebri nigra facies, nec uix bene cinere composito umbræ recentis igneus squalor. Proclamaret mater infelix etiam si talem uidere desisset. Primo tantum stetit, & se permisit agnosci. Ego tunc plurimum stupui non ausa oscula dare, non iungere amplexus: infelix primam perdidi noctem, dum timeo, ne fugeret. Hanc tu marite persuasionem putas, & uanum animi mei lugentis errorem? Quicquid est in filio, plus apud matrem fit, cum desinit. Vis denique scire, quid uxori tuæ detraxeris? ex defuncto filio non habet aliud, quod speret. Iam nox altera aderat, & primis statim tenebris præstò filius erat, non ille ut pridie procul, & tantum uidendus, sed audacius, & propius,

propius, & ad matris manus tanquam corpus accedens. Nec iam nisi cum luce certa, fugacibusq; sideribus, inuitus ille uanescebat ex oculis, multum resistens, sæpe respiciens, & qui se promitteret etiam proxima nocte uenturum. Iam mœrori locus non erat, mulier filium nocte uidebat, die sperabat. Quid attinet singula referre? Nullis, inquit, destituta sum tenebris, donec scelerata tacui. Satiabar oculis, satiabar amplexibus, & colloquebar, & audiebam. Misera plus perdidi, si nemo credit. Iam cœperam tuam quoque marite crudelis agere causam, rogabamq; iuuenem, ut paternis oculis quoque lætus occurreret, & tibi ingrate dimidia nocte cedebam. Iam miser & ille pollicebatur: hæc me fiducia perdidit, ut confiterer. Rogo quid tam mutiebre, quid tam maternum fieri potest? Gaude, inquit, marite gaude, filium fortasse nocte proxima uidebis, illum quem crudelibus flammis exusisti, ex quo cineres, & ossa supersunt, iuuenem uidebis, & fortè etiam die speres. Ego certe totis noctibus mater sum, uideo, fruor, iam & narro. Exitum paterni affectus quæritis? Filium uidere timuit. Sic magum protinus nescia matre, cuius horrido murmure imperiosisq; uerbis dij superi manesq; torquentur, excogitator iste mortis alterius aduocat, non ut exorati manes diducerentur, nec ut euocata nocturnis ululatibus undecunque umbra properaret, sed tanquam parum sepulchra premerent, & tumulorum leue nimis pondus esset, filius inquit, meus non satis perijt, adhuc fulgore siderum fruitur, & nocte nostra. Nam cum dies occidit, imponit morti suæ finem, domum repetit, & maternos terrizat somnos. Inueni aliqua, inueni uincla uerborum, sed arte tota, sed labore toto. Magna tua gloria est, si retines filium, qui redit etiam à morte ad matrem. Noxium sepulchro circũdatur carmẽ. Tunc horrentibus uerbis urna præcluditur, tũc primũ miser filius mors, & umbra fit. Ite nũc & putate uana fuisse matris solatia. Filiũ ista si cogitationibus et inani persuasiõe uidisset, adhuc uideret. At quæ supplicia

ſuſtinuit infelix illa ſtatim nocte? Iam totam domum ac familiam quies prima ſopiuerat, & tacentibus tenebris uenerat tempus dulciſsimum matri, iacebat hæc inſomnis, inquieta, cum diceret, Iam ſtatim apparebit, iam ſtatim ueniet, nunquam tamen tardius uenit. Miſeram me fili, proxima nocte iam ueneras. Ecce iam medios ſidera tenent curſus, indignor, iraſcor, ita demũ mihi ſatisfacies, ſi apud patrem fuiſti. Miſeram me, iam maligna mundus luce clareſcit. Quando ueniesſ iam redire debebas. At poſtquàm alteram tertiamq; noctem deſerta uanis quæſtibus duxit, tum triſtiora lugubria, tũ ſqualidæ magis placuere ueſtes, tum repetitis ſanguinauere planctibus, iam conualeſcentes lacerti. Nihil eſt infelicius matre, quæ perdidit aliqd in filio, poſtquàm extulit. Cum uerò cõperit noctes ſuas iuuenis neceßitatibus magicis excantato periſſe ferro, quantum illa præfixum clauſumq; tumulum nudis cecidit uberibus, quo fletu ſepulchra perfidit, quo gemitu audientem fortaſſan, & exire cupientem fruſtra uocauit animam. O natura crudelis, plus magum poſſe quàm matrem. Vbi ſunt qui acerbas mortium neceßitates, & ferrea iura fatorum, & inuictas nec ullo mœrore mutabiles inanium leges querebãtur umbrarum? Filium tuum mulier infelix non impoſitæ inferis cluſere turres, nec ſpiſſa perpetuæ noctis caligo compeſcuit, non fabuloſa uatibus palus multumq; celebrati curuato igne torrentes: hæc permeabat, hæc omnia nocte tranſibat, leuioremq; mortem ſuam fecerat, quàm ſi peregrinaretur, & abeſſet. Et nunc minus mali pateretur, ſi non ſentiret. Ille qui non uenit in quendam carcerem translatus à tumulo, patitur ueneficia uitæ. Magnæ ſunt ergo umbrarum catenæ, & quanquàm uolatilem uagamq; imaginem morti ſtringunt, atq; alligant, tanquam reum corpus animam. Ferro uerò ac lapidibus arctare, et ut ſolẽt bellicæ robur accipere portæ, ipſam umbram iam catenis alligare, iam claußris, non dico crudele eſt, portentoſum, nefarium utiq; ſi hæc faciat, qui ſenſurum filium credat.

Et

Et nũc illos miserrima mater in corpus putat & in membra descẽdisse mucrones. O mage sæue, crudelis, ò in lachrymas artifex nostras, uellem non dedisses tam magnum experimentum. Irascimur tibi, & blandiri necesse est. Dum cludis umbram, intelligimus solum te esse, qui possis euocare. Videtur itaq; mulier infelix à dignitatis dolore secedere, quòd tam uxorias in forum querelas, & tanquam delicata matronæ desideria pertulerit. Non enim uestes, nec aurũ, nec ambitiosos quærit ornatus, contenta est orbitas sordibus suis. Ac ne pellicis quidem dolore compellitur, nec tacita gaudia mariti, impatiẽtia & muliebri uanitate complorat. Sed nec relictum torum desertumq; genialẽ uelut contempta uilitas uxoris ulciscitur, alia longè, alia de noctibus cura est. Ne timueris, quæcunq; est dignitas, est magni doloris, nihil queritur misera, nisi par orbitati, nisi matre dignum, quod publicos consumat oculos, quod ignotas quoq; exigat lachrymas. Quantam enim à marito acceperit iniuriam, scire uultis? Sola mater filium perdidit, nec potest inuidiã facere morti. Antè itaq; quàm sciatis Iudices, quis dolor, quis ue mœror, quæ tanta impatientia eruperit, ut mulier aliquando dulcium oblita tenebrarum, clarum nitorem publicæ lucis, & diem etiam domi inuisum, in foro interq; leges notabilis & sepulchris abstracta pateretur, certum profectò habetis neq; audaciã, neq; impudentiam, nec uanitatem unquam querelas habuisse miserorũ. Quàm uerum est quicquid exclamat calamitas, nec ab infelicibus ficti temere exeũt gemitus. Mulier quæ sanguinãtes ad Iudices porrigit lacertos, quæ scisso laniatoq; uultu, quæ liuidis profertur uberibus, magno dolore cogitur, ut hoc potius agat, quàm cineres osculetur, quàm complectatur urnam. Grauis testis querelæ orbitas est. Et antequàm ad genus illatæ iniquæ iniuriæ uenio, cur marite, quæ ex te filium perdidit, quicquam potest queri? Crudelis orbitatem feris adhuc alio dolore, tanquam parum desideria conficiant, quæ de unico gerit, non pateris animam uacare

care lachrymis suis tu, qui sinum debes, qui colloquia & amplexus. Quàm misera est quæ queritur, & de solatio suo non coniugis desiderijs large indulget, nihil aspere, nihil contra uoluntatem. Habet priuilegium suum mater infelix, molles manus, & mitia fomenta magnis uulneribus admoueas. Quæ se adhuc secari plaga permittit in summo est. Viri fortior, itan quo modo fortior sexus sit, & contra dolorem quàm imbecillis animus magis pugnat. Itaq; totum istud lugere fœmineum est: & simul ac orbitas imbelle pectus inuadit, animus ille qui luctus suos sequitur, incipit indulgẽtiam sentire lachrymarum. Fidem tuam marite, coniugi flere liceat, satiari gemitu, orbitati permitte quandiu uelit flere. Odi patrem, patrem, qui cum filium & ipse perdiderit, putat nimis lugere matrem. Quid ergo queritur, inquis? Hoc primum, filium non quomodo debes scelerate desideras. Magno animo orbus es, loqueris fuisse mortalem, & interpretaris nihil superesse post flammas. Flet iuxta latus & plangit uxor, tu siccos oculos habes. Illa totis noctibus funebres exercet ululatus, tu graues somnos ac placidã quietem. Pater crudelis, pater immemor, quid uis tibi amplius obijciamus? Ex quo perdidisti filium, nunquam sic desiderasti ut uideres. Quid quòd eripuisti matri solatium, puta uanum & superuacuum? Nolo iudices, nolo corripias: scires, quantum esset hoc, si tantundem doleres. Res indignior non est, quàm quòd tibi de eo postulas credi, quod nõ uidisti. Indulge sanè uanæ rei, ignosce, libenter se orbitas decipit. Magnas calamitates uana ratio sustentat, quòd indulgent mala persuasionibus suis. Quicquid ad miseros pertinet, crudelius eripitur, quo minus est. Clamat itaq;, clamat mater infelix, si mihi aliquem imaginem filij mei, uel paruuli, uel iam adulti, uel nouissimam iuuenis auferres, inijcerem tamen misera tanquam corpori manũ, illam similitudinem flens tenerem, illos oculos, illam gratissimã faciem, & ritus oris expressos & adumbratos artificis manu uultus. Sed illum perdi-

di,

di, unde imago, unde similitudo, unde solatium. Fili plus hodie amisi quàm cum elatus es. Post mortem te tuam uidi. Si mehercule notas in corpore unici uestes subtrahere tentares, dicerem, succurre solatio meo. Hæc omnia apud me filij mei membra sunt, ego osculabor, amplectar, flebo suprà. Non est ratio fortasse. Ideo quicquid rationem uicit, affectus est. Nihil est sceleratius prudenti orbitate. Leuia, inquit, leuia loquor. Ego filium meum uidebam. Quænam istum fortuna, quæ indulserat conditio naturæ? Non excludebat orbitas oculos tuos. Eras iam consecuta mater, ut iuuenem die absentem putares. Maximam perdidit mors acerbitatem, si possis uidere quẽ amiseris. Videre ergo tibi contingebat ô mulier uultum, habitum, corpus, incessum. Non crederem nisi te perdidisse sentires. Tempora ergo cum morte diuiseras, & superstite filio fruebaris omnibus tenebris. Quantum perdideris hinc æstima, hoc tibi si non contigisset, non eras tam improba, ut optares. Aliquis (ô pietas) sepultus & conditus, cæteri corporis cinis & fauilla, tamen corpus sumebat in nocte, & ad solita uiuentis membra reuocatus præbebat se matris oculis, qualem non crederes recessurũ. Nec queri de luce poteramus, quantum licebat, aderat. Videbas ergo mulier ac præsentia fruebaris. Videbam, inquit, & fruebar. Et ad quem pertinebat rogo, etiam si decipiebar? Sed quid ego utor testimonio tuo? Mago credo & tunc uidisse te filium, & nunc nõ uidere. At tu misera nihil crudelius ex marito timebas, quàm ne tibi non crederet. Nemo, inquit, oculis meis fidem detrahat. Fili indulgentissime adolescens uidi te, nec semel uidi. Certum est, fixum est, eripi non potest. Quatenus impius pater & hoc tibi auferre conatur, ut te uenisse non credam? Nec illud garrula, nec uana uoce uulgaui: uenire te nulli indicaui, nisi qui deberet optare, ut hoc posses. Patri tantum tuo, patri (ignosce deceptæ) confessa sum, dum interrogo an te & ille uidisset. Itaque das mulier infelix graues nimiasq; pœnas: effecit magus,

ne fili

ne filium uideres, & ſolum apud te reliquit, ut meminiſſes, quod uideras. Totum tamen illud ſolatium tuum refer miſera, ſi potes, & primùm cõfitere ſimpliciter, an ſoporis pondus illud, & neſciæ quietis uanitas fuerit. Apud me quidem ſatis miſera, ſatis eras mater infelix, etiam ſi tale ſomnium perdidiſſes. Miſerere, inquit, melius de affectibus meis ſentias. Non ego fatigata planctibus ſenſi ueniſſe noctem, uidere filiũ peruigiles meruiſtis oculi, ſed primùm dum metuo, umbra proceßit ſubitò: dij boni quod ego gaudium, quam uidi felicitatẽ. Conſtitit ante me filius meus, diſcußit tenebras, ita dimittatur aliquando. Proſilui protinus, & acceßi, uultus, comas, ora perſpexi, meus erat. Quàm lætum ſe, quàm hilarem offerebat, quomodo perſuadebat mihi, ne crederem morti? Scelerate neſcis pater, quàm ſimilem uiuenti filium cluſeris. Circumibant totum corpus oculi, non inueniebam, quid ignis egiſſet. Subinde dicebam, hunc ego extuli, hunc rogo impoſui, ex hoc ego cineres & oſſa collegi? Si talis eſt, quid habeo quod lugeam? Periſſe filium meum hoc uno intelligebam, quòd illum non poteram & patri oſtendere. Confitebor, primæ tamen nec ego credidi nocti, & tanquam uictis iraſcebar oculis, & erubeſcebã miſera, ſi quies fuiſſet. Ecce iterum iuuenis, ecce iam quotidie uenit. Quid habeo quod imprecer? Verum eſt utiq;, quod ſemper eſt. Nouißimè non tanquam umbra ueniebat, ſed aßidebat, ſed amplexus dabat. Ego ſentiebam & recipiebam. Quotieſcunq; domus fuerat grato ſopore proſtrata, aderat ille, quales humanis ſe offerunt oculis propitij dij, quale lætißimum numen eſt cũ ſe patitur uideri. Sicut omnis religio templorum, omnis religio lucorum, cum tacuere mortalia, & profãni procul errauere ſedibus totis, ſolitudine frui, & de ſuis dicitur exire ſimulachris: ita iuuenis meus noctibus totis agebat filium, & paterna domo ac penatibus ſuis fruebatur placidus ac mitis & matri propitius: ut numen & deus dilabi ſideribus, & uenire de liquido puroq; aëre uidebatur. Quid imprecer ſceleratißimo

patrĩ

patri? umbram probare uoluit. Miseremini Iudices, ut hoc facinus, quibus debetis, accipiatis animis. Maius parricidio, maius quam si filij sepulchrum funditus eruisset, & sacratos morte lapides, etiam cineres & ossa religiose quiescentia fracta sparsisset urna. Aduocatur homo, cuius ars est ire contra naturam. Qui simul ac ore squalido barbarum murmur intonuit, fallereq; coëgit superos, audire inferos, tremere terras, ut experimentis loquentium fama est, constitit iuxta tumulum miserrimi inuenis mors certior: Nunc operta, inquit, arcana mea tenebræ adiuuate me digna, nũc omne per unum numen, & religio, quam isti irrogo, propius adeste, succurrite. Magis mihi laborandum est, quàm cum sidera mundo reuelluntur, cùm iubentur hyberni fluuiorum stare decursus, cùm potentiore carminis ueneno uicti rumpuntur in mea strumenta serpentes. Custodiendus est iuuenis, assignandus est inferis, & densioribus transfuga claudendus est tenebris. Quantò facilius opus erat, si reuocaretur? Mox in ipsam dicitur incubuisse pronus urnam, & inter ossa & inter cineres uerba clausisse. Hoc tamen subinde respiciens confitebatur, repugnabat umbra. Itaq; carminibus non satis credo, præfigamus omne tumuli latus, & multo uinciamus saxa ferro. Iam bene habet, expirauit aliquando, non uideri, non progredi potest. An mentiar, scies proxima nocte. Omnes mehercule parentes utiq; qui liberos perdiderunt, ire in istos oculos, in ista ora debebant. Tu sic filium tuũ clusisti, tanquam nocentes ad inferos reuocari solcant animæ, quæ inter languentium familiam, & tristes penatium morbos uagæ errantesq; magica uanitate capiuntur? Laqueone uitam damnatus eliserat? Noxium per sua uiscera exegerat ferrum? An ex conscientia uenena præsumpserat, nec recipiebat se, nisi carmine inclusus? Quãdo domũ tuam funereus & squalidus, quando te terruit? Crudelissime omnium pater, de filio tuo malam umbrã fecisti. Quas nũc putas uxoris miserrimæ esse cogitationes? qua materna uiscera persuasione

torqueri

torqueri? Nunc filius meus illic unde uenire cõsueuerat, iacet ſtri ctus, alligatus, impatiẽs. Queritur ſolito terram grauiorẽ, utiq; cum ſentit uenisſe noctem, quando umbræ feliciores dimittuntur ad matres. At uerò ſiqua inter manes colloquia ſunt, & eſſe cre do, non deeſt qui iuueni meo dicat, Quàm uilis tuis fuiſti, qui li benter te perdiderũt? Quid illa mater, ad quã ire conſueras, hæc tibi catenas, hæc uincula pro merito reddidit? Infeliciſſima o mnĩũ mulier & ſi magus etiã recedat, hoc periclitatur, ne filius ſe putet uenisſe ad inuitam. Agit iam hoc loco nobiſcũ maritus grauius, altius, ſapientius, ut homo ſine dolore. Negat ullos eſſe manes, contendit omnia perire cum corpore, nec remeare ui uentes à cinere ſenſus, nec tam uideri imagines hominum quàm cogitari, & oculos luctibus credere. Quod ſi ita eſt, magum ad quid aduocauit? Peßimus parentum, qui dum liberos ſuos ſepe liant, flere contenti, ut obiter ab rogo ſiccis oculis reuertantur, negat ad manes, negat ad umbras peruenire quod plangas, affir mat perire lachrymas, affirmat perire ſingultus. O ſceleratum hominem, quiſquis luget & timet, ne hoc perdat. Vana ergo ſa pientes perſuaſione fruſtrati, qui conſtare homines & perfici corporeis alimentis animéq; dixerunt, corpus caducum, fragile, terrenum, ut ſicca humidis, calida frigidis, reſolutis aſtricta pu gnarẽt, partim aut doloribus affici, aut nouiſſimis annis, aut ſe nectute diſſolui. Animam uerò flammei uigoris impetum peren nitatemq; non ex noſtro igne ſumentem, ſed quò ſidera uolant, & quò ſacri torquentur axes, inde uenire unde rerũ omniũ au torem parẽtemq; ſpiritum ducimus: nec interire, nec reſolui, nec ullo mortalitatis affici fato: ſed quoties humani corporis carcerẽ effregerit, & exonerata mẽbris mortalibus leui ſe igne luſtraue rit, petere ſedes inter aſtra, donec in alia fata ſeculo pugnante tranſmigret: deinde prioris corporis meminiſſe. Inde euocatos ꝓdire manes, inde corpus & uultus, et quicquid uidemus accipe re, occurrere ſuis imagines charas, aliquãdo & oracula fieri, &

noctur

nocturnis admonere præceptis, sentire, quas mittamus inferias, & honorem percipere tumulorum. Rogo cũ filius perit, nõne satius est hoc credere? Tuæ tamen, inquit, hoc quieti præstiti, ne attonitis agitata terroribus, solicitas semper ageres, suspensasq; duceres noctes. Ita parricida cõmune facinus fecisti: & imputas quòd filium uidere desijmus? Somnum enim antè petebamus, & placidum soporem, crudelis. Nunc inquieta, nunc attonita mater est, nunc perdidimus noctes. Vmbramne tu filij rem formidolosam, rem plenã putasti esse terroris? Quid illa lætius facie? quid illo blandius uultu? quid magis adulatur oculis? quid poßũt uidere libẽtius lachrymæ? Nõ magis metuẽda est umbra filij quàm cadauer. Neceße est ut mors horrida fiat aliena. Sed aliæ forsitã animum imagines territant, & tunc inferi uocãtur, cum ignoti sunt. Itaq; prudenter si tantum ad suos ueniunt. Sceleratus ille, ille impius, quicunq; defunctum filium uidit, & meminit quòd elatus est. Terrebaris, inquit, & solicitis noctibus laborabas. Itane es marite crudelis? Tu cluſisses filium, etiam si ad te ueniret? Nec magus, inquit, incluſit umbram, sed persuasioni tuæ succurrit: ideoq; putas nõ uenire illum qui nec antè ueniebat, quia nec factum est aliquid in quo auocareris. Hoc ipso incipit mater sibi gratulari. Ita non tenetur, inquit ille, non premitur, nullo carmine, nullo incluſus est ferro. Remouete ergo omnia & interrogabo. Ego autem scelerata tam citò credidi, ita non ille ad me ueniret solutus & liber? non ad hos oculos, nõ ad hos properaret amplexus? Quando enim me iuuenis ipse niſi flentem, quando non liuidũ pectus & sanguinantes uidit lacertos? quãdo non erubuit matri feciſſe terrorẽ? Arte cluditur miser, arte retinetur. Quid uis carmina tibi amplius præstent? effecerũt quod promiserant. Desinis crubescere iam quòd filium non uides? At tu cuius in leges dij superi, manesq; torquẽtur, qui nocturno terribilis ululatu profundum specus & ima terrarum moues, modo seruientium reuocator animarum, nunc idem crudelis

& inex

& inexorabilis custos aliquando preces & matris admitte. Pa-
ciscere quantilibet, totos lugentis posce census, non ut labores,
nec ut horridum carmẽ exerceas: sed ut ferrum tuum refigas, ut
uerba tua resoluas, ut nihil feceris, dimitte tantum, & euocasti.
Nihil ipse crudeliter, patri scio paruisti, sed & huius etiam la-
chrymis, planctibus huius indulge, consul animæ tuæ. Execrabi-
lem te mage facies & inuisum, si facilius de filio exoraris, ut in-
cludas. Nec tu marite, nec tu timueris, ne ultricis umbræ uanis
exagitere terroribus, ullis imaginibus, hinc secura dabitur quies,
scit ad quam debeat uenire dimissus. Iuuenis pijssime, iuuenis in-
dulgentissime, nunquàm matri tuæ umbra nec manes, si modò
ueneficum pondus & terroribus omnibus uerba grauiora ma-
go patiente discusseris, ad me, inquit mater infelix, ad meas no-
ctes, ad meas lachrymas, ad illos uiuentes mihi semper ample-
xus miseræ propera. Scio quid mihi nocuerit, scio quid me tor-
serit. Eruar, & tacebo.

DIVES ACCVSATVS PRO-ditionis.

ARG.

Pauper & diues inimici, utricq; terni liberi. Bellum inci-
dit ciuitati. Diues dux creatus, profectus est in castra. Ru-
mor ortus est ab eo prodi Remp. Processit pauper in con-
cionem, & accusauit diuitem proditionis. Absente eo po-
pulus lapidibus liberos eius occidit. Reuersus diues est uic-
tor à bello. Petit ad supplicium filios pauperis. Pater se
offert. Contradicit diues. Erant enim leges, ut proditor
morte puniretur, & calumniator idem pateretur, quod
reus, si conuictus esset.

Pro diuite contra pauperem. II

EXPECTAVERAM quidem ut de inimici
mei supplicio non quæreretur, nec me decipi pos-
se credidera in ultione, quam mihi debeat ciuitas
tam liberi doloris. Sed quatinus eò malorum noui-
tate perueni, ut in uindicta primùm mea consulere leges ac iura
uelletis, quæso ne quis prodesse pauperi uelit, quòd nec defendi
potest

poteſt ſine genere pœnæ. Plus meretur pati homo, qui (ſi ipſi creditis) debet occidi. Hoc eſt quinimo Iudices, quod ſupra omnes calamitates meas ferre nõ poſſum, uidetur ſibi ſatis uixiſſe pauper, poſtquàm occîdit liberos meos. Operæprecîũ putat coram impatientia mea felicem conſummare patrem, & gaudiorũ ſuorum ſatietati hoc quoq; adijcit, ut orbitatem meã liberis ſuis relinquat. Fidem ueſtram Iudices, ne pereat, quod ultioni meæ cõtingit, bonus pater. Actum erat de ſolatijs meis, ſi liberos ſuos pauper mallet occidi. Illud planè Iudices etiam in hac pauperis impudẽtia miror, liberos meos pudore deceptæ ciuitatis occîdit, deinde me crudelem uocat. Paruulos ſuos oſtendit, allegat, tanquam non ego potius querar hoc de quoquam patre fieri, nec intelligit, quantũ debeat ad impatiẽtiã noſtri doloris accedere, ſi paſſus ſum quod & in ultione miſerũ eſt. Facinus eſt Iudices quẽquam calamitatum ſuarum inuidiam pati: ſic ultionẽ meam debetis aſpicere, tanquam & liberos ſuos pauper occiderit. Nec me fallit Iudices plerosq; credere, callidiſſimũ pauperẽ nec mori uelle, & hoc quòd nudat iugulũ, pectus opponit, artes eſſe pro uita. Sed ego illum non credo mentiri, ego qui ſcio, quid maluiſſem. Nunquam hoc aduerſus nos excogitaſſet, niſi impatientiſſimus pater: & hanc pœnæ meæ ſuppliciorumq; nouitatem de ſua pietate commẽtus eſt. Nihil magis de inimico efficere uelis, quàm quod ipſe ferre nõ poßis. Habet hoc mali Iudices principũ innocẽtia, quòd inimicos eſſe nobis, niſi poſtquam nocuerint, neſcimus, & tunc omnibus patemus inſidijs, quoties nos odit inferior. Homo qui omnẽ aduerſus ſuperiorã rabiem de ſui utilitate ſumebat, qui genus libertatis putabat odiſſe maiores, nulli charitati, nullis implicitus affectibus, quòd humilis, quòd eſſet abiectus, in furorẽ ſe magnæ colluctationis exercuit. Primo ſe meum dixit inimicum. O dij dcæq; , cuius ego monſtri artes pertuli? in cuius feritatis colluctatione duraui? Inimicum habui, neq; occidere cõtentum & mori paratũ. Gratias ago ciuitati,

quòd in illis neceßitatibus, in quibus nihil adulationi, nihil præ-
ſtabatis obſequijs, laudatus ſum teſtimonio periculorũ. Bellum
mihi fatumq; publicæ ſolicitudinis credidiſtis. Sed neq; ego rem
melioris ducis facere potui, quàm quòd ſine liberis meis profe-
ctus ſum. non reliquiſſet illos dux proditurus. Non puto Iudi-
ces adhuc quæri, unde illæ falſarũ ſolicitudinum fabulæ repen-
tè proruperint, quis primus trepidæ ciuitatis aures rumore cõ-
pleuerit, cum uideatis quis ſic egerit, ut crederetis. Vidit hanc
inter metus ueſtros occaſionem, & quia ſemper apud ſolicitos
in deterius prona perſuaſio eſt, abuſus eſt hoc, quòd poterat ui-
deri timere uobiſcum. Igitur homo qui nullum conſcium meũ,
nullum mihi crimẽ obiecit, de mendacij magnitudine fidem ue-
ritatis captauit. Ciuitas deinde cui accuſator proditam ſe eſſe
perſuaſerat, fecit quicquid de me facere potuit. Liberos meos
quos inimicus tota ſua concione monſtrauerat, occidit genere,
quo pereunt nocentes. Feretis me Iudices, liberius aliqua dicen-
tem? Rem peßimi exempli paſſus eram, etiam ſi prodidiſſem.
Scio uos Iudices hoc loco mirari innocentiam meam. Vt primũ
enim mihi calamitates meas nuncius in caſtra pertulit, non ar-
ma proieci, non ſtationes uallumq; deſerui, totam orbitatem
meam in bella conuerti, tanquam liberos ibi perdidiſſem. Si un-
quam Iudices in me habuiſſent profanæ cogitationes locum, ſi
patriam odiſſe uel pro liberis meis poſſem, proditorem me fece-
ratis. Neceſſe eſt Iudices hoc primum reuerſus exclamem, Ita
pauper etiam nunc liberos habet? Adhuc inimici mei plena do-
mus eſt? O miſeræ cogitationes, ô decepta ſolatia. Sic ego re-
uertebar quaſi uindicatus. Quas ego legionum ueſtrarum in-
dignationes, quem fortißimi exercitus compeſcui dolorem, dum
omnibus promitto liberos ſuos, dum minus pro uindicta mea
puto, quicquid ipſe feciſſem? Congerantur iam licet aduerſus
omnium mortalium nocentißimum cuncta ſupplicia, ego tamen
maximum ultionis meæ ſolatium perdidi, quòd pauperi uos

potius

potius debueratis iraſci. Quoniam igitur adhuc cum paupere legibus ac iure conſiſto, liberos eius in ſupplicium patris peto. Quid ſatis imprecer homini qui fecit, ut quiſquam deberet ſic uindicari? Calumniator, inquit, idem patiatur. Permittunt mihi Iudices calamitates meæ queri de hac lege, tanquam parum nobis in ultione proſſexerit: contra nos inuentus eſt uindictæ modus, quo non debeamus eſſe contenti. Quiſquam'ne mortalium idem uocat facinus & pœnam? Tantum'ne doloris uenire de ſupplicijs, quãtum de calamitatibus putat? Neſcit profecto, neſcit quãtam patiẽtiam pater mœrori, quãtum animo mẽbriſq; rigoris inducat, quod patiaris agnoſcere. Innocentia opus eſt, ut miſerum faciat dolor. Conſtet licet utrinq; mortium numerus, totidem nobis ultio cadauera aſſignet, plus tamen eſt de innocentibus. Et quicquid patiuntur deprehẽſi, licet ſolatio idem ſit, æquitate minus eſt. Vt idem ſit ſupplicium nocentis & facinus, una ratione efficias, ut illud ferre non poßit. Frustra æſtimatis quàm crudele, quàm ſæuum ſit quod petimus, inquantum exceſſerit uſitata genera pœnarũ. Explicata eſt Iudices, explicata legis inuidia, cum quis quod patitur & efficit. Quid quòd hoc ſolum eſt pœnæ genus in quo non debeat nocens niſi de ſe queri, & tanto minus habeat eſſe miſerabilis, quanto maior eſt quod patitur inuidia? Quid æquius excogitari, quid iuſtius poteſt? Graſſatus aliquis eſt ferro, præbeat & ipſe ceruices. Miſcuit noxiũ uirus, refundatur in ſuum facinus autorem. Oculos rapuit, effodit, reddat de ſua cæcitate ſolatiũ. In nullo mortaliũ perferre poſſum ſceleris ſui impatientiã. Breuißima eſt iuſtitiæ uindictæ, cum facinus mẽſura pœnæ eſt. Et ſi naturam ultionis inſpicias, optime uindicatur quiſq; quomodo miſer eſt. Fidem ueſtram Iudices, ne ideo tantum putetis iuſtum, quod exigit reus, quia ego recuſo. Nõ ferretis me pauperis mortẽ petentẽ, ſi liberos ſuos obtuliſſet. Ex omnibus tamẽ quicũq; incognita, inaudita paßi ſunt, nullos hac lege magis uindicãdos puto, quàm

quorũ liberos aliquis occîdit. Quid mihi pro hoc redditis leges? ubi respiro? ubi claudo gemitus? unde sumo solatiũ? Bene, bene admones dolor, illos, illos liceat inuadere, qui nũc magis amantur, quos orbitas nostra cõmendat. Sic quoq; circunscribimur, nisi totidem sunt, nisi illis par est ac similis ætas, & ante omnia optimus pater. Deceperas me fortuna, deceperas, si mihi tam grande fecisset facinus homo, qui liberos nõ haberet. Quid quòd ex omnium scelerũ comparatione nihil est detestabilius hominibus, qui leges ipsas faciũt nocentes? Vestro mehercule nomine calumniãtibus debetis irasci, quorũ nefas nõ potest nisi per iudicum facinus imponere. Actum est de rebus humanis, si de criminibus nostris tãtundem mẽdacijs licet: nec ullus innocẽs hucusq; felix est, ut diligentiæ fingentiũ par sit. Quẽquam ne mortalium in re quam finxerit, quam composuerit, inuenire aliquid quod potest probationem uocare, & facinus explicare facilitate uerborum? Magis oderis mendacium, cùm simile uero est. Quoties manifestum est aliquem perisse sine causa, calumniantibus irasci debeas, ut posßis illis ignoscere, qui crediderunt. Adijcite huic execrationi, quòd calumniatus est in bello, quòd de proditione, quòd de duce, quòd hæc omnia fecit inimicus. Nõ est quod se publico tueatur errore, nec in excusationem afferat, tanquam crediderit & ipse fingẽtibus. Nemo sic decipitur, ut de inimico suo mẽtiatur. Rumor, inquit, fuit te prodidisse. Bene admones. Hunc primum calumniæ tuæ obijcio rumorem. Quis enim Iudices nesciat hanc famæ esse naturam, ut sit primo unius hominis audacia? De nulla re locutus est continuò populus, nec quicquam adeò subitò statimq; notum est, ut in illo pariter omnium sermo consentiat. Quam non posßit mouere ciuitatem, quem non replere populum, si quod omnibus nobis narres, in nullo non cœtu loquaris, & de re quam tum maxime fingas, iam dicas esse rumorem? Quanta tibi deinde mentiendi materia de periculorum nostrorum occasione succurrit? Nihil est tam ca-

pax

pax malignitatũ sermonumq;, quàm bellum. Quid interest unde sumpserit rumor ortum? Quod negari non potest, tu cõciona-ris, accusas, tu crimẽ de fabula facis. In rumore, cuius probationes, cuius argumenta non habes, calumniæ genus est primum credere. Sed, inquit, mori debeo, quia lex qua te accusauit, hoc proditorem pati iubet. Poteram quidem breuiter respondere, legem quæ calumniatorem idem pati iubet, eius pœnam exigere quod fecisset, non quod facere uoluisset. Fingamus enim non hoc pauperem captasse quod accidit, cui debet imputari exitus, qui de calumniæ tuæ fluxit errore? Vultis scire Iudices aliud quæsitũ quàm quod lex quæ mori iubebat? Accusauit me eo tempore quo nõ poteram damnatus occidi. Dic nunc, nõ ego effeci, ut occiderẽtur liberi tui, & aude ciuitatis illud uocare facinus. Non tamen ullis efficies artibus, ut non potius miserear reip. meæ, nõ minus & illa facinus est passa quàm pater. Coacta est liberos Imperatoris uincẽtis occidere. Fallitur Iudices quisquis ullum facinus in rebus humanis publicũ putat. Persuadentium uires sunt, quicquid ciuitas facit, & quodcunq; facit populus, secũdum quod exasperatur, irascitur. Sic corpora nostra motum nisi de mente nõ sumunt, & otiosa sunt membra, donec illis animus utatur. Nihil est facilius quàm in quemlibet affectum mouere populum. Nulli cum coimus sua cogitatio, sua mens, aut ulla ratio præstò est: nec habet ulla turba prudentiam singulorum, siue quòd minus publicos capimus affectus, siue negligẽtior est qui se non putat solum debere rationem, & multi fiducia facimus ὁmnium. Quam non possit Rempub. turbare, confundere, si quis repentè proclamet, Prodidit uos Imperator uester, addixit, & nunc ille liberos habet? Si mehercule post hanc inimice uocem templa monstrasses, sacrilegum continuò flagrasset incendium, si cõuelli simulachra uoluisses, fecisset cinerẽ de numinibus suis facinus audacia. Vis scire tuũ esse quicquid ciuitas fecit? Gloriareris illo, si prodidissem. Nõ est Iudices

quòd uos à grauitate iustitiæ dolor ultionis abducat, quòd mortem suam inimicus offert. Non petit illud, nisi quisquis ipse non debet occidi. Sepositâ igitur paulisper lege mei doloris, hoc tãtum ab affectibus uestris omnium mortalium nomine peto, ne cui nocenti pœnæ præstetur arbitrium. Innitam Iudices sceleribus aperitis audaciam, si pœnam licet eligere condemnato: nec iam ullam mortalium innocentiam trepidatione contineas, si patitur deprehensus quisque quod ipse maluit. Leuat omnes cruciatus, omnem dolorem, præparata mentem composuisse patientia. Fallitur quisquis humana tormenta sola nominum atrocitate metitur. nulla pœna est, nisi inuito. Non habemus ullum, nisi ab impatientia dolorem, & ut aliquid crudele, sæuum sit, metus facit. Supplicium quisquã uocat ad quod profilitur, quod exposcitur, quod circa se non habet moras? Illò per fidem, illò trahite damnatos, quò non sequantur. Tunc est pœna, cum perituras trepidat, hæret, cũ restringit supremo uincula conatu. Volo perituri prius uidere pallorem, audire gemitus, uolo circunspiciat, uolo queratur. Fidem uestram Iudices, ne nocẽtibus supplicij sui cõtingat electio. Minus iniquum est ut euadat nocens pœnam, quàm ut cõtemnat. Mortem uero damnatis quisquis præstat, indulget, nec sunt alia beneficia pœnarũ. Fallitur quisquis illam uelut omniũ suppliciorum summã putat. Occidi non est pœna, sed exitus. Neq; enim habet impatientiã aut dolorem, quod possis aspicere quasi fatum. Quòd si liberos relinquas, imò si serues, quam felix exitus est plenusq; lætitiæ? Lucrifacit mortis atrocitatẽ, quisquis laudatus occiditur. Me, inquit, occidite. Nõ habet liberos inimice, nõ habet, quisquis hoc te uelle miratur. Sæue, crudelis, ego tibi permittã mori? Vt quid iam mihi melius optem? Vides quantum feceris nefãs? Idem pro liberis meis offerre non potui. Tu uero paruulos tuos tene, ut in isto potius moriantur amplexu. Tu nunc quoq; non euades, non effugies. Quacunq; te duxerit orbitas, sequar: effundam,

si quod

siquod praueris uenenum, subtraham omne ferrum, incidam quoscunq; strinxeris nexus, ab omni reuocabo præcipitio. Etiã occisis liberis tuis, non idem patieris inimice, nisi uixeris. Nec uereor Iudices, ne putetis utriusq; nostrum orbitatem simili esse ratione tractandam? Admouebuntur ecce cõtra lachrymas meas liberi quos nemo nouit. Patris innocentis occisi sunt paruuli, quos nunc circa templa ferretis, circa quos se celebraret uestra lætitia. Facinus est Iudices minorem esse transactarum mortium miserationem. Non inuenio quemadmodum liberis prodesse debeat odium patris. Perierunt etiam illi quorum nec pater debebat occidi. Me miserum, quòd sic quoq; multa habiturus es, quibus ego qui uindicabor, inuideam. Osculaberis antè perituros, alloquêris, accipies suprema mandata, & moriturum te continuò promittes. Exonerabis gemitus tuos, cum eorum sepulchra numerabis. Siccabit oculos, quòd meam nũc quoq; respicies uacuam domum. Me miserum, pauperis tantum solatium futurum est, quòd pares sumus. Quid quòd in ipsa comparatione mortis non idem patientur liberi tui? occidentur uno fortasis ictu, & erit ultio manibus contenta carnificis. Paruulos meos occîdit quicquid fuit totæ ciuitate telorum, omnis sexus, omnis ætas, omnis infirmitas. Nihil est crudelius morte hominum, quos populus occidit: & solus hic exitus est, à quo non est nec cadaueribus salua reuerentia. Hoc me nunc complorare tantum putatis, quòd non sum liberis meis antè satiatus? Miser ego nec ad cadauera accessi, non in sepulchra maiorum meis manibus intuli, nec licuit super ipsa corpora proclamare, nõ feci. Qualem ego illum patria perdidi diem, cũ duces ab explicito bello reuertuntur? Non me lætæ cinxere legiones, non effusi obuiam ciues triumphali circa currus meos exultauere lætitia, sequebar captiuos meos tristior uictor, mœstus undiq; claudebat exercitus, occurrentium lachrymæ propinquorum & erubescentis circa me populi timida solatia. O' successuum quoque nostrorum

miſera conditio. Ergo ego uictoriam meam non narrabo ſine fletu, nemo amicorum propinquorumq; coram me de bello meo loquetur? Nihil eſt crudelius calamitate, quam gaudia reducunt. Quoties redierit ille lætus uobis in ſupplicia mea dies, lugubres mihi ferte ueſtes, renouate ſeruuli planctus, narate ſolatia propinqui. Nulli liberi impatientius deſiderãtis, quàm qui propter patrem uidentur occiſi. Sed uerum Iudices fatendum eſt, timeo mehercule ne par ſolatijs meis non ſim, ne me iſte quo pro liberis iraſcor affectus, in media ultione deſtituat. Sed adiuuate, miſeremini propinqui, adiuuate amici, & ſi fortè defecero, tu ultionem meam populc conſumma. Timeo mehercule ne cum carnifex propius acceſſerit, ſubitò proclamem, iam malo patrẽ. Sed ſi quis eſt pudor, oculi differte lachrymas, abite gemitus, horridũ, trucem debeo præparare & miſerum. Deprehẽde igitur omniũ mortalium callidiſsime hunc, quem ſimulas, quem nunc imitaris affectum, tunc ſciemus quo animo rogaueris, ut potius ipſe morereris. Sed ſi bene noui capax omniũ malorum ſcelerumq; pectus, inimice uiues & libenter, & fortiter, & quaſi uindicatus.

PASTI CADAVERIBVS. ARG.

Cum ciuitas fame laboraret, miſit ad frumenta Legatum, præſtituta die intra quam rediret. Profectus ille emit, & ad aliam ciuitatem tempeſtate delatus duplo uendidit, & duplum frumenti modum comparauit. Illo ceſſante corporibus ſuorum paſti ſunt. Reuerſus ad præſtitutam diem Reipublicæ læſæ accuſatur.

Pro ciuibus contra legatum. 12

QVAMVIS Iudices innumerabiles me indignãdi cauſæ initio ſtatim actionis ſtrãgulent, quia nec dicere uniuerſas ſemel poßum, nec gregatim erũpentes differre gemitus (leuior eſt enim dolor qui diſponitur) primũ tamen ille ſibi aſſerit locũ, qui eſt ex hoc iudicij tempore, & tam lentæ uindictæ dilatione ortus animi mei propè dixerim furor, quòd hominem tam ſceleratũ, ut nos quoq;

fecerit

fecerit nocẽtes, legibus accersimus, quòd defendi patimur, quòd ut puniatur, precamur, quòd damnatus quoq; uel morte defungetur, quam nos in illa funestißima fame, dum sepeliri licuit, optauimus: uel exilio, quod hic quantopere contemnat, apparet, qui tam lente in patriam reuertitur. Quãquã de quo exilio loquar? Quãtalibet ignominia dimittite domo notatũ, habet quò eat. Non publicis manibus exeuntẽ discerpsimus? non (quoniam semel consueueramus, & bona fide ferarũ esse ciuitas cœperat) hic primus, nobis ex tam tardo cõmeatu placuit cibus? Sic enim istum laniari, sic confici, sic consumi oportuit iure nostro. Quis credat? ego me ab hoc abstinere potui, cum & esurirẽ & irascerer? Sed frumẽto occupati sumus, nec quicquam aliud uidemus. O` quanta es fames, quæ tam grandem iram uicisti? At ego etiã si talis ultio contigisset, si me à nefario grassatore reipublicæ nõ lingua, sed dentibus uindicassem, nihil tamen iræ, nihil uindictæ præstiterã, hoc & meis feci. Aestuant adhuc intra pectus sepulta uentribus nostris cognata uiscera, & tumescere intus atq; indignari uidentur, & sera pœnitentia redundant. Iam enim uacat nobis lugere, iam cibos nostros efferimus, uiscera cremamus, nam cætera nobiscum sepelientur. O` fames inaudita, in qua leuius est, quòd esurimus. Ignoscite tamen uiolati manes meorum, hic uos alloquor, ignoscite quòd ora temerauimus, quòd ab homine desciuimus. Non ut infelicem animam sustineremus, non ut inuisum spiritum produceremus, fecimus: una causa mortem distulimus, quòd si expirassemus, idem timebamus. Et ego quidem me consumptis excuso, qui mihi ipse irasci non possum: at ipse interim stat, ut uidetis, longa uia saginatus, & satur, atq; abundans publico commeatu, ad mentionem ciborum nostrorũ plenum fastidio uultum trahit, & exangues ac pallidos ad calculum uocat, quasi ego non cõfitear illum etiam nimium multum attulisse. Tam pauci, rari per uias interlucent, & quamuis odio euersoris nostri euocatus è latebris suis populus, subsellia nõ implet.

plet. Pauci ſceleribus paſti, alienis mortibus ſalui, quòd uiuunt ipſi ſibi rei, graues, ægra et tabida membra in publicũ protulerunt. Hæ ſunt ciuitatis reliquiæ, quas uidetis. Sic tabuimus, ut miſeri nec uiuos habeamus, nec mortuos. Hic eſt populus, hæ uires, hæ ſpes, hæ opes. Niſi tandem ad uadimonium Legate uenisſes, non multorum dierum cõmeatum habebamus. Quò nunc tantum frumenti? quò claſſem commeatu grauem? Multum hercule negociatione tua actum eſt. Frumentũ habeo, populum nõ habeo, nuſquam opus eſt, iam licet uendas. Dum tu ſalutis publicæ nundinator proximum quenq; emptorem dimittis, dum aut funera noſtra uendis, aut ſcelera: dum populo tuo fame morienti alienæ ciuitati legatus es factus, nos interim cibos ex malis inuenimus, & fames ſe ipſa pauit, & miſeriæ noſtræ crudeles factæ ſunt. Patiamur te defendi, ſi abſolui ſaltem nos poſſumus. Hæc nunc Iudices ego ſolus queror? ad me magis pertinent? aliquid proprie paſſus ſum? non cõmunem dolorem accuſator habeo cum iudicibus? Quiſquam in hac uindicta alteri cedit? non publica inopia, non totius populi mẽdicitas una fuit? Niſi quia funeſtas epulas, & nefarios inuenimus cibos, non putamus famem fuiſſe. In omnes gentes, in omnia uentura ſecula proſcripti ſumus, omnes hæc prodigia narrabunt, omnes execrabuntur, niſi qui non credent. Famem ipſam infamauimus, & (quod miſeris ultimum eſt) miſerationem quoque perdidimus. Adhuc tamẽ una defenſio fuit, quòd uidebamur in hæc omnia iſtius opera impulſi. Si hic innocens eſt, noſtra culpa eſt. Etiam ne publica mala narrabo, & miſeriis noſtris cõuicium faciam? Exibunt uerba? ſubſequetur ſermo? non alligabitur lingua? Planè nihil non poſſumus. Exploramus ordinem cladis noſtræ, & ſimpliciter omnia indicantur. Decet iſta noſtro ore narrari. Sed nouimus, & nimium meminimus, iudex doceri non debet. opinor, reo indicanda ſunt, qui à malis publicis abfuit, qui hoc certe maximũ debet patriæ ſuæ beneficium, quòd à fame ſolus dimiſſus eſt.

ſus eſt. Audi itaq;, audi, frumẽtum iſtud quod lucrifeciſti, quanti nobis conſtet. Aliquis fortaſſe Iudices miratur, etiam ſi huius feralis anni fructus ceſſauit, quòd tamen illa ſuperior longi temporis beata fœcunditas tabuerit, & ſecum iſte dubitat, quid ſit in cauſa, cur ciuitas opulenta quondam, nihil frumẽti niſi in ſpe habuerit. Sic fit, ubi uicinis ciuitatibus uẽdimus, & undecunq; offulſit lucrum, ſine reſpectu ſalus publica addicitur, in uacuam poſſeßionẽ fames uenit. Etiã ſi quid reſidui erat, ut carius quidam uenderent, ad annonæ incendium ſuppreſſum eſt. Teſtor tamẽ conſcientiam ueſtram, nõ ſumus queſti quãdiu duplo emebamus. Non enim uulgaris illa labes frumenti fuit, qualis nec alijs ab agricolis accuſari ſolet perfidia terrarum, & ingratæ meßis irritus labor. Noua & inaudita, abominãda lues, quæ nihil homini reliquit præter hominẽ. Aut aſtricta citra conatum fata ſub ipſis tabuere ſulcis, aut leui rore euocata radix in puluerẽ incurrit, aut peruſtis torrido ſole herbis moribunda ſeges palluit. Nullus imber ſitiẽtis ſoli puluerẽ terſit, nulla ſupra arẽtes campos ſaltẽ umbra nubiũ pepẽdit. Calidi ſpirauere uenti, maturitatẽ præcepit æſtus, etiã ſicubi forte ieiunæ herbæ ſolum uicerãt, uanis tantũ ariſtis ſpem feſellerũt, & inanes culmos triſtis agricola iactauit uẽtis nihil relicturis. Leuia queror, prata exaruerũt, perierũt frondes, germina nõ exierũt, nuda terra & rudes glebæ, & aridi fontes erãt. Niſi hæc omnia inter ſciẽtes dicerẽ, poterã uideri falsò queſtus de hoc anno, quo tãtum frumenti uendidimus. Vtinam ſaltẽ nobis rudem uictum ſyluæ miniſtraſſent, & carpere arbuſta, cõcutere quercum, legere fraga licuiſſet, & quæcũq; primi mortales ante traditos diuinitus mitiores cibos cõtra famẽ obiecerũt, peſtifer annus reliquiſſet. Nõ erã delicatus. Sed ò triſtis recordatio, funeſta neceßitas, nihil habuimus quo uiueremus, præter famẽ. Nec tamẽ in totũ queri de numinibus poſſumus, maria certe ſecũda experti. Si uoluiſſet ſeruare legatus diẽm, quem illi felicitas temporis dederat, potuit

nobis

nobis frumentum bis afferre. Vt primum tanti mali sensus in ciuitatem percrebuit, cum iam urgente inopia quotidie malum arctius premeret, & præsente fortuna prior tamen esset futuri metus, apparuit nullum ex propinquo esse præsidium, cũ finitimas quoq; ciuitates incendium nostrum attigisset. Erat quidẽ aliquid in uicino adhuc frumẽti, sed iam nemo uendebat. Ergo ut uidimus salutẽ publicam trans mare petendam, se in curiam quisq; cogunt. Vt arma bello, ut aqua incendio inclamari publice solent: ita uno quodam consensu non ætatibus expectatis, nõ honoribus, pariter retulimus, probauimus, decreuimus, pedibus, manibus iuimus in sententiam necessitatis, nec ordo nos officiorum moratus est. Legationẽ multi pollicebantur, nec innocentiæ iste beneficio uel autoritatis meritorumq; respectu electus est, una causa nos mouit, quòd se citò rediturum pollicebatur. Pecuniã sine numero infudimus, frumẽtum sine modo mandauimus, quãtum potuisset, afferret, festinaret modò. Hoc una uoce supplices acclamabamus, ac ne moraremur, ne hoc quidem diu rogauimus: una tantũ uox fuit, quam iste pro quodam præiudicio amplexus est: Nihil agis afferẽdo frumentũ, si post illum diem ueneris. Nostris manibus legatum in nauem tulimus, ac ne quid moræ esset, pro sua quisq; portione etiam commeatum dedimus, retinacula incidimus, & littus ingressi classem publicis manibus impulimus. Inde fugientia uela longo uisu prosecuti, facilem emptionẽ, secundos uẽtos, placidum mare, non secus ac si ipsi nauigaremus, precati sumus. Quis credat hoc de tam miseris? Omnia à dijs impetrauimus, scilicet unum supereſt, ut pro aliena ciuitate uota soluenda sint. Citò peruenit, citò emit, citò redijt quò uoluit. Quid prodest expectare? Alia ciuitas prior est, & sanè religiosus legatus diem expectat. Nos interim coacta primò ex agris pecora diripuimus, & ne uenturo saltem anno prospici posset, non reliquimus qui ararent boues. Iam seruis fugas imperauimus, iam procumbentes ante limina

mina principum pauperes in ipsis precibus expirant. Ploranti-
bus liberis Legatum promittimus. Iam tantum sibi quisq; cura
est. Nihil tamẽ horum etiam nunc in inuidiam Legati queror,
adhuc prior cursus est. Hactenus nostra mala tulimus, in reliqua
legatus nos uicarius dedit. Si quicquam tibi humani sanguinis
superest (nisi nimia saturitate alienæ fortunæ cogitatio excidit)
respice patriæ casum, respice necessitatem grauissimam. Mi-
seri te misimus, expectant pallidi, exãguesq; ciues tui, & quic-
quid extremi spiritus adhuc superest, spe tui trahitur. Figura
tibi exesos uultus, decrescẽtẽ populum, iam præmortuas uires,
nec quicquam horũ potes ignorare, si quid tibi credimus, fame
laborantem ciuitatem uidisti. Festina, dum supersunt, quibus le-
gationem renuncies. Festina, dum mori ultimum est, frumento
digni sumus. Quid in nos conuertis etiã alienæ ciuitatis famem?
Quatenus nobis computandum est, propter te duplum mali tu-
limus, tu super frumentũ publicum stertis, & omnes maris cir-
cumuectus oras, littora portusq; cognoscis. Tu inter duas ciui-
tates fatorum arbiter, alienæ conditor, tuæ euersor, salutem no-
stram peregrinis admetiris, & secunda tempestate in patriã fe-
rentes habens, cõtrarios uentos exoptas. Nos per arentes effusi
campos morientium herbarum radices uellimus, eò quidem
fortius, ut si fieri possit, in uenenum incidamus, subeũtes insoli-
tis cibis. Et sicũbi forte uberius paulò pabulum contigit, de pa
scuis rixa est. Amaros fruticum cortices, & ramorũ male aren-
tium pallidas frõdes decerpimus, morbida quicquid fames cõẽ-
git, corpus admisit. Iam passim moriuntur: pestilentiumq; more
pecudum subinde aliquis ex populo in ipsis pascuis procũbit.
Crebrior quotidie interitus, & latior strages, & me miserum,
iam fames desinit. Quos tester deos? superos ne quos per tan-
tum nefas fugauimus? An inferos, quos nobis permiscuimus? An
nostram malam conscientiam, omnia nos antè feciſſe, quæ nemo
præter nos fecit? Pecora cecidimus, campos euulsimus, syluas

destruxi

destruximus, nouissimè nihil relictum est præter esurientes, & mortuos. Si qua est fides, libenter hanc partẽ accusationis subinde differo, adeò ubi tantum nefas narrãdum est, etiam exigua temporum lucra sectari libet, & necesse est reo indicare, qui à malis publicis abfuit, quàm multis non ad diem uenerit. Ignoscite dij homines q; sceleri quidem ultimo, tamẽ quod fecisse miserrimum est. Non habitant unà pudor, & fames, & cum semel intrarit impotẽs domina, feras etiã & ingẽtes belluas subigit. Terram moriẽtes momorderunt. Memetipsum, si nihil fuisset aliud, comedissem. Sed confitendum est, legati beneficio non defuit. Postquam omnẽ patientiam uicerat ignea fames, postquàm spes quoq;, quæ miseris ultima est, omnis abierat, & frumentũ toties sibi frustra promissum animus iam ne cupere quidem audebat, subijt furor, & alienatio mentis, & tota sui arbitrij fames facta est. Animus malis diriguerat, os insolitis cibis stupebat, feris inuidere cœpimus. Primo tamen furtim, & intra suas quisq; latebras admisit hoc monstrũ, & si paulò citius uenisses, potuisset hoc negari. Si quis ex strage corporũ defuerat, sepultum putabamus, nec tamen indicauit quisquam, nec deprehendit aliquis. Nemo ut hoc faceret exemplo impulsus est, se quisq; docuit, omnes scire cœpimus, postquàm omnes fecimus. Quoties tamen antequàm inciperẽ, in portum cucurri, quãdiu in altum intentus, siquæ essent in cõspectu nauẽs, oculos fatigaui? Tibi Legate tempus differre facile est, qui tuam tantũ partem non uendidisti. Tu quem habeas diem uideris, ego septimũ expectare nõ possum. Ergo rabidi super cadauera incubuimus, & clausis oculis, quasi uisus cõscientia acerbior esset, tota corpora morsibus cõsumpsimus. Subit interim horror ex facto, & tædium ac detestatio sui, & planctus. Sed cum ab infaustis fugimus cibis, urit iterũ fames, & quod modo ex ore proiecimus colligendum est. Nunc mihi illa fœda uidentur, nunc abominãda, laceri artus, & nudata ossa, & abrepta cute intus cauũ pectus.

ctus. Nunc occurrũt effusa præcordia, & liuidæ carnes, & expressum dentibus tabum, & exhaustæ oßibus medullæ. Quantulum enim corporis fames relinquebat? Nunc illud horreo tempus, siquando aut manus incidit, aut facies, aut aliquid denique quod hominem propria nota signat. Nunc cibi succurrũt, quos imponere in mensa non ausus sum. Confitendum est enim, deuorauimus homines, & quidem auide, qui diu nihil ederamus, & tamen cœpisse difficilimũ fuit. Postquàm ius factum est, postquàm nemo erat in ciuitate quem confiteri puderet, tum uero iam in posterum prospicimus, & funera horreis condimus. Retrò aguntur exequiæ, aut citrà, aut ad rogos pugna est. Hæres cadauer cernit. Nouum & incredibile, nisi noßemus, monstrum habuimus, sine rogis pestilentiam. Mortui ratio non constitit. Perisse ciues scio tantũ, quia inter uiuẽtes nõ uideo. Aegri aßidentes timebant, & labentẽ animã supremis domesticorũ oculis reducebant. Primo tamen nihil rogabant suos nisi totam sepulturam. Vt maior urgere necessitas cœpit, beneficium factum est expectare dum moritur. Nemo adeo affinis fuit, nemo tam coniunctus, quo pietas abstineret, nostros comedimus, nostros. Nam si alienos uellemus, nemo audebat, nemo cedebat. Nihil est tamẽ quòd indignari uelitis, narraui uobis lucrũ uestrũ. Frumẽtũ duplo uẽdidimus, & callidißimus legatus uicinæ ciuitati imposuit. Plena nunc horrea, bonæ rationes, onustæ naues sunt, & quò magis gaudeamus tanto bono, pauci sumus. Nam quòd ad temporis excusationem pertinet, nihil est opinor quòd æstuet, in desertum non incidit populum, nec sanè fuit cur festinaret, etiã nunc expectare poteramus. Sola est nostra ciuitas quæ fame perire non posit. Dißimulaturum me putatis istius patrocinia? Confiteor, uenit ad ultimum diem, attulit frumentum, gratulemur, quòd iam nulla ciuitas fame laborat. O si uires sufficerent, latera durarẽt, aliquid ex aridis diu faucibus residuæ uocis exiret, quãta indignatione opus erat, ubi pro omnibus dolendũ est? Cerno.

Quod

Quod cum ita sit, uniuersi qui adsumus, proclamemus, hæc tota concio in unam uocem cõsentiat, non esset tamẽ futura par crimini inuidia. ut omnes accusemus, quota pars queritur? Secum quisq; reputet, quæ tulerit, quid admiserit. Planè immanis belua est, & nõ tantũ necessitatis causa per nefas pastus, qui quòd comederit hominẽ, non irascitur. Succurrit dolor & seri uomitus, & ultrix pœnitentia. Ades longi ieiunij imperiosa necessitas, & uos intus implicitæ, si quid potestis, admonete animæ, & à feruli uentre prorumpite, dum commissum nefas deuoto capite expiamus, & quasi lustrata urbe feralem uictimã uiolatis manibus mittimus. Decẽt nos tales hostiæ, in iudicium perduxi publicũ scelus, & infamatæ ciuitati quæro uelamentũ. Nemo non commisit aliquid, habetis tamẽ, si uultis, unum, & pro omnibus nocentem. Reip. læsæ accuso. Mirari uos certũ habeo hanc uerbi segnitiem, cum ciuitas tota consumpta sit, cum populus in se tabuerit, quo perstricta tantummodo patria, & leuiter (quod aiunt) manu offensa intelligi possit. Sed ferenda est, ut in cæteris, hæc quoq; rerum naturæ iniuria, quòd non tam immanibus factis paria uerba accõmodauit, & fames nostra, fames dicitur: & cibi nostri, cibi uocãtur, & Resp. nunc læsa. Nec scilicet nisi peracto legitimo ordine reus punietur. Omnia rogo scrupulose agantur. Videte ut iure iracamur, qui contra ius uiximus. Imò etiam, si libet, defensionem audiamus, & iã nunc nos moretur. Neget læsam Rẽp. quia plusquã læsa est. Nõ enim discussos alicuius operis angulos, nec recisas lucorũ frondes, nec publicarũ ædium dispersos parietes obijcimus. Ac si uidebitur, adijciet forsitan nõ esse Remp. quæ perierit. Id enim supereſt, ut iam hoc nomẽ extinctum audiamus. Procedet eousq; fortasse, ut esuriſſe nos neget. Non inficior autẽ parũ proprie hoc legis uerbo nefas istius signari non posse. Maiores enim ne lædi quidem Remp. impune uoluerunt, ideoq; existimo etiam hoc esse comprehensum. Nemo autem uerebatur, ne absolui posset crimen

lege

lege maius. Quid quòd actionem Reip. læsæ tentat in legẽ malè gestæ legationis deflectere? Eligit reus crimen, hoc est, noxius crucem optat. Non sustineo iudices in tanto animi motu argumenta conquirere, nec impetus iræ meæ in digitos descẽdit, hoc tamen scio, non cadit in formulam publicus dolor. Nec si adeò iudicibus quid passi sunt exciderit, ut has ferant cauillationes nõ diluentes crimen, sed differẽtes, populus quoq; impunitũ nefas sine lapidibus præteribit, non præscribes. Te accusare malè gestæ legationis possum. Agè porro, si occisos obiecero homines, non tu es causa mortium? Si uiolata sepulchra, non propter te rogos fraudauimus? Sed Legatus fuisti, quod tamẽ ipsũ quid est aliud quàm Remp. tractare? Rem autem quimale agit, ut arbitror, lædit. An existimas hanc legatis dari peccandi licentiam, ut quæcunq; scelera in eo officio commiserunt, cum his omnibus hac una lege decidant? O nimium inuidendam huius legationis conditionem, si tibi & famem remisit, & legem. Sed errauerim sanè, & quia nullum in foro nostro iudicium fuit, desuetudine ipsa iura exciderint, quomodo legem meam effugis? Nam nisi malis stupeo, duo sunt omnino quæ in eiusmodi crimine quæri soleant, An læsa sit respublica, an ab eo, qui arguitur, læsa. In quibus si quid tibi fiduciæ fuisset, non à criminibus crimina appellares, nec ad alteram pœnam transfugeres, sed te ab hac quæ intẽditur, tuereris. Dico læsam esse Rempub. Oratione hic opus est, aut reliquorum more accusatorum hoc nunc mihi quærendum, quomodo res uerbis aggrauetur. Adeo infirmata est calamitatum memoria, quæ si posset excidere, non tamen narranda solum nobis, sed ostendenda erat ruina publica. Agedum, si uidetur, extra portas prospicite squalida arua, & spinis obsitas segetes, & semesos arborum truncos. Viduis cultore agris, errant à fame nostra innocentes feræ, inanes uillæ sunt, & deserta horrea in ruinam procumbunt. Nullus inuersis aratro glebis campus uiret, nullum solum opere renouatur. Iam & in sequẽ-

tem annum famem timeo. Redite in domos uestras, uidebitis no xios focos, & ignes tabo cadauerum extinctos, & tecta mortibus grauia. Cum maxime inferimus in tumulos ossa insepulta, ducimus opertas exequias, & ad sepulturã residua conferuntur, tandem cadauera igni permittimus. Vbi uerò uniuersas familias fames extinxit (quæ pars maxima est) inanes domus situm ducunt, iacent relictæ sine hærede sarcinæ. Inuenitur tamẽ interim clusa domo conditus dominus, si cuius mors famẽ euasit, quẽ rimãtes nõ inuenere proximi, qui inter suos ultimus decessit. Quò uos mitto? Ipsam intuemini concionẽ, unius deficientis speciem tota ciuitas habet, cauum macie caput, & conditos penitus oculos, & laxam cutem, nudos labris tremẽtibus dentes, rigentem uultum, & destitutas genas, & inanes faucium sinus. Prona est ceruix, tergum ossibus inæquale, infernis imaginibus simile, fœda etiã cadauera. At si quis talis non est, cõfiteatur se usq; ad saturitatem comedisse. Sua quisq; cõsulat misera præcordia, suum uentrem conscientia grauem. Dic nunc Legate, innocens sum, quòd ad illum diem ueni. At ego propter te nocens sum, quòd ad illum diem uixi. Quæ comparata nobis mala nõ delicatas lachrymas habẽt? Aliquem populum hostilis exercitus intra portas cogit, solet uenire ultima obsessis inopia, sed euerti certe licet. Victor captiuum aut occidet, aut pascet. Tormẽta quidã piratarũ tulerũt, felices quibus contigit innocentia. Mors certe finis est, nec sæuitia ultra fata procedit. Aut etiam si quis adeò hominẽ exuit, ut ibi pœnã quærat, ubi sensus doloris nõ inueniat, nẽpe tamẽ cadauera feris obijciet. Circundati sunt quidã flãmis, ipsa tamẽ pœna habuit sepulturã. Nos incendij cinerem perdidimus, nostra etiã ruina tabuit, nostra mala non latent, nõ ignis defunctos cremauit, non feræ lacerauerunt, non aues attigerunt, & tamẽ cadauera mortibus annumerare possumus. Citra spem cõualescendi afflicti sumus, imò etiam citra uotum. Grauior in dies facti pœnitentia est, pudet uitæ, luccm ac sidera intueri non

audeo

audeo, quotidie felices mortuos clamo, & malæ conscientiæ facibus agitatus nihil fortunatius in æterna sede utcunq; cõpositis puto (adeò mors placet) iam etiã cibis nostris inuideo. Præterita differo, ipsa ex nimia cupiditate nocet abundantia, desideratos diu cibos auide haurimus, & lassam famem saturitate strãgulamus. Morimur adhuc etiam frumento tuo. Atqui cæteræ Reipub. partes, quæ sunt ad usum populi cõparatæ, & leuiore cum dãni sensu pereunt, & facile remedium accipiunt, cum reparari possit amissum. Opera restituã, ærarium replebo, naues, arma reficiam: hic uulnus altissime penetrat, hic ipsa uitalia se rumpunt, ubi populus ruit, ubi continuis funeribus omnis sexus atq; ætas semel sternitur. Exhausta est ciuitas & desolatæ domus, triste florentis quondam fortunæ indiciũ, laxi muri. Quàm multi in ciuitate nostra perierint quæritis? Minima quidẽ portio supersit, sed etiã ex hoc intelligi potest, esurienti populo satis fuerũt. Plurimum tamẽ interest quomodo perierint. Felix pestilentia, felix præliorũ strages, deniq; omnis mors facilis, fames aspera uitalia haurit, præcordia carpit, animi tormentum, corporis tabes, magistra peccandi, durissima necessitatum, deformissima malorum. Hæc ad humile opus nobiles manus mittit, hæc alienis pedibus mendicãtes prosternit, hæc sæpe sociorum fidem fregit, hæc uenena populis publice dedit, hæc in parricidiũ pios egit. Adhuc tamen unum uidebatur remediũ non expectare mortis diem, & tabescentem quotidie spiritum superueniẽtibus malis subducere: nam in fame nemo quidem mortis immunis est. At non tua culpa fames cœpit: Sed uulneratum iugulasti, titubantem strauisti, fumantem incendisti. Ne quid inique faciam, diuisa sunt mala. Primam famem fortunæ imputo, ultimam tibi. Moram tuam itineribus separo. Deniq; ex eo inopiã tibi obijcio, ex quo propter te tuli. Itaq; caritas annonæ, rarum frumentum, cædes ac direptio pecorum, fuerint fortunæ, fuerint anni, fuerint temporum. Aliam conditionem habent ciuiũ mortes,

& cadauerũ dira laceratio,& peiores inopia cibi. Hæc fames iam tua eſt. Puta me in præſenti nihil adijcere niſi hoc unũ, tardius quàm potueras uenisti: nondum tibi obijcio duplicata tempora, nec remenſum toties mare, nec graues ancoras: nondum tantam moram, quanta legationi ſatis eſſet. Si innocentes eſſemus, populum ſeptem diebus perdidiſſes. Augustos humani ſpiritus terminos fames fecit, morimur, deficimus: feſtina miſericors, omnes excipe auras: etiam ſi tota ſecundis flatibus tetenderint uela uenti, tamen remis adiuuã, ſalutem publicam uehis, ſpiritum populi tui reportas, omnium noſtrum in iſta claſſe nauigant animæ. Iuramus per tuum reditum, effuſi per gradus templorum uota ſuſcipimus, tendimus manus, nam quas feriamus hoſtias non habemus. Quid ſpem publicam ad ancoras alligas? nõ ſtat interim dies, & plenis uelis mors uenit. Feſtina, merita tua non conditores æquaucrint, non ipſi dij plus præſtiterint. Tibi nos, tibi liberos noſtros, tibi quicquid homini iucundum eſt, tibi debemus quicquid uicinæ ciuitati præſtitiſti. Non dico illa quæ poterã, puta cærulus imber in naues ruit, claſsis inter fluctus latet, nec inter canentes colliſarũ aquarum ſpumas uela dinoſcimus, egerit ex fundo arenas mare, micant ignes, intonat cœlũ, ſciſsis rudentibus tempeſtas ſibilat, denique ſidus hybernum cõditur, tu tamen perſeuera, frumentum uehis, nihil horum neceſſe eſt feliciter nauiganti, feſtina. Quererer ſi naues commeatu tardaſſes. dum uelocitatis ratio haberetur, mãdem accipere dimidium. Non delicati ſumus, non luxuriæ quæritur abundantia, ſed unde ſpiritum ſuſtineamus, unde mortem differamus in præſentia quantulumcunque. Si plus opus fuerit redibis. Siccæ fauces ſunt, æger anhelitus os tendit. Iam fruſtra in ſinu parentum liberi plorant, & nondum editi conceptus intra uterum famem ſentiũt. Iam nemo dives eſt. Auras captamus, & rore ueſcimur, & iam ſperare tormentum eſt, quotidie uires deficiunt. Iam nõ imus in littus, ſed redimus, in editis ſcopulis populus ſedet, dum

naues

naues expectat, in pascua non redit. Aquas ingredimur, & unus aspectantium rictus est, & cum deficerũt omnia, expirant. Te, te expectantes intentis oculis morimur, in mare mortui cadunt. Quoties sole percussa nubes refulsit, nauẽ putamus, quoties fractus uẽto fluctus incanuit, ucla interpretamur. O mobiles miserorum spes, ad unaquæq; solatia, ab unoquoq; quomodo nutant? Hæc certe nauis est, ecce uela pandũtur, propius appellitur, & accedendo crescit, nostra est, suos in utranque partem uentos habuit, nostris uotis gubernati flatus sunt. Hæc dicimus, at illa interim transuolat. Fletus inde & desperatio, & lucis odium. Nihil enim grauius quàm destitutæ spes torquent. Ne interrogare quidem licuit, aut quærere, nemo applicabat. Ergo incerti omnium rerum pependimus, nihil quisquã cognouit. Saltem si scire licuisset ubi frumentũ uẽdidisset, ipsi petissemus. Iam quomodo ad singula momẽta temporũ mutabãtur animi, bene est, serenus sol occidit, purus se dies tollit, ad nos uenti ferunt, iam ueniet. Pendet interim fames, & illud quod iandiu cogitat, differt, ita tamen ut subinde cõputet, quot dies ad mortem supersint: nam quid profecit? Meministis, cũ contrarij uenti flare cœpissent, & in altum fluctus à terra uolarent, quanta cõploratio, quanti planctus fuerint, retinebitur, stabit, laborabit. At, si dijs placet, legatus noster tum maxime bene nauigabat. Nos in hac fortuna, in tam graui casu, in ciusmodi cogitationibus sumus: Tu sinus maris circuis, & per omneis curuatorum littorũ ambitus terrã legis. Sic fit ut te iuuet diu nauigare. Nullus amœnus prætermittitur portus, nulla celebris ciuitas inuisita transitur. Mentior, etiam ad esuriẽtes applicas. Dein si quam timoris iniuriam quereris, non ferã te morantem. Quomodo satis accusabo uendẽtem? Spiritus nostros trãscribis, salutẽ nostrã exponis. Quæ diu inæstimabilis fuit, innocentiã publicam uenidis. Frumentũ non naufragio perdidimus, non latrocinio, lucro perimus. Tempestas quoque aliquam nauem in medium littus

impingeret, & ex classe numerosa omnes fluctus exhausisset. Perijt frumẽtum, quia classis uenit in portum. Ita nos alienæ ciuitati Legatum mittimus, & uilia ac deuota capita uicinorum deli cijs morimur. Nobis nihil iã residui spiritus superest, nos in cõspectu mortis stamus, nos Legatũ frumẽtumq; nostrũ ore aperto expectamus, classis nostra uecturam facit, & uicinarum ciuitatum copias introducit. Penè à conspectu nostro uela conuersa sunt, quantulo minus quàm congesti frumenti puluerẽ uidimus, tantum iam temporis transiuit ex quo pecuniã contulimus, Legatum creauimus. Iam dinumeratis tẽporibus quæ secundi uenti breuiora fecerunt, quotidie spero, & sanè propè est. At Legatus meus ad emendum modo proficiscitur. Tibi ergo tot ciuium mortes imputo, tibi stragem populi, tibi liberorum parentumq; miserrimas pœnas, tibi quicquid passi sumus, tibi, quod grauius est, quicquid fecimus. Et scilicet speras, ut tãtam sceleris inuidiã ab animis nostris duplæ pecuniæ strepitus auertat? Nescis quàm multa uendideris. Duplo uendidi. Ita'ne infelicitas mea negociãti tibi lenocinata est? Quòd fame perire ciues meos patior, quòd ut uestram ciuitatem seruem, meam euerto, quòd à tam uicinis littoribus classem torqueo, quòd ad diem redire non possum, quòd precium constituitis, quòd occulto datis duplum, patrocinio meo quãtulum lucror? At nos inepti ac uesani de fame querebamur, grauis nobis inopia, intolerabilis, & misera: accersita mors uidebatur. Nũc agimus gratias industriæ Legati. Respub. nostra locupletior perit. Sacrosanctus mercator opportunum, opinor, inuenit mercis exactum. Miror hercule, si tam bene negocium gesseras, quomodo nobis pecuniam nõ retuleris. Duplo uendidi. Decepisti uicinam ciuitatẽ, circumscripsisti, itaq; queritur. Duplo uendidi. Hoc enim unum supererat, ut deuectum tantidem uenderes. Habita est itineris ratio, habita usurarũ. Ego uerò malo quod tam magno uendidisti. Apparet enim te nihil coactum. Sed si semel ponis hastam salutis, si redemptores uitæ admittis,

admittis, & nos admone, melius uendes. Nos quicquid in domibus habemus, quicquid in templis, quicquid ciuitas suum uocat, congerere parati sumus. Frumentum pecunia remetiamur, libertatem nostram addicimus, fines publicos tradimus: omnia licet eadem uicina ciuitas polliceatur, plus nõ potest. Prosit mihi quod apud negociatores solet, in antecessus dedi. Triplum, quadruplum, quantum poposceris accipe, & illa pecunia frumentum licet uicinis asseras, si nobis nihil de commeatu nostro partiris, nos uicinæ ciuitati uẽdemus. Liceat seruire ubi frumẽtũ est. Non exigua res est, pro uita, pro sepultura, pro Innocentia licemur. Non potest hic cõmeatus tam care emi, quàm expectari. Sed nisi uendidissem, inquit, fame laboranti ciuitati, timui ne raperet. Et ita utiq; occupare uoluisti, ut nobis iniuriã tu potissimum faceres. Multum mehercule uos fallit opinio iudices, si ullam causam ita euidentem deferri posse in forũ putatis, cui nulla ne mendacij quidem uelamenta contingant. Opinione sua defenditur, & quæres minime coargui potest, utitur se teste. Ne nos periremus, non timuisti, ne repetiti commeatus post diem nostræ mortis applicarentur, non timuisti. Nostris certe malis quanquam nihil poterat accidere inopinatum, tamen inter metus tempestatum, & ancipites incerti maris casus, confiteor, ne frumentum salua classe perderemus, non timuimus. Non dico ut maxima uis parata sit, ut more immanis latrocinij turba raptorũ littus premat, uel repugna, uel fuge, uel roga. Incensurum naues depressurumq; munitare potius, quàm totum frumẽtũ utiq; populo pereat. Partire uel gratis, dũ nobis aliquid quo respiremus asseras. Illud quo certe nihil asperius accideret, rapi patere. Faciat fortuna quod uoluerit, legatus à præcepto nõ recedat. Refer nobis saltẽ iniuriã nostrã, mitte nuncios, ita famem differemus, rapiemus furẽtes arma, & se in obsidionem ciuitatis inimicæ sine delectu populus effundet, uastabo interim fines, hoc est, per aliena prata pascar. Si qua in uillis deprehẽdero pecora,

diripiam, bellum me alet. Citius ad frumentum perueniemus, quàm tu cum frumento redibis. Adiuuabunt pugnantem iusta sacramenta. Si cõtigerit æquum fortunæ iudicium, non meos tantum cõmeatus recipiã: si minus, certe dabitur bene mori. Liceat & manum conferere, in acie confligere, condant se postea licet muris, longius obsidio eat, interim certe hostium potius cadaueribus uiuemus. Sed nulla uis fuit, nulla exterior iniuria, tũ certum commeatum nemo rapuit, iure miseri sumus, & ex stipulatu Legati nostri perimus. Vendidit quantũ uoluit, quãti uoluit, et ut hoc ad nostras accederet moras, fortasse diu cõcionatus est. Omnis cum fide persoluta pecunia est. Hoc quî colligo? Qui quanti uult uendit iudices, potest non uendere. Nam per fidem, si rapere alienum frumentum & possunt, & uolunt, quid ita duplam pecuniam soluunt? Nam quomodo in magna inopia quicquid emi potest, uile est, ita cum possis habere gratuitum, duplo carum est. Sed mihi credite, color iste patrociniĳ est, & diu in saturo ocio cogitata defensio. Nõ potest similis usquam fames fuisse. Nos graue huius anni sidus afflauit, nostrum hoc fatum fuit, quos non tantum fata, sed etiam empta fallunt, qui nostra pecunia, nostra classe, nostro legato, nostro uento, felicissimo cursu, commeatum tamen perdidimus. Nos à frumento longius sumus, ad illam ciuitatẽ potuit frequenter accedere negociator, sæpius applicari onusta classis: itaque nõ misère Legatus, nullus illis cõmeatus longius petendus fuit, quòd felicissima annona, affluentibus copijs, fortunatis opibus contigit, nihil emerunt nisi deuectum. Quare nulla causa istius quem fingis metus fuit, nulla utique uis. Forum legisti, & quia adhuc supererat tempus, obiter negociatus es. Rapturos putaui. Quid dicis scelerate? Et cũ hoc timeres applicabas? Onustus uiator apud latrones hospitaris? Commeatum publicũ annonæ in scopulos impingis, & plenæ frumento classis ancoras ad famẽ ducis? Non præcides medium mare, non uelut inhospitales Syrtes, aut uoracem Charybdim

præter

præteruehêris? non tota in fugam uela torquebis? Nusquam est periculosius legationis tuæ naufragiũ. Tu ut cogi posses, tu ut auferri frumentum posset, effecisti. Tantũ habituri sumus, quantum reliquerit pudor esurientium. Quid te duplo frumentum iactas uendidisse? Potuerunt nihil soluere: quod refers, alienum beneficium est. Alteri confingitur hoc loco mendacium. Tempestate, inquit, appulsus sum. Ita planè infelix nauigator es, & cuius uotis auræ non respondeant. Nescimus te duplo melius nauigasse, quàm sperauerámus? Nescimus singulis commeatibus bina itinera confecta? Nescimus in una legatione uentos quater secundos? Sat erat uerbo negare, quod uerbo ponitur. Remoue hanc spem eludendæ mẽdacio ciuitatis. Quo damno probas tempestatem? Quid amisisti? Frumentum certe totum uenit in portum. Nec laborasti, tanquam nimium onustas naues simulaueris, duplum afferre poterant. Non uexata armamenta, turbatosq; funes, aut scissos uelorũ sinus quereris: classis statim exijt, & quod magnum integræ signum est, cita redijt. Porrò tempestas in unum agebat angulum, nihil potuerunt obliquata uela deflectere. Non potes ultrà procedere, citrà applica. Effuge raptores, effuge non dimissuros. Si aliud fieri non potest, cum tempestate decide, naufragio in desertum littus impinge. Quid deuitata procella prodest? quid subducta nubibus inuijs classis? In portu naufragium fecimus, & frumentum ad ancoras perdidimus. Ego uerò, inquit, attuli, & quidem duplum. O nos felices, rumpamus saturitate præcordia, pascamur in præteritum, & famem cruditate pensemus. Frumentum attulisti. Quid quòd medicina mortuorum sera est? Quid quòd nemo aquas infundet in cinerem? Quid quòd extincto populo etiam nouendialis tarde uenit? Quid quòd iam ego frumentum nõ desidero? Naufrago tabulam abstulisti, mortuo applicas nauem. Duplum est, infunde in sepulchra, & admetire tumulis, ibi sunt qui mandauerunt. Quid aliud effecisti afferendo frumentũ, quàm ut nos

quod adhuc fecimus, pœniteret? Nunc me magis pudet, nunc cibos meos obiurgo, potui heri nõ comedisse. O nefas, in quo me scelere commeatus deprehendit. Siccine paria fecimus? Adhuc nihil habuimus, sed nunc licet reponamus. Quis autem unquam pensabit necessaria superuacuis? Duplum attulisti, sed illis qui perierunt nihil. Sed non possumus iam non fecisse quod fecimus: plerunq; sera pro nullis sunt: sed & temporũ ista momentis aut preciosa fiũt, aut uilia. Vis scire quantũ inter hoc tẽpus & illud interfit? Tenta igitur forum tuum; totum hoc nõ potes dimidio uendere. Superest adhuc unum patrocinium, in quo spes omnis profligatæ causæ consistat. Ad diem ueni. State hic certè iudices: nam ferri non potest, exundat altius dolor. Pudorem publicum quamuis proiectum & iam olim sepultum hucusq; protrahis? Cur non expectauimus? Cur famem nõ ad constitutum distulimus? Cur ad tantum nefas accessimus? In hac lance publica causa iudices pendet: aut iste tarde fecit, aut nos cito. Hoc uidelicet expectasti, & ne captiosum esset officio tuo maturius redisse, ex industria tempus triuisti. Non tempestas in causa fuit, non uis ulla uicinæ ciuitatis. Vna ratione moratus es, nondum erat tempus. Adeó ne nobis miseriæ publicæ exciderunt? Adeo inspe-rato frumento obstupuimus, ut hæc audienda sint? Vltimum omnis memoriæ reum una uox innocentem facit: Populatorem euersoremq; ciuitatis nisi ad supremum diem nabo, absoluatur. Publicus reus redijt. Illum respondet diem dedimus. Tu tamen si interpellatus tempestatibus serius ueniſſes, excusares mare & ambiguos flatus, & tibi bonam causam habere uidereris, cum dicores, antè non potui. Et nos hoc cogitauimus, his casibus am pliauimus tempus. Nos illum tibi diem dedimus, sed quia illud citius emisti quàm sperauimus, supra uotum nostrum nauigasti, ad proximum littus mature classis applicata est: ego tibi possum satis irasci? Felicitatem nostram perdidisti. Ergo quantum in te, tempus consumptum est, dies exceſsit, peius pati nihil possumus,

sed

sed pessima diu patimur. Imputa nobis propitios uentos, & secundum mare, & ciuitatis opulentæ liberalitatem, quæ tantum frumenti uendidit, quantum duobus populis satis esset. Quantumlibet uelocitate tua glorieris, cõputa, si placet, quando primum conterminos portus onusta classe comprehenderis, quàm tarde à uicina ciuitate uenisti. At etiam, si dijs placet, animo defenditur, & quam causam uexandæ ciuitatis habuerit, quærit. Istud ego interrogare debueram, non ubiq; iudices morandum est. Alioqui si quid requirere uellem, multa occurrissent. Solent hi negociatores,, præter hæc aperta pretia, priuatum aliquid ac proprium stipulari, utiq; cum alienam rem uendunt. Potest fieri ut primo lucrari uoluerit pretium, serius deinde subuenerit reddendæ rationis, dicendæq; causæ cogitatio. Venijt fortasse frumentum lucro, redemptum est patrocinio. Potest fieri ut aliquam gratiam sperauerit à ciuitate seruata, occulta quædam in ciuitate sua odia, quæ plerunq; ex inanibus causis oboriuntur, habuerit. Multa succurrunt, sed (si qua est iudices dicenti fides) ego nihil inuidiosius reputo, quàm quòd ciuitatem suam sine causa perdidit. Quæcunq; ratio, quodcunq; propositum fuit, audi quæ passi sumus, postquàm redire potuisti. Transeo tormenta nostræ inopiæ, maciem corporis, uulsos terra destrictosq; ramis cibos, quòd aris altaria non imposuimus, quòd populus corporibus suis uias strauit, quòd mendicus quem rogaret non habuit. Non obijciam tibi famem. O' tristis recordatio, ò tormẽtis omnibus conscientia grauior, rumpe ferreum pectus, & ardentia scelera uiuentesq; intus epulas excute. Luctantur intra uiscera animæ, & uterum funeribus grauidum mortes agunt. Credibiles fabulas fecimus, felices miserias, scelera innocentia. Omnes quascunq; clades fama uulgauit, solatia hinc petant, hic audiẽt occisos sine sanguine, sepultos sine ignibus cibos. Si quis mentitus est Cyclopas, Lestrygonas, Sphingas, aut inguinibus uirginis latratum Siciliæ littus, & quæcunq; miser didici domi, comites

comites quæro, hinc argumentum, hinc fidem accipiant. Quædam planè falsa sunt: Sol in ortu suo non occidit, nec ad humanorum uiscerũ epulas diem uertit. Vidit nos uulneribus pastos, & ad euiscerata corpora illuxit. Publice monstra cõmissa sunt, & inexpiabile nefas uno ore ciuitas fecit. Penis nostris iam ne fames quidem satis est. Hoc non omnes feræ faciunt, & quamuis sensu careant mutæ animalia, pleraq; tamen innocentibus cibis uescuntur, uti quæq; consuerunt. Inter homines etiam, siqua alienis membris imprimunt dentem, mutuo tamen laniatu abstinent, nec est ulla super terras adeò rabiosa bellua, cui nõ imago sua sancta sit. Nos quibus diuina prouidentia mitiores cibos concessit, quibus sociare populos, mutuo gaudere comitatu, sidera oculis animisq; cernere datum est: uisa non ante nos fecimus, nigros fame dentes pallidis cadaueribus impressimus, & inter horrorem ac famem restrictis labris morsus abrupimus. Cadauera rogis deuoluta sunt, & ad funera tanquam ad naues concurrimus. Deficit aliquis extremo iam spiritu pendẽs, tamen durat, quia prius moriturum alterum putat: inuicem expectãt, & si spei figuratione tardius cadit, morsibus pugnat. Nõ in omnibus morteis expectãtur, pater liberos esurit, & oppressa decimo mense mater sibi parit, redit in uterum laceratus infans. Cludũt domos, ne quis funus eripiat. Solæ sunt diuitiæ mortium: uelut infaustæ aues supra expirantes stamus. Secreta miseri petunt, in solitudinem fugiunt, & ubi nulla spes uitæ superest, mortes suas abscondunt, iam morituri ad feras confugiunt. Dehisce terra, & hanc noxiam ciuitatẽ (si hoc saltem fas est) haustu aliquo ad inferos conde. Cœlestes auras contaminato spiritu polluimus, & sideribus ac diei graues & inuidiam seculo facimus. Nullas iam spero fruges, propitios deos nõ mereor. Quomodo me à scelere meo diuellerem? in quas ultimas terras, quæ inhospitalia maria conderem? Meum sanè conscientia urunt animum intus scelerum faces: & quoties facta reputaui, flagella

mentis

mentis ſonant, ultrices uideo furias, & in quãcunq; me partem conuerti, occurrunt umbræ meorum. Habitat neſcio quæ in pectore meo pœna, & ne morte ſaltem hos metus effugiam, occupant grauia apud inferos ſupplicia, uolucris rota, & fugacibus cibis eluſus ſenex. Adeo ne apud inferos quidem ulla pœna eſt fame maior, & illũ hæc patitur qui hominem appoſuit epulandum. Nobis immunet ſaxum, nobis ſtridunt ferreæ turres, noſtris cauſis urna iam ſtetit, nobis uiuax ipſum creſcit iecur, quia illic quoq; uiſcera tantum aues laniant. Excipiunt nos in proximo littore inhumatæ noſtrorum animæ. Miſerum me, uera ne hæc ſunt, an mens aſpicit? Laceros uideo manes, & truncas partibus ſuis umbras. Quid hoc eſt? Non de ſepulchris inſurgunt, nõ aliquo terrarum hiatu procedunt umbræ noſtrorum, de populo exeunt. Illum tedis incendite, illum anguibus petite, & tam longæ moræ exigite rationem. Vobis dicat, duplum attuli. Vobis dicat, ad diem ueni. Ego ſi huius pœnam uidero, poßum reddere rationem, quòd uixi.

APES PAVPERIS. ARG.

Damni per iniuriam dati ſit actio. Pauper & diues in agro uicini erant iũctis hortulis. Habebat diues in horto flores, pauper apes. Queſtus eſt diues flores ſuos decerpi ab apibus pauperis. Denunciauit ut transferret. Illo non transferente, flores ſuos ueneno ſparſit. Apes pauperis omnes perierunt. Reus eſt diues damni iniuria dati.

Pro paupere contra diuitem. 13

CREDO ego iudices pleroſq; mirari, quòd homo tenuis, etiam antequàm quod habebã perdidi, pauper, auſus ſim iudicio laceſſere diuitem utique uicinum, eumq; notæ impotẽtiæ, expertæ crudelitatis, in tantis fortunæ uiribus pernicioſum inimicum, etiamſi uenena non habeat. Neq; ipſe hoc periculũ ignoro, expertus non leui documento, quanti ſteterit mihi quòd ſemel imperata non feci. Sed neq; illud iudices damnum tolerabile eſt pauperi, cum tam

tam paruis etiam diuites moueantur. Et mihi quanquam propè nihil iam relictum est quod perderem, si tamen ista impune sustinenda sint, solatium erit iram potius quàm contemptum pati. Nec sanè uitæ causa iam superest, si ad cæteras humilitatis nostræ contumelias hoc quoq; accedat, ut si habemus aliquid, migrandum sit: si perdidimus, tacendum. Vnum oro, ne cui minor dignitate uestra uideatur causa litis meæ. Ante omnia enim non debetis expectare ubi pauper magna perdiderim, sed quantulum est quod abstulerit mihi dives, minus est quod reliquit. Et tamen quis indignatur apes formula uindicari, cum uenenis etiã flosculi uindicentur? Quod tamen iudices (quanquam euersus, & ab omni spe tuendæ paupertatis exclusus) æquiore animo tolerarem, si cuius culpæ, etiam si iniustam pœnam, meritam tamẽ iram tulissem. Sed circunspicienti omnia nihil mihi obijci potest à diuite, nisi quòd uicinus sum. Est mihi paternus iudices agellus, sanè angustus & pauper, non uitibus consitus, non frumentis ferax, nõ pascuis lætus, iciunæ modo glebæ atq; humiles thymi, & non late pauperi casæ circuiecta possessio. Verum mihi uel hòc fuit gratissima, quòd non fuit digna quam dives concupisceret. In hoc ego uitæ meæ secreto remotus à tumultu ciuitatis ignobile æuum agere procul ab ambitu, & omni maioris fortunæ cupiditate constitui, & dum molesta lege naturæ transiret ætas, uitam fallere: Hoc mihi paruulum terræ, & humilis tugurij rusticum culmen æquitas animi regna fecerat, satisq; diuitiarũ erat nihil amplius uelle. Quid prodest? Sic quoq; me latentẽ inuenit inuidia. Nec ab initio iudices uicinus diuitis fui, pares circa me habitauere domini, & frequentibus uillis concors uicinia paruos limites coluit. Quod ciues pascebat, nunc diuitis unus hortus est. Postquam proximos quosq; reuellẽdo terminos ager locupletis latius inundauit, æquatæ solo uillæ, & excisa patria sacra, & cum coniugibus paruisq; liberis respectantes patrium larem, migrauerũt ueteres coloni, & latæ solitudinis indiscreta

unitas

unitas facta est, postquàm ad apes meas diuitis fundus accessit. Nanq; ego iudices dum fortius opus permisit ætas, terram manibus subegi, & difficultatem labore perdomui, & inuito sõlo nonnihil tamen fœcũditatis expressi: cito labitur dies, & proclinis in pronum fertur ætas: abiere uires, sensus meus, defectáq; labore senectus, magna pars mortis nihil mihi reliquit nisi diligẽtiam. Circunspicienti quod conueniret opus inualidæ senectutis curæ, succurrebat sequi pecora, fœtúq; placidi gregis pauperiẽ tueri, sed ex omni parte circuniectus diuitis ager uix tenuem ad gressus meos semitam dabat. Quid agimus? inquam. Vndique uallo diuitiarum clusi sumus. Hinc hortuli locupletis, hinc arua, inde uineta, hinc saltus, nullus terræ datur exitus. Quæramus animal quod uolet. Nã quid apibus inuenit natura præstantius? Parcæ, fideles, laboriosæ, ò animal simile pauperibus. Et sanè dabat occasionem mihi opportunitas hortuli mei. Est nanq; positus ad ortus solis hyberni, apricus, omnibus uentis medius. Fusus ex proximo fonte riuus, crepitantibus inter radiantes calculos aquis, utrinq; ripa uirente præterfluit. Satis consiti flores, & uiridis paucarum arborum coma nascentibus populis prima sedes, unde ego frequenter consertum nouæ iuuentutis agmen ramo grauescente suscepi. Nec me tanta capiebat uoluptas, quòd fluentia ceris mella conderem, quòd ad sustinendas paupertatis impensas deferrem in urbẽ, quod diuites emerent, quàm quòd aduersus omnia lassæ tædia ætatis habebam senex quod agerem. Iuuabat aut lenta uimina uernis fœtibus texere, & ne æstiuus ardor aut hyberna uis grauidam penetraret aluum, hiantes rimas tenaci linire limo, aut fessis apibus ultro præbere mella, aut fugiens examen ære terrere, aut bella sedare pulueris iactu: tum ne quid periculi saltem singulis esset, auidas longe fugare uolucres, & arcere parua dictu animalia, recluſas interim scrutari apium domos, ne per uacuas aluos fœda pestis insidiosas texeret plagas. Dederam laboribus meis iustam senex missionem,

nem, habebam quæ pro me opus facerent. Quò non penetrat li-
uor improbe? Quid ue ſcabræ malignitati clauſum eſt? Inuidit
pauperi diues. Cum euocaſſet me ſubitò trepidum, totoq; fortu-
næ ſuæ ſtrepitu circũſtetiſſet, Quid tu, inquit, non potes impe-
rare apibus tuis intra priuatum uolent, ne hortorum meorum
floribus inſideant, ne in meo rorem legant? Remoue, transfer.
Impotentiſſime tyranne, quò? nunquid tam latum poſſideo agel
lum, ut illum apes tranſuolare non poſſint? Neq; tamen tantum
inerat pectori meo robur, ut non perturbarer denũciatione no-
tæ impotentiæ. Volui relinquere auitos lares, & conſcios natã-
lium parietes, & ipſam nutriculam caſam, iamq; pauperem fo-
cum, & fumoſa tecta, & cõſitas meis manibus arbuſculas tranſ-
ferre deſtinatus exul decreueram. Volui iudices decedere, uolui,
ſed nullum potui inuenire agellum, in quo nõ mihi uicinus diues
eſſet. Nec tamen licuit diu quærere. Forte ſerenus pura luce ful-
ſerat dies, & hilaris matutini ſolis tepor ad quotidiana opera
lætius ſolito agmen effuderat. Quin ipſe ſpectator operis (præ
cipua nanq; hæc mihi uoluptas erat) proceſſeram, ſperans fore
ut uiderem quemadmodũ aliæ libratæ pennis onera conferrent,
aliæ depoſita ſarcina in nouas prorumperent prædas, & quan-
quam angusto feſtinaretur aditu, turba tamẽ exeuntiũ non ob-
ſtaret intrantibus, aliæ militaribus caſtris pellerent uulgus igna-
uum, aliæ longum permenſæ iter fatigatæ anhelitum traherent,
hæc ad æſtiuum ſolem porrectas panderet pennas. Miſerũ me,
ignoſcite modo gemitibus meis. Non floſculos perdidi, nec cadu
ca folia proximo lapſura uento. Apes cum uolarent, ſuffugium
tenuitatis meæ, ſolatiũ ſenectutis amiſi. Nunquam me aliás pau-
perem putaui, triſte me excepit, expectatq; ſilentium, & inanis
aluei inchoata tantum opera, & rudes ceræ. Vos Iudices æſti-
mate quatenus recipiatis hunc affectum meum. Libenter bibiſ-
ſem, ſi inueniſſem uenenum. Hoc mihi damnũ non brumæ glacia
lis penetrabilis rigor, non ſuppreſſi longa ſiti flores iuduxerũt.

Ieiunam

Ieiunam miseris famem non auiditas iniusta domini nihil mellis reseruantis, non æqualis fessas morbus inuasit, non damnatis sedibus suis auias fuga petiere syluas. Apes pauper miser in opere perdidi. Parauit homo nefarius ante omnia tãtum ueneni, quod posset & diuitis hortis satis esse, & liniuit flores maleficis succis, & in uenenũ illa cõuertit. Sparsit omnibus floribus mortem, & quantò plura interim corrupit, quàm quæ apes abstulissent. Illæ studio quotidiani operis excitatæ, ut primũ aurora lucem uocauit, in assueta mysteria pascua uolant, ut antequàm nocti humorem radij Solis ebiberent, matutinos legerẽt rores, & cœlestes aquas ad horreum ferre possent, nec sibi, sed operi biberẽt. Hic triste spectaculum, & tantũ non ipsi qui fecerat, miserãdum. Illa ad primum feralis succi haustum insolito cõsternata gustu fugit, sed fugisse nihil prodest. Illa longiores expetitura pastus in altum tollitur, uitamq; in aura relinquit. Hæc primo statim floculo immoritur. Illa rigescẽtibus morte pedibus exanimis, sicut hæserat, pendet. Alia defecta nisu uolandi adhuc per terrã languide repit. Si quas tamẽ usq; ad sedem suã distulit mors lentior, sicut ægræ solent, sub ipsis pẽdere portis, in globum nexas & mutuò amplexas mors sola diuisit. Quis figurare possit, quis dicere quàm multas mali formas, quàm uaria leti genera fecerint tot mortes? Semel ut ipse tristem finiam expositionem, dicendum est, omnes perdidi. Celebre illud aluearium, & domino suo notius, ad nihilum recidit. Audete nunc lacessere diuitem quibus uitæ causa supereſt, exerite libertatem fortibus uerbis, si quid offenderit, & quod difficilimum fuit, iam expertus est uenenum. Quòd si mihi fortuna uel ingenij uires, uel suas dedisset, crimen istud nõ priuatam taxationẽ formulæ merebatur. Venenum leges habere, emere, nosse denique uetãt, ineuitabilem pestem occulta fraude grassantẽ. Male hæret ibi innocẽtia, ubi in potestate est secretũ scelus, uelut uenenũ, et quidem præsentaneũ, inuentum, cõpositum, datum est. Quãtum

lum intereſt quis biberit? Homo dedit, & homini dari poteſt. Non adeò deſunt odiorũ cauſæ, ut iam rara ſimultas ſit: & ut uideatur aliquis nihil magis quàm malos odiſſe, libebit aliquãdo longius manum porrigere, et indulgere animis. Credite mihi Iudices difficilius eſt uenenũ inuenire, quàm inimicum. Sed me conſcia mediocritatis infirmitas intra meas querelas, nam damnũ id eſt Iudices grauiſſimum. Pauper uulnus accepi, quod mihi diutius deflendum apud uos quàm probandũ eſt. Nam coarguẽdis quidem crimini bus quis labor eſt aduerſus confitentem? Habent diuites hoc quoq; contra nos cõtumelioſum, quòd nõ tanti uidemur ut negent. Porrò qui cõfeßum defendit, non abſolutionẽ ſceleris petit, ſed licẽtiam. Longius iſta quàm timui quæſtio peruenit, non de præterito tantum litigamus. hoc agitur ut etiam ſi quid fortè reparauero, iterum diuiti liceat occidere. In duas enim quantum animaduertere potui quæſtiones diuidit cauſam, an damnũ ſit, & an iniuria datum. Negat eſſe damnũ, quòd animal liberũ, & uolucre, & uagum, & extra imperia poſitũ perdiderit. Negat iniuria datũ, quòd in priuato ſuo, quòd eas quæ ſibi nocerẽt extinxerit, poſtremo quòd ſparſo tantum per flores ueneno ipſæ apes ultro ad mortẽ uenerint. Vt mihi eſſet quod his poſſem reſpõdere, æquum erat inter uicinos ſic agi? Sed excutiam ſingula, nec prius meis argumentis nitar, quàm diuerſa repulero, quoniam quidem quæritur an damnum ſit perdere, quod lucrum eſt habere. Liberum animal puto, nõ dico fœtus meis manibus exceptos, & in tutam conditos ſedem, & reſeruatis ad ſupplementa generis fauis examen uernaculum. Quoniam quidem tyrannorũ iura defendis, natos in priuato meo, puta me uel inanis arboris trunco, uel cauis inuentos petris, domũ ſuos retuliſſe, multa tamen chilominus quæ libera fuerãt, tranſeunt in ius occupantiũ, ſicut uenatio & aucupatio. Nam ut cætera animalia hominũ cauſa finxerit Prouidẽtia, quod omnibus naſcitur, induſtriæ præmiũ eſt. Quid autem

tem nõ liberũ natura genuit? Taceo de seruis, quos bellorũ iniquitas in prædã victoribus dedit, ijsdem legibus, eadem fortuna, eadem necessitate natos. Ex eodem cœlo spiritũ trahunt, nec natura ullis, sed fortuna dominũ dedit. Cur infrænatis equis victor insidet? Cur iniusto quotidie iugo boum colla deterimus? Cur in usum uestium sæpe pecori lanæ detrahuntur? (taceo de sanguine & epulis per mortem paratis) Si omnia quæ libera generantur, naturæ demus, desinitis diuites esse. Si uero hæc conditio est, ut quicquid ex his animalibus in usum hominis ceßit, proprium sit habẽtis, profecto quicquid iure poßidetur, iniuria aufertur, ut uolucres mites, & aliæ quæ per rusticas uillas, quæq; ditibus cellis saginantur, in quibus tamen domini ambigua possessio est, & uaccæ, & armenta, & omne pecudum genus. Sed illa impositus cohibet magister. Peiusne domino in ijs ius est, quibus custode non opus est? Nam si hoc dicitis, nihil esse nostrũ quod perire poßit, ex nullius animalis damno hæc edi formula potest. Nam & errare pecudes solent, & fugere quotidiana mancipia. Si hoc in cæteris non obstat, uagari tu nolles, in opus exire, & ad quotidianum censum laboris aßidui non detrectare militiam. An non ipsæ domum sua sponte reuolant, finemq; laboris sui sole metiuntur, & omnis intra solitas domos turba conditur, noctemq; modesto silentio trahunt? Age porrò, ut non sit earum certa possessio dum uolant, nempe quia cum remearunt, cõcludi, trãsferri, donari, uenire possunt, in potestate sunt. Quomodo autem potest sine damno meo perire, quod quotidie meum est? At extra imperia positũ est. Mirum hercule, si negato commercio sermonis humani, sunt in cæterorũ animalium forma. Tamẽ quam dominus dedit incolũt sedem, lasciuientẽ luxuria fugam tinnitũ cõpescimus. Etiam si diuersis regibus coorta seditio ad bellũ inflãmauit iras, exiguo pulucre, uel unius pœna ducis resedit omnis tumor. Illa uero admirãda sedulitas, q. operi totus insumitur dies, in dominorum reditus ablata supplẽtur.

Age si obsequi possent, quid amplius imperares? Intelligo his uanis ultra necessitatem esse responsum. Si non sunt apes meæ, ne id quidem quod his efficitur meum est. Atqui nulla unquam inueniri potuit impudentia, quæ fructus mellis in dubium uocaret. Hoc ergo fieri potest, ut quod nascitur meum sit: quod generat, alienum? Age si mihi alui furto abessent, utrum nulla daretur actio? An uiminis modo uilisq; texti pretium formula taxassem, & perinde agerē, quasi inanes perdidissem? Nisi fallor, esset æstimatio & apum. An tandem quas surripere non liceret, liceat occidere? Non est damnum, quòd exutus sum, quòd reditus perdidi, quòd annuos fructus præsidia paupertatis amisi? Nō est damnum id perdidisse, quod (ut proximo utar argumento) si habere uoluero, emendum est? Quid ergo tibi opus est maleficis succis, cum liceret palàm trucidare, & plenas uel cremare igni, uel aquis immergere aluos? An est aliquod animal quod non liceat nisi uenenis occidere? Vt damnum sit, inquit, iure tamen feci in priuato meo. Per fidem uestram Iudices succurrite exemplo, non sufficit his partibus unus rusticus pauper, obuiam publice eundū est & obijciendæ aduersus nascentē licentiā cōsensu manus. Credite mihi maior lite quæstio est. Hoc uobis hodie iudicandū est, ubi scelus facere non liceat. Nam cur non hoc idem de homicidio respōdeat, cur non de latrocinio? Non enim iure ista, sed modo differunt. Aperitur ingens funeri uia, & obluctantia diu legum uelut claustris scelera libera porta prorumpunt. Si in priuatum iura non ueniunt, & in manifestissima quaq; noxa non de facto quæritur, sed de loco, non æqua portione cum sceleratis terras diuisimus. Vbi enim non iam diuitū priuatum est? Parum est proximos æquare terminos, & possessiones suas uelut quasdam gentes fluminibus montibusq; distinguere. Iam etiam deuios saltus, & syluas uasta solitudine horridas occupant totas, atq; intra paucorum umbram latent, è finibus suis populus excluditur, nec ullus procedentis finis est, nisi

nisi cum & in alterum diuitem inciderit. Adduc tamen spolia transeuntium, & abacti pecorũ greges, sub hoc titulo defendebantur, iam priuati ueneni trãscriptio est. Iterũ ac sæpius Iudices admoneo, considerate, discite, aut nihil usquã contra ius licet, aut in priuato omnia. At enim aduersus inferentẽ damnum ista ultio fuit. Dic nunc quàm iniqua sit inuicem iniuriæ cõpensatio, quamq; nõ solum legi aduersa, sed etiam paci? Barbarorum mos est populorum, quos procul omnis iuris humani societate summotos proxima bẽluis natura efferauit. Nos ideo magistratus legesq; a maioribus nostris accepimus, ne sui quisque doloris iudex sit, & assiduæ scelerum causæ se refellant, si ultio crimẽ imitabitur. Damnũ accepisti. Erant lex, forũ, iudex, nisi si uos iure uindicari pudet. At mehercule iam ad arma mittimur, & instituitur pernicios a nocẽdi contẽtio, & in uicem legis ira succedit. Premetur quidẽ obnoxia infirmitas, & paucorũ dominio subiecta plebes triste seruitium perferet. Est tamen & pauperibus interim dolor, & ut facilius nobis noceri potest, ita uobis latius. Postremò placeas licet tibi opum tuarũ fiducia diues, si mihi uiuere non expedit, pares sumus. Quid ergo? Si quid tibi dãni attulissent apes meæ, non mihi auferretur ratio, sed forsitan aliqua daretur & tibi. Nũc uero quid quereris? Credo depopulatos agros, euersosq; reditus. Non enim debet leue esse damnũ quod diues ferre nõ possit. Decerpebant, inquit, flores meos. Ecquid intelligitis Iudices quanto dolore dignũ sit, quod ego perdidi, si etiam hoc damnum est, flores auferre? Ita planè. Alioqui tu illos in uetustatem reseruabas, & durarẽt adhuc, nisi ad hortum tuũ apes uenissent. Cuius rei inueniri potest breuior ætas? Nanq; dum immaturos exterior alligat cortex, nodum dixeris florem. Paulatim deinde uiuidiore succo tumescit uterus, & albentes accipit rimas, necdum tamẽ flos est. At cum se ruptis iam tunicis in patulũ capita fuderunt, & uelut fissa in orbem, iamq; eorũ uidetur maturitas, & ignotus occasus est, et iam sine uentis

quoq; soluta natura, labitur gratia, nec quisquam est flos nisi nouus. Quare si dicerem, abstulere peritura, & quæ protinus humi iacuissent in usus hominũ conuersa, inauditus tamen liuor uideretur etiam apibus inuidere. Nunc uero differendũ mihi est quàm momẽtosa sit huius animalis rapina. Nescimus qua pernicitate plerunq; uix cõtactis floribus reuolet, & discurratq; per singulos uelox experimẽto, quàm etiã ubi immorabantur, libratis pendeant alis. Quis unquã quod ferentẽ apem uiderat, ubi deesset inuenit? Quantulũ uero est, quod ex his manu cõsitis floribus legant? Prata syluæq;, uel maturæ fructibus uites, & fragrãtes thymo colles (quantũ coniectura suspicari potest) pabulum ministrant. Non ex omnibus floribus carpunt utilia operi suo, sed in omnibus quærũt. Præsens & quidẽ protinus illa redditur merces, quòd omnibus quibus insedere, odorẽ mellis inspirant, & breui cõtactu uim sui relinquunt. Hoc tu damnũ intelligis, hoc ueneno uindicas, quod mehercule inhumane etiã fumo prohibuisses. An nõ te solus uicinus colui? Nõ frugũ mearũ primitias omni uere misi? Nõ si quis ceris nouis cãdidior incidit fauus, tuis reseruatus est mensis? Cũ paruus mediocritate munusculis ista semper adijceretur cõmẽdatio, Hoc tibi mittũt apes meæ. Puto relata est mihi gratia. Admonui, inquit, & ut trãsferres denũciaui. Idcirco cõtumacẽ merito punisti. Non enim uideo quid aliud patrocinio tuo cõferat hæc denũciatio, superuacua si non licuit tibi facere q, queror, iusta si licuit: iusta autẽ ultio sine ista, aut ne cum ista quidẽ ualeat. Pudoris uero quod uelamentũ est male audere, culpam defendi superbia? An tandem tuas pecudes quãuis diffusa stabula nõ capient, tibi omne armẽtis mugiet nemus, tu gregibus arua sulcabis, et ad excolẽdos agros pcedet igno ta etiã uillicis familia, tuis horreis populi annona pẽdebit, nec tamẽ inuidebimus, nec quisquã tã graue putabit sibi istud fortunæ tuæ põdus: nos si paucas apes intra angustias pauperis horti cõposuimus, quæ tamẽ uobis mella faciũt, id prorsus indigne ferendum

dum est: & quod nunquã fando cognitũ est, uicinus diuitis pauper molestus est? Adeó parũ est plurimũ posidere, ut cùm seruis quoq; uestris habere peculium liceat, inuidiosum nobis putetis, quicquid egestatis nomẽ excesserit? Tanto'ne his, in hac, ut putamus, æquissima libertate, legibus uiuimus, ut nobis habere medelam nõ liceat, ut uobis liceat habere uenena? Postremò quidem diuitis patrocinio nõ putaui Iudices respondendum, nisi rideri uestram maiestatem contumelioſa defensione non ferrem. Vltro enim, inquit, ad mortem uenerunt apes tuæ. Ita planè. Alioquì tu uenenum floribus dederas. Impudentiæ'ne Iudices eius assignem, si hoc mihi apud uos obtinuerit, an stultitiæ si speranit? Si uenenum homini dedisset, diceret ipsum labijs admouisse pocula. Si percussorem posuisset in saltu, ipsum in insidias ultro uenisse clamaret. Si telum obiectasset in tenebris, nõ illatum sua culpa contenderet. Ego Iudices quid dico? Duo esse sola quæ omni in crimine spectanda sint, animum & euẽtum. Quis animus diuitis fuit, cum uenenũ sparsit? ut apes perirẽt. Quis euẽtus? perierunt. In summa Iudices quis dubitet, quin damnum ei sit imputandum, sine quo nõ accidisset? Intelligo neq; prudentiam uestram desiderare plura de causa, neq; uestram fidem ac religionem egere exhortatione uere iudicãdi. Quid moror igitur? Tenet me dolor, & assuetæ uoluptatis desiderium. Sunt quædam in hac causa, quæ sarcire pœna non possit. Maior fortasse materia uideatur affectus. Si pauperes amare nisi paria non possumus, & necessario nobis pretiosa quæ sola sunt, animum meum extinctæ unius horæ momento tot animæ mouent, quot perierunt de me bene meritæ. Quin ipsum leti genus addit indignationem, ueneno perierũt. Quis hoc ulla satis prosequi possit inuidia? Apes ueneno. Hæc illis gratia refertur, quòd fructibus nostris inuigilant, quòd quotidiana statione laboris assiduì ne dãno quidẽ summouẽtur? Nam et cætera animalia uidetur mihi natura usibus nostris genuisse, hæc etiã delicijs, cũ eo

quòd in illis quæ uel ſcindendo ſolo uel maturando itineri cõparamus, multus ante reditus inſumũtur labor, & cum perdomanda, cum alenda ſint, nihil tamẽ poſſunt ſine homine, & tantum coacta proſunt. Apes faciũt iniuſſæ fauos, ſine ullo rationis humanæ miniſterio totus fructus ultro uenit. Adijce quòd cætera animalia, aut ſatis incurrũt, aut uitibus nocẽt, primaq; , ut fama eſt, hoſtiæ cauſa pecudi fuit læſa fruges. Harum ita innoxius per prata ſyluasq; diſcurrit labor, ut tantũ factũ opus appareat. Qua ſatis digna proſequar laude? Dicam animal quodammodo paruũ hominis exemplar? Hoc humana excogitare nõ potuit ſolertia. Etiã ratio noſtra, quæ ſub terris lucrũ inuenit, quæ maria inquiſitione ſua ſideribus immiſcuit, hoc tamẽ efficere, cõſequi, imitari nõ potuit. Venena potius inuenimus. Iam primum futuræ laudabilis uitæ digna principia, non illas libido generat, domitrixq; omniũ animaliũ Venus, utq; homines in excuſationẽ ſui fabulis tradiderũt, etiã deorum poſteritas has regnis ſuis excepit. Abeſt inimica uirtutũ uoluptas caſtis ſine labe corporibus. Solæ omniũ nõ edunt fœtus, ſed faciunt. Ipſæ paulatim ſicut ſtipatæ ſunt per mella uiuiſcunt, & ut oportet animal laborioſum, ex opere naſcuntur. Inde ut adoleuit iuuentus, & ad ſimiles labores ætas roborata conualuit, relinquitur liber parẽtibus locus. Et ne coacta in angustum multitudo noua turba laboret, quaſi habita uerecundiæ ratione, cedit populus minor, ſuſpenſumq; proximis ramis examẽ humanas manus expectat. Acceptas cum fide colit ſedes. Et cum ingenia noſtra, quæ noſcilicet ambitioſi noſtri æſtimatores proxima diuinis credimus, ad percipiẽdas diſciplinas multo labore deſudẽt, nulla apis niſi artifex naſcitur. Quid credas aliud quàm diuinæ partem mẽtis his animis ineſſe? Quid præcipuum referas? Non ut cætera animalia per paſtus uaga incertum quieti capiunt cubile, noctis arbitrio ſemper habitatura, ſed tutas ſedes continent, urbes tectis, turba populos imitantur. Non ut feræ uolucres, non ut

præſen

præsentis modo cibi memores in diem uiuunt, duraturus hyemi reponitur uictus, & repletis uere cellis tutus annus est. Etiam cum ad humanos usus opera subducta sunt, reparare amissa cõtendunt, & labor damno incẽditur, & nunquam deficit animus antè, quàm locus. Quid quòd inter animalia quæ nõ uerba cõiungunt, non uerũ rationis inuicẽ negãt, tantus operis cõsensus est, tanta difficilimæ rei laboris concordia? Non humano uitio in proprios quæq; usus lucrum ducit, in publicũ uiuitur, & communes opes congeruntur in medium, nec fas est deliberare gustu, priusquã plena horrea securos spondeant mẽses. Quis porrò tantus ardor operis, quæue officiorum partitio, ut aliæ congerant onera, aliæ accipiant, aliæ linant? Quæ seueritas in castigãda inertia? Multa dictu uisuq; mirãda, præuidere tẽpestates, nec dubio se cœlo tradere, nec ultra uiciniam nubilo tendere. Iam si leues iniquior aura rapuit, ad dirigendos in destinata cursus modico lapilli pondere librare pẽnas. Illas maiorum pectorum totis pro rege castris procurrere, & inire bella, mortemq; honestã pro duce oppetere. Adijce, quòd si quas aut ætas longior, aut morbus oppreßit, efferuntur prius corpora: posteriorq; operum quàm funerum cura est. Quid illigare cruribus flores? quid ore succos in publicum ferre? Me tamẽ ipsius operis præcipua admiratio subit, non est temere, nec fortuitam figuram, & sedes modo reponẽdis cibis quæsiße credas, rudis cera componitur, acceßit usibus inenarrabilis decor. Nam primum tenacibus uinculis fundamẽta suspendunt, tum ab exordio in omnẽ partem opus æqualiter crescit, nec quicquam ex inchoatis paruũ est, quod nõ sua portione perfectum sit iam, nec alia parte opus esset. Gemina frons ceris imponitur, & cùm foraminibus tantum spatiũ detur, quãtum ad generanda examina purã spem capiat (ipsi enim sibi inuicem anguli hærent, & ita mutuò uinciũtur, atq; alligantur, ut quod uoles id medium sit) his textis ne uniuersi mellis effluat põdus, inter septa onera cludũ-

tur. Quis non ſtupeat hoc fieri poſſe ſine manibus? nulla inter-ueniente doctrina hãc artem naſci? Quid non diuinum habent, niſi quòd moriũtur? An uero autorem uini Liberũ colimus, primitiæ frugum Cereri referũtur, inuẽtrix oleæ Minerua narratur: mella genuiſſe minus eſt, & interponenda guſtus uoluptate tantum effeciſſe, quantum ne ipſa quidem (ſi erũ natura per ſe potuit? Ad plurimarum incurſus ualetudinum remedium eſt, & præſentiſſima medicina. Nam quòd ad cibos quidem pertinet, diuites uiderint. His animalibus alicuius inſidiari potuit, & inſidiari quare mella facerent? Hæc peſtiferis ſuccis exquiſita per fraudẽ morte cõfecit, & quod ſit indigniſſimũ, quò facilius deciperet, fortaſſe uenenũ melle permiſcuit. Quæ tam inhumana crudelitas? Quis tam inauditus liuor? Nihil enim eſt quòd utaris patrocinio tuo diues, paucorum damno fœliorũ doluiſſe te ſimulas. Dum meas apes occidere uis, flores tuos inutiles fecisti.

ODII POTIO. ARGVM.

Meretrix amatori ſuo pauperi dedit odij potionẽ. Adoleſcens deſijt amare. Accuſat illam ueneficij.

Pro iuuene contra meretricem. 14

SENTIO iudices hanc quoque calamitatibus meis acceſsiſſe nouitatem, ut uobis nondum uidear odiſſe. Nec me præterit plurimũ perire de nocentiſſimæ potionis inuidia, dum me putatis adhuc impatiẽtia priore miſerum. Quæſo tamẽ uel hinc totam delati ſceleris probationem grauitas ueſtra proſpiciat, quòd dolori meo querelæq; non creditur, nec amo qui accuſare poſſum, nec odi qui amare mallem. Quid eſt aliud quod bibi quam uenenum? Licet igitur nocẽtiſſima fœminarum rideat quòd accuſo, & in manifeſtiſſimi ſceleris cõfeſsione per ludibrium malorũ euadere tentet meorum: non hoc eſt quod hodie me torquet ac laccrat, quòd à deterrimæ mulieris charitate diſceſsi, ſed quòd remedij mei patior dolorẽ. Fidem iuſtitiæ, fidem ſeueritatis humanæ, ne

mere

meretrici prosit, uel quòd præuaricatione uideor explicatus. Pro me forsitan fuerit, ut amare desinerem, contra me inuentum est, ut inuitus odissem. Hoc primum itaq; Iudices à clemẽtia publica peto, ne quòd uidetis tristẽ habitu, dirumq; cõspectu, uerbis asperum, contentione terribilem, mores putetis. Hæc est illa sanitas mea, si omnium in hac corporis mentisq; dierum noctiumq; feritate, ille modo lætus, ille (si creditis) nimiũ remissus amator excandui. Miseremini Iudices, ne uobis uenefica sic imponat, tanquam hoc mei charitate commenta sit. Suum animum, suum tantũ secuta fastidiũ est. Odij potionẽ cõtra se nemo dabit homini, nisi quem oderit. Quæso itaq; obtestorq; uos sanctissimi uiri, ut calamitatis meæ penitus uelitis æstimare mensuram. Perdidi infelix quòd quãdoq; potui amare desinere: patior necessitatem rei, quam breuiter utiq; noluissem: excogitatur contra animum futuramq; rationem, ne quod relinqueretur meus esset affectus. Iterum cum meretrice compositus sum, rursus in se cogitationes meas, rursus retorsit oculos, & hominem quem ab incommoda charitate uel satietas, uel ætas, uel fortunæ suæ fuit dimissura conditio, ad perpetuã impatientiam uiribus nimiæ diuersitatis implicuit. Hoc solum insanabile genus mortis est, ut odisse cogaris. Festina ad cõplorationem præsentis doloris animę, festina, sed te à prioribus malis recens abducit indignitas, altius gemitus, altius querela repetenda est. Cum meretricis sit quòd amator odij? cuius putatis esse quòd pauper adamauit? Non quidem ego Iudices ex illis unquam fui, quibus nobiles opes, affluentes indulsit fortuna diuitias, quorũ felicitas capere posset in amore luxuriam. Habui tamen unde ad uitæ necessitates, concessa gaudia parca mediocritate sufficerent. Idcoq; meretrice tantũ, & quæ pretiosissima est in uoluntate frugalitas, una fui semper eademq; contentus. At ista seria, grauis, quæ nunc amari recusat, ò quam uoluit amari, quibus artibus, qua calliditate miseram simplicitatẽm meam solicitauit primũ, deinde tenuit, donec

quan

quantulancunq; ſubſtantiam in huius ſinus credulus, iamiamq; ſecurus amator egererem. Iam frustra captauit uideri miſerari conditionẽ in quam nos ipſa detraxit. Breuiter totũ nocentiſſimæ mulieris accipite facinus, pauperem me fecit, deinde ferre nõ potuit. Siue enim Iudices communium, quæ ad corrũpendas expugnandasq; mentes excogitant ingenia, meretricũ placuit experimentum, & in me tentatum eſt quantũ quis amare, quãtum quis poſſet odiſſe, ſeu mulier omnibus expoſita mortalibus uanitatem faſtidio mei deſpectuq; captauit, ei fama inde quæſita eſt, ut à ſolis uideretur amari debere diuitibus. Non erat profectò quod paulò antè patiebar, iam tunc noſter affectus, quòd ſcortorum foribus hærebam, quòd (ſi iſtis creditis) paupertatẽ in lupanarium obſcquia tranſtulerã, pallor & deformis macies inde ueniebant, unde nunc quòd excandeſco, quòd fremo. Nunquam hoc tantũ meretrix ſcit, quemadmodũ non ametur. Quod negari igitur Iudices nõ poteſt, uirus homine firmius, mente cõſtantius, quod immodico ardoris æſtu, & exundãte impatientia poſſit etiam recuſantis animi dolorẽ compeſcere, diris utiq; carminibus, & feralium percantationum terrore permixtum, lenitate uultus, & blanda porrigẽtis diſſimulatione protectũ, iam peruſtis, iam laborãtibus uiſceribus infudit, & hominẽ ſolatijs potius ac mollium remediorũ ratione tractandum exaſperauit ira, dolore concluſit, magnaq; miſerum commutatione renouauit. An fecerit Iudices, ut amare deſinerem, uos exiſtimabitis, fecit ut amare mallem. Explicitum me putatis, & ab incõmodo hilariorem dimiſſum? Nunc nunc me fateor debere ſanari. Habet aliquod ſolatium quiſquis in amore miſer eſt, quòd abſtulit fidem: leuior eſt calamitas, cui blanditur aliquid de uoluptate lætitia. Nunc infelix uror ac laceror, nũc me retinere, nunc regere non poſſum. Crudelius eſt odiſſe meretricem. Veneficij ago. Sepoſita pauliſper Iudices noxiæ potionis inuidia, non ne uobis uidetur implere ſceleris fidẽ, quòd abſtulit fidem conditio perſonæ? Veneficium

neficium Iudices tota uita meretricis est. Parũ se lenocinijs, parum putant agere mendacijs. Et cum omnis ad expugnandas mẽtes cura collata sit, non sufficit tamen, ut de sui charitate corpori credant. In hoc noctium dierumq; solicitudo consumitur, quemadmodũ de libidinibus fiat affectus, qua ratione transcurrentia quotidie desideria tencantur: ne cui prosit offensa, ne quem explicet pudor, ne quem satietas aliquando dimittat. En quam putetis ignorare quibus uincatur oculis, quæ per incommoda desideria flagrantes mentes corrumpat primum, deinde consumat, cum sciat quibus oscula, quibus arctißimi rumpantur amplexus, quæ pro lætitia dolorẽ, pro blanditijs gaudijsq; tristitiam præcipiti uelocitate substituunt. Infinitum est quantũ ex medicamento deprehendi poßit notitia peiorum, nemo scit tantum remediũ. Tentat Iudices mulier impudentißima sceleris inuidiam nomine potionis effugere, & uenenũ negat esse tantum, nisi quod occîdit. Facinus est Iudices euadere nocẽtes, quia iam facinus plura deuitat. Quid refert, animo noceat aliquis, an mẽbris? Eodem scelere porrigitur omne, quod non licet. Vnumquodque ex his quod datur, uenenum est. Excusatio mehercule adhuc pro sexu tuo, pro conditione mulieris, sed ut illa nosses, gratia tui, desideriumq; posses ingerere nolentibus, excogitasti per quod maritos à coniugũ charitate diducas, per quod iuuenum mẽtes abjungas ab alijs fortasse meretricibus: odij medicamentum nunquam ideo tantum meretrix habuit, ut illo contra se uteretur. Me quidẽ Iudices si quis interroget, in cõparatione ueneficij de quo queror, minus odisse debeat, quod occîdit. Et sicut ex ipsis quoq; mortiferis mitiora sunt, quæ statim tota uelocitate grassantur, & dolorem inter exitũ uitamq; non detinẽt, ita crudelius quod sic ordinatur, ut corporis parcat inuidiæ, & sit tantum animi uenenum. Quid ais? non est noxium uirus nisi quod occîdit? Quid ergo uocaremus illud quo lumina sola raperẽtur? quo pars aliqua membrorum debilitate langue-

scerct

ſceret? Tu te uenificã negas, quæ potes potione facere tantum offenſæ, quantum ira, quantum dolor? Amabit cui permiſeris, execrabitur ille quem iuſſeris, accipiẽt à te deſideria noſtra ortum, finem, modũ. Sanè & amor, & odium naturalis uideatur affectus, uenefícium ſunt cum iubentur. Quid quòd non poteſt non habere uim ueneni, quod contra uoluntatem homini datur? Video cur ſibi medicina permittat corporum uitia mẽbrorumq; morbos infuſis medicaminibus expellere, & ſine animæ ſpiritusq; contagione, quæcunq; extrinſecus accidunt, potione uincuntur. Non poteſt ullus affectus ſedibus ſuis per uirus expelli, niſi totorum cõcuſſione uitalium: & cum anima conſtet ex ſenſibus, quæcunq; auferre tentaueris, illa ſtatim prima noſtri parte corporis retenta, cõfectoq; quod petebatur, reliqua quoque uiribus uicinæ tabis expirãt. Quædam formæ medicamina poſſunt aliud uocari, quàm uenenum: dare quod non licet, non eſt aliud quàm uenefícium. Quantum nefanda de pœnis humanis excogitare potuiſti? Innocentius mehercule fuerat, ut amaret aliquis inuitus. Potionem excogitaſti qua bella cõmittere, qua ſe totum humanũ genus poſſet odiſſe. Potes efficere ut non amẽt liberos parentes, ut propinquitas, ut fraternitas, ut amicitia ſe collidat. Odij potionẽ nemo accipit, niſi cõtra hominẽ quẽ non debet odiſſe. Tẽtat hoc loco nocentiſſima fœminarũ de ſcelere ſuo facere beneficium. Meretricem, inquit, amaueras. Differo pauliſper Iudices affectus huius excuſationem. Dij deæq;, quantum in hoc contumeliæ eſt, quòd ſibi meretrix uidetur adamata? Tu tibi cuiuſquam affectus cenſoria grauitate præſtabis? Tu tibi æſtimare permittes, quàm frequenter aliquis lupanar intret? Tu cui non licet excludere debilitates, faſtidire ſordes, expoſita ebrietatibus, addicta petulantiæ, & quæ nouiſſima ſublitas eſt, noctibus populoq; conceſſa, mores iuuentutis emendas? Aequiore animo feras, ut meretrix uelit adamari. Eras, inquit, amator & pauper. Volo Iudices ſic apud uos pauliſper agere, tanquam

quam in hoc me affectu propinqui amiciq; castigent. Non ego alicuius matrimonij corruptor inuigilo, nec efferas cupiditates per illicitos duco complexus. Inuētas credo meretrices, ut esset aliquid quod liceret amare pauperibus. Nullam ego circa corpora ista consistere impatientiam puto. Diliguntur immodice sola quæ non licet. Vt in furorem charitas aliqua conualescat, opus est difficultatibus. Breuis de concessis, sed statim satietati uicinus affectus est. Non fouet, nō nutrit ardorem cōcupiscendi, ubi frui licet. Et quæcunq; in mentibus circa permissa coalescunt, non sunt desiderij, sed uoluntatis. Hoc ipsum tibi mulier obijcio, quòd nos in fabulas sermonesq; misisti. Solus debet amare meretricē, quē meretrix oderit. Pauperi dedit odij potionē. Quid illam putatis dedisse diuitibus? Si mehercule repentè nobis contingerent opes, iterum nos in sui charitatem alia potione reuocaret, & ista nunc seria, grauis uellet impatiētia priore retinere. Meretrix pauperem amatorem propter se tantum non potest pati. Amanti, inquit, dedi. Hoc si remedium est, detur scienti. Prima pars sanitatis est, ut libenter accipiat. Quinimo cur non potius datur amaturo? Quanto melius, quā to prouidentius, & minore bibentis dolore constabit, ut adhuc labentem aggrediaris animū, ut tum adolescētis ardoris impetus in paruis extinguatur elementis? Eo tempore das potionē, quo pariter duos patiar affectus. Aliam impatiētiam paras, & accipio odium, quia iam amorem ferre nō possum. Non desino, sed esse aliud incipio, nec emēdor in amore, sed transferor. Illa uera sunt remedia, quæ fugatis morbis causisq; lāguoris postea nō sentiūtur, & ea tantū innocēter dabuntur, quæ potētiæ suæ qualitate consumpta desinunt cum profuerunt: tu mihi dedisti quod semper exoperaret. Perpetua res est odisse sine causa. Ducam licet uxorem, te tamē odero: in peregrinas expeditiones patria dimittat, te tamen cogitationes sermonesq; respicient. Quid interest quemadmodum possederis animū meum, quēadmodum

mihi

mihi à te non liceat abire, discedere? Fecisti ut te ubiq; persequar, ut meis fortassis manibus inuadam, uelim dare uenenum. Qui meretricē odisse nō desinit, amator est. Sed infelix misereris mei. Quid ergo sanitate tam rigida? Paulatim potius rationē cōpesce, misceātur consilia, blanditijs ueritas tēperetur. Alioqui non est quòd abigas, quòd expellas. Exasperant necessitates, & in amore cōtentio semper accendit. Adiuuabit te interim libertas ipsa qua fruar, tempus, satietas, & fortasse amator alius admonens cōditionis. Sed inter oscula, inter amplexus, paupertatem non tanquam exploraris, sed tanquam miserearis allega, quanquam quid opus fide? sine curer ut desinam, si quantum affirmas, inuitum miseraris ac diligis. Amatori unum remedium est, amari. Si tamē necessariam putas emendationem, quàm multa sunt amantium remedia citra uenenum? exclude, dimitte, fastidium posset quantum non posset præstare paupertas. Fac ut me potius ipse castigem, ut erubescam, ut aliquando desperem. Is tantum in amore sanatur, qui quòd desinit, sibi debet. Homo igitur qui meritò indignarer, si hoc tantum fecisset aliquis, ut diligi desinerem, quāto iustius queror, factus cum iam sum alius infelix, alia patiens? Decipiunt nos rerum fallunt̄q; nomina, & ille qui odit, de amore miser est. Non refert animi quid nimium uelis, & inter sanitatem languoremq; nihil interest, si utrunq; ferre non possis. Frustra mihi quisquam blanditur remedio, cuius patior tormenta, cruciatus. Aliud est ut amare desinas, aliud ut oderis. Recessisse nunc me tantū putatis ab amore meretricis? Ablatus est mihi ille hominis melior affectus, perdidi miser quicquid est, unde gaudium, unde uenit uitæ tota lætitia. Amor ille per quem rerū naturæ sacra primordia totiusq; mundi elementa creuerunt, qui tenet nunc figitq; rixantia, & cōtrarijs depugnantibusq; seminibus molem perpetuæ societatis animauit, fugatus eiectusq;. Non habeo infelix affectū, quo quādoq; possim ducere uxorem, amare liberos, appetere amicitias, sperare cōuictus.

ctus. Quisquis odij medicamentum biberit, unũ fortaßis oderit, sed amare neminẽ potest. Dij immortales, quid ego hausi, quale uisceribus uirus ingestum est? Nõ fuit illud unum uenenum, bibi miser execrationis quicquid totius mortalitatis ira cõtulerat, quod erat omnium animalium furor, omniũ serpentiũ congesta rabies. Odij medicamentum quid aliud est, quàm aßiduus animi labor, perpetua tristitia, & homo ab omnibus gaudijs in contubernium doloris abductus? Fieri nõ potest ut uirus tã impotens semel in uiscera receptũ sit, & in unũ tãtummodo sensum, manderúq; quousq; dominetur. Ecce iã mulier odi, qd tamen adhuc facere illud in uitalibus putas? Paulatim se necesse est per totum diffundat animũ, & quãuis primo statim haustu illud expugnet in quod datur, breui tẽpore in nominis sui potentiã omnes reliquos stringit affectus. Medicamẽti cui tantũ contra animũ primum licet, prima fortaßis uis erit odium, exitus iste, ut uenenum sit. Respondere Iudices illis libet, qui me paulò antè dicunt in amore fuisse miserabilem. Quanto crudeliora, quanto grauiora patior, qui dicor explicitus? Modestior cum amarẽ, & quietior fuerat sanè pallor in facie, sed ipsa quoq; comis, optanda tristitia. Inueniebam colloquia, merebarq; sermones, nunc me omnes fugiunt, auersantur, oderunt. Tum frequenter à lupanari deducebat pudor, abijciebat occursus: nunc publica detinent, conqueror, aßisto, conuitior. Prò miseranda conditio, rideor ubiq;, narror, ostendor. Egò sum tota ciuitate meretricis inimicus. Sic patior miser illas lupanarium insultationes, illa corriualium maledicta, conuicia: non possum satis tormentorum exprimere mensuram. Odi, nec unquam uisus sum magis amaße. Intelligitis puto Iudices hominem, qui tantum ad uos detulit animi mentisq; cruciatus, & p[illegible]uita queri. Sed potio infelix, quicquid est, per quam paulatim proficiscitur ad mortem, aßidue mecum rixatur affectus, & breui necesse est consumar. Quotidie uincor. Quæ putatis esse tormenta, quem dolorem, cum mens uetatur oculos

sequi, cum à luminibus suis animus abducitur? Quod non profi-
cit, hoc superest, ut occîdat. Me infelicem, si uenenum istud non
habet mortem, si mihi inter hos dolores lõgior uita ducenda est.
Cur ergo post hoc animi uices commentaq; prospicio? Si mere-
tricis impotentiæ omnia licent, hoc erit remediũ, ut amare rur-
sus incipiam.

ODII POTIO II.

Ex superiore argumento Declamatio.

Pro meretrice contra iuuenem. 15

ET SI Iudices ita à natura comparatum est, ne sit
ullus iustior dolor, quàm beneficij sui perdidisse ra
tionem, nihilq; grauius afficiat conscientiã bono-
rum, quàm quotiescũq; nulla merita cecidêrũt: nõ
efficiet tamen nefandum præsentis reatus indignumq; discrimẽ,
ut misera puella non gratuletur sibi, quòd illam pauper accusa-
re iam potest. Timuerat infelix, ne remedio suo sic repugnaret
pauper, ut magis amaret, ne iuuenis in omni genere animi con-
tentiosus ac pertinax, potionẽ illam dolore coactæ sanitatis ex-
pelleret. Bene quòd & terribilis, & minax est pauper, quòd pœ
nam nostrã, quòd sanguinẽ petit, nõ expectes, ut statim gratias
agat, qui sanatur inuitus. Nobis tamen iudices hodiernã paupe-
ris mentẽ non prima fronte tractãtibus miserimus iuuenis nõ-
dum uidetur explicitus, & si bene prioris ardõris impatientiam
noui, quod maxime facit, ira, nõ odium est. Alioqui si profecisset
remediũ, & à pristino furore iam liber animo intellectũ sanitatis
admitteret, omnem adhuc puellæ uitaret occursum, nõ sibi crede
ret ultionem, & ipsum quoq; iudicij timeret adire complexum.
Deprehensa est puto nouissime potionis superuacua persuasio.
Amat Iudices, amat qui queritur quòd nõ ametur. Quid agam
Iudices hoc loco? sub quo tẽperamento defensionem periclitan-
tis aggrediar? timeo ne si cœpero simplicissimæ puellæ laudare

mores,

mores, referre probitatem, amare rursus pauper incipiat. Siue enim Iudices malignitas est persuasionis humanæ formã uacantem uocare meretricem, seu miseræ nomen id imposuit aliquis amator, cui cum corporis bonis fortuna non dederat unde seueri matrimonij castitati sufficeret, laborauit necessitatũ suarum custodire probitatem. Nullius unquam per hanc matrimonij turbata concordia est. Nemo quæstus est pro filio pater. Nemo exhaustas facultates in auidissimos sinus pœnitentiæ dolore defleuit. Tẽtet licet ingratissimus iuuenis inuidiã miseræ facere prioris affectus, non poterit obijcere meretrici, & quòd amarit, & quòd amare desierit. Ne quẽ igitur accusator hac prima fortunæ suæ cõploratione decipiat, tanquam meretricis charitate cõsumptus sit: securi estote pro innocẽtia nostra, talis incidit, talis adamauit, nec habuit quod perderet in tã immodico ardore, nisi mentem. Vidistis enim notissimũ tota ciuitate miserũ. Cum lupanari noctibus diebusq; deseruiens, & quamuis indulgentissimæ puellæ simplicitate frueretur, modo tamen maledictis opprobrijsq; uulgi, modo crebra riualium contentione pulsatus, abigi tamẽ compesciq; nõ posset, mouit mitissimã puellam hic infelicis affectus. Laboranti primo sui uoluit facultate succurrere, sed quicquid indulserat, fouebat ardorem, quæq; in hac impatiẽtia, prona persuasio est, quia nihil præstanti meretrix tam sæpe cõtingeret, amari sibi uidebatur. Postquàm nihil miseratio, nihil proficiebat humanitas, tẽtauit asperitate discutere. Popposcit, exclusit. Non defuerunt misero preces, adhibita sunt ex ipsa iuuenis cõditione cõsilia. Sed ista uincebat, & uires amoris impedimenta perdebãt, donec intelligeret hominẽ, qui explicari ratione nõ poterat, necessitate seruandum. Puto Iudices frustra male audit in immodi[illegible] pauper ardore. Meretrix magis amauit hominẽ, à quo noluit amari. Cõsumptis igitur optima fœminarum cunctis indulgentiæ seueritatisq; consilijs, dum apud omnes de pauperis sui amore conqueritur, incidit remedium, quo iã dice-

batur alius amator explicitus. Quæ prima igitur medicamenti pariter ac dantis integritas est, non negatura porrexit, adiuuit, deinde quod dederat, imperauit sibi nequas admitteret amplius preces, ne querelis assistentis, ne lachrymis moueretur, excluſit. Vultis scire Iudices ubi sit medicamenti quod obijcitur totus affectus? Quisquis odiū dedit, omnia post hoc fecit, ut debeat amari. Quanto iuuenis hoc melius in forum aliquando uenisti? Incipis agere serium, graue, iam leges, iam iura loqueris, conuicijs, maledicisq; meretricibus. Hunc tu animum modo inter libidines ac scorta perdebas, macie notabilis, pallore deformis, solaq; impatientiæ tuæ fabula notus. Perieras infelix, nisi bibisses uenenum. Veneficij agit. Credam mehercule Iudices ad subscriptionem huius immanitatis expectasse publicæ seueritatis aures. Quodnam seculo nefas nunciaret hic gemitus, quæ prosiliret orbitas de nouercalibus quæstura cōmissis? Quæ pestifera hæredē medicaminibus enectum tristis comploraret affinitas? Non putet ergo quòd uacatis lupanarium querelis, & ad uos deferuntur amantium rixæ? Videtis hunc accusatoria fronte terribilem? oscula poscit, destitutos queritur amplexus. Vultis uos abire potius in uestra secreta, ibiq; gaudia querelasq; mutata conuersatione consumere. Non agnoscunt leges ac iura miseros. Hic audiuntur seræ calamitates. Non est ultione dignus, de quo potest efficere meretrix ut queratur. Et quando unquam Iudices audistis de ueneficio uiuum querentem? facinus hoc semper ex mortibus cepit inuidiam. Si latrocinium probes, cruore, uulneribus: si sacrilegium spolijs numinum, prædaq; templorum: ita uenefi-cium si arguis, oportet ostendas putre liuoribus cadauer, interefferētium manus fluens tabe corpus. Vt iam istud obijcere possit & uitæ, debet aliquid esse passa, quod imitetur mortis imitetur. Veneficium uoca quod cæcitate grassatur, quod in aliqua deprehenditur debilitate membrorum. Profer agedum corporis notas, in quas se noxiæ potionis uagus feruor effuderit, ubi depasta

pasta senectus uisceribus sæuitura consederit. Aspicio par laboribus corpus retinere sua ministeria, sufficientem animum seriis actibus, accusatoria firmitate robustum. Crede iuuenis omnibus qui te modo noueramus, nunc acrior erectiorq; recedit in sensus uigor, in membra sanguis, uiribus uelut nouæ iuuentutis exultans. Bibisse te me[illegible]camentũ probare non posses, nisi meretrix fateretur. Quòd si permittitis Iudices, ut quicquid extra cõsuetudinem datur, ad huius uulgi referatur infamiam, beneficiũ male audiẽdo uitetur sanitatis, statimq; merebitur sceleris inuidiã, quicquid profuerit inuito. Illud tantum noxium uirus uocauere leges, quod non admitteret interpretationis incertũ. Iniquissimum est uenenũ uideri, quod in potestate bibentis est, an sit remedium. Sentit Iudices iuuenis crimen quod detulit, nec nomine, nec effectu scriptionem legis implere, itaq; ex uocabulo muliẽris quærit inuidiam. Meretricem, inquit, accuso. Nescis, mihi crede iuuenis, sceleris, quod detulisti, qualẽ mihi debeas probationem. Rem expecto mehercule, ut sit ante omnia minax uultus, feralis habitus, horreant squalore crines, rigeat super nefandas cogitationes efferata tristitia. Facinus quod dicitur inquietare superos, sidera diris agitare carminibus, tumulos, busta scrutari, et amputatis cadaueribus ipsas in scelus armare manus, fieri non potest, ut autorem suum non statim primo prodat aspectu. Vides ueneficæ nõ horridos uultus, placidamq; faciem. Si cogitationes, si consilia pertractes, sola cura de forma est, omnis in hoc collata meditatio, ut solicitet aspectu, sermone detineat. Audio subinde exactas mero noctes, tua mulier conuiuia, perditas amantium rixas. Meretricis unum ueneficium est, ne desinat amari. Nunquid inique Iudices in tanti sceleris subscriptione deposc[illegible]e nominibus reos uelitis æstimare, sed moribus? Venefica tua quid prius unquam, quid simile commisit? Cuius per hanc expugnatus animus? Quis queritur iuuenis, quis senex, quis pauper alius? In te ergo solo uenefica, in te

tantum aliud ista quam meretrix. Vultis integritatẽ puellæ breuiter probem? Hanc quam nunc detestatur, accusat, amare mallet. Omnia Iudices facinora (nisi fallor) causas uel de cupiditate, uel de simultatibus trahunt. Quod odiũ de amatore meretricis? Quæ præda de paupere? Odium, inquit, accepi. Ecquid Iudices? Satis me cõtra infamiam ueneni uel solũ medicamẽti nomen absolueret. Nec inuenio, cur debeat idem uideri, quod non potest idem uocari. Agedũ iuuenis potionis imple huius immanitatem, dic odiũ accepi contra coniugem, cõtra liberos meos, ut à sacris auocarer affectibus, ut pignora sancta despicerem. Illud odium in meretrice facinus est, quo utitur in sui charitatem. Ita uel hoc solum sufficit excusationi, quod illa contra se tantum dedit. Odium, inquit, accepi. Nunc te hic reposco iuuenis inuidiam, quam fortunæ nostræ paulò antè faciebas. Dic, meretrix dedit, prostituta porrexit. O quàm timuerã, ne diceres, amatoriũ sui. Consurge agedũ iuuenis, & totis corporis animiq; uiribus imple susceptæ accusationis horrorẽ. Est quod audiente tota ciuitate proclames, Miseremini mei, adiuuate, succurrite, bibi medicamentum crudele, sæuum: desij pauper amare meretricẽ. Iam iam non inquietis noctibus uagus uilissimi cuiusq; perditos patior ictus, nõ excluſus ante lupanarium fores posterũ diẽ peruigil amator expecto. Possum nauigare, colere terras, sufficio militiæ, redditus est mihi animus, quo fierem maritus, quo senectuti liberisq; prospicerẽ. Quantum dij deæq; remedium conditioni bibentis ualuit, fecerat te potio ista felicem, si diuitem puella. Ita uel hoc non solum Iudices innocentissimæ puellæ pro defensione sufficeret, quòd nihil fecit sua causa? Amatorem dimisit, explicuit illa, quæ captare dicitur, ut ametur, quæ solicitat, quæ corrumpit affectus. Ingrate quanta de te potuerit gratia frui. Non quidem confers precia, non stipes, sed aſsides, sequeris, hæres, præstas comitatum, fauorẽ, laudas, ubiq; miraris. Hinc ergo iratus meretricibus, quòd illas etiam pauperes amẽt, quòd facilè cõtingant,

tingant, quòd laboribus exorẽtur adeũtium facies, hinc amator ut diuites ament, in crimen maximum captas transferre beneficium. Vt aliquis amare desinat, non nisi ab amante præstatur. Quid ais iuuenis? Ita bibisti potionem, quæ finem cupiditatibus daret, premeret ardorem, desideria restingueret? Abi, recede, dum puellæ publ[illegible] generis humani nomine gratias agimus, quòd hoc fieri posse monstrauit. Furor ille qui (si credimus) numina quoq; detracta sideribus misit in terras, qui de sacris uenerandisq; pignoribus monstra commentus est, ardor qui miscuit hominum ferarumq; concubitus, ferrum, ignes, claustra laxabat, per interiecta late maria fugiebat, uetatur, perit. Accipite, quod magis debeatis stupere quàm mirari, remediũ amoris mulier inuenit. Desinite nunc incestum timere mortales, nulla pietas horreat nefandæ cupiditatis instinctum: quicquid nõ parentũ miræ castigationes, non serij propinqui, non paupertas, non necessitas poterat efficere, haustus breuis, facilis, unus extorquet. O si quis odium posset omnium bibere uitiorũ! Felix profectò mortalitas, si reliquos lapsus incõmodosq; mẽtis errores fas esset infusa potione cõpescere. Facinus est, quòd maximum remedium gratiã sui, autoris uocabulo perdit. Miraremur hominẽ, qui illud contra meretricem dedisset. Tibi tamen ultra omnes immodica cupiditate flagranti, tibi præcipue succurrendum iuuenis. Cuius homo conditionis adamaueras? Diuitijs opus est, ne simus in amore miseri? & impotentissimi mali difficultates illi fortasse non sentiant, quos contra fastidia cæterosq; contemptus explicat felicitas magna pereũdi. Felix profectò qui nõ nisi facultates in lupanari effudit. Tu perdis animum, ille æs, tu bibis uxoria, tu lachrymis rogas, pallore blandiris, & quod ad peßimum spectat euentum [illegible]serabilis sis oportet, ut amator esse uidearis. Finge te nullum huius affectus sentire cruciatum, id amare te pauper saltem nõ pudet? Homo cui nõ uacaret agere longa languoris ocia, ægrumq; non deceret totarum noctium quies, ex-

cusare non possis, si tantum perdideris dies, cuius census ex ma-
nibus, ex laboribus substantia, quē quotidie poscit ultra ratio-
nem indies demensus, amentiam pateris, felicium oscula tantum
amplexusq; meditaris, & unde tibi calamitatis huius non potest
nec uenia contingere, de uoluptate miser es. Expectandū uidelicet
cet quādo te fames, inopia castiget, sed interua cœpisti. Quid
iam facere potest ratio, consilium? Odio sanandus est, quem non
explicat, qudd pauper adamauit. Nō tamē intelligere possumus
tecum solam fuisse paupertatem. Iterum, non opes tantum tibi,
non facultates defuerunt: non erant, quātum uideo, propinqui,
non amici, alioqui illi te potius nostra potione sanassent: uel si
ignorassent huius graminis uires, uinculis nexibusq; tenuissent.
Quid blandis affatibus impotentissimum eludis affectum? Da-
tum est remedium dolori, qui sæpe egit in laqueos, in præcipi-
tia compulit, qui cruciatus laborantis animæ uulneribus emisit:
Quantum amori in hominem liceat, illi magis sciunt, qui amāt.
Iunge nunc cum fortuna tua conditionem mulieris adama-
tæ. Incideras quidem miser in puellam minimè superbam, mini-
meq; difficilem. Quasdam tamen non possumus circumire mere-
trices. Quàm multa pro illis exigit sexus, ætas poscit, semper
necessitas petit corporū, cultus poscit, stationis tristissimæ impa
tiētia. Totos infelix dies lupanariū foribus impendis, ut quan-
do prostituta pauperi uacet. Cōtentione munerantium dilatus,
excluſus ocium meretricis expectas. Negatur tibi complexus,
indignatione persequeris. Contingit, uerū felicitate corrumpe-
ris. Spem gaudia parant, aduersa contritionem. Ex utraq; fortu-
na desideria coalescunt. Nobis crede qui uidimus, quis tibi uni
fuit corporis habitus, quis pallor, quàm miserabilis, quàm puden
da tristitia? Quoties tu uenenum bibere uoluis... Nō est igitur
iuuenis, quòd tibi queraris illam mitissimam partē humanæ men-
tis ablatam. non charitatem, sed impatientiam: non uoluptatem,
sed tormenta: non amorē, sed quod amaueras perdidisti. Amoris

(si sa

(si sapientiæ sequamur autores) antiquißimum numen, & cui se naturæ debet æternitas. Sed ille mitis & serius honestis cupiditatibus & uiribus sacræ charitatis exultans, ut qui cuncta prisce noctis operta caligine diduxerit primum, deinde miscuerit. Hic uerò quo perditis uisceribus adhæremus inquieti, lasciuiētis adhuc ætatis instit[illegible] tu tumultuosus ac petulans, telis funereis facibusq; armatus. Præstat igitur ille mortalibus liberos hac usitata coniugij pietate. hic incesta, libidines, adulteria, meretrices. Reseram nunc fabulosas immodici furoris prodigiosasq; nouitates, conceptum nescientibus oculis ignoti hominis aspectum, formam suis in se luminibus ardentem, uirgines patrū senectute flagrantes, mortalium ferarumq; uultus usq; in monstrosæ fœcunditatis onera perlatos. Ex omnibus tamen quæ nobis patiētibus extorquet affectus, hoc sæuißimum patimur, quòd nemo uult in amore sanari. Ego tamen, inquit, amare mallem. Hoc est ergo propter quod opus odio fuit. Nihil agebant castigationes, nec preces, consilia perdebantur. Odio debet amator explicari, quē sanat adamata. Interrogare te hoc loco libet, nunquid accusare posses, si quod fecit medicamento puella, feciſſet animo. Licuit te reposcere quātum numerare nō poteras, fastidire, contēnere. Iam indignaris, quòd te maluit remedio, quàm dolore sanari? Mulier cui ad dimittendum amorem sufficiebat, ut odisset, ipsa pro te commenta est, ut illam tu potius odisses. Finge te tamen aliqua remedij tui sentire tormenta arrogantißime miserorū: tu autem sperabas ardoris immodici felicem statim sanitatē? Quid si queratur æger abstinentiæ dolore sanatus? Excussa sunt plerunq; languentium uerberibus redemptaq; debilitate uitia: ignibus, uulneribus interdum profutura grassata sunt, & quæ fuissent mala sani[illegible], in gratiam remediorum de maioris periculi comparatione redierunt. Vix mehercule contingere potest, ut hilares ab hac impatientia lætiq; discedant, quos pudor, quos satietas, quos pœnitentiæ ratio dimittit. Nec sine aliquo morsu

resilitur à malis, quæ uoluptate tenuerunt. Iterũ materia amoris est desinere, nec queri. Opus fuit pari diuersitate, uiribus quantis adamasti, ne *respiceres, ne frequẽter in media sanitate subsisteres. Quale tibi remedium debuerit adhiberi, uel ex hodierno sentis iuuenis affectu. Pro homine qui post odiũ queritur, quòd non amet, parum fuit, si amare desineret. Ad[illegible] igitur ingratissime, quatenus ad publicas aures secreta nostra proferre uoluisti. Dedi, quid enim, inquit, facerem, quæ remedia tua multa perdideram? Ferre misera non poteram, quòd te iam cœperũt omnes ridere meretrices. Repete agedum illarum colloquia noctium, quibus te frequenter alterius, & fortasse diuitis amoris iniuria receptum inter oscula amplexusq; monui. Quid miser cum fortuna, quid cum mea conditione rixaris? Parce necessitatibus meis, duo pauperes sumus. Sed & tu quoties in sinus meos lachrymis fletuq; resolutus exclamasti? Sentio furorem, sed imperare oculis, sed animum regere non possum: quàm libenter te mulier odissem. Non est igitur ingratissime mortalium quòd beneficium nostrum nomine potionis infames. Remedium bibisti, sed illud odium tuum est. Quid? quòd furis, conuiciaris, exclamas, non est haustus illius affectus, sed amor. Talis fuisti. Aliud sunt, aliud illi, quos in uoluptates superfluentium facultatum mittit secura felicitas. Improbius pauperes amant. Sic tumultuabaris admissus, sic moras, sic impedimenta ferre non poteras. Maledicebas populo, cõuiciabaris intrantibus. Cuiùs unquam felicius commutata fortuna est, si tunc omnes oderas, nunc unam pauper odisti? Quin potius iuuenis admittis consilij rationem? Quid agis infelix? Cur redditam modo sanitatem rigore nimiæ cõtentionis exasperas? Prædico, testor, cõsumis odium, nondum totam mentem uis perfusa possedit, adhuc circa te [illegible] maximi rixantur affectus, adiuua potius, adiuua potionem. Cõtradic agedum quicquid est aliud quod tumultuatur, exæstuat: totumq; sanitas componat hominem. Tunc te sciemus amare desisse, cum desieris

*recideres

odiss

odisse. Et innocentiam quidem puellæ satis, ut spero, defendimus, magnitudo periculi uocet preces. Cõsurge agedũ miserrima fœminarũ, reliquã defensionis tuæ partem tuere lachrymis. Accusator quid speras? quid expectas? Ad genua tua nõ mittimus eã. Toto licet infeliciter terrore conuenias, non exosculabitur manus. Mortem, suprem[illegible] denuncies, te nõ rogabit. Frustra tibi aliquid de periculo nostro metuq; promittis. Nescis, puella non habet odij remediũ. Sanè tamen uiribus potionis effectũ sit ut accusaueris innocentẽ, sufficit ultioni uidisse pallentem, satis est audisse gemitus, memineris hanc esse quam tu non iuuenis odisti. Quid agis? etiam'ne perferres illud pronũciationis anceps, illud humanæ salutis incertum? Numerabis ergo sententias, & si damnaueris, exultabis nefande, gaudebis? Puto nõ adamasti. An & sequeris, dum carnifex trahit? Intereris dũ hos oculos occisura, cõtingit manus, dũ hæc amplexibus tuis nota ceruix ad supremos nudatur ictus? Non exilies, nõ pectus oppones, nõ fidem hominum deorumq; clamabis? Accipies percussam super palpitantia membra consistens? Potes hoc uidere? potes hoc ferre? Sanatus es. Quòd si quid tristius iudicij huius attulerit euentus, dij rapide pereuntium beneficiorũ semper ultores, dij quos iste crudelis in amplexibus puellæ frequẽter mœrore, lachrymis, aut finẽ amoris rogauit, aut mortẽ, date nobis iustam de ingrato iuuene uindictam. Non imprecamur debilitates, naufragia, morbos. Pauper sit, & amet quancunq; meretricem, & amare non desinat.

AMICI VADES. ARG.

Duo amici, ex quibus uni mater erat, peregre profecti, ad tyrannũ applicuiti sunt. Mater cognito quòd filius haberetur à tyranno, flendo oculos amisit. Oblata est à iuuenibus tyranni conditio, ut dimitteret alterum ad uisendam matrẽ, ad diem præstitutã reuersurũ, ita ut nisi occurrisset ad diem, de eo qui restiterat, pœna sumeretur. Et iureiurãdo astrictus est. Venit iuuenis in ciuitatem. Mater detinet ex lege, qua parentes in calamitate deserere non licebat.

Pro iu

ETSI sanctißimi uiri olim omnes uideor humanorum pectorũ affectus in solam amicitiam contulisse, & patior inuidiam hominis, qui sibi non reliquerit, ut amaret & matrem: quoties tamen uniuersam pietatis conscientiam intueor, in quâ minimum est, quòd uideor bonus amicus: non possum non hanc primam electionis nostræ complorare fortunam, quòd mihi necesse est, aut amicum relinquere, aut matrem. Facinus seuerißimi uiri, facinus fit impatientißimis affectibus meis, quòd succurri non potest duobus. Excedit omnem querelæ meæ complorationem, quòd tam diuersis meorum conatibus aduersa conueniunt, ut uidear eligere. Quid non darem miser pro luce matris, qui ut illam uiderem, amicum dedi? Fidem uestram Iudices, ne inter maximas necessitates pereat usus hominis, qui paratus est duobus impendi. Iam hic est tota ratio clementiæ, ne ibi me detineatis, ubi non prosum. Nec dißimulo sanctißimi uiri perferre me cũ maximi, tum incredibilis exempli fidem, ut non immerito posßim uideri cum matre colludere. Ego uideor excogitasse istum colorem, & hoc quòd detineor, amicitiæ uocatur infirmitas. Miseremini Iudices, tentate me & dimittite. An uoluerim reuerti, scire nõ potestis, nisi reuertor. Illud sanctißimi Iudices, illud affectus meos torquet ac lacerat, quòd sim ingenti expectatione deceptus. Speraueram futurum, ut hoc loco rem magnam faceret & mater. Paraueram apud tyrannum hanc iactationem, ut me crederet remißum: & genus ostentationis adamaueram, ut mirarẽtur hominis fidem etiam in orbitate. Quo uultis hoc animo ferã, quòd etiam ut reuertar, amico meo mater imposuit? Vt quantum ad hanc pertinet, maximum iuuenem decepit, illũ qui meos credidit affectus. Non posßum iudices litis huius dißimulare facinus. innocentius fuerat, ut ego nollem reuerti. Viderint sanctißimi uiri,

uiri, qui receptas nominum persuasiones uelut aliquam seruitutem charitatis attendunt. Me si quis interroget, nullos affectus tãtum nasci puto. Et si quis omnia uera ratione respiciat quicquid liberos, fratres, propinquos inuicem tenet, amicitia est. Homines igitur, quos cum maxime incredibilium rerum loquitur inuidia, sumus sine dubio eiusdem pars animæ, non eiusdẽ ponderis uteri: & quanto minus in causis, tanto plus in affectu est. Admirabilior charitas in quam coimus uiribus nostris. Non pudet Iudices hanc fateri persuasionem, minus debetur homini, qui aliquẽ ideo tantum amat, quia necesse est. Ita est Iudices, ita est, à primis statim ætatibus in eandem coire uitam, habet aliquẽ fraternitatis affectum. Sic effectum est, ut nos statim fama committeret, & tali certamine coimus, ut si quid accidisset uni, deberet alteri exemplum. Inde est quòd & pariter reuerti contempsimus, & quasi facilius esset inter fidos, placuit sub incerto pelagi cohærere. Nec tamẽ uanitate, nec discursu putetis extractos, magnas & inexplicabiles nauigandi fuisse causas, uel hinc potestis existimare, quòd nos non detinuit hic mater. Vtrum ne igitur Iudices sumere de nobis etiam nunc uoluit experimẽtum ipsa amicitia, & parum fortuna credidit hominibus adhuc tantum feliciter amãtibus? An hæc est magnæ semper opinionis inuidia, nec ulli unquam tam plena confessione laudantur, ut illos non ipsa quoq; amicitia tentare uelit? Littoribus appulsi sumus homines, quorũ omnia casus, fama custodiebat, consumimur terrore, qui parentibus statim cæcitas est. Hinc illud euenit, quòd sumus pariter alligati. Sic magis aduersus solutum carcer inuentus est. Pudet Iudices fateri, iam in hoc uictus, iã inferior recessi, ex duobus magis amatur, quem tyrannus paratus est alligare. Quantum tibi hoc uice debeo? Non potuãt nos diuidere nisi mater. Tibi primum cæcitas nunciata est, tuus hic affectus fuit, quòd hoc crediderit tyrannus. Quid ille non fecit, ut Rex desideraueritt uicarium corpus? amplexus est catenas. Sponderi sibi uoluit

hominem

hominem rediturum per maria, per matrem, repromiſit de incertis tanquam de animo ſuo. Quis hominum pro ſe tam multa feciſſet? Præſtitit inquam amicus, præſtitit rem quam uidebatur ideo tyrannus indulſiſſe, ne fieret, & hominem qui in rebus humanis hunc eſſe nolebat affectum, decipimus, dum tentamur. Ego nõ inuenio, cur horreat mater carcerẽ, quid ſibi uelit quaſi deſtinatas operire ceruices. Non odit me tyrannus, cuius nõ intereſt an alium occîdat. Miſerere mater (ſi quis magnorum meritorum pudor) querere quòd unũm de cæcitate impatientius ex nobis amaris ſemper abſentem. Cui tu fortunas, quibus neceſſitatibus inijcis manus? Me ad amicum meum admitteret alterius catena, & tyrannus nunc mihi portas aperiret, ſubſidio nauigium pirata præſtaret. Si mehercule antè morerer, ire deberes mater ad diem. Miſera non intelligis quantò te magis & plus obligauerit amicus? plus debes homini, qui me tibi remiſit, ex quo pati non potes ut reuertar. Libet mehercule Iudices, libet miſereri hominum, qui me laudant reuertẽtem. Amicus mihi credidit, ut redirem. Ita nunc ego facio rem magnam, ego ſum ille bonus amicus, ille mirabilis, ille narrandus. Si qua dicentis fides eſt, facinus mihi uidetur, quòd ſcio me non eſſe periturum. Sentit Iudices & ipſa mater rem ſe facere turpiſſimam, ſi neceſſitate detineat. Itaq; mulier quæ adhuc de affectu cũcta fecerat, ad legem ſubitò cõuertitur. Peßima Iudices cauſa matris eſt, in qua plurimum lex poteſt, Liberi parentes in calamitate ne deſerant. Facinus eſt Iudices hoc dici homini reuerſo. Ita nunc ego contemno matrem, ego deſpicio cæcitatis obſequia, homo qui omniũ calamitatum mearum ambitum in hoc conſumpſi, ut redirem, qui inter ſupremas ſolicitudines nõ pro me rogaui? Mihi quiſquam contumacium ſupplicia liberorum, mihi lectæ pietatis minatur inuidiam? Bone Iupiter, quanti mihi conſtitit, ne malus filius uiderer. Imputem tibi neceſſe eſt mater, quòd meum amicum propter te reliqui, ad quem facinus eſt non reuerti. Nondũ

Iudi

Iudices necessitates meas, nondũ amici merita refero, interim cõ tendo tunc esse tantum legis huius usum, cum in calamitate soli sunt parentes. Magnam partem mortalium fortuna dimisit à legibus, nec ulla iura tam tristia sunt, ut ea in diuersis patiantur homines. Ego cùm me necessitas rapit, sic habeo queri, quasi relinquar. Excusat sunt parentibus liberorum calamitates, & si quem lex ista deprehenderit, in alterius fatum transeat necesse est tanquam orbitatem. Quid enim si detinente matre alter è latere reuocaret, & si bella militem poscerent, si Legatum patria dimitteret, ueluti ad propriam descendam necessitatis meæ cõploratione? Si me damnatum pœna cõstringeret, uidelicet effringeres carcerem mater, inijceres carnifici manum & periturj filij iugulum autoritate iuris operires? Dij deæq;, quàm longè est lex quæ retinet hominẽ, qui pœnæ non uenit. Nescis quãtum intelligo mater, quantam inuidiam debeant facere liberis parentes, à quibus relinquuntur. Mater quæ se deseri queritur, illud exclamet, Filium meũ ciuitas peregrina solicitat, ut amœnos nescio cuius recessus orbis petat, debilitati meæ subtrahit humeros. Iuuenis meus abducitur amore meretricis, & ab officijs ciuitatis uitijs abstrahitur oculorũ. Eiusmodi gemitu filium necesse est persequaris, ut quòd detineor obiter & pœna sit. Non facit ista lex ad liberos, qui misericordia detinentur. Vt turpe sit quòd recedo, in eo tantum est ad quem reuertor: & ut faciamus sit relicta mater, non faciunt nisi causæ relinquendi. Homo qui ad tyrannum reuertor, si malo animo relinquo matrem, dignus sum qui detinear. Non est itaq; quòd subinde nominis uestri beneficia mater opponas, non est quòd utilitati tuæ fieri potest, si credimus esse in rebus humanis & alterum affectum amicitiæ, quam mu[illegible]detur natura excogitasse, ut coire inuicem posit totum hominũ genus, quæ ideo nondũ circa se tenet omnes admirationes, quia tota non contingit, quæ tamen peruenerat ad incredibilium fidem, nisi illam uos impediretis. Amicitia

pluri

plurimorũ corporum, unus animus, uicariæ manus, fortior quàm matris affectus. Rogo quid refert, quid uocetur ille, qui sic amat? Quid interest ex quibus magna merita descendant? Vultis scire quid de hoc affectu sentiat mater? Et amicum meum putat malle ne reuertar. Finge me positis paulisper meritis, quibus obligatus sum, hoc tantum dicere: Amicus alligatus est, ire uolo mater ut redeat, ut consoler, ut dominum rogem, ut si tyrannus exegerit, uicarium corpus opponã. Quid detines? quid moraris? Hoc est tempus propter quod coimus. Nescias an diligat, cuius non habet experimenta nisi sola felicitas, & si uitæ præstes omnia secunda, amicus otiosa res est. Dicturum me putas, hoc expectat alligatus, expectat totum imò genus hominum, & nos in hanc fidem persuasionis receperunt, ut si hoc faciam, nemo miretur. Vis scire mater quem affectum, quam reuerentiam in calamitatibus amico præstare debeamus? Nullam legem timuit, ne relinqueretur. Differo interim causam amicitiæ, agere paulisper omniũ libet, & tyrannus mihi credidit, uolo reuerti. Nulli unquam mater plus commisit fides, neminem magis obligauerunt expectationes. Credidit mihi homo, cui res fauorabilis contingit, si decipitur, qui sibi excogitasse contra omnes amicos uidetur, ut illi imponeremus. Non est quòd mihi supplicia, quòd omnẽ mortis apparatum mater opponas. Facinus est, id tantum hominibus bene credere quod expedit: & actũ est de rebus humanis, si sola seruatur utilitatum fides. Infinitum est, quãtùm mihi crediderit tyrannus, si me occiderit reuersum. Intelligit Iudices & ipsa mater, quantæ reuerentiæ locum amicus obtineat, quæ incipit contendere affectu. Nisi fallor igitur, cùm ego sim materia litis, hoc primum existimare debetis, uter in ea calamitate plus fecerit. Ante omnia permitte mihi de hoc affectu genere mater queri. Quid tibi tam rabido, tam præcipiti dolore uoluisti? Quid aduersis tuis præstare faciem, & in oculos tuos accipere nuncium? Non reliquisti tibi, ut redimeres, sine dubio adiecisti

ad ma

ad matris affectus. oculos in media orbitate fudisti, sed illud non laxat catenas, non explicat corpus. Quid mihi prodest iste qui se cõtra filium cõsumpsit affectus? Plus fecisset mater, quæ isset ad tyrannũ. Alligatus sum, tu nunc sic flebis tanquam soluar in lectulo, tanquã in tuis manibus expirem. In quibusdam calamitatibus desperatio non est summus affectus, & quisquis orbitatẽ statim credit, festinat ad impatientiæ securitatẽ. Insimules licet mater tantæ pro me impatiẽtiæ, tãm incredibilis affectus, amicus rem difficiliorẽ fecit, quòd seruauit oculos suos, ut alligaretur. Dij deæq; quantũ ille præstitit, qui mihi inuidit pœnam meam, nec recessit. Ille, ille terribilem carcerem facit, qui inde procedit. Iam non corpori nexus hærebat, nec aliud quàm resederãt pondere catenæ, consumpti longo squalore uultus, concretæ noctibus diebusq; super ora lachrymæ. Miseremini Iudices, ne perdat autoritatẽ meritũ quod ultra expectationem est. Ponite sub oculis alligatos, quorum alterum amicus redemit, alterũ mater. Rogo uter plus fecerit. Bone Iupiter quàm [illegible]uide, quàm fortiter uincula nostra tractauit. Quibus ille precibus exegit, ut sibi crederetur. Accipe, inquit, has manus, hæc membra, si fieri potest, ut amicum matri remittamus. In totũ explebo, si uideatur, uicaria pœna locum recedentis. Vel si uis utiq; tibi dimissa membra restitui, spondeo quencunq; iusseris aperto iugulo diem. Fidẽ deorum hominumq;, quid non factum est, ut amicũ meum pœniteret? Ingestum est misero illud carceris tenebrarumq; secretum, grauioribus uinculis opus esse carnifex dixit ad bonũ amicum. Accedere ad illud cubile iussi sunt homines noctes, & subinde dictum est: Vide tamen amicus si tanti est. Vna uox, unus miseri gemitus, urite, lacerate, distrahite, ille tamẽ reuertetur. Miserere mater, magna r[illegible]gitur, amicum meum reliqui contendentem cum tyranno. Excuso me uobis humani generis affectus, & tibi ante omnia mater excuso, quòd hoc fieri passus sum. Vlla ergo in rebus humanis necessitas tanti fuit, ut illum amicum

meum in carcerem ipse deducerẽ, ut squalorem meum, meas catenas in membra festinãtis exuerem, ut tam abrupti commeatus diem contra tot incerta promitterem? Testor te misera cõscientia, & si quod nos in illa necessitate numen asperxit, quantum simus rixati circa catenas, quam omnia fecerim, ut ille potius ueniret ad matrẽ. Fateor Iudices unius conditionis pudore uictus sum, quòd tanti beneficij difficultatẽ ab amico nõ accipere, affectus uidebatur hominis, qui non credidisset. Miserere mater, ne me solutum putes, amicum alligaui. Hæ sunt catenæ quæ regunt membra, quæ per maria, quæ per infinita terrarum spatia restringunt. Sic non potest carcer effringi. Inuideo tyranno, scit alligare amicos, scit tenere dimissum. Iterũ ac subinde proclamem necesse est, ego amicum meum alligaui, & ut te uiderem, pœnam meam altero homine implcui. Scio quo hoc amicus præstiterit animo, sed ego rem feci hominis nõ reuersuri. Interrogo hoc loco impatientiam tuã mater, interrogo quid faceres, si nos ad te uidendã adduxisset alligatos aliquis satelles, si barbarus aliquis? Fruereris osculis? fruereris amplexibus? Nõ est quòd te ista tanquã leuior, tanquã expeditior conditio decipiat. Quid putas esse, quòd me dimisit solutũ ire quò uellẽ? Crudelis artifex non reliquit nobis, ut imponeremus. Superuacuò igitur hoc uos in matris causa mouet, quòd cæca est, hoc quòd nobis inuidiam facit uulneribus oculorum. Nolite detinendi putare causas, idem uidens faceret. Nec plus est quod non potest cæcitas ferre, quam mater: ut aliqua filio carere non possit, nonnunquam calamitas facit. Quòd si Iudices in persona mea, nec affectu, nec meritis inferior est amicus, quid aliud iustitia uestra debet attendere, quàm uter plus patiatur? Iam satiauit dolorem mater, egessit æstus, effudit impetũ, tam non desiderant oculi lacrymã cadunt. Adisce quòd hanc qualemcunq; fortunam inter amicos tenet, inter propinquos, habet omnia ministeria sua debilitas, suas cooperationes. Vis scire quantò intolerabilius sit quod patitur

amicus

amicus? Excæcauit te, quòd ego sic tenebar: ille accipit cibos, quos carnifex, quos tortor apponit.

VENENVM EFFVSVM. ARG.

Filium ter abdicare uoluit pater, uictus. Inuenit quodã tempore in secreta domus parte medicamentũ terentem. Interrogauit quid esset, cui parasset. Ille dixit uenenum, & se mori uelle. Iussit pater bibere. Ille effudit medicamentũ. Accusatur à patre parricidij.

Pro filio contra patrem. 17

IASSATVS per diuersos miseræ mentis æstus, & eundem dolorem, dum me ab utroq; animi genere semper quod impulerit abducat, & in pertinaciam desperationemq; neutram mihi liceat perferre patientiam, hoc primum à notissima clementia uestra peto, ne miremini quòd inter tam uaria tristissimaq; fatũ cõsilio ductus sum, nec pro malis meis quicquã melius inuenire potui, quàm ut morerer, nec pro innocentia, quàm ut uiuerem. Nouo igitur Iudices inauditoq; genere discrimur utriusq; animi reus qua satis calamitates meas comploratione, quo deflebo gemitu? Filium mori uolentem penè occidit, quòd interuenerat, pater. Videtis adhuc illa secreti nostri cõtentione rixantẽ. Quicquid citra suprema, citra exitium est, contumaciam uocat, quantum absolutionem aspicit, uictus. Quis post hoc quærat ac dubitet, quo me affectu iusserit uirus haurire, qui parricidiũ uocat, quod non biberim? Permissurus fuit, si bibere uoluissem. Quæso itaq; Iudices delationis hodiernæ penitus uelitis perspicere causas. Obijcere putatis parricidiũ patrẽ pro se? Necatur, uritur, sine dubio torquetur uita. hoc enim non potest ferre, quòd mori filiũ iussit, nec coëgit, et scit facinus fuisse in imperio, si innocentia est quòd recusauit. Siue quid crudelitatis est, uel ab inuidia se crimĩbus meis defendit, excusat, & ne uocẽ illam tanquã peractũ facinus oderitis, substituit pro malo patre miserũ. Hic est Iudices deprehensæ impietatis æstus. Nemo unquam uolet innocẽ-

tem filium uideri, quem uoluerit occidere. Illud quoq; Iudices à grauitate publica peto, ne quis me mori uoluisse non credat cõtumaciter. Adhuc prioris cõstantiæ meæ more defendor: alia est mihi ratio cum uici, & fortior sum reus quàm absolutus. Sed tunc tantum par esse non possum calamitatibus meis, cũ me cõstare cœpit nihil aliud esse quàm miserum. Pater quòd rursus uocauit in forum, iussit integritatis agere causam, fecit ut mihi uidear perdidisse mortem. Si pœnitet patrẽ, quòd me bibere iussit uenenum, ego ferre possum, quòd effudi. Licet igitur immitissimus senex cõfundere publicos conetur affectus, querelarum fronte mutata, nõ sumus noui uobis accusator & reus, nec nos modo pietatis euersæ recens asseruit immanitas. Parricidam me olim uocat. Ita est enim Iudices, ita est, iam pridem hominũ nefandorum solis nominibus accusatur. Sic mihi illa prima patris maledixit asperitas. Hic est ille, quem desinere iam iusseratis, qui semper ad uos recurrit, & uincitur. Fallitur quisquis illam de moribus senectutis similitudinem uel patientiam sperat. Patri qui abdicare non potuit, minus est filius nocens, quàm absolutus. O pertinacissimum accusatorum genus, uicti parẽtes. Dum autoritatem nominis uestri fortius imperiosis asperitis affectibus, & ne pudorem pœnitentiamq; fateamini, contumacia uindicatis errorem, calamitatibus meis accessit, ut ter absoluerer. Nanq; ut erat in superuacuo odio mei senex prima luce deprehensus, ferre non potuit, quòd reddebar inuito: & quia à iudicibus nõ impetrauerat, ut abdicaret, apud se tenuit, ne desineret hoc uelle. Credidit tamen aliquid profuturum querelarũ errore repetito, & sperauit iuxta contentionem suam, ut lacesseret aliquãdo pro me iusta miseratio. Quid facerem igitur? quò uerterem iam fatigatam inuectiam? Nec exire me [illegible]bat ex domo, ne uiderer quicquid uos non credideratis agnoscere, nec expectare poterã, cum mihi rursus aliam seriẽ malorum minaretur, quòd me iam cœperat pater contẽtione qua uobis irascebatur,

odisse

odiße. Tandem infelix miſertus mei, miſertus patris cũ de præteritis proſpicerẽ iurgia tam longa quam uitam, captaui fateor omnem occurſum, quẽ mihi uidebar exaſperare præſentia, exorare dum morior, & tanquam nouiſſimum ambitus genus excogitaui, ut me in honorẽ ſui reuerentiamq; pereuntem, ſic odiße deſineret, quomodo parcere ſolet ira cedenti. Non habet alium quàm mortis exitũ filius, qui nec recõciliari poteſt, nec abdicari. Erat in domo noſtra locus, in quo ſedebã ſemper reus, in quẽ reuertebar abſolutus, querelis meis lachrymisq; iam conſcius, in quem ſe ferant. In hunc quærens non tanquam cuſtodiæ patris imponerẽ (nam quid poßit inueniri, quo non captantis aliquid deprehendere cura ſequeretur?) ſed ſicut ſolent qui immori uolunt pudore, nõ ira ab omnibus quæ uidebantur auocatura, ſeceßi. Nam nec placuerat exitus genus querulum, tumultuoſum, aut quod faceret inuidiam. Sed quid mihi tecum eſt integritatis nimia ſimplicitas? Non putat ſe poſſe deprehendi quiſquis uenenũ parat ipſe poturus. Totus oculis animoq; cõuerſus hærebam miſer in opere moriendi (nec diſſimulo) cũ quadam cunctatione, cum mora ſicuti bonæ conſcientiæ lenta mors eſt, nec præcipiti per ſuprema trepidatione feſtinant, quos hoc ſolum quòd ſui miſerentur occîdit. Abijt per tacitas cõqueſtiones mẽs, in obitus contemplatione poſita, & hauſturus potionem, qua renuntiarẽ rebus humanis, totam apud ſe repetebat animus innocentiam ſuam; cum pater ſecretum quod per impatientiam pereuntis impleueram (quantum credo) lachrymis meis gemituq; perductus, intrauit. Non poteſt uideri Iudices ſuſpicatus aliquid de parricidio: quid tererẽ, cui pararẽ, neſciebat qui interrogauit. Nuntio uobis ſanctiſſimi uiri, nihil à morientibus fingi, nihil uidelicet deflorante ſimplicius. Ad ſubitum interuentum patris nõ tanquam deprehenſus obſtupui: facinus me tacẽte nõ pallor, non eſt confeßa trepidatio: nec ſicut accidere nocẽtibus ſolet, illa obuia ſemper errantium patrociniorum uerba ua-

riaui, cum me repentè interrogatione subita auocauit, abduxit, quæsiuit quid tererẽ, cui pararẽ. Sed ego sine cunctatione, sine tarditate respondi, & me mori uelle: eadem ueritate & confessus sum uenenũ esse, quod terebatur. Date Iudices patrem qui filiũ mori nolit & credit. Quis habeat Iudices dicẽti fidem? Venenũ filij quod inuenerat pater, non ille potius esse lit: stetit quinimo intrepidus, arrogãs iuxta orbitatẽ quam uidebat, & mihi mortem, quam promiserã, quã minabar, ingesit. Bibe, inquit. Quis post hoc Iudices, expectat, ut continuò paream iubenti? Ita demum mihi nõ est aliud relictum, si patri parui. Audite nunc dij pariter atq; homines, quid post tres abdicationes, & querelas toties iudicum grauitate percussas, uelut attonitus, amens nuntiet seculo pater parricida sæuus, parricida crudelis. Non bibi uenenum. Hoc est totum facinus meum, uiuo, respondeo, nõ fugio iudicem, non cedo criminibus. Iam non miror quid sit circa quod impatiẽtia deceptæ crudelitatis exæstuet, plusquàm orbitatis gaudium, quod [illegible]odo perdidit senex: sperarat ut occidere me posset meo ueneno. Sed quatenus inuenisse se putat quod crederetis, ut contẽtionibus subinde damnatis autoritatem de nouo dolore circundaret, inusitata commentus est. Quæ sola mihi superest ratio uiuendi, facinus ea simplicitate, ea fide denego, qua confessus sum de ueneno. Parricidij agis. Abstulisti quidem mihi partem, ut exclamarem hoc loco, fieri non potest. Scio quãtum defensioni meæ difficultatis adiecerit, quòd iampridem in domo nostra humanorum pignorum ratio non constat, sed pronuntiatum liquet utri ex nobis facilior sit impietas, uter iuxta alterius languorem suprema non fecerit. Tu unicum quotidie proturbare conaris è domo, uelles inopiam meam, uelles aspicere squalorem. Ego osculor illas expellentis manus, ego abijcientis genua teneo, & ad patrem qui me tam notabiliter odit, non habeo cur uelim redire, si non amor. Præualeret nominis tui fortassis autoritas, si contẽtio nostra cœpisset à ueneno. Consum-

pfisti

pſisti quicquid eſt, quod parentes ab omnium ſcelerum ſuſpi-
cione defendit. Non habet pater unde parricidium de filio cre-
dat, niſi quem poſſet occidere. Me quidem pater infelicis huius
perſuaſionis ſimplicitatem ſi quis interroget, nec à te parricidiũ
fieri poſſe credo, niſi meo ueneno. Facinus tamẽ in omnibus in-
credibile pignoris[illegible], nullis difficilius quam liberis puto. Vos
adhuc in ſuprema noſtra præcipiat autoritas, qui filium occi-
dere uocatis plerunq; grauitatem, ſicut abdicationis emenda-
tionem, ſicut reliqua ſupplicia noſtra rationis fronte protegi-
tis, cunctoſq; prærigidæ mẽtis affectus uocabulo molliore leni-
tis. Nos nec felices facinus iſtud poſſumus concipere, nec miſe-
ri. Non perueniunt ad nefas iſtud nec neceſsitates. Omnis citra
deſperationem dolor, ira langueſcit. Et quantò dij deæq; diffi-
cilius ſi pararetur ſine conſcio, ſine miniſtro, totumq; facinus,
& animum filij poſcat, & manus. Memento cuius obijcias im-
manitatis horrorem patrem occidere uelle. Hinc tantum accipis
uires, ut mori poſsis deprehenſus. Vt ſc[illegible], inquit, uerum eſſe
quod obijcio, & abdicare uolui. Non poteſt pater efficere ge-
nus querendi, pertinacia probationis. Tu cum dicis, filius me
uoluit occidere, uideris tibi facere prioribus iudicibus inuidiam,
exclamare, uos faciles, uos miſericordes, hunc mihi redditis. Sed
iniquiſsimum eſt, ut abdicatio, quæ nec in ſui ualuit effectum, fi-
dem maiori crimini præſtet. Non ſum reus inexplorati pudo-
ris, nec anteactæ uitæ meæ ſub hodierna primum lite tractan-
tur. Felicior innocentia eſt citra ſuſpiciones, certior poſt rea-
tum, & quantum infamiæ præſtant obiecta, dum nutant, tan-
tundem autoritatis abſoluta reſtituunt. An ſcilicet ſuperatus eſt
gratia pater, & apud ſenes, & apud parentes autoritate præ-
ualuit? Videri[illegible] calamitatibus ſuis ſic blandiuntur, ut ſibi af-
fuiſſe credant miſericordiam, fauorẽ: filius à patre delatus nun-
quam poterit ſuperior eſſe niſi cauſa. Sanè tamẽ feramus, ut pri-
ma abdicatione non egeſſeris totum dolorem, multa tibi de cri-

minibus meis uerecũdia querendi, multa paternæ pietatis abstulerit infirmitas, quid non implet repetita delatio? Reuersus es in forũ iam ad Iudices iratos. Quanto terrore cuncta pertulit pudor ille iam uicti, & redeuntis in damnatam colluctationem? Acrior semper ex uerecundia dolor. Sed & iudicum cura quãtò malignior circa rediturum reum? Quàm multis placet illa de similitudine pronunciationis autoritas, & seuerior uidetur diuersa sententia? Tertia uero abdicatio dij immortales quem apparatum, quem mouit ambitum? Ego miror, quòd mihi licuit audiri, quòd me nõ statim primus querelarum tumultus oppressit. Quid post ista noui pater obijci potest? Inter leges, inter iura consenui, non habeo in moribus meis, quod non melius Iudices sciant. Scilicet capit natura rerum, ut futurus parricida non præmiserit notas, nullis antè sit maximi sceleris immanitas tumultuata flagitijs, & quandoq; culeo, serpentibus expianda feritas, sub placida mente primam pertulit ætatem. Aliud est miserorum genus quod clementia, quod succurrendi fauore dimittitur. Absolucrunt me, qui sciebant non profuturum mihi quòd non abdicarer. Proclames igitur licet, subinde detuli, sæpe questus sum, ter abdicare uolui: hoc tamen res ista debet efficere, ut tibi oporteat credi, quicquid aliud obieceris. Non enim sequitur pater, ut me tuis criminibus accuses, quòd nocentẽ tuis moribus probes filium. parricidam nõ facit seueritas uestra, nõ sæuitia, non terror: ad tam grande facinus nõ ira opus est, sed moribus: non dolore, sed mente. Omnes iniuriæ leuius exasperant, leuius oderunt, innocentis filij ultio est mori. Quòd si manifestum est, nihil tunc in moribus fuisse meis, quod posset esse suspectum, existimemus, unde postea traxerim parricidij causas. Vos libet interrogare hoc loco Iudices, quis [illegible] debet innocentiam amare? Vici patrẽ, omni nunc solicitudine, omni labore custodiam illam gratiam, illum ambitum meum, quo remuneror aduocatos, quo persoluo iudicibus illud, propter quod

audeo

audeo domum reuerti, propter quod non timeo casus, non subita pro patre, non maligna fata. Fidem non capit, ut me tres absolutiones, & innocẽtem probauerint, & effecerint parricidã. Præterea pater quàm infirmum me, quam trepidum reddit ipsa uictoria? An scilicet ignoro, quòd me reuersum circunsistat totius domus maligna cura, quòd uiuo inter homines, quibus apud te gratiam parat, si de nobis aliqua mentiantur, fingant? Videlicet hoc nos in facinus præcipitat, impellit, quòd aliquid speramus de testamento tuo. Quid ego non sentio, quòd simuli scelere mißus in domum, à charitate tamen exclusus, abiectus sum? Rogo qua fiducia facinus paro toties delatus, & paterna conquestione petitus? Quod uis patrocinium sperem pro parricidio meo? Defendi non possem, si bibisses tu uenenum. Finge me parricidij uoluntatem, finge habere causas, unde occasionẽ, unde fiduciam? Ego nec mori possum, nisi ut deprehendar. Venenum paro, qui non ministrum, qui non inuenio conscium. Despicior à liberis, contemnor à seruulis, eum[illegible] sermonem meum, colloquia fugiunt, & charitatem tui simulant odio mei. An uidelicet spero posse fieri ut ipse porrigam? Est enim mihi ad conuictus tuos facilis accessus. Venenũ mehercule putabis quicquid dederint hæ manus. Et uirus præsentaneum paro, quod statim, quod subitò corripiat? At quemadmodum mihi superst ulla defensio? An lentum & quod tarda peste cõsumat, scilicet ut non statim exclames, ut te meum uirus bibisse non credas? Rogo, cui paraui uenenum, quod dare non possum nisi mihi? Ita, inquit, parricidæ argumentum est & hoc ipsum quod habuisti uenenum. Omnibus Iudices, quibus ad scelerum conatus adiuuatur deteriorũ quotidie fœcunda mortalitas, non hanc solam potentiam natura co[illegible]t, in quam malis mentibus, & nocentiũ ducuntur ingenijs: sed illis usus ex animo est, totumq; quod faciunt, de conscientia possidentis accipiunt. Quid enim si latronem gladio tantum probes? Sic munimus & somnos. Excute

peregrinantium sinus, hærent tela solicitis. Non uetant istæ leges parare, prospicere, nec instrumẽta prohibent, sed existimat usus. Finge me uelut in media prosperitate uitæ proclamare: Venenum paraui, ad quod incerti casus, ad quod languor, dolor, ad quod confugeret improuisa debilitas. Miramini, quòd hoc fecerim homo, qui circa me fortunam, qui delicta scrimina humana laſſaui, cui nescio quid adhuc paret toties uicta delatio? Debuit habere in sua potestate mortem, quem pater potest occidere. Non est, inquit, credibile ut mori uolueris absolutus, qui reus noluisti. Poteram quidem dicere pater, uixi, dum spero fas esse, ut incipias aliquando misereri, ut te squalor meus frangat, mitigent lachrymæ, pallor exoret, sed ignosce innocẽtiæ, tunc me decuit pertinax, & rigida defensio. Vixi, ne me uideretur expulisse de seculo profundorum scelerum deprehensa trepidatio: ne super cadauer meum proclamare posses, certe meritò timui, meritò prædixi uenenum, qui uiuendi non habebat audaciam. Ne supremis meis denunciareris, ne quid posses obijcere iam non negaturo. Verum tibi de impatientia mea fatendum est, eadem mente nolui mori, cum abdicares, qua non bibi, cum iuberes. Sed fruere iterum, fruere sæpius confessione tam misera, & quia oculos spectaculo non licuit implere, satientur aures, uolui mori. Adijce, si uidetur, hanc malis nostris contumeliam, ut interroges, quare abdicare me subinde uoluisti. Quid ais rerum naturæ pietas? ita iustiores causas habet impatientia, quàm corporum damna, quàm facultatũ tristis euersio? In suprema præcipitat me pater. Ita non hæc uana uox complectitur omnes calamitates? Non uidemini nunc uobis uniuersos audire miseros? Possumus fortassis aliorum accidentium sperare finem, non habent proximorum odia regressum. Quæ cunctis nexus accepere naturæ, & quæ sanguine uisceribusq; constricta sunt, non laxantur diducta, sed pereunt. Quæ de primo tenore nascendi uix in contrarium uicta deflectunt, diuq; prauitatis suæ rigore durata,

durata, mox in pristinum cursum remissa non redeunt, sed quò totum pondus omnesq; uires inclinatæ traxerunt, uigore quo sibi permissa creuissent, in ipsius uitij robur adolescunt. In hoc est tota difficultas, ut incipiat non amare filium pater: hoc cum fronte confessionis accipit, reliqua præcipiti furore decurrunt: redituris charitatibus obstat, quicquid obstiterat odijs. Semel sibi parentes liberiq; mutantur, semel auferuntur. Felices qui habent in conscientia sua, quod debeant emendare, corrigere. Illa demum potest ira desinere, quæ coaluit ex uitijs liberorum. Ego quid facio, cui non luxuria, non est mutanda petulantia, cuius abdicatio non de meis, sed de patris moribus uenit? Frustra mihi exhortationes, frustra blandientur uanæ solatia. Hominis quem pater odisse nõ desinit, unus exitus est, ut se oderit. Et quantulum habet de toto dolore nostro ille quo uenitur ad iudicem dies? Ego cum dico, pater me odit, illud exclamo, omnes sine me sunt festi dies, omnis lætitia sine filio, non alloquitur mœstum, non aßidet ille languenti. Gratißimus quisquis de nobis tristius aliquid attulerit, quisquis maledixerit, conuiatus absenti. Ego si hoc possum ferre, merui. Alia sunt aduersa, quæ de continuatione sui patiẽtiam parant, quæ durãt aßiduitate, firmantq; mentem. quòd te pater oderit, quotidie nouũ est. Minus fortaßis urant inuicem simultates, & mutuis detestationibus inuisa respirent. Odium is tantum filius perferre poterit, qui & ipse oderit patrem. Vos nũc Iudices, uniuersos quinimo mortales infelicißimus iuuenis interrogo, quid me facere uultis. Explicuit nos sine dubio de criminibus exitus, quòd absolutus sum: tamen non hoc effecit, ne mori uelim, sed ut mihi liceat & uiuere. Victus sum enim mehercule, uictus sum Iudices absolutionibus meis, & (quæ certißima est animæ laborãtis infirmitas) misera felicitate defeci. Quẽ mihi uultũ domũ reuersio, quẽ suadetis animũ? Nõ decet gaudiũ meũ, exaspero hilaritate: nõ decet mœror, offendo tristitia: capto sermonẽ, inuisus sum tanquam

tanquam arroganter insultem. Doloris causa dicor, si propius aspiciar: uideor, si recedo, cõtemnere. Quousq; uincemus? Nesciunt prorsus abdicationibus mederi, qui nõ statim cedunt, qui cõscientiæ suæ rigore nitũtur. Non uincitur pater, nõ sum absolutus, cũ domum ueni, nemo me diligit, nemo reueretur. Iam ad nos de penatibus illis non pertinẽt nisi sceleta, nisi latebræ. Non exuo, nõ depono sordes, & mihi quotidie senex tanquam accusaturus occurrit. Attendo, quid faciam, quid loquar, qualis aspiciar, & (quod maligniſsimũ est solicitudinis gẽus) me ipse custodio. Satiasti me uita, satiasti, & cũ felicibus quoq; ueniat ex nimia prosperitatis cõtinuatione fastidium, quod tædium paras, lassitudine miserorum. Consumpta est in lachrymis, in precibus ætas, exacti sordibus dies, anxietate noctes. Quid mihi cõtra tam indigna, tam grauia promittat integritas? Abdicari debet, quẽ nocẽtem pater odit: mori, quem innocẽtem. Sed ut credamus, inquit, uoluisse te mori, cur potiſsimum ueneno? Poſsis quidem pater hãc de omni supremorũ genere litẽ facere moriẽtibus: & quia rerum natura uarias fatorũ uias indulsit animæ, in nullo nõ exitu simili ratione reprehendas quicquid electum est. Sic super strictum nudatumq; mucronem proclamares, cur nõ ueneno? Sed nihil est delicatius exitu, quem nõ supplicia, nõ metus, sed collecta de calamitatibus commẽdat infirmitas. Mihi tamen præcipue cum hoc mortis instrumento propria concordia est, nõ spargit cruorẽ, nõ trucẽ cadaueris relinquit aspectum, placida est, quieta est. Ingratiſsime senex, ego & hoc sic moriẽdo prospexerã, ne me occidiſse alius uideretur. Te nũc apprehendo, te interrogo pater, ita parricida sum ego, qui uenenũ affero in domum tuã imparatum, rude, terendum, cui tam multa restãt antequã dari poſsit? Ita parricida sum, qui iuxta te quæro secretũ, qui de potione tibi incerta, quam nemo detulit, quàm simpliciter, tam facilè respõdi? Secedo in medios penates, nullos ab introitu præpono custodes, non euito trãsitus, non excludo

uentu

uenturos. Rogo utrũ hæc omnia sunt occidere uolentis, an mori. Venenum quod tibi pararetur, inuenisses absconsum, reconditum, multum circa illud palloris attoniti, cõcisa uerba, trepida suspiria, & me negantem. parricida deprehensus effudisset uenenum, ne fateretur. Cur ergo, inquit, si tibi paraueras, non bibisti? Breuiter & secũdum naturam cõditionis humanæ respondeo, nihil aliud esse in potestate miserorum, quàm ut mori uelint. Ego cum dico mori uolo, non hoc dico moriturus sum. de animo meo respondeo, non promitto de fato. Miraris quòd quamuis iam teneam uenenum, multum tamen adhuc casibus incertisq; supersit accipere? perfossis plerunq; uisceribus uitam tamẽ ab ipsa desperatione redeuntem? Strictos circa colla laqueos, aut nexus, aut ipsius corporis ruina decepit, rotatos per abrupta molis iactus explicuit. Tam cõsentaneũ est, ne moriatur qui uelit, quàm quòd morimur inuiti. Sed malo sicut cœpi, simplici tecum ratione consistere. Nihil æquè pater impetu cõstat, quàm mori uelle, nec quicquam re[illegible]manæ impatiẽtius habẽt percuntis affectu. Hunc si retinere nolles, suffecit ut morereris, & rationẽ quoq; homini mortis eripiet, si quis abstulerit ardorem. Frãgit animum, quisquis interuenit, abducit, auocat, quisquis alloquitur. Ambiuntur cuncta moriendi spatia pro uita. Ideo nos mehercule crediderim eiusmodi exitũ eligere secretum. Minimum est quod confundat hominẽ infirmitate morientem, & exiguis causis opus est, ut displiceat obitus, quẽ misero suasit integritas. Quid si interueniat aliquis, qui gaudeat, qui uindicari se putet, si testes adhibeat oculos, quibus inuidẽdum sit? Statim mehercule arrogãs uita simulabitur, statim cõtumax dolor cum deprehensa morte dissentiet. Nescis quantũ mihi hæsitationis [illegible]taueris, cũ interrogãdum respondere co- *paraueris
gis. Sed quẽ & reddere, iterum litigare, defendi. Me uero tũc pariter omnes tenuistis affectus, indignatio, pietas, reuerentia, dolor. Ego propter patrem mori possum, coram patre nõ possum

ſum. Adijce nunc quod & dixiſti, bibe. Si mehercule ſaucium palpitantemq; iuſſiſſes adigere ferrum, premerem cluſis uulneribus animã: ſi ſtringere aptatos ad colla nexus, conarer abrupto deſilire laqueo: ſi uero inijceres manũ ad præcipitia properãti, flecterem in plana curſum. Meritò prorſus anima ſecretũ ſolitudinemq; captauerat. Interuenit pater, actum eſt, perijt ille ſuſceptæ mortis ardor, & utroq; nos reſoluit affectu: mori non debeo, ſi uetuerit: nõ potẽro, ſi iuſſerit. Bibe, inquit. Nondum quidem potioni uirus aptatum eſt, ſed me ideo deprehendiſti, quia adhuc terebatur. Multa tamen mihi pater antè ficiẽda ſunt. Volo prius cõuocare ſeruulos, contrahere libertos, cõplorare, conqueri, mandare, defendi. Bibe. Mihi uerò tunc adieciſſe uiſus es, teneris, hæres, eamus ad Iudicem. Bibe. Sed hoc iubes tanquam negem uenenum. Interrogare uos uelut in illa ſecreti noſtri præſentia libet, quem mihi poſt hanc uocem animum datis. Dicit hoc accuſator, dicit hoc uictus, dicit ſecretò, dicit ſic ut poſſit non [illegible] e ſi bibero. Bibe. Ego quidem uolo, & hoc quàm maxime paro, ſed totum hũc animum ſenex tua auiditate mutaſti. Bibe. Quid reſtat aliud quàm ut recuſantis ora diducas, ut infundas per oppoſitas manus? mihi uerò tũc excidit quid uelim, quid pararim. Vidi truces loquentis oculos, uultus parricidali ardore ſuffuſos, iuberi mihi uidebar, ut biberem tuũ uenenum. Neſciſti pater pertinaciam meam ſeruare, neſciſti. Filium propter te mori uolentem deprehendiſti. Vis occidere? ueta, inuade poculum, ne hauriam, bibam. Exclama, temerarie quid facis? Iam deſino iraſci, iam reuertor in gratiam. Properabo, ut hoc ſecum aures ferant, at impatientia tua fruãtur oculi. Tibi imputes quòd in me retorſiſti, quòd ablata ſunt ſacramenta pereundi. Innocenti facilius eſt mo[illegible] rogetur ut uiuat. Fidem deorum, in quam me contumaciam pater, in quem tunc impuliſti contentionis ardorem, cum diceres bibe. Nec uiuere mihi libuit, nec mori. Ereptus ſum miſer animo meo, &

impro

improuisa uoce percussus, steti sine affectu, sine negatione attonitus, amēs, & me penè aliter occidi. Nihil est profectò improuisorum dolore torrentius, & fractæ malorū contentione mentes ad inexpectata caligant. Non querelas post hoc inuenio, nō uerba, non lachrymas. Ad nullius rei conatū sufficit mori alterius animo, & sui veneno. Licet igitur noua me reatus mole cō uenias, non pœnitet tamen illum fixisse, illum non pœnitet spiritum rigoremq; pereundi. tanquam parricida moriebar. Pater qui queritur quòd non bibi, iam nunc diceret deprehensus erat, negare non poterat. Essem nunc ter abdicatus, & me contenderet ad Iudices meos redire non ausum. Bene quòd sic effudi, tanquam rursus uita placuisset. Venenum quod uideretur deprehensum, nemo ideo bibisse crederetur, quia sibi parauerat. Dic nunc, non fui passurus si bibere uoluisses. Deinde hoc sic probas, ut me hodie quoque coneris occidere. Non eras paßurus. Quando per fidem inijcis manus, potuit eadem, potuit peragi breuitate qua iusseras. Non eras passurus. Deinde non timuisti, ne mihi animum pereundi uel hoc faceret, quòd putabam me iuberi? Facinus est si morior, ut postea quæratur, an uolueris occidere. Tu licet inuidiam uocis illius alterius mentis simulatione defendas, occisuri tamen fuit ipsum experimentum. Non interest rigoris, quædam patiaris, an tentes. Nunquàm mouebit patrem filius hoc, quòd moritur, quem non mouit hoc, quòd paratus est mori. Quid nunc faciam Iudices pertinacißimo rigori? in quod me componam patientiæ genus? uidetis hominem quem nullus animi mei status mutat, quem constantia nostra, quem offendit infirmitas, uiuere nolo, perturbat, expellit. Mori conor, interpellat, exagitat. Iam fortaßis aliquid (si nobis hodie quoque clementia uestra succurrent) parauit, inuenit. Quis finis, quis exitus incredibilium malorum? de filio absoluto fecit ut mori mallet, de moriente ut uiueret. Vos uerò sanctiſsimi uiri, quo iam ambitu, quibus possem conuenire precibus?

Ille

Ille uester infelix, ille uester absolutus, flere uetitus est: Non habet gratiam suam toties genua complecti, & ad fatigatam misericordiam noui discriminis pondus attulimus. O mors semper imparata miseris, negata cupientibus, quando succurres? Me infelicem, perdidi uenenum. Sed quatenus aliquid pater expectationi tuæ repromisi, nolo desperes. Fruere quinimo ante suprema, ante exitum meum hac uoce, uicisti. Nescio quidem quod rursus eligam obitus genus: an placeat reparare uirus infelix. Sed prædico, testor, quæcunque federit trãslitio leti, miserere, ne iubeas, miserere, ne cogas. Facilius me occiderẽt gemitus tui, lachrymæ tuæ. Et ne mihi putes illam secreti nostri excidisse uocem, uenenum quidem te iubente bibere non potui, quandoq; tamen hoc occidet, quod bibere iußisti.

INFAMIS IN MATREM. ARGVM.

Malæ tractationis sit actio. Speciosum filium infamem tanquam incestum cum matre committeret, pater in secreta parte domus offendit: & occidit. In tormentis. Interrogat illum mater, quid ex filio compererit. Nolentem dicere malæ tractationis accusat.

Pro muliere contra maritum. 18

TSI Iudices callidißimus parricida facinus suum sic ordinauit, ut uobis matrem faceret inuisam, siue dißimularet misera mortem filij sui, siue quereretur: tantaq; monstrorum nouitate circũdatam eò perduxit, ut sibi uideatur infamaturus iterũ uel patientiam nostram, uel dolorem: matri tamen in cuius calamitatibus, ne minimum sibi uindicat orbitas locum, ideo ad uos fugiendum fuit, ut sciretis non illi præstaxi, quòd tacet maritus. Laudo Iudices, laudo miseram, quòd interrogare noluit domi, quæ nihil fecit & ipsa secretò. Hic corã ciuitate, corã liberis ac parẽtibus, & (licet dißimulare parricida uideatur) coram rumore mater inquirit, quid tormẽtis unici quæsierit, quid morte cõpererit. Respon

deat

deat saltem reus, fateatur iratus, cur in peracta crudelitate modestiæ fronte substitit. Nec uxori potest uideri parcere, de qua scire uoluit, an esset incesta: nec filio, quem tanquam sciret occîdit. Ante omnia igitur Iudices mulier infelicissimi pudoris hoc ab affectibus publicis petit, ne uobis accusare uideatur. Reã se incesti, reã parricidij putat. Exhibet populo cõscientiam suã, & aduersus quencunq; sermonem, quodcunq; secretũ, marito, famæq; præstat interrogandi potestatem. Vellet innocẽtiam suis probare uisceribus, uellet in equuleos, in ignes hanc miserã præcipitare pietatem. Ignoscite Iudices impatientiæ, quæ cõtra callidissimam dissimulationem libertate doloris exæstuat. Incestũ probaretur silẽtio patris, si taceret & mater. Equidẽ Iudices tã cõtrarios affectus senis satis admirari, satis stupere nõ possũ. In rumore tã suspicax, post tormẽta patiẽs, modo ad fabulas uulgares q; sermões pronus ac facilis, in orbitate, in parricidio, reatus quoq; dolore, cõticuit. Quò repentè reuersus est? in quam modestiã desperationemq; defecit? tacuit tanquam damnatum: tacet, tanquã dixerit. Fidẽ igitur uestrã Iudices, ne cui præstet magnæ seueritatis autoritatẽ non posse defendi, ne'ue ideo suspicari nefanda malitis, quia se parricida miratur. Parcere nunc illum cuiquam tacẽdo creditis? loqui se tum maxime putat. Et si bene artes & profundæ mẽtis consilia perspicio, respõdere sibi uidetur plus, quàm mater interrogat. Fallitur quisquis hunc esse credit inexplicabilis doloris æstũ, & inter silentij confessionisq; causas miscrũ pudorem. Alium exitum nõ habet, quàm ut respondere nolle uideatur quisquis filium occîdit, & probare nõ potest propter quod debuerit occidi. Coniungat quantum uolet nocentissimus senex cum rumore populi silentium suum, & relatura ordinem tristissimæ sortis [illegible]ta malignitate cludat ora, compescat aditus, securi tamen estote mortales, fas est innocentissimæ matri uelut in templis, uelut apud ipsos proclamare superos, amaui filium meum. Matrona Iudices cuius puellares annos, primam rudẽq;

coniugij mentem nulla libidinum resperſit infamia, cui impudẽs rumor, ſuſpicax maritus nihil unquã potuit obijcere niſi filium quæ pudentiæ prima fiducia eſt, edidit partum, quem maritus agnoſceret, non timuit ne ſtupra furtiuosq; concubitus paruuli uultus, aut creſcentis infantiæ ſimilitudo detegeret. Natum de ſe continuò (ſi quid ipſi creditis) impatientius complexa quam reliquæ parentes, non in nutrices nec in miniſteria ſeposuit, ſuis aluit uberibus, ſuo fouit amplexu. Nunquid & hos annos parricida, nunquid & pueritiam miſer iuuenis infamas? Actum eſt de ſacrorum nominum fide, ſi ut uideatur innocens mater, etas tantùm filij facit. Accendebat hanc erga unicum optimæ matris impatientiam rigidus pater, aſper maritus, & ſibi uidebatur parum implere, quem pro duobus conferebat affectum. Rarus hic nanque ad oſcula, difficilis amplexibus, & qui unicum aſpiceret animo quo quãdoq; poſſet occidere, fecit ut notabilior eſſet charitas matris. Omnis igitur miſeræ ſermo cum filio, omnis in publicum pariter egreſſus. Gaudebat etiam quòd laudãdus occurſibus, quòd omni frequentia cœtuq; conſpicuus, populo iam ipſe fateretur, quòd plus amaretur à matre. Miſeremini Iudices, ne nefandas ſuſpiciones maritum ex ullius traxiſſe credatis indicijs, ſuum rigorem, ſuum tantùm ſecutus eſt animum. Filium ſi non ames, uideatur tibi mater adamaſſe. Queſturum nunc me Iudices putatis de licentia ſermonis humani? Ego uerò iuxta hunc patrem non accuſo rumorem. Quæ materia fabulæ tam impudentis, quis fuerit autor, iſte probauit, qui credidit. Facilimum fuit, ut loqueretur populus de inceſto, de quo mirabatur patrem ſuſpicari. Hæc ſunt Iudices quæ mater fecit ſecurè, ſimpliciter, palàm, coram marito, coram ciuitate. Referat nũc ſuum iſte ſecretum. Iuuenem, quæ integritatis prærogatiua (ſimplicitas eſt) nihil timentem in partem domus, qua nulla proclamatio, nullus poterat gemitus audiri, rapuit, abduxit. Ibi uerberibus, ignibus, omni crudelitatis arte conſumpſit. Quis unquam Iudices peius

de inno

de innocentia temporum, de sacris meruit affectibus? torsit filium, ut probaretur incestũ, occîdit, ut crederetur. Ponite nunc ante oculos Iudices duorum parẽtum confessionem. Mater exclamat, filium amaui: pater dicit, occidi. Nefas est utrunq; putetis innocentem. Iam quidem nocentissime senex grande deprehensæ feritatis indicium est: quòd cum filium occideris, ut interrogeris expectas. Non erumpis ab illo secreto tuo terribilis in publicum, & homo filij cruore perfusus nõ proclamas, nõ deos hominesq; testaris, non occidis & matrem. Scilicet modestia te scelerum tuorum quàm maxime decet, & ideo tibi relinquis unde sis quietæ patientiæ. Miser parcis uxori, coniugales deos & lectuli iura reuereris? O quàm non habet nec quod mentiatur. Malæ tractationis agimus. Placet ergo Iudices, ut illa uoce quæ matrimoniorum conquerimur iniurias, gemitu quo corporum contumelias, dãna, cultus, & negatos in publicũ deflemus egressus, orbitates ac liberorum suprema plangantur. Quid tamen fãcere uultis miserum dolorem, si non hoc uidiam sexus hic legem, si intra iuris huius angustias omnis nuptiarum querela cõstricta est? Mater quæ de morte filij maritum malæ tractationis accusat, nõ uindicat, sed probare cõtenta est, quòd non debuerit occidi. Omittamus paulisper Iudices orbitatis tristissimæ dolorẽ, & in parricidio malæ tractationis reddamus aliunde causas. Ita non iuste quereretur uxor, si diceret: adulterum de me facilè suspicatus es, citò credidisti? Matronalis pudor tutelã non ex sua tantum innocentia habet, infirmitas huius sexus nõ potest totã improbitatis existimationem debere tantum moribus suis: omnis in fœminas uenit maritorũ prædicatione reuerentia, oẽs sermones originẽ de uestris pectoribus accipiũt. Tristior uultus, querela, fastidium, suspicio est coniugij. De pudore pronũciat, mittit in ora populi, mittit in fabulas, hoc proxima ministeria narrant, hoc exteri putant. Nemo peiore exemplo temere de uxore credit, q̃ cui oẽs credituri sunt. Sanè faciat uos pronos ad suspicio-

nes nimia charitas, & ex impatientia diligendi plerũq; descendat, ut credas facilè quod timeas. Furtiua stupra, raptosq; concubitus obijciat uel falsò maritus, fas est, fieri solet, parcius tamen si iam sit & mater, si in fidem castitatis uxoria fœcũditate prosit cerit. Quid si sit iam iuuene quoq; filio seuera, iam nurũ nepotesq; prospiciat? Miseremini temporum, nec alienæ innocentiæ interpretationem de suis quisq; moribus trahat. Incestum posse fieri pater hoc solo uult probare, quòd filium potuit occidere. Rumor, inquit, fuit. Est hercules cui contra rerum naturam, cõtra parẽtes liberosq; credatur. Rumor fuit. Hoc ergo sic audiemus, tanquã si diceres, cõscius detulit seruus, nũciauit ancilla, improuisus astiti, dum nõ timeor aduenì. Rogo Iudices utrum credibilius putatis, incestũ de matre, an de rumore mẽdacium? Rem impudentißimam populus loquendo fecerat, nisi pater credidisset. Peßimum Iudices humanarũ mentium malum est, quòd semper auidius infanda finguntur, nec usquam se maius opcræpreciũ putant malignitas, tere sermones, quàm cũ incredibilia quasi deprehensa narrantur. Necesse est contentiosius loquaris quod probare non poßis, & affirmationem sumit ex homine, quicquid nõ habet ex ueritate. Est tamen hoc iniquißimũ de loquacitate populi, quòd plerunq; famam accendit contentio nõ credẽtiũ. Materiã miraris rumoris, de qua nemo nec sibi credit, quam qui narrat aßignat alij? Rumor res sine teste, sine indice, res ex incertis improbißima, maligna, fallax, & similis silentio tuo. Quid & ipse de rumore senseris, uis breuiter probem? Torementis quærendum putasti, an uerum diceret. Sanè sit aliqua publici sermonis autoritas in illis, ad quæ fas est populi peruenire notitiam. Video cur adulteria proferantur in fabulas, explicantur per ministeria, perconscios, habent inde multa gaudia. Pars uoluptatis uidetur esse iactatio. Facinus uerò cui si fas est, ut illud humanæ mẽtis capiat audacia, circũdatur undiq; nox profunda, densior caligo tenebrarum, quod nocentes suis quoque oculis

oculis uix fatentur, non seruo, non creditur ancillæ. Quid interrnũtijs, quid opus est ministerijs? sufficit animus duorum, explicat omne filius materq; secretum. Incestum tanto incredibilius est, quanto & de illo plures loquuntur. O misera conditio sexus, cuius ipsæ plerunque uirtutes, fabulas parant. Cur ista nullis in publicum audet egressibus? Vnde aduersum omnes tã rigida conuersatio, tam seuerus affectus? Nihil concupiscit, nihil ergo desiderat? Filius possidet cuncta tempora, uniuersos occupauit affectus. filius matris tota iactatio est. Rogo nunquid adamauit? Mihi credite, non est nefandorum ista simplicitas. da ut sit hæc inter matrem, & filium conscientia, parcent oculis palàm, abstinebunt coram patre complexibus, omnis familiaritas substringetur in publico, sermones, occursus coram seruulis libertisq; uitabunt, & maximi sceleris ardor captabit affectare grauitatem. Elige parricida quod uoles, incestum diligens suspectum non erit, negligens deprehenditur. Sed quid ego sic ago, tanquam inaudi[illegible], incredibile scelus locutus sit populus? Teneo in hoc sermone facinus unius mali mariti. Non interest incestum de uxore fingat, an credat. Quid iste, ergo non timuit tam nefandæ rei famam, nec ad aures patris peruenire rumor erubuit? Dissimules licet, à te malignitas accepit ortum, te secutus est quisquis hoc ausus est narrare, proferre. Da bonum patrem, bonum maritum, dicturum me putas, non credet? Nescit esse rumorem. Ite nũc Iudices, & adhuc dubitate quis famæ fuerit autor, cuius pater agit causam. Speciosus, inquit, fuit. Non magis hoc facinus in matre est, quàm crimen in filio. Speciosus fuit. V[illegible] hoc obijci possit, ut debeat, adijce & adulter, et raptor, in illa matrona mariti dolore penè pcussus, in illa u[illegible] publica subclam[illegible]us inuidia, quanquàm hæc quoque intra notos discurrunt iuuentutis excursus. Quid ais? ab incesto libidines cœperũt? hoc primũ unquã iuuenis admisit? hoc solum argumentum sumis ex forma? Dic potius, de-

prehendi iuuenem mihi uenena miscentem: in necem meam conscientia sceleris est armatus. Infinitum est quantum debeat antè feciſſe filius, ut de illo incestum pater sibi credat. Speciosus fuit. Quis enim non est formosus filius matri? Amant debilitates, amplectuntur illum morborum suppliciorumq; pallorem, & in uires charitatis accrescit ipsa miseratio. Nõ impedit egræ pietatis animum deformitas, pulchritudo non auget. Amare liberos unus affectus est. Liberi marite, liberi non amantur oculis, non complectitur mater ore, non uultu, sed est in filio matri nescio quid homine formosius. Posſit forsitan nouitas solicitare uisus, expugnare mentes, in matris aspectu coalescit infantia, pueritia cõsurgit, iuuenta surrepit, speciosum suũ quotidie uidet, miratur, amplectitur. Quæ tandiu amauit, quando incipiet amare desinere? Non est opus nocentiſsime senex ad hoc nefas charitate, sed amentia, sed furore. Vt in iuuene suo mater posſit concupiscere quòd formosus est, oderit oportet quòd filius est, & adeò sacris affectibus nõ adiuuata in facinus, ut ad illud nisi per oliuionem sui transire non posſit. Quid? quod & incredibilius est, quòd parem duorum poscit insaniam, & ad incestum opus est ut adamet & filius, nõ ut adametur solũ. Ab utro deinde uultis incipere preces, uenire sermonẽ? Audebit hoc rogare filius matrem, mater hoc impetraturam se sperabit à filio? Hunc animum tuum senex, quo cum maxime taces (si non est callida, non maligna simulatio) de fide tanti sceleris interrogo, an potest mater admittere, quod loqui non potest pater? Speciosus fuit. Libet interrogare hoc loco omnes humani generis affectus. Placet ergo ut si filio cõtigerit indulgentior facies, uultus erectior, refugiat mater amplexus? Si uirginem usque ad notabilem speciem naturæ formauerit, timeat? Etiam pater, horreatq; contactum? Dij deæq; male perdant tam impudentes solicitudines, tam nefarios metus. Propè est ab incesto, timere ne fiat. Malo simpliciitatem, quæ non uereatur infamiam, malo nudos affe-

dos affectus, inconsultamq; pietatem. Nihil de se fingi, nihil credat posse narrari. Teneat insatiabiliter, auide. tanti fama non est, ut amet filium mater solicitudine pudicitiæ. Me quidem marite si quis interroget, omnes matres liberos tanquam adamauerint, amant. Videbis oculos nunquam à facie uultuq; defle-ctere, comere capt[illegible], habitumq; componere, suspirare cum recesserit, exultare cum uenerit, conserere manus, pendêre cerui-cibus: non oculis, non colloquijs, non præsentiæ uoluptate satiari. Hoc est ergo in tam nefanda suspicione sæuissimum, incestum non potest fingi, nisi de optima matre. Execrarer mehercule Iudices, si crimen istud clarius obiecisset filio pater, si usq; ad uerborum processisset amentiam. Nemini minus fas esse debet credere incestum, quàm qui propter illud paratus est filium occidere. Quid quòd non credis tantum nefande, sed quereris? Ita tu non times monstri huius agitare secretum? Populus loquitur incestum, sed tu nega. Ciuitas infamat, tanto magis oscu-lare unicum, & coniug[illegible] tene, pariter duos circa tuum strinnge conplexum. Prò inaudita feritas, ita patri non sufficit non credere incestum, quod non potest probare? Ferrem tamen adhuc suspiciones tuas nefandissime senex, si dissimulanter indicia tanti sceleris agitasses. Obserua sermones, secreta custodi, omnium dierum noctiumq; momentis sagax scrutator insiste. Quid tibi cum abruptis? quid cum supremis? Incestum iam credas oportet ut torqueas. At tu, prò nefas, uerberibus, ignibus, & tota crudelitatis arte scrutaris rem, de qua non deberes interrogare seruos, de qua uernilium quoque corporum patientiam petulanter excuteres. Laminas accendis, equuleos moues, & parricidio suspicaris incestū. Nescis quod præceps, quod abruptum tam nefandæ diligentiæ furore comm[illegible]eas? Pater, qui de incesto filium torquet, non est neganti crediturus. Omnium quidem Iudices incestorum suspiciones pessimè semper à corporibus incipiunt, nec bene de cuiusquam moribus illam partem hominis

interroges, quæ non animo, sed dolore respõdet. Nondum dico quem torqueas, quis inter equuleos ignesq; ponatur, cuius arguta prius indicia præcedant, nouißimũ debet esse, quicquid torquet & punit. Fidem hominum deorumq;, ne grauitatem putetis à nouißimis ultimisq; cœpisse. Non habet probationem ficinus, de quo pater nõ potest alium torquere q̃m filium. Video qua poßis ratione defendi, si omnia antè feciſti, ut incestũ aliter erueres. Quid ais? Interrogasti seruulos, non potuit conscius inueniri? Exquisisti ancillas, non apparuit ministra flagitij? Non obscœna literarũ commercia, nõ fatentis deprehendisti nefandæ blanditias? Nihil iuuenis maritus, dominus pater? Nunc & dic scisse rumorem, sed ut torqueas, ducatur tamen quæstio per cõiugis ministeria, per filij seruulos, in illa potius utilitate desæuiat. Prius est ut repudietur uxor, ut diuortio fiat in domo grande secretum. Excedit omnem immanitatem, filium ideo torquere, ut sciat an innocens torqueatur. Vnicum pater ignibus uerberibusq; interrogas, rogo quid facturus si pernegauerit? Videlicet ut laudes, deinde dimittas: ut amplectaris peruſta uitalia, & laceri pectoris uulnera pietati rursus admoueas. Solus supersit pudor homini, qui torsit unicũ, ut torquere debuerit. Faciat te necesse est res ista peßimum patrem, & oderis oportet filiũ, cui satisfacere nõ poßis. Iamiam malo uenena, ferrũ, subitos ictus, improuisamq; mortem. Incestum qui non credit, torquere non debet: qui credit, statim debet occidere. Quòd si tormenta etiã filij placẽt, si præstanda est satisfactio tam nefandi rumoris, exigo ne perdas quæstionem: in media ciuitate, in ipsa cõstitue fama, aduoca illos malignos, illos loquaces, & seculi rẽ exquire audiẽte populo. Coram omnibus torqueri debet, de quo loquuntur omnes. Interroget quisq; quem uolet, suis credet oculis. Cur in abditum semotamq; partem iuuenis abducitur? Secretum quæstionis nec incesto filio debetur, nec innocẽti. Dabo adhuc inter secretum publicationemq; temperamentum. Aduoca propinquos,

adhibe

adhibe amicos, circumpone iuueni serios senes, intersint magistratus, adsistant quibus habere posit ciuitas fidem. Præstare debes aut tibi ut probare posit, si confessus fuerit: aut filio, si pernegauerit. At tu nefande, crudelis tollis quæstionis alteram partem, efficis ne posit amplius innocens esse qui tortus est. Quid agunt contra popul[illegible]um tormenta secreta? Prædico, testor, iterum dantur malignis alimenta sermonibus, & à quæstione seposita in maius redit[illegible]ur incertum. Coram omnibus torquere debet filium pater, & qui uult absoluere, & qui est paratus occidere. Non uultis Iudices ad facinus indignissimæ quæstionis accedat, & quòd ipse torsit filium pater? Adeo'ne non potuit libertis aut seruulis necessitas ista mandari, non carnifex potius adhiberi? Pater in tormentis filij non auersos tenuit oculos, ipse uestes scidit, uelamenta lacerauit, manibus flagella concussit, renouauit ignes, & mori filium cõtentione non siuit, diduxit os, quod iam suprema claudebant, fouit animum, ut longis cruciatibus patientia sufficeret[illegible] dignum patrem, cui dicat innocens filius, feci. Non mehercule improbe mihi proclamaturus hoc loco uideor, hominem qui torquetur in matrem, debere coram matre torqueri. Cur excluditur infelix à sua causa, à sua quæstione? Adhibe speciosi cruciatibus hanc nimis amantẽ: huius gemitus excipe, huius suspiria oculosq; custodi: si quod facinus admissum est, torquebis quidem filium, sed fatebitur mater. Irrumpere me tum maxime puta in illud tuum parricida secretum, iniicio properanti quæstioni manum, inhibe ictus, subtrahe paulisper ignes, quicquid est quod eruisti, profer in medium, memento te fecisse de filio propter quod tibi non debeat credi. Quid spiritum dolore præcipitas? Quid miseræ interualla patientiæ pertinaci crudelitate continuas, si frustra[illegible]s sufficere credis quod audieris nunciare, proferre? Incestum ut credatur, ipse debet audiri. Mirabar & ego Iudices si tam nefanda quæstio alium exitum potuisset habere, quàm mortem. Hic est parricidij pudor,

sic desinunt, quæ incipere non debent. Facinus quæstionis operis scelere maiore, exire tibi uideris per orbitatem. Scimus unde uenerit ista contentio, nihil extorsit sæuitia misero. Vincit torquentem qui occiditur. Iamiam non miror, quòd post ista non habes uocem, uerba nõ inuenis. Vnicum sine teste lacerasti, unicum occidisti, soli tibi deinde notũ uis uidere celare facinus, & in parricidio quæris aliunde tristitiam. Præpostera res est filiũ occidere, deinde erubescere. Fas non est non esse notum, propter quod se parricida putat innocentẽ. Eligas utrum uoles, aut tormenta damnes necesse est, aut silẽtium. Quod non debet indicari, quæri non debet. Possis uideri fortassis crudelissime senex silẽtium filio præstare, si uiueret. Cõsumpta est paterni nominis religio, omnis pietatis sublata reuerẽtia. Si hoc ille meruit, parum in quæstione, parum ultionis in morte est. Vindicare uis confessionem? induc cadauer, & super illa uulnera omnes pone causas. Non est eiusdem fateri cur torseris, & tacere cur occideris. Quid ais sæuissime parricida? Filium consumpsisti per flagella, per laminas. Potes agere, uiscera de tuis concepta uitalibus, sanguinem qui de tua fluxit anima, non insania, non furore, sed (quantum uis uideri) consilio, grauitate lacerasti. Potes tacere, super uulnera unici, super exutos artus metuendus assistis, & causas quærente matre, quærente populo, hoc solũ dicis, occidi, contenta esse debet incerto. Interrogari nunc te marite credis à matre sola? causas mortis illius reposcit solicitudo generis humani. Stant circa liberos attoniti parentes, horret inuicẽ se charitas fraterna complecti, rupta est illa oculorum inter soceros generosq; simplicitas. Quousq; nos cũ silentij tui interpretatione committis? Si nihil factum est quod debeat erubescere temporũ pudor, quid sibi uolunt uerba media, suspensa? si nefas prodigiosis simile fabulis deprehẽdisti, miserere, ne sis una morte contentus. Incestam grauius odisse debes: quòd & uenit in forum, quòd audaciam innocentis imitatur, & tacenti uidetur irasci.

Cum

Cum filium propter rumorem torseris, propter tormenta occideris, non est media res, ut neutrum sciamus. Mater quidem Iudices innocentissima hoc cõplorat, hoc ferre non potest, quòd nihil parricida respondet. Sed nobis uidetur iamiamq; esse dicturus. Non fallit nos nefande quid captes, hoc quòd supra silentiũ trahis alta suspiria, quòd prorumpenti uideris exclamatione deficere, mendacio paratur autoritas, & in fidem erupturæ uocis affertur, ut fatenti uidearis inuitus. Dic tamen, par est huic rei matris integritas, ut mentiaris. O quanto nunc dolore torqueris, quòd instantem non potes aliqua truci proclamatione discutere. Non uerba tibi contra miseram, sed argumẽta desunt: non uoce, sed probatione deficeris. Quod solum datur, relinquis infamiæ, & nos cum perpetua sermonum malignitate committis. Qui interrogantem nec damnat, nec absoluit, rumore contẽtus est. Modestiã mariti pariter & patris accipite. De mulierre quæ cõuinci nõ potest, sufficere sibi putat, ut incesta credatur. Quis unquã tam nefandi criminis, tam cruentũ deprehendit ingenium? quia nõ potest probare quod dixerit, captat ut credatur quod non dixit. Dissimulas, taces sæue, crudelis? inuenisti tormẽtũ patris. Audi quid misera simplicissimo dolore proclamet. Nõ efficies, inquit, callidissime paricidarũ, ut non audeã cadauer amplecti. Ego uerò incesta sum, si possum moderari gemitus, cõprimere lachrymas. Coite in funus omnes liberi, omnes parẽtes, custodite plãctus meos, obseruate suspiria, si quid feci, si qd admisi, fatebor. Ecce supra lectulum effusa feralẽ, laceros artus & perustũ complexa corpus exclamo, teneo unicũ meũ, uelit nolit inuidia, meũ misera formosum. Hoc erat quod infelicissimã matrem ultra solitæ charitatis exagitabat affectus, amabam marite periturum. Inclines quantumlibet hã impatientiam, ego mihi uideor defuisse, cessasse, multum de lætitia, multum perdidisse de gaudijs. Nemo unquam filium nimis amauit. Excuso tibi, inquit, iuuenis innocentissime, quòd supremis tuis nondum

præst

præstiti misera comitatum. Viuere quidem te defuncto continuo nõ debui, sed mori marito tacente non potui. Rumpam tædium lucis inuisæ, sed prius licuerit coram ciuitate manibus tuis iusta persoluere, cum damnato supra callidißimum silentium parricida, nihil te dixisse constiterit. Ignosce quòd ad iudicium istud orbata duraui. Timui ne si ad exitũ impatiẽtiæ, si præcipiti pietate properassem, faceret aliũ parricida de mea morte rumorẽ.

INFAMIS IN MATREM. 11.

Ex superiore argumento, Declamatio.

Pro uiro contra uxorem. 19

DEBEBATVR quidem tristißimæ orbitatis misero pudori, ut iam taceremus omnes, & post tam prodigiosas rerũ sermonũq; nouitates, oportuerat hoc esse nouißimum de malis infelicißimæ domus, quod occidi filium pater. Sed quoniam mulier immodici semper affectus, supra cuncta quæ uel passus sum paulò antè, uel feci, reatus quoq; [illegible] dolore coactus, ueni petiturus à uobis ne me scientem silentiũ contentioni præstare credatis. Non quia occidi filium taceo, sed occisus est ut tacerẽ. Vtinam Iudices negare possem quòd occidi, utinam totum miseræ necessitatis ordinem fas esset intrare, & oris huius premere secretum. Miratur hanc aliquis patientiam meam? Ardor ille qui me modo impegit in filiũ, ipsa sui immanitate consumptus est. Quicquid erumpere posset in proclamationẽ, parricidio peracto est, in orbitate conticuit. Non habeo affectum, nisi quo cuncta tantum patiar, audiam, feram. Vtrunq; de filio fieri nõ potest, ut & occiderim, & fatear cur meruerit occidi. Quapropter Iudices satis admirari, satis stupere non possum, quòd mulier cuius præter optimam sanè conscientiam, sexus [illegible]bq; maiorem mali nostris pudorem præstare debebat, tacere nõ potest silentium meum. Nouo quinimo fabulosoq; secum impatientiæ genere dissentit. Queritur de populo quòd loquatur, de patre quòd taceat. Nec contenta confes-

confessione mariti, nihil se dissimulare, nihil scire reatus autoritate testantis, mauult de silentio meo facere secretum orbitatis. Istud amētia sit an innocētia, perditus dolor uiderit. Ipsius animus potest scire quid filius meus dixerit, quæ me putat habere quod dicam. Fidem igitur uestrā Iudices, ne uos orbitatis miseratione confunda[illegible] sola mater, ne ue maximæ calamitatis ibi tantum putetis resed[illegible]e sensum, unde uos lachrymæ gemitusq; cōueniunt. Mei m[illegible] debetis in uxoris comparatione misereri, qui filium & per[illegible], & occidi. Ego sum infelicior ex parentibas duobus, qui quicquid Iudices ista complorat, & patior, & feci. Felicem ignorantiæ conscientiam matris, qua sufficit interrogare. Maior me impatientia, maior urit affectus, cur filium occiderim, indicare non possum, nec pœnitet quòd occidi. Infelix senectus, misera patiētia, sic quoq; quàm multa dicēda sunt? Fuimus quondam, Iudices, fuimus felicissimi parentes, cū adhuc rudis unici nobis blādiretur infantia, durauitq; domus tota prosperitas, quandiu parit[illegible], ebamur, pariter dileximus, quādiu ciuitas de nobis hoc solum poterat loqui, filium nos habere formosum. Vt uerò in eam adoleuit ætatem, in qua corporalibus bonis iuuentus insolenter exultat, superbus atq; arrogans, in nullū uitæ genus, non in priuatos, non in publicos actus florētem duxit ætatem. Dij immortales quantus qualisq; circa iuuenem rumor ingemuit! omnium maledictis succlamatus, omnium denunciatione damn[illegible]us est, donec & ipse consensum circa se publici doloris agnosceret. Inde rarus in publico, & tanquā patris occursus, tanquā ciuitatis ora uitaret. Non est leue concipere uerbis, in quantam ciuitatis execrationem, in quantam culpam iuuenis inciderit. Dictus est occidere posse p[illegible]trem, dictus est dignus, quem posset etiam pater occidere. Cū facerem Iudices infelicissimus senex? iamiam non euitabat fama nec patrem, iam meis auribus nemo parcebat. Interrogare non audebam, dissimulare non poteram. Fallitur quisquis me put[illegible] quicquam feciſſe consilio

filio: impetus, ac temporis ipsius nescio quis ardor explicuit. Præparari filio tormenta non possunt. Est in miseris penatibus pars remota, seposita, profunda tenebris, tristis accessu, omnibus aperta flagitijs, & in qua audeat facere facinus & pater. Illò fateor dum meuariæ cogitationes per totius domus spatia circumagunt, quàtum intelligere licuit, impauisus aduersus. Et ille quidem ad conspectum meum tanquam deprehensus obstupuit, refugitq; trepidus, puto ne quærerem causas. Erumpo festinanter, auide, sine liberto, sine seruulo, sicut manu prehenderat temporis illius fatum, manibus, ictibus, & quæcuq; ex obuijs dolor in telorum transtulerat usus, ultra uires senectutis aggressus, ignes ex proximo raptos, uerbera quæ casus obtulerat, non diuiso dolore, non per partes, non per interualla suspenso, sed semel, sed pariter inuado. Pars secreti fuit, ut ipse torquerem. Dij immortales, quæ contumacia, quæ fuit illa patientia, cum domi torqueretur à patre, non inuocare matrem? Non repugnauit iuuenis, non opposuit manus, nullum [illegible] ploratum auxilium. Mersis tantum deiectisq; luminibus tanquam unquam flagella sustinuisset, tanquam meis torqueretur oculis, omnes ictus excepit in faciem: uerberibus, ignibus, laudatos uultus uelut illis irascere tur, opposuit. Reddo testimonium nouissimum pudori, cum iam mori uellet, occisus est. Laudo Iudices patientiam matris, cum & ipsa semper plurimum esset domi, & ab illo secreto fortasse non longe, interuenire noluit, interpellare noluit. Usa est. Sed & manibus meis gratulor, quòd non propinquus aliquis non amicus irrupit, occidissem quisquis me tunc ausus fuisset interrogare pro filio. Sepeliui tamen laceratamembra, funus indulsi, ossa collegi. Non iniecit uxor lectulo manũ, non inter exequias plãctibus elisisq; uberibus [illegible] iecit inuidiam. [illegible] in hanc impatientiam prorupit, exilium? domi me nihil interrogauit. Possum iam mater infelix coram liberis ac parentibus, possum audientibus dijs hominibusq; gemere, & ego amaui filium meum, non

oſculis,

oſculis, non infirmitate, non lachrymis, ſed uiribus, dolore, patientia. Vnicum quem ſi acie clauſiſſet hoſtis, uicaria morte ſeruaſſem: ſi ſubitum cinxiſſet incendium, extuliſſem relicta meorum parte membrorum, eripui malignitati, abſtuli fămæ. Habeo quod imputem tibi naturæ pietas. Rem difficilimam feci, quòd non me potiu[s] occidi. Male tractationis accuſat. Adeo ne uxor tibi parum uideor [p]rodiſſe pœnarum, poſt periculum & labores ne lucrifaciat pate[r] quòd occîdit filium ſuum? Non pudet ergo, ſi iraſceris parricidio? Quid tibi cũ lege, quam uos propter minores accepiſtis affectus? Querelas habet iſta, non gemitus, & matre ſepoſita ſolam complorat uxorem. Rurſus ad populum uocas miſerum pudorem? materiam noui rumoris accendis? Perdidi ergo rationem ſecreti mei. Sic omnia feceram, ne quid aut quæri poſſet, aut dici. Iam uerò quid impudentius, quid indignius, quàm cum ſibi de liberis credunt licere tantundem, & æquum ius patris ac matris eſſe contendunt, quaſi neſciant nobis arbitrium uitæ nec[is] [co]mmiſſum. [N]on eſt priuilegium, filium occidere cum fieri poteſt, nec quiſquam tantum ideo fecit, quia liceret. Viſcera unici lacerare ſuffeci. Ignoſce, ſi non potes mihi credere, nemo filium ſuum occîdit odio, non erit tanti iuuenis inuiſus. Illud eſt in patribus uſque ad parricidium terribile, quòd amant, quòd ſuccurrunt, quòd ſibi uidentur aliter non poſſe miſereri. Non eſt quòd uos ab exiſtimatione malorum meorum mollior ſexus abducat. Maioris affectus eſt filium occidere, quàm uindicare. Deſine igitur me mulier fatigare interrogationibus tuis. Ita tibi non uidetur omnia reſpondere pro filio, qui dicit, occ[i]di? Et licet comprimantur exclamationes, ora claudantur, nihil negat, qui hoc fatetur. Atqui ſummorum facinorum ipſa immanitas innocentia eſt. Filium pater non demens, non inſanus occidi. Hominem extra ſenſus affectuſq; poſitum quiſquis nunc miſeratur, occîdit. Vides ſenem ſanguine ſuo fluentem, laceratis exu[vi]is illis ſanctioribus

chario

charioribusq; uisceribus super exanimis unici corpus cruentis manibus iacentem? Horreo cadauer, & uelut corpora quæ cælestis exanimauit ignis, adire propius timeo. Ad quæda facinora sufficit claudere oculos, uultus auertere, tacere, mirari, & incredibiles calamitates relinquere suis causis. Miserere, ne quid amplius quæras, nequid interroges. Victurus mi putas, parce seculo, parce marito, parce patri? Tu uerò parce illi qui occisus est. Nouum Iudices uxoris in maritum crimen audite. Silentium est de quo queritur. Solebat indigniatio uestra conuitia nostra ferre non posse, & matronalis indignatio tacere uidebatur, non parcis erga me marite uerbis, nullam habet nostri tuus sermo reuerentiam: facilè prorumpis in opprobria, facilè quod libet obijcis, exclamas, & dum nimium libertati uocis indulges, potest populus aliquem de me facere rumorem. Tu mulier obijcis mihi rem quæ nulli unquam crimini fuit, sola in nostris moribus innocentiam uoce reprehensam tuetur taciturnitas. Vide cur manus, cur uerò [illegible] Illis infamamus, his tormentis quemus, occidimus. Vis scire quàm non possis queri de silentio meo? Felicissima fueras si idem feciſſemus omnes. Finge me paululisper sepositis silentij causis, hoc tantum respõdere, non prodo secretũ. Ex omnibus Iudices, quibus humana pectora seriis grauibusq; complectuntur affectibus, nullæn difficiliorem quàm silentij credo uirtutem, adeoq; promptißimo sermone facilè delinquimus, ut constantiam tacendi neq; in alijs [illegible]e possimus. Crimen hoc in me mulier uocat, quod in priscis illis morum mentiumq; rectoribus fuit prima sapientia, quòd quasdã totius uitæ perturbationes patientiã magis illa [illegible]era miratur antiquitas, quàm quòd temporum uices, siderum cursus, & profunda naturæ uelut conscia ratione [illegible]ant. Quæ per [illegible]mpotẽtia est effringere rigens sacra dissimulatione pectus, euoluere animum, quem super sua secreta compositum non lætitia, non dolor, non necessitas, nõ fortuna [illegible]xauerint? Quisquis de tacente queritur, multo

Valla sic illa ad posteri⁹, hęc ad prius dicta refert.

multo minus ferre poterit loquentem. Nec adeò cõiugali societate cuncta miscentur, ut nihil sibi aduersus hanc concordiam proprium relinquat animus. Est aliquis etiã à sanguine suo secretus affectus, genusq; reuerentiæ, ut tacenda minime uelis scire charissimos: quædam non possis uerberibus, equuleis eruere, & plerosq; t[illegible] fortite, super sua secreta moriẽtes. Agedum (si uidetur) utrum[illegible] sexum, omnem conditionem, omnem scrutemur ætatem [illegible] sine cõscientia pectus, nulla uita sine causis tacẽdi. Si te int[illegible]garet omnia maritus, haberes aliquid & tu quod non fat[illegible]s. Et quanto silentium grauius est in sene, uerecũdius in marito, sanctius in patre? Pudeat nos mulier infirmitatis. Vicit nos modo iuuenis ille constantia, mori uoluit, ut taceremus. Vides mulier quibus* interpretationibus præstes tuũ dolorem? Diceris ideo me interrogare, quia scis omnia me potius pati malle, quàm loqui. Quis enim in hac ciuitate nõ nouit taciturnitatis meæ rigorem? Quis ignorat, qua cũcta soleam ferre patientia? Ne occis[illegible]m sus[illegible]gemitusq; præmisi. Nihil feci, unde erupturum quãdoq; in orbitatem patris animũ aut tu præscio timore sentires, aut ipse periturus. Hanc nũc me iactare cõscientiã putas, quòd nihil in publico, nihil in ullo mihi permisi proclamare conuentu? Ego uero non sum questus de iuuene nec tibi, nec cæpi, ut illum mecum & mater odisset. Frustra te put[illegible] extorquere accusatione posse, quod mihi non ipsæ calamitat[illegible] nõ dolor, nõ meditatio orbitatis expressit. Vras licet, durabo, p[illegible]ferã, passus sum iam, quod erat difficilius, occîdi. Torsit, inquit, filium meum. Breuiter iudices ratio reddatur: infamẽ. Quid refert an innocẽtẽ, si illud omnibus liquet? Iuuenem cũctis pignoribus inuisum, omnibus affectibus graue[illegible] maligni fecere sermo[illegible]. Quid agimus a[illegible] quẽadmodum effugimus, euadimus? In tanta infamia nihil f[illegible]cere, credentis est. Vis me circumire singulos, reclamare populo, cum rumore rixari? Tuæ fortasis infirmitati conueniat neg[illegible]. me tantum fortior

*imprecationibus

assertio unici decet. Eripiendus est non contentione uerborum, sed ut ciuitas stupeat, ut erubescat. Torquere me filium putas? Inuidiã facio populo. Videor mihi illis uerberibus lacerare famam, illis ignibus increpare rumorem. Quæstio de infami filio unam rationem habet, ut probes innocentem. Dij mala prohibeant, ut noueris illum dolorem, quo potest tã quẽ filium pater. Nihil est infelicius homine, cui de unico filio mors sola non sufficit. Iuuenẽ in cuius animo perdiderãt Di in nostra respectum, quem quotidie necesse habebamus [illegible] rumori, qui inter nos formosum malebat agere quàm fuccuerib⁹ ignibusq; consumpsi. Vis, uis scire quanta tormentorum ratio fuerit? Debuit etiam tortus occidi. Si tamen utiq; mater uis scire causas, leniter audi. Prospiciebam miser in grande quãdoq; facinus prorupturum, quòd ocio uitam, quòd desidẽ domi perdebat ætatem. Non peregrinationibus excolere mentem, nõ experiri militiam, non tentare maria, non rura colere, non administrare rempublicam, [illegible] rumorem. Prætereà traxerat ex frequẽtibus castigationibus tædium patris, & in execrationẽ mei, conscientia qua non emendabatur, exarserat. Timebat occursus, non audebat adire: colloquia, oscula, cõuictusq; fugiebat. Breuiter perditissimæ mentis definiendã mensura est. Oderat me filius, & timebat. Filiũ igitur totius ciuitatis existimatione dãnatum, quẽ adhuc uiuere mirabãtur homines, torsisse me putas? Ego uero occidi tarde diu. Quæstionẽ illud uocas? Pœna, supplicium, & malorum meorum exitus fuit. Nulla ratio est interrogãdi hominem, cui non est fas nisi negare. Quanta tamẽ mihi fuit & in quæstione moderatio? Non enim præcipiti raptus impulsu exilui repẽte, subito, nec captus dolore cæco impatientiæ meæ uerubi tantum induxi. Nec potest nõ ratione occidi filius, cum anti[illegible] torquetur. Dedi moras, spatium, tempus indulsi. Vides quãta in hic malignitatibus potuerim præstare materiã? si in illo [illegible]o, gladio tantũ, si uulneribus egissem,

exitum

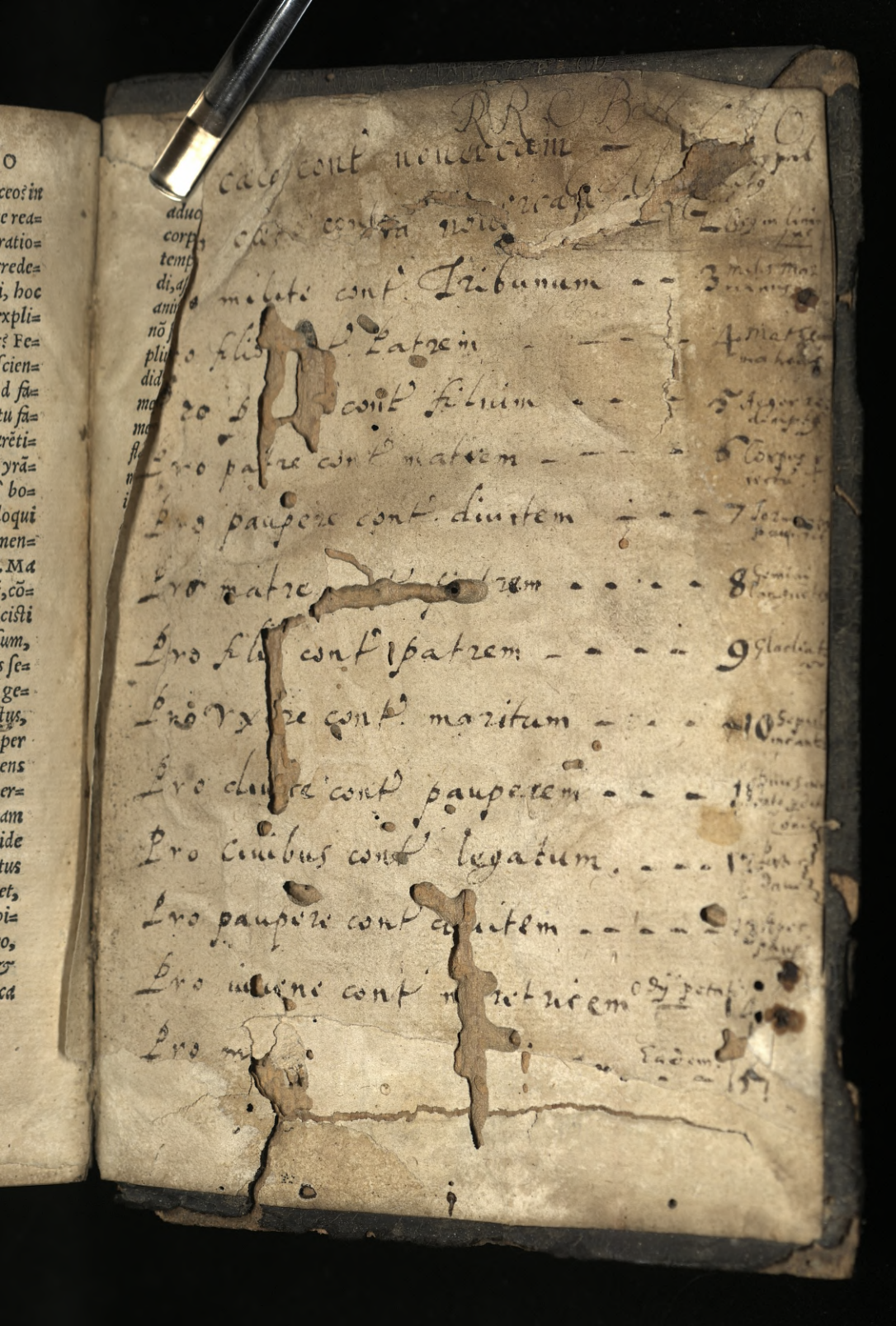
exitum fecerat iuuenis deprehensi. Non est igitur mulier quòd mihi facias duplicatæ quæstionis inuidiam, id est, quòd torsi, & occidi. Sola est huius necessitatis ratio de morte. Illud est parricidium, filium torquere uicturum. Putas iuuenē uiuere potuisse, cui iam non poterat nisi morte succurri? Quem contra malignos sermones asserere ausa peram, non reddidi rursus infamiæ, neq; in oculos [illegible]ra uulgi de secreto patris emisi: prouidentia mea tibi quo[illegible]m [illegible]ne in hunc interrogetur, eripui. Ille uero non fuit pos[illegible]ori[illegible] latuuis uitæ pudorem, ut interrogaretur à singulis, ut neg[illegible]t. Verum mulier affectibus tuis renunciandum est, ad [illegible]tius domus nostræ pertinere innocentiam credidi, ne se ipse potius occideret. Sentit iudices mulier ad ius querelæ suæ nec quòd torserim, nec quòd occiderim pertinere. Ita quærit, quid mihi dixerit ille, de quo nescit, an dixerit. Quid ais mater impatiens? ita in morte filij tui nihil aliud ad te pertinet quàm quid locutus sit? Ita si respõdero remittis parricidiũ, tormenta non obijcis? O [illegible]m [illegible]m semper amẽtiam, quid iuuenis in tormẽtis dixerit, tanquam ignoret, interrogat: nihil me commẽriisse non credit, tanquam sciat quid dixerit. Fidem communis sanguinis, fidem cõmunium malorum, neq; parricidij me uelis agitare secretum, ne calamitatibus nostris grauẽ facias innocentiã tuam. Viderit, quid meruerit iuuenis ille, ego iam possum si[illegible]rema reuereri, & post exitum unici reuertor in patrem. Mai[illegible]defunctis liberis præstanda reuerentia est, nec quicquam mi[illegible]s cõuenit affectibus patris, quàm si insultare uideatur occiso. In gratiã me cum filio reduxit orbitas, iram nostram mors seuera composuit. Quinimo recogitanti mihi totum secreti illius ordinem, subit tacita miseratio, quantam ego debeam reuerenti[illegible]lio, quem p[illegible]quere solus, quem potui solus occidere. Perseueras, cogis, [illegible]tas? Inuicem te mulier interrogo, cur si tantopere uolebas [illegible]re, quid interrogarem, quid ille loqueretur, non irruperis in [illegible]ionem, quam nullis

ministris, nullis custodibus uallauerat pater? Quãto melius mater ipsum adisses, quanto fortius interrogasses una, quanto tibi plura dixisset? Quis te mulier affectus abegit, tenuit, exclusit? Agnosco uerecundiam tuam: timuisti, credo, ne si in illo secreto fuissemus omnes, occidisse filium diceretur & mater. Iustas tamen, & miseri senis ora diducis. Puto me hoc solum dicere, ex maximi facinoris cunctatione ueniens, quid [illegible]um, nondum scio, totus adhuc sum in parricidio meo, & [illegible] sortem unici omnia quibus lacerat[illegible]us, occisus est, in an[illegible]ret nec[illegible]m tormenta redierunt. Est quidem difficile, ut aliquem pce[illegible]rem parricida uideatur, uerũtamen stupore, amentia, & silentio in orbitate deficiens. Ablata est mihi omnium uerborũ fides, omnis sermonis autoritas, nec habet causam loquendi, cui non potest credi. Desine mulier interrogare. Filium quem occidit pater, nec absoluere, nec accusare iam debet. Quid, inquit, dixit cum occideres? Miseram parricidij innocentiam, quòd hoc me non potestas, non magistratus [illegible]op[illegible]i quis, non amicus, non ille semper loquax populus ac malignus interrogat. Quiescitis, tacetis. Me infelicem nunquid scitis omnes? Puta me mulier hoc tibi respondere, non habent incredibilia uocẽ. Quædam maiora sunt, quàm ut illa capiat modus sermonis humani. Tu uero crede nihil aliud fuisse quàm furorẽ, insanisse me puta, uidebam, quæ non fiebant: audiebam, quæ nemo dicebat. Hoc solum non insanientis habui, quòd tacebam. Finge me respondere, nihil dixit, nihil locutus est, non credis? Atqui multo minus creditura quid dixerit. Accipe mulier breuẽ ueramq; rationẽ cur in quæstione iuuenis occisus est. Torquebam, nec interrogabam. si qua ad aures tuas ab illa quamuis remota domus parte perlata uox est, meus gemitus fuit [illegible]orum uiscerum [illegible]dr. Quæris cur nihil dixerit? quia non habuit quod scire uellem, quod audire deberem. Nihil aliud quæstio illa captauit quàm silentiũ, quod præstare uita non potuit. Quisquis in tormẽtis occiditur, ideo

tortus

tortus est, ut occideretur. An tu quæstionem illam fuisse credis, qualis uernilibus corporibus adhibetur? ideo enim equuleos mouebam artifex senex, tenebam fidiculas ratione sæuitiæ, ut leuiter sedibus suis remota compago per singulos artus membra laxaret. Consumptus est spiritus silentio sui, & uerbera ignesq; animum pariter uocemq; eluserũt. Videbatur mihi premere gemitus, tenere [illegible]: & sic nihil dixit, tanquam torqueretur ab homine, qui [illegible]iraris hanc in filio contumaciam, in iuuene patienti[illegible] torquenti non potest aliter responderi, quàm ut mor[illegible]lam confiteri. Quod sufficit igitur interrogantibus respõdeo, mulier occîdi. Fallitur quisquis expectat, ut obijciamus illa communia: ego uero proclamo, non luxuriosum, non amore meretricis infamem, nihil ille delinquebat quomodo liberi solent, monstrum erat inenarrabile, quod nollem deprehendere, quod ferre non possem. Miratur aliquis quòd nõ abdicauerim, nec notissima ultione patrũ fuerim tantum expulisse contentus? Tuus [illegible]ri[illegible] consultus non permisit affectus. Filium cui contra scueritatem meam ignoscebas, quem mecum [illegible]on poteras, secuta fuisses abdicatum. Finge iuuenẽ dixisse [illegible] quid, ego audire nihil potui: non enim potestatis alicuiu[illegible]re confederam, nec torquentibus alijs agebam iudicem [illegible]m. Ego tunc cuncta & passus sum pariter, & feci. Non [illegible]bat aures præstare uerbis, excipere gemitus, existimare sing[illegible]us: auocauit me cõtentio, dolor, orbitas, parricidiũ: omnia [illegible]ta sunt festinatione præcipiti. Idem patris affectus est torquere ut scias, occidere ut nescias. In meam, inquit, infamiam taces. Ita nunc primũ laboras misera de fama, & post unici mortem pertinere ad te cœpit quid loquantur homines? Scilicet filius im[illegible]s est, ut erubej[illegible]t male audires? Adeó ne hoc captanti non erat satis rem tota[illegible] cõmisisse rumori? Ego uero me famæ tuæ mulier opposui, & [illegible]nter matrem filiumq; medius parricidium feci, unicũ occîdi, [illegible]id aliud loquerẽtur

homines. Alioqui si hoc capto, quod putas, quousque taceo? in quod tempus differo illã quã me putas premere uocẽ? ecce reatus iudiciũ pronuncio, ego tamẽ scire me nego. Egregiã rationem malignitatis, locuturus aduersus uxorẽ: feci, ne mihi crederetur. Fateor igitur, nihil ad certũ indubitatumq; perduxi, hoc est quinimo propter quod ad mortem usq; cõtendi. Non explicant tormẽta quæstionẽ, quæ occîdunt. Quid [illegible] dixit? Felicem te misera, si nescis, quia dixit. Ita [illegible] contenta cõscientia tua, non sufficit quod nõ habuit ille, [illegible] negaret, quod fateretur? Poscis uerba quæstionis, cogis, exi[illegible]ces? Testor, tu facis, ne possis negare, quod dixero. Quid dixit? parasse se parẽtibus uenenũ? negas. Proditionis agitasse sermones? negas. Tyrãnidis iniisse cõsilium? negas. Et quicquid dixero negabis. O bonæ cõscientiæ incauta simplicitas. Ita nõ times, ne coactus loqui multa fingam, multa componam? Si potes scire mulier an mentiar, scis quid dixerit. Quid dixit? nihil. Quid dixit? omnia. Maledixit seculo, fecit [illegible] detestatus est patrẽ, cõuiciatus est matri. Quid dixit? plus quam interrogabam. Vicisti mulier obstinationẽ meam. Audi, breue scelus. Exq; resp̃sum, quid dixerit: quod quæris, quod putas. O [illegible]. Cum illam uos secreti nostri potuisset adhibere præsentiam, hus[illegible]setis nouũ genus quæstionis: stabam senex furijs mõstro[illegible]e [illegible]atis accinctus, manibus exertis, hinc ignibus, hinc uerberib[illegible]rmatus: super ora, super oculos iacentis assistens clamaban[illegible]urioſe, demens tace. Et ille uelut exustis amputatisq; per quæ [illegible]or exit in uerba, fuit attonitus, amens. Quoties admotis ignibus ad aliquam corporis partem, totũ pectus imposuit? quoties hiatu oris auide flammas aduersus excuntia uerba collegit? Cum uerò iam totus calor uerberibus exp[illegible]ibus nouissim[illegible]oris erumperet, pertractis ab ima pect[illegible]s parte suspirijs breuissime collecti spiritus, ille quo redditur [illegible]ima singultus, fuit similis exclamaturo, nescio quid, quod [illegible] fortassis audires. Occupaui, fateor, & aduoca

homines. Alioqui si hoc capto, quod putas, quousque tace
quod tempus differo illã quã me putas premere uocẽ? ecce
tus iudiciũ pronuncio, ego tamẽ scire me nego. Egregiã ra
nem malignitatis, locuturus aduersus uxorẽ: feci, ne mihi cre
retur. Fateor igitur, nihil ad certũ indubitatumq; perduxi,
est quinimo propter quod ad mortem usq; cõten
cant torméta quæstionẽ, quæ occîdunt. Quæ
licem te misera, si nescis, quid dixit. Ita
tia tua, non sufficit quod nõ habuit ille
tercetur? Poscis uerba quæstionis, cogis, exi
cis, ne possis negare, quod dixero. Quid di
bus uenenũ? negas. Proditionis agitasse sermones? negas. Tyrã
nidis iisse cõsilium? negas. Et quicquid dixero negabis. O bo
næ cõscientiæ incauta simplicitas. Ita nõ times, ne coactus loqui
multa fingam, multa componam? Si potes scire mulier an men
tiar, scis quid dixerit. Quid dixit? nihil. Quid dixit? omnia. Ma
ledixit seculo, fecit
uiciatus est matri. Quid dixit? plus quam
mulier obstinationẽ meam. Audi, breue
quid dixerit: quod quæris, quod putas. O
creti nostri potuisset adhibere præsentiam
nus quæstionis: stabam senex furijs mõstro
manibus exertis, hinc ignibus, hinc uerberi
ora, super oculos iacentis assistens clamaban
tace. Et ille uelut exustis amputatisq; per quæ
ba, fuit attonitus, amens. Quoties admotis ignibus ad aliquam
corporis partem, totũ pectus impo
flammas aduersus exeuntia uerba collegit? Cum uerò iam totus
calor uerberibus exp
pertractis ab ima pect
ritus, ille quo redditur
nescio quid, quod

aduoca

Pro cæc[o] cont[ra] neptem — 1

Pro [illegible] — 2

Pro militē cont[ra] Tribunum — 3

Pro fil[io] cont[ra] patrem — 4

Pro [illegible] cont[ra] filium — 5

Pro patre cont[ra] natam — 6

Pro paupere cont[ra] diuitem — 7

Pro patre [illegible] — 8

Pro fil[io] cont[ra] patrem — 9

Pro uxore cont[ra] maritum — 10

Pro diuite cont[ra] pauperem — 11

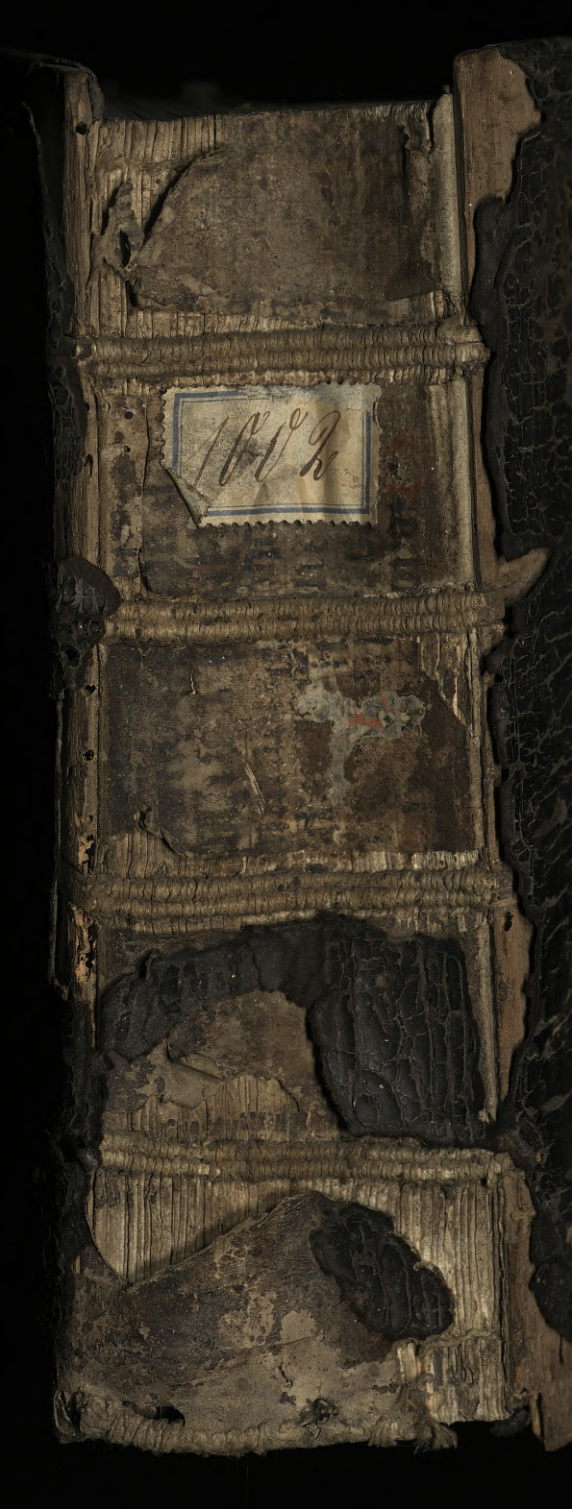
Pro ciuibus cont[ra] legatum — 12

Pro paupere cont[ra] [illegible] — 13

Pro [illegible] — 14

Pro [illegible] — 15

BIBLIOTEKA KÓRNICKA
14080

1802